A. D. XENOPOL

II

A. D. XENOPOL

ISTORIA ROMÂNILOR DIN DACIA TRAIANĂ

Ediția a IV-a

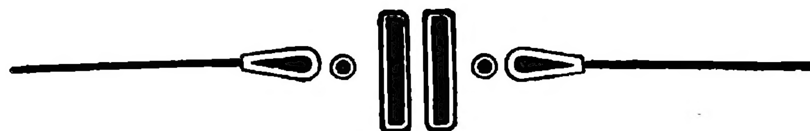
Ediție critică **publicată** sub **îngrijirea** lui AL. ZUB

Supracoperta și **coperta:** SIMONA DUMITRESCU

A. D. XENOPOL

ISTORIA ROMÂNILOR DIN DACIA TRAIANĂ

Ediția a IV-a

DE LA ÎNTEMEIEREA ȚĂRILOR ROMÂNE PÎNĂ LA MOARTEA LUI PETRU RAREȘ, 1546.

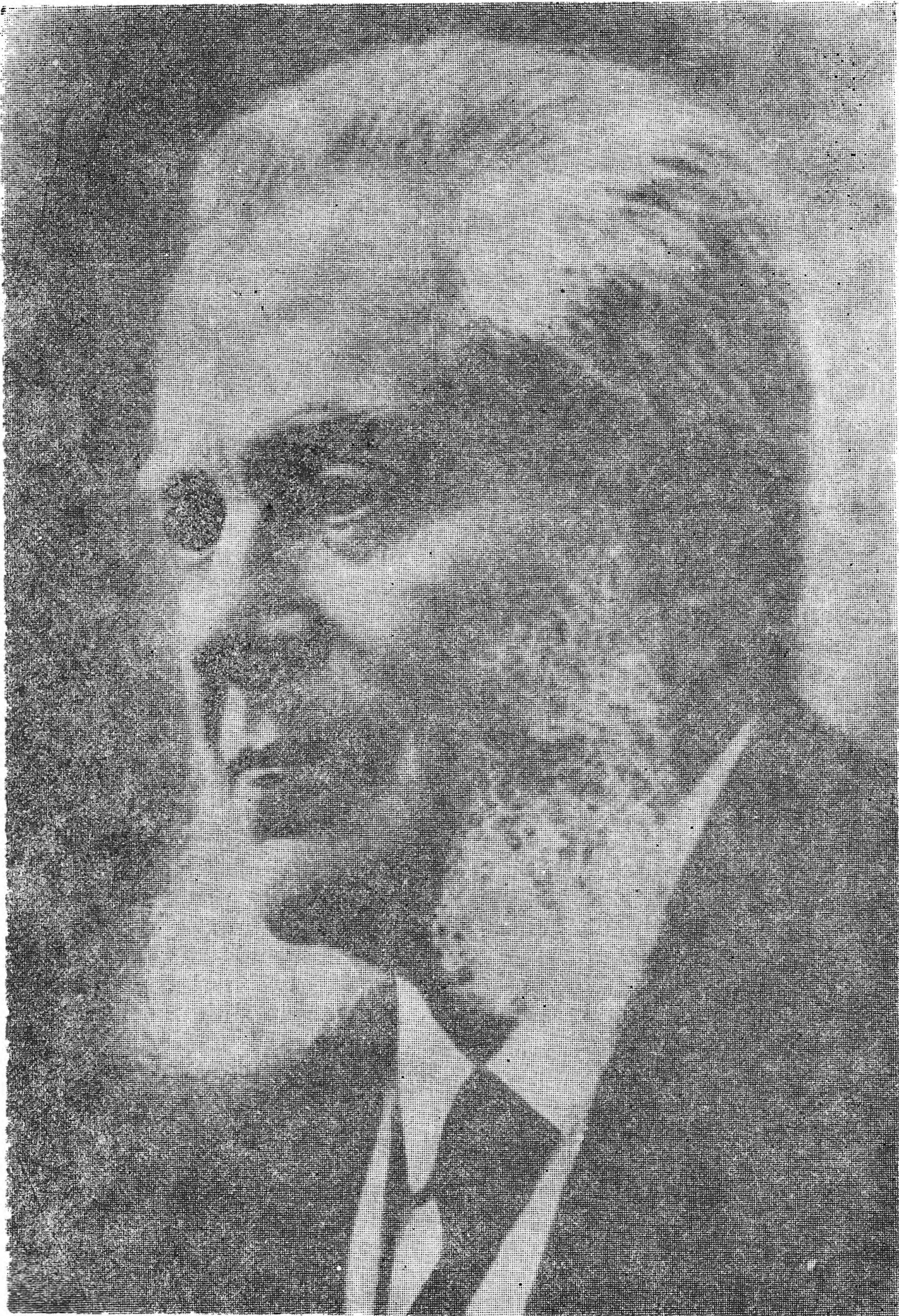
Text stabilit de NICOLAE STOICESCU și MARIA SIMIONESCU

Note, comentarii, prefață, indice
și ilustrația de NICOLAE STOICESCU

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1986

A. D. Xenopol

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Volumul de față cuprinde volumele III și IV din ediția a 3-a a sintezei xenopoliene, mai puțin notele lui I. Vlădescu la vol. IV, unde se rezumau cîteva lucrări despre epoca lui Ștefan cel Mare, apărute după 1920.

Sistemul de lucru este aproximativ același ca la vol. I, apărut în 1985, cu cîteva particularități:

— nu am alcătuit o postfață separată la acest volum, urmînd să redactăm una generală pentru întreaga perioadă cuprinsă în volumele II, III și IV, care se va publica la finele volumului IV;

— am întocmit și un indice de persoane, care lipsește la vol. I;

— am îmbogățit substanțial ilustrația, care era deficitară la vol. III și IV din ediția precedentă, avînd și unele ilustrații vechi, greu de reconstituit astăzi.

În afară de aceasta, am revăzut și controlat de mai multe ori textul (operație la care am fost ajutat de Maria Simionescu, care a făcut o precorectură), precum și notele lui Xenopol. Am remediat erorile, cele mărunte tacit (Dlugoș = Dlugosz, Doghiel = Dogiel, Exarhu = Esarcu, etc.), cele mai multe în paranteze, sau în notele editorului. Am eliminat numeroasele greșeli de tipar, ca și unele mici erori sau dezacorduri gramaticale.

Am verificat toate citatele utilizate de Xenopol în text sau în note, din care multe erau aproximative, fiind transcrise după ediții vechi, am adăugat edițiile mai noi ale acestor izvoare, am semnalat diferențele existente și am restabilit textul corect al citatelor. Am completat titlurile lucrărilor incomplet citate în note, unificînd, în același timp, sistemul de trimiteri după metodologia actuală.

Pentru mai buna organizare a materialului, am făcut capitole și paragrafe, care lipseau la ediția precedentă. Din aceleași considerente, am secționat fostul volum IV în două părți: *Epoca lui Ștefan cel Mare* și *Țările Române de la moartea sa pînă la 1546*.

Am alcătuit numeroase note și comentarii, grupate pe capitole, în care am subliniat ideile prețioase ale lui Xenopol, am îndreptat unele opinii depășite, sau eronate, am discutat mai pe larg problemele încă insuficient lămurite și am adus la zi informația istoriografică în toate problemele abordate de Xenopol. Notele noastre se adresează îndeosebi publicului larg, înlesnindu-i completarea informației și înțelegerea cît mai exactă a evenimentelor și personalităților comentate de Xenopol.

Notele sînt mai bogate la fostul vol. III, unde problemele sînt mai complexe și mai puțin lămurite (întemeierea statelor feudale românești, problema „descălecatului", al cărui fervent susținător a fost Xenopol, succesiunea primilor voievozi, organizarea social-politică a Țărilor Române etc.) și mai puține la vol. IV, unde lucrurile sînt mai explicitate (îndeosebi epoca lui Ștefan cel Mare).

Am îmbogățit astfel în mod substanțial informația istorică accesibilă lui Xenopol acum aproape un secol, cînd istoriografia noastră nu dispunea de numeroasele colecții de izvoare, monografii și studii, alcătuite mai ales în ultimele decenii. Notele și comentariile noastre marchează astfel stadiul atins în prezent de cercetarea istorică românească, ce folosește în mod critic toate operele înaintașilor, în rîndurile cărora A. D. Xenopol ocupă un loc de cinste.

Am utilizat același sistem de paranteze ca la vol. I: completările în note și în text, ca și notele editorului, au fost marcate cu paranteze drepte [ ], iar rectificările prin paranteze unghiulare ⟨ ⟩.

Adoptînd în mod firesc principiul fidelității față de textul editat, am respectat limba și stilul utilizate de Xenopol, păstrînd chiar termenii vechi, proprii epocii în care își scria prima ediție: daraveri (probleme, chestiuni), de nevoie (necesar), frecări (fricțiuni), împoncișare (împotrivire), intervenirea (intervenția), neizbutirea (insuccesul), poporația (populația), predomnitor (predominant), producte (produse), proteguire (protecție), repețite (repetate), etc.

Pentru înlesnirea înțelegerii lor, la unii din acești termeni am dat în paranteze drepte sensul lor de astăzi; de pildă: cerbicoase (tenace, dîrze), împreunare (întîlnire), a încujba (a încovoia), noblețe (nobilime), prezenturi (daruri), supus (aservit), științe (informații, știri) etc.

Cu tot respectul pentru opera lui Xenopol, am considerat necesar să înlocuim unele cuvinte sau expresii depășite, sau ieșite din uz, al căror sens este mai greu de înțeles cititorilor de astăzi: citații (citate), conștiute (conștiente), fărămătuit (fărîmițat), limbistice (lingvistice), în privirea (pentru în privința) etc.

În afară de aceasta, am eliminat forma genetivală *ei* (țărei — țării), precum și pe u final de la unele cuvinte (războiu, Mateiu etc.), am pus literă mică la numele de popoare care pe atunci se scriau cu litere mari și am îndreptat unele forme improprii ale unor nume de țări sau regiuni (Franția, Aragonia etc.).

În felul acesta, considerăm că, fără să forțăm textul lui Xenopol, l-am făcut mai accesibil cititorilor din epoca noastră.

Dr. NICOLAE STOICESCU

ABREVIERILE FOLOSITE ÎN NOTELE EDITORULUI

A. **Lucrări diverse**

— *Călători străini* = *Călători străini despre țările române,* 6 vol., editate de Maria Holban, Paul Cernovodeanu, M. Alexandrescu-Bulgaru-Dresca, Buc., 1968—1976.
— *Cronici turcești* = *Cronici turcești privind țările române,* 3 vol. editate de M. Guboglu și Mehmed Mustafa, Buc., 1966—1980.
— *Cronicile slavo-române* = *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI,* publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Buc., 1959.
— DIR = *Documente privind istoria României,* seriile A, B și C.
— DRH = *Documenta Romaniae Historica,* seriile A,B,C,D.
— FHDR = *Fontes Historiae Daco-Romanae,* 4 vol., Buc., 1970—1982.
— NEH = *Nouvelles etudes d'histoire,* 1965—1985.

B. **Periodice**

AARMSI = Analele Acad. Române, Memoriile Secției istorice
AIIAI = Anuarul Inst. de istorie și arheologie din Iași
AIIC = Anuarul Inst. de istorie din Cluj
AIINC = Anuarul Inst. de istorie națională din Cluj
AO = Arhivele Olteniei
AUB = Analele Universității București, istorie.
BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BOR = Biserica ortodoxă română
BSHAR = Bulletin de la Section historique de l'Academie Roumaine
CI = Cercetări istorice
CL = Convorbiri literare
MI = Magazin istoric
MO = Mitropolia Olteniei
RA = Revista arhivelor
RESEE = Revue de etudes sud-est européennes
RHSEE = Revue historique de Sud-Est européen
RI = Revista istorică
RIAF = Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIR = Revista istorică română
R. Ist. = Revista de istorie
RM = Revista Muzeelor
RRH = Revue roumaine d'histoire
SAI = Studii și articole de istorie
SAO = Studia et Acta Orientalia
SCIA = Studii și cerc. de istoria artei
SCIV = Studii și cerc. de istorie veche
SCȘI = Studii și cerc. științifice, Iași
SMIM = Studii și mat. de istorie medie
SMMIM = Studii și mat. de muzeografie și istorie militară.

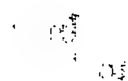
[CUVÎNT ÎNAINTE AL LUI A. D. XENOPOL LA VOL. III, EDIȚIA A III-A]

În volumul I am expus istoria începătornică a poporului român, istorie ce s-a desfășurat aproape întreagă în cetatea Carpaților, lăsîndu-se către sfîrșitul ei și pe coastele munților de din afară, acelea întoarse spre Dunăre, Nistru și Marea Neagră, fără însă a conduce la înjghebarea unor mai puternice alcătuiri politice, căci viața de stat ce încolțise de la o vreme în sînul poporului român fu strivită chiar în leagănul ei de cucerirea maghiară.

În volumul II am schițat tocmai răsăritul vieții politice a românilor și încercarea lor de a întemeia un trai neatîrnat în poalele munților ce le ocrotise pînă atunci naționalitatea.

Acest volum va expune luptele cele mari și sforțările serioase ale unor state de abia alcătuite, contra tuturor elementelor ce se năpustiră asupra lor ⟨spre⟩ a le nimici. Ambele state, Muntenia și Moldova, ieșiră micșorate din această vîltoare, știrbite în neatîrnarea lor și lovite în puterile ce le hrăneau viața, totuși păstrînd încă rămășițe din virtutea lor originară pentru a încerca mai tîrziu redobîndirea bunurilor pierdute.

Alăturea însă cu expunerea istoriei politice, vom atinge și dezvoltarea așezămintelor, bune sau rele, așa cum le crease mintea poporului român și care așezăminte au determinat în mare parte istoria însăși de mai tîrziu a acestui popor.

Amintirii părinților mei
Dimitrie și Maria Xenopol

[PARTEA I-A]

PRIMII DOMNI ȘI VECHILE AȘEZĂMINTE, 1290—1457

DE LA DESCĂLECAREA ȚĂRILOR ROMÂNE PÎNĂ LA ȘTEFAN CEL MARE

1290—1457

CAP. I

DESCĂLECAREA ȚĂRILOR ROMÂNE

Par. 1. Descălecarea Munteniei

Întemeierea celor două state, Muntenia și Moldova, poartă în tradiția națională numele de *descălecare*, termen ce s-a introdus și în graiul obișnuit pentru a însemna colonizare, așezare, întemeiere. Acest termen arată prin el însuși că înființarea statelor române s-a făcut prin oameni veniți mai de departe și care sosiră călări [1].

Istoria românilor înfățișează mari greutăți în expunerea ei, din pricina lipsei izvoarelor pe care această expunere se poate întemeia. Am avut un șir de exemple ale acestor greutăți în cursul întregii perioade perindate pînă aici, mai ales în ceea ce privește însemnata întrebare a stăruinții poporului român în Dacia Traiană [2]. Acuma, cu prilejul descălecării, mai ales a Munteniei, întunericul se lasă din nou pe evenimente și nu este străbătut decît de licăriri ce trebuie prinse din toate părțile pentru a înmănunchia din ele cîteva raze de lumină.

Numai rareori avem siguranța istorică; cele mai adese, numai interferări ipotetice ce trebuie să-și aștepte confirmarea prin descoperiri documentare posterioare. Acest principiu logic, că pentru faptele individuale, cum sînt îndeobște faptele istorice, argumentarea poate cele mai adeseori numai să izvodească ipoteza, fără a o putea însă și adeveri, este prea adeseori uitat de istorici și de aceea este bine a-l aminti la pragul chiar al cercetării ce voim să întreprindem[1]. Atît stabilirile noastre, cît și acelea ale învățaților ce cred altfel decît noi, nu sînt, în ceea ce privește descălecarea Munteniei, decît stabiliri ipotetice, și viitorul, dacă va aduce vreodată la lumină un document hotărîtor, va arăta de a cui parte a stat adevărul, afară dacă nu cumva ne va da pe toți de greș, arătînd că lucrurile s-au petrecut altfel de cum cu toții le închipuiserăm [3].

Negru-vodă. — Pentru a îndruma cercetarea noastră, este nevoie a pleca de la fapte cunoscute pentru a ne urca apoi la cele necunoscute.

În istoria Munteniei avem fapte absolut sigure, bine înțeles nu în amănunțimi, ci în trăsături obștești [generale], asupra perioadelor atît premergătoare, cît și următoare întemeierii statului ei; faptul însă al întemeierii acestui stat însuși este o verigă ce lipsește din seria dezvol-

---

[1] Natura ipotezei în istorie am stabilit-o eu pentru prima oară în comunicarea la congresul de istorie comparată din Paris, 1900: *L'Hypothèse dans l'Histoire*, problemă tratată din nou în cartea mea, *La Théorie de l'Histoire*, Paris, 1908, p. 471 și urm. și în articolul meu, *Istoria și Geologia*, publicat în „Viața Românească", nr. 12 pe 1910 și în limba franceză *L'Histoire et la Géologie*, în „La Revue du Mois", 1911.

țării politice a acestei țări și ea trebuește făurită în acest lanț prin mijlocul inferenței și al ipotezei.

Am cercetat mai sus starea Munteniei înainte de descălecare și am constatat că această regiune era alcătuită din mai multe state mici, puse sub autoritatea unor voevozi și cnezi, precum erau acelea ale lui Lytuon ⟨Litovoi⟩, Seneslau, Ioan și Farcaș, românii din Țara Lytira [4] și acei din episcopatul cumanilor[2]. Am văzut că aceste state posedau biserici și o organizare religioasă, precum și o clasă nobiliară; că plăteau dări către căpeteniile lor și tributuri către regii maghiari, cărora ele erau supuse în grade deosebite, așa că asupra unora, ca voevodatele lui Lytuon ⟨Litovoi⟩ și Seneslau, regele unguresc nu avea decît foarte puține drepturi; că locuitorii acestor voevodate lucrau pămîntul și măcinau grînele în mori; că făceau comerț, atrăgînd la ei pe ungurii și pe sașii din Transilvania, care-și primejduiau chiar credința catolică prin atingerea lor cu românii; că posedau știință de carte, învățînd pe secui literele alfabetului; că erau, în sfîrșit, destul de puternic organizați militărește, pentru a da ajutor regilor maghiari la respingerea dușmanilor, [pentru] a se opune năvălirii tătare și a căuta chiar să se sustragă de sub supremația ungurilor. Această stare am cules-o din documente neîndoelnice, cuprinse între anii 1161, data arătării lui Cinnamus asupra românilor din ținutul de azi al Bacăului [5], și 1265—1275, acea a revoltei lui Liten, voevodul Olteniei, împreună cu fratele său Bărbat, contra regatului unguresc [6].

Jumătate de veac după această răscoală găsim Muntenia în o cu totul altă stare; voevodatele mici au dispărut și autoritatea politică stă în mîna unui singur stăpîn al întregii întinderi a țării. Alexandru Basarab [7], cel dintîi domnitor al noului stat muntean, pomenit cu siguranță, se opune unui atac al lui Carol Robert napolitanul, regele maghiar, și-l bate înfricoșat în o mare luptă lîngă Curtea de Argeș [8], capitala chiar a Munteniei[3]. Nu se mai pomenesc în acest timp alți voevozi în Muntenia ca rămășițe ale vechilor principate acuma unificate. Dacă papa trimite în 1345 niște scrisori, în interesul catolicismului, nu numai episcopului Aradului și lui Alexandru Basarab, ci încă și lui Neculai, principe de Remecha, lui Ladislav, voevod din Bivinis, lui Stanislau din Sypprach, lui Aprod din Zopus și lui Neculai din Auginas, nu trebuie să vedem în nici unul din acești voevozi niște urmași ai vechilor voevozi munteni, deoarece numele localităților indicate de documente și care se pot identifica sînt din Transilvania, ca Remetea pentru Remecha, Siplac pentru Sypprach, Țăpuș pentru Zopus și tot de pe acolo sau din Bulgaria par a fi și cele două mai greu de regăsit astăzi: Bivinis, care ar fi Vidin sau Beiuș și Auginas, care poate fi orice dar nu Argeșul din Muntenia[4] [9].

---

[2] Mai sus, vol. I, p. 429 și urm.

[3] Thurocz (Ioan de Kikullew), în [Iohannes Georgius] Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum, [veteres, ac genuini]*, I [Viena, 1746], p. 205.

[4] Scrisoarea din 1345 (Hurmuzaki, *Doc.*, I/1, p. 697): „*Olachi Romani* commemorantes in partibus Ungarie Transsilvanis, Ultralpinis et Sirmiis, ille... viam veritatis agnoverunt per susceptionem fidei catholicae... Episcopo Waradiensi necnon nobilibus viris, Alexandro Bassarati, et aliis, tam nobilibus quam popularibus Olachis Romanis: Nicolao principi de Remecho, Ladislao, Woyuade de Bivinis, Sanislao de Sypprach, Aprozye [Voyuade] de Zopus, et Nicolao [Voyuade] de Auginas".

Pentru identificarea locurilor vezi Ignatz von Trauenfeld, *Geographisches Lexicon Siebenbürgens*, III, p. 386 și 172; N. Iorga, *Studii și documente [cu privire la istoria românilor]*, I, p. 231; Hasdeu, *Etymologicum Magnum [Romaniae]*, II, p. CC. [N.] Iorga, în „Conv. lit.", XXXIV, 1900, p. 976, crede că acești voevozi se aflau în Muntenia, împărțind domnia țării în mai multe căpitănii. Rubin Patiția,

E drept că două regiuni ale Țării Românești păstrează și sub stăpînirea unitară, și pînă chiar mult mai tîrziu, o poziție mai autonomă, anume Oltenia și Vrancea [11]; dar această autonomie nu merge atît de departe încît să desființeze unitatea statului muntean.

Ce s-a întîmplat în acea jumătate de veac asupra căreia nu avem știri lămurite și mai ales cum s-au contopit în unul singur voevodatele destul de numeroase din veacul al XIII-lea, sau, pentru a întrebuința rostirea consfințită de tradiție, cum s-a făcut descălecarea statului muntean?

Iată întrebarea în destul de grea ce avem de dezlegat.

Pentru a putea găsi originea statului muntean, să întoarcem pe dos desfășurarea evenimentelor, de la cele mai nouă și cunoscute către cele mai vechi și necunoscute.

Este de netăgăduit că Alexandru Basarab a bătut pe regele Ungariei Carol Robert lîngă Curtea de Argeș[5], adică chiar lîngă capitala de atunci a Munteniei, pe care regele voia s-o atace; aceasta la anul 1330. Acest Alexandru era fiul lui Tugomir, și el tot Basarab [12].

Mai sus decît anul 1330, întîlnim alte două documente în care se vorbește de un Basarab, fără a-i indica numele de botez. Unul, o diplomă a regelui Carol Robert din 1324, prin care comitele Sălajului, Martin Bulgarul [13], este răsplătit între altele și „pentru că a purtat de mai multe ori soliile noastre la *Basarab, voevodul nostru transalpin*“ și altul din 1327, o scrisoare a papei Ioan al XXII-lea, adresată „iubitului nostru fiu, nobilului bărbat *Basarab, voevodul transalpin*“[6] [14]. Se vede din repețita purtare a soliilor că acel Basarab domnise în Muntenia cu mai mulți ani înainte de 1324.

Acest Basarab poate să fi fost tot Alexandru, pe cînd trăia în bune legături cu ungurii, dar se poate să fi fost precedat Alexandru de un alt voevod. Care să fi fost acesta? Izvoarele arată pe doi: pe unul, Ivancu Basarab, și pe tatăl lui Alexandru, Tugomir, care și acesta este numit voevod, ba chiar mare Basarab voevod [15], și deci a trebuit să domnească. Lăsînd chestia existenței lui Ivancu pentru mai tîrziu, observăm numai că, fie că a domnit și acesta, între Alexandru și tatăl său Tugomir, fie că Tugomir să fi domnit pînă cînd a fost înlocuit de Alexandru — adică fie că Tugomir să fi avut doi fii, pe Ivancu și pe Alexandru, fie să fi avut numai unul, Alexandru, — tatăl Tugomir tot a trebuit să înceapă șirul Basarabilor din Muntenia Mare.

Acest Tugomir este însă identic cu un Negru voevod Basarab [16], dat de un fragment de document din 1352 ca tată al lui Alexandru Basarab. Iată ce zice acest extract documentar: „hrisov din 6470, 1352, al lui Neculai voevod Basarab cel dintîi, sin [fiul lui] Alexandru voevod Basarab, *feciorul Negrului vodă Basarab* [17], prin care dă moșia Bădești să fie a mînăstirii cîmpulungenilor“[7]. *Tugomir Basarab, tatăl lui*

[Munții noștri]. Țara Țopilor [Despre trecutul Munților Apuseni ai Transilvaniei. Date adunate din autori, manuscripte și tradiții, Orăștie, 1912], p. 3, identifica pe Zopus cu Țopii [10].

[5] Acesta poate fi înțelesul lui Castrum Arygas din documentul citat de Hasdeu din 1347 din Katona. Vezi *Etymologicum Magnum,* IV, p. CLXXXIX.

[6] Hurmuzaki, *Doc.,* I/1, p. 601 și 592: „item in deferendo *pluribus vicibus* nostras legaciones ad Bazarab woyuodam nostrum Transalpinum“.

[7] Fragmentul acestui (pentru a întrebuința terminologia lui Hasdeu) importantisim document este reprodus în traducere română de Radu Greceanu în încercările lui atît de nereușite de istorie critică, după pisanii și hrisoave, în „Revista română [pentru sciințe, litere și arte“], II, 1862, p. 245. Critica distrugătoare făcută

Alexandru Basarab, este deci supranumit și Negru voevod Basarab. Tugomir Negru voevod a fost deci domnitor în Muntenia înainte de Alexandru Basarab (și de Ivancu Basarab?). Ne-am putea deci urca la anul 1290, dată pusă, de tradiția cronicilor, descălecării [19].

Existența unui principe Negru și coborîrea lui din Transilvania în Muntenia este afirmată și de un izvor foarte vrednic de credință, raguzanul Giacomo di Pietro Luccari, care scrie pe la 1590 niște anale ale patriei sale.

Pentru a prețui însemnătatea arătărilor lui Luccari asupra împrejurărilor istoriei române, trebuie să știm că mai mulți membri din familia lui au jucat roluri însemnate în țările de la Dunăre. Așa, un străbun al său, Marco Luccari, fusese ambasador al republicii Ragusa la regele Serbiei, Uroș, în anul 1323. Un altul, Neculai ⟨Niccoló⟩ Luccari, mijlocise, ceva mai tîrziu, căsătoria fiicei lui Vladislav Basarab, domnul Munteniei, Slava, cu Uroș al V-lea al Serbiei. Matei Luccari deveni ban al Slavoniei în timpul tinereților lui Iancu Corvin de Huniade și ajută mult acestuia a se urca în fruntea statului unguresc.

Se vede deci că antecesorii lui Giacomo di Pietro se purtaseră și prin țările române, sau trăiseră în vecinătatea lor, încît el putuse culege informațiile sale din însemnările lăsate de ei. Aceasta este cu atît mai necesar de admis, cu cît între izvoarele consultate de Giacomo di Pietro, pentru alcătuirea cronicii sale, se văd arătați numai Bonfinius, Botero și Cromer care însă, nu conțin nimic asupra faptului descălecării Munteniei, încît se cunoaște din această împrejurare că el a trebuit să-și fi luat științile privitoare la această parte a relațiilor sale din alte izvoare.

Între acestea el amintește pe unul, de o mare importanță pentru judecarea valorii povestirilor lui, anume memoriile, adică *letopisețul românesc al boierului muntean Murgu,* ambasadorul domnului muntean Dan (probabil la curtea regelui Serbiei). Acest cronicar, cel mai vechi pomenit al țărilor românești îndeobște și în special al Munteniei, trăise sub unul din cei doi [domni cu numele] Dan dintre anii 1420 — 1452 [20], deoarece Luccari adaugă că acest Dan încheiase un tratat cu sultanul Amurat ⟨Murad⟩ al II-lea (1421—1451). Că Luccari trebuie să fi avut la îndemînă cronica lui Murgu, ba că el chiar trebuie să fi știut ceva românește, se vede după un loc din scrierea lui, în care el, pomenind despre Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, îi dă supranumele cunoscut de *Bătrîn,* explicînd acest cuvînt românesc pe limba italiană prin Stephano il Vecchio[8].

asupra lui Greceanu de Hasdeu, *Istoria critică* [*a românilor,* Buc., 1873—1875], p. 126 și urm., nu poate să atingă acest fragment. Onciul, *Originele* [*Principatelor Române,* Buc., 1899], p. 184, arată că acest document a fost cunoscut și lui D. Fotino, *Istoria generală a Daciei,* trad. G. Sion, II, [Buc., 1859], p. 13. [La Fotino se dă anul „6860, adică 1356", pe cînd data exactă ar fi 1352, dar acolo nu se vorbește de un document precis]. D. Onciul, *Originele,* p. 176, mai zice că anul 1290, ca început al domniei lui Tugomir, este acceptabil ca dată aproximativă, Bărbat fiind numit în 1288 fără mențiunea că ar fi murit. Dar, adaugă el, identificarea lui Tugomir Basarab cu Radu Negru al cronicilor, fără alt temei decît apropiata coincidență cronologică, nu este de admis. D. Onciul uită însă documentul din 1352, pe care cu toate acestea îl cunoaște (vezi p. 184). Apoi numele de Tugomir sau Tihomir este identic cu Dragomir, care Dragomir este redat în românește prin Radu [18]. Așa este cunoscut că Paisie din 1521 se numea Radu și Dragomir. V. mai jos cap. *De la moartea lui Neagoe Basarab la acea a lui Radu Paisie.*

[8] *Copioso ristretto degli annali di Rausa libri quattro* di Giacomo di Pietro Luccari, Venezia, 1605, p. 60: *Vulaico Re di Valachia accasò Slaua sua figliola col Principe Urose di Seruia, trattando le nozze Nicoló Luccari";* p. 96: „Dan Re di Valachia, ispauentato dalla troppa felicità de Turchi... fece [nondimeno] pace

După ce am arătat astfel credința ce trebuie să se dea spuselor lui Luccari relative la împrejurările istoriei române, să vedem ce conține el asupra faptului descălecării Munteniei. El spune că: *„Negru vodă, de neam ungur,* tatăl lui Vlaicu, la 1310 pusese mîna pe acea parte din Valahia, care era vechea Dacie, și găsind țara împărțită în șesuri, străbătută de multe rîuri și cu lacuri pline de pești și cu clima foarte sănătoasă, pentru a reținea izbînda dobîndită, făcu cetatea Cîmpulungului și zidi prin niște meșteri cetățui în București, Tîrgoviște, ⟨Tîrgul de⟩ Floci și Buzău. Murind, el fu înmormîntat în Argeș. Vlaicu fiul său luă domnia și făcu un castel în Giurgiu"[9].

Izvoarele consultate de Luccari, din care letopisețul lui Murgu se urcă pe la 1500 cel puțin, conțineau deci știrea să statul Munteniei fusese întemeiat de unul *Negru vodă* pe la 1310. Mai constatăm că Luccari își luă științele sale dintr-un izvor indigen muntenesc, din descrierea țării „cu cîmpii bogate, întretăiate de multe rîuri, cu lacuri pline de pești și clima sănătoasă", ceea ce lăsă a întrevedea că scrierea pe care el o urma era alcătuită de un om de țară, care știa să prețuiască bunătățile pămîntului ei. Tot așa se rostesc și cronicarii Moldovei asupra pricinii ce ademenise pe Dragoș a se așeza în Moldova, anume „locurile desfătate, cîmpiile deschise, cu păduri dese și ape curătoare"[10].

Spusele lui Luccari că Negru vodă era de *neam ungur* nu pot avea alt interes decît răstălmăcirea firească la un raguzan a unui text românesc, nedeplin pătruns de el, care text poate spunea, cum spune și inscripția lui Matei Basarab de la biserica rezidită de el în Cîmpulung, că Țara Românească fusese „dintru Ungaria descălecată"[11] [21], sau poate conținea termenul de Ungro-Vlahia, în sfîrșit vreo arătare a Ungariei în legătură cu Muntenia, care arătare a făcut pe Luccari să ia drept ungur pe Negru vodă. Aceasta însă ne dovedește că analistul raguzan găsise în izvorul său românesc legătura între descălecarea Munteniei și Țara Ungurească, care nu poate fi decît Transilvania, și anume partea ei cea mai apropiată de Muntenia, Făgărașul. E drept că Luccari spune că Negru vodă era tatăl lui Vlaicu (Vladislav Basarab), încît pare a indica drept întemeietor al Munteniei chiar pe Alexandru Basarab (căci se știe că el era într-adevăr tatăl lui Vladislav), iar nu pe tatăl lui Ale-

---

con Murat, obligandosi all'impositione del tributo, sin *come tutto ciò consta dalle memorie di Murgul suo oratore"*; p. 116: „Ma nel Mar Maggiore Paiasit per tradimento di Vulad Monacho di Valachia, s'impadroni di Kielie e Moncastro volti alla banda del Boristene, ch'obediano a *Stephano Batrin* (questa parola moldava significa *Stephano il Vecchio*").

[9] Luccari, *Ristretto,* p. 49: *„Negro Voeuoda di natione ungaro* padre di Vlaico nel 1310. S'era inpadronito di quella parte di Valachia, la quale,... fu l'antica Dacia... E trouando il paese risoluto in campagne, tagliato da grosse fiumare, laghi pieni di pescagione, e l'aria molto sana, per ritener l'aquisto nella fede, fabricò la città in Campolongo, e tirò alcune cortine di matoni [cotti] in Bucuriste, Targoviste, Floc e Busa".

[10] [Grigore] Ureche, în *Letopisețe[le țării Moldovei,* Iași, 1852, ed. M. Kogălniceanu], I, p. 98, [ed. II, p. 132; ed. Giurescu, p. 137]. D. Onciul, *Originele,* p. 113, recunoaște și d-sa că „apelativul *di natione ungaro,* dat de Luccari lui Negru Vodă, pare a indica tradiția despre descălecatul din Ardeal". Pentru a slăbi însă valoarea izvorului, D. Onciul susține că scrierea lui Murgu întrebuințată de Luccari nu erau niște letopiseți conținînd istoria Valahiei, ci numai niște memorii personale ale lui asupra soliei sale la Amurat. Că ceea ce Luccari numește memorii nu erau niște simple însemnări de călătorie se vede prea bine din cele ce ele reproduc și asupra cărora s-a atras luarea aminte în text. Hasdeu, *Etymologicum Magnum,* IV, p. VII, recunoaște aprecierea aceasta făcută de noi a memoriilor lui Murgu. Iorga, *Studii și doc[umente cu privire la istoria românilor],* IV, [Buc., 1902], p. LXIII, este de părerea lui Onciul.

[11] Vezi mai jos.

xandru. Negru vodă din Luccari pare deci a indica chiar pe Alexandru Basarab.

Noi punem aceste greșite indicații tot pe seama slabelor cunoștințe românești ale lui Luccari; aceasta cu atît mai mult că *Vulaicu* poate fi ușor substituit termenului de Vulaco, Valaco. Se vede că Luccari confundă domnitorii și de pe aceia că el face din acel Vulaico tatăl soției lui Uroș, pe cînd în adevăr îi era frate, iar tatăl ei fusese Alexandru Basarab[12]. Din aceasta se vede că el dăduse greșit numele urmașului lui Negru vodă ca Vulaicu în loc de Alexandru; dar documentul din 1352 face din Negru vodă tatăl lui Alexandru și deci numai această filiațiune trebuie scoasă și din confuzia arătărilor lui Luccari.

Dar, în afară de aceasta, mai aflăm tot în munți, înspre Transilvania, cetatea ale cărei ruine sînt și astăzi numite de popor *cetatea lui Negru vodă* și care, prin așezarea ei pe Argeș, sus la ieșirea rîului din munți, indică tot obîrșia transcarpatică a celui ce a înălțat-o[13]. Apoi indicarea lui Luccari că Negru vodă ar fi „fabricat" cetatea Cîmpulungului indică iarăși o venire a descălecătorului prin pasul Turnului-Roș [22]. Mai adăogăm și împrejurarea că acest Negru vodă zidise biserica cea mare din acel oraș, după cum se vede din inscripția lui Matei Basarab, și că Alexandru Basarab este numit *Cîmpulungeanul,* ceea ce arată cu fusese născut în Cîmpulung, unde — lucru vrednic de însemnat — el este și îngropat [23], fapt din care rezultă că Cîmpulung era pe vremurile lui capitala Munteniei. Toate aceste împrejurări dovedesc însă că trebuie să fi fost o legătură între orașul de la poalele Carpaților și întemeierea statului muntean[14] [24].

Alt argument pentru existența lui Negru vodă, scos din niște documente posterioare, este următorul: un hrisov al lui Constantin Șerban din 1656 conține judecata dintre Grigore, egumenul catolic al mănăstirii baraților (franciscani) din Cîmpulung (Dîlgopol pe slavonește) și egumenul Melchie de la mănăstirea ortodoxă tot de acolo, pentru stăpînirea unui loc, *„care loc, spune documentul, îl are biserica de mir (catolică), de la răposata doamna Marghita, care a fost catolică, a răposatului Negrului vodă,* și fiind acel loc împresurat de egumenul Melchie, călugării catolici îl cerură îndărăt". Domnul rînduiește în cercetare pe județul Gherghina și pe orășenii, oameni buni și bătrîni din Cîmpulung. Cartea lui „Gherghina cu 12 pîrgari împreună cu toți bătrînii Cîmpulungului" dă la mîna lui popa Grigore și a celorlalți barați că „acel loc ce se cheamă Cloaștir (Kloster = mănăstire) a fost al baraților; că biserica ce se cheamă Cloaștir *fost-o a făcut Marghita, doamna Negrului vodă; că acea doamnă fost-a catolică, care se chiamă papistașă, și într-acea biserică, cînd a fost multă ciudă (lucruri ciudate, minunății), s-a făcut minuni, mulți bolnavi ce s-au vindecat*"[15]. Domnul hotărăște procesul în favoarea baraților [25].

Acest document confirmă tradiția despre Negru vodă cu însemnatul adaos al existenței soției lui, Marghita = Margareta [26] — catolică,

---

[12] Onciul, *Originele,* p. 178.

[13] Asupra cetății și bisericii lui Negru vodă săpată în stîncă vezi Virgil Drăghiceanu, *[Studii asupra cetății și schitului lui Negru vodă],* în „Buletinul [Comisiunii] mon. istorice", V, 1912, p. 89—94.

[14] Asupra epitetului de Cîmpulungeanul vezi Hasdeu, *Etymologicum Magnum,* IV, p. CLXXXV; Constantin Căpitanul în *Magazin istoric [pentru Dacia],* I, p. 92; inscripția lui Matei Basarab, mai jos; inscripția pe mormîntul lui Alexandru Basarab de la biserica din Cîmpulung, la Onciul, *Originele,* p. 181.

[15] „Arhiva" din Iași, XIV, 1902, p. 179—181. Originalul se afla la locotenentul Petrescu din batalionul de geniu, grad ce-l avea în 1902 proprietarul fostului Cloaștir din Cîmpulung.

care dăruise locul cu pricina bisericii catolice din Cîmpulung. Căsătoria lui Negru vodă cu o catolică era cu atît mai firească cu cît pe atunci era obișnuită la nobilii români din Transilvania. Arătările baraților, adeverite și de români, capătă o deosebită tărie prin aceea că ele erau alipite de o biserică *făcătoare de minuni,* care trebuia să întipărească mai adînc în mintea oamenilor toate împrejurările privitoare la ea.

Și această amintire pomenește însă numai de Negru vodă, fără adaosul nici unui nume de botez.

Existența Marghitei, soția papistașe a lui Negru vodă, este adeverită și de altă tradiție, alipită de cetatea lui Negru vodă, unde se află o biserică în care o scobitură din pronaosul paraclisului este arătată ca „altarul papistășesc al soției lui Negru vodă“[16].

Mai aducem în sfîrșit și pomelnicul de la Cîmpulung, păstrat în *Cronologia Țării Românești* de Mihail Cantacuzino, care arată ca întîia ctitoră a bisericii pe doamna Marghita, soția lui Basarab, care a avut război cu Carol Robert, regele Ungariei. Acest Basarab, nenumit cu un nume de botez, este identic cu acela al documentelor care și ele vorbesc numai de Basarab, fără altă precizare de nume.

Această arătare a pomelnicului întărește identitatea lui Basarab, tatăl lui Alexandru (cu toată raportarea greșită a luptei lui cu Carol Robert, pe care a purtat-o fiul său Alexandru) [27] cu Negru vodă al tradiției, precum o face și documentul din 1656, care raportează procesul, ambele izvoare dînd pe Marghita drept soție a lui Negru vodă[17].

Dovezile indirecte ale existenței lui Negru vodă. — Dar, în afară de aceste dovezi mai directe asupra existenței lui Negru vodă, mai sînt și alte fapte care întăresc această existență și care străpoartă originea lui dincolo, peste munți [28].

Și, înainte de toate, de unde să provină acest nume de *Muntenia* dat părții șesului dunărean care înfățișează aproape în toată întinderea lui o monotonă uniformitate plană, neîntreruptă nici măcar de colnici, dar încă de munți? Numele de Muntenia se întîlnește din vremi îndestul de vechi. Așa, în tratatul de comerț încheiat între Moldova și Polonia în 1407, deși Valahia este numită Basarabia, ceara ce provenea de acolo este numită *muntenească*[18]. Bonfini, scriitor ungur, care trăiește între ⟨circa⟩ 1427 și 1502, numește Muntenia: *Valahia montana*[19]. Cronicile și scrii-

---

16 Virgil Drăghiceanu, *op. cit.*

17 Al. Lapedatu, *Marghita doamna Negrului Vodă,* în „Conv. lit.“, XXXVI, 1902, p. 1112, admițînd ca o dogmă nerăsturnabilă înlăturarea întemeierii Cîmpulungului prin făgărășenii lui Negru vodă, explică pe Marghita din pomelnicul Cîmpulungului (un izvor de cea mai mare credință) ca o „reînviere munteană a celor două Marghite moldovene a lui Petru Mușat și Alexandru cel Bun“.

Și C. Kogălniceanu, *[Cercetări critice cu privire la istoria românilor]. Basarab I zis Negru Vodă, [întemeietorul Țării Românești],* Buc., 1908, admite pe un Negru vodă ca tată al lui Alexandru Basarab. Atîta e destul pentru existența altui întemeietor al Munteniei decît Alexandru Basarab. Deosebirea noastră de vedere cu C. Kogălniceanu este că d-sa aduce pe acest Basarab (Negru vodă) din Oltenia, cînd cele mai puternice argumente cer ca el să fi coborît din Transilvania.

18 *Akta Zapadnoi Rossii,* I, p. 32: „a muntianski vosk“. Traducerea documentului în „Arhiva istorică“, I, 1, p. 131—132.

19 [A.] Bonfinius, *Rerum Hungaricarum, libri XIV,* Viennae, 1744, p. 21: „ad Tibiscum usque spatiatur, quod *montanae* Daciae caput est, quam ripensem plerique dixerunt et nunc *montanam Valachiam* appellant. Altera vero Valachia, cui Moldaviae nomen est, inter Istrum et Tyram ab Hieraso montanae Valachiae terminus ad Euxinum usque Pontum extenditur“. Compară *Ortelius redivivus et continuatus,* Nürnberg, 1665, p. 5: „Erst gedachte Walachey ist dreyerley als: Walachia inferior so auch Transalpina und Montana (die Bergwalachey) umb der grossen Berge willen gennant wird; p. 6: Der andere Theil der Walachey ward gehelssen Walachia superior oder major dessgleichen Walachia nigra, von wegen des

torii interni întrebuințează și ei de mai multe ori acest termen pentru a însemna Valahia; așa, în cronicile moldovenești, este aproape singurul cunoscut, anume: *Țara Muntenească*. Chiar cronicarii munteni îl întrebuințează încă destul de des, cu toate că ei obișnuiesc a numi țara lor mai curînd *Țara Românească*[20].

Originea acestui nume de *Țara Muntenească* nu poate fi căutată în faptul că „valahii, fiind adeseori siliți a căuta mîntuire în munții lor în contra năvălirilor din cîmpia valahă, se deprinseră, prin o procedare firească, a identifica concepțiunea de patrie cu ideea de munte, întocmai precum orășanul sau săteanul simbolizează țara prin casă, prin cămin, prin vatră"[21]. Pentru ca o atare explicare să-și aibă locul, ar trebui ca românii să se fi aflat ca locuitori ai șesului muntean, ceea ce tocmai am văzut că înainte de descălecare nu a avut loc decît doar prin excepție și de aici să fi căutat ei adăpostire în munți în vremi de restriște; dar și atunci petrecerea în munte, nefiind decît trecătoare, ea nu putea hotărî numele țării.

Acest nume a trebuit să provină de la un factor *constant*, pe care poporația l-a avut necontenit înaintea ochilor și care a împins-o a alipi numele țării de ideea de munte.

Dacă însă această explicare trebuie să cadă, unde să găsim noi originea numelui de Muntenia decît în coborîrea *muntenilor*, adică a *oamenilor de la munte* către cîmpie [31]; și de aceea acest nume este dat întîi Valahiei de străini, între care se află și moldovenii, după cum străinii numeau acea țară și Basarabia, ambele numiri [fiind] izvodite după numele stăpînitorilor ei: Muntenia, de la muntenii scoborîți din Transilvania; Basarabia, de la dinastia domnitoare în ea, înființată aici prin Tugomir (Negru) voevod, după cum Moldova se numea Bogdania de la Bogdan, întemeietorul ei[22] [32]. Vom vedea mai la vale cum această explicare a cuvîntului Muntenia este singura care dă seamă despre îngemănarea numelui acestei țări în *Muntenia* și *Țara Românească*, precum și despre împrejurarea că poporația supusă a Munteniei, clasa șerbilor, căpătă aici numele de *rumâni*, numele etnic al poporului ajungînd astfel un termen aproape de ocară și însemnînd o clasă decăzută [33].

Tot din această coborîre a statului muntean, din partea înaltă a țării către acea joasă, se explică și succesiunea capitalelor sale:

---

schwarzen Getreides so darinen gar reichlich wächst, heut zu Tage die Moldau ersteckt sich gegen Morgen an Bessarabiam". Este învederat că numele de montana nu este decît reproducerea latinizată a numelui de Muntenia; de altfel, izvoarele latine ale acelui timp numesc întotdeauna Țara Muntenească, Transalpina [29].

[20] Constantin Căpitanul întrebuințează numai termenul Țara Românească (*Magazin istoric*, I, p. 91, 102, 105, 111, 113, 155, 175, etc.) [*Istoriile domnilor Țării Românești*, de vornicul Radu Popescu, ed. C. Grecescu, Buc., 1963, p. 10, 14, 19, 21, 24, passim]; dar chiar această cronică numește pe locuitorii țării munteni și pe domnitor, domn muntean; nu putea numi pe locuitorii Țării Românești români, fără a șterge deosebirea specifică în numele acestui popor de acel de români îndeobște. În *Istoria Țării Românești de cînd au descălecat românii*, găsim și Țara Muntenească (*Magazin istoric*, IV, p. 247, 249, 266, 280, 284, 295), pe lîngă Țara Românească (p. 273, 277, 301). În *Istoria Țării Românești de la 1689 încoace*, găsim iarăși Țara Muntenească (*Magazin istoric*, V, p. 101); chiar în *Biografia patriarhului Nifon* se găsește de vreo 10 ori termenul de Țara Muntenească. Vezi Hasdeu, *Istoria critică*, p. 52. [30]

[21] Hasdeu, *Istoria critică*, p. 49.

[22] „Carabogdania cioè il signor di Moldavia" (Spandugino Cantacuzenus în N. Iorga, *Acte și fragmente [cu privire la istoria românilor]*, I, p. 13). D. Onciul, *Titulatura ⟨Titlul⟩ lui Mircea [și posesiunile lui]*, în „Conv. lit.", XXXV, 1901, p. 1020. Nu putem primi părerea lui Onciul că Muntenia ar fi traducerea latină a cuvîntului Transalpina întrucît niciodată numele proprii nu se traduc, ci se limitează în sunetele lor.

Cea dintîi a fost *Cîmpulungul* [34], așezat mai aproape de munți, după cum se vede lucrul din zidirea mănăstirii atribuită lui Radu Negru de Matei Basarab, care a reparat-o; din zidirea Cloașterului de către călugării franciscani (barați) și din înmormîntarea lui Alexandru Basarab Cîmpulungeanul în mănăstirea lui Radu Negru[23].

A doua capitală a fost *Argeșul* sau Curtea de Argeș, care se constată din mai multe documente date de domni din acel oraș, din care unul din 1372 arată strămutarea domnului în a treia capitală, *Tîrgoviștea*, unde se așeză desăvîrșit scaunul domnesc în 1456[24] [35].

Pe cînd însă numele de Muntenia și succesiunea capitalelor, deși duc în munți obîrșia statului valah, lasă nehotărîtă întrebarea dacă ea trebuie căutată dincoace sau dincolo de ei, alte două împrejurări îndeamnă numaidecît a trece peste crestele lor și a căuta leagănul acestui stat acolo unde-l pune tradiția, în ducatul Făgărașului, care se întinde pe partea Transilvaniei tocmai în dreptul Cîmpulungului.

Aceste două împrejurări sînt: stăpînirea domnilor munteni celor vechi asupra a două ducate din Transilvania, Făgărașul și Amlașul, și numele de Ungro-Vlahia dat Munteniei în titulatura principilor ei.

Să le cercetăm pe amîndouă: Domnii Munteniei, cei mai vechi, s-au intitulat totdeauna de stăpînitorii *„țării Ungro-Vlahiei, ai părților de peste Carpați și ai țărilor ⟨părților⟩ tătărești, duci ai Amlașului și Făgărașului“*. Ce înseamnă întîi termenul de *Ungro-Vlahia*, care apare de la primele documente și se păstrează pînă astăzi în titulatura mitropolitului? Oricum s-ar explica acest termen, fie că însemnînd stăpînirea Munteniei în hotarele Țării Ungurești, fie mai probabil ca dependență a Munteniei de Ungaria [38], el amintește în ambele cazuri o legătură între ambele țări, legătură ce trebuie să se rapoarte la originea celei mai noi, Muntenia. *Aceste legături strămută însă la nord originea statului muntean.*

Admitem mai curînd ca Ungro-Vlahia să însemne atîrnarea Valahiei de Ungaria, căci altfel cum ne-am putea închipui că muntenii, pe care, în tot decursul istoriei lor începătoare, îi vom vedea punîndu-și toate puterile în respingerea tendințelor de dominare ale ungurilor, să-i fi atacat pe aceștia în țara lor și să le fi răpit două însemnate ducate? Dimpotrivă, dacă admitem că întemeietorul Munteniei a fost duce de Făgăraș și de Amlaș încă înainte de descălecare [39], atunci păstrarea stăpînirii ducatelor transilvane devine ușor de înțeles, mai ales că o vedem pusă în lucrare atunci cînd domnii Munteniei erau în bune relații cu regii unguri și întreruptă de îndată ce legăturile dintre ei se stricau.

Tot din această împrejurare se explică și pretențiile de stăpînire ale [regilor] ungurilor asupra Munteniei; anume, ducii Făgărașului cuprinzînd și Muntenia, cu toate că își întăriseră puterea lor într-un chip

---

[23] Dovezile vor fi aduse, pe rînd, mai jos; vezi și N. Iorga, *Istoria bisericii române[ști și a vieții religioase a românilor]*, I, [Buc., 1908], p. 31.

[24] Pentru Argeș vezi documentele din: 1372 de la Vladislav vodă (latinesc): „datum în Argeș in nostra residentia“ (Hurmuzaki, *Doc.*, II/2, p. 200); 1387, Mircea cel Bătrîn („Arhiva istorică“, III, p. [191—]193); 1418, Mihail; 1430, Dan [al II-lea]; 1438, Vlad Dracul (*ibidem*, I, 1, p. [118—]119, 74 și 85). Documentul acesta din urmă conține indicația începutului strămutării capitalei: „dat în Argeș dar scris în Tîrgoviște“ [36], unde, în 1456, scaunul țării se și așază desăvîrșit, cum se vede lucrul din documentul lui Vladislav, fiul lui Dan (*ibidem*, I, 1, p. 142).

Bucureștii devin capitală mai tîrziu, sub Gheorghe Ghica, 1659 [37]. Totuși și în București domnii începuseră să resadă de mai înainte. O scrisoare a lui Zamoyski din 18 sept. 1595 numește Bucureștii: „Transalpinae caput“ și un document din 1574 spune: „Bukarestium sedum Voivodum Transalpinarum“ (Hurmuzaki, *Doc.*, Supl. II/1, p. 384 și 682).

însemnat, nu încetaseră de a rămînea tot vasali ai regilor unguri, precum de exemplu nu încetaseră ducii de Normandia a fi vasali ai regilor Franței, cu toată cucerirea Angliei de ei și încingerea frunții lor cu o diademă regală. Dacă nu explicăm astfel originea pretențiilor de supremație ale ungurilor asupra românilor, atunci ele rămîn fără nici un înțeles; căci ungurii niciodată n-au întins puterea lor într-un chip efectiv dincoace de munții Carpați. Nu e vorbă, ei se intitulau totdeauna regi ai Cumaniei, adică ai Munteniei răsăritene și ai Moldovei, și chiar prin documentul din 1247 ei concedează cavalerilor de Ierusalim niște teritorii din Cumania; dar această dăruire cu totul platonică nu fu niciodată pusă în lucrare.

Rămîne de îndepărtat o întîmpinare adusă în contra faptului descălecării, mai ales ca făcută de un duce de Făgăraș, scoasă dintr-un document unguresc. Există anume o diplomă din 1291, care pomenește despre congregația ținută la Alba Iulia, cu toate popoarele Transilvaniei, anume și cu românii, pentru îndreptarea stării lor, în care congregație un magistru, *Ugrinus,* cere de la rege să i se înapoieze moșiile sale, Făgărașul și Sîmbăta, de lîngă „fluviul“ Olt, care i s-ar fi luat pe nedrept, și regele, primind să cerceteze această pricină, atît prin nobili cît și prin saxoni, secui și *valahi,* dă dreptate cererilor magistrului *Ugrinus,* restituindu-l în stăpînirile sale[25] [40].

Acest document este adus ca argument contra existenței lui Radu Negru în chipul următor: se identifică întîi pe Ugrinus cu Radu Negru (Ugrinus = Negrinus) și apoi se întreabă: ce motiv ar fi avut Radu Negru a se supăra pe unguri și a trece munții, cînd vedem că regele dă ascultare cererilor sale și, după cercetarea făcută, îi restituie atît *ducatul* Făgărașului cît și Sîmbăta? Unde *rămîne deci loc, în același an, pentru al doilea duce român, Radu Negru din Făgăraș,* care să fi întreprins coborîrea în Muntenia?

Încheierea aceasta păcătuiește printr-un singur punct care o răstoarnă din temelie, anume prin identitatea, admisă oarecum ca înțelegîndu-se de la sine, între *posesia Fugros,* reclamată de Ugrinus, și *ducatul Făgărașului* al lui Radu Negru, și apoi de la identitatea posesiunilor se conchide la identitatea sau mai bine la neputința coexistenței acestor doi stăpîni. Dar mai întîi Ugrinus este arătat nu ca român, ci ca neaoș ungur, fiul comitelui Baarch din familia Chak (Ciac)[26]. Cum deci să se primească așa de plano identitatea lui Ugrinus cu Radu Negru? Apoi cine ne spune oare că Ugrinus ar fi reclamat, în dieta din Alba Iulia, proprietatea *ducatului Făgărașului?* El spune numai că i s-au luat două *posesiuni:* Făgărașul și Sîmbăta, și cuvîntul *possessio,* în limba documentelor ungurești, are același înțeles ca și cuvîntul românesc *sat, moșie.* Este greu de admis să fi venit Ugrinus să reclame *proprietatea unui ducat,* mai ales cînd obiectul celălalt reclamat de el alăturea cu Făgărașul era o simplă moșie, *Sîmbăta,* și ca să spună el despre un *ducat* că ar fi fost înstrăinat pe nedrept, ca despre o moșie ce ar fi fost vîndută de un neproprietar.

Făgărașul reclamat de magistrul Ugrinus nu are nimic altceva comun cu ducatul numit tot astfel decît numele. Este vorba, în documentul din 1291, de *satul* Făgărașului, care *există și astăzi ca orășel, în co-*

---

[25] Vezi documentul din 1291 reprodus mai sus, vol. I, p. 357, nota 142 din [G. D.] Teutsch und [Friedrich] Firnhaber, *Urkundenbuch [zur Geschichte Siebenbürgens,* I. Viena, 1857] p. 167.

[26] Teutsch și Firnhaber, *[op. cit.],* p. 122; 1281: „magister Ugrinus Michael Baarch filii“; p. 121: „filios Baarch de genere Chak“.

mitatul ce s-a format din vechiul ducat cu acelaşi nume; această interpretare este cu atît mai firească, cu cît alăturea cu orăşelul Făgăraşul, întîlnim *astăzi încă Sîmbăta de Sus*, aşa că regăsim şi acuma alăturea cele două moşii ale magistrului Ugrinus, pe care el le reclamă de la rege, şi ambele aceste localităţi sînt aşezate lîngă rîul Olt, precum le arată şi documentul din 1291[27].

Aşadar, posesia Fugros a magistrului Ugrinus nu are nimic a face cu ducatul Făgăraşului, din care a putut foarte bine să se coboare în Muntenia Radu Negru, precum nici acesta n-are nimic de împărţit cu magistrul Ugrinus, fiul lui Baarch.

Ba noi credem chiar a vedea în pierderea posesiunilor sale de către magistrul Ugrinus un efect al răzbunării lui Negru vodă, care, înainte de a părăsi Făgăraşul (ducatul), îşi vărsă focul asupra celor ce-i pricinuiseră neajunsuri, precum vom vedea că face răzvrătitul Bogdan, întemeietorul Moldovei, cu proprietăţile lui Dragoş, fiul lui Giulea.

S-ar putea chiar presupune că turburările produse prin ieşirea românilor din Transilvania îndemnaseră pe rege a ţinea acea mare congregaţie în Alba Iulia, unde convocase şi pe valahi, şi se ocupă de îndreptarea stării lor (pro reformatione status eorundem) [41].

Radu Negru. — Din toate aceste argumente, întemeiate parte pe fapte constante, parte dobîndite prin calea inducţiei individuale, adică a metodei particulare istoriei pe care noi am propus să se numească *inferenţă*[28], rezultă o mare probabilitate că descălecarea Munteniei să se fi petrecut aşa cum o expune tradiţia, adică prin coborîrea unui grup de români din Făgăraş, sub conducerea unui duce, Negru vodă.

Care să fi fost însă numele de botez al acestui Negru vodă?, căci izvoarele cercetate pînă acuma îl numesc scurt aşa, fără adaosul unui nume de persoană[29]. Noi credem că în adevăr el se numea Radu Negru, cum îl însemnă tradiţia scrisă a cronicilor muntene [42].

Asupra acestui nume există o pomenire a lui într-un document cu mult posterior, al lui Matei Basarab din 1636, dat locuitorilor din Cîmpulung pentru întărirea unor privilegii [43], care hrisov al lui Matei Basarab enumeră, între alte hrisoave, şi *„hrisovul strămoşului domniei mele, prea luminatul şi blagocestivul şi de Hristos iubitorul Io Radu Negru voevod,* leat 6800" = 1292[30].

Pentru a judeca dacă această arătare poate avea vreo valoare, trebuie să cercetăm acest hrisov în legătură cu alte 7 hrisoave păstrate în còpii la primăria de Cîmpulung. Aceste hrisoave sînt:[31]

1. Un hrisov de la Radu vodă, fiul lui Mihnea, din 1615, care scuteşte pe cîmpulungeni de găleată, slujbă domnească şi de vamă, pentru toate vînzările şi cumpărăturile ce vor voi să facă; de asemenea, mai prevede hrisovul că nici domnul, nici vreun boier să nu poată moşteni vreodată o avere vacantă [rămasă fără moştenitori], ci s-o ia în stăpînire orăşenii. Domnul să nu poată dărui nici o avere a oraşului, ceea

---

[27] [A.T.] Laurian, *Istoria românilor,* Buc., 1878, p. 243, susţine că Fugros ar fi ducatul Făgăraşului. Ioan Puşcariu, *Ugrinus — 1291,* în „Analele Acad. Rom.", 1901, p. 8, e de părerea noastră că Fugros şi Zumbutel erau „comunele Făgăraş şi Sîmbăta". I. Puşcariu adaugă că ducatul Făgăraşului ar cuprinde vreo 80 de sate.

[28] Asupra metodei inferenţei, vezi a mea *La Théorie de l'Histoire,* Paris, 1908, p. 465 şi *L'Inférence en Histoire,* în „La Revue de Synthèse historique", 1911.

[29] Nigro voevodo, în Luccari; voevodul Negru, în documentul din 1352; marele Basarab voevod, în înscripţia de la Cîmpulung. Documentul cu Marghita [din 20 mai 1656, în „Conv. lit.", 1902, p. 1114].

[30] *Magazin istoric,* V, p. 338.

[31] Conţinute toate în *Magazin istoric,* V, p. 331—359.

ce arată că pămînturile orășenilor nu erau domnești, ci aparțineau locuitorilor orașului încă dinainte de descălecare, proprietate pe care domnul nou venit în țară vroia să o respecte, pentru a nu-și înstrăina simpatiile locuitorilor. În cazul cînd imobilul unui mort s-ar vinde pentru datorii, să nu fie nimeni volnic a-l cumpăra afară de orășeni. Aceștia mai au apoi dreptul de a judeca ei înșiși daraverile lor și păstrează deplina proprietate asupra munților înconjurători orașului, care sînt anume enumărați. Hrisovul arată că aceste privilegii au fost dovedite de orășeni prin alte hrisoave, unul de la *Mihail* voevod din 6900 (1392), altul de la *Vlad* vodă, 6947 (1439) și un al treilea de la *Vladislav* vodă 6960 (1452).

2. Un hrisov de la Leon Tomșa din 1633, care repetă și întărește pe acel al lui Radu Mihnea.

3. Al treilea hrisov al cîmpulungenilor este dat lor de Matei Basarab, în ziua de 12 aprilie 1636, întărindu-le prin el niște *alte privilegii ce nu se văd în documentele lui [Leon] Tomșa și Radu [Mihnea]*, precum acela că oamenii de afară să nu fie învoiți să aducă vin în oraș și că orășenii să nu fie îndatoriți a da pitarilor, vinarilor ⟨vinăricerilor⟩, dijmarilor și tuturor celor ce umblă cu slujbe domnești nimic alta fără numai un plocon de bucate [44]. Acestea le întărește Matei Basarab: „pentru că am văzut domnia mea multe hrisoave bătrîne și vechi, făcute tot pentru așezămîntul orașului: întîi *hrisovul strămoșului domniei mele, prea luminatul și blagocestivul și de Hristos iubitorul, răposatul Io Radul Negru voevod, leat 6800* (1292), și hrisovul lui Mihail voevod, leat 6900 (1392), și hrisovul *Vladului* vodă, leat 6947 (1439) și hrisovul lui *Vladislav voevod,* leat 6960 (1452)"[32].

4. În același an Matei Basarab mai dă orășenilor și un al doilea hrisov, prin care le întărește proprietatea asupra munților orașului, referindu-se la aceleași documente ca în hrisovul pentru întărirea privilegiilor și *amintind anume pe acel al lui Radu Negru din 1292*[33].

5. Al cincilea document al orășenilor din Cîmpulung este dat de Mihnea vodă [Mihai Radu] în anul 1659, repetînd iarăși întărirea privilegiilor amintite și enumerînd între hrisoavele vechi, pe baza cărora le încuviințează această favoare, *hrisovul lui Radu Negru voevod din 1292* și acela al lui *Mihail* voevod din 1392.

6. Al șaselea document pornește de la Gheorghe Ghica din 1660.

7. Al șaptelea, de la Grigore Ghica din 1672.

8. Al optulea, de la Gheorghe Duca, din 1682, acestea trei din urmă referindu-se, pentru întărirea privilegiilor, *la hrisovul lui Radu Negru din 1292.*

Originalele acestor hrisoave au dispărut și ele sînt păstrate numai în niște copii ce se află la primăria din Cîmpulung. Critica lor externă este deci peste putință de făcut și ne rămîne de stabilit autenticitatea lor numai pe criteriile interne. Acestea însă vorbesc numaidecît pentru existența lor reală și nu pot admite nici într-un chip plăsmuirea lor.

Într-adevăr, dacă ele ar fi fost plăsmuite, ar trebui ca atît domnii, de la care se spune în ele că porneau hrisoavele cele vechi, cît și datele lor, să corespundă cu *arătările cronicilor* mai mult sau mai puțin cunoscute ale Munteniei; căci desigur falsificatorul se va fi îngrijit a da o aparență de adevăr operei sale și trebuia deci să bage de samă a nu atribui documentele unor domni ce nu ar fi existat sau nu ar fi domnit la datele indicate în ele. Ei bine! tocmai aceasta nu se întîmplă.

---

32 *Ibidem,* p. 338.
33 *Ibidem,* p. 340. [Vezi și DRH, B, vol. XXV, p. 262—263].

Critica istorică a stabilit pînă acuma aproape cu siguranță șirul și îndeobște chiar datele primelor domnii muntene, care șir și date nu corespund de loc cu acelea conținute în cronici. Ei bine, actele Cîmpulungului se potrivesc de minune cu șirul adevărat, stabilit după documente și deloc cu acela arătat de cronici. Așa, unul din hrisoavele vechi este dat ca de la *Vlad vodă* din 1439. Cercetînd cronicile Munteniei, aflăm că de la 1427—1445, este arătat ca domnind unul Vladislav vodă, pe cînd documentele contemporane ne arată ca domn între anii 1430—1446 pe Vlad vodă Dracul. Și mai clar reiese adevărul existenței actelor vechi, citate în documentele Cîmpulungului, la actul din 1452. Acesta este arătat ca pornind de la *Vladislav vodă*. Cronicile pun însă să domnească de la 1445—1460 pe Radu cel Frumos, pe cînd documentele contemporane ne arată ca domn în acel an, într-adevăr, pe Vladislav al III-lea ⟨al II-lea⟩, 1452—1456[34].

Dovada cea învederată și nerăsturnabilă a autenticității documentelor Cîmpulungului și deci și a existenței documentelor vechi pe care ele se întemeiază stă însă în împrejurarea că toate pomenesc despre un document al lui *Mihail voevod din 1392*. S-ar părea, la prima vedere, că tocmai aici s-ar descoperi dovada falsificării, întrucît este cunoscut că de la 1386—1418 domnește Mircea cel Bătrîn, prin urmare nu ar fi loc pentru un Mihail voevod în 1392. Se știe însă că acest Mihail voevod era fiul lui Mircea și este apoi iarăși cunoscut că domnii români obișnuiau a-și întovărăși la domnie pe fiii lor încă din timpul domniei lor [45], cînd ei dau documente în numele lor ca adevărați stăpîni ai țării[35]. Cronicarii nu cunosc existența unui Mihail voevod ca fiu al lui Mircea cel Mare, ci îl dau ca urmaș pe Vlad Țepeș. Ei dau pe unul Mihail voevod ca predecesor al lui Mircea, îndată după Radu Negru.

Ne întrebăm acuma: fost-a falsificatorul documentelor Cîmpulungului un istoric care cercetase, încă de prin secolii trecuți, documentele țării, încît putuse determina cu o precizie matematică șirul domnilor și data domniei lor, așa ca să corespundă totdeauna cu realitatea? Întrucît o asemenea ipoteză cade prin ea însăși, nu ne rămîne altceva de admis decît că niște documente care constată fapte istorice adevărate, în contra cronicarilor care le arătau greșite, nu pot fi decît ele însele oglinda adevărului.

Mai adăogim încă observația că hrisoavele cele două dintîi ale lui Radu Mihnea și Leon Tomșa nu pomenesc din documentele vechi decît pe acel din 1392 de la Mihail voevod, pe cînd de la Matei Basarab înainte

---

[34] [Constantin] Căpitanul, în *Magazin istoric*, I, p. 99 [Radu Popescu, *Istoriile*, p. 20—21]; Cronica anonimă (*Magazin istoric*, IV, p. 234). Compară mai jos cap. *Urmașii lui Mircea*.

[35] În ed. I admisesem, după Melchisedek, *Mitropolitul Grigorie Țamblac*, în „Rev. pt. istorie [arheologie și filologie"] a lui Gr. Tocilescu, III, [anul II, vol. I, fasc. I], 1884, p. 27, că în acest an Mircea fusese prins de turci și surghiunit la Brusa. Gr. Țamblac însă pune acest fapt după lupta de la Nicopole în 1396 și deci nu se poate raporta la 1392, chiar dacă ar fi să-i dăm crezare. Mihail se mai constată a fi fost asociat la domnie de Mircea de un document din 1418, dat de acesta ca voevod în timpul domniei tatălui său (I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul [și cu Țara Ungurească*, Buc., 1905] p. 6). Altă asociere la domnie, Alexandru voevod cu Ștefan cel Mare ([Stoica] Nicolaescu, *Documente slavo-române [cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, Buc., 1905], p. 531 și 1492, C. Istrati, *Biserica [și podul] din Borzești [precum și o ochire relativă la bisericile lui Ștefan cel Mare]*, în „Analele Acad. rom.", s. II, t. XXVI, 1904, p. 328 (68); Marcu cu Radu Paisie (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 77); Mircea cu Mihnea cel Rău (*ibidem*, p. 15); Radu cel Mare cu Vlad Călugărul, 1492 (*ibidem*, p. 240). Asupra chestiei captivității lui Mircea cel Bătrîn vezi mai jos cap. *Mircea cel Bătrîn*.

hrisoavele amintesc și documentul ce ne interesează, din 1292, al lui Radu Negru.

Apoi dacă s-ar fi falsificat aceste documente, pentru ce nu ar fi pomenit falsificatorul existența hrisovului fundamental din 1292, chiar în hrisoavele lui Radu Mihnea și Leon Tomșa, și ar fi început a-l menționa numai de la acel al lui Matei Basarab înainte? Această împrejurare ne face să credem că orășenii, cînd s-au înfățișat la acei domni dintîi, nu posedau încă documentul original al privilegiilor lor, acel de la Radu Negru, pe care îl descoperiră abia în timpul domniei lui Matei Basarab, cînd îl aduseră spre a dobîndi și pe baza acestui act străvechi întărirea drepturilor lor. Acesta este cu atît mai firesc de admis cu cît am văzut că Matei Basarab, care consultase și documentul lui Radu Negru, adaugă pe lîngă privilegiile confirmate de predecesorii săi, Radu Mihnea și Leon Tomșa, *încă și altele pe care el le descopere în documentul cel în urmă înfățișat,* și pe care ceilalți domni nu le putuseră întări, nefiind amintite în documentul lui Mihail sau în acelea ale lui Vlad și Vladislav vodă.

Odată cu autenticitatea documentelor Cîmpulungului, reiese existența adeverită a hrisoavelor vechi amintite în ele, între care se întîlnește și documentul de la Radu Negru; căci, cum am spus-o, potrivirea datelor acestor documente cu domnii ce într-adevăr se constată învederat că au domnit la acele date, și care domni sînt tocmai necunoscuți cronicilor, exclude orice putință a plăsmuirii hrisoavelor noi și, totodată, a închipuirii acelor vechi citate în ele. Prin aceasta însă existența unui vechi document de la Radu Negru dat cîmpulungenilor (unde tocmai tradiția pune descălecarea acestui domn și unde zidirea bisericii ce i se atribuie tot de tradiție vom vedea că într-adevăr a avut loc) este pusă mai presus de îndoială și deci adeverește și existența dătătorului acelui hrisov, a lui *Radu Negru,* întemeietorul statului muntean.

Atît tradiția cît și documentul eliberat de Radu Negru locuitorilor din Cîmpulung arată că descălecarea a trebuit să se facă pe la 1290—1292, concordînd, cum vom vedea, cu revoluția făcută de românii din Ardeal contra apăsării bisericii catolice.

Împotriva acestei date, și prin aceasta însăși împotriva afirmării tradiției, pe cît și a documentelor analizate mai sus, pare a se opune *o altă fîntînă, tot atît de vrednică de credință, o inscripție.*

Matei Basarab rezidește biserica cea veche din Cîmpulung, spunînd în inscripția pe care pune să se sape în piatra amintitoare că el a ridicat iar din ruine vechea biserică a lui Radu Negru, pe care acesta o înălțase *la anul 1215.* Iată inscripția, în limba română, pusă în biserică: [46] „În zilele dulcelui creștin ... Matei Basarab voevod și gospojda ego (și doamna lui) Elina ..., domn [creștin] în Țara Rumânească, întru moșia lui care iaste dintru unguri descălecată, adecă început-a a scrie de această sfîntă dumnezeiască besearică, ce este hramul Vladyczitzie nașei bogoroditzie i prisno dievy (templul stăpînei noastre născătoare de Dumnezeu și pururea fecioară) Maria, *carea s-a început și s-a zidit și s-a săvîrșit de bătrînul și prea milostivul creștin Radul Negrul voevod,* care a fost din început descălecătorul Țerii Rumânești și din început a fost zidit această sfîntă dumnezeiască besearică, *cînd a fost cursul anilor de la Adam 6723* (1215); și tot a stătut cu bună pace pînă în zilele creștinului Alexandru voevod Iliaș, întru a doao domnie, cînd a fost cursul anilor de la Adam 7136 (1628); *atunce, într-aceia vreame, s-a surpat* din voia lui Dumnezeu, în ziua sfîntului Ilie proorocul, la miazănoapte ... Matei Basarab ... socotit-a, ca un domn bun și milostiv, ca să rădice și să facă

această sfîntă și dumnezeiască besearică; ... și ispravnic a fost după lucrul acestei sfinte dumnezeiască besearică Socol cluceriul de Cornățeani, ... Și s-a început a se zidi această dumnezeiască beseareacă *din* fața temeliei în luna iunie 22 zile, cînd a fost văleatul de la Adam 7143 (1635) și s-a săvîrșit în luna lui avgust, 20 de zile văleat 7144 (1636)"[36].

Inscripția spune deci că Matei Basarab reînalță pe vechile temelii (deoarece clădirea se începe *din fața temeliei)* biserica lui Radu Negru, care se surpase cu 7 ani mai înainte. Ruinele ei trebuie să fi fost încă în picioare cînd a rînduit Matei Basarab pe clucerul Socol să pună la cale rezidirea ei. Vechea inscripție trebuie deci numaidecît să fi fost regăsită. De aceea nu se poate primi ca Matei Basarab, sau mai bine Socol, să fi iscodit cele raportate în inscripția lui, ci ele nu sînt, în ceea ce privește biserica de mai înainte, decît reproducerea vechii pisanii. Cum se face însă că data zidirii bisericii lui Radu Negru se pune la 1215, pe cînd documentul cercetat de *Matei Basarab, în momentul cînd punea să se sape piatra amintitoare, arăta lămurit data de 1292?*[37] [47].

Dacă Matei Basarab ar fi pus el însuși să se sape inscripția, atunci o asemenea contrazicere ar fi izbitoare; dar este de observat că săparea inscripției s-a făcut de un meșter și că clucerul Socol, care era însărcinat cu privigherea lucrărilor, se afla foarte probabil la Cîmpulung în ziua de 12 aprilie 1636, cînd Matei Basarab cercetă documentul lui Radu Negru în divan la Tîrgoviște [48].

Este aproape de admis ca clucerul [Socol] Cornățeanu să nu fi cunoscut data indicată în document despre domnia lui Radu Negru. Dacă luăm acuma în privire că inscripția pusă de Radu era atuncea veche de aproape 350 de ani, ea trebuie să fi fost cam stricată, încît o citire falsă a datei de către cioplitor este admisibilă, cu atîta mai mult cu cît cele două ultime litere slavone ale cifrelor 6799 (1291) și 6723 (1215) pot fi ușor luate unele drept altele, în cazul unei ștergeri a lor parțiale. Data de 1291 = 6799 se scrie în numerația cirilică ѲѰЧР iar în cea de 1215 = = 6723 ѲѰЧѲ.

Dacă prin faptul deteriorării pietrei s-a făcut o confuzie în citirea celor două litere ultime ale datelor în cirilice, meșterul cioplitor a putut prea ușor să se înșele și să citească 6723 în loc de 6699 [49]. Iată deci cum se explică această aparentă contrazicere care nu lovește deci în documentele Cîmpulungului.

Din toate cele analizate pînă aici, rezultă cu siguranță următoarele fapte:

Că tatăl lui Alexandru Basarab, domnitor adeverit al Munteniei din anul 1330, se numea Tugomir; că domnise și el în Muntenia și că purta și epitetul de Negru voevod, cunoscut și tradiției poporane, cum se vede aceasta din împrejurările raportate.

Pe lîngă aceste fapte sigure, mai adăogim ipoteza că acest Tugomir Negru voevod se coborîse din Transilvania, și anume din Făgăraș, fapt nedovedit documentar, însă scos prin inferență din înființarea orașului Cîmpulung și așezarea aici a capitalei țării nou întocmite; din zidirea unei mari biserici; din încuviințarea de privilegii locuitorilor acestui oraș; din epitetul purtat de fiul său, Alexandru, de Cîmpulungeanul și din înmormîntarea acestuia în biserica din Cîmpulung; nu mai puțin din

---

36 Reprodusă de Hasdeu, *Istoria critică,* p. 134. A doua inscripție, cu același conținut clar adaos, este pusă în pridvorul bisericii.

37 Inscripția din pridvor amintește chiar documentul lui Radu Negru: „Așișderea și orășenii să nu deie vamă de ce vor vinde, după cum iertați au fost de răposatul Radu Negru voevod și cum scrie în cărțile cele bătrîne".

numele de Muntenia și de Ungro-Vlahia date Țării Românești; din stăpînirea din partea primilor voevozi munteni a ducatelor Făgărașul și Amlașul din Transilvania. Numele însă românesc al descălecătorului era Radu, pe cînd cel slavon era Tugomir, ambele aceste adaose cu epitetul de Negru [50].

Cauzele descălecării. — Care a fost însă cauza acestei deșțărări a românilor transilvăneni, care-și lăsau căminuri și averi pentru a căuta în depărtare adăpostul traiului?

Și aici găsim un răspuns tot ipotetic, scos din fapte tot prin argumentare.

Apăsarea ungurească ce împinse pe români a se răspîndi către cîmpiile Munteniei și Moldovei nu avea la început un caracter politic. Pe la capătul veacului al XIII-lea, epoca descălecării, românii de peste munți erau încă departe de a fi reduși în starea aceea de iloți în care îi aflăm gemînd mai tîrziu. Ei nu pierduseră acele garanții de care rămaseră înconjurați pînă prin veacurile al XIV-lea și XV-lea; erau încă o nație cu drepturi recunoscute de stăpînii ei, nu o turmă de robi, degradată și înjosită. Iobăgia în înțelesul de șerbire mai ales, starea normală a românilor trans-carpatini de mai tîrziu, era necunoscută [51], și ei erau constituiți în comunități militare, îngrădite de privilegii potrivite cu însemnătatea rolului pe care îl îndeplineau[38].

Dacă însă nu găsim în starea politică a românilor din acele timpuri motive care să-i fi împins a-și lăsa vatră, moșie și avere pentru a căuta aiurea scăpare și adăpostire, starea lor religioasă ne arată că ei au trebuit să facă o asemenea jertfă și s-o aducă pe altarul dumnezeirii, ca buni și cucernici creștini. Și Dumnezeul lor le ajută; căci în văile larg deschise către cîmpia în care ei se coborîră, românii putură să se întindă neîmpiedicați și să dea naștere unor formațiuni ieșite din propriul lor caracter și să dezvolte, mai mult de cum era cu putință în țara unde fuseseră subjugați, cuprinsul sufletului lor.

Papii, necontenit la pîndă pentru a-și lăți autoritatea, după ce puseră sub piciorul lor întregul Apus, își îndreptară privirile asupra Răsăritului, unde și aici erau popoare multe și bogate, din a căror supunere ei puteau trage însemnate foloase; căci să nu credem că numai motive spirituale împingeau pe papi, ca și pe alți pristavi ai bisericii creștine, la neîncetata sporire a stăpînirii lor. Elementul omenesc, cu patimile și egoismul său interesat, a fost pîrghia cea mai puternică care a însuflețit întotdeauna prozelitismul și dacă agenții nemijlociți ai acestei întinderi, misionarii și ordinele religioase, erau poate recrutați dintre oamenii cei curați cu inima și duhul, nu tot astfel erau și cu cei care îi trimeteau și care urmăreau, sub masca religiei, scopuri de lumească dominare.

Ungurii se întorseseră [adoptaseră] din început la creștinismul răsăritean. În curînd însă silințele papilor îi dezbinară de acea biserică și-i alipiră către a lor; călugării și episcopii italieni umplură Ungaria; limba latină se introduse în biserică iar dregătoriile lor și statul ungurésc, atît de asiatic-oriental prin elementul său poporan, începu a gravita către Apus prin religia la care se închina. Sfîntul Ștefan este privit de unguri ca întemeitorul acestei îndreptări noi în viața poporului maghiar. De îndată ce papii cîștigară la planurile lor un popor energic și care în acele timpuri de barbarie plătea mult în cumpăna istoriei, ei vroiră

---

38 Vol. I, p. 398 și urm.

să se slujească de dînsul pentru a întoarce la creştinismul catolic şi alte neamuri cu cari ungurii veneau în atingere.

Astfel papii, prin mijlocirea arhiepiscopului unguresc, înfiinţează lîngă ţara locuită de secui, încă înainte de anul 1096, episcopia Milcovului [Milcoviei], pe care o prefac la 1228 în acea a cumanilor [52]; la anul 1234 papa Grigorie al IX-lea invită prin o scrisoare pe regele ungurilor Bela al IV-lea ca să aducă la adevărata cunoştinţă de Dumnezeu poporul valah, care ar locui în acea episcopie şi despre care ar fi aflat că, în loc de a primi sfintele taine de la episcopul catolic al cumanilor, ar asculta de nişte pseudo-episcopi de ritul grecesc. Îl roagă să pună mai curînd în lucrare făgăduinţa ce i-a dat şi să silească pe numiţii valahi a primi un episcop catolic[39].

Deşi în această scrisoare este vorba de a întoarce la catolicism pe creştinii schismatici din episcopatul cumanilor care se întindea mai mult dincoace de munţi, prin Moldova sudică, putem infera cu atît mai mult că regele îşi dădea toate silinţele pentru a întoarce la această religie pe schismatici, adică pe românii cari se aflau şi dincolo de piscuri, sub domnia lui nemijlocită. Această îndatorire de a întoarce la catolicism pe toţi schismaticii împărăţiei [de fapt, regat] sale reiese chiar din jurămîntul regelui Bela al IV-lea (1235—1270), care conţinea făgăduinţa de a „aduce la biserica romană pe toţi creştinii şi pe *închipuiţii creştini*" care s-ar afla în ţările supuse jurisdicţiei sale, precum şi din acelea pe care, cu ajutorul lui Dumnezeu, le-ar supune de atunci înainte[40].

În nenumărate rînduri sosesc de aceste îmbieri ale papilor către regii ungureşti. Între altele, aflăm că în anul 1279 papa Nicolae al III-lea invită tot clerul şi poporul Ungariei să dea ajutor legatului său pentru a alunga pe schismatici (numele religios al românilor în tot decursul istoriei ungureşti) din hotarele ţării lui. Regina mumă a minorului rege Vladislav Cumanul, Elisabeta, se grăbeşte a răspunde capului bisericii catolice că va îndeplini dorinţele lui[41].

În timpul domniei regelui Vladislav Cumanul (1272 — 1290), prigonirile îndreptate contra păgînilor, ereticilor şi schismaticilor iau un caracter de tot ascuţit şi provoacă între altele o revoltă a cumanilor, cu care ungurii trebuiră să lupte la localitatea numită *Houd* [54]; apoi deştărarea întregului popor al cumanilor pe care mai mulţi slujbaşi regeşti îi bat în Moldova şi îi readuc îndărăt. Această împrejurare s-ar fi petrecut pe cînd Vladislav Cumanul, care venise la tron fiind minor, era încă copil; deci puţin după 1272[42].

---

[39] Adăogim către cele raportate în vol. II, p. 212 [vol. I al ediţiei a IV-a, p. 433—434] şi următoarele rînduri din bula papală din 1234, al cărei început l-am reprodus acolo; „Cum autem tu tanquam princeps Catholicus, juramento promiseris te omnes inobedientes, viva voce promiseris *quod praefatos Valachos compelleres ad recipiendum episcopum*". [53]

[40] 1234. „Nos Bela[. . .] Universos hereticos et alios christianos qui relicta fide christianitatis ad superstitionen Ysmahelytarum vel iudeorum pervertuntur, quocumque nomine censeantur, et falsos christianos de terris nostris bona fide studebimus pro viribus extirpare. Et eos qui Romane ecclesie in terra nostra sunt inobedientes, iuxta ritum unius cuiuscumque nationis, qui non sit contra fidem catholicam, compellemus obedire Romane ecclesie". (Hurmuzaki, *Doc.*, I/1, p. 128). Tot aşa ordonă şi Vladislav Cumanul, 1279 (*ibidem*, p. 425).

[41] [A.] Theiner, *[Vetera] mon[umenta historica] Hungariam [sacram illustrantia]*, I, [Roma, 1859] p. 344: „sed vobis assistentibus dicto legato fides ipsa *fugatis scismaticis* gloriosum dilatetur". Compară cu răspunsul Elisabetei (*ibidem*, p. 347). Compară Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 435 şi 436.

[42] Fejer, *[Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis]*, V, 3, p. 409; 1288: „praeterea [etiam] cum pro reducendis Cumanis, qui clandestine de regno nostro aufugerant, de finibus et terminis Tartarorum, quos nemo praedecessorum

Puțin timp după aceea regele el însuși, îmbrățișînd credințele eretice ale poporului cumanilor, din a căror viță se cobora, atrage asupra capului său toate furiile bisericii catolice și papa ia cele mai energice măsuri pe de o parte pentru a readuce pe rege la credința adevărată, pe de alta pentru a stîrpi din Ungaria toate ereziile aflătoare în ea și care amenințau să ademenească chiar pe regii cei pînă atunci atît de credincioși ai Ungariei. El mustră cu mare asprime printr-o scrisoare pe Vladislav pentru părăsirea adevăratei credințe; cere ajutor de la Rudolf de Habsburg, împăratul Germaniei, spre a readuce atît pe rege cît și pe ereticii din Ungaria la catolicism; predică apoi o cruciadă contra saracenilor și a ereticilor din Ungaria, printr-un legat al său trimis la fața locului și, în sfîrșit, cere de la banul Slavoniei și de la voevodul Ardealului ca să dea mînă de ajutor legatului apostolic contra cumanilor, saracenilor, *schismaticilor* și ereticilor[43].

Prigonirile îndrumate de papă prin asemenea măsuri provoacă o *răscoală a românilor* (truculenta saevitia Scismaticorum) chiar în anul 1290, care se vede că avu de rezultat deștărarea unei părți din ei, care trecu în Muntenia peste munții Făgărașului [55], precum cumanii trecuseră peste acei ai Moldovei. Cumanii fură urmăriți, prinși și aduși îndărăt. Românii rămaseră deocamdată nesupărați din pricină că tocmai atunci, întîmplîndu-se să moară regele Vladislav Cumanul, se produseră în Ungaria niște turburări pentru alegerea urmașului său, care opriră pe apăsători a se lua după apăsați.

Papa se îngriji foarte mult de răscoala românilor. El dojenește, prin bula care raportează acest fapt interesant, pe arhiepiscopul de Cluj ⟨de fapt de Calocea⟩ „că nu i-ar fi raportat dacă turburările *de curînd întîmplate* ar fi încetat odată cu moartea regelui Vladislav, sau dacă mai urmează încă“[44].

Iată deci cum ne pare că ne putem apropia de adevărata desfășurare a împrejurărilor prin care a trecut descălecarea Munteniei atît ca fapt, cît și în privința cauzei ce a produs-o. Dar, cum am mai spus-o, chestia rămîne numai în domeniul probabilității și al ipotezei. Fără a putea pretinde nimenea altceva decît la o apropiere de adevăr mai mult

---

nostrorum peragrauerat, ultra alpes collecta multitudine Baronum et Nobilium regni nostri accessissemus“. Compară Hurmuzaki, *Doc.*, I/1, p. 484 și 1290 (*ibidem*, p. 502).

[43] Theiner, *op. cit.*, I, p. 364; 1290: „Nicolaus episcopus... nobilibus viris Iohanni, Nicolao et Henrico fillis Henrici banis Sclavoniae et nobili viro Rolando voivode ultrasilvanus eiusque fratribus... contra *scismaticos* et ereticos, qui de diversis mundi partibus... usque cohortari“. (Compară Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 494); Celelalte bule, toate din același an 1290, *ibidem*, I, p. 495—499 [vezi și DIR, C, veac. XIII, vol. II, p. 320—322].

[44] Theiner, *op. cit.*, I, p. 374; 1291: „occurit [nostri] sensibus non immerito admirandum, quod[...]de statu Regni, et novitatibus plurimis inibi subsecutis nihil ad apostolice sedis notitiam perduxisti[...] et precipue, cum non nunquam retroactis temporibus dispendia gravia et iacturas, que diversis ⟨diocesis⟩ et provincie Coloncensis incolis intulit truculenta saevitia Scismaticorum, et [etiam] paganorum [...], post prefati tamen Regis obitum, utrum huiusmodi mala periculave cessaverint aut invaluisse noscantur... nullatenus expressisti“. Este evident că, pentru ca papa să mustre pe arhiepiscop despre neraportarea noutăților, trebuie să se fi întîmplat o răscoală chiar atunci, pe lîngă altele de mai înainte. Compară Hurmuzaki, *Doc.*, I/1, p. 509—510 [și DIR, C, veac. XIII, vol. II, p. 357—359]. Știri mai amănunțite asupra prigonirilor schismaticilor din partea bisericii catolice vezi în At. M. Marienescu, *Isvoare pentru istoria bisericească ⟨ortodoxă⟩ română*, Sibiu, 1911, passim.

sau mai puțin strînsă în această privință, credem că tot ipoteza descălecării statului muntean de către niște români coborîți din Făgăraș trebuie să aibă precăderea[45].

Par. 2. Descălecarea Moldovei

Dragoș sau Bogdan. — Întemeierea statului Moldovei a pornit din celălalt capăt al adăpostului românilor, partea nordică a Carpaților Transilvaniei, din Maramureş. Deși această obîrșie a Moldovei este pusă mai presus de orice îndoială prin pomenirea ei în documente autentice contemporane, totuși nici ea nu este lipsită de încurcătura nedeslipită de toate întrebările referitoare la cercetările asupra începuturilor [56].

Greutatea problemei constă în armonizarea documentelor cu o tradiție constantă și atît de obștește răspîndită, încît nu poate fi lăsată la o parte, cu atîta mai mult că ea află răsunet chiar în acele documente.

Cronicarii povestesc în următorul chip descălecarea Moldovei: *Ureche* spune că: „după multă vreme, cînd feciorii cei de domn din munții ungurești, pogorînd după vînat, au nimerit la apa Moldovei, văzînd locuri desfătate, cu cîmpii deschise, cu păduri dese și cu ape curgătoare, îndrăgind locul, au tras pe ai săi de la Maramureș și pe alții au îndemnat de au venit și au descălecat întîi sub munte, mai apoi înmulțindu-se și crescînd înainte, nu numai apa Moldovei și Siretul le-au fost hotar, ci pînă, la Nistru și pînă la mare s-au lățit“[46].

Neculai Costin înflorește această întîmplare cu mai multe basme, pe care mintea poporului le plăsmuiește totdeauna în jurul faptelor mari ale istoriei sale. El spune că: „să se fi îndemnat *Dragoș* cu oare cîțiva de ai săi din Maramureș și au venit peste munți în chip de vînătoare și au găsit o hiară și gonind-o cu dulăi pînă la apa Moldova și, obosită fiind hiara, au prins-o în apa Moldovei, la locul unde se chiamă Boureni... Pus-au și în pecetea domniei țărei cap de bour ce se vede pînă astăzi [57]. Ieșit-au mai la cîmp acei vînători și au nimerit la locul unde este acuma mînăstirea Ețcanii și acolo era prisacă cu stupi și era la acei stupi un rusneac anume Ețco și întrebîndu-l ce om este de trăiește în loc pustiu, și cine stăpînește locurile acele? El a răspuns că este rusneac din Țara Leșească și cum a auzit el din bătrîni că ajunge locul pînă la Dunăre și pînă în Mare și pe Nistru în sus pînă unde începe Țara Leșească... Iar apei Moldovei, unde a ucis hiara, pre numele unei țince (cățele) ce o chema Molda, care de multă goană ajungînd la apă, limbind [lingînd] multă, a crăpat, s-au numit Moldova după apa Moldovei pre numele Moldei“[47].

Miron Costin reproduce aceeași povestire în *Poema polonă,* adăugînd numele satului din care a ieșit *„Dragoș, fiul lui Bogdan“*, anume *Cuhea* din Maramureș, sat ce vom constata din documente că a fost într-adevăr al descălecătorului. Tot Costin ne mai spune că colonia moșului Iațco deveni apoi Suceava, care nume îl explică el prin aceea că

---

[45] Ipotezele celelalte două, acea a lui Onciul și acea a lui Hasdeu asupra întemeierii domniei unitare în Muntenia, vezi în adaosul la acest volum, la sfîrșit (vezi p. 236 și urm.).

[46] *Letopisețele,* ed. M. Kogălniceanu, 1, Iași, 1852, p. 98; ed. II, p. 132, [ed. Giurescu, p. 13]; cronica putneană (Bogdan, *Cronicile românești* [*Vechile cronici moldovenești pînă la Ureche,* Buc., 1891], p. 143 și 193), dă tot pe Dragoș ca înființătorul domniei moldovene.

[47] *Letopisețele,* I, p. 90 [ed. II, p. 83—84].

ar fi fost dat de niște cojocari unguri, căci cojocarul pe ungurește s-ar numi soci[48].

Această tradiție este luată întreagă de cronicarii Moldovei din vechile letopisețe: cel de la Bistrița și cel de la Putna; acesta din urmă, vorbind ceva mai pe larg decît cel dintîi, spune că: „din mila lui Dumnezeu, primul vodă Dragoș, ieșind la vînat din Țara Ungurească [= Transilvania], de la locul numit Maramureș ⟨după numele apei⟩ și urmărind un zimbru îl ucise lîngă acest fluviu, Moldova, și se veseli acolo cu boierii săi și locul îi plăcu așa de mult încît rămase acolo și coloniză țara cu acei moldoveni ungurești și domni doi ani" [60].

Există și o altă cronică a Moldovei, cea anonimă, mai nouă decît celelalte. Ea conține o poveste mult mai amănunțită în care amestecă și venirea romanilor din Italia sub Traian; dar în partea ce se referă la descălecatul Moldovei, atribuit tot lui Dragoș, adaugă că acest fapt s-ar fi petrecut pe timpul regelui unguresc Laslău, adică Vladislav Cumanul, 1290, după cum vom vedea mai jos[49].

Miezul acestei tradiții este că Moldova a fost întemeiată sub conducerea lui *Dragoș*, de către niște români coborîți din Maramureș, pe care unele versiuni îl dau drept fiul lui Bogdan. Data acestui eveniment este fixată deosebit de deosebitele cronici: letopisețul de la Bistrița, cel mai vechi, dă anul 1359 [61]; Ureche pune anul 6807 (1299)[50]; Miron Costin, în Poema polonă, primește anul 1304, iar cronica putneană, urmată în această privire de Nicolai Costin, pune anul 1342 (6850) ⟨de fapt, 1359⟩.

În contrazicere cu aceste tradiții conținute în toate cronicile Moldovei, documentele ungurești arată pe unul *Bogdan* ca pe acel ce ar fi întemeiat domnia moldovenească, sustrăgîndu-se de la autoritatea regelui maghiar.

---

[48] „Arhiva istorică", I, 1, p. 167. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, [ed. 1872] p. 34; [ed. 1973, p. 122] spune că: „Dragoss, primus nostris in patriam pristinam redeundi autor", era fiul lui Bogdan, el însuși fiu al lui Ioniță, împăratul românobulgarilor [58]. Într-o altă cronică, scrisă leșește de Miron Costin, nou descoperită de I. Bogdan, *Cronice inedite* [*atingătoare de istoria românilor*, Buc.], 1895, p. 186 — textul polon, p. 160 — citim: iar românii, adică romanii și mai întîi „montenii" sau „muntenii" se scoborîră din munți la locuri mai deschise sub domnul lor Negru; după aceea ieșiră și moldovenii din Maramureș sub Dragoș, întîiul lor domn, în țara Moldovei și ocupară mai întîi locurile de sub munți [59].

[49] D. Onciul, *Originele Principatelor române*, p. 96, crede că Laslău este luat de români după tradiția ungurească și că ar fi fost Vladislav cel Sfînt (1077—1095), care ar fi întovărășit ca un geniu proteguitor expediția lui Ludovic cel Mare; așa s-ar fi substituit în legenda românească figura închipuită a lui Laslău celei aevea a lui Ludovic. Nouă ne pare această adaptare a legendei ungurești de către români ca ceva nepsihologic; apoi avem pe Ladislau Cumanul care înaintea lui Ludovic fusese prin Moldova. Pentru ce să recurgem la un sfînt unguresc?

Nu putem primi nici ipoteza lui Ioan Ursu, *Relațiile Moldovei cu Polonia* [*pînă la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piatra Neamț, 1898], p. 10, că acest crai Laslău ar fi fost Andrei, voevodul Transilvaniei, fiul lui Laik, amintit de *Cronicon Dubnicense*, deoarece tradiția moldovenească vorbește de crai și nu de voevod.

[50] I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 34 și 49; *Letopisețe*, I, p. 90, [ed. II, p. 83]. Data pusă de Kogălniceanu la p. 99 [ed. II, p. 133, ed. Giurescu p. 16]: 6867 (1359) este greșită [data nu e pusă de Kogălniceanu, ci este dată de cronici] căci N. Costin spune despre data la care pune Ureche descălecatul țării: „Dar ceea ce scrie Ureche vornicul că a fost veleatul 6807 (1299) la descălecatul țărei cu Dragoș vodă nu se tocmește, că încă pre acea vreme (1299) era pustie țara Moldovei". O asemenea Moldovă pustie nu putea fi însă susținută de N. Costin pentru anul 1359, cînd el singur pune descălecatul țării în 1352.

Din îmbinarea acestor două nume, ale tradiției și documentelor, s-a făurit personajul închipuit de *Bogdan-Dragoș*[51], care nu a existat niciodată.

Înainte de a lămuri contrazicerea ce pare a se întîlni între tradiție și documente, să le analizăm pe acestea. Ele sînt în număr de trei cunoscute pînă acuma. Cea mai nouă din aceste diplome este din 1365 și conține dăruirea moșiei lui Bogdan, *Cuhea* din Maramureș (*Cuha* lui M. Costin), pe care Bogdan o pierduse prin necredința lui către regele maghiar, *moldoveanului Balc, fiul lui Sas* și prin el fraților săi după mamă, *Drag, Dragomir și Ștefan.* Acel *„Balc moldoveanul, fiul lui Sas"*, este lăudat de rege „fiindcă l-a sprijinit în țara moldovenească, a căpătat acolo mai multe răni și a pierdut servitorii săi pentru a susținea pe rege și, *lăsînd acolo pămînturile și drepturile sale,* a urmat pe rege în Ungaria"[52] [62].

A doua diplomă, cu cîțiva ani mai veche, din 1359, conține dăruirea mai multor sate românești însemnate însă cu numiri în parte maghiare: Zalatina, [Ocna Șugatag], Hatpatokfalva [Breb], Kopacsfalva [dispărut] Deszehaza [Desești], Hernecshaza [Hărnicești] și Sugatagfalva [Sat Șugatag] din Maramureș, lui Dragoș, fiul lui Giulea, „credinciosul nostru român din Maramureș, spre răsplătirea slujbelor făcute de el în expedițiile noastre, mai cu seamă spre a redobîndi țara noastră cea moldovenească, unde mai mulți valahi părăsiseră calea datoriei credinței". Regele dă deci toate aceste sate lui Dragoș și, prin el, fiilor săi *Giulea* și *Ladu,* spre a se folosi, ei și moștenitorii lor, de acele moșii, după dreptul nobiliar, ca și ceilalți nobili ai regatului care ar sluji în armată, îndatorindu-i bine înțeles la păstrarea credinței către dînsul[53] [63].

---

[51] De ex. Eudoxiu von Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, [I], București, 1878, p. 250, admite această îngemănare.

[52] Fejer, *op. cit.*, IX, 3, p. 469; 1365: „Ludovicus [...] strenuum virum Balk, filium Zaaz, Moldavo voyevodam [nostrum] Maromorosiensem quod idem adhuc in terra nostra Moldauana regi fideliter adhaeserit, ibique complura vulnera acceperit, amissis servitoribus suis pro rege sustinendo, terrasque proprias et iura ibidem reliquendo, regem in Hungariam secutus fuerit; ipsi Balkh et per eum Drag, Dragomir et Stephano fratribus uterinis possessionem Cuhnia vocatum, cum appertinentis in comitatu Marmorus existentam, quam per infidelitatem et notam Bogdan wojevodae eiusque filiorum, qui teram regis Moldavanam occupantes clandestine in contumeliam regis moliuntur conservare, ad se devolutas, solemni privilegio confert". In [I.] Mihaly, *Diplome maramureșene* [*din sec. XIV și XV*, Sighet, 1900], p. 57, vina lui Dragoș e redată astfel: „Bokdan voyvoda et suis filys, [nostris videlicet] infidelibus notorys [...] de [dicto] regno nostro [Hungarie] in pretactam terram nostram Molduanam clandestine recendentes, eandem in nostre maiestatis contumeliam moliuntur conservare". Documentul din Fejer pare a fi o prescurtare a originalului din Mihaly. Curios însă că acest original nu conține indicația „Balk filio Saaz Moldavo", ci numai „Balk filium Saaz voyvodum nostrum Maramorosiensem". Că acest Balk se afla în Moldova e lucru de căpetenie și reiese din ambele versiuni.

[53] Fejer, *op. cit.* IX, 2, p. 139; 1359: „Ludovicus... quod nos preclaris meritis Dragus, filii Gyulae, fidelis Olahi nostri de Maramurusio, in memoriam nostrae celsitudinis reductis, quae servitia in plerisque nostris negotiis et expeditionibus sibi commissis et confisis, specaliter autem in restauratione terrae nostrae Moldauanae, plures Olachos rebellantes, a via debitae fidelitatis deviantes...; volentes igitur [eidem] pro premissis suis obsequiosis meritis regio occurere donativo, [...] quasdam villas nostras Olachales: Zalatina, Hatpatokfalva, Kopacsfalva, Deszehaza, Hernecshaza et Sugatagfalva [vocatas] [...] proventibus nostris quinqugesimalibus [...] novae donationis titulo dedimus... prefato Dragus et, per eum, Gyula et Lad, filiis suis, eorumque haeredibus... omni eo iure nobilitatis titulo, quo ceteri veri, primi et naturales regni nostru nobiles, sub vexillo [...] gaudeant et fruantur; ita tamen quod idem Dragus et filii suis... sincere fidelitatis omagium, [...] perpetue teneantur observare". Mihaly, *op. cit.*, p. 37, dă acestei diplome data 1360.

A treia diplomă, cea mai veche din toate, este din 1355 și întărește posesia aceluiași Dragoș, fiul lui Giulea, care și acesta era fiul unui altui Dragoș Valahul, asupra a două moșii ale sale, Gyulafalva [Giulești] și Nyres [dispărut], de lîngă fluviul Maramureșului, pe baza altor două documente din 1349, pe care regele le reproduce în întregimea lor, din cuvînt în cuvînt.

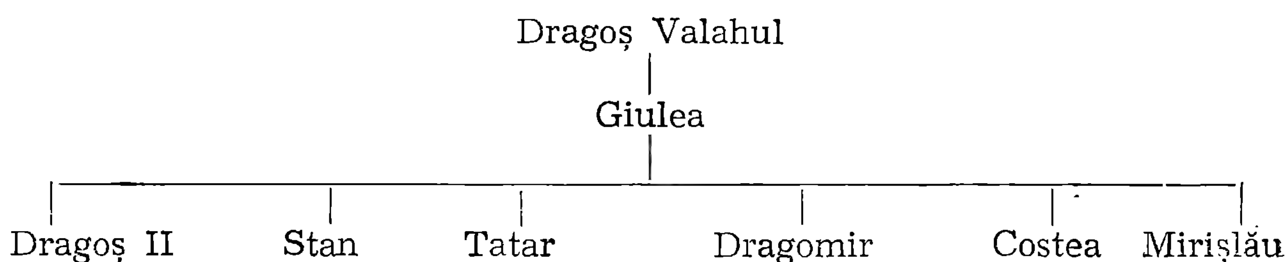
Cel dintîi din aceste documente redate de acel din 1355 pornește de la Ludovic cel Mare și este un ordin dat lui Ioan, fiul lui Iuga, voevodul valahilor din Maramureș, ca să reintroducă pe Dragoș, pe tatăl său Giulea și pe frații săi: Stan, Tatar, Dragomir, Costea și Mirișlău, în posesiunile lor, Gyulafalva și Nyres, din care fuseseră scoși cu foc și cu sabie, de către Stan, fratele acelui Ioan, către care regele îndreaptă scrisoarea, cînd acel Stan se revoltase împreună cu *Bogdan*, moșul său după tată. Fiind însă că Giulea cu cei șase fii ai săi: Dragoș, Stan (altul decît Stan răzvrătitorul), Tatar, Dragomir, Costea și Mirișlău nu voiseră să ia parte la răscoala lui Bogdan și a lui Stan, fratele lui Ioan, pentru care pricină aceștia le și pustiiseră satele, le arseseră casele și-i dăduseră afară din moșiile lor, apoi regele, pentru a răsplăti credința pe care Giulea și cu fiii săi o păstrează către dînsul, ordonă lui Ioan, fiul lui Iuga, voevodul Maramureșului, ca să pună pe jăluitori înapoi în posesiunile lor, după o prealabilă cercetare. Mai adaugă regele că Gyulafalva și Nyres fusese dăruite lui Giulea pentru credincioasele sale slujbe de fericitul întru pomenire tatăl său, regele Carol Robert (napolitanul, mort în 1342). Acest ordin de restituire este dat din Bistrița, în anul arătat 1349.

Al doilea document reprodus de diploma din 1355 este procesul verbal al lui Ioan, fiul lui Iuga, pentru îndeplinirea însărcinării primite, încheiat în Sighet în 1349. Pe baza acestor două acte, regele Ludovic întărește lui Dragoș, tatălui său Giulea și fraților săi mai sus pomeniți, stăpînirea asupra satelor de care fuseseră despuiați, cu condiția ca ei să plătească dările obișnuite după dreptul valahilor[54].

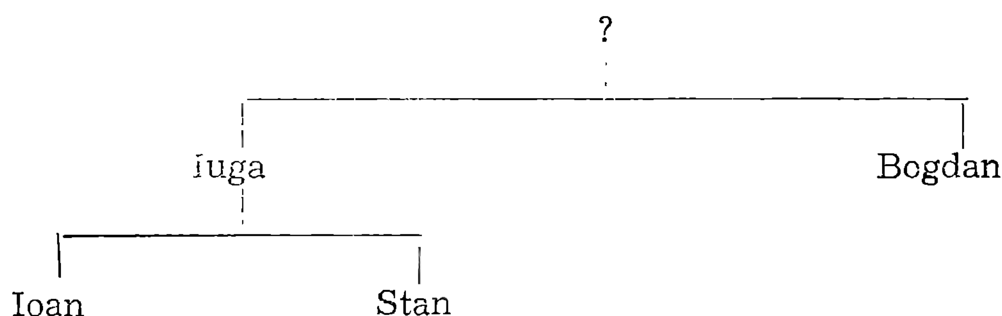
---

[54] Acest document a fost publicat de mine pentru prima oară *[Un document asupra lui Bogdan descădecătorul Moldovei din 1349]*, în „Revista pentru istorie [arheologie și filologie“] a lui Gr. Tocilescu, V, [1885, fasc. I] p. 166 [64]: „Ludovicus Dei Gratia, Hungariae [...], Rex... ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire. Quod Dragus filius Gyula filii Dragus, Olacus ad nostram accedendo praesentiam exhibuit nobis quasdam duas literas patentes, unam videlicet nostram [...,] aliam vero literam Iohannis filii Igae Woivodae Olacorum de Maramorisio [...], super Statutione possessionum Gyulafalva juxta flumen [fluvium] Maramorissi et Nyres vocatarum, eidem Dragus, necnon praedicto Patri, item Stephano, Tatar, Dragamer, Kuzta et Myruzlo fratribus suis fatis ⟨facta⟩ confectas. [...] supplicans nostrae Majestati [...] ut easdem Literas et Statutionem possessionariam [...] acceptare, ratificare, et pro eisdem nostro dignaremur privilegio confirmare. Quarum tenor talis est: Ludovicus Dei gratia, rex Ungariae, fideli suo Iohanni, filius Ige voyvoda Olachorum de Maramoros salutem et gratiam. Querimonialis relatio Gyula filii Dragus nobis patefecit, quod Stanus filius ejusdem Ige frater tuus, qui nuperrime in notam infidelitatis Bogdano quondam voevodae, patruo suo, nostro et regni nostri infideli notorio, adhaerendo incidit, ipsum, item Dragus, Stanum, Tatar, Dragomer, Kuszta et Miruszlou filios suos, propter eorum

Să stabilim acum, după aceste documente, genealogia acestor nobili români, străbunii transcarpatini ai multor boieri moldoveni. Cel mai bătrîn din ei, care murise la 1349, este *Dragoș Valahul,* tatăl lui Giulea, care, la rîndul său, este arătat ca avînd șase copii: *Dragoș II, Stan, Tatar, Dragomir, Costea și Mirișlău.* Avem deci următoarea genealogie:

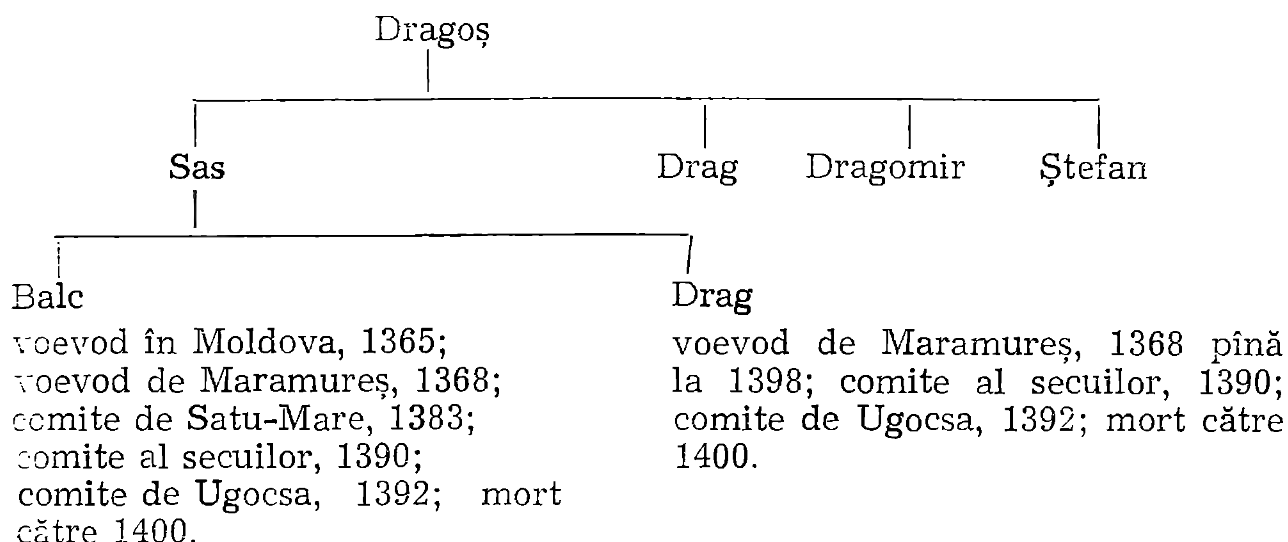
Afară de această familie, mai sînt cîteva vițe din alta, pe care o vom numi a Bogdăneștilor, după numele personajului ei cel mai de seamă. Documentul din 1349 spune anume că fiul lui Iuga și nepotul de frate al lui Bogdan, anume Stan, s-ar fi răsculat contra autorității regești, pe cînd alt fiu al lui Iuga, Ioan, este arătat ca voevodul valahilor din Maramureș la 1349, rămas credincios lui Ludovic, și pe care regele îl însărcinează cu reintroducerea lui Giulea în moșiile sale. Bogdan însă și cu Iuga sînt frați, deoarece Stan este arătat ca nepotul de frate al lui Bogdan. Avem deci următoarea genealogie:

fidelitatis constantiam eo quod ipsos a via solitae fidelitatis diuturnae et suo ac ipsius Bogdan quondam Voevodae nostri infidelis notorio contubernio et societati iungere nequivisset, de possessionibus eorum Gyulafalva juxta fluvium Maramorisii existente et Nyires vocatis, quas olim excellentissimus princeps dominus Carolus Dei gratia inclytus rex Ungariae genitor noster carissimus bonae recordationis, eidem Gyulae pro fidelissimis et [meritoriis suis serviciis contulisset, eiecisset et exclusisset domos suas concremari et] comburi faciendo [...] Idcirco fidelitati tuae firmiter praecipimus per praesentes (urmează ordinul de restituire și procesul verbal care o constată, făcut de Ioan, fiul lui Iuga) Anno dom. MCCCXLmo nonno.

Nos itaque humillimis suplicationibus praedicti Dragus filii Gyula [...] ejusdem Dragus, et praedictorum patris et fratrum suorum ac praedecessorum eorundem praefuisse dinoscuntur, acceptamus, et pro eisdem possessoribus atque heredibus ac succeribus auctoritate Regia confirmamus, salvo tamen nostro iure regali, ita tamen quod praedictus Dragus et pater ac frates sui antedicti debitas semper dare et justitia (sic) consueta (sic) more Olachorum Regiae maiestati teneantur jugiter exhibere. Anno dom. MCCCImo quinto, quarto idus octobris". Reprodus în text identic de Mihaly, *op. cit.*, p. 33 și 28.

Cît despre familia voevozilor din Moldova anteriori descălecării lui Bogdan și pe care vom numi-o a Drăgoșeștilor [65], ea înfățișează următoarea ramificare[55]:

Familia Drăgoșeștilor păstrase credința către regii unguri, iar răscoala în contra lui Ludovic pornește din sînul familiei Bogdăneștilor. Ludovic numește *moldoveanul* pe Balc și spune despre acesta din urmă că l-a ajutat în *Moldova,* la combaterea lui Bogdan; că a primit acolo mai multe răni, pierzîndu-și servitorii ce-i avea și că a *trebuit să părăsească moșii și drepturi pe care le avea în Moldova,* pentru a urma pe rege în Ungaria; de unde urmează că acest Balc trăia în Moldova cînd Ludovic a venit aici contra răzvrătitului Bogdan și că tot aici trăise și tatăl său, Sas, care domnise înainte de el. Sas însă și Dragoș, tatăl lui, sînt dați de cronici, adică de tradiție, ca domnind în Moldova.[56]

Această împrejurare ne va sluji spre a limpezi contrazicerea pe care am arătat-o mai sus că s-ar părea a se întîlni între tradiție și documente.

Limpezirea contrazicerii. — Am văzut că tradiția atribuie pretutindeni lui *Dragoș* descălecarea Moldovei, pe cînd din documentele raportate rezultă tot atît de limpede că numele întemeietorului statului moldovean a fost *Bogdan.* Apoi toate cronicile cari raportează tradiția țării pun după Dragoș pe un Sas, fiul lui, și apoi pe Bogdan. Avem astfel următorul șir al domnilor celor dintîi ai Moldovei, după cele patru izvoare mai vechi cunoscute pînă astăzi:

LETOP. BISTRIȚA:	ANALELE PUTNENE:	CRONICA MOLDO-POLONĂ:	URECHE:
Dragoș	Dragoș	Dragoș	Dragoș
Sas	Sas		Sas
Lațcu	Bogdan	Bogdan	Lațcu
Bogdan	Lațcu	Lațcu	Bogdan

Cu toată deosebirea în șirul domnilor celor dintîi ai Moldovei, toate cronicile mărturisesc că domnul cel întîi al acestei țări a fost Dragoș și că fiul acestuia a fost Sas. După Dragoș și Sas, vin Bogdan și Lațcu, la

[55] Asupra acestei familii și a ramificărilor ei posterioare vezi E. Picot, *Tableau généalogique de la famille de Dragoș,* în „Revista pentru istorie" a lui Gr. Tocilescu, V, ⟨anul III, vol. V, fasc. I, 1885⟩, p. 310 și urm. Familia acestui Dragoș este alta decît aceea a lui Dragoș Valahul. Dacă se află în ambele familii două nume identice, Drag și Dragomir, ele sînt purtate, în familia lui Dragoș Moldoveanul, de fiii lui și în aceea lui Dragoș Valahul de nepoții lui.

[56] I. Bogdan, *Cronice inedite,* p. 34 și 49; idem, *Vechile cronici moldovenești,* p. 143 și 193; Ureche în *Letopisețe.*

unele cronici intervertiți; însă se va vedea că urmarea reală este Bogdan-Lațcu și nu pe dos. Rezultă clar că șirul celor dintîi trei ⟨patru⟩ domni ai Moldovei este următorul:

Dragoș, Sas, (Balc), Bogdan.

După tradiție deci se vede că Bogdan cel arătat de documente ca întemeietorul statului moldovean, prin răscoala lui contra autorității maghiare, a fost precedat în domnie de doi alți principi. Cu alte cuvinte, *Moldova exista ca țară înainte de a fi înființată ca stat* [66], și această împrejurare își găsește foarte ușor deslegarea. Într-adevăr, cum se poate explica faptul că Balc, fiul lui Sas, să aibă proprietăți în Moldova și să se alipească *aici* către expediția regelui împotriva lui Bogdan? Trebuie numai decît ca acest Balc să fi fost așezat în Moldova, și anume încă înaintea lui Bogdan, căci în documentul din 1349 regele spune că răscoala lui Bogdan ar fi avut loc nu de mult (nuperrime) [67] și, cînd se duse în Moldova pentru a supune pe Bogdan, întîlni acolo pe Balc moldoveanul, fiul lui Sas.

Pentru ca Balc să ajute lui Ludovic în Moldova, unde se vede că el era așezat trebuie ca el sau predecesorii lui să fi ocupat această țară mai de mult timp.

Rezultă deci că, înainte de coborîrea lui Bogdan din munți, veniseră în Moldova alți voevozi din Maramureș, care păstraseră însă credința și supunerea către regii maghiari, schimbîndu-și numai locul sălășluinței lor. Aceasta nu putea supăra pe rege, Moldova fiind privită, cu sau fără cuvînt, ca o țară supusă coroanei ungurești, încît coborîrea acelor voevozi din munte mai către șes putea apărea regelui numai ca o strămutare a supușilor săi dintr-o parte de țară în alta.

Coborîrea lui Bogdan din Maramureș are însă cu totul alt caracter; ea este arătată ca o fugă tăinuită, prin care acest voevod voi să se sustragă de sub autoritatea regelui; de aceea îl vedem îmbiind o mulțime de locuitori a-l urma într-acolo, cîștigînd la planurile sale și pe Stan, fiul lui Iuga, alt voevod din Maramureș [68]; iar cei cari nu voiră să urmeze întreprinderea lui sînt pedepsiți, li se ard casele, li se pustiesc moșiile, precum am văzut că s-a făcut cu acelea ale lui Giulea și fiilor săi.

Cînd Bogdan ajunse în Moldova, el dădu aici peste celălalt voevod credincios regelui dușmănit de dînsul, anume peste Balc. Trebui numai decît să se nască o luptă între dînsul și vasalul regelui din Moldova. Ludovic alergă în ajutorul acestuia din urmă. Trecînd în Moldova, ajutat de Giulea, el sprijini aici pe credinciosul său Balc contra vasalului răzvrătit; dar soarta armelor nu le fu favorabilă, deoarece vedem că Balc este nevoit să părăsească Moldova, lăsînd aici, în mîinile lui Bogdan, drepturi și moșii, și să urmeze pe rege în Ungaria [Transilvania], unde este despăgubit de pierderile suferite în Moldova, prin dăruirea moșiei lui Bogdan, Cuhea, de care acesta fusese despuiat, ca trădător.

Regele întreprinde mai tîrziu mai multe expediții pentru a supune pe românii ce se sustrăseseră de sub stăpînirea lui, toate însă fără izbîndă[57]. Pămîntul Moldovei devenise un loc de scăpare pentru toți românii ne-

---

[57] [Iohannis de] Thurocz, *[Chronica Hungarorum]*, în Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, I, p. 241 ⟨193⟩, cap. 39. (Ludovicus) „fere singulis annis, vel in quolibet anno, movit exercitum contra aemulos et rebelles, et saepius contra Rachenos et Moldavos". (Capitolul al III-lea din Thurocz conține cronica contemporană a lui Ioan de Kikullew). *Cronicon Budense*, [ed. Podhradsky], p. 331: „In quolibet tertio anno saepius contra Racenses et Moldavos". Aceste dese expediții dovedesc lipsa lor de izbîndă; căci dacă una din ele ar fi fost biruitoare, ce nevoie mai era de o veșnică a lor reînnoire? [69].

mulțumiți cu guvernul unguresc — și numărul lor era însemnat. Poporația ei creștea pe zi ce merge și în curînd Moldova deveni o domnie destul de întinsă pentru a putea determina ea singură mersul destinelor sale[58].

Astfel, deci, se dezleagă contrazicerea aparentă ce se arată între tradiție și documente, în sensul acela că *Moldova a fost de două ori descălecată,* odată ca țară rămasă tot în vasalitatea ungurilor, de către *Dragoș,* și a doua oară ca stat neatîrnat, de către *Bogdan.*

Este însă de observat că chiar Dragoș și urmașii lui, Sas și Balc, deși supuși coroanei ungurești, prin poziția geografică a țării în care ei se strămutaseră, separată de crăiia ungurească prin înaltele piscuri ale Carpaților, se bucurau aproape de neatîrnare, încît tradiția a putut ușor amesteca revolta posterioară a lui Bogdan cu înființarea primului voevodat în Moldova superioară și să atribuie astfel lui Dragoș întemeierea acestui stat.

Conform cu aceste rezultate dobîndite prin critica științelor [știrilor] păstrate de deosebitele izvoare, găsim pe raguzanul *Giacomo di Pietro Luccari,* al cărui grad de credință l-am analizat mai sus, enumerînd în chipul următor pe primii voevozi ai Moldovei: *Dragoș,* pe care-l face baron de Hust, cetate din Maramureș, *Sas, Bogdan, Lațcu.* După acesta din urmă înșiră pe *Mușatin* (Petru), *Roman* și *Ștefan;* apoi pe *Iuga, Alexandru* (cel Bun), *Roman al II-lea, Ilie* și *Petru Ciubăr*[59], arătare ce concordă pe deplin cu șirul stabilit prin documente, pentru cei dintîi 4 domni.

Această împrejurare întărește încă și mai mult valoarea arătărilor lui Luccari și pentru părțile acelea ce nu pot fi controlate prin documente, anume cele spuse de el relativ la descălecarea Munteniei.

În sfîrșit, existența lui Dragoș în Moldova ca domn a lăsat chiar urme geografice; așa se întîlnește numele lui alipit de o cîmpie, tocmai în partea muntoasă a Bucovinei, unde încă pe timpul lui Alexandru cel Bun se găsește o *cîmpie a lui Dragoș*[60] [70]. Apoi Neculai Costin spune că ar fi aflat din oameni bătrîni că o biserică de lemn la Olovăț [Volovăț] ar fi fost ridicată de Dragoș vodă, unde chiar se spunea că el ar fi îngropat[61].

---

58 Thurocz, în Schwandter, *[op. cit.],* I, p. 245, ⟨p. 196⟩, cap. 49: „Huius (Ludovic) [etiam] tempore, *Bogdan, Waiwoda Olachorum de Maramorosio,* coadunatis sibi Olachis eiusdem districtus, in terram Moldaviae, coronae regni Hungariae subiectam, sed a multo tempore, propter vicinitatem Tartarorum, habitatoribus destitutam, clandestine recessit; et quamvis per erecitum ipsius regis, saepius impugnatus estitisset; tamen, crescente magna numerositate Olachorum, inhabitantium illam terram, in *regnum est dilatata*".

59 *Ristretto,* p. 105: „Nel 1358. Dragissa, o Dragoie barone di Ust Città in Transilvania, s'insignori di Moldauia, sottomise i Tartari; e morendo lascio il Regno à *Sas* suo figliulo, il quale ridusse la Prouincia à' particolari di Valachia. A Sas segui *Bogdan*... Morto Bogdan venne *Lazko, Mussatin, Roman, Stefano*... Successe poi *Iuga, Alessandro, Ilia,* che rese il Regno feudatario à' Poloni, *Romano Secondo,* et *Pietro Ciubar*".

60 Document din 1479, aprilie, 8 („Arhiva istorică", I, 1, p. 110).

61 N. Costin, în *Letopisețele,* I, p. 59, notă. Faptul că Dragoș și Sas nu sînt amintiți în pomelnicul mînăstirii Bistrița (Melchisedek, în „Revista" lui Tocilescu, [anul I, vol.] II, [1883], p. 59), se explică prin aceea că, fiind ei credincioși ungurilor, cînd veni Bogdan, le va fi șters numele din pomelnic. Vezi și C. Kogălniceanu, *Dragoș și Bogdan [sau întemeierea principatului Moldovei. Cercetare istorică],* București, 1886, p. 13. Legenda cu biserica de lemn din Volovăț pune ridicarea ei în 1346. Vezi mai multe acte care reproduc legenda în B. Măzăreanu, [Dimitrie Dan, *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanul, schiță biografică și bibliografică, cu mai multe anexe*], în „Analele Acad. Rom." [Mem. „Secției literare"], s. II., t. XXVIII, 1911, p. 318 (70). [Săpăturile arheologice efectuate la Volovăț au dus la

Asupra datei descălecării lui Dragoș, deși nu posedăm științi [informații] precise ca asupra aceleia a lui Bogdan, totuși avem în cronicile noastre oarecari indicații; anume aproape toate cronicile pun venirea lui Dragoș în Moldova (descălecatul țării după ele, care nu cunosc și coborîrea lui Bogdan, sau mai bine le amestecă împreună) pe timpul regelui Laslău, adică Vladislav, una din acele cronici, acea a lui Ureche, indicînd chiar ca dată a acestui eveniment anul 1299 [71], apropiat de domnia acestui rege al Ungariei, al IV-lea cu acest nume, supranumit și Cumanul, care domnește între anii 1272—1290[62].

Am văzut mai sus că pe timpul acelui crai s-au întîmplat persecuții religioase cumplite și s-au iscat revoluții care, între altele, au provocat ieșirea unui mare număr de cumani din Ungaria către părțile Moldovei, după care cumani regele luîndu-se, îi prinde și-i aduce îndărăt. Că ieșirea acestor cumani a trebuit să se facă către părțile Moldovei și nu ale Munteniei, se vede de pe aceea că regele spune în documentul eliberat lui Thomas, pentru a mulțumi vitejia lui, că „au fugit acei cumani în părțile și hotarele tătarilor, peste munți, *pe unde niciodată nu mai umblase vre un antecesor de ai mei*". Aceasta însă nu o putea spune Vladislav Cumanul despre Valahia, unde, chiar în timpul copilăriei sale, ungurii făcuseră o expediție contra voevodului Liten ⟨Litovoi⟩. Și apoi tătarii nu-și întindeau stăpînirea decît spre părțile Moldovei, nu și spre acelea ale Munteniei[63].

Este probabil că voevodul Dragoș din Maramureș, credincios ungurilor, ca și urmașii săi Sas și Balc, însoți pe rege în expediția lui contra cumanilor [72] și, plăcîndu-i „locurile desfătate, cu păduri întinse, pășuni îmbelșugate și ape curgătoare" ce le întîlni în văile Carpaților întoarse către Marea Neagră, rămase aici, strămutîndu-se din Maramureș.

Astfel s-au întîmplat ambele descălecări, acea a *țării* Moldovei de Dragoș, la 1288, [73] și acea a *statului* său de Bogdan, în 1348. Ba s-ar părea după un document din 1343, în care Bogdan este oropsit și hulit de rege ca necredincios și ca fost voevod de Maramureș, că el trecuse poate încă de pe atunci în Moldova[64] [74].

Aceste două coborîri ale românilor maramureșeni din muntele țării lor către cîmpia moldovenească, deși sînt amestecate de tradiție în unul și același eveniment, nu sînt mai puțin două fapte cu totul deosebite,

---

concluzia că prima biserică de aici ar fi fost ridicată în vremea domniei lui Petru Mușat (1374—1391). Faptul că tradiția o atribuia lui Dragoș vodă nu face decît să confirme vechimea ei. Vezi Al. Artimon, *Cîteva considerații istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XIV-lea, descoperită la Volovăț, jud. Suceava*, în SCIV, 1981, nr. 3, p. 383—405].

[62] Miron Costin, în *Cartea descălecatului dintîiu*, în *Letopisețe*, I, p. 31: „pînă la vremea lui Laslău, craiul creștin unguresc, la a cărui vreme s-au descălecat al doilea rînd de Dragoș voevod țara noastră". Tot așa arată și Neculai Costin (*ibidem*, I, p. 88) [ed. II, p. 81]: „pînă în zilele lui Laslău, craiul unguresc, cînd s-au descălecat al doilea rînd țara Moldovei de Dragoș voevod și țara Muntenească de Radu Negru vodă". Asupra lui Laslău vezi mai sus, p. 33.

[63] Amintim documentul din 1288, reprodus și mai sus din Fejer, *op. cit.*, V, 3, p. 409: „pro reducendis Cumanis, qui clandestine de regno nostro aufugerant, de finibus et terminis Tartarorum, quos nemo praedecessorum nostrorum paragrauerat, ultra alpes". Asupra expediției contra lui Liten ⟨Litovoi⟩, vezi vol. I, p. 433.

[64] Mihaly, *op. cit.*, p. 17; 1343 oct. 21, Oradea Mare, „quem Boghdan quondam Woyvoda de Maramarosio noster infidelis". La această dată anterioară cu 6 ani se opune însă cuvîntul *nuperrime* din documentul din 1349. Se poate ca Bogdan, disgrațiat de rege, să se fi purtat prin Maramureș pînă în 1348, cînd se hotărăște a trece în Moldova.

nu numai prin personajele lor conducătoare, dar și prin caracterul lor. Acea a lui Dragoș avu de pricină dorința românilor de a căuta un trai mai ușor, către părțile mai joase ale regiunilor carpatine, deci motive economice, fără a se desface însă de supunerea ungurească; acea a lui Bogdan se făcu pentru a scoate pe români de sub apăsarea maghiarilor, analog cu ceea ce făcuse Radu Negru, către părțile sudice, cu vreo 60 de ani mai înainte; era o revoluție politică.

Descălecarea Moldovei, care se dovedește prin documente autentice că a provenit din partea muntoasă a podișului carpatin, întărește cererea că și în Muntenia lucrurile au trebuit să se fi petrecut tot astfel [75]. Apoi este de observat că dacă tradiția păstrată despre originea românilor, din poporul roman venit în Dacia pe timpul lui Traian, și acea a descălecării Moldovei se arată a fi conforme cu faptele într-adevăr petrecute, pentru ce oare nu am da aceeași crezare și tradiției privitoare la descălecarea Munteniei, cu toate că în privința ei dovezile ce există, deși puternice și încheietoare pentru orice minte nepreconceputa, totuși nu sînt conținute, ca pentru Moldova, în niște documente care să [se] refere *deadreptul* la faptul descălecării.

Par. 3. Caracterul descălecării

Rumânii și vecinii. — Descălecarea Munteniei și a Moldovei este un eveniment complex, ale cărui împrejurări trebuiesc analizate pentru a înțelege care a fost natura sa. Faptele ce trebuie să slujească de temelie acestei analize au fost studiate pînă aici; în rezumat sînt următoarele:

Țările cari erau să fie supuse acestui eveniment erau împoporate, și anume cu o poporație de obîrșie mai ales română în părțile lor muntoase și slavonă în locurile șese[65] [76]. Deși ambele aceste neamuri de popoare începuseră a cunoaște binefacerile unei vieți organizate, încercările către o asemenea viață fuseseră nimicite în formele ei mai superioare prin furia năvălirii tătărești și organizarea lor nu înfățișa decît niște formații cu totul începătoare. Poporul însă, lipsit de întocmire definitivă, o cunoștea și o dorea, încît trebuia să primească o asemenea, ca un dar venit din mîna oricui. Pe de altă parte însă, pieirea formelor de organizare superioară expunea poporațiile ce locuiau în Muntenia și în Moldova a fi ușor supuse, întrucît lipsindu-le închegarea în state, sau acele ce existau fiind slăbite, nu aveau putința de a se împotrivi.

De peste munți veniră nu numai întemeietorii dinastiilor muntene și moldovene, ci și „o mulțime de noroade", cum spun cronicile muntene și precum se adeverește și de cronica ungurească, care raportează descălecarea Moldovei[66]. Acest popor care venea de peste munți era de viță română și ieșea din niște mici state organizate în chip feudal, care reproduceau în mai mic aproape toate elementele și condițiile de viață ce se aflau în întregul mai mare din care făceau parte. El aduse cu sine principiul monarhic al ocîrmuirii sub voevozi, nobleţea [nobilimea] cu

---

[65] Vol. I, p. 426—429

[66] *Cronica anonimă a Țării Românești (Magazin istoric,* IV, p. 231) [*Istoria Țării Românești,* p. 2]: „Radu Negru, mare herțeg pre Amlaș și Făgăraș, rădicatu-s-au de acolo cu toată casa lui și cu *o mulțime de noroade*". Compară Thurocz, în Schwandtner, *op. cit.* I, p. 245 ⟨p. 196⟩, cap. 79: „Bogdan [...] coadunatis sibi Olachis eiusdem districtus... crescente *magna numerositate Olachorum,* inhabitantium illam terram, in regnum est dilatata".

drepturile și îndatoririle sale, obiceiul feudal al dăruirii de pămînturi și altele mai multe.

Descălecarea, deși făcută de un element numeros [77], nu avea caracterul unei cuceriri, căci negăsind descălecătorii împotrivire în țările descălecate, o cucerire nu era de lipsă. Apoi chiar elementul năvălitor nu era pe atîta pregătit pentru luptă, cît îndemnat să fugă de grelele asupriri la care era expus; nu căta el o întindere a stăpînirii, ci o mîntuire a existenței sale. Din ambele puncte de vedere, atît al năvălitorilor cît și al năvăliților, ipoteza unei cuceriri cu sabia este astfel înlăturată.

Și, cu toate acestea, dacă cercetăm efectul pe care descălecarea l-a avut asupra Munteniei și Moldovei, găsim că elementul coborît din munți a pus în lucrare o predomnire asupra acelui mai vechi pe care l-a aflat în vale. Este lucru firesc de a admite, și cercetările faptelor o adeveresc, că acei ce se hotărîră a-și părăsi case și moșii, pentru a căuta dincolo de munți o nouă patrie, erau elementele superioare și bogate ale societății, și nu cei săraci și mici cari simțeau mai mult sărăcia lor decît asuprirea. Fugarii din Ungaria [Transilvania], năvălitorii către șesurile Dunării și ale Nistrului, erau cei mai mulți boieri, iar clasa inferioară a societății va fi fost reprezentată numai prin slugile și oamenii de casă ai acestora. Descălecarea avu deci ca efect slăbirea elementului boieresc din Transilvania și adăugirea acestuia în țările de la poalele Carpaților, unde boierimea ce se va fi aflat pe aici se întruni cu acea a noilor veniți[67].

Există o dovadă învederată despre predomnirea elementului năvălitor; ea se deduce din numele pe care șerbii l-au purtat timp îndelungat în Muntenia, anume acel de *rumâni* [78].

Această denumire fiind îndeobște îndestul de cunoscută, vom raporta numai cîteva dovezi în sprijinirea existenței sale. Așa într-un document din 1611 găsim pe unul Tudor din Voinești care se recunoaște dator jupînului Mihail cu suma de 7 700 aspri și, fiindcă era dator jupînului Mihail cu acei bani de un timp îndelungat, îi pune zi pentru cea de pe urmă dată la Sf. Dimitrie, „iar dă nu voi plăti asprii la zi, iar eu să-i fiu *rumân* cu feciorii mei și cu toată moșia mea“[68] [79]. Un alt document din 1617 ⟨1627⟩ arată pe unul Pană armașul care vinde jupînului Hrizea toată partea sa de moșie din Voinești și cu un *rumân,* anume Oană, cu feciorii lui, drept 4 000 de bani gata[69].

Sînt documente cari pomenesc pe rumâni ca o clasă de popor. Astfel unul din 1612, de la Radu vodă, apără braniștile mănăstirii Argeșul „de către toți oamenii, ori orășenii, ori *rumâni,* ori megieși, ori slujitori, ori cine o fi“[70] [80]. Mihai Viteazul consfințește printr-un așezămînt șerbirea țăranului sub numele de *rumânie* [81], care pînă la dînsul era numai obișnuelnică. El spune în hrisovul său: „care unde va fi, acela să fie rumân veșnic unde se va afla“[71]. Că așezămîntul era vechi se vede dintr-un document de la Constantin Șerban din 1615 ⟨1655⟩ care spune despre niște rumâni că ar fi fost ai unor boieri *din moși strămoși*[72] [82].

---

67 In documentul din 1247 am văzut că se vorbește de *maiores terrae la* poporația română din munții Valahiei ⟨de fapt din Oltenia și Muntenia⟩ (vol. I, p. 430—431). Emigrația oamenilor săraci se întîmplă numai atunci cînd condițiile existenței lor materiale devin apăsătoare; mai niciodată ei nu fug înaintea unei persecuții politice sau chiar religioase.

68 „Arhiva istorică“, I, 1, p. 8.

69 *Ibidem,* p. 14.

70 *Ibidem,* p. 119.

71 *Magazin istoric,* III, p. 277.

72 Mai jos în vol. III, la cap. *Starea țăranilor,* unde existența așezămîntului rumâniei va fi pe deplin cercetată.

Cum să se explice această întrebuințare a numelui etnic al poporului român într-un înțeles josnic și aplicat la o clasă degradată a societății?

Noi credem că este peste putință de a găsi o explicare aiurea decît în faptul descălecării. Se știe anume că unele părți dintr-un popor păstrează uneori numele general etnic al acestuia ca nume special al tribului lor. Astfel, sclavinii au păstrat în grupul lor numele generic al slavilor, din care celelalte triburi se numeau venzi, moravi, croați, ruși, poloni etc. Tot așa se pare că și românii care locuiau pe coastele Carpaților spre Valahia purtau în special numele de rumâni, pe cînd celelalte trunchiuri ale lor se numeau moldoveni, maramureșeni, bănățeni, ardeleni etc.[73]. Cînd veni peste acești *rumâni* descălecarea din Transilvania a *muntenilor*, se făcu o deosebire între aceste două elemente: muntenii deveniră stăpîni, iar românii sau rumânii, supuși.

Îndoitul nume al Valahiei. — Tot de aci se explică și însemănarea numelui Valahiei chiar în gura poporului. O țară poate primi mai multe denumiri chiar, date însă de străini; poporul ce o locuiește va denumi-o îndeobște cu un singur nume. Valahia face o excepție de la această regulă. Ea poartă două numiri chiar la poporul ce o locuiește: *Țara Muntenească* și *Țara Rumânească*. Pe cînd la cronicarii moldoveni se întîlnește aproape exclusiv numai numele dintîi [83], acei munteni întrebuințează mai mult pe acel de Țara Rumânească, dar uneori și acel de Țara Muntenească, ceea ce dovedește că tot așa de nedistinct erau întrebuințate ele și în gura poporului însuși.

Mai de samă însă este că chiar documentele unde nu poate fi bănuită nici o înrîurire literară, și anume tocmai acele anterioare sau de pe timpul lui Matei Basarab, cînd *rumânia*, în înțelesul de șerbie, era în floare, numesc în repetate rînduri Valahia *Țara Rumânească*. Astfel, o scrisoare din 1604, tînguirea boierilor munteni, cei refugiați în Moldova, îi arată ca unii ce „au fost în *Țara Rumânească*". Un document din 1635, care conține jurămîntul de credință făcut de oștirea lui Matei Basarab atît acestuia cît și aliatului său Gh. Racoți, spune: „noi, toți slujitorii *Țării Rumânești*, căpitani, iuzbași, ceauși, vătășei și toți oștenii, călărimea și pedestrimea, jurămu-ne pre numele lui Dumnezeu și pre sfînta Evanghelie și pre sfînta preacurată Maria, cum noi vom fi cu toată credința măriei sale domnului nostru, Matei Basarab, voevod, care este cu mila lui Dumnezeu domnul *Țării noastre Rumânești*"[74]. Un alt document, asupra mînăstirilor închinate, conține titulatura lui Matei Basarab în cuvintele următoare: „Noi, Ioan [Matei] Basarab, cu darul lui Dumnezeu, domnitor și biruitor a toată *Țara Rumânească*" și mai jos iarăși spune: „locuitorii *Țărei noastre Rumânești* dintr-amîndouă rîndurile"[75]. Un al treilea document din 1562 încheie prin cuvintele: „iar pe care va rîndui Dumnezeu a fi domn și biruitor *Țărei Rumânești*"[76]. În sfîrșit, mai amintim inscripția pusă de Matei Basarab pe biserica din Cîmpulung: „În zilele dulcelui creștin Matei Basarab, domn în *Țara Rumânească*"[77]. Valahia căpătase numele de Țara Muntenească de la muntenii ce se coborîseră în ea. Avea însă mai înainte numele de Țara Rumâneas-

---

[73] Că românii s-au numit totdeauna pe ei astfel ne-o spune episcopul Verancіu (Anton Verancsics) în veacul al XVI-lea: *Mon[umenta] Hung[ariae] Historica. Scriptores*, IV, p. 205: „quippequibus ipsi Valachi utuntur, qui se Romanos nominant". [Vezi și *Călători străini*, I, p. 399—405].

[74] 1604 (Hurmuzaki, *Doc.*, IV, p. 405): 1635 („Columna lui Traian", 1874, p. 216).

[75] [T. Codrescu], *Uricarul*, V, p. 157.

[76] *Magazin istoric*, I, p. 128.

[77] Mai sus, p. 27. Vezi și mai sus nota 20.

că [84] de la „rumânii“ ce o locuiau din vremuri mai vechi[78]. Toate celelalte numiri, precum: Valahia, Transalpina, Havas Alföld, Kara Ulag, Kara Iflak, sînt străine, cunoscute și întrebuințate numai de străini.

Fără îndoială că, la început, *rumân* nu însemna *șerb,* ci numai supus și abia mai tîrziu, cînd se strică condiția supușilor, acest termen ajunse a însemna clasa cea mai de jos a societății. De aceea, cu toată această degradare a înțelesului cuvîntului de *rumân,* el nu încetează a păstra deplina sa valoare ca denumire etnică, și Miron Costin putea spune cu drept cuvînt, tocmai în timpul cînd rumânia în sensul de șerbie era în toată floarea ei, că „în Ardeal, Țara Muntenească și Moldova, *poporul se fălește cu numele de român*“[79].

Acest îndoit înțeles al cuvîntului se păstrează pînă tîrziu. Așa găsim că Dionisie Eclesiarhul, cronicar de la începutul veacului al XIX-lea, vorbește în mai multe rînduri de poporul rumân, întrebuințînd apoi cuvîntul și în sensul de șerb [85]. „Apoi n-au avut cum să facă boierii a-i avea *rumâni* mai mult și s-a făcut dezlegarea *rumâniei* Franției, ca și odinioară rumâniei *Țărei Rumânești*“[80].

O paralelă interesantă a modului cum același cuvînt poate purta două înțelesuri, unul onorabil și celălalt de rînd, se vede în cuvîntul de *jupîn* ⟨jupan⟩. Acest termen care însemna [desemna] pe boieri în vremile mai vechi și era deci, ca și acel de jupîneasă, dat soțiilor lor, un titlu de onoare, păstrează pînă astăzi această nuanță cînd îl dăm unui țăran; este evident mult mai măgulitor pentru un țăran de a-i zice: „jupîne“ decît „bade“. Cu toate acestea, aplicat la evrei, el pierde parfumul său de noblețe și ia unul de rîs și bătaie de joc, și acest dublu înțeles se întîlnește chiar astăzi.

Cu tot acest îndoit înțeles al cuvîntului *rumân*, nu este mai puțin adevărat că el înseamnă în Muntenia clasa cea mai degradată a societății, acea care era aproape confundată cu țiganii și că dacă poporul se mîndrea și aici cu numele de rumân, nu o făcea desigur cu înțelesul acestui cuvînt aplicat la șerbire. Unde să găsim însă explicarea acestei stranii denumiri decît în faptul că poporul român băștinaș al Munteniei a devenit în urma descălecării supus muntenilor și că numele său etnic de rumân a căpătat prin această supunere un al doilea înțeles, acel de supus; iar condiția supușilor devenind tot mai rea, a ajuns acest termen să însemne pe șerb.

Să cercetăm care a fost condiția poporului român băștinaș al Moldovei după descălecare. Aici lucrurile par a se fi petrecut cam astfel. Anume am văzut că elementul năvălitor avu de luptat în Moldova chiar cu niște partizani ai regelui Ungariei. Fără îndoială cu poporația băștinașă a țării nu va fi fost prea mulțumită de supunerea ei sub unguri, prin faptul coborîrii Drăgoșeștilor din Maramureș. Cînd veni deci Bogdan și proclamă neatîrnarea, trebuie să ne închipuim că la glasul său vor fi răspuns toți munții de la un capăt la altul al Moldovei, care erau încinși cu o pînză bătută de poporație românească. Numai astfel se poate explica energia extraordinară de împotrivire care puse pe niște fugari în putința de a lupta contra dușmanilor interni și externi totodată, a-i bate și fugări și a-și menținea neatîrnarea dobîndită. Poporul din Moldova, dînd însă o mînă de ajutor întemeietorului statului contra ungurilor, înțelegem că acesta trebui să-l cruțe și să-i respecte drepturile, mai ales

[78] Hasdeu, *Istoria critică*, p. 164.
[79] *Poema polonă*, în „Arhiva istorică“, I, 1, p. 161 [M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 229].
[80] *Tesaur de monumente [istorice]* al lui Papiu Ilarian, II, p. 211.

că mai în fiece an avea nevoie de brațul său spre a respinge atacurile necontenit reînnoite ale ungurilor.

De aceea în Moldova nu întîlnim acea degradare a numelui etnic la însemnarea de șerb și numele de moldovean, pe care poporul românesc îl purta în Moldova, rămîne totdeauna cu înțelesul numai al neamului, niciodată nu se coboară a însemna pe șerb care în Moldova poartă numele de *vecin*.

Vecinii par a fi fost la început poporația slavonă a Moldovei, aceea așezată mai către șes, care mai tîrziu romanizîndu-se, apoi mulți din românii liberi căzînd în starea de șerbi, această clasă de oameni deveni și ea o parte din poporul român din Moldova. *Cantemir* ne spune că: „*Șerb* [86] *care să fie curat moldovean nu este nici unul;* cei care sînt se trag sau din ruși sau din ardeleni, cărora moldovenii le zic ungureni; ... iar aceștia, văzînd că nu este drept ca boierul să lucreze și să muncească la boier *(căci toți aceia ce erau din sînge român se considerau ca boieri)* și ținînd că e lucru nevrednic pentru oameni dedați la arme să se apuce de lucrat pămîntul, tovarășii lui Dragoș fură siliți să facă prădăciuni în țările vecine, cu învoirea principelui lor, și răpind de acolo cultivatori de pămînt să-i așeze pe proprietățile lor“[81].

Notița lui Cantemir conține adevăr și eroare care trebuie despărțite spre a trage din ea folosul ce-l poate aduce. Adevărul este părerea rostită de Cantemir și care reprezintă pe acea a timpului său, că șerb care să fie curat moldovean nu este nici unul, căci toți aceia ce erau din sînge român se considerau ca boieri [87], părere moștenită prin tradiție chiar într-un timp cînd nu mai era potrivită cu împrejurările; căci, pe timpul lui Cantemir (1711), clasa șerbilor era compusă tocmai din români sau moldoveni, cum am spus parte romanizați din locuitorii slavoni ai țării, parte decăzuți în acea stare din oameni liberi ce fuseseră mai înainte. De aceea să se observe că însuși Cantemir nu spune că șerbii de pe timpul său *erau* ruși și ardeleni, ci că *se trăgeau* din aceste neamuri.

Cît despre explicarea ce principele scriitor o dă originii acestei clase a șerbilor, că ar fi fost aduși din țările vecine, pentru care ar și purta ei acest nume, „în semn că mai înainte vecini erau acei pe cari fericitul succes al armatelor moldovene i-a adus la jugul iobăgiei“, o asemenea explicare era firească la un scriitor ce era de părere că țara Moldovei fusese pustie la descălecare, lucru ce am văzut că nu este exact. Este adevărat, nu că nici un șerb n-ar fi fost de obîrșie moldovean, ci cu atîta mai puțin pe timpul lui Cantemir, cînd o mulțime de foști proprietari, de boieri chiar, căzuseră în stare de șerbi, dar că marea majoritate a șerbilor fuseseră la originea lor slavi. Aceștia fuseseră aduși însă numai în parte din țările vecine „în urma fericitului succes al armatelor moldovene“; cei mai mulți fuseseră aflați de descălecători pe pămîntul Moldovei.

Tot așa de greșită ca și originea vecinilor este explicarea ce o dă Cantemir asupra termenului ce-i desemna. Acest termen de *vecin*, care se întîlnește uneori și în documentele muntene în locul acelui de rumân[82], nu poate fi dedus, cum vrea Cantemir, din înțelesul său comun

---

[81] *Descriptio Moldaviae*, p. 131.

[82] Vezi două documente publicate în „Revista [pentru istorie“] a lui Gr. Tocilescu, I, p. 218 și 221: unul de la Gavril Moghilă din Tîrgoviște, 1618, pentru un vecin (în textul slavon vecinu) și altul de asemenea pentru un vecin de la Alexandru vodă [Cuconul] al Munteniei din 1624. Și în Moldova se găsește termenul de rumân pentru vecin la 1662 (Acad. Rom., XLIV/69) [acum la Arh. St. Buc., Doc. istorice]: „Eu, Petru, feciorul lui Bobe, să se știe că m-am vîndut rumân jupînesei Grăjdanei“.

de *locuitor apropiat cu așezarea*[83], ci derivarea însemnării lui de șerb are altă origine care nu are nimic a face cu ideea de apropiere a locuinții (voisinage) [88].

Vecinul este definit de actul pentru dezrobirea țăranilor din Moldova din 1749 drept „sătean *megieș* fără moșie, atîta numai că din sat nu este volnic să iasă"[84]. Sătean megieș este însă arătat de diferite documente ca *locuitor cu pămînt*[85], încît actul pentru dezrobirea țăranilor, pentru a fi corect, ar fi trebuit să zică că vecin este săteanul *ce a fost megieș*, însă a rămas fără moșie și nu este volnic să-și părăsească așezarea. Termenul de vecin nu poate fi deci redat prin acel de megieș, de vreme ce acesta din urmă este negarea chiar a vecinătății, precum vecinătatea este negarea megieșiei, adică a țăranilor cu proprietăți [89].

Cu toate acestea, termenii de vecin, megieș și chiar răzeș au o legătură dată prin înțelesul lor primordial și de om apropiat cu așezarea, căci răzeș vine nu de la *hereditas*, cum susțineau latiniștii, ci de la *răzor*, răzoraș = brazdă despărțitoare între două ogoare [90]. De aceea un document vorbește de niște ocine cari se *răzesc* sau se *răzoresc*, adică se ating cu altele[86]. Aceste înțelesuri alunecară cu timpul: megieș și răzeș către acel de om liber, vecin către acel de rob al pămîntului[87].

Termenul de vecin, cu toate că avea și înțelesul său comun de locuitor ce stă aproape de altul cu casa lui (voisin, Nachbar), mai avea și un altul, acel de *locuitor* pur și simplu; prin stricarea condiției clasei locuitorilor săteni, el capătă și pe acel de șerb, și această bifurcare a înțelesului se vede încă în limba latină poporană. Înțelesul termenului *vicinus* ca locuitor pare chiar a fi acel primordial, întrucît el vine de la vicus = sat, și acest înțeles vechi este păstrat în limba latină vorbită, pe cînd celălalt sens al cuvîntului de locuitor apropiat este dat mai cu osebire de limba literară.

Cuvîntul *vecin,* în înțelesul de locuitor, din care apoi românii trăseseră pe acel de șerb, se găsește deci încă din epoca romană și tot din acest timp trebuie să fi existat cel puțin în sămînță și lucrul la care se rapoartă[88]. Se înțelege de la sine că la origine atît *vecinul* cît și *rumâ-*

---

83 Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* p. 128: „Id verum esse, ipsum etiam rustici etymon, quod moldavice *veczin* vel *vicinum* sonat, arguit, ostenditque illos antea vicinos fuisse, quod deinde ad rusticana opera armorum moldavorum felicitas coëgit" [ed. 1973, p. 298].

84 *Magazin istoric,* II, p. 280.

85 Cităm mai multe documente needite din *Condica logofeției* lui [Constantin] Brâncoveanu [Arh. St. Buc., ms. 705]. Unul din 1693 vorbește despre niște rumâni cari „au fost megieși și slujitori cu ocinele lor... de mai înainte vreme și tot au fost niște oameni slobozi și în pace de rumânie părinții lor și ei"; un altul din același an spune despre o moșie Puțurile „că ar fi *megieșască* și că au făcut-o vînzătoare stăpînii ei"; alt document din 1695 arată cum „niște oameni din Găești fost-au *megiași* cu toate moșiile lor încă de mai înainte vreme"; un al 4-lea document din 1699 adaugă că „ocina din Dîlga mai dinainte vreme fusese *megieșască* a lui Sterie logofătul". (Vezi Condica citată, p. 35, 110 și 330; al 4-lea document în condica documentelor din Arhiva Statului, II, No. 5).

86 Șt. G. Longinescu, *Legi vechi românești [și izvoarele lor] Pravila Moldovei [din vremea lui V. Lupu,* Buc.], 1912, p. V, unde citează un document din 1795 din colecția Acad. Rom. Această derivare a luat-o Longinescu din [Alex.] Gîdei, *Contribuțiuni la ⟨pentru⟩ istoria socială a țărănimei [noastre și pentru istoria raporturilor dintre țărani și proprietari pînă la 1864,* Buc., 1904], indice. Vezi și documentul citat de Sebastian Radovici, *Moșnenii și răzeșii [Originea și caracterele juridice ale proprietății lor,* Buc.] 1909, p. 3.

87 De aceea întîlnim uneori îmbinarea *vecinii megiași,* 1633 (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade,* III, p. 117).

88 *Lex Salica:* „Si autem quis migraverit in villam alienam, et ei aliquid infra duodecim menses secundum legem contestatum non fuerit, securus ibidem consistat sicut et alii Vicinii". *Itinerarium Adriani:* „Die Mercurii in aurora egressi concessimus Viterbiam civitatem quam, ut reor, *mille Vicini colunt*". Consuetudi-

nul erau departe de a avea acea poziție înjositoare în care îi vedem în urmă și că deci nici înțelesul acestor cuvinte nu era același cu cel de mai tîrziu.

Românii aduseseră acest termen de vecin cu ei din Maramureș [91], unde el era cunoscut încă înainte de coborîrea lor în Moldova, în înțelesul de locuitor, ca și în izvoarele apusene. În documentul din 1355 al regelui Ludovic, analizat mai sus, se găsește și procesul verbal al punerii în stăpînire a lui Giulea și a fiilor săi în moșiile lor, din care fuseseră scoși de răzvrătitorul Bogdan; însărcinatul cu această reintroducere în stăpînire, Ioan, fiul lui Iuga, voevodul valahilor din Maramureș, raportînd regelui, în 1349, despre îndeplinirea însărcinării sale, îi spune că, „vroind să pună în lucrare ordinul lui, a mers la fața locului, la numitele moșii în Maramureș și, adunînd pe toți cnezii zisului pămînt *și pe vecinii ce se megieșesc cu ei,* au înapoiat acele moșii, negăsind nici o împotrivire, vechilor lor stăpîni"[89].

Dacă nu așezămîntul vecinilor, cel puțin numele și începătura lui erau deci cunoscute românilor înainte de descălecare. El dobîndi caracterul șerbiei numai mai tîrziu, cînd elementul de peste munți schimbă în apăsare stăpînirea lui pe coastele exterioare ale Carpaților și în șesurile așternute la poalele lor [92]. Aceștia căpătară numele de *vecin* în Moldova, de *rumân* în Muntenia, încît *originea condiției înjosite a unei părți din țărănimea română se urcă la faptul descălecării.* Este sigur că la început vecinii și rumânii aveau încă proprietatea lor de pămînt [93] și se deosebeau de oamenii liberi numai prin împrejurarea că erau obligați a presta o cîtime de muncă boierului în cuprinsul moșiei căruia ei se aflau. Pierzîndu-și mai tîrziu ocinele lor, ei ajunseră a fi împiedicați și de a se muta de pe o proprietate pe alta [94] și se adunară tot mai mult pe capetele lor toate acele condiții înjositoare a căror întrunire constituia caracterul vecinătății în Moldova și al rumâniei în Muntenia[90].

Predomnirea descălecătorilor. — Descălecarea nu a fost o cucerire, ci mai mult adăpostirea unor fugari din regiunile carpatine, dincoace,

---

nibus Galliae municipalibus: „Vicini [dicuntur fieri] tribus modis: Primo quidem cum quis filius vel filia ex urbe ortum ducit... si homo *non vicinus,* in conjugem *vicinam* accipiat, neque is neq liberi *vicinagii* jure gaudent"... „Vidua omnem *Vicinitatem* faciat [excerpto exercitu] i. civium onera omnia subeat". Toate conținute în Ducange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* s. v. vicinus.

[89] „Revista pentru istorie" a lui Tocilescu, V, p. 167: „Excellentissimo domino eorum Lodovico Dei Gratia regi Hungariae, Iohannes filius Ige, voyvoda olacorum de Maramoros... ut eidem Gyula et filiis suis villas Gyulafalva, et Nyres vocatas... statuere deberemus. Nos igitur prout vestris praeceptis tenemur optemperare, accessimus in Maramorissium ad faciem praedictarum villarum, convocatis omnibus kenesiis terrae praedictae et *vicinis cometaneis suis,* villas praedictas, ... statuimus et signavimus eidem Gyula [...] jure perpetuo possidendas... In cujus rei testimonium [...] Anno MCCCXL nonno". Termenul *cometaneus* înseamnă după Ducange, *Glossarium,* s. v., cometanei, *„contermini* quorum territoria et agri eadem meta iisdenque terminis distinguntur".

Se vede deci că *vicini* nu însemna oameni apropiați cu locuințele, ci pur și simplu locuitori, deoarece spune despre acei vecini că erau cometanei, ceea ce, în cazul cînd prin vecini s-ar înțelege megiași, ar fi un pleonasm, căci atunci vicini cometanei ar însemna vecini cari erau vecini.

[90] D. Justin Lupus, *[Încercări asupra primelor forme de] apropriațiunea fondurilor rurale [la români],* [Buc., 1910] p. 26, crede că rumânii și vecinii erau poporația agricolă a șesului, iar păstorii cei ce coborîseră peste ei din munți, muntenii. Rumânii însă și vecinii sînt opuși, în raport cu proprietatea, cu megieșii, moșnenii sau răzeșii, iar aceștia sînt toți arătați de numeroase documente (vezi unul în nota 85 mai sus) să posedă ocinele lor. Cum ar fi putut păstorii să aibă proprietăți și prin pierderea lor să se coboare în rîndul rumânilor?

peste munţi. În efectele ei asupra poporaţiei originare a Munteniei şi Moldovei, ea nu se deosebi însă mult de caracterul unei supuneri violente a acestor ţări [95]. Explicarea acestui fapt stă în deosebirea elementului năvălitor de acel năvălit: cel dintîi nobil, avut, cu o organizaţie militară [96]; cel de-al doilea simplu, mai ales ţărănesc şi răşchirat, fără nici o legătură pe întinsul teritoriu al ţărilor române. Se repetă însă odată veşnicul adevăr conţinut în fabula ariciului cu sobolul: oaspele deposedă pe gazdă.

Totuşi unele regiuni, tari prin natura lor, păstrară faţă de descălecători oarecare neatîrnare; astfel fură în Muntenia banatul Craiovei şi Vrancea [97], iar în Moldova Cîmpulung şi Tigheciul [98].

Repeziciunea cu care se întinseră statele Munteniei şi al Moldovei pînă ce ocupară întregile regiuni ce le cuprindeau mai în urmă dovedeşte încă mai mult că răspîndirea românilor transcarpatini nu întîlni în ţările dunărene o împotrivire şi că deci emigranţii de peste munţi aşezară aici o adevărată stăpînire, necombătută întru nimic de elementele autohtone [99].

Stăpînirea politică se întindea odată cu cea privată a românilor ce se coborau din munţi către Dunăre, Nistru şi mare. Întinderea valului se făcu prin dăruiri de sate către tovarăşii domnilor şi prin desfundarea pădurilor „întregi“, adică neumblate, în care oamenii întemeiau pometuri, livezi şi prisăci. Pădurile erau privite ca *res nullius* şi locurile desfundate deveneau proprietatea celor ce le curăţau [100]. Aşa un document din 1631 dă dreptate, într-un proces pentru o prisacă iscat între Ştefan Bechea şi Procopie Călugărul, celui dintîi, pe temeiul că „prisaca cu pometul şi cu tot venitul lor ce se află într-un loc ce se cheamă Cotisca, aceea o a *descălecat* şi o a curăţit Ştefan Bechea, cu fomeia şi feciorii lui, din loc de pădure întreagă“ [91] [101].

Astfel Muntenia atinge, precum vom vedea, puţin timp după constituirea ei, ţărmurile Mării Negre. Întinderea aceasta s-a făcut fără îndoială înainte de înfiinţarea principatului Moldovei, de vreme ce îl găsim pe acesta lăţind stăpînirea sa numai pînă ceva mai jos de Bacău şi Bîrlad şi tocmai Ştefan cel Mare răpeşte ţinutul Putnei de la munteni[92] [102]. În 1348 Bogdan întemeiază statul moldovenesc şi nici nu trec 30 de ani pînă cînd întîlnim la Cetatea Albă, lîngă ţărmurile Mării Negre, un administrator al lui Iuga vodă cel din 1375 [103]. Apoi dacă, pe de o parte, se constată fără nici o îndoială existenţa unei poporaţii de baştină la epoca imigrării coloniilor de peste munţi, iar pe de alta se vede că stăpînirea acestora se întinde aşa de repede şi fără a întîlni nici un soi de împotrivire, nu se dovedeşte, prin înseşi aceste împrejurări, că românii de peste munţi deveniră *stăpînii primiţi de bună voie* ai poporaţiei originare?

Cercetarea caracterului limbii române va întări încă părerea că elementul năvălitor fu îndestul de puternic, nu numai spre a determina alcătuirea politică a statelor române, dar încă spre a imprima poporaţiei băştinaşe felul său de a fi.

Am văzut aiurea că limba română nu posedă la nordul Dunării nici o deosebire dialectală; toate schimbările ce se observă în vorbirea românilor din deosebitele părţi ale Daciei Traiane constau numai în unele cuvinte particulare. Nicăieri această diferenţiere nu atinge for-

---

[91] G. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, II, p. 85. Alt document care recunoaşte că o prisacă, după legea ţării, este dreaptă a lui Ştefan, „tăietorul şi curăţitorul acelui loc“ *(ibidem*, p. 95).

[92] Hasdeu, *Istoria critică*, p. 10.

mele limbii, care rămîn pretutindeni riguros aceleaşi, încît deosebirile poartă caracterul unor provincialisme şi nu acela al unor variaţii dialectale [104]. Aceasta este cu atît mai afară din cale, cu cît regiunea cuprinsă de neamul românesc de la nordul Dunărei are o întindere de 300 000 kilometri patraţi, adică pe atît cît e întreaga Italie şi mai bine de jumătate pe cît cuprinde Franţa. În aceste de pe urmă ţări deosebirile dialectice sînt de tot însemnate, aşa că normandul nu înţelege pe gascon, lombardul pe locuitorul din Romagna şi piemontezul pe venețian. Dimpotrivă, la români, afară de cîteva cuvinte rare şi de unele particularităţi în rostire, toate părţile acestui popor vorbesc una şi aceeaşi limbă [105]: maramureşeanul înţelege fără nici o greutate pe dobrogean şi bucovineanul pe românul din Banat[93].

Pe lîngă această unitate atît de deplină a limbii române, trebuie să mai atragem luarea aminte asupra unei particularităţi lingvistice de cea mai mare însemnătate, anume înfăţişarea de cuvinte de obîrşie maghiară, în toate ţările locuite de români, chiar şi în acelea unde maghiarii n-au călcat niciodată, precum în Valahia răsăriteană sau Bucovina [106]. Din aceste cuvinte citām: *alerga, amăgi, aripă, atîrnă, bîntui, bardă, belşug, cheltui, chin, chip, cotori, făgădui, plin, gingaş, gînd, horn, hotar, îngăduit, lepăda, mîntui* şi altele, peste tot vreo 100 de cuvinte întrebuinţate pretutindeni[94].

Cum se face că românii din cîmpia sudică răsăriteană vorbesc identic aceeaşi limbă cu românii din Carpaţi? Cum se poate să se afle cuvinte de origină maghiară la nişte grupe de români ce n-au venit niciodată într-o atingere mai strînsă cu poporul maghiar? Aceste două împrejurări pot fi explicate numai într-un singur chip: românii au locuit în munţi, unde se purtau din loc în loc cu turmele din care îşi agoniseau traiul lor, coborîndu-se şi în văile lor sudico-răsăritene după ce parte din ei se răschirară de trunchiul de peste munţi [107]. Această frămîntare şi necontenită atingere a deosebitelor ramuri ale naţiei române a adus unificarea cea atît de deplină a limbii, pe cînd viaţa poporului francez sau italian, mai aşezată, a produs deosebirile dialectale. Ţările de peste munţi, fiind însă ocupate de unguri, care se aşezară în curînd între români, convieţuirea alăturea cu ei introduse în limba acestora elementele maghiare.

Cînd românii se coborîră din munte la cîmpie, ei au fost îndestul de numeroşi spre a putea impune tuturor locuitorilor ţărilor descălecate unitatea limbii adusă de ei, precum şi elementele maghiare pe care ei le deprinseseră încă în centrul cetăţii Carpaţilor [108].

Precumpănirea deci a limbii româneşti, vorbită dincolo de munţi, în văile Dunării şi a Nistrului presupune o predominare atît politică cît şi socială a elementului coborîtor[95].

Întemeierea Ţărilor Române îşi are deci obîrşia în cetatea Carpaţilor. Această împrejurare, odată constatată într-un chip evident, face peste putinţă ipoteza unei părăsiri a Daciei de daco-romani şi a unei

---

[93] Vol. I, p. 297 şi urm.

[94] Se înţelege că regiunile române de sub stăpînirea maghiară numără mult mai multe elemente de acest fel. Vezi enumerarea acestora şi a celor întrebuinţate în toată întinderea Daciei Traiane în Simeon C. Mîndrescu, *Elementele ungureşti în limba română. [Teză de licenţă,* Buc.], 1892.

[95] În acest sens trebuie aplicat la ambele ţări române observaţia lui Jan Dlugosz, *[Historiae Polonicae libri XII,* I, Lipsiae, 1711, col.] 1122: „Valachi veteribus dominis et colonis Ruthenis, primum subdole, deinde abundante in dies multitudine, ...per violentiam expulsis, illam (Moldaviam) occuparunt". Nu îi goniră, dar îi desnaţionalizară. [Vezi textul la A. Armbruster, *Romanitatea românilor,* Buc., 1972, p. 64.]

reîntoarceri a lor la nordul Dunării, din regiunile așezate la sudul acestui fluviu. Într-un așa caz ar trebui să întîlnim pe români în șesul muntenesc și moldovenesc întîi și numai prisosul acestui popor să treacă peste munți în țările carpatine. În loc de aceasta ce aflăm? Că urmele cele mai vechi ale românilor se află în regiunea muntoasă a Daciei și că numai tîrziu ei se coboară către vale și șes. În loc de a găsi deci pe români urcînd de la Dunăre spre munte, cum ar cere-o ipoteza reimigrării, îi aflăm coborînd de la munte către Dunăre împreună cu capitalele statelor lor [109]. Acest ultim argument în chestia continuității românilor la nordul Dunărei se arată așa de încheietor, încît numai rea voință sau rea credință ar putea să-i tăgăduiască valoarea.

Evenimentele istorice își prelungesc lucrarea lor pînă adînc în măruntaiele viitorului și cu cît un eveniment este mai însemnat cu atît mai trainică este înrîurirea lui. Descălecarea românilor de peste munți a determinat în mare parte istoria întreagă a poporului român din provinciile dunărene [110]. Crescut în aceleași gîturi ale munților Carpați, înzestrat cu aceeași limbă, cu aceleași obiceiuri și așezăminte, poporul românesc coborît în ambele țări surori trebuia să dea naștere unei istorii aproape identice în Muntenia și Moldova; aceleași zile de fericire și de restriște, aceleași înrîuriri exterioare care hotărîră în mare parte mersul dezvoltării lor. De aceea istoria ambelor țări seamănă nu numai prin originile sale, ci și în tot decursul ei întîlnim un paralelism surprinzător, care își are explicarea lui aiurea decît în oarba întîmplare. Așa Mircea și Ștefan, Ion vodă cel Cumplit și Mihai Viteazul, Matei Basarab și Vasile Lupu, Brîncoveanu și Cantemir, Caragea și Calimah. Gh. Lazăr și Gh. Asachi, iar în privința fenomenelor obștești căderea sub turci, înrîurirea grecească cu toate urmările ei pînă la epoca fanariotă, dezvoltarea culturii românești, înrîurirea franceză, amestecul rușilor, intervenția Europei, renașterea națională și apoi, mai încoace, restrîngerea tot mai aproape a firelor vieții pînă ce se contopesc ambele țări într-un corp unitar — toate aceste împrejurări își găsesc explicarea în faptul că era istoria aceluiași popor, împărțit numai din întîmplare în două state deosebite. Întîmplătoare nu este asemănarea, ci dezbinarea lor. De aceea și trebuiau ele să sfîrșească, prin unire, menirea lor din vechi, încă de atunci de cînd porniseră ambele șiroaie din creștetul Carpaților, pentru a da în valea roditoare naștere unui rîu mare, plin și unic.

Forma de astăzi a statului român liber a fost determinată de descălecare. Unirea Munteniei și a Moldovei are în ultima analiză o cauză geografică, căci natura a hotărît totdeauna formele create de mintea omenească. Tot o cauză geografică explică și deslipirea ramurilor ieșite din trunchiul rămas în centrul Carpaților, anume așezarea acestor munți în mijlocul poporului românesc, care munți se opun mult mai puternic întrunirii lor decît toate piedicile politice [111].

NOTE ȘI COMENTARII

[1] Pentru sensurile termenului „descălecat": întemeierea unui sat, oraș sau unui stat, fără să presupună neapărat o venire din afară, vezi pe larg Ștefan Gorovei, *Tradiția „descălecatului", înțelesuri și confuzii* (AIIAI, 1983, p. 89—105) și Petre Năsturel, *„Descălecat". Mărturia unui cuvînt despre începuturile Țărilor Române* („Buletinul Bibliotecii Române", Freiburg, 1980—1981, p. 221—236).

[2] Problemă tratată pe larg de Xenopol în vol. I, p. 230 și urm.

[3] Xenopol a fost unul din cei mai fervenți apărători ai teoriei „descălecatului", pe care a expus-o, separat, și în două articole: *Întemeierea țărilor române* (RIAF, 3, vol. 5, 1885, fasc. 1, p. 1—28) și *Descălecarea Munteniei* („Viața românească", VI, 1911, nr. 3, p. 309—322). Opiniile sale nu s-au schimbat de la 1885 pînă la ultima ediție a sintezei de istoria românilor, deși între timp au apărut lucrările lui D. Onciul, adversar hotărît al teoriei „descălecatului". Încă din 1885, Xenopol susținea că motivele coborîrii lui Radu Negru din Făgăraș și a lui Bogdan din Maramureș ar fi fost „prigonirea religioasă" și că, odată cu întemeietorii dinastiilor din Țara Românească și Moldova, ar fi venit de peste munți și „o mulțime de noroade". Pentru Țara Românească, Xenopol își însușește afirmațiile cronicii, potrivit căreia Radu Negru — „mare herțeg pre Amlaș și pre Făgăraș" — a descălecat în Țara Românească la anul 1290, aducînd cu sine „„mulțime de noroade" *(Istoria Țării Românești,* ed. C. Grecescu—D. Simonescu, p. 1—3). După cum remarca G. Brătianu — și el partizan al teoriei „descălecatului" — concluziile lui Xenopol „nu reprezintă decît linia constantă a tradiției mai vechi a cronicarilor" *(Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești,* Buc., 1945, p. 219).

Opiniile sale au fost combătute de D. Onciul, care-l considera pe Xenopol drept „cel mai hotărît apologet al școlii vechi". Vezi D. Onciul, *Scrieri istorice,* I, Buc., 1968, ed. A. Sacerdoțeanu, p. 343. Vezi și critica lui A. D. Xenopol în adaosul la acest volum (p. 236 și urm.).

Întrucît Xenopol considera „descălecarea" ca fiind singura cale pe care s-a putut realiza statul muntean, el neglijează procesul intern de unificare a noului stat feudal, care a fost opera voievodului de la Argeș. Vezi pe larg N. Stoicescu—F. Tucă, *Posada,* Buc., 1980, p. 50—52, unde se citează opiniile mai vechi în această problemă.

În studierea acestui proces nu trebuie neglijate nici condițiile externe favorabile în care s-a constituit și consolidat noul stat românesc: slăbirea dominației tătare și anarhia prin care trecea statul feudal ungar, îndeosebi după stingerea dinastiei arpadiene la 1301. Vezi *ibidem,* p. 42—50 și Sergiu Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241—1243) pînă la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare,* în vol. *Constituirea statelor feudale românești,* Buc., 1980, p. 41—59.

În sfîrșit, pentru înțelegerea mai deplină a problemei, nu trebuie neglijată nici lupta dusă de Transilvania pentru asigurarea autonomiei față de regalitatea ungară aflată în criză, luptă ce a înlesnit desprinderea Țării Românești din sfera de influență a acesteia. Vezi I. Lupaș, *Un voievod al Transilvaniei în luptă cu regatului ungar; Voievodul Ladislau (1291—1315),* în vol. *Fraților Alexandru și Ioan Lapedatu,* Buc., 1933.

Despre modul cum a fost discutată această problemă în istoriografia noastră vezi pe larg N. Stoicescu, *„Descălecat" sau „întemeiere"? O veche preocupare a istoriografiei românești. Legendă și adevăr istoric,* în vol. *Constituirea statelor feudale românești,* p. 97—164.

Așa cum rezultă din acest articol, după apariția studiilor lui Xenopol și Onciul, istoricii români s-au împărțit în două: unii care au susținut teza „descălecatului", așa cum o preconiza istoricul ieșean, și alții care s-au declarat împotrivă, folosind în general argumentele lui D. Onciul.

[4] Este vorba de Litovoi, Seneslau, Ioan și Farcaș și de țara Litua, amintiți în diploma cavalerilor ioaniți din 1247. Vezi Radu Popa, *Diploma cavalerilor ioaniți. Litovoi, un voievod între cnezi* (MI, 1976, nr. 4, p. 1—6).

[5] Despre valoarea informației date de Kynnamos vezi N. Stoicescu, *Continuitatea românilor,* p. 198—199.

[6] Datarea luptei dintre voievodul Litovoi și regatul feudal maghiar a stîrnit multe discuții în istoriografia noastră. Vezi N. Stoicescu și F. Tucă, *op. cit.,* p. 28—31 și G. D. Florescu, Dan Pleșia, *Temeliile străvechi ale Țării Românești* (MI, 1971, nr. 11, p. 2—8).

[7] Numele primului voievod cunoscut este Basarab. Xenopol îi spune Alexandru Basarab confundîndu-l cu fiul său, Nicolae Alexandru, amintit de cronicarul Ioan de Tîrnave (Küküllő) — utilizat de Xenopol — ca „Alexander Woyevoda", cu prilejul pretinsei întrevederi a voievodului cu regele Ungariei la 1343, precum și într-un document din 1345 ca „Alexandro Bassarati", adică Alexandru al lui Basarab, deci fiul lui Basarab. Vezi Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV,* Buc., 1981, p. 139—141.

[8] Este vorba de lupta zisă de la Posada din 9—12 nov. 1330. A. Xenopol revine pe larg asupra ei în cap. II. Vezi mai jos.

[9] Documentul a fost publicat în DRH, D, vol. I, p. 60—61; din comparația celor două texte, rezultă că între ele există unele diferențe, ca, dealtfel, la multe din documentele utilizate de Xenopol după ediții mai vechi.

[10] Pentru localizarea acestor așezări vezi Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. a II-a, Cluj, 1972, p. 452 și DRH, D, vol. I, p. 61, unde Bivinius este localizat probabil la Beiuș, iar Stanislav este din Sarasău-Maramureș.

[11] Vrancea nu făcea parte din Țara Românească, ci din Moldova. Cît privește Oltenia — supusă voievodului de la Curtea de Argeș, în împrejurări pe care nu le cunoaștem — aceasta și-a păstrat o oarecare autonomie în cadrul statului feudal Țara Românească, avînd un conducător propriu, pe marele ban, problemă la care vom reveni la cap. IV.

[12] De fapt, Basarab a fost fiul lui Tihomir, care nu era și el Basarab. Despre originea numelui său vezi pe larg N. Stoicescu—F. Tucă, *op. cit.*, p. 39.

[13] Corect este Martin, fiul lui Bugar *(filius Bugar)*, nu Bulgarul (DRH, D, vol. I, p. 36).

[14] Vezi *ibidem*, p. 39—40.

[15] Confuzie între Basarab și tatăl său, Tugomir sau Tihomir.

[16] Nicolae Alexandru este fiul lui Basarab, iar Negru vodă este foarte probabil supranumele lui Basarab. După cele mai îndreptățite opinii, lui Basarab i s-a spus „Negru vodă" datorită faptului că a îndepărtat pe „negrii tătari" din ținuturile de la răsărit de Olt (Ștefan Ștefănescu, *Negru Vodă, „întemeietorul" Țării Românești*, în MI, 1967, nr. 6, p. 1—4). Despre originea numelor Negru și Basarab vezi pe larg N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 141—164.

[17] Documentul din 1352 — inclus într-un hrisov din 1618 — este emis de Nicolae Alexandru, care își spune doar „feciorul răposatului Io Basarab voievod". După cum au arătat editorii documentului, cuvintele „nepotul răposatului Negru Radul voievod" au fost adăugate de traducător la 1618, ele nu figurau în documentul din 1352. Între Radu Negru și Nicolae Alexandru nu există deci nici o legătură de rudenie. (DRH, B, vol. I, p. 11). Dealtfel, în textul săpat pe piatra de mormînt de la Cîmpulung, Nicolae Alexandru este numit „fiul marelui Basarab", fără să se amintească de Radu Negru (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, Buc., 1905, p. 132).

[18] Nu există nici un fel de legătură între Dragomir și Radu; înainte de domnie, Radu Paisie a fost călugăr și se numea Paisie (de la Petru); ca domn, el și-a spus Radu după numele tatălui său, Radu cel Mare. Xenopol confundă pe Radu Paisie cu Dragomir sau Radu Călugărul, pretendent la tron în 1521, care era fiul lui Vlad cel Tînăr. Vezi N. Stoicescu, *Radu de la Afumați*, Buc., 1983, p. 23—25 (colecția „Domnitori și voievozi").

[19] În realitate, nu sînt dovezi că Tihomir ar fi domnit; știm doar că el a fost tatăl lui Basarab, după cum rezultă dintr-un document din 1332, în care este vorba de „Bazarab, filium Thocomerii" (DRH, D, I, p. 50).

[20] După cum a arătat D. Onciul, în istoriografia noastră nu se găsesc dovezi despre existența unei cronici a boierului Murgu, ceea ce arată că tradiția înregistrată de Luccari a fost orală *(Scrieri istorice*, ed. cit., I, p. 567). Murgu nu este amintit nici în documentele interne ale epocii. Afirmațiile lui Luccari — căruia Xenopol îi acordă un mult prea mare credit — nu sînt prea exacte, îndeosebi acelea privitoare la originea orașelor și a cetăților, pe care nu le-a clădit Negru vodă.

[21] Corect nu este „dintru Ungaria descălecată", ci „dintru Ungurie", adică din Țara Ungurească sau Transilvania. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 129.

[22] Cîmpulungul este mai aproape de Bran, nu de Turnu Roșu, iar existența unei cetăți zisă Negru vodă în partea de nord a Țării Românești nu indică neapărat „obîrșia transcarpatică" a ctitorului. Dealtfel, cetatea numită a lui Negru Vodă — situată lîngă Cetățenii din Vale, județul Argeș, într-un defileu al Dîmboviței — avea menirea să închidă trecerea spre și din spre Transilvania. Fără a putea fi datată cu precizie, se presupune că este o fortificație anterioară constituirii statului feudal, fiind construită începînd din a doua jumătate a sec. XIII. Vezi D. Rosetti, *Șantierul arheologic Cetățeni* („Materiale și cerc. arheologice", VIII, 1962, p. 78—87); idem, *Cetățeni — Argeș. Istoricul cercetărilor arheologice* („Cerc. arheologice", I, 1975, p. 261 și urm.) și G. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească (sec. XIII—XVI)*, Buc., 1981, p. 114—120. Ținînd seama de vechimea ei, ca și de poziția ce ocupa, unii cercetători presupun că aici ar fi fost centrul politic al lui Seneslau. Vezi Lucian Chițescu, *Cetățeni — centrul voievodal al lui Seneslau* (MI, 1982, nr. 9, p. 26—28). Nu trebuie să uităm însă că, în vremea lui Seneslau, exista deja o curte voievodală la Argeș. Vezi mai jos nota 34.

[23] La Cîmpulung a fost îngropat Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 147 și BCMI, 1917—1923, p. 18.

[24] La Cîmpulung exista, într-adevăr, o tradiție despre Negru vodă, înregistrată și de Paul de Alep la mijlocul secolului al XVII-lea *(Călători străini*, VI, p. 170—171), dar aceasta nu poate constitui o dovadă că între acest oraș și întemeierea statului „trebuie să fi fost o legătură". Tradiția despre Negru vodă exista și

în Oltenia, deși — după cronică — el nu ar fi coborît din Transilvania prin Gorj. Vezi și nota următoare și nota 46.

[25] Există și alte documente despre Negru vodă, necunoscute lui Xenopol. De pildă, la 20 iunie 1620, doi locuitori din Cîlcești-Gorj primesc întărire domnească pentru ocina lor pe care o aveau „de la întemeierea țării, din zilele răposatului Negrul voievod"; la 24 ianuarie 1622, alți săteni din Arcani-Gorj susțineau că au moșii „de la moși și de la strămoși..., încă și din zilele lui Negru voievod cel Bătrîn", de la care ar fi avut și „cărți" (= hrisoave) pe care le-au ars pandurii în vremea domniei lui Radu vodă Șerban (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 146—147). Întrucît aceste misterioase hrisoave emise de Negru vodă nu ni s-au păstrat (la 1620 domnul declara că văzuse „cartea" lui Negru vodă „veche și ruptă", din care pricină o înlocuise cu un hrisov nou), este greu de spus cine era acest Negru vodă. Oricum, el nu poate fi Seneslau, de la care nu s-au păstrat hrisoave. Vezi Lucian Chițescu, *Negru vodă = Seneslau?* (MI, 1976, nr. 10, p. 5—6, 9).

[26] Despre Negru vodă și doamna Mărghita, considerată ctitora cloașterului din Cîmpulung, vezi pe larg Virgil Drăghiceanu, *Despre mănăstirea Cîmpulung. Un document inedit: jurnalul săpăturilor făcute de Comisia Monumentelor Istorice* (BOR, 1964, nr. 3—4, p. 284—335). Vezi și BCMI, 1917—1923, p. 23—24.

[27] Xenopol confundă din nou pe Basarab — care s-a luptat cu oastea lui Carol Robert — cu fiul său, Nicolae Alexandru. Vezi mai sus nota 7.

[28] Dovezile aduse nu „străpoartă" originea lui Negru vodă dincolo de munți.

[29] Transalpina era numele dat de obicei Țării Românești în documentele emise în limba latină de cancelaria maghiară. De pildă, în privilegiul acordat de Vlaicu-Vladislav negustorilor brașoveni la 20 ian. 1368 — privilegiu alcătuit în Transilvania, în limba latină — i se spune Țării Românești Transalpina (DRH, D, I, p. 86), deși în documentele cancelariei domnești din aceeași vreme, alcătuite în limba slavonă, numele țării este Ungrovlahia (DRH, B, I, p. 17—18). Atît pentru unguri cît și pentru transilvăneni, Țara Românească era țara „de dincolo de munți" sau „ultra Transalpes", cum i se spune într-o latină barbară la 1427 (fără legătură deci cu Muntenia!), iar pentru domn și pentru patriarhul din Constantinopol — într-o vreme cînd existau și alte Vlahii — Țara Românească era Vlahia de lîngă Ungaria, fără nici o legătură cu „descălecarea", despre care patriarhul nici nu avea cum să știe. Vezi mai jos nota 38.

[30] După cum s-a arătat: „forța tradiției era atît de puternică și conștiința originii etnice atît de vie, încît cel dintîi stat care a luat naștere pe teritoriul României nord-dunărene s-a numit Țara Românească (cu un termen slav Valahia)" (Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, Buc., 1970, p. 31). Așa cum observa stolnicul C. Cantacuzino, „Rumânească numai lăcuitorii ei (ai Munteniei) o chiamă", în timp ce ceilalți români îi spun Țara Muntenească (*Cronicari munteni*, I, p. 24). Pentru Țara Muntenească vezi și *Istoria Țării Românești*, ed. cit., indice. Radu Popescu vorbește de „domnul rumânilor munteni" și de „domnul moldoveanilor", care erau și ei români, deși de regulă el utilizează termenii Țara Românească și Moldova (*Istoriile domnilor Țării Românești*, Buc., 1963, p. 131).

[31] Xenopol a folosit această explicație pentru a dovedi că locuitorii Țării Românești ar fi venit de peste munte; *muntean nu înseamnă însă venit de peste munte, ci din regiunea de munte.* Cea mai bună explicație a numelui Muntenia ni se pare acea dată de I. Donat, după care numele a fost creat în Cîmpia Română în vremea în care statul nu se extinsese încă din regiunea de nord a Țării Românești în spre sud; termenul dovedește că în acea epocă exista în cîmpie o numeroasă populație românească, căci altfel această noțiune nu ar fi putut apare în limba română (*The Romanians south of the Carpathians and the migratory peoples in the tenththirteenth centuries*, în *Relations between the autochtonous population and the migratory populations*, Buc., 1975, p. 288). Despre semnificația numelui Muntenia vezi și I. Conea, *O problemă veche încă nerezolvată: originea numelui Muntenia* („Probleme de geografie", VII, 1960, p. 27—51), unde se expun și opiniile mai vechi.

După cum a dovedit Panait I. Panait, *Cercetarea arheologică a culturii materiale din Țara Românească în sec. XIV* (SCIV, 1971, nr. 2, p. 251—252), Cîmpia Română era locuită înainte de așa-zisul „descălecat"; după întemeierea statului feudal independent Țara Românească, a avut loc „o pulsație demografică" din rezervorul demografic care era zona subcarpatică, fenomen ce a dus la îndesirea așezărilor omenești din cîmpie.

Despre coborîrea elementului demografic din regiunea de munte (dar nu neapărat de peste munte!) spre cîmpie, vezi și considerațiile geografului Vintilă Mihăilescu, *Vlăsia și Mostiștea. Evoluția geografică a două regiuni din Cîmpia Română* („Buletinul Soc. de geografie", 1924).

[32] După alte opinii, numele Bogdania dat Moldovei nu ar deriva din numele voievodului Bogdan, ci din cuvîntul compus *Bug-dan*, care înseamnă țară în care se găsesc numeroși tauri, respectiv bouri, redînd astfel simbolul heraldic din stema Moldovei. Vezi Emil Vîrtosu, *Bogdania, alt nume dat Moldovei* (AIIAI, 1964, p. 155—164) și D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Buc., 1973, p. 57, nota 15.

[33] Despre transformarea termenului „rumân" dintr-un termen etnic într-unul cu accepțiune socială, de clasă aservită, vezi mai jos nota 78.

[34] Prima capitală a Țării Românești a fost Curtea de Argeș, unde și-a avut reședința Seneslau și urmașii săi și de unde a început unificarea statului Țării Românești. Vezi: N. Constantinescu, *Curtea de Argeș (1200—1400). Asupra începuturilor Țării Românești*, Buc., 1984, p. 143—145; Aurelian Sacerdoțeanu, *Argeș — cea mai veche reședință a Țării Românești* („Studii și comunicări", Muzeul din Pitești, 1968, p. 105—121); F. Mîrțu, *În legătură cu problematica localizării primei capitale a statului feudal al Țării Românești* (BOR, 1970, nr. 7—8, p. 787—795).

[35] Tîrgoviștea a devenit a doua capitală a Țării Românești în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn, la 1396, rămînînd singura capitală a țării după 1418 pînă în vremea domniei lui Vlad Țepeș. Vezi N. Stoicescu—Cristian Moisescu, *Tîrgoviștea și monumentele sale*, Buc., 1976, p. 10—11.

[36] Toate documentele emise de Vlad Dracul sînt scrise la Tîrgoviște, numai unul din 1439 este dat din „Arghiș" (DRH, B, I, p. 156).

[37] Bucureștii au devenit capitală cu două secole mai devreme, în timpul domniei lui Vlad Țepeș (N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, Buc., 1976, p. 56—57). Primul document emis la București poartă data de 20 sept. 1459 (DRH, B, I, p. 203—204).

[38] Primul învățat care a afirmat că Țara Românească s-ar fi numit Ungrovlahia deoarece a fost supusă Ungariei a fost Ch. Engel. Opinia sa a fost combătută pe bună dreptate de G. Șincai, care susținea că grecii au numit-o astfel spre a o deosebi de Valahia Mare din Thesalia (*Cronica românilor*, ed. Florea Fugariu, I, Buc., 1978, p. XXXI). Termenul Ungrovlahia — utilizat de cronicarul Ioan Cantacuzino pentru anul 1323 (FHDR, III,, Buc., 1975, p. 483) și de patriarhia de Constantinopol începînd din 1359 (Hurmuzaki, XIV/1, p. 1) — nu are deci nici o legătură nici cu descălecatul din „Ungurie", nici cu dependența de regatul ungar. După cum au arătat V. Bogrea (*Ungrovlahia*, în AIINC, II, 1923, p. 356—358) și P. P. Panaitescu (*Interpretări românești*, Buc., 1947, p. 99), Ungrovlahia înseamnă Vlahia de lîngă Ungaria, aceasta spre a o deosebi de alte Vlahii aflate în Peninsula Balcanică. Ca dovadă, P. P. Panaitescu a invocat faptul că patriarhia de Constantinopol numea uneori Moldova Rusovlahia, adică Vlahia dinspre sau de lîngă Rusia, deși între cele două țări nu exista în acea vreme nici un fel de legătură.

[39] Cele două „ducate" au fost recunoscute ca posesiuni ale domnilor Țării Românești după întemeierea acesteia. Vezi I. Minea, *Din trecutul stăpînirii românești asupra Ardealului. Pierderea Amlașului și Făgărașului*, Buc., 1914. Despre unitatea de viață social-politică dintre Făgăraș și Țara Românească vezi N. Stoicescu, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, p. 119—121 și lucrările amintite acolo.

Suzeranitatea regelui Ungariei asupra domnilor Țării Românești nu se poate explica prin faptul că „ducii" Făgărașului ar fi cuprins Țara Românească, ci în primul rînd prin interesele regatului ungar de a-și asigura drumul comercial al Brăilei. Vezi Maria Holban, *op. cit.*, p. 146—152 și Șerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV—XVI). Drum și stat* (SMIM, X, 1983, p. 9 și urm.).

[40] Despre Ugrinus vezi Oct. Popa, *Ugrinus, 1291*, Brașov, 1935 (extras din „Țara Bîrsei") și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 139—140. Ugrinus era maghiar; el se numea Ugron Ujlak. Vezi „Revue de Transylvanie", VI, 1940, nr. 2, p. 223.

[41] Întrucît documentul din 1291 nu face nici o referire la plecarea românilor din Făgăraș sau la confiscarea acestui domeniu de la un voievod local rebel (ca în cazul lui Bogdan din Maramureș), considerăm că el nu poate fi invocat ca argument pentru data „descălecatului". Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 140. În plus, întrucît la Curtea de Argeș exista pe atunci un voievod, care-și avea aici reședința, Radu Negru ar fi trebuit să-l scoată pe acesta din scenă, ceea ce nu s-a întîmplat. Vezi N. Constantinescu, *Cronologia monumentelor de la Curtea de Argeș (sec. XII—XIV). Semnificația lor istorică* (R. Ist., 1981, nr. 4, p. 690).

[42] Așa cum am arătat pe larg în studiul nostru citat mai sus, Negru vodă și Radu Negru sînt două personaje diferite, primul fiind creație populară, cel de-al doilea creație cultă din vremea domniei lui Matei Basarab, prin confuzia între Radu I — primul mare ctitor al țării, cu care începeau de regulă pomelnicele marilor mănăstiri — și legendarul Negru vodă, considerat primul voievod al țării (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 141—159.) De pildă, în pomelnicul mănăstirii Cozia se afirmă: „Radul voievod (acesta iaste întîiul domn al Țării Românești ce s-au numit Negru vodă"). (MO, 1979, nr. 10—12, p. 735).

Negru vodă este asociat de regulă cu întemeierea Țării Românești (ca în documentul din 8 ian. 1569 — DIR, B, sec. XVI, vol. III, p. 303), în timp ce Radu Negru este „descălecătorul" din cronică, evocat și în cîteva documente. De pildă, la 13 aprilie 1656, Constantin vodă Șerban — referindu-se la balta Bistrețul proprietatea mănăstirii Tismana — declara că văzuse hrisovul lui Dan voievod, „fiul lui Radu Negru", din leat 6894 (1385) (Arh. Șt. Buc., Peceți nr. 69). Dan I întărise, într-adevăr, balta mănăstirii la 3 oct. 1385 (DRH, B, I, p. 21). Emitentul actului a făcut să dispară pe Negru vodă (amintit în alte documente relative la aceeași proprietate) și l-a transformat pe Radu I, tatăl lui Dan I, în Radu Negru, deși în hrisovul din 1385 Dan îi spune tatălui său „binecinstitorul voievod Radu", nu și Negru. Emitentul acestui act nu a ținut seama de faptul că Dan I de la 1385 nu avea cum să fie fiul „descălecătorului" de la 1290, numit în cronica țării tot Radu Negru. Vezi și BCMI, 1917—1923, p. 20—21.

Tot astfel, la 28 aprilie 1576, cînd întărește mănăstirii Tismana satul Comani, Alexandru Mircea voievod susține că aceasta stăpînea satul „încă din zilele răposatului Negru voievod", a cărui „carte de întărire" o văzuse (DIR, B, veac XVI, vol. IV, p. 221). În realitate, satul Comani fusese dăruit mănăstirii de Radu I, ctitorul ei. Cînd l-a întărit din nou în stăpînirea mănăstirii, la 8 mai 1681, Șerban Cantacuzino susținea că văzuse „hrisovul Radului Negru voievod v leat 6800 (1292)", amintind de faptul că, cu un secol înainte, Alexandru Mircea văzuse și el hrisovul lui Radu Negru (numit însă la 1576 Negru vodă!) (Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, Buc., 1909, p. 37).

Xenopol — care cunoștea lucrările lui D. Onciul cu privire la această problemă — nu s-a lăsat convins de argumentele invocate de oponentul său, care susținea pe bună dreptate: „trebuie să renunțăm la figura legendară a fondatorului Radu Negru" (*Scrieri istorice*, I, p. 672—673).

După alte opinii — care nu au o bază documentară —, ar fi existat într-adevăr un voievod cu numele Radu — confundat apoi cu Negru vodă — și care ar fi domnit între anii 1290—91 și 1315—16 (G. D. Florescu și Dan Pleșia, *Negru vodă — personaj istoric real*, în MI, 1970, nr. 8, p. 40—41).

[43] Pentru valoarea documentelor invocate de Xenopol cu privire la Cîmpulung vezi discuția la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 135—136 și BCMI, 1917—1923, p. 21—23.

[44] Interesant de remarcat faptul că această scutire a orășenilor apare și în inscripția a doua a mănăstirii din Cîmpulung, pusă în același an 1636: „după aceaia și acesta ce să zice Dălgopoliu să fie ertat de vama de pâine, să nu diah vam⟨ă⟩ domnească. Așișderea și orușani să nu diah vam⟨ă⟩ de ce vor vende, cum au fost ertați de răposatul Radul Negrul voievod și cum scrie în cărțile ceale bătrîne, așișderea să fie ertaț și de domniia mea; iar cine nu va întări să fie proclet și anatema" (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 129—130).

[45] Despre asocierea la domnie a lui Mihai I cu tatăl său, Mircea cel Bătrîn, vezi Octavian Iliescu, *Domnii asociați în Țările Române în secolele XIV—XV* („Studii și cerc. de istorie medie", II, 1951, nr. 1, p. 45—48).

[46] Inscripția de la mănăstirea Negru vodă din Cîmpulung-Muscel a fost publicată de N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 128. Într-un document din 27 nov. 1640, Matei Basarab arăta că mănăstirea a fost biserică de mir „din descălecata țării" (Arh. St. Buc., Peceți nr. 54 și m-rea C. Lung, LXI/20; copie la Inst. de istorie „N. Iorga"). În documentul din 30 oct. 1654, referitor la satul Groșani al mănăstirii Cîmpulung, se afirmă că satul era proprietatea mănăstirii de la ctitorul ei, Nicolae Alexandru voievod, din leatul 6873 (1364—1365), „de cînd a fost biserică domnească și popi de cliros". Jurătorii mănăstirii „au jurat că își amintesc pe Groșani tot vecini la piatră, de la zidirea bisericii lui Negru vodă" (Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, XIX/3). În sfîrșit, la 22 oct. 1655, Constantin vodă Șerban susținea și el că mănăstirea Cîmpulung a fost biserică de mir „făcută den descălecata Țărăi Rumănești de răposatul Negru vodă" (*ibidem*, LXII/27. Vezi și D. Băjan, *Documente de la Arhivele Statului*, Cîmpulung, ⟨f.a.⟩, p. 17—26). La Cîmpulung, întemeietorul țării era considerat Negru vodă, nu Radu Negru, cum i se spune în pisania pusă de Matei Basarab, cînd Radu Negru a intrat și în cronica țării.

[47] Contradicția dintre cele două date ale „descălecatului" — 1215 și 1290 — a fost discutată pe larg în istoriografia noastră. Vezi N. Soicescu, *„Descălecat" sau întemeiere*, p. 132—138. Cei mai mulți dintre susținătorii „descălecatului" au acceptat data de 1290, alții s-au declarat împotrivă. Vezi Al. Vasilescu, *Data 1290 a descălecatului Țării Românești* (CL, 1923, p. 499—510) și Oct. Popa, *Radu Negru și Negru vodă* („Blajul", 1935, nr. 4, p. 147—150). Vezi și mai jos nota 49.

[48] Socol Cornățeanu se afla la Cîmpulung la 1637, cînd judeca o pricină cu „toți preoții și toți bătrînii orușani" (N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 275—276); la 1636 el a ridicat la Cîmpulung o cruce comemorativă (N. Iorga, *Începutul lui Socol din Cornățeni*, în CL, 1905, p. 120—121).

[49] Este posibil că văleatul 6723 (1215) ar fi trebuit citit corect 6823 (1315), fiind vorba de o confuzie plauzibilă între literele care indică sutele: ψ în loc de ω. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 135.

[50] Nu există dovezi că Tugomir ar fi fost același personaj cu Negru vodă și că el ar fi coborît din Transilvania, așa cum nu există nici o corespondență între Radu și Tugomir. După cele mai îndreptățite opinii, Negru vodă al tradiției populare este același cu Basarab Întemeietorul. Vezi pe larg N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 154—157, care citează și opiniile mai vechi ale istoricilor.

[51] Iobăgia este mai veche în Transilvania; la sfîrșitul secolului al XIII-lea, termenul de *populi* devine sinonim cu acela de iobagi *(populi seu iobagiones)*. Vezi Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. a II-a, Cluj, 1972, p. 334. Xenopol are însă dreptate cînd afirmă că iobăgia s-a înăsprit cu vremea. El a discutat pe larg problema în vol. I, p. 398—403.

[52] Despre episcopia Milcoviei vezi mai nou C. Cihodaru în AIIAI, 1979, p. 174—178 și Vasile Sibiescu, *Episcopatul cuman de la Milcovia (1227/28—1241). Împrejurările înființării; rezistența băștinașilor români-ortodocși*, în *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, I, Buzău, 1983, p. 284—320.

[53] Documentul din 1234 este publicat corect în DRH, D, I, p. 20—21. Textul latin citat de Xenopol la nota 39 este: „Cum autem, tu, tanquam princeps catholicus, ... prestito iuramento promiseris te omnes inobedientes Romane ecclesie... ac eidem electo viva voce promiseris quod prefatos Walathos compelleres ad recipiendum episcopum".

[54] Lupta de la lacul Hód, situat la nord de vărsarea Mureșului în Tisa, a avut loc în 1280 și ea a marcat sfîrșitul încercărilor legatului apostolic de a influența evoluția Ungariei și a țărilor vecine în sensul dorit de papalitate (Sergiu Iosipescu, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, p. 56).

[55] Analizînd cu atenție împrejurările din Ungaria și Transilvania de la sfîrșitul sec. XIII — cînd regatul ungar se afla într-o criză gravă — Sergiu Iosipescu conchide: „strict cronologic, întîmplările din Transilvania nu justifică data tradițională — 1290 — a »descălecatului« Țării Românești, petrecut *înainte* ca românii să fi fost excluși dintre stările privilegiate transilvane și ca presupusele revolte țărănești din sudul voievodatului să fi atins momentul culminant al masivei bejenii sud-carpatice" *(ibidem*, p. 59).

Cît privește persecuțiile religioase la care se referă Xenopol, ele nu au cunoscut o atît de mare virulență înainte de 1290, cînd domnea Ladislau Cumanul, care fusese crescut printre rudele cumane ale mamei sale, care își petrecea vremea mai mult printre cumani, sîrbi și românii „schismatici", motiv pentru care se spunea că în timpul domniei sale ortodoxia prosperase, cu toate ordinele papei care trimitea legați apostolici să ia măsuri împotriva ereticilor și „schismaticilor" (Hurmuzaki, I/1, p. 497—499, 509; G. Ciuhandu, *Bogomilismul și românii*, în „Rev. teologică", VIII, 1914, nr. 7—9, p. 177 și Ștefan Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria pînă la anul 1556*, Cernăuți, 1929, p. 60). După cum arată St. Lupșa, *adevăratele persecuții religioase împotriva ortodocșilor din sudul Transilvaniei au început după 1301*, în timpul dinastiei arpadiene și ele au ca motiv, printre altele, evenimentele din Țara Românească, după întemeierea statului. Fiind deci posterioare datei „descălecatului", persecuțiile religioase nu aveau cum să determine „deștărarea" de care vorbește Xenopol.

Nu se poate vorbi nici de o agravare a situației politice a românilor din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIII-lea; ei au participat la viața politică a țării și în secolul următor, fiind prezenți la *congregatio generalis* din 1355, cînd sînt amintiți, după nobilii maghiari, secui și sași, și „olachi". Vezi A. Decei, *Contribution à l'étude de la situation politiques des Roumains de Transylvanie au XIII-e et XIV-e siècle* („Revue de Transylvanie", 1940, nr. 2, p. 228). Situația lor s-a agravat ceva mai tîrziu, în legătură și cu emanciparea statelor românești extracarpatice de sub dominația regatului maghiar. Românii au fost privați de drepturi politice după 1366, cînd Ludovic cel Mare a hotărît să nu mai recunoască calitatea nobiliară a cnezilor români care nu aveau confirmări regale *(Ubi unusquisque Kenezus per nostras literas regales in suo Kenezatu roboratus, pro uno vero nobili acceptetur; communnis autem Kenezus pro villico fidei inius fertonis computetur)* (Hurmuzaki, I/2, p. 120) și să excludă din categoria nobililor pe cei care nu erau catolici, adică pe români *(Nullus alter nisi vero catholicus et fidem quam romana tenet et profitetur ecclesia fideliter colens possessiones aliquas sub titulo nobilitatis aut sub titulo beneficiali tenere possit ac conservare et possidere) (Documenta historiam Valachorum*, Budapesta, 1941, p. 207—208). Despre aceste împrejurări vezi pe larg Șerban Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source* (RRH, 1978, nr. 3, p. 389—408).

[56] După cum sublinia G. I. Brătianu, *Formarea unității românești. Factorii istorici*, Buc., 1940, p. 4: „Însăși tradiția ce o aflăm din cele mai vechi cronici ale noastre, tradiția descălecării — care este exactă pentru Moldova, deși pentru Mun-

tenia pare mai mult produsul unei legende — însăși descălecarea din Ardeal a voievodului întemeietor de țară, cu oștenii și curtea sa, faptul acesta nu cuprinde în el cel puțin instinctul, dacă nu conștiința unei origini comune a românilor de dincolo și de dincoace de Carpați?", aspect deosebit de important.

După apariția textului lui Xenopol cu privire la „descălecarea" Moldovei, problema a fost reluată în numeroase studii, din care amintim: G. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, Buc., 1945; reeditată de Valeriu Râpeanu în 1980; idem, *În jurul întemeierii statelor românești* („Ethos", Paris, II, 1975, p. 8—67 și III, 1982, p. 37—119) (studiu tipărit postum); Ștefan Ștefănescu, *„Întemeierea" Moldovei în istoriografia românească* („Studii", 1959, nr. 6, p. 36—43); Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Buc., 1970; Ștefan Ștefănescu, *Întemeierea Țării Românești și a Moldovei. Tradiția „descălecatului" din Transilvania* (SAI, XVII, 1972, p. 94 și urm.); Ștefan Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, Buc., 1973; C. Cihodaru, *Observații cu privire la procesul de formare și consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV* (AIIAI, 1979, p. 167—186 și 1980, p. 117—139); Ștefan Gorovei, *L'état roumain de l'est de Carpates: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIVe siècle* (RRH, 1979, nr. 3, p. 473—506); Șerban Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, p. 165—193.

O prezentare paralelă a întemeierii celor două state feudale românești la Sergiu Iosipescu, *Schiță a constituirii statelor medievale românești* (R. Ist. 1983, nr. 3, p. 254—272), care subliniază faptul că „Țara Românească... a fost împiedicată de crearea Moldovei angevine să se întindă în limitele extracarpatice firești". N. Iorga subliniase faptul că „fondarea Moldovei a fost la început o armă de luptă a lui Ludovic cel Mare contra întemeierii independenței românești la Argeș" (*Studii asupra evului mediu românesc*, ed. Șerban Papacostea, Buc., 1984, p. 86).

[57] Despre legenda vînătorii — existentă și la alte popoare — vezi Mircea Eliade, *Dragoș et la „chasse rituelle"* („Revue des études roumaines", 1969, p. 31—59) și Romul Vuia, *Legenda lui Dragoș. Contribuțiuni pentru explicarea originii și formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei* (AIINC, 1921—1922, p. 300—309), care crede că este vorba de o legendă heraldică asemănătoare cu cea maghiară a lui Hunor și Magor, ajunsă în Moldova prin influența cronicilor ungare.

După D. Onciul, legenda vînătorii a fost creată mai tîrziu, pentru a explica prezența capului de bour în stema țării (*Dragoș și Bogdan, fundatorii principatului moldovenesc*, în *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, I, p. 89—130). O opinie asemănătoare lui I. Minea, *Despre stema Moldovei* (CI, 1925, nr. 1, p. 401—402).

Despre modul cum a pătruns legenda lui Dragoș vînătorul în cronicile din sec. XVII, vezi N. Iorga, *Cîteva date despre cronicele și tradiția noastră istorică* (AARMSI, s. II, t. 33, 1910—1911, p. 129—146).

După cercetări mai noi, „expediția vînătorească a existat", astfel încît „legenda oglindește o realitate istorică, economică și socială din secolul al XIV-lea. Transfigurației poetice populare îi aparțin propriu-zis numai cîteva elemente, dintre care principalul este călăuzirea drumului lui Dragoș de către bour" (Dan Simonescu, *Tradiția istorică și folclorică în problema „întemeierii" Moldovei*, în *Studii de folclor și literatură*, Buc., 1967, p. 44).

[58] Pentru a dovedi unitatea poporului român, în *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, D. Cantemir afirmă că Ioan sau Ioniță, „regele românilor", s-ar fi retras în Transilvania, unde a avut un fiu Bogdan, tatăl lui Dragoș. În plus, învățatul domn crea o legătură de rudenie între dinastiile din Moldova și Țara Românească, afirmînd că Radu Negru era fratele sau vărul lui Dragoș (ed. Tocilescu, p. 466).

[59] Textul corect se găsește la M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 207. Pentru povestea cu Iațco prisăcarul vezi *ibidem*, p. 232—233.

[60] Nu știm de unde a luat Xenopol acest text; atît în letopisețul de la Putna, cît și în cel de la Bistrița, se spune doar atît: la 1359 „a venit Dragoș voievod din Țara Ungurească, din Maramureș, la vînătoare după un bour și a domnit doi ani" (*Cronicile slavo-române*, p. 14, 48); în felul acesta „s-a început țara Moldovei". Mai multe detalii se află în *Cronica moldo-rusă*, unde uciderea bourului ar fi avut loc sub o salcie, iar vînătorii s-au ospătat din carnea lui (*ibidem*, p. 160).

[61] Anul 1359 — indicat în vechiul letopiseț al Moldovei pentru venirea lui Dragoș în Moldova — se referă, de fapt, la expediția la care au participat Dragoș, fiul lui Giulea din Giulești, împreună cu fiii săi, expediție evocată într-o diplomă regală din 20 mart. 1360, în care se afirmă că aceștia fuseseră răsplătiți pentru meritele cîștigate în diverse expediții, „specialiter autem in restauratione Terrae nostrae Moldavanae", unde au combătut „plures Olachos rebellantes, a via debitate fidelitates deviantes" (I. Mihály, *Diplome maramureșene din secolele XIV—XV*, Sighet, 1900, p. 38 și DRH, D, I, p. 74; vezi și AIIAI, 1973, p. 111). Înainte de

această dată, deci, după textul documentului, Moldova fusese readusă în dependența regalității angevine (Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 180—181). Același reputat medievist și bun cunoscător al epocii plasează în același an și lupta zisă de la „Plonini" dintre domnii Petru și Ștefan, ultimul susținut de trupe polone. (Vezi mai jos cap. III, nota 39).

După opinia lui Ștefan Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, p. 98—100 și 119—120, este posibil ca Bogdan să nu fi fost străin de răscoala moldovenilor din 1359; el urmează opinia lui N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 211, care susținea că Bogdan și oamenii săi ar trebui înțeleși prin acei „valahi nesupuși". Dar „recîștigarea țării noastre moldovenești", despre care vorbește regele în documentul său, nu ar trebui luată ad-literram, mai ales că regele răsplătește pe „credinciosul său român din Maramureș", întors în Transilvania. De aceea alți istorici, precum Radu Popa, susțin mai departe anul 1359 ca dată a descălecatului lui Bogdan (vezi mai jos).

După opinia lui C. Cihodaru, ar fi existat două etape în întemeierea statului feudal independent Moldova: prima la 1359, cînd are loc răscoala împotriva dominației maghiare, și cea de-a doua în 1362—1363, cînd Bogdan și căpeteniile populației locale au izgonit pe voievodul Balc de la Siret și au unit cele două voievodate existente atunci în Moldova (*Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova*, în AIIAI, 1980, p. 131). Vezi și nota următoare și nota 73.

[62] Pentru a înțelege mai bine lucrurile — prezentate invers de Xenopol — va trebui să arătăm că documentul din 2 febr. 1365 înregistra vestea izgonirii din Moldova, de către Bogdan, a lui Balc, fiul lui Sas, succesorul lui Dragoș, care fugise „nu fără vărsarea sîngelui său însuși și îndurarea de răni cumplite și cu moartea crudă a fraților și rudelor sale și a multor slujitori de ai lui"; ca răsplată pentru „nemăsuratele lui slujbe" făcute regatului maghiar, Balc și frații săi: Drag, Dragomir și Ștefan au primit „pe veci și nestrămutat" moșia Cuhea și satele care țineau de ea, foste ale lui Bogdan, care trecuse împreună cu fiii săi, „necredincioși invederați" ai regelui, în Moldova — considerată de rege posesiunea sa —, pe care „uneltesc să o păstreze, spre paguba majestății noastre" (DRH, D, I, p. 82).

Comentînd documentul, N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 213, susținea că ar fi vorba de o „expediție personală" a regelui, ținînd seama de faptul că Balica a fost rănit „stînd credincios lîngă rege". În realitate, Ludovic nu amintește de mergerea sa în Moldova, ci doar de luptele purtate de Balc și de frații săi care se „alăturaseră" regelui, părăsindu-și părinții, multe rude și toată averea, rămase în Moldova. În document — redat în parte greșit de Xenopol — Balc nu e numit „moldoveanul", ci „fiul lui Sas, voievodul nostru maramureșean". *Documentul din 1365 constituie recunoașterea existenței statului moldovean, eliberat de pretențiile de suzeranitate ale regelui Ungariei.*

[63] Al doilea document — datat 20 mart. 1360 — se referă — așa cum am arătat mai sus — la răsplătirea acordată de rege lui Dragoș, considerat „credinciosul nostru român din Maramureș", pentru slujbele aduse „mai cu osebire în reașezarea țării noastre a Moldovei" (DRH, D, I, p. 76—77); vezi tot acolo numele corecte ale satelor românești din Maramureș. Despre aceste împrejurări vezi și Ștefan S. Gorovei, *Un ctitor de țară: Bogdan I* (MI, 1973, nr. 2, p. 37—43).

[64] Documentul a fost publicat de A. D. Xenopol cu titlul: *Un document asupra lui Bogdan descălecătorul Moldovei din 1349* (RIAF, 3, vol. V, 1885, fasc. I, p. 166—170) și republicat apoi de I. Mihály, *Diplome maramureșene*, p. 27—28. În el este vorba de însărcinarea dată de rege voievodului de atunci al Maramureșului, Ioan, fiul lui Iuga, să repună în drepturi pe cnezii din Giulești, care fuseseră izgoniți din satele lor, Giulești și Mestecăniș, de către Ștefan, fiul lui Iuga și nepot de frate al lui Bogdan, care aderase de curînd la mișcarea de opoziție față de rege a lui Bogdan, declarat „infidel notoriu"; cnezii din Giulești își pierduseră moșia „din pricina constanței credinței lor" față de Ludovic și pentru că refuzaseră să se asocieze cu Bogdan. Actul fusese aprobat de „adunarea cnezilor țării Maramureșului" (praesentibus... kenesiis terrae Maramoresiensis praenotatae). Familia se compunea din: Giulea, fiul lui Dragoș, și din fiii săi: Dragoș, Ștefan, Tatar (Tatomir), Dragomir, Costea și Miroslav (nu Mirișlău).

[65] Xenopol — ca și alți istorici mai vechi și mai noi — nu face o deosebire prea clară între cele două familii de cnezi și voievozi maramureșeni. „Descălecătorul" este cnezul Dragoș din Bedeu, al cărui fiu, Sas, a avut, la rîndu-i, pe Balc, Drag, Dragomir și Ștefan (ultimii trei trecuți greșit de Xenopol ca frați ai lui Sas). Despre cariera lui Balc și Drag vezi Radu Popa, *op. cit.*, p. 199—200, 213, 248 și urm. Despre descendenții lui Balc vezi I. Minea, *Din descendența lui Balc voievod* (CI, 1937—1940, p. 708—710). Balița și Drag, fiii lui Sas, au construit o mănăstire la Hrușevo, după cum rezultă dintr-un document din

1404. Vezi N. Iorga, *O mărturie din 1404 a celor mai vechi „moldoveni"*, Buc., 1927 (din AARMSI, s. III, t. V).

Cealaltă familie este a cnezilor din Giuleşti, şi ea cuprinde pe Dragoş (Xenopol îi spune Valahul, deşi şi celălalt era tot valah), al cărui fiu, Giulea, a avut, ca fiu pe un alt Dragoş (altul de cît „descălecătorul"!), răsplătit de rege pentru participarea la luptele din Moldova din 1359. Despre cnezii din Giuleşti şi rolul lor în Maramureş, vezi Radu Popa, *Cnezatul Marei. Studii documentare şi arheologice în Maramureşul istoric. Cu un studiu antropologic al cimitirului din Giuleşti întocmit de Ioana Popovici,* Baia Mare, 1969. După cum arată Radu Popa, giuleştenii făceau parte din cele şase familii de cnezi de vale din Maramureş.

Tot Radu Popa, *Ţara Maramureşului,* p. 161, a atras atenţia asupra faptului că nu există nici o legătură între cnezii „giuleşteni" şi „drăgoşeşti", deşi similitudinea numelor lor a creat confuzii între istorici; de pildă, I. Bogdan, *Originea voievodatului la români,* p. 12, considera că „descălecătorul" a fost Dragoş (I) din Giuleşti, tatăl lui Giulea, în timp ce A. Sacerdoţeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun. Pe baza documentelor din secolul al XIV-lea şi a cronicilor româneşti din secolele XV—XVI scrise în limba slavonă* („Romanoslavica", XI, istorie, 1965, p. 227) afirma că „descălecătorul" ar fi fost Dragoş (II), fiul lui Giulea, şi nepotul de fiu al lui Dragoş (I). C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc şi lupta pentru realizarea independenţei* lui (SCŞI, istorie, 1960, fasc. 1, p. 61—81), admitea chiar doi voievozi moldoveni cu numele Dragoş: din Bedeu, la c. 1336 şi din Giuleşti, la 1352, după retragerea lui Bogdan I, care ar fi revenit apoi la domnie în 1359. Ulterior, C. Cihodaru a revenit asupra acestor idei eronate.

Nu există nici o dovadă că Bogdan I ar fi fost fiul lui Dragoş din Giuleşti, cum afirmă A. Sacerdoţeanu, *„Descălecători de ţară, dătători de legi şi datini"* (MI, 1968, nr. 12, p. 3).

[66] După cum remarca Ştefan Gorovei, afirmaţia lui Xenopol se bazează pe informaţia cronicarului Ioan de Tîrnave (Küküllö) despre transformarea Moldovei din „ţară" în „stat, stăpînire": „illam terram in regnum est dilatata"; *Dragoş a descălecat ţara, iar Bogdan a întemeiat statul independent de coroana maghiară.*

Statul lui Dragoş — considerat un gen de marcă de margine a regatului ungar, cu misiunea de a-l apăra de incursiunile tătarilor — era foarte restrîns ca teritoriu, motiv pentru care şi-a şi luat numele de la rîul Moldova. După unele opinii, s-ar fi întins de la tîrgul Siret pînă la rîul Bistriţa (C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc,* în SCŞI istorie, 1960, fasc. 1, p. 61—81). De aceea interpolatorul lui Gr. Ureche afirma că, la începuturile sale, „a fost domnia ca o căpitănie" (ed. C. Giurescu, p. 17).

[67] În documentul amintit nu se vorbeşte despre o răscoală a lui Bogdan în Moldova, ci de evenimente petrecute în Maramureş, unde se afla încă „infidelul" fost voievod. Explicaţia răzvrătirii lui Bogdan este expresia unei profunde stări de nemulţumire a românilor din Maramureş în faţa tendinţelor manifestate de regalitatea ungară de a desfiinţa vechile alcătuiri social-politice româneşti şi libertăţile lor, după cum a dovedit Radu Popa, *Ţara Maramureşului,* p. 243.

[68] Despre organizarea social-politică a Maramureşului în această vreme, cu cnezi de sat, cnezi de vale şi voievozi, vezi pe larg Radu Popa, *op. cit.,* p. 143—166 şi 193—206.

[69] Observaţie întru totul întemeiată. La ea trebuie să adăugăm şi concluzia cronicarului Ioan de Tîrnave (Küküllö) privind rezultatul final al acestor lupte: respingerea încercărilor repetate ale regelui maghiar de a restaura vechea stare de lucruri în voievodatul condus de Bogdan: „et quamvis per exercitum ipsius regis, saepius impugnatus extitisset, tamen crescente magna numerositate Olachorum inhabitantium illam terram in regnum est dilatata" *(Scriptores Rerum Hungaricarum,* I, p. 196). Vezi şi Şerban Papacostea, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti,* p. 186.

[70] Despre „cîmpul lui Dragoş" — amintit în mai multe regiuni ale Moldovei — vezi: N. Iorga, *Acte privitoare la cîmpul lui Dragoş* (RI, 1916, p. 141—151); C. Bobulescu, *Cîmpul lui Dragoş,* Buc., 1921 (extras din „Spicuitor în ogor vecin", 1921); Ilie Bărbulescu, *Despre cîmpul lui Dragoş* („Arhiva", 1921, nr. 1, p. 101—103); N. Iorga, *Notiţe istorice* (RI, 1930, p. 187); C. Mătasă, *Cîmpul lui Dragoş. Toponomie veche şi actuală din judeţul Neamţ,* Buc., 1943. După opinia lui N. Iorga, *Istoria românilor,* III, p. 207, regiunea denumită „cîmpul lui Dragoş" „arată şi o împărţire la tovarăşi de război, ajunşi ctitori de sate". O opinie asemănătoare la C. Cihodaru, *Contribuţii la cunoaşterea obştii ţărăneşti în Moldova* (SCŞI, istorie, 1956, fasc. I, p. 10—11), după care „cîmpul lui Dragoş" era alcătuit din primele sate ocupate de primul domn al Moldovei. Se citează opinia lui M. Costin, *Opere,* ed. P. P. Panaitescu, p. 233, despre teritoriul de pe rîul Bistriţa luat în stăpînire de voievod şi numit apoi „Cîmpii lui Dragoş".

Ţinînd seamă de faptul că aşa-numitul „cîmp al lui Dragoş, ar fi existat în regiunea de mijloc a Moldovei, au fost şi unii istorici care au susţinut că statul condus de Dragoş se afla în această regiune, avînd capitala la Bacău, nume de origine maghiară. Vezi Al. Gonţa, *Afirmarea existenţei statului moldovean în luptele dintre catolici şi ortodocşi pînă la întemeiere. Voievodatul lui Dragoş* („Mitr. Moldovei", 1960, nr. 1—2, p. 555—571). Vezi şi M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* I, p. 133—134, care se întreabă dacă nu poate fi vorba de un cnezat mai vechi, cu numele de „cîmpul lui Dragoş".

[71] Ureche datează descălecatul la 1359 cînd spune. „letopiseţul nostru scrie că au fost văleatul 6867 cînd au stătut domn Dragoş vodă" (ed. C. Giurescu, p. 18).

[72] Miron Costin, *Opere,* ed. P. P. Panaitescu, p. 227—228, vorbeşte de fapt de o expediţie împotriva tătarilor, nu a cumanilor, care dispăruseră la acea dată. Prima expediţie împotriva tătarilor din Moldova a avut loc foarte probabil în anul 1343, după cum a dovedit de curînd Şerban Papacostea, *O întregire documentară la istoria întemeierii Moldovei* (AIIAI, 1984, p. 112—114). Vezi şi Sergiu Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale româneşti (sec. XIV)* (R. Ist., 1979, nr. 10, p. 1970).

[73] Cronologia primilor domni ai Moldovei a stîrnit multe discuţii în literatura noastră istorică, datorită sărăciei şi contradicţiei dintre izvoare. Cu toate aceste discuţii, problema nu şi-a găsit încă rezolvarea definitivă.

După unele opinii, Dragoş ar fi fost instalat ca domn în 1347 — în urma expediţiei transilvănene victorioase împotriva tătarilor din Moldova din 1345 — şi a domnit pînă la 1354. Lui i-a urmat fiul său, Sas, pînă în anul 1363, cînd a fost alungat de Bogdan I, venit din Maramureş (Ştefan Gorovei, *L'état roumain,* p. 497; idem, *Dragoş Vodă şi-a lui ceată* (MI, 1972, nr. 1, p. 4—9); vezi şi AIIAI, 1973, p. 112—120.

După părerea lui Şerban Papacostea *(Triumful luptei pentru neatîrnare,* p. 175), intrarea Moldovei condusă de Dragoş în aria de dominaţie a regatului ungar ar fi putut avea loc fie în 1347, în urma consolidării poziţiilor regatului în sud, manifestată prin crearea episcopiei Milcoviei (vezi Hurmuzaki, I/2, p. 4—5), fie cel mai tîrziu în 1349, odată cu lichidarea autonomiei cnezatului de Halici — situat în nordul Moldovei — perioadă în care Ludovic cel Mare, regele Ungariei, se afla în Transilvania. După aceeaşi opinie, Bogdan şi-ar fi început domnia în 1364—1365 (Ş. Papacostea, *op. cit.,* p. 181).

După opinia lui Radu Popa, *Ţara Maramureşului,* p. 245—246, Ludovic I ar fi organizat ducatul de graniţă din partea centrală a Moldovei, sub conducerea lui Dragoş din Bedeu, la 1353, iar instalarea lui Bogdan ca voievod al Moldovei ar fi avut loc în 1359, an în care diploma regală din 1360 menţionează lupte în Moldova cu răzvrătiţii împotriva autorităţii regale. Reputatul arheolog se pronunţă pentru menţinerea anului 1359 ca dată a întemeierii Moldovei, ceea ce ni se pare perfect credibil.

Nu mai cităm celelalte opinii, amintite în lucrările menţionate în bibliografia de la nota 56. Vezi şi C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea* (AIIAI, 1968, p. 11 şi urm.). Remarcăm în concluzie că *istoricii nu au ajuns încă la concluzii definitive şi unanim acceptate cu privire la cronologia primilor domni ai Moldovei.* Vezi şi mai sus nota 61.

[74] În realitate, la această dată — deşi „infidel notoriu" — Bogdan se afla încă în Maramureş, după cum rezultă din documentul din 1349, în care i se spune „Bogdan quondam voyvoda" (I. Mihály, *op. cit.,* p. 27). La această dată nu avem nici un motiv să credem că Bogdan îşi părăsise satele originare (Radu Popa, *op. cit.,* p. 243). La 1353 Bogdan îşi stăpînea încă posesiunile sale din Maramureş (I. Mihály, *op. cit.,* p. 32). După această dată este mai greu de spus unde se afla Bogdan. Unii istorici cred că încă din această vreme el avea legături cu Moldova.

[75] Aici este diferenţa între Moldova şi Ţara Românească: *în timp ce în Moldova există documente despre venirea lui Dragoş şi Bogdan din Maramureş, în Ţara Românească nu avem decît tradiţia despre Negru vodă şi Radu Negru;* aceasta nu înseamnă însă că şi aici lucrurile „au trebuit să se fi petrecut tot astfel", cum afirmă Xenopol. Credem că nu poate fi neglijată opinia lui D. Onciul despre „modelul" moldovean folosit în plăsmuirea „descălecatului" din Făgăraş, acesta cu atît mai mult cu cît pentru cronicarii moldoveni întemeierea unei ţări nu se putea face decît prin „descălecare". Vezi N. Stoicescu, *op. cit.,* p. 131. Dealtfel, D. Onciul, care nega „descălecatul" în Ţara Românească, îl accepta pentru Moldova, susţinînd că Maramureşul este „patria mumă" a statului moldovean (*Din istoria Bucovinei,* Buc., 1915; reprodus în *Scrieri istorice,* I, p. 280—312).

[76] După cum s-a arătat şi în vol. I, p. 444, nu se mai poate susţine astăzi că slavii locuiau în cîmpie şi românii în regiunea muntoasă; mai întîi, slavii

erau deja asimilați în epoca la care se referă Xenopol, iar apoi tocmai în regiunea de cîmpie s-au făcut importantele descoperiri arheologice de la Dridu, care au dus la definirea civilizației protoromâne (numită înainte chiar civilizația Dridu). La data respectivă nu se poate vorbi deci decît de poporul român, atît la cîmpie, cît și în regiunea muntoasă, nu de două neamuri diferite.

[77] Xenopol urmează aici pe cronicarul Ioan de Tîrnave, deși acesta avea interesul să vorbească de un exod maramureșean pentru a explica dependența Moldovei de regatul maghiar (A. Boldur, *Întemeierea Moldovei*, în „Studii și cerc. istorice", Iași, 1946, p. 184). Vezi și analiza făcută de Maria Holban, *În jurul „cronicii" arhidiaconului Ioan de Tîrnave (Kükülö) și informațiile privind pe români* (AIIAI, 1984, p. 100).

În realitate, numărul luptătorilor (sau „vitejilor") care l-au însoțit pe Bogdan a fost mult mai mic, fiind evaluat la 2—300 de N. Iorga, *Cîteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică* (AARMSI, s. II, t. XXXIII, 1911, p. 140) sau pînă la 200 de Radu Popa, *op. cit.*, p. 247.

Cît privește pe Dragoș — primul „descălecător" — D. Cantemir afirmă că acesta ar fi venit „cu numai trei sute de oameni" (*Descrierea Moldovei*, ed. Academiei, 1973, p. 51), deși nu există posibilitatea unei aprecieri exacte. Oricum, *nu se poate vorbi de o deplasare importantă de populație, care ar fi lăsat urme în documente.*

Trebuie să menționăm însă faptul că — în afară de maramureșenii care au însoțit pe „descălecători" — în Moldova au venit, încă înainte de „descălecatul" lui Dragoș, numeroși locuitori din Transilvania, fapt reflectat atît de documente, cît și de toponomie și de existența pînă tîrziu a rotacismului în limbă. Prezența acestei numeroase populații de origine transilvană ar putea explica acceptarea de către această populație a unor voievozi veniți de peste munți. Vezi C. Cihodaru, *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal, Moldova în sec. XI—XIV* (AIIAI, 1980, p. 119—123).

[78] Utilizarea termenului de rumâni pentru categoria țărănimii dependente nu poate fi explicată prin aservirea acesteia după „descălecare" de către „elementul năvălitor", cum susține Xenopol. În primele documente interne muntene țăranii aserviți sînt cuprinși în termenul general de sat (selo), iar începînd din 1482 sînt numiți vecini (DRH, B, I, p. 291). Pe măsura extinderii aservirii țărănimii libere, dar mult mai tîrziu și fără nici o legătură cu „descălecatul" (dealtfel, documentele citate de Xenopol sînt toate din secolul XVII!), termenul de rumân și-a schimbat accepțiunea etnică într-una cu caracter social; începînd din ultima treime a secolului al XVI-lea, mai exact din 1572, în documentele Țării Românești alcătuite în limba română, țăranii aserviți sînt numiți rumâni, în timp ce în Moldova continuau a fi numiți vecini. Vezi C. Giurescu, *Despre rumâni*, în *Studii de istorie socială*, Buc., 1943, p. 125—220; Ștefan Ștefănescu, *Considerațiuni asupra termenilor „vlah" și „rumân" pe baza documentelor interne ale Țării Românești din veacurile XIV—XVII* (SMIM, IV, 1960, p. 63—74).

[79] Documentul poartă data de 25 mai 1610 (DIR, B, XVII, vol. I, p. 474).

[80] Textul exact al documentului din 18 febr. 1612 este: „ori oroșan, ori rumân, ori megiiaș, ori sluj(i)toriu, ori cene va fi" (*ibidem*, vol. II, p. 46).

[81] De fapt, Mihai Viteazul nu a consfințit șerbirea, ci a desființat doar dreptul de strămutare a rumânilor prin așa-numita „legătură" (= așezămînt). Vezi C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *Studii de istorie socială*, p. 51—124 (textul documentului folosit de Xenopol se află în lucrarea citată la p. 72).

[82] Cazuri asemănătoare sînt citate de C. Giurescu, *op. cit.*, p. 15—18.

[83] *Folosirea numelui de Țara Muntenească de către moldoveni este o dovadă a conștiinței unității de neam;* știind că și țara lor este tot o „țară românească", moldovenii au preferat să spună Munteniei Țara Muntenească. Vezi pe larg N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Buc., 1983, p. 163—164. Nici „îndoitul nume al Valahiei" nu poate constitui, deci, un argument în sprijinul tezei lui Xenopol: țara era „românească" pentru locuitorii ei și pentru străini și „muntenească" pentru românii din Moldova, care era numită adesea Moldovlahia. Vezi *ibidem*, p. 132—140. Vezi și mai sus nota 31.

[84] Țara Românească nu și-a schimbat numele în Țara Muntenească „de la muntenii ce se coborîseră în ea". (Vezi nota precedentă.) Cînd afirmă că Țara Românească se numea „montana Valachia", Antonio Bonfini nu avea cum să știe despre o astfel de coborîre a muntenilor (*Rerum Hungaricarum decades XIV*, Viena, 1744, p. 21).

[85] Dionisie Eclesiarhul nu folosește poporul român „și în sensul de șerb", ci utilizează termenul cunoscut lui, „rumânie", din dorința de a face înțeleasă o realitate îndepărtată cum era șerbia din Franța. Vezi Florin Constantiniu, *Iobăgia în istoriografia românească* (SMIM, X, 1983, p. 62).

[86] D. Cantemir spune *rusticus*, adică ţăran, nu şerb (*Descrierea Moldovei*, ed. 1973, p. 299). Vezi tot acolo traducerea corectă a textului lui Cantemir, redată aproximativ de Xenopol (este vorba de origine romană, nu română).

[87] Teoria lui D. Cantemir cu privire la originea veciniei în Moldova era menită să slujească ideea originii nobile, latine, a poporului român: fiind romani, deci nobili, românii nu puteau fi înjosiţi prin aservire; de aceea ei au apelat la locuitorii din ţările vecine, unde se introdusese aservirea ţăranilor. În realitate, aservirea a avut loc şi în Moldova prin uzurparea libertăţii şi a drepturilor de proprietate ale ţăranilor de către conducătorii obştilor în care trăiau aceşti ţărani, ca şi prin dăruirile făcute de domni apropiaţilor lor.

[88] Cu privire la originea numelui de „vecin", în sensul de ţăran aservit, s-au emis mai multe opinii. După M. Emerit, în apusul Europei, *vicinus* era locuitorul unui *vicus*, în timp ce la români numele ar deriva din slavul vece = adunare populară din epoca democraţiei primitive (*L'origine du mot vecin (= paysan à liberté limitée)*, în RHSEE, 1930, p. 203—207). Al. Bour crede că termenul vecin traduce pe cel rusesc de sused, care înseamnă membru al obştii (*Originea şi sensul cuvîntului vecin*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, Buc., 1944, p. 167—174). În sfîrşit, P. P. Panaitescu consideră — pe drept cuvînt — că „originea cuvîntului latinesc este din *vicinus*, vecin, adică cel ce stăpîneşte cu vecinii împreună, *alături*, şi nu, cum s-a afirmat şi la noi, din *vicus*, sat" (*Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Buc., 1964, p. 43). Este posibil ca — ţinînd seama de faptul că termenul vecin (sused) se întîlneşte şi în documentele ruso-galiţiene, după cum a remarcat Al. Boldur — D. Cantemir să fi crezut că moldovenii au adus din nord nu numai termenul, dar şi pe purtătorii lui.

[89] Megiaş a avut aceeaşi accepţiune cu cnez sau moşnean: ţăran liber şi proprietar. Iată cîteva dovezi: la 7 mai 1628 se spune că sătenii din Ogrumi, au fost „oameni cnezi, megiaşi" (DRH, B, XXII, p. 137); la 15 oct. 1629, „megiaşii, moştenii satului Sulari" declarau că au fost „oameni judeci cu ocinele noastre" (*ibidem*, p. 687—688); la 10 ian. 1629, „moşnenii satului Comanca" arătau că au fost pînă la acea dată „toţi megiaşi cu ocinele noastre" (*ibidem*, p. 409). După o definiţie dată pentru ocupanţii austrieci ai Olteniei, megiaşii erau „ţărani liberi stăpîni de pămînt" (mediasch, id est possessionatus liber rusticus). Vezi Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă, 1718—1739*, Buc., 1971, p. 211. Xenopol are deci dreptate cînd afirmă că vecin şi megiaş sînt două noţiuni diferite, care se exclud. Vezi şi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 34—35, 36—38.

[90] Răzeş (folosit numai în Moldova) are aceeaşi accepţiune cu megiaş şi moşnean, adică mic proprietar de pămînt stăpînit în devălmăşie; definiţia o dă un document moldovean, unde se spune: *„stăpînire răzăşească este aceea unde o bucată de loc încongiurată cu hotară o stăpînesc multe obraze împreună, stăpînitori cu toţii, însă fără să fie partea nemărui dispărţită cu hotară"* (G. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XI, p. 40—41).

Prima menţiune a termenului datează din 20 iunie 1584, cînd Petru vodă Şchiopul porunceşte lui Mareş vătaf să aleagă partea la Mihăilă din Hălăseni „de către răzeşii săi de acolo". Peste doi ani, la 20 iulie 1586, Mihăilă era considerat „neameş", adică boier, iar foştii săi copărtaşi erau numiţi simplu „ţărani" (DIR, A, veac. XVI, vol. III, p. 258—259 şi 329). Într-un alt document din 1588 se vorbeşte de alegerea unor „părţi nemeşeşti" din satul Horbineşti, aparţinînd lui Gavrilaş logofăt, de acelea ale răzeşilor săi, adică ale foştilor copărtaşi. Vezi D. Ciurea, *Evoluţia aşezărilor şi a populaţiei rurale din Moldova în secolele XVII—XVIII*. (AIIAI, 1977, p. 133—134).

A doua accepţiune a termenului răzeş — ca şi a aceluia de megiaş — este de vecin de ocină. Vezi RI, 1922, p. 199 şi „Documente răzăşeşti", I, 1932, nr. 1, p. 9, unde se amintesc „răzeşii împrejuraşi care se megieşesc cu această moşie".

Despre originea cuvîntului răzeş s-a discutat destul de mult în trecut, fără a se ajunge la un consens. Iată cîteva opinii: după G. Ghibănescu, *Sînt vechi răzeşii?* („Opinia", Iaşi, 7 oct. 1910), cuvîntul vine din maghiarul resz = parte, deci copărtaşi, stăpînitori de părţi; N. Iorga, *Un acte inconnu d'Alexandre le Bon, prince de Moldavie. Actes concernant les „răzeşi" du district de Roman* (BSHAR, 1914, nr. 1, p. 1—6, susţine că termenul răzeş derivă din rază; în schimb, Gr. Nandriş, *Răzeş. Despre cuvînt şi instituţie* („Rev. filologică", 1928, nr. 3, p. 325—328), susţine că derivă din polonul rycercz = cavaler. Vezi şi Victor Tufescu, *Răspîndirea satelor de răzeşi. Contribuţiuni la studiul populării Moldovei* („Arhivele Basarabiei", 1934, nr. 1, p. 11—35) şi Andrei Rădulescu, *Privire generală asupra moşnenilor şi răzeşilor*, în vol. *Pagini din istoria dreptului românesc*, Buc., 1970, p. 290—310.

[91] Vicinus nu putea fi adus în Moldova din Maramureş deoarece în documentele de limbă slavonă nu se utilizează acest termen ci acela de sused. În

plus, termenul apare tîrziu, în documentele moldovenești, la 1545 (DIR, A, sec. XVI, vol. I, p. 608), deci mult după „descălecare".

[92] Elementele de peste munți nu au trecut Carpații ca să subjuge sau să „apese" pe frații lor din Muntenia sau Moldova; în plus, numărul relativ redus al celor trecuți peste munți nu îngăduia acestora să poată apăsa marea majoritate a locuitorilor pe care i-au găsit la sud și est de Carpați, la care și-au găsit refugiu. Vezi și mai sus nota 77.

[93] Vecinii sau rumânii — care nu au nici o legătură cu „descălecatul" — nu aveau proprietăți (ca cei liberi), ci numai drept de folosință asupra delnițelor lor; documentele vremii amintesc de vecini „cu delnițele lor, pe care s-au hrănit mai înainte vreme" (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 259).

[94] Asupra dreptului de strămutare și a desființării sale (în Țara Românească în vremea domniei lui Mihai Viteazul) vezi amănunte la P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)* (SMIM, I, 1956, p. 63—120).

[95] Deși nu dispunem de știri precise despre modul cum au fost recunoscuți sau acceptați ca domni Dragoș și Bogdan, este foarte probabil că ei nu au utilizat mijloace violente pentru aceasta. Dacă în cazul Țării Românești tradiția acceptă a „închinare" (= supunere) a boierilor (banoveți) olteni față de voievodul muntean, pentru Moldova, *Chronicon Dubnicense* afirmă că Bogdan ar fi fost ales ca domn de moldoveni, care doreau să scape de suzeranitatea regelui maghiar. Vezi A. Sacerdoțeanu, *Au fost aleși cei dintîi domni ai Moldovei?* (RI, 1935, p. 316—317).

[96] Xenopol omite aici faptul că în diploma ioaniților din 1247 se prevede că locuitorii voievodatelor românești de la sud de Carpați erau datori să ajute pe cavalerii ioaniți „cu mijloacele lor ostășești" *(cum apparatu suo bellico)* la apărarea țării și la înfrîngerea și pedepsirea „atacurilor" venite din afară, ceea ce denotă existența unor oștiri destul de puternice (DRH, B, I, p. 25). Vezi și cele spuse de Xenopol în vol. I, p. 430. În plus, moldovenii ca și muntenii nu s-ar fi putut opune expansiunii feudalității ungare fără o oaste puternică, care nu venise — se înțelege — de peste munți.

[97] Banatul Craiovei a avut o situație politică specială datorită altor împrejurări, nu faptului că era o regiune „tare prin natura" sa, iar Vrancea nu făcea parte din Țara Românească, ci din Moldova. Vezi și nota următoare.

[98] Despre cele trei „republici" — Cîmpulung, Vrancea și Tigheci — vezi D. Cantemir, *Descrierea Moldovei,* ed. cit., p. 301—303. După opinia lui D. Onciul, ele ar fi fost vechi confederații ale cnezilor români, Cîmpulungul fiind situat în apropiere de bolohoveni, Tigheciul pe teritoriul brodnicilor, iar Vrancea fiind o organizațiile cnezială din răsăritul Țării Românești *(Originile principatului Moldovei,* în *Opere complete,* I, p. 294—295). Aceste regiuni și-au păstrat pînă tîrziu unele privilegii datorită așezării lor geografice. La 1817 boierii moldoveni știau din „istorii vechi" că în cele trei regiuni despre care vorbește D. Cantemir „mult mai înainte de discălicarea lui Dragoș vodă, pentru că au fost locuri tari și pentru bărbăția lăcuitorilor, sînguri era slobozi stăpînitori acestor locuri" (A. Sava, *Documente putnene,* I, p. 188). Despre situația și vechimea celor trei „obști confederale" din Moldova vezi și H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești,* I, Buc., 1958, p. 170—186.

[99] Xenopol minimalizează importanța „elementelor autohtone", care au creat de fapt statele feudale românești. Dacă, în cazul Moldovei, primii voievozi au venit din Maramureș, fiind acceptați de populația locală, în Țara Românească întemeierea statului este opera voievozilor de la Argeș, care și-au întins treptat autoritatea asupra întregii țării.

[100] Așa-numitele „curături", obținute prin defrișarea unor porțiuni de pădure, deveneau, într-adevăr, proprietatea celor ce le realizau, după cum se spune într-un document moldovean din 1766: „livezile ce le vor fi făcut răzășii, de vor fi destupat din pădure cu toporul și au pus de au făcut livadă, acele livezi, măcar de vor fi și pe partea altora, acela să o stăpînească carele au făcut-o din topor ce au destupat codrul" (T. Codrescu, *Uricarul,* XIX, p. 37—38). Vezi și *ibidem,* X, p. 179, precum și T. Bălan, *Documente bucovinene,* III, Cernăuți, 1936, p. 74, document din 1683, unde se arată că rumânii aveau dreptul să se hrănească pe curăturile făcute pe locul stăpînului, „iar a le vinde nu-s volnici". Vezi pe larg P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească,* p. 125—128, care arată că o mare parte din satele moșnenești din țările române au fost fundate prin colonizare pe pămînt desțelenit, în special prin arderea și curățirea pădurii.

[101] Documentul a fost publicat în DRH, A, XX, p. 345. El nu are însă nici o legătură cu „descălecatul" statului feudal Moldova; așa cum a arătat Ștefan Gorovei în studiul său citat la nota 1, „a descăleca" însemna în documentele medievale și a întemeia o așezare. De pildă, într-o scrisoare adresată la ⟨circa 1646⟩ de pîrcălabul de Soroca lui Grigore Ureche mare vornic se arată că locuitorii

din Cureşniţa au părăsit aşezarea cînd s-a „descălecat" satul Şepteliceni (G. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III/1, p. 48—49).

[102] Xenopol urmează cronica lui Grigore Ureche, care susţine „au luat Ştefan vodă (=Ştefan cel Mare) cetatea Crăciuna cu ţinut cu tot ce se chiamă ţinutul Putnei şi l-au lipit de Moldova" (ed. C. Giurescu, p. 59, 66). Pornind de la această ştire, D. Cantemir afirma la rîndu-i: „hotarul (Moldovei) cu Valahia îl făceau altădată rîurile Siret şi Trotuş; după aceea, însă, prin vitejia aceluiaşi Ştefan cel Mare, ţinutul Putnei a fost alăturat stăpînirii Moldovei, astfel încît astăzi rîuşorul Milcov împreună cu Siretul despart aceste ţări" (*Descrierea Moldovei*, ed. Academiei, 1973, p. 61).

În realitate, ţinutul Putnei se afla mai demult în stăpînirea Moldovei, cu excepţia cetăţii Crăciuna, cucerită de Ştefan cel Mare. Vezi. M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 162—177; C. C. Giurescu, *Din trecutul judeţului Putna*, Focşani, 1937, p. 9—10 şi C. Cihodaru, *Formarea hotarului dintre Moldova şi Ţara Românească în secolul al XV-lea*, în vol. *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 80—92.

După cum s-a arătat, conflictul dintre Ţara Românească şi Moldova pentru teritoriul din sudul Moldovei a fost cauzat de faptul că Siretul şi-a schimbat cursul, îndreptîndu-se mai spre răsărit şi captînd vechiul curs al Bîrladului, care se vărsa în vechime cu mult mai spre sud. Vezi: I. Gugiuman, *Vechiul curs al Milcovului*, extras din revista „V. Adamachi", 1949, nr. 1—2, p. 2—4 şi C. Cihodaru, *Observaţii pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467—1474* (SCŞI, 1957, fasc. I, p. 30—31).

[103] La această dată, Moldova nu ajunsese încă la ţărmul Mării Negre, ceea ce se va întîmpla în vremea domniei lui Roman I (vezi mai jos, cap. III, nota 9). Despre Iuga I (Iurg Koriatovici) vezi mai jos cap. III, notele 15—17.

[104] După cercetări mai noi, dialectul daco-român se repartiza în trecut în două subdialecte: unul sudic, cuprinzînd Muntenia şi parte din Oltenia, şi altul nordic, înglobînd Banatul, regiunea Hunedoara, Transilvania de nord şi Moldova, ultimul fiind divizat în trei graiuri: bănăţean-hunedorean, ardelean de nord şi moldovean. Între cele două subdialecte se găsesc zone de tranziţie: Oltenia de vest şi de nord şi sudul Transilvaniei. Vezi Ion Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile daco-române în secolul al XVI-lea*, Buc., 1974.

[105] Despre unitatea limbii române vezi pe larg N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, p. 62—73 şi idem, *Dovezi istorice despre unitatea limbii române (sec. XV — prima jumătate a sec. XIX)* (R. Ist., 1983, nr. 2, p. 137—148).

[106] Xenopol utilizează acest argument şi în lucrarea sa *Teoria lui Rösler:* elementele maghiare din limba română sînt aceleaşi la toţi daco-românii, dovadă că ei au venit în cîmpie din Transilvania. Despre această problemă vezi mai nou: F. Király, *Cu privire la stratificarea împrumuturilor maghiare în limba română* („Analele Univ. Timişoara", filologie, VIII, 1970, p. 195—205); idem, *Fonetica împrumuturilor româneşti de origine maghiară*, Rezumatul tezei de doctorat, Fac. de filologie Timişoara, 1970; B. Kelemen, *Cu privire la începutul influenţei maghiare asupra limbii române* („Cerc. lingvistice", 1971, nr. 2, p. 231—240).

[107] Xenopol exagerează oarecum caracterul pastoral al poporului român, influenţat probabil de opiniile adversarilor continuităţii. În realitate, „transhumanţa a fost un fenomen limitat din punct de vedere economic şi excepţional din punct de vedere etnografic", şi aceasta deoarece populaţia românească a practicat mai ales păstoritul agricol, bazat pe mişcări de mică amploare. Vezi I. Donat, *Păstoritul românesc şi problemele sale* („Studii", 1966, nr. 2, p. 281—305 + 1 h.); idem, *La vie pastorale chez les Roumains et ses problèmes* („Dacoromania", 1973, nr. 1, p. 78—103); Corneliu Bucur, *Direcţii ale demografiei istorice româneşti: transhumanţa pastorală* (R. Ist., 1978, nr. 12, p. 2285—2308).

[108] În realitate, nu „descălecătorii" veniţi din Transilvania au impus unitatea limbii; ea a fost facilitată de faptul că limba unitară se formase înainte de împărţirea locuitorilor în state diferite, şi apoi de mişcarea locuitorilor pe teritoriul românesc, de unitatea acestui teritoriu, ca şi de tipăriturile lui Coresi, care au impus dialectul muntenesc. Vezi N. Stoicescu, *Unitatea românilor*, p. 62—63.

[109] Observaţie făcută şi de G. Brătianu, *Tradiţia istorică despre voievodatele româneşti din Ardeal*, Buc., 1945, p. 38: „dacă românii ar fi venit de la miazăzi de Dunăre şi dacă ar trebui să căutăm acolo originea statului lor, este evident că întîia lor capitală ar fi trebuit să fie aşezată pe ţărmul fluviului, iar de acolo să se urce mai pe urmă spre partea mai înaltă a ţării. E însă tocmai contrariul care a avut loc".

La aceasta trebuie să adăugăm şi observaţia interesantă a lui Eugenie Revent, *Ipoteza întemeierii principatelor* („Arhiva", 1908, p. 80—85): dacă românii ar fi venit de la sudul Dunării în sec. XIII ar fi format o singură ţară, nu două.

[110] Xenopol are perfectă dreptate cînd vorbește de unitatea poporului român în evul mediu, dar această unitate nu a fost „determinată" de descălecat ci de alte motive, analizate pe larg în lucrarea noastră *Unitatea românilor în evul mediu.*

[111] Ideea se găsește și în vol. I al prezentei ediții, p. 45, unde se afirmă *„Carpații sînt pricina hotărîtoare a dezbinării politice a românilor"*. Aceasta a fost una din ideile care revin adesea în opera lui Xenopol, una din „seriile istorice" ale sale, între care notează: „Carpații au fost, după timpuri, mai întîi ocrotitorii, mai tîrziu dezbinătorii naționalității române" *(Istoria românilor în Dacia Traiană*, VI, Iași, 1893, p. 36—37).

În realitate, prin culmile și plaiurile lor nu prea înalte, prin pasurile foarte numeroase, Carpații nu au separat pe locuitorii din Transilvania de cei de dincolo de munți, care și-au găsit, deopotrivă, sprijin și adăpost în această cetate naturală. Vezi: G. Vâlsan, *Carpații în România de azi* (CL, 1924, p. 512—513); Gr. Posea, *Considerații privind rolul depresiunilor carpatice și colinare și al rețelei de văi în viața și permanența poporului român* („Studii și cercetări de geografie", 1977, p. 9—14); I. Șandru, *Rolul pasurilor și trecătorilor carpatice în mobilitatea populației* („Analele Univ. Al. I. Cuza" — Iași, geografie, 1974).

CAP. II

MUNTENIA PÎNĂ LA VLAD ȚEPEȘ

(1290—1456)

Par. 1. Predecesorii lui Mircea cel Mare

Radu Negru, 1290 — 1310 (?)[1]. — După ce am studiat faptul descălecării, să căutăm a culege puținele științi [informații] ce ni s-au păstrat asupra întemeietorului Munteniei.

Radu Negru, trecînd munții, se oprește întîi la Cîmpulung, oraș care exista în Muntenia înainte de coborîrea lui Radu din Făgăraș. Numele său îl arată a fi de origine românească. Poziția lui însă, așezată chiar în coastele sașilor din Țara Bîrsei, atrăsese de timpuriu în sînul lui oameni din acest neam și de aceea găsim, încă din anul 1300, pe unul Laurențiu, căpetenia sașilor petrecători în Cîmpulung, mort și îngropat în mînăstirea catolică de acolo[2] [1].

Cum descalecă în Cîmpulung [2], Radu Negru vrea să-și veșnicească numele prin zidirea unei mari și frumoase biserici, începută chiar în anul sosirii sale de peste munți și sfîrșită în anul următor, 1291, de cînd era datată piatra ei comemorativă[3] [3]. Apoi, în anul următor 1292, pentru a face să fie mai cu supunere primită a lui stăpînire, în contra căreia poate începuseră a se arăta oarecari împotriviri, el conferă cetățenilor Cîmpulungului mai multe privilegii, cari rămîn în ființă pînă adînc în vremile de mai tîrziu[4].

Nu stătu însă mult timp Radu Negru în Cîmpulung și, fiindcă își putea întinde fără piedică domnia către Dunăre, el simți nevoia de a coborî și capitala lui mai spre șes, și o strămută la Argeș, oraș pe care se vede că Radu Negru îl întîlni în cale-i, ca și Cîmpulung, și în care el zidi o curte de locuință, primind din această pricină numele de Curtea de Argeș pe care-l păstrează pînă astăzi.

Știm că încă înainte de descălecare începuse a se înjgheba pe teritoriul Munteniei mai multe state din care rămăseseră chiar după cumplita năvălire tătară, (1241), niște urme prin părțile mai adăpostite. Astfel am văzut că în 1234 exista fără îndoială o viață organizată la românii din Vrancea și în 1247 se afla în munții Olteniei statul voevodului Lytuon ⟨Litovoi⟩, iar în acei ai Munteniei Mari statul voevodului

[1] Cronologia pînă la Mircea cel Mare, 1386, este cu neputință de precizat în starea de astăzi a izvoarelor [4]. Începutul domniei lui Radu Negru l-am fixat la 1290, după studiul făcut la descălecarea Munteniei; moartea lui la 1310, după Luccari.

[2] Hașdeu, în o excursie făcută de el în Transilvania, a aflat o copie a unei inscripții a cărei piatră s-a pierdut, în manuscriptele lui Kemeny: „Hic jacet comes Laurentius, comes de Campolongo, anno MCCC" („Columna lui Traian", 1874, p. 125).

[3] Mai sus, p. 27—28.

[4] Mai sus p. 24—27, hrisoavele Cîmpulungului.

Seneslau. Despre acel din Oltenia mai știm din cronica persană a lui Raschid că era sub ascultarea familiei Basarabilor [5] și din alt document că era destul de puternic pentru a opune în 1273, poate tot sub același voevod care apărase ducatul său de năvălirea tătară, o împotrivire cerbicoasă regelui unguresc Vladislav care trebui să-l calce cu armele și să-l supună după o grea luptă în care căzu, apărînd libertatea românilor, Bărbat, fratele voevodului.

Se vede deci că dintre statele urzite pe teritoriul muntean nici unul nu avea puterea și virtutea aceluia de peste Olt. Cînd însă veni dincolo de munți marele voevod al Făgărașului, Radu Negru, „Băsărăbeștii, cu toată boierimea ce era mai înainte peste Olt, (*maiores terrae* din documentul din 1247), s-au sculat cu toții de au venit la Radu Negru, închinîndu-se, să fie sub porunca lui și numai el să fie peste toți stăpînitor"[5] [6].

Această închinare de bună voie a capului acelei regiuni către domnul de peste munți, a cărei amintire s-a păstrat de tradiția munteană, este adeverită prin poziția de mai tîrziu a banului Olteniei; este cunoscut că, pe cînd în Moldova rangul boieriei banului era mic, venind după paharnic[6], în Muntenia banul Craiovei era cea mai înaltă boierie, îndată după domn și cu mult mai presus de toți ceilalți dregători ai curții. Nu numai atîta, dar banul de Craiova avea chiar, spre deosebire de ceilalți, *o putere teritorială* care se întindea tocmai asupra celor 5 județe de peste Olt, unde se exercitase din timpuri vechi autoritatea voevozilor acelei regiuni. Balthazar Walther, în descrierea faptelor lui Mihai Viteazul, spune despre banul de Craiova că este „prefectul acestui mare ținut al Țării Românești. El trage toate veniturile de peste an ale acelei însemnate părți de țară. Afară de aceste, atît în privința demnității sale *din vechi așezate*, cît și pentru apărarea marginilor țării, întreține 200 de cazaci și mai mulți presidiari români"[7]. De asemenea ne spune și raportul unui misionar catolic, din anul 1688, că „după principe e banul; dregătoria lui e să șadă la Craiova; are dreptul de a judeca în cauzele criminale și în oarecare civile ca și principele, însă de la Poarta de Fier pînă la Olt". Banul Olteniei avea un divan aparte tocmai ca și domnul Munteniei[8].

Aceste drepturi excepționale ale banului de Craiova, păstrate pînă adînc în timpurile mai noi, ne arată că autoritatea lui avea un caracter teritorial; că era un soi de vasal al domnului Munteniei. O asemenea poziție a banului în sînul statului muntean nu se poate explica decît prin anexarea acelei regiuni către corpul mai mare de care ea se alipi [7]. Fiindcă nici un izvor nu ne arată că banatul Olteniei să fi fost cucerit după decălecare, sîntem siliți să primim de adevărate spusele tradiției care ne arată acest ducat închinîndu-se de bună voie descălecătorului statului muntean.

Cu nici un preț nu se poate primi părerea că înființarea statului muntean să fi plecat din Oltenia, căci atunci ar trebui să găsim Muntenia Mare vasală celei de peste Olt [8].

Cum se face însă că banul Basarab să fi primit fără împotrivire știrbirea autorității sale, în favoarea principelui venit de peste munți, cînd

---

[5] *Cronica anonimă*, în *Magazin istoric*, IV, p. 232.

[6] Neculce, în *Letopisețe*, II, p. 313. [ed. II, p. 284]; textul spune că „după spătarul cel mare".

[7] Vezi *Tesaur de monumente* al lui Papiu Ilarian, I, p. 8.

[8] *Magazin istoric*, V, p. 42. Asupra divanului vezi G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. IX [și N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc. 1968, p. 159].

un predecesor al său, Lyten ‹Litovoi›, își pusese viața în cumpănă pentru a respinge autoritatea statului maghiar care era mult mai puternică decît acea a fugarilor români, ce căutau nu cucerire, ci adăpostire în văile Munteniei? Românii din Muntenia, dacă primiră cu brațele deschise pe descălecători, o făcură fiindcă vedeau în această imigrare a unui element de aceeași limbă și de același neam o întărire a propriului lor popor și o consolidare a libertății, a dorinței lor tot mai vii după un trai neatîrnat. Radu Negru era și el din familia Basarabilor [9], încît închinarea banului Olteniei se explică dacă o privim ca îndeplinită către un mai mare al neamului. Și această comunitate de origine a stăpînilor Făgărașului cu acei ai Olteniei trebuie să ne mire cu atît mai puțin cu cît pînă tîrziu întîlnim Basarabi în părțile Transilvaniei[9] [10].

În o poziție analoagă aproape cu acea a banatului Craiovei găsim și poporația română din Vrancea, care păstra încă pe timpul lui Cantemir, și după trecerea ei de sub Muntenia la Moldova, prin cucerirea lui Ștefan cel Mare, vechea ei autonomie [11]. „Republica consistă, după cum ne spune principele scriitor, din 12 sate, înconjurate din toate părțile de munți înalți, mulțumindu-se, ca și Cîmpulungul (din Bucovina), cu creșterea oilor și necunoscînd plugul. Locuitorii ei plătesc, de asemenea, principelui pe fiece an un tribut; iar în celelalte se ocîrmuesc după legile lor și nu primesc nici ordinele nici judecătorii domnului“[10]. La aceeași stare excepțională s-ar putea atribui și privilegiile încuviințate cîmpulungenilor din Muntenia.

Intrunirea Munteniei într-un singur trup se făcu probabil chiar sub Radu Negru și nu prin măsuri violente, pe care nici ar fi putut să le ia fugarii de peste munți, cu toată dezorganizarea în care se aflau statele existente pe pămîntul unde veneau să facă „țară nouă“. Radu Negru, desfăcîndu-se cu dușmănie de regatul maghiar și punînd mîna pe Muntenia, spre a se face neatîrnat, trebuia, în prevederea unei împotriviri a ungurilor la scopurile sale, să caute a-și face niște aliați din principii ce domneau la sudul Dunării, care și ei aveau interes de a combate prea marea lățire a elementului maghiar.

De aceea îl vedem că, îndată ce se așază în Muntenia, el caută o încuscrire cu regele Sîrbiei, Ștefan Milutin, căruia îi dă pe fata lui în căsătorie. Această împrejurare reiese din următorul loc al lui Nicefor Gregoras, scriitor bizantin contemporan cu înființarea statului muntean [12]. El ne spune anume că „Ștefan Milutin peți, cam pe la 1300, pe Evdochia, sora împăratului Andronic, cerere care aduse de împărat într-o mare încurcătură, fiindcă, deși el ținea la prietenia regelui, sora lui însă refuză să-l ia în căsătorie, deoarece regele fusese căsătorit încă de trei ori. Cu cea dintîi femeie, *fiica principelui Valahiei,* nu trăise decît puțin timp și o retrimisese în patria ei, luînd în căsătorie pe sora femeii frăține-său, pe care o scosese dintr-o mînăstire; dar biserica nevoind să recunoască legitimitatea unei atare însoțiri, principele fu nevoit s-o lepede curînd după aceea, și el luă în căsătorie pe fiica domnului Bul-

---

[9] Document din 1435 care despoaie pe cnezii români Costea, Stanciul și popa Vîlcul de cnezatele lor, pentru că fugiseră în Moldova și le dă: „Michaelis Bazarad et Joannis, filiis Ioannis et per ipsum filiis eorum ipsorumque heredibus et posteris“ (Fejer, *op. cit.*, XI, p. 504) [DRH, D, vol. I, p. 318—320]. Alt document din 1398 din colecția Kemeny, în „Transilvania“ lui Barițiu: „Ubi tunc praenotati kenezii Ianustium Basaraba et Costa responderunt“. Asupra ipotezei descălecării din Oltenia, vezi adaosul de la p. 236 și urm.

[10] Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* [ed. 1872], p. 124 [ed. 1973, p. 303].

gariei, Sfendislav; dar răcindu-se iubirea și către aceasta din urmă, căuta acum o încuscrire mai strălucită"[11].

Mai întîi, trebuie să constatăm că Valahia în gura lui Nicefor Gregoras care numește Imperiul valaho-bulgar de peste Dunăre Imperiul bulgăresc și pe toți împărații din dinastia română a Asăneștilor îi face bulgari, nu se mai poate raporta la o Valahie de prin Peninsula Balcanului, precum bunăoară la Valahia Mare a lui Nicetas Choniates sau a cronicarilor Împărăției latine în Constantinopole.

Întrucît Nicefor ne spune că Milutin avuse trei femei, cea dintîi din *Valahia,* iar a treia *din Bulgaria,* el face însuși o deosebire între Imperiul valaho-bulgar, care pe timpul lui nu se mai numea astfel, ci bulgar curat, și Valahia, încît este învederat că sub numele de Valahia el nu mai poate înțelege încă odată Împărăția valaho-bulgară. Nu poate deci să se refere Valahia lui Nicefor Gregoras decît la Muntenia, iar principele pe a cărui fiică Milutin[12] o ținuse în prima lui căsătorie nu poate fi decît Radu Negru.

Această repede schimbare de însoțiri, din care numai cea dintîi fusese legiuită, iar celelalte două nu, reiese chiar din textul lui Gregoras care spune că cu cea dintîi femeie, fiica principelui Valahiei, nu trăise decît *puțin timp* și o retrimisese la tatăl ei. Pe a doua soție fu nevoit să o lepede *curînd,* biserica nevoind să recunoască o însoțire cu sora femeii fratelui său. Cu a treia în sfîrșit, chiar dacă ar fi trăit ceva mai mult pînă să i se răcească iubirea către dînsa, încă răstimpul de 10 ani fusese îndestulător pentru ca Milutin să schimbe pe cele trei soții și să umble în 1300 după a 4-a însoțire mai strălucită. Sub numele de voevod al Valahiei însă nu se poate înțelege Lyten ⟨Litovoi⟩ cel din 1272[13], ci domnitorul Valahiei unitare din 1290, deoarece Lyten nu apare nicăeri ca voevod al Valahiei, ci ca acel al unui ducat din Cumania [13].

Deși din motive personale, care au rămas necunoscute, încercarea lui Radu Negru de a stabili, prin încuscrire, niște relații politice prietenoase între el și principii slavoni de peste Dunăre nu izbutise, totuși vom vedea că această politică a întemeietorului Țării Românești este imitată de urmașii săi care caută și ei a se pune în legături de familie cu vecinii lor din sudul Dunării, politică indicată chiar de firea lucrurilor, întrucît, mai întîi, pe atunci intimitatea creată prin legăturile de familie avea mult mai mare înrîurire asupra relațiilor politice, apoi cău-

---

[11] Nic. Gregoras, *[Byzantina historia],* ed. Bonn, I, [1829], p. 203: „τῇ γὰρ πρώτῃ Θηγατρὶ τοῦ τῆς Βλαχίας ἄρχοντος οὔσῃ χρόνον τινὰς συνοικήσας εἴτε αὐτὴν μὲν ἀπέπεμψεν εἴς τὴν ϐρεψαμένην... ἄγεται ϐὲ τὴν ἀδελφὴν τοῦ τῆς Βουλγαρίας ἄρχοντος Σφενδοσλάβον σύζυγον τρίτην αὐτήν".

[12] Ștefan Milutin se naște la 1253 și domnește în Serbia de la 1281—1321. Părerea că principele Valahiei din Nic. Gregoras ar fi acela al Munteniei a fost susținută întîi de Klein (Samuel Micu), învățatul român din Transilvania, în *Analele* sale ce au rămas pînă acum needitate. [Iohann Christian] Engel reproduce fragmentul privitor la această întrebare în *Ungarische Geschichte,* I, p. 436. Engel combate însă pe Klein, susținînd că τοῦ τῆς Βλαχίας ἄρχοντος trebuie raportat la principele bulgar Terter. Am arătat în text pentru ce Nic. Gregoras nu poate, sub Valachia, să înțeleagă încă odată Bulgaria. Engel însă, spunînd că principele Valahiei ar fi bulgarul Terter, uită că Terter (1294) era tatăl lui Sfendislav (1294—1322) și deci și al surorei sale, pe care o luase Milutin, și că Nic. Gregoras spune că aceasta fusese a treia soție a lui Milutin. Prin urmare, acea dintîi, fata principelui Valahiei, trebuie să fi fost o alta. (Vezi tablourile genealogice ale acestor familii în [Ioannes Gotthilf] Stritter, *Memoriae populorum [olim] ad Danubium... incolentium, Bulgarica,* p. 440; *Servica,* p. 127).

[13] Cum susține Hasdeu în *Etymologicum Magnum,* IV, p. CXVI și Onciul, *Originele,* p. 143.

tarea unui sprijin la principii ortodocși și de același rit era neapărată, odată cu noul stat al Munteniei trebuia să se apere de amenințătoarea cotropire maghiară.

Ivancu Basarab, 1310—1320 (?) este urmașul și probabil fiul lui Radu Negru sau Tugomir Basarab [14]. Despre acest Ivancu se spune în legile sîrbești ale lui Ștefan Dușan că el, ca domn al Valahiei, ar fi ajutat țarului bulgar Mihail (1323—1331) în lupta acestuia contra Imperiului bizantin[14]. Aici nu mai sîntem în îndoială că e vorba de Valahia de la nordul Dunării, de Țara Românească, deoarece împăratul istoric Cantacuzino, reproducînd aceeași arătare, numește pe valahii ce ajutară armata bulgărească: *ungrovlahi*[15], nume pe care l-am văzut că aparține exclusiv românilor din Muntenia, din pricina legăturilor în care Muntenia stătea cu regatul unguresc[16]. Cronica mînăstirii Pronoșa dă acestor valahi cari ajutară țarului Mihail pentru a năvăli deocamdată în Serbia un nume și mai caracteristic pentru a însemna pe munteni; ea spune că țarul Mihail avea în armata lui și un număr de români *basarabeni*[17], adică de sub dinastia Basarabilor, nume derivat din acel de familie al domnitorilor din dinastia întemeietorului statului și care nume de Basarabia, basarabeni se va da adeseori țării și poporului valahilor la începutul istoriei lor.

Ivancu Basarab, urmînd exemplul dat de tatăl său, Radu Negru, mărită pe fata lui după Alexandru, nepotul și urmașul în tronul bulgăresc al lui Mihail[18].

Mai fericit în politica sa decît născătorul său, el izbutește, cu ajutorul ginerelui său, a lua de la unguri Banatul Severinului.

Alexandru Basarab, [16] **1320 (?)—1364** [17]. — Acesta era fratele lui Ivancu, deoarece și Alexandru este arătat ca fiul lui Tugomir, adică Radu Negru. Și Alexandru urmează politica predecesorilor săi de a se pune bine cu domnii ortodocși de dincolo de Dunăre și a urma tot mai departe deslipirea de Ungaria, întărind necontenit neatîrnarea Munteniei de țara din care ieșise.

Dacă ungurii însă, ocupați pînă acuma cu dezbinările ce urmară stingerii dinastiei arpadiene, nu se putuseră opune mai cu stăruință silințelor domnilor munteni de a scutura cît mai mult jugul poporului ⟨statului⟩ maghiar, napolitanul Carol Robert, urcat pe tronul Ungariei în 1307, după ce se întărește înlăuntru în domnia lui, se gîndește a restabili puterea statului său și în afară și cea dintîi țintă a expedițiilor plănuite este Alexandru Basarab care se urcase pe tronul Munteniei fără a se îngriji de dobîndirea consimțămîntului regesc la apucarea tronului țării sale, după cum ar fi cerut-o legăturile de vasalitate, care, *după drept*, mențineau încă pe domnii Munteniei în supunerea regatului unguresc [18].

---

[14] Legile lui Ștefan Dușan, ed. Novaković, XXIII; apud [Constantin] Jirecek, *Geschichte der Bulgaren* [Prag, 1876], p. 290.

[15] Cantacuzenus [Ioannes, *Historiarum* libri IV], Bonn, II, p. 175; 1322: „ὁ δὲ τήν τε ἰδίαν στρατίαν συναγαγόν καί ἐξ 'Ογγχροβλάχων χατὰ συμμαχίαν οδχ ὀλίγην".

[16] Mai sus, p. 22—23.

[17] „Glasnik", organ istorico-literar sîrbesc, V, 1853, p. 64, apud Hasdeu, *Istoria critică*, p. 64 [15].

[18] *Legile lui Ștefan Dușan*, ed. Novaković, *loc. cit.*: „Basaraba Ivancu, socrul țarului Alexandru". Onciul, *Radu Negru*, în „Conv. lit.", XXIV, p. 1045 și *Originele*, p. 17, admite, ca și Hasdeu, *Etymologicum magnum*, IV, p. CLXXXIII, identitatea lui Ivancu Basarab cu Tugomir (?). Avem în contra acestei identificări un puternic motiv de îndoială. Vezi mai jos nota 24.

Carol Robert intră probabil pe la Orşova în Oltenia şi, neîntîmpinînd pe nimeni, pătrunde peste Olt în Muntenia Mare. Alexandru Basarab oferă regelui pace şi supunere, bineînţeles în condiţii onorabile pentru acel ce le propunea. Pentru a da însă o mai mare greutate spuselor sale, el sfătuieşte totodată pe rege să nu înainteze în locuri necunoscute lui, căci ar putea să i se întîmple primejdie. Îngîmfatul napolitan trimite lui Alexandru răspuns îndărăt că el este păstorul oilor sale şi că-l va scoate de barbă din vizuina lui.

Domnul român, luat în bătaie de joc, se hotărăşte să-şi răzbune şi, printr-o retragere prefăcută, aduce pe rege într-un loc strîmt, mărginit de doi pereţi de stînci uriaşe şi acoperit de o neagră pădure, unde năvălind deodată oştirile române din toate părţile, prăvălind peste capetele ungurilor arbori tăiaţi şi stînci rostogolite, fac în armata ungurească un măcel îngrozitor. Regele însuşi scapă cu mare greutate numai, apărat contra săgeţilor române de scutul unui sas, Martin de Berend [19]. O mare mulţime de nobili şi de saşi pier în bătălie, între alţii comitele Andrei din Alba care purta sigiliul regesc[19].

Cronicile şi documentele ungureşti caută să dea o culoare trădătoare purtării lui Alexandru către Carol Robert şi să atribuie numai acestei trădări pieirea ungurilor. Ele spun aproape într-un glas că, după ce regele se împăcase cu domnul român şi se întorcea în siguranţă îndărăt, ungurii ar fi fost conduşi înadins de români, care le arătau drumul, într-o cursă, în care s-ar fi periclitat o bună parte din oştirea lor. Dar Thurocz însuşi arată că domnul român oferise pacea regelui înainte ca el să fi trecut Oltul şi că regele refuzase, insultînd pe domn; ba chiar că acesta îşi făcuse datoria de a atrage luarea aminte a lui Carol asupra primejdiei căreia s-ar expune dacă ar înainta prin locuri ce nu le-ar cunoaşte. Apoi, dacă regele nu primise pacea oferită de Alexandru şi se vîrîse el singur în capcană, este oare de crezut că acuma cînd domnul muntean ţinea pe ungur în ghiarele sale să se fi împăcat iarăşi cu el şi apoi să-l fi atacat prin trădare, cînd putea să-l sfărîme şi fără de acest mijloc? Mai bine decît ne-am gîndi la trădare, de ce să nu admitem o luptă cinstită, care ieşise spre nenorocirea ungurilor? [20].

Cu toate că documentele ce pornesc de la regele unguresc caută să acopere pe cît pot rezultatul zdrobitor al luptei, acesta ne este arătat de cronicarul Thurocz, care mărturiseşte că „românii făcură acolo o mulţime de prinşi atît răniţi, cît şi teferi, puseră mîna pe o mare cîtime

---

[19] Document din 1330 în Fejer, *op. cit.*, VIII, 3, p. 768: „Martianus de Berend origine Saxo, contra Valachorum tela, Carolum regem scuto suo protectum periculo erripuit". Asupra înfrîngerii suferită de unguri, deşi redată în culori îndulcite, vezi documentele din: 1331 („Transilvania" lui Gh. Bariţ, 1871, p. 179, din colecţia Kemeny), prin care regele concede saşilor mai multe drepturi, spre a-i despăgubi de pierderile suferite în Muntenia [DRH, D, I, p. 42—44]; 1332, în *Codex diplomaticus andegavinensis*, II, p. 628—629, în *Monumenta Hungariae historica* [vezi şi Hurmuzaki, I/1, p. 623—624 şi DRH, D, I, p. 47—49]; 1333, în Fejer, *[op. cit.]*, VIII, 3, p. 625; 1333 („Transilvania", 1871, p. 180), prin care regele înnobilează mai mulţi iobagi pentru participarea lor la lupta cu Basarab, etc. Thurocz, II, p. 97, numeşte pe domnul muntean numai *Bazarad woywoda Olachorum*. La III, cap. 3, unde Thurocz reproduce cronica contemporană a lui Ioan de Kikullo, adaugă: „cum autem esset in partibus memoratis quidam princeps seu baro potentissimus, *Alexander woievoda transalpinus,* ditioni ejus subiectus, qui tempore quondam Caroli regis rebelleverat". Document din 1332 (Fejer, *op. cit.*, VIII, 3, p. 623) numeşte pe acest Basarab necredinciosul, adică pe Alexandru „filius Thocomery".

de pradă, arme, vestminte scumpe, bani de aur și de argint și multe vase de preț"[20] [21].

Pe locul unde se întîmplase bătălia, anume dincolo de Gherghița, [23] două zile de drum de la orașul Sibiu, în munții nordului Munteniei, Alexandru Basarab pune să se zidească o biserică și trei stîlpi de piatră, pe care îi văzu încă Matei Strikowsky vreo 250 de ani după aceea, cînd în 1574 se întorcea din călătoria lui în Turcia[21] [24].

Cauza luptei între Carol Robert cu Basarab este dată de un document prin cuvintele că „Alexandru luase pentru sine niște posesii ale noastre de dincolo de Alpi". Aceste cuvinte sînt rău interpretate în sensul că Alexandru ar fi pus mîna pe banatul Severinului. Că lucrul nu este așa se vede de pe aceea că regele ungur păstrează, și după ce este bătut, stăpînirea banatului, numind bani în el. Înțelesul acelor cuvinte nu poate fi altul decît că Alexandru ar fi luat în stăpînire tronul Munteniei fără a cere mai întîi voia regelui maghiar[22] [25].

S-ar părea că această expediție a lui Carol Robert contra lui Alexandru Basarab ar fi avut de țintă și întoarcerea românilor la catolicism și că tocmai din această pricină nu se mulțumise regele unguresc numai cu oferirea supunerii politice din partea domnului Munteniei. Însă românii care părăsiseră țara lor de baștină de peste munți o făcuseră tocmai spre a scăpa de siluirea conștiinței lor. Acuma prigonitorii voiau să-i urmărească pînă în noile lor adăposturi; de aceea ei își încordară puterile, dădură de tot și respinseră pe unguri. Papa, văzînd că cu puterea nu poate obține nimic de la domnul Munteniei, o întoarce pe blîndețǎ și îi trimite în 1345 o scrisoare din Avignon, reședința de atunci a capilor bisericii romane, în care-l încurajează spre lățirea catolicismului, auzind că el s-ar fi întors la această credință [26].

Anume în răstimpul de 15 ani, trecut de la lupta de la Gherghița pînă la data scrisorii papale, Alexandru Basarab, după moartea primei sale soții, cu care avuse pe fiii săi Vladislav și Radu al II-lea (care ambii îi urmează în domnie), și un al treilea, Neculai, ce nu a domnit[23] [27] se căsătorește cu o bulgarcă catolică, *Clara* [28], cu care avu

---

[20] Thurocz, în Schwandtner, *[op. cit.]*, I, p. 217, cap. 3 ⟨p. 163, cap. 97⟩. Dintre documente reproducem din acel publicat în *Codex diplomaticus andegavenensis*, II, p. 628, 1332 [22]; „quod, cum nos, anno domini MCCCXXX ad visitandam terram nostram Transalpinam, cum quodam particulari gente nostra accessissemus et *eam pacifice perambulassemus*, în exitu que nostro abinde Basara, infidelis noster Transalpinus, preconceputa infidelitatis nequitia, *sub ficte pacis astucia*, in quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato, *quandam particulam* gentis nostrae [hostiliter] invasisset in cuius invasionis hostilis insultu magister Endree, Albensis [ecclesie prepositus] ... suam vitam nostrumque sigillum perdidisset" [DRH, D, vol. I, p. 47].

[21] Vezi fragmentul din Strikowsky, reprodus de Hasdeu în „Arhiva istorică", II, p. 7. Astăzi nu se mai află acea localitate Gherghița în munții muntenești din fața Sibiului.

[22] Onciul, în „Conv. lit.", XXXVI, 1902, p. 49. Este o interpretare analoagă cu acea dată cauzei atacului ungurilor contra lui Litean ⟨Litovoi⟩ și Bărbat, în care iarăși aceeași frază este interpretată în sensul că Litean ar fi ocupat ducatul lui Seneslau din stînga Oltului, cînd el fusese atacat de regele unguresc numai fiindcă ocupase scaunul ducatului său propriu, fără prealabila învoire a regelui [30]. Vezi vol. I, p. 433. Carol Robert stăpînea probabil în Muntenia și ținutul dintre Buzău și Prahova, [31] prin care autoriză pe brașoveni a trece, ca și cînd era țara lui, 1358 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 1). Că interpretarea noastră e cea adevărată o dovedește documentul lui Ludovic din 1365 (mai jos, nota 25).

[23] Dan (fratele lui Mircea cel Mare) numește în hrisovul său din 1385 (Hasdeu, *Istoria critică*, p. 127), pe Radu al II-lea tatăl său, iar pe Vladislav, unchiul, de unde urmează că aceștia doi erau frați [Vezi DRH, B, I, p. 21]; Vladislav este însă arătat de documentul lui Ludovic pe care-l voi aduce la domnia lui Vladislav (mai jos nota 25) ca fiul lui Alexandru Basarab. Neculai, care nu a

două fete [29], din care pe una, al căreia nume nu ni s-a păstrat, o mărită după Strașimir, regele Bulgariei, fiul țarului Alexandru, ginerele lui Ivancu Basarab, iar pe a doua, Anca, după Simion Stareț, țarul sîrbilor[24].

Alexandru Basarab moare în 1364 și este îngropat în biserica din Cîmpulung unde se află inscripția care arată data morții lui. [32].

Vladislav Basarab, 1364—1375 (?) [33]. — Acesta domnea pe la 1365, cînd găsim o icoană din muntele Athos amintind pe Vladislav Basarab ca stăpînitor al întregii Ungrovlahii [34]. El se urcase însă în tronul Munteniei încă înaintea acestui an, căci un hrisov al lui Ludovic, regele Ungariei, din acea dată, ca și inscripția din 1365, spune că: „după ce voevodul Țării Românești (Alexandru), ca un neaducător aminte pentru facerile noastre de bine, încă trăind pe lume, cu sumeață îndrăzneală a le călca nu s-au înfricoșat, apoi mai pe urmă murind el, Ladislav, fiul său, pe noi ca pe domnul său cel firesc, neîntrebîndu-ne și necercetîndu-ne, întru aceeași a noastră țară muntenească ridicîndu-se, spre batjocura domnului său, din necredincioasa voie și înțelegere a românilor și a locuitorilor țării aceleia, au început a domni"[25] [35].

Regele Ludovic cheamă deci la arme pe unguri, însă temîndu-se de a lovi iarăși Țara Românească, trecînd peste munții aceia unde predecesorul său suferise o înfrîngere atît de gravă, atacă pe cumnatul și aliatul domnului muntean, Strașimir, țarul Bulgariei, îl prinde împreună cu soția lui, sora lui Vladislav al Munteniei, și îi duce în Ungaria, unde rămîn în prinsoare timp de patru ani[26], după care sunt eliberați, împăcîndu-se Ludovic cu Vladislav, prin primirea de către acesta a supremației maghiare.

Împăcarea se făcuse însă înainte de 1368 [36], deoarece în acest an întîlnim o solie trimisă de Ludovic către Ladislav, voevodul transalpin și ban de Severin, prin Dimitrie Lepeș, militar al curții, pentru așezarea păcii între domnul Munteniei și locuitorii Brașovului și să se hotărască

---

domnit, este arătat iarăși ca fiu al lui Alexandru de o inscripție din 1366 (I. C. Engel, *Geschichte der [Moldau und] Wallachey,* [I, Halle, 1804], p. 57) și în hrisovul din 1352 raportat mai sus, cap. I, nota 7. ⟨Nicolae Alexandru e o singură persoană⟩.

[24] C. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren,* p. 327. Scrisoarea papei către Clara din 1370, mai jos nota 29. Hasdeu, *Istoria critică,* p. 137, nu amintește pe Ivancu Basarab și șirul domnilor munteni și pune pe Alexandru Basarab să domnească îndată după Tugomir. Este învederat că Ivancu Basarab nu este, cum s-ar putea crede, desemnarea lui Alexandru Basarab, prin particula ιώ, care precedează numele tuturor domnilor români și ar fi fost reprodusă de unele izvoare ca un nume special, acel de Ivancu. Acesta este un domn deosebit de Alexandru, ceea ce se vede din împrejurarea că, pe cînd Ivancu Basarab este socrul țarului Alexandru al Bulgariei, Alexandru Basarab este socrul fiului acelui rege, Strașimir. Pentru ca Alexandru și Ivancu Basarab să fie aceeași persoană, ar trebui să admitem imposibilitatea că el să fi fost socrul ambilor țari bulgari, al tatălui și al fiului. Inscripția de pe mormîntul lui, mai sus, cap. I, nota 14.

[25] Reproducem traducerea lui Șincai, *[Hronica românilor și a mai multor neamuri],* ed. 1853, I, p. 329. Diploma originală, în Hurmuzaki, *Doc.,* I/2, p. 92. Alt document care arată pe Alexandru ca tată al lui Vladislav, 1369 *(ibidem,* p. 149): „Praedecessorum nostrorum ac bonae memoriae condam Alexandri, Patris nostri charissimi". Mai multe documente *(ibidem,* p. 149—150) amintesc relațiile dușmănești ale lui Vladislav cu ungurii: „exercitus regalis contre Laik woyawodam moti".

[26] [C.] Jirecek, *Geschichte der Bulgaren,* p. 327. N. Iorga, *Lupta pentru stăpînirea Vidinului [în 1365—1369 și politica lui Vladislav-vodă față de unguri. Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci],* în „Conv. lit.", XXXVI, 1900, p. 969 [Reprodus în N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc,* ed. Șerban Papacostea, Buc., 1984, p. 116—138].

în care oraș muntean negutătorii acelui oraș aveau să plătească vamă[27] [37].

Avea Ludovic cu atîta mai mult nevoie de această împăcare cu cît noua cucerire ungurească, Vidinul, era amenințată de a fi pierdută, mai ales din cauza împotrivirii poporației bulgărești contra domniei unguresti și a atacului posesiei ungurilor de către țarul din Tîrnovo. Ludovic face o nouă expediție în 1368 în care este ajutat de oștirea lui Vladislav Basarab. Această împăcare aduce eliberarea lui Strașimir din prinsoarea ungurească, spunînd regele în o scrisoare către generalul său Himfy că „noi am dat drumul țarului din Vidin pe chezășia lui Laic Vodă (Vladislav Basarab) și a lui Dobrotici, domnul Dobrogei, și am hotărît să-i dăm înapoi și țara, cu condiția ca el să ne încredințeze ca ostatec două fete ale sale"[28] [38].

În 1369 Vladislav dă o diplomă latină în care se numește „din mila lui Dumnezeu și a regelui Ungariei domn al Țării Muntenești" [39], și același titlu îl repetă el într-o altă diplomă a lui, tot latină din 1372, în care numește pe Ludovic „domnul său firesc"[29].

Ludovic însă se mulțumi numai cu suprematia politică pe care și Alexandru Basarab se oferise să o recunoască predecesorului său; nu adause și impunerea catolicismului, în contra căruia mai ales se împotriveau românii în acele timpuri cînd rolul religiei era atît de însemnat. Dacă papistașii urmează înainte a cerca pe domnii Munteniei, o fac de acuma tot pe calea corespondenței și a scrisorilor, nu mai mult pe acea a armelor; atîta cîștigaseră românii, prin zdravăna lovitură dată de Alexandru Basarab lui Carol Robert napolitanul, că tocise în unguri pofta de a-i mai silui în propria lor țară și de a le impune cu puterea o credință străină și urîtă.

Papa trimite în 1370 o scrisoare către maștica lui Vladislav Basarab, catolica Clara, văduva tatălui său, în care o laudă mult pentru silințele ce și-a dat a întoarce la credința adevărată de fiica ei, împărăteasa Bulgariei, și o conjură să caute a întoarce și pe cealaltă fată a ei, împărăteasa Serbiei. Într-o altă bulă, din același an, papa îmbie pe Vladislav să se întoarcă la catolicism, căci ar avea lîngă el o femeie preaînțeleaptă, maștica lui, Clara[30].

Apoi papa trimite tot atunci mai mulți călugări minoriți în Valahia, așezînd și un episcop catolic în capitală, la Argeș[40]. Sașii din Cîmpulung aveau încă dinainte o biserică în acest oraș[31].

---

[27] Document din 1369 din colecția comitelui Ioseph Kemeny, reprodus în „Transilvania", 1872, p. 43. În el Vladislav numește pe Ludovic „inclitus rex Hungariae naturalis dominus noster".

[28] Reprodusă de N. Iorga, *op. cit.*, p. 987.

[29] Diploma din 1369, în Fejer, *op. cit.*, IX, 4, p. 210: „Ladislaus, dei et regis Hungarie gratia woyuoda Transalpinus" [DRH, D, I, p. 98]. În acea din 1372 în J. Benkö, *Milkovia [sive antiqui episcopatus Milkoviensis explanatio*, II, Viena, 1781], p. 283, Ladislau se intitulează și dux „novae plantacionis terre Fugaras". [DRH, D, I, p. 103]. Credem împreună cu Hasdeu (*Istoria critică*, p. 20) că trebuie cetit novae plantationis *et de* Fagaras; căci Făgărașul, ducatul vechi de baștină al voevozilor munteni, numai nova plantatio nu putea fi.

[30] Reprodus de Șincai, *[op. cit.]*, I, ed. 1853, p. 338.

[31] Găsim un păzitor al bisericii catolice din Cîmpulung mort și îngropat în ea în anul 1373. Iată inscripția pusă pe mormîntul lui, păstrată de [Anton Maria] Del Chiaro, *Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718, p. 17: „Hic requiescit in pace generosus dominus Iohannes P. [...] huius saxonicalis ecclesiae custos, qui obiit MCCCLXXIII" [ed. Iași, 1929, p. 12].

Vladislav Basarab, urmînd politica predecesorilor săi, mărită pe fata lui, Slava [41], după Ştefan Uroş, fiul lui Ştefan Duşan, ţarul sîrbilor[32] [42].

Radu al II-lea, 1375—1385 [43]. — Vladislav Basarab muri probabil în domnie şi, neavînd copii, fu urmat în tron de fratele său, Radu al II-lea, singurul care rămăsese în viaţă după moartea lui Neculai, întîmplată în 1366. Deşi Vladislav se dă încă în hrisoavele sale drept credincios şi supus al regelui maghiar, totuşi se vede că Muntenia, prin însăşi consolidarea ei, la adăpostul mai ales al înalţilor munţi ce o despărţeau de Ungaria, se sustrăsese aproape cu totul de la o supunere efectivă către Ungaria şi că titlul de suzerană pe care îi plăcea acesteia încă să şi-l aroge asupra Munteniei nu mai era decît o zadarnică mîndrie. De aceea găsim pe timpul lui Radu al II-lea, în anul 1377, un hrisov dat de Ludovic craiul, în care se spune că „pînă va veni la mîinile noastre Ţara Românească, precum nădăjduim, credincioşii noştri saşi vor urma înainte a-şi plăti tributul lor" [44], punîndu-le în perspectivă o scutire de dări la cazul „cînd Dumnezeu îi va ajuta a readuce iarăşi Muntenia la supunere"[33]. Se vede la ce supunere se gîndea regele, anume la acea de stat tributar, deoarece făgăduia saşilor că, la o asemenea împlinire a gîndului său, să-i poată scuti de dări. Voia deci regele să reînnoiască timpurile acele ce precedaseră descălecarea şi în care am văzut că regii unguri luau în adevăr de la micile principate ce existau în cuprinsul Munteniei dări şi tributuri.

Radu al II-lea lăţeşte hotarele Munteniei şi pe malul drept al Dunării, cucerind regiunea numită astăzi Dobrogea [45], împreună cu cetatea Silistra. În timpul lui sau poate ceva mai înainte, un principe bulgar ⟨de fapt român⟩ Dobrotici întemeiase pe ţărmul Mării Negre în Bulgaria răsăriteană un stat care purta numele său: Dobriţe [46]. Centrul acestui stat era în Mesembria, port de mare, nu departe de Constantinopole, şi în cuprinsul acestui stat se aflau şi alte două porturi: Varna şi Caliacra (astăzi rămas numai ca numele unui promontoriu la nord de Varna). Nu se ştie însă dacă statul Dobriţe se întindea şi asupra Dobrogei române sau cuprindea numai aşa-numita Dobroge bulgărească [47]. În orice caz, [pentru] posesia deltei Dunării era în ceartă cu genovezii care stăpîneau pe atunci în regiunea ei porturile Pangalli (Mangalia) şi Costanza (Constanţa) [48]. De la cine va fi cucerit Radu porturile transdunărene, de la genovezi sau de la bulgari, nu se poate lămuri din lipsă de ştiri. Sigură este întinderea stăpînirii lui Radu al II-lea pe „ambele laturi ale Dunării pînă la Marea cea Mare şi de stăpînitor al Silistrei", cum glăsuieşte un document al lui din anul 1379 aproximativ, care înşiră şi aceste posesii în lungul şi pomposul său titluş[34] [49].

Radu al II-lea întreprinde zidirea frumoasei mînăstiri Tismana, dar nu apucă a o săvîrşi, după cum se vede aceasta dintr-un hrisov al lui Dan I voevod, din 1385, în care domnul spune: „Am aflat în pămîntul domniei mele, la locul ce se chiamă Tismana, o mînăstire cu toate lucrurile,

---

[32] Numele fiicei lui Vladislav este dat de Giacomo di Pietro Luccari, în *Ristretto*. Mai sus, cap. I, nota 8.

[33] Documentul din 1377 în colecţia comitelui Ioseph Kemeny, reprodus de „Transilvania", V, 1872, p. 73. Vezi traducerea lui în Şincai, *[op. cit.]*, I, ed. 1853, p. 345 [DRH, D, I, p. 110—111].

[34] Publicat de Hasdeu în *Etymologicum magnum Romaniae*, IV, p. CCLXI, după originalul din Arhiva Statului. Vezi acolo cercetarea datei acestui document nedatat. Compară Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă ⟨Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe⟩*, [Buc., 1902], p. 61 şi 62. D. Onciul, în *Originele*, p. 204, combate fără cuvînt dovada lui Hasdeu, documentul din 1379.

nesăvîrşită, pre care răposatul întru fericire Radu voevod, părintele domniei mele, din temelie a înălţat-o, dar, scurtîndu-i-se viaţa, n-a apucat a o isprăvi"[35] [50].

Dan I, 1385—1386. Fiul cel mai mare al lui Radu ocupă tronul la moartea tatălui său. Nu domneşte însă decît scurt timp şi este ucis, poate după înteţirea lui Mircea [51], fratele său cel mai mic, de către o parte din boieri, care, după cum observă încă de pe atunci Chalcocondil, „obişnuiau a nu sta sub aceeaşi domnitori, dar după cum le pare mai bine, schimbă principii, punînd cînd pe unul, cînd pe altul"[36]. Astfel ajunge Mircea, pronumit cel Bătrîn, pe scaunul Basarabilor în 1386.

Faptul principal ce se desface din ştiinţele ce ne-au rămas asupra primilor domnitori ai Munteniei este emanciparea lor tot mai mare de supremaţia maghiară şi, paralel cu această emancipare, o legătură tot mai strînsă cu despoţii slavoni de peste Dunăre; mai fiecare din domnii Munteniei luptă cu regii unguri şi cu toţii se încuscresc pe rînd cu ţarii Bulgariei şi Serbiei[37].

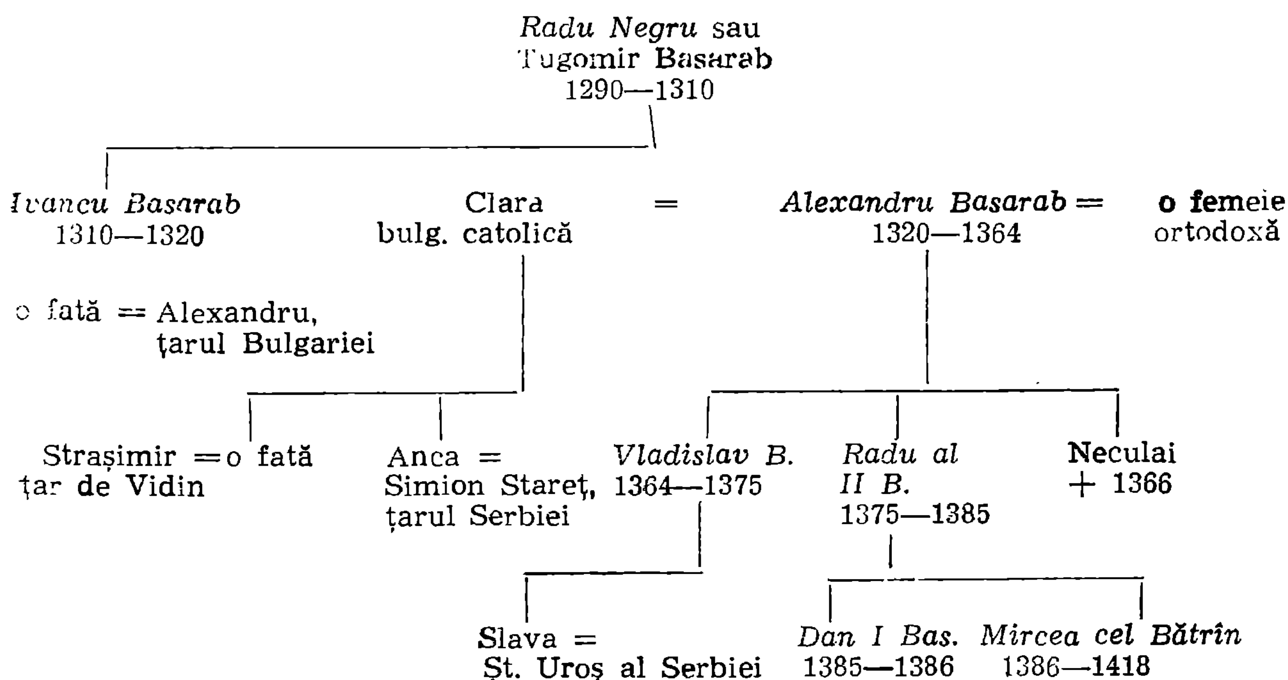
Tendinţa Munteniei de a se desface de legăturile de supunere în care Ungaria voia s-o reţină şi de a căuta, pentru ajungerea ţintei, sprijinul domnilor slavoni de dincolo de fluviu, era firească şi neapărată. Timpurile pe atunci erau religioase; credinţa în Dumnezeu, nu naţionalitatea, hotăra legăturile dintre popoare. Pentru mîntuirea credinţei pă-

---

[35] Reprodus de Hasdeu, *Istoria critică*, p. 127.

[36] [Laonicus] Chalcocondil, *[Historiarum libri decem]*, ed. Bonn, [1843], p. 78 [*Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, Buc., 1958, p. 63]. Observaţia lui Chalcocondil se potriveşte mai bine Moldovei decît Munteniei şi el vorbeşte în acest loc de ambele ţări. Asupra uciderii lui Dan de ţară şi cu atît mai mult din îndemnul fratelui său Mircea sînt puternice îndoieli. [Constantin] Căpitanul (*Magazin istoric*, I, p. 91) spune că pe Dan „l-au ucis Şuşman, voivodul sîrbilor, pentru ce [şi cum] nu se ştie" [Radu Popescu, *Istoriile*, p. 10]. Acelaşi lucru îl arată şi o cronică bulgară (apud N. Iorga, *Studii şi doc[mente]* IV, 1901, p. IV). Versiunea omorului este datorită după C. Litzica, *Studii şi schiţe greco-române. [Dan I, Mircea, Un fiu al lui Petru Cercel*, Buc.], 1912, p. 3 şi urm., unei traduceri arbitrare a cuvîntului grecesc [illegible] în raportul lui Chalcocondil asupra morţii lui Dan (ed. Bonn, p. 78), care nu înseamnă numaidecît a ucide, pe lîngă că, chiar dacă am admite acest sens, încă Chalcocondil nu spune decît că „Dan fiind ucis", *fără a arăta de cine*. [52]

[37] Iată genealogia predecesorilor lui Mircea cel Mare [53]:

răsiseră românii țara lor cea intrată în stăpînirea maghiară și căutaseră o adăpostire dincoace de munți. Ungurii, stîrniți de papi, se sileau necontenit de a pune mîna pe țara cea nouă, întemeiată de români în poalele Carpaților, pentru ca, împreună cu foloasele politice ce le-ar trage din stăpînirea lor, să poată lăți peste acele regiuni și credința catolică. Românii trebuiră să susțină lupte crîncene, chiar la ei acasă, pentru a respinge asemenea încercări.

Odată cu luptele pentru apărarea religiei, se trezise în români și dorința neatîrnării politice, mîndria și vrednicia omenească. Ei fuseseră liberi înainte de a cădea sub unguri și, simțind pe fiece zi apăsarea tot mai grea a jurului acestora, voiau să mîntuie deodată, prin respingerea autorității ungurești, și sufletul și trupul lor; de aceea puseseră ei munții între ei și asupritori. Dacă ar fi fost să primească și dincoace de piscuri apăsarea pe care voiseră s-o înlăture, atunci pentru ce și-ar fi părăsit casele și moșiile de peste Carpați, spre a se refugia în Muntenia? Poziția lor însă se întărise foarte mult de cînd ei puseseră stavila între ei și poporul maghiar; Carpații îi apără acuma de cotropire, căci gîturile și pădurile întunecoase de care erau acoperiți conțineau pericole ascunse pentru năvălitori. O singură dată încercaseră ei, în trufașa lor sumeție, a înfrunta aceste primejdii și o pieire cumplită îi învățase a nu mai reîncepe [54].

Toate aceste împrejurări împingeau tot mai mult pe români a se emancipa de unguri și, pe timpul lui Radu al II-lea, sînt pînă într-atîta mîntuiți de ei, încît regele trebuia să dorească timpul fericit cînd va pune iarăși mîna pe Muntenia.

Către slavonii de peste Dunăre îi atrăgea dimpotrivă toate împrejurările: întîi comunitatea de religie, și anume nu numai de credință, ci pînă și forma ritului și limba bisericească, aceleași de ambele părți ale fluviului. Apoi nici o piedică fizică nu-i despărțea de celalt mal al apei, peste care se putea pluti. În sfîrșit, aici nu-i așteptau relații de supunere și de inferioritate, ci erau priviți ca egali, primindu-le fetele în legături de căsătorie cu domnii slavoni, și aceștia nu erau întru nimic mai prejos decît regele Ungariei, întrucît și ei erau de sine stătători, ba chiar erau țari, adică împărați, pe cînd capii Ungariei nu erau decît regi.

Vom vedea mai jos ce înrîurire au avut aceste relații, dușmane cu ungurii [55], prietenoase cu bulgarii și sîrbii, asupra formei de organizare a statului muntean și de aici asupra acelei a Moldovei. Acum să trecem mai departe la istoria statului Munteniei sub domnul cel mai însemnat al începuturilor sale, Mircea I Basarab, zis și cel Bătrîn.

Par. 2. Mircea cel Bătrîn, 1386—1418 [56]

Kossovo și Polonia. — După moartea poate silnică a lui Dan se urcă pe tronul Munteniei fratele său Mircea. El trebuie să fi pus mîna pe scaun în 1386, deoarece în 1385 un hrisov arată că Dan domnea încă în acel an, iar în 1387 găsim hrisoave date acum de Mircea ca domn al Munteniei[38].

---

[38] Hrisovul din 1385 de la Dan, publicat de Hasdeu în traducere română, după originalul din Arhiva Statului, în *Istoria critică*, I, p. 127—128 [DRH, B, I, p. 19—21]. De la Mircea cel Mare se află 3 hrisoave din anul 1387: unul publicat

Pe timpul lui Mircea, apăsarea turcilor asupra Europei răsăritene se făcea tot mai simțită și chiar cea apuseană începuse a se îngriji de apropierea acelui potop amenințător. După ce turcii otomani întemeiază în Asia stăpînirea lor în 1299, încep de la 1326 a trece și în Europa, mai întîi numai în scopuri de prădăciune și pe urmă spre a-și întinde stăpînirea și pun în 1356 mîna pe Gallipoli, sub sultanul lor Urchan ⟨Orhan⟩. Urmașul său, Amurat I ⟨Murad⟩, cucerește în curînd Adrianopole și Filipopole.

Împărăția bizantină era cu totul nedestoinică a susținea lupta cu noii năvălitori și dacă capitala cea puternic întărită din partea uscatului și greu de atacat dinspre mare putu să se opună un secol întreg sforțărilor otomane, aceasta fu datorită mai mult așezării ei decît bărbăției apărătorilor. Înconjurimile orașului însă căzură de timpuriu sub stăpînirea otomanilor, care, ca niște valuri necontenit crescătoare, răstrîngeau mereu insula statului grecesc, pe care, la urma urmelor, tot trebuiau să o înghită [57].

Dacă turcii întîmpinară o împotrivire puternică în cotropirea Europei răsăritene, aceasta le veni, nu de la poporul acela ce era pus prin istorie în fruntea neamurilor ei, ci din partea statelor care înconjurau sau se desfăcuseră cu timpul din putredul privaz al Imperiului de Răsărit și care, tinere și vînjoase, știau să mînuiască tot atît de bine arma, pe cît grecii din Bizanț erau meșteri în învîrtirea limbii și în subțietățile retoricii. Aceste popoare erau după rîndul în care înfățișară piepturile lor iataganelor semilunei: albanezii, sîrbii, bulgarii, românii și ungurii. Ele alcătuiau acele ziduri concentrice pe cari turcii trebuiră să le spargă spre a pătrunde în cetatea europeană. Cînd ei ajunseră, în 1526, a sfărîma la Mohács pe cel din urmă, poporul ungurilor, puterile lor ajunseseră la capăt; însemnatul lor capital de valoare militară fusese cheltuit și Viena fu punctul extrem pînă unde hoardele lor putură pătrunde. De aici ei se întoarseră îndărăt, începînd a coborî culmea gloriei urcate pînă atunci [59].

Împărăția lor, altădată spaima Europei, astăzi a ajuns aproape de desființare și nu este departe timpul cînd puternicii otomani de altădată vor trebui să-și ia rămas bun de la Europa și să se întoarcă în Asia, de unde au venit.

Măreață priveliște a măririi și decăderii lucrurilor acestei lumi!

La această dărăpănare înceată dar continuă a puterii turcești, românii au luat poate cea mai strălucită parte și în această jertfă, deși neconștiută, făcută de ei întru apărarea culturii europene, stă rolul ce l-au jucat, alăturea cu tovarășii lor de luptă, în istoria universală a neamurilor civilizate [60]. Apărarea culturii, moștenită în apus de la romani și de la elini, fu încredințată de destin, în Răsărit, în primul loc tot unui popor de viță romană.

După cucerirea Filipopolei, comandantul grec al acestei cetăți fuge la Uroș al II-lea, țarul sîrbilor, cerîndu-i ajutor contra dușmanului comun. Prea slab pentru a putea înfrunta singur furia musulmană, Uroș cere ajutorul regilor Bosniei, Ungariei și domnului Munteniei, care pe atunci era Vladislav Basarab. Se înjghebă o armată numeroasă cu care aliații se îndreptară asupra Adrianopolei. Mîndri însă de numărul lor și fiind siguri de izbîndă, nu iau toate măsurile de prevedere trebuincioase și sînt cumplit bătuți, în 1363. Movile de morți și lacuri de sînge acope-

---

in extenso în original, în „Arhiva istorică", III, p. 191—193, altul reprodus numai în parte tot de Hasdeu în *Istoria critică*, p. 5 și un al treilea în „Arhivul pentru istorie și filologie", al lui T. Cipariu, 1867, p. 77 [58].

reau a doua zi întinsul cîmp de război care păstră de atunci pînă în zilele noastre numele de *Înfrîngerea sîrbilor*[39] [61].

După această strălucită izbîndă, Amurat își strămută reședința de la Brusa, din Asia, în Europa, la Adrianopole, în 1365, și turcii încep a deveni un element determinant în mersul politicii europene. Zece ani după aceea, Amurat bate pe Lazăr, țarul Serbiei, ia cetatea Niș și supune pe sîrbi la tribut. Șișman, țarul Bulgariei, speriat de izbînzile turcilor, li se supune de bună voie, căpătînd prin închinarea lui condiții mai favorabile decît acei ce cădeau loviți de armele musulmane.

În timpul însă cît turcii erau reținuți prin un război cu niște popoare din Asia, țarii Bulgariei și ai Serbiei se înțeleg a se răscula în contra jugului ce le căzuse după gît. Amurat revine grabnic în Europa, și bate încă o dată și mai cumplit pe bulgari uniți cu bosniacii, sîrbii, ungurii și românii, aceștia din urmă conduși de Mircea, în marea bătălie de la Cossova ⟨Kosovo⟩, 1389 (între iunie și septembrie), în care însuși țarul Serbiei, Lazăr, rămîne mort pe cîmpul de bătaie [62].

Deși bătut în această primă întîlnire a lui cu turcii, Mircea era hotărît a nu părăsi de la prima lovitură duelul încins între el și urgia otomană. El moștenise de la predecesorii săi o putere respectabilă și respectată, care îi dădea mijlocul nu numai de a scutura jugul unguresc, dar de a se opune și la primirea acelui turcesc, și aceasta fu marea țintă a vieții și domniei lui; ei îi închină el toate puterile, toată activitatea lui. Dacă norocul și izbînda nu stătură pe partea lui, el făcu tot ce omenește era cu putință spre a apăra cuibul său de vultanul ce se abătea asupra-i și în încordarea necontenit reîmprospătată a sforțărilor sale stă mărimea lui de erou. Căci dacă este mare acel ce triumfă, nu este mai puțin mare acel ce luptă pentru apărarea sfintelor bunuri ale libertății și neatîrnării!

Mircea avea cu atît mai mult temei a combate pe turci cu cît tatăl său îi lăsase ca moștenire și stăpînirea sud-dunăreană a Dobrogei și Silistrei [63]. De aceea vedem pe Mircea, chiar în anul 1387, următor suirii sale în scaun, cînd încă nu avusese timpul de a face cuceriri, că se întitulează de „stăpînitor și domn a toată țara Ungro-Vlahiei și peste munți, încă și peste țările ⟨părțile⟩ tătărești și Almașului și Făgărașului herțeg și stăpînitor, Banatului de la Severin duce și de *amîndouă părțile* și *peste toată Dunărea pînă la marea cea mare și cetății Durostorului stăpînitor*“ [64]. Că acest titlu nu era numai o zadarnică înșirare ne-o dovedește împrejurarea că Mircea, prin acest document chiar, ordonă căpitanilor Durostorului, adică Silistrei, să respecte dania făcută de el mînăstirii Nucetul[40] [Cozia].

Mircea avu însă nu numai o putere însemnată, pe care îndrăzni să o arunce împotriva cumpliților otomani; el era și un cap politic eminent, ce știa să combine totdeauna uneltirile ascunse cu loviturile fățișe. Astfel, cînd sîrbii cerură de la el ajutor pentru lupta de la Kossovo, Mircea se gîndi îndată a crea greutăți lui Amurat în Asia, punîndu-se în legături cu principii de-acolo, din Menteșe, Aidin, Sarușan și Costamuni și împingîndu-i la răscoală în contra sultanului turcesc, spre a slăbi

---

[39] Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, I, Hamburg, 1846, p. 225, după *Analele* lui Sead-Eddin și acele traduse de Leunclavius.

[40] Document din 1387, în Cipariu, „Arhiv“, 1867, p. 77. Aceeași titulatură este dată lui Mircea și în celălalt document din același an, reprodus în *Istoria critică*, p. 5, precum și în unul din 1399 („Arhiva istorică“, I, 1, p. 97) și în altul din 1406 (*ibidem*, I, 1, p. 98). Un document latin din 1390 redă titlul: *„terrarum Dobrodici despotus et Tristi* (Silistra) *dominus“* [DRH, D, I, p. 122]. Vezi alte documente în N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 61—62.

astfel puterile lui, prin împărţire[41] [65]. Amurat însă, şi el un cap dibaci şi socotit, lasă să izbucnească revolta în Asia, ştiind el bine că fitilul ce o aprinsese pornise din Europa. Aici se repede el cu toate puterile şi, după ce zdrobeşte pe creştini la Kossovo, îi fu o nimica a înăbuşi încercările de răzvrătire pornite în Asia.

Mircea, bătut împreună cu toţi aliaţii săi, la Kossovo, se retrage în Muntenia, aşteptîndu-se la o năvălire de răzbunare a turcilor.

Amurat, fiind asasinat după acea mare bătălie de un sîrb luat prins de armata otomană, fiul său Baiazid trimite o armată peste Dunăre spre a pedepsi pe munteni, pentru împărtăşirea lor la liga antiturcească. Hoardele musulmane înfuriate pradă şi pustiesc ţara [66], iar Mircea, deşi caută cu toate puterile ce-i rămăseseră a se opune turcilor, este bătut şi nevoit a le plăti tribut[42]. Conform cu aceste ştiinţi, aflăm Muntenia trecută ca ţară tributară pe registrele Porţii otomane, în anul 1391[43] [67].

Supunerea lui Mircea către turci este însă numai trecătoare şi trebuia încă să se verse mult sînge între ei şi români pînă ce aceştia să primească, fără a se mai împotrivi, jugul otoman; bătut la Kossovo, apucat nepregătit de o năprasnică năvălire, el trebui să înlăture deocamdată pericolul ameninţător printr-o trecătoare închinare.

După cît se vede, Mircea fusese chiar de la început duşmănit şi de unguri care nu puteau îngădui emanciparea tot mai deplină a Munteniei de sub ascultarea lor şi, în loc ca ungurii să se folosească de puternicul braţ al românilor spre a lupta alăturea cu ei în contra duşmanului comun al creştinătăţii, Sigismund, regele Ungariei, ce se urcase în acelaşi an cu Mircea pe tron (1386), se gîndea la mijloacele de a readuce Ţara Românească în supunerea şi atîrnarea Ungariei.

Mircea, deşi se pregătea a lupta contra turcilor şi întindea prin Asia mrejele şi uneltirile sale, nu lasă în părăsire nici interesele sale din Europa şi caută a opune ungurilor alianţa polonilor.

Polonia anume fusese unită personal cu Ungaria în timpul domniei lui Ludovic de Anjou (1370—1382). Acesta, avînd numai două fete, se sileşte a le asigura tronul atît al Ungariei, cît şi al Poloniei. Fiindcă fata cea mai mare, Maria, care trebuia să urmeze la tron, era măritată după marchizul Sigismund de Luxemburg, care ajunse mai tîrziu împărat al Germaniei, apoi polonii opuseră o împotrivire energică contra urcării unui german pe tronul lor şi aleseră de rege, după mai multe turburări şi revoluţii, în 1386, pe Vladislav Iaghello, ducele Litvaniei, desfăcînd astfel unirea cu Ungaria. Înţelegem cum pretenţiile de domnie ale lui Sigismund la tronul Poloniei trebuiau să pună aceste două ţări în

---

41 Zinkeisen, [*op. cit.*], I, p. 283, după Sead-Eddin.

42 Melchisedek în articolul său *Mitropolitul Ţamblac [Viaţa şi operile sale]*, în „Revista" lui Tocilescu, III, [1884], p. 27, spune, după *Viaţa Sf. Paraschiva*, că Mircea ar fi fost prins de Baiazid si surgunit la Brusa, părere ce adoptasem în ed. I (vol. II, p. 94). Melchisedek pare a fi făcut un amestec între Straşimir, domnul Vidinului, care în adevăr a fost surgunit la Brusa, iar nu Mircea. Vezi [C.] Jirecek, în „Archiv für slavische Philologie", XIV, p. 274. Vezi şi mai sus nota 35.

43 Hammer, *Histoire de l'empire ottoman*, traduite par Dochez, I, Paris, 1841, p. 97, care citează pe Muradja d'Ohsson, *Tableau de l'Empire Ottoman*, III, p. 438. După un alt izvor turcesc, Ranzatul Ebrar, anul ar fi 1390. Vezi şi Zinkeisen, [*op.cit*], I, p. 284, care aduce pe Sead-Eddin pentru acelaşi lucru. Nu înţelegem pentru ce N. Iorga şi, după el, şi C. Litzica, *Din domnia lui Mircea Vodă*, în „Conv. lit.", XXXV, 1901, p. 375, şi în *Studii şi schiţe greco-române*, Buc., 1912 — acelaşi articol, p. 13 sq., nu primesc aceste arătări. [Vezi N. Iorga, *Cu privire la luptele lui Mircea cel Bătrîn cu turcii* (CL, 1901, p. 473—476); reprodus în *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. Şerban Papacostea, p. 141—142].

relaţii încordate una cu alta. Mircea se foloseşte de ele pentru a împiedica planurile duşmăneşti ale lui Sigismund în contra Munteniei, punîndu-se în legături prieteneşti cu polonii.

El trimite în 1389 doi soli în Polonia, pe boierii Manea şi Roman Herescu, care, trecînd prin Moldova, unde domnea Petru Muşat, pe care-l vom cunoaşte ca în familie cu Mircea cel Mare şi în totul devotat lui, domnul Moldovei asociază pe lîngă solii munteni un reprezentant al său, Dugoiu ⟨Drăgoiu⟩, şi toţi trei mergînd în Polonia la Vladislav Iaghello, Mircea încheie cu regele Vladislav o legătură de prietenie care avea de obiect ajutarea lor mutuală cu toată puterea contra craiului Ungariei, iar în contra altor duşmani după plăcere[44] [68].

Aflarea încheierii acestei alianţe pe de o parte, care apără pe Mircea, cu toată căderea lui faţă cu turcii, pe de altă parte şi conştiinţa pericolului ce putea rezulta chiar pentru Ungaria din copleşirea Munteniei de către puterea otomană, aduseră însă pe Sigismund la nişte cugetări mai plecate către domnul muntean. E sigur că Mircea primi, chiar în anul 1390, propuneri de alianţă din partea ungurilor în contra pericolului comun, deoarece aflăm că domnul Munteniei ce era, cum am văzut, ameninţat cu răzbunarea turcească pentru participarea lui la lupta de la Kossovo, se grăbeşte chiar în acel an a modifica alianţa încheiată cu Polonia în contra Ungariei, în sensul că domnul Munteniei să nu mai fie obligat a presta numaidecît Poloniei ajutorul lui în contra vecinei sale. În noiembrie 1390 [69], Mircea trimite soli în Polonia, care se întîlnesc cu ambasadorii regelui în capitala Moldovei, Suceava, şi se modifică tratatul în aşa chip că „craiul Poloniei să nu înceapă război în contra craiului unguresc *înainte de a înştiinţa pe Mircea şi divanul ţării sale despre toate pricinile războiului şi de nu vor fi întărite acele pricini şi de divanul craiului. Iar de s-ar face vreo pace între Mircea şi craiul unguresc, pe craiul Poloniei nelăsîndu-l dintr-însa, numitul crai va trebui să o primească*“[45].

Ceea ce ne miră în această alcătuire este modul cam cavaleresc cu care Mircea tratează interesele polonilor, subordonîndu-le cu totul intereselor lui, şi primirea acestei poziţii, în orice caz nu dominatoare, din partea unui mare crai, de la un principe ce trebuia, după ideile timpului şi puterea respectivă a statelor lor, să apară ca mai mic înaintea

---

[44] [Mathias] Dogiel, *Codex diplomaticus regni Poloniae [ac magni ducatus Lithuaniae in quo pacta, foedera, tractatus pacis, mutuae amicitiae, subsidiorum, iuduciarum, commerciorum, nec non conventiones, pactiones, concordata, transactiones... Publico nomine actorum et gestorum monumenta. Nunc primum ex archivis publicis eruta ac in lucem pretracta exhibentur*, Vilna, 1758], I, p. 597. Actul de ratificare a tratatului din partea lui Mircea este datat din Lublin, ceea ce nu înseamnă că Mircea ar fi fost în acel oraş pentru a preschimba actul. Numele solilor este redat în limba latină prin *Magnus* şi Romanus *Hericiki*. Acel Magnus este însă scris desigur mai corect de inventarul din Cracovia, *Maynus* (rom.: Manea). Vezi Hasdeu, în „Arhiva istorică“, II, p. 50. Tot aşa îl scrie şi Ulianicki, în reproducerea integrală a tratatului *(Materialî [dlia istorii vzaimnăihî otnoşenii Rosii, Polşi, Moldavii, Valahii i Turţii vî XIV—XVI vv*, Moscva, 1887], p. 9).

[45] Acest de pe urmă tratat este încheiat de Mircea în 1390, şi ratificat [70] de el în iulie 1391, în Lemberg (Dogiel, *[op. cit.]*, I, p. 599). Iată locul în textul original: (1390) „sci-licet quod prefatus D-nus Rex Poloniae ullas brigas neque guerras contra Regem Hungariae ac subditos suos moveat, nec movere incipiat quoquam, nisi prius significatis D-no nostro Mircii Voyevodae et eius consilio singulis earundem brigarum seu guerrarum qualitatibus, eaedemque per ipsius regalis dignitatis consilium sint approbatae. Insuper si aliquae treugae pacis vel induciae aut concordiae inter praefatum Mircium Woyewodam d. n. et Regem Hungariae sunt actae... ipso d. Rege Polonorum non excluso, easdem proenominatus d. Rex ratificare et gratificare et acceptare debebit“. Compară cu Ulianicki, *op. cit.*, p. 5.

lui. Tratatul este în totul favorabil lui Mircea; el face să atîrne ajutorul promis de el polonilor de atîtea condiţii, încît îl lasă la bunul său plac, fără a dezlega însă pe regele polon de îndatorirea ajutorului la caz cînd el ar avea război cu Ungaria. Nu numai atîta, el obligă chiar pe regele polon a intra şi el în alianţă cu Ungaria în cazul cînd Mircea ar încheia pace cu dînsa. Nu rămîne nici o îndoială că un rezultat atît de strălucit al diplomaţiei lui Mircea fu cîştigat prin arătarea foloaselor nemăsurate ce ar putea rezulta pentru cauza creştină, în luptă cu pericolul ce venea asupra tuturora, din o alianţă a ungurilor cu popoarele expuse mai în grabă loviturilor otomane.

Nicopole [71]. — În acest răstimp, intervenind atacul Munteniei din partea turcilor, lovitura primită de Mircea şi îndatorirea lui de a se supune la plata tributului aduc mai mult la cunoştinţa ungurilor primejdia ce se apropia de propriul lor stat şi deci nevoia de a se alătura la Mircea, alăturare către care Mircea pregătise calea prin modificarea tratatului său cu Polonia. Se încheie deci o legătură pe faţă între Mircea şi Sigismund, în a doua duminică din postul mare 1395, în Braşov [72], unde Mircea se duse în persoană şi, întîmplîndu-se să uite pecetea lui cea mare, întăreşte subsemnătura lui cu pecetea cea mică, probabil de la inel. Prin acest act Mircea, recunoscînd că *domnul Sigismund* s-a purtat către el cu osebită bunăvoinţă şi prea milostiveşte de cînd l-a cunoscut şi i-a prins partea mai ales în contra turcilor, fiilor răutăţii, se leagă către el prin următoarele puncte:

1. Cînd regele va merge în persoană în contra turcilor, să iasă şi Mircea în persoană; iar cînd va trimite numai oşti, să fie îndatorat şi Mircea tot la atîta.

2. Să dea lui Sigismund mîncare pentru oştile sale, însă nu degeaba, ci cu plată.

Acest tratat arată că relaţiile de vasalitate ale Munteniei către unguri încetaseră cu totul, că era ultimul act al emancipării Munteniei de sub epitropia maghiară. Într-adevăr, în acest tratat, Mircea nu numeşte nici măcar — cum făcea unchiul său Vladislav — pe regele ungurilor *domnul său,* ci curat numai *domnul rege Sigismund;* apoi îndatorirea lui Mircea de a ieşi în persoană la război numai atunci cînd şi regele va veni în persoană arată o deplină egalitate între ei, care nu poate fi întunecată prin formularea respectuoasă a unui tratat încheiat cu un rege puternic care ajunge după aceea şi împărat al Germaniei[46].

După acest tratat, aliaţii trec Dunărea şi iau Nicopole [73] de la turci, pe care aceştia îl ocupaseră îndată după bătălia de la Kossovo[47]. Îmbolnăvindu-se însă soţia lui Sigismund, Maria, împăratul e nevoit să părăsească pentru cîtva timp expediţia; Maria moare şi, după înmormîntarea ei, Sigismund se întoarce iar peste Dunăre, unde era să se întîmple o luptă hotărîtoare.

---

[46] Textul tratatului reprodus în traducerea română de Şincai, *[op. cit.],* I, ed 1853, p. 365. Condiţiile atît de favorabile lui Mircea din acest tratat exclud absolut părerea sprijinită de N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 65, adoptată şi de Litzica (mai sus, nota 43), că acest tratat să fi fost încheiat de Mircea după o înfrîngere a lui de turci în 1394; tratatul nu are de loc aerul de a fi fost implorat de un domn care ar fi cerut ajutor, ca şi acel cu polonii, ci ca făcut de unul pe deplin stăpîn pe soarta lui.

[47] Engel, *Geschichte der [Moldau und] Walachey,* [I, Halle, 1804], p. 159, aduce un document tot din 1395, după care expediţia de la Nicopole ar fi fost îndreptată contra lui Mircea. Dar cum se putea aceasta, după ce împăratul abia încheiase alianţa cu Mircea? Apoi ce era să caute Sigismund contra lui Mircea la Nicopole, care se afla în mîinile turcilor? În sfîrşit, Mircea luptă alăturea cu Sigismund în lupta de sub zidurile acelei cetăţi din 1396. Documentul lui Engel nu poate fi decît apocrif [74].

Sigismund căutase să trezească iarăși în popoarele Europei fanatismul religios pentru a le scula contra otomanilor. El izbutise pînă la un punct în încercările sale, adunînd în armata sa, pe lîngă trupe germane, și cîteva mii de cavaleri francezi, îmbrăcați în zale, oaste feudală din cele mai alese. El dobîndise acest prețios contingent de la Carol VI, regele Franței, și în rîndurile lui se întîlnea floarea cavalerismului francez, precum: Philibert de Noailles, marele maestru al ioaniților, Jean de Nevers, comitele de Eu, mareșalul [Jean de] Boucicaut și alții. Numărul armatei aliate era de peste 60 000 de oameni, însă, cum spune o istorie contemporană, era o armată incapabilă de disciplină, prin vîrsta tînără și lipsa de seriozitate a ofițerilor de căpetenie, mai plecați la scandaluri decît la lucrări înțelepte. Cea mai mare îngrijire a ei fusese totdeauna de a petrece bine și de a încărca șăici cu tot soiul de mîncări alese, pentru a le duce după ea[48]. Luarea cetăților Vidin și Rahova urcă pînă la nebunie neîngrijirea și mîndria mai ales a francezilor.

Ajunși sub Nicopole, în septembrie 1396, aceștia se pun pe banchete și petreceri care nu se mai sfîrșiră nici chiar atunci cînd Baiazid nu era decît la o îndepărtare de șase ore. Froissart, cronicar contemporan, ne spune că „ei schimbau adeseori hainele și nu erau decît mode noi cu horbotărie și galoane felurite, care țineau pe prinșii de războiu într-o veșnică minunare. Ceea ce îi miră însă mai mult era de a vedea nebuna noastră nobilime purtînd niște papuci cu pliscul lung de două picioare și adeseori încă și mai mult. Chiar și cînd turcii îi atacară, ei stăteau la masă și se sculară amețiți de vin, tîrîndu-se pe cîmp cum putură mai bine“[49].

Cînd se ținu sfatul de bătălie, Mircea propuse ca să i se lase lui întîiul atac contra trupelor ușoare ale turcilor și cavalerii francezi să rămînă la urmă, pentru a se lovi cu greul armatei dușmane, corpul ienicerilor. Ducele Burgundiei, Ioan ⟨Jean⟩ de Nevers, comandantul francezilor, se opuse la aceasta, spunînd că el n-a venit cu 6 000 de oameni de la atîta depărtare pentru a asista la lupta altora, cerînd numaidecît să i se conceadă onoarea primului atac. Împăratul propuse atunci ca ungurii să fie puși la rîndul întîi, ca unii ce ar cunoaște mai bine modul de bătaie al turcilor; francezii amenințară cu retragerea dacă li s-ar face această ofensă și împăratul trebui să le învoiască cererea care compromise rezultatul luptei[50].

În orice caz, această întrecere a fiecărei nații de a avea ea prioritatea morții caracterizează de minune veacul de atunci, adevărat veac de eroi.

Francezii, nerăbdători de a-și arăta vitejia, atacă înainte de a se fi dat semnalul luptei, răstoarnă rîndul întîi al armatei turcești și, căzînd pe al doilea, compus din călărime, îl sparg și pe acesta, cînd deodată în loc de a întîlni cîmpia goală, precum se așteptau, crezînd că

---

[48] *Histoire de Charles VI par un auteur contemporain, religieux de l'abbaye de St. Denys*, Paris, 1663, p. 348.

[49] *Chronique de Jean Froissart*, în [J.A.C.] Buchon, *Panthéon littéraire. [Litterature francaise. Histoire]*, III, p. 261.

[50] Iohannes Schiltberger aus München, *Reise in Europa, Asien und Africa 1394 — 1427*, München, ed. Neumann, 1859, p. 51—52. Este curios că Schiltberger numește pe voevodul Valahiei *Werter* [75]. După cum se vede, cînd el își scrise memoriile, tîrziu după bătălia de la Nicopole, el uitase numele lui Mircea, greu de ținut minte pentru un neamț, și îl înlocuise cu unul german închipuit. Spusele lui Schiltberger sînt întărite de o povestire contemporană a luptei de la Nicopole, datată însă greșit 1394, deoarece este cunoscut că bătălia avu loc în 1396. Vezi N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 76 (apendice); „seque Myrxe în prima aeie hostibus objici petit ut sinat imperator“.

au zdrobit pe turci, dau peste corpul ienicerilor, de vreo 60 000 de oameni, puternic și neatins. Pe cît de mare le fusese bravura la început, pe atîta acuma sînt cuprinși de o teamă năpraznică. Ei o rup la goană îndărăt; însă caii lor, încărcați cu fier, obosiți de greutatea ce duceau și de o încordare de mai multe ore, încep a se abate sub ei. Cavaleria ușoară a turcilor îi ajunge pe acei ce ar fi putut încă scăpa, măcelărește și prinde pe cei ce mai rămăseseră din armata franceză. Sosind vestea cumplită în tabăra lui Sigismund, ungurii și românii se retrag din luptă, iar turcii, căzînd îndată după aceea pe centrul compus din oștirea germană, îl sfarămă cu totul și-l pun pe fugă [76].

Mircea făcuse [procedase] foarte cuminte de a se retrage din luptă și de a nu aștepta să fie măcelărit de turci, fără nici o speranță de scăpare, avînd în spatele sale Dunărea; el avea cu atît mai mult drept să o facă cu cît dăduse un sfat înțelept, susținut de toți șefii armatei aliate, care însă fusese respins de francezi, a căror purtare tocmai compromisese lupta. Apoi retragerea ungurilor de la aripa dreaptă, slăbind puterea de împotrivire a aliaților, Mircea ar fi jertfit numai în zadar armata lui dacă ar fi stat în luptă[51].

El se aștepta însă, ca și după bătălia de la Kossovo, a fi atacat de turci în propria lui țară și avea nevoie de armata întreagă și neatinsă pentru a se putea împotrivi lor; ceea ce tocmai, după lupta de la Kossovo, nu putuse face, fiindu-i armata dezorganizată prin înfrîngerea suferită acolo, acuma el putu întreprinde și încă cu o strălucită izbîndă.

Polonii, văzînd că Mircea s-a lepădat de alianța lor și s-a unit cu ungurii, caută să răstoarne pe Mircea din scaunul Munteniei în timp ce el era dus în contra turcilor la Nicopole. Ei insuflă propriului său fiu, Vlad [77], ideea de a uzurpa tronul tătîne-său și Vlad se și declară domnul Munteniei, sprijinit probabil de cîțiva nemulțumiți care se aflau în Argeș, fosta capitală a Munteniei, oraș ce suferise o scădere din starea lui de mai înainte prin strămutarea capitalei țării la Tîrgoviște.

Vlad dă un hrisov, din Argeș, în 2 iunie 1396, în care spune că el, „voevodul *Basarabiei* și comitele Severinului, avînd în minte bunăvoința arătată nouă de craiul Poloniei, Vladislav, și mai ales cum ne-au dăruit nouă mai dăunăzi voevodatul Basarabiei și domniile ce le avem în crăimea Ungariei, judecăm a fi cu dreptate ca cu atît mai întinsă statornicie să fim ascultători de dînsul, cu cît mai mult ne aflăm mîngîiați prin înălțarea noastră cea de dînsul făcută la vîrful domniei, și pentru că am găsit că crăimea Ungariei de mult au venit la numita doamnă Edviga, crăiasa Poloniei, ca la o singură moștenitoare a crăimii unguresti și drept aceea și la numitul domn Vladislav, craiul Poloniei, soțul ei cel de căsătorie — așa și noi ne legăm a rămînea supuși numiților domni Vladislav, craiul Poloniei, și crăiesei Edviga și crăimei lor a Ungariei și Poloniei“[52].

---

[51] M. Kogălniceanu, *Histoire de la Dacie, des Valaques transdanubiens et de la Valachie*, Berlin, 1854, p. 68, admite de plano și fără nici o discuție că Mircea ar fi trădat pe aliați, ba chiar că s-ar fi închinat sultanului; „Mirce qui s'était sauvé par une trahison et qui avait contribué à la destruction de l'armée chrétienne se rendit au camps des Turcs, où il salua le Sultan et lui demanda la paix“ (? !), E drept că Kogălniceanu scrise încercarea lui la vîrsta de 17 ani, avînd la îndemînă, în Berlin, numai istoricii unguri și nemți. Cf. și Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, I, p. 159.

[52] Reprodus de Hasdeu, *Istoria critică*, p. 73. Compară Dogiel, *[op. cit.]*, I, pe 623. Vezi și o scrisoare a lui Maternus [episcopul Ardealului] către Vlad (Uzurpatorul) din 1396 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV/1, p. 6).

Acest Vlad este arătat de alt document din 1397 ca pus de turci domn în Valahia [78]. De turci sau poloni, Vlad era rău văzut de unguri care, pe cînd înaintau cu ajutorul francez și bavarez asupra cetății Nicopole, trimit pe voevodul Ardealului, Știbor, și atacă pe Vlad. Acesta se închide în cetatea Dîmboviței, dar este prins după un asediu și dus cu toată familia lui în Ardeal, unde însă regele nu-l tratează rău, păstrîndu-l ca sperietoare pentru Mircea cel restituit în scaun. Din Ardeal Vlad fuge și se duce la Constantinopole, la curtea împăratului grecesc.

Turcii nu lipsesc a ataca Muntenia cîtva timp după victoria de la Nicopole, pentru a-și răzbuna pe Mircea despre amestecul lui în dușmăniile contra Împărăției otomane. Turcii, trecînd Dunărea deocamdată, iau o mulțime de pradă și de robi din Muntenia. Mircea, trimițînd copiii și femeile în munții de către Brașov, urmărește pe Baiazid prin pădurile de stejar ce acopereau țara și împiedecau înaintarea armatelor dușmane și, ținîndu-se de turci, nu-i lasă nici un moment în pace, lovindu-l cu putere de cîte ori se despărțeau în grupuri mai mici din greul armatei ori umblau după pradă sau provizii. Turcii, obosiți prin hărțuielile lui Mircea și temîndu-se să dea bătălia în locuri așa de priincioase oștirii române, se retraseră spre Dunăre, unde după sfatul unui general, Brenezes, care îndeamnă pe turci să se înconjoare grabnic cu un șanț, adăpostesc astfel trecerea lor înapoi peste Dunăre[53] [79].

Să nu se fi dat atunci oare lupta acea vrednică de amintire care a rămas în tradiția păstrată de cronicari ca întîmplată la Rovine[54]? Și alte izvoare, tot îndoielnice și neprecise în privința datei, vorbesc de o lovire a turcilor cu muntenii, unele din acele izvoare pomenind chiar de o mare bătălie [80]. Așa o cronică sîrbească spune că Mircea a fost învins de Baiazid și a trecut în Ungaria ⟨Transilvania⟩, dar că Baiazid a fugit din Muntenia[55]. Aceste două arătări nu pot sta împreună, deoarece turcii nu putuseră fugi, fiind învingători.

Alte izvoare indică mai limpede că turcii ar fi fost bătuți. Așa Constantin Filosoful, care scria pe la 1431, arată că Baiazid s-ar fi bătut grozav cu Mircea, fără a arăta care din doi ar fi biruit, dar că, întorcîndu-se în țara lui, ar fi făcut pace cu domnul român[56], ceea ce arată îndestul că bătălia nu ieșise în folosul turcilor. Tot așa și bizantinul Phrantzes arată că „Baiazid făcu o expediție contra lui Mircea, domnul Valahiei, care, ieșindu-i înainte la luptă fățișă, în un loc greu (cum arată și Chalcocondil), sultanul s-ar fi ferit a o primi și a părăsit Muntenia; dar că Mircea după aceea a făgăduit tribut și a încheiat pace“[57].

Mai lămurit este un raport către dogele Veneției în care citim că turcii, întorcîndu-se din Ungaria încărcați de pradă, au trecut prin Vala-

---

[53] Chalcocondil, *[op. cit.]*, p. 77—80 [ed. V. Grecu, p. 64].

[54] [Constantin] Căpitanul, în *Magazin istoric,* I, p. 95: „la Rovine pe apa Ialomiței“ [Radu Popescu, *Istoriile*, p. 13, vorbește de două războaie: unul pe apa Ialomiței și altul la Rovine, nelocalizată]; *Cronica serbica despotae Georgii,* cf. Iorga, *Studii și documente,* III, p. 1: „movit Baiazit contra Mircsam et debellavit eum ad Rovinam“. Pune însă lupta ca întîmplată în 1392.

[55] I. Bogdan, *Ein Beitrag zur serbischen und bulgarischen Geschichte,* în „Archiv für slavische Philologie“, XIII, p. 638.

[56] Jirecek, *Zur Würdigung,* în „Archiv für slavische Philologie“, XIX, p. 267.

[57] Phrantzes, *Polielogia greaca,* CLVI, col. 704, citat de Litzica (mai sus nota 43), din care am luat și cele două citate din notele 55 și 56. [Vezi și Georgios Sphrantzes, *Memorii, 1401—1477,* ed. V. Grecu, Buc., 1966, p. 223, unde traducerea corectă este: Baiazid „pornește cu război contra lui Mircea, domnul Valahiei, și a stricat mult loc. Apoi Mircea a venit la o luptă deschisă într-un loc neprielnic, iar sultanul, chibzuindu-se în fața locului său, a lăsat lupta și s-a retras. Mai pe urmă, ajungînd ei la înțelegere, Mircea s-a hotărît să-i dea tribut și au trăit în pace“].

hia cea supusă lor; dar că acolo a sosit o armată mare din Ungaria cu un oarecare Milca (Mircea) Valahul și a bătut pe acei turci așa de cumplit că ei au fost parte prinși, parte uciși și parte înecați și nu au scăpat decît vreo 3 000 din ei, care s-au întors în țările turcești[58]. Raportul este din 3 martie 1401 și deci s-ar putea referi și la o altă ciocnire din acel timp între turci și munteni.

Oricum ar fi însă lucrurile cu data bătăliei, toate arătările concurg a adeveri existența ei în Muntenia între turci și creștini, din care aceștia au ieșit biruitori. Se poate deci afirma cu siguranță că Mircea a bătut cel puțin odată pe turci.

Întrucît această victorie nu a putut să se întîmple nici în 1392, unde o pune cronica sîrbească, deoarece în acel an Mircea fusese bătut și obligat la tribut către Turcia, nici în 1401, unde o așează raportul venețian, întrucît, cum vom vedea în curînd, în acel an se petreceau alte evenimente care nu îngăduiesc o asemenea luptă, nu rămîne altă dată probabilă pentru victoria lui Mircea de la Rovine decît anul următor bătăliei de la Nicopole [81], cînd Mircea întorcîndu-se — am văzut din ce pricină — cu armata lui întreagă din lupta dată de aliați sub acea cetate, el putu opune puterile lui întregi năvălirii turcești și a o respinge de pe capul țării lui[59].

Pentru a ne întoarce la Vlad, răzvrătitul fiu al lui Mircea, scăpat, cum am văzut, la Constantinopole, el urmă înainte și aici uneltirile lui contra născătorului său. Mircea, pentru a tăia aceste uneltiri, căută să se îmbuneze cu bizantinii și face pe placul patriarhului de Constantinopole, care era pe atunci în mare neînțelegere cu Iuga al II-lea, domnul Moldovei, de la mitropolia ei, intră în această de pe urmă țară, bate pe Iuga, îl prinde și așează în scaunul Moldovei pe fratele lui Iuga al II-lea, Alexandru cel Bun [82], care se împacă cu patriarhia[60].

Amestecul lui Mircea în războaiele civile turcești [83]. — În curînd însă Mircea cel Bătrîn trebuia să-și întoarcă luarea lui aminte iarăși către sud, asupra Împărăției turcești, în care se pregăteau schimbări însemnate ce erau să aibă o mare înrîurire asupra Țării Românești.

După izbînda de la Nicopole, turcii păreau că vor îneca toată Europa, cînd ei sînt opriți în strașnicul lor avînt prin năvălirea mongolilor care, sub vestitul Timur Lenk, pun în pericol existența Împărăției mahomedane din Asia. Baiazid deci se oprește de la înaintarea lui în Europa și se întoarce în Asia pentru a se opune furiei năvălitorilor. Aici însă puterea lui, cea atît de cumplită pentru europeni, se frînse ca trestia la furtună de hoardele nesfîrșite ale mongolilor care înăbușiră mai mult decît bătură, în cîmpiile de la Angora, în 20 iulie 1402 [84], neînvinsele pînă atunci armate musulmane. Baiazid el însuși este prins și, cu toate că este bine tratat de fratele său întru Mohamed, hanul mongolilor, moare după un an de zile de prinsoare.

Prin moartea lui, urmată de retragerea lui Timur Lenk iarăși înapoi în patria mongolilor, se deschisese moștenirea Împărăției mohamedane. Din patru fii care rămăseseră să împartă sau mai bine să se certe pentru

---

58 N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 4: „Milco Valaho".

59 C. Litzica pune lupta de la Rovine în 17 mai 1395, înaintea expediției de la Nicopole, întîmplată în sept. 1396 (loc. cit., p. 366, 378—397) și în *Studii și schițe greco-române*, p. 31, ceea ce nu pare de admis.

60 Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 102 [ed. II, p. 136, ed. Giurescu p. 20]. Vezi mai pe larg cap. III, *Istoria Moldovei [pînă la Ștefan cel Mare]* și cap. IV, 3, *Biserica*.

această moștenire, unul Iza moare în curînd, încît rămîn trei competitori la tronul sultanilor: *Soliman, Musa și Mohamed*[61] [85].

Din aceștia, Soliman pusese mîna pe posesiurile europene, iar Mohamed pe acele asiatice. Musa, rămas pe lîngă Mohamed în Asia, cere de la fratele său voia de a trece în Europa, a alunga pe Soliman din Adrianopole și a lua domnia Europei pentru Mohamed. Acesta îi învoește întreprinderea; însă, trebuind să stea pregătit în Asia contra lui Soliman, nu poate să-i dea spre realizarea planului său nici un ajutor. Pe cînd Musa stătea nehotărît asupra mijloacelor spre a pune în lucrare întreprinderea lui, primește de la Mircea o solie prin care îi oferea sprijinul și, dobîndind de la un principe din Sinope, Isfendiar, o corabie, Musa se transportă în Valahia [86].

Mircea primește pe Musa cu cele mai mari onoruri și acesta îi făgăduiește că, dacă s-ar face rege ⟨sultan⟩ cu ajutorul lui Mircea, să-i dea mari venituri în Europa și o regiune întinsă luată de la greci, pe care Musa îi dușmănea. Mircea era cu atît mai mulțumit de această condiție cu cît el își răzbuna totodată pe bizantini, care, cu tot serviciul adus patriarhului cu detronarea lui Iuga din Moldova, urmau înainte a adăposti în contra lui pe răzvrătitorul său fiu, Vlad. Soliman era rău văzut de mare parte din supușii săi care se alipesc de Musa.

Cu tot acest ajutor și cu însemnata armată ce i-o dăduse Mircea, sub conducerea generalului Dan, Musa este bătut în anul 1406 de Soliman, mai ales prin trădarea sîrbilor care luptau și ei în armata lui. Musa scăpă iarăși la Mircea[62].

În același an, Mircea, văzînd că politica urmată de el în afacerile turcești dăduse greș, se întîlnește cu regele Ungariei la Severin, pentru a pune la cale cele de trebuință[63]. Musa, sprijinit însă din nou de Mircea, merge iarăși împotriva fratelui său, care, de astă dată, părăsit mai de toți ai lui, este bătut și ucis [87].

Mircea izbutise în îndrăzneața lui întreprindere de a trage folos din certele pentru moștenirea Împărăției turcești. El văzu pe Musa, proteguitul său, urcîndu-se pe tronul sultanilor, și mulțumirile cele mai strălucite așteptau pe Mircea de la recunoscătorul său prieten, cînd deodată altă furtună, de astă dată cumplită și fatală, se ridică contra lui Musa, și prin acesta contra lui Mircea.

Anume Musa cucerise Europa ca om al lui Mohamed și făgăduise acestuia a-i ceda tot ce va cîștiga; văzîndu-se însă în dulcele brațe ale puterii, el nu se mai ținu de cuvîntul dat. Mohamed porni atunci cu armata contra lui Musa. Cu tot ajutorul dat de Mircea, care nu vroia să piardă poziția cîștigată înainte chiar de a se fi folosit de ea, Musa este greu învins într-o bătălie lîngă Adrianopole, în 1411. Revoltîndu-se însă cîteva provincii asiatice, stîrnite probabil, ca și cealaltă dată, tot de Mircea, Mohamed e silit să părăsească lupta contra fratelui său și să se întoarcă în Asia. În 1412 însă, înăbușind răscoala izbucnită, Mohamed se întoarce contra lui Musa, îl bate și-l fugărește în Valahia, unde Musa

---

[61] Zinkeisen, *op. cit.*, I, p. 427, după istoricii turci. Cf. Chalcocondil, *[op. cit.]*, p. 169 [ed. V. Grecu, p. 114]. Soliman este numit pretutindeni de Chalcocondil *Musulmanus*.

[62] Chalcocondil, *[op. cit.]*, p. 171 [ed. V. Grecu, p. 115]. Cf. [Iohannes] Leunclavius, *Annales Sultanorum othmanidarum, a Turcis sua lingua scripti*, Francofurdi, 1596, p. 20: „Erat id temporis vaivoda Valachiae quidam cui nomen Murzes. Hic et hospitio excepit eum (Musam) et viam aperuit et auxilio fuit ut Romaniam ingrederetur (anno 1404)". Mai vezi și Ducas, *[op. cit.]*, p. 88.

[63] Document din 6915 (1406) noiembrie („Arhiva istorică", I, 1, p. 98): „și s-a întîmplat aceasta după ce, plecînd domnia mea în anul 6915 (1406) noiembrie în 15, pentru a mă întîlni cu craiul în Severin" [91].

căutase scăpare tot la vechiul său sprijinitor[64], aducînd însă acuma acestuia nu speranță și cîștig, ci temere și prăpădenie [88].

În timpul cît Musa fusese puternic (1406—1411) [89], Mircea se folosise de această înflorire a lui, căci Musa îi păstrase prietenia făgăduită. Sigismund trăia apoi în pace cu el, după cum se vede din întrevederea de la 1406, în Severin [90]. Atacurile fericite ale lui Mohamed contra prietenului său fac însă pe Mircea să-și presimtă căderea.

Temîndu-se ca într-un asemenea caz și ungurii să nu-și schimbe gîndurile, mai ales pentru a-i răpi neatîrnarea pe care fusese siliți a i-o încuviința, Mircea se apropie iarăși de poloni și încheie cu ei un nou tratat în 1411, în care iarăși se obligă a se ajuta mutual contra regelui Ungariei, „cu atît mai mult că și iubirea înrudirii i-ar împinge la aceasta"[65] [92].

Polonii aveau un motiv deosebit de ură contra ungurilor, fiindcă împăratul Sigismund, numit de regele polon arbitru într-o ceartă pe care o avea cu Ordinul teutonic, în loc de a judeca neînțelegerea, ajutase pe față Ordinul contra polonilor [93]. Cum aude însă Sigismund despre această alianță a lui Mircea cu polonii, trimite îndată la domnul Munteniei soli pe mitropolitul din Gran și alte personaje de samă, pentru a reînnoi bunele legături ce existau mai înainte.

Pe de altă parte, ungurii urziseră o intrigă prin care sperau să strice bunele relații ce existau între Mircea și poloni. Ei pîrîseră anume pe Mircea la Vladislav Iaghello că l-ar fi ponegrit într-o solie trimisă în Ungaria, care arătase aici că Vladislav făcuse legături cu turcii în contra creștinătății și a regelui Ungariei. Vladislav se tînguiește lui Mircea pentru aceste vorbe defăimătoare, dar Mircea îi răspunde că n-au ieșit de la el și se referă chiar, în buna lui credință, la mărturisirea ungurilor, să arate ei dacă le-a spus vreodată asemenea cuvinte. În această scrisoare Mircea numește iar pe Vladislav *ruda sa*[66].

Această înrudire nu poate avea alt înțeles decît că Alexandru cel Bun, devenind în 1411 cumnatul lui Vladislav, prin căsătoria cu sora lui, Ringala, Mircea, care se înrudea cu Alexandru, ca unul ce era din familia Mușăteștilor, cum vom vedea-o în curînd, intrase prin aceasta și el în înrudire cu regele Poloniei [94].

Supunerea sub turci. — Mohamed, ajungînd sultan, vrea să pedepsească pe Mircea pentru ajutorul dat fratelui său și trimite o armată contra Munteniei [95]. Expediția însă se ferește de a intra în Valahia spre a nu păți ca oștirea lui Baiazid. Ea pune însă în lucrare un plan mult mai dibaci pentru a aduce de la sine Muntenia în supunerea turcilor: cuprinde anume cetățuile de pe malurile Dunării, Severinul ⟨de fapt, Turnu⟩ și Giurgiul, din care turcii își fac niște cuiburi spre a putea prăda și devasta Muntenia, cînd le va fi mai la îndemînă. Mircea, văzîndu-se atunci constrîns, se supune turcilor, trimițînd niște soli care

---

[64] Chalcocondil, *[op. cit.]*, p. 183 [ed. V. Grecu, p. 120].

[65] Dogiel, *[op. cit.]*, I, p. 600.

[66] Iată această interesantă scrisoare: „Ai scris către mine cu tînguire și te plîngi asupra mea că aș fi înștiințat pe unguri că te-ai fi aliat cu turcii și ai ridicat armată spre răul tuturor creștinilor și regelui Ungariei. Despre această informare ești liber, ruda mea, să crezi ce vei voi. Că sînt adevăratul tău amic încă de mai înainte și de acum, o știi prea bine, iar de cele spuse nu știu nimic. Trimișii mei au fost în Ungaria încă de mult și, dacă au vorbit ceva de la ei, de la mine nici un cuvînt n-am dat către unguri, nici vreo scrisoare n-am trimis. Dacă vrei să te încredințezi de cele ce-mi comunici, întreabă pe unguri și dacă le-am trimis, ei trebuie să-ți spună; și dacă n-au ce-ți spune, precum este, atunci te vei convinge de adevăr. Scris din Giurgiu, august 10". (Ulianicki, *op. cit.*, p. 26).

să închine țara de bună voie sultanului[67]. Mohamed primește pe soli cu multă bunăvoință, îi ospătează la masa lui și impune Munteniei niște condiții îndestul de ușoare spre a o primi în vasalitatea sa [96].

Care au fost aceste condiții? Nici un text autentic al hatișerifului dat cu acest prilej nu a ajuns pînă la noi. Totuși este sigur că un asemenea text a trebuit să existe [97], deoarece el totdeauna a fost invocat de români în daraverile lor cu Poarta și aceasta niciodată nu a tăgăduit existența lui[68]. Dionisie Fotino spune că ar fi aflat textul hatișerifului, pe care-l dă el ca purtînd data din 1393, într-o însemnare veche a unui boier, serdarul Constantin Chițoreanu, care l-ar fi prescris el însuși după un hrisov vechi.

Punctele acestui hatișerif ar fi fost următoarele: Muntenia să se ocîrmuiască de sine, sub domni creștini, aleși de mitropolit și de boieri. Domnii să aibă dreptul de viață și de moarte asupra supușilor, să poată declara război și încheia pace. Creștinii ce ar fi îmbrățișat religia mahomedană, dacă ar trece iarăși la cea creștină, să nu fie supărați. Supușii români ce ar călători în Împărăția turcească să nu fie îndatoriți la contribuție. Pentru aceste toate, Muntenia se obligă a plăti pe an sultanului 3 000 de bani de țară sau 500 de lei în argint[69].

Deși nu avem nici o garanție a autenticității acestui text, îl dăm în lipsă deplină de oricare altul. Totuși, din notițe posterioare, se poate primi că oarecare drepturi au fost încuviințate Munteniei. Așa în armistițiul din 1452, încheiat între Mohamed al II-lea și Iancu Corvin de Huniade, vorbindu-se de domnitorul de atunci al Munteniei, Vladislav, Mohamed spune că nici una din părți adică nici el, nici Huniade, să nu aibă dreptul, la caz de moarte a lui Vladislav, să sprijine ca domn al Transalpinei *decît pe care l-ar alege țara*[70]. Apoi Baret, în *Histoire des troubles de la Moldavie,* spune că Alexandru Movilă ar fi trimis lui Radu Mihnea o scrisoare, în care i-ar spune între altele că: „după legile fundamentale ale țării și după drepturile încuviințate de sultani, de cînd moldovenii se supuseră dominației lor, nimeni nu poate fi domn în Moldova de nu va fi din țară“[71].

Această condiție arătată de un domn de pe la începutul secolului al XVII-lea întărește existența autonomiei și, cu toate că Baret o spune despre Moldova, ea poate fi aplicată și Munteniei, cu atîta mai mult că a fost lung timp respectată de turci.

Se vede însă că numai silit de împrejurări se hotărîse Mircea a pleca capul sub jugul osmanliilor [98] și că el pîndea în fiece moment prilejul favorabil spre a se mîntui de această supunere. Cît de mult

---

[67] Chalcocondil, *[op. cit.],* p. 183 [ed. V. Grecu, p. 120; în text nu este vorba de închinarea țării, ci doar de un tratat de pace și de plata unui tribut].

[68] Așa turcii recunosc existența unor capitulații în tratatul de la Kuciuc-Kainargi, 1774, art. 21; în tratatul de la Adrianopole, 1829, art. V; în convenția de la Paris, 1858, art. 2 și prin mai multe hatișerifuri, între care acel din 1834.

[69] [D.] Fotino, *Istoria Daciei,* trad. de G. Sion, III, 1859, p. 216. [Fotino spune că a aflat „titlul lui Mircea cel Bătrîn“ în acea însemnare veche, nimic însă despre textul hatișerifului]. Textul dat de [M.] Mitilineu, *Colecțiune de tratatele și convențiunile României [cu puterile străine dela anul 1368 pînă în zilele noastre,* Buc.,] 1874, p. 6, deși arătat ca luat din Fotino, este altfel stilizat. Plata tributului este adeverită de izvoarele turcești. *Cronica dell'origine et progressi della Casa Otomana* de Saidino Turco, tradota de Vicenzo Bratutti, 1649, p. 344: „Il prencipe di Vallachia (Mircea) s'obligò di mandare ogn'anno il tributo“. Compară cu Leunclavius, *Annales,* 1638, p. 31.

[70] N. Iorga, *Acte și fragmente,* III, p. 25 („nulla pars habeat facultatem in Transalpinis preficere dominum, nisi illum quem [illa] terra dilexerit“).

[71] Baret, *Histoire des troubles de Moldavie,* in Papiu, *Tesaur [de monumente istorice],* II, p. 68.

dorea Mircea să scape de suzeranitatea turcească se vede după împrejurarea că el, care pînă atunci purtase cu atîta înțelepciune trebile țării lui, dădu ajutorul său fără alegere celui întîi venit care ridica steagul răscoalei contra lui Mahomed; acesta era unul Mustafa, ce se dădea drept fratele sultanului. Noul pretendent era slab susținut de partida ce și-o formase și chiar în Valahia se zice că nu ar fi putut aduna mai mult de 800 de oameni. Este deci ușor bătut și ucis de Mohamed. Mircea însă, prin nesocotita lui amestecare într-o afacere atît de puțin serioasă, compromisese iarăși soarta poporului său. Turcii reped din nou hoardele lor sălbatice pe pămîntul român și declară că se vor retrage numai dacă Mircea va consimți a plăti un haraci, probabil urcat[72]. Mircea moare însă cîtva timp după aceea[73] [99].

Întinderea Munteniei pe timpul lui Mircea [100]. — Dacă predecesorii lui Mircea înjghebaseră elementele statului muntean, Mircea îi dă deplina sa formă și-i lățește granițele sale pînă la cea mai mare întindere ce a avut-o vreodată Muntenia. Stăpînirea lui cuprindea, pe lîngă Muntenia Mare propriu zisă, Oltenia sau banatul Severinului, ducatele Făgărașului și al Amlașului, pe care le stăpînea în Transilvania, fiind în bune relații cu regii ungurești. Ea cuprindea însă și Moldova sudică, anume ținutul Putna (Vrancea), cu cetatea Crăciuna și portul Chiliei,[74] [101] și numai mai tîrziu, după cucerirea Chiliei și a ținutului Putnei de la munteni, dobîndește Moldova întinderea ei cunoscută, pînă la pîrîul Milcovului. Cuprinzînd sudul Moldovei, Muntenia se întindea și înainte peste Prut, dincolo de Chilia, pînă la Marea Neagră, lăsînd numai Cetatea Albă, care venea la gurile Nistrului, în afară de stăpînirea ei și în aceea a moldovenilor [102]. Anume bizantinul Chalcocondil spune că pe timpul lui Mircea „Țara Românească se întindea de la Transilvania pînă la Marea Neagră, *d-a dreapta avînd Dunărea pînă la țărmul mării, iar de la stînga Moldova.*"[75] Pentru ca Muntenia să aibă *d-a dreapta* ei ca limită Dunărea și *d-a stînga* ei Moldova, și aceasta pînă la țărmul mării, se cere neapărat ca ea să fi cuprins sudul Moldovei și al Basarabiei de astăzi. Că limita Munteniei se oprea înaintea Akermanului sau Cetății Albe se vede după aceea că Chalcocondil numește Chilia oraș

---

72 Ducas„ p. 113 și Chalconcondil, p. 203 [ed. V. Grecu, p. 130] arată pe Mustafa ca fiind ajutat de valahi contra lui Mahomed. Ei descriu apoi devastarea Valahiei de turci spre răzbunare pentru fapta lui Mircea. Un document de la Mircea publicat de I. Bogdan, *[Un hrisov al lui Mircea cel Bătrîn din 10 iunie 1415],* în „Analele Acad. rom.", [Mem. Secției istorice], s. II, t. XXVI, 1903, p. [109—]115 (7), vorbește de timpul cînd a venit Mustafa Cealapi. Acesta ceruse de la venețieni ajutor pentru a veni la Mircea (Vezi hotărîrea Senatului venețian din 1415, la Iorga, *Acta și fragmente,* III, p. 6).

73 În iunie 1418, Mircea nu mai trăia; un document dat de urmașul său, fiul său, Mihail, coloniștilor germani din Helta [Cisnădie] le întărește dreptul de a paște vitele lor în munții Țării Românești. Mihail vorbește aici despre tatăl său, „grațiosul Mircea de cuvioasă memorie" (Vezi „Arhiva istorică", I, 1, p. 118) [103].

74 Hasdeu, *Istoria critică,* p. 3, se întemeiază pe privilegiile vamale ale lui Alexandru cel Bun („Arhiva istorică", I, 1, p. 131) și Ștefan cel Mare (*ibidem,* II, p. 174) care vorbesc de Bacău și Bîrlad ca orașe de graniță ale Moldovei, pentru a susține că stăpînirea lui Mircea în Moldova se întinsese pînă la ele. G. Panu, *Studii asupra atîrnării Moldovei,* în „Conv. lit.", V, 1871, p. 401, combate cu [drept] cuvînt această părere, întrucît aceste orașe puteau fi ultimele orașe ale Moldovei dinspre Muntenia în care se lua vamă, fără ca pentru aceasta ele să fie așezate la fruntarie; departe însă de ea nu vor fi fost. Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă,* p. 74.

75 Chalcocondil, ed. Bonn p. 77. [ed. V. Grecu, p. 63; textul lui Chalcocondil — care susține că „țara dacilor" se întindea spre mare, avînd ca hotar pe dreapta (adică la sud) Dunărea și la stînga Bogdania — nu justifică afirmația lui Xenopol că muntenii ocupaseră partea de sud a Moldovei].

muntenesc, arată drept oraș moldovenesc Cetatea Albă, ceea ce se știe și din izvoare documentare că era astfel[76].

Mircea apoi mai posedă și pe partea dreaptă a Dunării, ca moștenire de la tatăl său Radu al II-lea, regiunea cuprinsă de Dobrogea actuală și cetatea Silistrei, cum am văzut mai sus[77] [104].

Din stăpînirea Munteniei, numită și Basarabia din pricina dinastiei domnitoare a Basarabilor, asupra sudului Moldovei, provine numirea de Basarabia dată acestei părți de țară, numire care la 1812, cînd rușii au dobîndit jumătatea orientală a Moldovei, a fost întinsă asupra întregii părți rășluite[78] [105].

Niciodată Muntenia nu era să mai întindă atîta de departe hotarele sale, afară doară în timpul visului celui atît de scurt al lui Mihai Viteazul. Ea ajunsese deodată, prin dezvoltarea unei energii extraordinare, la culmea unde putea să se urce singură, dată fiind configurația ei geografică și numărul poporației sale. De acolo înainte ea trebui să dea tot îndărăt, pierzînd una cîte una nestematele ce împodobeau coroana ei. Cel mai frumos, neatîrnarea, dobîndită după atîta încordare de putere de la fosta sa suzerană, Ungaria, trebuia să se întunece, să se acopere cu o ceață, chiar pe timpul lui Mircea, pierzînd el către turci ceea ce smulsese de la unguri. Cît de mult îl duruse pe Mircea o asemenea pierdere se vede din încercarea lui nesocotită [106] de a ajuta pe un vînturătară, acel Mustafa, în contra cumplitului Mohamed; căci atunci cînd dorința este puternică, credem că și realizarea este apropiată.

Într-adevăr, Mircea, în tot timpul domniei sale, de un gînd fusese frămîntat, o țintă avuse în toată activitatea lui: dobîndirea neatîrnării. El puse în slujba acestei idei toate mijloacele, simple dar energice ale timpului și o dibăcie politică puțin obișnuită, precum probează tratările sale îndrumate la timp cu polonii; nu mai puțin însă și uneltirile sale cu vasalii turcești din Asia.

Prin această chibzuită politică și prin brațul său de fier, el izbuti a mîntui cu totul țara lui de supunerea maghiară, cum dovedește tratatul încheiat cu regele Sigismund, care tratat pusese cheia la bolta ce o ridicaseră încă antecesorii săi. Mircea putea în liniște și cu drept cuvînt să se numească: „mare domn și autocrat al Țării Ungro-Române“ [107]. Dacă însă el putuse smulge de la unguri neatîrnarea, în aceasta fusese puternic ajutat și de munții țării sale, care opuneau greutăți atît de mari unei năvăliri de la nord, pe cînd în contra unei puternici copleșiri de la sud nu-l apăra decît patul Dunării, tot atît de supus la orice încălcare precum de mîndre și de neumblate erau piscurile Carpaților.

Mircea este una din cele mai însemnate figuri ale trecutului nostru [108]. Țara peste care el domnea, fiind încă întreagă și neatinsă, poziția lui Mircea în mijlocul domniilor înconjurătoare era însemnătoare;

---

[76] Chalcocondil, p. 506 [ed. V. Grecu, p. 286]: „τὸ Κέλιον πὸλιν οὕτω χαλονμένην τοῦ βλάδου". Ibidem, p. 134: „ἥμέλαινα Πογδανία ἡ ἐντῃ Λευχοπολί χνῃ χαζουμένῃ τὰ Βασίλεια εχουσα". Un document din 1374 pomenește despre unul Iacșa Litavor, locțiitorul domnului moldovenesc, Iuga Koriatovici, din Cetatea Albă (Hasdeu, *Istoria critică*, p. 89), [vezi mai jos cap. III, notele 15—17].

[77] Mai sus, p. 75.

[78] Cipariu, „Arhivul pentru filologie“, 1867, p. 77 și Hasdeu, *Istoria critică*, p. 5. Document din 1399 („Arhiva istorică“, I, 1, p. 97). Asupra granițelor Munteniei pe timpul lui Mircea și a numelui Basarabiei, vezi Hasdeu, *Istoria critică*, studiul I, întinderea teritorială, și studiul al II-lea, nomenclatura, p. 10—22. Pentru numele de Basarabia dat părții sudice a Moldovei vezi textele adunate de N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 74—76. Asupra aceluiași nume dat Munteniei, vezi Hasdeu, *Nomenclatura* citată.

de aceea l-am văzut învîrtind regatul cel mare și puternic pe atunci al Poloniei după cum bătea vîntul intereselor sale; de asemenea și cu regele Ungariei sta pe picior de deplină egalitate, cum se vede lucrul din tratatul lui cu Sigismund. De asemenea cu turcii; după ce luptă cu ei în bătăliile cele mari, date de creștinii spăimîntați contra hoardelor lor celor neînvinse; după ce chiar vine aliaților săi în ajutor prin relațiile politice în care se afla cu principii din Asia, întreprinde o lucrare mult mai îndrăzneață, aceea de a se amesteca în certele pentru moștenirea tronului sultanilor, sprijinind pe unul din competitori contra celorlalți.

Lucrarea politică a lui Mircea a fost fără îndoială măreață și bine chibzuită, deși poate părea cam îndrăzneață pentru puterile țării lui. Acțiunea militară care trebuia să sprijine calculele lui politice a dat însă mai totdeauna greș; așa la Kossovo, la Nicopole, în lupta lui Musa contra lui Mohamed. Ce e drept, Mircea nu sta singur în aceste bătălii, în care aliații săi totdeauna pierdeau ceea ce dînsul pregătise. Ba este de observat că, atunci cînd Mircea luptă singur cu otomanii, el ieși învingător; așa în bătălia de la Rovine. De aceea, cu toată destoinicia politică a lui Mircea, vedem la sfîrșit că rezultatul luptei întreprinse cu turcii aduce căderea Munteniei sub dînșii. Plecarea ei însă, venită în urma unor lupte atît de cerbicoase care inspirau respect chiar învingătorului, nu putea fi decît onorabilă. El lasă posterității sale o domnie, ce e drept știrbită, însă respectată. Vom vedea ce au făcut din ea slabii săi urmași.

Par. 3. Urmașii lui Mircea [109]

Sistemul urmării la tron. — Pe cît de însemnate prin eroismul desfășurat fuseseră domniile voevozilor care întemeiară puterea Munteniei, pe atît de destrăbălate și dezbinate prin intrigi și împerecheri sînt acele ce urmează energicei domnii a lui Mircea cel Bătrîn. Rivalitățile pentru domnie, acea cangrenă care roase și mîncă în curînd toată virtutea țărilor române, își face vînt îndată după moartea însemnatului domn, aruncînd în dezbinări și lupte ucigătoare partidele din Muntenia.

Ce erau acestea și care împrejurări înlesniră formarea lor?

Am văzut că, pînă la Mircea cel Mare, tendința Munteniei fusese de a se mîntui de stăpînirea ⟨de fapt, dominația⟩ maghiară, cînd deodată pe timpul lui se adause un nou pericol și mai amenințător, acela de a fi înghițită de puterea cea covîrșitoare a otomanilor. Mircea luptă atît cu energie cît și cu dibăcie contra ambelor acestor pericole; dar mai la urmă tot fu nevoit să-și plece grumajii sub jugul otoman. Din momentul ce Ungaria văzu Muntenia îngenuncheată sub turci, ea trebui să se gîndească că supunerea acelei țări era numai antemergătoarea propriei sale supuneri și de aceea ea trebui să reînnoiască tendințele sale de a pune iarăși mîna pe statul muntean, nu numai pentru a-și mulțămi mîndria și dorința de întindere, prin supunerea acestei frumoase și mănoase țări, dar mai mult acuma spre a face din ea o pavăză și o apărătoare contra pericolului propriei nimiciri.

Ungaria trebuia deci să intre, pentru stăpînirea Munteniei, în luptă, deocamdată de influență, cu puterea otomană. Această luptă de influență găsea însă în Muntenia un tărîm pregătit pentru primirea și hrănirea ei din sîngele chiar cel mai scump al poporului muntean, anume sistemul de urmare la tron, care chema prin el însuși competirile rivale.

Sistemul de urmare în scaunul Munteniei şi, după cum vom vedea şi în acel al Moldovei, era acel electiv-ereditar, adică dintre urmaşii domnului răposat boierii alegeau pe cine găseau ei cu cale; cel mai pierzător sistem din toate acele ce s-au produs în decursul istoriei. Căci în succesiunea ereditară curată urmează totdeauna fiul cel mai mare; în acea electivă, acel ales de popor, fără însă ca el să aibă vreun drept la această alegere şi căutînd să dobîndească favoarea numai prin stăruinţele ce le pune. În sistemul electiv-ereditar, toţi competitorii *au dreptul* de a fi aleşi şi, dacă sînt respinşi, ei privesc înlăturarea lor ca un act de nedreptate comis în contră-le, de care caută să-şi răzbune, ocupînd cu violenţă tronul ce nu li se cedează de bună voie. De aci împărţirea ţării politice, adică a boierimii, în partide rivale şi sfîşierea ei prin lupte lăuntrice.

Acest sistem de urmare în domnie, a cărui origine vom căuta să o stabilim mai jos, nu se dezvoltă însă chiar din primele timpuri ale domniei muntene. Dimpotrivă, primii domni ai Ţării Româneşti se urmează unul după altul, după sistemul mai mult ereditar, după cît se vede din împrejurări mai mult personale şi deci întîmplătoare; aşa, bunăoară, din faptul că de cîte ori rămăseseră cîte doi fraţi pe urma mortului principe, precum după Radu Negru, fiii săi, Ivancu şi Alexandru Basarab [110], sau după Alexandru Basarab, Vladislav şi Radu al II-lea, fratele mai mic, nefiind vîrstnic la moartea tatălui său, nu putea concura cu cel mai mare la dobîndirea scaunului. Am văzut că, chiar la suirea lui Mircea cel Mare în tronul Munteniei, fratele său mai mare Dan pieri de o moarte silnică, în care chiar se poate să fi fost amestecat şi Mircea [111].

Dar nu este nevoie de suirea lui Mircea în scaun printr-o uzurpare violentă şi un fratricid pentru a înţelege duşmănia care va sîngera pe lungi ani de acum înainte tronul Munteniei, între coborîtorii lui Mircea şi acei ai lui Dan I. Dacă fiul lui Dan I, Dan al II-lea, nu a stîrnit turburări chiar împotriva lui Mircea, aceasta se datoreşte firii prea energice a marelui domn care insufla frică rivalului său; se poate apoi să nu fi avut vîrsta trebuitoare pentru a năzui la tron cît timp a trăit Mircea. De aceea istoria nu a păstrat nici o urmă a vreunei încercări a lui Dan al II-lea de a răsturna pe „uzurpatorul" Mircea şi ea pomeneşte numai despre răzvrătirea împotriva lui Mircea a însuşi fiului său Vlad[79].

De îndată însă ce Mircea dispăru dintre cei vii, rivalitatea între urmaşii lui şi acei ai fratelui său Dan ieşi la iveală şi lungile lupte cărora [le] dădu naştere sînt cunoscute în istoria românilor sub numele de luptele dintre Drăculeşti şi Dăneşti[80].

Mihail, 1418 — 1420. — La moartea lui Mircea se afla în Muntenia, în afară de mulţi copii naturali ai lui, numai unul legitim, anume Mihail, singurul pe care Mircea îl pomeneşte în documente după anul 1396, căci celălalt fiu al său, răzvrătindu-se contra părintelui său, este urgisit de el; acest Mihail era chiar asociat la domnie din timpul vieţii tatălui său, obicei pe care-l vom afla practicat în ţările române. Aşa, într-un document din 1399, Mircea spune că acela care va face strîmbătate zisului sat, măcar pentru un fir de păr, *„în zilele domniei mele şi în zilele fiului domniei mele Mihail voevod,* va suferi mult rău şi urgie"[81]. Aceeaşi amintire a numelui fiului lîngă acel al tatălui se află pe inscripţia unui

---

[79] Mai sus p. 84—85.

[80] Un geograf francez din 1643, Pierre Sergent, cunoaşte aceste două partide: „Les deux factions entre les Valaques qu'on appelle les Dragules, l'autres les Danoys" (*Uricarul,* XII, p. 139).

[81] „Arhiva istorică", I, 1, p. 98.

clopot de la Cotmeana din 1413, care arată că acel clopot s-a făcut în timpul lui Ioan Mircea voevod și al lui Mihail voevod, fiind egumen Sofronie, de meșterul Hanoș[82] [112]. Mihail era însă asociatul lui Mircea încă din anul 1392 [113] de cînd datează documentul relativ la privilegiile cîmpulungenilor, amintit în actele posterioare ale domnitorilor Radu Mihnea, Leon Tomșa, Matei Basarab, Grigore Ghica și Gheorghe Duca[83].

La 1418, cînd Mircea moare, îi urmează acest fiu al său, Mihail voevod, care dă chiar în anul suirii sale în scaunul țării sașilor din Helta ⟨Cisnădie⟩ și oamenilor lor, valahii, voie să-și pască turmele în munții Munteniei[84].

Mihail însă abia se așezase în scaun și este atacat de Dan al II-lea, vărul său, fiul lui Dan I, fratele tătîne-său, care precedase pe Mircea în domnie. Dan, fiul fratelui mai mare, nu voia să recunoască pe Mihail, fiul fratelui mai mic. Acest Dan al II-lea fugise la turci după moartea tatălui său. La moartea lui Mircea, Dan ridică pretenții asupra domniei, dar, nevroind turcii să-l ajute, întrucît erau mulțumiți de Mihail [114], Dan părăsește oștirea turcească în care el slujea și trece la Constantinopole, unde împăratul Manoil Paleologul îi dă o corabie cu care vine pe mare în Muntenia și, ajutat de o partidă de boieri, se ia la luptă cu Mihail. Acesta cere ajutor unguresc, punîndu-se astfel rău cu turcii, și bate, cu ajutorul unui corp de oștire condusă de Ștefan de Lozonț, pe Dan. Acesta, căpătînd ajutor turcesc, se întoarce în Muntenia, bate și ucide atît pe Mihail cît și pe generalul maghiar și ocupă scaunul în 1420[85].

Turcii, care ajutaseră lui Dan la ocuparea tronului Țării Românești, pentru a-și răzbuna pe unguri, trec în Brașov pe care-l pradă cumplit, ducînd în prinsoare întregul senat al orașului, cum ne spune o inscripție de pe peretele bisericii catolice din acel oraș, din 1427[86].

Ducas ne spune că, încă din anul morții lui Mihail, „se întîlneau între ieniceri nu numai turci sau arabi, ci toți fiii creștinilor, ai romeilor, sîrbilor, albanezilor, bulgarilor, valahilor și ungurilor, care, asemene cînilor atacați de turbare, se poartă cu mai mare dușmănie către consîngenii lor". Scriitorul bizantin mai pune în gura vizirului Baiazid la moartea sultanului Mohamed, întîmplată în 1421, următoarele cuvinte de laudă pentru padișahul răposat: „dar încă și pe valahii de dincolo de Dunăre, pe unguri și pe națiunile cele numeroase ale albanezilor și bulgarilor într-atîta le-au supus, încît să fie nevoiți a-și trimite copilele și băieții lor în sclavie la noi, pentru a căpăta astfel pace și îndurare".

Aceste cuvinte sunt desigur neexacte pentru anul în care sînt puse, cînd nu se putea ca românii și cu ungurii să fi fost de mult supuși

---

82 Reprodusă de Hasdeu în *Istoria critică*, p. 132, după Odobescu.

83 Mai sus, p. 24 și urm.

84 Hurmuzaki, *Doc.*, I/2, p. 502: „Hospitibus [in] oppido Heltha commorantibus... et eorum homines, videlicet Valachi... cum ipsorum pecudibus [aut ovibus] in montibus nostris pascere". Alt document de la Mihail din 22 iulie 1418 citat din Sbornik de Gr. Conduratu în *[Încercări istorice], Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria [pînă la anul 1526*, Buc.], 1898, p. 121.

85 Thurocz, în Schwandtner, *[op. cit.]*, I, p. 290, cap. 17, nu indică anul în care să se fi petrecut această întîmplare. Vezi și Bonfiniu, decade III, cap. 3. Deși e vorba în Thurocz de lupta dintre Dan și Mircea, e o greșeală în loc de Mihail. Vezi Conduratu, *op. cit.*, p. 87.

86 *Analele Brașovului*, în Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, I, p. 885: „Amurathes [...] terram Barczensem ferro et igne vastat, Senatum Coronensem abducit, residuo populo in arce montis conseruato" ⟨însemnarea este din 1421⟩. Regele Sigismund scutește pe locuitorii Brașovului, Hărmanului, Sînpetrului, Bodului și altor cîtorva sate de dări, din cauza prădăciunilor suferite, 1421 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV/1, p. 11). Alte scutiri din 1422 (*ibidem*, p. 12).

tributului de copii; și apoi ungurii, care pînă atunci nici nu fuseseră atacați de turci în țara lor, cum s-ar putea admite ca ei să fi fost supuși acelui crîncen tribut? Totuși se poate să se fi aflat români și chiar unguri în armatele și seraiurile turcești, însă din acei luați ca prinși în bătăliile pierdute de popoarele creștine; de aceea ne spune același Ducas că Mustafa, punînd mîna pe împărăție, s-a dus la Adrianopole, unde, intrînd în palatul pe care-l locuise fratele său Mohamed, „a găsit dincolo comori peste măsură de bogate, pietre scumpe și mărgăritare; de asemenea femei frumoase, copii și tineri cu o față încîntătoare și alte prăzi valahice“[87].

Dan al II-lea, 1420—1431. — **Fiind ajutat de turci la suirea lui în scaun, el trebuie să tolereze, ca o mulțumită pentru favoarea dobîndită,** prădăciunile lor [115].

Curînd după urcarea lui în scaun îl vedem însă în bune relații și cu ungurii, deoarece într-un privilegiu dat brașovenilor în 1424, Dan se mîndrește că „s-a îndurat craiul asupra lui și l-a luat drept adevărată slugă a sa“ și că „atît s-a milostivit regele său prea milostiv că i-a dat voie să bată monedă“, pentru care, voind a-i arăta adînca sa mulțumire, încuviințează niște privilegii de comerț brașovenilor[88]; iar regele îl numește într-un act din 1426: „Dan, voevodul Valahiei, credinciosul nostru“ și îi *ordonă* în 1425 să nu silească pe brașoveni a-i primi moneda *ducat,* care, fiind se vede calpă și stricată, era scăzută din preț [116].

Această aplecare a lui Dan al II-lea către unguri displăcu turcilor care hotărîră să-l înlocuiască cu fratele său [117] Radu al III-lea, pronumit Prasnaglava[89]. Dan bate întîi pe competitorul său, dar curînd după aceea pierde o mare bătălie din care abia scapă cu viața. Atunci Sigismund se hotărăște să „purceadă în persoană în ajutorul voevodului“[90]. În același an 1426, se încheie un tratat de apărare a lui Dan cu regele Sigismund[91]. Expediția lui Sigismund este încununată de izbîndă [119]. El respinge pe Prasnaglava și pe turci și restituie pe Dan în tronul Țării Românești, după cum se vede dintr-un document al lui Sigismund din 1427, dat din Cîmpulung și în care se spune că plecase contra turcilor, precum și dintr-un alt document din același an, dat din Feldioara, în care arată că, „alungînd pe Prasnaglava, a restabilit în domnie pe Dan voevod“[92] [120]. Dan reîncepe domnia lui, întreruptă pentru cîtva timp prin lovitura fratelui său, și domnește apoi pînă la anul 1431 [121].

Această împrejurare întîmplătoare a împărecherii celor doi frați din familia Dănească, Dan al II-lea și Radu Prasnaglava, nu întrerupe însă șirul dușmăniilor dintre cele două case rivale: Dăneștii și Drăculeștii [122].

După istoricul bizantin *Ducas,* Dan ar fi fost bătut și ucis de Vlad Dracul și el adaugă că, intervenind în luptă și fratele lui Dan, Radu Pras-

---

[87] Ducas, p. 130 și urm.

[88] I. Bogdan, *Documente și regeste [privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul al XV și al XVI,* Buc., 1902], p. 14. („și mi-a dăruit hereghie de bani“...).

[89] Radu al III-lea — dacă socotim pe Radu Negru ca I și pe Radu, tatăl lui Mircea cel Bătrîn și al lui Dan I, ca Radu al II-lea. Supranumele de Prasnaglava, vezi într-un document al regelui Sigismund din 1427 în Hurmuzaki, *Doc.,* I/2, p. 550 [DRH, D,I, p. 252: Prazna Glava].

[90] Scrisoarea lui Sigismund către H. de Beaufort, din 13 mai ⟨12 iunie⟩ 1426, la N. Iorga, *Acte și fragmente,* III, p. 80 [118].

[91] Extract din Fejer, reprodus în Hurmuzaki, *Doc.,* I/2, p. 531.

[92] Ambele documente, *ibidem,* p. 542 și 550. Raport din 1427 (Hurmuzaki, *Doc.,* VIII, p. 4).

naglava, ar fi fost și acesta bătut și ucis de Vlad[93]. Lucrul însă nu pare a fi exact, întrucît, după Dan al II-lea, întîlnim în domnia adevărată a Țării Românești, nu pe Vlad Dracul, ci pe un alt domnitor, Alexandru [Aldea].

Dan al II-lea este cel dintîi domnitor din linia Dăneștilor care se numește *Basarab* [123], cum spune Chalcocondil[94].

Alexandru al II-lea Aldea, 1431—1435 [124]. — Documentele descoperite nu de mult la Brașov, într-un șir de acte și de scrisori, ne arată un domnitor nou și necunoscut pînă acuma, *Alexandru Aldea,* fiul lui Mircea cel Bătrîn[95]. Acest Alexandru vine să mai înmulțească cu o unitate numărul, și așa destul de mare, al domnitorilor munteni. În același an, la 17 noiembrie 1431, cînd Alexandru Aldea dă documentul lui din Tîrgoviște, prin care se intitulează „oblăduitor și domnind toată țara Ungro-Vlahiei" și dăruiește mănăstirii Dealu două sate, întărindu-și hrisovul prin mărturia mai multor boieri și lucrînd deci ca un domnitor netăgăduit al țării — aflăm încă cu 6 luni înainte, în 8 februarie 1431, pe Vlad Dracul în orașul Nürnberg, în Germania, unde se dusese spre a se înțelege cu domnul său, Sigismund, asupra unor afaceri foarte însemnate, dînd la acea dată o diplomă prin care încuviințează fraților minoriți voia de a predica în Muntenia, intitulîndu-se de asemenea ca un voevod netăgăduit al acestei țări: „Eu, Ion Vlad, din mila lui Dumnezeu, domnul Țării Transalpine și ducele Făgărașului și al Amlașului"[96].

Cu toate că Vlad se afla în așa de bune relații cu regele Ungariei, găsim și pe Alexandru, care ar trebui să fi fost rău văzut de acest rege, că se dă drept supus al lui, spunînd chiar, într-o scrisoare, că „domnul craiul nu-l ține pre el cum a ținut pe Dan voevod, ci l-a luat drept fiu de suflet"[97].

În puterea acestei stări de om al regelui, găsim pe Aldea cerînd, în repețite rînduri, ajutor brașovenilor, cărora le arată cîte slujbe le-a făcut, scoțîndu-le robii de la păgîni și apărîndu-i de prigonirea ce-i aștepta din partea turcilor.

Văzînd însă Alexandru că nu izbutește a le cîștiga încrederea, într-o scrisoare disperată spune că „dacă ar fi să piară țara aceasta", vor pieri și ei, brașovenii, „și nici țara domnului meu, craiul, nu va avea liniște. Fiindcă am stătut contra păgînilor, voi mi-ați scornit vorba că m-am dat turcilor; dar noi slujim domnului nostru, craiul, și sfintei coroane și cine va minți... (urmează o înjurătură grosolană). Eu m-am dus

---

[93] În 30 ian. 1431, Dan al II-lea dă încă un privilegiu brașovenilor; traducerea acestui act în Bogdan, *op. cit.*, p. 32—38. [DRH, D, I, p. 276—277].

[94] Chalcocondil, ed. Bonn, p. 338: „τὸν Δάνον Μασαραμπα παῖδα" [Vezi și ed. V. Grecu, p. 200, unde se spune doar că Dan era fiul lui Basarab, nu că se numea Basarab].

[95] Vezi scrisoarea lui Alexandru voevod în I. Bogdan, *Documente și regeste,* p. 29 și un document din 17 nov. 1431 de la Alexandru voevod, în [Stoica] Nicolaescu, *Documente slavo-române [cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI,* Buc.], 1905, p. 209 [DRH, B, I, p. 133—134].

[96] Diploma din 8 febr. 1431 în Anton Kurtz, *Magazin für Geschichte, Litteratur und alte ⟨andere⟩ Denk-und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens,* II, 1846, p. 45 [DRH, D, I, p. 280—281]: „Iohannes Vlad, dei gratia, Walachie Transalpine dominus et terrarum de Omlasch et de Fogaras dux, [...] cum... dominus Sigismundus [...] dominus noster naturalis, in cujus aula gravissimorum negotiorum causa constituti nunc sumus", etc. Datum in Nureberga, partibus Germanie, die octava Februarii Anno 6939" (1431). Cronicarul Eberhard Windek spune: „Da kam ihm (dem König Sigismund nach Nürnberg) eine Botschaft aus der Walachien wie das der dan Weyda todt wäre und das Land sandte ihm einen Kolben, also denn des Landes Recht und Gewohnheit ist und baten seine Königliche Gnad ainen andern zu geben". (Anton Kurtz, *op. cit.*, p. 48).

[97] I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 29.

la turci, dar nu de voia mea și am făcut liniște țării cîtă a rămas“ (necuprinsă de Vlad Dracul și de turci)[98] [125].

Se vede însă că Aldea fusese nevoit să se plece puterii covîrșitoare a otomanilor, căci el spune în scrisoarea lui către Ștefan Rozgony, spanul Timișoarei, că „știi d-ta cum m-am dus la Murat împăratul și cum m-am jurat cu el și cum am vorbit cu el; toate le-am dat de știre cu groază domniei voastre; am făcut ce am făcut și m-am dus la el și am dat (zălog) copii boierești acolo“. Mai adaugă că turcii au să vină cu oaste asupra Ardealului și că va veni și el cu dînsa; dar că, îndată ce va veni oștirea ungurească, el se va da cu oastea lui la o parte și va părăsi pe sultan; că de multe ori l-au înșelat turcii pe el, iar acuma vrea să le facă și el tot așa, ca să nu rămînă nici sămînță din ei. Se jură pe ocina lui, pe credința lui și pe capul lui, că altfel nu va face.[99] Oricine vede în asemenea rostiri și jurăminte năzuința de a acoperi și îndreptăți o purtare ce numai prietenească nu putea fi pentru unguri. De aceea și cunoscînd scopurile lui Aldea, de mai înainte, pe la începutul anului 1431, chemase Sigismund pe Vlad Dracul la Nürnberg, spre a se înțelege cu dînsul asupra însemnatelor afaceri care interesau ambele țări: România ⟨Țara Românească⟩ și Ungaria. Astfel, dușmănit de turci, nesprijinit de unguri, Aldea vedea necontenit îngustîndu-i-se stăpînirea. El se jăluiește într-o scrisoare că, „pe cînd el cu greu păstrează ce i-a mai rămas din țară“, sibienii îl bănuiau că ,,vrea să prade cu turcii țara domnului și craiului lui“[100].

Alexandru Aldea moare însă în curînd, căci o scrisoare a lui Vlad Dracul spune senatului din Brașov că Aldea a murit sau că e pe moarte [126]. Că abia atunci intră în adevăr Vlad Dracul în Țara Românească se vede tot din cuprinsul acestei scrisori, trimisă de la un loc din Ardeal către brașoveni, prin care Vlad cere ca brașovenii să vină cu el, [promițîndu-le] că are să-i lase la margine în munți și că el are să meargă cu gloata împotriva dușmanilor. ,,De mi se va întîmpla vreo nevoie, adaugă Vlad, mă voi întoarce spre voi; iar de îmi va ajuta Dumnezeu, precum am nădejde, căci n-are cine să-mi stea împotrivă, o să veniți pe de-a gata. Și sighișorenii merg cu mine“. Această scrisoare pare a fi din 1435, epocă de cînd încep a se găsi prin izvoare urme sigure despre domnia efectivă a lui Vlad Dracul.[101]

Prin urmare, spusele lui Ducas despre sosirea lui Vlad în contra lui Dan al II-lea cu ajutor bizantin trebuie reduse la aceea numai că Vlad a venit pe o corabie bizantină pînă la Dunăre, de unde a trecut în Ardeal; iar diploma lui din Nürnberg, din 1431, era numai un mijloc de a-și arăta pretențiile sale la tronul muntean.

Adevăratul domn în răstimpul de la 1431—1435 a fost Alexandru Aldea. Acest Aldea fusese deci pus de unguri [127]; dar, trecînd la turci, — deși poate numai silit — ungurii îl părăsiră și el vede țara lui răpită și îngustată desigur de trecerea ei către Vlad Dracul, cînd

---

[98] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 27.

[99] Scrisoarea se vede a fi din 1432 (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 33). Textul slavon în Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 213. Altă arătare că Aldea a fost la turci în scrisoarea de la Bogdan, *op. cit.*, p. 27 [DRH, D, I, p. 290—293].

[100] Scriem Săbiiu, nu Sibiu, căci așa îl rostesc localnicii din acest oraș, aceea ce totodată învederează originea latină a numelui, de la Sabinus ⟨În realitate, de la Cibinus⟩. Scrisoarea lui la I. Bogdan, *op. cit.*, p. 27.

[101] *Ibidem*, p. 36. I. Bogdan pune această scrisoare în 1431 și bănuiește că Aldea s-ar fi întors bolnav de la turci. [Stoica] Nicolaescu, *op. cit.*, p. 218, o datează însă din 1435 și spune că această scrisoare ar fi confirmată de una latină a comitelui Jaksch din 1435, inedită, în arhivele Brașovului [vezi DRH, D, I, p. 315—316].

tocmai murind Aldea, ungurii pun în domnia Țării Românești pe competitorul său, Vlad Dracul.

Iată la ce ieșiseră silințele eroice de mai bine de o sută de ani, făcute de domnii Munteniei de la descălecare pînă la moartea lui Mircea! La aceea că însuși domnii acestei țări să ceară ca o favoare supunerea către unguri. Într-o clipă se ruinase o clădire seculară; atît este de adevărat că pe cît e de greu a zidi pe atît e de ușor a dărîma. Cît timp predomnise o gîndire și hotărîse o voință pe scaunul ei, Muntenia fu un element puternic, aruncat în cumpăna luptei încinsă între turci și creștini. De îndată însă ce împerecherile își făcură drumul în scaunul muntean, de îndată ce țara însăși se împărți în gîndiri și voințe dușmănești, popoarele înconjurătoare, ungurii și turcii, în contra cărora ea luptase pînă atunci, deveniră sprijinitorii firești ai intrigilor și dușmăniilor și împinseră tot mai adînc Muntenia în supunere către unii și către alții. Toată această cădere își are temeiul ei într-un singur fapt, sistemul cel pierzător de urmare în domnie, care dădea tuturor pretențiilor putința de a se arăta, tuturor poftelor sorți de reușită.

Se manifesta și pe atunci legea sociologică ce se va manifesta și repeta întotdeauna că numai în stabilitatea așezămintelor se pot întări puterile naționale, pe cînd schimbările și nestatornicia nu aduc după ele decît ruină și scădere.

Vlad Dracul, 1435—1439. — Îndată după intronarea lui [128], Vlad era să repete față cu ungurii ceea ce aceștia experimentaseră cu Alexandru Aldea și aproape în aceeași formă; și Vlad, sub apăsarea covîrșitoare a turcilor, era să treacă la ei, căutînd a acoperi față de unguri acest pas al său cu arătările unei supuneri numai aparente către primejdioșii păgîni.

În anul chiar al suirii lui în scaun, 1435, după cum ne spune istoricul bizantin *Ducas*, Vlad întreprinde o altă călătorie, tot atît de lungă ca și aceea ce o făcuse cu 4 ani mai înainte la Nürnberg, cînd căutase să dobîndească sprijinul lui Sigismund. De astă dată, însă, călătoria lui se îndreptase spre răsărit, la Brusa, pentru a repeta față de sultan și în contra monarhului creștin cele ce altă dată pusese la cale cu acesta din urmă contra turcilor. El căpătă de la sultan iertarea de a fi venit la tron cu sprijinul ungurilor, în schimb pentru făgăduința că va duce oștirea otomană peste munți către Ardeal.

Amurat al II-lea și vine în anul următor, 1437, în Țara Românească, unde Vlad îi slujește de călăuză peste munții țării sale spre acea a foștilor săi prieteni și proteguitori [129]. Spusele istoricului grec sînt puternic întărite printr-o scrisoare a unui locuitor din Sebeș care descrie cele ce orașul suferise din partea turcilor în 1436 și adaugă că „ducele valahilor, care venise cu turcii, a sfătuit poporația Sebeșului, în puterea prieteniei ce avea cu ea, să se predea de bună voie, spre a nu fi expusă la răzbunarea turcilor".[102]

Totuși, nici sultanul nu putea avea deplină încredere în Vlad, deoarece acesta se purtase cu două fețe către turci. Se vede că Vlad fusese chiar disgrațiat și scos de turci, deoarece în 1436 îl găsim în Transilvania [130], iar guvernul ardelean cere Brașovului să se pregătească spre ajutorul lui Vlad. Reintrodus în domnie de unguri [transilvăneni], Vlad se supune cu totul acestora și de aceea găsim, în 1438, o diplomă a regelui Ungariei către brașoveni în care le spune că „a scris *credinciosului său*, magnificul Vlad voevod din Transalpina, ca nu numai să vă facă el nis-

---

[102] Ducas, ed. Bonn, p. 204. Scrisoarea din Sebeș în Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 9.

caiva daune, dar încă să vă apere de acelea ce ar putea să vi le pricinuiască turcii".[103]

Un pașă din oștirea turcească arată sultanului purtarea îndoioasă a lui Vlad, care este adus la Amurat și aruncat în închisoare [131], din care scapă numai dînd ostateci pe fiii săi[104]: Vlad (Țepeș) și Radu (cel Frumos). În 1439 Vlad se întorsese în Țara Românească, unde dă un hrisov în 8 septembrie, „dat în Argeș însă scris în Tîrgoviște".[105]

Dan al III-lea, 1439—1441 [132]. — Vlad Dracul este scos de unguri, care nici ei nu puteau avea încredere în el după chipul cum se purtase în expediția turcească din 1436 ⟨1438⟩. Iancu Corvin de Huniade, generalul ungur de obîrșie român, scoate pe Vlad Dracul din tron și așează în locul lui pe rudenia sa, Dan al III-lea, fiul lui Dan al II-lea sau al lui Basarab, cum spune Chalcocondil.[106] Huniade luptase singur contra turcilor care sprijiniseră pe Vlad Dracul, iar regele Vladislav al Ungariei dăruește printr-o diplomă din 1440[107] pe Huniade cu mai multe pămînturi pentru sîngele vărsat de el împreună cu voevodul Transilvaniei, Ladislau de Ciac ⟨Csáky⟩, în Muntenia, în lupta contra turcilor.

Vlad Dracul a doua oară, 1441—1446 [133]. — Vlad răstoarnă pe Dan al III-lea și reia tronul în stăpînire, bineînțeles cu ajutor turcesc, întrucît Dan al III-lea era sprijinit de unguri, în fruntea oștirilor cărora pășea generalul Huniade, el însuși înrudit cu Dăneștii. Vlad însă de abia se suise în scaun cînd ungurii, stîrniți de papa, se hotărăsc să facă o mare expediție contra turcilor. Vlad era pus în critica poziție sau de a se opune ungurilor, ceea ce nu era în stare să facă, sau, mergînd cu ei la lupta contra turcilor, să se indușmănească cu aceștia. Din toate relațiile și izvoarele timpului[108] se vede că românii nu au luptat cu credință în rîndurile oștirii maghiare și că ținuta [atitudinea] românilor în armata aliată a contribuit la groaznica ei înfrîngere la Varna în 1444[109].

---

[103] Hurmuzaki, *Doc.*, I/2, p. 645; 1436 (*ibidem*, XV, p. 23).

[104] Ducas, p. 210. Același lucru întărit de cronica turcească a lui Neșri, reprodusă după o publicație a Academiei maghiare de N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. XI.

[105] „Arhiva istorică", I, 1, p. 85. Mai sus, nota 24.

[106] Chalcocondil, *op. cit.*, p. 338. Mai sus, nota 94.

[107] Hurmuzaki, *Doc.*, I/2, p. 664.

[108] Analizate în Conduratu, *op. cit.*, p. 138.

[109] Vezi scrisoarea lui Huniade către papă din anul 1445, în care i se plînge că „principii din țările române (utriusque Valachiae), din Bulgaria, Albania și Constantinopole nu i-au dat ajutorul promis, ba din contră i-au pregătit curse" (Hurmuzaki, *Doc.*, I/2, p. 715). Turcii, însă, pentru a ridica valoarea izbîndei lor, spun că românii ar fi luptat vitejește pentru a smulge cadavrul regelui Vladislav din mîinile lor. Vezi Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I, p. 698. Vezi și o cronică venețiană la Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 12. Un mercenar german care a luat parte în lupta de la Varna spune despre Vlad: „Trakle (Dracul) des Grosswayda der Walachey zog peseit (beiseite = s-a tras într-o parte din luptă), und liess die Kristen in den Noten peleiben" (și lăsă pe creștini în nevoie) (idem, *Studii și documente*, III, p. LXVIII—LXXII.) Aceeași arătare o face și Cilly (Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 15). Vezi și cele raportate de Wawrin, *Anciennes Chroniques d'Angleterre*, extracte publicate de Th. Antonescu în „Arhiva" din Iași, IV, 1893, p. 355 și urm., Chalcocondil, p. 337—339. [Stoica] Nicolaescu aduce un hrisov din aprilie 1534, prin care Vlad Vintilă arată că marele Vlad voevod cel Bătrîn a fost ajuns de moarte în satul Bălteni [DRH, B, vol. III, p. 289]. Această arătare nu ar exclude însă moartea silnică a lui Vlad Dracul într-o bătălie de la Bălteni; ar arăta numai locul unde Huniade a bătut și ucis pe Vlad. Punerea lui Corvin la închisoare de către Vlad și scoaterea acestuia de generalul ungur este dată și de *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum [sive Annales Hungarici et Transilvanici...]*, ed. Josepus Trausch, 1847, I, p. 34 „Omnium primam expeditionem (Iohannes Corvinus) in Draculam Vaivodam Valachorum suscepit, propter violatum hospitii jus, cum ad ipsum diverteret Corvinus ex clade Varnensi, captoque Dracula fillisque caesis, alium principem Valachiae imposuit".

Nu ştim dacă trebuie primită ştirea că Vlad ar fi pus la închisoare pe Iancu Corvin ce căutase scăpare în Muntenia. Duşmănia lui Corvin contra lui Vlad s-ar explica însă chiar numai din faptul pierderii bătăliei, întrucît generalul avea interes a găsi o pricină pentru explicarea înfrîngerii lui; apoi purtarea lui Vlad dăduse de mult timp de bănuit ungurilor. Se explică deci pentru ce, după ce Huniade ajunge, prin moartea regelui Vladislav, regent asupra lui Ladislau Copilul în monarhia ungurească, el sprijină din nou pe rudenia sa, Dan al III-lea, să redobîndească tronul muntean, ucigînd pe Vlad într-o bătălie.[110]

Dan al III-lea a doua oară, 1446—1449 [134]. Revine în domnie la anul 1446, pus de Huniade în scaunul ţării, care îi dă şi Chilia cea dobîndită de dînsul de la Petru al III-lea al Moldovei.[111] Totuşi încă de pe atunci se vede o tendinţă a românilor de a se desface pe cît mai mult de politica ungurească. Huniade apucîndu-se de o nouă expediţie contra turcilor, noul voevod trebui să ia parte la dînsa; dar şi această expediţie sfîrşeşte printr-o deplină pieire a creştinilor la [Kossovo] *Cîmpul Mierlei*, 1448 [135]. Armata română este şi de astă dată învinuită de trădare de către istoricii unguri.[112] În orice caz, chiar dacă românii au trecut la turci, domnitorul lor, aliatul interesat al ungurilor, nu a putut să ia parte la această trecere.

Această plecare a ţării, reprezenta prin boierimea ei, în mare parte armată, către turci îşi are explicarea în instinctul de respingere mult mai mare între români şi unguri decît între români şi însuşi poporul necredincios al turcilor. Dacă chiar familia Basarabilor sau a Dăneştilor, favorizată de unguri, se pleca către aceştia, ţara nu vroia să o urmeze, ci mai curînd preferă a se închina puternicilor turci decît mîndrilor dar slabilor unguri. Văzuseră doar muntenii în luptele cele mari purtate de ei, atît singuri cît şi în legătură cu alte popoare, în contra otomanilor, că norocul bătăliilor nu stătuse pe partea creştinilor. Dacă însuşi Mircea cel Mare plecase grumajii săi sub covîrşitoarea lor putere, erau să întreprindă nişte pigmei, cum erau urmaşii lui, o luptă de împotrivire?

Muntenii, deci, s-ar fi supus turcilor dacă ungurii le-ar fi îngăduit o asemenea purtare. Interesaţi însă de a arunca totdeauna pe români ca avangardă în luptele lor cu otomanii, ei îi împingeau fără încetare a se oşti împotriva lor, călcîndu-şi românii interesul şi punîndu-şi, pentru apărarea trebilor străine, în cumpănă propria lor existenţă. De aceea vedem că, în mai multe rînduri, oştirile române nu stau la luptă, unde fuseseră duse cu de-a sila în contra turcilor, spre apărarea intereselor maghiare; aşa cînd Vlad Dracul le conduce fără voia lor în lupta de la Varna, ele pradă corturile regelui ungur de îndată ce văd că cumpăna izbînzii se pleacă către turci; în lupta din Cîmpul Mierlei, ei părăsesc chiar pe domnul lor, prietenul ungurilor, în mijlocul luptei şi trec la duşman. Este greu a face politică în contra simţămîntului unanim al maselor poporane şi, dacă politica nu este decît un calcul în capetele conducătoare, acel calcul nu poate desconsidera elementul pasional, singurul care mişcă şi electrizează adîncile rînduri ale popoarelor.

În toate aceste ţinute [atitudini] îndoioase ale oştirilor româneşti în luptele dintre unguri şi turci se vede nu firea trădătoare a poporului român, cum le place ungurilor a califica purtarea lor, ci simţămîntul adînc şi peste putinţă de învins de respingere al românului contra bar-

---

[110] Ucis sau prins, cum spune *Chronicon-Fuchsio-Lupino-Oltardinum,* loc. cit., nu se poate hotărî.

[111] Vezi mai jos cap. *Urmaşii lui Alexandru cel Bun.*

[112] Vezi Brietius, Bonfinius, Fabricius, reproduşi de Şincai, *[op. cit.],* II, p. 16.

barului hun, de la care suferise atîtea calamități în decursul veacurilor [136].

Dar al III-lea iese din domnie în 1449[113], nu se știe din ce cauză și umblă după aceea mai mulți ani ca pribeag prin Ardeal pentru a recăpăta tronul.

Vladislav al II-lea, 1449—1456. — Vladislav se dă drept fiul marelui Dan (II) voevod într-un document din 15 aprilie 1456 (?). Vladislav este deci fratele lui Dan al III-lea[114].

Și Vladislav este sprijinit de unguri, la care era tare și mare rudenia lui, Iancu Corvin de Huniade, pe care Vladislav îl numește într-un document „părintele și domnul" său[115]. Dar relațiile așa de bune cu Iancu Corvin se strică curînd, nu știm din ce pricină [137]. Faptul este însă neîndoielnic, deoarece, într-o scrisoare a lui Vladislav către brașoveni, el se tînguie că „de cîte ori nu m-am jurat eu cu părintele meu Ionaș voevodul (Ion Corvin), dar el nu a ținut seamă de asta și slujba mea nu i-a fost dragă; căci nu-i ajunge gubernatoria Țării Ungurești, ci trimite să-mi ia ocina mea adevărată și țărișoara mea, Făgărașul și Amlașul; dar în nevoia mea, nu voi părăsi ce este al meu odată cu capul"[116].

În urma acestor amenințări, Vladislav atacă întîi domeniile lui Huniade, apoi satele săsești, iar regele Ungariei scrie lui Vladislav să se astîmpere de la asemenea fapte, iar dacă nu va asculta, va dezlega pe sași de poruncile date în favoarea lui Vladislav.[117]

Intervine o împăcare între Huniade și Vladislav, de care se laudă foarte mult guvernatorul Ungariei.[118] Vladislav vodă moare în 20 august 1455 [138], după cum se vede de pe piatra lui de mormînt, pusă „în zilele lui Neagoe Basarab, de Barbu banul, Pîrvul vornicul și cu frații lui Neagoe din Craiova, căci Vladislav i-a făcut boieri"[119] [139].

Urmările rivalității. — Deși uneori urmează din aceeași familie cîte două sau chiar trei domnii, fie liniștit, fie prin silnicie, aceasta nu înlătură o alternare regulată între ele a celor două case rivale. Era deci o năzuință necontenit reînnoită, cînd din partea reprezentanților unei familii cînd din a celeilalte, de a pune mîna pe tronul Munteniei, și alți competitori străini nu apar de nicăieri. Lupta se mărginea în cercul acestor două dinastii ⟨familii⟩ deoarece pe atunci era încă viu principiul formulat de Ureche „că nu se cade altuia să dea domnia, fără de căruia nu vrea a hi sămînță de domn".[120]

Nu se poate spune că aceste două familii s-au sprijinit fiecare pe una din cele două puteri rivale vecine: ungurii și turcii; căutarea sau încuviințarea sprijinului se schimbă după împrejurările momentane, cu atîta mai mult că găsim uneori pe același domnitor trecînd de la o putere la alta (Dan al II-lea de la turci la unguri; Alex[andru] Aldea și Vlad Dracul de la unguri la turci).

Pînă la Vlad Țepeș nu vedem desemnîndu-se însă nici caracterul teritorial și vom vedea că aceste două partide ale Drăculeștilor și Dăneștilor îl capătă numai ceva mai tîrziu. Era firesc lucru ca să fie așa,

---

[113] Conduratu, *op. cit.*, p. 134, pune 1448. [Între anii aceștia se dă începutul domniei lui Vladislav].

[114] „Arhiva istorică", I, 1, p. 142. Documentul are data greșită; el nu poate fi din 1456, deoarece Vladislav moare în 1455, cum vom vedea în curînd (nota 119) ⟨de fapt în 1456⟩.

[115] Citat de Conduratu, *op. cit.*, p. 147.

[116] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 60.

[117] Document din apr. 1453 (Hurmuzaki, *Doc.*, II/2, p. 70).

[118] 15 nov. 1453 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV/1, p. 41).

[119] Inscripția reprodusă de Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 254.

[120] Ureche, în *Letopisețe*, ed. I, p. 156 [ed. II, p. 190, ed. Giurescu p. 132].

deoarece aceste partide de la început nu se prind într-o rivalitate de țară, ci într-una de familie, ca urmașe a doi frați ce-și credeau egală îndreptățirea la tron.

Se înțelege că această rivalitate, care aducea fără încetare amestecul străinilor în daraverile Țării Românești, o făcea să cadă tot mai mult sub turci și sub unguri. Despre starea ei sub turci am văzut cele raportate de Ducas, istoricul bizantin[121], rapoarte care, dacă nu pot fi exacte pentru anul 1421, cînd sînt aduse, desigur că sînt pentru ceva mai tîrziu, după repetatele amestecuri ale turcilor în Țara Românească, cînd lucrurile se vor fi petrecut așa și de aceea găsim pe Alex[andru] Aldea nevoit să dea „copii boierești" ca zăloage la turci, iar pe Vlad Dracul să lase la Constantinopole pe propriile sale odrasle.[122] Cît privește pe unguri, cît de mult căzuse Țara Românească din starea în care ajunsese pe timpul lui Mircea cel Bătrîn se vede dacă asemăluim [comparăm] rostirile din tratatul lui Mircea cu Sigismund din anul 1395[123], înaintea bătăliei de la Nicopole, cu ale urmașilor săi către regii Ungariei.

Am văzut cum se laudă Dan al II-lea că s-a „îndurat *domnul meu*, craiul, asupra domniei mele și m-a luat drept *adevărată slugă*"[124]. Într-un hrisov al său din 1431 Dan zice că „am scris acest hrisov cînd a venit Stoica Hospîndie cu hrisovul lui Mircea voevod făcut cu voia *stăpînului meu, craiul*"[125] [140]. Alexandru Aldea vorbește iar de „porunca *domnului meu*, craiul"[126]; pentru a arăta și mai bine gîndul de supunere în care se pusese față de regele Ungariei, Aldea adaugă într-o scrisoare: „știți voi bine că domnul meu, craiul, nu mă ține pe mine cum a ținut pe Dan voevod, ci m-a luat drept fiu de suflet".[127] Vlad Dracul numește pe regele Ungariei: „domnul meu chesarul".[128] Aiurea se jăluiește „cum a lăsat pe copilașii lui să fie omorîți întîi pentru pacea creștinilor, al doilea ca să fim eu și țara mea a stăpînului meu craiul."[129]

Țara Românească — și lucrul nu se putea altfel — căzuse deci prin luptele pentru domnie între cele două familii în supușia din ce în ce mai rostită a ungurilor și a turcilor. Iată rezultatul fatal sociologic al dezbinărilor lăuntrice [141].

NOTE ȘI COMENTARII

[1] Despre comes Laurentius de Longo Campo vezi mai nou: Emil Lăzărescu, *Despre piatra de mormînt a comitelui Laurențiu și cîteva probleme arheologice și istorice în legătură cu ea* (SCIA, 1957, nr. 1—2, p. 109—127); Pavel Binder, *Din nou despre „Comes Laurentius de Longo Campo"* (SCIA, artă plastică, 1975, p. 185—188).

[2] Afirmația cronicii — reluată de Xenopol — că Radu Negru ar fi descălecat mai întîi la Cîmpulung și apoi la Argeș (sau la Curtea de Argeș) este pusă la îndoială de existența în această din urmă localitate a unui centru politic mai vechi, din sec. XIII, unde și-au avut reședința Seneslau și urmașii săi. Vezi N. Constantinescu, *Basarab întîiul, Tihomir și — poate — Seneslau* (MI, 1970, nr. 4, p. 64—68). Basarab și-a mutat temporar reședința la Cîmpulung după 1330, cînd

---

121 Ducas, p. 130. Vezi mai sus, p. 94.
122 Mai sus, p. 97 și 99.
123 Mai sus, p. 82.
124 Mai sus, p. 95.
125 Bogdan, *Documente și regeste*, p. 22.
126 *Ibidem*, p. 26—27.
127 *Ibidem*, p. 29. Mai sus, p. 96.
128 *Ibidem*, p. 35. Compară cu p. 42, 44 și 46.
129 *Ibidem*, p. 43.

curtea domnească de la Argeș a avut de suferit din pricina oștilor maghiare invadatoare. Vezi și cap. I, nota 34. De curînd s-a exprimat ideea că Seneslau ar fi fost înmormîntat, spre sfîrșitul sec. XIII, în prima biserică domnească de la Curtea de Argeș. Vezi Mircea Petrescu, *Voievodul Seneslau și lespedea cu gisant de la Argeș* (MI, 1983, nr. 8, p. 14—16). Persoana reprezentată pe acest misterios gisant nu a fost încă identificată în mod convingător, din lipsă de date sigure.

Cercetările arheologice întreprinse la Cîmpulung nu au dus încă la descoperirea vestigiilor fostei curți domnești; singura clădire cunoscută datînd din sec. XIV este biserica domnească, refăcută de Matei Basarab. Vezi Gh. I. Cantacuzino, *Probleme ale secolelor XIII și XIV la Cîmpulung și cercetările arheologice de la fosta curte domnească* (SCIV, 1981, nr. 1, p. 131—139 + 3 planșe).

[3] Așa cum a arătat Alex. Lapedatu, data probabilă a pisaniei de la Cîmpulung va fi fost 1315, cînd domnea, într-adevăr, Basarab—Negru vodă (*Cum s-a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești,* în AIINC, II, 1923, p. 289—314). Despre mănăstirea zisă a lui Negru vodă din Cîmpulung, amintită în documente la 1352, vezi N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Țara Românească,* I, Craiova 1970, p. 163—166; *Din cetățile de scaun ale Țării Românești,* Buc., 1974, p. 205—275 și Veniamin Nicolae, *Ctitoriile lui Matei Basarab,* Buc., 1982, p. 59—67.

[4] Xenopol are perfectă dreptate cînd afirmă că — în vremea sa — cronologia domnilor de pînă la Mircea cel Bătrîn era „cu neputință de precizat". Între timp, însă, lucrurile s-au mai lămurit. Pentru primii domni, cronologia lui Xenopol este foarte aproximativă: din primul domn, Basarab, se fac trei: Radu Negru (1290—1310), Ivancu Basarab (1310—1320) și Alexandru Basarab (1320—1364): la acesta din urmă, Xenopol contopește în domnia lui Basarab și pe fiul său Nicolae Alexandru (1352—circa 1364). Asupra erorilor de cronologie vom reveni mai jos.

[5] Faimosul Bezerembam — din care se credea în trecut că descind Basarabii — este în realitate castelanul Brzeze (Bresk) din Sandomir, iar Ilaut, ținutul Liovului, astfel încît știrea lui Fazl Ollah Rasid-ed-Din nu privește istoria Țării Românești (A. Decei, *Relații româno-orientale,* Buc., 1978, p. 193—208). Despre opiniile mai vechi în această problemă vezi N. Stoicescu, în vol. *Constituirea statelor feudale românești,* p. 161—162.

[6] Despre tradiția „închinării" banoveților (Craiovești) din Oltenia către Radu Negru „descălecătorul" — introdusă în cronică în vremea domniei lui Matei Basarab —, vezi pe larg *ibidem,* p. 97—99 și 130—132.

[7] Menționăm că, la început (1230), banul de Severin a fost un dregător al regatului feudal maghiar și că, deci, nu a avut nici o legătură cu „închinarea" banoveților către Negru vodă. Vezi I. Minea, *Cînd s-a întemeiat banatul de Severin?* (CI, 1929—1931, p. 359). Bănia s-a transformat în dregătorie românească în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn (1391) și în mare bănie în timpul domniei lui Radu cel Mare (Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească,* Buc., 1965, p. 45—75). Despre situația privilegiată a marelui ban în sfatul domnesc al Țării Românești începînd de la sfîrșitul secolului al XV-lea — cînd dregătoria a fost ocupată de puternica familie Craiovescu — vezi N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători în Țara Românească și Moldova,* Buc., 1968, p. 156—170.

[8] Xenopol combate aici — pe bună dreptate — opinia lui D. Onciul și B. P. Hasdeu, care susțineau că unificarea statală ar fi pornit din Oltenia. Vezi pe larg N. Stoicescu — F. Tucă, *Posada* p. 50—53.

[9] Nu a existat o familie a Basarabilor, iar Radu Negru nu putea fi rudă cu (inexistentul) ban Basarab, despre care vezi mai sus nota 5.

[10] Despre răspîndirea numelui Basarab vezi N. Stoicescu, în vol. *Constituirea statelor feudale românești,* p. 162—163. Bazîndu-se pe răspîndirea antroponimului Basarabă în regiunea Hațeg, I. Conea a susținut chiar că această regiune a fost „teritoriul de origine a Basarabilor de la Argeș" (*Basarabii din Argeș. Despre originea lor teritorială și etnică,* Buc., 1935).

[11] Despre situația specială a Vrancei vezi mai sus cap. I, nota 96.

[12] În realitate, „stăpînitorul Vlahiei" — amintit de Gregoras — nu este Basarab, ci Ioan I Anghelos, despotul Tesaliei (1271—1296). Vezi textul în FHDR, III, 1975, p. 507. Argumentul acesta nu mai poate fi utilizat pentru „încuscrirea" lui Radu Negru cu Ștefan Milutin.

[13] Litovoi (nu Lyten) este voievodul amintit la 1247 în Oltenia și (probabil) cel care a încercat să se emancipeze de suzeranitatea maghiară la circa 1273, pe care unii istorici îl numesc Litovoi II. Vezi N. Stoicescu — F. Tucă, *op. cit.,* p. 33—35.

[14] După cum s-a arătat, Ivanco Basarab însemna de fapt Ioan Basarab, Ioan fiind particula Io sau Ioan, adăugată la numele lui Basarab. Vezi pe larg discuția la Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească*

şi Moldova (pînă în secolul al XVI-lea), Buc., 1960, p. 16—17. Deci Ivanco Basarab este una şi aceeaşi persoană cu Basarab Întemeietorul, care-şi începe domnia la circa 1310.

[15] Vezi mai nou textul publicat de N. Radojčić, *Zakonik cara Štefana Dušana 1349 i 1354*, Belgrad, 1960, p. 142. Este vorba de participarea oştilor lui Basarab la lupta de la Velbujd, din 28 iulie 1330, împotriva lui Ştefan Uroş al III-lea, craiul sîrbilor. Prin această acţiune, Basarab urmărea să asigure un anume echilibru între statele de la sudul Dunării. Despre luptă vezi şi Andrei Gawrilowicz, *Bitka pod Wielbuzda, 28 iula 1330, na szestowickowni pomien*, Beograd, 1930.

[16] Aşa cum am arătat şi la cap. I, Xenopol îi spune lui Basarab şi Alexandru Basarab, confundîndu-l cu fiul său, Nicolae Alexandru, amintit de Ioan de Tîrnave (Küküllö) cu numele de „Alexandru, voievodul transalpin", un „principe sau baron foarte puternic", aflat în stare de „rebeliune" încă din vremea domniei lui Carol Robert (I. G. Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, p. 174). Vezi şi AIIAI, 1984, p. 107 şi 115.

Cît priveşte pe Alexandru Basarab al lui Xenopol, el este amintit într-un document din 1345 ca „Alexandro Bassarati", adică Alexandru al lui Basarab, deci fiul lui Basarab (DRH, D, I, p. 60—61).

[17] Xenopol nu a cunoscut însemnarea din 1352 care aminteşte moartea „marelui Basarab voievod", însemnare descoperită în timpul cercetărilor arheologice de la Curtea de Argeş. Vezi D. Onciul, *Anul morţii marelui Basarab voievod* (BCMI, 1917—1923, p. 101—104). Dacă ar fi cunoscut textul, ar fi separat domnia lui Basarab — mort în 1352 — de a fiului şi urmaşului său, Nicolae Alexandru.

[18] Din lipsă de informaţii, Xenopol trece uşor peste relaţiile lui Basarab cu Carol Robert înainte de campania din 1330. Se ştie că, la 1324, regele Ungariei numea pe Basarab *„woyuodam nostrum Transalpinum"*, ceea ce denotă relaţii bune şi, probabil, recunoaşterea suzeranităţii regelui maghiar. Vezi pe larg analiza Mariei Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria Angevină şi despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale şi în „Cronica pictată"*, în vol. *Din cronica relaţiilor româno-ungare*, p. 90—125. Despre cauzele expediţiei lui Carol Robert vezi N. Stoicescu—F. Tucă, *op. cit.*, p. 92—106 (cu istoriografia problemei).

La data cînd îşi alcătuia Xenopol sinteza sa de istoria României, se cunoşteau mult mai puţine documente cu privire la aceste evenimente, ceea ce explică în bună măsură faptul că istoricul trece mai repede peste ele sau nu le prezintă aşa cum le cunoaştem astăzi, datorită unui substanţial surplus de informaţie, între care un loc de frunte îl ocupă documentele publicate de G. Györffy în 1964. Vezi Maria Holban, *op. cit.*, p. 108—110 şi bibliografia de la N. Stoicescu—F. Tucă, *op. cit.*, p. 204.

[19] Vezi descrierea detaliată a bătăliei, *ibidem*, p. 131—178 şi în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, p. 87—91.

[20] Problema aşa-zisei „trădări", survenită în urma unei păci nerespectate de Basarab, a stîrnit multe discuţii; invocarea ei era menită să justifice ruşinoasa înfrîngere a armatei regale. Vezi analiza Mariei Holban, *op. cit.*, p. 113—116.

[21] Izvorul principal pentru lupta din 9—12 nov. 1330 este *Cronica pictată de la Viena*, care cuprinde numeroase detalii despre bătălie, pe care o consideră „un cumplit dezastru".

[22] Documentele cunoscute care povestesc lupta sau prin care sînt răsplătiţi unii participanţi sînt acum mult mai numeroase şi ele emană şi din cancelaria lui Ludovic cel Mare, urmaşul lui Carol Robert. Vezi DRH, D, I, p. 41—45, 47—54, 55—58, 62—63, 65—71. Într-unele din aceste documente, Carol Robert afirmă cu candoare că „cerceta" „în linişte" Ţara Românească — ca pe o moşie personală — cu o parte a oastei regale, iar la ieşirea din ţară „necredinciosul" Basarab, „la adăpostul unei păci făţarnice" (încheiate în timpul acestei paşnice plimbări!) l-a atacat „într-un loc crîngos şi păduros" (*ibidem*, p. 48).

[23] Despre localizarea luptei din nov. 1330 există o foarte bogată literatură. Vezi mai nou N. Stoicescu—F. Tucă, *op. cit.*, p. 106—130 şi C. Rezachevici, *Localizarea bătăliei dintre Basarab I şi Carol Robert (1330): în banatul de Severin* (AIIAI, 1984, p. 73—87).

Toate discuţiile — inutile, în fond, în lipsa unor izvoare mai precise — au pornit de la faptul că N. Iorga a numit lupta din 1330 „de la Posada". Marele istoric afirma: „ca loc al luptei am dat Posada, singurul cazan de munte ca acesta pe drumul ce duce de la Cîmpulung la Bran; aici, de altminterea, erau să fie zdrobite, exact aşa, peste puţin timp, alte oşti, ale regelui unguresc Sigismund" (de Luxemburg). Precum se vede, N. Iorga a fost influenţat de descrierea ultimei lupte, făcută în documentele regelui Ungariei, în care citim: „pe cînd urcam culmile munţilor, zise în vorbirea curentă Posada (Pazzata), prin nişte strîmtori şi poteci înguste, strînse între tufişuri mari, unde mulţimea românilor

stătea la pîndă, aruncînd cu cruzime, din păduri dese și întunecoase, suliți vătămătoare și săgeți otrăvite“ (DRH, D, I, p. 157). Într-un alt document, se afirmă că românii au înconjurat oastea regală „în trecătorile foarte înguste ale munților numite Posada“ (*ibidem*, p. 183).

Întrucît posadă este un nume comun, însemnînd loc obligatoriu de trecere, fiecare autor a căutat să afle unde poate fi localizată această imaginară posadă (inexistentă în izvoarele relative la luptele din 1330!). Întrucît în *Cronica pictată de la Viena* se susține că lupta s-a dat în timp ce oastea regală trecea printr-o vale lungă, fiecăruia dintre cei care propuneau o localizare sau alta i se părea că locul indicat de el corespunde exact descrierii din *Cronica pictată*, deși elementele de decor de aici sînt cu totul imprecise. Vezi N. Stoicescu—F. Tucă, *Semnificația istorică a bătăliei de la Posada* (R. Ist., 1980, nr. 10, p. 1871).

[24] Textul lui Stryjkowski a fost publicat în *Călători străini*, II, p. 451. Întrucît nu există nici o localitate cu numele Gherghița în apropiere de Sibiu, știrea furnizată de călătorul polon este fantezistă, astfel încît lupta nu poate fi numită de la Gherghița, cum îi spune Xenopol.

[25] Faptul că în documentul din 1324 — citat și mai sus — Basarab este numit „voievodul nostru al Țării Românești“ (*Woyuodam nostrum Transalpinum*) (DRH, D, I, p. 36—37), arată că domnul era recunoscut de regele Ungariei, ceea ce dovedește inconsistența argumentului utilizat de Xenopol. După cum spunea G. Brătianu, „este de ajuns să recitești *Cronica pictată* ca să înțelegi că această campanie a lui Carol Robert, întreprinsă cu forțe considerabile, nu urmărea numai Banatul de Severin, ci căuta să izgonească definitiv pe voievodul român din posesiunile sale, pe care le dorea noul voievod, Toma Szecheny“ (N. Stoicescu — F. Tucă, *Posada*, p. 97 și urm.).

[26] În documentul din 1345, papa Clement afirmă că unii dintre românii (numiți *Olachi Romani*) din Transilvania, Țara Românească și Sirmium „au și ajuns să cunoască drumul adevărului, prin îmbrățișarea credinței catolice“ (DRH, D, I, p. 60—61). Scrisoarea papei stă în legătură cu împăcarea regelui Ungariei cu Țara Românească. Împăcarea însemna recunoașterea unei realități care avea să contribuie decisiv la anihilarea țelurilor lui Ludovic cel Mare în aria est și sudcarpatică. De asemenea, trebuie reținută și constatarea deosebit de prețioasă după care „consolidarea Țării Românești a făcut posibilă și constituirea Moldovei ca stat de sine stătător și emanciparea celor două țări române de sub dominația regatului“ (ungar) (Șerban Papacostea, *O întregire documentară la istoria întemeierii Moldovei*, în AIIAI, 1984, p. 116).

[27] Nicolae Alexandru a avut trei fii: Vlaicu-Vladislav, care l-a urmat la tron, Radu I (c. 1377—c. 1383) și Voislav (nu Nicolae!), care nu a domnit. Vezi BCMI, 1917—1923, p. 56—58.

[28] Clara nu a fost „bulgarcă“, ci maghiară din familia Dobokay (Dobca). La 16 iulie 1372, Vlaicu-Vladislav arată că Ladislau de Dobca era ruda sa de sînge (DRH, B, I, p. 16). Despre aceste aspecte vezi și P. Iambor, *Nobilii de Dăbîca și relațiile cu Țara Românească în veacul al XIV-lea* („Acta Musei Napocensis“, 1979, p. 219—223).

[29] Nicolae Alexandru a avut trei (nu două) fete: Anca, căsătorită cu Ștefan Uroș al V-lea, cneazul Serbiei, Ana, măritată cu Ioan Strațimir, țarul de la Vidin, și Elisabeta, căsătorită cu Ladislau de Oppeln (Opolyi), palatinul Ungariei. Vezi: N. Iorga, *Începuturile noastre în izvoare ungurești nouă* (RI, 1918, p. 2—3); idem, *Românii în cîteva noi izvoare apusene* (RI, 1920, p. 193—201); idem, *Domnița Anca și patronajul ei literar* (AARMSI, s. III, t. IV, 1924—1925, p. 373—374); idem, *Istoria românilor*, III, p. 189—190; CI, 1929—1931, p. 354. Aceste legături de rudenie cu doi monarhi din Balcani și cu cel mai înalt demnitar al regatului ungar au contribuit la consolidarea deosebită a poziției domnului Țării Românești.

[30] Despre motivele luptei dintre Litovoi și regatul maghiar vezi N. Stoicescu—F. Tucă, *op. cit.*, p. 33—35. La început D. Onciul susținuse că Litovoi ocupase înainte de 1273 și Muntenia, opinie la care a renunțat după cercetările arheologice de la Curtea de Argeș.

[31] Ludovic cel Mare (căci Carol Robert murise la 1342!) nu stăpînea ținutul dintre Buzău și Prahova; el a încercat la 1358 să creeze o zonă de liberă circulație pentru negustorii brașoveni între Ialomița și Siret, în virtutea drepturilor sale de suzeranitate asupra Țării Românești, ceea ce a stîrnit opoziția domnului de la Argeș. Vezi lămuririle lui Șerban Papacostea, în SMIM, X, 1983, p. 13—14.

[32] Despre data morții lui Nicolae Alexandru (16 nov. 1364), îngropat la biserica din Cîmpulung, vezi: I. Minea, *Cînd a murit Nicolae Alexandru Voievod* (RA, 1924—1925, p. 290—291); D. P. Bogdan, *În chestiunea autenticității inscripției funerare a voievodului muntean Alexandru Basarab* (RIR, 1932, p. 415—417); idem, *Iarăși despre inscripția funerară a lui Nicolae Alexandru Basarab* (RIR, 1940, p.

345—350); Şt. Olteanu, *Cu privire la data morţii lui Nicolae Alexandru Basarab, 16 noiembrie 1364* („Studii", 1968, nr. 3, p. 523—526).

În textul săpat pe lespedea de mormînt i se spune „mare voievod şi domn" şi „de sine stăpînitor", ceea ce înseamnă afirmarea independenţei statului Ţara Românească.

Xenopol nu vorbeşte despre relaţiile lui Nicolae Alexandru cu Ungaria, despre înfiinţarea mitropoliei Ungro-Vlahiei la 1359 (deşi despre ultimul eveniment tipărise N. Iorga un studiu în AARMSI, 1913) etc. Vezi: Emil Lăzărescu, *Despre relaţiile lui Nicolae Alexandru voievod cu ungurii* (RI, 1946, p. 115—139); Maria Holban, *op. cit.*, p. 139—152; Şerban Papacostea, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, p. 172 şi urm., etc.

[33] Domnia lui Vlaicu-Vladislav — îndeosebi relaţiile sale cu Ludovic cel Mare şi problema Vidinului — a fost cercetată în numeroase lucrări care au adus un spor sensibil de cunoştinţe: V. Motogna, *La războaiele lui Vlaicu vodă cu ungurii, 1368—9* (RI, 1923, p. 12—20); Maria Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină. (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)* (SMIM, 1956, p. 7—62); B. T. Cîmpina, *Scrieri istorice*, I, p. 204—208; N. Constantinescu, *Vladislav I, 1364—1377*, Buc., 1979; Şerban Papacostea, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, p. 182—186 etc.

[34] Vezi A. Sacerdoţeanu, *Ctitorii mănăstirii Cutlumuz* (BOR, 1935, p. 255—259); Virgil Drăghiceanu, *Icoana lui Vladislav vodă din Muntele Athos, aflată la Lavra* (BCMI, 1926, p. 123).

[35] Textul corect al documentului este publicat în DRH, D, I, p. 79; din el rezultă că — „urmînd relele deprinderi părinteşti" — Vladislav ocupase tronul Ţării Româneşti fără a cere învoirea regelui Ungariei, care se considera „stăpînul firesc" al domnului urmărind să „redobîndească hotarele şi ţinuturile de margine" ale regatului, Ludovic cel Mare cere supuşilor săi să se pregătească pentru expediţie împotriva domnului Ţării Româneşti. Expediţia s-a îndreptat însă împotriva Vidinului, regele maghiar urmărind să profite de neînţelegerile ivite între ţarii de la Vidin şi Tîrnovo, Stracimir şi Şişman, pentru a-şi întinde stăpînirea la sudul Dunării; dominaţia directă a regatului maghiar la Vidin crea o situaţie primejdioasă pentru domnul Ţării Româneşti, ameninţat acum şi din sud de puterea regelui Ludovic.

[36] Împăcarea s-a făcut înainte de 10 oct. 1366, cînd Ludovic cel Mare numeşte pe Vlaicu-Vladislav „voievodul nostru din Ţara Românească" (DRH, D, I, p. 84).

[37] Este vorba de primul privilegiu comercial acordat de Vlaicu vodă negustorilor din Braşov, la 20 ian. 1368 (*ibidem*, p. 86—87). Despre împrejurările încheierii acestui acord — care reprezenta un compromis între domn şi regele Ungariei — vezi Şerban Papacostea, *Politica comercială a Ţării Româneşti şi Moldovei* (SMIM, X, 1983, p. 13—14).

Xenopol trece repede peste evenimentele petrecute la Vidin, unde domnul a refuzat să participe la reprimarea răscoalei populaţiei ortodoxe împotriva dominaţiei angevine, ceea ce a creat o stare de tensiune între el şi rege. Vezi Maria Holban, *op. cit.;* N. Constantinescu, *Vladislav* I, p. 91—125 şi V. Gjuzelev, *La guerre bulgaro-hongroise au printemps de 1365 et des documents nouveaux sur la domination hongroise du royaume de Vidin (1365—1369)* („Byzantino-Bulgarica", 1980).

Tot acum au avut loc primele lupte ale Ţării Româneşti cu turcii care sprijineau pe ţarul Şişman, în timp ce Vlaicu ajuta pe cumnatul său, Stracimir. Luptele sînt evocate de Vlaicu vodă într-un document din 1372, în care se spune că domnul ridicase „o oaste puternică împotriva necredincioşilor turci şi a împăratului de la Tîrnovo", iar „Ladislau de Dobca, năvălind împreună cu noi şi cu oastea noastră, s-a luptat vitejeşte împotriva preacruzilor şi necredincioşilor turci şi a împăratului de la Tîrnovo, săvîrşind acolo isprăvi ostăşeşti vrednice de cinste" (DRH, D, I, p. 16). La 7 aprilie 1370 papa felicită pe Vlaicu pentru victorie (Hurmuzaki, II/2, p. 158—159).

Autorul nu aminteşte despre expediţia maghiară împotriva Ţării Româneşti din iarna anului 1368—1369, cînd oştile invadatoare au fost înfrînte la cetatea Dîmboviţei. Vezi Al. Vasilescu, *Cetatea Dîmboviţei* (BCMI, 1945, p. 25—53), C. C. Giurescu, Dinu Giurescu, *Istoria românilor*, II, p. 27. Nu se spune nimic despre primele emisiuni monetare ale Ţării Româneşti, realizate de Vlaicu. Vezi C. Moisil, *Monetăria Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor* (AIINC, 1924—1925, p. 107—159); Octavian Iliescu, *Moneda în România*, Buc., 1970, p. 14—19. În sfîrşit, mai amintim că Vlaicu-Vladislav este ctitorul mănăstării Vodiţa. Vezi îndeosebi Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura veche românească* („Romanoslavica", XI, 1965, p. 236—285).

[38] În textul lui N. Iorga (reprodus din „Századok", 1900, p. 607), nu i se spune lui Dobrotici „domnul Dobrogei". Vezi *Istoria românilor*, III, p. 238.

[39] Documentul din 1369 este publicat în DRH, B, I, p. 12—13. În el Vlaicu poartă și titlul de ban de Severin și duce de Făgăraș, ceea ce dovedește că cele două posesiuni i-au fost recunoscute cu titlul de feude în schimbul acceptării suzeranității regelui Ungariei. Este posibil ca documentul să fi plecat din cancelaria maghiară (N. Iorga, *op. cit.*, p. 238), aceasta deoarece în documentele interne, emise de cancelaria sa, Vladislav se intitulează doar domn a toată Ungro-Vlahia, fără „mila" lui Ludovic (DRH, B, I, p. 18).

[40] Episcopia catolică de Argeș a fost înființată la 9 mai 1381, din inițiativa lui Ludovic cel Mare (C. Auner, *Episcopia Argeșului,* în „Rev. catolică", 1915, p. 439—451).

[41] Se știe că Vlaicu a fost căsătorit cu Cherana sau Cherața, dar nu se cunoaște o fiică a sa cu numele Slava. Vezi I. Minea, *Cherana sau Cherața?* (CI, 1925, nr. 1, p. 412—414).

[42] Xenopol nu amintește de luptele lui Vlaicu cu trupele regatului ungar din ultimii săi ani de domnie, cînd regele îl acuza că s-ar fi înțeles cu turcii (N. Iorga, *op. cit.*, p. 245—246). La 30 oct. 1377 Ludovic amintește de „războiul pornit de noi împotriva românilor din Țara Românească, care de mult timp ne erau necredincioși" (DRH, D, I, p. 110). Vezi și C. Răileanu, T. Nussbaum, *Semnificația istorică a unui tezaur de monede de la Vlaicu vodă atestat în nord-vestul Banatului* (R. Ist., 1984, nr. 6, p. 569—577).

Cu privire la sfîrșitul domniei lui Vlaicu și la relațiile sale și ale urmașului său, Radu I, cu regatul angevin vezi: Carmen Laura Dumitrescu, *Le Voïvode donateur de la fresque de Saint Nicolae Domnesc (Argeș) et le problème de sa domination sur Vidin au XIVe siècle* (RESEE, 1979, nr. 3, p. 541—558) și Maria Holban, *Peut-il être question d'une seconde occupation roumaine de Vidin, par Radu I, suivant de près celle de Vladislav I-er (Vlaicou) de l'année 1369? (ibidem,* 1980, nr. 3, p. 443—457).

[43] Radu I (nu II) a domnit de la c. 1377 pînă înainte de 3 oct. 1385, cînd domnea fiul său Dan I. El a fost un timp asociat la domnie cu fratele său Vlaicu.

[44] Documentul este publicat în DRH, D, I, p. 110—112; în el nu este vorba de tributul, ci de vama sașilor, iar textul despre revenirea Țării Românești în mîinile regelui e puțin altfel. Xenopol nu amintește de luptele lui Radu I cu oștile maghiare din anul 1377. Vezi N. Iorga, *Românii în cîteva noi izvoare apusene* (RI, 1920, p. 193—201) și G. I. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Basarab en 1377* (RHSEE, 1925, p. 73—82).

În vremea cînd scria Xenopol istoria sa, nu se publicaseră încă rezultatele cercetărilor arheologice de la biserica domnească din Curtea de Argeș, unde s-a descoperit mormîntul lui Radu I, cercetări care au stîrnit multe discuții. Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Țara Românească,* I, p. 238—242.

[45] În realitate, Mircea cel Bătrîn a inclus Dobrogea în teritoriul Țării Românești (vezi mai jos).

[46] Despre statul condus de Dobrotici (care va purta numele de Dobrogea) și includerea sa în statul Țării Românești vezi: N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. I. Dobrotici* (AARMSI, s. II, t. 36, 1913—1914, p. 1043—1070); idem, *Dobrotich (Dobrotic, Dobrotici), quelques observations* (RHSEE, 1928, p. 133—138); C. Moisil, *Dobrotici și Mircea cel Bătrîn,* în vol. *1878—1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească,* Buc., 1928, p. 305—314; *Din istoria Dobrogei,* vol. III, Buc., 1971; Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea,* în vol. *Studii istorice sud-est europene,* I, Buc., 1974, p. 44—50; M. M. Alexandrescu-Bulgaru Dersca, *Formarea despotatului lui Dobrotici* („Peuce", 1973—1975, p. 233—247); Sergiu Iosipescu, *Balica, Dobrotiță, Ioancu,* Buc., 1985 (Col. „Domnitori și voievozi").

Statul lui Dobrotici (nume ce înseamnă fiul lui Dobrotă, deci român) este mai vechi decît afirmă Xenopol; la 1348 Dobrotici — urmașul lui Balica — devine despot și conduce despotatul său pînă pe la 1386, cînd a fost urmat de Ivanco, dispărut în cursul luptelor cu turcii din 1388, an în care intervine în Dobrogea Mircea cel Bătrîn, devenit la scurt timp el însuși „despot al țărilor lui Dobrotici". Vezi Ștefan Ștefănescu, *Byzanz — und die Dobrudscha in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Die Bildung des Feudalstaates Dobruscha* („Byzantinische Beiträge", 1964, p. 239—252). Vezi și mai jos nota 104.

[47] Nu existau două provincii Dobrogea, ci una singură, locuită în majoritate de români. Vezi C. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne,* Constanța, 1966.

Despre numele Dobrogea există o literatură extrem de bogată, din care amintim: P. Papahagi, *Originea Dobrogei* („Dunărea", II, 1926, p. 12—17); Martin Petrișor, *Originea numelui Dobrogea* („Limba română", 1965, nr. 4, p. 433—437). După unele opinii mai noi, otomanii ar fi folosit toponimul Dobrogea-ugi sau Dobrogea-vilaiet pentru a indica integrarea în hotarele Imperiului, la 1415, a

statului lui Ivanco, avînd ca centru Caliacra; mai tîrziu, la 1419, după ce au cucerit și ținutul românesc trans-danubiano-pontic (Podunavia), situat la nord de statul lui Ivanco, autoritățile otomane au extins pe cale oficială toponimul Dobrogea asupra teritoriului de pînă la Isaccea. Vezi Anca Ghiață, *Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII—XV)* (R. Ist., 1981, nr. 10, p. 1863—1897).

[48] Despre întinderea statului lui Dobrotici vezi Octavian Iliescu, *A stăpînit Dobrotici la gurile Dunării?* („Pontica", IV, 1971, p. 371—376) și Anca Ghiață, *op. cit.*, care susține că Dobrotici stăpînea doar sudul Dobrogei.

[49] De la Radu I nu ni s-au păstrat documente cu un asemenea conținut. Titlul pare mult mai curînd a fi acela al lui Mircea cel Bătrîn. Vezi mai jos nota 64.

[50] Documentul este publicat (cu unele diferențe) în DRH, B, vol. I, p. 20—21. Într-un alt hrisov, din 5 aug. 1424, Dan al II-lea afirmă însă că Radu I „a ridicat din temelie" mănăstirea Tismana, iar Dan I „a întărit-o cu multe lucruri" (*ibidem*, p. 106). În sfîrșit, la 2 iunie 1418. Mihai I susține că mănăstirile Cozia și Cotmeana au fost întemeiate de bunicul și de tatăl său, adică de Radu I și de Mircea cel Bătrîn (*ibidem*, p. 87). Tot lui Radu I (confundat cu legendarul Radu Negru al cronicii) tradiția îi atribuie și alte ctitorii, precum schitul Jghiabu-Vîlcea. Dan I a dăruit un clopot mănăstirii Cotmeana la leatul 6893 (1384—1385). Vezi Ștefan Andreescu, *Clopotul Cotmenei* (MI, 1970, nr. 12, p. 52—53).

[51] În realitate — potrivit cronicii țării, ca și unei cronici bulgare — Dan I a fost ucis într-o luptă cu țarul Șișman, la 23 sept. 1386. În documentele sale, Mircea cel Bătrîn îl numește „sfînt-răposatul fratele domniei mele, Io Dan voievod" (DRH, B, I, p. 23), ceea ce exclude posibilitatea unui conflict sîngeros. Vezi discuția la Gr. Conduratu, *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria pînă la anul 1526*, Buc., 1898, p. 86—88, care arată că este posibilă o confuzie cu luptele din 1420 dintre Dan al II-lea și Mihai.

[52] L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, Buc., 1958, p. 64, afirmă că Dan a fost înlăturat (nu ucis) de supușii săi, care „l-au făcut stăpînitor" pe Mircea.

[53] Pentru genealogia primilor voievozi vezi I. Ionașcu, *Basarabii în tabele genealogice* (SAI, 17, 1972, p. 128—132) și Ștefan Ștefănescu, *Basarabii* (MI, 1968, nr. 7—8, p. 2—9).

[54] De fapt, trupele regatului maghiar au mai trecut Carpații si după 1330, dar au fost înfrînte de fiecare dată, atît în Moldova (Hindău-Ghindăoani, Baia), cît și în Țara Românească. Vezi N. Iorga, *Carpații în luptele dintre români și unguri*, Buc., 1915 (din AARMSI, 1915).

[55] Xenopol exagerează oarecum dușmănia cu ungurii în această epocă (este vorba de fapt de pretențiile de suzeranitate ale regilor apostolici, respinse de domnii Țării Românești), ca și relațiile prietenoase cu bulgarii și sîrbii, care au fost sporadice și fără urmări importante pentru istoria poporului român.

[56] Domnia lui Mircea cel Bătrîn a constituit obiectul a numeroase studii și monografii, dintre care cea mai importantă a rămas P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944. Vezi și: N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., Ed. Militară, 1981; B. T. Câmpina, *Scrieri istorice*, I, Buc., 1973, p. 218—361; Dinu C. Giurescu, *Politica externă a Țării Românești sub Mircea cel Bătrîn*, în vol. colectiv *Pagini din trecutul diplomației românești*, Buc., 1966, p. 54—75.

Întrucît Xenopol nu vorbește decît de politica externă a lui Mircea cel Bătrîn, neglijînd politica internă, va trebui să arătăm că Mircea a fost un bun organizator al statului său: în vremea sa este organizat sfatul domnesc și sînt menționați primii dregători; tot el a organizat oastea țării (acum este menționată prima oară în documente „oastea cea mare") și a completat sistemul defensiv al țării cu cetățile Giurgiu și Turnu; în timpul domniei sale începe exploatarea aramei la Baia de Aramă, iar comerțul extern cunoaște o deosebită dezvoltare. În sfîrșit, Mircea cel Bătrîn a fost un mare ctitor: în afară de cele două cetăți, a construit curtea domnească din Tîrgoviște, precum și mănăstirile: Cozia, Snagov și probabil Brădet și Vișina. Tot din vremea domniei lui datează și alte mănăstiri ca: Bolintin, Glavacioc, Strugalea etc. Vezi: C. C. Giurescu, *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrîn* (AARMSI, s. III, t. VII, 1926—1927, p. 1—58); P. P. Panaitescu, *Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrîn* (RIR, VII, 1937, p. 258—267); N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători*, p. 50—51; idem, *„Oastea cea mare" în Țara Românească și Moldova (secolele XIV—XVI)*, în vol. *Oastea cea mare*, Buc., 1972, p. 34—38; idem, *Organizarea statului feudal Țara Românească în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn*, în vol. *Mircea cel Bătrîn. Culegere de studii*, Buc., 1986; Corneliu Tamaș, *Cancelaria domnească în timpul lui Mircea cel Bătrîn* („Historica", III, 1974, p. 111—120); G. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească*, p. 32—41 (par. Închegarea deplină a sistemului defensiv al Țării Românești în timpul lui Mircea cel Bătrîn); N. Con-

stantinescu, *Coconii. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1972. Pentru monumentele din această epocă vezi bibliografia de la N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, s.v. și A. Sacerdoțeanu, *Mircea cel Bătrîn și biserica ortodoxă a țării sale* (BOR, 1968, nr. 1—2, p. 100—106).

[57] Despre întinderea stăpînirii otomane în Peninsula Balcanică — expansiune ușurată de fărîmițarea statală și de conflictele mărunte dintre formațiunile social-politice, care nu reușeau să organizeze un front comun împotriva primejdiei turcești — vezi: G. Ostrogorski, *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris, 1956, p. 552—572; B. T. Câmpina, *Scrieri istorice*, p. 183—240; Mehmet Mustafa, *Istoria turcilor*, Buc., 1976, p. 134—142; Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, Buc., 1978, p. 33—62 etc. După cum remarca cunoscutul medievist bulgar Ivan Dujcev, dacă turcii au reușit în cîteva decenii să supună statele balcanice și să ocupe teritorii imense, aceasta nu s-a datorat atît puterii lor, cît mai ales slăbiciunii și demoralizării statelor balcanice („Etudes balkaniques", 1973, nr. 2, p. 92).

Expansiunea otomană a fost ușurată și de negustorii genovezi, venețieni și raguzani, care — interesați în schimburile comerciale cu Imperiul sultanilor — puneau interesele lor mai presus decît cele general europene. Vezi D. Angelov, *Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs* („Byzantino-slavica", XVII, 1959, nr. 2, p. 220—275).

[58] În DRH, B, I, p. 22—25, este publicat un singur hrisov de la Mircea din 1387. Domnia sa a început după 23 sept. 1386, cînd a fost ucis Dan I.

[59] Epoca lui Soliman cel Mare (Kanunî) (1520—1566) este considerată drept apogeul puterii otomane; decăderea Imperiului a început la sfîrșitul sec. XVI, cînd expansiunea semilunii a fost stopată, iar instituțiile vechi au început să decadă; înfrîngerea suferită la asediul Vienei din 1683 este semnul evident al acestei decăderi. Vezi Halil Inalcik, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300—1600*, New York, 1973.

[60] *Marii voievozi ai românilor erau conștienți că luptă și pentru apărarea Europei sau a „creștinătății"*, termen ce include popoarele creștine, în opoziție cu musulmanii, care erau păgîni. Iată cîteva exemple: la 11 febr. 1462, înainte de înfruntarea cu trupele otomane, Vlad Țepeș scria lui Matia Corvin, regele Ungariei și aliatul său: „dacă această țărișoară a noastră va pieri, nici măriei tale nu-i va ieși un folos din asta și nici un ajutor, căci ar fi spre paguba tuturor creștinilor" (N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, Buc., 1976, p. 97).

După marea biruință de la Vaslui, din 10 ian. 1475, Ștefan cel Mare atrăgea atenția puterilor europene că Moldova este „poarta creștinătății", avertizînd, totodată, că „dacă această poartă, care este țara noastră, va fi pierdută..., atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie". Viteazul domn considera victoria de la Vaslui ca fiind nu numai a sa, ci a „creștinătății întregi", în numele căreia lupta (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, Buc., 1913, p. 323, 348—349).

În termeni asemănători cu Ștefan cel Mare avea să se exprime și fiul său, Petru Rareș, care arăta că, dacă țara sa va cădea sub otomani, va fi primejduită „toată creștinătatea", deoarece Moldova era „poarta și cheia pentru toate țările creștine" și în primul rînd pentru Polonia și Ungaria (Hurmuzaki, II/3, p. 342).

În sfîrșit, Mihai Viteazul utiliza aceiași termeni folosiți cu un secol mai înainte de Ștefan cel Mare, la 15 iulie 1595, cînd înștiința Polonia: „m-am apucat să ridic această mare greutate (lupta contra otomanilor — n.a.) cu această țară săracă a noastră ca să fac un scut al întregii lumi creștine". Viteazul domn era convins de faptul că Țara Românească și Transilvania constituiau *„străjile și apărătura a toată creștinătatea"* (N. Iorga, *Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în AARMSI, s. II, t. XX, 1898, p. 456). Exemplele citate dovedesc că nu este vorba de o acțiune „neconștiută" a domnilor citați.

[61] Despre această luptă — cunoscută în istorie ca „Dezastrul sîrbilor" — vezi A. Decei, *op. cit.*, p. 50—51. A fost condusă de Uroș al V-lea și la ea au participat probabil și contingente trimsie de domnul Țării Românești (J. Hammer, *Geschichte des osmanische Reichs*, I, p. 103). Xenopol nu amintește lupta de la Cirmen sau Cernomen din 1371, unde sîrbii au fost înfrînți de turci și nici de victoria sîrbilor, bosniecilor și albanezilor la Pločnik, lîngă Niș, din 1387 (A. Decei, *op. cit.*, p. 51, 53).

[62] Lupta de la Kosovo Polje sau Kosovo a avut loc la 15 sau 21 iunie 1389 (după analele sîrbești) sau la 10 august (după cronicile otomane) (A. Decei, *op. cit.*, p. 54—55). Mircea nu a participat personal la această luptă și nici nu a trimis vreun contingent, pe care izvoarele cele mai importante nu îl amintesc. Vezi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 215—223 și P. Tomac, *Kosovska bitka* [Bătălia de la K.], Beograd, 1968. După cum a arătat P. P. Panaitescu, Mircea nu putea ajuta pe cneazul Lazăr, care se afla în dușmănie cu Sigismund de Luxemburg, împotriva căruia ajutase pe răsculații din Croația; în plus, Mircea avea probleme la Dunărea de Jos, unde ocupase Dobrogea.

Înainte de Kosovo, avusese loc o altă luptă, în 1388, cînd — spune o cronică bulgară — oastea turcească ce se îndrepta spre Țara Românească „au bătut-o vlahii și toți (turcii) pînă la unul sau doi s-au înecat în Dunăre; astfel au scăpat în acea vreme bulgarii și vlahii de cotropirea turcească (B. T. Câmpina, *Scrieri istorice*, p. 242).

[63] Așa cum am arătat mai sus, Mircea nu primise „ca moștenire" Dobrogea, intrată în stăpînirea sa după 1388, probabil cu prilejul expediției otomane din acel an.

[64] Documentul a fost datat greșit în 1387; în realitate, el este din ⟨1404—1406⟩, astfel încît nu mai poate fi utilizat ca argument că Mircea „moștenise" Dobrogea, cum susțin încă unii istorici. Titlul corect al lui Mircea este: „mare voievod și domn, ... stăpînind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, încă și către părțile tătărești și Amlașului și Făgărașului herțeg și domn al banatului Severinului și pe amîndouă părțile pe toată Podunavia, încă și pînă la Marea cea Mare și stăpînitor al cetății Dîrstorului"; în această ultimă calitate, el poruncește dregătorilor domnești — între care se găsea și „chefalia din Dîrstor" — să se ferească de bălțile mănăstirii Cozia (Nucet) de la Dunăre (DRH, B, I, p. 63—65). În documentele datate sigur, Dîrstorul este pomenit în stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn la 23 nov. 1406 (*ibidem*, p. 70). Vezi și mai jos nota 102.

[65] Este vorba de alianța încheiată de principele Alâüddin Ali bey de Karaman cu beii de Aydin, Saruhan, Menteșe, Germyan, Hămid, Teke și cu statul lui Kadi Burhaneddin, alianță înfrîntă de Baiazid Ildîrîm (nu de Amurat, care murise în 1389!) în 1390—1392 (A. Decei, *op. cit.*, p. 57).

[66] Expediția de pradă (akîn), condusă de Hoca Firuz beg a avut loc în 1391; turcii s-au întors cu „nenumărate prăzi și bogății" (*Cronici turcești*, I, p. 28). După o cronică bulgară, „Mircea, voievodul valah, i-a lovit pe turci și i-a nimicit rău și abia au scăpat" (B. T. Câmpina, *op. cit.*, p. 245—246).

[67] Mircea cel Bătrîn a plătit tribut mult mai tîrziu, la 1417. După cum s-a arătat recent, nu Mircea, ci rivalul său, Vlad zis Uzurpatorul (după mai 1395 — ian. 1397), a fost primul domn care a plătit haraci Porții. Vezi M. Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu' au début du XVIe siècle* („Revue des Études Islamiques", 1969, p. 60) și A. Decei, *op. cit.*, p. 63—64.

[68] Tratatul s-a încheiat la 10 dec. 1389, fiind ratificat de Mircea la 20 ian. 1390. Cei doi suverani își promiteau sprijin reciproc „din toate puterile" față de „loviturile și năvala dușmană" ale regelui maghiar.

[69] La 17 mart. 1390, la Suceava, solii „ilustrului principe" Mircea cel Bătrîn, împreună cu solii regelui Poloniei, adaugă la înțelegerea stabilită anterior cîteva clauze „care vor întări în chip mai eficace alianța însăși în prevederile ei". Clauzele priveau relațiile celor doi suverani cu regele Ungariei (Hurmuzaki, I/2, p. 315—316, 322—324); vezi și Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 59—62.

[70] Tratatul nu a fost ratificat, ci reînnoit la 17 iulie 1391 (*ibidem*, p. 62).

[71] Întrucît lupta de la Nicopole a avut loc de abia în 1396, Xenopol omite sau datează greșit cîteva evenimente importante, precum: cucerirea Bulgariei pînă la Dunăre, definitivată la 1393 (A. Decei, *op. cit.*, p. 62 și B. T. Câmpina, *op. cit.*, p. 247), expediția lui Mircea cel Bătrîn împotriva cuibului de acîngii din regiunea Balcanilor din același an, ca represalii pentru prada din 1390 (A. Decei, *Expediția lui Mircea cel Bătrîn împotriva acîngiilor de la Karinovasi — 1393*, în vol. *Relații româno-orientale*, p. 140—155) și lupta de la Rovine, 1395, prezentată după Nicopole (vezi mai jos nota 80).

[72] Tratatul a fost încheiat înainte de lupta zisă de la Rovine, la 7 martie 1395, la Brașov, în deplină egalitate între cei doi suverani. Domnul promite să asigure trecerea liberă și sigură a oștilor regale pornite împotriva turcilor „prin locurile supuse stăpînirii noastre", hrana necesară, contra plată, precum și participarea oștilor sale la aceste expediții. Dacă regele va conduce personal expedițiile, Mircea va merge și el „cu toată puterea"; în cazul în care regele va trimite numai oștirea, domnul Țării Românești va proceda la fel. Tratatul nu prevede nici un drept de suzeranitate a regelui maghiar asupra lui Mircea cel Bătrîn și forma cadrul juridic al cooperării lor în lupta împotriva turcilor.

După cum s-a observat, „înfrîngerea din Moldova, conjugată cu agravarea pericolului otoman la granițele sudice ale Transilvaniei, l-au determinat pe Sigismund de Luxemburg să adopte o atitudine mai realistă față de Mircea cel Bătrîn" (Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia, Secolele XIV—XVI*, Buc., 1985, p. 23).

Textul publicat în *Urkundenbuch*, III, p. 135 și urm.; Hurmuzaki, I/2, p. 359—361; DRH, D, I, p. 138—142. Asupra împrejurărilor în care a fost încheiat tratatul vezi Pavel Binder, *Unde a încheiat Mircea cel Bătrîn tratatul brașovean din 1395? Considerații privind localizarea curții feudale din Brașov* („Cumidava", 1970, p. 59—67).

[73] Despre lupta de la Nicopole vezi: E. Kling, *Die Schlacht bei Nikopolis,* Berlin, 1906; T. G. Bulat, *La croisade de Nicopolis dans la litterature du temps* („Mélanges d'histoire générale", Cluj, I, 1927); Atiya Aziz Suryal, *The Crusade of Nicopolis,* London, 1934 (principala lucrare); B. T. Câmpina, *op. cit.,* p. 273—277; A. Decei, *Istoria Imperiului otoman,* p. 64—67 etc.

[74] Documentul din 1395 se referă în realitate la luptele duse împotriva lui Vlad Uzurpatorul, nu a lui Mircea. Vezi B. T. Câmpina, *op. cit.,* p. 266—268.

[75] Textul lui Schiltberger este publicat în traducere în *Călători străini,* I, p. 29; Mircea este numit „Mercerweywod", nu Werter.

[76] Sensul bătăliei de la Nicopole — terminată cu dezastrul oștirii cruciate — a fost definit de E. Gibbons ca fiind „unul din evenimentele cele mai interesante de la sfîrșitul Evului Mediu, nu numai pentru importanța istorică a celor ce au luat parte la ea, dar și pentru că a fost ultima mare întreprindere internațională a cavaleriei feudale" *(The Formation of the Ottoman Empire,* Oxford, 1916. p. 211). Victoria de la Nicopole a dus la consolidarea stăpînirii otomane în Peninsula Balcanică.

[77] În realitate, nu regatul polon l-a răsturnat pe Mircea cel Bătrîn. Deși Vlad Uzurpatorul afirma, la 28 mai 1396, că își datora domnia regelui Poloniei, care i-o confirmase „prin privilegiile sale" (Hurmuzaki, I/2, p. 374—375), el nu ar fi putut ocupa tronul fără consimțămîntul boierimii muntene sau a unei părți a ei, care l-a acceptat ca domn *după* victoria lui Mircea cel Bătrîn la Rovinc, cînd exista pentru boieri primejdia unui spor de putere și de autoritate a domnului și cînd sultanul era obligat să caute colaborarea politică a boierimii pentru a elimina un domn indezirabil Porții. (Vezi Florin Constantiniu, în SMIM, VIII, 1975, p. 103—104). Vlad a intrat în legătură cu regele Poloniei prin intermediul lui Ștefan I, domnul Moldovei, și el dușman al lui Sigismund de Luxemburg, aliatul lui Mircea cel Bătrîn. Vezi și DRH, D, I, p. 167.

Singurul studiu dedicat acestui domnitor efemer — care este probabil nepot (poate un fiu al lui Dan I), nu fiu al lui Mircea — este cel al lui G. T. Ionescu, *Contribuțiuni la cronologia domniei lui Mircea cel Bătrîn și a lui Vlad voievod în Țara Românească,* în *Materiale ale sesiunii științifice a Institutului pedagogic din București pe anul 1956,* Buc., 1957, p. 263—286. Vezi și B. T. Câmpina, *Scrieri istorice,* p. 260—274. Deși a domnit puțin, Vlad a avut timp să emită și monedă. Vezi G. Severeanu, *Moneda lui Vlad I-iu, domn al Țării Românești de la 1395—96—1397 decembrie* (BCMI, 1933, p. 33—36).

[78] După acceptarea ca domn a lui Vlad Uzurpatorul, în 1395 au avut loc o serie de lupte în Țara Românească, între oștirile ce sprijineau pe Mircea cel Bătrîn și tabăra Uzurpatorului, susținută de turci. Expediția condusă de banul Ștefan de Losoncz în mai 1395 s-a încheiat cu un rezultat dezastruos: „atunci Valahia a fost pierdută și Dunărea a căzut în mîna dușmanului", după cum recunoștea Sigismund (V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn,* Gherla, 1924, p. 42). Vezi și idem, *Luptele lui Sigismund și Mircea cel Bătrîn cu turcii, în 1395* (RI, 1925, p. 281—287). În iulie 1395 are loc o nouă expediție, condusă de însuși Sigismund, care reușește să recucerească cetatea Turnu, unde a lăsat o garnizoană maghiară, ceea ce l-a supărat pe Mircea.

Luptele purtate în Țara Românească împotriva lui Vlad Uzurpatorul — susținut de turci — sînt evocate în numeroase documente. Vezi DRH, D, I, p. 150, 157, 159—160, 178. În documentul emis de regele Sigismund la 8 dec. 1397 se afirmă, într-adevăr, că Vlad voievod „fusese pus și ridicat de numiții turci la conducerea zisei noastre Țări Românești", unde dispunea de „o mare oaste de turci și valahi". În lupta cu oastea lui Știbor, voievodul Transilvaniei, „numitul Vlad, care se da drept voievod", a fost greu rănit *(ibidem,* p. 166—167). La data amintită, Vlad fusese prins de oștile transilvănene și dus în Transilvania, iar Mircea cel Bătrîn își reluase domnia după lupta de la Nicopole. Vezi Dinu C. Giurescu, *op. cit.,* p. 65—66.

[79] Este vorba de războiul din sept. sau oct. 1397, terminat cu victoria lui Mircea cel Bătrîn, război pe care Xenopol, urmînd pe Chalcocondil, îl consideră ca fiind același cu cel din 1394. Leunclavius a observat însă că cronicarul a contopit cele două lupte într-una singură; Leunclavius afirmă că „Baiazid s-a luptat cu valahul în două războaie, chiar după mărturia turcilor" (B. T. Câmpina, *op. cit.,* p. 280). Relatarea lui L. Chalcocondil, *Expuneri istorice,* ed. V. Grecu, Buc., 1958, p. 64, despre această luptă este trecută în cronica sa după bătălia de la Nicopole, motiv pentru care Xenopol o prezintă în aceeași ordine cronologică. După opinia lui P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn,* Buc., 1944, p. 241—245 și 275, Chalcocondil se referă în realitate la lupta de la Rovine.

[80] Lupta zisă „de la Rovine" s-a desfășurat înainte de aceea de la Nicopole din 1396. Cele mai multe letopisețe sîrbești datează lupta la 10 oct. 1394; utilizînd *Tipiconul lui Romanov,* Dj. Sp. Radojicić a dovedit însă că data bătăliei este 17 mai 1395 *(La chronologie de la bataille de Rovine,* în RHSEE, 1928, p. 136—139).

Vezi discuţia izvoarelor la Anca Iancu, *Ştiri despre români în izvoare istoriografice sîrbeşti (secolele XV—XVII)*, în *Studii istorice sud-est europene*, I, p. 17—18. Izvoarele (inclusiv cele otomane) nu cuprind date prea precise; într-unul din acestea se spune că lupta a durat „o săptămînă întreagă pe (malurile) Argeşului" (A. Decei, *Relaţii româno-orientale*, Buc., 1978, p. 213).

Lupta zisă „de la Rovine" a fost evocată în numeroase cronici contemporane, unele necunoscute lui Xenopol. Cea mai completă este descrierea din cronica bulgară, după care „lănci nenumărate s-au frînt atunci şi mulţimea săgeţilor a fost nenumărată, încît cerul nu se mai putea vedea de desimea lor"; din cauza numărului mare al celor căzuţi, rîul (Argeş) „curgea roşu de sîngele ce ieşea din mulţimea trupurilor căzute (I. Bogdan, în „Archiv für slavische Philologie", XIII, 1890, p. 530). A fost o luptă foarte grea, în care „din ambele părţi s-au prăpădit o mulţime de oameni", cum spune cronicarul turc Urudj (*Cronici turceşti*, I, p. 48—49). După luptă, adaugă acelaşi cronicar, „sultanul Baiazid se retrăgea plin de demnitate". Vezi şi Aurel Decei, *Două documente turceşti privitoare la expediţiile sultanilor Baiazid I şi Murad al II-lea în ţările române*, în *Relaţii româno-orientale*, Buc., 1978, p. 209—214, şi 220—222.

Localizarea bătăliei zise „de la Rovine" a constituit preocuparea a numeroşi istorici, fără să se ajungă la o opinie general admisă, din cauza impreciziei izvoarelor. Teodor Nicolau, *O eroare istorică. Unde a avut loc lupta de la Rovine?* („România militară", 1934, nr. 5, p. 5—18), susţine că lupta s-ar fi dat la „Rovina Călmăţuiului", lîngă satul Putinei-Teleorman. Cei mai mulţi autori s-au pronunţat însă pentru regiunea rîului Argeş: A. A. Bolşacov, *Localizarea bătăliei de la Rovine* (SMIM, IV, 1960, p. 391—394); Ion Nania, *Contribuţii la problema localizării luptei de la Rovine* (SAI, V, 1963, p. 431—435); M. Branişte, *Noi contribuţii la localizarea luptei de la Rovine din anul 1394* (MO, 1963, nr. 7—8, p. 612—618); C. C. Giurescu, *Căutînd pe hartă Posada, Rovine, Vicina* (MI, 1971, nr. 1, p. 54—56) (o localizează în Oltenia); Vasile Rotomeza, *Rovine. Opinii* („Studii vîlcene", 1972, p. 214—216); Sergiu Iosipescu, *La Rovine în cîmpii* (MI, 1974, nr. 12, p. 14—18) (o localizează la Curtea de Argeş); Zaharia Gărău, *Noi argumente privind localizarea bătăliei de la Rovine lîngă Craiova. O ipoteză de lucru* („Oltenia", 1981, p. 69—87) etc.

[81] După cum am arătat mai sus, lupta „de la Rovine" s-a desfăşurat înainte de expediţia de la Nicopole; în 1397 este vorba de o altă campanie. Vezi N. Iorga, *Cu privire la luptele lui Mircea cu turcii*, în *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 141—142.

[82] Despre modul cum a fost instaurat domn Alexandru cel Bun, vezi mai jos cap. III. Nu există nici o legătură între uneltirile lui Vlad (care nu se afla la Constantinopol) şi acţiunea lui Mircea în Moldova.

[83] Despre această problemă vezi mai nou: M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Les relations du prince de Valachie Mircea le Vieux avec les émirs seldjoukides d'Anatolie et leur candidat Musa au trône ottoman*, în *Tarih Arastirmak Dergisi*, 1972, p. 11—125 şi B. T. Câmpina, *Scrieri istorice*, I, p. 282—361 (cap. Rolul Ţării Româneşti în desfăşurarea „crizei orientale" de la începutul veacului al XV-lea).

[84] Despre lupta de la Cubukova, lîngă Ankara, din 28 iulie 1402, şi urmările ei vezi A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, p. 69—79, care prezintă faptele puţin altfel decît Xenopol. Vezi şi Mihai Maxim, *Captivitatea şi moartea lui Baiazid Fulgerul* (MI, 1971, nr. 8, p. 47—53).

[85] Baiazid a lăsat 6 fii: Soliman, Isa, Musa, Mustafa, Mehmed şi Kasim (A. Decei, *op. cit.*, p. 71).

[86] Despre tratativele dintre Mircea şi Musa şi venirea acestuia în Ţara Românească vezi: L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 114; Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341—1462)*, ed. V. Grecu, Buc., 1958, p. 122.

[87] Musa, ajutat de oştile lui Mircea, a fost înfrînt de Soliman la Kosmidion şi Adrianopol (15 iunie şi 11 iulie 1410), reuşind să ocupe prin surprindere Adrianopol la 17 febr. 1411, cînd a devenit sultan peste partea europeană a Imperiului otoman (A. Decei, *op. cit.*, p. 74). Înainte de aceste evenimente, Mircea avusese lupte cu otomanii la Silistra; o inscripţie pusă de localnici la 1408 aminteşte faptul că „Io Mircea, marele voievod şi domn, a izbăvit (Silistra de turci)". Vezi „Studii", 1952, nr. 3, p. 210—211 şi P. Şt. Năsturel, *Une victoire du voévode Mircea l'Ancien sur les Turcs devant Silistra (c. 1407—1408)* (SAO, I, 1957, p. 239—247).

[88] Musa a fost învins la 5 iulie 1413 la satul Çamurlu, din strîmtoarea rîului Iskăr; el nu a avut cum să ajungă în Valahia, deoarece a fost prins pe drum şi sugrumat (A. Decei, *op. cit.*, p. 76). Vezi şi N. Filipovic, *Princ Musa i şeih Bedreddin*, Sarajevo, 1971.

[89] Domnia lui Musa în Peninsula Balcanică a durat numai de la 17 febr. 1411 pînă la 5 iulie 1413.

[90] Întrevederea de la Severin dintre Sigismund de Luxemburg și Mircea cel Bătrîn (dec. 1406) a avut loc înainte de amestecul domnului în luptele pentru succesiunea la tronul sultanilor, în vederea stabilirii unui plan comun de acțiune (B. T. Câmpina, *op. cit.*, p. 332—333). Este foarte posibil ca la întîlnire să fi participat și Șefan Lazarevici, despotul sîrbilor, care întărește cu acest prilej mănăstirilor Tismana și Vodița mai multe metoașe în Serbia (DRH, B, I, p. 68—69), dovada bunelor sale relații cu domnul Țării Românești.

[91] Documentul din 23 (nu 15!) nov. 1406, în care Mircea — aflat la mănăstirea Tismana — arăta că merge „către Severin" să se întîlnească cu „craiul", este publicat în DRH, B, I, p. 70—71.

[92] Tratatul din 17 mai 1411 (publicat în Hurmuzaki, I/2, p. 472—473 și în DRH, D, I, p. 186—187) a fost precedat de tratativele din 1409—1410; la 6 febr. 1410 regele Poloniei răspunde lui Mircea — numit „amic sincer și ales" — cu asigurări cordiale de alianță (P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 354; vezi și B. T. Cîmpina, *op. cit.*, p. 341—342). În 1409 Mircea cel Bătrîn acordase un privilegiu negustorilor lioveni (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 353).

[93] Asupra acestor împrejurări vezi C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iași, 1984, p. 245—246.

[94] După unele opinii, Roman — tatăl lui Alexandru cel Bun — ar fi fost căsătorit cu o soră a lui Mircea cel Bătrîn, astfel încît Alexandru ar fi fost nepotul domnului Țării Românești (*ibidem*, p. 43); dar o astfel de soră nu este cunoscută din documente și ea nu figurează în spița genealogică a Basarabilor întocmită de I. Ionașcu. Pe de altă parte, căsătoria lui Alexandru cu Ringala nu avusese încă loc. Vezi cap. III, nota 55.

[95] Înainte de expediția lui Mehmed, Mircea susținuse încă un candidat la tron împotriva acestuia, pe Mustafa, și el fiu al lui Baiazid, venit în Țara Românească în iunie 1415 (DRH, B, I, p. 82); în anul următor — „avînd români într-ajutor și nu puțină armată din turci"—Mustafa trece Dunărea dar este înfrînt lîngă Salonic (L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 130 și A. Decei, *op. cit.*, p. 78—79). După cum spune cronicarul Ducas (*op. cit.*, p. 156, 160), Mehmed, „avînd gînd dușman asupra românilor pentru proclamarea lui Mustafa, trimite oaste multă și pradă și arde și face multă stricăciune" în Țara Românească. Xenopol pune „închinarea" lui Mircea înainte de susținerea lui Mustafa la tron.

[96] După cele mai îndreptățite opinii, acceptarea plății haraciului ar fi avut loc în urma unui atac al trupelor turcești în Dobrogea și pe linia Dunării, unde au fost ocupate cetățile Giurgiu și Turnu cu teritoriul din jurul lor, în febr. 1417. Expediția otomană a fost urmarea sprijinului acordat de Mircea mai întîi lui Mustafa și apoi reformatorului religios, șeicul Bedr ed Din, fost dregător al sultanului Musa; acesta s-a stabilit în Dobrogea, a intrat apoi în Bulgaria, unde a încercat să provoace o răscoală, fiind însă prins și ucis (Gh. I. Constantin, *Un înalt dregător turc la curtea lui Mircea cel Bătrîn: șeicul Bedr ed Din*, în „Valachica", 1976, p. 211—218). Vezi analiza acestor evenimente la A. Decei, *op. cit.*, p. 79—81, care citează toate sursele otomane cunoscute.

După alte opinii, Mircea ar fi plătit primul haraci în 1415 (B. T. Câmpina, *op. cit.*, p. 356—357), fiind vorba de două acțiuni otomane: una în 1415 și o alta în 1417.

[97] Xenopol are perfectă dreptate cînd afirmă că aceste așa-zise „capitulații" trebuie să fi existat, de îndată ce, de cîte ori au fost invocate de români în sprijinul autonomiei, Poarta le-a respectat și nu a negat existența lor. Deși contestate de unii istorici (îndeosebi de C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*, Buc., 1908), cercetările mai noi au dovedit că ele au existat; „la o confruntare critică a tradiției cu izvoarele documentare contemporane evenimentelor, nu rezistă afirmațiile categorice (ale lui C. Giurescu) de negare a fondului de adevăr istoric pe care-l cuprinde tradiția" este concluzia lui Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, Buc., 1970, p. 116.

Pentru amănunte privind această importantă problemă a istoriei noastre vezi mai nou: Șerban Papacostea, *Tratatele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV—XVI: Ficțiune politică și realitate istorică*, în vol. *Stat, societate, națiune*, Cluj-Napoca, 1982, p. 93—106 și Mihai Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane în evul mediu: „Capitulațiile"*, în vol. *Din cronica relațiilor poporului român cu popoarele vecine*, I, Buc., 1984, care-și exprimă certitudinea cu privire la existența acestor înțelegeri între Poartă și țările române. Pentru Mircea cel Bătrîn, se invocă un citat din Idris Bitlisi, care spune că, după expediția din 1417, sultanul Mehmed „a întărit legămîntul și înțelegerea" cu Mircea cel Bătrîn (*Cronici turcești*, I, p. 161).

[98] Încheierea unei înțelegeri cu Imperiul otoman nu înseamnă că Mircea și-a plecat capul „sub jugul osmanliilor"; plata haraciului asigura Țării Românești liniștea din partea Porții, care nu se amesteca în treburile sale interne, într-o

vreme în care țările de la sud de Dunăre deveniseră provincii ale Imperiului otoman. Despre situația țărilor române vezi Mihai Maxim *L'autonomie des Principautés Roumaines envers la Porte Ottomane (XVI-e—XVII-e siècles)* („Roumanie. Pages d'histoire", 1982, nr. 4, p. 46—53).

[99] Data morții o consemnează o cronică sîrbească: „Anul 6926 (1418) s-a pristăvit marele voievod al Ungrovlahiei, Io Mircea, ianuarie 31" (L. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Beograd, 1927, p. 224—225). Vezi și P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 344; Anca Iancu, *op. cit.*, p. 18.

[100] Problema întinderii Țării Românești în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn — întindere exprimată în titlul domnului — a fost studiată de D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile sale* (CL, 1901—1903; reprodus în *Studii istorice*, II, p. 19—142), lucrare pe care Xenopol nu o citează. Despre titlul lui Mircea vezi mai sus nota 64.

Întrucît Xenopol afirmă doar că Mircea stăpînea ducatele Amlașului și Făgărașului, „fiind în bune relații cu regii ungurești", trebuie să precizăm că voievodul nu le-a putut moșteni de la predecesorul său, Dan I, care le pierduse datorită relațiilor sale încordate cu Ungaria. Este posibil că Mircea cel Bătrîn să le fi ocupat în 1387—1388, cînd Sigismund de Luxemburg, ales rege al Ungariei, trecea prin momente grele. Pentru a contracara măsurile la care se aștepta din partea regelui maghiar, Mircea s-a apropiat de regele Poloniei.

[101] Despre stăpînirea Chiliei de către domnii Țării Românești s-a scris foarte mult, fără a se ajunge la concluzii definitive. Vezi Anca Ghiață, *op. cit.*, p. 53—54, cu bibliografia problemei. P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul al XV-lea și problema Chiliei* („Romanoslavica", III, 1958, p. 101 și urm.) a susținut că domnii Țării Românești au stăpînit Chilia între 1403 și 1420, opinie combătută de Virgil Ciocîltan, *Chilia în primul sfert al secolului al XV-lea* (R. Ist., 1981, nr. 11, p. 2091—2096), ca și de C. Cihodaru, după opinia căruia Mircea cel Bătrîn ar fi cedat Chilia lui Alexandru cel Bun în anii 1400—1401, căutînd astfel să-l asocieze pe noul domn și aliat al său la apărarea gurilor Dunării (*Formarea hotarului dintre Moldova și Țara Românească în secolul al XV-lea*, în vol. *Stat, societate, națiune*, p. 89).

Că cetatea Chilia era considerată ca fiind a Țării Românești ne-o mărturisește solul polon Martin Chorazicz, trimis de rege să trateze împăcarea dintre sultan și Ștefan cel Mare înaintea campaniei din 1476; una din condițiile puse de Mahomed al II-lea a fost aceea ca domnul Moldovei să-i cedeze Chilia, pe motiv că aceasta aparținuse multă vreme Țării Românești (Dlugosz, *op. cit.*, col. 544). Problema stăpînirii Chiliei în primele decenii ale sec. XV este încă departe de a fi fost rezolvată. Vezi și Octavian Iliescu, *Emisiuni monetare ale orașelor medievale de la Dunărea de Jos* („Pontica", 1971, p. 261—266).

[102] Este vorba de așa-numitele „părți tătărăști", situate în sudul Basarabiei, ținut unde stăpînise înainte „princeps Demetrius", de origine tătară, aflat în relații bune cu genovezii din Chilia. Vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 275, 291, 322; Anca Ghiață, *op. cit.*, p. 47—48. După unele opinii, așa-zisele „părți tătărăști" — termen care indică o „rămășiță terminologică a dispărutei stăpîniri mongole la Dunărea de Jos" — ar fi fost ocupate de Mircea după 1400, în urma unei înțelegeri cu Alexandru cel Bun (Ș. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în SMIM, VI, 1973, p. 55—56).

Stăpînirea lui Mircea asupra acestor regiuni este dovedită și de prezența lui Iarcîn namestnic în sfatul domnesc din 11 mai 1409 (DRH, B, I, p. 76—77). Autoritatea acestui „namestnic" (= locțiitor) se întindea în regiunea Dunării de Jos; în document este vorba de pescuitul morunilor ce se prindeau îndeosebi în regiunea Chiliei (C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, I, Buc., 1964, p. 90—94).

[103] Documentul lui Mihai I poartă data de 29 mai 1418; în el se spune că Mircea era „de veșnică aducere aminte". Primul document intern rămas de la urmașul lui Mircea este datat 22 iunie 1418 (DRH, B, I, p. 86—88).

[104] Despre stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn asupra Dobrogei vezi pe larg Anca Ghiață, *op. cit.*, p. 44—51, care citează și opiniile mai vechi ale istoricilor. Mircea poartă titlul de „terrarum Dobrodicii despotus", adică despot al țărilor lui Dobrotici, în două documente latine din 1390 și 1391, documente utilizate de D. Onciul, *op. cit.*, p. 292 și 296 și de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 47, 188. Vezi și N. Iorga, *La politique venitienne dans les eaux de la Mer Noire. I. Dobrotich* (BSHAR, II, 1914, p. 307), care susține că Mircea stăpînea la început partea de sud a Dobrogei. Despre trecerea Dobrogei în stăpînirea lui Mircea vezi Ștefan Ștefănescu, *Despotatul dobrogean de la Dobrotici la Mircea cel Bătrîn* (MI, 1967, nr. 9, p. 46—53).

După unele opinii mai noi, „domnul Mircea, cînd își începu domnia, moștenea în hotarele estice ținutul transdunăreano-pontic, fără partea de nord-est (delta)", unde colonia genoveză își conserva autonomia administrativă; în același timp,

regiunea gurilor Dunării, începînd de la Isaccea, se afla în stăpînirea voievodului Costea (Anca Ghiață, *Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală — secolele XIII—XV,* în R. Ist., 1981, nr. 10, p. 1882). Tabloul propus este cam greu de susținut, din lipsă de informații sigure.

În legătură cu trecerea Dobrogei sub stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn se află și tabloul ctitoricesc de la biserica mănăstirii Cozia — pictat în 1390—1391 — în care, pe costumul domnului, figurează 7 reprezentări de acvile bicefale, insemne purtate de despoții bizantini. Vezi Răzvan Theodorescu, *În jurul „despoției" lui Mircea cel Bătrîn sau despre un insemn sculptat și pictat de la Cozia,* în vol. *Itinerarii medievale,* Buc., 1979, p. 134—154, care subliniază „coincidența cronologică aproape perfectă între activitatea desfășurată pe șantierul de pe Valea Oltului și unul dintre cele mai însemnate episoade ale acțiunii politico-militare a voievodului în primii ani ai domniei: cucerirea Dobrogei".

Despre întinderea statului lui Mircea cel Bătrîn vezi și C. C. Giurescu — Dinu Giurescu, *Istoria românilor,* II, p. 67—69.

[105] În harta din 1541, atribuită lui G. Reicherstorffer, numai sudul regiunii dintre Prut și Nistru poartă denumirea de Bessarabia. La rîndul său, D. Cantemir, *Descrierea Moldovei,* ed. 1973, p. 83, arată că Basarabia cuprindea aceeași regiune, alcătuită din ținuturile Cetatea Albă, Chilia și Izmail.

[106] Nu se poate spune că încercarea lui Mircea era „nesocotită", dacă ținem seama de faptul că el urmărea slăbirea Imperiului otoman, aflat în plină expansiune.

[107] Titlul corect al lui Mircea este „mare voievod și domn peste toată țara Ungrovlahiei", nu „Ungro-Române" (DRH, B, I, p. 49, 59, 62).

[108] Despre personalitatea lui Mircea cel Bătrîn vezi P. P. Panaitescu, *Io, Mircea voievod* (MI, 1967, nr. 3, p. 1—4); B. T. Câmpina, *„Principele cel mai puternic și cel mai viteaz" — Mircea cel Bătrîn* (MI, 1973, nr. 1, p. 2—8).

[109] Despre urmașii lui Mircea cel Bătrîn și luptele dintre ei vezi Alexandru Vasilescu, *Urmașii lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Țepeș (1418—1456). I. De la moartea lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Dracul (1418—1437)* (RIAF, XV, 1925; și extras, Buc., 1925).

[110] Este vorba de (Ivanco) Basarab și de fiul (nu fratele) său Nicolae Alexandru.

[111] Vezi mai sus notele 51 și 52.

[112] Inscripția din 1413 este a clopotului mănăstirii Cozia (clopotul mănăstirii Cotmeana e mai vechi, din 1385). Vezi Stoica Nicolaescu, *Cercetări arheologice: străvechile clopote ale mănăstirilor Codmeana și Cozia din timpul lui Dan voievod și Mircea voievod,* ⟨f. a.⟩.

[113] Despre asocierea la tron a lui Mihai I vezi pe larg Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie,* p. 281—292, care consideră că asocierea efectivă a început în 1393, fiind determinată de primejdia otomană ivită la Dunăre.

[114] Turcii nu erau prea mulțumiți de Mihai, cu care s-au aflat în conflict în anii 1419 și 1420; în aceste lupte, Mihai a fost ucis de turci, nu de Dan. Odată cu el, au fost uciși sau capturați și fiii săi, Radu și Mihai, amintiți la 1418 (DRH, B, I, p. 87) și care dispar după aceea. Despre lupta pentru apărarea independenței dusă de urmașul lui Mircea cel Bătrîn vezi: Viorica Pervain, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419—1420* (AIIC, 1976, p. 55—79) și Anca Ghiață, *op. cit.,* p. 89—92.

[115] După moartea lui Mihail I în luptele cu turcii, a domnit pentru scurtă vreme Radu Praznaglava, fiul lui Mircea, venit împreună cu oștile turcești. Primul document cunoscut rămas de la el poartă data de 17 mai 1421 (DRH, D, I, p. 217). Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor,* IV, p. 13—14.

În toamna anului 1422, Dan al II-lea — venit, cum spune Xenopol, de la Bizanț (vezi Ducas, ed. V. Grecu, p. 253) — a reușit să-l alunge pe Radu Praznaglava cu ajutorul oștilor transilvănene; la 23 oct. 1422 el era domn (DRH, D, I, p. 221). Au urmat o serie de lupte cu rezultate schimbătoare, Dan beneficiind de sprijinul lui Pippo Spano, comite de Timiș. Cea mai importantă biruință a lui Dan a fost la 23 febr. 1423, cînd ar fi ucis 36 000 de turci.

[116] Documentele sînt publicate în DRH, D, I, p. 227—233, 234—236. Sigismund îi spune lui Dan „credinciosul și iubitul nostru, cinstitul și măritul Dan, voievodul Țării noastre Românești", deși acesta recunoaște că regele l-a primit „drept slugă credincioasă a sa", slugă avînd înțelesul feudal de vasal, nu pe cel de astăzi. În documentele sale interne, domnul numea „slugi" pe boierii săi.

[117] Fiind fiul lui Dan I, Dan al II-lea era văr, nu frate cu Radu Praznaglava, care-și spune fiul lui Mircea cel Bătrîn (DRH, B, I, p. 97, 106).

[118] Scrisoarea regelui cuprinde multe știri despre luptele lui Dan cu turcii. Vezi N. Iorga, *Istoria românilor,* IV, p. 21—22.

[119] Prin „tractatus defensionalis", încheiat în 1426 între Sigismund și Dan al II-lea, apărarea Dunării era lăsată pe seama românilor. În același an, nobilimea

maghiară cerea să nu fie trimisă împotriva turcilor, deoarece aceasta era sarcina românilor, care se aflau sub steaguri încă de la începutul expediției (Hurmuzaki, I/2, p. 538—539).

O misterioasă luptă la care a participat Dan al II-lea este aceea de la Cegov, amintită într-un document tîrziu, din 1639. Vezi Dan Pleşia, Ştefan Andreescu, *Un épisode inconnu des campagnes du voievode Dan II, prince de Valachie* (RRH, 1974, nr. 3, p. 545—557). De curînd s-a precizat că bătălia de la Cegov a avut loc, de fapt, la Ciacova, în Banat la 1425—1426. Vezi *Les Ottomans sur le Bas- Danube au XV-e siècle. Quelques precisions* („Südost-Forschungen", 1982, p. 28—33).

Datorită victoriilor obţinute la sudul Dunării — unde era privit ca un eliberator — folclorul sîrbesc i-a cîntat vitejia. Vezi Vladan Nedić, *Vojvoda Dan u srpskohrvatskoj usmenoj pesmi*, în *Radovi Simpozijuma — Actele Simpozionului (Vrsac, 22—23. V. 1970)* Pančevo, 1972, p. 239—241.

Despre sprijinul dat de trupele bănăţene conduse de celebrul Pippo Spano (Filippo Scolari) vezi: G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Ţările române şi Italia pînă la 1600*, Buc., 1972, p. 61—66 (cu bibliografie italiană); Ioan Haţegan, *Pippo Spano şi lupta antiotomană în Banat în primele decenii ale secolului al XV-lea* („Studii şi comunicări", Caransebeş, 1977, p. 389—402); idem, *Banatul şi începuturile luptei antiotomane (1389—1426). Rolul lui Filippo Scolari* (R. Ist., 1978, nr. 6, p. 1025—1039); A. Armbruster, *Ein Flozentiner Kondottiere unterstützt den Kampf für Unabhängigkeit rumänischer Herrscher* („Rumänien Blätter der Geschichte", II, 1977, nr. 2, p. 58—65).

[120] Vezi DRH, D, I, p. 248—260, unde se publică mai multe documente despre luptele duse de Dan, sprijinit de transilvăneni, împotriva lui Radu Praznaglava, susţinut de turci. Scrisorile în care se vorbeşte despre restaurarea lui Dan al II-lea — „preaiubitul şi măritul bărbat" — poartă datele de 6 aprilie şi 7 iulie 1427 (*ibidem*, p. 252 şi 260). Despre aceste împrejurări vezi şi N. Iorga, *O nouă mărturie asupra luptelor dintre Dan II şi Radu Prasnaglava* (CL, 1901, p. 383—384) şi idem, *Istoria românilor*, IV, p. 22—24.

La luptele din 1427 a participat şi Don Pedro, fiul regelui Portugaliei, după cum rezultă dintr-un document al lui Sigismund de Luxemburg din 25 ian. 1427. Vezi N. Iorga, *Un prinţ portughez cruciat în Ţara Românească a secolului XV*, Buc., 1925 (din AARMSI, 1925, p. 333—337). S-a păstrat un tablou portughez în care sînt reprezentaţi Dan al II-lea şi Dom Pedro, îmbrăcaţi în armuri. Vezi Cristian Popişteanu, *Imagine din cronica româno-portugheză* (MI, 1978, nr. 4, p. 33 + o planşă).

De la Dan al II-lea nu ne-au rămas documente decît din anul următor (DRH, B, I, p. 115 şi urm.), an în care a participat, alături de trupele lui Sigismund, la lupta de la Golubać împotriva otomanilor (3 iunie). Înfrîngerea a însemnat pentru Sigismund începutul falimentului politicii sale orientale.

[121] Ultimul document emis de Dan al II-lea poartă data de 30 ian. 1431 (*ibidem*, p. 276—277). Dan nu a fost ucis de Vlad Dracul, ci a murit într-o luptă cu turcii, după cum se spune într-o cronică sîrbească: „În anul 6940 (1432) a murit Dan voievod, luptîndu-se vitejeşte contra ismailitenilor". (L. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, p. 114). Ţinînd seama de această ştire sigură, ni se pare greu de acceptat opinia lui C. Stoide că Dan al II-lea ar fi fost ucis în luptele cu Alexandru Aldea, susţinut de Alexandru cel Bun (AIIAI, 1980, p. 280—281). După N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 39, Dan ar fi murit la 1 iunie 1432. Între timp, devenise domn Alexandru Aldea (vezi mai jos).

[122] Xenopol exagerează într-o oarecare măsură importanţa luptelor dintre aşa-numiţii Dăneşti şi Drăculeşti, ultimii numiţi astfel după Vlad Dracul, care nu devenise încă domn la data de care vorbeşte Xenopol. În realitate, membrii uneia dintre cele două ramuri nu s-au luptat exclusiv cu membrii celeilalte ci şi între ei, apelînd cînd la turci, cînd la unguri. Vezi I. C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveştii (IV. Pretinsa luptă dintre Dăneşti şi Drăculeşti)*, ⟨f.a⟩, care nu este de acord cu opiniile lui Xenopol expuse în studiul acestuia *Lupta dintre Dăneşti şi Drăculeşti* (AARMSI, s. II, t. XXX, 1907). Vezi şi I. Minea, *Vlad Dracul şi vremea sa*, Iaşi, 1928, p. 15—16.

Referindu-se la evenimentele din 1447—1448 — care au făcut necesară intervenţia lui Iancu de Hunedoara în Ţara Românească — Iohannes Boemus Aubanus afirma că, în acea vreme, „i Vallacchi sono divisi in due parti per la facion loco, e sono i Draguli e i Dani, o Davi". După opinia aceluiaşi autor, Draguli (= Drăculeştii) trecuseră de partea turcilor. Această informaţie — prima de acest fel despre cele două partide rivale — provine desigur din surse ale regatului ungar. Vezi Şerban Papacostea, *Din nou cu privire la demografia Ţării Româneşti în secolul XV* (R. Ist., 1984, nr. 6, p. 579.)

[123] Dan al II-lea nu se numeşte Basarab (care nu era nume de familie!), ci „Io Dan, mare voievod şi domn singur stăpînitor" (DRH, B, I, p. 109).

[124] Vezi Stoica Nicolaescu, *Domnia lui Alexandru vodă Aldea, fiul lui Mircea cel Bătrîn, 1431—1435*, Buc., 1922 (din RIAF, XVI, 1922).

[125] Documentele sînt publicate în DRH, D, I, p. 292—296; în ele este expusă pe larg primejdia care amenința Țara Românească și Transilvania în mai-iunie 1432, ca și convingerea domnului despre interdependența dintre cele două țări.

[126] Vlad Dracul aflase de moartea lui Alexandru Aldea în ⟨nov.-dec. 1431⟩, deși acesta a continuat să domnească pînă în 1436; ultimul său document poartă data de 25 iunie 1436 (DRH, B, I, p. 138—140). La 29 iulie 1435 se zvonise din nou la Bistrița „că Aldea, voievodul Țării Românești, a închis ochii" (DRH, D, I, p. 315). Despre reședința lui Vlad Dracul din Sighișoara vezi Gheorghe Baltag, *Voievozi munteni cu reședințe transilvănene. Vlad Dracul* (MI, 1977, nr. 10, p. 20—21).

[127] Alexandru Aldea a ocupat domnia cu ajutorul lui Alexandru cel Bun, al cărui nume și l-a luat (înainte de domnie se numea Aldea.) Sigismund susținuse pe Dan al II-lea, domnul înlocuit de Alexandru Aldea.

Este greu de spus dacă există vreo legătură între jupanul Aldea, care dăruește mănăstirii Cutlumuz de la Athos, la ⟨1398⟩, satul Cireașov (DRH, B, I, p. 46—47) și viitorul domn cu același nume; întrucît numele de botez nu se moștenea, este vorba probabil de o simplă potrivire de nume, nu de o înrudire, așa cum cred unii cercetători.

[128] Expediția de înscăunare a lui Vlad Dracul a avut loc în toamna anului 1436, după 31 august, cînd se vorbea în Transilvania despre „ridicarea oștirii de acum..., ce urmează să se facă întru ajutorul domnului Vlad, voievodul Țării Românești" (DRH, D, I, p. 327). Se presupune că Vlad Dracul a ocupat tronul în dec. 1436 (C. C. Giurescu — Dinu Giurescu, *op. cit.*, p. 116—117). Primul său document — un privilegiu comercial acordat brașovenilor — poartă data de 24 ian. 1437 (Ștefan T. Eșanu, *Un document necunoscut de la Vlad al II-lea Dracul*, în MI, 1970, nr. 8. p. 77—78).

Despre Vlad Dracul principala lucrare rămîne a lui Ilie Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, Iași, 1928 (extras din C. I., 1928). Vezi mai nou: Damian P. Bogdan, *Un hrisov de la Vlad Dracul* (RA, 1971, nr. 3, p. 475—478); Sergiu Columbeanu, Radu Valentin, *Vlad Dracul (1436—1442; 1443—1447)*, Buc., Ed. Militară, 1978 (colecția „Domnitori și voievozi").

[129] Expediția a avut loc în 1438; în cursul ei, Vlad Dracul s-a străduit să protejeze pe locuitorii Transilvaniei. Vezi Virgil Ciocîltan, *Între sultan și împărat. Vlad Dracul în 1438* (R. Ist., 1976, nr. 11, p. 1767—1790) și idem, *La campagne ottomane de Transylvanie (1438) dans le contexte politique international* (RRH, 1976, nr. 3, p. 437—445).

Despre prăzile turcilor în Transilvania, începînd din 1420, vezi G. Gündisch, *Siebenbürgen in der Türkenabwehr, 1395—1526* (RRH, 1974, nr. 3, p. 415—443).

[130] La acea dată Vlad Dracul se afla în Transilvania nu gonit de turci, ci așteptînd să ocupe tronul cu ajutorul transilvănenilor. Vezi mai sus nota 128. Cronologia este puțin cam nesigură la Xenopol: el pune expediția turcilor din 1438 înainte de ocuparea tronului de către Vlad Dracul în 1436. Vezi și nota următoare.

[131] Vlad Dracul a fost la Poartă în primăvara lui 1442, cînd a lăsat ca loctiitor la tron pe fiul său Mircea. Vezi *Precizări privind cronologia domnilor munteni din deceniul 5 al secolului al XV-lea* („Studii", 1970, nr. 3, p. 607—608). Cronicarul Așik pașazadé afirmă că, la 1442, „pe Dracula (= Vlad Dracul) l-au prins și l-au închis în cetatea Galipoli, iar cei doi fii ai săi au fost internați în fortăreața Egrigöz din vilaietul Ghermiyan" (*Cronici turcești privind țările române*, I, p. 88).

După alte opinii, Vlad Dracul ar fi fost izgonit de Iancu de Hunedoara, care ar fi pus domn în locul său pe Basarab al II-lea. Vezi C. Stoide, *Basarab al II-lea (1442—1444)* (AIIAI, 1980, p. 279 și urm.). Despre aceste împrejurări vezi și N. Iorga, *Les aventures „sarrasines" de Français de Bourgogne au XVe siècle* („Mélanges d'histoire générale", Cluj, 1927. p. 9—56). După închiderea lui Vlad Dracul — tratat ca un dregător al Imperiului otoman — sultanul dorea să transforme Țara Românească în pașalîc, ceea ce explică intervenția viguroasă a lui Iancu de Hunedoara.

[132] După bătălia de la Sîntimbru (18 și 23 martie 1442), Iancu de Hunedoara a trecut munții și, la sfîrșitul lunii august, a instalat ca domn pe Basarab al II-lea, fiul lui Dan al II-lea; la 17 aprilie 1443 Basarab domnea încă.

Despre instalarea ca domn a lui Basarab al II-lea vezi documentul regelui Vladislav al Ungariei din 17 aprilie 1443, în care se spune că, după victoria asupra lui Mezid beg, Iancu a trecut munții „pentru recîștigarea Țării Românești", unde, „învingîndu-l și scoțîndu-l pe voievodul dușman al acelor părți" (= Vlad Dracul), l-a pus domn pe Basarab, fiul răposatului Dan voievod (DRH, D, I, p. 373). Vezi Francisc Pall, *Iancu de Hunedoara și confirmarea privilegiului pentru negoțul brașovenilor și al bîrsenilor cu Țara Românească în 1443* (AIIC, 1966, p. 63—84); Flaminiu Mîrtzu, *Basarab al II-lea, domn al Țării Românești — prezență activă în*

lupta pentru independență („Muzeul Național", 1978, p. 93—98). C. Stoide, *op. cit.*, afirmă că Basarab al II-lea a domnit pînă în 1444.

[133] Vlad Dracul a reluat domnia în 1443; în anul următor el a participat la bătălia de la Varna, ca aliat al lui Iancu de Hunedoara. Despre aceasta vezi: C. I. Karadja, *Poema lui Michel Beheim despre cruciadele împotriva turcilor din anii 1443 și 1444*, Buc., 1936 (din „Bul. Comisiei istorice", 1936, p. 3—58 + 7 pl.); P. P. Panaitescu — N. Stoicescu, *La participation des Roumains à la bataille de Varna (1444)* (RRH, 1965, nr. 2, p. 221—231).

Xenopol nu amintește participarea lui Vlad Dracul la campania de pe Dunăre din anul 1445, relatată pe larg de Walerand de Wavrin, care are cuvinte elogioase despre vitejia și înțelepciunea domnului Țării Românești. Vezi N. Iorga, *Cronica lui Wavrin și românii* („Bul. Comisiei istorice", VI, 1927, p. 57—148) și *Călători străini*, I, p. 81—122. Nu se explică, de asemenea, motivele rupturii dintre Iancu și aliatul său, care a încheiat pace cu turcii; ca urmare, la sfîrșitul lui noiembrie — începutul lui decembrie 1447, Iancu de Hunedoara întreprinde o expediție în Țara Românească, în cursul căreia Vlad Dracul este ucis la satul Bălteni. Vezi Francisc Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447—1448* („Studii", 1963, nr. 5, p. 1049—1072). La 1 febr. 1448 Iancu de Hunedoara acuza pe fostul voievod de infidelitate (Hurmuzaki, I/2, p. 758). Despre motivele uciderii vezi și I. Minea, *op. cit.*, p. 207—216, care conchide: „Înlăturarea lui Vlad vodă fusese pentru Iancu o mare greșeală politică, iar pentru creștinătate o grea pierdere".

[134] După moartea lui Vlad Dracul (dec. 1447), a urmat la tron Vladislav al II-lea, fiul lui Dan al II-lea, numit din această pricină și Vladislav-Dan. Despre domnia acestuia din urmă, vezi pe larg N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, Buc., 1976, p. 26—36. Xenopol acceptă domnia lui Vladislav al II-lea doar din 1449, urmînd probabil cronica lui I. Thuroczi, unde se spune că, la 1447, Iancu a pus domn pe „filium quondam Dan wayuodae", care putea fi atît Vladislav, cît și fratele său, Dan al III-lea, cel ucis de Vlad Țepeș în 1460 (*Chronica Hungarorum*, ed. I. G. Schwandtner, p. 259). Vezi și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 21.

[135] Despre participarea românilor la lupta de la Kosovopolje din 1448 vezi: A. Decei, *Oastea lui Iancu de Hunedoara înainte de bătălia de la Kosovo, 1448* (RIR, 1946, p. 44—48); Ștefan Andreescu, *Une information négligée sur la participation de la Valachie à la bataille de Kossovo* (RESEE, 1968, nr. 1, p. 85—92).

Este foarte posibil ca — în timp ce Vladislav al II-lea se afla la Kosovo, alături de Iancu — Vlad Țepeș să fi ocupat pentru scurtă vreme tronul Țării Românești; la 7 dec. 1448 se știa la Istanbul că sultanul trimisese un fiu de domn cu circa 30 000 de turci să ocupe tronul Țării Românești. Vezi pe larg N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 23—25.

[136] Nu se poate vorbi de asemenea simțăminte la românii din Țara Românească, ce nu suferiseră „calamități" de la unguri. Adevărul este că — în afară de alianța firească dintre țările române — singurul aliat în lupta antiotomană a fost regatul feudal ungar.

[137] Despre relațiile lui Vladislav al II-lea cu Iancu de Hunedoara și motivele alterării lor vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 27—32.

[138] Inscripția are data greșită (1455 în loc de 1456); ultimul document intern rămas de la Vladislav al II-lea poartă data de 15 aprilie 1456 (DRH, B. I, p. 197).

[139] Textul exact spune că piatra au pus-o Barbu și Pîrvu „și cu frații lor, fiii lui Neagoe de la Craiova, pentru că și Vladislav i-a făcut vlasteli" (nu boieri). Vezi Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, Buc., 1965, p. 63—64.

[140] „Slugă credincioasă" (cum își spune Dan al II-lea în privilegiul comercial acordat brașovenilor la 1424 — DRH, D, I, p. 231) nu avea sensul pe care i-l dă Xenopol, ci unul vasalic, specific feudal. Cît privește privilegiul din 1431, domnul arată că a fost emis „cînd a venit Hana Hopîndei cu hrisovul lui Mircea voievod, făcut cu voia domnului (nu stăpînului!) meu, craiul" (*ibidem*, p. 277). Domnul Țării Românești nu era tratat ca o „slugă" de regele Ungariei, care-i spune „credinciosul maiestății noastre, preaiubitul și măritul bărbat Dan" (*ibidem*, p. 260), în timp ce dregătorii săi îl consideră „vestitul Dan, voievodul Țării Românești" (*ibidem*, p. 248).

[141] Xenopol are în mare parte dreptate cînd prezintă rezultatele negative ale luptelor pentru tron dintre 1420 și 1456; nu se poate vorbi însă de „supușia din ce în ce mai rostită" a Țării Românești față de unguri și de turci, deoarece țara și-a păstrat independența.

MOLDOVA PÎNĂ LA ŞTEFAN CEL MARE

1288—1457

Par. 1. Predecesorii lui Alexandru cel Bun

Dragoş, Sas şi Balc, 1288—1348 [1]. — Am văzut la studiul întemeierii domniei în Moldova cum această ţară a primit în două rînduri imigrări din Maramureş, cea dintîi sub Dragoş, pe timpul cînd regele Ungariei, Vladislav, trecu peste munţii răsăriteni ai Transilvaniei, spre a readuce în ea pe cumanii ce fugiseră de sub stăpînirea maghiară, şi a doua sub Bogdan, care se smulse de sub această stăpînire şi, punînd munţii hotar între el şi unguri, întemeiase în Moldova o domnie neatîrnată.

Moldova exista deci ca ţară supusă coroanei ungureşti încă de pe la 1288 şi era organizată de pe atunci sub voievozi, însă vasali ai regelui Ungariei. De aceea nu trebuie să ne mirăm dacă aflăm în istoricul polon Dlugosz că la anul 1325 regele Vladislav al Poloniei, adunînd un mare număr de oşti şi cu ajutorul popoarelor vecine, adică al rutenilor, *moldovenilor* şi litvanilor, intră în marca de Brandenburg.[1] Totuşi, istoria propriu-zisă a statului moldovean nu începe decît cu Bogdan care desfăcu şi această domnie de sub autoritatea maghiară, după cum desfăcuse Radu Negru pe aceea a Munteniei.

Bogdan I, 1348—1365 (?). — La anul 1348 Bogdan deslipi Moldova de coroana ungurească şi o făcu de sine stătătoare, punînd astfel începutul statului moldovenesc [3]. El aşeză capitala lui în Suceava [4], pe care o află întemeiată de mai înainte în Moldova, precum fusese întîlnit Cîmpulung în cale de Radu Negru. De acolo începu repedea lăţire a ţării către pajiştile, nu deşerte de oameni, dar lipsite de organizare, ce se întindeau către sud şi răsărit. Numărul emigranţilor de peste munţi sporea pe fiece zi şi marea mulţime a românilor [5] ce cuprinseră această ţară o făcu în curînd să dobîndească puteri îndestule pentru a se opune cu succes năvălirilor maghiare care se repetau mai în fie ce an şi aveau de scop întoarcerea acestei ţări sub suzeranitatea ungurească. Bogdan bătu pe Balc, fiul lui Sas (precum şi pe regele Ludovic, ce alergase în ajutorul lui) şi-l alungă peste munţi să guste acolo în pace şi linişte dulcele roade ale stăpînirii ungureşti [6]; curăţi Moldova de partizanii supunerii maghiare, coborîtorii vechilor voievozi, iar el se hotărî să rupă pentru

---

[1] Dlugosz, *Historiae Polonicae*, Lipsiae, 1711, ad annum 1325, col. 989: „Et contractis magnis suarum gentium copiis, auxiliis etiam vicinorum populorum, videlicet Ruthenorum, Walachorum et Lithuanorum stipatus marcham Brandeburgensem ingreditur". În terminologia polonă Walachi au însemnat totdeauna pe moldoveni [2]; muntenii sînt numiţi *Multany*.

Cronologia celor dintîi domni ai Moldovei este tot atît de puţin sigură ca şi aceea a celor munteni.

totdeauna aceste lanțuri îngreuetoare și munții pe care îi interpuse între el și unguri îi ușurară greaua întreprindere; Moldova începu a trăi propria ei viață [7].

Asupra măsurilor pe care Bogdan le luă în Moldova pentru- a-și întări stăpînirea sîntem din nefericire mai săraci în științe decît asupra celor săvîrșite de Radu Negru în Muntenia. Fără îndoială că el recunoscu, ca și Radu Negru, privilegii grupelor de români așezați prin locurile țări, precum celuilalt Cîmpulung din Bucovina și celor din codrul Tigheciului sau Codrenilor, asupra cărora domnitorul avea dreptul numai de a le numi vornicul[2] [8], iar pe celelalte le lăsă să se ocîrmuiască de sine, numindu-și ele judecătorii lor și plătind domnului numai un tribut anual, apoi fiind îndatorite la slujbă armată, poziție de care se bucurară locuitorii acestor două regiuni pînă pe timpul lui Cantemir, care ne arată privilegiile lor.[3]

Întinderea Moldovei către sud trebui să se oprească puțin mai jos de Bacău și Bîrlad, pînă unde se întindeau stăpînirile Basarabilor. Ea nu putea apoi să atingă Dunărea, al cărui mal stîng era de asemenea sub a lor autoritate.[4] Pentru a se deschide în spre mare, ea se lăți mai către răsărit, ajungînd chiar la țărmurile acesteia puțin timp după descălecare, către gurile Nistrului, la Cetatea Albă [9].

Lațcu, 1365 (?)—1374 [10]. — Data morții lui Bogdan nu este cunoscută; ea a fost însă anterioară anului 1371, cînd domnește fiul său *Lațcu*. Izvoarele cele mai vechi ale istoriei moldovene, precum pomelnicul de la mînăstirea Bistrița și cronica putneană[5] [11], spun ambele că Lațcu a fost fiul lui Bogdan, ceea ce este conform și cu faptul că, pe cînd pe Bogdan îl întîlnim domnind în Moldova pe la 1348, Lațcu nu apare decît la 1371. Dușmăniile cele neîncetat reînnoite ale lui Ludovic contra lui Bogdan slăbiseră de la un timp statul nou înființat care avea nevoie de odihnă spre a-și reculege puterile.

Lațcu, știind că prigonirile cărora era expus erau făcute mai ales din pricini religioase, se declară proteguitorul religiei catolice în Moldova; ba chiar se preface a primi acea religie, pentru a se îmbuna și mai bine cu ungurii [12]. În 1370 voevodul trimite la papa Urban al VI-lea pe doi frați minoriți, Neculai de Melsac și Pavel de Svidevitz, spunînd sfîntului părinte că, „deși el și cu poporul său sînt creștini, sînt însă schismatici și doresc să se întoarcă la credința adevărată“, cerînd să scoată Moldova de sub jurisdicția episcopului de Halici și să înființeze un episcopat catolic în Siret[6] [13].

---

[2] Toader vornicul de Cîmpulung arată în 1646 că „s-au milostivit măria sa Vasile vodă de mi-au dat vornicia de Cîmpulung“. *(Documente [românești din arhivele] Bistriței. [Scrisori domnești și scrisori private]*, de N. Iorga, I, [Buc., 1899], p. 78); alte numiri, *ibidem*, p. 64.

[3] *Descriptio Moldaviae*, [ed. 1872], p. 124. Asupra amănunțimilor în situația cîmpulungenilor vezi prefața lui N. Iorga la *Documentele familiei Calimah*, I, p. I--XVI.

[4] Chalcocondil, ed. Bonn, p. 77 [ed. V. Grecu, Buc., 1958, p. 63] spune că Muntenia se întindea pînă la Marea Neagră, fiind udată de partea dreaptă de fluviul Istru, iar la stînga ei mărginindu-se cu Bogdania (Moldova): „ἔχει δε ἐπὶ δεξία μὲν χαδήχουσα ἐπὶ δάλασσαν τόν „Ιστρον ποταμόν, ἐπ ἀριστερά δε Βογδανίαν χώραν οὕτω χαλουμένην". Muntenia se întindea sigur în Moldova actuală. Pînă unde însă?

[5] Melchisedek, *O vizită la cîteva mănăstiri [și biserici antice] din Bucovina*, în „Revista [pentru istorie, arheologie și filologie]“ a lui Tocilescu, II, [I, 1883], p. 59; Hasdeu, în „Arhiva istorică, III, p. 1 [ed. I. Bogdan, în *Vechile cronice*, p. 193].

[6] Hurmuzaki, *Doc.*, I/2, p. 160.

În 1371 papa rînduiește în acest oraș ca episcop pe Andrei din Cracovia.[7] Siretul era cu deosebire potrivit pentru sediul unui episcop catolic, deoarece, afară de numeroșii armeni catolici, el mai conținea și români de aceeași religie, coborîtori din germanii deznaționalizați, cum se vede aceasta după numele păstrate de locuitorii români ai acestui oraș: Rostok, Biederman, Zimerman, Henric, Aurelius, Lessel, Schoenebek, Kempe, Konrad etc.[8]

La această acțiune de propagandă catolică printre români trebuie raportat un interesant document din 1374 prin care papa Grigore al XI-lea, „aflînd că în părțile Ungariei dinspre tătari ar fi mulți români care ar voi să îmbrățișeze catolicismul dar care ar fi nemulțumiți cu preoții unguri", invită pe arhiepiscopul Ungariei să le pună episcop pe Antoniu din Spalato care știa românește.[9]

Aceste relații au drept urmare întoarcerea chiar a lui Lațcu, cel puțin în aparență, la religia catolică. Soția lui însă, care nu împărtășea motivele politice ale bărbatului ei, refuză să se lepede de credința ei și se vede că trimișii papei vor fi îndemnat pe Lațcu să se despartă de ea spre a nu-și pune sufletul în cumpănă.

Domnul moldovean însă, care se întorsese numai de formă la credința apuseană, nu înțelegea să facă o asemenea jertfă și era pericol ca, dacă catolicii ar fi stăruit în cererile lor, Lațcu să nu arunce masca ce și-o pusese pe față și atunci toată întreprinderea papei să fie zădărnicită. De aceea papa, luînd cunoștință de aceste împrejurări, scrie el însuși lui Lațcu în 1372: „precum te felicităm pentru întoarcerea ta la religia catolică, astfel ne pare rău de femeia ta, care stăruiește în rătăcirile cele vechi, sperînd că tu, prin sfaturi priincioase, vei întoarce-o către credința adevărată. *Nu-ți impunem să o lepezi* nici măcar pentru cîtva timp; numai cît bagă de seamă ca nu, din viețuirea împreună cu acea soție, să te lași a fi ademenit de ea și să te lepezi de credința catolică".[10]

Să se observe că, tot pe atunci, lucrau papii și asupra Munteniei, prin Clara, văduva lui Alexandru Basarab, spre a întoarce la catolicism pe Vladislav, domnul acelei țări. Papa izbuti și de astă dată tot atît de puțin de a face pe români să-și lepede religia străbună; el cîștigă totuși un pas îndestul de însemnat, înființarea unei episcopii catolice în Moldova, mai întîi în orașul Siret. Episcopia fu strămutată mai tîrziu, la 1401, la Bacău.[11] Cît de puțin serioasă fusese întoarcerea lui Lațcu la catolicism se vede după aceea că el moare tot în religia ortodoxă și este

---

[7] *Ibidem*, p. 168.

[8] Iorga, *Studii și documente*, I, p. XXIV.

[9] [I.] Mihaly, *Diplome maramureșene*, p. 72.

[10] Bulele papale în *Magazin istoric*, III, p. 124—141. În Hurmuzaki, *Doc.*, I/2, p. 197, culegătorul N. Densușianu omite tocmai interesanta scrisoare a papei care se află în *Magazin istoric*. Se vede că [J. Ch.] Engel, *Geschichte der Moldau [und Walachey*, Halle, 1804], p. 103, nu citise aceste bule de vreme ce susține că Lațcu s-ar fi întors la catolicism spre a se putea despărți de soția lui. Tot așa și D. Onciul, în „Conv. lit.", XXIII, p. 7. Cu toate acestea, textul din bula papală din 1372 (*Magazin istoric*, p. 140) nu lasă nici o îndoială: „non intendimus cogere ad eam quocunque tempore dimittendam; sed caute caveas ne propter mutuam cohabitationem ipsius uxoris ab ea quomodolibet seducaris et a tuis sanctis propositis et professione retrataris". Tot așa fără de cuvînt spune și Iorga, *[Istoria lui] Ștefan cel Mare*, [Buc., 1904], p. 18, că Lațcu ar fi întrebat la Roma dacă trebuie să se despartă de soția lui [care nu vroia să părăsească ortodoxia; vezi ed. 1978, p. 17].

[11] Articolul lui Kemeny se ocupă de această chestie, în special p. 3—82 (Kemeny, *Ueber das Bisthum [und das Franziskaner-Kloster] zu Bakov [in der Moldau. Ein Kritischer Beitrag zur Kirchengeschichte der Moldau, Walachei und Siebenbürgen]*, în Kurz, *Magazin für Geschichte Siebenbürgens*, 1846, II, p. 29).

îngropat în biserica română din Rădăuți, unde Ștefan cel Mare împodobește mormîntul „străbunului său Lațcu voevod“[12] [14].

Iuga Koriatovici, 1374—1375 [15]. — Murind Lațcu, rămîne după el numai o fată, *Anastasia*,[13] încît dinastia lui Bogdan se stînsese în linie bărbătească chiar în a doua ei generație. Pe atunci era urmat principiul că nu putea fi dată domnia decît unei vițe de domn. Moldovenii, negăsind o asemenea viță în țara lor, chemară la ei un domn litvan care pe acele vremuri, cînd religia era totul, iar naționalitatea nimic, nici nu putea fi considerat ca element străin.

Acesta este Iuga I Koriatovici. Că el n-a uzurpat domnia Moldovei ci a fost chemat de moldoveni să le fie domn se vede din cronicile litvane, care spun că „moldovenii l-au rugat să le fie domn“.[14] Prin urmare el nu trebuie confundat cu Iuga al II-lea, care domnește pe la 1400, înainte de Alexandru cel Bun, și despre care Cantemir spune că ar fi scos pe Ștefan din domnie cu puterea.[15]

Deși cronicarii noștri nu cunosc doi Iuga și îi confundă în unul singur, a cărui domnie o pun imediat înaintea lui Alexandru cel Bun, totuși, din modul deosebit cum o obținut domnia Iuga Koriatovici, cel adeverit documentar la 1374, și cum a obținut-o Iuga al II-lea, se vede că acești doi domnitori cu același nume nu au fost una și aceeași persoană.[16]

Tot de asemenea spune și Strikowski că „cronicile litvane și rutene ar mărturisi că pe principele litvan Iurie Koriatovici, din cauza deosebitei sale bravuri invitîndu-l la domnie moldovenii, îl încoronară în Suceava; dar, fiind din natură oameni iubitori de schimbare, *în curînd* îl otrăviră. E înmormîntat într-o mănăstire de piatră, o jumătate de zi dincolo de Bîrlad, *unde am fost eu însumi* în 1575“.[17] Această mărturisire formală a lui Strikowski că a văzut el însuși în Moldova mormîntul lui Iuga Koriatovici, care ar fi pierit aici otrăvit de boieri [16], ridică orice posibilitate că el să fi domnit încă o dată în Moldova 26 de ani după aceea, mai ales că Iuga al II-lea vom vedea că a fost prins de Mircea cel Mare, voevodul Munteniei, și dus acolo, unde i se pierde urma pentru totdeauna.

---

[12] Melchisedek, *O vizită la cîteva mănăstiri [și biserici antice] din Bucovina*, în „Revista“ lui Tocilescu, II, [1883], p. 57.

[13] Pe o inscripție din [biserica domnească din] Rădăuți (Melchisedek, *op. cit.*, p. 60), citim: „Io Ștefan voevod, [domn al țării Moldovei], în anul 7005, [luna aprilie 11], a înfrumusețat mormîntul strămoașei sale Anastasia, care a dat Coțmanul acestui sfînt lăcaș, fiica lui Lațco voievod“. Cf. Pray, *Dissertationes*, p. 140 [Textul corect în *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1958, p. 262].

[14] *Letopiscie litvy*, în Hasdeu, *Istoria critică*, p. 90.

[15] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 40 [ed. 1973, p. 135]. Vom vedea că Iuga al II-lea a scos din domnie nu pe Ștefan, ci pe Roman al II-lea.

[16] Identitatea celor doi Iuga a fost susținută de Onciul în „Conv. lit.“, XVIII, [1884], nr. 1 și XX, [1886], nr. 3 [Este vorba de cele două articole: *Iuga vodă domn al Moldovei la 1374 și 1400* și *În chestiunea lui Iuga vodă]*. Pe urmă însă a revenit. [Vezi D. Onciul, *Curs de istoria românilor de la întemeierea principatelor pînă la epoca lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1905—1906, p. 251, unde se spune: „acești doi domni Iuga, cel de la 1374 și cel de la 1400, sînt confundați într-o singură persoană în cronica lui Ureche“].

[17] Hasdeu, „Arhiva istorică“, II, p. 8. [Vezi *Călători străini*, II, p. 451, unde textul corect tradus este: „Mărturisesc după aceea letopisețele litvane și rusești că pe Iurie Koriatovici l-au luat moldovenii la domnie sau ca voievod al Moldovei și Valahiei, pentru vitejiile sale de cavaler și l-au ridicat la Suceava, în capitală, după obiceiul lor. Totuși, deoarece la dînșii este înnăscută nestatornicia (și) deasa schimbare a stăpînilor, l-au otrăvit pe Iurie Koriatovici la Suceava. A fost înmormîntat la Vaslui, o mănăstire zidită la o jumătate de zi de drum de Bîrlad, unde eu însumi am fost în anul 1575“.]

Astfel acești doi domni cu același nume nu numai că ocupă scaunul în chip deosebit, unul prin chemarea țării, celălalt printr-un act de silnicie, dar îl și părăsesc iarăși fiecare în alt mod, și anume, Iuga I omorît de boieri și îngropat într-o mănăstire lîngă Bîrlad, iar Iuga al II-lea prins de Mircea. Este deci învederat chiar din aceste împrejurări că avem a face cu două persoane deosebite, purtînd din întîmplare același nume. Această împrejurare se va întări încă și mai mult cînd vom fi arătat că Iuga al II-lea era fiul lui Roman și fratele lui Alexandru cel Bun, pe cînd Iuga I era un principe din Litvania.

Domnia acestui Iuga Koriatovici în Moldova din 1374 este adeverită, pentru această dată, printr-un document [17] în care se spune că „cneazul litvan Iurg Koriatovici, voevod, gospodar al întregei Moldove, dă credinciosului său, pan Iacșa Litavor, locțiitorul său de la Cetatea Albă, pentru vitejia sa în luptă cu tătarii la locul Vladin pe Nistru, satul Zăbrăuții. Scris în Bîrlad, 1374 iunie 5."[18]

Asupra acestui document observăm mai întîi că el arată că Iuga se afla sau poate chiar ședea în Bîrlad, unde boierii îl și uciseră curînd după darea documentului și-l îngropară în mînăstirea de lîngă acel oraș, unde Strikowski i-a văzut mormîntul. Apoi mai aflăm că Moldova atinsese pe timpul domnului litvan, adică la numai 26 de ani după descălecare, marginile sale firești către sud, țărmurile Mării Negre, iar pe de altă parte se lățea pînă dincolo de Bîrlad, la hotarul Munteniei. Se mai vede însă că Iuga Koriatovici adusese cu el, din Litvania, mai mulți conaționali pe care îi pusese în dregătoriile țării, precum pe acest pan Iacșa Litavor care nu seamănă a fi fost moldovean. Din aceasta s-ar explica ura boierilor contra lui, care îi împinge să pună capăt zilelor sale.

Ureche arată despre Iuga, acel amintit de el la anul 1400, mai multe amărunțimi care sînt de atribuit lui Iuga Koriatovici pe care cronicarul nostru îl confundă cu cel de al II-lea. El spune despre dînsul că „s-a arătat mai vrednic cu toate, [...] au descălecat orașe prin țară tot [pre] la locuri bune și [le-au] ales sate și le-au făcut ocoale prenpregiur și au început a dărui ocine [prin țară] la voinici ce făcea vitejii la oști".[19]

Faptul că Iuga Koriatovici ar fi descălecat sate și orașe este caracteristic pentru întreaga lui familie, întrucît Koriatovicilor li se atribuie de istoricii ruși reîntocmirea mai a tuturor cetăților din Podolia, precum: Bakota, Smotriciul, Camenița, Braslavul, Vinița.[20] De aceea vedem că fratele lui Iuga, Teodor, este chemat în Maramureș pentru a împopora și ridica țara, sărăcită și aproape deșărtată prin emigrarea lui Bogdan.[21] Facerea de ocoale în jurul satelor, însemnată de Ureche ca ceva neobișnuit, nu este decît sistemul slavon de întemeiere a așezărilor omenești, toate prevăzute cu asemene întărituri[22], încît și această particularitate

---

[18] *Istoria critică,* p. 89. Numele de Iuga era purtat și de români, dovadă voevodul românilor Iuga din Maramureș. Mai sus, p. 35 și urm.

[19] *Letopisețe,* p. 102 [ed. II, p. 136, ed. Giurescu p. 20].

[20] Karamsin, *Histoire [de l'empire] de Russie,* traduite en français, V, p. 7. ⟨ed. Einerling⟩.

[21] [Ioannicius] Basilovitz, *[Brevis] notitia fundationis Theodori Koriatowits, olim ducis de Munkacs [pro religionis Ruthenis ordinis Sancti Basilii Magni,* I—III], Cassoviae, 1799 ⟨1790⟩.

[22] [Jos. Ladislau] Pič, *Zur rumänisch-ungarischen Streifrage. [Skizzen zur ältesten Geschichte des Rumänen, Ungarn und Slaven],* Leipzig, 1886, capitolul „Die alt-slavischen Burgen", p. 148 ș.u. D. ⟨G. I.⟩ Popovici, *[Cronica lui Ureche despre] ocoalele iugaene,* în „Conv. lit.", XXIV, 1900, ⟨1891⟩, p. 1009, înțelege textul lui Ureche în sensul de cercuri administrative și de aceea ar primi varianta dată de Șincai (ad anum 1374) care pomenește numai de orașe, nu de sate. Interpretarea lui Popovici nu se lovește din cauza vorbei *împrejur* care se

ne face să atribuim lui Iuga I cele ce Ureche aduce despre Iuga cel din 1400. Apoi mai observăm și modul cum cronicarul introduce domnia lui Iuga printr-o laudă că s-ar fi arătat mai vrednic în toate, oarecum deși străin.

Tot lui Iuga Koriatovici trebuie raportate și spusele lui Ureche că „ar fi trimis la patriarhia de Ohrida de a luat blagoslovenie și a pus mitropolit pe Teoctist“[23] [18]. Întoarcerea momentană a lui Lațcu la catolicism avuse de efect scoaterea bisericii moldovene de sub autoritatea mitropolitului de Halici, ceea ce papa ordonă să se facă de către cei doi trimiși ai lui și fiindcă în asemenea afacere ascultarea ierarhică de la care atîrna încasarea veniturilor era totdeauna întrebarea de căpetenie, fără îndoială că trebuie să admitem că, odată cu înființarea episcopatului catolic în Siret, a încetat și autoritatea mitropoliei din Halici asupra bisericii moldovene.

Cînd vine Iuga Koriatovici la domnie în Moldova, el trebuia, ca principe ortodox [19] și pentru a-și cîștiga simpatiile țării, să restabilească iarăși ortodoxismul în toată deplinătatea lui, care tot fusese zdruncinat prin aplecarea lui Lațcu către catolicism. Întemeierea unei mitropolii în Moldova este chiar după izvoarele grecești pusă înainte de 1381[24], încît din această împrejurare se întărește faptul înființării unui scaun mitropolitan în Moldova pe timpul lui Iuga I[25] [20]. Stăpînirea, deși scurtă, a acestui energic principe în Moldova avu de efect a consolida puterea statului și mai ales a însemna cu mai mare putere îndreptarea spre ortodoxism, după șovăirile către catolicism de care fuseseră însoțite începuturile sale.

Petru Mușat, 1375—1391 [21]. — Iuga fiind ucis, era vorba de a găsi iarăși o viță de domn pentru scaunul Moldovei, din care se stinsese familia lui Bogdan. Moldovenii o găsiră de astă dată la frații lor din Muntenia, de unde aduseră *dinastia Mușăteștilor* [22].

Este mai întîi învederat că Mușăteștii erau străini de familia Bogdăneștilor și cea mai bună dovadă stă în împrejurarea că Roman Mușat, fiul lui Costea Mușat și fratele lui Petru, ia în căsătorie pe Anastasia, fiica lui Lațcu [23], ceea ce presupune o lipsă de înrudire sau una foarte îndepărtată între familia Mușăteștilor și aceea a Bogdăneștilor.[26]

Despre originea acestei familii din Muntenia vorbește chiar numele ei de Mușat, care înseamnă frumos și se întîlnește destul de des în

---

referă, desigur, nu la cercuri administrative, ci la așezări omenești: orașe sau sate. Autenticitatea documentului din 1374 a fost bănuită de N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 597 și urm. [Vezi și nota [17].

[23] *Letopisețe*, p. 102, [ed. II, p. 136, ed. Giurescu, p. 20]. Acest mitropolit Teoctist I este altul decît Teoctist al II-lea, de pe timpul lui Ștefan cel Mare.

[24] Vezi însemnarea mitropoliilor în care figurează și una pentru Mavrovlahia în 1381, în *Historiae bizantinae*, Venetiis, 1729, XI, p. 351. Cf. [P.] Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien, 1883, p. 136.

[25] Mai multe amănunțimi asupra bisericii române mai jos sub cap. *Biserica*, E. Picot, *Chronique d'Ureche [Chronique de Moldavie depuis le milieu du XIV-e siècle jusqu' à l'an 1594 par Gregoire Urechi]*, Paris, 1878, p. 35, se întemeiază fără cuvînt pe jurămîntul depus de Petru Mușat regelui Poloniei înaintea mitropolitului din Kiev în 1387, pentru a tăgădui existența, la această dată, a unei mitropolii în Suceava și a combate deci înființarea mitropoliei Moldovei de Iuga I. Jurămîntul fusese depus în Polonia, la Lemberg, prin urmare era firesc lucru să se fi făcut înaintea unui mitropolit din acea țară [24]. Vezi actul de închinare a lui Petru Mușat și acel al boierilor săi din 1387 în Ulianicki, *Materialî dlea istorii vzaimnăih otnoșenii Rossii, Polșăi, Moldavii, Valahii i Turții vî XIV—XVI vv.*, Moscova, 1887, p. 1—2: „actum est datum in Lemburga“.

[26] Șincai admite că Petru Mușat ar fi fiul lui Lațcu (ed. 1853, I, p. 375). Atunci Roman, fratele lui Petru Mușat, ar fi luat pe propria lui soră, Anastasia, și deci fiica lui Lațcu. Tot așa susține și Engel, *op. cit.*, p. 112.

Valahia ca nume de localitate: *Mușătești*, sate în Gorj, Argeș; *Mușătoiu*, munte în Gorj; *Mușătesc*, munte în Muscel. În Moldova este o singură localitate cu numele de *Mușata*, în județul Fălciu, în apropiere deci sau chiar în hotarul Munteniei vechi.[27]

În Muntenia însă, patria Mușăteștilor, singura familie princiară erau Basarabii; Mușăteștii, întrucît trebuiau și ei să fie o viță de domn, cătau deci a se fi înrudit și ei cu Basarabii și despre această înrudire sînt mai multe urme care, toate împreună, aduc o convingere aproape deplină a faptului.

Astfel, mai întîi lista domnilor, alcătuită de Scarlatti pe la 1753, pentru Constantin Mavrocordat, al cărui secretar era, listă redactată după documente vechi, spune despre Costea Mușat sau Mușatin, cum îl numește ea, că „nu se știe unde a domnit; se spune însă că s-ar trage din familia despoților regilor Serbiei" și tot această origine o dă aceeași listă familiei Basarabilor[28], indusă probabil la această apropiere prin asonanța între numele Basarab și sîrb.

Apoi marca de familie a Băsărăbeștilor era *trei capete de arab* [25], provenită fără îndoială din finala numelui de *Bas-arab* (arap, în popor, înseamnă om negru), iar acea a Mușăteștilor, care nu mai avea același temei de a purta în ea asemenea figuri, era, cu toate acestea, *două capete de arab*.[29]

Se adaugă la aceasta și relațiile cele de tot strînse ce existau între Mircea cel Mare și Petru Mușat, care mijlocește încheierea tratatelor sale cu polonii[30] și arătarea lui Mircea că ar fi înrudit cu Iaghelonii cu care se înrudise, prin căsătorie, Petru Mușat. Apoi însăși încuscrirea lui Petru Mușat cu mîndra familie a regilor poloni, fiind cumnatul lui Vladislav,[31] arată invederat că și el trebuia să se tragă din viță de domn, fără de care niciodată Iaghelonii nu și-ar fi dat pe rudele lor în căsătorie după niște simple odrasle boierești.

Despre Costea Mușat, lista lui Scarlatti spune, precum am văzut, că nu se știe unde a domnit. Ureche, Cronica putneană și îndeobște izvoarele noastre cele vechi nu-l însemnă ca domn; singur pomelnicul de la Bistrița îl trece în lista voevozilor și anume: *Bogdan, Lațcu, Costea, Petru, Roman*, toți cu epitetul de *voevoda*.[32] Fiindcă însă precum se știe, nu întotdeauna acest epitet înseamnă domnie, s-ar putea admite că Costea să fi fost tatăl bătrîn al lui Petru și Roman, care veni și el în Moldova, cînd fiul său luă coroana și fu onorat și el cu titlul de voevod, ca tată al domnului, precum erau denumiți cu acest titlu fiii domnului ce nu domneau încă.

---

[27] [D.] Frunzescu, *Dicționar geografic* ⟨de fapt: *topografic și statistic*⟩ *al Romîniei*, [Buc, 1872], s.v.

[28] [G.] Pray, *Dissertationes [historico-criticae in annales veteres Hunorum, Avarum et Hungarorum*, Viena, 1775], p. 140; Hasdeu, *Istoria critică*, p. 84.

[29] Hasdeu, *op. cit.*, p. 95, pe care-l urmăm în acest punct al muntenismului dinastiei Mușăteștilor. [Spre deosebire de ei, D. Onciul susținea că Mușata era sora lui Lațcu].

[30] Mai sus, p. 81.

[31] Document din 1388 („Arhiva istorică", I, 1, p. 177): „Vladislav face cunoscut... că cumnatul și amicul nostru Petru, voevodul Moldovei, împrumutîndu-ne 4 000 ruble de argint italian, pe timp de 3 ani..., ne obligăm către el, către fratele său Roman și către copiii lor, de a le întoarce banii la termen, cu condiția ca în caz contrar să le rămînă pentru acea sumă orașul nostru Halici, cu provincia". În textul tradus de Hasdeu stă *ginere* în loc de cumnat; *ziat* însă înseamnă cumnat, și anume bărbatul surorii, nu fratele soției. Compară Onciul, în „Conv. lit." XVIII, p. 5 [26].

[32] Melchisedek, *O vizită*, în „Revista" lui Tocilescu, II, p. 59. Asupra înrudirii Mușeteștilor cu Basarabii, vezi Hasdeu, *Istoria critică*.

Ar urma, din toată această discuție, aproape siguranța că, după Iuga Koriatovici, a apucat domnia Moldovei un membru din familia Băsărăbeștilor din Muntenia [27].

Petru Mușat este arătat de Ureche că ar fi domnit 16 ani. Se știe despre el, cum am amintit mai sus, că urmă o politică în totul conformă cu interesele lui Mircea cel Bătrîn [28]. Așa am văzut că Petru trimite pe *Dugoiu* ⟨Drăgoiu⟩, împreună cu solii lui Mircea, la Vladislav, regele Poloniei, pentru a încheia din partea lui Mircea tratatul de alianță contra regelui Ungariei.

Mult mai delicat și mai greu deveni rolul lui Mușat cînd trebui să desfacă pînă la un punct legătura încheiată cu Vladislav, atunci cînd Mircea începuse a înclina către alianța maghiară. Într-adevăr, noul tratat semnat atunci, prin care regele Poloniei se lega a nu putea pretinde ajutorul lui Mircea contra regelui Ungariei decît dacă de mai înainte îi va fi notificat pricinile războiului și aceste pricini vor fi fost încuviințate de dieta polonă și de divanul Munteniei, punea învederat pe regele Poloniei într-o poziție de inferioritate față cu Mircea, cu atîta mai mult că Vladislav se mai obliga că la cazul cînd Mircea, încheind pace cu ungurii, l-ar cuprinde și pe el în tratat, regele polon să fie îndatorat a o primi.

Acest triumf al politicii lui Mircea, care oarecum dicta voința lui craiului Poloniei [29], fusese opera dibace a diplomației lui Petru Mușat. Tratatul din urmă fusese încheiat chiar în Suceava și la el luase parte în secret și Petru Mușat, ceea ce se vede din clauzula finală, care prevedea că „de ar vrea ori cine dintre aliați, *măcar cum s-a primit în această alianță*, să se dezbine de dînsa, atunci ceilalți aliați, după ce-l vor dojeni pe dezbinat cu dinadinsul, să-l silească a se ținea de făgăduință pe deplin“.[33] Se vede că Petru Mușat nu voise să ia fățiș parte la un act de dușmănie eventuală contra regelui Ungariei și de aceea se introdusese acea clauză care era însă îndestul de străvezie.

Față cu polonii Petru Mușat urmă o politică pașnică și de îndatoriri [31]; se încuscrea cu familia regească și împrumuta pe Vladislav cu 3 000 de ruble de argint. Actul fusese întîi făcut pe 4 000 ruble, dar se vede că Petru, neputînd găsi această sumă, trimite regelui numai 3 000, rugîndu-l să prefacă înscrisul pe suma împrumutată.[34] Însemnătatea sumei pentru acele vremuri [32] se vede mai întîi din faptul că ea constituia un împrumut între două state, apoi din aceea că abia atît putu găsi Petru Mușat în Moldova spre a împrumuta pe cumnatul său; în sfîrșit, din amanetul constituit pentru siguranța ei, întreaga provincie din jurul orașului Halici.

Roman Mușat, 1391—1394 [33]. — Petru Mușat lăsînd moștenitori după cît se vede nevîrstnici, îi urmează în tron fratele său, Roman. Toate cronicile spun despre acest domn că a domnit 3 ani. El se căsătorește cu Anastasia, fiica lui Lațcu vodă, din care căsătorie se născură șase copii, unul din ei fiind domnul de mai tîrziu Alexandru cel Bun.[35] Roman se

---

[33] Dogiel, *op. cit.*, I, p. 598: „quicumque confederatorum qualiterumque in confederatione sit receptus“ [30].

[34] „Arhiva istorică“, I, 1, p. 177 [34].

[35] Lista lui Scarlatti în Pray, *Dissertationes*, p. 140. [35] Tot așa se află înșirați domnii în pomelnicul versuit al mitropolitului Dosoftei. Vezi Melchisedek, *Cronica Romanului [și a episcopiei Roman...]*, I, [Buc., 1874], p. 8. Compară *Letopisețe*, I, p. 100 [ed. II, p. 134, ed. Giurescu p. 17] și un document de la Alexandru cel Bun, care pomenește pe mama lui, doamna Anastasia (Melchisedek, *op. cit.*, p. 103).

intitulează cu mare pompă: „eu, marele autocrat Ioan Roman voevod, stăpînind țara Moldovei de la munte pînă la mare"; descalecă orașul *Roman* ce poartă de atunci numele lui și care în documentele vechi este arătat ca *orașul lui Roman vodă*. În 1392 el dă un document prin care răsplătește vitejia unui Ianoș (Ionăș), dăruindu-i trei sate pe Siret: Ciorsaceuți, Vladimirăuți și Bucurăuți, pe credința lui, a fiilor săi, Alexandru și Bogdan, și a mai multor boieri înșirați în document.[36]

În 1393 găsim pe Roman că jură credință regelui polon.[37]

Șincai, luîndu-se după Bonfinius și Leunclavius, pune între Petru și Roman pe unul Ștefan vodă.[38] Bonfinius anume spune că, în 1390, regele unguresc Sigismund, în al 4-lea an al domniei sale, a făcut o expediție contra lui Ștefan al Moldovei. Această știință este neexactă, întrucît în acel an se încheie tratatul dintre Mircea și Vladislav, prin intermediul lui Petru Mușat. Leunclavius, în analele turcești, spune iarăși că, la 1392, s-ar fi răsculat moldovenii contra lui Ștefan, pentru că el ar fi năzuit la ajutor turcesc, notiță combătută prin documentul din 1392 și actul de închinare din 1393, care, emanînd ambele de la Roman, exclud putința unei domnii intermediare.

Rămîne deci să admitem numai succesiunea indicată de cronica putneană, pomelnicul de la Bistrița, Ureche și mitropolitul Dosoftei, în pomelnicul său versuit, care nu cunosc pe un domn Ștefan între Petru și Roman, ci pun pe acest Ștefan după Roman, unde este dovedit și documentar.[39] Roman vodă este însă scos cu puterea din domnie de către fratele său Ștefan I Mușat.

Ștefan I Mușat și fiii lui, Ștefan al II-lea și Petru al II-lea, 1395—1399. — Între 1395 găsim pe acest Ștefan, fratele lui Roman, dușmănit foarte rău de unguri care duc contra lui două expediții, una în 1395 [37] și a doua în 1397[40], dușmănie ce împinge pe Ștefan înspre poloni, către care se poartă foarte supus, ceea ce se pare că a provenit din cauză că aceștia îl ajutaseră la detronarea lui Roman. Așa el trimite îndată după suirea lui în scaun pe mai mulți boieri care făgăduiesc că voevodul Ștefan va veni la regele Vladislav și va depune jurămîntul de credință, iar dacă cîțiva din sfetnici nu vor veni, ei vor depune jurămîntul înaintea solilor regelui. În același an găsim și jurămîntul lui Ștefan însuși[41] [38].

Puțin timp însă după prestarea jurămîntului, Ștefan iese din domnie, nu se știe pentru ce, lăsînd doi fii, pe Ștefan al II-lea și Petru al II-lea, între care izbucnește o luptă pentru tron [39], în care luptă se amestecă polonii, făcînd să cadă tot mai mult Moldova sub ei. Petru anume este primit de boieri, iar Ștefan, care era mai mare, cere ajutor de la poloni și intră în Moldova. Petru pune însă să taie copacii în pădurea Sepenicului, unde, intrînd polonii, sînt cumplit stîlciți și măcelăriți prin prăvălirea copacilor peste ei. Acest fapt, raportat de istoricul polon Dlugosz, este de admis ca adevărat, fiind o împrejurare care interesa istoria Po-

---

[36] „Arhiva istorică", I, 1, p. 19: document din 1392 martie 30 dat „în al nostru oraș al lui Roman vodă" [DRH, A, I, p. 3—4: „în cetatea noastră", nu orașul].

[37] Dogiel, *op. cit.*, I, p. 599 [36].

[38] Șincai, I, ed. 1853, p. 357.

[39] *Ibidem*. I. Ursu, *Relațiile Moldovei cu Polonia*, p. 30, dovedește că expediția lui Sigismund trebuie pusă nu la anul 1390, ci la 1394 sau 1395. Vezi nota urm.

[40] Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 4: „Sigismundus... praecipue contra Stephanum [Minoris Walachye seu] terre nostre Molduane wayuodam". În 1397 altă expediție contra lui Ștefan (*ibidem*, I, 2, p. 352 [vezi DRH, D, I, p. 130].

[41] Dogiel, *op. cit.*, I, p. 599.

loniei și apoi, pe lîngă aceasta, concordă pe deplin cu arătările cronicilor moldovene care toate pomenesc despre asemenea luptă.[42]

Dlugosz însă face o confuzie cînd pune acest fapt la 1359, pe timpul lui Cazimir cel Mare (1352—1370), deoarece pe atunci domnea în Moldova Bogdan, întemeietorul ei, nu fiii lui Ștefan, ce n-au putut veni decît la 1395, după retragerea tatălui lor Ștefan, adeverit documentar în acest an. Neculai Costin lămurește însă greșeala istoricului polon; el zice: „Petru vodă, fratele lui Ștefan vodă, după gîlceava ce a avut-o cu leșii, pe urmă s-a așezat și singur Petru vodă, *în zilele acestui crai Vladislav Iaghellon,* au mers la Liov, împreună cu boierii țării. Acolo, aflînd pe craiul, s-a așezat legătura de pace de ambele părți, căci Petru vodă văzuse că crăiia Ungariei rămăsese la moartea lui Ludovic fără crai și s-a închinat sub ascultarea lui Vladislav, craiului leșesc". Așadar, întîmplarea pe care Dlugosz o pune greșit pe timpul lui Cazimir cel Mare, Neculai Costin o așează unde se cuvine, sub Vladislav Iaghello. Însă și Neculai Costin face altă amestecare, anume ia pe acest Petru al II-lea drept Petru I Mușat, spunînd că ar fi luat parte la tratările de alianță între Mircea și Vladislav.

Roman a doua oară, 1399—1400 [40]. Roman revine pentru cîteva luni în scaun, după alungarea ambilor săi nepoți și această domnie efemeră se sfîrșește prin înlocuirea cu o alta tot atît de scurtă, aceea a lui Iuga al II-lea, fiul lui Roman.[43]

După cum vedem, domniile Mușăteștilor, cu bun început prin aceea a lui Petru Mușat care ține 16 ani, se strică în curînd prin împerecherea între membrii acestei familii: Roman scos de Ștefan, acesta răpus de proprii lui fii, între care izbucnește o crîncenă luptă și care sînt alungați amîndoi de unchiul lor Roman, ce fusese răsturnat de părintele lor, Ștefan.

Mai trebuia Moldova să mai sufere încă o zvîrcolire sub Iuga al II-lea, fiul lui Roman, pînă să se liniștească un moment sub domnia lui Alexandru cel Bun, popas pe calea suferințelor care reîncep mai vajnice și mai cumplite pentru a părea că se vor stinge în domnia cea lungă și glorioasă a lui Ștefan cel Mare.

Iuga al II-lea, 1400—1401 [41]. — Acest domn, predecesorul lui Alexandru cel Bun, nu trebuie amestecat cu Iuga Koriatovici, care domnește de la 1374—1375 [42]. El nu este un principe străin ca vrednicul litvan ce stătuse un an pe tronul Moldovei, ci fiul lui Roman I, după cum se vede dintr-un document din 28 noiembrie 1400, dat de Iuga și

---

[42] Dlugosz, *Historia* ad annum 1359, col. 1123. Compară Ureche, în *Letopisețe,* I, p. 100 [ed. II, p. 134, ed. Giurescu, p. 17]; Neculai Costin în adnotările la Ureche, *Letopisețe,* p. 101. [ed. II-a, p. 135]; Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* p. 40. Numai *Cronica putneană* nu-i cunoaște. Ne pare neîndreptățit, după asemenea mărturii, a pune în îndoială existența acestor doi fii ai lui Ștefan I, cum face D. Onciul în „Conv. lit.", XX, [1886], p. 276, cu atît mai mult cu cît despre ei se povestește un fapt care trebuise să lase o adîncă întipărire în mintea polonilor. Ursu, *Relațiile Moldovei cu Polonia,* p. 16, vede în Ștefan pe nepotul lui Bogdan descălecătorul, din documentul din 1349, căruia Bogdan, ca tovarăș de răscoală contra ungurilor, i-ar fi încuviințat o parte de țară. Pe nepotul lui Bogdan nu-l cheamă însă Ștefan, ci Stan (mai sus, p. 35).

[43] Un document de la Roman din 1399 la [Franz Adolf] Wickenhauser, *[Die Urkunden des Kloster] Moldawitza,* I, [Viena, 1862], p. 241, dă drept copiii lui pe Alexandru și Bogdan [vezi DRH, A, I, p. 6, unde documentul este datat 1393]. Era deci Roman cel din 1391. Alt document din 1400 arată pe Ivașcu, fiul lui Petru (Mușat), garantează regelui pentru Roman, fratele lui Petru: „Ivașco Petri Palatini Moldaviae filius et Wilczo (Vîlcea boierul) fide jubent Regi pro Romano fratri *suo*" (*suo* se referă la Petru și nu la Ivașcu) (Dogiel, *op. cit.,* I, p. 600, rezumat). Actul original în Ulianicki, *op. cit.,* p. 11 [Vezi M. Constăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare,* II, p. 618, care arată că Roman nu este fratele lui Petru, cum se spune greșit în rezumatul lui Dogiel].

Piatra de mormînt a unuia din primii domni ai Țării Românești, descoperită în biserica domnească din Curtea de Argeș.

Ctitorii din tabloul votiv de la biserica domnească din Curtea de Argeș: „Radu Negru“ și doamna sa (desen de Gh. Tattarescu din 1860).

Lupta lui Basarab I cu trupele lui Carol Robert, regele Ungariei, nov. 1330 (miniatură din Cronica pictată de la Viena).

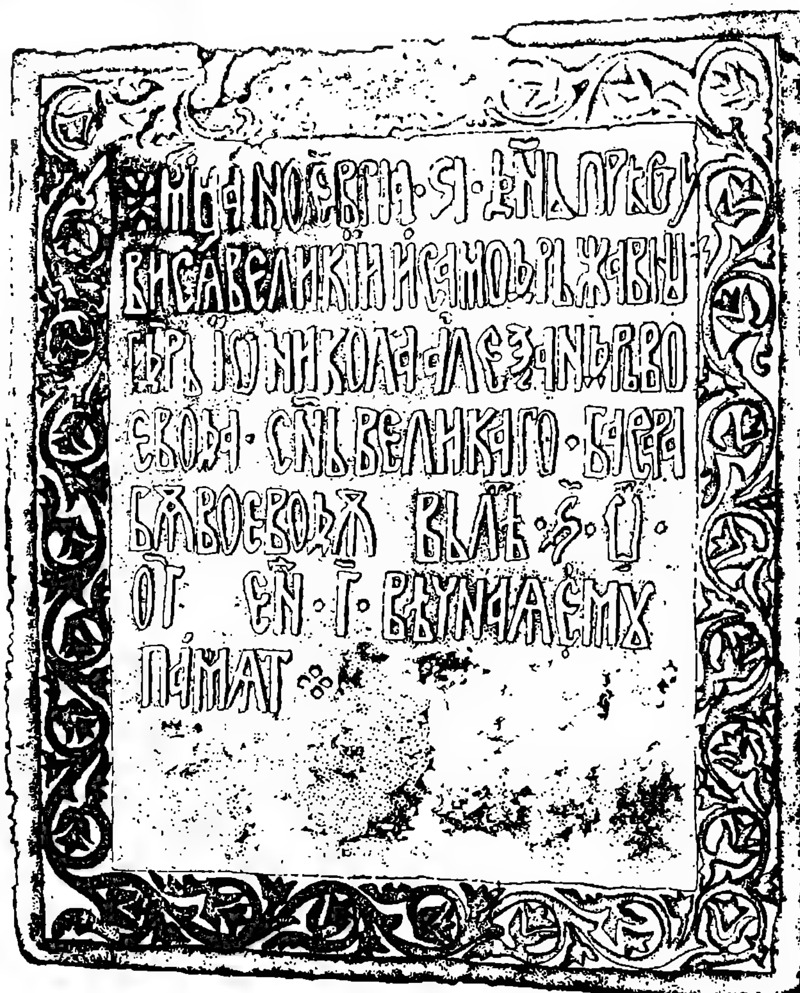
Grafitul cu știrea morții „marelui Basarab voievod“ din biserica domnească din Curtea de Argeș (1352).

Portretul ctitorului din biserica domnească de la Curtea de Argeș.

Nicolae-Alexandru voievod, pictură murală din biserica mănăstirii Negru Vodă din Cîmpulung.

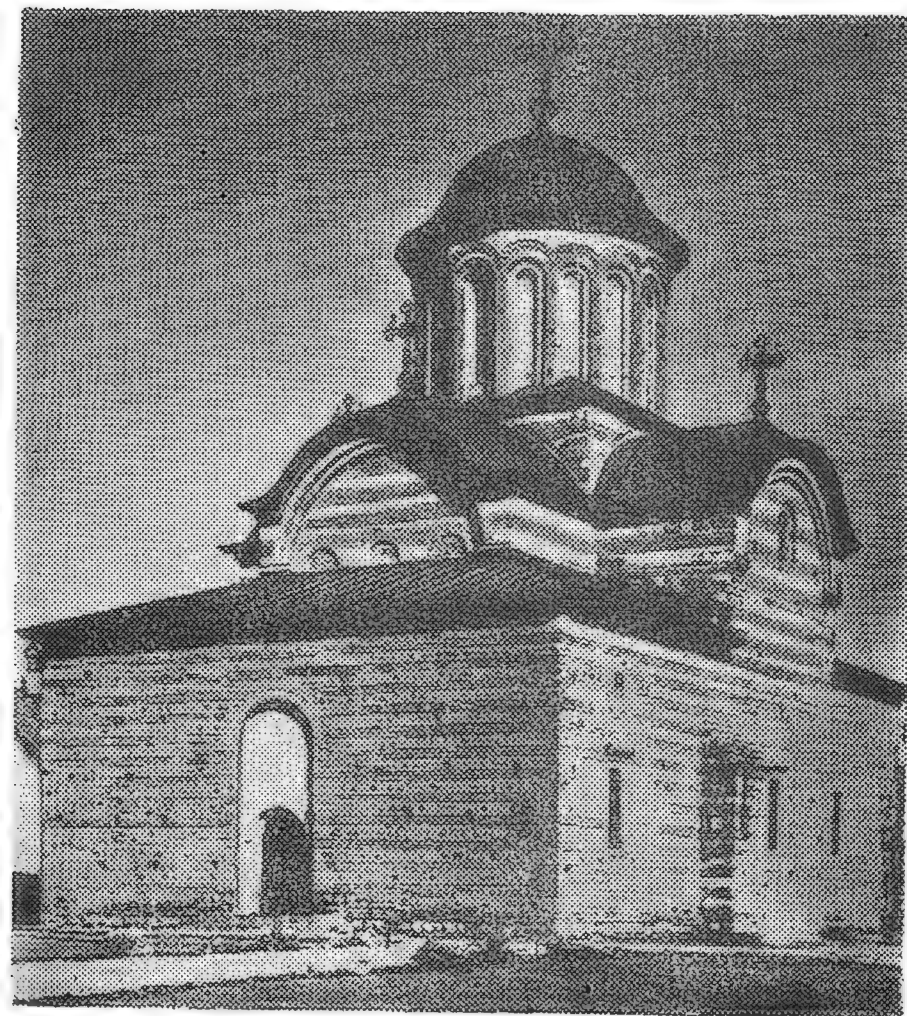

Piatra de mormînt a lui Nicolae-Alexandru voievod (1364) din aceeași biserică.

Ruinele bisericii mănăstirii Vodița, construită de Vlaicu-Vladislav (c. 1377).

Planul curții domnești din Curtea de Argeș, sec. XIII—XIV (după BMI, 1971, nr. 3, p. 16).

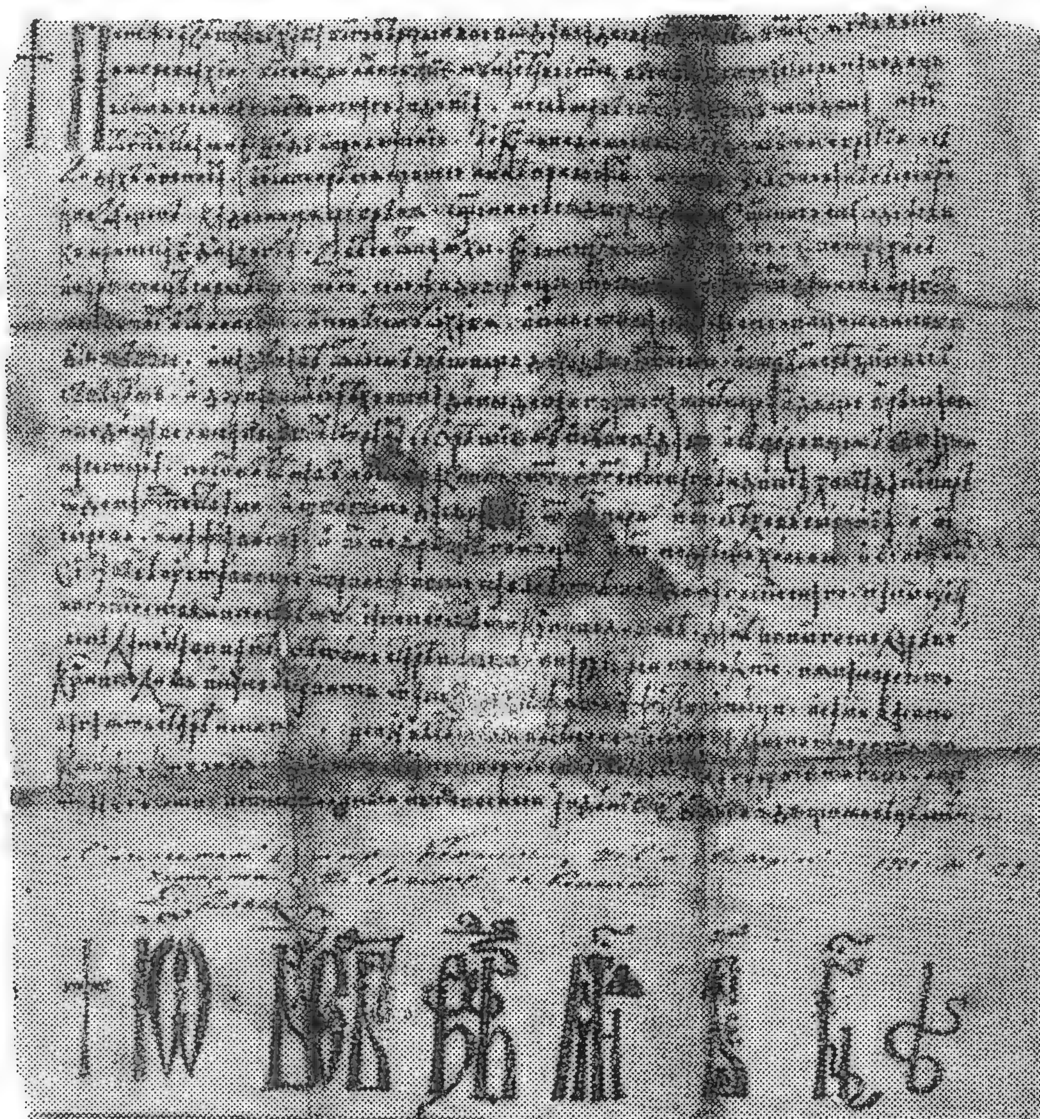
LEGENDA
Săpături
CRONOLOGIA CONSTRUCȚIILOR
Secolul XIII
Secolul XIV (c.1340)
Secolul XIV (a doua jumătate)
Secolul XVI (c.1517)
Secolul XVII-XVIII
Secolul XIX
Secolul XX

Biserica domnească din Curtea de Argeș.

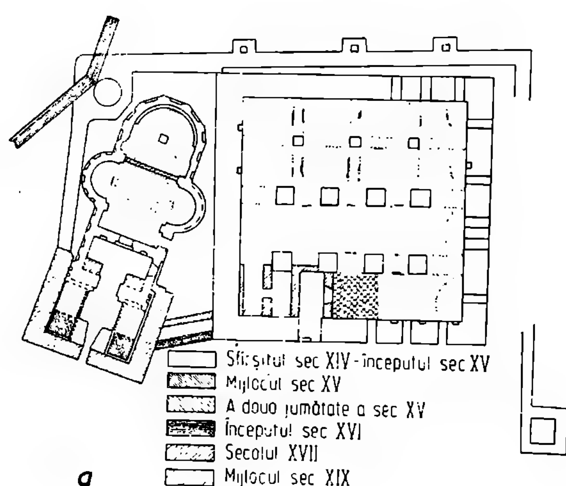
Pecetea domnilor Țării Românești, cu stema țării.

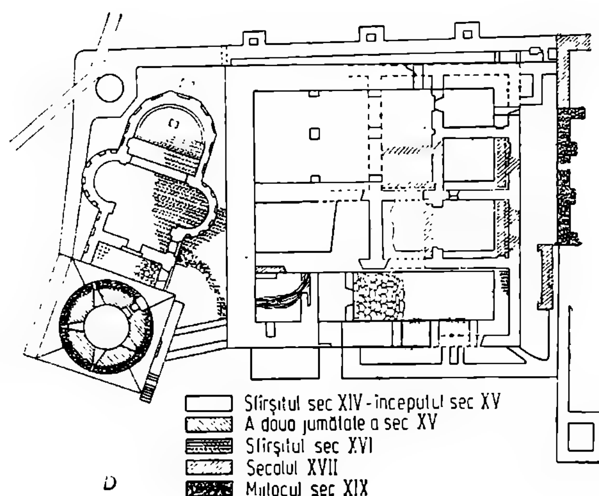

Document de la Vlaicu-Vladislav pentru mănăstirea Vodița.

Monede de la Radu I de tipul **numit comun (după BCMI,** 1917—1923, p. 125).

Prima curte domnească din Tîrgovişte, din vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn:
a) plan la nivelul beciurilor;
b) plan la nivelul parterului (după BMI, 1970, nr. 1, p. 12—13).

Ruinele curţii domneşti din Tîrgovişte.

Ruinele cetăţii medievale din Drobeta-Turnu Severin (sec. XIII—XIV).

Lupta de la Nicopole (1396); (gravură contemporană).

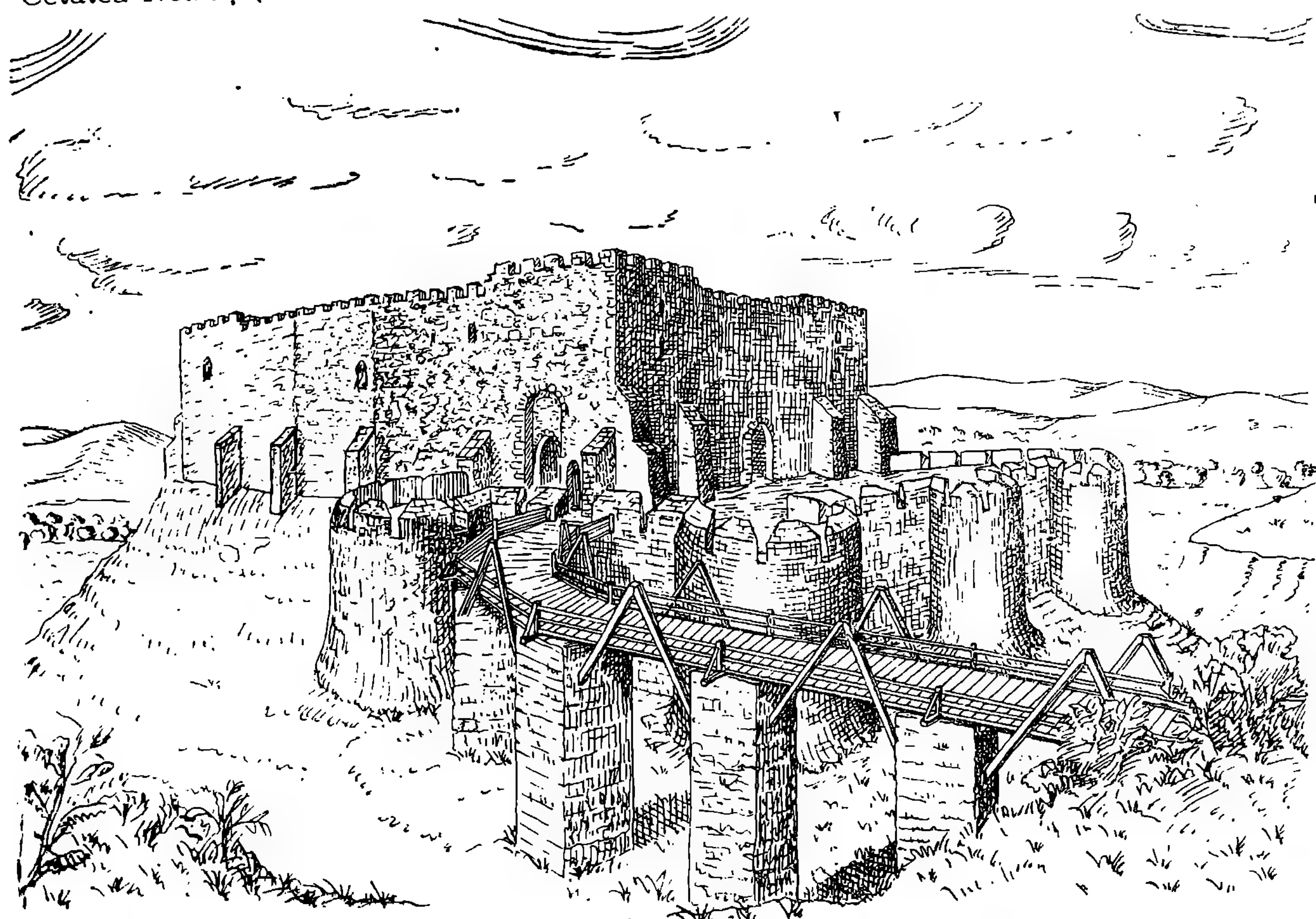

Achingii turci (gravură din 1500).

Privilegiul acordat de Mircea cel Bătrîn negustorilor lioveni (1413).

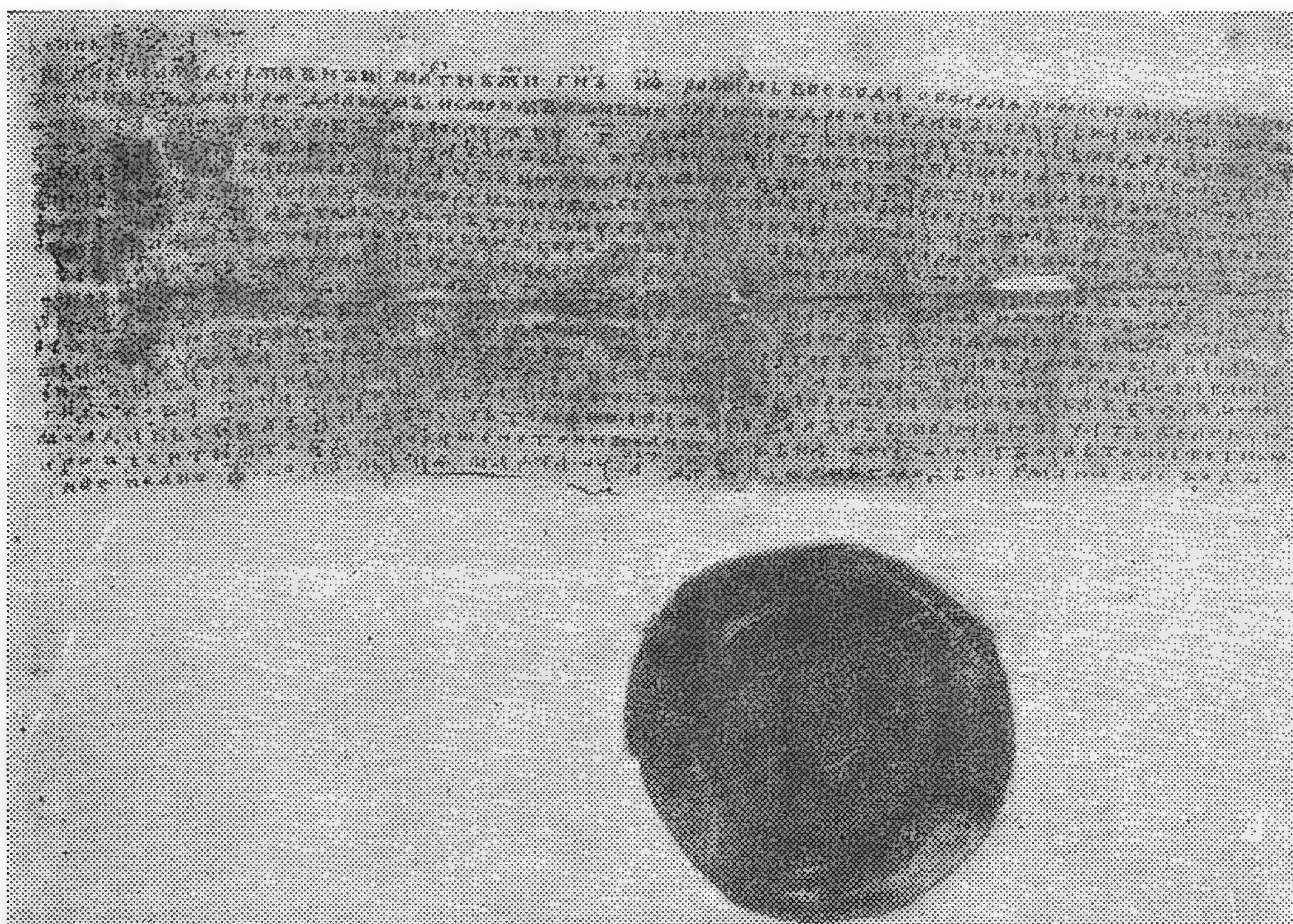

Cetatea Neamț (reconstituire probabilă).

Uşa de lemn sculptat de la biserica mănăstirii Snagov (1453).

Document de la Roman I, domnul Moldovei (1392).

Piatra de mormînt a lui Roman I, pusă de Ştefan cel Mare (biserica domnească de la Rădăuţi).

Piatra de mormînt a lui Ştefan I (aceeaşi biserică).

Alexandru cel Bun și curtea sa (pictură murală de la mănăstirea Sucevița, sec. XVI).

Sigilii mari domnești moldovenești:
1. sigiliul lui Roman I;
2. sigiliul lui Ștefan I;
3—4. sigiliile lui Alexandru cel Bun (după L. Șimanschi).

1 2

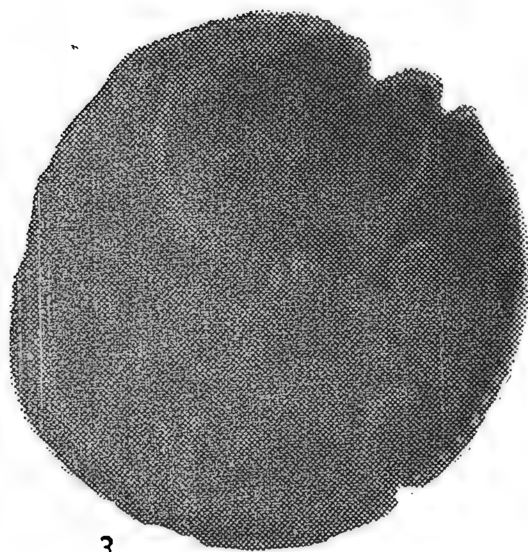
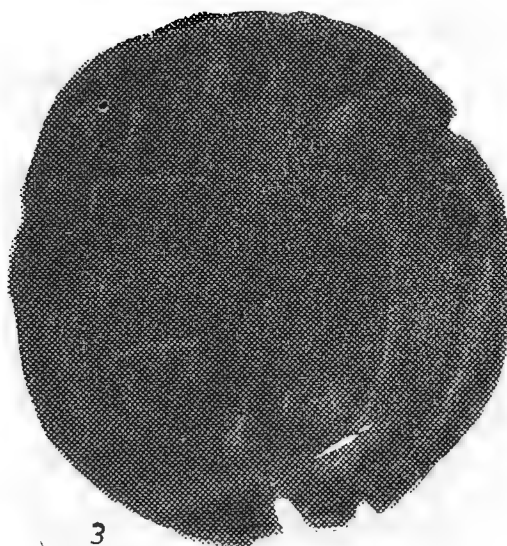

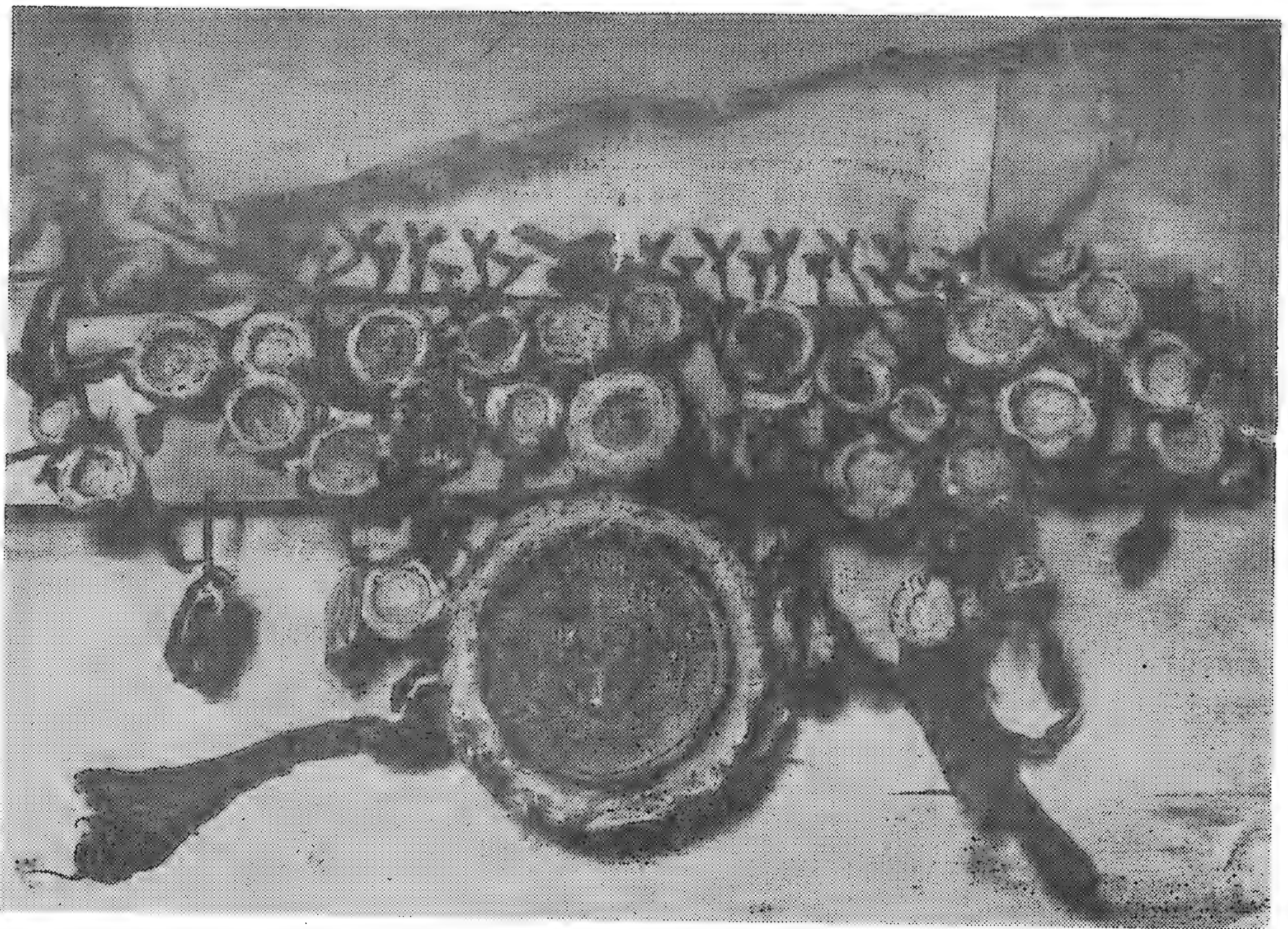
3 4

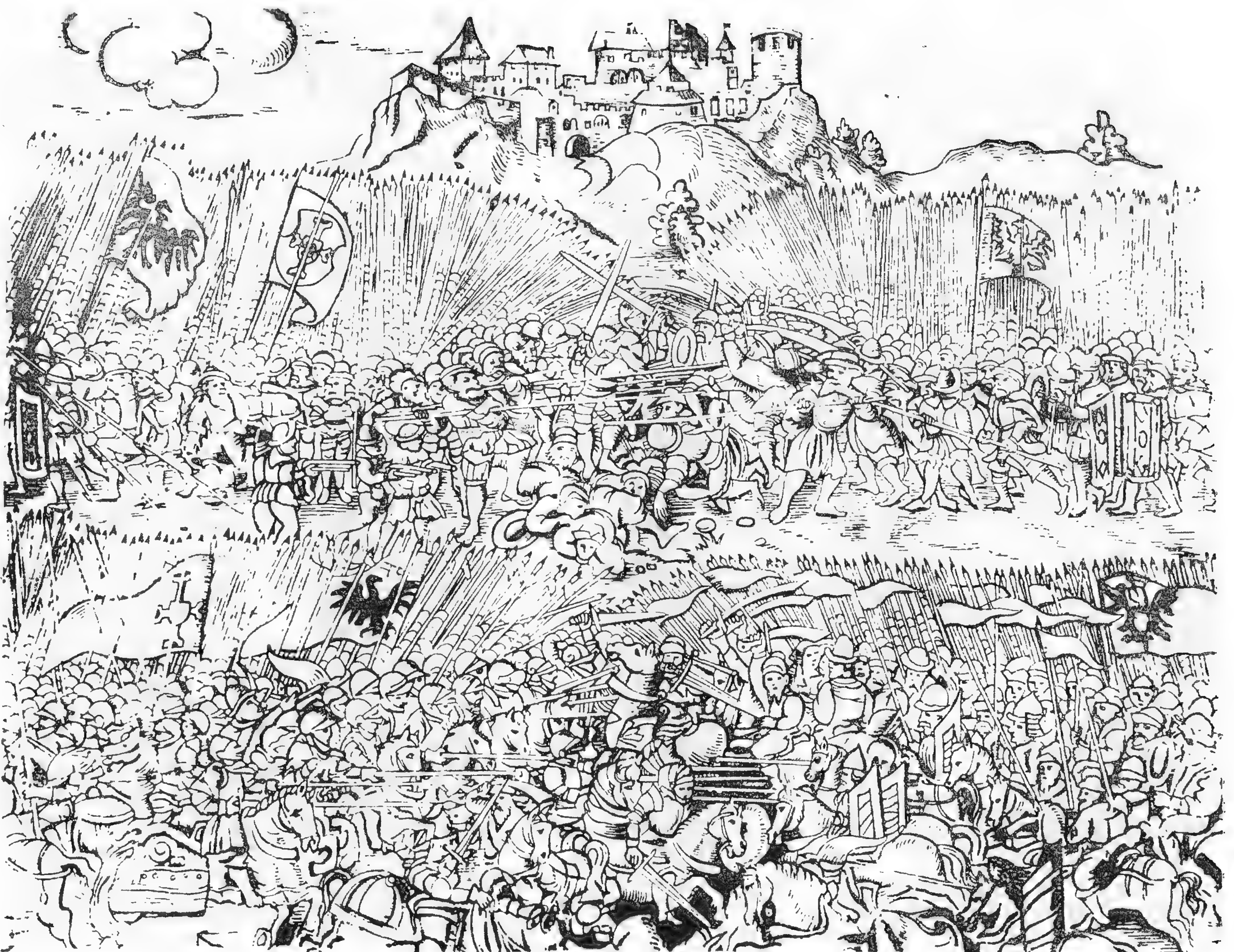

Monede de la Alexandru cel Bun:
1. dublu groş; 2. groş; 3. jumătate de groş.

Document moldovenesc din 1393, cosigilat de boieri.

Bătălia de la Grünwald, la care au participat și oștile moldovene (1410).

Inscripţie de la Cetatea Albă, cu stema Moldovei (1438).

de frații lui, Alexandru și Bogdan [43], lui Țiban „ce au slujit mai înainte întru sfinți odihniților părintelui nostru, lui Petru voevod, și lui Roman voevod i Ștefan voevod“[44].

Documentul, fiind păstrat numai într-o traducere rău făcută, dă loc la greutăți de înțelegere. Din fraza „ce au slujit mai înainte întru sfinți odihni*ților* părin*telui* nostru (în loc de părinților noștri), lui Petru voevod și lui Roman voevod i Ștefan voevod“, nu se poate cunoaște care din acești trei era părintele lui Iuga. Din împrejurarea însă că Iuga arată de frați ai săi pe Alexandru și pe Bogdan, cunoscuți din documentul lui Roman din 1392 ca fii ai lui, reiese într-un mod evident că și Iuga cel din 1400 este fiul lui Roman I.[45]

S-ar putea părea curios cum de în documentul din 1392 și în acel din 1393, rămase de la Roman I, și care arată de fii ai săi pe Alexandru și pe Bogdan, nu se amintește de Iuga ca al treilea fiu al său. O asemenea omitere își poate avea temeiul său de a fi în vreo rivalitate dintre tată și fiu, rivalitate ce se adeverește din detronarea lui Roman de către fiul său Iuga al II-lea, precum am văzut mai sus și pe Mircea că nu amintește în hrisoavele sale pe fiul său Vlad, urgisit de el din pricina răsvrătitoarei sale purtări, ci numai pe Mihail, ca și cînd numai pe dînsul l-ar fi avut [44].

Se vede că Iuga al II-lea se împăcase cu Ștefan I, fratele și răsturnătorul tatălui său, și cu fiii lui. În timpurile de atunci, cînd competițiile pentru domnie închegau și desfăceau de azi pînă mîine prietenia și dușmăniile, asemenea întoarcere a simțămintelor nu trebuie deloc să ne pună în mirare. Am văzut pe Ivașcu stăruind la poloni pentru alungarea lui Iuga; coborîtorii lui Roman Mușat erau după cît se vede mai îndușmăniți cu acei ai lui Petru Mușat decît cu familia lui Ștefan Mușat, pe care Iuga se sprijinea tocmai spre a putea răpune silințele lui Ivașcu. De aceea întîlnim petrecînd la curtea lui Iuga pe Ștefan Mușat, fostul domn al Moldovei, și pe fiii lui, cărora probabil Iuga le va fi dat o parte din țară în administrația lor, după chipul pe care îl vom vedea aplicat de mai multe ori mai tîrziu între coborîtorii lui Alexandru cel

---

[44] Acest document interesant, deși păstrat numai într-o traducere mai nouă, este învederat autentic, întrucît corespunde ca dată cu domnia lui Iuga al II-lea și amintește în el pe frații săi Alexandru și Bogdan, ca și documentul nedatat, dar care se raportează învederat tot la acest domnitor, publicat în „Arhiva românească“, [I, p. 14—15] și pe care îl vom aduce la p. urm. Documentul se află în *Arhiva Sf. Spiridon*, documentele moșiei Băcești, și a fost publicat de mine, în „Revista“ lui Tocilescu, [anul II, vol.] IV, [1885], p. 714 [titlul este: *Despre Iuga vodă. Cu prilejul unui nou document]*; [vezi și DRH, A, I, p. 12].

[45] Document din 1392 („Arhiva istorică“, I, 1, p. 19): „marele autocrat [singur stăpînitor] ... Roman voevod..., împreună cu *fiii mei*, Alexandru și Bogdan“. [DRH, A, I, p. 3]. Acel din 1393 în Wickenhauser, *op. cit.*, p. 170: „der grosse Selbstherrschende Hospodin Iw Roman Voevod mit unseren Sohne Alexander mit unseren Sohne Bogdan“ [DRH, A, I, p. 6]. Document din 1400, din Arhiva Sf. Spiridon, publicat în „Revista“ lui Tocilescu, IV, p. 714: „Cu mila lui Dumnezeu, noi Iuga voevod, domnul țării Moldovei, cu frații domniei mele, domnul Alexandru și domnul Bogdan“ [DRH, A, I, p. 10]. D. Onciul, care susținuse cu orice preț identitatea ambilor Iuga [vezi *Iuga vodă, domn al Moldovei la 1374 și 1400*, în C.L., 1884, p. 1—9; reprodus în *Opere complete*, I, Buc., 1946, p. 28—40; despre divergența de opinii dintre Xenopol și Onciul vezi observațiile lui A. Sacerdoțeanu în introducere la D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, Buc., 1968, p. 30—33] credea că titlul de frați, dat de Iuga lui Alexandru și Bogdan, ar fi o formulă de curtenire („Conv. lit.“, XX, [1886], p. 271). Aceasta ne aduce aminte pe J. L. Pič, care susține că papa făcea complimente lui Ioniță, domnul româno-bulgarilor, cînd îi spunea că-i de origine romană (vezi vol. I, p. 434). D. Onciul a revenit în urmă la părerea noastră asupra existenței celor doi Iuga. (Vezi *Datele cronicilor mold[ovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun]*, în „Analele Acad. rom.“, s. II, t. XVII, 1901). [Reprodus în *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, II, p. 166—195].

Bun. Un document de la Iuga vodă, fără dată, este întărit pe credința sa și a fiilor săi și pe *credința lui Ștefan voevod și a fiilor lui,* precum și pe credința lui Alexandru și a lui Bogdan (frații lui Iuga)[46] [45].

Pe timpul lui Iuga al II-lea, lupta bisericii moldovenești contra pretențiilor patriarhului de Constantinopole luase un caracter de tot ascuțit. Mircea cel Bătrîn al Munteniei, fiind pe atunci în bune relațiuni cu capul bisericii creștine din Țarigrad, scoate pe Iuga din scaun [46] și îl duce prins în Muntenia, iar în locul lui pune domn în Moldova pe fratele lui Iuga și fiul lui Roman I, Alexandru cel Bun.[47] Se vede însă că la început Alexandru nu a încăput decît într-o parte din țară, deoarece găsim un document dat de el în *iunie* 1400, iar de la Iuga, care precede doar pe Alexandru, un document din 28 *noiembrie* același an. Se vede că Alexandru ocupase la început numai o parte din Moldova și că Mircea l-a ajutat la dobîndirea întregului.[48]

Pe cînd Muntenia începe printr-un șir de domni energici, care culminează în eroicul Mircea, în Moldova vedem, dimpotrivă, o succesiune de domnitori slabi și bicisnici care se întrec în înjosire față cu curtea polonă. Certele pentru domnie, care iau naștere în Muntenia cu moartea lui Mircea, în Moldova se ivesc îndată după stingerea scurtei vieți a dinastiei Bogdăneștilor. Moldova fiind mult mai slab organizată, se explică de aici predomnirea Munteniei în valea Dunării.

Această superioritate a Munteniei în primii ani ai existenței statelor române era însă neapărată dacă era scris acestor state să trăiască și să se dezvolte; căci pericolele care amenințau Moldova erau departe de a se putea asemăna cu acele ce ridicau brațul asupra surorii sale. Polonii se mulțumeau, în mîndria lor, cu recunoașterea suprematiei; ceea ce ei vroiau erau mai ales repețite acte de închinare. Dinspre unguri, care slăbeau tot mai mult pretențiile lor, Moldova era apărată prin masa mult mai compactă a Carpaților decît acei ce apărau Muntenia. Pe lîngă poloni, mai turburau din cînd în cînd liniștita dezvoltare a țării Moldovei năvălirile tătărești care, cu cît țara se îmbogățea și se împopora, cu atîta trebuiau să devină mai dese și mai pierzătoare.

Din contră, Muntenia era amenințată la început de unguri care tindeau să zdrobească chiar forma de viață ce se înjghebase pe pămîntul ei;

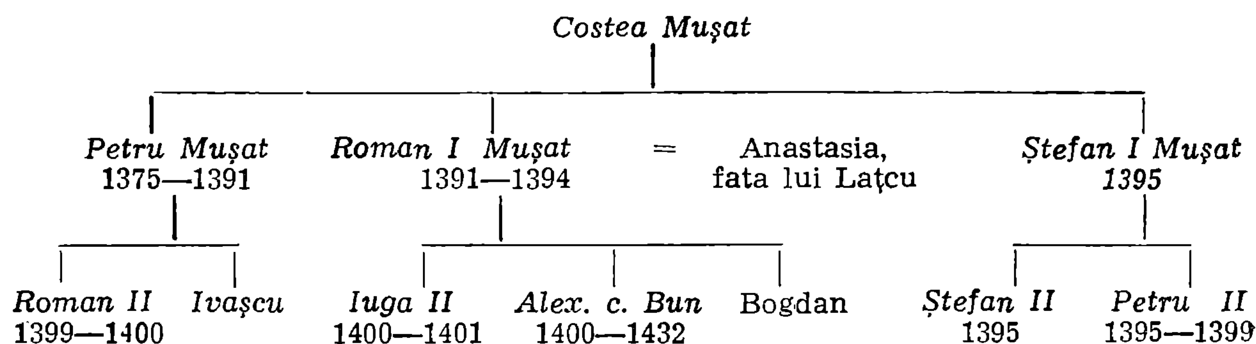
---

46 Publicat de M. Kogălniceanu în „Arhiva românească", I, p. 14.

47 Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* p. 40, raportează pînă la un punct adevărul asupra lui Iuga al II-lea, amestecînd fapte reale cu idei greșite. Hasdeu, (*Istoria critică,* p. 91) raportează scoaterea lui Iuga al II-lea la cel din 1374, susținînd că Mircea ar fi procurat astfel scaunul Moldovei Mușăteștilor, rudeniile sale. Dar în 1374 nu domnea Mircea cel Mare, care se suie în tron abia în 1386; spusele lui Ureche că „Iuga vodă a domnit 2 ani și l-au luat Mircea vodă, domnul muntenesc, la sine" (*Letopisețe,* I, p. 102) nu învoiesc ipoteza lui Hasdeu că Mircea ar fi comandat oștirile tătîne-său, Radu al II-lea.

48 Documentul lui Alexandru cel Bun, inedit, la Acad. Rom., citat de I. Bogdan, în „Conv. lit.", XXXV, 1901, p. 360, nota. Acel al lui Iuga, mai sus, p. 128—129.

Dăm aici arborele genealogic al primilor Mușătești: [47]

apoi, abia se mîntuise de această amenințare, și turcii, spaima Europei, înaintau, ca lava revărsată de un vulcan, ca să distrugă și să înghită tot ce le sta înainte și primul stat ce se oferea privirilor lor, cînd căutau spre Europa, era acest mic dar bărbătesc stat al Munteniei care știu să pună de mai multe ori în cumpănă izbînzile turcilor. Muntenia luptă și căzu; venea rîndul Moldovei. Și ea, la timpul trebuincios, produse omul de care avea nevoie. Înainte însă de a ajunge la el, mai avem de cercetat o figură interesantă, aceea a organizatorului statului moldovean, Alexandru cel Bun, apoi iar o perioadă de figuri nesănătoase, în contra cărora, ca o puternică reacție, apare deodată înaintea răsăritului înminunat figura măreață și legendară a lui Ștefan cel Mare.

Par. 2. Alexandru cel Bun, 1406 (1400)—1432[49] [48]

Anii cei dintîi[50]. — În 1400 [49] istoria Moldovei intră, cu Alexandru cel Bun, într-un vad liniștit, după furtunoasele timpuri petrecute sub predecesorii săi. În locul schimbării dese și prăpăstuite a domnilor de pînă acuma, se așează o domnie statornică care ține 32 de ani, în care timp Moldova poate să răsufle și să întărească puterile și așezămintele ei. Puțin însemnată prin fapte războinice, domnia lui Alexandru cel Bun se deosebește prin încercări de organizare în mai multe ramuri; dacă Bogdan fu întemeietorul militar al Moldovei, Alexandru poate trece cu drept cuvînt ca acel ce așăză pe temelii trainice viața viitoare a tînărului stat.

La venirea lui Alexandru în scaunul Moldovei, țara era ruinată prin luptele necontenite petrecute între domnii ce fuseseră înaintea lui. În privința politică, ea căzuse cu totul sub poloni, care își luaseră chiar dreptul de a o privi ca o parte întregitoare a monarhiei lor. Astfel, găsim că în anul 1401, puțin după ce Alexandru se urcă pe tron, regele Vladislav Iaghello dă fratelui său, Swidrighel ⟨Swidrigaillo⟩, rămas duce de Litvania, întinse proprietăți atît în Polonia cît și în Moldova[51] [50]. Fiind pus de Mircea în scaun, care avea interes de a-și recîștiga și păstra prietenia polonilor, cam tulburată din cauza încheierii tratatului de alianță a lui Mircea cu Sigismund, Alexandru poate în toată liniștea să se pună bine cu acest regat, fără de învoirea căruia cu greu ar fi putut păstra coroana Moldovei.

Chiar în anul 1402 Alexandru, cu voința divanului său, jură credință regelui Vladislav în Suceava, cu condiția ca regele să nu mai susțină alt pretendent [51]. Regele însă, nesigur pe veșnica nestatornicie a moldovenilor, obligă pe unii din boierii fruntași al lui Alexandru să jure deosebit credință lui și regatului Poloniei, chiar și atunci cînd pala-

---

[49] În acest capitol ne vom ocupa mai ales cu istoria politică a Moldovei, lăsînd expunerea culturii și organizării pentru cel următor, în care le vom trata deodată cu acelea privitoare la Muntenia. Pentru istoria politică am întrebuințat mai ales scrierea lui E. Picot și G. Bengesco, *Alexandre le Bon, [prince de Moldavie (1401—1433), fragment d'une histoire de la Moldavie depuis les origines jusqu'à la fin du XVe siècle]*, Vienne, 1882.

[50] Timpul cînd a domnit Alexandru cel Bun, foarte încurcat de cronici, a fost determinat așa cum e în text de D. Onciul. Vezi și [I.] Ursu, *Relațiile [Moldovei] cu Polonia*, p. 33.

[51] Cronica lui Iohann von Posilge (1360—1419), în *Scriptores rerum Prussicarum*, III, Leipzig, 1866, p. 244, anno 1401: „der König von Polan, Iagil sin Bruder... und gap im vil Landes in der Wallachie und Podolyen" (apud Picot-Bengesco, *op. cit.*, p. 2)

ținul Alexandru s-ar răscula în contra lui.[52] Față însă cu caracterul pașnic și supus al lui Alexandru, asemenea îngrijiri erau de prisos. El mulțămește în totul placul polonilor care cereau mereu repetate închinări.

În 1404 Alexandru se duce în persoană la Camenița, pentru a recunoaște legăturile de vasalitate. La 6 octombrie 1407 el se afla din nou în Lemberg, însoțit de cei mai înalți sfetnici, pentru a reînnoi legăturile de credință și jurămîntul lui este repetat în 1415 și 1419[53] [52].

Între îndatoririle ce-i impunea supunerea lui către poloni era mai ales ajutorul armat la expedițiile lor. Izbucnind războiul între Polonia și cavalerii teutoni în 1410, aceștia [fiind] ajutați de împăratul Sigismund, Vladislav ridică o armată compusă din poloni, boemi, silesieni, litvani, ruși, tătari și *valahi* [53]. Această unire a Ungariei cu cavalerii teutoni contra Poloniei explică reînnoirea în 1411 a tratatului de alianță între Polonia și Mircea al Munteniei[54].

Tot atunci Alexandru ajută pe Vladislav și cu bani, îndeplinind restul împrumutului celor 4 000 de ruble făgăduit de Petru Mușat lui Iaghello [54], din care însă Mușat nu apucase a-i da decît 3 000. Pentru restul de 1 000 de ruble regele polon dă lui Alexandru ca amanet Sniatynul, Colomea și Pocuția[55], așa că întreg ținutul mărginaș al Poloniei către nordul Moldovei, numit Pocuția, era zălogit acesteia.

Nu se gîndeau atunci domnii Moldovei că siguranța luată de ei pentru banii lor va sluji mai tîrziu de îndreptățire Austriei pentru răpirea Bucovinei și a-și crea titluri juridice asupra acestei țări, pretextînd — istoria era cam încurcată — nu că Moldova ar fi avut drepturi asupra Pocuției, ci Pocuția asupra Moldovei.

Cu toată această purtare atît de îndatoritoare către regele polon, acesta găsește de cuviință a călca el îndatoririle de credință pe care, după dreptul feudal, era dator nu numai vasalul să le păstreze către suzeran ci și acesta către vasal. Anume, în 1411 se face o împăcare între Ungaria și Polonia, urmată de un tratat încheiat la *Lublau*, lîngă granițele Ungariei, în 15 martie 1412 [55], în care se prevăd următoarele condiții privitoare la Moldova: împăratul Sigismund consimțea a recunoaște regelui Vladislav drepturile sale de suzeran asupra Moldovei. În cazul însă cînd Ungaria ar fi amenințată de către turci, Alexandru trebuia să-și pună toate puterile sale în slujba împăratului și Vladislav se legă el însuși de a îndatori la aceasta pe vasalul său. În cazul însă cînd voevodul Moldovei ar refuza de a se supune, el era să fie scos și țara lui împărțită între ambele state, după o linie ce ar începe de la munții ungurești ce

---

[52] Dogiel, I, p. 600: „Costa Valachus nobilis, promittit fidelitatem Vladislao regi et regno Poloniae, et si forte palatinus eius rebellare vellet, se non velle assistere ei" [M. Costăchescu, *Documente înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 623].

[53] Jurămintele din 1404, 1407 și 1419 la Dogiel, *op. cit.*, I, p. 600. Actele întregi ale închinărilor din 1404 și 1407 se află reproduse după originalele din arhivele Moscovei de Ulianicki, *op. cit.*, p. 15 și 16. Închinarea din 1415 la Engel, *op. cit.*, p. 117.

[54] Cronica lui Laurent Blumenau în *Scriptores rerum Prussicarum*, IV, p. 57: „Hoc ipsum rex Iagil, quondam magnus dux Lituaniae vindicare ratus, coadunatis ex Polonia, Bohemia, Slesia, Lituania, Samagittia, Rusia, Tartharia et Walachia (adecă Moldova) agminibus, per Mosaviam exercitum fortissimum ducendo, castra metatus est apud Gilgenburg, Prussiae oppidum" (Apud Picot-Bengesco, *op. cit.*, p. 7).

[55] [Erazm Rykaczewski], *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatarium quaecunque in Archivo Regni in arce Cracoviensi continentur*, Parisiis, [1862], p. 52. (Reprodus de Hasdeu, în „Arhiva istorică", II, p. 49 și urm.): „Litterae recognitionis Vladislai regis quod mille rublos argenti ab Alexandro palatino Moldaviae mutuo acceperit, cum promissione intra biennium solutionis, interim autem Sniatyn, Kolomyja et Pokucie pignoris loco palatinus tenebit". Actul slavon întreg din 1411 în Ulianicki, *op. cit.*, p. 20.

vin între Moldova și ținutul Sepenicului lîngă Siret și, trecînd printre Iași și Bîrlad, s-ar opri la Marea Neagră, între Chilia și Cetatea Albă. Partea de deasupra liniei ar veni lui Vladislav; cea de dedesupt lui Sigismund. Cinci ani după moartea unuia din regi, trebuia să se întrunească o comisie mixtă care să hotărască la care din cele două state contractante Moldova trebuia să rămînă vasală.[56]

Alexandru, necunoscînd acel tratat care desigur că s-a ținut tăinuit de el, urmează înainte a păstra credință regelui polon, dîndu-i trupe în ajutor în anul 1414[57] și depunînd în 1415 jurămîntul, după cum s-a arătat.

Cele uneltite contra domnului Moldovei nu ținură mult. Relațiile dintre Vladislav și Sigismund se înăspriră din nou și cînd, în 1419, Alexandru cel Bun veni să depună iarăși jurămîntul regelui Vladislav, el trebui să făgăduiască suzeranului său ajutor la vreme de nevoie în contra regelui unguresc.[58] Tratatul de la Lublau se desființase.

În 1420, turcii, după ce aduc pe Dan al II-lea în Muntenia, năvălesc și pradă sudul Moldovei [56]. Alexandru trimite după grabnic ajutor trei ștafete una după alta la regele Vladislav. Este de primit că Alexandru va fi îndepărtat primejdia prin niște daruri, lucru ce se întărește prin împrejurarea că, de acum înainte pînă la 1456, relațiile între Moldova și otomani nu sînt dușmănoase.[59]

Căsătoria lui Alexandru cel Bun. — Alexandru cel Bun fusese căsătorit întîia oară cu o prințesă maghiară din Transilvania, *Margareta de Lozonț* ⟨Losoncz⟩, fiica lui Ștefan de Lozonț, voevodul acelei țări [57]. Trimisul papei, Bandini, care făcu o vizitație bisericilor catolice din Moldova în anul 1646, spune că a văzut la Baia piatra mormîntală a acestei soții a domnului moldovean, pentru care Alexandru zidise chiar acolo mănăstirea catolică, în care dînsa fu îngropată în anul 1410.

A doua soție a lui Alexandru cel Bun este Neacșa sau Ana.[60]

---

[56] Dogiel *[Codex]*, I, p. 47: „Qui (Alexander) și de Mandato memorati domini Vladislai Regis, ut praelibatur, in succursum contra Turcas [...] recuset, ex tunc nos ambo [...] ipsum Woievodam Moldavum ab eadem removere, et ditioni nostrae subiugare obtentamque inter Nos Reges dividere, [et per limites...]: quod forum Iasznazathar ⟨Iassutam⟩ in sinistra parte situm maneat pro Eodem Domino Vladislao Poloniae rege. Forum vero, seu villa Boriath ⟨Berlam⟩ in dextra parte sita maneat Nobis Sigismundo Regi [...], Fejervar ⟨Feiemar⟩ alias Belgrad ⟨Bialogrod⟩ cum aequali medietate pro[...] Vladislao[...], Kilia cum [alia) aequali medietate pro Nobis Sigismundo: [...] Ubi autem Praefatus Moldavus constanter, et fideliter mandata per praefatum Dominum Vladislaum Regem ubi ⟨sibi⟩, iniungenda, in nostrum subsidium, et succursum adimplebit, tunc praedicta totalis Terra Moldoviae remanebit apud eundem, etiam post Obitum alterius nostrum Regem ⟨Regum⟩ praedictorum ad quinquennium sub Foedere Treugarum praedictarum, salvo jure pactis ⟨partis⟩ utiuusque". Textul întrucîtva deosebit în formă în Ulianicki *[op. cit.]*, p. 22.

[57] Cronica lui I. de Posilge în *Scriptores rerum Prussicarum*, III, p. 340 (apud Picot[-Bengesco], *op. cit.*, p. 14, n. 1).

[58] *Inventarium*, apud Hasdeu, „Arhiva istorică", II, p. 52: „Litterae homagii Vladislao regi Poloniae ab Alexandro palatino et proceribus Valachiae praestiti, iisdem societas contre omnes hostes, nominatim vero contra regem Hungariae, initur" (Dogiel, I, p. 600).

[59] Vezi scrisoarea lui Vladislav către Sigismund din 1420, în Ulianicki, *op. cit.*, p. 25. Compară C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei [cu Poarta otomană. Studiu istoric*, Buc.], 1908, p. 54 și urm. Unele izvoare spun chiar că nu numai Muntenia dar și Moldova „vectigul annuum illi praestatuo" (solul Poloniei din 1451 către ducele de Ratisbona, în Hurmuzaki, *Doc.*, II, 2, p. 52).

[60] Vezi Anton Kurz, în *Magazin für Geschichte, Literatur und alte* ⟨*andere*⟩ *Denk und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, II, 1846, de la p. 12 înainte, unde autorul discută pe larg chestiunea dacă Margareta de Lozonț a fost soția lui Ștefan cel Mare, după cum pretind unii, și dovedește că a fost soția lui Alexandru cel Bun. Între alte dovezi aduce și relația lui Bandini (p. 15): „In medio eccle-

În timpul domniei sale, Alexandru cel Bun stătu în legături de familie cu ungurii și în bune relații politice cu polonii, ceea ce explică în destul domnia lui cea liniștită. După moartea soției sale de a doua, Neacșa, el caută o nouă legătură de căsătorie la poloni, luînd de soție în 1411 pe Ringala sau Maria, vara regelui Vladislav [58]. Deși atare însoțire nu-l apără deocamdată de pericolul tratatului de la Lublau, se vede că Alexandru cel Bun lucrase înțelept, încuscrindu-se cu polonii, deoarece aceste relații de familie îl făcură să mențină credința către poloni, contribuind astfel la desfacerea acelui tratat.

Este îndestul de însemnat că, chiar din primele timpuri ale constituirii statelor române, cînd ideea religioasă era încă atît de puternică, să întîlnim atît în Muntenia pe [Nicolae] Alexandru Basarab ținînd în căsătorie pe catolica Clara, cît și în Moldova pe Alexandru cel Bun ținînd, din 5 femei ale lui, două catolice, pe Margareta și pe Ringala[61], dovadă că simțul politic era încă de pe atunci puternic dezvoltat la români și că ei puneau mai presus existența și întărirea statului lor decît credințele religioase.

Înrîurirea exercitată însă de cele două femei catolice asupra lui Alexandru trebuia să-l împingă de la sine la întinderea și lățirea catolicismului în Moldova. După cît s-ar părea, către sfîrșitul domniei lui, credința apuseană făcuse atît de mare progres în Moldova încît ajunsese chiar a converti pe mitropolitul țării, Grigore, deși poate această convertire nu era și ea decît un joc prefăcut, menit a apăra interesul politic. Cel puțin întîlnim un curios document, doi ani după moartea lui Alexandru cel Bun, un salvconduct eliberat de papa Eugeniu lui Grigorie, arhiepiscopul Moldovlahiei, care ar fi trecut la religia catolică [60], spre a se transporta în mai multe părți ale lumii, pentru mărirea și sporirea credinței catolice.[62]

În 1421 Alexandru cel Bun se desparte însă de Ringala și dă fostei lui soții, pentru susținere, venitul a două orașe din Moldova: Siretul și Volovățul, precum și o pensie în bani de 600 de ducați sau florini roșii unguresti, în două cîștiuri, care, dacă nu ar fi răspunse regulat, să se urce la îndoit și regele polon să aibă dreptul, pentru înca-

---

siae Bajensis est Baptisterium cum uno aureo candelabro sub quo Baptisterio jacet Margaretha illa, vera gemma preciosa, moldavicarum ecclesiarum fundatrix (adecă a celor catolice) cui hoc epitaphium ad cornu dextrum altaris in sanctuario adscriptum legitur: »Anno MCCCCX, hoc templum in honorem beatissimae Mariae virginis dedicatum ab illustrissimo principe Alexandro Vajevoda aedificatum est una cum monasterio Moldaviensi cujuspiae memoriae conjux Margaretha sub fonte baptismatis sepulta est. Requiescat in vitae aeternae resurrectionem. Amen«. Textul lui Bandinus publicat de [V. A.] Urechia, *[Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646, urmat de text, însoțit de documente cu totul inedite]*, în „Analele Acad. rom.", s. II, t. XVI, 1895, p. XCI; [și extras, 1895]. Asupra Neacșei, moartă la 2 nov. 1418, vezi Melchisedek, *Inscripții*.

[61] Cele 5 femei ale lui Alexandru cel Bun au fost: Margareta de Lozonț, Neacșa sau Ana, mama lui Iliaș, Ringala, botezată Maria, Marina, mama lui Petru [59], Stanca sau Stana, mama lui Ștefan. ([Stoica] Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 87—88).

[62] Aug. Theiner, *[Vetera] monumenta slavorum meridionalium*, Romae [-Zagreb], 1883 ⟨1863⟩, I, nr. DXXXVI, 1435: „Eugenius episcopus universis salutem. Novissime venerabilis frater noster Gregorius Arhiepiscopus Moldovlachiae, spiritus sancti lumine illustratus, veritatem catholicae fidei cognoscens, ad nostram et ecclesiae romanae unitatem et obedientiam redactus est. Cum autem ad nonnullas mundi partes pro augmento catholicae fidei et Romanae ecclesiae se transfere proponat, etc.".

sarea acestei sume, să pună la opreală pe toți negutătorii moldoveni pe care i-ar afla în Polonia[63] [61].

Desfacerea căsătoriei lui Alexandru de Ringala nu avu urmări dezbinătoare asupra relațiilor sale cu Polonia; așa găsim bunăoară pe ducele Podoliei, Ghedigold, ajutînd lui Alexandru la repararea castelului Cetății Albe [62] spre a-l întări contra vreunui atac cu putință al turcilor ce ar mai fi urmat acelui din 1420.[64]

Pe de altă parte, vedem pe Alexandru cel Bun că dă ajutor armat polonilor în 1422 contra cavalerilor teutoni, care iarăși se revoltaseră. Alexandru trimite fostului său cumnat 400 de [ostași] călări, sub conducerea spătarului *Coman* [63]. Această mică oștire română își cîștigă un renume nepieritor sub zidurile cetății *Marienburg* din Brandenburg. Surprinși de o trupă de cavaleri mult mai numeroasă decît ei, românii „întîi s-au făcut a fugi de i-au înșirat, gonindu-i spre o pădure, și îndată, pedestrindu-se, le-au săgetat caii sub nemți, de le-au căutat a dare dos și atunci ai noștri s-au încălărat și mare moarte au făcut într-înșii“[65] [64].

În 1426, pe timpul cînd ungurii dau ajutor lui Dan al II-lea pentru a răsturna pe fratele ⟨vărul⟩ său Radu Prasnaglava din scaunul muntean, vine și o oaste polonă în Muntenia pînă în Brăila, sub Cobilenie Grimalie, însoțită de un corp de moldoveni [65]. Aceștia, după ce așteaptă două luni, văzînd că împăratul Sigismund, care promisese că va trece Dunărea în contra turcilor, nu mai vine, se întorc îndărăt.[66]

Ajutorul trimis de moldoveni sluji acestora spre a înlătura un pericol de mai tîrziu; anume, în 1429, împăratul Sigismund, care era acuma iarăși în bune relații cu Vladislav, își aduce aminte de tratatul de la Lublau și, pretextînd că Alexandru cel Bun ar fi refuzat a-l ajuta în lupta ce avusese cu turcii în 1427, cere de la Vladislav să pună în lucrare clauzele relative la împărțirea Moldovei. Vladislav însă, care-și schimbase părerea în privința lui Alexandru, după slujbele statornice și însemnate pe care le avusese de la el, apără pe vasalul său, arătînd regelui că, în 1427, Alexandru așteptase pe împărat împreună cu polonii două luni la Brăila, fără ca el să vină.

Din lipsă de izvoare nu se poate explica ce motive au putut împinge pe Alexandru, către sfîrșitul domniei lui, a se depărta de credința păstrată timp de 30 de ani regelui Poloniei [66] și a-i declara război, unindu-se cu Svidrigel, ducele Litvaniei, care se răsculase contra lui Vladislav. Alexandru cel Bun ceruse și obținuse în această împrejurare și ajutor turcesc.[67]

---

[63] Vezi actul din 1421, reprodus in extenso în originalul slavon în Ulianicki, *[op. cit.]*, p. 25. Picot și Bengescu, [*op. cit.*], p. 19, se înșală cînd cred că Alexandru cel Bun se căsători în acest an cu Ringala, căci atunci nici nu s-ar înțelege asigurarea ei cu venitul a două orașe, încă și cu dreptul de a despoia pe negutătorii moldoveni. El se *despărți* în acest an de soția lui, Ringala, pe care o luase în 1411. Actul din Ulianicki o spune clar: „Ringale, qondam consortis nostre („kniaghini Rimgalilea, bîvșoi jon ia nașoi“) adică „Kneaghinei Ringala, fostei noastre soții“. Asupra execuției contra conaționalilor vezi mai jos vol. IV, cap. *Fondul dreptului.*

[64] N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă ⟨Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe⟩*, p. 83.

[65] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 107. Compară Dlugosz, *op. cit.*, I, 1, XI, col. 461; [M.] Cromer, [*De origine et rebus Polonorum libri XXX*, Basileae, 1555], p. 286.

[66] *Ibidem*, p. 293.

[67] Picot și Bengescu spun că s-ar afla un tratat între Alexandru cel Bun, Svidrigel și Paul de Nussdorf, marele maestru al ordinului teutonic, care ar fi reprodus în Kotzebue, *Aeltere Geschichte Preussens*, vol. III, p. 468. Rugînd prin scrisoare pe d-l Willmann, bibliotecarul bibliotecii regești din Berlin, a-mi comu-

Alexandru fu însă bătut [67] și, revenind de la această greșită încercare la vechea lui politică, se împăcă cu regele polon care iartă domnului Moldovei daunele pricinuite.[68] Alexandru cel Bun moare, puțin timp după aceasta.[69]

Figura lui Alexandru cel Bun răsare într-un chip foarte viu, din cadrul acelui timp de silnicie și de neastîmpăr, tocmai prin contrastul pe care-l înfățișează cu înconjurimea în care trăia. El apare ca tipul unui principe blînd și bun, neaplecat spre războaie, dar fără a se teme de ele.

Caracterul său, de o statornicie exemplară, îl făcu în tot decursul lungii sale domnii prietenul polonilor. Se vede că el considera jurămîntul prestat mai mult decît o simplă formă și chiar atunci cînd este ademenit a-l călca o singură dată, prin unirea lui cu Svidrigel contra regelui Poloniei, el se căiește în curînd de greșeala comisă, cere iertare și reintră iarăși în purtarea lui de mai înainte.

Toată activitatea lui Alexandru cel Bun se mișcă pe cîmpul cel nu mai puțin roditor al reformelor și organizării lăuntrice. El întocmește la curtea lui dregătoriile, deosebite după felul afacerilor statului, imitînd cum vom vedea organizarea Munteniei; caută să împace neînțelegerile religioase care dezbinaseră Moldova de patriarhia de Constantinopole [69]; așează cele trei scaune episcopale: Roman, Rădăuți și Huși sub mitropolia de Suceava [70]; întemeiază mai multe mănăstiri mari și frumoase, între altele Moldovița și Bistrița, înzestrîndu-le cu danii însemnate [71]; în sfîrșit, înființează o școală mai înaltă de slavonie în Suceava, sub Grigorie Țamblac, român din Bulgaria, care, venit în Moldova cu o misiune din partea patriarhului, rămîne aici pentru mai mulți ani. Se mai spune că Alexandru cel Bun ar fi introdus în Moldova un extract din Basilicale, ceea ce însă, cu toată mărturisirea lui Cantemir, nu se adeverește din nici un document [72] ca pravilă aplicată în Moldova.[70]

Nici că se poate un contrast mai mare decît acela dintre blîndul domn de pe scaunul Moldovei și aprigul, energicul și viteazul său contemporan de pe acel al Munteniei. Pe cînd unul frămînta lumea întreagă, din Asia pînă în Polonia, pentru a-și asigura domnia, prin cumpănirea și neutralizarea mutuală a primejdioșilor săi vecini, Alexandru cel Bun duce sub oblăduirea Poloniei o domnie tot atît de liniștită pe cît de turburată și vijelioasă era aceea a lui Mircea cel Mare [73]. Totuși, deși figura lui Alexandru cadra așa de puțin cu timpul în care trăia, el știu să i se impună, să inspire respect dușmanilor săi și, conducînd țara cu înțelepciune, să se mențină în ea răstimpul însemnat de 32 ani. Dovadă că în toate timpurile, chiar și în acela de aprige lupte și de vajnice

---

nica o copie de pe acel tratat scos din istoria lui Kotzebue, am văzut că există într-adevăr un tratat între Svidrigel și Paul de Nussdorf, însă despre Alexandru cel Bun nu se spune nimic în el. Se vede că indicația lui Picot și Bengescu este greșită. Asupra „sed a Turcorum Caesare petito et obtento in gentibus subsidio"...; vezi Dlugosz, *Historiae Polonicae*, t. I, I, XI, col. 640 (an 1433).

[68] *Inventarium*, p. 135: „Vladislaus rex Poloniae dat veniam Alexandro palatino Moldaviae et filio eius Stephano ratione rupti foederis et damnorum, 1433" [68].

[69] Tot în anul 1433 se găsește jurămîntul lui Ilie, fiul lui Alexandru, făcut regelui Poloniei după moartea tatălui său, și anume din 3 iunie *(ibidem)*.

[70] Și [Șt. G.] Longinescu, *Legi vechi românești [și izvoarele lor. I. Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, Buc.], 1911, susține existența pravilei lui Alexandru cel Bun, arătînd că ea ar fi fost contopită în aceea a lui Vasile Lupu. Dar dispozițiile asupra plugarilor din care Longinescu deduce încheierea d-sale sînt învederat împrumutate din Armenopol [77]. Vezi mai jos vol. IV, cap. *Legislația lui Matei Basarab și Vasile Lupu.*

frămîntări, omenirea a știut să prețuiască și acele însușiri care conduc pe calea pașnică și liniștită popoarele spre fericire. Timpurile următoare au caracterizat de minune pe organizatorul Moldovei, dîndu-i epitetul de *cel Bun* [74], cu care el apare în privazul timpului ca un soț vrednic al contemporanului său Mircea cel Bătrîn.

Par. 3. Urmașii lui Alexandru cel Bun [75]

Ilie, 1433 [76]. — Pentru nenorocirea Moldovei, Alexandru cel Bun lăsă mai mulți copii, atît legiuiți cît și naturali, între care izbucnesc niște lupte pentru domnie mai crîncene încă și mai pierzătoare, dacă se poate, decît acele ce sfîșiară Muntenia după moartea lui Mircea. Competitorii, căutînd necontenit ajutor la popoarele străine, ajung în repețite rînduri a împărți între ei domnia Moldovei, încît țara slăbită se pleacă tot mai mult sub jugul puterilor vecine.

Deocamdată, lupta se începe între progenitura lui Alexandru cea legiuită, către care se alipiră în curînd și copiii din flori ai domnului celui Bun; apoi fiii, parte legiuiți, parte naturali, ai odraslelor lui, încît luptele pentru domnia Moldovei înfățișează adeseori caracterul unei nedescurcate învălmășeli.

Alexandru desemnase el singur ca moștenitor al său pe fiul său cel mai mare, Ilie[71], pe care totdeauna îl pomenise în documente în fruntea celorlalți și care pare a-i fi fost chiar asociat la domnie [78]. Ilie, cum se urcă în scaun, depune jurămîntul de credință regelui polon [79].

Ștefan însă, care avea mai mulți partizani printre boierii Moldovei, poate tocmai din pricină că nu era așa de aplecat către poloni, se răscoală contra fratelui său, venind asupra lui cu ajutor de la Vlad Dracul din Muntenia și, după cît se spune, și de la turci. Ilie, părăsit de țară, fuge în Polonia la regele Vladislav Iaghello cu care era cumnat, fiindcă ținea în căsătorie pe Manka sau Maria, sora soției regelui polon Sonka sau Sofia, ambele fete ale unui nobil rus Andrei Oligmondovici.[72]

Ilie este bătut, cu tot ajutorul polonilor [80], și regele Vladislav, văzînd că și fratele domnului izgonit, Ștefan, primea suzeranitatea polonă[73], se gîndi a se împăca cu uzurpatorul, ținînd pe fratele său Ilie la curtea lui, ca o veșnică spaimă și mijloc de constrîngere a lui Ștefan, fericitul său rival. Istoricii poloni laudă pe regele Vladislav că ar fi pus mai sus interesul statului decît cumnăția.[74]

Ștefan al III-lea, 1433—1435 [81]. — Ilie însă, petrecînd la curtea polonă, își cîștigase mai mulți prieteni și la moartea lui Vladislav Iaghello, în 1434, cînd îi urmează Vladislav al III-lea, proteguitorii lui Ilie vroesc să se folosească de schimbarea regimului spre a-i da un ajutor contra fratelui uzurpator. La început regele cel nou se opune a schimba purtarea urmată de predecesorul său, anume de a lăsa pe Ștefan în scaun, întrebuințînd pe Ilie ca sperietoare. Păzitorii lui Ilie însă se prefac a-l

---

[71] Neculai Costin, în *Letopisețe*, I, p 108, nota.

[72] Vezi izvoarele citate de E. Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 56.

[73] [Erazm Rykaczewski], *Inventarium*, p. 135: „Consiliarii regni Poloniae approbant pacta inter Vladislaum regem et Stephanum palatinum Moldaviae, 1433". Actul întreg slavon în Ulianicki, *[op. cit.]*, p. 37. În același an, octombrie, găsim un document de la Ștefan prin care dăruiește lui Jurja Atoc un sat („Arhiva istorică", I, 1, p. 81).

[74] Dlugosz, *op. cit.*, ad anum 1433, t. I, I, XI, col. 640.

scăpa din prinsoare și el intră curînd după aceea cu ajutorul prietenilor săi în hotarele Moldovei. Vladislav atunci, temîndu-se că, dacă Ilie ar dobîndi tronul și fără ajutorul lui, să nu se dezbine de coroana Poloniei, se hotărăște a-l ajuta și Ilie, cu sprijinul polonilor, se lovește cu fratele său la *Podagra.*[75] Lupta însă nefiind hotărîtoare și Ștefan pregătindu-se a o reîncepe, polonii se interpun și împacă pe frații îndușmăniți, punîndu-i să domnească împreună și împărțind Moldova între ei.

Ilie și Ștefan al III-lea, domni împreună, 1435—1444 [82]. Domn titular al Moldovei rămîne Ilie, cu capitala și reședința în Suceava, iar bucată de țară ca danie, oarecum în felul daniilor de moșii, o întinsă bucată de țară în partea sudică a Moldovei; ținuturile Covurlui, Tecuci, Oltenii și Vaslui și cu orașul și portul cel mare, Chilia, drept capitală, și cu acel al Cetății Albe, unde Ștefan el însuși privighează întărirea cetății și pune să sape în grecește inscripția amintitoare.[76] În documentul de împăcare Ilie spune că să fie aceste părți lui Ștefan uric nestrămutat în veac.

De aceea vedem pe Ilie figurînd totdeauna în frunte în documentele ce emană de la amîndoi frații și punînd numai formula: „Noi Ilie, voevodul țărei Moldovei, împreună cu fratele nostru Ștefan".[77] Tot Ilie apoi figurează în jurămintele făcute regilor poloni.[78] Că totuși Ștefan nu era considerat numai ca un frate al domnului, fără însă a domni, ci era părtaș la puterea supremă, se vede din asemănarea a două documente, ambele din anul 1442, unul emanat de la „Ilie și Ștefan, domnii țării Moldovei" și cel de-al doilea numai de la Ștefan, care se intitulează și el „voevod domnul țării Moldovei"[79]. Mai curios este însă că ambele, și acel al lui Ștefan singur, sînt date din Suceava, ceea ce ar arăta că Ștefan, deși trăgea veniturile părților sudice ale țării atribuite lui prin actul de împărțeală, reședea tot în Suceava, alăturea cu fratele său; că documentele amîndouă fuseseră date anume în Suceava se vede și după boierii care le încredințează și care sînt în ambele aproape aceiași: Petru Hudici, Duma și fratele său, Mircea, Manoil, Negrilă și Oană Ureche. Era deci un soi de tovărășie la domnie, sub firma lui Ilie.

Ilie, spre a mulțămi polonilor pentru restituirea măcar în împărțitul său scaun, se îndatorește la tribut către Polonia, schimbînd astfel suzeranitatea, mai mult nominală de pînă acuma a acelei țări asupra Moldovei, în una efectivă. Tributul consta în 100 de cai, 400 ⟨bucăți de⟩ pînză de mătase, 400 de boi și 300 de care de morun pe an.[80] El mai înapoiază apoi regelui polon Sepenicul, Hotinul, Cerenul ⟨Țețina⟩ și Hmielovul, pentru a-l despăgubi de daunele pricinuite de tatăl său la sfîr-

---

75 Ureche, în *Letopisețe,* I, p. 108; Dlugosz, ad anum 1435, I, I, XII, col. 679.

76 Vezi actul slavon în Ulianicki, *[op. cit.],* p. 44. Inscripția în I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă [și stăpînirea Moldovei asupra ei],* în „Analele Acad. rom.", [Mem. Secției istorice], s. II, t. XXX, 1907—1908.

77 „Arhiva istorică", I, 1, p. 4 [Ilie voevod, domnul țării Moldovei, și fratele domniei mele Ștefan voevod] și p. 74 [Ilie voevod și fratele domniei mele, Ștefan voevod, domnii țării Moldovei] și I, 2, p. 19 [Ilie voevod, domnul țării Moldovei, și fratele domniei mele, Ștefan voevod]. [Vezi și DRH, A, I, p. 203 și urm.].

78 Jurămîntul din 1435, îndată după împărțire, făcut de „Elias, Dei gracia, Waywoda et dominus Terre Moldawyensis *unacum liberis et fratre*" (Ulianicki, *op. cit.,* p. 46). Tot așa în 1436 și 1438 (*ibidem,* p. 49 și 55). [Vezi și M. Costăchescu, *op. cit.,* p. 684—690, 697—708].

79 Vezi documentele în „Arhiva istorică", I, 1, p. 74 și 123 [cel de-al doilea este din 1443—6951] [DRH, A, I, p. 329, 331].

80 Ureche, în *Letopisețe,* I, p. 110 nota; Dlugosz, *op. cit.,* ad annum 1436, I, col. 691.

șitul domniei lui[81], ceeace era numai un pretext pentru a le dărui polonilor, întrucît am văzut că însuși Alexandru cel Bun se împăcase cu regele polon, iertîndu-i-se daunele pricinuite. Noi credem că, deși partea de țară dată regelui polon este indicată prin alte orașe, ea cuprindea amanetul pus de Vladislav Iaghello, mai întîi lui Petru Mușat, pentru 3 000 de ruble. Astfel se stinsese acea datorie prin restituirea de bună voie a amanetului primit și deci fără cuvînt va fi invocat dreptul la stăpînirea Pocuției de către domnii moldoveni de mai tîrziu.

Ștefan al III-lea, Roman al II-lea și Petru al III-lea totdeodată domni, 1444—1447 [83]. — În anul 1444 moare, în marea bătălie de la Varna, proteguitorul lui Ilie, regele Vladislav al III-lea, care mai dobîndise înainte de catastrofa ce puse capăt zilelor sale și coroana Ungariei și deci constituia pentru Ilie un sprijin, dinaintea căruia trebuia să ațipească ura ascunsă ce fierbea în fratele său Ștefan. Cum aude acesta despre pieirea regelui polon, se răscoală din nou contra fratelui său, cu ajutorul boierilor nemulțumiți cu prea marea întindere a supremației polone, răstoarnă pe Ilie, îl orbește și îl aruncă în închisoare.

Soția lui, Maria, scapă însă cu fiii ei, Roman și Alexandru[82], și fuge în Polonia, reținînd în a ei stăpînire, printr-o armată polonă chemată grabnic în ajutor, cetățile Hotinul, Cerenul ⟨Țețina⟩ și Hmielovul, care fuseseră restituite de Ilie lui Vladislav. Ștefan, nevoind să recunoască această dăruire, se pregătea să le ocupe; Maria încredințează paza lor lui Ioan de Czyczow, căpitan de Cracovia, și lui Petru Odrowasz de Sprowa, palatinul Leopolei.[83]

Domnia Moldovei se împarte din nou între Ștefan și fiul cel mai mare al lui Ilie, Roman, care primește de la mama lui dreptul de stăpînire asupra cetăților amintite. De aceea întîlnim în același an 1445, pe de o parte jurămîntul lui Roman către regele polon Cazimir al IV-lea și, pe de alta, făgăduința lui Ștefan, care nu se afla în prea bune relații cu polonii, că va veni el să depună jurămîntul de credință.[84] Coexistența unor documente de la Roman și Ștefan ne arată că ambii se considerau domni ai Moldovei, deși Roman stătea probabil la curtea regelui polon, avînd numai cetățile sale în stăpînire.

În acest răstimp însă, de la 1444—1447, în timpul domniei titulare a lui Ștefan, acest principe mai împărțea domnia și cu un alt frate al său, Petru, cu care avusese la început lupte ce încetaseră însă în 1445, după cum înștiințează despre acest sfîrșit al dușmăniilor Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, pe brașoveni[85]; de altfel, cum ne-am putea explica existența unui document din 1444, anul tocmai în care Ștefan răstoarnă pe Ilie,

---

81 *Inventarium*, p. 136: „Litterae, quibus Terra Sepicensis ⟨Sepinensis⟩ cum arcibus et oppidis Chocim, Czerun ⟨Czenin⟩ et Chmielow Vladislae regi, et regno Poloniae ab Helia Palatino Moldaviae in vim compensationis damnorum, per Alexandrum patrem suum in Colomiensi et Sniatynensi Territoriis datorum, redditur, cum obligatione restitutionis Privilegiorum super praefatam Terram a Regibus Poloniae [eidem] concessorum" (Dogiel, *op. cit.*, I, p. 601). Actul întreg în Ulianicki, *op. cit.*, p. 52 [M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 706—708].

82 Că Roman și Alexandru erau fiii lui Ilie se vede dintr-un document din 1435 de la Ilie: „pe credința noastră, Ilie voevod, și a prea iubitului fiu al domniei mele Roman" [DRH, A, I, p. 156—161] și din altul din 1442, care este dat de Alexandru, fiul lui Iliaș vodă; idem altul din 1453 („Arhiva istorică", I, 2, p. 19, I, 1, p. 101 și 102).

83 Ulianicki, *op. cit.*, p. 62.

84 Jurămîntul lui Roman din 1445 în Dogiel, *op. cit.*, I, p. 602; documente de la Ștefan al III-lea, unul din 1445 (Wickenhauser, *Moldoviza [Die Urkunden des Klosters Moldawitza]*, p. 61) altul din 1447 (*ibidem*, p. 62) [DRH, A, I, p. 352, și urm.].

85 Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 32.

iar Roman fiul său pune mîna pe cetățile nordice, document prin care Petru vodă, fiul lui Alexandru cel Bun, dă mînăstirii Probota 4 sălașe de țigani.[86]

Astfel ajunse Moldova, prin dușmăniile și împerecherile competitorilor la domnie, să fie împărțită mai întîi în două, apoi chiar în trei părți, ceea ce desigur nu putea să contribuie la întărirea ei.

Ștefan păstrează însă domnia chiar așa împărțită numai pînă la 1447, cînd se găsește ultimul act săvîrșit de el, anume făgăduința făcută lui Cazimir, ducele Litvaniei, de a-l ajuta în contra polonilor, ungurilor și tătarilor.[87]

După cît se vede din acest document, Ștefan nu încetase de a fi în dușmănie cu polonii, care și ajută lui Roman, fiul lui Ilie cel refugiat la ei, să-și redobîndească domnia părintească. „Roman, ne mai putînd răbda atîta nedumnezeire a unchiului său Ștefan vodă ce o făcuse cu tatăl său Ilie“[88], intră în Moldova, bate și ucide pe Ștefan [84].

Roman al II-lea, 1447—1448 [85]. În contra lui Roman vodă cel sprijinit de poloni, se ivește un alt dușman periculos, anume Iancu Corvin de Huniade, care ura pe domnul Moldovei din pricină că era cumnat cu Vlad Dracul din Muntenia, ale cărui relațiuni încordate cu guvernatorul Ungariei le-am expus la istoria Munteniei.[89] Ca mulțumire pentru sprijinul polon cu care redobîndise tronul, Roman dăruiește castelanului de Camenița, Didrich Buczacki, șase sate din nordul Moldovei, anume: Cuciurul, Lențești, Iurcăuți, Verbăuți, Vasilăul și Borisovul, cu dreptul pentru Buczacki ca, în cazul cînd Roman nu ar executa [respecta] darul, castelanul să aibă voie a confisca avutul tuturor negustorilor moldoveni din Polonia. În document, Roman se numește *fiu*, iar pe Buczacki îl numește *tată*, termen întrebuințat pe atunci pentru a desemna un raport de supunere, încît din el se vede că domnul Moldovei ajunsese proteguitul și vasalul nu numai al regelui, ci și al unui simplu nobil polon![90].

Se vede că Roman, cînd ucisese pe unchiul său Ștefan, alungase și pe celălalt unchi, Petru, care stăpînea sudul Moldovei. Petru fugise în Ungaria [Transilvania], unde, pentru a dobîndi sprijinul lui Ioan Corvin contra dușmanului comun, Roman al II-lea, se însurase cu o soră a guvernatorului, femeie de mai bine de 50 de ani, spre a-și crea astfel un drept la ajutorul cerut.[91]

Huniade dă urmare rugăminții lui Petru și trimite în 1448 pe generalul său *Ciupor* ⟨Csupor⟩, care alungă pe Roman [86] și rămîne după

---

[86] „Arhiva istorică“, I, 1, p. 123—124. Că Petru ținea în stăpînire partea de jos a Moldovei se vede și din aceea că documentul său e dat din Tîrgul de Jos. Care oraș va fi fost înțeles sub acest nume nu se poate ști. [Este vorba de Roman]. În orice caz însă, el era așezat în partea de jos a țării. Acest Petru vodă era fiul lui Alexandru cel Bun și frate cu Ilie și Ștefan, deoarece Ștefan îl numește într-un document din 1442, încă de pe cînd domnea împreună cu Ilie: „prea iubitul meu frate“ („Arhiva istorică“, loc. cit.).

[87] Ulianicki, *[op. cit.]*, p. 69. Actul este datat 25 iunie 1447. [Vezi M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 725—728, unde tratatul este datat 25 iunie 1445].

[88] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 111. Confirmat de o notiță pusă pe un Mărgărint slavon din 1443 (Nicolaescu, *op. cit.*, p. 97) și de inscripția reînnoită de Ștefan cel Mare pe mormîntul lui Ștefan *(ibidem*, p. 98) [Vezi și *Repertoriul monumentelor lui Ștefan cel Mare*, p. 274].

[89] Mai sus, p. 100.

[90] I. Bogdan, *Contribuțiuni la istoria Moldovei între anii 1448—1458*, în „Analele Acad. rom.“, [Mem. Secției istorice], s. II, t. XXIX, 1907, p. 630—633 (p. 2—5 ale extrasului). [Documentul din 23 febr. 1448 este publicat în DRH, A, I, p. 390—391, unde satele sînt numite: Vasilău pe Nistru, satul lui Boris, Cuciurău, satul lui Lențovici — nu Lențești! — Iurcăuți și Verbăuți].

[91] Dlugosz, *[op. cit.]*, II, col. 34.

aceea pe lîngă Petru, spre a-l apăra de întoarcerea lui Roman, care fugise din nou la poloni, dar muri acolo puțin timp după aceea.

Petru al III-lea, a doua oară, și Alexandru al II-lea, 1448—1449. — Pentru a mulțumi lui Huniade despre așezarea lui în domnia Moldovei, Petru dă cetatea Chilia ungurilor.[92] [87]. Această trecere a Chiliei către unguri ⟨de fapt lui Iancu⟩ se mai dovedește din cîteva alte documente. Anume, Bogdan al II-lea, cînd reînnoiește în 1450 jurămîntul său față cu Ioan Corvin, spune că „el nu are voie a cuceri cu sabia Chilia fără voia părintelui și domnului său Ioan voevod"[93]. Alt document, din 1453, arată pe Vladislav vodă cerînd de la brașoveni să trimită în taină niște arme la Tîrgoviște, pe care voia să le trimită la *cetatea lui Huniade* (adică Chilia).[94] Chiar din acest document se vede cît era de interesată Muntenia la păstrarea Chiliei, pe care Huniade o dăduse rudeniei sale Dan al III-lea, cel înrudit cu el și pus de el în scaunul acelei țări după detronarea și uciderea lui Vlad Dracul.[95]

Petru al III-lea obținuse domnia Moldovei alungînd pe un reprezentant al intereselor polonilor. Aceștia, după moartea lui Roman, fiul lui Ilie, sprijină candidatura la tronul Moldovei a fratelui său Alexandru, copil de 11 ani, pus sub epitropia mamei sale Maria și a boierului Manoil pîrcălab de Hotin,[96] încît ambele puteri proteguitoare ale celor doi rivali trebuiau să se ia la luptă. Fiindcă însă Huniade avea pe atunci interes a nu se strica cu polonii, el le propune reînnoirea mijlocului, pus de mai multe ori în lucrare pînă acuma, spre a împăca competirile rivale la tronul Moldovei, anume împărțirea domniei între competitori.

În 2 august 1448 găsim pe Huniade scriind următoarea scrisoare regelui Cazimir, care lasă a se înțelege că propune mijlocul arătat: „După voința dumnezeiască, murind acel Roman voevod și rămînînd alt moștenitor al lui Ilie voevod, Alexandru, care are drepturi netăgăduite asupra țării Moldovei, ar trebui să găsim un mijloc astfel încît și Petru voevod să dobîndească sfintele lui drepturi și celălalt iarăși să nu fie scurtat. Și să nu creadă maiestatea voastră că eu aș pune înrudirea (Huniade era, precum am văzut, încuscrit ⟨de fapt, cumnat⟩ cu Petru) mai presus de dreptate. Fiindcă mie îmi lipsește timpul, avînd a mă ocupa cu tratările de pace, apoi rog pe excelența voastră ca, pînă la întoarcerea mea, să primească pe numitul Petru în țara Moldovei și să nu provoace în zisa țară expediții și pustiiri. Dacă la întoarcerea mea Petru nu va lucra după dreptate, voi înceta a-l susține și va deveni dușmanul meu".[97]

---

[92] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 111. O cronică rusească raportată de Engel (*op. cit.*, p. 127); cronica slavo-română a lui Hasdeu spune în traducerea latină: „Hic Petrus urbem Kelejam Ungris dedit". Cronica putneană („Arhiva istorică", III, p. 6). [ed. I. Bogdan, în *Vechile cronice*, p. 184, fără cuvintele „ca să o apere contra turcilor"], arată și ea „că acest Petru a dat Chilia ungurilor", adăugînd „ca să o apere contra turcilor). [Vezi și *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 48, 61].

[93] N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 103.

[94] Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 38.

[95] Mai sus, p. 99. Vom vedea mai tîrziu că Ștefan cel Mare, luînd Chilia de la Radu cel Frumos, ungurii reînnoiesc pretențiile lor asupra acelei cetăți, bazîndu-se pe drepturile dobîndite de Iancu de la Petru și pe niște întărituri făcute în timpul scurtei lor stăpîniri.

[96] Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 110. Alexandru era născut la 1438.

[97] [A.] Sokolowski, [J.] Szlujski, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti [ex antiquis Libris formularum, Corpore Naruszeviciano...]* II, Krakoviae, 1876, p. 40—42; apud Picot, *Cronique d'Ureche*, p. 69. Această scrisoare este un document prea important întrucît confirmă toate știrile anterioare, culese din documentele acestor vremuri atît de încurcate.

Este învederat că respectarea dreptății din partea lui Petru nu se putea referi la altceva decît la mărginirea lui în partea ce urma a-i fi atribuită de poloni, pe lîngă aceea pe care ei erau să o păstreze pentru proteguitul lor, Alexandru. De aceea și întîlnim documente de la Alexandru vodă tocmai din timpul cînd domnea și Petru, adică din 26 mai, 26 și 27 august 1449[98] [88].

Se vede însă că Petru nu se ținu de cuvînt de a nu supăra pe tovarășul său de domnie și atunci Huniade, pe care l-am văzut în relații așa de bune cu polonii, scoate pe Petru din scaun, prin generalul Ciupor ‹Csupor de Monoszló›, acel trimis de el în Moldova spre a-l păzi contra atacurilor dușmane. Ciupor rămase, după cît se vede, cîtva timp ca ocîrmuitor în locul detronatului Petru și numele său dădu naștere, prin asonanță, în gura poporului român, lui *Ciubăr vodă,* de care nume, straniu pentru un domn, legîndu-se tradiția, el deveni un erou de poveste, spunîndu-se despre el că ar fi fost mîncat de guzgani (chițcani).[99]

Bogdan al II-lea, 1449—1451 [89]. — După scoaterea lui Petru din scaunul părții de țară ce o avea în stăpînire, Alexandru al II-lea, fiul lui Ilie, rămîne încă puțin timp în acea pe care o avea el, pînă cînd este scos cu totul de un nou competitor la tronul Moldovei, Bogdan al II-lea, fiu natural al lui Alexandru cel Bun [90]. Bogdan alungă pe Alexandru al II-lea în Polonia, de unde acesta se pregătea, pe la 15 martie 1450, a porni o expediție contra unchiului său Bogdan al II-lea. Alexandru căutase ajutor la același Ditrich Buczacki, la care recursese și Roman, obligîndu-se a-i da lui Buczacki un dar anual de 400 de zloți turcești, 12 buți cu vin, 15 bucăți de stofă și 5 bucăți de pînză[100]. În cazul cînd Alexandru ar fi fost alungat din Moldova, Buczacki era dator să-i dea adăpostire.

Bogdan, la rîndul său, căută ajutor la unguri, îndatorindu-se, prin două acte de închinare către Ioan Corvin de Huniade, a nu cuceri Chilia posedată pe atunci de munteni din grația ungurilor.[101] Unul din aceste acte este adeverit de fiul lui Bogdan, Ștefan (viitorul Ștefan cel Mare)[102] [91].

Deși numele lui Bogdan nu se vede figurînd între fiii lui Alexandru cel Bun în documentele acestuia, unde se află înșirați numai cei patru copii ai lui: Ilie, Sfețco (Ștefan), Petru și Alexandru[103], pricina acestei

---

[98] Wickenhauser, *Moldoviza ‹Moldawitza›*, p. 63.

[99] Vezi Gaster, *[Ciubăr vodă mîncat de guzgani],* în „Revista" lui Tocilescu, [anul I, vol.] II, [1883], p. 851 ‹185›. Aducerea lui Ciubăr vodă din generalul ungur Ciupor a fost făcută pentru prima oară de Engel, *op. cit.*, II, p. 128. Compară și [Al.] Papadopol-Calimah, *Ciubăr Vodă*. în „Conv. lit.", XVI, [1882—1883], p. 285—290. Ciubăr vodă este pomenit atît de Ureche, cît și de cronica putneană, ambele spunînd că a domnit două luni [92]. [Vezi și *Cronicile slavo-române*, p. 61].

[100] I. Bogdan în studiul citat mai sus, *[Contribuțiuni la istoria Moldovei],* nota 20, p. 633—635. Asupra filiației lui Bogdan al II-lea vezi V. Pârvan, *Alexăndrel vodă și Bogdan vodă,* [Buc.], 1904, p. 39.

[101] *Cinci documente slavo-române [din Arhiva Curții imperiale de la Viena],* ed. I. Bogdan, în „Analele Acad. rom.", s. II, t. XI, [1888—1889], p. 52—58. Cf. Oreste Popescu, *Cîteva documente moldovenești,* p. 7 (document din 1451, de la Bogdan al II-lea).

[102] V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu ungurii,* în „Conv. lit.", XXXIX 1905, p. 872.

[103] Vezi, bunăoară, hrisovul din 1429 („Arhiva istorică", I, 1, p. 121). [DRH, A, I, p. 140] și altul din 1431, în care sînt enumerați numai trei: Ilie, Sfețcu și Petru („Arhiva istorică", I/1, p. 122) [DRH, A, I, p. 154]. [În documentul din 1429 se enumeră 4 fii: Iliaș, Stețco, Petru și Alexandru]. Un alt document, din 1428, dă numai un singur fiu, pe Ilie [DRH, A, I, p. 104]. Că Bogdan era fiul lui Alexandru cel Bun se vede din documentul din [9 iulie] 1466, de la Ștefan cel Mare, în care face o donație mănăstirei Pobrata, „pentru sufletul și pentru mîntuirea răposatului său moș (bunic), bătrînul Alexandru vodă (și Ureche numește pe Alexandru „cel

omiteri este acea, atinsă și pînă acuma în mai multe rînduri, a unei dușmănii între tată și fiu.[104]

Nu se lasă însă Alexandru al II-lea, cel detronat de Bogdan, fără a încerca din nou soarta armelor. Unchiul său, Petru, disgrațiat apoi de Ioan Corvin, vine și el în Polonia și ambii se înțeleg a smulge coroana de la Bogdan și a împărți apoi scaunul.[105] Expediția pregătită în comun în Polonia, care acuma nu mai jignea interesele ungurilor, avînd de țintă răsturnarea unui domn ce nu o interesa de loc, pornește asupra Moldovei sub conducerea lui Petru. Acesta bate și prinde pe Bogdan la Reuseni și-i taie capul[106] [93].

După ce Petru pune mîna pe Moldova, el refuză a mai împărți domnia cu Alexandru, ci vrea să o păstreze întreagă pentru sine. Alexandru însă, venind cu ajutor de la poloni, scoate pe Petru din scaun, devenind astfel domn în Moldova.

Alexandru al II-lea, a doua oară, și Petru al III-lea, a treia oară, 1451—1455 [94]. — În această a doua domnie, Alexandru al II-lea se închină lui Ioan Corvin printr-un tratat din 16 februarie 1453, în care citim între altele că „s-a ‹m-am› dat să fiu supus în toate ca un adevărat fiu părintelui său ‹meu› și nimic să nu facem fără porunca măriei sale, iar domnul și părintele meu, Ioan voevod, să ne miluiască și să ne apere de toți dușmanii noștri din toate părțile; iar cînd va avea vreo trebuință părintele meu și va porunci, să ascultăm de porunca măriei sale" — un tratat de vasalitate chiar umilită în toată puterea cuvîntului.[107]

După cît se vede, însă, Petru izbuti cu toată răzbirea [înfrîngerea] lui să se mențină într-o parte din țară, deoarece întîlnim, paralel pentru același răstimp, hrisoave emanate de la ambii domni, Alexandru și Petru, și anume ale lui Alexandru de la 24 februarie 1452 pînă la 6 octombrie 1455, iar de ale lui Petru din 22 și 25 august și 6 octombrie 1454.[108]

În timpul acestei domnii împărțite a Moldovei, turcii devin o mare amenințare pentru creștini prin cucerirea Constantinopolei. Domnii Moldovei, temîndu-se de un atac al flotei turcești contra Cetății Albe, iau măsura de a o întări din nou. Pîrcălabul Stanciul al lui Alexandru al II-lea, ce fusese păstrat în această dregătorie și de Petru, întărește zidurile, prevăzîndu-le cu turnuri, cum spune inscripția ce s-a păstrat.[109]

Bun și Bătrîn") și al răposatului său părinte Bogdan voevod și mumei sale Maria". („Arhiva istorică" I, 1, p. 115) [DRH, A, II, p. 197]. Bogdan trebuia deci să fie fiul lui Alexandru.

104 Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 113 [ed. C. Giurescu, p. 35] spune că acest Bogdan (al II-lea) ar fi fiul lui Alexandru, însă nu al lui Alexandru cel Bun, ci al lui Alexandru al II-lea, care, fiind însă nepot lui Bogdan, numai tată nu-i putea fi. Adaugă Ureche că Bogdan ar fi domnit doi ani, ceea ce se vede confirmat prin împrejurarea că se află hrisoave de la el numai din anii 1450 și 1451 (Wickenhauser, *Moldovița [Moldawitza]*, p. 63 și 64). [DRH, A, II, p. 10—16].

105 Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 81; Cromer, *op. cit.*, p. 337.

106 Vom vedea că Ștefan cel Mare ridică aici o biserică în amintirea morții tatălui său.

107 Hurmuzaki, *Doc.*, II/1, p. 1.

108 Hrisoavele lui Alexandru al II-lea: 24 febr. 1452 („Arhiva istorică", I, 1, p. 141): aprilie 1452 (*ibidem*, p. 101) [acesta este din 1442—6950]; ian. 1453 (*ibidem*, p. 102); aprilie 1453 (*ibidem*, p. 142) [DRH, A, II, p. 17—55]. Încunoștiințează pe regele polon despre luarea Constantinopolei de turci (Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 116); jurămîntul făcut de el la Hotin în 6 oct. 1455 (Dogiel, *[op. cit.]*, p. 629) [Vezi și M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 773—776, unde închinarea e datată 1 oct. 1455]. Documentele de la Petru în [Fr. A.] Wickenhauser, *[Die Urkunden des Klosters] Moldawitza [în Moldowa...*, Viena, 1862], p. 64, 65.

109 I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă [și stăpînirea Moldovei asupra ei]*, în „Analele Acad. rom." [Mem. Secției istorice], II, t. XXX, 1908, p. 125 (p. 15 a extrasului).

După patru ani de domnie împărțită, Petru izbutește a scoate pe Alexandru din scaun. Acesta se retrage la Cetatea Albă, unde moare puțin după aceea, otrăvit. Petru al III-lea trebuie însă să lupte atunci contra unui nou candidat polon, un principe litvan numit Berindei[110] [95]. Se vede că Petru reintrase în favoruri la unguri, care-l văzuseră destoinic la luptă și aprig vînător la domnie.

Petru al III-lea a treia oară, 1455—1457. — Pus în scaun prin ajutorul regelui Ungariei, Petru al III-lea le închină țara, după cum reiese dintr-o diplomă a regelui Vladislav din 30 ianuarie 1453, care spune despre Petru, încă de pe cînd domnea alăturea cu Alexandru, „că ar fi fost readuse părțile transalpine la ascultare de către Ioan Corvin de Huniade, care părți s-ar fi revoltat în vremile mai vechi". Desigur însă că reintroducerea lui Petru [96], după detronarea lui Alexandru, făcîndu-se cu ajutorul ungurilor, trebuia să-l facă să se înjosească și mai mult înaintea lor.[111]

Plecat către unguri, Petru al III-lea Aron se arată nu mai puțin supus către poloni, spre a nu mai fi dușmănit de ei, prin sprijinirea vreunui alt competitor. El se închină deci și polonilor la 29 iunie 1456 [97], spunînd între altele că, „după exemplul predecesorilor săi, al tatălui său, Alexandru vodă, și al fraților săi, Ilie și Ștefan, jură credință regelui polon, făgăduindu-i sprijin contra dușmanilor și *a nu primi nici o suzeranitate* afară de aceea a regatului polon"[112], neadevăr flagrant, întrucît el acuma era închinat ungurilor.

În momentul chiar cînd făgăduia acele vorbe regelui polon, trimetea să mai plece țara Moldovei și sub păgînii de turci. Mai departe se lega Petru de a se îngriji de binele Poloniei, de a o înștiința despre uneltirile dușmanilor ei, de a fi totdeauna gata în persoană cu toată puterea sa în ajutorul regelui, la caz de război cu prușii să-i dea un ajutor de 400 de călări, precum și proviziuni de 400 de boi, de a lăsa Mariei, văduva lui Ilie, orașul Siret și satul Olovăț ⟨Volovăț⟩ și de a se împăca cu regele pentru Hotin și Soroca, cetate ce ar aparținea de asemenea zestrei numitei domnițe.

Turcii, care, cu doi ani înainte de a rămînea Petru singur domn în Moldova, luaseră Constantinopole, umplînd de groază întreaga Europă, nelinișteau la rîndul lor pe domn.

La o cerere a turcilor îndreptată către Petru Aron, de a le plăti ca tribut 2 000 de galbeni, domnul răspunde printr-o grabnică supunere [98], îndreptățind această ascultare de cererile păgîne în hrisovul pe care îl dă logofătului Mihail, cel mai însemnat boier al Moldovei din acel timp, spre a duce banii la turci în anul 1456, prin cuvintele următoare: „Sfătuindu-ne cu boierii sfatului nostru moldovenesc și cu mitropolitul chir Teoctist, mult am gîndit între noi despre apăsarea și primejdia țării noastre ce le avem din toate părțile, iar mai mult de la turci, care au luat și iau de atîtea ori și cer de la noi dare de 2 000 de zloți ungu-

---

[110] Dlugosz, *[op. cit.]*, II, col. 181: „In cujus locum (Alexandri) Petrus quidam Valachus qui filius naturalis Alexandri quondam voivodae Valachiae dicebatur surogatus est". Deși Petru al III-lea poartă de astă dată supranumele de Aron la Ureche, se vede că este aceeași persoană cu domnitorul din 1448—49, ce era de asemenea fiul lui Alexandru cel Bun (mai sus, nota 15). Să se noteze că Dlugosz zice quondam, adică al răposatului Alexandru, nu al celui ce muri după acesta.

[111] Teleki [Jozsef], *Hunyadiak kora Magyarországon*, X, Pestini, 1857, p. 350; apud Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 85, nota

[112] Actul latin întreg în Ulianicki, *[op. cit.]*, p. 88; extract în *Inventarium*, p. 138. În acest act, Petru spune vă voește „sequi vestigia Alexandri patris nostri ac Elie atque Stephani fratrum nostrorum". Se vede deci că Petru Aron al cronicarilor este tot Petru al III-lea, fiul lui Alexandru cel Bun. (Reprodus și în Hurmuzaki, *Doc.*, II, 2, p. 65).

rești, ceea ce noi nu sîntem în putere a da, iar a ne apăra nici cum nu ne e în putință; iar nedîndu-le lor, singuri ei vor lua, precum și pînă acum luau femeile și copiii fraților noștri. Deci, văzînd aceasta, ne-am sfătuit cu toții pe cît vom putea să ridicăm această nevoie, avînd a ne pleca capetele acelui necurat; și regulînd ⟨sfătuindu-ne⟩ întru aceasta cu toții, am rugat pe boierul nostru Mihail logofătul să meargă la turci, să ridice greutatea noastră, luînd pe Dumnezeu în ajutor, și să așeze pacea pentru noi, putînd a face ce va crede că este mai bine; iar de nu va dobîndi ușurare, să scoată și să dea acei 2 000 de galbeni. Dăm această carte panului Mihail logofătul, ca nime să nu poată să-l bănuiască vreodată pentru darea acestor bani, pe care noi toți i-am trimis"[113] [99].

Închinare către unguri, închinare către poloni, închinare către turci, iată maxima de domnie urmată de Petru Aron, aplicînd în politică cuvintele cărților sfinte: „capul plecat sabia nu-l taie". După ce Moldova fusese ruptă teritorial în repețite rînduri în mai multe părți, acuma, deși reîntregită într-o singură mînă, își pierduse neatîrnarea deodată la trei stăpîni, fără a avea măcar îndreptățirea că și-ar fi plecat capul dinaintea unei primejdii neînlăturabile.

Iată unde adusese luptele pentru domnie, născute dintr-un sistem pierzător de urmare la tron, Moldova lui Bogdan, pe care bărbăția întemeietorului o aruncase deodată, gata de viață și de luptă, în cîmpiile Nistrului și ale Mării Negre.

Lipsa oamenilor conducători, nu nedestoinicia poporului, încă tînăr și plin de viață, coborîse Moldova la înjosirea la care, cel puțin după lupte vînjoase, căzuse și Muntenia. Nervul puterilor sale nu era încă frînt; coarda arcului nu se rupsese, trebuia numai să se arate mîna vînjoasă care să-l poată întinde, spre a face încă să zbîrnîie din el puternice săgeți. Cînd va fi sosit omul providențial, menit a duce Moldova la mărimea ce trebuia să atingă, nu se vor mai auzi tînguiri ca acelea din hrisovul lui Petru Aron „că a ne apăra nici cum nu e cu putință, ci trebuie să plecăm capul celui necurat".

Această înflorire a virtuții românești se făcu într-un chip strălucit sub Ștefan cel Mare și nu cu mai puțin efect ar fi fost poate și domnia lui Vlad Țepeș din Muntenia dacă o rivalitate nenorocită între acești doi atleți ai neamului românesc nu ar fi înlesnit otomanilor copleșirea creștinătății [100].

NOTE ȘI COMENTARII

[1] Despre datele de domnie a primilor voievozi moldoveni vezi mai sus cap. I, nota 73.

[2] O dovadă evidentă a unității de neam a moldovenilor cu muntenii. Vezi N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, p. 163—164.

[3] Pentru situația Moldovei între domnia lui Bogdan I și Petru I Mușat vezi Ștefan Gorovei, *Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea* (AIIAI, 1979, p. 187—219). După cum sublinia pe bună dreptate N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 212, „încurcăturile din Țara Românească și din Bulgaria au fost acelea care au scăpat pe Bogdan, atrăgînd în altă parte atenția regelui" (Ungariei).

---

[113] Hrisovul domnesc, prevăzut cu întăritura întregului divan ⟨sfat domnesc⟩, textul original slavon în Ulianicki, *[op. cit.]*, p. 86. (Reprodus și de Hurmuzaki, *Doc.*, II, 2, p. 670). Sultanul răspunde lui Petru în același an 1456 *(ibidem*, p. 671) că „dacă vei trimite haraciul..., atunci pacea va fi încheiată..., dar dacă nu va veni, aceasta o știți voi" [Vezi Mustafa Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*. Vol. I, 1455—1774. Buc., 1976, p. 1, unde răspunsul e datat ⟨1455⟩].

[4] Primele reşedinţe domneşti au fost la Baia, Siret şi Rădăuţi; Suceava a devenit capitală în vremea domniei lui Petru I Muşat. După cum se ştie, Bogdan I a fost înmormîntat la biserica Sf. Nicolae din Rădăuţi, ctitoria sa. Vezi Lia şi Adrian Bătrîna, *O mărturie arheologică despre relaţiile internaţionale ale Moldovei în vremea lui Bogdan I* (SCIV, 1983, nr. 4, p. 326—333). Vezi şi idem, *Reşedinţa feudală de la Rădăuţi în sec. XIII—XIV*, în *Documente recent descoperite şi informaţii arheologice*, Buc., 1984, p. 69—77.

Despre reşedinţa lui Petru I de la Suceava vezi Lucian Chiţescu, *Cercetări arheologice la Curtea Domnească din Suceava* („Cerc. arheologice", 1975, p. 247 şi urm.) şi Mircea D. Matei, *Curţi şi reşedinţe domneşti. Suceava* (MI, 1979, nr. 1, p. 21—24), care arată că Petru I a construit aici cetatea Scheia şi o impunătoare casă domnească.

[5] Despre numărul mic al celor veniţi din Transilvania vezi cap. I, nota 77.

[6] Despre soarta urmaşilor lui Dragoş, întorşi în Maramureş, vezi V. Motogna, *Urmaşii lui Dragoş* (RI, 1920, p. 201—204) şi N. Iorga, *op. cit.*, p. 213—215.

[7] Este posibil ca Bogdan I să fi fost ajutat în lupta sa împotriva oştilor maghiare şi transilvănene de tătarii care stăpîneau regiunea Nistrului; aşa s-ar explica descoperirea în mormîntul său de la Rădăuţi a unui inel-talisman de aur care conţine o inscripţie în limba arabă ce redă numele lui Alah, inel pe care domnul l-ar fi primit de la un înalt personaj mongol cu care întreţinea relaţii bune. Aceasta este concluzia la care au ajuns arheologii Lia şi Adrian Bătrîna în studiul citat la nota 4. Vezi şi idem, *O alianţă moldo-tătară în vremea lui Bogdan I* (MI, 1983, nr. 5).

[8] Vornicul de Cîmpulung apare mai tîrziu în documente, după cum arată şi Xenopol la nota 2. Vezi mai nou Teodor Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului moldovenesc*, Buc., 1960, p. 73—95 (cap. *Vornicii Cîmpulungului şi atribuţiile lor*).

[9] Întinderea Moldovei spre Marea Neagră s-a realizat în vremea domniilor lui Petru I şi Roman I; la 1368 aceste regiuni erau stăpînite de „Demetrius princeps Tartarorum" (vezi G. Brătianu, în „Revue des études roumaines", 1965, p. 39—46). După unele opinii, cucerirea regiunii dinspre mare ar fi avut loc la 1386—1387, în timp ce genovezii din Crimeea erau angajaţi într-un război cu tătarii pentru Soldaia (C. Cihodaru, *Formarea hotarului dintre Moldova şi Ţara Românească în secolul al XV-lea*, în vol. *Stat, societate, naţiune*, Cluj-Napoca, 1982, p. 85). Primul domn în titlul căruia apare Moldova întreagă, pînă la Marea Neagră, este Roman I (vezi mai jos nota 33).

[10] Laţcu vodă a domnit între circa 1367 şi circa 1375. Datele de domnie sînt contestate de unii istorici, datorită împrejurărilor tulburi din Moldova acelei epoci. După opinia lui C. Cihodaru, la moartea lui Bogdan I, în 1367, ar fi urmat lupte pentru tron şi o scurtă domnie a lui Petru I (1368—1369), după care ar fi urmat Laţcu (1369—1377) (*Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, AIIAI, 1968, p. 40). (Despre aceste lupte şi datarea lor vezi pe larg nota 39). Alţi istorici oferă alte date; de pildă, C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 38, între 1365 şi 1373.

[11] Vezi *Cronicile slavo-române*, p. 48. unde se spune că Laţco, fiul lui Bogdan, a domnit 8 ani.

[12] Pentru a găsi un sprijin împotriva presiunii regatului angevin, Laţcu s-a apropiat de Polonia, intrînd — prin mijlocirea acesteia — în legătură cu papalitatea. Vezi Jan Sykora, *Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu: luptă pentru independenţă şi afirmare pe plan extern* (R. Ist., 1976, nr. 8, p. 1135—1151). Prin legătura cu papalitatea, Laţcu consolida statutul internaţional al ţării sale (N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 224). Este posibil, de asemenea, ca Laţcu să fi căutat o reconciliere cu Ludovic cel Mare în perspectiva urcării acestuia pe tronul Poloniei, după moartea lui Cazimir cel Mare la 1370.

[13] În răspunsul său, papa numeşte pe Laţcu: „nobilis vir Laczko dux Moldaviensis, patrium seu nationis Wlachie" (Hurmuzaki, I/2, p. 160). Vezi şi C. Auner, *Episcopia de Seret (1371—1388)* („Rev. catolică", 1913, p. 226—245).

[14] Mormîntul lui Laţcu a fost cercetat în anii 1974—1977; printre altele, s-a descoperit stema domnului, alcătuită dintr-un scut avînd drept mobilă capul de lup şi ca timbru un coif împodobit cu două coarne recurbate. Ţinînd seama de faptul că stema lui Petru I, urmaşul lui Laţcu, reprezintă un cap de bour (care a devenit după aceea stema Moldovei), s-a susţinut că între cei doi domni nu există nici o legătură directă pe linie bărbătească. Vezi Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, *Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, p. 195—208. Vezi şi Ştefan S. Gorovei, *Armoires et raports politiques: le „cas" moldave au XIVe siècle* (RRH, 1984, nr. 2, p. 117—128), care susţine mai departe continuitatea dinastică dintre Bogdan şi Petru I, considerînd neconvingătoare ipoteza din articolul precedent, iar identificarea mormîntului lui Laţcu discutabilă.

[15] Este vorba de Iurg Koriatovici, un presupus domn al Moldovei — care a stîrnit multe discuții în istoriografia noastră (vezi mai nou Al. Boldur, *Die Herschaft des litauischen Fürsten Iurij Koriat in Moldau (1374—1379)*, în „Sudostforschungen" 1973, p. 9—32, cu observațiile lui Ștefan Gorovei, *L'Etat roumain de l'est des Carpates*, p. 479) și care „trebuie șters din șirul domnilor moldoveni", întrucît nici documentele nici cronicile nu-l pomenesc (C. C. Giurescu — Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, Buc., 1976, p. 39).

După cum s-a arătat recent, episodul Koriatovici stă în legătură cu faptul că — la sfîrșitul lunii septembrie 1377 — coroana maghiară a încredințat „ducatul Podoliei" cnezilor Alexandru și Boris Koriatovici; episodul a fost foarte scurt, punîndu-i capăt o răscoală populară (Șerban Papacostea, în vol. *Constituirea statelor feudale*, p. 189—190). Vezi și Ștefan Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, p. 143—148, care arată că nu se poate admite o domnie efectivă a lui Iurg Koriatovici, ci cel mult o suzeranitate lituaniană formală asupra Moldovei, anterioară anului 1377 Aceleași opinii și în articolul *Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a sec. XIV* (AIIAI, 1980, p. 206—209).

După opinia lui C. Cihodaru — care a analizat pe larg evenimentele din această epocă — este posibil ca cronicile lituaniene, care înregistrează domnia lui Iurg, să-l fi confundat cu Giurgiu voievod, un domn efemer, alungat din Moldova în 1377 (*Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în AIIAI, 1968, p. 26—27).

[16] Relatarea lui Maciej Stryjkowski este publicată în *Călători străini*, II, p. 451, unde se arată însă că este vorba doar de o „afirmație gratuită", care, deci, nu poate constitui un argument pentru această domnie. Vezi și P. P. Panaitescu, *Jourj (Iourg) Koriatovic, prince lithuanien, et la Moldavie*, în *Jubileinii Hrușevski*, I, Kiev, 1928, p. 462—465. După opinia lui C. Cihodaru, *Tradiția letopisețelor*, p. 38, este posibil ca mormîntul să fi fost al lui Iuga, fostul voievod al Moldovei, luat prizonier de oștile lui Mircea cel Bătrîn la 1400.

[17] Documentul din 1374, atribuit cneazului litvan Iurg Koriatovici și publicat de B. P. Hasdeu, *Uric de la Iuga Vv. din 1374* („Foița de istorie și literatură", 1860, nr. 2, p. 41), s-a dovedit a fi un fals, după cum a arătat P. P. Panaitescu, *Diploma bîrlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374. Falsurile patriotice ale lui B. P. Hasdeu* (RIR, II, 1932, p. 51—58). Vezi și DRH, A, vol. I, p. 416—417.

[18] Nu a existat o dependență a bisericii ortodoxe moldovene de patriarhia din Ohrida, problemă îndelung discutată în istoriografie și utilizată de adversarii continuității ca unul din cele mai de seamă „argumente". Xenopol el însuși — deși combate pe Rösler și emulii săi — susținea în vol. I că biserica țărilor române s-a aflat „de îndată ce ea se constituie supusă patriarhiei bulgărești din Ohrida". (Vezi această ediție, p. 344). Dacă biserica moldovească ar fi depins de Ohrida, cum s-ar putea explica conflictul ei cu patriarhia de Constantinopol după înființarea mitropoliei, conflict despre care vorbește și Xenopol?

Lucrurile au fost lămurite de curînd în mod definitiv de Mihai Maxim pe baza a două documente turcești din anul 1544. Din primul rezultă că — plătind vistieriei imperiale 4 100 de galbeni, cu 100 de galbeni mai mult decît plătea patriarhul Constantinopolului — întreprinzătorul arhiepiscop Prohor al Ohridei obținuse de la sultanul Soliman cel Măreț jurisdicția asupra mitropoliilor Țării Românești și Moldovei. La 22 septembrie 1544 — după ce patriarhul Ieremia al Constantinopolului a promis că plătește și el haznalei sultanului aceeași sumă de 4 100 de galbeni — Soliman a poruncit „ca patriarhul vilaietelor Moldovei și Țării Românești să fie dezlipit de patriarhia lui Prohor, care este acum patriarhul Ohridei, și să se anexeze la patriarhia numitului Ieremia, *așa cum s-a obișnuit din vechime*". (Mihai Maxim, *Les relations des Pays Roumains avec l'archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits*, în RESEE, 1981, nr. 4, p. 653—671).

[19] Koriatovici nu a fost exponentul unei reacții ortodoxe — cum credeau Xenopol, Iorga și alți istorici — ci un instrument al politicii lui Ludovic cel Mare în Europa răsăriteană, după cum au arătat: H. Jablonovski, *Westrussland zwischen Vilna und Moskau. Die politische Stellung und die politischen Tendenzen der russischen Bevölkerung des Grossfürtentums Lituanen im 15 Jh.*, Leiden, 1961, p. 16; P. W. Knoll, *The rise of the Polish monarchy-Piast Poland in East Central Europe, 1320—1370*, Chicago—London, 1972, p. 244—246 și Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 189. Ca urmare, el nu putea organiza biserica ortodoxă a Moldovei, operă realizată de Petru I. Vezi nota următoare.

[20] Mitropolia Moldovei a fost înființată de Petru I (Mușat), care a construit și lăcașul metropolitan la Suceava, devenită capitala țării. Vezi Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *Contribuții arheologice la cunoașterea primului lăcaș al mitropoliei Moldovei: biserica Mirăuților din Moldova* („Cerc. arheologice", V, 1982, p.

215—223), unde se indică și bibliografia mai veche. După opinia autorilor, mitropolia ar fi fost înființată la o dată anterioară anului 1391.

[21] Petru I a domnit între 1375 și 1392; la 30 martie 1392 domnea fratele său Roman I. Vezi Ștefan S. Gorovei, *Petru I Mușatinul. O verigă dintr-un lanț neîntrerupt* (MI, 1974, nr. 11, p. 43—48).

[22] În realitate, Mușatinii (nu Mușăteștii!) nu erau din Muntenia, ci din Moldova. Xenopol urmează aici pe B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor din Muntenia în secolul XV* („Columna lui Traian", 1872, nr. 48 și urm.), care susține că Mușatinii sînt Basarabi, aceasta explicînd „toate misterele" istoriei Moldovei dintre 1350—1400, printre care și intervenția lui Mircea cel Bătrîn în favoarea restabilirii Mușatinilor pe tronul Moldovei la 1400.

După unele opinii, Mușatinii ar fi în realitate urmașii lui Bogdan I, al cărui fiu, Ștefan, ar fi fost tatăl lui Petru și Roman, Vezi Ștefan Gorovei, *Observații privind ordinea mormintelor voievodale de la Rădăuți* („Mitr. Moldovei", 1970, nr. 9—10, p. 576—577).

Denumirea de Mușatin are sensul de „al Mușatei" și i s-a dat lui Petru I după numele mamei sale, Margareta sau Mușata (C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, p. 25 și Ștefan Gorovei, *Mușatinii*, p. 28—29). Despre această misterioasă Margareta, care apare și în documentele interne ca mamă a lui Petru I Mușat (vezi DRH, A, I, p. 1—2 și 5—6), s-a discutat destul de mult în istoriografia noastră. După unele păreri recent formulate, ar fi fost o cneaghină lituaniană, ceea ce ar explica înrudirea domnilor Moldovei cu ducele Vitold (C. Cihodaru, în AIIAI, 1980, p. 135—136).

După opinia unor istorici moldoveni — care susțin descendența directă a lui Petru I din Bogdan Întemeietorul — dinastia Mușatinilor „nu poate găsi un loc în istoria Moldovei"; „numele ce s-ar potrivi cel mai bine ar fi Bogdănești". Vezi C. Cihodaru, *Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea* (AIIAI, 1968, p. 41) și Ștefan Gorovei, *Mușatinii*, p. 29.

Am fi întru totul de acord cu aceste afirmații dacă s-ar stabili o legătură certă între Bogdan și Petru I, care par a fi din familii diferite, după cum au arătat Lia și Adrian Bătrîna în studiile lor despre descoperirile arheologice de la Rădăuți (vezi mai sus nota 14). Este vorba probabil de două formațiuni social-politice diferite: statul lui Dragoș și Bogdan, devenit țara Moldovei, și voievodatul din nordul Moldovei, denumit „Țara Valahă", unde stăpînea voievodul Ștefan și unde au avut loc luptele din 1359 — povestite de Dlugosz — între fiii acestuia, Petru și Ștefan. Amintirea acestor două formațiuni politice s-a păstrat pînă tîrziu; la 5 ian. 1393, Roman I se intitula „voievod al Moldovei și moștenitor a toată țara Valahiei de la Plonini pînă la țărmul mării" (M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 607). Vezi și mai jos nota 39.

Cît privește pe enigmaticul Costea voievod, menționat în pomelnicul bistrițean ca domn înaintea lui Petru I, el ar fi, după unii istorici, altă persoană decît Costea voievod, amintit la 1386 ca asociat al lui Petru I, despre care vezi Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut* (SMIM, VI, 1973, p. 43—60). După unele opinii, Costea ar fi domnit între 1373 și 1375. Unul dintre ultimii cercetători ai problemei, C. Cihodaru, susține că voievodul Costea, amintit în pomelnicul de la Bistrița, ar fi aceeași persoană cu Costea voievodul din 1386 și că acesta ar fi fost asociat la domnie cu Petru I, avîndu-și reședința în tîrgul Costești, situat între Chișinău și Cetatea Albă (*Formarea hotarului dintre Moldova și Țara Românească în secolul al XV-lea*, în vol. *Stat, societate, națiune*, Cluj-Napoca, 1982, p. 85, nota 25), opinie greu de controlat.

Menționăm însă că, într-un document din 1403, Alexandru cel Bun — care își cunoștea bine predecesorii — îi înșiră în ordinea: Bogdan, Lațco, Petru, Roman și Ștefan (DRH, A, I, p. 24), ceea ce ni se pare a clarifica lucrurile.

Pentru succesiunea domnilor Moldovei în această vreme — succesiune nu prea sigură la Xenopol — vezi analiza pertinentă a izvoarelor făcută de Leon Șimanschi, *Lista domnilor din a doua jumătate a secolului XIV* (AIIAI, 1984, p. 119—134 + planșe) și C. Cihodaru, *Tradiția letopisețelor* (AIIAI, 1968, p. 11—42). Tabelul genealogic întocmit de A. Sacerdoțeanu, *„Descălecători de țară, dătători de legi și datini"* (MI, 1969, nr. 1, p. 41—42) cuprinde unele greșeli.

[23] Alexandru cel Bun numește pe mama sa Anastasia, dar nu precizează a cui descendentă era (DRH, A, I, p. 33). După opinia lui C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, p. 43, Anastasia era, probabil, sora lui Mircea cel Bătrîn, deși ea nu apare în documentele muntene. După C. C. Giurescu și Dinu Giurescu, *Istoria românilor*, II, p. 40, 45, Anastasia, fiica lui Lațco, a fost alt personaj decît Anastasia, soția lui Roman I, care este de origine necunoscută.

[24] Există și alte opinii cu privire la această problemă; după N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, I, Buc., 1929, p. 47 și N. Grigoraș, *Țara Românească*

a Moldovei pînă la Ştefan cel Mare, Iaşi, 1978, p. 47, aceasta ar constitui o dovadă că, la 1387, nu exista un episcop în Moldova; C. Marinescu, *Înfiinţarea mitropoliilor în Ţara Românească şi Moldova* (AARMSI, s. III, t. II, 1924, p. 17) consideră că „era firesc ca jurămîntul să fie făcut în faţa unui prelat ortodox din ţara suzeranului", în timp ce Lia şi Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 223, nota 30, susţin că arhiereul moldovean nu era încă recunoscut pe plan extern, ceea ce ni se pare acceptabil, ţinînd seama de realităţile cunoscute nouă.

[25] D. Onciul a combătut opinia lui Hasdeu despre capetele de arabi, arătînd că „nu avem nevoie de a recurge la arabizarea Basarabilor pentru a deriva epitetul Negru de la arab (confundat cu arap) din Basarab" (*Scrieri istorice*, I, p. 318). „Cercetarea tuturor sigiliilor domneşti, începînd cu sigiliul mare al lui Vladislav voievod, din 20 ianuarie 1368, ne arată hotărît că acest simbol (capetele de arabi — N.S.) n-a fost niciodată prezent, sub nici o formă, nici în stema Basarabilor, nici în stema ţării", arăta Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie,* p. 240. Capetele de arabi nu pot fi invocate deci ca „argument" pentru presupusa înrudire dintre Basarabi şi Muşatini.

[26] După cum arată Ştefan Gorovei, *Muşatinii,* p. 33—34, soţia domnului trebuie să fi fost o rudă mai îndepărtată a regelui, aceasta deoarece în vremea respectivă termenii de înrudire nu aveau sensurile atît de precise şi restrînse de astăzi.

[27] Afirmaţie nefondată.

[28] Xenopol nu aminteşte tratatul lui Petru I cu Vladislav Iagello, regele Poloniei, încheiat la Lwow la 26 sept. 1387. Vezi Hurmuzaki, I/2, p. 295—296 (text latin) şi M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* II, Iaşi, 1932, p. 599—601 (text latin şi trad. rom.).

[29] Afirmaţie inexactă; după cum remarca N. Iorga, *Istoria românilor,* III, p. 277, „actul e numai din partea solilor munteni care au înţeles lucrul aşa. N-avem dovada acceptării, care ar fi fost imposibilă, de cealaltă parte".

[30] Vezi textul latin al tratatului din 17 mart. 1390 în Hurmuzaki, I/2, p. 323—324 şi trad. rom. la I. Ionaşcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relaţiile internaţionale ale României în documente,* Buc., 1971, p. 85—87.

[31] Despre suzeranitatea regilor Poloniei asupra domnilor Moldovei, bazată în primul rînd pe interese economice, vezi îndeosebi: C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387—1432)* (RIR, 1940, p. 237—332, şi extras); P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au moyen age,* Buc., 1934 (extras din RIR, 1934, fasc. II—III).

Mai amintim şi opinia lui N. Iorga, care considera suzeranitatea regilor Poloniei drept urmarea anexării Pocuţiei de către domnii Moldovei (RHSEE, 1934, p. 74). În sfîrşit, ţinînd seama de legăturile mai vechi ale Moldovei cu regatul polon, A. Sacerdoţeanu considera că „închinarea" din 1387 „nu a fost decît o consecinţă a unei situaţii anterioare" (*Lupta moldovenilor cu litvanii în 1377,* în *Omagiu fraţilor Lapedatu,* Buc., 1936, p. 773—778).

De curînd s-a mai arătat că înglobarea Rusiei Roşii la Polonia, care a devenit astfel vecina Moldovei, „a oferit domnului moldovean elementul esenţial atît de necesar asigurării viitorului politic al ţării sale..., pus sub semnul întrebării de tendinţele expansioniste ale feudalităţii maghiare". La rîndul său, Polonia era şi ea interesată să contracareze influenţa Ungariei în această regiune, astfel încît alianţa dintre cele două ţări servea interesele amîndurora (Veniamin Ciobanu. *Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV—XVI.*, Buc. 1985, p. 16—18).

După cum s-a precizat, jurămîntul feudal de credinţă constituia forma tipică de legături politice în evul mediu, o alianţă îmbrăcată în formule impuse de concepţia feudală a timpului; suzeranitatea era doar nominală, Moldova păstrîndu-şi de fapt independenţa (I. Condurachi, *Suzeranitatea ungaro-polonă şi efectele ei asupra suzeranităţii principatelor române pînă la 1500,* Cernăuţi, 1923.) Despre independenţa Moldovei în această perioadă vezi şi Ştefan Gorovei, *Poziţia internaţională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea* (AIIAI, 1980, p. 189—222). De curînd s-a subliniat şi faptul că domnii Moldovei au ştiut să manevreze cu multă dibăcie între cei doi puternici regi vecini, ai Poloniei şi Ungariei, ce-şi manifestau tendinţe de dominaţie, păstrîndu-şi astfel independenţa. Vezi Florentina Căzan, Cătălin Mustaţă, *Relaţiile de vasalitate moldo-polone şi implicaţiile lor politice la sfîrşitul secolului XV şi în secolul XVI* (R. Ist., 1983, nr. 4, p. 363—371).

[32] Despre valoarea împrumutului acordat regelui polon vezi Octavian Iliescu, *Le prêt accordé en 1388 par Pierre Muşat à Ladislas Jagellon* (RRH, 1973, nr. 1, p. 123—138), după opinia căruia cele 3 000 de ruble împrumutate echivalează cu 443,440 kg de argint fin sau cu 47,499 kg aur fin. Vezi şi I. I. Nistor, *Die moldavischen Ansprüche auf Pokutien,* Wien, 1910.

Ar mai trebui să adăugăm la cele spuse de Xenopol cîteva lucruri despre realizările de politică internă ale lui Petru I, care a organizat cancelaria dom-

nească, a bătut primele monede cunoscute în Moldova, a construit primele cetăţi pentru apărarea ţării, în primul rînd Suceava — unde şi-a stabilit capitala — şi Neamţ şi a ridicat mănăstirea Neamţ şi bisericile Mirăuţi din Suceava şi Sf. Nicolae din Rădăuţi. Vezi: Octavian Iliescu, *Moneda în România*, p. 25—26; N. Docan, *Notiţă despre monedele lui Petru Muşat*, Buc., 1908 (din AARMSI, s., II, t. XXX, 1906—1907, p. 117—182); Ştefan Gorovei, *Cu privire la data primelor monede moldoveneşti* („Suceava. Anuarul Muzeului judeţean", V, 1978, p. 567—571); N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamţului* (SCIV, 1960, nr. 1, p. 81—102); Mircea D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Buc., 1963; Lucică Chiţescu, *Fortificaţiile Moldovei în secolele XIV—XV. Cetăţi voievodale şi fortificaţii orăşeneşti*, Rezumatul tezei de doctorat, Buc., 1972; Ştefan Gorovei, *Muşatinii*, p. 34—35 etc. Vezi şi mai sus nota 20 (despre mitropolia Moldovei).

[33] Primul document cunoscut emis de Roman I datează din 30 mart. 1392; în el domnul se intitulează: „marele, singur stăpînitor (samoderjavnîi)..., stăpînind ţara Moldovei de la munte pînă la mare", ceea ce arată extinderea statului pînă la ţărmurile Mării Negre (DRH, A, I, p. 3). În textul omagiului depus regelui Poloniei la 5 ian. 1393, Roman se intitulează: „voevod moldovenesc şi moştenitor a toată Ţara Românească (zemlea Voloşskoi), din munte pînă la mare", ceea ce a fost interpretat ca integrarea în statul Moldovei a unei „ţări româneşti", situată în partea de miazăzi. Vezi Şerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut* (SMIM, VI, 1973, p. 47).

[34] Documentele sînt publicate de M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 603—606.

[35] După cum a arătat C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor*, p. 33—34, Scarlatti este numele sub care era cunoscut Constantin Mavrocordat în străinătate, astfel încît secretarul în cauză ar putea fi Axinte Uricarul, care a cunoscut uricul mănăstirii Probota şi care susţinea pe baza acestuia: „avut-au Roman voievod şase feciori, anume: Alexandru, Bogdan, Ştefan, Mihail, Iuga şi alt Alexandru". Această listă a intrat în analele lui Pray, de unde o preia Xenopol. Vezi şi D. P. Bogdan, *Despre domnii moldoveni Ştefan I şi Iuga* (RIR, 1939, p. 170—174). În documentele lui Roman I, acesta citează ca fii doar pe Alexandru şi Bogdan, iar lui Ştefan îi spune nepot de soră (DRH, A, I. p. 3 şi 6).

[36] Tratatul din 5 ian. 1393, prin care Roman I făgăduieşte regelui polon ajutor împotriva oricărui duşman, cu excepţia războaielor purtate în Prusia, Lituania sau în ţările de dincolo de Cracovia — considerate prea îndepărtate — e publicat în Hurmuzaki, I/2, p. 815—316 şi de M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 607—609. Dogiel, *Codex diplomaticus* (citat adesea de Xenopol), I/2, p. 599, dă numai rezumatul.

[37] Lupta dintre moldoveni şi trupele invadatoare maghiare a avut loc în ian. 1395, la Hindău sau Ghindăoani-Neamţ. Vezi Radu Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)* (AUB, istorie, XV, 1966, p. 59—73).

Pentru datarea expediţiei amintim documentele din 3 febr. 1395 — cînd regele maghiar se găsea „înaintea Cetăţii Neamţului" — şi 14 febr., cînd Sigismund ajunsese la Braşov, după lupta „avută şi petrecută cu izbîndă şi cu mare bucurie chiar în ţara noastră moldovenească", împotriva lui Ştefan, „voievodul Valahiei Mici" (căci Valahia Mare era Ţara Românească!) (DRH, D, vol. I. p. 130—131, 132—134). Lupta este povestită de rege în documentul din 8 dec. 1397, eliberat lui Ştefan de Kanisza, comitele secuilor, participant la campanie (*ibidem*, p. 158—160).

[38] Tratatul de alianţă dintre Ştefan I şi regele Poloniei a fost încheiat la 6 ian. 1395 la Suceava. Domnul recunoaşte că a ocupat tronul cu ajutorul „măreţului crai Vladislav", căruia îi promite ajutor împotriva tuturor duşmanilor, „neexceptînd pe nici unul, chiar şi din ţinuturile îndepărtate de dincolo de Cracovia". Printre eventualii duşmani, figurau craiul Ungariei şi domnul Ţării Româneşti, care promovau altă politică. (Hurmuzaki, I/2, p. 817—819 şi M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 611—615).

[39] Xenopol urmează aici cronica lui Grigore Ureche, unde se spune că, după moartea lui Roman voevod, „au stătut la domnie Ştefan vodă, carile au avut doi ficiori, Ştefan şi Petru"; între cei doi fii au avut loc lupte pentru tron, Ştefan a fugit în Polonia, iar Petru a reuşit să ocupe tronul, cu ajutor maghiar. Ureche observă că evenimentele (povestite de I. Dlugosz, ed. Leipzig, I, 1711, col. 1122—1124, dar preluate de cronicarul moldovean după I. Bielski) sînt datate de „letopiseţul streinilor" în anul 1359, dar mută lupta cu cîteva decenii mai tîrziu, în 1394 (ed. C. Giurescu, p. 18).

Această luptă din munţii Plonini a stîrnit multe discuţii în istoriografia noastră. P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independenţa Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independenţă ale ţărilor române* („Studii", 1956, nr. 4, p. 95—115) a susţinut că lupta ar fi avut loc în 1377, deci după domnia lui Laţcu, iar Ştefan — tatăl celor doi fraţi rivali la tron — ar fi fost un fiu al lui Bogdan I.

Menționăm că o cronică a ordinului teuton amintește că, în decembrie același an 1377, „lituanienii au pornit împotriva celor din Moldova și acolo au fost învinși, încît n-au mai adus înapoi decît puțini din caii lor", episod pus în legătură cu fuga voievodului Giurgiu în Halici, sub oblăduirea ducelui Vladislav de Oppeln (A. Sacerdoțeanu, *op. cit.* și Ștefan Gorovei, *Mușatinii*, p. 30). Este deci greu de crezut că în același an 1377 ar fi putut avea două lupte, cu eroi diferiți.

După opinia lui Ștefan Gorovei (*Dragoș și Bogdan*, p. 128—135; *Îndreptări cronologice*, p. 115—118 și *Poziția internațională a Moldovei*, p. 193—195), episodul povestit de Dlugosz ar trebui plasat la moartea lui Bogdan I, în 1367, înainte deci de domnia lui Lațcu. De opinia lui Șt. Gorovei este și C. Cihodaru, care consideră că evenimentul ar fi avut loc la scurtă vreme după moartea lui Bogdan, în 1367 sau 1368, cînd Petru I ar fi ieșit învingător, dar nu a reușit să se mențină, astfel încît domnia a ocupat-o Lațcu, fiul lui Bogdan, care l-ar fi asociat apoi pe nepotul său Petru I (*Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în AIIAI, 1968, p. 13—23 și idem, *Alexandru cel Bun*, p. 23). Întrucît însă cercetările arheologice de la Rădăuți — citate mai sus — exclud legături de rudenie între Lațcu și Petru I, opinia este greu de acceptat.

După opinia aceluiași istoric ieșean, Petru I ar mai fi susținut o luptă și în 1377, cînd a reușit să alunge din țară pe un alt frate, și el pretendent la tron, Giurgiu (*Observații cu privire la procesul de formare și consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV*, în AIIAI, 1979, p. 134, 137).

Șerban Papacostea crede însă că războiul a avut loc în 1359, data indicată de Dlugosz, cînd în Moldova s-au înfruntat două direcții politice antagoniste sau, cel mai tîrziu, în anii următori, în legătură cu evenimentele din 1359 povestite de documentul din 1360 citat la cap. I, nota 61. Principalul argument — pe lîngă data 1359 precizată de Dlugosz — este faptul că Petru a fost ajutat de „provinciales hungarorum", denumire care desemnează probabil pe maramureșeni și care indică o legătură cu Ungaria angevină. Expediția polonă ar fi fost urmarea apelului răsculaților moldoveni împotriva dominației ungare, în virtutea vechilor legături ale țării cu Haliciul, ale cărui interese fuseseră preluate de regatul polon. După opinia învățatului meu coleg, „acțiunea militară polonă a marcat cea dintîi înfruntare de interese între Polonia și Ungaria pentru Moldova". (*Triumful luptei pentru neatîrnare*, p. 181).

Opinia lui Șerban Papacostea a fost împărtășită și de Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, Buc., 1982, p. 304—306, care susține că în anul 1359 a fost înlocuit „voievodul băștinaș" cu Dragoș din Bedeu, devotat politicii ungare. Dacă acțiunea ar fi avut loc în 1359, atunci rămîne întrebarea: cine erau Petru și Ștefan și ce drepturi aveau ei la tronul Moldovei înaintea lui Bogdan?

O soluție oferă Lia și Adrian Bătrîna, pe baza descoperirilor arheologice de la Rădăuți, și anume: în Moldova existau la acea dată două formațiuni social-politice: statul condus de Dragoș și apoi de Bogdan, devenit „țara Moldovei", și o altă formațiune, situată mai la nord, numită „Țara Valahă", vecină cu Polonia. Ștefan ar fi fost voievodul acestei țări, pentru succesiunea tronului căreia s-ar fi dat luptele din 1359. În sprijinul acestei afirmații se invocă faptul că, în timp ce la Baia se constată arheologic un puternic incendiu, pus pe seama expediției maghiare din 1359, la Rădăuți, Suceava și Siret nu avem de-a face cu asemenea distrugeri. Nu ar fi vorba deci de o confruntare directă de interese polono-ungare — cum s-a afirmat — ci de două acțiuni diferite, desfășurate în două formațiuni teritorial-politice diferite: cea maghiară, pentru „restaurarea" dominației regatului asupra mărcii conduse de Dragoș, si expediția polonă cauzată de luptele pentru succesiunea la tron din voievodatul din nordul țării, cu capitala la Rădăuți. Petru I ar fi deci fiul lui Ștefan, voievodul de la Rădăuți și al Margaretei, despre care Bandini afirmă că era soția voievodului Ștefan (*Stephani voivode uxor*). Vezi și mai sus nota 21.

Trebuie să amintim că nici medieviștii poloni nu au ajuns la concluzii mai ferme cu privire la această atît de controversată problemă. Unii istorici — începînd cu Alexander Czolowski, *Poczatki Moldavii i wyprawa Kazimierza Wielkiego w r. 1395* [Începuturile Moldovei și expediția lui Cazimir cel Mare din anul 1359] („Kwartalnik Historyczny", IV, 1890, p. 258—285) — au admis data indicată de Dlugosz. Zdzislaw Spieralski, *W sprawie rzekomej wyprawy Kazimierza Wielkiego do Moldavii* [În problema așa-zisei expediții a lui Cazimir cel Mare în Moldova] („Przeglad Historyczny", 1961) a ajuns la concluzii asemănătoare cu P. P. Panaitescu, și anume că lupta ar fi avut loc la 1377, după moartea lui Ștefan I, cînd Ștefan (II) ar fi efectuat expediția în Moldova cu ajutorul familiei Koriatowicz.

În sfîrșit, Kazimierz Myslinski — considerînd că expediția nu putea avea loc în 1359, cînd statul moldovean de-abia făcea primii pași ca stat de-sine-stătător și ca atare nu se putea opune unui adversar mai puternic — consideră că lupta s-a desfășurat în 1368, concomitent cu expediția lui Ludovic cel Mare în Țara

Românească. Vezi prezentarea lui Veniamin Ciobanu, *Din nou despre „lupta de la Plonini“* (AIIAI, 1984, p. 137—145).

Precum se vede, lucrurile sînt destul de complicate, astfel încît o soluție definitivă este greu de dat; oricum, cea mai puțin plauzibilă pare aceea oferită de Xenopol, care plasează lupta în 1394. În realitate, Ștefan a domnit pînă la 1399, cînd a murit probabil în lupta de la Worskla (13 august 1399) (Ștefan Gorovei, *Mușatinii,* p. 37).

[40] Roman I a domnit numai pînă în nov. 1394, cînd a fost alungat de Ștefan I, cel care l-a învins pe Sigismund de Luxemburg la Hindău în ian. 1395. După alte opinii, Roman ar fi murit în luptele din Podolia din vara anului 1394 (C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun,* p. 45).

Ștefan a domnit pînă la 1398, cînd ar fi fost înlăturat de la domnie sau a cedat-o de bunăvoie, fiind bolnav, lui Iuga. Într-un document dat de Iuga voievod la ⟨1398 după iulie 2 — 1399 ante nov. 28⟩, Ștefan voievod figurează ca primul martor al sfatului domnesc; la 28 nov. 1399 Ștefan murise (DRH, A, I, p. 9—13 și C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun,* p. 52—53). Într-o altă lucrare a aceluiași istoric (*Tradiția letopisețelor,* p. 37), se susține însă că Ștefan a fost restabilit pe tron în toamna anului 1399 de cneazul Swidrigailo, după încercarea lui Roman Petrilovici de a cuceri tronul, ocupînd însă o poziție de subordonare față de Iuga, voievodul titular. Lucrurile sînt destul de încurcate și e de înțeles de ce nici pentru Xenopol nu puteau fi mai clare. După Ștefan Gorovei, Ștefan I ar fi murit în lupta de la Worskla din 13 aug. 1399 (*Mușatinii,* p. 37).

Cît privește pe Roman din documentul din 1400 — citat de Xenopol — acesta era fiul (nu fratele) lui Petru I și frate cu Ivașcu, care l-a răscumpărat din captivitatea regelui polon (Hurmuzaki, I/2, p. 819—820 și M. Costăchescu, *op. cit.,* p. 617—618). Fiii lui Petru I nu au domnit, deși Roman Petrilovici (fiul lui Petru) a încercat să ocupe tronul în 1399. Vezi: I. Minea, *Politica orientală a împăratului Sigismund,* p. 95; Ștefan Gorovei, *op. cit.,* p. 37; C. Cihodaru, *Tradiția letopisețelor* (AIIAI, 1968, p. 36); idem, *Alexandru cel Bun,* p. 45.

[41] Iuga a domnit între datele ⟨după 2 iulie⟩ 1398 și ⟨ante 23 april⟩ 1400. Vezi DRH, A, I, p. 9 și AIIAI, 1984, p. 540.

[42] Xenopol s-a ocupat de domnia efemeră a lui Iuga voievod și separat, în articolul *Despre Iuga vodă cu prilejul unui nou document* (RIAF, II, 1885, vol. IV, p. 714—717), în care discută articolul lui D. Onciul, *Iuga vodă domn al Moldovei la 1374 și 1400* (CL, 1884—1885, p. 1—9), care susținea că Iuga este același voievod cu Iurg Koriatovici de la 1374. (Vezi mai sus nota 15). D. Onciul a răspuns destul de violent, acuzîndu-l pe Xenopol că „încurcă istoria în modul cel mai arbitrar și mai nejustificabil“ (*În chestiunea lui Iuga vodă,* în CL, 1886, p. 266—278). După cum declară Xenopol (nota 45), Onciul a renunțat apoi la identitatea celor doi Iuga, cu nimic justificată.

După ultimele cercetări, Iuga Giurgevici (adică al lui Giurgiu) este fiul lui Giurgiu, „voievodul valah“, alungat din țară de o răscoală a supușilor săi și refugiat în Galiția la 1377. (C. Cihodaru, *Tradiția letopisețelor,* p. 24—26). Cu numele de Iuga al lui Giurgiu este citat ca primul martor în sfatul domnesc al lui Roman I (DRH, A, I, p. 3).

[43] În documentul amintit mai sus — în care Iuga este membru al sfatului domnesc — Roman I arată că a dat actul împreună cu fiii săi, Alexandru și Bogdan, care nu erau deci frați cu Iuga. Într-un alt document, primii doi sînt citați din nou ca fii, iar Iuga ca membru al sfatului (*ibidem,* p. 6). Cît privește documentul din 28 nov. 1399 (nu 1400!), acesta este dat de Iuga ca voievod; el spune „frați“ lui Alexandru și Bogdan deoarece aceștia erau asociații săi la tron. Vezi observațiile lui C. Cihodaru în AIIAI, 1984, p. 540.

Vezi și: M. Costăchescu: *Observări cu privire la uricele lui Iuga Ologul (1400),* Iași, 1926 (extras din „Ioan Neculce“, fasc. 5, 1926); N. Iorga, *Știri nouă despre Iuga vodă* (RI, 1926, p. 81—83); C. Kogălniceanu, *Iuga Ologul Koriatovici, domnul Moldovei, 1399—1400* („Arhiva“, 1929, nr. 2, p. 81—87); G. Duzinchevici, *Precizări în legătură cu Ștefan I și Iuga Ologul* („Însemnări ieșene“, IX, 1939, nr. 2, p. 291—303); D. P. Bogdan, *Despre domnii moldoveni Ștefan I și Iuga* (RIR, 1939, p. 165—178); Leon Șimanschi, *Un pretins act moldovenesc de la Iuga voievod* (RA, 1974, nr. 1—2, p. 297—305); C. Cihodaru, *Din nou despre Iurg Coriatovici și Iuga vodă* („Acta Moldaviae Meridionalis“, I, 1979, p. 149 și urm.); Ștefan Gorovei, *Inscripția lui Iuga vodă din 1399* (AIIAI, 1982, p. 657—659) etc.

[44] Vlad nu a fost fiul lui Mircea, ci probabil nepotul său. Vezi mai sus cap. II, nota 77.

[45] Vezi mai sus nota 43.

[46] Motivul înlocuirii lui Iuga nu are nici o legătură cu conflictul mai vechi al Moldovei cu patriarhia de Constantinopol în problema înființării mitropoliei. Pe lîngă o presupusă rudenie între Mircea și Alexandru cel Bun, care l-ar fi determinat pe domnul Țării Românești să-și sprijine ruda la tronul Moldovei,

pentru a avea în el un aliat, este foarte probabil că Iuga plănuia, împreună cu Vitold, marele cneaz al Lituaniei, înlocuirea lui Mircea cu adversarul său, Vlad Uzurpatorul, ai cărui partizani se refugiaseră în Transilvania (I. Minea, *Politica orientală a împăratului Sigismund,* p. 97 şi Veniamin Ciobanu, *Ţările române şi Polonia,* p. 27—28).

[47] Arborele genealogic cuprinde o serie de filiaţii greşite pe care le-am indicat în notele precedente. Vezi, pentru comparaţie, tabelul genealogic de la Ştefan Gorovei, *Muşatinii,* anexa I.

[48] Despre domnia lungă şi paşnică a lui Alexandru cel Bun s-a scris mult după apariţia sintezei xenopoliene: D. Onciul, *Mircea cel Bătrîn şi Alexandru cel Bun,* curs litografiat, Buc., 1926; N. Iorga, *În jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun* (AARMSI, s. III, t. XIII, 1932—1933, p. 173—183); reprodus în *Studii asupra evului mediu românesc,* p. 145—152; P. P. Panaitescu, *Alexandru cel Bun. La cinci sute de ani de la moartea lui,* Buc., 1932; Emil Diaconescu, *Alexandru cel Bun,* Buc., 1968; Ştefan Ştefănescu, *„Alexandru vodă cel Bătrîn şi Bun"* (MI, 1975, nr. 4, p. 4—6); Emil Diaconescu, Dumitru Matei, *Alexandru cel Bun (1400—1432),* Buc., Ed. Militară, 1979 (colecţia Domnitori şi voievozi); C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 — 1 ianuarie 1432),* Iaşi, 1984 (lucrarea cea mai importantă).

Xenopol nu a avut posibilitatea să cunoască numeroase documente de la Alexandru cel Bun publicate după apariţia sintezei sale. Vezi: C. Bobulescu, *Un document de la Alexandru cel Bun* (RA, 1925, nr. 2, p. 271—272); M. Costăchescu, *Două urice din primul an de domnie a lui Alexandru cel Bun* („Ioan Neculce", 1926—1927, p. 352—356); P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava (30 iulie 1401)* (RIR, 1934, p. 44—56); Şt. Gr. Berechet, *Un act de danie de la Alexandru cel Bun, din 1412 februarie 10* (RI, 1936, nr. 4—6, p. 142—146); T. Bălan, *Reeditarea unui document din 1411* („Hrisovul", 1947, p. 199—201); D. Ionescu, *Un document necunoscut de la Alexandru cel Bun* („Romanoslavica", IV, 1960, p. 337—344); Gh. Ungureanu, *Un document inedit de la Alexandru cel Bun, voievodul Moldovei* (RA, 1967, nr. 2, p. 343—344). Vezi şi Damian P. Bogdan, *Acte false atribuite lui Alexandru cel Bun* (RA, 1965, nr. 2, p. 46—82). Documentele interne au fost publicate în DRH, A, vol. I.

Precum se vede, informaţia cunoscută lui Xenopol — bazată pe o lucrare apărută în 1882 — s-a îmbogăţit considerabil în ultima vreme.

[49] După cercetări mai noi, domnia lui Alexandru cel Bun ar fi început la 23 aprilie 1399, dată indicată de letopiseţul anonim al Moldovei (C. Cihodaru, *op. cit.,* p. 54). Primul său document intern poartă însă data de 29 iunie 1400 (DRH, A, I, p. 14—15). Vezi şi D. Onciul, *Datele cronicilor moldoveneşti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun,* Buc., 1905 (din AARMSI, s. II, t. 27, 1904—1905, p. 201—226); reprodus în *Scrieri istorice,* ed. A. Sacerdoţeanu, II, Buc., 1968, p. 166—195. Onciul susţine că Alexandru a domnit de la 23 aprilie 1400 pînă la 1 ian. 1433. Vezi şi observaţiile lui A. Sacerdoţeanu, în D. Onciul, *op. cit.,* p. 414—416.

[50] Este foarte probabil că prin pămînturile dăruite lui Swidrigaillo în Moldova s-ar înţelege ţara Sipinţilor, cedată regelui Poloniei de Iuga. Vezi C. Racoviţă, *op. cit.,* p. 278 şi C. Cihodaru, *op. cit.,* p. 66.

[51] Tratatul din 12 mart. 1402 este publicat în Hurmuzaki, I/2, p. 823 şi M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* II, p. 621—622.

[52] Tratatele din: 1 aug. 1404, 6 oct. 1407 (reconfirmarea celui precedent) şi 25 mai 1411 sînt publicate în Hurmuzaki, I/2, p. 826—828, 830—831 şi M. Costăchescu, *op. cit.,* p. 625—627, 628—630, 637—639. Xenopol le citează după rezumatele lui Dogiel, fără să semnaleze diferenţele dintre ele (cel din 1411 este îndreptat împotriva regelui Ungariei). Vezi C. C. Giurescu—Dinu Giurescu, *op. cit.,* p. 95—97.

O foarte bună analiză a relaţiilor lui Alexandru cel Bun cu regatul Poloniei a fost întreprinsă recent de Veniamin Ciobanu, *Ţările Române şi Polonia,* p. 28—46, care a relevat abilitatea diplomatică a domnului Moldovei şi priceperea acestuia de a anihila tendinţele expansioniste ale puternicilor săi vecini.

[53] Despre participarea moldovenilor la luptele din 1410, unde au avut un rol important, vezi: P. P. Panaitescu, *Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni* („Romanoslavica", IV, 1960, p. 225—238); Ştefan Ştefănescu, *Participarea românilor la lupta de la Grünwald (15 iulie 1410)* („Studii", 1961, nr. 1, p. 5—20); St. Kuczinski, *Moldoviane pod Grünwaldem* [Moldovenii la Grünwald] („Zapiski historyczny", 1967); idem, *Spor o Grünwald. Razprawy Polemiczne* [Controverse asupra luptei de la G.], Varşovia, 1972; Veniamin Ciobanu, *Une nouvelle contribution concernant le combat de Grünwald* (RRH, 1973, nr. 4, p. 757 şi urm.); C. Cihodaru, *op. cit.,* p. 244—246, etc.

[54] Convenţia este publicată în Hurmuzaki, I/2, p. 829—830 şi de M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 640—642.

[55] Despre tratatul de la Lublau şi împrejurările în care a fost încheiat vezi: F. Constantiniu—Şerban Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea* („Studii", 1964, nr. 5, p. 1129—1140); Şerban Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismund de Luxembourg* (RRH, 1976, nr. 3, p. 421—427); idem, *Din nou cu privire la politica orientală a împăratului Sigismund de Luxemburg (1412)*, în vol. *Ştefan Meteş la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 243 şi urm.

[56] Despre aceste lupte vezi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 258—259.

[57] Margareta de Losoncz nu a fost soţia lui Alexandru cel Bun, fiind vorba, probabil, de o confuzie cu Margareta, bunica domnului, cea care a construit biserica catolică din Siret; cît priveşte biserica catolică din Baia, cercetări mai noi au dovedit că ea nu datează din vremea domniei lui Alexandru cel Bun, fiind posterioară acestei domnii. Vezi: C. Auner, *Episcopia de la Baia* („Rev. catolică", IV, 1915, p. 98); Rada Teodoru, *Vechile biserici din Baia* (SCIA, Artă plastică, 1973, nr. 1, p. 233—255); C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 190—191 şi 275—278. Studiind cu atenţie informaţiile de sorginte catolică despre Margareta — considerată de misionarul Bandini „gemma preciosa, moldavicarum ecclesiarum fundatrix" — Rada Teodoru arată că acest rol trebuie restituit în întregime Muşatei, cea care a fundat prima biserică catolică din Moldova. Concluziile sale au fost confirmate şi pe cale arheologică de Lia şi Adrian Bătrîna, *Note istorice şi arheologice despre biserica catolică din Baia* („Suceava, Anuarul Muzeului judeţean", 1983, p. 431—448), care arată că biserica este posterioară domniei lui Alexandru cel Bun şi că legenda orală despre Margareta a fost transpusă pe piatra epitafului între anii 1632—1641, adică în vremea misionarului Bandini.

Cu toate acestea, Ştefan Gorovei, *Muşatinii*, p. 40, susţine că Margareta ar fi fost, într-adevăr, prima soţie a lui Alexandru cel Bun, dar că ea era fiica lui Ştibor de Stiboricze, voievodul Transilvaniei (1395—1401), nu făcea parte din familia Losoncz. Precum se vede, problema misterioasei Margareta nu s-a rezolvat încă în chip satisfăcător.

[58] Căsătoria lui Alexandru cel Bun cu Ringala sau Ringaila, sora lui Vitold, cneazul Lituaniei, şi văduva lui Henric Siemowitowic, fiul cneazului Mazoviei, a avut loc în 1415. Vezi mai nou C. Rezachevici, *Ringala-Ana. Un episod dinastic în relaţiile moldo-polono-lituaniene din vremea lui Alexandru cel Bun* (R. Ist., 1982, nr. 8, p. 917—922).

[59] Marina nu era bizantină (cum susţinea N. Iorga, *În jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun*, în AARMSI, s. III, t. XIII, 1932, p. 181—182), ci moldoveancă; fratele doamnei, boerul Bratul, făcea parte din sfatul domnesc al lui Alexandru cel Bun (DRH, A, I, p. 118 şi 136—137). Chipul doamnei este înfăţişat pe un patrahir, unde poartă titlul de „autocratissa", adică soţia autocratului domn al Moldovei, cum îi plăcea soţului său să i se spună. Vezi N. Iorga, *Patrafirul lui Alexandru cel Bun, cel dintîi chip de domn român* (AARMSI, s. II, t. XXXV, 1912); reprodus în *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 159—160; C. Bobulescu, *Pentru pomenirea lui Alexandru cel Bun. Iaşii în legătură cu aducerea moaştelor Sf. Ioan cel Nou de la Suceava la 1402. Un aer sau epitaf din 1428*, Chişinău, 1934 şi Maria-Ana Musicescu, *Date noi cu privire la epitrahilul lui Alexandru cel Bun* (SCIA, 1958, nr. 1, p. 75—114).

Cît priveşte pe Stanca, mama lui Ştefan, aceasta nu a fost soţie legitimă, ci o ţiitoare încă de pe cînd trăia prima soţie a domnului (*Cronicile slavo-române*, p. 14). Alexandru a fost căsătorit deci în ordine cu: Neacşa, Ringaila-Ana şi Marina.

[60] În realitate, Grigorie nu a fost mitropolit al Moldovei; într-o perioadă în care negocierile pentru unirea bisericilor catolică şi ortodoxă erau destul de înaintate, Grigorie — care era un simplu cleric — s-a dus la Roma, unde, după ce a mărturisit credinţa catolică, a fost hirotonisit mitropolit al Moldovlahiei, cu misiunea de a aduce la catolicism nu numai pe moldoveni, dar şi pe „românii şi bulgarii ce se află în regatul Ungariei sau în hotarele lui". (N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, ed. a II-a, vol. I, Buc., 1928, p. 82). Vezi şi Hurmuzaki, I/2, p. 599—600. Hirotonisirea lui Grigorie nu înseamnă deci „întinderea şi lăţirea catolicismului în Moldova".

Dimpotrivă, ca răspuns la asemenea tendinţe mai vechi, Alexandru cel Bun a încurajat răspîndirea husitismului în Moldova, problemă necunoscută lui A. D. Xenopol. Vezi C. C. Giurescu, *Cauzele refugierii husiţilor în Moldova şi centrele lor în această ţară* (SAI, VIII, 1966, p. 27—44) şi îndeosebi Şerban Papacostea, *Ştiri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun* (SCŞI, istorie, 1962, fasc. 2, p. 253—258 + o planşă), care publică o scrisoare din 1431 a episcopului catolic de Baia, care arată situaţia dificilă a cato-

licismului în Moldova ca urmare a răspîndirii husitismului, sprijinit de Alexandru cel Bun. Textul este tradus în *Călători străini despre țările române*, I, p. 64—66.

[61] Căsătoria a fost desfăcută de papă — la cererea Ringaillei — pe motiv că era ilegală, soții fiind rude de gradul III (I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I, p. 34—36). Documentul privind pensia viageră acordată Ringailei este publicat în DRH, A, I, p. 67—70. În document este vorba de tîrgul Siret și de satul Volhovăț „și cu satele și cu pricuturile, cu morile și cu iazurile și cu vămile și cu plățile din dări, cu cîștigurile și cu veniturile și cu toate foloasele care țin de acest tîrg".

[62] Informația despre repararea Cetății Albe, furnizată de Ghillebert de Lannoy, a fost analizată cu toată atenția de Maria Holban în *Călători străini*, I, p. 57—58; în urma acestei analize, știrea și-a pierdut credibilitatea. Se pare mai curînd că este vorba de o cetate aflată pe teritoriul marelui cneaz, nu de Cetatea Albă.

[63] Existența acestui spătar — personaj de legendă — a fost pusă la îndoială, întrucît demnitatea respectivă nu exista încă în Moldova. Vezi: Fl. Stănculescu, *A fost un spătar Coman?* (RIR, 1945, p. 351—358); M. Berza, recenzie în RI, 1946, p. 161—164; Fl. Stănculescu, *În legătură cu spătarul Coman* (RIR, 1946, p. 364—366).

[64] Textul lui Dlugosz — asemănător cu al lui Gr. Ureche — este reprodus la C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 261—262. Xenopol trece repede peste amestecul lui Alexandru cel Bun în luptele din Țara Românească, unde domnul a luat partea lui Radu Praznaglava împotriva lui Dan al II-lea, aliatul lui Sigismund, fiind acuzat din această pricină că a trecut de partea turcilor. Vezi corespondența dintre Sigismund de Luxemburg și marele duce lituanian citată de Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul XV*, p. 129—130.

[65] S-a păstrat salvconductul care garanta trecerea oștilor polono-lituaniene pe teritoriul Moldovei la 1426. (Vezi M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 642—644). În el se prevede că locuitorii țării nu aveau voie să-i atace pe ostașii poloni, chiar dacă aceștia ar fi pricinuit nenorociri, certuri, lupte etc., „cum se întîmplă adesea".

[66] Motivul care l-a îndepărtat pe Alexandru cel Bun de aliatul său, regele Poloniei, a fost intenția acestuia de a împărți Moldova, împreună cu Sigismund de Luxemburg, intenție comunicată domnului de Vitold, cneazul Lituaniei, după întrevederea de la Luck, din ian. 1429. După această dată, domnul Moldovei a devenit partizanul făuririi unui stat lituaniano-rus, separat de regatul polon. Vezi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 266—267. Este posibil ca domnul Moldovei să fi ocupat Chilia în anii 1428—1429, profitînd de înfrîngerea lui Sigismund de Luxemburg la Golubać la 3 iunie 1428 (Șerban Papacostea, *Kilia*, p. 429—430 și Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 40—41).

[67] Conflictul cu Polonia este relatat pe larg de Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 43—46, care arată că trupele moldovene, intrate în Pocuția în vara anului 1431, au fost înfrînte de cele poloneze, conduse de frații Buczacki, iar Moldova a pierdut Țara Șepenițului.

Tînăr încă, „prea puternicul schismatic" — cum i se spunea domnului — nu a apucat să mai vadă sfîrșitul războiului, în urma căruia Swidrigaillo a fost înlocuit cu Sigismund Kiejstut, și nici să se împace cu regele Poloniei, întrucît a încetat din viață la 1 ian. 1432 (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 270). Vezi și D. Onciul, *Datele cronicilor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun* (AARMSI, s. II, t. XXVII, 1905); și extras, Buc., 1905.

[68] În tratatul încheiat de Vladislav al II-lea, regele Poloniei, cu Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, la 13 dec. 1433, regele declară că-l „iartă" pe fostul domn, care a „călcat jurămintele, făgăduielile, supunerile făcute nouă și scrisorile noastre... și s-a ridicat asupra noastră și ne-a supărat" (Hurmuzaki, I/2, p. 842—844). Regele uita sau se făcea că uită, desigur, motivele pentru care Alexandru se ridicase împotriva sa. Vezi mai sus nota 66.

[69] Despre această problemă vezi: C. Marinescu, *Înființarea mitropoliilor în Țara Românească și Moldova* (AARMSI, s. III, t. II, 1924, p. 247—268; și extras, Buc., 1924); V. Laurent, *Contributions à l'histoire des relations de l'Eglise byzantine avec l'Eglise roumaine au début du XV-e siècle* (BSHAR, 1945, nr. 2); idem, *Aux origines de l'Eglise moldave* („Revue des études byzantines", V, 1947) și Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1964, p. 97—179, lucrare fundamentală în care se discută o serie de aspecte nesemnalate de Xenopol. Istoricul conflictului cu patriarhia de Constantinopol și aplanarea lui de către Alexandru cel Bun la C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, p. 185—188.

[70] De fapt, nu exista în mod sigur decît episcopia de Rădăuți, care era și necropolă domnească, amintită la 6 iulie 1413 (DRH, A, I, p. 49—50). Episcopia sau mitropolia de Roman este pomenită după domnia lui Alexandru cel Bun, la 30 sept. 1445 (*ibidem*, p. 367). Vezi și Scarlat Porcescu, *Episcopia Romanului*,

Roman, 1984, p. 23—31, care citează tradiția înregistrată în cronica lui Grigore Ureche, după care Alexandru cel Bun ar fi întemeiat a doua episcopie la Roman. De fapt, în documentul emis de cancelaria lui Alexandru cel Bun, la 16 sept. 1408, este vorba de biserica sfînta Vineri din tîrgul Roman, nu de episcopie (DRH, A, I, p. 32—34). Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că, după moartea lui Alexandru cel Bun, Moldova a fost împărțită temporar între doi domni, din care unul stăpînea „țara de jos", a cărei mitropolie sau episcopie se afla la Roman. Vezi și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 188—189. Tot în vremea domniei lui Alexandru cel Bun, la 1401, s-a înființat și episcopia armeană din Moldova, cu sediul la Suceava. Vezi DRH, A, I, p. 21.

Moldova a trimis, de asemenea, delegați la conciliul de la Constanța, din 1415, unde s-a încercat unirea celor două biserici, cea de răsărit (ortodoxă) cu cea romano-catolică. Vezi C. I. Karadja, *Delegați din țara noastră la conciliul de la Constanța (Baden) în anul 1415* (AARMSI, s. III, t. VII, 1927, p. 59—91).

[71] Tot Alexandru cel Bun a înființat și mănăstirea Căpriana și, probabil, mănăstirea de la Boiște, „unde a fost chilia vlădicăi Iosif". El figurează în calitate de ctitor în pomelnicele mănăstirilor Pîngărați, Bisericani și Probota. Din vremea domniei lui datează prima curte domnească din Iași, amintită la 8 oct. 1434 (DRH, A, I, p. 187), apoi prima mănăstire de la Humor, ctitoria vornicului Oană, biserica din Ițcani, clădită de boierul Ialco și mănăstirea din Horodnic. Despre toate acestea vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor feudale din Moldova*, s.v.

[72] Despre această problemă vezi Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în sec. XV*.

[73] Xenopol omite aici faptul că Mircea cel Bătrîn — situat mai aproape de primejdia otomană — lupta și pentru apărarea Moldovei, asigurîndu-i astfel liniștea.

[74] După cum a arătat V. Bogrea, *Numele lui Alexandru cel Bun și al lui Petru Rareș* (RI, 1920, p. 226—228), „bun" are un sens moral, ca în cazul oamenilor „buni și bătrîni".

[75] Despre succesiunea domnilor dintre 1432 și 1457 și luptele dintre ei pentru ocuparea tronului există o literatură bogată, necunoscută lui Xenopol fiind apărută după sinteza sa: N. Grigoraș, *Din istoria diplomației românești (1432—1457)*, Iași, 1948, care susține că la baza luptelor pentru tron dintre urmașii lui Alexandru cel Bun a stat ambiția fostelor soții ale domnului; Leon Șimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432—1447* (AIIAI, 1970, p. 59—80), lucrare fundamentală pentru această epocă. Pentru relațiile cu Polonia vezi analiza atentă a lui Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 46 și urm.

Despre cei doi fii ai lui Alexandru cel Bun, Iliaș și Ștefan, vezi: N. Iorga, *La cronologia vechilor domni moldoveni* (AARMSI, s. III, t. XII, 1932, p. 35—40); reprodusă în *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 188—191; T. Holban, *Acte politice slavone din epoca luptelor pentru tronul Moldovei după Alexandru cel Bun* (RI, 1934, p. 258—262); Bogdan Damian, *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, Buc., 1938; G. Duzinchevici, *Contribuții la istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun* („Rev. critică", 1939, nr. 1, p. 21—38); și extras, Iași, 1939; Gh. Bogaci, *Un document inedit din timpul lui Ștefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun* („Studii", 1961, nr. 6, p. 1505—1508); Damian P. Bogdan, *Două acte emise de Ștefan și Iliaș, fiii lui Alexandru cel Bun* (AUB, istorie, 1966, p. 75—89).

[76] Ilie a domnit de la 1 ian. 1432 (cînd a murit tatăl său) pînă în sept. 1433 (ultimul document din 15 iun. 1433).

[77] Într-adevăr, nu a existat o pravilă a lui Alexandru cel Bun, problemă ce a stîrnit multe discuții în trecut. Vezi Alexandru Elian, *Moldova și Bizanțul în sec. XV*, p. 117, care conchide: „rămîne totuși o pură ipoteză a lui Cantemir, prezentată ca un fapt istoric, receptarea dreptului bizantin de către Alexandru cel Bun, element care a dus pînă de curînd la nesfîrșite speculații".

[78] Iliaș voievod este citat de tatăl său ca primul martor al sfatului domnesc începînd de la 2 aug. 1414 (DRH, A, I, p. 51—156). Vezi și N. Iorga, *Ostașii de la Prut cu un nou act de la Alexandru cel Bun. Răzeși romașcani*, Buc., 1913 (din AARMSI, s. II, t. 36, 1913). Dintre toți frații săi citați ca martori ai hrisoavelor emise de tatăl său: Ștefan sau Stețco (DRH, A, I, p. 87, 106), Petru (*ibidem*, p. 106) și Alexandru (*ibidem*, p. 129, 142), Ilie sau Iliaș este menționat cel mai adesea, numai el purtînd și titlul de voievod, ceea ce dovedește asocierea sa la domnie de către Alexandru cel Bun. Documentul din 1421, privind despăgubirile acordate Ringalei, este emis de „Alexandru voievod, domn al țării Moldovei" și de „Iliaș voievod, fiul lui Alexandru voievod, domnii țării Moldovei" (*ibidem*, p. 70).

[79] Tratatul din 3 iunie 1433 este publicat în Hurmuzaki, I/2, p. 580—581 și de M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 648—650.

[80] Ştefan a venit cu ajutor de la Alexandru Aldea, domnul Ţării Româneşti, cu care era probabil cumnat şi, în urma luptei de la Loloni, reuşeşte să ocupe tronul, deşi era bastard.

Xenopol nu aminteşte lupta de la Dărmăneşti din 1 febr. 1434, cînd Ilie a fost înfrînt de Ştefan „la o milă de Suceava" şi cînd toţi boierii săi au fost prinşi, domnul singur reuşind să se refugieze la Colomeea. La 4 febr. Ştefan cerea regelui Poloniei „să-l aşeze acolo unde trebuie" pe fostul domn, „să nu mai facă ce a făcut" (RI, 1934, p. 269—270 şi AIIAI, 1978, p. 466).

[81] Ştefan II a domnit din oct. 1433 pînă la 5 aug. 1435, cînd s-a împăcat cu fratele său, Ilie. După această ultimă dată, Moldova a fost condusă de o diarhie, Ilie fiind domn la Suceava, iar Ştefan stăpînind partea de sud a Moldovei, aşa-numita „ţară de jos", cu reşedinţa la Vaslui, aşa cum arată şi Xenopol. Tratatele încheiate de cei doi domni cu regele Poloniei sînt publicate de M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 663—674, 676—690, 693—709, 712—715.

[82] Ilie şi Ştefan au domnit împreună de la 8 mart. 1436 pînă după 1 aug. 1442, după care a rămas singur domn Ştefan pînă la 13 iulie 1447. Despre asocierea lor la domnie vezi pe larg Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie*, p. 262—281, care analizează raporturile dintre cei doi fraţi, prerogativele lor ca domni asociaţi, componenţa sfatului domnesc, etc., subliniind faptul că Moldova a rămas o singură ţară, reprezentată în faţa străinătăţii printr-un singur domn şi un singur mare sfat domnesc, care cuprindea cele două sfaturi locale.

[83] Pentru o scurtă perioadă de timp, în 1443—1445, după înlăturarea lui Ilie, Ştefan a fost asociat la domnie cu fratele său, Petru al II-lea, nu însă şi cu Roman, despre care vezi mai jos nota 85. Petru este citat ca martor în hrisoavele lui Ştefan al II-lea de la 6 mart. 1443 pînă la 5 april. 1445 (DRH, A, I, p. 316—359).

Despre relaţiile lui Ilie şi Petru voievozi cu puternicul magnat Didrih Buczacki, castelanul Cameniţei şi staroste al Podoliei, vezi Leon Şimanschi şi Nistor Ciocan, *Acte slavone inedite, din anii 1443—1447, privind istoria Moldovei* (AIIAI, 1974, p .173—185).

[84] După cum rezultă dintr-o însemnare slavonă contemporană, Roman voievod, fiul lui Ilie voievod, i-a tăiat capul lui Ştefan voievod la 13 iulie 1447, îngropîndu-l apoi la mănăstirea Neamţului, la 16 iulie (P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, Buc., 1959, p. 171).

[85] La 4 aug. 1447, Roman vodă înştiinţa pe braşoveni că l-a ajutat Dumnezeu şi a „dobîndit ocina noastră dreaptă" (DRH, D, I, p. 393). După unele opinii, noul domn era şi el fiul lui Alexandru cel Bun, fiind însă alt personaj decît Roman (al III-lea), fiul lui Ilie voievod. Vezi D. Constantinescu, *Mormîntul domnesc din mănăstirea Neamţului* („Memoria Antiquitatis", III, 1971, p. 277—297) şi St. Gorovei, *Muşatinii*, p. 53. Vezi şi nota precedentă şi I. Minea, *Despre domnia lui Roman al II-lea* (CI, 1932—1933, nr. 1, p. 222—227).

[86] La 22 aug. 1447 Petru al II-lea era domn în Moldova; în documentul respectiv, noul voievod aminteşte şi „credinţa" fratelui său Roman (al II-lea), ceea ce dovedeşte că cei doi fraţi au fost asociaţi la domnie pentru scurtă vreme (DRH, A, I, p. 387—388). Petru a fost alungat de Roman al III-lea, care era domn la 18 febr. 1448 (*ibidem*, p. 389). După alungarea sa, Petru al II-lea s-a aliat cu Iancu de Hunedoara şi s-a căsătorit cu bătrîna soră a acestuia, devenind domn al Moldovei la 23 febr. 1448, cînd Roman al III-lea se refugiase la Colomeea, unde va fi otrăvit la 2 iulie. Vezi DRH, A, I, p. 390—391. Cronologia acestor domnii trebuie deci rectificată.

[87] Despre această problemă vezi Fr. Pall, *Intervenţia lui Iancu de Hunedoara în Ţara Românească şi Moldova în anii 1447—1448* („Studii", 1963, nr. 5, p. 1049—1072); idem, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei şi problema ajutorării Bizanţului* („Studii", 1965, nr. 3, p. 620 şi urm.).

În realitate, Petru al II-lea nu a dăruit Chilia ungurilor, cum susţine Xenopol, ci personal lui Iancu de Hunedoara, care se străduia să organizeze apărarea liniei Dunării împotriva ofensivei otomane. După cum s-a arătat recent, Petru al II-lea recunoştea o dublă suzeranitate: a guvernatorului Ungariei şi a regelui Poloniei, care-i promitea, la 20 august 1448, protecţie şi sprijin împotriva tuturor duşmanilor ce ar fi încercat să-l detroneze sau să-l ucidă. Vezi Leon Şimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ştefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451* (AIIAI, 1982, p. 191—192 şi 197—198, unde se publică şi textul latin al tratatului).

Pentru modul cum vedea Petru al II-lea domnia sa în Moldova (chiar împărţită) este semnificativ tratatul încheiat cu puternicul magnat polon Didrin Buczacki; obligaţiile tratatului urmau a rămîne în vigoare „atîta timp cît vom fi domn în ocina noastră sau în *partea noastră*" (se înţelege, de ţară). Vezi L. Şimanschi şi N. Ciocan, *Acte slavone inedite, din anii 1443—1447, privind istoria Moldovei* (AIIAI, 1974, p. 183).

[88] Petru al II-lea (nu al III-lea!) a domnit pînă în nov. 1448; de la el s-au păstrat numeroase documente pînă la 10 oct. (DRH, A, I, p. 392—414). El nu a mai domnit în 1449, cum afirmă Xenopol, cînd domn era Alexăndrel, fiul lui Iliaș (*ibidem*, II, p. 1—9). Vezi amănunte la Veniamin Ciobanu *op. cit.*, p. 54—55.

[89] Bogdan al II-lea a devenit domn în urma luptei de la Tămășeni din 12 oct. 1449, în care a înfrînt și alungat pe Alexăndrel. Despre Bogdan al II-lea — ucis la 15 oct. 1451 de Petru Aron — vezi: V. Brătulescu, *Pietrele de mormînt din Muzeul din Fălticeni* (BCMI, 1938, p. 38—39); Ilie Minea, *Sfîrșitul lui Bogdan II vodă. În legătură cu o inscripție recent descoperită* („Însemnări ieșene", 1938, nr. 10, p. 114—119); D. Constantinescu, *Unde a fost înmormîntat Bogdan al II-lea voievod?* („Carpica", IV, 1971, p. 315—327); Leon Șimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451* (AIIAI, 1982, p. 183—198); Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 55—57. Despre relațiile lui Bogdan și Petru Aron cu familia Buczacki vezi I. Bogdan, *Contribuții la istoria Moldovei între anii 1448—1458*, Buc., 1907 (din AARMSI, s. II, t. 29, 1906—1907, p. 629—643).

[90] După unele opinii Bogdan al II-lea ar fi fost fiul lui Bogdan, fratele și asociatul la domnie al lui Alexandru cel Bun. Vezi mai jos cap. III, Ștefan cel Mare, nota 8 (acest volum p. 357).

[91] Cele două tratate de alianță dintre Bogdan al II-lea și Iancu de Hunedoara — din 11 febr. și 5 iul. 1450 — sînt publicate de Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-române*, p. 498—503 și M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 749—752 și 755—758.

[92] Vezi și N. Iorga, *„Ciubăr vodă"* (RI, 1915, p. 125—129), care susține că acesta nu poate fi generalul maghiar Csupor, cum credea Engel, ci „aproape neîndoielnic" fostul postelnic Ciopei din 1451 (vezi DRH, A, II, p. 14). Afirmația marelui istoric este greu de crezut deoarece fostul postelnic apare ca pîrcălab de Neamț în sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare, la 8 sept. 1457 (*ibidem*, p. 96); dacă ar fi fost domn, nu mai putea deveni dregător. Problema enigmaticului Ciubăr vodă nu a fost încă rezolvată de istoriografia noastră.

[93] Este vorba de o confuzie între două evenimente diferite: lupta din codrii Crasnei din 5—6 sept. 1450, în care Bogdan al II-lea a învins trupele polone ce sprijineau pe Alexăndrel, și uciderea lui Bogdan la Reuseni de către Petru Aron (care este alt personaj decît Petru al II-lea!). Vezi Șt. Gorovei, *op. cit.*, p. 55—56 și lucrările citate la nota 89.

[94] Alexăndrel a domnit din febr. 1452 pînă înainte de 26 aug. 1455, cînd a fost ucis la Cetatea Albă. Domnia lui a fost întreruptă de Petru Aron care dă hrisoave între 25 aug. și 8 dec. 1454 (DRH, A, II, p. 56—62). La 8 febr. 1455 Alexăndrel era domn la Iași, iar la 6 iun. același an Petru Aron domnea la Suceava (*ibidem*, p. 62—65), în timp ce Alexăndrel se retrăsese în sudul țării. Vezi Em. Condurachi, *Data morții lui Alexăndrel vodă* (CI, 1932—1933, nr. 1, p. 216—217).

[95] Berindei este numele unui pretendent la tronul lui Ștefan cel Mare, adus de Matei Corvin în campania din 1467. Vezi C.C. Giurescu-Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, p. 156—157.

[96] Petru Aron (confundat de Xenopol cu Petru al II-lea) nu a ocupat tronul cu ajutorul ungurilor, ci cu acela al unei partide boierești în urma luptei de la Movile din martie 1455. După cercetări mai noi, Aron Harnazan (numit Petru Aron ca domn) era foarte probabil un uzurpator, venit din Polonia sau din Lituania în anturajul doamnei Maria, sora reginei Poloniei și soția lui Iliaș vodă, pe care o numește „mama noastră", în sens spiritual. El nu ar fi fost deci rudă cu familia lui Alexandru cel Bun și, cu atît mai puțin, frate cu Bogdan al II-lea, pe care l-a ucis în 1451. Vezi C. Rezachevici, *Familia lui Ștefan cel Mare. Împrejurările ocupării tronului* (RA, 1982, nr. 2, p. 121).

Opinia lui C. Rezachevici a fost combătută de L. Șimanschi, care susține mai departe că Petru Aron a fost — ca și Bogdan al II-lea — un fiu natural al lui Alexandru cel Bun; legitimitatea domniei sale a fost recunoscută chiar de Ștefan cel Mare. Cît privește numele de Harnazan, aceasta ar fi o lectură greșită a expresiei slavone din prototipul letopisețelor putnene: u Răuseani sau Răvăseani (*O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare*, p. 188—189). Nu există dovezi că Petru Aron ar fi fost fiul Ringailei, cum afirmă A. Sacerdoțeanu (MI, 1968, nr. 12, p. 9), ci al Marinei.

[97] Primul tratat dintre Petru Aron și regele Poloniei poartă data de 1 oct. 1455 (Hurmuzaki, II/2, p. 666—668; M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 773—777). Vezi și Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 62.

[98] „Închinarea" de la Vaslui din 5 ⟨iunie⟩ 1456 a făcut obiectul a numeroase studii, în care s-au analizat împrejurările (îndeosebi externe) care au silit

pe domnul Moldovei să devină tributar al sultanului. Vezi: P. P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456)* („Studii", V, 1952, nr. 3, p. 187—198); Şerban Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XVe siècle: le cadre international des rapports établis en 1455—1456* (RRH, 1974, nr. 3, p. 445—460); Ştefan Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo-otomane* (AIIAI, 1980, p. 631—639); Leon Şimanschi, *„Închinarea" de la Vaslui (5 ⟨iunie⟩ 1456)* (AIIAI, 1981, p. 613—637).

[99] Vezi textul documentului — cu multe deosebiri — în DRH, A, II, p. 85—87.

[100] Aşa cum vom vedea în cap. despre Ştefan cel Mare, Xenopol exagerează „rivalitatea" dintre domnul Moldovei şi ruda sa, Vlad Ţepeş.

CAP. IV

ORGANIZAREA PRIMITIVĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE

Par. 1. Domnul

Voevodul. — Elementele organizării statelor române, ale căror începuturi le-am studiat în paginile de mai înainte, sînt parte mai vechi decît înființarea lor, parte au luat naștere prin însăși răspîndirea poporului român din munte spre cîmpie.

Cheia organizării politice a unor societăți începătoare este capul statului care, la români, poartă pînă în timpurile mai noi numele de voevod. Acest așezămînt este la români mult mai vechi decît descălecarea, deoarece el se întîlnește în micile state urzite pe pămîntul Munteniei înainte de întemeierea ei, voevodatele lui *Lituon* ⟨Litovoi⟩ și *Seneslau*, și, înainte chiar de ele, am aflat voevodatele româno-bulgare din Transilvania: ale lui *Glad, Menumorut, Kean* și *Gelu*.[1] Aceste voevodate fură aflate de unguri la năvălirea lor în Transilvania, cauză pentru care și ei, în prima lor organizare, apar tot sub autoritatea unor voevozi.

Așezămîntul *voevodului* este de origine slavo-bulgară [1], după cum se vede din cuvîntul cu care este însemnat și care vine de la vechiul slavon *vojevoda* — bellidux, bulgar *vojevoda*, rus *voevoda*, polon *vojevoda*, ceh *vojvoda*, sîrb, croat *vojevoda*.[2] Prima organizare a bandelor rătăcitoare ale slavonilor se făcu atunci cînd ele căzură sub stăpînirea bulgară care le constitui în viață de stat, deși elementul politic predomnitor al bulgarilor își pierdu naționalitatea în sînul popoarelor pe care le supusese. Bulgarii, întinzîndu-și stăpînirea și pe malul stîng al Dunării, elementele poporane intrate sub a lor putere se constitue și aici sub voevozi, pe cînd în Bulgaria însăși, țara domnitoare, fiind trebuință de un titlu mai strălucit, domnitorii luară pe acel de țar, egal cu împărat.

Așezămîntul voevodului era deci cunoscut românilor încă din timpul stăpînirii ⟨dominației⟩ bulgare peste regiunile locuite de ei [2]. Fără îndoială că, în timpul dominării maghiare în Transilvania, el suferi oarecari schimbări în constituirea lui și că, la introducerea lui în țările nou create ale Munteniei și Moldovei, trebuie să ținem seama de aceste modificări. Am văzut că voevodul, astfel precum se găsește el în documentele ungurești, era un senior vasal regelui, cu o autoritate

---

[1] Vol. I, p. 331.

[2] Cihac, *Dictionnaire d'etymologie daco-romane*, Frankfort s. M. 1879, II, p. 400 [Vezi I. Bogdan, *Originea voevodatului la români*, în AARMSI, s. II, t. XXVI, 1902, p. 191—207].

teritorială, ale cărui treburi de căpetenie erau comanda armatelor și ținerea judecăților,[3] niște atribuții care se întîlnesc la toate societățile organizate în chip rudimentar, ca cele cuvenite puterii supreme.

Venirea ungurilor nu pare a fi știrbit mult autonomia de care se bucurau voevodatele din Transilvania. Nici mai înainte acești voevozi nu fuseseră neatîrnați; ei erau supuși sau vasali împăraților bulgari, deși poate depărtarea mai mare a lor de bulgari decît de unguri le lăsa o mai întinsă libertate de lucrare. Strămutîndu-se voevozii din Transilvania dincoace peste munți se făcu mai întîi următoarea însemnată schimbare în ființa lor: din supuși ei deveniră neatîrnați. Ei luară, pe lîngă titlul de voevod, și pe acel de *gospodar, gospodin* care se vede în toate hrisoavele începînd de la cele mai vechi și înseamnă stăpînul casei, de unde apoi domn, suveran.[4] După ce, cu trecerea lor în țările române, ei scutură cu totul suzeranitatea maghiară, își mai adaogă încă și pe acela de *samoderjavnîi,* adică autocrat, de sine stăpînitor[5] [3].

În afară de acest titlu, domnii mai adăugau înaintea numelui lor particula Iω̃, atît în Moldova cît și în Muntenia. Acest cuvînt nu este decît numele de Ioan scris în ortografia cirilică cu *n* suprapus, în forma accentului grecesc numit perispomene. Însemnarea lui Iω̃ reiese mai ales din faptul că acest cuvînt este redat în documentele latine prin numele de *Johannes.* El a fost probabil împrumutat de români de la bulgarii de peste Dunăre, de la statul româno-bulgar care-l avea în titulatura împăraților lui [4], unde el va fi fost rămas de la marele Ioniță Asan, ca titlu în loc de nume, ca și Cesar sau August; particula Iω̃ se află, într-adevăr, și la numele împăraților bulgari de după Ioniță.[6]

Dăruirea satelor locuite. — Mai însemnată însă decît adăogirea titlului trebuia să fie schimbarea caracterului puterii lor îndată ce ei își întinseră domnia în țările cele nou întemeiate ale Munteniei și Moldovei. Cît timp fuseseră vasali regești, ei nu putuseră să creeze nobili, nici să le dăruiască moșii, deoarece ei singuri erau considerați ca ținînd nobleţea și teritoriile lor din buna voința regelui. De îndată însă ce deveniră neatîrnați și stăpînii unor întinse domenii, ei începură, imitînd pe regii de sub care ieșiseră, a face daruri către supușii lor, răsplătind pe nobilii lor prin dăruiri de pămînturi, sau chiar creînd de aceștia din nou prin asemenea dăruiri [5].

Este cunoscut că mai toate hrisoavele ce ni s-au păstrat din vremile cele mai vechi ale istoriei noastre nu au alt cuprins decît danii domnești și, cu cît ne urcăm mai mult în timp, cu atît acest caracter se rostește într-un chip mai exclusiv. Acest sistem ca domnul să se considere stăpînul întregii țări ocupate și să dăruiască apoi părți din teritoriul încunjurimei sale fusese împrumutat de unguri de la feudalismul apusean și trecuse apoi la români, cînd aceștia se desfăcuseră

---

[3] Vol. I, p. 341 și urm.

[4] Cihac, [*op. cit.*], II, p. 125.

[5] Așa, de ex., în hrisovul lui Roman vodă din 1392 („Arhiva istorică", I, 1, p. 18) și în acel al lui Mircea din 1406 (*ibidem,* p. 98) [DRH, A, I, p. 3 și DRH, B, I, p. 50—51].

[6] Pe Evangheliarul slavic de la Londra din anul 1356, se află mai multe portrete ale țarilor bulgari, în jurul cărora se citesc următoarele legende: „Constantin Despot ziat velikago țarea Iω̃ Alexandru i kera tamar despotița i dăștii țareva kerața dăștii țareva". „Ioan Alexandru vă hrista boga". „Iω̃ Sisman țar sin velikago țar Iω̃ Alexandru". „Iω̃ Asean țar sin țarev". („Archiv für slavische Philologie", VII, 1884, p. 1 și urm.) Asupra acestui izvor mi-a atras luare aminte I. Bianu, membrul Academiei române. Vezi deosebitele păreri asupra acestui titlu în [G.] Sbiera, ***Contribuțiuni pentru istorie** [Contribuiri pentru o istorie soțială, cetățenească, religionară bisericească și culturală literară a romînilor dela originea lor încoace pînă în juliu 1504,* Cernăuți, 1906], p. 568 și urm.

din monarhia maghiară. Dăruirea de pămînturi, care forma în apusul Europei chitul cel mai puternic al statului, deveni și în țările române mijlocul cel mai temeinic de întărire a domniei.

Cele ce spune Ureche despre domnia Moldovei că „la început au fost domnia ca o căpitănie“[7], se potrivea pentru epoca descălecării în ambele țări. În curînd însă căpitănia se schimbă în domnie; teritoriul stăpînit se tot întinse de la munte către mare. Întrucît însă în vremuri vechi, la toate popoarele, autoritatea capului statului se confundă cu dreptul de proprietate asupra țării stăpînite, domnul se privea [considera] ca proprietarul țării sale.

Legenda moldovenească arată chiar că *Dragoș* pune în lucrare această concepție a suveranității asupra țării luate de el în stăpînire de îndată ce pune piciorul în ea. „Nimerind el la locul unde este acuma mănăstirea Ețcanii, au aflat acolo pe un rutean, *Ețco*, și întrebîndu-l ce om este de trăește în acele locuri pustii, a spus că e rusneac din Țara Leșească, și Dragoș a *dăruit lui pămîntul de lîngă acel rîușor ca moșie veșnică și de moștenire*“.[8]

Tot asemenea face și Radu Negru cu munții învecinați Cîmpulungului, pe care îi *dăruiește* orășenilor. Ambii voevozi dăruiau deci proprietăți ce erau de mai înainte ale celor onorați cu ele, încît se vede că ei puneau în lucrare numai un drept de suveranitate și de proprietate superioară domnească asupra țărilor peste care își întinseseră autoritatea [6].

Totuși, în această luare în stăpînire a proprietății țării, observăm chiar de la început două chipuri de a și-o însuși. Pe unii din proprietarii găsiți în țările române, precum cîmpulungenii din Muntenia și acei din Moldova, vrîncenii și mulți alții, aleși de domn nu știm după ce criterii, el îi lasă în proprietățile lor; le recunoaște cu alte cuvinte dreptul lor cel vechi. Aceștia sînt moșnenii în Muntenia, răzeșii în Moldova, cu proprietatea lor alodială, a cărei stăpînire domnul numai o [con]sfințește, fără a o crea. De aceea am văzut bunăoară că Radu Negru întărește orășenilor Cîmpulungului proprietatea asupra munților lor.[9] Respectarea proprietății vechi se făcu în Moldova mai cu osebire la locuitorii de viță română,[10] deoarece descălecătorii avură nevoie de ajutorul lor spre a respinge urmărirea maghiară. În Muntenia, unde se vede că asemenea primejdie nu însoți chiar din primele zile întemeierea noului stat, mulți români chiar fură luați de domn ca oameni de ai lui și moșiile lor ca moșii domnești, fapt din care se explică mai tîrziu numele de *rumâni,* aplicat clasei șerbilor în Muntenia. În Moldova, dimpotrivă, țăranii luați domnești de către descălecători erau mai ales acei de viță slavonă, care locuiau șesul.[11]

---

[7] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 96 [ed. C. Giurescu, p. 17].

[8] Miron Costin, în *Poema polonă* („Arhiva istorică“, I, p. 167). [*Opere*, ed. P.P. Panaitescu, p. 232—233].

[9] Mai sus, p. 24—27. Ioan Nădejde, *Formarea marei proprietăți la noi,* în „Literatură și știință“, II, 1894, p. 39, deosebește cele două grupe de sate în „cele rămase credincioase regelui Ungariei care fură luate de răzvrătitorul Bogdan ca domnești și cele ce se dădură de partea acestuia și care rămaseră slobode, răzășești“, părere ce pare mai de primit. Tot așa admite lucrurile și Sebastian Popovici ⟨Radovici⟩, *Moșnenii și răzeșii* [*Originea și caracterele juridice ale proprietății lor,* Buc.], 1909, p. 22.

[10] Mai sus, p. 45.

[11] De aceea încă Bălcescu a observat cu drept cuvînt că „cei mai mulți răzeși se află în partea muntelui“ [7]. (*Starea muncitorilor plugari,* în *Magazin istoric,* II, p. 232). [Lucrarea poartă titlul: *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri,* republicată în N. Bălcescu, *Scrieri istorice, politice și economice, 1844—1847,* ed. G. Zane, 1974, p. 151—161].

Domnul, prin ocuparea ţărilor române, pune stăpînire pe o mulţime de *sate sau moşii locuite,* pe care le declară domneşti şi apoi le dăruieşte boierilor sau mănăstirilor, trecîndu-le astfel din stăpînirea domnească în aceea a feţelor particulare. Moşiile domneşti nu erau deci, cum susţine Bălcescu, „locurile de pustiu, adică acele ce nu se stăpîneau de nimeni din nepomenit veac, branîştele domneşti şi locurile tîrgurilor"[12], ci *pămînturi locuite şi aşezate* [8].

Mai multe împrejurări concurg a dovedi lucrul în chip învederat. Mai întîi, constatăm un fapt: toate documentele de dăruiri de moşii pun, în locul acestui cuvînt, acel de sat (în uricele slavone *selo*), care cuvînt conţine ideea de locuitori; iar cînd se întîmplă să se dăruiască cîte un loc pustiu, se spune această împrejurare anumit în document. Aşa Petru Rareş spune într-un hrisov al său din 1535 că dă lui Toma un loc *pustiu* pe Botna, *ca să-şi aşeze acolo un sat.* Petru Şchiopul, în 1586, întăreşte lui Bucium proprietatea sa de cumpărătură asupra Luncii Mari, *ca să-şi sălăşluiască acolo un sat.*[13] Cuvîntul de sat nu se referea însă ca astăzi numai la aşezarea locuită, ci cuprindea şi moşia dimprejur, ceea ce se vede din faptul că în cele mai multe documente se vorbeşte de *hotarele satului,* lucru fără de nici un înţeles dacă ar fi vorba numai de vatra satului.[14]

Că aceste sate erau împoporate se mai cunoaşte apoi şi după numele mai multora din ele care sînt învederat derivate de la oameni, precum: *Vînători, Vorniceni, Bisericani.*[15] Adeseori întîlnim dăruiri făcute boierilor ale unor sate unde acei boieri îşi aveau aşezările lor. Astfel, un document de la Alexandru cel Bun din 1419 hărăzeşte lui Dragomir şi Ianăş trei sate în cîmpul lui Dragoş, pe Nechid, *între care şi satele unde se află casele lor,* Paşcanii şi Drăgoteştii [9]. Un alt hrisov de la acelaşi domn, din 1428, dă lui Sinata „în pămîntul nostru al Moldovei trei sate, unul pe Zeletin, *unde este casa lui*" [10] şi un al treilea document de la Alexandru cel Bun, din 1429, dăruieşte lui Onică „un sat pe Jijia, *unde i se află casele,* ca să-i fie moşie cu tot venitul"[16] [11].

Arătarea *unde i se află casele* desemna uneori pe întemeietorul satului, căci orice aşezare omenească trebuie să aibă un început; trebuie să fi fost întemeiată de cineva. Trebuie să fi fost un om care să fi pus întîi toporul la curăţitul unei păduri sau hîrleţul la săpatul gropilor în care se înfipseră bîrnele unei case. Acel om care la început alcătuia el singur şi cu familia lui locuitorii satului îi dădu numele. Lucrul reiese destul de limpede la satul Măneşti din jud. Fălciu, aşezat pe valea Elanului, sat întemeiat de Man, tatăl lui Duma, fiul Manei, pomenit în un document din 1490, dar care urcă viaţa lui Man pe la 1400.[17]

Alte documente arată satele nu după persoanele dăruite şi aşezarea caselor lor, ci după cnezii ce au fost sau sînt în ele; aşa Alexandru cel Bun dăruieşte lui Toader Pitic un sat la gura Jiravcei (Jirovăţul de

---

[12] *Magazin istoric,* II, p. 8.

[13] „Arhiva istorică", I, 1, p. 83; *Uricarul* de T. Codrescu, II, p. 254.

[14] Document din 1442 („Arhiva istorică", I, 1, p. 174): *hotarul acestor sate să fie după hotarele cele din vechime.* Compară alte două documente, unul din 1409 şi altul din 1488 (Wickenhauser, *op. cit.*, p. 55 şi 70—72).

[15] Document de la Constantin Movilă, 1608 („Arhiva istorică", I, 1, p. 78); document de la Al. Lăpuşneanu, 1559 (*ibidem*, p. 119).

[16] Vezi acest document în „Arhiva istorică", I, 1, p. 110 şi 121 şi în *Uricarul,* II, p. 248.

[17] [G.] Ghibănescu, *Cuzeştii.* [*Monografie istorică,* Buc., 1912], p. XII—XIII. N. Iorga crede că într-un document de la Alexandru cel Bun, din 1426, ar putea fi vorba de case ruinate şi părăsite ale celui indicat prin numele satului (*Ostaşii de la Prut, [cu un nou act de la Alexandru cel Bun. Răzeşi Romaşcani],* 1913, p. 3.

astăzi din jud. Tutova), „unde a fost Lie și Țiganești cnezi și alt sat pe Bîrlad, unde sînt Tamaș și Ivan cnezi și al treilea sat, Cobîla, unde a fost [Veriș] Stanislav (fără nici un titlu de cnez sau altfel cumva) [12]. Un alt document din 1427 confirmă dăruirea către mînăstirea Humor a satului „unde a fost cnez Stan". Un al treilea conține arătarea unde Simion cnez (sărit fiind verbul a fost sau este). Un al patrulea numește un sat nu cu un nume, ci cu arătarea „la cnezul Bran". Un al 5-lea din 1432, interesant și prin aceea că conține dăruirea unui sat unei femei, *Matușița* (aproape singurul caz de asemenea fel cunoscut nouă), indică satul dat pe Plotunița, unde a fost Neagoe Gănescul [13].

Uneori satul este indicat nu numai după un nume, ci după alte împrejurări legate de acest nume. Așa un document din 1462 de la Ștefan cel Mare arată trei sate pe Rebricea în județul Vaslui, și anume unul „unde a fost curtea lui Duma Negrul", altul „unde au fost grecii lui Duma Negrul" și al 4-lea „unde a fost cetatea lui Duma Negrul"[18] [14].

Uneori titlul de cnez este înlocuit cu echivalentul său de jude. Așa un document din 1471 întărește lui Toma satul Docani unde au fost juzi Baloș și Danciul [15]; un altul din 1487 dă lui Iacobescu un sat pe Bîrlad unde au fost juzi Baloș și Drăgoi [16]; un al treilea din 1499 hărăzește lui Vasile episcopul „Mitropoliei" Romanului satul Munteni, unde a fost jude Șărban[19] [17].

Acest obicei de a arăta satele după persoane mai de seamă ce stăteau în ele (boieri, cnezi sau juzi) aduce numirea celor mai multe din ele după numele acelor persoane. Așa satul Băcșănești își trage numele de la fostul cnez Băcșan; Nicorești, de la Nicoară, mare vornic al țării de jos; Buciumeni, de la Bucium părcălabul; Zeletin de la Zeletin; Șendrești, de la hatmanul Șendrea, cumnatul lui Ștefan cel Mare; Huruești, de la Huru mare vornic de țara de jos; Grozăvești, de la hatmanul Grozav al lui Petru Rareș; Berheciu de la Berheciu; Toftea de la căpitanul de Tecuci Murgoș Toftea și altele.[20] Alte exemple ar fi Alboteni, de la Albotă, boierul căruia domnul îi dăruiește satul care se numea deci astfel după numele lui, fruntașul locului înainte de a-i fi dăruit, și Belcești, așa numit de la Crăciun Belcescu.[21]

Acest sistem se practica încă de mai înainte în Transilvania, de unde s-a strămutat și așezămîntul cnezului în țările române. [18] Așa găsim bunăoară în Țara Oltului satul Mateiașul, de la unul Matei, cnez, jude sau boier, Tudorița, de la Toader, Hîrseni, de la Hîrsu, Ileni, de la Ilie, Sivestreni, de la Silivestru, Berivoi, de la Berivoi, Dejani, de la Dej, Voila, de la Boilă, Drăguș, de la Drag, Ucea, de la Uciu, Strega — Cîrțișoara, de la Ștreg, Oprea-Cîrțișoara, de la Oprea, Scorei, de la Score, Gridul de la Grid, Urășa, de la Orăș, Mîndra, de la Mîndru și altele[22] [19].

Fiindcă rîndul ne-a tras a scrie despre numele satelor, credem că e nimerit să băgăm de seamă că nu toate satele își trag numele de la

---

[18] Documente reproduse în extracte de Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii [în Moldova*, Buc., 1907], p. 33—35. Compară G. Panu, *Cercetări asupra [stărei] țăranilor [în veacurile trecute]*, I, p. 12 și urm. Acel cu Neagoe Gănescul în „Revista" lui Tocilescu, VII, p. 371; acel din 1462 în [I.] Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 64.

[19] Documente inedite din Acad. Română, 1471 (pergament, 138); 1487 (pergament, 412); 1499 (LXIV/10) [Acum la Arh. St. Buc., Doc. istorice].

[20] Toate aceste exemple luate numai din jud. Tecuci. Vezi A. Papadopol-Calimah, *Scrisori despre Tecuci*, în „Conv. lit.", XIX, 1885, p. 371.

[21] Albotenii vezi mai jos acest cap., nota 25; Belceștii (Ghibănescu, *Surete și izvoade*, 1, p. 12).

[22] Augustin Bunea, *Stăpînii țărei Oltului, cuvîntare de primire la Academia Română, operă postumă*, [Buc.], 1910, p. 5.

oameni, ci multe din ele și l-au împrumutat de la alte împrejurări, mai ales de la cele firești ale locului. Numele satului Pîrîu vine fără îndoială de la un pîrîu ce curgea prin el; Mărgineni de la faptul că era așezat la marginea unei regiuni, acel de Corbi sau Porumbac de la păsările de acest nume.

Uneori este invederat că numele boierului se trage de la acel al satului și nu, cum am văzut mai sus, unde acel al satului urma numele unui fruntaș al așezării. Așa numele Cîmpineanu se trage de la acel al satului Cîmpina, el însuși derivat din elementul natural al cîmpului. De asemenea, dacă Cantemireștii purtau și numele de Șilisteni, aceasta provenea de la acela al satului lor de baștină.[23]

Este deci invederat că arătarea satului după numele persoanelor avea în vedere oamenii de seamă din așezarea omenească: cnezii, juzi sau boieri[24] sau alte împrejurări personale; așa găsim în 1487 indicarea unui sat făcută prin cuvîntul „unde a fost casa lui Lazăr" și alta mai stranie, într-un document mult mai nou, cînd satele căpătaseră anume nume deosebite, anume în 1640 cînd se indică o localitate prin cuvintele „în care a fost crama lui Grigore postelnicul", probabil o cramă mare și vestită prin aceea că era așezată în dealul Mîndreștilor, la Cotnari[25].

Toate aceste fapte dovedesc un lucru foarte de seamă, anume că satele își trăgeau adeseori numele lor de la oamenii mai mari decît rîndul țăranilor. Luăm aminte însă că denumirea satului după boierul, cnezul, judele sau chiar țăranul înălțat din rînduri nu înseamnă că locuitorii lui se trăgeau din stirpea lui, cu alte cuvinte nu arată că avem a face cu niște oameni ce-și trăgeau numele din acel al unui întemeietor al său. Locuitorii satului nu trebuie numaidecît să fie rudeniile sau coborîtorii fruntașului care dăduse satului numele său; nici Albotenii nu se țineau prin înrudire cu boierul Albotă, nici Buciumenii cu Bucium, nici Șendreștii cu Șendrea. De aceea întîlnim uneori sate care poartă numele unui simplu țăran, cum e satul Mileșcanii, al cărui nume se vede dat după acela al unuia din locuitorii săi cei mai săraci, Mileșco, care-și vinde partea lui neînsemnată de pămînt, pentru 10 taleri[26].

Pentru a reveni însă la întrebarea de la care plecaserăm, anume că satele dăruite de domn la începutul chiar al închegării statului erau împoporate, mai aducem unele documente care ne arată lămurit că satele dăruite aveau locuințe omenești. Un document din 1443 de la Ștefan Vodă întărește lui Mihu scriitorul jumătate din Bălănești „cu toate casele ce sînt pe malul pîrăului" [20]. Un alt document din 1458 scutește satul Borhinești al mănăstirii Moldovița de îndatorirea de oaste pentru oamenii din acel sat, afară numai cînd însuși domnul va merge [21]. Al

---

[23] Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. XIX.

[24] Că cei amintiți ca trăitori sau ca foști trăitori prin sate nu erau uneori decît numai oameni de seamă, boieri sau fruntași ai locului, ne-o dovedește un document din 1497 [mart. 11], care indică satul Harbuji după numele unei femei: „undi au fost Bădioai" (adecă Bădioaia, femeia lui Badea) („Revista de cercetări istorice", ⟨de fapt „Miron Costin"⟩ aug. 1913, p. 2). [DRH, A, III, p. 382—383].

[25] 1487 (Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 73); 1640 (Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II, 1, p. 191; compară p. 202 și 218). Cum satele indicate la început în chip nehotărît capătă cu timpul nume proprii ne-o arată un document din 1552, care spune: „unde a fost Petru Rusu care se cheamă acum Roșcani" (Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 74). Altul din 1548: „satul unde a fost Roman și acum se numește Petrimanul" (Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, I, 1, p. 87).

[26] Ghibănescu, *op. cit.*, II, 1, p. 2. Observația noastră răstoarnă din rădăcină părerea lui R. Rosetti că toate satele răzășești s-ar trage din cîte un boier (*Pămîntul, sătenii și stăpînii*, p. 60). ⟨Trimitere greșită; la p. 169, Rosetti afirmă că răzeșii — pretutindeni și fără excepție — „își trag dreptul de stăpînire de la un moș comun", nu de la un boier⟩. Compară N. Iorga, *Ștefan cel Mare*, p. 10: „satul avînd totdeauna același strămoș".

treilea document din 1488 întărește mitropoliei Romanului zeciuiala de curechi din satul Leucușeni și acea de pește proaspăt din Dragomirești[27] [22]. Un ultim document, care urcă aproape de descălecare existența satelor locuite, dăruite de domni, este din 1410, în care document se vorbește de unul Șoldan, fiul lui Petre, și ginerele panului Giulea, ambii acești din urmă născuți cu cel puțin 50 de ani înainte în acel sat, deci cu totul aproape de timpul descălecării Moldovei [23].

Prin urmare, nu se poate susținea părerea că toate satele răzeșești se trag din un boier, a cărui moștenire s-ar fi fărîmițat prin repetate împărțeli. Fără îndoială că sînt și sate de răzeși sau, mai drept vorbind, de mazili cu această obîrșie. Nu se poate însă generaliza lucrul, în sensul că de cîte ori un sat poartă un nume derivat din unul personal poporația lui să se tragă din individul ce l-a purtat la început, deoarece am văzut că aceste numiri de sate după acela al unor oameni se referă numai la vaza mai de samă a unui individ din acel sat, iar nici de cum la însușirea lui de a le fi fost de baștină.

Dacă ne vom aminti că adeseori persoana dăruită cu un sat nu era decît un locuitor care dobîndise acea favoare și acea îmbogățire prin vitejia lui, atunci vom înțelege mai ușor dăruirile unor sate, unde cel dăruit își avea casele sale. În acest caz, viitorul boier comanda pe oștenii rîdicați din satul său, încît ei se deprindeau cu ascultarea de dînsul și cînd apoi domnul îi dăruia satul, ascultarea de pe cîmpul de război se strămuta în viața cîmpului. Apoi descălecătorii așezîndu-se în mijlocul poporației supuse [24], prin însuși faptul ocupației silite a țării (ca să nu zicem al cuceririi), erau într-o poziție de stăpîni față de ei, încît fără îndoială că, chiar înainte de dăruirea moșiilor din partea domnului, ei puneau în lucrare oarecari drepturi de supremație asupra lor și dania făcută de domn întipărirea doar pecetea dreptului pe o stare de fapt anterioară.

Acești boieri aveau apoi pe lîngă sine slugi, încă dinaintea coborîrii lor în țările române, care slugi se contopeau și se amestecau cu poporația satului dăruit, încît formau un singur tot. De altă parte, unii dintre locuitorii de frunte, din acei de baștină, se înălțau prin favoarea domnească la rangul boierilor. În sfîrșit, slavonii românizîndu-se, deosebirea de naționalitate încetă de a mai fi o pricină de precumpănire politică. Se desemnă astfel pe pămîntul țărilor române, cîtva timp după fierberea pricinuită prin faptul descălecării, acea formație care se vede mai tîrziu, compusă îndeobște din două clase de locuitori: cei liberi cu pămînturile lor, răzeșii [25] și boierii; cei supuși acestora, viitorii șerbi.

Satele domnești și, prin urmare, și acele boierești erau deci locuite de o poporație supusă unor îndatoriri către stăpînul locului, domnul sau boierul.

Proprietatea superioară a domnului [26]. — Dacă însă domnul respectă proprietatea alodială a satelor răzeșești, aceasta nu-l împiedică de a se atinge de ea cînd obiceiul pămîntului îi învoia o asemenea atingere și astfel multe sate de oameni liberi la început devin cu timpul supuse domnului și, prin dăruirea lor, boierilor. Era totdeauna o pedeapsă, o degradare, ca un sat răzeșesc să fie luat ca domnesc. Această pedeapsă se aplica uneori pentru omorurile întîmplate pe teritoriile lor [27], alteori cînd satul nu putea răspunde birul cu care era impus [28]. Pentru cazul întîi citām un document de la Bogdan, fiul lui [Alexandru] Lă-

---

[27] 1443 (Ulianicki, *Materialî*, p. 61); 1458 (*ibidem*, p. 95); 1488 (Acad. Rom., LXIV/8.) [Arh. St. Buc., Doc. istorice].

pușneanu, din 1570, în care se spune: „domnia mea am luat acel sat Albotenii să fie domnesc pentru omorul acelui grec; însă boierul Albotă, starostele de Cernăuți, plătind grecilor moartea grecului, 158 de boi și vaci, 600 de oi, 7 cai și 13 iepe, domnia mea i-am dat satul Albotenii ca să-i fie lui ocină cu tot venitul".[28] [29]

Șapte sate de pe valea Elanului sînt date de Duca Vodă în 1676 lui Ioan Ghiban, fiindcă el plătise deșugubina pentru o moarte de om întîmplată în ținutul Fălciului, într-o pădure asupra căreia erau coproprietare acele sate. Gloaba fusese de cîte 9 galbeni de sat, plus cîte doi galbeni de sat vornicului de Bîrlad — în total deci 11 galbeni de sat.[29]

Astfel un sat liber devenea domnesc și apoi boieresc, pentru o crimă întîmplată pe teritoriul său și acest mijloc cu care s-a năpăstuit în cursul timpului multe sate răzășești a aruncat multe din ele în rîndurile șerbiei.

Celălalt chip de a lua un sat ca domnesc este documentat printr-un hrisov de la Radu Mihnea din 1613, care arată că satul Apele Vii fusese luat domnesc de Mihai Viteazul, pentru că cnezii acelui sat (adică oamenii liberi, răzeșii) nu putuseră răspunde domnului birul ce le impusese, în sumă de 50 000 de aspri; „le-am luat moșiile și i-am făcut vecini", spune documentul. Acest sat este dat apoi de zestre de Mihai Viteazul fiicei sale Florica, la măritarea ei cu Preda postelnicul[30] [30] și astfel coboară satul acela trei scări care duceau din libertate către șerbie: sat răzășesc, domnesc și în sfîrșit boieresc.

Cu toate că documentele care ne slujesc pentru a caracteriza aceste împrejurări sînt, unele din ele, cu mult posterioare timpului pentru care noi încercăm această caracterizare, este de observat că ele puneau în lucrare niște obiceiuri vechi care se practicaseră totdeauna chiar înainte de descălecare [31], atît de voevozii de dincolo, cît și de acei de dincoace de munți, încît pot fi, cu drept cuvînt, întrebuințate pentru a face cunoscută o stare cu mult anterioară alcătuirii lor.

Din ele deci reies următoarele drepturi ale domnului:

Proprietatea efectivă asupra părții celei mai întinse a țărilor descălecate, mai ales asupra cîmpului, și de aici dreptul de a dărui satele așezate în această regiune la persoanele pe care voia să le deosebească.

Un fel de proprietate superioară chiar asupra satelor răzeșești, pe care uneori vedem că o întărește prin documente, deși acești proprietari erau mai vechi în țară decît domnia ce venise asupra lor; alteori o răpește chiar de la vechii îndrituiți, dezbrăcîndu-i de dînsa, spre a o conferi altor persoane.

Această proprietate superioară a domnului asupra întregului teritoriu al țării se vădește mai ales într-o împrejurare; anume, domnul întărea ca milă domnească chiar cumpărăturile făcute de un individ de la altul, drept ce nu-și avea rădăcina în dăruirea domnească [32]. Așa un document de la Aron Vodă, din 1592, arată că *„i-am dat* slugii noastre Onciul Herța și i-am întărit de la noi în țara noastră moldovenească a lui *dreaptă moșie și cumpărătură,* din privilegiul de cumpărătură ce-l avea de la Petru Vodă (Șchiopul) satul Cornățelul ⟨Cernăcăul⟩, în ținutul Cernăuțului, *ce și l-a cumpărat de la Drăghici Borotco, drept 1 200 taleri*

---

[28] *Uricarul,* II, p. 252.
[29] Ghibănescu, *Cuzeștii,* p. LXII.
[30] *Magazin istoric,* II, p. 265. Multe alte documente de același fel vor fi aduse în vol. III, cap. *Caracterul și politica lui Mihai Viteazul.*

de argint".[31] [33] Alt document de la Vlad Țepeș, din 1456, spune: *„dăm* jupanului Mogoș, cu fiii și ficele sale, satele anume: tot satul Corbii de Jos pe Argeș și tot satul Corbii de Piatră și patrimoniul din Micești, cu vaduri de moară, și jumătate sat Malurenii, *care toate sînt veche moșie a jupanului Mogoș*"[32] [34].

Tot din această cauză se vede că cei mai mulți proprietari sau posesorii unor drepturi revin la fiecare schimbare de domn pentru a-și căpăta reîntărirea privilegiilor, precum am văzut mai sus acele 7 documente repetate asupra acelorași drepturi cîmpulungenilor[33], aceasta din cauză că fiecare domn putea să revoce proprietatea concedată de antecesorul său. Revocabilitatea și deplina putere de dispoziție asupra proprietăților individuale, din partea domnului, arată că proprietatea particulară era [considerată] un soi de concesie a lui.

În afară însă de dreptul domnului asupra unor sate din cuprinsul țării, el mai avea în stăpînirea lui netăgăduită satele cuprinse în raza de stăpînire a tîrgurilor, acele cum spun documentele: „ascultătoare de ocolul cutărui tîrg". [35]

Domnii însă erau stăpîni pe pămînturile domnești numai în puterea însușirii lor de domni și numai pentru timpul cît domneau se amesteca averea statului cu averea lor proprie; de îndată ce ieșeau din scaun, nu mai puteau dispune de pămînturile domnești. Un document din 1662 amintește obiceiul țării că atunci cînd Vasile Vodă era în Țarigrad, „el nu a avut voie să dea prin scrisoare nimănui nimic".[34] [36]

Așezămîntul cel mai temeinic al societăților omenești, acela pe care se reazimă întreaga propășire, proprietatea, era deci lăsată, pentru a zice astfel, la bunul plac al domnului, și în aceasta vedem noi mai ales caracteristica cea mai de seamă a absolutismului capului statului în țările române. Urmările unui asemenea drept, afară din firea lucrurilor, putea să devină din cele mai periculoase în niște țări bîntuite de furia schimbării domnitorilor ca acele române și numai teama de a-și înmulți dușmanii putea să împiedice pe domn de a face din acest drept cumplit un izvor de nesecate abuzuri.

Judecățile. — Al doilea element care alcătuia puterea domnului era acel judecătoresc. Astăzi s-a despărțit cu mare băgare de seamă autoritatea executivă (dată domnului) de aceea judecătorească, care este încredințată unor corpuri pe cît se poate mai mult ferite și apărate de puterea ocîrmuitoare. Această despărțire a puterii judecătorești de acea a capului statului este de origine germană. Este cunoscut că la acest popor nicicînd capul statului sau delegații puterii sale n-au judecat; atît la curtea regească, cît și la acelea ale comiților provinciilor, precum și la acelea mai mici ale centenarilor, regele, comiții, centenarii, prezidau corpurile acelea care „aflau" dreptatea, dar nu se amestecau la darea hotărîrii. La romani, din contra, în timpuri vechi, judeca regele; în acele mai nouă consulul, pretorul sau acei judecători rînduiți de ei, care toți deci nu erau decît reprezentanții autorității supreme. La slavoni, ca și la romani, dreptatea se da nu numai în numele capului statului, ci chiar de el; capul statului era și împărțitorul suprem al dreptății.

---

[31] „Arhiva istorică", III, p. 200. Compară cu un document de la Ștefan cel Tînăr („Arhiva istorică", I, 1, p. 86).

[32] „Arhiva istorică", I, 1, p. 142. O sumă de documente de acest fel în Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, I, p. 20, 24, 27, 34, 39, 62, 79, 99, 111, în care domnul zice că dăruiește cumpărătorilor sate cumpărate de ei. La p. 31, 42, 45, 57, 59, 102, domnul întărește stăpînirea veche a satelor.

[33] Mai sus, p. 24—27.

[34] N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 37.

Întrucît în constituirea naționalității noastre n-a intrat mai deloc element german, ci numai acel dac (asupra așezămintelor juridice ale căruia nu se știe nimic) acel latin și acel slavon [37] (celelalte sînt puțin însemnate), înțelegem de ce nu întîlnim la români reprezentat principiul german, că regele nu poate judeca, ci acel roman sau slavon, că în puterea absolută a capului statului se cuprinde și dreptul de judecată.

De aceea și vedem că, în țările române, judecățile ca și celelalte afaceri se tratau în divan înaintea domnului [38], care lua el singur parte la ședințele lui și hotăra mai la urmă cum îi era pe voie; căci boierii își dădeau numai părerea, fără a o impune domnului [39]. Divanul a fost totdeauna în țările române numai un sfat al domnului, nu o autoritate neatîrnată de el.[35]

Domnul însă putea să delege puterea de a judeca autorităților inferioare, ceea ce făcea destul de des, mai ales în timpurile mai noi, cînd mai multe dregătorii fură create anume pentru judecarea daraverilor mai mici [40].

Din nenumăratele hrisoave care constată că domnul era autoritatea supremă judecătorească, amintim mai mult ca exemplu cîteva, întrucît un lucru așa de obișnuit nici nu are nevoie de dovadă. Așa, un hrisov de la Ștefan cel Mare din 1461, care conține o judecată dintre boierii Crasnăș și Nicorescu deoparte și Hușin de alta, spune asupra mersului afacerii: „deci, cercetînd noi împreună cu boierii noștri adevărul, am poruncit preotului rus ca să aducă marturi șase preoți și el al șaptelea, împreună cu dînșii să jure cum că acel ispisoc a fost adevărat... Și văzînd noi această izbîndă cu cale, am dat lui Hușin [...] acele trei sate [...] Și la aceasta este mărturia a însăși domniei mele și a preasfințitului mitropolit [chir Theoctist] și a boierilor noștri“[36] (urmează înșirarea lor).

Un alt hrisov de la Radu voevod [de la Afumați] din 1528 spune: „Am dat domnia mea lui jupîn paharnicul lege 48 boieri și i-a adus de au căutat și au mărturisit înaintea domniei mele“.[37] [41] Un altul de la Pătrașcu cel Bun, din 1558, conține amintirea „că a jurat cu 12 boieri dinaintea răposatului Vlad voevod, cum au avut Stanciul bătrînă și dreaptă moșie și moștenească; iar Dinul și Stan nu s-au lăsat așa, ei au luat 24 de boieri dinaintea lui Mircea voevod ca să jure și n-au putut nicidecum să jure“.[38] [42]

Un al 4-lea document conține un jurămînt săvîrșit înaintea unui delegat al domnului, care raportează acestuia cele petrecute: „care au jurat cu sufletele înaintea Radului din Borăști, iar jupînul Radul a scris carte către domnia mea, cum au jurat și au dat sfintei mănăstiri dreptate“.[39]

Un al 5-lea document de la Matei Basarab din 1633, în care domnul spune despre Maria, fata vornicului Ivașcu Golescu, „că nu am pu-

---

[35] Așa îl caracterizează și [Ignaz Stephan] Raichevici, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea (*Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e la Moldavia*, Napoli, 1788, p. 151): „Benche in apparenza il divano s'ingerisca in molti affari del paese, in realtà non ha veruna autorita, e tutto e conchiuso del principe“. Aceeași băgare de seamă făcută de [E.] Thornton, *Etat actuel de la Turquie*, traduit par..., II, 1812, p. 490: „Le divan a l'apparence d'intervenit dans la direction des affaires publiques; mais il ne possède aucune autoritè rèele, car dans le fait tout est conduit par le prince et ses ministres“.

[36] Reprodus după „Foaia pentru minte, [inimă și literatură“], 1840, p. 145, de Hasdeu în „Arhiva istorică“, III, p. 148—149 [DRH, A, II, p. 142—143].

[37] Din *Arhiva Statului*, needitat încă, reprodus în parte de [Gr.] Tocilescu în articolul său *Juriul la români*, în „Foaia societății Românismul“, 1871, nr. 10, 11 și 32.

[38] *Ibidem*.

[39] *Ibidem*.

tut-o opri domnia mea să nu-și ia jupîneasa Maria lege și i-am dat lege 12 jupînese prin ⟨pre⟩ răvașe domnești, ca să jure cu sufletul lor pre Sfînta Evanghelie, înaintea părintelui nostru mitropolitul că nu este jupîneasa Maria nimic vinovată"[40] [43]. Și așa mai departe, aproape în toate documentele ce pomenesc despre judecăți, se vede că domnul avea pretutindenea un rol hotărîtor.

Acest sistem romano-slav era făcut pentru a spori încă puterea covîrșitoare a domnului, dînd și dreptatea tot pe mîinile lui. Lipsea deci garanția ce exista în dreptul german ca acel ce ținea sabia să nu rostească și hotărîrea.

Cea mai cumplită manifestare a acestui drept de judecată a domnului era dispunerea nețărmurită asupra vieții cetățenilor; domnul putea osîndi la moarte cînd și cum îi plăcea [44]. Osînda de obicei se rostea în divan, prin atotputernicia domnului; uneori însă divanul era chiar trecut cu vederea, lucru pentru care, deși cronicarii mustră pe domni, aceștia nu erau mai puțin ascultați de contemporanii lor, care probabil că, în marea lor majoritate, priveau dreptul de viață și de moarte ca pe un drept dat domnului de la Dumnezeu. Vom avea prilejul în cursul expunerii viitoare a arăta de mai multe ori punerea în lucrare a acestui drept afară din cale ce dădea adeseori pe victimă s-o judece călăul.

Un exemplu viu al unei nedrepte osîndiri la moarte, urmată de executare, ne-o dă cazul lui Wolfgang Forster, cetățean din Bistrița, osîndit la moarte de către Petru Rareș după ce puse stăpînire pe cetatea săsească și a cărui executare însuși Rareș o mărturisește a fi fost săvîrșită cu nedreptate și după o pîră răutăcioasă [45]. E un grad de lipsă de conștiință nu numai morală, dar și psihologică de a mărturisi în public, fără nici un fel de sfială, comiterea unei fărădelegi așa de revoltătoare și care nu găsește în gura domnului altă îndreptare decît că „unul Toma Pellio ne-a arătat că acel Wolfgang ar fi trădător al cetății și după toate drepturile i s-ar cuveni moartea și că, dacă ar trăi mai mult, ar pierde acea cetate. Toma Pellio m-a rugat deci, adaugă domnul, prin scrisori, ca să tai capul lui Wolfgang, ceea ce am făcut".[41] Ce dispreț, ce nepăsare de viața omenească pentru a cărei ocrotire sînt doar în primul loc alcătuite statele. Această nepăsare seamănă cu acea a regelui Dahomeiului din zilele noastre care, pentru a cerca dacă bate bine pușca ce i-o dăruise o misiune engleză, pune să tragă în cel dintîi trecător!

Averea statului. — Pentru a caracteriza pe deplin atotputernicia domnului, să cercetăm prin cîteva cuvinte ce drepturi avea el asupra averii statului. De la început chiar observăm că dacă domnul avea aproape libera dispozițiune asupra averilor private, cu cît mai neîngrădită trebuia să fie întrebuințarea acelei publice. Dar apoi pe atunci nici nu se făcuse încă deosebirea timpurilor mai noi între domn ca persoană și ca șef al statului.

Țara era proprietatea principelui, poporul era robul său, averea lui privată era a lui și cu atît mai mult trebuia să fie ale lui cele ce se adunau de la el sub titlul de dări. Pentru timpurile cele dintîi, nu pare a fi existat deosebirea ce se vede mai tîrziu între veniturile țării și acele

---

[40] *Magazin istoric*, I, p. 208.

[41] Petru vodă către bistrițeni, 9 oct. 1536 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 373): „ignoramus quo spirito ducti fecimus, ex furore praedicti caput plecti" (p. 382). Rareș răspunde la niște plîngeri asupra morții nedrepte a lui Wolfgang [Forster], pentru a le curma odată pentru totdeauna: „hoc quod fecimus ex proprio nostro arbitrio fecimus" (p. 384).

ale domnului [46]. Această deosebire se ivi atunci cînd țările române începură și ele a avea oarecari nevoi care se deosebeau pînă la un punct de nevoile domnului. Nu că doară s-ar fi atribuit vreo sumă la vreo îmbunătățire a stării țării sau a locuitorilor ei; atare lucru pînă aproape de epoca noastră a fost un ce aproape necunoscut în țările române. Armata slujea pe socoteala ei [47]; bisericile și cele cîteva școli aveau averile și veniturile lor; de drumuri nu se îngrijea nimeni; puținii funcționari erau considerați ca slugi ale domnului, deci erau plătiți de el din veniturile sale, cărora le conceda unele din ele, cum vom vedea mai jos. Țara părea că nu are nevoie de nimic; de aceea nici un ban nu era cheltuit în folosul ei. Dacă cu toate aceste, mai tîrziu, se văd deosebite veniturile țării de acele ale domnului, lucru se făcu atunci cînd țările, căzînd sub turci, începură a apăsa asupra lor greutăți noi, precum haraciul și darurile la turci, proviziile în natură și contribuțiile extraordinare. În timpul dintîi ce urmă după descălecare, toate veniturile țării erau venituri domnești, din care domnul se dezbrăca de o parte pentru a-l da boierilor sau mănăstirilor.

Dimitrie Cantemir caracterizează astfel autoritatea domnilor Moldovei, care era tot așa și la acei din Muntenia: „Se întinde puterea lor nu numai asupra boierimii și a locuitorilor Moldovei, ci încă și asupra altora, de orice stare ar fi, cînd se află în țară; viața și moartea lor este în mîinile domnului. Judecînd el pe cineva la moarte, la bătaie, la surghiun sau la pierderea tuturor moșiilor, măcar și cu strîmbătate și tiranie, apoi cei loviți pot numai să se roage prin grai sau scrisoare, dar nimenea nu are voie de a contrazice sau a se împotrivi judecății domnești. Și iarăși dacă va voi să libereze pe vreunul judecat la moarte de toată țara, nimeni nu poate să se opună voinței lui. Toate dregătoriile militare și civile atîrnă de bunul său plac; le dă celor iubiți, le ia celor urîți. Pentru împărțirea lor domnul nu are nici o regulă prescrisă. Dacă ar voi să facă pe un țăran logofăt mare, care este boieria cea mai mare a Moldovei, nimeni nu cutează a i se împotrivi și, din contra, cînd ar voi să lipsească din post pe unul, fie măcar și din neamul cel mai de frunte, îndată acela caută a se supune hotărîrii domnești. Asemenea putere are nu numai asupra celor mai de jos ai clerului bisericesc, ci încă și asupra mitropolitului, episcopilor, arhimandriților și egumenilor și asupra tuturor celor ce sînt de tagma bisericească [...] Neîmpiedecat [...] poate să-i scoată din dregătoriile lor, deși nu din cele sacerdotale, și, cerînd trebuința, poate și cu moarte să-i pedepsească“.[42] [48]

Din cercetarea urmată pînă aici reiese că domnul avea deplină putere pe pămîntul țărilor române și asupra locuitorilor lor; era proprietarul suprem al persoanei și averii tuturor, nefiind mărginit în această autoritate decît de frica de Dumnezeu, de respectul obiceiurilor și de teama de răscoală, singurele frîne puse abuzului ce putea face cu dînsa. Legal nu era îngrădit prin nimic; în voia domnului stătea tot ce-i trecea prin minte și nedreptatea cea mai strigătoare la cer putea să ia ființă de îndată ce domnul avea inima a o îndeplini. Stavilele morale rețineau adeseori pe domn de la abuzuri; dar vai de acea societate în care morala este singura garanție a intereselor! Cel ce are puterea în mîini tinde, printr-o plecare fatală, a abuza de ea. Trebuie serioase garanții poporului în contra autorității. De aceea societățile moderne au luat atîtea măsuri spre a apăra libertatea și interesele cetățenilor de atotputernicia ocîrmuirii; și cu toate aceste garanții, de cîte ori depășesc organele ei limita dreptății; dar încă acolo unde nu există nici o sta-

---

[42] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, [ed. 1872], p. 38.

bilire, unde numai slaba morală vine în luptă cu a tot înghițitoarea putere?

Domnul român avea deci, în vremile mai vechi ale istoriei noastre, o putere absolută în înțelesul cel mai deplin al cuvîntului; despotismul asiatic, iată caracterul domniei românești [49].

Totuși acest sistem nu era pentru acele timpuri ceva afară din cale și ar fi condus poate poporul român la bune rezultate dacă nu ar fi fost însoțit de un rău încă și mai mare decît el însuși: nesiguranța urmării în domnie.

Urmarea la tron. — Sistemul de urmare la tron în țările române era aproape chiar de la început *electiv-ereditar*, adică toți copiii și chiar alte rude ale mortului domn aveau cu toatele un drept egal de a fi alese la domnie de către „țară". [50]

Alegerea se făcea în timpurile vechi, cînd se îndeplinea după toată regula, în chipul următor: încă înainte de a-și da sufletul domnul ce se afla pe patul de moarte, se aduna mitropolitul și toți boierii și țineau sfat pe cine să aleagă în locu-i [51]. Această îngrijire era de nevoie în acele timpuri, unde cheia bolții întregului edificiu social era puterea domnească, pentru ca țara să nu rămînă nici un moment fără stăpîn. Așa, la moartea lui Matei Basarab, ne spune *Paul de Aleppo* că cei avuți și negutătorii tremurau ca oastea să nu jefuiască orașul. De aceea, și la moartea lui Ștefan cel Mare, vom vedea cum boierii se iau la ceartă încă înainte ca Ștefan să-și fi dat sufletul, despre cine vor alege pe urma lui la domnie; iar la moartea lui Matei Basarab se procede mai întîi la alegerea lui Constantin Șerban și după aceea la îngroparea domnului răposat [52].

După ce sfatul cel mare al țării, adaos pe lîngă divan, ieșea din biserică, unde de obicei se săvîrșea actul alegerii [53], mitropolitul se suia pe un loc înalt și vestea poporului care se adunase pe cine a crezut sfatul de cuviință a alege ca domn. Fără îndoială că poporul îl aclama, fiindcă totdeauna se îngrijea de a nu alege o persoană care ar fi fost displăcută mulțimii. După aceea crainicii vesteau prin oraș alegerea noului domn. Se proceda apoi la ceremonia încoronării și a jurămîntului boierilor și oștirii, care se făcea în formele religioase ale timpului. Se trimiteau în sfîrșit călărași pentru a face cunoscută noua alegere în toată țara de unde veneau mii de oameni mai de frunte la curte, spre a felicita și a-și îmbuna pe noul domnitor.[43]

Așa se urma de cîte ori se întîmpla neasemănata fericire ca să fie un singur candidat la tronul vacant. Cele mai adeseori însă erau mai mulți competitori și atunci, în loc de o ceremonie, alegerea se schimba în lupte sîngeroase, ceea ce reiese cu prisosință din expunerea de mai sus a certelor urmate între urmașii lui Mircea în Muntenia și între acei ai Mușăteștilor și mai apoi ai lui Alexandru cel Bun în Moldova, lupte ce am văzut cum au bîntuit într-un chip îngrozitor întreaga viață a țărilor române.

Ceea ce mai ales încurca urcarea la tron era împrejurarea că fiii naturali erau puși pe aceeași linie cu cei legiuiți, deoarece și ei erau

---

[43] Așa s-au petrecut lucrurile la alegerea lui *Constantin Șerban*, urmașul lui Matei Basarab; Muntenia, putînd pune atunci în lucrare vechiul drept de alegere al domnului, săvîrși această alegere în toată forma, după vechiul obiceiu. Ea a fost descrisă de Paul de Aleppo, secretarul patriarhului Macarie, ce se afla pe acel timp în Muntenia împreună cu patriarhul („Arhiva istorică", I, 2, p. 101—103). [Vezi și *Călători străini*, VI, p. 132].

„din osul domnului"[44], lucru ce înlesni mai tîrziu înstrăinarea domniilor; căci fusese destul ca un domn să se fi întîlnit în viața lui cu o femeie pentru ca fiul acesteia să poată pretinde că-l avusese de tată.[45] Deocamdată, se ține însă cu putere principiul stabilit prin obiceiul țării că „nu se cădea să dea altuia domnia fără carele nu vrea fi sămînță de domn".[46] De aceea am văzut bunăoară că, după moartea lui Lațcu, nerămînînd nici un moștenitor de sex bărbătesc, moldovenii își caută viță de domn întîi în Litvania la principele Iuga Koriatovici, apoi la Mușăteștii din Muntenia [54].

Cum de s-a răsădit la români acest sistem de urmare la tron pierzător de țară? Noi credem că el a fost determinat de împrejurările petrecute în Ungaria și Polonia unde, puțin timp după întemeierea țărilor române, stingîndu-se dinastiile vechi ereditare, încap și ele sub domnii elective sau electiv-ereditare [55]. Așa în Ungaria, după stingerea dinastiei arpadiene în 1301 și șase ani de lupte civile, se alege de rege Carol Robert din Neapole și apoi urmează mai departe cu alegerea pînă la căderea ei sub turci.[47] Polonia după moartea lui Cazimir cel Mare, întîmplată fără moștenitori în 1370, alege de rege pe acel al Ungariei, același Ludovic de Anjou, căruia îi urmează, la 1386, dinastia Iaghellonilor, și ea însă domnind după principiul electiv-ereditar.

Mai însemnat este însă că și în Bulgaria, țara aceea pe care țările române au luat-o drept pildă, în organizarea lor, după stingerea dinastiei Asăneștilor (1256), se introduce un soi de urmare la tron hibridă, compusă din ereditate, amestecată cu multe lupte pentru tron și spartă din cînd în cînd prin alegerea țarului de către mai marii poporului, astfel încît țările române, avînd curînd după constituirea lor pretutindeni exemplul anarhiei în privința urmării la tron, nu este de mirare a le vedea căzînd și ele în același păcat, cu atît mai mult că sistemul de a se alege voevozii pare a fi existat în toate timpurile în Transilvania și, dacă acest sistem era în întrebuințare peste munți din timpuri vechi, este firesc lucru de a-l întîlni în țările române, al căror element politic predomnitor venise de acolo. Găsim un document din 1493 în care se spune că „cnezii și militarii din cele nouă sate românești din districtul rutean Craina, totdeauna, de *cînd își aduc oamenii aminte,* s-au bucurat de acea libertate că acela pe care cnezii și toată comunitatea Crainei îl socotiseră vrednic să fie ales în fiece an, cu consimțămîntul castelanilor, în slujba *voevodatului Crainei*".[48]

---

[44] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 156 [ed. Giurescu, p. 132].

[45] Chalcocondil, *op. cit.*, p. 78, ne spune despre Mircea cel Mare că, „trăind adeseori cu concubine, avuse nu puțini copii naturali care, după moartea lui, se schimbară adeseori în scaunul țărei" [ed. V. Grecu, Buc., 1958, p. 64], Ducas, ed. Bonn, p. 201. [*Istoria turco-bizantină*, ed. V. Grecu, p. 204].

[46] Ureche, loc. cit. [ed. C. Giurescu, p. 132].

[47] Compară Fr. Schuler von Libloy, *[Materialen zur] Siebenbürgischen Rechtsgeschichte,* I, Hermannstadt, 1855, p. 221: „Die Erbfolgeordnung dieser höchsten Staatswürde (Königtum) war in der Familie nicht festgeszt. Der jeweilige Regent bestimmte in der Regel seinen erstgeborenen Sonn, welcher von den Grossen des Reiches unter gewissen Feierlichkeiten anerkannt und dem Volke vorgestellt wurde".

Ioseph Benzur, în *Jus publicum Hungariae,* Viennae, 1790, p. 62, caracterizează astfel sistemul de urmare la tronul Ungariei, același ca și în țările române: „Modus habendi regnum olim *nec mere succesimus, nec mere electivus fuit.* Ita enim temperata erat successio ut familiae quidem lus valeret, concurente tamen procerum declaratione seu approbatione".

[48] [I.] Duliscovitz, *[Istoriceskija čerti Ugro-Russkich,* Ungvar, 1875], II, p. 19; 1493: „Iohannes Corvinus de Hunyade kenezii et universi populi et jobagiones nostri de novem villis et possessionibus nostris, Draguthfalva, Medencze, Ardanhaszky, Hatmegy, Zavidfalva, Kerepetz, Lafalva, Sandorfalva et Sztanfalva. (Aceste sate

Este cunoscut că, după firea poporului, s-au introdus în deosebitele țări sau sistemul domniei ereditare, sau acel electiv sau încă și acel hibrid electiv-ereditar. Pretutindeni unde predomni monarhia ereditară, puterea regească și cu dînsa împreună și ideea statului se întări, precum în Anglia, Franța, Spania și Rusia. Dimpotrivă, unde se așeză sistemul electiv sau caricatura lui electiv-ereditar, interesele private ale claselor dominante se ocrotiră în dauna interesului obștesc, de unde urmară lupte și dezbinări pentru coroană, destrăbălarea puterilor statului, pînă cînd la sfîrșit, după cum le era scris în cartea veșniciei, sau se întoarseră la un sistem mai bun, sau dispărură de pe fața pămîntului; așa în Germania, Ungaria, Bulgaria, Polonia, Muntenia și Moldova.

Să se adauge la aceste împrejurări încă și micimea țărilor române, mai puțin în stare prin puterile lor a lupta cu relele lăuntrice, precum și așezarea lor în mijlocul unor vecini mari și ambițioși care doreau să-și întindă puterea tocmai pe socoteala acestor țărișoare și favorizau deci pe cît puteau intrigile și luptele pentru domnie. Atunci ne va cuprinde mirarea cum de Muntenia și Moldova au putut rămînea în viață cînd alte state, mult mai mari și mai puternice decît ele, au trebuit să piară.

Răspunsul ce-l vom căpăta va fi deosebit în deosebitele perioade ale istoriei românești. La început apărarea existenței lor naționale fu datorită numai sforțărilor unor inimi mari și minți puternice, pe care norocul poporului român le urcase în tronurile lor și care își găseau un sprijin și un răsunet într-un popor voinic și doritor de neatîrnare. După ce însă greutatea vremurilor încujbă [îndoi] sub jugul ei firea de oțel a poporului român, existența lui fu ocrotită prin împrejurările exterioare care se desfășurară totdeauna așa încît să ferească pe români, dacă nu de ciuntire, cel puțin de desființare.

În acești secoli înjosiți ai vieții românești trebuie să constatăm, cu o adîncă mîhnire, că românii au făcut tot ce au putut spre a se sinucide și că, dacă lucrul nu a izbutit, este numai fiindcă alții nu i-au lăsat să o îndeplinească. Se vede însă că puterile evoluției ne-au fost spre priință și de aceea am scăpat teferi din toate nevoile. Să lucrăm deci și de acuma înainte cu încredere în viitor, căci seria istorică în care e prinsă dezvoltarea noastră este o serie suitoare și lucrarea noastră în sensul propășirii și a vieții nu va avea de luptat ca la alte nenorocite popoare cu o osîndire pregătită de mai înainte.

Par. 2. Boierii [56]

Nobilimea de sînge. — Mai înainte de a cerceta caracterele acestei însemnate clase a poporației române, trebuie să ne lămurim ce era ea. La noi este o idee îndestul de răspîndită că nu a existat în țările noastre o noblețe [nobilime] ereditară și că „boierii ar fi fost numai acei ce se

---

sînt numite într-un alt document din 1387, *ibidem*, II, p. 18 „possessiones nostrae valachales") semper ab antiquo, quo memoria hominum comprehenderet, tali libertate usi fuissent, quod illum, quem kenezii et tota comunitas de Krajna maluisset, pari voto et consensu Castellanorum singulis annis ad officium Voevodatus de Krajna elegissent". Citată de Pič, *[Über die] Abstammung [der Rumänen*, Leipzig, 1880]; p. 148, nota 29.

aflau sau fuseseră în vreo dregătorie publică"[49]. Nimic mai fals decît o asemenea concepție a nobleței la români [57].

Mai întîi, dacă cercetăm îndeobște modul cum se desface o clasă de nobili din masa poporului, vom vedea că este un fenomen obștesc și fatal care a trebuit să se îndeplinească la toate popoarele. Originea nobleței este de căutat în deosebirea pe care natura însăși a pus-o între indivizi; cei mai activi, mai energici, mai inteligenți și mai norocoși, dobîndesc o putere economică covîrșitoare și bogăția le dă în curînd o precumpănire firească [58] asupra celor săraci, care atîrnă de dînșii. Cu timpul, obiceiul, mai tîrziu prefăcut în norme juridice, întărește poziția predomnitoare dobîndită de avere și astfel începe a se deosebi în societate o clasă de nobili, adică de oameni bogați și înzestrați cu mai multe drepturi decît poporul de rînd, tocmai din cauza bogăției lor.

Cauza pentru care avuția este însușirea care ridică pe om la nobleţe este împrejurarea că ea poate fi moștenită, pe cînd însușirile intelectuale, oricît ar fi ele de superioare, pier odată cu individul. Cît timp memoria ține minte originea omului și pricinile îmbogățirii sale, se vorbește de parveniți; îndată însă ce memoria s-a pierdut sau a trecut un timp îndelungat, el devine nobil. Cîți apoi din nobilii ce și-au pierdut averile nu s-au coborît îndărăt în rîndurile poporului de jos, din care averea îi scosese! Satele noastre înfățișează destul de des nume mari, rudenii și coborîtori chiar din domnii cei mai însemnați ai țărilor, care astăzi țin coarnele plugului și duc viața cea grea a răzeșului sau chiar a fostului clăcaș, pe cînd multe familii a căror origine de jos este bine cunoscută strălucesc astăzi în rîndul nobililor.

Nobleţea fiind deci, din acest motiv, un fenomen universal, ar trebui să ne surprindă lipsa ei la români. Vom vedea însă din ce cauză s-a mai ales în țările de peste munți [59]. Am văzut mai sus că o atare nobleţe ereditară n-ar fi fost cunoscută de poporul român și că boierii nu erau decît dregători, foști sau lucrători [adică în funcție].

Diferențierea clasei nobiliare la români a trebuit să se înceapă în timpuri anterioare descălecării și de aceea trebuie cercetată originea nobleței ⟨nobilimii⟩ sau boierimii române în această epocă mai veche și deci mai ales în țările de peste munți. [59] Am văzut mai sus că o atare nobleţe ⟨nobilime⟩ a existat sub unguri, și anume nu ca o clasă de dregători, ci ca una socială, înzestrată cu privilegiile și drepturile sale[50].

Cînd voevozii Făgărașului și ai Maramureșului, Radu Negru și Bogdan, descălecară Muntenia și Moldova, ei veniră întovărășiți „de multe noroade". Această mulțime, chiar după firea lucrului, trebuia să fie alcătuită mai cu osebire din nobili și bogați, cu slugile lor. Deși este probabil că și voevozii ardeleni aveau pe lîngă dînșii o mică curte, — ei fiind niște simpli vasali ai regilor maghiari, curtea lor nu putea fi foarte strălucită, încît nu ne putem închipui că toți nobilii cei numeroși veniți cu ei să fi fost numai dregători, mai ales că vom vedea cum dregătoriile se organizează mai tîrziu, în țările române sub înrîurirea statului bulgar. [60]

---

[49] [I.] Brezoianu, *Vechile instituțiuni ale României [1327—1866]*, București, 1882, p. 3; cf. Bălcescu, *Starea muncitorilor plugari*, în *Magazin istoric*, II, p. 237. [În studiul său *Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, N. Bălcescu susține — dimpotrivă — că „singurul fel de aristocrație ce a fost totdeauna în țara noastră" a fost „aristocrația de bani sau de stare", nu de funcții. Vezi N. Bălcescu, *Scrieri istorice, politice și economice, 1844—1847*, ed. G. și Elena Zane, Buc., 1974, p. 157.]

[50] Vol. I, p. 380—384.

Dar nu avem nevoie a procede numai prin deducții pentru a dovedi că la români era o noblețe ereditară, în afară de dregători, deoarece asupra acestei întrebări există un mare număr de texte pozitive.

Astfel *Cantemir*, în *Descrierea Moldovei*, face o anumită deosebire între boieri și nobili, tratînd ambele aceste materii în două capitole deosebite, unul despre *boierii moldoveni* și despre *rangurile* lor și altul despre *nobilimea moldoveană*[51] [61]. Cantemir apoi arată că nobilimea a fost împărțită în trei clase. Locul întîi a fost dat *boierilor*, adică acelora ce fuseseră chemați de principe la dregătoriile mai înalte ale republicii sau celor născuți din sîngele lor. A doua clasă cuprinde *curtenii* [62] și a treia *călărașii* [63], iar cei de pe urmă — pe care Cantemir nu știe dacă poate să-i claseze între nobili și pe care el mai curînd i-ar numi țărani liberi — sînt *răzeșii*. Așadar Cantemir cunoaște, afară de boierii propriu-ziși, și alte clase de nobili, între care se îndoiește dacă nu trebuie să numere chiar și pe răzeși.

Potrivit cu această deosebire spune el aiurea că: „curtenii sunt *acei nobili* care n-au ajuns încă la demnitatea de boieri“, și în alt loc lămurește mai bine întrebarea care ne preocupă, spunînd că „pentru aceea abia poate ajunge altul la acele demnități, decît acel ce este de *origine nobil*, deși principele este liber a da aceste oficii [slujbe] cui voește, fie acesta chiar din clasa cea mai de jos a poporului“.[52] [64]

Cantemir însă, care scria în latinește, putea exprima prin cuvinte anumite deosebirea între *dregători* (barones = boieri) și *nobili* (nobiles). Limba română nu avea însă nici un alt termen la îndemînă pentru a exprima noțiunea de nobil decît tot acel de boier. Acest cuvînt capătă deci în limba română două înțelesuri deosebite, acel de *dregător domnesc* și acel de *nobil*. Cînd se vorbește de boieri îndeobște se poate înțelege prin el orice soi de nobil, fie el dregător sau ba; cuvîntul *boierie* însă înseamnă mai special o dregătorie oarecare [65]. Aceste nuanțe fine ale limbii acelor timpuri, care se înțelegeau de la sine pentru cei ce o vorbeau, astăzi s-au pierdut cu totul și de aceea se naște în mintea acelui care citește cronicarii noștri o amestecătură de idei care împiedică înțelesul precis al faptelor raportate de dînșii.[53]

Să dovedim însă deosebirile însemnate mai sus. *Neculai Costin* spune într-un loc al cronicii sale că „Duca vodă cel Bătrîn încă pe o samă de *boieri* lăpușneni și orheeni nu-i lipea de curte ca să-i *boierească*, iar cu dările și cu asuprelele visteriei nu îi uită în toată vremea“.[54] Ne întrebăm cum se putea ca domnul, prin alipirea de curte, să boierească niște persoane ce sînt arătate încă dinainte ca boieri? Se vede deci în chip lămurit că nu toți boierii erau dregători, de vreme ce cronicarul învinuiește tocmai pe domn că, deși el nu uită cu dările pe boierii lui, nu voia să le dea dregătorii pe lîngă el, să-i „lipească de curte“. Apoi acești boieri sînt numiți lăpușneni și orheeni, adică din ținuturile Lăpușnei și al Orheiului, precum am văzut aiurea în Transilvania nobili din ținuturile Lugoj, Sebeș, Mehadia. Ce înțeles ar avea arătarea unor boieri după ținuturile în care trăiau dacă ei ar fi fost dregători?

---

[51] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, partea II-a, cap VI: „de baronibus Moldaviae eorumque gradibus“. Cap. XV: „de nobilitate moldava“.

[52] *Ibidem*, p. 116, 78 și 84.

[53] Și la sîrbi se constată aceeași deosebire între boieri și dregători; [Paul Joseph] Schafarik, *Geschichte der serbischenn Litteratur*, I, Prag, 1865, p. 42—43, spune că nobilii la sîrbi se numeau zupani, iar dregătorii *boliari*, cu termenul bulgăresc, sau *velmujnik*, cu acel slavon. La noi cuvîntul de zupan, sub forma de jupan, este întrebuințat numai ca apelativ pentru nobili, nu ca desemnare a clasei. La p. 36, Schafarik spune „că din nobilime ieșeau boerii“.

[54] *Letopisețe*, II, p. 8.

Un hrisov de la Grigore Ghica din 1660 întărește încă și mai mult acest mod de a veda. Domnul făgăduiește prin el *postelnicului* Constantin Cantacuzino, care îi ajutase la dobîndirea domniei, „ca să nu aibă a-l amesteca la luatul banilor, nici la chezășie, *nici la boierie să nu-l amestece*, ci să aibă a se repauza la casa lui ca o slugă bătrînă“.[55] Un *boier*, și anume un fost vel postelnic, cere și dobîndește deci de la domn făgăduința de a nu mai fi amestecat la *boieriile* țării. Nicăieri nu poate apărea mai lămurit deosebirea, însemnată de noi, între cuvintele *boier* și *boierie*.

Despre Petru vodă Șchiopul spune Miron Costin că „auzind pribegii, care erau fugiți prin alte țări, de nevoia Iancului vodă (Sasul), cu dragoste s-au întors la domnu-său Petru vodă, pre care i-au miluit iară cu *boieriile* lor“.[56] [66] Alt loc conține o împrejurare hazlie, povestită cu mult gust de același cronicar: „Avea o slugă Radul vodă [Mihnea] încă din copilăria sa, căruia, socotind că nu este hirea de boierie, îl socotea de amîna, iar *boierie nu-i da*. Ce... s-au rugat mitropolitului și boierilor să-i grăiască Radului vodă pentru dînsul să nu fie uitat, fiind slugă de atîta vreme și, așteptînd în nărocul stăpînu-său, să hie și el între oameni. I-au grăit boierii cu toții pentru dînsul, să nu hie uitat ca o slugă veche ce este, și slugile în nădejdea cinstei stăpînilor să ajungă și *ei a hi între oameni mai mult slujesc*. Au răspuns Radul vodă boierilor: «Mie, să nu vi se treacă cuvîntul vostru nu mi se cade, iar eu știu hirea omului, că *de boierie* nu este, iară ia că l-oi boieri pentru voia dumilor-voastre». Și a doua zi l-au chemat și i-au dat vătăjiia de aprozi... N-au trecut săptămîna și veni jalobă din tîrg la divan de niște femei, pre acel vătav nou, de sila ce le făcuse și le bătuse în tîrg. Au căutat Radu vodă la boieri și le-au zis: «Au nu v-am spus că acesta om de *boierie* nu este?». Iară către dînsul: «Eu, măre, încă pe boierie nu am apucat să-ți dzic». Și au dzis armașului de au luat gîrbaciul și au pus de iau dat 200 ⟨300⟩ de toiege“.[57] [67]

În toate documentele vechi, se vede confirmată orînduirea domnului prin mărturia sau credința boierilor. Cu cît documentele sînt mai vechi, cu atît se vede în ele o sumă de boieri mari ai țărilor române, ale căror nume nu este însoțit de nici un titlu de boierie; ba chiar acești boieri netitrați sînt înșirați în documente înaintea celor cu titluri de boierie, adică de dregătorie.[58]

Cînd Cantemir nu spune că termenul de boieri era păstrat anume pentru dregători, iar că ceilalți nobili s-ar numi curteni sau călărași, el arată cum erau lucrurile pe timpul lui, cînd, precum vom vedea, boierii căutau pe un cap să ajungă dregători, iar acei ce nu încăpeau în dregătorii se pierdeau în rîndurile mazililor; nu arată însă starea lucrurilor cum era din vechime cînd erau o sumă de *boieri fără boierii* [dregătorii].

Întîlnim însă boieri netitrați nu numai în documente, ci și în cronicari; așa Constantin Căpitanul amintește pe boierii Radu Dudescu, Radu Crețulescu și Preda Prooroceanu, fără a le da nici un titlu de dregătorie[59] și același lucru se întîlnește destul de des la toți cronicarii.

---

[55] *Magazin istoric*, I, p. 394.
[56] *Letopisețe*, I, p. 202.
[57] *Ibidem*, p. 257.
[58] Ne vom ocupa mai jos pe larg cu această însemnată împrejurare. Uneori cuvîntul de boier este luat și în înțelesul de dregător; așa spune Miron Costin despre Mihnea vodă că „au pus boieri pre voia sa“, adică au numit în dregătorii (boierii) pe cine au vrut“ (*Letopisețe*, I, p. 341). Acest sens este mult mai rar; îndeobște *boier* înseamnă nobil, iar *boierie* dregătorie.
[59] *Magazin istoric*, II, p. 7 și 145 [Radu Popescu, *Istoriile*, p. 120].

Cît despre documente, ele răsar din toate părţile. Aşa unul din 1664 spune că la o tocmeală „au fost faţă dumnealui Miron Costin pîrcălabul de Hotin, Ursul vornicul de poartă, Enache vornicul de tîrg şi Marco din Văleni şi Gheorghe de acolo şi Ionaşco de Docolina şi Irimia zet Zaharia de acolo şi Constantin Cohurluianul şi alţi mulţi boieri". Din această enumerare se vede că feţele [persoanele] înşirate fără titlu, de după Enache vornicul de tîrg, erau şi ele boieri.

Alte documente aduc ca martori fără titluri persoane arătate ca feciori de boieri de ţară, adică mazili[60], iar în altele întîlnim puşi tot fără titlu, cum nu se putea de altfel, simpli oameni buni, adică răzeşi. Aşa un document din 1668 enumeră ca martori într-un zapis pe „Toader Grama biv cămăraş, Ionaşco Caraiman biv comis, Gheorghiţă Albotă, Miron Brut, Gheorghe Brut şi Gheorghe Caraiman şi alţi mulţi oameni buni, feciori de boieri".[61] Aici oameni buni însemnau feciori de boieri.

În alte documente atît numele neînsoţite de titluri cît şi genericul oameni buni desemnau pe răzeşi, încît totdeauna cînd întîlnim nume neînsoţite de titluri trebuie să ne dăm seama la ce clasă de oameni se raportează. Aşa, bunăoară, în documentul adus chiar acuma din 1668, fratele comisului Ionaşco Caraiman, Gheorghe Caraiman, era fără îndoială fecior de boier, deoarece fratele său purta chiar o boierie. Un alt document din 1665 pomeneşte despre o mărturie „de la mai mulţi oameni buni *megieşi*".[62]

Această deosebire între nobleţe (boieri) şi dregătorii (boierii) se păstrează pînă tîrziu. Un hrisov al lui Grigore III Ghica din 1775 hotărăşte ca „acei din ucenici ce vor dobîndi atestate de săvîrşirea cursurilor vor fi consideraţi de domn în cinstea lor îndată după boieri *în cazul cînd nu ar fi din această clasă* şi le va făgădui a-i boieri după averea procopselei lor".[63] Şi în veacul al XIX-lea se vede acelaşi lucru. O listă a boierilor din 1810 enumeră la sfîrşit pe feciorii de boieri care nu au apucat pînă acuma a se cinsti cu nume de boieri; între aceşti boieri nedregători, întîlnim nume mari din Moldova ca Sturza, Miclescu, Donici.[64]

Această clasă întreagă a nobililor ale căror familii le înşiră Cantemir[65] este acea care purta în mîinile ei întreaga soartă a ţărilor române. Pe ei îi vedem în necontenite răzvrătiri contra domnului ce nu le plăcea; ei, împărţindu-se în partide personale, sîngerau ţările prin luptele lor, luînd calea surghiunului cînd soarta armelor le era potrivnică, punînd mîna pe conducerea tuturor trebilor cînd norocul îşi pleca cumpăna în partea lor. Întreaga istorie a ţărilor române este plină numai de numele lor, de cele mai multe ori pentru a arăta numai că, în timpuri barbare, adeseori interesul individual este pus mai presus de acel al obştei, dar avînd şi ei din cînd în cînd momente de înalt patriotism, atunci cînd se trezea ca prin instinct în inima lor simţămîntul datoriei de a apăra ţara şi poporul în sînul cărora erau să trăiască urmaşii lor şi de a le lăsa lor un culcuş şi un loc de odihnă.

Această clasă care a apărat pînă în ultimele timpuri interesele sale de castă cu o neînduplecată înverşunare, care a stigmatizat prin croni-

---

[60] Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III, 2, p. 4.

[61] *Ibidem*, p. 55. Compară p. 8 şi 54.

[62] *Ibidem*, p. 18. Un alt document din 1632 pomeneşte, după mai multe feţe netitrate, „şi mulţi oameni buni şi bătrîni megieşi din prejur" (*ibidem*, p. 172). Alt document din 1675 spune: „oameni buni moşneni" (*ibidem*, p. 167).

[63] *Uricarul*, I, p. 75 (tradus din greceşte).

[64] Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chişinău*, în „Analele Acad. rom.", [Mem. Secţiei istorice], s. II, t. XXXI, 1905, memoriul al III-lea, p. 65 (29).

[65] *Descriptio Moldaviae*, cap. XV.

carii ieșiți din sînul ei pe toți domnii ce au vrut să se atingă de ele; această clasă atît de neastîmpărată care se juca de-a domnul în țările române, aruncîndu-le adeseori în prăpastia peirii; care știa să plece genunchii înaintea Caterinei a II-a, dar și să pună piept contra răpirii Bucovinei și a Basarabiei, nu putea fi o clasă de cinovnici, de oameni deprinși numai cît a-și îndoi spetele înaintea superiorilor lor. Această clasă de boieri au fost nobilii națiunii române și nu numai dregătorii din cancelariile domnești.

Ca și în apusul Europei, domnul avea dreptul de a crea nobili noi, ridicînd la această treaptă oameni din clasele de jos ale societății. Ridicarea se făcea dîndu-se celui deosebit o slujbă la curte, împreunată totdeauna că dăruirea unei moșii [68]. Astfel se împrospăta necontenit sîngele clasei nobile, se răsădea în ea puternice vlăstare ieșite din clasele de rînd ale poporului. Pe timpul lui Vasile Lupu, găsim bunăoară un boier anume Ștefan serdarul, care spune către domnul său în un moment de recunoștință: „Doamne, cine au fost mai crezut la măriea ta și cinstit la mine? Și m-ai scos din obiele și den sărac; m-ai îmbogățit".[66] Tot acest Vasile Lupu a ridicat pe Ghica, arbănaș (albanez) de felul lui ca și Vasile Lupu și simplu băiat de prăvălie, „deodată la boierii mai de jos, apoi la vornicia cea mare] și mai pe urmă capuchehaia".[67] Vasile vodă mai crescuse în casa lui și pe [Gheorghe] Duca, grec din Rumelia, care după moartea domnului se înălță treptat în ranguri boierești pînă ce ajunse la sfîrșit și domn. Istoricul polon *Cromer* ne spune că Ștefan cel Mare, după bătălia de la Racova, a boierit pe mai mulți soldați de rînd pentru vitejia lor în luptă.[68] [69]

Originea nobilimii și acea a boierilor. — Așa dar trebuie bine deosebită noblețea, care era veche la români și ereditară, de dregătorii, care prin firea lor nu puteau fi purtate decît de acel ce le avea. În terminologia veche nobilul și dregătorul se numea *boier*, iar funcția se chema mai ales *boierie*.

Originea nobleței la români trebuie pusă atunci cînd, după încetarea stăpînirii avare, ei începură a se coborî de la munte către șes și a se deda mai intens la viața așezată, a întemeia orașe și a înjgheba întîile începuturi ale organizării politice — toate aceste făcîndu-se, după cum s-a arătat, alăturea cu slavonii [69] [70]

La această părere ne conduce întîi termenul prin care se înseamnă nobilul la români și care este, cum am văzut, numai acela de *boier*, ce vine de la slavo-bulgarul *boljar:* optimatus. Este însemnat mai ales faptul că se află la noi forma *boiarin*[70] de la vechiul slav *boljarin,* cu înțeles identic. Cuvîntul *boljar* se derivă de la slavul *boi* = luptă, răz-

---

[66] *Letopisețe,* I, p. 300 [*Opere,* ed. P. P. Panaitescu, p. 139].

[67] *Letopisețe,* I, p. 336. [*Opere,* ed. P. P. Panaitescu, p. 180].

[68] *Letopisețe,* II, p. 5. [M.] Cromer, *op. cit.,* p. 412: „Plurimos autem agrestium Stephanus, fortitudinis ergo, in equestrem ordinem transtulit". Asupra modului cum se petreceau lucrurile în Franța, vezi Fustel de Coulanges, *Institutions politiques de l'encienne France,* I, Paris, 1877; în Rusia, Mackensie-Wallace, *La Russie et les Russes,* traduit par Bellenger, I, Paris, 1877, p. 379.

[69] Vezi vol. I, p. 300 și urm.

[70] *Pravila lui Vasile Lupu,* cap. *Pentru cei ce vor sudui:* „Cela ce ar sluji la vre un boiarin". Acest termen se întîlnește aproape pe toate paginile condicii logofeției lui Brîncoveanu, needită în arhiva Statului [ms. 705]. Mai vezi și un document din 1662: „acestea le-au vîndut iarăși credinciosului nostru boiarin, lui Miron Costin, pîrcălab de Hotin". (*Operele lui Miron Costin,* de V. A. Urechia, I, Bucuresti, 1886, p. 89)

boi, deoarece, îndatorirea de căpetenie a boierilor era de a merge la război.[71] [71]

Al doilea, faptul că chiar înainte de a exista boierii titulate, apelativul nobilului era *jupan*, care se întîlneşte la început în Muntenia şi în Moldova, fiind mai apoi înlocuit în această de pe urmă ţară cu cuvîntul polonez de *pan;* aşa în documentul de la Roman vodă, din 1392, întîlnim în Moldova o sumă de boieri, cu tot netitrat, între mai mulţi pani şi cîţiva jupani.[72] De asemenea, într-un document de la Alexandru cel Bun, din 1422[73], se văd figurînd iarăşi cîţiva jupani înaintea panilor, încît s-ar părea că boierii cei cu rang mai mare în Moldova purtau titlul de jupani, iar cei mai mici pe acela de pani. Mai tîrziu se şterge aceasta deosebire şi toate documentele moldovene nu mai înfăţişează epitetul de jupan, ci numai pe cel de pan[74], cu totul necunoscut documentelor muntene.

Acest cuvînt este de origină slavo-bulgară, de la *zupan* = domn, nobil [72] şi deci, găsindu-se el aplicat la nobleţea română, arată că ea a trebuit să se ivească atunci cînd românii erau încă sub înrîurirea slavo-bulgară.[75] Dacă nobleţea ar data la ei din timpul romanilor, ar trebui să aflăm pentru ea şi termeni latini, precum am văzut că lucrul se întîmplă cu religia creştină. Dar ştim că dintre daco-romani rămăsese în Dacia mai ales poporaţia de jos, cei nobili şi bogaţi fugind în Imperiul roman. Apoi cît timp daco-romanii rămaseră în munţi, îndeletnicindu-se cu păstoria, nici nu se putea ivi la ei o clasă de nobili[76]; ea apăru abia după ce reîncepu la romani viaţa aşezată şi atunci încă nobleţea nu se organiză de îndată cu toate caracterele ei, ci rămase cîtva timp, chiar după descălecare, şovăitoare şi nehotărîtă, atît în privinţa drepturilor, cît şi în aceea a îndatoririlor sale.

Acesta este un fenomen general, care s-a repetat la toate popoarele; o nobleţe pe deplin organizată nu se poate constitui decît într-un stat pe deplin organizat. Aşa în Franţa, pe timpul Merovingienilor, „nobilimea nu era încă aşezămîntul de temelie al societăţii; ea nu avea încă privilegile sale hotărîte prin lege, nu avea încă reguli fixe, condiţiile sale neschimbate, datoriile şi drepturile sale bine lămurite; era încă nesigură şi şovăitoare şi i-ar fi fost greu unui contemporan să o definească; nu ajunsese încă într-o stare legală".[77] Aşa erau lucrurile şi în ţările române.

Dregătoriile. Am văzut că *boieriile* erau deosebite de *boieri,* că erau *boieri cu boierii* şi *boieri fără boierii.* Să cercetăm pe acestea de pe urmă, adică dregătoriile curţii domneşti.

---

[71] *Zakonicul* lui St. Duşan, p. 43 („Arhiva istorică", III, p. 159).

[72] „Arhiva istorică", I, 1, p. 18.

[73] *Ibidem,* p. 132.

[74] Faptul că documentul de la Iuga Koriatovici din 1374 (*Istoria critică,* p. 89), unul din cele mai vechi, numeşte pe Iacşa Litavor locţiitorul domnului, deci boier mare de tot *pan* şi nu jupan, se explică prin faptul că atît domnul cît şi boierul erau din Polonia. [Documentul din 1374 este fals; vezi DRH, A, I, p. 416]. D. Onciul crede că apelativul jupan se dădea rudelor domnului; numele boierilor din documentul din 1392 nu îngăduie asemenea părere.

[75] Se cunoaşte că termenul de *jupan* trebuie să fie foarte vechi la români şi de pe forma cuvîntului, cu prefacerea lui a înainte de n în î, care se îndeplini în timpul de formaţiune a limbei române; dimpotrivă, termenul de pan, introdus mai în urmă, nu suferi această întunecare a vocalei. [Termenul de jupan s-a folosit numai în textele slavone].

[76] Nu este de admis că nobleţea română să se fi dezvoltat din aşezămîntul dacilor limitanei din Imperiul Roman; pentru ce ar apărea investmîntată în întregul ei în haină slavonă şi cu nici o urmă de înrîurire romană?

[77] Fustel de Coulanges, *Histoire des institutions de l'ancienne France.*

Nobleţea precum şi voevodul fuseseră aduse de români de peste munţi, dar erau cunoscute în ţară, deşi într-o formă întrucîtva deosebită, încă dinaintea descălecării. Boeriile, adică dregătoriile, fură însă organizate după întemeierea ţărilor române, atunci cînd se ivi nevoia de ele, cînd statele române întinzîndu-se şi afacerile curţii înmulţindu-se, o specializare a deosebitelor îndeletniciri deveni neapărată. Nu că şi mai înainte domnul n-ar fi avut pe lîngă el oameni care să-i ajute la conducerea trebilor statului; dar pe atunci [fiind] timpul luptei — fiind mai ales nevoie de braţe puternice, nobilii care înconjurau pe domn căutau mai ales de afacerile războinice, îngrijind fără alegere şi de celelalte trebi curgătoare, care cum le apuca [73]. Erau şi pe atunci dregători, însă aceştia erau mai ales tovarăşi de oaste, fără căderi anumite de ocîrmuire şi deci fără titluri determinate. Cu întinderea şi organizarea statelor române, se născu nevoia unor oameni speciali care să se îndeletnicească mai cu deadinsul cu trebile statului; atunci se iviră boieriile titrate, corespunzătoare fiecare unei ramuri de slujbe hotărîte.

Mai tot sistemul dregătoriilor ţărilor române, şi de sigur toate acelea de căpetenie, *sînt de origine slavo-bulgară* [74], ca şi nobleţea, ca şi voevodul, ca şi îndeobşte întreaga viaţa noastră de stat, în părţile ei mai speciale, mai amărunţite. Pe cînd însă nobleţea şi voevodul datează din timpurile vechi, de la primele constituiri ale vieţii de stat la români, dregătoriile au o origine mult mai nouă, anume ele se înfiinţează destul de tîrziu, după întemeierea principatelor.

Ierarhia dregătorilor munteni şi moldoveni nu apare deodată formată în întregimea ei, ci ea se tot îndeplineşte în decursul timpului. După ce împrumută numărul cel mai mare şi cele mai însemnate dregătorii de la bulgari, îşi rotunjeşte apoi arborele său, parte prin plăsmuiri proprii, parte prin împrumuturi de la alte popoare.

Să cercetăm aceste dregătorii, adică boieriile ţărilor române:

Banul era în Muntenia dregătoria cea mai mare [75]; era administratorul sau mai bine zis seniorul banatului Craiovei sau al Olteniei. El avea o poziţie destul de neatîrnată faţă cu domnul ţării, strîngea veniturile şi avea o oaste deosebită a lui; puterea lui se întindea de la Turnu-Severin pînă la rîul Olt şi avea un caracter teritorial[78], semn că fusese întîlnită aici de descălecător, care o recunoscuse şi o lăsase în vechea ei formă, supunînd-o numai autorităţii sale. Şi, într-adevăr, am văzut că banul Basarab este amintit în cronica persană cu 50 de ani înainte de descălecare, în 1241[79]. În Moldova *banul* era o boierie mică, care venea după paharnic. Termenul de *ban* este de origină veche slavă [76]: ban = ocîrmuitor, avînd aceeaşi formă în toate limbile slavice şi de la care l-au împrumutat maghiarii şi românii[80].

Dintre dregătorii curţii propriu-zişi, însemnăm întîi *logofătul* [77], împrumutat de bulgari de la greci[81] şi apoi de români (muntenii întîi) de la bulgari, căci nu este de admis o înrîurire grecească directă în ţările române. Legăturile între Constantinopole şi ţările române se stabilesc numai mai tîrziu şi au de obiect numai daraveri religioase, nu de acele politice. Treaba logofătului era cu deosebire întocmirea hrisoavelor şi punerea pe ele a pecetei domneşti, cea păstrată de dînsul.[82]

---

[78] Mai sus, p. 67.

[79] Vol. I, p. 377 (Ştirea din Ullah-Raschid nu priveşte Ţara Românească).

[80] Neculce, în *Letopiseţe*, II, p. 313; cf. Cihac, *op. cit.*, II, p. 8.

[81] Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 386.

[82] Încheiarea obişnuită a documentelor este: „şi spre mai mare tărie, am poruncit slugii noastre, credinciosului... logofăt, să atîrne pecetea noastră către această carte a noastră". (Document din 1438 de la Ilie şi Ştefan voievozi, în „Ar-

Vornicul [78] — sau mai bine *vornicii,* căci dacă în Muntenia era unul singur care avea sub el ajutoare, în Moldova erau trei: acel de țara de jos, mai mare în rang, acel de țara de sus și vornicul de Suceava — era „judecător mare în acele părți“, cum zice Ureche; fără îndoială că, pe lîngă autoritatea judecătorească, mai avea și atribuții de ocîrmuire. Numele său vine de la slavo-bulgarul *dvor* = aula, domus, adică curte, deoarece funcția lui era de a face judecăți la curte, pentru care și raportul misionarului catolic îl numește „judecătorul curții“.[83] Observăm că în celelalte limbi slave cuvîntul, deși există, are un înțeles deosebit de acel ce-l avea la români. Așa în rusește *dvornika* = portar; în poloneză *dvornik* = intendent. Se vede deci că la români cuvîntul a fost împrumutat de la slavo-bulgari, [79] păstrînd înțelesul ce-l avea la ei.

Postelnicul [80], „mareșalul sau prefectul suprem al curții[84], era la început îngrijitorul camerii de dormit a domnului, pentru care și numele lui derivă de la *postelja* = lectus (pat) și înseamnă în slavo-bulgară: *postelniku* = praefectus cubiculi (mai marele peste camera de dormit a principelui). Miron Costin dă următoarea explicare a legăturii în care stă această demnitate cu derivarea ei de la pat: „cuvîntul *postelnic* derivă de la *posciel,* adecă *pat,* fiindcă acest funcționar posedă prerogativa de a intra în orice timp, fără anunț și fără a fi chemat, în camera de dormit, ceea ce nu se cade nimănui“.[85] Tot din acest fapt se explică apoi rolul de mai tîrziu al postelnicului, ca ministru de externe, întrucît daraverile exterioare cereau totdeauna o grabnică dezlegare ce nu învoia așteptarea.

Vistiernicul [81] care primea încasările banilor și rînduia cheltuielile, dînd seama domnului. Numele său derivă de la vsl. ⟨vechea slavonă⟩ *vistijarniku* = praefectus aerario, *vistijaria* = thesaurus.[86]

Paharnicul care turna de băut la masa principelui, bînd el cel dintîi, își derivă numele de la vsl. *paharniku* = pincerna [82].

Stolnicul era „supremul bucătar. El era pus peste toată bucătăria principelui și sub ordinele sale stăteau ceilalți oameni de bucătărie. În zile mari de sărbători sau la mari solemnități, el ordonă mîncările la masa domnului și, pentru încredere, el le gustă mai întîi“. Numele acestei dregătorii vine de la slavo-bulgarul *stolniku* = praefectus mensae, magister dapiferorum; (în rusește *stolnic* înseamnă ceea ce în franceză se numește maître d'hotel; în boemă *stolnic* = scaun [83].

Clucerul, „care s-ar putea numi mareșalul sau prefectul curții, are inspecția asupra tuturor cămărilor domnești, unde se țin legumele, untul, mierea, sarea, cașurile“; își trage numele său de la *cheile* cu care încuia și descuia acele cămări. La slavo-bulgari *klujcaru* = claviger, mansionarius; (boem *clucar* = chelner). [84]

Jitnicerul, „marele magazioner, strînge grîul necesar pentru uzul principelui“; își derivă numele de la vsl. *zitnica* = grînar, zitari = îngrijitorul grînarului. [85]

---

hiva istorică“, I, 1, p. 5). [Vezi și DRH, A, I, p. 266]. Mai vezi și raportul misionarului catolic în *Magazin istoric,* V, p. 43 [*Călători străini,* VII, p. 454—455].

[83] „Iudex Curiae“ *(Magazin istoric,* loc. cit.).

[84] Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* p. 81.

[85] Notița statistică de la sfîrșitul *Poemei polone* („Arhiva istorică“, I, 1, p. 170). [Vezi și *Opere,* ed. P. P. Panaitescu, p. 238, cu unele deosebiri de text.]

[86] Pentru caracterizarea funcției fiecărui dregător vezi următoarele izvoare: Ureche, în *Letopisețe,* I, p. 104; Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* partea II-a, cap. VI; Miron Costin în notița de la sfîrșitul *Poemei polone,* în „Arhiva istorică“, I, 1, p. 170. [*Opere,* p. 238—239] și raportul misionarului catolic, în *Magazin istoric,* V, p. 43 si urm. [*Călători străini,* VII, p. 454—455].

Comis, introdus prin bulgari de la greci[87], ca și logofătul, „este prefectul grajdurilor, are sub inspecția sa caii și uneltele de cai ale principelui". [86]

Pîrcălabul era ceea ce erau ispravnicii de mai tîrziu, sau ce sînt astăzi prefecții, capii ținuturilor. Cuvîntul ce-l înseamnă vine de la vsl. *porkalab* = magistratus, luat de slavoni ei înșiși de la germanul *Burggraf* [87]. În limba maghiară *porkolab* înseamnă *castelan, păzitor,* prin urmare are un înțeles ceva mai deosebit de acel român sau slavon, care sînt între ele identice, dovadă că românii n-au împrumutat acest termen de la maghiari. Pîrcălabul purta în multe orașe nume de *staroste* de la vsl. *stariei, starostî* = bătrîn; așa bună oară în Moldova, starostele *Cernăuțului, Cotnariului* și al *Putnei.*[88]

Afară de aceste boierii care se găsesc în documentele cele mai vechi și sînt cele dintîi introduse în statele române, mai sînt cîteva altele mai noi, împrumutate de la alte popoare, precum *serdarul* (de la sîrbescul *sardar* = praefetus) [88], care era șeful călărimii; *hatmanul*, la moldoveni, împrumutat de la cazaci (hatman) era capul armatei [89]; *medelnicerul*, „care vărsa domnului de se spăla pe mîini", de la ungurescul *medencze* = lighean [90]; *aga*, „îngrijitorul siguranței publice" [91] și *ciohodarul*, „mai marele peste papucii și ciubotele principelui", ambele luate mai tîrziu de la turci.

În sfîrșit, mai sînt cîteva [dregătorii] formate de români din cuvintele limbii lor, precum: *șătrarul* [92], peste corturile și tunurile oștirii, de la șatră = cort; *armașul* de la *armă,* executorul pedepselor capitale [93]; *spatarul* de la *spadă*, „care ținea spada principelui cînd acesta stătea la masă" [94]; *ușierul, portarul* [95] de la *ușă* și *poartă* și alții cîțiva.

Cuvintele de origine slavo-bulgară cu care sînt însemnate [desemnate] dregătoriile în țările române arată într-un chip învederat că ele au trebuit să fie introduse de la statul bulgar de peste Dunăre, și anume întîi în Muntenia și de aici în Moldova; de aceea în documentele descoperite pînă acum, întîlnim boieriile titrate întîi în Muntenia și mai tîrziu în Moldova. Așa în documentul din 1392 al lui Mircea cel Mare, păstrat numai în traducerea latină a originalului slavon, prin care document domnul dăruiește „egumenului Stanciul și fratelui său, Călin, nobilii domniei noastre, satul Sokore ⟨Scorei⟩ din Făgăraș", se văd figurînd în întăritură ca martori: Vlad *vornicul,* Drăgan *banul* și Baldovin *logofătul,* pe lîngă alții doi netitrați, jupînul Algiu ⟨Aldea⟩ și Groza Moldoveanul.[89] Documentele anterioare acestui an, precum acel din 1385 al lui Dan voevod și acele din 1387 și 1388 ale lui Mircea cel Mare, conțin mai mulți jupani, nici unul însă cu titlu special de boierie.[90] Într-un document din 1399 întîlnim boierii titrați: Radu *ban,* Șerban locțiitor de *vistiernic,* Manciu *vistiernic* și Baldovici ⟨Baldovin⟩ *logofăt.*[91] [96]

---

[87] Jirecek, *Geschichte der Bulgaren,* p. 386. Nefiind cunoscute alte titluri de dregătorie bulgărești decît acelea ale logofătului și comisului, Jirecek se îndoiește dacă titlurile celorlalte boierii române au fost împrumutate de la bulgari (*ibidem,* p. 387). Față însă cu derivarea tuturor cuvintelor ce le înseamnă din limba bulgară și cu întîlnirea la români tocmai a acelor dregători ce s-au descoperit pînă acum și la bulgari, credem că o atare îndoială nu mai poate avea loc. Titlul de ban se reaflă la sîrbi, pe care ei înșiși îl împrumutară de la croați, acelea de postelnic, dvornic se regăsesc de asemenea la croați, popoare ce le împrumutaseră la rîndul lor de la bulgari. (Schafarik, *Geschichte der serbischen Litteratur,* p. 42—43).

[88] Miron Costin, în *Poema polonă* („Arhiva istorică", I, 1, p. 170) [*Opere,* p. 238—239]; Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* p. 79.

[89] „Transilvania", redactată ⟨editată⟩ de Gh. Bariț, V, p. 151.

[90] 1385 (Hasdeu, *Istoria critică,* p. 127); 1387 („Arhiva istorică", III, p. 191—193); 1388 (*Istoria critică,* p. 130).

În Moldova boieriile titrate apar ceva mai tîrziu; așa în documentul din 1375 de la Iuga vodă I, Iacșa Litavor poartă numai apelativul de pan.[92] În actul de închinare făcut în 1387 de boierii moldoveni alăturea cu Petru Mușat sînt înșirați următorii patru boieri: Giula căpitanul, Stanciul și Stanislav sfetnici supremi și Drăgoi, căruia i se dă în documentul ce e scris în latinește titlul de *marscalcus;* același titlu se întîlnește în alt document din 1389, dat unui alt boier al lui Petru Mușat, al cărui nume nu se reproduce. Această întitulare polonă dată unui boier moldovean dovedește tocmai că el nu purta în țara lui nici un titlu și că polonii au vrut să-l onoreze prin darea unuia.[93] În hrisovul lui Roman vodă din 1392, cu toate că aflăm înșirați 14 jupani, nu dăm peste nici unul cu titlu special de boierie.[94] Într-un alt document al lui Roman din același an 1392 găsim pe unul Iurie stolnicul și altul Vlad vornicul, pe lîngă 8 netitrați.[95] Tot atît de puțin se întîlnesc titluri la cei 4 boieri: Bratul, Stanislav, Mihail și Șendrea, care dau în 1395 chezășie regelui Vladislav că domnul moldovenesc Ștefan va veni spre a depune jurămîntul de credință.[96]

Prima arătare a unui boier titrat în Moldova, Vlad *vornicul,* apare în un document din același an, o scrisoare a lui Ștefan către Vladislav Iaghello, regele Poloniei.[97] Cu toate acestea, în documentul de la Iuga al II-lea din 1400, întîlnim iarăși 9 boieri netitrați și, în 1402, găsim un boier moldovean promițînd credință regelui polon, sub numele numai de „Costa valachus nobilis“. De la 1407 înainte încep însă a figura în documente boierii titrați, mai întîi cîte puțini, apoi tot mai numeroși cu cît ne apropiem. În acel an Alexandru cel Bun dă așezămîntul său vamal, în care figurează, pe lîngă alți boieri netitrați, și: panul Iurja *staroste,* Oană *vornic de Suceava,* Iliaș *paharnic* și Bratei *logofăt.*[98] Se vede deci că sînt adevărate spusele cronicarului Ureche care atribuie lui Alexandru cel Bun organizarea definitivă a boieriilor, adică dregătoriile moldovene.[99]

Împrumutarea elementelor de organizare mai deplină a statelor române de la popoarele slavone de peste Dunăre se explică foarte lesne. Românii, susträgîndu-se de sub autoritatea maghiară și îndușmănindu-se din ce în ce mai mult cu foștii lor stăpîni, nu puteau să mai rămînă în nici o relație cu ei, mai ales dacă luăm în privire că și religia îi despărțea și că, pentru a mîntui conștiința lor de siluirile apăsătorilor, trecuseră ei munții dincoace peste plai. Pe lîngă aceste piedici morale care îndepăr-

---

[91] „Arhiva istorică“, I, 1, p. 98 [DRH, A, I, p. 3].

[92] *Istoria critică,* p. 89.

[93] 1387 (Ulianicki, *op. cit.,* p. 2); 1389 (Dogiel, *Codex diplomaticus regni Poloniae,* I, p. 597). Picot [-Bengesco], *Alexandre le Bon,* Vienne, 1882, p. 83, cred greșit că marscalcus ar fi titlul unei boierii moldovene ce ar apărea această singură dată în documente.

[94] „Arhiva istorică“, I, 1, p. 19.

[95] „Revista pentru istorie“ a lui Tocilescu, vol. VII, p. 309; reprodus după o copie de Wickenhauser, *Moldawiza,* I, p. 170.

[96] *Uricarul* lui Th. Codrescu, III, p. 67.

[97] Ulianicki, *op. cit.,* p. 8—9. [F. A.] Wikenhauser, *[Geschichte und Urkunden des Klosters] Solka,* [Cernăuți, 1877], p. 204, spune că într-un hrisov de la Roman vodă din 1393, pe care însă nu-l reproduce, ar figura un Iurie stolnic și un Vlad vornic. Acesta de pe urmă ar putea fi același cu cel pe care-l întîlnim în documentul din 1395 [DRH, A, I, p. 5—6; este un singur document din 1393].

[98] 1400 („Arhiva românească“ a lui M. Kogălniceanu, I, p. 14); 1402 (Dogiel, *op. cit.,* I, 597); 1407 („Arhiva istorică“, I, 1, p. 130) [DRH, A, I, p. 16 și urm.]

[99] Ureche, în *Letopisețe,* I, p. 104; Ureche însă raportează greșit tot la Alexandru cel Bun introducerea boieriei agiei, ceea ce nu se putu întîmpla decît după atingerea Moldovei cu turcii, cu care cele dintîi relații cad în 1456, pe timpul lui Petru Aron [Agia s-a înființat în sec. XVI].

tau pe români de unguri, se mai adăuga și una fizică, puternicele piscuri ale Carpaților în dosul cărora căutaseră adăpostire.

Dimpotrivă, toate elementele vieții lor îi apropiau de bulgari: religia identică; apoi limba predicării acestei religii, introdusă și ca limbă oficială. În sfîrșit, între statele lor nu se înălța nici un munte despărțitor, ci Dunărea întindea pe marginile ei turburea ei pînză, peste care plutirea învoia atingerea. De aceea am și văzut că relațiile între Muntenia și țările slave de peste Dunăre au fost din cele mai bune, de la începutul existenții statului muntean pînă la căderea sub turci a acelor slavone. Apropieri de înrudire uneau necontenit aceste domnii împreună și este lucru firesc de a admite că niște legături atît de strînse au trebuit să atragă după ele și o înrudire oarecare a statelor celor mai vechi (cele slave) asupra celui mai nou (românesc).

Moldova, constituindu-se ca stat în urma Munteniei, o avea pe aceasta înaintea ochilor și putea deci să împrumute de la dînsa așezămintele sale [97].

După ce am stabilit astfel originea dregătorilor în statele române, să cercetăm alte împrejurări ale lor.

Boierii netitrați și cei titrați. — Mai întîi titlurile boierilor erau netransmisibile prin moștenire asupra copiilor, pe cînd nobleţea era ereditară; și, într-adevăr, cum ar fi putut moșteni fiul titlul funcțiunii în care fusese tatăl său, cînd el putea să îmbrace o alta? De aceea *Cantemir* ne spune cum se dobîndeau boieriile chiar de către fiii familiilor celor mai nobile: „În vechime la moldoveni era obiceiul consfințit ca o lege, prin lunga sa întrebuințare, prin care se opreau tinerii, chiar acei ce erau născuți din cele mai strălucite familii, a îmbrăca vreo dregătorie pînă mai întîi nu dovediseră credința lor în funcțiile mai mici și fuseseră supuși unei practice și experienți îndelungate. Din această cauză boierii, îndată ce odraslele lor ieșeau din anii copilăriei, le dădeau în slujbe pe la boierii cei mari; dar nu li se putea pune altă însărcinare decît a sluji la masă și a sta să păzească anticamerele boierului. După ce slujeau trei ani și deprindeau bine datinele de la curte, își mai însușeau și o purtare mai plăcută, boierul îi ducea la domn și-l ruga ca să fie primiți între oamenii divanului celui mare; iar după un an îi schimba în sala cea mică de audiență, apoi de aici îi strămuta în spătăria sau camera de arme. După ce își petreceau tinerețea lor în astfel de slujbe, domnul îi înainta mai întîi în clasa a treia de boieri și la urmă la clasa cea dintîi. Dar cînd domnul observa la vreunul un geniu deosebit, putea să-l înainteze în puțini ani pînă la cel mai înalt grad de boierie, măcar de ar fi fost din cea mai inferioară clasă a nobililor“.[100] [98]

Așadar, fiii de boieri ajungeau prin slujbe la dobîndirea rangurilor, urcînd treptat toată scara ierarhiei lor [99] și acei ce nu slujeau rămîneau în condiția de nobili, însă fără titluri, adică fără funcții.

Dimpotrivă, un boier ce ieșise din slujbă păstra pînă la moartea lui titlul boieriei sale; astfel, întîlnim adeseori în hrisoave amintiți ex-pîrcălabi, ex-vornici (ex = pe slavonește *bivșei,* pe românește redat cu *biv)*[101], precum și în cronicari boieri arătați ca unii ce au fost serdari, cluceri, stolnici. Apoi această păstrare a titlului după părăsirea funcției se vede și din faptul că el este dat la boieri fugăriți din țară ca pribegi. Așa Constantin Căpitanul numește pe următorii boieri, pribegiți pe timpul lui

---

[100] *Descriptio Moldaviae,* p. 117.

[101] Document de la Ștefan cel Mare din 1457 („Arhiva istorică“, I, 1, p. 154); document de la Vlad ⟨Basarab⟩ Țepeluș, 1483 (*ibidem,* I, p. 37).

Duca vodă: Hrizea vistiernicul, Gheorghe Băleanul banul, Ilie armașul și Stroe vornicul.[102] În sfîrșit, cea mai bună dovadă că titlul rămînea persoanei este faptul că găsim pe un boier, Costea *postelnicul*, capuchehaia la Poartă.[103]

Tot la această încheiere ne conduce împrejurarea că găsim adeseori pomeniți în documente cîte mai mulți boieri din acele boierii ce erau singure de felul lor. Așa într-un document din 1435, doi vistiernici; în unul din 1442, doi logofeți.[104] Și [Constantin] *Căpitanul* pomenește într-un rînd iarăși trei vistiernici: unul *Hrizea*, ce era în funcție, căci spune despre el că domnul îi puse pricina să dea seama de vistierie, nădăjduind că va găsi banii mîncați ai țării la el; iar ceilalți doi, *Gioca* vistier și *Radu* vistier, nu pot fi decît niște boieri ce îndepliniseră mai înainte slujba de vistier și rămăseseră cu titlul.[105] [100]

Precăderea boierilor netitrați. Un lucru ne lovește cînd cercetăm întăriturile vechilor documente, anume că în genere boierii titrați [cu titlul de dregători] sînt înșirați în urma celor fără titluri [101].

Nu este de admis că locul de onoare să fi fost la sfîrșit, căci atunci documentul ar trebui să se termine cu numele domnului și al fiilor săi, ceea ce nu se întîmplă niciodată, căci formularul aproape neschimbat este acel ce-l găsim în un document din 1476 de la Ștefan cel Mare: „Pe credința iubiților noștri fii, Alexandru și Bogdan-Vlad și credința boierilor noștri: credința panului Sbiară, cr. p. Neagu, cr. p. Duma, cr. p. Gangur, cr. p. Dragoș vornicul, cr. p. Herman, cr. p. Dăjbog, cr. p. Iațco Hudici, cr. p. Șteful pîrcălab de Hotin, cr. p. Micola și cr. p. Rateș, pîrcălab de Neamț, cr. p. Andreicu de la Ciortoria, cr. p. Muste, pîrcălab de Orhei, cr. p. Boldur vistiernic, cr. p. Ieremie postelnic, cr. p. Andreicu paharnic, cr. p.... (rupt)stolnic, cr. p. Sandu comis și credința tuturor boierilor noștri mari și mici" [102]. Sînt înșirați cîțiva boieri fără titlu, apoi vornicul urmat de alți netitrați, apoi de pîrcălabi și, la sfîrșit, de boierii cu titluri în *ordin descrescător:* vistiernic, postelnic, paharnic, stolnic, comis[106].

Numai în acele documente figurează (mai ales la munteni) numele domnului la sfîrșit, unde acesta subsemna, precum și acel al logofătului care este întocmitorul și cel însărcinat de către domn a anina pecetea la capătul documentului. Apoi boieriile titrate sînt înșirate în ordine descrescătoare, începînd cu vornicul, apoi urmînd fără alegere: paharnicul, postelnicul, spătarul și vistierul, egali în rang, însă nici odată nu se găsește înaintea lor stolnicul sau comisul care erau mai puțin însemnați.[107]

---

[102] *Magazin istoric*, p. 56 [Radu Popescu, *Istoriile*, p. 159].

[103] [Constantin] Căpitanul (*Magazin istoric*, II, p. 32).

[104] „Arhiva istorică", I, 1, p. 122 și 123; [la p. 122 este un document din 1431, în care nu se află decît un singur vistier. Documentul din 1435 este publicat în vol. I, 1, p. 18—19, în el însă nu este citat nici un vistier].

[105] [Constantin] Căpitanul, în *Magazin istoric*, II, p. 21—23 ⟨Gioca = Gheuca⟩.

[106] Oreste Popescu, *Cîteva documente moldovene*, [Cernăuți, 1895], p. 20. Vezi și alte documente, care, deși se deosebesc în amărunțimi, păstrează aceeași rînduială obștească (*ibidem*, p. 32—33, 36, 38, 41, 44).

[107] Îndeobște toate documentele înfățișează această particularitate, că pun pe boierii netitrați înaintea celor cu titluri. Deși se întîlnesc adeseori amestecări — așa cîte un vornic sau logofăt aruncat printre boierii cei netitrați — totuși îndeobște se vede că boierii erau citați înaintea celor cu titluri. Vezi, de exemplu, un document din 1438 de la Ilie și Ștefan („Arhiva istorică", I, 1, p. 5); un altul de la Vlad vodă din 1490 (*ibidem*, p. 7) și mai ales însemnatul document al lui Petru Aron, cînd hotărăște împreună cu divanul ca să dea bir turcilor, în care se înșiră un număr de peste 50 de boieri, începînd, cum spune documentul, cu cel din-

Boierii netitrați apar deci în documente ca mai mari în rang decît cei cu titluri, ceea ce ne poate părea îndestul de curios, mai ales cînd luăm în privire cîtă valoare trebuia să se dea deosebirilor exterioare în o stare necultă a societății. Noi credem că explicarea acestui fapt reșede în următoarea observație: boierii netitrați erau boierii χατ'ἐξοχὴν, ca unii ce-și aveau rangul lor dat prin sîngele din care se trăgeau. Cei titrați dobîndeau adeseori boieria lor de la domn. Pentru ca să nu fie frecări și jigniri care să lovească prin simpla voință a domnului în drepturi firești, se adoptă obiceiul de a se lăsa la sfîrșit enumerarea boieriilor titrate care găseau o răsplătire a acestei puneri în urmă în veniturile ce li se atribuiau de domn.[108]

Că boierii din frunte erau socotiți mai mari decît cei din urmă se poate vedea din un document din 1635, în care mai multe fețe [persoane], puse la începutul actului, sînt înșirate astfel: „adecă noi, Ursache vel *spătar*, G. Roșca vel *vistier*, i Varlan ușier, i Stefan vel *vataf*, i Matei biv *hotnog*, i Simion *pitarul* din Pleșești, i Vasile frate-său de acolo; i Ionașcu Răspop de acolo, i Toader Drăgușanu din Toderești, i Iosif din Brăești, i Toader din Scorțești, i Mihail, i Stratulat, slugile lui Ursache, i Gugea din Găești, i Pătrașcu Fulger de acolo, i Pătrașcu Vacă din Iași, i Marcu diiac, sluga lui Ursache, i alți mulți oameni buni".[109] Ordinea este învederat descrescătoare și, precum aici țăranii erau puși în urma boierilor, ca mai mici, tot așa și boierii titrați, puși după acei netitrați, trebuiau să fi fost mai mici în vază și rang decît acei netitrați ce-i precedează.

Postpunerea boierilor titrați ne arată însă cît de mare era însemnătatea nobilimii române, independent de titlurile de boierie.

Care era însă cauza acestei lipse de preț a dregătoriilor în timpurile vechi? În vremile mai noi vom vedea că boieriile netitrate dispar aproape cu totul; apoi cînd se întîlnește cîte unul, pripășit nu se știe cum în această lume nouă, el este întotdeauna aruncat la coadă, precum vom arăta-o aceasta la locul său. Noi credem că explicarea lucrului trebuie căutată în împrejurarea că pe atunci dregătoriile erau mai mult o sarcină decît o favoare. În aceste timpuri, domnii dispuneau de întinse teritorii, din care dăruiau la oamenii ce-i slujeau. Însă slujba se socotea într-adevăr numai acea făcută cu sabia în mînă și cu primejdia vieții pe cîmpul de război, și nu acea cheltuiată într-o liniștită lucrare de cancelarie. Pe atunci, cînd trebuia ca marea moșie, patria, să fie stropită pe fie ce zi cu sîngele copiilor săi, ar fi fost o rușine de a dobîndi cu alt titlu moșia cea mică, adăpostul individualității, decît cu pericolul propriei existențe.

Slujba militară însă o cerea domnul nu numai de la boierii ce îndeplineau dregătorii prin cancelariile sale, ci de la toți nobilii și deci cu toții erau egali în această privință, în înfruntarea morții pe cîmpul de luptă. De aceea și domnul putea să ridice pe omul de rînd din pulbere și să-l înalțe în treapta nobililor, dîndu-i o bucată de pămînt. Nu deci o dregătorie anumită, ori care ar fi fost titlul ei, dădea însemnătate persoanei ce o purta, ci însușirea sa de nobil care era în acele timpuri sinonimă cu viteaz. De aceea și vedem că vornicul de țara de jos, care ar fi trebuit să

tîi boier, mitropolitul țării, și apoi enumerînd mai mulți boieri netitrați și după aceștia punînd pe cei cu titluri (Ulianicki, *op. cit.*, p. 86). Conținutul documentului a fost reprodus mai sus, p. 144—145 [DRH, A, II, p. 86].

[108] Excepțiile, adică amestecarea boieriilor titrate printr-acele fără titluri, se explică prin aceea că boierul titrat, fiind mare prin însăși noblețea lui, putea fi înșirat alăturea cu ceilalți.

[109] Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II, 1, p. 107. Că cei înșirați fără titluri la sfîrșit nu sînt boieri netitrați se vede din arătarea unora ca slugi ale unui (boier) Ursachi. Altceva sînt slugile domnului, care pot fi și boieri. Vezi mai jos.

reșadă în Bîrlad și să-și caute de judecățile sale, lăsa această treabă pe mîinile substituților săi, iar el umbla necontenit pe lîngă domn, însoțindu-l la războaie și expediții.[110]

Domnul dăruia moșii la toți cei ce se deosebeau prin faptele lor, nu numai boierilor cu titluri, care și ei, cînd le dobîndeau, nu se întîmpla pentru că judecau bine sau întocmeau cu îngrijire hrisoavele domnești, ci tot pentru vitejiile săvîrșite de ei.

Însușirea de nobil era lucrul cel mai de preț în condiția clasei boierești; dregătoria, cu titlul aninat de dînsa, era numai accesoriul. Ea adăuga numai un spor de muncă, pentru niște venituri trecătoare care, ori care ar fi fost însemnătatea lor, erau inferioare dăruirii unei moșii ce rămînea pe vecie în familia dăruitului; de aceea nu erau acele dregătorii așa de căutate și deprecierea lor se vede în postpunerea celor ce le purtau în încredințările documentelor.

Cu timpul însă moșiile domnești dispărură, absorbite de nenumăratele dăruiri, repetate fără încetare în curs de veacuri. Domnul nu mai avea cu ce să răsplătească munca pusă în slujba lui de supușii săi. Apoi poziția schimbată a țărilor române nu mai cerea ca altă dată lupta pentru existență; neatîrnarea întîi, mai tîrziu și simțămîntul vredniciei dispărură din poporul român. Nobilii, în loc de a lupta pentru libertatea țării, se aruncau pe intrigă și pe mijloacele piezișe ale oamenilor lipsiți de inimă. Epoca eroică trecuse; cu dînsa dispărură și oamenii ce o umpluseră cu faptele lor și așezămintele de care ea avuse trebuință. Alte timpuri, alte nevoi.

Nemaiputîndu-se deosebi pe cîmpul de război, activitatea boierilor se repezi asupra uneltirilor de tot felul, pentru căpătarea domniilor și a boieriilor, adică a dregătoriilor. Aceste însă trebuind să aducă foloase celor ce le îmbrăcau, se creară cu timpul venituri tot mai mănoase și se scutiră boierii dregători de mai multe îndatoriri față de stat. Fiindcă dregătoriile erau acuma singurul mijloc de a mai juca un rol în țară, de a ajunge la influență și la avuție, apoi ele deveniră tot mai căutate. Fiindcă mai tot nobilul trebuia să devină funcționar spre a însemna ceva, apoi funcțiile deveniră totul, iar acei nobili ce nu mai puteau încăpea în ele se pierdeau în rîndurile mazililor.

Transformarea pare a se fi îndeplinit pe la mijlocul veacului al XVII-lea [103], deoarece în 1646 găsim boierii fără titluri înșirate în urma celor cu titluri, tocmai contrariul din ceea ce se petrecea în vremile vechi. În un document din acel an găsim enumerați martorii întăritori ai hrisovului astfel: „chir Varlam mitropolitul Suceavskii, Anastase episcop Romanskoi, Teofan episcop Radovskii [= de Rădăuți], Gedeon episcop Hușski, Ureche vel dvornic dolneai zemli (al țării de jos), Gavril hatman i parcalab Suceavskii, Toma vel dvornic vișneai [zemli] (țara de sus), Gavrilaș logofăt, Cujbă biv vel dvornic, Petriceanu ⟨Petriceicu⟩ biv vel dvornic, Iorga vel spătar, Gheorghe vel crainic ⟨ceașnic⟩, Iordache vel vistiernic, Buhuș biv vel spătar, Gheorghe vel sluger, Banul vel medelnicer, Ieremia vel șătrar, Racoviță ftori logofăt, Pătrașcu Ciogolea biv logofăt, Constantin Ciogolea vornic glotnii (de gloată), Istrate biv logofăt, Ilie Șeptilici portar, Nacul pîrcălab, *Ieremia Murguleț, Lupu Șeptilici, Neculai Mogîldea* [104], dăm știre cu această scrisoare a noastră“ (urmează cuprinsul actului). Că cei trei de la sfîrșit sînt boieri se vede întîi din faptul că Ilie Șeptelici din aceeași familie este portar, apoi Murguleț și Mogîldea sînt cunoscute ca familii boierești în toate documentele. Acești trei boieri netitrați sînt însă puși la coada ordinei descrescătoare

[110] Cantemir, *Descriptio Moldavie*, p. 78.

în care sînt înșirați toți membrii divanului. Comparația acestui document cu acele vechi este izbitoare.[111]

Privilegiile nobilimii (boierilor). Epoca pe care o studiem era cu totul lipsită de idei generale; precum aceste lipseau din mințile oamenilor, astfel lipseau și din așezăminte. Timpul are caracterul individualismului celui mai deplin. În acest timp deci nu poate fi vorba de privilegii generale încuviințate nobilimii. Îndeobște, pentru ca acestea să existe, se cere o organizare a societății, niște legi sau cel puțin obiceiuri învechite care să le țină locul. La începutul închegării unui stat, cînd totul este încă în amestecătură, neputîndu-se desemna interesele generale ale claselor sociale și deci nici normele lor ocrotitoare, toate formele vieții publice au un caracter singuratic, individual. De aceea și noblețea, la începutul ei, este cu totul altceva decît ceea ce apare în deplina ei dezvoltare. Și la ea întîlnim acea nesiguranță, acea lipsă de norme precise și bine determinate care predomnește în întreaga viață a societăților începătoare.

Unul din cele mai însemnate privilegii ale nobleței a fost, la toate popoarele, acela de a fi scutită de plata dărilor către stat. Acest privilegiu, deși în timpurile mai noi se stabilește și la români, nu a existat în toată întinderea lui în vremile vechi [105], și trebuie să cercetăm cum stătea el în primii secoli ai istoriei române.

Clasa nobililor români, din momentul ce putem începe a o studia în documente, ne apare ca scutită de un fel de dare, *birul*, care în latinește se numea *tributum*, și avea un caracter înjositor, prin aceea că părea a fi impus unui popor supus. La această dare nu era îndatorită nici nobilimea din Transilvania. Un document din 1437, care reproduce însă obiceiul vechi, spune că „nobilii valahi, precum și cnezii vor fi scutiți de plata tributului, după chipul nobililor regatului nostru“.[112] Caracterizarea birului era de a fi impus asupra persoanei, adică dare pe cap, capitație, nu asupra averii, [106] și a fi răfuit prin *cislă*, adică impus pe o comunitate sătească și apoi sub-împărțit de dînsa între membrii ei.[113]

Dacă însă boierii erau scutiți de bir, ei plăteau fără îndoială dările indirecte care prin însăși natura lor nu îngăduiau scutire, precum vămile, darea ⟨vama⟩ pe sare și altele care erau impuse, după sistemul

---

[111] Ghibănescu, *op. cit.*, II, 2, p. 89. Alt document la sfîrșit cu boierii netitrați (*ibidem*, p. 58). G. Ghibănescu (*Introducere* la vol. XVIII al *Uricarului* lui Codrescu) nu admite precăderea boierilor netitrați în documentele vechi, ci susține că „*era un obicei de cancelarie;* că cei netitrați se mărgineau la foștii pîrcălabi ai cetăților care mai tîrziu au dispărut cu totul“. Dacă e adevărat că găsim între cei netitrați uneori — nu totdeauna — foști pîrcălabi, este de băgat de samă că pîrcălăbiile nu erau adevărate boierii, ci însărcinări militare, așa că un logofăt, un vornic, un paharnic puteau fi rînduiți pîrcălabi la cetăți. Dar pentru ce s-ar fi introdus obiceiul în cancelarii dacă el nu ar fi răspuns unei stări aevea?

N. Iorga, *Ostașii de la Prut*, p. 4, spune ceeace eu susțineam încă din 1890, în *Istoria Românilor*, ed. I, vol. II, cap. *Boierii*, că acești boieri netitrați ar fi fost „marii domni teritoriali, anteriori în bună parte descălecării“, deci părerea mea, și adauge că aceasta „ar fi o ipoteză care ar merita să fie discutată de viitorul istoric al dreptului român“. Acea ipoteză a fost nu numai discutată, dar chiar dovedită de mine. Adaogă asupra boierilor și vol. III, cap. *Transformarea boerimii.*

[112] [V.] Maniu, *Disertație istorico-critică [și literară tractînd despre originea Romanilor din Dacia Traiană]*, Temișoara, 1857, p. 542: „Nobiles valachos instar virorum nobilium Regni nostri. Item Kenezios eorundem ex omni solutione tributi tam nostri quam aliorum quorum cumquo exemptos esse volumus“.

[113] O carte domnească din 1820 de la Al. Șuțu voevod dispune că „să vă faceți cislele între voi cu dreptate și cu bună cumpănire, spre a nu asupri pre cei săraci peste a lor putere“ („Conv. literare“, XVIII, 1884, p. 77).

de atunci, pe unele obiecte din averea văzută, precum pe animale (oi, porci, albine, mai tîrziu vite cornute), pe recolta grîului sau a vinului. Aceste dări, cari erau adeseori cele mai bănoase, erau plătite și de boieri [107] și, cu toate că nu avem dovezi din timpurile cele mai vechi, faptul că ele erau impuse și boierilor, în timpurile mai dincoace, cînd tocmai privilegiile lor se întăreau din ce în ce, dovedește cu atît mai mult că ele trebuiau să fi fost plătite de ei în vremurile anterioare. Așa, de exemplu, *Neculai Costin* ne spune despre Duca vodă că „au scos *grele dări* pe boieri și pe țară".[114] Cronicarul nu bănuiește domnului că ar fi scos dări pe boieri, *ceea ce avea dreptul să facă*, ci numai că acele dări erau *grele*.[115] Mai adaugă cronicarul că au făcut Duca obicei „de au dat și dau boierii cei mari și mănăstirile goștina de oi".[116] Se vede deci că boierii *cei mari* erau apărați de asemenea dare și că, ea fiind înființată de Duca și asupra lor, domnul e mustrat de cronicar pentru atare nedreptate. *Constantin Căpitanul* spune asemenea că Șărban vodă lua dări foarte grele de pe țară, „cît răsuflu *boierii*, slujitorii, birnicii nu avea"; că îi bătea cumplit „pînă ce i-au sărăcit pă toți".[117]

De aceea cronicarii mustră în nenumărate locuri pe domni pentru aceste grele dări ce le impun asupra țării, căci ei apărau însuși interesul clasei lor, al celei boierești în contra asupririlor; nu luptau numai pentru apărarea poporației de rînd.

Este deci învederat că boierii, și anume chiar și cei mari, plăteau dările impuse asupra averii văzute; și fiindcă științele asupra acestui fapt sînt culese dintr-un timp cînd boier devenise aproape sinonim cu dregător, de aceea sub nume de boieri mari sînt de înțeles dregătorii cei mari, de unde urmează însă cu atît mai mult că, în timpurile vechi, trebuiau să plătească aceste dări toți nobilii, fără deosebire dacă erau sau nu dregători domnești.

Se vede însă că uneori și de către unii domni li se făcea cîte o iertare a uneia sau mai multor dări, precum am văzut că se întîmplase lucrul cu goștina de oi. Scutiri individuale de dări însă nu se prea întîlnesc la boieri [108], deși ele sînt foarte comune la mănăstiri, asupra satelor cărora domnul întindea adeseori scutire de toate dările către el, lăsîndu-le să fie strînse de mănăstire în folosul ei.

Prin urmare rezultă că dreptul vechi, sau așa numitul obicei al pămîntului, nu cunoștea principiul scutirii totale a boierilor de dări, ce era recunoscut nobleței apusene; că acest privilegiu se întindea numai la scutirea de bir. Mai pe urmă el fu întins, într-un chip abuziv, și asupra celorlalte dări, pînă cînd ajunse, tîrziu, în viața noastră istorică, a face parte din catehismul drepturilor nobilimii.

Tot atît de puțin caracterizat ca și privilegiul scutirii dărilor era în această epocă dreptul nobilului asupra muncii omului de rînd. Cu toate că, precum am văzut, originea *rumânilor* și a *vecinilor* se trage încă din această epocă, nu rămîne supus îndoielii că pe atunci țăranii supuși nu erau încă lipsiți de proprietatea lor, ceea ce se poate vedea mai ales din faptul că chiar pe timpul cînd șerbia era organizată, încă țăranul avea asupra bucății sale de pămînt un fel de proprietate, știrbită nu e vorbă prin drepturile stăpînului asupra proprietarului, dar

---

[114] *Letopisețe*, II, p. 8.
[115] *Ibidem*, p. 21.
[116] *Magazin istoric*, II, p. 24 [Radu Popescu, *Istoriile*, p. 176].
[117] Vezi bunăoară hrisovul lui Mircea cel Bătrîn din 1399 („Arhiva istorică", I, 1, p. 97); al lui Alexandru cel Bun, 1422 (*ibidem*, p. 132); al lui Petru vodă, 1447 (*ibidem*, p. 113); altul din 1448 (*ibidem*, p. 153); al lui Alexandru II ⟨de fapt, Alexăndrel⟩, 1453 (*ibidem*, p. 102), etc. [DRH, B, I, p. 20; DRH, A, I și II, passim].

care se manifestă în obiceiul consfinţit prin timp că ţăranul nu putea fi depărtat de pe pămîntul ce-l locuia fără învoirea lui, ceea ce era identic cu oprirea de a i se lua pămîntul.

Ţăranul ce locuia pe moşiile domneşti sau boiereşti era obligat a lucra proprietarului „fără soroc", cum spun documentele, şi a-i da cîte o a zecea parte din bucatele sale [109]. Observăm că şerbia nu consta atîta în pierderea proprietăţii, cît în îndatorirea unei cîtimi de muncă de prestat proprietarului, ascuţită [agravată] mai tîrziu prin oprirea strămutării: căci, cum am spus, proprietatea asupra pămîntului care-l avuse i-a rămas întotdeauna, cu toată restrîngerea atribuţiilor ei.[118]

Cnezii [110]. — A doua clasă pînă la un punct măcar tot conducătoare a poporului român din ambele ţări erau cnezii, pe care i-am întîlnit ca existenţi împreună cu voevozii încă înainte de descălecarea principatelor atît în Transilvania, cît şi în Muntenia adeveriţi documentar.[119] Aceşti cnezi se regăsesc şi după întemeierea domniilor atît în această de pe urmă ţară cît şi în Moldova; dar chipul cum aceşti cnezi sînt amintiţi în ambele ţări dă a înţelege existenţa oarecăror deosebiri în caracterul lor, care trebuie lămurite.

În vremile mai vechi din istoria Munteniei, găsim uneori pe cnez pus alăturea sau îndată după boieri, ca un personaj mai de seamă; aşa un document de la Mircea cel Bătrîn spune că domnul nu va da satele supuse mănăstirii Tismana nici unui cnez sau boier de ocină şi ohabă, ci le va lăsa sub stăpînirea ei. Alt document tot de la Mircea ordonă ca „nimeni să nu îndrăznească a căuta pe omul care-şi va închina sufletul şi averea sa mănăstirii Cozia, fie boier, fie slugă a domniei mele, fie cnez sau altfel de om zis sărac" [111]. Pare a fi o rămăşiţă a vechiului aşezămînt cînd cnez şi voevod erau aproape aceeaşi demnitate (kenezatus Lithuon voivodae).

Mai tîrziu însă numele de cnez nu mai înseamnă decît pe săteanul liber, om din popor, în opoziţie cu acel supus. *Cnez* este totdeauna opus *rumânului* sau *vecinului;* aşa într-un document de la Radu Mihnea din 1613 citim că „Mihail vodă (Viteazul) singur le-au făcut silnicie acestor *cnezi* şi le-au luat moşiile de i-au făcut vecini; iar aceşti cnezi se jăluiră la Simion vodă, arătîndu-i că li s-a făcut nedreptate"[120].

Un alt document din 1617 ne arată pe o jupîneasă *Baloşina,* soţia pitarului *Dima,* care, neavînd copii, la moartea ei „cugetat-au întîi să dea pe vecinii de pe moşia ei pomană la vro mănăstire sau la vro rudă, dar găsindu-se mai apoi că una ca aceasta nu le-ar fi de folos, ci încă mai mult păcat şi mai mare blăstăm, căci aceşti vecini sunt rumâni (vlahi) creştini, au chibzuit mai în urmă jupîneasa Baloşina şi cu soţul ei că este mai cu cale să-şi facă pomană cu acei vecini din Vîlsăneşti dăruindu-le toate delniţele şi toată curătura şi toate lucrurile, ca să se hrănească pe ele şi să fie *cnezi* [. . .] şi să nu-i mai robească nimeni în veci". [112]

Transformarea cnezului aproape boier în ţăran liber trebuie atribuită unei prefaceri sociale asupra naturii căreia avem oarecari deslușiri în documente.

Urme despre această transformare au fost lăsate de aşezămîntul cnezilor în Moldova; aici nu mai întîlnim numele de cnez dat săteanu-

---

[118] Mai multe asupra ţăranilor în vol. III, cap. *Starea ţăranilor.*

[119] Mai sus, vol. I, p. 333—336.

[120] *Magazin istoric,* II, p. 265. Celelalte două documente de la Mircea cel Bătrîn, consultate de I. Bogdan în cercetarea lui despre cnezi, în „Analele Acad. rom.", [Mem. Secţiei istorice], s. II, t. XXVI, 1903, p. 20.

lui liber, ci el apare cu alt caracter. Am văzut cum mai multe sate din această ţară sînt fără nume la început şi arătate numai prin cnezii ce le locuiau sau se aflaseră mai înainte în ele şi de la care aceste sate îşi trag mai tîrziu numele lor deosebit.[121] Este învederat că aceşti cnezi care slujesc pentru a determina satul şi care îi dau adeseori chiar numele trebuie să fi avut o poziţie ceva mai înaltă decît locuitorii de rînd, chiar dacă aceştia erau oameni liberi, deci să fi fost altceva decît ceeace cnez înseamnă de obicei în documentele muntene, adică sătean liber, căci nu se poate admite ca în fiecare sat dăruit de domnitor unui boier sau unei mănăstiri să se fi aflat numai cîte un singur ţăran liber, acela după care se însemna satul.

Pentru a ne da seama despre ce a putut fi acel cnez, să vedem cu ce este el înlocuit în alte documente care urmează înainte sistemul de a desemna satele prin amintirea unor feţe ce le-ar locui sau le-ar fi locuit. Am văzut mai sus că sînt documente în care satele sînt indicate prin *juzi* ce au fost sau sînt în ele şi aceste documente datează tot din timpul cînd întîlnim amintiţi cnezii. În afară de cele aduse mai sus[122], mai cităm încă pe următoarele: Alexandru cel Bun întăreşte în 1409 lui Jurj Ungureanul între altele şi un sat nenumit *„unde este Neagu jude“*. Într-un alt document din 1428 ⟨1425⟩ se dăruieşte lui Ştefan zugravul satele Borhineşti ⟨Berchişeşti⟩ şi Eremieşti, de astă dată denumite, însă arătate oarecum mai precis prin adaosul *unde este jude* Pascu. [113] Ştefan vodă dăruieşte în 1434 lui [popa] Iuga satul Miteşti *unde este Micula jude* ş.a.m.d.[123]

Găsim însă tot din acel timp înlocuit şi termenul de jude cu acel de *vătăman;* aşa într-un document din 1421. Pe cînd cnezii şi juzii încetaseră mai curînd, vătămanii se coboară mult mai jos[124]. Adeseori găsim însă sate indicate nu prin aceste titluri, ci prin aflarea sau amintirea unui om, fără ca numele lui să fie întovărăşit nici de titlurile de cnez, nici de jude, nici de vătăman. Aşa bunăoară găsim sate arătate prin fraza *unde a fost Bratul, unde a fost Tatomir* şi *Petrea, unde este Miclea din Bahna, unde este Bălan din Strîmba*[125] [114].

În documentele vechi moldoveneşti întîlnim deci sate cu sau fără nume proprii, precizate în aşezarea lor prin numele unei feţe uneori arătată ca cnez, jude sau vătăman, alteori fără nici un titlu. Aceste sate, cînd nu poartă numiri proprii, împrumută un nume de la aceste feţe mai însemnate ce le-au locuit, precum se dau numele străzilor unui oraş adesea de la omul mai răsărit ce-şi are casa în ele, cum s-a arătat mai sus.[126]

---

[121] Mai sus, p. 163—164.

[122] *Ibidem.*

[123] I. Bogdan, *Despre cnezii români,* în „Analele Acad. rom.“, [Mem. Secţiei istorice], s. II, t. XXVI, 1903, p. 12, enumeră 7 documente cu juzi.

[124] Documente cu vătămani (*ibidem,* p. 13). Adaogă 1489: „Baicauţii unde a fost Hodor vataman“ (Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise,* I, p. 29).

[125] Bogdan, *op. cit.,* p. 14—15. Adaugă 1497, unde a fost Muntean Puţeanc; 1507, unde a fost Mezeu; 1548, unde a fost Roman Bilău. (Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise,* I, p. 49 şi 85).

[126] Mai sus p. 164; adăugăm la cele aduse acolo următoarele: Tămăşenii de la cnezul Tamaş, Paşcani de la judele Pascu ⟨Paşco⟩, Procopinţii de la vătămanul Procop, Verijanii de la săteanul fruntaş Verija, Hădărăuţii de la Hadărău, Făureştii de la Faur, Iacobeştii de la Iacob, Mileştii de la Milea Uliul — ş.a.m.d. (Bogdan, *loc. cit.,* p. 20 şi 13). Este mult mai înţeleasă denumirea satului după boierul ce locuia în hotarul lui: Plotuneşti de la Plotun, Albotenii de la Albotă, Dumeştii de la Sandu Dumescul (vezi Ghibănescu, *op. cit.,* p. 51, 121, 134).

Dacă aceşti oameni mai de seamă nu puteau fi simpli săteni liberi şi dacă nu erau nici boieri, deoarece adeseori sînt indicaţi ca cnezi, juzi sau vătămani, deci ca neboieri, atunci pentru a înţelege însemnătatea ce li se încuviinţa nu rămîne altă cale decît a-i privi ca îndeplinind o dregătorie, ceea ce reiese chiar din titlurile de juzi şi vătămani ce le poartă şi care deci dau acelaşi înţeles şi celui de cnez pe care-l înlocuiau în documente.

Căderile [atribuţiile] lor nu puteau fi altele decît acelea ce se întîlnesc la primele înjghebări ale organizării unui stat, şi anume judecăţile celor mici, încasarea dărilor şi poate şi strîngerea oamenilor la vreme de război. Că lucrul trebuie să fie aşa ne-o dovedeşte mai întîi faptul că cnezii aveau în Transilvania atribuţii judecătoreşti[127]; apoi înlocuirea cnezului cu judele — termen care arată prin el însuşi îndeletnicirea lui — ne face să privim şi pe cnez în Moldova ca pe judecător sătesc.

Că el îndeplinea în vremuri mai vechi aceeaşi sarcină şi în Muntenia ne-o dovedeşte o corespondenţă din 1481 a lui Ştefan cel Mare cu locuitorii ţinuturilor muntene ale Brăilei, Buzăului şi Rîmnicului. Ştefan, voind să aşeze în Muntenia pe Mircea, fiul din flori al lui Vlad Dracul, trimite trei proclamaţii „tuturor boierilor mari şi mici, *tuturor judecilor şi judecătorilor,* precum şi tuturor săracilor de la mic pînă la mare". Răspunsurile date lui Ştefan, şi care sînt de o necuviinţă fără pereche, sînt făcute în numele tuturor boierilor şi al *tuturor cnezilor* şi al tuturor rumânilor. Din aceasta se vede că judecii către care se îndreaptă Ştefan erau acelaşi lucru cu cnezii care îi răspunseră[128].

Prin urmare, cnezii inferiori (cei superiori se vor fi contopit cu boierii) erau în toată întinderea neamului românesc nişte pristavi săteşti cu căderi ocîrmuitoare şi judecătoreşti, căderi nedespărţite pe acele timpuri. Din această stare cnezii se coboară în Muntenia în rîndul ţăranilor liberi, iar în Moldova li se pierde urma, schimbîndu-se în juzi şi vătămani. Că cnezii, juzii şi vătămanii aveau căderi judecătoreşti se mai cunoaşte şi din împrejurarea că teritoriul asupra căruia se întindea autoritatea lor se numea *judecie,* cuvînt format după analogia celui de domnie, pîrcălăbie, logofeţie, vornicie ş.a., de la domn, pîrcălab, logofăt, vornic. De la el se trage termenul actual de *judeţ,* pentru district. Această denumire teritorială de judecie se vede din mai multe documente care determină întinderea satului dăruit de domnitor după acea a judeciilor ce cuprindea, care judecii mai sînt însemnate şi cu termenii *părţi* sau *unghiuri* (cuturi).

S-ar putea încheia deci această dezbatere cu părerea că cnezii cari erau la origine capii şi conducători de sate în Transilvania — unii din ei înălţîndu-se prin posesiunea mai multor cnezate pînă la rangul de voevozi [115] şi dispărînd în rîndurile nobilimii — aveau în ţările române reprezentanţi analogi şi aici întîlnindu-se cnezi mai mari care se amestecară cu nobilimea, pe cînd cei mai mici, ce erau la început conducători de sate, se coboară mai tîrziu în Muntenia în rîndul ţăranilor

---

[127] Vol. I, p. 335.

[128] I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul,* p. 109—110; acelaşi *Despre cnezii români,* p. 22; Radu Rosetti, *op. cit.,* p. 22. G. Panu combate această apropiere (*op. cit.,* p. 20), însă fără cuvînt. Şi în Muntenia găsim adeseori termenul de judecie, a se judeci, pentru moşnean şi a se libera (1680, Acad. Rom., XLV/32) [Arh. St. Buc., Doc. istorice].

liberi, iar în Moldova dispar ca nume, dacă nu ca așezămînt, care urmează mai departe a exista sub numele de juzi și de vătămani[129].

Existența cnezilor, fie ei numai ca însemnînd țărani liberi, ne arată însă o puternică închegare a societății, căci precum nobilimea nu ajunsese încă a dobîndi pe deplin privilegiul său față de stat sau domn de a fi scutită de plata dărilor, așa nici față cu partea mai de jos a poporației țării nu dobîndise încă acele drepturi încălcătoare care coborîră mare parte din poporația română în rîndul unor slugi sau robi ai stăpînilor. Elementele care constituiau societatea română erau încă puternice și neatinse și de aceea, cu toate luptele, neorînduielile și aplecarea țărilor sub talpa străinilor, nervul împotrivirii lor nu fusese încă zdrobit și trebuia numai să se nască omul care să știe a întoarce puterile cheltuite în lupte ucigătoare de frați împotriva străinilor, pentru a smulge de la aceștia respectul și înminunarea. Acest om fu Ștefan cel Mare.

Plata dregătorilor. [116] — Toți nobilii erau îndatoriți la slujba militară și răsplata vitejiei lor consta în dăruirea unui pămînt; cu atîta se vor fi mulțămit și puținii dregători ce erau pe lîngă domn în întîile timpuri ce urmară descălecării. Mai tîrziu însă, cînd dregătoriile începură a deveni trebuitoare față cu întinderea dobîndită de statele române, li se atribuiră — ca răsplată a prisosului de muncă peste slujba militară ce aceste dregătorii impuneau titularului — niște venituri cari rămaseră alipite de funcții și se luau de acei ce le îmbrăcau [117].

Aceste venituri nu au însă caracterul de astăzi al unor lefi fixe, ci sînt cu totul altfel rînduite. Anume domnul se dezbrăca de o parte din veniturile ce i le dădea țara în favoarea acelor boieri ce-l ajutau la conducerea afacerilor. Cantemir ne spune că logofătul cel mare avea, în vremuri vechi, ca venit părcălăbia Cetății Albe și vornicul țării de jos pe acea a Chiliei, iar că după luarea acestor cetăți de turci în 1484, se atribuiră celui întîi zecimele [dijmele] din ținutul Cernăuțului, iar celui de-al doilea părcălăbia Bîrladului. Postelnicul avea încă pe timpul lui Cantemir ca venit părcălăbia Iașilor; vornicul de țara de sus, pe aceea a Dorohoiului; paharnicul, venitul stărostiei Cotnarului. Aceste părcălăbii cuprindeau însă numai venitul ținutului, căci Cantemir ne spune că venitul orașelor și orășelelor, împreună cu 12 sate de prin prejur, salinele, vămile și zecimele din oi, porci și stupi erau rezervate domnului. De asemenea în Muntenia banul de Craiova avea, prin însăși poziția sa teritorială deosebită, veniturile sale proprii.

Cît despre ceilalți dregători din Muntenia, aflăm că veniturile lor nu aveau un caracter teritorial; că, de exemplu, logofătul avea venit de la punerea peceții domnești. Postelnicul și paharnicul luau daruri de la o clasă de militari puși sub comanda lor, postelniceii și păhărniceii. Spătarul lua de asemenea dări de la călărași, care erau împărțiți în *cruci*. În cruce intra un singur om cînd era bogat; cînd erau mai săraci, 2, 3 pînă la 4 formau o cruce și fiecare cruce era datoare să dea

---

[129] Vezi mai multe documente citate de I. Bogdan, *Cnezii români*, p. 18. Vom dezbate aiurea părerea lui Radu Rosetti că dăruirea moșiilor care se determină adeseori prin judecii, precum numele acestor moșii se indică prin juzi-judeci, avea înțelesul că domnul nu dăruia pămîntul, ci numai dreptul de judecată. Este straniu că, față cu dispariția cnezilor din Moldova, să întîlnim atît de des titlul de cneaghină dat boieroaicelor moldovene, pe cînd în Muntenia, unde numele de cnez se păstrează pînă mai tîrziu, boieroaicele nu poartă numele de cneaghină. Vezi o listă de cneaghine moldovene la R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii*, p. 40 [—43].

spătarului un leu, o măsură de grîu, una de orz, un car de fîn şi unul de lemne pe an.

Răsplătirea slujbelor avea deci caracter feudal, care este de a împărţi veniturile statului cu funcţionarul. Numai la cei mai mici li se atribuiau răsplătiri în bani, însă nici aici fixe, ci potrivite cu munca făcută. Aşa celui ce scria listele soldaţilor i se dădea cîte un leu de listă; cămăraşului de jitniţă cîte 30 de aspri de fiece car de grîne pus de el în magazie ş.a.m.d [130].

Cu cît propăşea statul şi se înmulţea numărul dregătorilor, domnii îşi îngustau necontenit veniturile lor, atribuindu-le boierilor; făceau întocmai ca şi regii Apusului, care şi ei ruinară în acelaşi mod casele lor. Vom vedea cum căderea ţărilor sub turci aduse alte nevoi, care, trebuind numai decît îndeplinite, se sporiră necontenit dările asupra poporului, pînă ce acestea ajunseră a deveni o adevărată nenorocire pe capul lui. Pentru epoca ce ne ocupă, nevoile fiind mici, dările erau şi ele neînsemnate, încît, fără îndoială, că din aceste deosebite puncte de vedere, condiţia ţărilor, în timpurile mai vechi, era cu mult mai bună decît aceea în care ele cad în vremile mai noi.

Lucru la care nu ne-am aştepta poate este de a găsi boieri, ba chiar de cei mari, îndeletnicindu-se cu negoţul şi anume, nu în înţelesul de vînzători ai productelor moşiilor lor, ceea ce se practica de toţi boierii şi chiar de domn, ci în acel de adevăraţi negustori, adică de desfăcători ai productelor şi mărfurilor străine, purtînd uneori chiar şi numele de negustori pe lîngă acel de boieri. Aşa întîlnim pe boierul şi negustorul Coruz în anul 1487, care, avînd mai multe afaceri din cumpărături şi vînzări cu negustorul neboier George Ciucaş din Sibiu, oprise marfa acestuia în Argeş pentru a-şi scoate nişte bani datoraţi de negustorul transilvănean[131].

Ocîrmuirea oraşelor. Şoltuzii şi pîrgarii. [118] — Pentru a istovi expunerea originilor formelor ocîrmuirii ţărilor române, trebuie să mai adogăm cîteva cuvinte asupra acelei a oraşelor, ai cărei membri rămîneau în clasa poporului, fără a se urca în rîndurile boierimii.

În fiecare oraş din ţările române era cîte un *şoltuz,* sub care erau 6 pînă la 12 *pîrgari.* Ambele aceste numiri sînt în rădăcina lor de origine germană, derivînd cel dintîi din termenul german medieval de *Scholtheisse* (modern Schultheiss), iar cel de-al doilea de la germanul *Bürger.*

În Muntenia însă termenul de *şoltuz* nu pare a fi fost cunoscut, ci era înlocuit prin acel de *judeţ,* pe cînd consilierii comunali purtau tot numele de *pîrgari*[132].

---

[130] Asupra acestei chestii vezi Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* p. 78 şi urm.; Miron Costin („Arhiva istorică", I, 1, p. 170); raportul misionarului catolic (*Magazin istoric,* V, p. 44).

[131] 1487 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 126): „Koryz boeronem et mercatorem parcium transalpinarum".

[132] Pentru Moldova vezi documentul *românesc* din 1591, unul din cele mai vechi în limba română, prin care Tamaş şoltuzul cu 12 pîrgari şi cu alţi orăşeni bătrîni din Trotuş întăresc trecerea unei părţi din satul Filipeşti, de la Şandru, fiul Cuparului, către Dragan, fiul Nichitei. („Arhiva istorică", I, 1, p. 105) [vezi DIR, A, veac. XVI, vol. IV, p. 12—13, unde conţinutul documentului este puţin diferit; şoltuzul se numeşte Mihai Suci]. Un altul din 1617 vorbeşte de şoltuzul şi pîrgarii din Tîrgul Frumos („Arhiva istorică", I, 1, p. 13), iar al treilea aminteşte pe şoltuzul din Piatra (*ibidem,* p. 39). În Muntenia întîlnim un judeţ în Piteşti (*ibidem,* p. 60). Un alt act nedatat, dar desigur anterior anului 1600, vorbeşte de judeţul Dumitru şi 12 pîrgari din Tîrgovişte (*ibidem,* p. 35). Conform cu asemenea documente, găsim şi pe cronicarul muntean Mihai Moxa (1620) spu-

De la început deci constatăm următoarele împrejurări: termenul de pîrgari era răspîndit în ambele ţări române, iar capul municipalităţii purta în Moldova numele de şoltuz, iar în Muntenia acel de judeţ, deci în ţara mai nordică un nume străin, în cea sudică unul românesc.

Din cei doi termeni de origine germană de şoltuz şi pîrgari, numai acesta din urmă a fost introdus în ambele ţări române prin coloniile săseşti din Transilvania, a căror întemeiere dincoace peste munţi este foarte veche, în parte chiar anterioară descălecării. Astfel am văzut cum în Cîmpulung din Muntenia, chiar înainte de descălecare, se aşezaseră saşi din Braşov[133]. De asemenea întîlnim în Moldova, Baia încă de prin veacul al XV-lea ca locuită de saşi şi lîngă acest oraş (acuma sat), se află şi acuma satul Sasca, ai cărui locuitori poartă în de comun nume ce se văd a fi de origine germană, moştenite de la vechii lor străbuni, de obîrşie saşi[134].

Coloniile săseşti posedau în întocmirea ocîrmuirii lor mai mulţi sfetnici, care purtau, pe lîngă alte nume, şi pe acel de *Borger*[135], de unde românii ambelor principate au împrumutat termenul de *pîrgar*. În nici un document săsesc din Transilvania nu se întîlneşte însă numele de Schultheiss, dat capului oraşului. Aşadar şoltuzul, care nu se află la saşi, se regăseşte numai în Moldova, pe cînd în Muntenia el lipseşte. Pîrgarii, din contra, ce se întîlnesc la saşi se reaflă în ambele ţări.

Este deci îndestul de firesc a admite că organizarea municipală română s-a alcătuit din elemente deosebite. Peste munţii Munteniei au trecut numai pîrgarii de la borgherii municipalităţilor săseşti, iar capul a fost numit cu termenul românesc de judeţ, jude. Peste acei ai Moldovei a trecut de asemenea, poate prin canalul [intermediul] Băii, pîr-

---

nînd că consulii romani ar fi ca judeţii şi pîrgarii munteni (Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni*, II, p. 356).

În corespondenţa dintre munteni şi oraşul Braşov scrisori de la: Vlad Dracul, 1430—39, 1442—46, p. 243; Vlad Ţepeş (1456—62), Mihnea cel Rău (1508—1510), Neagoe Basarab (1508—1521), sau adresate marelui judeţ al Braşovului: scrisori de la Matei Basarab din 1651 mai 9, către Mihail Eveşi marele judeţ al Braşovului; de la Vasile Lupu, 1653 oct. 13, către Mihai, judeţul cel mare al Braşovului; de la Grigore II Ghica, din 1749 mart. 11, către Closius, judeţul Braşovului; de la boierul Matei Filipescu către Hanoş, marele judeţ al Braşovului; din 1712 iulie 21, de la boierul Radu vel aga către Mihai, judeţul Braşovului; din 1761 mai 30. Toate aceste scrisori la [D. A. Sturdza], *Dare de seamă despre colecţia de documente istorice române aflate la Wiesbaden*, Bucureşti, 1888, p. 248—249, 255—259). Din scrisorile lui Vlad Dracul se vede că aşezămîntul pîrgarilor era introdus în Muntenia încă de pe la începutul veacului al XV-lea. Cf. şi [Stoica] Nicolaescu, *Documente slavo-române*, unde se află un şir întreg de scrisori către judeţii şi pîrgarii Braşovului şi ai Sibiului.

[133] Mai sus, p. 66 şi 73. Mai amintim şi pe saşii ce au întemeiat Cetatea Neamţului, vol. I, p. 438—439. [Cetatea Neamţului a fost întemeiată de Petru Muşat; vezi N. Stoicescu, *Repertoriu Moldova*, s.v.].

[134] Mai multe documente pomenesc pe saşii din Baia; aşa unul din 1454 de la Petru al III-lea, care dispunea ca „să nu aibe saşii din Baia nici o treabă cu satele mînăstirei Moldoviţa" (Oreste Popescu, *Cîteva documente moldoveneşti*, p. 9) [vezi DRH, A, II, p. 58; în document este vorba de tătarii din Baia, nu de saşi]. O inscripţie mormîntală în limba latină, găsită lîngă ruinele vechii biserici catolice din Baia, pomeneşte pe „Catherina, anno 1485" (cifră scrisă în rune scandinave). Aceasta şi încă 11 inscripţii pînă la 1652 din colecţia lui N. Beldiceanu pe care le-am văzut şi cercetat. [119]

[135] Schuler [von Libloy], *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*, I, [Sibiu, 1855], p. 433: „In diesen Vereinen bestent persönlich die Gemeinde welche ihre Innerangelegenheiten durch ein Dorfamt verwalten lässt, dessen Mitglieder gewöhnlich Hann, Geschworne und Borger, entwede von der Gesammtheit der possessionirten Landbauern oder einem Gemeindeausschusse gewählt zu werden pflegten".

garii orașelor săsești; s-a adaos însă șoltuzul, printr-o împrumutare specială Moldovei de la poloni (Szoltys).[136]

Căderile [atribuțiile] sfatului erau de mai multe feluri și se întindeau atît la orașe cît și la ocolul de țară ce ținea de el. Schimbările de proprietate ale nenobililor se făceau cu încuviințarea lui și se treceau într-un registru (catastif); îngrijea apoi de curățenia orașelor, preschimba banii ce intrau din afacerile negustorești în casa orașului în bani buni pentru plata haraciului; redacta certificate pentru înrudirea acelor ce aveau trebi de moștenire în țări străine și acelea de bună purtare; priveghia negustoriile, prețurile, bunătatea mărfurilor și dreptatea măsurilor; confisca și ardea mărfurile rele; mai vedea și de menținerea rînduielii în iarmaroace; intervenea pentru negustorii pămînteni către autoritățile din țările străine pentru a li se face dreptate; îndeplinea comisiile rogatorii pentru ascultarea de martori în afaceri de aiurea. Șoltuzii și pîrgarii îndeplineau și însărcinări judecătorești, mai ales judecau abateri pedepsite cu amenzi. [120] De obicei afacerile se judecau în orașul de reședință al pîrîtului. Se înțelege că, după obiceiul de atunci, această jurisdicție a șoltuzilor și pîrgarilor era uneori înlăturată prin concesie și dată unor mănăstiri sau episcopii, cum și uneori printr-un privilegiu special era înlocuită prin jurisdicția domnească atîrnătoare de unele orașe.[137]

Par. 3. Biserica

În Muntenia. — În domn se rezumă pentru aceste timpuri absolute organizarea politică; prin boieri, clasa atotputernică a viitorului, se caracterizează acea socială; în biserică se cuprinde cultura acestor vremuri religioase. Ne rămîne deci, pentru a îndeplini schițarea stării societății din acel timp, să arătăm forma în care se afla biserica.

Am cercetat mai sus modul cum biserica bulgărească s-a introdus între români [121] și am lămurit vechea atîrnare a bisericilor române de scaunul din Ohrida[138]. Această ascultare a bisericilor din țările române de fostul scaun patriarhal din Ohrida [122] nu putea conveni bisericii din Constantinopole, de îndată ce văzu că în țările române se organizează niște state în care poporația se înmulțește și se îmbogățește, încît făgăduia un venit însemnat chiriarhiei ce le-ar stăpîni. Patriarhia constantinopolitană caută deci de timpuriu a pune mîna pe ele. Astfel, Alexandru Basarab, încă din anul 1359, este cîștigat de patriarhul de Constantinopole a se lepăda de vechea sa mumă spirituală, patriarhia din Ohrida, și a se supune aceleia din Bizanț, care îl primește sub a ei ocrotire, impunîndu-i bine înțeles condiția ca Muntenia să nu mai ceară mitropolit de aiurea decît de la Constantinopole. Patriarhul rînduiește în Muntenia ca mitropolit pe grecul *Iachint Cri-*

---

[136] În Polonia așezămîntul șoltuzului fusese împrumutat de la dreptul german din Magdeburg și se întîlnește încă de prin veacul al XII-lea. Vezi mai multe documente pomenind șoltuzul în Polonia în Sommersberg, *Silesiacorum rerum scriptores,* vol. I și în *Codex diplomaticus [maioris] Poloniae,* vol. III (Notiță comunicată de I. Bogdan).

[137] Leucușani și Dragomirești atîrnau de orașul Roman; Zănești, Stolniceni, de Piatra Neamț; Borești de Bacău; 16 sate de Vaslui. Vezi citațiile în Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau,* 1912, p. 99—100.

[138] Vol. I. p. 342 și urm.

topulo, fost mitropolit al Vițnului ⟨Vicinei⟩ din Albania[139], înființîndu-se astfel mitropolia Ungro-Vlahiei în Muntenia [123].

În anul 1391 găsim o scrisoare adresată de patriarhul din Constantinopole Antoniu către Balc și Drag, voevozii din Maramureș, privitoare la mănăstirea arhanghelului Mihail din acea regiune [124], mănăstire ce se pusese sub protecția patriarhului[140].

Încă mai înainte, pe la 1370, patriarhul, pretextînd înmulțirea peste măsură a poporului din Muntenia, pentru a cărui îngrijire sufletească nu ar mai ajunge un singur păstor, înființează o a doua mitropolie în Severin [125], care ambele acestea nu erau subordonate una alteia, ci cu același rang și supuse amîndouă direct patriarhului. Această organizare neobișnuită s-a impus probabil bisericii muntene pentru ca prin rivalitatea ambelor scaune arhipăstorești să împiedece dezbinarea bisericii muntene de patriarhat[141].

Titlul mitropolitului din Valahia Mare, a cărui reședință era în Argeș, apoi în Tîrgoviște, în care orașe se strămutase pe rînd și capitala politică, coborîndu-se, cum am văzut, de la munte la cîmpie, era: „mitropolit al Ungro-Vlahiei“, iar acel al Olteniei era: „mitropolit al părților Ungro-Vlahiei dinspre Severin“, cu reședința în acest oraș[142].

Cu toată această recunoaștere a supremației bisericii din Constantinopole, se vede că Muntenia nu se desfăcuse încă cu totul de vechiul său scaun patriarhal din Ohrida, deoarece patriarhul de Constantinopole, răspunzînd unei cereri a lui Mircea de a binecuvînta o căsătorie nou contractată de el, spune domnului Munteniei că ar fi foarte greu de încuviințat o legătură cu o femeie într-un grad de înrudire ca acela în care Mircea se afla cu aceea pe care vroia să o ia; „dar întrucît arhiepiscopul *vostru* de la Ohrida a recunoscut căsătoria ta, eu nici o aprob nici o resping, ci te sfătuesc numai să fii milostiv către biserică, spre iertarea păcatelor tale“[143].

---

139 *Acta Patriarchatus Constantinopolitani,* ed. Fr. Miklosich et Ios. Müller, Vindobonnae, 1860, I, p. 387: „καὶ τὸ συμφέρον τοῦ αὐτόθι χριστωνύμου λαοῦ μετετέθη ὁ ἱερώτατος μηρτοπολίτης Βιτζίνης, οὗτος δὴ ὁ κῦρ Ὑάκινθος διὰ τῆς νενομισμένης ἐγγράφου συνοδικῆς πράξεως εἰς πᾶσαν . . . καὶ ἔστι τὸ ἀπ, τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἑξῆς γνήσιος ἀρχιερεὺς πάσηςε Οὐγγροβλαχίας, ἔχων ἄδειαν etc.“

N. Iorga, în *Istoria bisericii românești,* I, p. 18, stabilește Vițnul ⟨Vicina⟩ prin Dobrogea, lîngă Dunăre.

140 *Acta Patriarchatus Constantinopolitani,* ed. Miklosich et Müller, II, p. 156, anno 1391: „ἐπεὶ οἱ ἐυγενέστατοι αυτάδελφοι . . . ὅ τε βοϊβόδας ὁ Μπάλιτζας καὶ ὁ Νδράγος, ἐχουσι μοναστήριον ἀπό γονικότητος περὶ τὸν τόπον το Μαραμόρεσο εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ τιμίου ταξιάρχου τῶν ἄνω δυνάμεων Μιχαήλ“.

141 *Acta Patriarchatus,* I, p. 533. Că instituirea acestui al doilea mitropolit era făcută în scopul de a menține pe celălalt în ascultare se vede dintr-o scrisoare a lui Daniil, numit mitropolit de Severin, din 1370. în care el promite a nu jigni întru nimic pe fratele său întru Hristos, mitropolitul Ungro-Vlahiei *(ibidem,* p. 532).

142 Mitropolitul Ungro-Vlahiei subsemnă totdeauna în actele patriarhatului „ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης 'Ονγγροβλαχίας“ (*Acta Patriarchatus*, II, p. 8, 27, 39 etc.). Un act din 1401 îi dă titlul de «ἔξαρχος πάσις Ουγγροβλαχίας καὶ πλαγηνῶν» (și al plaiurilor). *Acta,* II, p. 494: acel al Severinului este numit μητροπολίτης τοῦ μὲρους Οὐγγροβλαχίας τῆς κατὰ τὸν Σεβερῖνον (*ibidem*, II, p. 519).

143 *Acta Patriarchatus*, II, p. 230—31: «ὅπερ καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος ὑμῶν ὁ 'Αχριδῶν συνέκατέβη καὶ συνεχώρησεν καὶ εὐλογησεν αὐτόθι . . . ἡμεῖς οὔτε ἀνακρίνομεν, οὔτε καταλύομεν, ἓν μόνον λέγομεν etc. N. Dobrescu, *Întemeierea mitropoliilor [și a celor dintîi mănăstiri din țară*, Buc.], 1906, p. 8, crede că Μῆρξος de care vorbește patriarhul în această scrisoare nu era Mircea al Munteniei, ci un principe albanez: Mircea Zarkovici (1391—1414). N. Dobrescu nu admite o atîrnare așa de tîrzie a bisericii române de Ohrida [126].

De pe timpul lui Mircea însă legăturile cu patriarhia de Constantinopole se întăresc necontenit și ea devine în curînd singurul cap de care asculta biserica Munteniei. Nu numai atîta, dar Mircea silește chiar și biserica moldovenească, care purta tocmai pe atunci o grea luptă cu patriarhia de Constantinopole, spre a respinge uzurpătoarele ei tendințe, a se pleca acestei supremații și scoate din Moldova pe Iuga al II-lea care nu vroia cu nici un chip să recunoască autoritatea patriarhală și-l înlocuiește cu Alexandru cel Bun, a cărui primă măsură, după întronarea lui, fu plecarea bisericii moldovene sub acea autoritate.

Politica cea atît de supusă către biserica constantinopolitană a domnului Munteniei își găsește, cum am văzut, explicarea în purtarea prietenoasă a împăratului bizantin de atunci, Manoil Paleologul (1391—1425), față cu uneltirile fiului ⟨nepotului⟩ lui Mircea, Vlad, care fugise din Ungaria la Constantinopole. În scrisoarea amintită mai sus, prin care patriarhul răspunde la cererea lui Mircea de a i se binecuvînta căsătoria, el adaugă la sfîrșit cuvintele: „Aflați deci că puternicul, sfîntul meu stăpîn și împărat și puternica și sfînta mea împărăteasă s-au nevoit mult pentru slujba voastră, după cum veți afla mai pe larg din gura lui chir Atanasie“[144].

În Moldova. — Să vedem însă care au fost împrejurările bisericii moldovene, în care Mircea trebui să se amestece, spre a o supune și pe aceasta sub puterea patriarhiei. Am văzut că biserica moldovenească stătea și ea sub scaunul de Ohrida în vremile cele dintîi ale existenței ei. Pe timpul lui Lațcu întîlnim biserica moldovenească supusă autorității mitropolitului din Halici, mai întîi din pricina apropierii acestui episcopat de hotarele țării, apoi din aceea că romînii din Maramureș, de unde venise descălecarea, erau de mai înainte în legături cu episcopii din Halici. Moldova scapă în curînd de această autoritate, prefăcîndu-se pe timpul lui Lațcu a trece sub autoritatea papală, reprezentată printr-un episcop catolic din Siret[145]. Moldova părăsește însă în curînd supunerea către papă, revenind iarăși la vechea ei autoritate spirituală, patriarhia din Ohrida, ceea ce se face prin Iuga Koriatovici la 1374 care, dintr-o reacție a ortodoxismului contra învățăturilor papistășești, înființează, și pentru întîia oară, mitropolia în Moldova [127] prin hirotonisirea din partea Ohridei a unui mitropolit al cărui nume nu se știe[146].

Scaunul constantinopolitan însă, totdeauna la pîndă, ca și papii din Roma, spre a pescui noi supuși ai autorității lor, nu mult timp după constituirea Moldovei ca stat, își întinde mrejele sale și în aceste părți, spre a lăți jurisdicția sa și între moldoveni. Anume, murind pe la anul 1387 episcopul cel pus de Iuga Koriatovici cu binecuvîntarea Ohridei,

---

[144] *Acta Patriarchatus*, II, p. 231: «πληροφορήθητε δὲ, ὅτι καί ὁ κράτιστος καὶ ἅγιός μου ἀυτοκράτορ καὶ βασιλεύς καὶ ἡ κρατίστη καὶ ἁγία μου δέσποινα πολλὰ ἠγωνίσαντο ὑπέρ τῆς δουλείας σας, καθὼς μέλλετε μαθεῖν ακριβῶς παρὰ τοῦ κῦρ 'Αθανασίου».

[145] Mai sus, p. 120—121. Asupra legăturilor dintre maramureșeni și Halici vezi N. Dobrescu, *Întemeierea mitropoliilor*, p. 73.

[146] Mai sus, p. 124. Totuși această ascultare intermediară de cîțiva ani de mitropolia Haliciului ajunge spre a face ca Moldova să fie numită în unele acte patriarhale Rusovlahia. *Acta Patriarchatus*, II, p. 243, reproduce mai multe documente în care Moldova este numită 'Ρωσοβλαχία; între altele, o scrisoare adresată lui Ștefan Mușat (la 1395). Se întîlnesc uneori astfel de abateri de la sfințirea regulată a mitropoliților de către scaunele de care atîrnau; așa Eustratie logofătul, într-o notă la Ureche (*Letopisețe*, I, p. 113), spune că într-un rînd mitropolitul Moldovei fu hirotonisit de către acel al Serbiei de la Ipek. Ureche spune că ar fi Teoctist. N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 78 și urm., combate aceasta cu drept cuvînt. El combate însă și arătarea că mitropolitul Moldovei ar fi fost sfințit de patriarhul Ohridei (p. 81 și urm.).

domnul de pe atunci al Moldovei, Petru Mușat, rînduiește mai mult din propria-i autoritate mitropolit în Moldova pe Iosif, rudenia lui [128], a cărui sfințire o cere mai grabnic iarăși de la scaunul Galiției. Patriarhul de Constantinopole, furios pentru această repetare a nerecunoașterii autorității pe care el o pretindea asupra întregului Răsărit, nu încuviințează așezarea lui Iosif și orînduiește mitropolit în Moldova pe episcopul Ieremia care însă este alungat cu rușine de către moldoveni. Patriarhul atunci aruncă anatema asupra întregii Moldove, ceea ce turbură într-un chip foarte greu conștiința religioasă a locuitorilor.

Prin mai 1395, pe cînd domnea Ștefan Mușat, o deputăție moldovenească, cu protopopul Petru în frunte, apare în Constantinopole. Patriarhul silește pe Petru, prin amenințarea aruncării blestemului asupra capului său, să primească a conduce trebile mitropoliei moldovene pînă la împăcarea dihoniei. Petru însă reușește tot atît de puțin ca și al doilea delegat al papei, mitropolitul din Mitilene, și al treilea (1397), acel din Betleem. Moldovenii nu voiau să renunțe la clerul lor băștinaș și nu vroiau să primească, precum făcuse Valahia, mitropoliți greci[147]. Totuși Moldova suferea greu sub anatema rostită de patriarh asupra întregului ei cler. Mircea cel Bătrîn, văzînd încăpățînarea lui Iuga al II-lea de a nu se supune patriarhului, îl atacă, îl răpune și-l ia prins, punînd în locu-i pe fratele său, Alexandru cel Bun, care consimte în 1401 a se împăcat cu patriarhia [129], cu condiție totuși ca patriarhul să recunoască de canonică alegerea lui Iosif, care însă se supune autorității sale, lucru ce mai la urmă era ținta patriarhului[148].

Supunerea bisericilor române sub patriarhia Constantinopolei nu ținu însă mult timp. Grecii, amenințați pe fie ce zi mai greu de turci, căutaseră să determine pe papi a provoca în lumea apuseană o cruciadă în contra necredincioșilor păgîni. Papii puneau drept condiție a ajutorului lor închinarea bisericii orientale sub autoritatea lor. Înaintea mărimii pericolului, temerile conștiinței amuțiră și patriarhii din Răsărit se hotărîră mai curînd să plece capul sub jugul rivalului de la Roma decît sub atotnimicitoarea sabie turcească. Pentru ca însă ajutorul ce le va veni din Apus să fie cît se poate de însemnat și patriarhii ortodocși se hotărîră să aducă papei ca dar nu numai biserica din Constantinopole, ci întregul Răsărit. Ei începură deci a lucra în toate părțile pentru a cîștiga cît se putea mai mulți părtași la ideea *unirii* (așa se înfrumuseța uricioasa închinare) cu biserica catolică, unire ce era să se încheie în sinodul de la Florența, deschis în anul 1437.

Tratările pentru acest mare act începuseră bine înțeles cu mult înainte, și încă din 1435 aflăm o ambasadă constantinopolitană la papa Eugeniu al IV-lea. În anul 1435 papa intră în corespondență cu mitropolitul Moldovei care pe atunci era Grigore Țamblac[149] [130]. Pe acest Țamblac papa caută cu atît mai mult să-l ademenească, cu cît îl cunoscuse personal într-o altă misiune a lui în Italia, la sinodul de la

---

[147] După Iachint Critopulos, 1380, urmează Hariton (*Acta Patriarchatus*, II, p. 19), apoi Antim Critopulos, fratele lui Iachint, grec ca și dînsul, de la 1381 înainte, în orice caz pînă la 1389 (*ibidem*, II, p. 48 și 129).

[148] *Ibidem*, II, p. 528—530. Un document de la Iosif din 1407 în „Arhiva istorică", I, 1, p. 140. Asupra întregului conflict vezi N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 88—108.

[149] Vezi Le Quien, *Oriens christianus*, I, p. 1252 și Șincai, *op. cit.*, I, p. 393, care reproduce după Aloisius Guerra scrisoarea papei. Amărunțimi asupra acestei chestii în articolul lui Melchisedek, *[Viața și scrierile lui Grigore Țamblac]*, în „Revista [pentru istorie, arheologie și filologie"] a lui Tocilescu, III, [1884], p. 37 [și extras].

Constanța în 1418, ca mitropolit al Litvaniei, trimis acolo de ducele Vitold, partizanul unirii cu catolicii.[150]

Se vede că mitropolia Moldovei, sub povățuirea lui Grigore Țamblac, nu răspunse așteptărilor exprimate prin scrisorile papei. Văzînd patriarhul și cu împăratul această răceală a moldovenilor pentru cauza unirii, fac iarăși un act de autoritate față cu ei. Se rînduiește anume un călugăr de neam grec, *Damian*, care să reprezinte Moldova la sinodul din Florența, unde îl și găsim subsemnat ca mitropolit al Moldoviahiei.[151] [131]

Tot pe atunci însă ne spune Miron Costin — punînd însă greșit sinodul florentin pe timpul lui Alexandru cel Bun — „trimis-a și Alexandru vodă, cu voia țării, soli cu Grigore Țamblac. N-au aflat solii lui Alexandru vodă nici pe patriarhul, nici pe împăratul în Țarigrad, ci iar se întorceau neisprăvind nimica; nu le-au părut a fi cu cale, ci s-au dus la Ohrida, unde găsind pe episcopul și dîndu-și solia la dînsul, căci erau trimiși pentru învățătura legii, luat-au de acolo și preoți și cărți sîrbești de toată orînduiala bisericei".[152]

Se vede că Țamblac, care era protivnic unirii, dar trebuia să păstreze oarecare crutări, întîrziase înadins ajungerea lui la Constantinopole pentru ca să nu mai apuce acolo pe patriarhul și pe împăratul și apoi, folosindu-se de această împrejurare, se dusese la Ohrida care și ea refuzase unirea și reînnoise legăturile vechi cu acea biserică. Această împrejurare, unită cu știrea dată tot de Ureche că Iuga Koriatovici ar fi trimis la Ohrida spre a lua blagoslovenie și a sfinți pe mitropolitul Moldovei[153], precum și cu atîrnarea netăgăduită a mitropoliei muntene de acel scaun bulgar, ne face a primi că și Moldova trebuia să se fi ținut în acele vremi tot de el.[154]

Din cercetările de mai sus urmează deci că bisericile române, după mai multe șovăiri între deosebitele chiriarhii care își disputau autoritatea spirituală asupra lor, se întoarseră iară la vechea lor matcă, patriarhia din Ohrida, sub care românii fuseseră supuși încă din timpul întîiului Imperiu bulgăresc. Deși această patriarhie se grecizase aproape cu totul de la căderea ei sub bizantini, bisericile muntene și moldovene rămîn totuși statornice în forma slavă a cultului lor și de aceea am văzut că Țamblac aduce de la patriarhia din Ohrida cărți sîrbești și nu grecești, de religie.

Românii ieșiseră de sub supremația politică bulgară încă de la căderea Bulgariei dunărene sub împăratul bizantin Tzimiskes. Pe timpul Imperiului celui al doilea de peste Dunăre, acel româno-bulgar, ei nu mai intrară sub stăpînirea lui, cu toată strălucirea dinastiei Asăneștilor, deoarece încăpuseră, în răstimpul cît bulgarii stătuseră sub bizantini (1018—1185), sub alte stăpîniri politice, și anume sub unguri, pacinați [pecenegi] și cumani.

Cu toată propaganda catolicilor, cu toate prigonirile cărora românii fură supuși din pricina credinței lor ortodoxe, ei nu părăsiră religia lor;

---

150 Melchisedek, *loc. cit.*, p. 15.

151 Allatius, *De perpetua concesione*, p. 1387 (apud Melchisedek, *op. cit.*, p. 39): „ὁ ταπινὸς μητροπολίτης Μολδοβλάχίας Δαμιάνος"

152 *Letopisețe*, I, p. 106. Compară Melchisedek, *op. cit.*, p. 34 [132].

153 Mai sus, nota 146.

154 Corespondența lui Ștefan cel Mare cu arhiepiscopul Dorotei, publicată în *Magazin istoric*, I, p. 275 și în original slav de Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 126—130, este un falsificat mai nou. Vezi I. Bogdan, *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare*, 1915, [extras din „Buletinul Comisiei istorice a României", I, 1915, p. 217—279], unde întrebarea este tratată cu toate amănuntimile.

ba am văzut cum, pentru a o mîntui de loviturile ungurilor catolici, un însemnat număr de români din clasa mai înaltă a societății trece munții și caută o adăpostire îndărătul lor, în Muntenia și Moldova.

Apăsările însă aveau efectul lor neapărat, de a întări forma de gîndire prigonită printr-o firească reacție. De aceea, cu cît se sileau mai mult papii și ungurii, instrumentele lor, a scoate din mintea românilor credința ortodoxă, cu atîta ea se înrădăcina mai puternic; și fiindcă românii aveau în biserica lor forma slavă a ortodoxismului, această formă se împlîntă tot mai adînc în inima lor [133].

În Transilvania și în părțile de peste munți însă împotrivirea contra siluirii catolice era mai greu de sprijinit, întrucît tocmai în țara de baștină a neamului românesc nu exista o organizare bisericească; românii de acolo erau lipsiți la început de un cap bisericesc și trăiau cu o ierarhie numai presbiteriană. Începuturile unei concentrări a autorității bisericești se face abia pe la 1456, sub un episcop grec, Ioan de Capha, care însă pare a fi fost mai mult un episcop preumblător decît unul statornic [134]. Despre acest episcop se știe că se opuse cu mare energie propagandei catolice, care pe atunci lucra cu tot dinadinsul în Transilvania și izbutea chiar în Moldova a ademeni pe Petru Aron către credința catolică. Legatul papei Ioan Capistrano prinde, cu ajutorul lui Iancu Corvin de Huniade, pe episcopul ortodox și-l silește să se lepede de legea lui și să se boteze după ritul catolic [135].

Silințele papilor nu izbutiră însă nici acuma a face poporul român să-și lepede credința străbună, nici în Transilvania, nici în Moldova, unde Ștefan cel Mare, răsturnînd pe Aron, pune capăt și tedințelor de trecere la catolicism.[155]

După alți cîțiva vlădici, amintiți însă cu nesiguranță, găsim tocmai în 1579 pe vlădica Ghenadie [136], care își ia sfințirea în Țara Românească, de la mitropolitul Serafim al acestei țări.[156] Această împrejurare este și dovada cea mai puternică a înființării unei mitropolii ortodoxe a Ardealului după întocmirea celei din Muntenia (1359, Iakint Critopulo), deoarece, dacă mitropolia ortodoxă a Ardealului ar fi fost mai veche, ar fi firesc lucru a vedea pe mitropolitul Munteniei luînd binecuvîntarea și sfințirea lui de la acel al Ardealului, pe cînd lucrurile stau tocmai dimpotrivă. Ghenadie avea reședința în Prislop în Țara Hațegului, în frumoasa mănăstire zidită de Zamfira, fata lui Moise voevod din Muntenia. Ghenadie se intitulează „mitropolit a tot ținutul Ardealului și al Orăzei". În 1585 urmează lui Ghenadie Ioan din Prislop și de acolo înainte se ține neîntrerupt șirul mitropoliților ardeleni.[157]

---

[155] Documentele ce pomenesc pe Ioan de Capha ca mitropolit ortodox al Ardealului au fost descoperite de mine în biblioteca Muzeului din Pesta. Ele au fost publicate în „Revista pentru istorie" a lui Grigore Tocilescu, vol. VIII, p. 386. Ioan de Capha este pomenit și de N. Iorga în „Analele Acad. rom.", s. II, t. XXVII, 1904, p. 2 și în *Istoria bisericii românești*, I, p. 23.

[156] M. [G.] Ionescu, *Istoria mitropoliei Ungro-Vlahiei*, [vol. I, 1354—1709, Buc.], 1906, p. 102. N. Iorga, *Istoria literaturei religioase*, p. 89.

[157] Asupra înființării mitropoliei ortodoxe în Ardeal a urmat o ceartă foarte vie între N. Iorga, *Sate și preoți în Ardeal*, [Buc., 1902], și defunctul canonic Augustin Bunea, *Vechile episcopii [românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902], care susține după istoricul ungur Pesti Frigyes, *[A] szörény bánság [és Szörény vármegye története*, Budapesta, 1878], că mitropolia ortodoxă românească în Ardeal fu întemeiată tocmai în 1599 sub Mihai Viteazul. Și istoricii mai vechi, Klein, Petru Maior și alții, sprijină o origină mai veche. T. V. Păcățianu a reluat chestia sprijinului vechei teorii (*Istoriografi vechi și istoriografi noi. [Studiu critic în chestia vechii mitropolii române ortodoxe*, Sibiu], 1904). După cele spuse în text, lucrul se limpezește. Asupra mănăstirii [Prislop] zidită de Zamfira, fiica lui Moise voevod, vezi *Două Zamfire*, de I. Pușcariu, în „Analele Acad. rom.", [Mem. Secției istorice], s. II, t. XXIX, 1907.

După întemeierea principatelor, creştinismul slavon [de limbă slavonă], în loc de a slăbi, prinse necontenit tot noi puteri; căci cu cît turcii se întindeau la sudul Dunării, cu atîta călugării şi preoţii bulgari căutau adăpost în ţările de la nordul fluviului şi mai ales în acele române ce le stăteau în cale.

Cele dintîi mănăstiri. — De aceea vedem că mănăstirile cele mai vechi ale ţărilor române au fost întemeiate de călugări de peste Dunăre [137], care, alungaţi din lăcaşurile lor, căutau prin munţii Munteniei şi ai Moldovei alte sălăşluinţi. Cel dintîi a fost Nicodim, călugăr macedonean [138]. Acesta era originar din Sf. Munte, om foarte învăţat şi înzestrat cu cugetare filozofică, cum se vede lucrul din corespondenţa lui cu Eftimie, patriarhul Tîrnovei, în care Nicodim întreabă cu smerenie pe Eftimie de ce mai are nevoie Creatorul de îngeri şi de sfinţi, cînd el umple prin sine şi cerul şi pămîntul, care este sensul răului în lume şi alte tîlcuiri filozofice de acelaşi fel ale credinţelor religioase. Nicodim cunoştea limba slavonă, fiind de obîrşie sîrb, şi limba grecească, era înzestrat cu darul vorbirii şi scria foarte frumos, cum dovedeşte Evanghelia copiată de dînsul [139]. El refuză scaunul patriarhiei sîrbeşti oferit lui de Lazăr, despotul Serbiei, acel ce moare în bătălia de la Kossovo şi trecu Dunărea pentru a pune propovăduirea lui la adăpostul turcilor care înaintau asupra ţării sale, căutînd prin munţii Olteniei un loc potrivit pentru înfiinţarea unei mănăstiri. Cea dintîi plăsmuire a lui a fost la Vodiţa, pe teritoriul comunei Vîrciorova, apoi la Topolniţa şi în sfîrşit la Tismana, unde a întemeiat o frumoasă mînăstire şi totodată cea mai mare din ţările române.[158]

Mănăstirea Neamţului se întemeiază cam pe acelaşi timp de către călugări veniţi de asemenea de peste Dunăre: Sofronie, Pimen şi Silvan. Mănăstirea Bistriţa din Moldova a fost înfiinţată pe la începutul veacului al XV-lea de Alexandru cel Bun, tot din îndemnul călugărilor imigraţi de peste Dunăre, precum putem deduce din pomelnicul slavon ce s-a făcut la fundarea mănăstirii şi care a fost purtat de acei călugări prin toate ţările slave de la sud şi de la nord pentru a aduna eleimosină, după pilda călugărilor din Orient. Tot pe atunci alţi călugări, veniţi tot de acolo, au fundat o sihăstrie prin munţi la Bisericani, apoi în urmă o mănăstire care pentru aceea s-a numit Bisericani, căci în ea a fost introdusă orînduiala excepţională ca şi în unele mănăstiri din Orient, numite ale neadormiţilor, pentru că acolo serviciul bisericesc nu contenea niciodată, nici ziua nici noaptea.[159] Tot atunci se înfiinţează şi alte mănăstiri în Moldova şi Muntenia [140].

Atît aceste mănăstiri, întemeiate de călugării slavoni veniţi din părţile de miazăzi, cît şi acele ce fură înfiinţate mai tîrziu de către evlavioşii domni ai Moldovei şi Munteniei, deveniră locul de scăpare pentru călugării prigoniţi de peste Dunăre. Ei aduceau cu ei cărţile sfinte, scăpate de nimicire, ca nişte odoare scumpe [141], învăţau pe ucenicii români limba şi scrierea slavă; îi puneau la prescris deosebitele manuscripte şi întăreau astfel necontenit forma slavo-bulgară a bisericii române. Aceste mănăstiri erau adevărate şcoli de slavonie, din care ieşeau toţi acei cunoscători de carte ce erau de trebuinţă nu numai în slujba

---

[158] Vezi Hasdeu, *Istoria critică*, p. 138—144. Răposatul [Al.] Ştefulescu a scris o monografie a Tismanei, *Mănăstirea Tismana*, [ed. III-a, Buc.], 1909, unde se pot citi toate amărunţimile şi izvoarele din care sînt luate. Vezi şi N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, I, p. 40.

[159] Melchisedek, *op. cit.*, în „Revista" lui Tocilescu, III, p. 49. (Compară p. 41). Vezi mai sus, par. *Alexandru cel Bun*.

bisericii, dar și în aceea a statului, precum și pentru punerea pe hîrtie a daraverilor private.

Cultura întrucît exista în țările române era slavonă și numai prin excepție se va fi întîlnit unde și unde cîte o formă românească. Trebuie să ne închipuim acel timp precum era în adevăr, adică îmbrăcat în haina greoaie a slavonismului [142], prin care numai cu mare greutate străbătea gîndirea națională. Nu rămîne îndoială că precum în timpurile noastre, de modă a franțuzismului, toată societatea mai înaltă vorbește limba franceză și precum în epoca fanariotă, sub predomnirea grecismului, oamenii mai aleși vorbeau grecește, tot așa în timpul stăpînirii limbii slavone în sferele superioare ale societății se vorbea slavonește. De aceea nu trebuie să ne mirăm de loc dacă Grigorie Țamblac, cînd vine pentru prima oară în Moldova, ca trimis al patriarhului Matei și ține niște cuvîntări în biserica catedrală din Suceava, se îndreaptă către auditoriul său ca spre unul ce l-ar înțelege, deși el ținea învederat cuvîntările sale în limba slavonă. Auditoriul său fiind compus mai ales din boierii mari ai Moldovei care îndeobște știau slavonește, era firesc lucru ca discursurile sale să fie înțelese și apreciate.[160]

În poporul de jos, bineînțeles, limba slavonă pătrundea prea puțin și toate nevoile și gîndirile sale și le rostea în graiul strămoșesc. Astfel întîlnim încă din această epocă, în privința culturii, acel dualism ce nu ne va părăsi în nici una din perioadele istoriei noastre: clasa superioară de obicei înstrăinată de gîndirea poporului, rupînd astfel unitatea lui morală: în perioada slavonismului cu limba slavonă; în cea a grecismului cu acea grecească; în timpurile mai noi cu acea franceză, totdeauna deci primind și hrănind cu puterile trunchiului său un altoi străin, iată în scurte cuvinte caracteristica întregii dezvoltări culturale la români. Pe cînd la alte popoare cultura ajunge de la un timp a deveni bunul comun al întregului popor, la noi a rămas întotdeauna pînă acum atributul clasei domnitoare [dominante].

Limba slavă și formele culturale legate de ea apăsau ca un munte asupra minții poporului român; străină de firea și cugetarea lui, ea împiedica dezvoltarea lor și această înăbușire a gîndirii românești ținu timpul uriaș de aproape opt veacuri (900—1650), în care răstimp toate ideile mai închegate fiind rostite într-o limbă străină, și nu în acea firească, gîndirea rămase pironită pe loc, învîrtindu-se necontenit în același cerc strîmt și îngust, fără a putea rodi din ea o propășire intelectuală.

Nu se poate asemăna predomnirea slavismului la români cu acea a limbii latine în apusul Europei. Aici, deși idiomul cultural era necunoscut poporului, el îi aducea însă nespusul folos de a îmbogăți mintea clasei sale culte cu o sumă de idei și cugetări noi, productul unei vaste și adînci civilizații, acea a popoarelor antice. La români, slavonismul înăbuși numai, fără a semăna nimic; nici o idee nu se răsădi din el în mintea acelora asupra cărora predomnia, deoarece era limba unui popor barbar.

De aceea, dacă poporul român era să redeschidă odată ochii la lumină, trebuia să i se ridice întîi perdeaua cea groasă și nestrăbătută ce-i întuneca vederile. Răsturnarea slavonismului vom vedea că a fost datorită grecismului care se împlîntă în cugetarea românească mai ales în

---

[160] Nu putem primi părerea episcopului Melchisedek, care, bazîndu-se pe faptul că poporul român nu înțelegea slavona, admite că Țamblac, pentru a fi înțeles, a trebuit să vorbească românește („Revista" lui Tocilescu, III, p. 6).

interesul său, dar lăsă totuși să străbată la lumină și un colț al gîndirii românești.[161]

Fiind că acest vlăstar, la început șubred și slab, era singurul ce avea dreptul a trăi pe pămîntul românesc, el învinse cu timpul în lupta pentru viață asupra tufărișului grecesc ce-l înconjura și se dezvoltă în timpurile noastre tot mai puternic, hrănindu-și trunchiul din putrezirea acelor năbușite de el.

Gîndirea latină a poporului român nu se putea dezvolta decît la atingerea cu o civilizație latină [143] și aici este secretul înrîuririi covîrșitoare dobîndită de cultura franceză asupra aceleia a poporului român, cu toate că această cultură nu atinse decît o parte din acest popor și se introduse în mintea lui pe o cale străină și neașteptată.[162]

Par. 4. Starea economică

Să ne coborîm privirile către stratul de temelie al fiecărei societăți, către viața materială a timpurilor pe care le cercetăm, spre a vedea în ce condiții putea omul să trăiască pe atunci.

Exportul. — Poporația țărilor române se îndeletnicea cu agricultura și creșterea vitelor. Cea dintîi era mai restrînsă, cu toate că nu trebuie să ne închipuim că slujea numai la îndestularea lăuntrică. Se cultivau cereale și mai ales grîu și pentru export, pe uscat bine înțeles numai pentru regiunile apropiate: Brașovul[163], Sibiul, Bistrița, Moldova pentru Țara Românească și viceversa, Bulgaria și Rusia mărginașă.

Mult mai însemnat era însă exportul pe calea maritimă prin cele două porturi: Chilia, a cărei stăpînire șovăi între Muntenia și Moldova, și Cetatea Albă, port ce fu totdeauna al Moldovei. Cea dintîi pomenire a unui asemenea negoț este făcută de florentinul Balduin Pegolotti care spune, în 1335, că „grîul din Cetatea Albă stă alături cu acela din Chilia și costă tot un preț, cu toate că acela din Chilia este mai bun și se păstrează mai bine în timpul plutirii".[164] Mai multe documente din anul 1360 și următorii conțin raportarea unor neînțelegeri dintre venețieni și genovezi de la comerțul de grîne din Chilia, spunînd unul din ele că „genovezii care stau în portul Licostomo (Chilia) și în alte părți unde sînt schele pentru grîu (carricatoria frumenti) pe Marea Neagră opresc pe vențiani a cumpăra acel product". Mai arată documentul cum „două corăbii venețiane au fost nevoite a pleca în 1359 din Licostomo numai cu jumătate de încărcătură".[165] [144]

---

[161] Această însemnată parte a dezvoltării culturii la români va fi stabilită documentar în volumul al IV-lea al acestei scrieri, cap. *Introducerea limbii române în biserică.*

[162] Pentru introducerea culturii franceze vezi vol. V, cap. *Cultura apuseană.*

[163] Într-un hrisov al lui [Constantin] Brâncoveanu din 1698 iunie 10, se spune că a oprit exportul de grîu către Brașov din pricină că „dacă nu se va face pîinile estimp, va fi lipsă și flămînzie în pămîntul acesta, căci nu numai spre partea dv. o trag, ci mai mult și despre Țara Turcească și despre Moldova caută să o tragă". (Iorga, *Studii și documente*, X, p. 43).

[164] Pegolotti, *Pratica della mercatura*, VIII, p. 25: „Grano del Moncastro conservarsi meglio a navigarlo"; apud Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau [im XIV, XV und XVI Jahrhundert*, Gotha], 1911, p. 188, nota 2. Acelaşi, *Handel und Wandel in der Moldau [bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Cernăuți], 1912, p. 51, crede fără cuvînt că cei mai vechi negustori din Moldova au fost nemți; cel mai vechi neamț amintit este din 1382.

[165] Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 49.

Această exportare a grîului către statele maritime apusene ne arată deci că în vremile mai vechi ale existenţii ţărilor române trebuia să se cultive pămîntul într-o măsură oarecare şi de aici se explică cum de aceste ţări deveniră, mai tîrziu, cînd aproape întreaga lor viaţă economică fu confiscată de turci, [145] grînarul (chelerul) împărăţiei lor.[166] Se găseşte însă uneori şi grîu importat în ţările române atunci cînd vreo recoltă rea pricinuia lipsă.[167]

Cu tot acest comerţ de grîu, ca export de căpetenie al ţărilor române rămîneau animalele: vite cornute, porci, oi, cai, precum şi piei atît de la aceste animale, cît şi de la cele sălbatice: vulpi, iepuri, lupi şi veveriţe; apoi productele albinelor: mierea şi ceara.[168] Caii cei buni moldoveneşti, trebuitori oştirii, jderii din ale căror blănuri se făceau vestmintele scumpe, aurul ce slujea la facerea podoabelor, argintul din care se bătea moneda, erau oprite a se exporta. Exportul se făcea din Muntenia către Veneţia prin Bosnia; apoi către Ungaria şi părţile tătăreşti; din Moldova către acestea din urmă, precum şi mai ales către Litvania, Polonia, Silezia, Brandenburg şi în deobşte toată Germania [146].

Despre bogăţia ţării Moldovei îndeosebi şi, prin analogie, şi a Munteniei ale cărei condiţiuni economice erau identice, un şir întreg de mărturii vin să o arate în chip concordant. Aşa *Giovanni Maria Angiolello*, secretarul sultanului Mohamed al II-lea, laudă în 1476 „bogăţia Moldovei în vite, boi şi cai buni". *Matei de Muriano*, medicul ce asistă la moartea lui Ştefan cel Mare, spune în 1502 că „ţara este îmbelşugată în animale şi că numără pînă la 100 000 cai". *Reischersdörffer*, în scrierea lui Chorographia Moldaviae, 1540, înseamnă rodirea cea mare „a pămîntului şi a viilor, marea bogăţie în vite şi peşti a Moldovei". *Paulo Giovio* în 1547 se minunează de „îmbelşugarea grînelor şi peştilor şi mai ales de frumoşii cai ale căror nări ar fi spintecate pentru a le spori răsuflarea". *Graziani*, 1561, autorul vieţii lui Iacob Heraclide Despotul, aminteşte „rodirea îmbelşugată a pămîntului Moldovei şi nepilduita ei bogăţie de animale pe care le exportă nu numai către ţările vecine ei, dar şi către Germania, Polonia şi îndepărtata Italie". *Blaise de Vigenère*, 1577, spune că „moldovenii trimit dobitoacele lor nu numai în Ungaria şi Rusia, ţările cele mai apropiate, dar şi în Polonia, Prusia, Silezia, Germania, Italia şi Turcia. Cea mai mare bogăţie a lor sînt caii, minunat de buni şi de mare răsuflare".[169] [147]

Într-o descriere a luptelor lui Sigismund Bathori cu turcii din 1595 citim: „Dar Valahia, care produce bărbaţi şi femei asemănători prin firea şi portul lor cu acei din Transilvania, este mai mult şeasă decît deluroasă, plină de păduri plăcute şi îmbelşugate în rîuri, roditoare în grîne şi păşuni pentru toate felurile de animale".[170]

Mai multe documente adeveresc negoţul de boi vînduţi din ţările române către cele străine; aşa unul din 1559 vorbeşte de un „florentin şi un

---

[166] Totuşi nu putem primi părerea lui I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbezielungen*, p. 6, că s-ar fi exportat din ţările române *riesige Mengen von Getreide*, cu toate cele de 100 000 chile de care se vorbeşte mai tîrziu pentru aprovizionările turceşti.

[167] Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 75 (1470); p. 207 (1516); p. 301 (1528).

[168] Exista şi un comerţ de sclavi, mai ales femei (Nistor, *op. cit.*, p. 192). Asupra pieilor vezi un document din 1513 în care se vorbeşte de pieile importate din Muntenia în Transilvania prin pasul Turnu Roşu (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 133; altul, p. 312).

[169] Vezi Nistor, *Die auswärtigen Handels beziehungen*, p. 8—11, unde sînt citate toate izvoarele, afară de Blaise de Vigenère, *Description du royaume de Pologne*, Paris, 1573, p. 38 verso.

Hurmuzaki, *Doc.*, XII, p. 80.

venețian care s-ar fi dus la domnul Moldovei (al signor di Bogdania) pentru a cumpăra o mare cîtime de boi și a-i duce în Germania". Un altul din 1560 ne spune că „boii vînduți în Ungaria erau plătiți parte în galbeni unguresti, parte în stofe: catifea țesută cu aur și altele".[171]

Importul. — Importul consta mai întîi în băcănii originare din sudul Europei: zahăr[172], piper, vin grecesc numit cvas; apoi tămîie, scorțișoară, șofran; fier, aramă, plumb pentru acoperămîntul bisericilor, arme și instrumente de fier; frînghii, ceasornice, unelte de cancelarie pentru scris; pălării, chipiuri, uniforme, papuci, măsuri și alte multe obiecte fabricate; apoi doctorii, boiele.

Din Italia, prin Caffa, se importa stofă aurită numită *camhă,* stofă de mătase numită *tebencă,* catifea și postavuri mai fine care toate, fiind aduse din părțile Crimeei, se numeau mărfuri tătărești sau de peste mare, indicîndu-se astfel adevărata lor origine. Mai veneau apoi țesături scumpe, ca vilarele (velours = catifea), din Ipern ⟨Ipres⟩ și Louvain din Belgia, apoi din Colonia [Köln]. Se mai aduceau țesături din Polonia precum postavuri, pînză litvană, pînză de Krosno, pînză albastră și un soi de pînză de lînă aspră numită *hars* [148]. Aceste țesături, mai ales postavurile, se descărcau în Suceava și multe din ele treceau numai prin Moldova pentru a merge în Ungaria.

Vechile așezăminte vamale ale Moldovei prevăd taxele ce trebuiau plătite atît pentru mărfurile ce erau să fie desfăcute în țară, cît și pentru acele ce treceau numai prin ea.[173]

Cel mai însemnat comerț al țărilor române în ceea ce privește importul se făcea pe mare. Începuturile lui le-am arătat mai sus ca datorite genovezilor[174], care rămaseră și după întemeierea principatelor tot reprezentanții lui cei mai de samă. Pentru a urmări mai departe pe negustorii genovezi, găsim în 1381 în Chilia pe consulul genovez Pietro Embrone, iar în 1387 genovezii încheie un tratat comercial cu Ivancu, fiul lui Dobrotici [149], domnul Dobriței (Dobrogei)[175].

Genovezii stăpîneau din cînd în cînd și Chilia, deoarece pe la 1444—1447, sub domnia lui Ștefan, alăturea cu Roman și cu Petru[176], doi genovezi, Angelo și Craveotto Giustiniani, pretinzînd că au fost despuiați de 4 500 de galbeni, se jăluiesc senatului republicii Genova spre a obține o carte de represalii și a relua banii de la orice moldovean, pe mare sau

---

171 Documente din 1559 (*ibidem,* VIII, p. 87); 1560 (*ibidem,* p. 88): „velutum mixtum auro, pilosum, sericum, carmassium, damascum, atlanticum, genus serici panique, scarlatum, granatum, condicii, starumati, pergami" etc.

172 Pentru zahăr vezi o scutire de vamă a unui transport trimis de venețieni lui Mihai Viteazul: „sei panni de zuccaro" (Hurmuzaki, *Doc.,* VIII, p. 207).

173 Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen,* passim. Cf. privilegiile vamale ale lui Alexandru cel Bun, 1407 („Arhiva istorică", I, 1, p. 130). [Vezi și Dinu C. Giurescu, *Așezămîntul acordat de Alexandru cel Bun la 1408,* în vol. colectiv *Pagini din trecutul diplomației românești,* Buc., 1966, p. 76—87]; de la Mircea cel Bătrîn, 1418 (Bogdan, *Relațiile cu Brașovul,* p. 3—5 [ed. II, p. 3—6]; de la Vlad Dracul, 1439 („Arhiva istorică", I, 1, p. 84); Ștefan cel Mare, 1460 (*ibidem,* II, p. 172); de la Neagoe Basarab, în [D. A. Sturdza], *Colecția de documente rom. aflate la Wiesbaden,* p. 11.

174 Vol. I, p. 443.

175 Vezi mai sus, acest vol., p. 75. Asupra tratatului vezi *Le cambiale apo i Genovesi,* p. 109; [M. G.] Canale, *Storia di Genova ⟨Nuova storia della Repubblica di Genova, del suo commercio e della sua letteratura dalle origini all'anno 1797,* 4 vol., Firenze⟩, 1858, I, p. 444; *Notices et extraits de la Bibliothèque du Roi,* X, 1838, p. 65; *Mémoires de l'Académie des inscriptions,* VII, 1824, p. 292.

176 Mai sus, p. 139.

pe uscat, în sfera de stăpînire a republicii.[177] Chilia trece însă în răstimpuri în stăpînirea Moldovei, în care o află tratatul de la Lublau din 1412.[178] [150]

Pe lîngă genovezi, care sînt cei dintîi negustori străini pomeniți de documente, mai găsim și armeni care joacă un rol însemnat în comerțul de atunci al țărilor române; mai tot comerțul Lembergului și al Poloniei era pe mîinile armenilor, din care socotelile și dosarele de procese ale acelui oraș amintesc multe nume [151].

Armenii fuseseră împrăștiați din țara lor, Armenia, în 1375, după cucerirea ei de sultanul egiptean Șaban. Ei căutară adăpost în Europa și încă din 1379 îi găsim dobîndind privilegii în Galiția, și anume în orașul Leopol (Lemberg)[179]. Din Polonia ei se coboară în Moldova, unde găsim în 1395 o biserică a lor, înființată în Iași[180] [152]. În 1418, pe timpul lui Alexandru cel Bun, 3 000 de familii armenești, alungate din Armenia prin cumplita năvălire a turcomanilor, vin în Moldova și se așează în porturile ei sudice, precum în Cetatea Albă, unde în 1421 îi află cavalerul Guillebert de Lannoy care spune că în acel oraș a găsit „genovezi, valahi și armeni".[181] Mai apoi găsim armeni așezați în Galați, Vaslui, Botoșani, Hotin și Suceava.[182] În 1462 găsim pe o armeancă ce călătorește la Suceava. În 1464 se tratează un proces foarte interesant pentru istoria Moldovei, între Gheorghe Pollo din Cetatea Albă, împuternicitul lui Dorino Cattaneo vameșul genovez al lui Ștefan cel Mare, cu armeanul din Suceava *Kokcza* (Cocea) pentru o datorie de 416 galbeni de pe timpul cînd armeanul și cu genovezul erau tovarăși la arenda vămilor Moldovei. Cocea mai este amintit și în 1472. În anul 1465 găsim pe Agop armeanul din Suceava primind de la un armean din Moklași (Polonia) 198 de galbeni pentru 6 iepuri de Mosc, vînduți cu cîte 33 de galbeni bucata(!!).[183] Simco armeanul din Siret împrumută de la un pîrgar din Lemberg 240 de ughi. În 1477 doi armeni din Lemberg recunosc o datorie de 128 de ughi către Neculai Brînză din Siret. Mai sînt pomeniți armenii: Sahac, Toloc, Zaharia, Hulubei, Ștefan Ruteanul, Ivașcu din Botoșani, ginerele lui Sahac din Suceava, Ialco, Șabdei, Sarchin, toți din Suceava.[184]

---

177 N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 16: alte acte de represalii contra moldovenilor (*ibidem*, p. 20, 23).

178 Mai sus, p. 133.

179 F. Bischof, *Geschichte der Armenier in Lemberg*, în „Archiv für oesterr. Geschichtsquellen", XXXII, 1862.

180 Iată traducerea inscripției armene ce se afla pe o piatră deslipită de zid și păstrată la biserica armeană din Iași: „Cu mila lui Dumnezeu, s-a zidit templul sfintei născătoare de Dumnezeu cu osteneala părintelui Iacob Hagi Macarie și Gr., 1395" [153]. Evanghelie veche, păstrată la această biserică, poartă însemnarea: „Dar pomeniți pe cel din urmă dobînditor al acestei sfinte Evanghelii, pe Iacob Hagopica, și pe fratele său, Leul, și pe părinții lor, care au căpătat această sfîntă carte prin cheltuiala lor și au dat-o ca amintire la [biserica] sfînta Născătoare în Iași; și oricare ar îndrăzni să scoată această sfîntă Evanghelie din sfînta Născătoare, fie dinr-ai mei, fie din străini, un asemene să fie blestemat și să fie dat satanei. S-a scris în anul 900" (al erei armenești, care începe la 551 d. Hristos, adică la 1451) [154]. Din altă însemnare se vede că Evanghelia fusese scrisă în Caffa cu 100 de ani mai înainte, la anul 800. Traducerea acestor texte o datoresc bunei voinți a lui Grigore Buicliu. Inscripția fiind însă numai reproducerea unei amintiri, nu poate fi privită ca hotărîtoare. Vezi și N. Iorga, *Armenii și românii. [O paralelă istorică*, Buc.], 1913 [extras din AARMSI, s. II, t. XXXVI], p. 25.

181 „Arhiva istorică", I, 1, p. 129: „Génévois, Wallackues et Hermins".

182 Pray, *Dissertationes*, Vindobonnae, 1775, p. 170.

183 Trebuie să fie desigur o greșită citire a cifrei.

184 Iorga, *Relațiile cu Lembergul [Studii și documente*, XXIII], p. 9, 19 (21 și 23), 20, 23, 37 și 12.

Cît despre întîile relații ale țărilor române cu grecii, pe calea mai mult materială a comerțului, ele se dovedesc întîi prin faptul că porturile cele mari ale țărilor române, Chilia și Cetatea Albă, purtau nume grecești: Licostomo și Asprocastron, moștenite de la vechile colonii eline de pe țărmurile Mării Negre. Amintirea grecilor ca negustori în documente este însă posterioară aceleia a genovezilor și armenilor. Cele dintîi urme ale prezenței grecilor în țările române se arată în 1438 [155], cînd întîlnim un boier cu numele *Manoil Grecin*[185] care își avea numele de la moșia *Grecii*, numită astfel fără îndoială de la cîțiva greci locuitori ai satului[186]. Un document de la 1453 ne arată chiar greci locuind în sate; prin el Alexandru vodă poruncește să se scutească țăranii mănăstirii Ițcani, ruși, *greci* sau ce ar fi[187]. Ștefan al III-lea, tovarășul lui Ilie la domnia Moldovei, cînd reîntocmește întăriturile Cetății Albe în 1440, pune inscripția amintitoare în grecește.[188] În anul 1469 găsim o scrisoare a lui Neagu, palatinul domnului muntean Radu cel Frumos, comunicînd municipalității din Sibiu cursul judecății și hotărîrea dată de el într-o pricină între un sas, un italian și patru greci pentru niște piper.[189]

Pe lîngă genovezi, armeni și greci, apar și evrei care, dacă nu sînt arătați la început ca stînd în Moldova, sînt cel puțin în relații cu moldovenii. Așa Haim și Avram din Lemberg întrebuințează cărăuși moldoveni pentru transportul unor mărfuri; Iosef din Lemberg este tras în judecată de Rusu moldoveanul; alt evreu cumpără de la bîlciul din Snyatin boi moldovenești. Moldovenii Ioniță și Stan din Iași duc la Lemberg 12 care cu buți de vin pentru Abram Garulas, evreu din Constantinopole.[190] Pe timpul lui Ștefan cel Mare găsim chiar un evreu locuind în Moldova, anume un sol al principelui litvan, Alexandru, venind în Moldova în 1499, găsește prilejul a răscumpăra de la un evreu o doamnă litvană pe care evreul o liberase din prinsoare de la tătari; dar solul neavînd cu ce plăti prețul răscumpărării, un boier moldovean, Toader, starostele Hotinului, se pune chezăș pentru suma de 120 de galbeni către evreu.[191]

Erau însă și mulți negustori români care se îndeletniceau nu numai cu negoțul lăuntric ci și cu exportul mărfurilor băștinașe și cu importul celor străine. Socotelile Brașovului și ale Sibiului enumără sute de nume de negustori români din Moldova și Muntenia. Așa găsim negustori români din: Bîrlad, Baia, Suceava, Rucăr, [Tîrgu] Ocna, Roman, Trotuș, Vaslui, Mircești, Iași, pe lîngă mulți armeni, greci, unguri, sași și de alte naționalități.[192] Prin urmare, cu toată copleșirea comerțului românesc de străini, nici românii nu erau îndepărtați de această îndeletnicire. [156]

Astfel dispar două sprijiniri deopotrivă false asupra trecutului țărilor române: întîi, că ele nu ar fi cultivat și exportat grîu; al doilea,

---

[185] „Arhiva istorică", I, 1, p. 4.

[186] Mai tîrziu găsim arătarea lui Paul de Aleppo că erau greci în satul Grecii (*ibidem*, I, 2, p. 109) [traducerea spune numai că au rămas într-un sat „de greci", cari erau aduși de Vasile Lupu din Rumelia].

[187] Iorga, *Studii și documente*, V, p. 393.

[188] I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă*, în „Analele Acad. rom.", s. II, t. XXX, 1908, Mai sus, p. 138.

[189] „Columna lui Traian", 1874, p. 127.

[190] Iorga, *Relațiile cu Lembergul*, p. 46—47, 58, 86.

[191] Ulianicki, *Materialî*, p. 182. Compară *Uricarul*, III, p. 78.

[192] Vezi I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau*, p. 52—53.

că românii nu s-ar fi dedat negoţului. Adevărul e că ambele aceste două ramuri de producţie erau în floare în vremile mai vechi. Dacă ele slăbiră şi aproape dispărură cu cît istoria ţărilor române înaintează, aceasta este datorită tocmai condiţiilor lăuntrice şi afarnice ale dezvoltării noastre care vor fi arătate la locul lor.

Ori prin cine era însă mijlocit comerţul, raportul între export şi import se cumpănea totdeauna în folosul ţării, deoarece valoarea obiectelor importate nu ajungea niciodată să întreacă pe acea a exportului şi de aceea Moldova bunăoară putea împrumuta bani marii crăii a Poloniei.

Industria şi meseriile. — Cele mai de seamă din mărfurile aduse în ţările române erau acele de lux. Cît despre acele mai de rînd, ele nu reprezentau cîtimi mari, cele mai multe din fabricatele trebuitoare ţăranilor fiind întocmite de ei înşişi şi mai ales de elementul femeiesc al păturii de jos. De aceea şi numai obiectele cele grosolane şi primitive erau produse în ţările române, iar îndată ce era nevoie de o lucrare mai subţire, ea era încredinţată unor meşteri străini. [157] Aşa în 1436 întîlnim pe un croitor român trimiţînd pe fiul său să înveţe bărbieria în Braşov; în 1472 un pielar sas din Suceava, Iohann Rymer, scrie unui conaţional al său din Bistriţa ca să dea o mărturie unei calfe; Basarab cel Bătrîn cere de la Sibiu un meşter căruţaş în 1476; tot la Sibiu tocmeşte în 1492 Vlad Călugărul un policandru pentru mănăstirea *Cozia;* Ştefan cel Mare cere întocmirea unor platoşe (zale) la Braşov în 1502 şi aceleaşi arme le cere şi nepotul său, Ştefăniţă, în 1522; în 1553 Alexandru Lăpuşneanu pune să se lucreze în Braşov 4 500 de cingători. Chemarea de argintari în ţară precum şi comanda peste hotare a podoabelor bisericeşti se întîlneşte de mai multe ori; în 1507 vestitul Celestin din Sibiu are cu Neagoe Basarab o încurcată afacere.[193]

Afară de policandrul lui [Vlad] Călugărul pomenit acuma, mai întîlnim în 1528 pe unul Peter Marei lucrător în aur (auricultor) şi pe lîngă caretaşul cerut sibienilor de Laiotă Basarab, mai găsim un altul venit din Braşov la Radu de la Afumaţi în 1528. Ştefăniţă, voind să transporte în Moldova nişte marmură din Haţeg şi avînd nevoie de care tari, comandă nişte roţi ferecate în Sibiu în 1527. În 1585 Petru Şchiopul din Moldova cere scutire de vamă de la bistriţeni pentru un leagăn (trăsură pe arcuri) şi în acelaşi an mai comandă alte trăsuri prin vameşul de Trotuş precum şi un rădvan în felul acelui cerut de Alexandru Lăpuşneanu în 1557. Vasile Lupu îşi întocmeşte o căruţă „la Liov" (Lemberg).[194]

Mai ales era nevoie de zidari şi cioplitori de piatră pentru zidirile de biserici. Aşa Neagoe Basarab cere de la Sibiu săpători de piatră la 1522. [158] Multă zvoană face afacerea zidarului bistriţean Ioan, care ridicase în Moldova o biserică ce apoi se prăbuşise, pentru care este chemat în ţară de Petru Rareş. Zidarul, care se amestecase şi într-o pîră contra unor boieri şi îşi temea capul, nu vrea să răspundă chemărilor domnului. Un alt zidar, Luca, este chemat din Bistriţa de Ilie, urmaşul lui Rareş, în 1548, pentru a-i zidi o biserică în Roman. Un document din 1560 ne arată lipsa de săpători de piatră în Moldova; în el, Alexandru Lăpuşneanu spune că „din voinţa celui prea înalt ar avea de

---

[193] Hurmuzaki, *Doc.*, XV: 1436 (p. 22); 1472 (p. 77); 1502 (p. 158); 1522 (p. 260); 1533 (p. 496). Despre Celestin, vezi mai jos cap. *Domniile evlavioase ale lui Radu al IV-lea şi Neagoe Basarab.*

[194] Hurmuzaki, *Doc.*, XV: 1528 (p. 306); 1567 (p. 568); 1585 (p. 695); 1557 (p. 527). Pentru Vasile Lupu, vezi N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 120. Vezi şi mai jos, vol. III, cap. final, *Arta.*

ridicat în țara lui cîteva clădiri de piatră; dar săpători sînt la noi foarte puțini și lipsa lor este foarte simțită". Altă arătare tot a Lăpușneanului este tot atît de interesantă; el spune într-o scrisoare către bistrițeni, în 1564, în privința zidarilor: „nu vă cerem un meșter mare, căci avem unul; dar pietrari de rînd de care lipsim". Acest *meșter Manole* al lui Lăpușneanu era desigur și el vreun străin. Mai cere tot Lăpușneanu niște zidari pentru o baie și pentru o fîntînă din Iași în 1560 și alți zidari încă în 1564. Tot așa ceruse Lăpușneanu niște pitari de la Bistrița; dar în urmă revocă cererea, deoarece găsise o pitărească în țară. Mai cere și niște țiglari pentru învelitul cu țigle al mănăstirii Slatina. Tot așa găsim pe Petru Șchiopul cerînd niște meșteri pentru zidirea mănăstirii Galata.[195]

Deși s-ar părea că industria pielii era străină de țările române, după cum se vede aceasta din mai multe documente care pomenesc de exportul de piei crude către Transilvania,[196] totuși întîlnim și un import de piei crude în țările române, ceea ce nu se poate înțelege decît în scopul de a fi argăsite (tăbăcite) aici. De aici se explică cum de mai tîrziu tăbăcirea pieilor este o industrie destul de înfloritoare în Moldova și mai ales în Muntenia, dovadă breslele de acești meșteșugari din ambele țări.

Acest împrumut de meșteri și de obiecte lucrate mai subțire se menține și în veacul al XVII-lea. Așa portarul de Suceava, Dimitrie, aduce în 1601 din Bistrița niște cuie de șindrilă; Ștefan Tomșa cere în 1614 tot de acolo un meșter țiglar; Vasile Lupu cere din același oraș în 1641 niște dulgheri; vornicul de Cîmpulung, Stroescu, aduce un ceasornic de la Bistrița în același an; în 1642, tot Vasile vodă repetă cererea de țiglar, pietrari și de olari pentru niște case ce se zideau în Suceava, iar Matei Basarab aduce niște clopote din Transilvania în 1642. În același an niște boieri cumpără argintării de la bistrițeni; în 1644 și 1654 Matei Basarab cumpără în două rînduri postav de la Brașov și apoi de la Bistrița. Într-un rînd găsim chiar pe Ionașcu Rotompan cumpărînd grîu frumos de sămînță de peste munți în 1621.[197]

Să cercetăm și o altă îndeletnicire care, deși este întemeiată pe un element intelectual, totuși, mai ales pentru acele timpuri, avea mai mult caracterul de meserie, anume să vedem cum stăteau lucrurile cu medicii. Vom vedea la domnia lui Ștefan cel Mare cum marele voevod trimisese în mai multe rînduri la Veneția după medicamente și cum el își aducea medicii din cetatea Adriaticii, iar la boala cea gravă care îi răpi viața, el chemase în consultație, pe lîngă medicul său curant, încă un altul din Buda și un al treilea, evreu, de la hanul tătăresc.[198]

---

[195] 1522 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 260). Asupra lui Ion Zidarul, *ibidem*, p. 448, 452, 454, 460, 470, 471, 516—517. Procesul pentru sechestrarea și vinderea caselor lui Ioan se prelungește pînă la 1555 (*ibidem*, p. 520); adaugă studiul lui Alex. Lapedatu asupra lui *Ioan zidarul lui Petru Rareș*, în „Buletinul [Comisiunii] monumentelor istorice", V, 1912, p. 83—86; 1548 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 466); 1560 (*ibidem*, p. 556): „sed lapicide in regno nostro quam panei ⟨pauci⟩ et rarissimi comperiuntur, et illis plurimum in modul indigemus"; 1564 (*ibidem*, p. 600: „nos magistro magno non indigemus, nam magistrum primarium habemus, verum muratoribus communibus"; 1560 (*ibidem*, p. 557); 1564 (*ibidem*, p. 604); Petru Șchiopul (*ibidem*, p. 669).

[196] 1489 Hurmuzaki, *Doc.*, XX, p. 130.

[197] 1601 (*ibidem*, XV/2, p. 783); 1614 (*ibidem*, p. 860); 1641 (*ibidem*, p. 1076); 1641 (ceasornicul) (*ibidem*, p. 1088); 1642 (*ibidem*, p. 1090, 1102 și 1103); 1642 (clopotele) (*ibidem*, p. 1091); 1642 (argintării) (*ibidem*, p. 1118 și 1142); 1644 și 1654 (*ibidem*, p. 1127 și 1185); 1621 (grîu) (*ibidem*, p. 921).

[198] Mai jos par. *Viața privată a lui Ștefan [cel Mare].*

Altă știință asupra medicilor avem: de la Radu vodă din 1508, care avea la curtea lui pe „fizicul“ Francesco, originar din Sibiu; Petru Rareș se plînge bistrițenilor pentru un medic al său fugit de la curtea lui, luîndu-i și o sumă de bani, în 1528;[199] Lăpușneanu, suferind de o boală de ochi, cere de la bistrițeni un medic care este însă și bărbier, anume pe Enderlein, prefăcut pe românește în Andrei.[200]

În 1560 Lăpușneanu cere alt medic pentru o umflătură la picior; apoi tot pe atunci, găsim alt medic chemat din Bistrița pentru niște boieri bolnavi din Iași, 1564.[201] [159] Tot în treburi medicale se cere de la Bistrița vată pentru ochi și apă distilată, apoi pentru doamna Ruxandra prune și cireși rînduite pentru o cură.[202] Mai tîrziu, pe la 1630 găsim pe un bărbier chemat să lecuiască o rană de topor.[203] Oștenii răniți în bătălii erau aduși la bărbieri spre a-i lecui; [160] Cînd erau mulți, era foarte greu de a-i îngriji, cei mai mulți mureau, puțini scăpau.[204]

Dările. — Dacă starea poporului trebuia să fie bună din punctul de vedere economic, să o cercetăm din acel al îndatoririlor bănești ce avea de răspuns către stat, căci acest punct este esențial în viața economică a oamenilor, deoarece raportul între ceea ce omul cîștigă și ceea ce el dă stabilește singur gradul său de prosperitate.

Poporul de jos se deosebea, cum am văzut, de clasa nobililor, în privința dărilor, mai ales într-un punct însemnat, în plata birului de care nobilimea era scutită.

Birul impus poporației de jos, moșneni și țărani supuși, aceștia din urmă șerbii de apoi ai pămîntului, era același care în țările Apusului și, după exemplul lor, în Ungaria, se numea *tributum*. [161] Că birul a fost una din cele dintîi dări cărora a fost supusă poporația țărilor române se constată întîi din documentul de la 1247, care vorbește de veniturile și foloasele concedate din voevodatele române cavalerilor [Ioaniți] de Ierusalim,[205] apoi din faptul că poporația băștinașă a țărilor române, chiar pînă și acea lăsată neatinsă în alte privințe, era supusă acestor dări, în semn de plecare către descălecători.[206] În sfîrșit, posedăm o dovadă directă că birul era impus locuitorilor unor sate mănăstirești, care știm că, asemenea cu cele domnești și boierești, erau locuite de poporație supusă, într-un document din 1448, în care Petru, domnul Moldovei, scutește satele mănăstirii Pobrata între alte îndatoriri și de plata *birului* către el, lăsîndu-l în folosul mănăstirii.[207]

Birul se strîngea după sistema *cislei*, adică era impus într-o sumă oarecare pe fiece sat și locuitorii apoi hotărau între ei cît are să răspun-

---

199 1508 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 180); 1528 (*ibidem*, p. 304).

200 Medicus et barbitonsor, 1558 (*ibidem*, p. 833). Mai vezi și p. 562; Enderlein, p. 644. Asupra chirurgilor bărbieri, p. 586—588; bărbieri și medici de ochi, p. 589.

201 *Ibidem:* 1560 (p. 553—554, 559), 1564 (p. 604, 607, și 603).

202 Vată (*ibidem*, p. 602, 621); apă distilată, p. 623; prun și cireș, p. 619.

203 *Documente [românești din arhivele] Bistriței*, de N. Iorga, I, p. 66.

204 Relația asupra luptei de la Brașov, între Radu Șerban și [Gabriel] Bathori de Mihail Seybriger, 1610—1621, în N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 124: „etliche Hundert verwundete in der Stadt bracht, zu den Barbierern“. Alte arătări ale bărbierilor ca doctori, 1621 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, 2, p. 925).

205 Vol. I, p. 375—376.

206 Există o dovadă invederată că și moșnenii sau țăranii liberi erau supuși plății birului, anume un document din 1693 (Condica logofeției lui Brîncoveanu needitată, p. 35), care vorbește de: „acești oameni ce nu s-a pomenit de la părinții lor să fi fost rumâni, ci au fost toți *megieși de bir*“. Că megieș înseamnă țăran liber, cu moșie, moșnean, răzăș, vezi mai sus, p. 46.

207 „Arhiva istorică“, I, 1, p. 153.

dă fiecare după puterea sa. În toate timpurile istoriei românilor, luarea birului în forma cislei a fost semnul osebitor al poporației de jos, pentru care și adeseori cisla înlocuiește termenul birului. Așa Miron Barnovschi scutește, în 1629, satul Borileștii de toate celelalte dări; precum: iliș, sulgiu, unt, lup și-i îndatorește „să dea numai *cisla*'lor cîtă va hi scrisă în vistiarul (vistieria) domniei mele"[208].

Un alt document de la același domn spune chiar că cisla o plăteau vecinii. Anume, în anul 1628 Barnovschi, dînd ascultare jăluirii mazililor și boierilor de țară că din pricina învăluirii slugilor domnești li s-ar fi pustiit satele, domnul ordonă ca „să hie tari și puternici cu cărțile domniei mele călugării și feciorii de boieri a-și lua vecinii, *însă să le ia și cisla*, să-și ia vecinii ori de unde i-or afla și să-i ducă cu toate bucatele lor înapoi, care-și pe la locurile sale și *cisla să se mute după ei*, însă de aici să aibă a-și griji *vecinii și cisla*".[209] [162]

Mazilii, adică răzeșii ce se coborau din boieri [163], nu plăteau cislă ci erau impuși la dări personale. De aceea ordonă Al. Moruzi în 1803 ca acel dintre mazili care va cere să fie cisluit să piardă rangul său de mazil și să fie aruncat în tagma vecinilor.[210]

În afară de această dare a birului, de care am văzut că nobilii erau scutiți,[211] domnul percepea veniturile *ocnelor*, vînzarea sării fiind un monopol al său, și *vămile*, care pe atunci nu se plăteau numai la intrarea sau ieșirea din țară a mărfurilor, ci în fiecare oraș prin care treceau. Astfel am văzut încă din timpul statului bîrlădean că principele acelui stat, Ivanco Rotislavovici, încuviințează ca o favoare negustorilor din Mesembria să nu plătească vamă la descărcare în Galați, ci numai în Bîrlad, Tecuci și în celelalte orașe ale statului său.[212] De asemenea în așezămîntul vamal al lui Alexandru cel Bun din 1408 se vorbește în mai multe rînduri despre plata repetată a vămii; așa, de exemplu, pentru vitele ce se duceau la tătari se plătea în Suceava 4 groși de vită, în Iași 2 groși și 2 groși în Tighina; iar de pe 100 de oi, în Suceava 60 de groși, în Iași și Tighina cîte 30 de groși,[213] groșul fiind a 30-a parte din o grivnă, care la rîndul ei era egală cu valoarea a $1/2$ pfund de argint.[214] Ba încă Alexandru cel Bun declară prin hrisovul său că scade vămile din ce fuseseră pînă atunci, făcîndu-le mai ușoare.

Vamă însă se numea pe atunci și taxele pentru vînzările tuturor lucrurilor, precum ale mîncării și altele ce se luau prin orașe. Așa bunăoară găsim că hrisoavele cîmpulungenilor din Muntenia confirmau privilegiul, dat lor de Radu Negru, de a nu plăti *vamă* pentru ce ar vinde sau ar cumpăra, „măcar cal, măcar bou, măcar oae, măcar pături, măcar pește, măcar orice, tot să n-aibă a lua de la dînșii vamă, cum au fost obiceiul lor, cum au fost iertați și din zilele acelor blagosloviți

---

208 *Ibidem*, p. 119.

209 *Ibidem*, p. 175.

210 *Uricarul*, IV, p. 81. Vom vedea la locul său mai pe larg ce erau mazilii (vol. III, cap. *Starea țăranilor*". [Vezi și acest capitol, nota 163].

211 Mai sus, p. 189.

212 Vol. I, p. 374.

213 „Arhiva istorică", I, 1, p. 131. Hasdeu datează greșit 1407. Vezi Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă*, în „Analele Acad. rom.", s. II, t. XXX, 1908, p. 340, (30) nota 8.

214 Asupra valoarei grivnei vezi Evers, *Das aelteste Recht der Russen*, Dorpat, 1828, p. 271. Groșul = 6 aspri. Grivna avea deci 216 aspri sau bani. [Vezi I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 3, 9, după care grivna avea 48 de groși]. Vom vedea că mai tîrziu leul are 133 de aspri, iar zlotul sau galbenul 200. Grivna era deci un soi de galben.

bătrîni domni", între care pune întîi pe Radu Negru cu hrisovul său din 1292.[215]

Vama fiind deci o dare atît asupra daraverilor lăuntrice cît și asupra celor din afară și fiind percepută în chip regulat, se înțelege că, oricît ar fi fost ea de mică, tot trebuia să constituie pentru domn un venit îndestul de rotund. [164]

Domnul mai avea încă și *zecimi* [dijme], și anume de la ceară și de la vinul ce se făcea în țară. [165] Așa găsim că Alexandru al II-lea, domnul Moldovei, hărăzește mănăstirii Probota zecimea vinului ce i se cuvenea de la crîșmele din Tîrgul Frumos; un alt hrisov al lui Petru voevod din 1447 dă aceleiași mănăstiri „șase buți cu vin din zecimea domnească fie de la Hîrlău, fie de la Cotnari, fie de la ori și care podgorie" și ambele aceste documente mai dau mănăstirii și ceara de la Tîrgul Frumos.[216] Zecimile se luau fără îndoială de la toate averile fie ale țăranilor fie ale boierilor, fără deosebire.

Tot de pe averea locuitorilor, fără deosebire, se luau: *oieritul, porcăritul* (goștina), *albinăritul* (desetina), care această dare în bani era deosebită de zecimea cerii; apoi *găletăritul,* adică darea pe găleată de grîu ⟨percepută cu găleata⟩,[217] *vinăriciul,* darea pe crîșme, neatîrnată de zecimea vinului, *posadul,* [166] darea pentru întreținerea garnizoanelor de prin orașe, *ilișul* și alte cîteva.

În afară de aceste dări, numai poporul de rînd mai era supus fără îndoială la mai multe prestații în natură constînd mai ales în deosebite lucrări săvîrșite în folosul domnului, precum: *caii de olac, boii de podvoadă,* [167] *căratul buților, facerea morilor, pescuitul morunilor*[218].

Domnul însă mai avea un venit însemnat din vînzarea cîrdurilor și a turmelor crescute pe întinsele pămînturi domnești care erau cu atît mai cuprinzătoare cu cît ne urcăm mai sus în timp. Negoțul de vite al domnilor, care trebuie să fie admis și prin firea lucrurilor, este adeverit de mai multe ori. Așa Iacob Eraclide Despotul vinde mulți boi pe fiecare an de pe moșiile domnești [168]; Alexandru Lăpușneanu trimite la Bistrița boi de căsăpie, pe care negustorii îi plăteau foarte bine. Un agent al lui vinde în Snyatin 1 800 de boi în anul 1581 ⟨1561⟩.[219]

Din aceste venituri domnul jertfea o parte spre răsplata slujbelor boierilor dregători, precum de exemplu, în Moldova, veniturile din ținuturile Cetății Albe erau atribuite logofătului, iar vornicului de țara de jos acelea ale ținutului Chiliei. În Muntenia era concedat boierilor birul plătit de unele clase de oameni precum crucile călărașilor [169] și așa mai departe. Se mai dezbracă domnul adeseori de veniturile sale și în folosul mănăstirilor, precum am arătat-o mai sus din mai multe documente. Mulțămita însă de căpetenie ce se dădea boierilor pentru slujbele lor și mănăstirilor în scop de sfințenie erau moșiile, ale căror izvor curgea mănos în primele timpuri după întemeierea țărilor române.

---

[215] Hrisovul lui Matei Basarab din 1636 (*Magazin istoric,* V, p. 336). [DRH, B, vol. XXV, p. 262—263]. Se vede deci că veniturile de căpetenie ale domnului proveneau din dările indirecte care apăsau și asupra boierilor și că greutatea impozitului nu cădea numai asupra țăranului, precum se întîmplă în timpurile mai nouă, cînd birul sporește pe atîta pe cît se micșorează impozitele indirecte.

[216] „Arhiva istorică", I, 1, p. 102 și 113.

[217] Brezoianu, *Vechile instituțiuni ale României,* București, 1882, p. 33.

[218] Vezi pentru aceste dări și prestațiuni două hrisoave: unul al lui Mircea [cel Bătrîn] din 1399 („Arhiva istorică", I, 1, p. 97) și altul de la Petru voevod din 1448 (*ibidem,* p. 153).

[219] Asupra acestui izvor de cîștig al domnilor vezi I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau,* p. 45, unde sînt reproduse citatele.

În acest timp, deci, cu toate tulburările de care este plin, poporul de jos era încă apărat de asuprire. Boierii căutau foloasele lor în mulțămitele cîștigate pe cîmpul de bătălie și pe care domnul putea să le încuviințeze cu o mare dărnicie, avînd în stăpînirea lui întreaga imensă întindere de pămînt ce nu aparținea proprietarilor alodiali precum și celelalte mijloace de a o spori arătate mai sus. Cînd se va fi sfîrșit acest izvor ce părea nesecat al pămînturilor domnești, boierii vor căuta să sporească intensiv averea pe care pînă atunci o lățise extensiv, anume prin apăsarea elementului poporan ce locuia pe moșiile lor. Această tendință, adăugîndu-se către alte împrejurări, va restrînge necontenit numărul proprietarilor liberi și va îndruma căderea lor în clasa șerbilor. Boierii, la rîndul lor, vor căuta tot mai mult a se lipi de curte, a încăpea în funcții, încît pieirea pămînturilor domnești va îndruma o întreagă schimbare în raporturile dintre clasele poporului.

Deși aceste prefaceri se întîmplă mai tîrziu, imboldul spre a lor înfăptuire era pus de pe acuma, anume în chiar organizația socială a cărei schițare am încercat-o și ale cărei urmări erau să se arate într-un timp mai îndepărtat. Trebuie atras luarea aminte asupra rădăcinii din care erau să purceadă, ca o coroană prea bogată, toate relele viitoare.

Deocamdată acestea clocoteau ascunse în măruntaiele viitorului și poporul, energic, viteaz, neștirbit încă în starea lui de avuție, constituia un element cu vlagă pe care se putea rezema dorința de neatîrnare ce cuprinsese pe români de îndată ce simțiseră pe capul lor apăsarea maghiară.

Într-adevăr, năvălirile anterioare acesteia îi lăsaseră întotdeauna aproape neatinși în ascunzișurile munților lor. Acea a slavilor, neam ce căuta alăturea cu ei adăpostire, făcuse din el un tovarăș în viața cea grea dar liberă a muntelui. Maghiarii însă surprinseră pe români, după o perioadă de liniște comparativă, în șesul unde se coborîseră. Nefiind izbînzile lor asupra românilor și a slavilor așa de covîrșitoare, aceste popoare primiră jugul lor, la început blînd, însă care ascundea, sub o mască perfidă, realitatea unei crunte apăsări. De îndată ce elementele mai mîndre ale neamului românesc simțiră îngreuierea apăsării ce le căzuse după gît, ele părăsiră chiar țara lor de baștină pentru a căuta în afară de cetatea Carpaților o viață mai liniștită. Pentru a scăpa de apăsarea ungurească, ei nu mai urcară îndărăt în adăposturile munților, ci se coborîră dincoace de ei, spre șesurile dunărene, curățite de barbari prin orcanul năvălirii tătare și care așteptau cu bucurie o sporire și un adaos întăritor de poporație de același neam.

Așadar ceea ce împinsese pe românii Ardealului la constituirea statelor Munteniei și Moldovei fusese un dor după libertate și neatîrnare, acel dor cumplit, nealinat, care totdeauna a frămîntat omenirea de la primele ei mișcări; care împinge popoarele necontenit a război și înghiți pe celelalte, spre a nu fi înghițite de ele; acel dor care încarcă și descarcă necontenit marele nerv al istoriei și fără de care progresul, civilizația, demnitatea și onoarea ar fi numai niște zadarnice cuvinte.

Și tocmai în aceste timpuri primitive ale organizării societății românești, se întîlnesc elementele trebuitoare pentru a realiza sau cel puțin a încerca să se realizeze această mare îmboldire. Toate elementele îi sînt simple dar puternice. În sfera politică, autoritatea absolută a domnului; în cea culturală, ideea religioasă, nesupusă nici unui control și dominînd în spirite fără nici o piedică; în sfera economică, fiecare locuitor proprietar de pămînt, fie el liber, fie supus, apărînd în moșia lui cea mică, moșia cea mare, patria comună; clasa boierilor căutînd a dobîndi poziții și avere prin vitejia războinică, care aducea ca răsplată dăruirea

de moșii, neumblînd după dregătorii nici după asuprirea celor mici; căci izvorul bogățiilor lor fiind deschis de sus, nu aveau nevoie a-l căuta în jos — iată în puține trăsături caracteristica acestui timp care, oricît ar fi de vijelios, oricît ar fi de cumplit, totuși conține în el o adevărată mărire. Puterea și destoinicia țărilor române nu stătea însă în mulțimea poporației care era îndestul de rară,[220] ci în vrednicia elementelor ce o alcătuiau și în aceea a organizării ce le închega, cu toate însemnatele ei metehne.

NOTE ȘI COMENTARII

[1] După opinia lui I. Bogdan, *Originea voievodatului la români*, Buc., 1902 (din AARMSI, s. II, t. 24, 1901—1902, p. 191—208), termenul a fost împrumutat de la slavi înainte de venirea maghiarilor, care l-au aflat în Transilvania. Vezi și C. Cihodaru, *Originea unor termeni referitori la vîrfurile societății feudale din țara noastră* („Memoria Antiquitatis", 1970, p. 359—401) și lucrările citate în vol. I, p. 408, nota [12].

[2] Stăpînirea bulgară la nordul Dunării a fost contestată de numeroși istorici, între care G. Brătianu, *„Bulgaria de dincolo de Dunăre" în izvoarele bizantine*, în vol. *Omagiu lui I. Lupaș*, Buc., 1943, p. 127—132 și N. Bănescu, *Vechiul stat bulgar și țările române*, Buc., 1947. După opinia Mariei Chișvasi-Comșa, *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară la nordul Dunării în sec. IX—X*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, Buc., 1960, p. 69—79, sub numele de „bulgari" se ascund uneori populațiile care trăiau în Imperiul bulgar, adică slavii și străromânii.

[3] Despre aceste probleme vezi Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, Buc., 1960, p. 105—215. Pentru comparație vezi Georgi Bakalov, *Quelques particularités de la titulature des souverains balkaniques du Moyen Age* („Etudes balkaniques", 1977, nr. 2, p. 67—86).

[4] Vezi E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 12—101, unde se arată că nu există nici o legătură între Io-Ioan și numele lui Ioniță și că particula Io a fost introdusă prin biserică cu scopul de a ridica și mai mult prestigiul domniei; Io era un *nomen sacrum*, însemnînd cel dăruit de Dumnezeu (cu domnia). Vezi, de asemenea: Gr. Nandriș, *L'origine de Io dans le titre des souverains bulgares et roumains* („Revue des études slaves", 1964, p. 159—166); D. Ciurea, *„Io" din intitulația documentelor românești (Noi sublinieri)* (AIIAI, 1967, p. 187—190) și Marin Tadin, *L'origine et la signification de la particule „Io" dans le titre honorifique des princes de Valachie et Moldavie*, in *XIV-e Congrès international des études byzantines*, Bucarest, 6—12 septembre 1971. *Resumés — Communications*, p. 154—155.

[5] O opinie asemănătoare la I. Tanoviceanu, *Formațiunea proprietății funciare în Moldova*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, Buc., 1903, p. 411—433, care susține că proprietatea asupra pămîntului este rezultatul daniilor domnești, după „descălecare" tot pămîntul țării fiind considerat pămînt domnesc.

Între modul cum s-a format proprietatea boierească din Țara Românească și cea din Moldova există o deosebire esențială: în timp ce în prima provincie, proprietatea e în mare parte anterioară domniei și s-a format prin uzurparea treptată a drepturilor membrilor obștii de către foștii cnezi, la început aleși, în Moldova multe proprietăți boierești au o origine donativă, fiind dăruite de domn apropiaților săi. Aceasta nu înseamnă însă că în Țara Românească nu a existat proprietate donativă sau că în Moldova nu existaseră boieri proprietari înainte de venirea lui Dragoș. De pildă, la ⟨1398⟩, jupan Aldea recunoștea că-și cîștigase satele pe care le avea „pentru slujba și credința" cu care-l slujise pe Mircea cel Bătrîn (DRH, B, I, p. 46—47), deși de la Mircea nu au rămas documente despre aceste danii pentru slujbă.

Despre formarea și evoluția proprietății în Țara Românească, o foarte bună prezentare istoriografică la Ștefan Ștefănescu, *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească pînă în secolul al XVII-lea* („Studii", 1958, nr. 1, p. 53—65).

---

[220] Relația lui François de Pavie, 1585, la N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 38: „traversant la Vallaquie ce pays si peu habité" [*Călători străini*, III, p. 181].

[6] Despre dreptul domnului de a dărui sate, părţi de sate şi diverse moşii vezi V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc., 1957, p. 213—226 şi 268—282. Într-un document din 11 iulie 1623, Ştefan Tomşa, domnul Moldovei, arăta: *„volnic iaste domnul cu locul domnescu să facă cu dînsul ce va vrea şi a-l da cui va vrea"* (DIR, A, veac. XVII, vol. V, p. 235), iar la 6 nov. 1667, Alexandru vodă Iliaş specifica: „din veci fiind obicina domnilor de au fost volnici a da şi a milui pre boieri care au slujit domnu-său cu dreptate, ori cu sate, ori cu alte obiceie ce-au vrut, voie să facă, volnici au fost" (Arh. St. Buc., ms. 578, f. 113).

După cum a arătat Dinu C. Arion, *Caractere juridice şi sociale ale proprietăţii rurale în voevodatele româneşti*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, Buc., 1944, p. 108—137, proprietatea pămîntului exista înainte de întemeierea statelor feudale româneşti, de cînd datează cnezii sau juzii, conducătorii de ginturi.

[7] Constatare confirmată de cercetările lui Victor Tufescu, *Răspîndirea satelor de răzeşi. Contribuţiuni la studiul populării Moldovei* („Arhivele Basarabiei", 1934, nr. 1, p. 11—35).

[8] Terenurile aşa-zise „pustii" se aflau şi ele în stăpînirea domniei; aşa se explică numeroasele danii făcute de domnii Moldovei de locuri „în pustie", adică nelocuite. La 24 mai 1646 Matei Basarab declara: „domniia mea am socotit cu toţi cinstiţii deregători domnii mele cum că cîte moşii au fost în ţara domnii mele de aceste moşii pustii, ce nu sînt nici de un folos domnii şi ţărăi, toate acele le-au ajuns judecata şi divanul cum să fie pre seama domnească, pre cine voi milui domniia mea să-i fie moşăe stătătoare în veci" (Arh. St. Buc., Doc. istorice, XXX/3; copie Institutul de istorie „N. Iorga").

Tot în proprietatea domniei intrau averile căzute în desherenţă (adică ale celor care mureau fără urmaşi), despre care un document de la Radu de la Afumaţi din 1528 spune: „se cade domniei mele a lua, pentru că n-au rămas... nici fecior, nici fată, ca să fie ocină domnească" (DRH, B, III, p. 106). Despre alte averi care „au fost prădalice şi au rămas domneşti" vezi şi *ibidem*, p. 104, 234. Vezi şi I. C. Filitti, *„Prădalica să nu fie"* (RIR, 1932, p. 387—395); Valeria Costăchel, *Dreptul feudal şi „prădalica"* (RIR, 1945, p. 113—124); Ovid Sachelarie, *Contribuţiuni la studiul formulei „prădalica să nu fie"* (SMIM, VI, 1973, p. 193—206).

În sfîrşit, în proprietatea domniei intrau averile celor pedepsiţi pentru „hiclenie" (= trădare) faţă de domnul ţării, despre care un document de la acelaşi domn Radu de la Afumaţi spune: „am judecat cu toţi cinstiţii dregători şi boieri ai domniei mele, după dreptate şi după lege; şi judecata lor a fost aşa: *dacă piere cineva în hiclenie, iar agonisita şi averile lui să fie domneşti*" (DRH, B, III, p. 94).

Ţinînd seama de toate cele arătate mai sus, premisa domniei proprietare *ab initio* nu poate fi acceptată. Vezi H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, Buc., 1969, p. 127.

[9] Documentul din 8 aprilie 1419 este publicat în DRH, A, I, p. 64—65; beneficiarii se numesc Dragomir şi Ioanăş, iar în text este vorba de „un sat unde este casa lor", separat de Paşcani şi de Dragoteşti.

[10] Documentul din 24 iulie 1428 e publicat în DRH, A, I, p. 111.

[11] Documentul poartă data 1 iunie 1429 (*ibidem*, p. 132—133).

[12] Documentul are data de 2 aug. 1414 şi e publicat (cu unele deosebiri) în DRH, A, I, p. 37—38.

[13] Documentul are data de 28 ian. 1433 (*ibidem*, p. 164).

[14] Documentul din 8 oct. 1462 este publicat în DRH, A, p. 160—162. „Cetatea lui Duma Negru" a stîrnit unele discuţii în istoriografia noastră, unii istorici susţinînd pe baza acestei ştiri că existau cetăţi în stăpînirea marilor boieri.

[15] Documentul din 1471 este publicat în DRH, A, II, p. 255—256; în text este vorba de Toma Bontica ce primeşte întărire pentru „satele de la Poieni" (nu Docan).

[16] Documentul din 13 dec. 1488 (nu 1487) este publicat de I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, p. 361—362; stăpînul satului se numeşte Fete Iacobescul, iar juzii Buda şi Drăgoi.

[17] În documentul din 31 aug. 1499 (*ibidem*, p. 131—134), este vorba de satul Muntenii-Scutaşi, unde au fost judeci Itu şi Bogdan.

După cum a arătat C. Cihodaru, *Judecia şi cnezatul în Moldova. Contribuţii la cunoaşterea lor.* („Analele Univ. Al. I. Cuza", 1965, istorie, p. 9—42), juzii şi cnezii au fost conducătorii obştilor săteşti, întemeietori de sate (de aici expresia unde a fost cnez sau jude cutare). Vezi tot acolo o listă şi o hartă a satelor moldovene unde cnezii sînt menţionaţi în documente. Vezi şi H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, Buc., 1969, cap. IV, intitulat *Organizarea pe baze cneziale a celor mai vechi sate*, unde se discută şi teoriile şi ipotezele mai vechi, inclusiv aceea a lui Xenopol.

Despre problema cnezilor există o bogată literatură. Vezi: I. Bogdan, *Despre cnezii români* (AARMSI, 1903—1904, p. 13—44); Dinu C. Arion, *Cnezii (chinejii) români. Contribuții la studiul lor*, Buc., 1938; A. Cazacu, *Vechile organizări românești. O ipoteză asupra originii lor*, Buc., 1947, care susține că cnezul ar deriva din *cuneus roman*, de la care cnezul român ar fi moștenit obligația obștească de a sluji cu calul. Și alți istorici au susținut originea românească a instituției cnezatului. Vezi I. Minea, *Originea română a instituțiunii cnezatului la noi* (CI, 1925, nr. 1, p. 412).

Pentru cnezii din Transilvania și Banat vezi: Silviu Dragomir, *Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor în sec. XIV și XV* („Anuarul Comisiei Mon. istorice", Transilvania, 1929, p. 223—264); Maria Holban, *Variations historiques sur le problème de cnèzes de Transylvanie* (RRH, 1965, nr. 5, p. 901—923); Silviu Dragomir, Sabin Belu, *Voievozi, cnezi și crainici la românii din Munții Apuseni și din regiunea Bihorului în evul mediu* („Acta Musei Napocensis", 1966, p. 173—181); Radu Popa, *Cnezii din Hațeg* (MI, 1972, nr. 11, p. 2—9); idem, *O spadă medievală din Valea Streiului și cîteva considerații legate de ea* („Sargetia", 1972, p. 75—88); Emil Lazea, *Cnezatele și voievodatele transilvănene expresie a dezvoltării de sine stătătoare a românilor* („Era socialistă", 1981, nr. 14, p. 29—32); Liviu Borcea, *Obștea sătească din Bihor, voievozii și cnezii ei în secolele XIII—XVII* („Crisia", 1982, p. 123—159); Emil Lazea, *Les cnézats et les voïvodats roumains de Transylvanie* („Roumanie. Pages d'histoire", 1983, nr. 2, p. 96—111); N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, Buc., 1985, p. 125—126, nota [25], unde se discută diverse opinii despre cnezi.

Cu vremea, cnezii au decăzut, ajungînd reprezentanții stăpînilor feudali pe domeniile acestora. Vezi Maria Holban, *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea* (SMIM, II,1957, p. 407—420). Pentru decăderea asemănătoare a juzilor vezi David Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în sec. XVII—XVIII* (AIIC, 1961, p. 217—235).

Așa cum s-a subliniat, păstrarea instituției judelui constituie o dovadă a continuității organizării social-politice a poporului român. Vezi N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, p. 220—222 și Valeriu Șotropa, *L'importance historique de l'institution de „jude" comme preuve de la continuité roumaine* (RESEE, 1985, nr. 1, p. 47—68).

[18] Cnezul a fost o instituție general românească, izvorîtă din aceleași necesități de organizare a populației. Vezi analiza lui P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, Buc., 1964, p. 66 și urm. (par. *Cnejii ca nobilime prestatală)*. Deosebirea dintre situația cnezilor din Transilvania și a celor din Moldova și Țara Românească este aceea că prima ne este cunoscută din documente, pe cînd cnezii din țările extracarpatice (îndeosebi Moldova) apar în documente doar în perioada lor de decădere; de aceea istoricii — inclusiv Xenopol — au fost tentați să extindă situația din Transilvania asupra celorlalte două țări surori. (Despre cnezii din Transilvania vezi și vol. I, p. 387—392). După cum rezultă din unele texte juridice maramureșene, „cnezatul era dreptul de a exercita stăpînirea pe moșiile sale, independent de magistratura publică" *(Kenesiatus erat jus dominium exercendi in suis bonis, independens a publico magistratu)*. Cnezii aveau deci drept de judecată, în calitate de „domni feudali", așa cum vor avea mai tîrziu boierii. „Supușii lor (ai cnezilor) plăteau tribut stăpînirii, dar erau supuși jurisdicției cnezilor" *(Subditi eorum praestabant regnantibus tribute, sed jurisdictioni tandem kenesiorum suberant)* (I. Mihaly, *Diplome maramureșene*, Sighet, 1900, p. 7). Despre situația cnezilor din Maramureș vezi P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română* (SMIM, IV, 1960, p. 132—136). Vezi și Ioan Aurel Pop, *Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV—XV* (R. Ist., 1981, nr. 11, p. 2097—2110).

[19] Nu toate explicațiile toponimelor date de Xenopol (după A. Bunea) sînt prea exacte. De pildă, Toderița (nu Tudorița) apare în documente sub această formă, feminină, la 1589, nefiind nevoie de forma masculină, Toader, cum spune Xenopol, la fel Mîndra etc.; Streza (nu Strega!) este amintită prima oară sub forma Cîrțișoara la 1509, neavînd nici o legătură cu Streg (Vezi Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I—II, s.v.). Despre această problemă vezi: I. Donat, *Considerații istorice asupra toponimiei românești* („Limba română", 1964, nr. 6, p. 619 și urm.); T. Ionescu-Nișcov, C. Velichi, A. Constantinescu, *Toponimie istorică din perioada feudală a Țării Românești (1374—1600)* (RA, 1972, nr. 1, p. 25—40); Gh. Bolocan, *Structura numelor de sate românești* („Limba română", 1976, nr. 6, p. 593—608) etc.

Pentru Moldova vezi lista satelor ce poartă numele întemeietorilor sau organizatorilor așezărilor (jude, cnez, vătăman și boier) întocmită de D. Ciurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII—XVIII*

(AIIAI, 1977, p. 126—127), care arată că multe alte nume de sate amintesc: conformația terenului, situația locuitorilor sau deplasările demografice din interiorul țării.

[20] În documentul din 4 mai 1443 (DRH, A, I, p. 321) este vorba de o vînzare, nu de o dăruire de sat: Mihul pisarul cumpără jumătate din satul Bălănești de la pan Andreico și fratele său, Luca.

[21] În documentul din 13 aug. 1458 (*ibidem*, II, p. 108), emis pentru satul Borhinești se spune: „iar la oaste să meargă acești oameni cînd se va întîmpla însumi domniei mele să meargă la oaste". Este prima scutire de oaste din Moldova.

[22] Documentul din 4 aprilie 1488 este publicat de I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 342—343.

[23] Documentul din 22 sept. 1411 (nu 1410!) este publicat în DRH, A, I, p. 42—43.

Pentru vechimea satelor moldovene anterioare „descălecatului", deosebit de revelatoare ni se pare concluzia lui H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, Buc., 1958, p. 105: din cele 755 de sate menționate în documente pînă la anul 1449, 607, adică 80,3%, au hotare străvechi, dinainte de întemeierea statului.

[24] Despre numărul mic al „descălecătorilor" veniți în Moldova vezi mai sus cap. I, nota 77. În Moldova unii dintre cei care l-au însoțit pe Bogdan peste munți, ca și urmașii lor, au făcut parte din sfatul țării, avînd titlul de „viteji", termen ce desemna pe cavalerii nobili, proprietari de pămînt. Astfel, printre membrii sfatului domnesc din perioada 1395—1400 se numără: Costea Viteazul, Dragoș Viteazul, Drăgoi Viteazul, Grozea Viteazul, Ioaniș Viteazul (V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală*, p. 194—195). Numărul lor este însă mic față de boierii proveniți din Moldova.

[25] Despre răzeși vezi mai sus cap. I, nota 90.

[26] Este vorba de așa-numitul dominium eminens, o stăpînire feudală superioară, suprapusă celorlalte stăpîniri particulare; în virtutea acestui drept, domnul se considera stăpînul suprem asupra întregului pămînt al țării, din care putea face danii; în virtutea aceluiași drept, domnul trebuia să confirme toate înstrăinările de proprietăți. Vezi Dinu C. Arion, *Încercare asupra dominiului eminens din principatele Munteniei și Moldovei în sec. XIV și XV*, în vol. *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 12—23; idem, *Despre formația proprietății rurale în voievodatele Munteniei și Moldovei* (CL, 1934, p. 234—246).

[27] Este vorba de așa-numita dușegubină sau deșugubină (= pierdere de suflet), o amendă mare datorată de locuitorii satului sau satelor pe teritoriul cărora se găsea un om ucis, al cărui ucigaș nu era descoperit; de obicei se plătea cu un număr mare de vite.

[28] Pedeapsa avea la bază solidaritatea colectivă sau răspunderea solidară la plata dărilor locuitorilor și purta numele de năpastă. Vezi D. Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632* (SMIM, II, 1957, p. 110—111).

[29] Documentul din 16 febr. 1570 este publicat în DIR, A, veac. XVI, vol. II, p. 219; în text Petrea Albotă este logofăt (nu staroste); uciderea grecului se făptuise pe valea numită apoi Valea Grecului, iar plata dușegubinei nu se făcuse în favoarea grecilor.

[30] Despre satul Apele Vii, rumânit de Mihai Viteazul, vezi I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul* (SMIM, IV, 1960, p. 485—486).

[31] Este greu de acceptat ideea că „înainte de descălecare" exista obiceiul înstrăinării moșiilor din pricina neplății birului sau a dușegubinei, obiceiuri introduse mai tîrziu, în sec. XVI, cînd birul a devenit, într-adevăr, o sarcină grea. Vezi I. C. Filitti, *Opere alese*, Buc., 1985, p. 278—286 (cap. *Tragedia proprietății, sub povara fiscalității, în secolele XVI și XVII* din lucrarea *Proprietatea solului în Principatele Române pînă la 1864.)*

[32] Xenopol are dreptate cînd afirmă că boierii își stăpîneau moșiile — cu alte cuvinte erau boieri — numai în virtutea unei danii domnești; această „danie" putea fi reală, pentru slujbă, dar, de obicei, era fictivă și exprima, în forma tipic beneficială, supunerea pămîntului boieresc la anumite drepturi ale domniei ca expresie a dependenței vasalice a boierilor față de suzeranul lor, domnul, căruia trebuiau să-i presteze „slujbă dreaptă și credincioasă". Vezi Dinu C. Arion, *Ce înțeles au avut actele de donațiuni domnești de pămînt la începuturile voevodatelor*, în vol. *Două studii de istorie a dreptului românesc*, Buc., 1942; Valeria Costăchel, *„Beneficiul" în sud-estul Europei* (RI, 1944, p. 61—80); idem, *La formation du bénéfice en Moldavie* (RHSEE, 1946, p. 118 și urm.); N. Grigoraș, *Contribuții la cunoașterea politicii domnești în Moldova față de proprietatea funciară condiționată (sec. XIV—XVII)* (SCSI, istorie, 1962, fasc. 1, p. 55—80); C.

Cihodaru, *Forme de proprietate feudală în Moldova (ibidem,* științe sociale. 1955, nr. 3—4, p. 1—30).

[33] Documentul din 3 mai 1592 este publicat în DIR, A, veac. XVI, vol. IV, p. 53—54; este vorba de o întărire domnească obișnuită pentru satul Cernăcău (nu Cornățelul).

[34] Documentul din 15 aprilie 1456 (emis de Vladislav al II-lea, nu de Vlad Țepeș) este publicat — cu unele diferențe — în DRH, B, I, p. 196—197.

[35] Despre ocoalele tîrgurilor din Moldova — desființate în mare măsură în a doua jumătate a secolului al XVI-lea — vezi: A. Sava, *Tîrguri, ocoale domnești și vornici în Moldova* („Buletinul științific al Acad. R.P.R.", 1952, nr. 1—2, p. 71—97); C. Cihodaru, *Refacerea ocoalelor cetăților și curților domnești în a doua jumătate a secolului al XV-lea,* în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași,* Buc., 1965, p. 267—273; — H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică,* Buc., 1972, partea a IV-a; Gh. Burlacu, *Ocolul domnesc al Bacăului (sec. XV—XVIII)* („Carpica", 1982, p. 159—195); Oltea Rășcanu, *Evoluția ocolului domnesc al tîrgului Bîrlad,* în vol. *Bîrladul odinioară și astăzi, 1984. Miscelanea,* III, Bîrlad, p. 67—76 etc.

Vezi de asemenea, lista de sate din ocoalele domnești acordate de domni mănăstirilor începînd de la 1548 la D. Ciurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII—XVIII* (AIIAI, 1977, p. 132—133).

[36] La 2 iunie 1638 boierii moldoveni mărturiseau: „domnul cînd iaste mazil n-are treabă a milui cu sate den țară pre nime" (N. Iorga, *Studii și documente,* XI, p. 75).

[37] Despre originile dreptului vechi românesc (dac, roman sau slav) există o literatură deosebit de bogată, din care amintim: P. Negulescu, *Cercetare asupra originii dreptului consuetudinar român* („Revista de drept și sociologie", II, 1899, nr. 7); I. Nădejde, *Originea dreptului consuetudinar român* („Noua revistă română", 1906; reprodus în „Anale de istorie", 1979, nr. 2, p. 75—91); G. Fotino, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain,* Paris, 1926; I. D. Condurachi, *Formarea vechiului drept nescris (Obiceiul pămîntului),* Brașov, 1935; E. Cernea, *Le rôle de la communauté villageoise dans la formation du droit coutumier en Roumanie* (AUB, 1972, nr. 2, p. 119—128); V. Șotropa, *L'influence romaine dans l'ancien droit roumain* („Revue historique du droit", 1977, p. 73—82).

Xenopol omite din prezentarea organizării judiciare așa-numitul „jus valachicum", legea românească, utilizată de românii din Transilvania și respectată de stăpînirea regatului feudal maghiar (Despre aceasta vezi ediția de față vol. I., p. 392—394). Xenopol revine la organizarea dreptului și a justiției în vol. V.

[38] Se înțelege că nu toate procesele ajungeau la sfatul domnesc; judecarea pricinilor mărunte de pe domenii era apanajul stăpînilor feudali, îndeosebi mănăstiri. În numeroase documente moldovene din: 23 febr. 1453, 20 ian. 1456, 16 febr. 1459 etc. (DRH, A, vol. II, p. 39, 80, 119) se confirmă dreptul de judecată al mănăstirilor asupra oamenilor trăitori în satele lor: „nici un judecător al nostru și nici globnic și nici pripășar să nu îndrăznească să-i judece pe acești oameni... Iar cui i se va părea vreo strîmbătate la acei oameni, acela să-i tragă cu legea înaintea egumenului sau înaintea dregătorilor lui, iar alt judecător să nu aibă deasupra lor".

[39] Din numeroase mărturii — mai vechi decît cele citate de Xenopol — și anume relatările lui Franco Sivori, Fourquevaux, De la Croix, ca și D. Cantemir, rezultă că hotărîrea în judecăți o dădea domnul, după ce consulta părerile dregătorilor săi. Vezi N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova,* sec. *XIV—XVII,* Buc., 1968, p. 115—117.

Pentru organizarea judecătorească a Țării Românești și Moldovei în această epocă lucrarea fundamentală este aceea datorată lui Valentin Georgescu, Petre Strihan, Ovid Sachelarie, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova, 1611—1831,* 3 vol., Buc., 1979—1982. Se mai pot consulta: Șt. Gr. Berechet, *Judecata la români pînă în sec. al XVIII-lea,* Chișinău, 1928; I. C. Filitti — D. I. Suchianu, *Contribuții la istoria justiției penale în Principatele Române,* Buc., 1928; I. C. Filitti, *Vechiul drept penal român. Întregiri privitoare la vechea organizare judecătorească,* Buc., 1938; C. C. Giurescu, *Cum se împărțea dreptatea la noi,* în vol. *Din trecut,* Buc., 1942; N. Grigoraș, *Atribuțiile judecătorești ale sfatului domnesc pînă la sfîrșitul sec. XVI* („Studii și cerc. științifice", istorie, Iași, 1961, nr. 1, p. 133—144); *Istoria dreptului românesc,* I, Buc., 1980 (cu bibliografie).

[40] Despre atribuțiile judecătorești ale dregătorilor vezi N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători în Țara Românească și Moldova,* p. 121—124. Din unele documente rezultă că termenii de dregători și judecători erau sinonimi; la 4 mart. 1646 se vorbește astfel despre „dregătorii cari vor fi judecători țărăi" (Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, V/11; copie la Inst. de istorie „N. Iorga").

[41] Despre așa-numiții jurători — care erau: tocmelnici, adeveritori și hotarnici — vezi Gh. Cronț, *Instituții medievale românești. Înfrățirea de moșie. Jurătorii*, Buc., 1969, p. 81—224 și *Istoria dreptului românesc*, I, p. 423—429.

După unele opinii, faptul că expresia consacrată pentru acest gen de judecată este „a lua legea", iar partea care pierdea procesul avea dreptul să ia un număr dublu de jurători, sau „lege peste lege", indică vechimea acestei instituții din perioada de după retragerea aureliană, cînd populația daco-romană a trebuit să-și constituie un sistem de judecată propriu. Judecata cu jurători a fost apoi recunoscută de domnii sau voievozii țărilor române, care confirmau de regulă hotărîrile luate de jurători. Cazurile de nerespectare a mărturiei sau hotărîrii jurătorilor erau foarte rare. Vezi C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, p. 158 și Gh. T. Ionescu, *Un caz de nerespectare de către domnie a „mărturisirii" martorilor adeveritori* (AUB, istorie, 1969, nr. 2, p. 129—147).

[42] Documentul de la Pătrașcu cel Bun poartă data 17 iulie 1557 (nu 1558) și este publicat în DRH, B, vol. V, p. 105—106 (cu multe deosebiri, pe care nu le mai semnalăm).

[43] Documentul citat de Xenopol — datat greșit 1633 — este unul din puținele în care se vorbește de femei avînd rolul de jurători într-un proces de divorț. Maria era fiica vornicului Ivașco Băleanu, nu Golescu. Vezi DRH, B, vol. XXV, p. 7—8 (documentul este redatat ⟨1635⟩).

[44] Domnul nu putea osîndi la moarte „cînd și cum îi plăcea", ci doar pentru vini sau greșeli majore, precum: hiclenia (trădarea), omuciderea etc. El trebuia să țină seama de unele obiceiuri ce alcătuiau „legea țării" sau „obiceiul pămîntului". Este adevărat că domnul putea manifesta uneori o anumită „fantezie juridică", un anumit arbitrar, după cum afirma H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, Buc., 1969, p. 17—40, dar acest arbitrar se manifesta îndeosebi în hotărîrile sale și ale sfatului cu privire la stăpînirea pămîntului.

[45] Despre cazul Forster și motivele uciderii sale — fără îndoială o mare greșeală a lui Rareș — vezi amănunte la Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527—1546)*. Buc., 1978, p. 61—62. Forster a fost ucis de Anton, pîrcălabul de Cotnari, în Moldova, unde nu i s-a dat posibilitatea să se disculpe de acuzarea de trădare și incitare la rebeliune a locuitorilor din Bistrița-Năsăud.

[46] Veniturile țării erau considerate pînă în sec. XV ca aparținînd domnului; așa se explică faptul că în tratatul încheiat de Bogdan al II-lea, domnul Moldovei, cu Didrich Buczacki, starostele Podoliei, la 2 dec. 1449, domnul prevede cazul cînd va fugi „împreună cu vistieria noastră", pe care o considera proprietatea sa personală (M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 748).

Primele semne de diferențiere între veniturile țării (care intrau în vistierie) și cele domnești (care vor alcătui cămara domnească) datează din 1479—1480, cînd boierii munteni ai lui Basarab-Țepeluș cer brașovenilor să le restituie „acea vistierie care este a Țării Românești", pe care o capturase prin surprindere Basarab Laiotă (I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV—XVI*, Buc., 1905, p. 271).

În sec. XVII separarea între veniturile țării și cele ale domnului se făcuse; un cronicar moldovean acuză pe Dumitrașco vodă Cantacuzino de faptul că banii adunați din țară „nu-i trimetea la vistierie, să-i strîngă după obiceiul țării, ci-i strîngea în casă la dînsul" (*Letopisețele Moldovei*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 13). Se statornicise deci „obiceiul țării" ca veniturile strînse de la locuitori să fie depozitate la vistierie. Despre această problemă vezi pe larg P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc. Contribuție la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și Moldova* („Studii", 1961, nr. 1, p. 49—83).

[47] Existau trei categorii de oșteni: în „scuteală", care slujeau pentru unele scutiri de dări; cu plată în bani și alimente (mercenarii) și uzufructuari ai moșiilor domnești din garnizoanele unde își aveau sediul (slujitorii). Vezi N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, Buc., 1968. Xenopol revine la organizarea armatei în volumul IV, ed. a III-a la epoca lui Ștefan cel Mare (vezi mai jos).

[48] Textul din D. Cantemir se referă la situația domnilor Moldovei sub dominația otomană, cînd voievozii și-au păstrat intacte prerogativele de politică internă. Vezi, pentru comparație, textul din *Descriptio Moldaviae*, Buc., 1973, p. 127, care prezintă unele deosebiri față de cel reprodus de Xenopol, care nu-l citează în întregime.

Trebuie să mai adăugăm aici un fapt de care Xenopol nu se ocupă, și anume acela că, în calitatea sa de adept al monarhiei autoritare, D. Cantemir exagerează în chip evident puterea domnului, pe care o prezintă așa cum ar fi vrut el să fie, nu cum era în realitate. Vezi D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Buc., 1973,

p. 33—34 şi 130. În tratatul încheiat cu Petru cel Mare la 1711, domnul Moldovei a stipulat în art. VI: „după vechiul obicei moldovenesc, toată puterea să fie la domn". Vezi P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir*, p. 85, 99 şi „Studii", 1961, nr. 4, p. 909—914. Dezvoltarea absolutismului domnesc la noi a fost împiedicată de sistemul de succesiune la tron, ca şi de instaurarea dominaţiei otomane. Despre concepţia lui D. Cantemir cu privire la domnia autoritară şi la organizarea statului vezi Ioan Platon, *Unele idei înaintate din gîndirea politico-juridică a lui Dimitrie Cantemir* („Justiţia nouă", 1966, nr. 11, p. 69—80).

[49] Xenopol exagerează puţin cu „despotismul asiatic". Atribuţiile domniei erau limitate de drepturile şi privilegiile boierimii, care asista pe domn la conducerea statului, se bucura de privilegii de imunitate feudală şi avea la dispoziţie un aparat propriu de represiune, în stare să rezolve, fără intervenţia domniei, relaţiile cu ţărănimea aservită.

[50] Despre succesiunea la tron, respectîndu-se sistemul mixt ereditar-electiv, vezi: G. Ghibănescu, *Succesiunea la tron (Interpretare diplomatică)* („Arhiva", 1916, p. 1—7); Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor*, p. 216—222 (cap. *Succesiunea la tron*), care subliniază importanţa asocierii la domnie, „mijlocul ocolit de transmitere a dreptului de moştenire a domniei" şi *Istoria României*, II, cap. *Organizarea politico-administrativă*, par. *Domnia*.

[51] D. Cantemir precizează că, în vremurile la care se referă Xenopol, „moştenitorul la domnie fiind cunoscut de pe cînd tatăl sau fratele lui erau încă în viaţă, după moartea domnitorului nu avea nevoie, spre a se urca pe tron, decît de proclamare". Mai tîrziu alegerea s-a făcut de un sfat restrîns de boieri, care propuneau alesul lor ţării (*Descriptio Moldaviae*, ed. 1973, p. 153).

[52] Alegerea ca domn a lui Constantin Şerban a avut loc în mod cu totul excepţional, ţinînd seama de tulburările cauzate în ţară de răscoala slujitorilor nemulţumiţi. Vezi N. Stoicescu, *Matei Basarab*, Buc., 1982, p. 198—203 şi W. Zekely, *Unele precizări cronologice privind mişcările social-politice desfăşurate în ultimul an al domniei lui Matei Basarab* („Istros", 1981—1983, p. 299—330).

[53] Alegerea se făcea în adunări speciale — nu în biserică —, la care participau „boierii ţării, şi mari şi mici şi altă curte măruntă" (cum spune Gr. Ureche, ed. C. Giurescu, p. 91) sau „boierii toţi, şi mari şi mici şi toată curtea" (cum se arată în *Istoria Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu — Dan Simonescu, p. 44). Pentru detalii privind alegerea domnilor Moldovei într-o epocă ceva mai tîrzie vezi D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Buc., 1973, p. 153—157 (cap. Despre datinile de demult şi cele de azi la înscăunarea domnilor Moldovei). Vezi şi A. Golimas, *Un vechi obicei în Moldova: ceremonia întronării domnilor în cîmp*, în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*, Buc., 1944, p. 271—275.

[54] Vezi mai sus cap. III, notele 15 şi 21.

[55] Este greu de crezut această afirmaţie, ţinînd seama că în cele două ţări este vorba de stingerea vechilor dinastii şi de înlocuirea lor cu alţi suverani; în Ţara Românească şi Moldova, vechile dinastii au durat pînă în sec. XVII, în timp ce în Ungaria dinastia arpadiană s-a stins la 1301.

[56] Boierimea — clasa conducătoare în evul mediu — s-a bucurat de o deosebită atenţie din partea istoricilor în trecut, cînd au avut loc numeroase discuţii cu privire la originea ei. Vezi: R. Rosetti, *Despre originea şi transformările clasei stăpînitoare din Moldova*, Buc., 1907 (din AARMSI, s. II, t. 29, 1906—1907, p. 145—213); idem, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, Buc., 1907; N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, în *Studii şi documente*, XVIII,, Buc., 1908; C. Giurescu, *Despre boieri*, Buc., 1919; reprodus în *Studii de istorie socială*, p. 226—349 (vezi îndeosebi p. 238—239, unde este criticată opinia lui Xenopol despre originea boierimii); Al. Teodor Stoianovici, *Originile privilegiilor boiereşti* („Rev. Fundaţiilor regale", VII, 1940, nr. 11, p. 368—396); C. C. Giurescu, *Cine era boier în vechime?*, în vol. *Din trecut*, Buc., 1942, p. 172—181; I. I. Nistor, *Clasa boierească din Moldova şi privilegiile ei*, Buc., 1944 (din AARMSI, s. III, t. 26, 1943—1944, p. 511—550); D. Ciurea, *Quelques considérations sur la noblesse féodale chez les Roumains* (NEH, IV, 1970 p. 83—90); idem, *Evoluţia şi rolul politic al clasei dominante din Moldova în secolele XV—XVIII* (AIIAI, 1980, p. 159—228), care face şi o prezentare a istoriografiei problemei.

Din lectura acestor lucrări rezultă că *problemele originei, evoluţiei şi transformărilor boierimii de-a lungul evului mediu sînt departe de a fi fost rezolvate*. Există însă discuţii chiar cu privire la noţiunea de boier; C. Giurescu, de pildă, susţinea că toţi proprietarii erau boieri, opinie însuşită şi de Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV—XV*, Buc., 1973, p. 222, după care denumirea de boier „corespunde unui element fundamental..., şi anume proprietatea pămîntului, indiferent de suprafaţa lui". După cum arăta Şerban Papacostea, *Olte-*

nia sub stăpînirea austriacă, Buc., 1971, p. 211—212, opinia lui C. Giurescu este „complet eronată".

[57] A fost, totuşi, — cum arată şi Xenopol mai departe — o epocă în care boieria şi dregătoria au ajuns să se confunde, boierul fiind cel ce ocupa o dregătorie. De pildă, Radu Popescu vornicul afirmă că Antonie vodă din Popeşti (1669—1672) „au boerit boerii după cum le-au venit rînduiala" sau că Grigore Ghica reproşa boierilor din partida Cantacuzinilor că nu aveau motive de nemulţumire, deoarece „i-au boerit cu mari boerii", adică cu dregătorii (*Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, p. 152, 163). În timpul ocupaţiei austriece a Olteniei se explica într-un dicţionar întocmit pentru uzul ocupanţilor: „boier, aşadar, nu înseamnă nobil, ci dregător, după cum şi denumirea (de boier) derivă de la cuvîntul boierie, care înseamnă dregătorie" (C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, II, p. 82).

[58] Nu ni se pare că poate fi vorba de o „precumpănire firească": după cum afirma R. Rosetti, *Pentru adevăr şi dreptate*, p. 69, nobilii au cotropit dreptul de folosinţă mult mai vechi decît proprietatea boierească. Foştii cnezi, deveniţi boieri, au alcătuit „nobilimea de sînge", cum o numeşte Xenopol, alături de care s-a dezvoltat şi o nobilime de funcţii, în mare parte creaţia domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti.

[59] Încă înainte de data aşa-zisului „descălecat", în Muntenia şi Moldova se produsese deja diferenţierea socială care a dus la apariţia boierimii; în 1247, *Diploma ioaniţilor* menţionează aşa-numiţii „majores terrae", iar un document papal din 1332 aminteşte de „potentes illarum partium" din Moldova (DRH, D, vol. I, p. 45).

[60] Vezi mai sus nota 73.

[61] D. Cantemir avea în vedere faptul că în vremea sa exista nobilimea de funcţii (dregătorii) şi boierimea ce nu ocupa dregătorii; de aceea le tratează separat: boierii dregători în cap. VI şi boierimea în cap. XV din *Descrierea Moldovei*.

[62] Despre curteni, categorie intermediară între boierime şi ţărănime, mai aproape de boierimea mică, vezi pe larg N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, Buc., 1969, p. 15—59.

[63] Despre călăraşi vezi *ibidem*, p. 103—116.

[64] Afirmaţie parţial exagerată, menită să sprijine teoria atotputerniciei domneşti. De regulă, dregătorii erau aleşi dintre boieri; foarte puţini oameni de condiţie mai modestă au reuşit să parvină între dregători, şi aceasta în epoca anterioară domniei lui D. Cantemir, cînd tatăl său ridica între dregători diverşi „mojici" sau „ciocoi", ceea ce stîrnea nemulţumirea boierimii moldovene. În capitolul despre dregători, D. Cantemir recunoaşte el însuşi: „aproape că nu se înalţă la aceste dregătorii decît cei născuţi dintr-un neam mai de seamă" (*Descriptio Moldaviae*, p. 209).

[65] Vezi mai sus nota 56.

[66] Textul nu se găseşte în Miron Costin, ci în Grigore Ureche, ed. C. Giurescu, p. 252 (cu unele deosebiri).

[67] Textul l-am reprodus corect după Miron Costin, *Opere*, p. 90; în textul lui Xenopol erau multe erori.

[68] Nu totdeauna numirea într-o slujbă la curte era însoţită de dăruirea unei moşii; cel ajuns într-o dregătorie căpăta prin aceasta posibilitatea de a achiziţiona moşii fie prin cumpărări, fie prin cotropire.

[69] Este vorba de ridicarea în rîndul vitejilor a oştenilor care se remarcaseră pe cîmpul de luptă. Vezi Anton Balotă, *Vitejii lui Ştefan cel Mare* (SAI, IX, 1967, p. 43—64).

[70] Originea slavă a vechii boierimi a fost acceptată de P. P. Panaitescu (vezi nota următoare), care admite două căi de formare: boierimea veche, de origine slavă, rezultată din suprapunerea clasei conducătoare a slavilor peste populaţia autohtonă în timpul convieţuirii dintre cele două populaţii, boierime care s-a romanizat cu timpul, şi boierimea nouă, creaţia domnilor după organizarea statelor feudale. Teoria cea mai răspîndită este aceea potrivit căreia boierii sînt urmaşii cnezilor dinainte de întemeiere, cnezi care au uzurpat treptat pămîntul obştii pe care o conduceau.

[71] Despre originea termenului boier vezi P. P. Panaitescu, *Problema originii clasei boiereşti*, în *Interpretări româneşti*, Buc., 1947, p. 33—80; St. Novaković, *„Bastina" und „Boljar" in der südslavischen Terminologie des Mittelalters* („Glas srpske Kraljevske Akademije", 1913); Iurie Trifonov, *Kimî văprosa za starabîlgarskogo boliarstvo* [Problema boierimii vechi bulgare], Sofia, 1923 (din „Spisanie", Acad. Bulgară).

[72] Despre originea slavă veche a termenului jupan vezi Gh. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Buc., 1960, p. 123—133; Dragoljub

Dragojlović, *La Zupa chez les Slaves balkaniques au Moyen Age* („Balcanica", II, 1971, p. 85—115); Phaedon Malingoudis, *Die Institution des Zupans als Problem der frühslavischen Geschichte* („Cyrillomethodianum", II, 1972—1973, p. 61—76). Cu sensul de conducător feudal local, termenul jupan este utilizat pentru prima oară în inscripția din 943 care amintește de cunoscutul jupan Dimitrie. Vezi „Studii", 1951, nr. 3, p. 122—134 și „Romanoslavica", 1958, p. 88—104. Au fost însă și unii învățați care au susținut că termenul de jupan ar deriva din cuvîntul dac diurpaneus. Vezi Al. Balotă, *Burebista, Decebal, jupîn*, în vol. *Le problème de la continuité. Contributions linguistiques*, Buc., 1941, p. 119—126.

Cît privește termenul pan, de origine polonă, acesta se dădea de regulă rudelor domnilor și celor mai de seamă boieri ai țării. Importanța termenului rezultă și din faptul că uneori, în tratatele încheiate cu regele Poloniei, chiar domnului i se spunea pan; este cazul lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare Vezi M. Costăchescu *Doc. moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 625 și I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 283.

[73] Ceea ce caracterizează în primul rînd dregătoriile este lipsa unei specializări absolute a atribuțiilor lor, specializare ce se produce numai în aparatul de stat modern. În afară de atribuțiile principale ale dregătoriei pe care o dețineau și de la care își luau numele, fiecare dregător putea îndeplini, din porunca domnului, diverse alte însărcinări: erau trimiși în solii peste hotare, puteau comanda armata, judecau singuri sau în grup pricinile ivite între locuitori, li se încredința strîngerea dărilor, participau la hotărnicii etc.

Nediferențierea atribuțiilor administrative între dregătorii curții domnești rezultă și din faptul că fiecare dintre aceștia putea fi ispravnic (executor) al unei porunci domnești, indiferent de natura ei. Ispravnic putea fi oricare dintre membrii sfatului, fie că era comis, vornic, logofăt etc.; el îndeplinea, în acest caz, o delegație dată ad-hoc de domn și de sfatul domnesc, care precizau în documentul respectiv limitele competenței administrative a ispravnicului.

Cu toată lipsa unei specializări absolute a dregătorilor, la unii mari dregători (banul, logofătul, vornicii, vistierul, pîrcălabii) predomină atribuțiile de ordin public, în timp ce alții (postelnicul, paharnicul, stolnicul etc.) au ca sarcini principale prestarea unor slujbe la curtea domnească.

[74] Nu se poate susține că dregătoriile „de căpetenie sînt de origine slavo-bulgară". După cum am arătat în lucrarea despre *Sfatul domnesc, „statele feudale românești nu au copiat organizarea sfatului și dregătoriilor după nici un alt stat*, ci au adoptat de la Imperiul bizantin, prin intermediul statelor sud-slave cu o organizare mai veche, numirile și în parte funcțiile acelor dregători care corespundeau unor necesități interne" (vezi p. 43—46). Este semnificativ în această privință faptul că, din cele peste 80 de numiri de funcții și dregătorii din Imperiul bizantin, în țările române nu se întîlnesc decît trei sau patru: logofătul, vistierul și, probabil, comisul și spătarul, aceasta spre deosebire de statele feudale bulgar și sîrb, care au suferit o influență directă și mult mai puternică din partea Imperiului bizantin și unde au existat numeroase denumiri de dregătorii bizantine, neutilizate în țările române.

În plus, datorită faptului că Țara Românească și Moldova au folosit ca limbă de cancelarie limba slavonă, unele numiri date dregătorilor au împrumutat haină slavonă (vornic, stolnic, clucer etc.), fără ca aceasta să însemne că erau și ele de origine slavonă. Vezi și N. Stoicescu, *Sur l'origine des grandes dignités en Valachie et en Moldavie* (RRH, 1970, nr. 3, p. 305—315), unde se resping aserțiunile istoricului bulgar P. Koledarov despre copierea de către statele feudale românești a organizării dregătoriilor după „modelul" bulgar, model pe care nici nu-l cunoaștem. Despre boierii care ocupau funcții în statul feudal bulgar vezi Ivan Dujcev, *Les boiards dits intérieurs et extérieurs de la Bulgarie médiévale*, în vol. *Medioevo bizantino-slavo*, I, Roma, 1965, p. 231—244.

[75] Despre ban vezi Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, Buc., 1965; N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 156—170.

[76] După opinia lui A. Sacerdoțeanu, *Originea băniei și a „banilor" la români* („Ramuri", 15 iunie 1967, p. 19), bănia este o veche instituție românească, banii fiind cei care încasau veniturile de la populația băștinașe pentru popoarele migratoare, începînd de la avari. Banii existau și în Croația; vezi Nicolas Homjathy, *La jurisdiction des bans de Croatie et les comitats de Hongrie* („Revue d'histoire comparée", 1947, nr. 2, p. 243—251).

[77] Despre logofăt vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 170—185. Despre originea sa vezi Charles Diehl, *Un haut fonctionnaire byzantin: le logothète*, în *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga*, Paris, 1933, p. 217—227.

[78] Despre vornic vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 185—204; în Moldova existau doi (nu trei!) mari vornici: de țara de sus și de țara de jos.

[79] După cea mai îndreptățită opinie, aceea a lui M. Lascaris, termenul de vornic sau dvornic nu este împrumutat de la sîrbi — cum afirma C. C. Giurescu

— ci este traducerea în limba slavonă, limba oficială a cancelariei și a statului, a lui *palatinus (judex curiae)*, ale cărui atribuții le îndeplinea („Byzantinoslavica", 1929, p. 225). Despre originea termenului vezi diverse alte teorii la T. Bălan, *Vornicia în Moldova*, p. 11—22.

[80] Despre postelnic sau stratornic vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 263—271.

[81] Despre vistier vezi *ibidem*, p. 217—227; numele dregătoriei nu este de origine slavă, ci bizantină. Vezi J. Ebersolt, *Sur les fonctions et les dignités du vestiarum byzantin*, în *Mélanges Charles Diehl*, I, Paris, 1930, p. 81—89.

[82] Despre paharnic sau ceașnic (în Moldova) vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 273—280.

[83] Despre stolnic — al cărui nume derivă de la slavul stolî = masă — vezi *ibidem*, p. 280—284.

[84] Despre clucer — nume ce derivă de la slavul kliuci = cheie — vezi *ibidem*, p. 284—288.

[85] Despre jitnicer — de la jitnița = hambar — vezi *ibidem*, p. 288—289.

[86] Despre comis vezi *ibidem*, p. 293—298.

[87] Despre pîrcălabi — mai numeroși în Moldova, unde au căpătat o mare importanță în vremea domniei lui Ștefan cel Mare — vezi *ibidem*, p. 204—217. Despre originea funcției vezi August Eckhardt, *Präfekt und Burggraf* („Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtgeschichte", 1926, p. 163—205).

[88] Serdarul nu este de origine sîrbă, ci turcă, de la ser = cap și dar = care ține; vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 256—260.

[89] Hatmanul — termen împrumutat de la poloni — a înlocuit în timpul domniei lui Petru Rareș pe portarul de Suceava; vezi *ibidem*, p. 247—253. Despre nume vezi Zdzislaw Spieralski *Geneza i poczatki hetmanstwa w Polsce* [Geneza și începuturile hătmăniei în Polonia] („Studia i materialy do historije wojkowosci", t. V, 1960, p. 295—348).

[90] Despre medelnicer vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 271—273.

[91] Aga a fost, începînd din sec. XVI, comandantul pedestrimii, devenind apoi șeful poliției din capitală. Vezi *ibidem*, p. 254—256 și Iolanda Micu, *Instituția agiei în Țara Românească (sec. XVI — prima jumătate a sec. XIX)* (R. Ist., 1985, nr. 2, p. 160—178).

[92] Despre șetrar vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 260—262.

[93] Despre armaș, *ibidem*, p. 227—233.

[94] Spătarul era și comandantul armatei din Țara Românească, unde era un dregător însemnat; vezi *ibidem*, p. 243—247.

[95] Portarul avea în grija sa primirea musafirilor domniei și executarea hotărniciilor în Țara Românească (*ibidem*, p. 233—237); ușarul avea ca principală atribuție primirea trimișilor Porții în Moldova (*ibidem*, p. 237—238).

[96] Comparînd documentele evocate de Xenopol cu cel emis de cancelaria lui Mircea cel Bătrîn la 10 iunie 1415, în care sînt invocați ca martori: Radu banvornic, Aga ban, Baldovin logofăt, Micul vistier, Vasea purtător de sabie (spătar), Stanciu comis, Manea stolnic și Gherghina paharnic, deci nu mai puțin de opt dregători, ajungem la concluzia că cei mai mulți dregători au apărut în documente în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, într-o epocă în care statul feudal Țara Românească a cunoscut o epocă de consolidare și organizare temeinică (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 50).

Întrucît, la începuturile vieții feudale de stat, dregătorii reprezentau în primul rînd forma de organizare a vieții de curte, este de presupus că dregătorii nu au apărut toți odată, ci pe măsură ce curtea domnească își perfecționa organizarea, odată cu dezvoltarea și consolidarea statului feudal.

Pentru buna înțelegere a problemei, iată ordinea apariției dregătorilor în documente:

	Țara Românească:	*Moldova:*
Pîrcălabul	1368 (?)	1387
Vornicul	1389	1387
Banul	⟨1389—1400⟩	1695
Stolnicul	⟨1389—1400⟩	1393
Vistierul	⟨1389—1400⟩	1400
Logofătul	⟨1390—1400⟩	1399
Paharnicul	⟨1392⟩	1408
Postelnicul	1437	1407
Spătarul	1415	1434
Comisul	1415	1435
Clucerul	⟨1469⟩	1425

Slugerul		1480	1456
Armașul	circa	1460	1489
Pitarul		1489	1476
Ușarul		—	1482
Portarul		1494	1436 (la Suceava)
Medelnicerul		1523	1463
Șetrarul		1520	1517

Majoritatea dregătoriilor — care sînt aproape toate comune celor două state feudale românești extracarpatice — au apărut în documente în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în prima jumătate a celui următor, atît în Țara Românească (10) cît și în Moldova (11), fiind completate cu noi dregătorii în a doua jumătate a secolului al XV-lea (5 și, respectiv, tot 5) și apoi în secolele XVI—XVII. Întrucît majoritatea dregătoriilor au apărut mai întîi în Țara Românească și apoi în Moldova, este de presupus o mai puternică influență a primei țări asupra celei de a doua.

[97] După cum remarca Miron Costin, în afară de ban și hatman, „celelalte dregătorii (ale Țării Românești și Moldovei) sînt toate cu aceleași numiri și cu aceleași slujbe" (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu). Ținînd seama de această asemănare, ca și de originea comună a locuitorilor Țării Românești și Moldovei, numeroși dregători erau mutați dintr-o țară în alta, aspect neîntîlnit în istoria altor state. Vezi N. Stoicescu, *Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVII: mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta* (AIIAI, 1974, p. 251—256).

[98] Vezi, spre comparație, textul din *Descriptio Moldaviae*, ed. 1973, p. 285. Xenopol sare pasajul în care se spune că prima dregătorie încredințată unui boier tînăr era aceea de postelnicel, după care „era primit și la alte slujbe de taină ale curții". Despre aceste slujbe mărunte — îndeplinite mai întîi la curtea unui mare boier și apoi la cea domnească — vezi N. Stoicescu, *Unele categorii de slujbași ai statelor feudale Țara Românească și Moldova* (SAI, XII, 1968, p. 107—212).

[99] Despre așa-numitul „cursus honorum" al dregătoriilor vezi analiza făcută de N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 68—74.

[100] În realitate, este vorba de Vasile Gheuca mare vistier în Moldova — ucis de Gheorghe Duca pentru „hiclenie" — de Hrizea Popescu, fost mare vistier al Țării Românești, membru de frunte al partidei Bălenilor, din care pricină a fost persecutat și ucis de Șerban Cantacuzino, și de un vistier (sau vistiernicel), dregător mărunt, Radu Ocnariul, ucis și el de aprigul domn (Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, p. 174—175).

Xenopol omite faptul că marii dregători aveau o serie de subalterni, din care principalii purtau titlul de al doilea logofăt, al doilea vistier, al doilea postelnic, etc., precum și numeroși alții, răspîndiți pe întinsul țării. Vezi N. Stoicescu, *Despre subalternii marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XV — mijlocul sec. XVIII)* (SMIM, 1973, p. 61—90).

[101] Observația lui Xenopol despre „precăderea boierilor netitrați", adică a boierilor fără dregătorii, este valabilă pentru perioada de pînă în a doua jumătate a sec. XV. După un calcul făcut de autorul acestor rînduri, din cei 163 de boieri care apar ca martori ai sfatului domnesc al Țării Românești din anul 1389 pînă spre mijlocul sec. XV, un număr de 91 — deci mai mult de jumătate — nu au purtat titlul de dregători, 55 au avut asemenea titluri, iar alți 17 au fost membri ai sfatului domnesc, atît în calitate de dregători, cît și fără astfel de titluri. Situația s-a schimbat în a doua jumătate a sec. XV, atît în Țara Românească, cît și în Moldova, cînd, odată cu întărirea puterii centrale, sfatul domnesc a ajuns a fi format numai din boierii care ocupau dregătorii sau din foști dregători. În Țara Românească, primul document în care toți martorii din sfatul domnesc ocupă dregătorii poartă data de 5 iunie 1494, iar în Moldova, tratatul încheiat de Ștefan cel Mare cu regele Poloniei în 1499 are ca martori 22 de dregători, numiți „boieri sfetnici ai Moldovei" (N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 51—54).

[102] Nu există un document din 1476 cu acest sfat dumnesc; singurul care are un sfat asemănător poartă data ⟨1486 sept. — 1491 oct.⟩; în textul său, numele unor dregători apar altfel decît la Xenopol: Zbiarea, Neagu, Duma, Gangur, Dragoșe vornic, Hărman, Iațco Hudici, Dajbog, Șteful pîrcălab de Hotin, Micotă (nu Micola) și Reateș, pîrcălabi de Neamț, Andreico Ciortorinschi, Grozea (nu Muste) pîrcălab de Orhei, Ion Secară pîrcălab de Cetatea Nouă, Clănău spătar (ultimii doi omiși de Xenopol), Boldur vistier, Petru stolnic, Andreico ceașnic, Eremie postelnic, Șandru (nu Sandu) comis (DRH, A, II, p. 404—405).

[103] Observație foarte justă; în această vreme începe o luptă acerbă pentru ocuparea dregătoriilor, devenite tot mai importante surse de venituri. În unele biesteme finale puse pe documentele din această epocă se spune că dacă un dregător nu va respecta porunca domnească „dregătoria lui să o ia altul" sau „boeriia lui să o ia altul", pierderea dregătoriei fiind deci considerată o pedeapsă cumplită (N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 132). Vorbind despre lupta dintre cele două partide boierești din Țara Românească, cronicarul afirmă că partida Cantacuzinilor urmărea „să depărteze pre toți boiarii de pe lîngă curte și să le ia boieriile (= dregătoriile) să le dia la ai lor, ca să fie numai ei" (Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, p. 166).

[104] Despre dregătorii amintiți în documentul din 1646: Grigore Ureche vornic, Gavril Coci hatman, Toma Cantacuzino vornic, Mateiaș Gavrilaș fost mare logofăt, Ionașco Cujbă fost mare vornic, Toader Petriceico fost mare vornic, Iorga mare postelnic, Gheorghe Coci mare ceașnic (paharnic), Iordache Cantacuzino mare vistier, Dumitru Buhuș fost mare spătar, Vasile Banu mare medelnicer, Irimia Vînculeț mare șetrar, Cehan Racoviță al doilea logofăt, etc. vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, Buc., 1971, s.v.

[105] După calcule recent alcătuite, 313 sate din cele 514 cîte apar în documentele Țării Românești pînă la 1500 s-au bucurat de imunitate. Ținînd seama că Țara Românească avea în această epocă cca 3 000 de sate, rezultă că, pentru o bună parte a teritoriului acestei țări (cca 10%), domnia renunța la atribuțiile sale și ale reprezentanților săi, ca și la perceperea dărilor și prestarea muncilor ce i se cuveneau de la locuitori, aceasta, se înțelege, în favoarea stăpînilor feudali, marii boieri și marile mănăstiri.

Din documente rezultă că scutirile de dări se acordau de obicei fiecărui boier în parte, pentru satele aflate în proprietatea sa, și că marii boieri erau scutiți doar de unele dări, plătind în schimb altele, în primul rînd birul, începînd din a doua jumătate a sec. XVI. Prima măsură de acest fel este aceea luată de Iliaș Rareș, în timpul domniei căruia au fost impuși la bir „toți boierii mari și mici... și tot sfatul" (*Cronicile slavo-române*, p. 120). Mai tîrziu, dintr-o relație de călătorie din 1587, aflăm că „marii boieri moldoveni, care stau în jurul domnului, socotesc ca cel mai mare folos și cea mai mare cinste a-l sluji pe domn fără plată (senza pagamento), în schimbul scutirii de toate dările, în afară de tribut" (per l'essentione che hanno di tutte le gravezze, ecceto che del tributo) (I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 45—46).

Pentru Țara Românească, prima măsură cu caracter general a fost luată de Mihnea Turcitul, care declara, la 8 ian. ⟨1586—1591⟩, că a fost silit să impună la bir pe toți boierii „mari și mici", pentru „haraciul cinstitului împărat și pentru nevoia și greutatea Țării Românești" (DIR, B, veac. XVI, vol. V, p. 223). Mai tîrziu, în vremea domniei lui Matei Basarab, Paul de Alep ne informează că toți boierii plăteau tributul sau haraciul „în proporție cu proprietățile și venitul lor", ceea ce arată că birul nu era un gen de capitație, cum afirmă Xenopol, ci se plătea după avere. Despre această problemă vezi și N. Grigoraș, *Imunitățile și privilegiile fiscale în Moldova (de la începuturile statului pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea* (R. Ist., 1974, nr. 1, p. 55—77).

[106] Impunerea locuitorilor birnici se făcea după avere (așa-numita „putere"), de către dregătorii numiți răbojari, crestători sau perepisnici. Dintr-un interesant document din 29 aug. ⟨1560—1567⟩, relativ la un sat din județul Gorj, aflăm că locuitorii satelor erau împărțiți în două categorii: „săraci", care erau impuși cu mai puțin, și cei „cu averi", care plăteau mai mult (DRH, B, V, p. 216). Franco Sivori — secretarul italian al lui Petru Cercel — ne informează că locuitorii plăteau bir între doi și zece scuzi anual, după avere (*Călători străini*, III, p. 14).

Impunerea se făcea prin sistemul așa-numit al cislei, care reprezenta cota parte de bir ce revenea fiecărui județ, categorie fiscală sau sat și, în cadrul acestuia, fiecărui locuitor sau fiecărei unități fiscale, denumită mai tîrziu „lude", care putea cuprinde mai mulți locuitori, după avere. Operația de repartiție a birului în cadrul satului era făcută de pîrcălab sau de bătrînii satului (DIR, A, veac. XVII, vol. IV, p. 167). Într-un document din ⟨1644—1645⟩ sătenii din Cerbureni-Argeș mărturisesc că banii și i-au cisluit între ei „pă delnițe", care nu erau egale (Arh. St. Buc., ep. Argeș, II/28; copie la Inst. de istorie „N. Iorga"). Pentru sătenii aserviți, deosebit de revelatoare este o poruncă a lui C. Brîncoveanu prin care se interzice egumenului mănăstirii de la Slobozia — Ialomița să-i cisluiască pe săteni, „ce să-și cisluiască ei dentru dînșii cum vor ști ei" (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 364).

Despre evoluția birului — principala obligație a locuitorilor — vezi D. Mioc, *Originea și funcțiile birului în Țara Românească pînă la sfîrșitul veacului al XV-lea*, în *Studii și referate privind istoria României*, I, Buc., 1954, p. 641—662;

idem, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632* (SMIM, II, 1957, p. 49—116); N. Stoicescu, *Dicționar istoric — Birul* (MI, 1972, nr. 6—7—8).

[107] Boierii — îndeosebi marii dregători — erau scutiți de unele dări, dar plăteau altele. În cunoscutul hrisov împotriva grecilor, dat de Leon vodă la 15 iulie 1631, se hotăra să nu se ia boierilor „oierit din oi, nici dijmă de în stupi, nici gorștină de în porci, nici vinărici, nici a boiarin mare, nici a mic..., ce să fie în pace cum au fost de veac" (DRH, B, XXIII, p. 240). Scutirea de dijmărit, vinărici și oierit a boierilor este adeverită și de alte izvoare (vezi N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 137), iar în *Genealogia Cantacuzinilor* — alcătuită în sec. XVIII — se susține că, „de cînd este Țara Românească", boierii și mănăstirile nu au dat vinărici și dijmărit (ed. N. Iorga, Buc., 1902, p. 150). La 7 noiembrie 1753, Constantin vodă Racoviță hotărăște să reînființeze „acel vechi obiceai", scutind de dijmărit și de vinărici pe boierii mazili, aceasta după ce unii domni dinaintea sa „stricase acel vechi obiceai" („Oltenia", II, 1941, p. 6). Cu toate acestea, din *Anatefterul* (Condica de porunci) și din *Condica vistieriei* din vremea domniei lui C. Brîncoveanu rezultă că cei 12 mari boieri ai divanului erau scutiți de vamă pentru produsele ce vor vinde „de ale casii lor", de oerit, cămănărit, gărdurărit, plătind în schimb alte dări, în primul rînd vinăriciul, văcăritul, oluchacul, tutunăritul, haraciul, seama cea mare, seama a treia, birul împrumutării etc. (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 138).

După cum a arătat D. Mioc, *La répartition des charges fiscales et le poids de la fiscalité sur les différents groupes sociaux et économiques à la fin du XVII-e siècle en Valachie*, extras din vol. *L'impôt dans la cadre de la ville et de l'Etat*, 1966, p. 305, 309—310, obligațiile fiscale ale marilor boieri erau — proporțional cu averile și veniturile lor — mult mai ușoare decît ale restului locuitorilor țării. În Oltenia ocupată de austrieci, boierii lipsiți de slujbe, din venitul cărora puteau să se hrănească, cereau stăpînirii: „să avem obișnuitul ajutor din zeciuiala tributului, astfel cum a fost întotdeauna în vigoare în Țara Românească și cum se practică și acum, care (zeciuială), întrucît va fi suportată de popor, nu va provoca nici un prejudiciu tributului anual destinat Cămării" (C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, I, p. 335).

[108] Despre scutirile de dări acordate boierilor individual vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 137—138.

[109] Despre obligațiile țărănimii față de proprietarii feudali și evoluția acestora vezi D. Mioc, H. Chircă, Șt. Ștefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIIIe siècle* (NEH, II, 1960, p. 221—252). Nu se poate spune însă că lucrul țăranilor aserviți era „fără soroc"; cuantumul său depindea de necesitățile în general reduse ale stăpînilor feudali, ca și de teama acestora că, impunînd pe săteni la obligații mai mari să nu-i silească să fugă de pe moșie. Vezi și cazurile citate de C. Giurescu, *Despre rumâni*, în *Studii de istorie socială*, p. 185—202 și Ștefan Ștefănescu, *Relațiile sociale în raport cu proprietatea funciară în țările române în secolele XII—XVI*, în vol. *Stat, societate, națiune*, Cluj-Napoca, 1982, p. 161—172 și în AUB, istorie, 1982, p. 33—43.

[110] Despre problema cnezilor vezi mai sus notele 16 și 17. Vezi și H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, p. 188—227, care face o prezentare a istoriografiei problemei, insistînd asupra faptului că unii istorici (printre care și Xenopol) au extins situația din Transilvania asupra celorlalte două țări extracarpatice.

[111] Documentele sînt publicate (cu deosebiri) în DRH, B, I, p. 62 și 72.

[112] Documentul poartă data de 14 ian. 1617 și este publicat (ca de obicei cu deosebiri) în DIR, B, veac. XVII, vol. III, p. 87—88. Printre altele, Xenopol sare unele pasaje, iar țăranii cneziți urmau a nu mai deveni vecini, nu robi.

[113] Documentul este datat 30 ian. 1425; în el este vorba de patru (nu două!) sate: Berchișești, Eremiești, Popești „și unde e jude Pașco", ultimul nefiind deci un „adaos" pentru celelalte, ci o așezare de sine stătătoare (DRH, A, I, p. 87).

[114] Pentru completarea informației vezi și cazurile invocate de H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 211—227, care arată că instituția cnezilor din Moldova era pe cale de dispariție în sec. XV, ultimul cnez în funcție fiind menționat la 1437. Pe baza calculelor făcute, cercetînd toate documentele cunoscute, autorul susține că starea socială a cnezilor a decăzut „sub presiunea schimbărilor pe care le provoacă luarea în stăpînire feudală a unor comunități teritoriale de organizație arhaică, de către o nobilime de curînd descălecată, în cadrul unui stat nou format" (p. 253).

[115] După cum rezultă din studiul competent al lui Radu Popa, *Țara Maramureșului în sec. XIV*, în această epocă existau: cnezi de sate, stăpîni de cîte

un sat, şi cnezi de vale, care aveau sub conducerea lor mai multe sate, situate pe văile rîurilor din regiune. Vezi şi idem, *Cnezii din Haţeg. Certitudini şi ipoteze* (MI, 1972, nr. 11, p. 2—9).

[116] Acest paragraf ar fi trebuit trecut după dregători şi înainte de cnezi, cu care nu are legătură.

[117] Întrucît Xenopol citează numai mărturii tîrzii despre veniturile dregătorilor, va trebui să insistăm puţin asupra acestei probleme, utilizînd datele strînse în lucrarea *Sfatul domnesc şi marii dregători*, p. 130—152 (cap. *Veniturile marilor dregători*). În această lucrare am arătat că deosebirea dintre dregătorii feudali şi funcţionarii statului modern constă nu numai în faptul că atribuţiile lor nu erau complet diferenţiate, dar şi în acela că nici un asemenea dregător — mare sau mic — nu avea leafă; veniturile dregătorilor erau realizate de la locuitori în schimbul slujbelor pe care le îndeplineau (judecăţi, strîngerea dărilor, hotărnicii etc.), din răsplătirea slujbei prestate domnului ţării cu „mila" domnească (danii de ocine, scutiri de dări), din darurile pe care le primeau de la subalterni sau de la diverşi soli străini, ca şi din concedarea de către domnie a veniturilor unor ţinuturi. Aceste venituri erau proporţionale cu importanţa dregătoriei celui care le strîngea, precum şi cu aceea a slujbei prestate. Bunul plac al dregătorilor domniei, care săvîrşeau dese abuzuri, juca şi el un rol de seamă în stabilirea acestor venituri.

La aceste venituri, considerate „legale" în evul mediu, se adăugau apoi o seamă de cîştiguri realizate din abuzurile pe care oricare dregător le putea săvîrşi, precum şi din darurile pe care le primeau de la cei cărora le făceau diverse favoruri.

În secolele XIV—XV o pondere mai mare în cadrul acestor venituri au avut-o dăruirile de ocine, precum şi veniturile (de multe ori în natură) realizate din slujbe. Foarte revelator în această privinţă este un document din 1487; dăruind mănăstirii Snagov găletăritul din judeţul Brăila, domnul arată că găleţile vor fi strînse de două slugi domneşti, numiţi găletari, care urmau să primească pentru slujba lor cîte 4 găleţi, „să le ajungă la amîndoi 8 găleţi" (DRH, B, vol. I, p. 330).

[118] Despre organizarea oraşelor vezi: N. Grigoraş, *Dregătorii tîrgurilor moldoveneşti şi atribuţiile lor pînă la Regulamentul Organic*, Iaşi, 1942; Lia Lehr, *Organizarea administrativă a oraşelor din Ţara Românească în anii 1501—1650* („Studii", 1956, nr. 2—3, p. 57—73); V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală*, p. 424—430; Valentin Al. Georgescu, *Le régime de la propriété dans les villes roumaines et leur organisation administrative aux XVe—XVIIIe siècles en Valachie et Moldavie* („Studia Balcanica", 1970); S. Goldenberg, *Le pouvoir central et les villes des Pays Roumains aux XVe—XVIIe siècles* (AIIC, 1980, p. 77—96).

Despre sigiliile vechilor oraşe din Ţara Românească şi Moldova (primele dintre ele avînd legenda în limba latină) vezi pe larg Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în *Introducere* la DIR, vol. II, Buc., 1956, p. 437—501 (cu bibliografia mai veche). Vezi şi Ştefan Gorovei, *„Am pus pecetea oraşului"* (MI, 1978, nr. 2, p. 35—38, 55), care subliniază faptul că oraşele moldovene s-au organizat după model transilvănean în a doua jumătate a sec. XIV; Renate Möhlenkamp, *Die ältesten Siegel moldauischer Städte* („Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", 1981, nr. 3, p. 337—365).

Domnia — considerîndu-se stăpîna moşiei (ocinei) oraşelor — avea dreptul să „dăruiască" aceste moşii, ceea ce a dat naştere la îndelungate conflicte între tîrgoveţi şi noii stăpîni, îndeosebi mănăstiri şi episcopii (Curtea de Argeş, Roman, Huşi etc.). Vezi mai nou Nistor Ciocan, *Procesul de înstrăinare a moşiei tîrgurilor din Moldova. Cîteva consideraţii (sec. XV—XVI)*, în *Profesorul Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iaşi, 1983, p. 59—72.

[119] Despre pietrele de mormînt de la Baia vezi: N. Iorga, *Pietrele de mormînt ale saşilor din Baia* (BCMI, 1931, p. 1—6); *Inscripţiile medievale ale României. I. Oraşul Bucureşti*, p. 502—505, 509—510, 512—514, passim. Despre vechimea aşezării lor la Baia vezi Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, *Unele opinii privind aşezarea saşilor la Baia în lumina cercetărilor arheologice* („Cerc. arheologice", 1983, p. 239—258).

[120] Nu toate atribuţiile indicate de Xenopol erau de competenţa sfaturilor orăşeneşti; de pildă, supravegherea unităţilor de măsurat şi a preţurilor (aşa-numitele narturi) se afla în grija domniei şi a reprezentanţilor săi. Vezi N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii*, Buc., 1971, p. 24—28; N. Stoicescu—Ch. Moisescu, *Tîrgovîştea şi monumentele sale*, Buc., 1976, p. 18—20.

Pentru Transilvania vezi S. Goldenberg, *Aprovizionarea şi politica de preţuri a unor oraşe din Transilvania în secolele XVI—XVII* („Acta Musei Napocensis", 1980, p. 199—217).

[121] Poporul român s-a născut creştin, nu a primit creştinismul de la bulgari, de unde a adoptat doar alfabetul chirilic. Vezi pe larg N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, p. 148—158 (cap. *Creştinarea dacoromanilor*) şi I. N. Floca, *Consideraţii privind începuturile creştinismului şi problema existenţei unei biserici organizate pe pămîntul ţării noastre* („Mitr. Ardealului", 1972, nr. 9—10, p. 698—707).

[122] Despre presupusa dependenţă de Ohrida vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 157 şi mai sus cap. III, nota 18.

[123] Despre numirea ca mitropolit a lui Iachint Critopulos din Vicina (care se găsea undeva în Dobrogea, nu în Albania) vezi C. Marinescu, *Înfiinţarea mitropoliilor în Ţara Românească şi în Moldova*, Buc., 1924 (din AARMSI, s. III, t. II, 1924); C. C. Giurescu, *Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei* (BOR, 1959, nr. 7—10, p. 673—697); M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, I, Buc., 1980, p. 239—246.

Despre identificarea Vicinei vezi mai nou: P. Şt. Năsturel, *Les Fastes episcopaux de la métropole de Vicina* („Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher", 1976, p. 33—42), care susţine că Vicina a fost la Isaccea, şi Petre Diaconu, *Păcuiul lui Soare-Vicina* („Byzantina", 1976, p. 407—447).

[124] Despre stavropighia din Peri vezi G. Moisescu, St. Lupşa, Al Filipescu, *Istoria bisericii române*, I, Buc., 1957, p. 196—199; P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română* (SMIM, IV, 1960, p. 138—140) şi Radu Popa *Zur Kirchlichen Organisation der Rumänen in Nordsiebenbürgen im Lichte des patriarchalischen Privilegiums von 1391* („Ostkirchliche Studien", 1975, nr. 4, p. 309—317).

[125] Despre împărţirea mitropoliei Ţării Româneşti între doi ierarhi vezi Petre Şt. Năsturel, *Autour de la partition de la Métropole de Hongrovalachie (1370)* („Buletinul Bibliotecii române", Freiburg, 1977—1978, p. 293—326), unde se dă şi o listă a primilor ierarhi ai Ţării Româneşti, 1359—1405. Vezi şi I. Donat, *Reşedinţele celei de a doua mitropolii a Ţării Româneşti* (AO, 1935, p. 67—76); M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 247—256.

[126] Întrucît biserica din Ţara Românească nu depindea de arhiepiscopia de Ohrida, credem că N. Dobrescu avea dreptate şi că nu este vorba de Mircea cel Bătrîn, care nici nu s-a căsătorit cu o rudă a sa. Trebuie deci să renunţăm definitiv la dependenţa de Ohrida, aşa cum am arătat în nota 18 din cap. III.

[127] Despre înfiinţarea mitropoliei Moldovei de către Petru I — nu de Iuga I — vezi mai sus cap. III, nota 20.

[128] Iosif nu era rudă cu Petru Muşat; în textul grecesc este „de acelaşi neam", adică român. Vezi precizarea lui N. Iorga, *Condiţiile de politică generală în care s-au întemeiat bisericile româneşti în veacurile XIV—XV*, în vol. *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 111. Vezi şi M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 257—268.

[129] Pentru istoricul conflictului cu patriarhia de Constantinopol şi aplanarea lui de către Alexandru cel Bun vezi amănunte la C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, p. 185—188. Scrisoarea sobornicească a patriarhului Matei — prin care Iosif era recunoscut ca „episcop adevărat", care avea dreptul „să slujească şi să sfinţească şi să facă toate ca un adevărat mitropolit" — a fost publicată de N. Iorga în Hurmuzaki, XIV/1, p. 35. Despre împrejurările grele pentru patriarhie în care a avut loc împăcarea vezi N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 112.

[130] Grigore Ţamblac nu este aceeaşi persoană cu călugărul Grigore hirotonisit la Roma, despre care vezi mai sus cap. III, nota 60. Vezi şi Muriel Heppell, *The ecclesiastical carier of Grigory Camblak*, Londra, 1979.

[131] Despre sinodul de la Florenţa vezi Petre Şt. Năsturel, *Quelques observations sur l'Union de Florence et la Moldavie* („Sudost-Forschungen", 1959, nr. 1, p. 88 şi urm.).

[132] Textul se găseşte în Miron Costin, *Opere*, p. 214 şi 236, dar în el nu este vorba despre Grigore Ţamblac.

[133] Nu se poate susţine că forma slavă a ortodoxiei a pătruns adînc în inima românilor. Dimpotrivă; în predoslovia la *Antologhionul* tipărit la Rîmnic în 1786, ierodiaconul Grigorie arăta că limba slavonă era „o limbă neştiută patrioţilor noştri", din care pricină cultura slavonă a fost o „fîntînă pecetluită", care nu a fost accesibilă decît unui număr mic de iniţiaţi (Antonie Plămădeală, *Clerici ortodocşi ctitori de limbă şi cultură românească*, Buc., 1977, p. 7).

[134] Despre organizarea bisericii ortodoxe din Transilvania există o foarte bogată literatură, în afară de disputele amintite de Xenopol în nota 157. Vezi: Silviu Dragomir, *O nouă mărturie istorică privitoare la mitropolia Bălgradului* („Transilvania", 1914, p. 99—102); Zenovie Pîclişanu, *Cronologia episcopilor Bălgradului înainte de Unire* („Cultura creştină", 1922, nr. 1—3, p. 17—29); Şt. Lupşa,

Vechea mitropolie a Ardealului. Contribuții la istoria ei în secolele XV și XVI, Sibiu, 1948; Victor Popa, *Considerațiuni critice cu privire la mitropolia Transilvaniei din secolul al XV-lea și al XVI-lea și a raporturilor ei cu Moldova* („Mitropolia Banatului", 1958, nr. 7—9, p. 387—436); Mircea Păcurariu, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, Buc., 1980.

[135] Despre persecuțiile îndreptate împotriva românilor ortodocși din Transilvania de inchizitorul Ioan de Capistrano vezi I. Lupaș, *Voievodul transilvan Ioan Huniade — „fortissimus athleta Christi"*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, Cluj, 1940, p. 70—71 și Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, ed. II-a, Buc., 1968, p. 188—189.

[136] Înainte de Ioan de Cafa și între acesta și Ghenadie din 1579 sînt cunoscuți acum numeroși alți ierarhi din Transilvania. Vezi N. Iorga, *Istoria bisericii*, ed. II-a, vol. II, Buc., 1932, p. 329—330, 339; Z. Pîclișanu, *În jurul ierarhiei românilor ardeleni în sec. XV* (RIR, 1943, fasc. II, p. 9—16); Ștefan Pascu, *Un vlădică român necunoscut — Marcu al Vadului (1557)* („Studii teologice", 1956, nr. 3—4, p. 250—254); Ștefan Andreescu, *Un ierarh necunoscut: arhiepiscopul Gheorghe* (BOR, 1966, nr. 7—8, p. 839—840); Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1972, p. 113—114, etc.

Dintre ierarhii cunoscuți amintim pe: arhiepiscopul Ghelasie, menționat la 1376, mitropolitul Ioanichie, amintit la 1479, arhiepiscopul Daniil, pomenit la 1488 etc. Vezi Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, I, Buc., 1980, p. 269—283. Faptul că unii din acești ierarhi poartă titlul de mitropolit i-a determinat pe unii istorici să susțină că mitropolia Transilvaniei a existat înainte de construirea lăcașului metropolitan de la Alba Iulia de către Mihai Viteazul. Vezi și mai sus nota 134.

[137] În realitate, primele mănăstiri au fost înființate de localnici, îndeosebi domni sau boieri; cazul Nicodim nu se poate extinde asupra tuturor așezămintelor religioase din țările române. Vezi și Vasile Iorgulescu, *Mărturii privind monahismul pe pămîntul românesc înaintea Sfîntului Nicodim* (BOR, 1983, nr. 3—4, p. 253—263).

[138] Despre rolul lui Nicodim vezi Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească* („Romanoslavica", XI, 1965, p. 236—285).

[139] Evangheliarul datează din 1404—1405. Vezi P. Șt. Năsturel, *Cuviosul Nicodim cel sfințit și odăjdiile mitropolitului Antim Critopol de la Tismana* (MO, 1959, nr. 7—8, p. 419—430).

[140] Despre toate aceste mănăstiri vezi N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Țara Românească* și idem, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor feudale din Moldova*, s.v. Tot acolo rectificarea unor afirmații despre vechimea legendară a acestor lăcașuri (Topolnița etc.).

[141] După cum a arătat P. P. Panaitescu (RRH, 1968, p. 96), cu excepția lui Grigore Țamblac, nici un om de litere bulgar nu este consemnat în țările române în evul mediu și nici un manuscris bulgar nu se găsește în bogatele colecții de manuscrise slave păstrate în bibliotecile din țara noastră. Învățatul nostru slavist răspundea în acest fel asertiunilor unui istoric bulgar, P. Atanasov, care susținea — ca și Xenopol — că, după căderea Bulgariei sub turci, numeroși oameni de litere bulgari s-ar fi refugiat la nordul Dunării, aducînd cu ei manuscrise bulgare, ceea ce ar explica, chipurile, dezvoltarea culturii slavone în țările române în sec. XV, îndeosebi în vremea lui Ștefan cel Mare.

[142] Xenopol are perfectă dreptate cînd vorbește despre „haina greoae a slavonismului". Slavona nu era înțeleasă decît de un grup foarte restrîns de dieci ai cancelariei domnești și boieri (îndeosebi logofeți); după cum remarca Antonio Posevino în sec. XVI, nici preoții nu înțelegeau nimic din cărțile slavone de cult. (N. Stoicescu, *Unitatea românilor*, p. 74). Vezi și nota [133].

[143] După cum a demonstrat Sorin Alexandrescu într-un interesant studiu, intitulat *Le paradoxe roumain* („International Journal of Rumanian studies", 1976, nr. 1—2, p. 3—19), în secolele XVII—XIX românii au urmărit să se integreze în cultura romanității apusene, acesta fiind un „mit al identității".

[144] Despre comerțul cu genovezii s-a scris destul de mult în literatura istorică română și străină: G. I. Brătianu, *Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIIIe siècle*, Buc., 1922; N. Iorga, *I Genovesi nel Mar Nero*, Genova, 1925; G. I. Brătianu, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Buc., 1929; B. T. Cîmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII—XV* („Studii", 1953, nr. 1 și 3); reprodus în *Scrieri istorice*, I, p. 47—135; Radu Ciobanu, *Aspecte ale civilizației portuare din Dobrogea la sfîrșitul secolului al XIII-lea și în secolul al XIV-lea* („Pontica", 1970, p. 297—3[illegible]); Oct. Iliescu, *Emisiuni monetare ale orașelor medievale de la Dunărea de Jos*

(„Peuce", 1971, p. 261—266); G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, Buc., 1972, p. 24—39 (cu bibliografie italiană).

Menționăm că unii autori — ca Barbu T. Cîmpina — au scos în relief îndeosebi aspectul negativ al comerțului genovez, susținînd că ar fi fost vorba doar de „jefuirea populației de la nordul Dunării de către comercianții italieni", ale căror interese „erau obiectiv potrivnice progresului" economiei din regiunile unde ei făceau comerț. În această judecată cam aspră se omite faptul că — cu toată exploatarea producției locale — comerțul genovez oferea — în condițiile vremii respective — posibilități de desfacere acestei producții. Vezi Ștefan Olteanu, *Comerțul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X—XIV* („Studii", 1969, nr. 5, p. 869—870).

[145] Xenopol exagerează puțin rolul dominației otomane asupra vieții economice, care nu a putut fi „confiscată" de turci. În viața economică, dominația Porții s-a manifestat printr-un semi-monopol asupra produselor exportate; țările române aveau obligația de a aproviziona Poarta cu unele produse (cereale, oi, seu, unt, miere etc.) și numai după ce asigurau această aprovizionare puteau exporta produsele rămase în alte țări. Despre influența negativă a dominației otomane asupra dezvoltării comerțului țărilor române vezi Al. Doboși, *Der Einfluss der türkischen Eroberungen auf den Handel der rumänischen Fürstentümer* („Leipziger Vierteljahrsschrift", 1940, nr. 3, p. 163—170); vezi și C. C. Giurescu, *Despre caracterul relațiilor dintre români și turci*, în vol. *Probleme controversate în istoriografia românească*, Buc., 1977, p. 98—122, care susține că nu poate fi vorba de un monopol turcesc, ci numai de un drept de preemțiune pentru o serie de produse, precum și Ștefan Ștefănescu, *Considerații cu privire la natura relațiilor româno-turce și impactul lor asupra dezvoltării istorice a celor două popoare* („Memoriile Secției de științe istorice a Acad. R.S.R.", 1977, p. 113—119) și Paul Cernovodeanu, *Les échanges économiques dans l'évolution des relations roumano-turques (XVe—XVIIIe siècles)* (RESEE, 1978, nr. 1, p. 81—90).

Despre exportul țărilor române în evul mediu — prezentat nu prea sistematic de Xenopol — s-a scris foarte mult, îndeosebi în ultimele decenii. Amintim aici cîteva titluri: N. Iorga, *Relațiile comerciale ale țărilor noastre cu Lembergul. Regeste și documente din arhivele orașului Lemberg*, Buc., 1900; I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV und XVI Jahrhundert*, Gotha, 1911; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, 2 vol., Buc., 1925; Lucja Charowiezowa, *Handel sredniowiecznego Lwowa* [Comerțul Liovului în evul mediu], Liov, 1925; prezentarea lui P. P. Panaitescu, RHSEE, 1926, p. 69—74; P. P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu*, în vol. *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, Buc., 1947, p. 107—129; C. C. Giurescu, *Relațiile economice dintre români și ruși pînă la Regulamentul Organic* (RIR, 1947, f. I—II, p. 1—53 + 1 h.) și extras; Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. XVI și prima jumătate a sec. XVII* (SMIM, IV, 1960, p. 223—305); G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, p. 40—56 (despre relațiile comerciale cu orașele italiene) etc.

Pentru legăturile economice cu Peninsula Balcanică a se vedea: Dinu C. Giurescu, *Ob exporte soli iz rumâinskih gosudarstvo na Balkanskii poluostrov pri feodalizme* [Exportul sării din țările române în Peninsula Balcanică în timpul feudalismului] (RESEE, 1963, nr. 3—4, p. 421—462); idem, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice din secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea* („Romanoslavica", XI, 1965, p. 167—201).

Xenopol nu vorbește despre relațiile comerciale dintre țările române, relații foarte puternice în evul mediu, cînd se ajunsese la o *adevărată unitate economică* a lor. Vezi: Ștefan Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921; Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, Buc., 1965; idem, *Legăturile economice între țările române în secolele XIV—XVI*, în *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România și a înfrățirii lor cu națiunea română. Naționalitatea germană*, Buc., 1976, p. 202—230; N. Stoicescu, *Unitatea românilor*, p. 17—23 (cap. *Unitatea economică. Relațiile economice dintre țările române;* cu bibliografie); Radu Manolescu, *Legături economice între țările române în feudalism (sec. XIV—XVIII*, în *Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, Buc., 1984, p. 253—277.

[146] Despre comerțul cu vite — îndeosebi al Moldovei — vezi G. Lăzărescu — N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 40—46.

[147] Despre bogăția de produse a țărilor române vezi relațiile călătorilor străini publicate în colecția *Călători străini despre țările române*, vol. I—III, precum și Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV—XVIII)*, Buc., 1973, p. 10—24, unde se reproduc numeroase descrieri ale călătorilor străini despre bogăția deosebită a solului româ-

nesc. Menționăm că nu toate textele călătorilor sînt reproduse corect de Xenopol; de pildă, Muriano afirmă că în Moldova „s-ar putea ține peste 100 000 de cai" (*Călători străini*, I, p. 149), nu că „numără pînă la 100 000 cai", cum citează autorul.

[148] Despre comerțul cu postavuri vezi îndeosebi S. Goldenberg, *Comerțul, producția și consumul de postavuri de lînă în țările române (sec. XIV—jumătatea sec. XVII)* („Studii", 1971, nr. 5, p. 877—894), care arată că mare parte din postavurile necesare îndeosebi nobilimii se aduceau din Apus: în sec. XV din Flandra și Brabant, iar din a doua jumătate a sec. XVI din Europa centrală. Despre catifelele și mătăsurile italiene importate, utilizate îndeosebi la confecționarea costumelor de curte, vezi valoroasa lucrare a Corinei Nicolescu, *Istoria costumului de curte în țările române*, Buc., 1970, p. 36—38, unde se reproduc desene și fotografii ale costumelor, precum și ale unor fragmente de catifea și brocart.

[149] Despre tratatul încheiat de Ivanco cu genovezii vezi M. Andreev, Vl. Kutikov, *Dogovorăț na Dobrudjanskia vladetel Ivanko s Ghenuescite ot 1387 g.*, Sofia, 1960. Textul tratatului în DIR, B, veac. XIII—XV, p. 34—40. Vezi și V. Eskenasy, *Din istoria litoralului vest-pontic; Dobrotici și relațiile sale cu Veneția* (R. Ist., 1981, nr. 11, p. 2047—2063).

[150] Despre stăpînirea genovezilor la Chilia s-a scris foarte mult. Vezi îndeosebi: P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în sec. XV și problema Chiliei* („Romanoslavica", III, 1958, p. 95—115); Geo Pistarino, *Notai Genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò (1360—1361)*, Genova, 1971; Oct. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo* („Studii", 1972, nr. 3, p. 435—462); idem, *Asperi di Licostomo la 1383* (R. Ist., 1974, p. 451—456); idem, *Notes en marge d'une monographie récente concernant la Romanie génoise* (RESEE, 1981, nr. 3, p. 451—462); Șerban Papacostea, *De Vicina à Kilia. Byzantins et Génois aux Bouches du Danube au XIVe siècle* (RESEE, 1978, nr. 1, p. 65 și urm.); Octavian Iliescu, *À la recherche de Kilia byzantine* (RESEE, 1978, nr. 2, p. 229—238) etc.

[151] Despre rolul armenilor în viața economică, îndeosebi a Moldovei, vezi H. Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a țărilor române*, Buc., 1944.

[152] La 1401 armenii aveau și o episcopie la Suceava. Vezi P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava (30 iulie 1401)* (RIR, 1934, p. 44—56).

[153] După pisania tîrzie din 1803, biserica armenească din Iași s-ar fi construit la 1395 de epitropul Haceiko, părintele Iacob din Sis, Hagi Marcari din Ciuha și Hagi Grigore. Vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic Moldova*, p. 432—433.

[154] Evanghelia a fost scrisă la Caffa în 1351, fiind dăruită bisericii armenești la 1451. Vezi Dan Simonescu, *Evanghelia armeană din Iași (1351)* („Ani", 1941, p. 337—338 + 2 pl.).

[155] Există și dregători greci mai vechi decît cel amintit la 1438; în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn activa la Tîrgoviște logofătul Filos, călugărit apoi cu numele de Filotei, care a fost ctitorul mănăstirii Bolintin și autorul unor cîntări numite „Pripeale". Vezi Tit Simedrea, *Filoteiu monahul de la Cozia* (MO, 1955, nr. 10—12, p. 526—541).

[156] Despre participarea locuitorilor din Țara Românească și Moldova la comerțul cu Brașovul vezi listele întocmite de Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, p. 259—304.

[157] Afirmația lui Xenopol despre meșteșugarii autohtoni este doar parțial valabilă; după cum au dovedit studiile posterioare apariției sintezei xenopoliene, meșteșugarii români produceau nu numai „obiecte grosolane". Vezi Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, Buc., 1969. Pentru Transilvania — neglijată de Xenopol — vezi Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Buc., 1954.

[158] Despre meșterii din Transilvania care lucrau la comanda domnilor Țării Românești și Moldovei vezi și cazurile citate de N. Stoicescu, *Unitatea românilor*, p. 23—24.

[159] Despre medicii lui Ștefan cel Mare, Radu cel Mare, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu etc. vezi amănunte la N. Vătămanu, *Voievozi și medici de curte*, Buc., 1972.

[160] Cunoaștem scrisoarea doamnei Elina, soția lui Matei Basarab, prin care cere un bărbier brașovean pentru tămăduirea domnului rănit în lupta de la Finta din 1653. Vezi T. G. Bulat, *O mărturie a doamnei Elina despre bătălia de la Finta* (RI, 1926, p. 18—19).

[161] Despre bir vezi mai sus notele 105—106.

Organizarea fiscală în evul mediu nu a fost încă studiată în ansamblul său. Vezi: Alex. Constantinescu, *Dările în secolele XIV—XV în țările române* (SAI,

23, 1973, p. 110—118); I. C. Filitti, *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a principatelor române pînă la Regulamentul organic*, Buc., 1935 (extras din „Analele economice și statistice", 1935, nr. 1—3); N. Grigoraș, *Dările personale ale populației din Țara Românească a Moldovei și dările în bani pentru turci de la întemeierea statului pînă la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359—1741)* (CI, 1980, p. 299—323; 1981—1982, p. 317—341).

[162] Vezi textul documentului din 12 ian. 1628, privind restituirea vecinilor fugiți „de după împăratul încoace", în DRH, A, vol. XIX, p. 392.

[163] Mazilii nu erau „răzeși ce se coborau din boieri", ci boierii lipsiți de slujbă. La 1737 foștii dregători din Moldova plăteau „dajdea mazilească"; totodată, se interzice celor „proști" „a se mai vîrî să se numere în ceata mazilească", care trebuia să cuprindă numai pe cei ce se dovedeau a fi de neam boieresc („Arhiva românească", t. II, ed. II-a, 1862, p. 190—194). Mazilii erau deosebiți de așa-zisele „neamuri". Divanul Moldovei preciza la 1782 că în Moldova existau „unii (boieri) ce sînt de neamuri vechi, carii strămoșii și moșii lor au stătut boieri după vremuri, cari se chiamă niamuri și aceștia sînt deosebiți și mai cinstiți din mazili, avînd și încredințate dovezi de la divan și de la domn de alegerea neamului lor și privileghiia acestora este să nu plătească dajdii și desetina să plătească boierește" (*Uricarul*, XI, p. 267).

[164] După opinia lui Franco Sivori, Petru vodă Cercel (1583—1585) realiza din vămi un venit anual de 60 000 de scuzi (*Călători străini*, III, p. 14). Unele din aceste vămi erau cedate marilor mănăstiri; de pildă, vama de la Vîlcan era încasată de mănăstirea Tismana (DRH, B, III, p. 79—80, 90—91); vama de la Cîineni era concedată mănăstirii Cozia, care avea aici proprii săi vameși, iar vama Prahovei, „care este din cumpărăturile de la Brașov", era încasată în sec. XVI de mănăstirile Glavacioc și Snagov. Pentru amănunte vezi N. Stoicescu, *Organizarea pazei hotarelor în Țara Românească în sec. XV—XVII* (SMIM, IV, 1960, p. 210—212).

[165] Dările se percepeau în natură, în muncă și în bani. Cele în natură, purtînd în actele epocii numele generic de vămi, dijme, dăjdii, se percepeau din cereale, din vite, porci, vin și stupi. Ele constituiau de obicei zeciuieli, reprezentînd 10% din produse. Dijma din cereale (mai ales grîu și orz) se numea găletărit (găleată) în Țara Românească și iliș în Moldova; dările din vitele mici purtau numele de vama oilor, oierit, gorștină de oi, iar cele din porci, vama porcilor, desetină, gorștină de porci. Darea din vin se numea vinărici în Țara Românească și desetină din vin în Moldova. Darea pe stupi, constînd în miere și ceară, se chema vama stupilor, dijma stupilor, albinărit, în Țara Românească, și desetină de stupi, în Moldova. Erau, de asemenea, dijmuite de către domnie și anumite produse animaliere; astfel, de la oile ce pășteau vara în munți se lua un anumit număr de cașuri, darea numindu-se cășărit, în Țara Românească.

Despre organizarea fiscală și diverse dări — unele amintite și de Xenopol — vezi: C. C. Giurescu, *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1927; idem, *Despre iliș* (RIR, 1937, p. 253—257); N. Grigoraș, *Ilișul — o dare plătită în Moldova și Transilvania*, în vol. *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, p. 114—121; I. Minea, *Banii calului* (CI, *1926—1927*, p. 258—259); Vlad Matei, *Impunerea și perceperea dărilor pe cai în țările române (pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea)* („Studii", 1957, nr. 3, p. 135—152); V. Mihordea, *Văcăritul, dare temporară* („Studii", 1968, nr. 3, p. 449—467); idem, *Vinăriciul domnesc și vădrăritul* („Studii", 1969, nr. 6, p. 1077—1101); G. Potra, *Despre vinărici și vinăriceri în Țara Românească* („Studii și comunicări de istorie și etnografie", Golești, 1980, p. 237—255); Mihai Lazăr, *Date și sublinieri noi cu privire la „sulgiu" și „ialoviță" în Moldova secolelor XVI—XVIII* („Hierasus", 1979, p. 131—140); idem, *Gorștina de oi în Moldova în secolele XV—XVII* („Suceava", 1981, p. 243—255); idem, *Gorștina (desetina) de porci în Moldova în secolele XV—XVIII* (*ibidem*, 1983, p. 455—470), etc.

Nu împărtășim ideea lui C. C. Giurescu, după care exista un aparat fiscal foarte dezvoltat încă din sec. XIV (*Despre vechea organizare fiscală a Țării Românești în secolul al XIV-lea*, în vol. *Probleme controversate în istoriografia română*, Buc., 1977, p. 9—12).

[166] Posada (nu posadul) nu era o taxă, ci o obligație în muncă, anume aceea de a face pază la punctele obligate de trecere care se numeau posăzi. Vezi M. Sînzianu, *Despre posadă* (RIR, 1934, p. 306—309); V. Costăchel, *Les immunités dans les Principautés Roumaines aux XIV-ème siècle*, Buc., 1947; Constantin Turcu, *Contribuții la cunoașterea posadei* (SCSI, șt. sociale, 1954, nr. 3—4, p. 408—418); Ștefan Olteanu, *Lupta pentru libertate și independență a poporului nostru în secolele XIV—XVI, oglindită în două instituții medievale românești: posada și munca la cetate* („Carpica", 1977, p. 41—50).

[167] Vezi C. C. Giurescu, *Două vechi obligații fiscale românești: cărăturile pe cai și podvoadele cu boi* (RIR, 1947, p. 229—232); I. C. Chițimia, *Histoire et*

sémantique des deux termes slaves: povoz et podvoz chez les Slaves et chez les Roumains („Slavia" 1949—1950, p. 349—361).

[168] Vînzarea animalelor de către domni — în special de aceia ai Moldovei — constituia o sursă importantă de cîştig, dar ea nu poate fi încadrată la dări, ci la export. Pentru domnia lui Alexandru Lăpuşneanu dispunem de o informaţie potrivit căreia domnul avea o mare crescătorie de vite în regiunea Răutului, de unde risipise „toate satele", pentru a-şi crea astfel o mare suprafaţă de păşune (SCŞI, istorie, 1957, p. 253—254 şi Gh. Pungă, *O scutărie domnească din vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, în „Analele Ştiinţifice ale Univ. din Iaşi", istorie, 1984, p. 43—49). Vezi şi Al. Ciorănescu, *Trei ducale către Alexandru Lăpuşneanu* (RI, 1933, p. 36—39). Pentru numărul mare de boi exportaţi din Moldova în timpul domniei lui Despot vodă vezi E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 169—170.

[169] Nu este vorba despre concedarea birului plătit de călăraşi, ci de un venit special al marelui spătar obţinut de la subalternii săi călăraşi; separat de acesta, călăraşii plăteau domnului birul sau dajdea călărăşească (N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, p. 106—107 şi 288). În schimb, boierilor dregători li se conceda strîngerea dărilor din judeţe, operaţie din care realizau mari profituri. Vezi amănunte la N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 143—147.

IPOTEZELE ASUPRA DESCĂLECĂRII MUNTENIEI

Ipoteza lui D. Onciul [1]. Cea dintîi pe care voim s-o supunem unei analize critice, ca acea care pune originea statului muntean mai departe de cuprinsul lui teritorial, este acea a lui D. Onciul care desface acest stat unitar al Munteniei din acel al Imperiului valaho-bulgar din Peninsula Balcanului. În rezumat, părerea lui Onciul este următoarea: românii din *Bulgaria și Valahia*, din titulatura împăraților Asănești, s-ar referi, pentru Valahia, la Muntenia de astăzi, încît Asăneștii ar fi fost împărați ai Bulgariei și Valahiei de dincoace de ea. Cînd mai tîrziu Muntenia se desface din Imperiul valaho-bulgar și se constituie în stat deosebit, dispare și termenul de Valahia din titulatura imperiului sud-dunărean, rămînînd numai un stat bulgăresc[1].

Nu poate fi supus la nici o îndoială faptul stăpînirii bulgărești la nordul Dunării în vremile *intîiului Imperiu bulgăresc*, întemeiat de Asparuch în 687, slăbit mult prin cucerirea Bulgariei dunărene de împăratul bizantin Tzimiskes (969—976) și desființat desăvîrșit la 1018 de Vasile al II-lea Bulgaroctonul[2] [2]. Tocmai însă pe cînd puterea bulgară se întuneca la Dunăre, se ridică în Panonia și apoi în Transilvania și asupra regiunii transalpine a Munteniei puterea ungurească care se substituie, parte la stăpînirea, parte la suzeranitatea bulgărească a stătișoarelor românești din cuibul Carpaților și de pe marginile acestor munți[3]. Rămășițele regiunii nord-dunărene — partea cîmpului — cade tot pe atunci sub jugul pecenegilor (970), înlocuit mai tîrziu prin acel al cumanilor (1057), încît de acolo înainte, întrucît nu mai găsim nici o încercare a Imperiului valaho-bulgar de a recîștiga posesiile de la nordul Dunării ale întîiului Imperiu bulgăresc, nu mai este cu putință de închipuit vreo stăpînire a Asăneștilor la nordul fluviului care să se fi substituit stăpînirilor intervenite în răstimpul întunecării puterii bulgărești. Se înțelege că ieșirea poporului român din sfera politică a bulgarilor nu a stins înrîurirea culturală în biserică și limba scrisă, primită de la ei în vremile întîiului lor imperiu, deoarece înrîuririle culturale nu au nevoie de cadrele politice pentru a se introduce sau a se menține [3].

---

[1] D. Onciul a tratat această chestie în mai multe rînduri: întîi în studiul *Radu Negru și originile principatului Țării Românești*, în „Conv. lit.", XXIV, 1890 și XXVI, 1892; apoi în *Originile Principatelor Române*, 1899 și în sfîrșit în *Titlurile lui Mircea (Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile sale)*, în „Conv. lit.", XXXVI, 1902.

[2] Mai sus, vol. I, p. 272, cap. *Bulgaria nord-dunăreană*.

[3] Vol. I, cap. *Ungurii*.

Dar puterea Bulgariei reînvie mai tîrziu, după aproape 200 de ani, în 1185, într-o formă nouă, cea valaho-bulgară, sub dinastia aromână a Asăneştilor.

Teoria că înfiinţarea statului muntean a provenit din o desfacere din acel de peste Dunăre *are deci în vedere statul valaho-bulgar*[4].

Iată argumentele de căpetenie pe care se reazimă părerea lui Onciul: „La răscoala urmată sub Asăneşti se însoţiseră şi românii de la nordul Dunărei, deoarece mărturisiri din cele mai vrednice de credinţă arată că, după înfrîngerea suferită în prima luptă, Asan şi Petru se retraseră peste Dunăre în Ţara Românească şi cu ajutor de la *românii de dincoace* şi de la vecinii cumani, arătaţi ca numeroşi în oştirile Asăneştilor în toate războaiele lor următoare, Asan şi Petru repurtară victoria asupra Imperiului bizantin“[5].

Textul lui Nicetas Choniates, singurul scriitor bizantin pe care se întemeiază sprijinirea şi singurul care aminteşte împrejurarea, nu *pomeneşte* însă *prin nici un cuvînt de români,* ci vorbeşte exclusiv numai de cumani. Choniates spune anume că „Petru şi Asan s-au repezit spre Dunăre şi, luntrărind-o, s-au dus la vecinii lor *cumanii*“, repetînd arătarea mai jos cu cuvintele că „barbarii ce întovărăşeau pe Asan (adică românii din Haemus), trecînd Dunărea, se *întîlniră cu cumanii* şi strînseră acolo mare mulţime de soţi de arme ⟨aliaţi⟩ după voie şi se întoarseră în patria lor Mysia ⟨Moesia⟩ [...] Aducînd cu sine *gloatele ajutătoare ale cumanilor* ca pe nişte cete de duhuri [...], (au hotărît) să întregească ⟨unească⟩ domnia valahilor (de peste Balcani) şi a bulgarilor ⟨într-una singură⟩, precum a fost odinioară“[6] [4].

În tot cursul acestei arătări a scriitorului bizantin la care D. Onciul se rapoartă pentru a-şi întemeia părerea, nu se găseşte nici *o vorbă despre românii ce ar fi venit din nordul Dunărei împreună cu cumanii, spre a ajuta valahilor lui Asan.* De unde-i ia D. Onciul?

Fără îndoială că românii se aflau pe acel timp la nordul Dunării, şi anume chiar în Muntenia; dar noi am văzut că ei ocupau mai ales partea de sus, muntoasă a ţării[7], şi nu este de închipuit că Asan şi Petru să fi căutat ajutorul lor prin Carpaţii munteni sau poate chiar în Transilvania, cînd ei aveau la îndemîna lor pe cumani, chiar pe malurile Dunării. În orice caz, izvorul citat de D. Onciul nu pomeneşte de românii de la nordul Dunării.

Tot atît de puţin încheietoare este arătarea lui D. Onciul, îmbogăţită cu multe citate, despre prezenţa *cumanilor alăturea cu valahii* în oştirile asăneşti.[8] Dacă cumanii apăreau în acele armate ca ajutor de la nordul Dunării, valahii erau acei din Haemus care se răsculaseră

---

[4] Această teorie nu este nouă; înainte de Onciul, ea a fost sprijinită de mai mulţi istorici, începînd cu Cantemir. Vezi istoricul ei în Onciul, *Originile*, p. 158.

[5] Vezi Onciul, *Originile,* p. 27 şi *Titlul lui Mircea,* în „Conv. lit.“, **XXXVI,** 1902, p. 33, 34.

[6] Nicetas Choniates, ed. Bonn, p. 485 şi urm.: „Ο Πὲτρος δηλαδὴ καὶ Ασὰν... τὸν Ἴστρον ὥρμησαν καὶ τοῦτος διαπλωισάμςνοι τοῖς ἐκ γειτόνων Σκύθαις (numele cumanilor în autorii bizantini) προσέμιξαν.; οἱ δὲ περὶ τὸν Ασάν βάρβαροι τὸν Ἴστρον διαβὰντες καὶ τοῖς Σκύθαις σημμίξαντες πλεῖστον ἐκεῖθεν συμμαχικὸν καθὼς ἤροῦντο στρατολσγήσαντες εἰς τὴν πατρίδα Μυσίαν... λεγεῶνας πνευμάτων τὴν ἐκ Σκυθῶν ἐπαγόμενοι σύναροιν... περιβαλοῦνται... τὴν τῶν Μυσῶν καὶ τῶν Βουλγάρων δυναστείαν εἰς ἕν συνάφουσιν ὡς πάλαι ποτέ ἦν, οὐδαμῶς ἠνείχσντο".
Cităm în text traducerea lui G. Murnu, *Din Nichita Acominatos Honiatul,* în „Analele Acad. Rom.“, [Mem. Secţiei istorice] s. II, t. XXXIII, 1906, p. 25—26 (381—382). D. Onciul părăseşte pentru acest singur loc bunul său obicei de a reproduce în original textele pe care se întemeiază. De aceea, l-am reprodus noi.

[7] Mai sus, vol. I, p. 424.

[8] *Originile*, p. 129.

chiar de la început și nu erau valahii de la nordul Dunării, pentru care D. Onciul nu poate aduce nici o dovadă a împărtășirii ‹participării› lor la răscoala Asăneștilor.

D. Onciul adaugă însă la acest argument, pe care l-am văzut că nu poate fi menținut, un altul tot atît de puțin temeinic, susținînd că din corespondența papei cu Ioniță reiese că valahii din Imperiul valaho-bulgar se aflau în vecinătatea Ungariei, deoarece se pomenește de niște neînțelegeri de hotare între Bulgaro-Valahia și Ungaria. Valahia Imperiului româno-bulgar, pentru a fi vecină cu Ungaria, susține D. Onciul, trebuie să fi fost la nordul Dunărei [5], ceea ce, după d-sa, se mai întărește și prin mărturia călugărului francez de Rubruquis ‹Guillaume de Rubrouck›, care, în enumerarea țărilor tributare tătarilor, *coborînd spre Constantinopol, pune întîi Valahia lui Asan, apoi Bulgaria, iar cînd le înșiră în chip invers, de la Constantinopole în sus, pune întîi Bulgaria și după ea Valahia.* Valahia lui Asan, încheie D. Onciul, fiind arătată ca situată la miazănoapte de Bulgaria și vecină cu Ungaria, nu poate fi decît Țara Românească.[9] [6]

Mai întîi, în corespondența dintre Ioniță și papa Inocențiu al III-lea, termenii de Bulgaria și Valahia se aplică totdeauna la *totalitatea imperiului lui Ioniță, fără nici o deosebire teritorială,* încît nu se poate scoate din ea nici un argument pentru întinderea Valahiei lui Asan în Muntenia noastră. Cît despre călugărul Rubruquis, el spune anume că „tătarilor [le] sînt supuse de la gura Tanais-ului către apus, *pînă la Dunăre,* toate țările (deci de la nordul fluviului), dar și *peste Dunăre (adică la sudul ei) către Constantinopole sînt: Valahia, care este țara lui Asan, și Bulgaria cea mică*" (cea mare era Bulgaria de lîngă Volga).[10]

Apoi cînd Rubruquis spune anume că Valahia lui Asan se află la *sudul Dunării,* cum să poată fi ea strămutată, prin argumentare, *la nordul ei?*

Argumentul cel întîi al lui Onciul cade fiindcă izvorul la care se îndreaptă nu pomenește faptul raportat; al doilea pentru că documentul spune tocmai dimpotrivă.

Să vedem celelalte argumente:

D. Onciul adaugă că, „în timpul năvălirii tătărești, Țara Românească era încă unită cu Bulgaria în imperiul Asăneștilor. Din această cauză cronicarul persan al acestei năvăliri, Fazel Ullah Raschid ‹Rășid od-Din›, dă Țării Românești numele de țara bulgarilor. *Această Bulgarie de la nordul Dunării este învederat identică cu Valahia Imperiului româno-bulgar al Asăneștilor.*[11] Cronica lui Raschid spune însă lămurit că „în primăvara anului 1240 (corect 1241), principii mongoli *trecură munții Galiției pentru a intra în țara bulgarilor și a ungurilor*".[12] Prin munții Galiției nu se pătrunde însă în Muntenia, ci în Transilvania. Această de pe urmă țară rămăsese cu numele de Bulgaria din amintirea stăpînirii asupra ei a întîiului Imperiu bulgăresc. Numai după ce tătarii coboară toată întinderea Transilvaniei de la Rodna pînă la Brașov, Bugek, unul din capii lor, trece în Muntenia Mare asupra ducatului Karaulaghilor al voevodului Seneslau.

---

[9] *Ibidem,* p. 28—29.

[10] Hurmuzaki, *Doc.,* I, p. 265: „Etiam *ultra Danubium versus Constantinopolim* Valahia quae est terra Asani et minor Bulgaria". Rubruquis scria în Franța, prin urmare la nordul Dunării.

[11] *Originile,* p. 36.

[12] Mai sus, vol. I, p. 418.

Dacă acest argument al lui D. Onciul ar fi de primit, el ar dovedi *prea mult*, anume stăpînirea Imperiului româno-bulgar și asupra Transilvaniei, care era însă în chip învederat pe la 1204 sub acea a ungurilor. Această întindere a denumirii de Bulgaria asupra regiunilor românești de la nordul Dunării fiind o *reminiscență* a stăpînirii vechi bulgărești asupra acestor regiuni, nu poate dovedi nimic în ceea ce privește o stăpînire *efectivă* a Asăneștilor în acele părți [7].

Mai aduce D. Onciul în sprijinul teoriei sale și împrejurarea că regii unguri, după o luptă purtată cu Ioan Asan al II-lea în anul 1230, înființează la hotarele Imperiului valaho-bulgar, „către părțile Bulgariei", banatul unguresc al Severinului, luînd regii Ungariei de atunci înainte și titlul de regi ai Bulgariei și Cumaniei. Această intitulare a regilor unguri nu s-ar putea explica altfel, după D. Onciul, decît prin aceea că Banatul Severinului întinzîndu-se și asupra unei regiuni din Oltenia (județul Mehedinți), iar această regiune fiind pe atunci stăpînită de bulgari și cucerită de unguri de la dînșii, le-ar fi dat dreptul a se intitula și regi ai Bulgariei[13]. Dar D. Onciul singur amintește despre o cucerire anterioară făcută de unguri în hotarele Imperiului valaho-bulgar pe la rîul Sava. Cu toate că stăpînirea acestui din urmă teritoriu fu mai tîrziu pierdută de unguri, regele lor păstră titlul alipit de această cucerire trecătoare și pentru timpurile de mai tîrziu[14], după cum astăzi se menține în titulatura împăraților Austriei zadarnica pomenire a Imperiului Ierusalimului.

Între argumentele cele două dintîi și acele cercetate în urmă există însă o desăvîrșită împoncișare ⟨împotrivire⟩, deoarece cele dintîi cată să dovedească existența *Valahiei* nord-dunărene sub domnia Asăneștilor, iar acestea din urmă pun în învederare numele de *Bulgaria* pentru aceiași întindere de pămînt. Din faptul că Muntenia s-ar fi numit *Bulgaria* și că era cunoscută sub acest nume, regii Ungariei luîndu-și chiar titlul de regi ai Bulgariei din cauza unei cuceriri în hotarele ei, nu se poate scoate existența unei *Valahii* a Asăneștilor la nordul Dunării.

Mai adaugă D. Onciul însă și considerația că împăratul Ioniță al româno-bulgarilor ar vorbi într-o scrisoare a sa către papă despre principii din imperiul său și întrucît în Bulgaria nu s-ar afla pomenit de scriitorii bizantini decît un singur principat, acel al lui Chrysos, cu capitala sa Prosacon ⟨Prosakos⟩[15], ar urma că ceilalți principi să fi fost voevozii din Oltenia și Muntenia Mare, predecesori lui Lytuon ⟨Lîtovoi⟩ și Seneslau din 1247. Din faptul că Choniates — căci el este singurul izvor asupra acestor împrejurări — nu *vorbește* de alți principi, nu se poate conchide că nu au *existat* astfel de vasali ai lui Ioniță peste Dunăre în Imperiul valaho-bulgar; logica nu învoește o asemenea încheiere.

D. Onciul mai recurge în sfîrșit și la alte combinații de fapte, foarte iscusite, din care ar trebui să rezulte că închinarea Basarabilor olteni către Radu Negru al tradiției, închinare pe care d-sa o primește, nu poate însemna decît închinarea către împăratul româno-bulgar; că numele de Negru vodă nu ar fi decît personificarea domnitoare a negrilor valahi, care la rîndul lor ar fi dobîndit acel nume de la negrii cumani și negrii tătari, acest din urmă popor obișnuind a boteza cu epitetul de *negru* popoarele și țările supuse, iar cu *alb* pe acele stăpîni-

[13] *Originile*, p. 42—44.

[14] Vezi Onciul, *Titlul lui Mircea*, în „Conv. lit.", XXXVI, 1902, p. 37—38, nota 3.

[15] *Originile*, p. 35. [Vezi și *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, Buc., 1975, p. 293 și urm.].

toare. În privința aceasta, D. Onciul se deosebește de Hasdeu, care admite că epitetul de *negru* dat acestor popoare, cum și Mării Negre și prin urmare și descălecătorului Munteniei, ar proveni din înțelesul fals de negru ce se dădea cuvîntului *arab* din numele propriu *Basarab*.[16]

D. Onciul mai susține că ungurii nu numesc niciodată pe Asănești împărați ai Bulgariei și Valahiei și că tot așa fac și papii în corespondența lor cu ungurii, nedînd acel titlu Asăneștilor. Lucrul nu este exact: papa Inocențiu al III-lea, într-o scrisoare către arhiepiscopii din Ungaria, vorbește de „Bulgarorum et Blachorum ecclesia".[17] Prin altă scrisoare, din 1204, papa dojenește pe regele Ungariei Emeric că nu a învoit dusul și întorsul unui legat apostolic „in Bulgariam et Blachiam".[18]

Toate aceste argumente, sintetizate într-o singură întinsoare a gîndirii, pot produce oarecare efect asupra minților nedeprinse cu construirile logice și istorice. Cugetătorul competent însă se va întreba totdeauna ce siguranță istorică se poate trage dintr-o ipoteză care nu este întemeiată cel puțin pe fapte statornicite, ci numai pe presupuneri tot ipotetice, precum interpretarea titlului de rege al Bulgariei al regelui maghiar, apoi pe întinderea stăpînirii Asăneștilor la nordul Dunării, precum și pe fapte dovedite învederat ca neexistente, ca ajutorul pe care românii nord-dunăreni l-ar fi dat lui Petru și Asan, sau pe arătarea lui Rubruquis despre existența unei Valahii la nordul fluviului ca țară a lui Asan, cînd el spune lămurit tocmai lucrul dimpotrivă.

În contra însă a întregii acestei ipoteze a desfacerii Munteniei din Imperiul Asăneștilor se opune un fapt netăgăduit: succesiunea capitalelor Munteniei de la nord la sud, care au fost, cum s-a văzut, întîi orașul din munți, Cîmpulung, scoborîndu-se după aceea capitala din nord către Dunăre, întîi la Argeș apoi la Tîrgoviște și în sfîrșit la București, indicînd deci o obîrșie a statului muntean în munții Carpați, iar nu, precum ar cere-o ipoteza lui Onciul, o întemeiere din valea Dunării și deci o urcare a acestor capitale de la fluviu către munți.[19]

În afară de aceasta, ipoteza lui Onciul este răsturnată de înseși faptele aduse de d-sa pe calea unor alte ipoteze. Prima condiție de verosimilitate a unei ipoteze este însă ca ea să fie armonică, adică să nu înfățișeze contraziceri înlăuntrul ei, nici în mintea celui ce o închipuiește. Anume, D. Onciul admite, interpretînd prea larg documentul din 1285, că Lytuon ⟨Litovoi⟩ din Oltenia ar fi cucerit voevodatul lui Seneslau din stînga Oltului, refuzînd a plăti regelui unguresc tributul *pentru această nouă a lui agonisită;* că în urma acestui refuz, ar fi fost atacat de magistrul George, omul regelui, care l-ar fi bătut și ucis, și că fratele lui Lytuon, Bărbat, și-ar fi răscumpărat iertarea de la rege prin mari sume de bani, în urma cărei intrare a lui în supunere *ar fi păstrat și ducatul lui Seneslau* [8]. În puterea acestei interpretări, D. Onciul admite, ce e drept la început numai ca probabil, că „Bărbat să fi unit într-un singur principat ambele voevodate de pînă atunci".[20] Aiurea însă D. Onciul schimbă această probabilitate în fapt neîndoelnic, spunînd că „Lituon, pînă atunci numai voevod al

[16] Onciul, *Originile*, p. 198; Hasdeu, *Istoria critică*, p. 93 și urm.
[17] *Originile*, p. 39.
[18] Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 36 și 40. Compară Onciul, *Titlul lui Mircea,* în „Conv. lit.", XXXVI, [102], p. 34, nota 2.
[19] Vezi mai sus, p. 21—22.
[20] [D. Onciul], *Titlul lui Mircea,* în „Conv. lit.", XXXVI, 1902, p. 43.

Olteniei, unește ambele voevodate într-un singur stat. Astfel *Basarabii din Oltenia devin întemeietorii principatului a toată Țara Românească"*.[21]

Documentul din 1285, căruia D. Onciul îi dă această interpretare, spune însă numai atît că „Lytuon voevodul împreună cu frații săi, prin a lor necredință, ocupaseră pentru ei o parte oarecare din regatul nostru, aflătoare peste munți, și nu se îngrijeau a ne da tributurile ce ni se cuveneau din acele părți. Mai ades numitul nostru magistru George a fost trimis de noi contra lui Lytuon, pe care (George luptîndu-se cu cea mai mare credință contra răzvrătitului) l-a ucis, iar pe fratele său, Bărbat, l-a prins și l-a adus înaintea noastră, de la care am făcut să se stoarcă o sumă nu mică de bani și astfel tributul nostru din acele părți ne-a fost iar reîntregit".[22] [9] Răscoala lui Lytuon nu a avut deci de scop cucerirea voevodatului român de dincoace de Olt, ci s-a mărginit la refuzul tributului cuvenit regelui Ungariei pentru *voevodatul* său din Oltenia; de aceea și regele vorbește numai de „tributum *restauratum*".[23]

Dar, admițînd chiar această interpretare a documentului din 1285, ar urma, după D. Onciul, că *statul muntean să fi fost întemeiat de Basarabii olteni,* chestie în care vom vedea că D. Onciul pare a primi — în fond cel puțin dacă nu și în formă — părerea lui Hasdeu; dar, pe de altă parte, tot D. Onciul susține că *„Asăneștii sînt acei ce au pus temelia statului român din stînga Oltului și lor li se închină Basarabii din Oltenia"*[24] și lămurește încă gîndirea sa prin următoarele adaosuri explicative: anume că „preponderența părții răsăritene (Muntenia Mare) nu ar fi putut proveni de la Basarabeștii olteni înșiși; ea emană de la o domnie anterioară lor în această parte răsăriteană, cum arată și tradiția despre închinarea Basarabilor."[25]

Apoi care din cele două sprijiniri este cea adevărată: cucerirea ducatului lui Seneslau din Muntenia Mare de către Basarabii din Oltenia, prin care acești Basarabi devin întemeietorii principatului a toată Țara Românească, sau predominarea anterioară a Asăneștilor asupra Munteniei Mari, cărora Basarabii vin să li se închine? Căci amîndouă nu pot sta împreună deoarece se exclud mutual. În adevăr, Muntenia n-a putut fi înființată decît sau de olteni sau de Asănești.

---

[21] [Idem], *Originile,* p. 51; compară *Radu Negru,* în „Conv. lit.", XXIV, 1890, p. 555: „Bărbat (după ce este iertat de regele maghiar) *unifică cele două ducate în unul singur"*.

[22] Hurmuzaki, *Doc.,* I, p. 454; 1285: „Lythway vayuoda, unacum fratribus suis, per suum infidelitatem aliquam partem de regno nostro, ultra alpes existentem, pro se occuparet et proventus illius partis nobis pertinentes (provenientes) nullis amonitionibus reddere curabat, sepedictum magistrum Georgium contra ipsum misimus, qui cum summo fidelitatis opere, pugnando cum eodem, ipsum interfecit, et fratrem suum nomine Barbath, captivavit et nobis adduxit; super quo nos [non] modicam quantitatem pecunie fecimus extorquere [...] tributum nostrum in partibus eisdem nobis fuit restauratum" [DRH, D, I, p. 31]. Compară cu alt document din 1288 (Hurmuzaki, I, p. 483). Vom vedea mai jos cum din o interpretare analogă, extensivă și imaginară, a altui izvor, Hasdeu scoate cucerirea Făgărașului de către olteni.

[23] C. Kogălniceanu, *[Cercetări critice cu privire la istoria românilor]. Basarab I zis Negru Vodă [întemeietorul Țării Românești,* Buc.] 1908, p. 7. E straniu că, după această sănătoasă interpretare, să găsim pe C. Kogălniceanu susținînd tot înființarea statului muntean prin o cucerire a unui Basarab venit din Oltenia. De ce atunci să nu admită că Lytuon, voevodul oltean, ar fi cucerit voevodatul lui Seneslau? Toate argumentele lui Kogălniceanu se zdrobesc față de faptul vasalității Olteniei față cu Muntenia Mare [Este vorba de supunerea banoveților olteni față de voievodul de la Argeș].

[24] *Radu Negru,* în „Conv. lit.", XXXVI, 1892, p. 37.

[25] *Originile,* p. 34.

Aceste șovăiri ale gîndirii lui Onciul sînt rezultatul încercării sale de a-și sprijini ipoteza desfacerii Munteniei de statul Asăneștilor numai pe fapte așa de puțin dovedite și așa de puțin concludente.

Ipoteza lui Hasdeu. — Hasdeu critică cu destulă vioiciune părerea lui Onciul; dar acea susținută de el — și către care alunecă și D. Onciul în contrazicerea la care se expune — că descălecarea statului muntean și-ar avea obîrșia în Basarabii din Oltenia, nu are o tărie mai mare decît ipoteza lui Onciul.

Încă în *Istoria critică*, Hasdeu cercase să răstoarne cu totul „fabula despre Radu Negru ca întemeietor al Țării Românești“[26], susținînd că Radu Negru este domnitorul cel adeverit istoricește ca domnind mai tîrziu, după constituirea statului muntean, și pe care fantezia poporană îl aruncase îndărăt la originile lui. Cu toate aceste, Hasdeu nu tăgăduește luarea în stăpînire a Munteniei Mari de către un voevod coborît din Făgăraș; dar susține că acest voevod era originar din Oltenia și că, după ce el cuprinsese Făgărașul, a fost nevoit „din motive strategice“ a întinde stăpînirea lui și asupra județelor Muscel și Argeș, punînd astfel bazele statului muntean [10]. Pentru a pune această primă piatră la anevoiosul sistem al teoriei sale, Hasdeu recurge la o interpretare absolut arbitrară a cuvintelor scriitorului bizantin Cinamus, care, cum am văzut aiurea, spune că în întreita expediție organizată de împăratul Manuil Comnen contra ungurilor, „Leon Vatatze cu o armată tot atît de puternică, *în care se afla mai ales un număr însemnat de valahi, care se zic a fi o colonie italică, fu trimis dintr-o altă parte, din spre Marea Neagră, pe unde ungurii nu fuseseră niciodată atacați*“. Hasdeu vrea să înțeleagă indicația „din spre Marea Neagră“[27] ca însemnînd Oltenia, în contra sănătoasei interpretări care ar indica Moldova, deoarece Oltenia nu este așezată înspre Marea Neagră [11].

Hasdeu, siluind textul în această privință, îl întinde fantastic în toată rămășița concepției lui, susținînd că din ele ar rezulta că *„oltenii de la Severin, profitînd de dușmănia dintre Imperiul bizantin și regatul maghiar, se aliază cu cel dintîi și cuprinde Făgărașul“*. Interpretarea lui Hasdeu nu-și găsește nici umbra unui sprijin în cuvintele lui Cinamus, deoarece din aceste cuvinte tot ce se poate scoate științificește este numai că valahii din armata lui Vatatze erau *din partea locului pe unde el atacă*, încheiere ce noi am și tras-o din ele pentru a arăta aflarea unei poporații românești în Moldova pe vremurile lui Cinamus.[28]

Lui Hasdeu însă îi trebuia ca acest cuceritor al Făgărașului să se coboare în Muntenia pentru a întemeia aici scaunul domniei acestei țări. Referindu-se atuncea la tradiție, el afirmă că „între anii 1200—1210 un Bas-*arab* (de aici numele de Negru, și de Radu Negru, prin aruncarea la începuturi a figurii istorice a tatălui lui Mircea), năvălește anume din Țara Făgărașului în Muscel și apoi gradat asupra celorlalte județe mai din șes“.[29]

Așa expunea Hasdeu în 1875 înființarea statului muntean de către un Basarab din Oltenia, care venise însă din cucerirea lui, Făgărașul,

---

[26] *Istoria critică*, p. 116. Compară *Radu Negru*, în *Etymologicum Magnum*, IV, p. XIX și urm.
[27] Locul întreg mai sus, vol. I, p. 437, unde este reprodus în notă și textul grecesc.
[28] Vol. I, p. 437.
[29] *Istoria critică*, p. 116.

pentru a întemeia Muntenia Mare. Hasdeu menţine concepţia lui fundamentală, a descălecării statului muntean din Oltenia, şi în ultima lucrare mai întinsă a vieţii lui, studiul asupra lui Radu Negru, studiu pe care-l dă ca o supremă sforţare a minţii lui, ca un „*nec plus ultra* după măsura puterilor sale“, fiind convins că a reuşit pe deplin „în dezlegarea acestei anevoioase probleme“.[30]

În acest studiu, Hasdeu părăseşte părerea unei cuceriri „vultureşti“ a judeţelor de sus ale Munteniei Mari prin zborul unui Basarab oltean din Făgăraş şi atribuie descălecatul Munteniei domnitorului Alexandru Basarab, pe care-l face să domnească mai bine de jumătate de veac, 1310—1364 [12]. Hasdeu repetă în mai multe rînduri că acest domnitor este „*adevăratul şi marele întemeietor al statului Ţării Româneşti*“.[31] Cum se face însă, faţă cu o asemenea sprijinire, că Hasdeu să privească şi pe Radu Negru cel adevărat, fiul lui Alexandru şi tatăl lui Mircea cel Mare, ca pe *autenticul întemeietor al statului muntean?*[32] Care din doi puse temelia acestui stat: Alexandru Basarab sau fiul său Radu Negru „cel adevărat“?

Este de observat apoi că aici nu mai avem a face cu o evoluţie a ideilor lui Hasdeu, precum a fost lucrul cu Basarab cel anonim, care zboară vultureşte din Făgăraş, pe cînd Hasdeu scria *Istoria critică*, şi Alexandru Basarab din *Etymologicum Magnum*, — şi care lucrări sînt despărţite printr-un răstimp de 18 ani (1875—1893), — ci *atribuirea întemeierii Munteniei cumulativ lui Alexandru Basarab şi fiului său, Radu Basarab, se face în aceeaşi lucrare, la depărtare numai de 100 de pagini*. Nu este vorba aici de evoluţie, ci de curată contrazicere.

Este curios de constatat identitatea rătăcirilor lui Onciul cu acelea ale lui Hasdeu; ambii cad în păcatul de a atribui descălecatul Munteniei la două feluri de personaje: D. Onciul Basarabilor olteni şi Asăneştilor, Hasdeu lui Alexandru şi lui Radu Basarab.

Hasdeu însă cade într-o altă contrazicere şi mai bătătoare la ochi, cum se întîmplă totdeauna cînd ştiinţa îşi ia datele din combinări mintale şi nu din puternicul izvor al faptelor care controlează şi menţin adevărul pe tărîmul lumii aevea. Anume, Hasdeu stabilise în *Istoria critică* un fapt pînă atunci neobservat de nimeni, anume că Basarab care domnea în Muntenia în 1332 este dat într-o diplomă din acest an a regelui Carol Robert napolitanul ca fiul lui *Tugomir* (Thocomer); că acest Basarab, dat fără nume de botez de diploma citată, era Alexandru Basarab, se vede din cronica contemporană a lui Ioan de Kikullew.[33] Hasdeu menţine cu oarecare mulţumire — cum era şi în drept să o facă — această părere care este adeverită şi documentar şi în studiul său asupra lui Radu Negru, unde spune că „*în Istoria critică eu cel întîi am constatat numele tatălui lui Alexandru Basarab, menţionat într-o diplomă din 1332 de la regele unguresc Carol Robert, sub numele de Tochomer*“. Hasdeu deci admite şi în *Etym. Magnum* — şi

---

[30] *Etymologicum Magnum*, IV, precuvîntare, p. I.
[31] *Ibidem*, p. CCIII. (?)
[32] *Ibidem*, XXIII.
[33] Fejer, *[Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis]*, VIII, 3, p. 625. Reprodus de Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 1, p. 625: „În terra transalpina per Basarab filius Thocomery“. Că era vorba de Alexandru Basarab, se vede din Ioan de Kikullew, cronicarul ungur contimporan, reprodus în cronica lui Thurocz (Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, p. 217): „Alexander Waiwoda, transalpinus qui tempore quodam Caroli Regis (1307—1342), rebellaverat et per multa tempora in rebelionne permanserat“.

nici nu se putea altfel — că *Alexandru Basarab era fiul lui Tugomir Basarab.*[34]

Hasdeu însă făcînd, în acest studiu, din Alexandru Basarab întemeietorul statului muntean și voind cu orice preț să mențină părerea lui că descălecarea Munteniei a purces din Oltenia, avea nevoie neapărată de a arăta pe *Alexandru Basarab ca originar din Oltenia* și, sub presiunea acestei nevoi, Hasdeu uită de paternitatea stabilită de el în persoana lui Tugomir Basarab și făurește lui Alexandru Basarab, după cronici, o alta, aceea a lui Mircea (altul decît Mircea cel Mare), ce ar fi fost voevod sau poate ban al Olteniei. Hasdeu susține această nouă paternitate în mai multe locuri; așa el zice în unul din ele că „sub Mircea Vodă trebuie să fi început deja a se ilustra *fiul său Alexandru* care nu mai era copil“, adăogînd cîteva rînduri mai la vale că, „pe cînd Mircea era reținut în Hațeg, *fiul său Alexandru,* viitorul întemeietor al statului Țării Românești, începuse a se căli la luptă“.[35] Aiurea Hasdeu mai întărește această filiațiune spunînd că *„românățeanul Basarab Mircea Vodă era tatul lui Alexandru vodă“.*[36]

Întrebăm și aici, cum am făcut-o mai sus — cînd am găsit pe Hasdeu sprijinind doi întemeietori ai Munteniei, pe Alexandru Basarab și pe Radu Basarab, sau cînd am aflat pe D. Onciul atribuind descălecatul Munteniei cînd Basarabilor olteni, cînd Asăneștilor — care din doi? Care din doi este tatăl lui Alexandru Basarab: Tugomir din documentul lui Carol Robert, sau Mircea din cronici? Noi nu stăm nici un moment la îndoială pentru a respinge paternitatea dată de tradiție ca fiind a lui Mircea și a admite pe acea a lui Tugomir, dovedită documentar.

O ipoteză însă, pentru a se putea menține și a aștepta confirmarea ei prin descoperiri ulterioare, trebuie cel puțin să nu cadă în contrazicere cu fapte dovedite ca existente, căci atuncea ea trebuie respinsă chiar de la început, lucru ce vom vedea că se întîmplă tocmai cu descălecatul Țării Românești din Oltenia.

Această ipoteză cade anume în cea mai bătătoare contrazicere cu faptul bine adeverit al situației Olteniei de *stat vasal supus Munteniei Mari,* în decursul întregii istorii a acestei țări, cum s-a dovedit lucrul mai sus.[37]

Dar dacă închinarea Olteniei sub Muntenia Mare este un fapt mai presus de îndoială, *cum se poate împăca această închinare cu întemeierea statului muntean prin voevozii Olteniei?* În acest caz ar trebui, după logica minții omenești, ca Muntenia să fi fost supusă Olteniei, iar nu ca raportul să fie tocmai dimpotrivă. Trebuie însă observat că atunci cînd spiritele cele mai de seamă se contrazic, fie cu ele însele, fie cu faptele, aceasta este totdeauna un semn că adevărul a fost lovit și că el își răzbună nesocotirea sau nenimerirea lui prin încurcăturile în care pune mințile ce nu sînt în stare să-i limpezească firea.

---

[34] *Etymologicum Magnum,* IV, p. CLXX. Alexandru Basarab este arătat în mai multe alte documente ca fiul unui alt Basarab, în care document el este numit Alexander Bazarati (la genitiv, arătînd deci pe tatăl). Apoi inscripția pusă pe mormîntul lui Alexandru Basarab, la Cîmpulung, în 1364, inscripție descoperită de Tocilescu și controlată de D. Onciul, spune că înmormîntatul Alexandru voevod era fiul marelui Basarab voevod (Onciul, *Originile,* p. 181).

[35] *[Etymologicum Magnum],* p. CLXXXIV—CLXXXV.

[36] *Ibidem,* p. CCIII.

[37] Mai sus p. 67.

Prin urmare, nici ipoteza lui Onciul cu desfacerea statului din acel al Asăneştilor, nici acea a lui Hasdeu, a întemeierii Munteniei de către Basarabii olteni, nu se pot susţinea şi de aceea am primit ca cea mai apropiată de adevăr ipoteza descălecării din Ardeal [13].

NOTE ŞI COMENTARII

[1] Despre contribuţia lui D. Onciul la lămurirea problemei întemeierii statelor feudale româneşti vezi Ştefan Ştefănescu, *La formation de états roumains dans la conception de Dimitrie Onciul* (RRH, 12, 1973, p. 5—19) şi N. Stoicescu, *„Descălecat" sau întemeiere*, p. 111—112, 123—124.

[2] Despre problema dominaţiei bulgare la nordul Dunării vezi vol. I, p. 321, nota [2].

[3] După opinia lui P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine et sa importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga, 1931, p. 2, românii au adoptat limba slavonă în secolele X—XI, înaintea cuceririi Transilvaniei de către unguri. În primele secole de creştinare, dacoromanii apoi românii au folosit în biserică limba latină. Vezi P. Şt. Năsturel, *Une réminiscence romaine de la messe latine à l'époque de la liturgie slave* („Romanoslavica", 1958, p. 198—209).

[4] Vezi traducerea corectă în FHDR, III, Buc., 1975, p. 259—260. Ţinînd seama de faptul că în textul lui Choniates se afirmă că vlahii lui Asan s-au unit cu cumanii de la nordul Dunării „şi înrolînd de acolo mare mulţime de aliaţi, după plac, s-au întors în patria lor", istoricii au văzut în aceşti „aliaţi" pe românii de la nordul fluviului, amintiţi şi cu alte ocazii alături de cumani. Vezi Ştefan Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, p. 18—19.

[5] Despre această problemă vezi mai nou Stelian Brezeanu, *„Imperator Bulgariae et Vlachiae". În jurul genezei şi semnificaţiei termenului „Vlachia" din titulatura lui Ioniţă Asan* (R. Ist., 1980, nr. 4, p. 651—674), care arată că Vlahia din titlul lui Ioniţă „nu are nimic a face cu teritoriile româneşti nord-dunărene". Vezi, de asemenea, C. C. Giurescu, *Despre Vlahia Asăneştilor*, Cluj, 1931 (extras din *Lucrările Institutului de geografie al Universităţii din Cluj*, IV).

[6] Vezi pe larg A. Sacerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle*, 1930 (extras din „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", 1929, p. 161—335), care arată că, în sec. XIII, Vlahia se întindea pe ambele maluri ale Dunării, sub două denumiri: Ţara Asăneştilor, în dreapta Dunării, şi Vlahia propriu-zisă, în stînga fluviului.

[7] Teoria lui D. Onciul a fost respinsă şi de alţi istorici, în primul rînd de B. P. Hasdeu, care a arătat că nu există nici o probă despre o stăpînire bulgărească la nordul Dunării, nici înainte, nici după Asan şi că „această teorie nu se dovedeşte absolut prin nimic" (*Negru vodă. Un secol şi jumătate din începuturile Ţării Româneşti*, Buc., 1898, p. 578). Răspunzînd lui Hasdeu, D. Onciul a precizat că nu a susţinut o stăpînire bulgărească, ci dominaţia Asăneştilor ca stăpînire românească (*Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoţeanu, I, p. 618—619).

Vezi şi introducerea lui Alexandru Elian la *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, p. XXVIII, care arată că D. Onciul — tributar legendelor create de D. Cantemir — s-a bazat pe un document dovedit fals de I. Bogdan şi că „din aceste construcţii şubrede şi evident anacronice n-a mai rămas nimic". Meritele lui A. D. Xenopol în această problemă au fost subliniate recent de Nicolae-Şerban Tanaşoca, *Din nou despre geneza şi caracterul statului Asăneştilor* (R. Ist., 1981, nr. 7, p. 1299—1300); idem, *De la Vlachie des Assénides au second empire bulgare* (RESEE, 1981, nr. 3, p. 582—583).

[8] Despre aceste împrejurări vezi A. Sacerdoţeanu, *Comentarii la diploma din 1285 privind pe magistrul Gheorghe* (AUB, istorie, 1957, p. 27—43).

[9] Vezi textul latin şi traducerea corectă în DRH, D, vol. I, p. 31—33.

[10] Împins de bogata sa fantezie, Hasdeu a căutat să suplinească datele incerte ale tradiţiei cu acelea ale imaginaţiei sale; el a creat astfel o întreagă dinastie a Basarabilor, existentă încă din sec. V, şi a susţinut că aceştia ar fi trecut din Oltenia în Făgăraş pe la 1160—1180, ar fi ocupat apoi Muntenia, pe la 1200—1210, după care s-au întins încet spre mare, pe la 1270—1280. După opinia sa, statul Ţara Românească nu ar fi fost întemeiat de un singur domn, fiind opera succesivă a mai multora, dintre care cel mai însemnat a fost Basarab. Vezi A. Sacerdoţeanu, *Concepţia istorică a lui B. P. Hasdeu* („Studii", 1957, nr. 5, p. 151 şi urm.).

[11] Textul lui Kinnamos a fost interpretat în mod diferit de istorici, cei mai mulți considerînd că este vorba de vlahii din Paristrion, zonă aflată în cuprinsul Imperiului bizantin, de unde se puteau face recrutări de ostași. Vezi mai nou: P. Șt. Năsturel, *Valaques, Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Comnène* („Byzantina", 1969, p. 177—180); E. Stănescu, *Les „Blachoi" de Kinnamos et Choniates et la présence militaire byzantine au Nord du Danube sous les Comnènes* (RESEE, 1971, nr. 3, p. 585—593); I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, III, p. 160—162; N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, p. 198—199.

[12] Este vorba de o confuzie între Basarab I și fiul său, Nicolae Alexandru (1352—1364), existentă și în cap. II.

[13] Mai este o ipoteză „mai apropiată de adevăr" decît cele trei expuse aici, și anume *alcătuirea statului feudal Țara Românească de către voievozii de la Argeș*, așa cum au dovedit-o cercetările mai noi, citate în notele editorului.

Cît privește opinia lui A. D. Xenopol despre „descălecatul" Țării Românești, ar trebui să adăugăm aici o explicație necesară, și anume aceea că „ceea ce tradiția numește «descălecat» nu este altceva decît un curent de emigrare de populație din Transilvania la sud de Carpați, care, deși nu el a creat statul Țara Românească formațiuni politice românești existînd aci cu mult înainte de data «descălecatului» — a avut un rol însemnat în creșterea potențialului uman al organizațiilor politice românești de la sud de Carpați, a fost un factor important în unificarea lor". Este deci foarte posibil ca acreditarea ideii de „descălecat" să fie legată de un anumit moment de intensificare a emigrației populației din Transilvania la sud de Carpați (Ștefan Ștefănescu, *Mișcări demografice în țările române pînă în sec. al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Buc., 1968, p. 194—195.)

În concluzie, deși statul feudal Țara Românească nu s-a format printr-un „descălecat", nu se poate nega faptul că trecerile de populație de la nord la sud de Carpați au contribuit la întărirea potențialului uman de aici; *la baza tradiției „descălecatului" stau tocmai aceste emigrări de locuitori.* Vezi și mai sus cap. I, nota 3.

[PREFAȚA LUI A. D. XENOPOL LA VOL. IV, ED. A III-A]

Sub titlul *Epoca lui Ștefan cel Mare* am cuprins timpul luptelor celor mari ale Moldovei pentru păstrarea neatîrnării, lupte care sînt o vrednică urmare a celor susținute de Muntenia sub Mircea cel Bătrîn și înaintașii săi. Cum s-a frînt însă brațul țării de la sud, așa s-a istovit de puteri și acel al țării de la nord, așa că ambele au căzut la sfîrșit, Muntenia întîi, Moldova mai în urmă, sub atotbiruitoarea spadă otomană.

Amintirii fratelui meu Filip
și surorii mele Maria

[PARTEA II-A]

EPOCA LUI ȘTEFAN CEL MARE, 1457—1504

CAP. I

VLAD ȚEPEȘ ȘI TINEREȚEA LUI ȘTEFAN [1]

Par. 1. Ștefan ocupă tronul moldovenesc

Luptele cu Petru Aron. — Petru al III-lea Aron, bătînd și ucigînd pe Bogdan al II-lea, tatăl lui Ștefan cel Mare, acesta scăpase în Muntenia, unde găsise adăpost și ajutor la curtea lui Vlad Țepeș [2] care domnea pe atunci în acea țară și care îi dădu mijlocul de a răzbuna moartea tatălui său, alungînd din scaun pe unchiul său Petru. Ureche ne spune anume că „rădicatu-s-au de la Țara Muntenească Ștefan vodă [...] cu multă mulțime de oaste muntenească și din țară adunați și au intrat în Moldova ⟨țară⟩ și, silind spre scaunul Sucevei, i-au ieșit înainte Petru vodă Aron [pre Siret], la sat la Doljești [la Tină] și s-au lovit în ziua de Joia Mare, april 12, și înfrînse Ștefan vodă pe Aron. Ci Aron vodă nu se lăsă [cu atîta], ci de iznoavă s-au bulucit și al doilea rînd se lovi cu Ștefan la Orbic, [3] și iarăși izbîndi Ștefan vodă și prinse pre [Petru vodă] Aron și-i tăe capul, după ce au domnit doi ani“.[1]

Ștefan cel Mare, punînd mîna pe putere în Moldova, la *12 april 1457, în ziua de Joia Mare*[2], el a putut să fie ajutat de *Vlad Țepeș* al Munteniei la urcarea sa pe tron, deoarece Vlad domnea în Muntenia încă din 1456. În contra lui, totuși, îndreptîndu-și în curînd armele, vom vedea că Ștefan cel Mare adaugă, pe lîngă nerecunoștință, și greșeala cea mai mare politică a întregii sale vieți, greșeala făptuită în iuțeala tinereții și pe care o plăti în urmă cu cele mai grele încercări.

Petru Aron fugind în Polonia, căreia tocmai în anul de mai înainte îi făcuse acel jurămînt prin care supunea toate puterile vii ale poporului moldovean supremației polone, regele Cazimir al IV-lea crezu de cuviință să ajute fostului său vasal, neputînd cunoaște scopurile lui Ștefan. Domnul Moldovei pustiește atunci Pocuția, iar Polonia, fiind încurcată în război cu ordinul teutonic, se arătă plecată a recunoaște pe Ștefan de domn, ceeace convenea și lui Ștefan care avea nevoie de a-și asigura tronul său de curînd dobîndit. Se face deci o împăcare între regele Poloniei și Ștefan al Moldovei, acesta făgăduind regelui a-i recunoaște suzeranitatea, încît regele nu mai avea nici un interes a-l scoate pe Ștefan; ba din contră, lăsîndu-l în scaun, însă adăpostind pe Petru Aron în Polonia, trebuia să mențină pe Ștefan în ascultare, prin teama

---

[1] Ureche, în *Letopisețe*[*le țării Moldovei*, ed. M. Kogălniceanu], I, [Iași, 1852] p. 117 [ed. C. Giurescu, p. 42—43]. Cf. critica lui N. Popovici, *Chronique d'Ureche*, p. 37—38. Ureche arată greșit că Ștefan ar fi tăiat pe Petru Aron, după cum vom vedea mai jos.

[2] Stabilirea anului urcării lui Ștefan cel Mare în scaun înfățișează oarecare greutăți. Vezi Adaosul de la sfîrșitul volumului acestuia.

unui concurent periculos, politică pe care am văzut-o pusă și mai înainte în lucrare de regii Poloniei față cu Moldova.

Prin actul de împăcare încheiat în 1459 se hotărăște ca Ștefan să recunoască supremația craiului polon, iar regele să nu învoiască lui Petru Aron a se apropia mai mult de hotarele Moldovei decît pînă la Smotriț ⟨Smotricz⟩. Prin actul de închinare, Ștefan făgăduia regelui de a nu se îndrepta către alte părți, nici a avea pe altcineva de domn, ci a sluji numai regelui și regatului polon și, cînd va fi de nevoie, a-i da ajutor contra păgînilor, iar regele să-l înconjure cu favoarea sa și să-l apere ca pe supusul său, după obiceiul cel vechi.[3]

În 1462 se reînnoiește tratatul între Ștefan și Cazimir, prin care reînnoire, între altele, se îndatorează Ștefan a nu răpi la el nici o parte de pămînt (se înțelege din Polonia) și a declara de fără putere toate actele și dresele care ar putea aduce vreo daună regelui polon — o renunțare indirectă la stăpînirea Pocuției.[4]

Astfel începe Ștefan cel Mare cariera lui politică, prin recunoașterea supremației polone, necesitate neînlăturabilă pentru acele timpuri. Ce era să se dezvolte din aceste mici și obișnuite începuturi, [4] se putea cunoaște tot atît de puțin ca și forma și mărimea arborelui viitor din odrasla ce răsare din pămînt. Și, cu toate acestea, atîta se putea prevedea chiar din primele ei zile că domnia lui Ștefan va fi războinică, căci spune Ureche: „Ștefan vodă, gătindu-se de [mai] mari lucruri să facă, nu cerca să așeze țara, ci de războae se gătea, că au împărțit oștii sale steaguri și au pus hotnogi și căpitani [5], carele toate cu noroc i-au venit".[5]

Această măsură nu displăcea unui timp războinic, unor oameni pentru care lupta crîncenă, necontenita șovăire între viață și moarte era mai trebuincioasă decît aerul pasărilor și peștilor apa. Se vede că, chiar în luptele cu Aron vodă, Ștefan arătase semnele înainte mergătoare ale strălucitei sale cariere militare. El bătuse în struna timpului și ea dăduse un sunet armonios. Poporul moldovenesc îl primi cu brațele deschise; la locul numit *Direptate* se săvîrși alegerea lui. La întrebarea făcută de el însuși dacă vroesc moldovenii să le fie domn, țara adunată izbucni într-un lung strigăt de bucurie, din care se putură culege cuvintele: „În mulți ani de la Dumnezeu să domnești".[6]

Ștefan, văzîndu-se stăpîn peste Moldova, s-a gîndit întîi a împăca clasa boierească cu domnia lui, atrăgînd boierii către el. Chiar în 1458, al doilea an al suirii lui în scaun, așa de numeroși se adunaseră boierii în jurul lui Ștefan, că nu-i mai putea cuprinde pe toți în documentele lui [6].

Pe lîngă Aron mai rămăseseră numai cinci credincioși, dintre care însă unul mare și însemnat, logofătul Mihail [Mihu], marele învîrtitor de treburi al acelor timpuri, acel care fusese trimis de Petru Aron să stăruiască la turci pentru iertarea tributului cerut. Acest boier este trimis tot de Aron, înaintea împăcării lui Ștefan cu polonii, în „Basarabia" (Muntenia) împreună cu un nobil polon, Muzylo de Buczacz, desigur pentru a pune la cale o uneltire contra domnului Moldovei, urzită împreună cu Polonia, după cum se vede lucrul dintr-un sinet dat de Muzylo

---

[3] Dogiel, *[Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae]*, I, [Vilnae, 1758—1763] p. 602; reprodus în Hurmuzaki, *Doc.*, II/2, p. 126, și în I. Bogdan *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, [Buc.], 1913, p. 266—269. Asupra atacului Pocuției vezi citatele în [I.] Nistor, *Die Moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, 1910. p. 65.

[4] Vezi citatele în I. Nistor, *op. cit.*, p. 46.

[5] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 118 [ed. C. Giurescu, p. 43—44].

[6] Ureche, loc. cit.; ed. critică a lui Popovici, p. 38.

logofătului Mihail pentru o sumă de bani împrumutată de la el „cînd mergeam împreună călări în Basarabia". Că această călătorie a lui Mihail fusese făcută împotriva intereselor lui Ştefan se vede de pe aceea că Mihail nu se întoarce din Basarabia în Moldova, ci trece în Polonia, de unde în zadar încearcă Ştefan a-l readuce în ţară, spunîndu-i în salvconductul ce-i eliberează în anul 1460 că „de lucrurile ce trebuie uitate şi care se vor fi întîmplat în Basarabia ⟨Ţara Basarabilor⟩ sau oriunde în altă parte, de acele lucruri şi de orice alte duşmănii nu ne vom mai aduce aminte în vecii vecilor".

Se vede, însă, că logofătul Mihail se ştia prea vinovat faţă de Ştefan deoarece el nu dă urmare chemării, ci rămîne în Polonia, cum o dovedeşte un alt salvconduct eliberat lui de Ştefan mult mai tîrziu, tocmai în 1478. În acest nou salvconduct, Ştefan restituie lui Mihail deocamdată satele lui de pe Siret şi îi făgăduieşte a-i înapoia şi celelalte, dacă va fi credincios.[7]

Petru Aron nu se putea împăca însă cu felul adăpostirii încuviinţate lui de curtea polonă şi care semăna mai mult a închisoare. El fugi din Polonia în Ungaria, care-l sprijinise în mai multe rînduri în domniile sale anterioare. Ştefan, simţind de adăpostirea lui în Ardeal, înfruntă şi mînia regelui unguresc, precum nu se temuse de fulgerele polone, şi pătrunde în Transilvania, vroind să silească pe voevodul acestei ţări, Sebastian de Rozgon ⟨Rozgony⟩[8], de frica năvălirii, a preda pe rivalul său în mîinile sale. Matei Corvin (1457 ⟨1458⟩—1490), regele Ungariei, fiind tocmai pe atunci ocupat cu Boemia şi ameninţat de turci, nu putu să-l întîmpine, încît, neavînd cine să i se împotrivească, după multă pradă ce au făcut, „s-au întors înapoi fără nici o sminteală", însă şi fără a pune mîna pe duşmanul său. Expediţia s-a întîmplat în anul 1461.[9]

Matei, auzind de năvălirea lui Ştefan în Ardeal, se hotăreşte să dea un sprijin mai activ pretendentului Petru şi trimite în anul 1462 o scrisoare voevodului Transilvaniei, în care îi spune: „Am auzit că Petru, voevodul Moldovei, este la voi, de unde noi, din oarecare pricini binecuvîntate, am dori a-l avea în palatul nostru. Cerem dar de la voi şi vă rugăm să-l trimiteţi pe numitul Petru cît mai curînd la noi; aceasta vă va fi şi vouă de favoare şi lui de folos".[10] Totuşi Matei nu poate da urmare gîndului său de răzbunare contra domnului Moldovei

---

[7] N. Iorga *[Istoria lui] Ştefan cel Mare*, [Buc., 1904], p. 71; [I.] Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 271. Sinetul lui Muzylo din april 1461 (Uljanicki, *Materialî*, II, p. 98). Salvconductul întîi din 1460 iunie ⟨ianuarie⟩ 12 (Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 269) [DRH, A, II, p. 127—128]; salvconductul al doilea din 1468 şi cel de-al treilea din 1470 (Bogdan, *op. cit.*, p. 305 şi 349): cf. N. Iorga, *Ştefan cel Mare*, p. 71. Observăm că sinetul care trebuie să fie anterior salvconductului întîi, deoarece acesta pomeneşte de cele petrecute în Basarabia, este desigur rău datat din 1461, adică posterior salvconductului care e din 1460. Se poate însă ca sinetul, care, după cuprinderea lui, a fost dat în timpul călătoriei, dar este datat din Sniatyn, să fi fost scris după întoarcerea lui Mihai şi a lui Muzylo în Polonia şi poate deci să fi fost dat chiar după salvconductul lui Ştefan din 1460.

[Înainte de 1460, la 13 sept. 1457, Ştefan cel Mare ruga pe Mihu să revină în ţară, promiţîndu-i: „nu vom pomeni nici o dată, în veci, cît vom trăi, de lucrurile şi întîmplările trecute, ci te vom milui şi te vom ţine la mare cinste, iar satele, adică ocinele tale, toate ţi le-am întors". Vezi I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 259].

[8] Numele voevodului Ardealului a fost aflat de mine într-un document din Biblioteca din Pesta, *Manuscrisele lui Pray*, vol. XIV, p. 20. Era voevod al acelei ţări încă din 1453 (*ibidem, Manuscrisele Kopriniane*, I, p. 111).

[9] Ureche, în *Letopiseţe*, p. 121 [ed. C. Giurescu, p. 44]. Data este indicată de *Cronica putneană* („Arhiva istorică", III, p. 6). [*Cronicile slavo-române*, p. 61].

[10] *Epistolae Mathiae regis*, Cassoviae, 1764 (apud Picot, *Chronique d'Ureche*).

decît mai tîrziu, în 1467, fiind pînă atunci ocupat cu regularea daraverilor boeme.

Ştefan, înduşmănindu-se cu ungurii, trebuia să restrîngă încă legăturile cu polonii, spre a găsi la vreme de nevoie ajutorul trebuincios. El face deci în 1462 un act de închinare către regele polon, legîndu-se a nu recunoaşte alt stăpîn decît pe regele polon, a-i păstra nestrămutată credinţă, a-i apăra cinstea şi interesele, a nu se amesteca în duşmăniile contra lui, ci, dimpotrivă, a-i da de ştire despre ele, a-i sta personal în ajutor contra tuturor duşmanilor şi altele de acelaşi fel. Se mai îndatoreşte Ştefan către demnitarii poloni trimişi de rege, şi anume Stanislav din Leopol, Muzylo din Camenița şi notarul regelui, cneazul Jan Lanka, a nu slobozi pe fiul hanului tătăresc pe care Ştefan îl avea în prinsoare, nici litvanilor, nici basarabenilor (muntenilor), nici turcilor, nici ungurilor, ci numai regelui polon. Tot în acea zi jură şi mitropolitul Teoctist şi boierii lui Ştefan credinţă polonilor şi [promit] de a reține pe domnul lor de la vreun act de duşmănie contra regelui Cazimir.[11]

Chilia. — De abia se întorsese Ştefan din expediția lui în Ardeal şi îl vedem că atacă Chilia, cetate ce se afla pe atunci în stăpînirea Munteniei unită cu acea a Ungariei.

Această cetate trecuse în decursul timpului, de la întemeierea principatelor încoace, în mai multe rînduri de la o țară la alta. Aşa, pe timpul lui Mircea, ea era fără îndoială în stăpînirea muntenilor, deoarece Mircea se intitulează domn al ambelor laturi ale Dunării, pînă la Marea cea Mare. Pe timpul lui Alexandru cel Bun ea este a Moldovei, probabil în urma unei cesiuni voluntare din partea lui Mircea către proteguitul său Alexandru, care fusese pus de el în scaunul Moldovei; căci am văzut că în tratatul de la Lublau, prin care regii Ungariei şi ai Poloniei plănuiau împărțirea Moldovei, se vorbeşte de Chilia ca de o cetate moldovenească ce era să vină în partea Moldovei pînă la Petru al III-lea ⟨al II-lea⟩ care, în anul 1448, pentru a mulțămi ungurilor despre sprijinul dat întru căpătarea domniei, dă cetatea lui Ioan Corvin de Huniade, care o trece la rîndul său cătră Dan al III-lea, domnul Munteniei, înruditul şi proteguitul lui.[12] Stăpînirea lui Vlad Țepeş asupra Chiliei era deci dreaptă.

Se vede însă că Ştefan cel Mare — care considerase pe Petru Aron ca un uzurpator al tronului tatălui său — nu vroia să recunoască nici unul din actele sale ca legiuit făcute, şi deci cu atîta mai puțin înstrăinarea unei posesii a țării sale, mai ales că ungurii, cedînd lui Dan stăpînirea Chiliei, păstraseră în ea un fel de condominium cu drept de garnizoană. De aceea cronica putneană spune că la atacul Chiliei în 22 iunie 1462 au rănit la picior pe Ştefan voevod „ungurii din Chilia"[13] Vlad

---

[11] Dogiel, *op. cit.*, p. 603, reprodus în Hurmuzaki, *Doc.*, II/2, p. 692—699. La p. 694 citim: „praeter dictum dominum nostrum Casimirum et sanctam coronam Poloniae alium dominum neque habebimus neque ei serviemus". Reprodus şi de Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 282—294.

[12] Mai sus, p. 90 *(Mircea)*; p. 133 *(Alexandru cel Bun)*, p. 141 (Petru al III-lea). Chalcocondil numeşte cetatea Chilia „τὸ Κέλλιον πόλιν οὕτω χαλουμένην τού Βλάδου" (ed. Bonn, p. 506). Însuşi Ştefan cel Mare, printr-un hrisov al său din 1460, indică că Chilia era în afară de hotarele Moldovei („Arhiva istorică", II, p. 174): „leopolenii (= liovenii) ce vor merge la Brăila sau la Chilia după peşte să plătească vamă la hotar în Bacău sau în Bîrlad" [I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 281].

[13] Bogdan, *Vechile cronici ale Moldovei [moldoveneşti pînă la Ureche]*, p. 224; cf. Hasdeu, în „Arhiva istorică", III, p. 6.

Țepeș, fiind cumnatul lui Matei Corvin, suferise și el această supremație ungurească.

După cum se vede, Ștefan vroia să facă mai mult un act de dușmănie contra Ungariei, atacînd Chilia. [8] El însă nu se gîndi să țină seamă că această lovitură, îndreptată în contra ungurilor, atingea mai ales pe Vlad Țepeș, care ar fi trebuit să-i fie aliat firesc în lupta contra otomanilor.

Am vorbit mai sus de greșeala pe care a înfăptuit-o Ștefan cel Mare atacînd pe Vlad Țepeș. Să vedem ce însemnează o greșeală în politică. Uneori critica noastră poate să nu se lovească, necunoscîndu-se bine împrejurările care înconjurau fapta și care o făceau să răsară în chip neapărat în calea oamenilor. Alte dăți însă mintea sănătoasă și rațiunea cea mai strînsă și mai înțeleaptă sînt silite să recunoască o purtare greșită. Pentru ce s-a înfăptuit oare acea greșeală? Desigur din cauza minților și a caracterelor individuale ce se aflau pe atunci în fruntea trebilor, încît chestia greșelii se preface în acea a personalităților omenești aduse de împrejurări la conducerea soartei popoarelor. Dacă cutare individualitate nu ar fi văzut rău lucrurile și nu ar fi ales rău mijloacele, greșeala nu s-ar fi întîmplat și organismul politic nu ar fi trecut prin primejdie.

Întrebarea greșelilor trebuie deci întoarsă pe alta, aceea a urcării cutăror personalități la conducerea statelor, unită cu țesătura lor sufletească particulară. Nici una nici alta din aceste împrejurări nu stau încă în voia oamenilor; nici așezarea conducătorilor la cîrma statului, nici întocmirea originară a sufletului acestor conducători. Aceste elemente sînt productul unor puteri ascunse și suverane. Caracterele și mințile sînt date de geneza individuală, iar venirea unor anumite persoane la cîrma trebilor este opera evoluției care-și alege ea, în ascunsa ei atotputernicie, elementele cu care făurește istoria.

Greșelile comise în conducerea destinelor omenești sînt tot atît de fatale și de neapărate ca și faptele mari ce le atribuim cu tot așa de puțină dreptate numai individualităților ce se împodobesc cu ele, cînd ele sînt totdeauna productul și al împrejurărilor în care se mișcă dezvoltarea.

Dar sîntem odată deprinși cu ideea că oamenii fac istoria și de aceea să urmăm înainte cu raportarea binelui și răului, intervenirii lor, cu toată povața înțeleaptă a minții care ne învață să atribuim aceste împrejurări unor puteri mai presus de voința omenească.

Să cercetăm deci cine era Vlad Țepeș și dacă Ștefan în adevăr comisese, atacînd Chilia, cum se zice, o mare greșeală politică?

Par. 2. Vlad Țepeș domnul Munteniei, 1456—1462 [9]

Cruzimile lui Vlad al II-lea Țepeș. — Cu un an înainte de a se urca Ștefan al IV-lea pe tronul Moldovei, acel al Munteniei fusese ocupat de Vlad al II-lea, fiul lui Vlad I Dracul, anume în anul 1456.[14] Că el era

[14] *Plattdeutsche Chronik* (contemporană), în Engel, *Geschichte der ⟨Moldau und⟩ Walachey*, p. 76. Era pe tron în aprilie 1456 (Hurmuzaki, *Doc.*, II/2, p. 70). Compară Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 44. Șirul istoriei muntene se leagă cu cele expuse în acest volum p. 102.

fiul lui Dracul ne-o spune întîi Chalcocondil[15]; apoi se cunoaște și de pe aceea că Țepeș la contemporani purta tot numele tatălui său, de Dracul, acel de Țepeș fiind o poreclă ce i se dădu mai tîrziu, după moartea lui, cînd amintirea cruzimilor sale înfieră memoria lui cu acel supranume.

El și-a dobîndit urîta lui poreclă de la felul morții cu care pedepsea pe acei osîndiți de el la pierderea vieții și care era tragerea în țeapă. Deși această pedeapsă barbară și crudă era foarte întrebuințată în acele timpuri de cruzime și de barbarie, totuși nici unul din contemporanii săi nu o pusese în lucrare pe o scară atît de întinsă ca domnul Munteniei. Se înțelege de la sine că, pe lîngă țeapă, el întrebuința și toate celelalte iscodiri demonice prin care se trimitea pe acele vremuri un om pe ceea lume.

Lucru caracteristic însă pentru starea psihologică a acestui domn crud este că mai întotdeauna pedepsele sale erau însoțite de o trăsătură ironică, care ne arată figura lui Țepeș cu atîta mai îngrozitoare, cu cît îl vedem glumind și rîzînd în fața celor mai cumplite schingiuiri. [10]

Pentru a enumăra numai acele din pedepsele pe care le impunea victimele sale amintim următoarele: Într-un rînd, prinzînd el niște turci, le ordonă să-și scoată turbanele dinaintea sa, ceea ce turcii refuzînd, conform prescrierilor religiei lor, [11] Țepeș ordonă să li se prindă turbanele cu cuie de cap, spre a se ținea mai bine. Un preot, necoborîndu-se destul de iute de pe cal înaintea lui, el pune să-l înțepe cu cal cu tot. Ospătează într-un rînd pe calicii din Tîrgoviște, „de sufletul morților", și apoi dă foc casei în care ei mîncau, ucigîndu-i pe toți; taie sînii unor mame, vinovate de nu mai știm ce crimă, și pune să le țintuiască în loc capetele copiilor lor; prohodește pe un boier ‹de fapt domn› Dan, de viu, înainte de a-l trage în țeapă; pune și jupoae de piele tălpile unor vinovați, le unge cu sare și apoi pune caprele să le lingă și, lucru mai îngrozitor din toate: după ce înțeapă pe toți turcii lui Hamza pașa, întinde o masă între acei ce se luptau cu moartea în vîrful furcilor, rîde și benchetuește în acea înconjurime înspăimîntătoare, închinînd pahare în sănătatea turcilor înțepați.[16]

Asemenea raporturi [relatări] de cruzimi înfiorătoare ar putea fi puse numai pe sama închipuirii sașilor care, avînd de răzbunat contra lui Vlad Țepeș oarecare pedepse crude, după cum era obiceiul în acele timpuri, ar fi vrut să-i ponegrească memoria.[17] Ele sînt întărite însă și

---

[15] Chalcocondil, ed. Bonn, p. 499: „Βλάδον τὸν Δρακουλεω παῖδα". [*Expuneri istorice* ed. V. Grecu, Buc., 1958, p. 282]. Un document din 1439 („Arhiva istorică", I, 11, p. 85) enumeră ca fii ai lui Dracul pe: *Mircea*, *Vlad* (al II-lea Țepeș) și *Radu cel Frumos* [DRH, B, I, p. 156]. Vlad Țepeș este arătat pretutindeni tot cu porecla tatălui său de Dracula. [Stoica] Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 3, aduce încă un document din 13 aug. 1437 și altul din 2 aug. 1439, în care Vlad Dracul cel Bătrîn amintește pe fiul său Vlad (Țepeș). Însuși Țepeș se dă drept fiul lui Dracul și nepotul lui Mircea (cel Bătrîn). (I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 62). Numerotăm pe Vlad Țepeș cu II, fiindcă nu identificăm numele Vladislav cu Vlad, cu toate că în fond sunt același nume ‹Predecesorul lui Vlad se numea Vladislav›.

[16] Aceste și multe altele sunt raportate de *Plattdeutsche Chronik* în Engel, *Geschichte der Walachei*, p. 76.

[17] Vlad Țepeș năvălise asupra sașilor din Transilvania încă din 1456, după cum o adeverește un document din acel an al regelui Vladislav, care spune [12]: „Referente nobis fideli nostro Iohanne Corvin de Huniade (ce nu murise încă la data scrisorii, a cărei indicație lunară lipsește), comite Bistriciensi, intelleximus qualiter Illustris Wladislaus, Woyvoda transalpinus, dominia prius ‹ipsius› comitis Iohannis, ac eciam certas villas nostras saxonicales [...] concremasset et combussisset". (Colecția Kemeny, în „Transilvania", VI, 1873, p. 150). [Vezi și Hurmuzaki, II/2, p. 70]. Se vede că Vlad Țepeș voise să răzbune contra lui Ioan Corvin o purtare neprietenoasă a acestuia. Mai sus, p. 100.

de alte izvoare, unele din ele expuse și acelea acelorași îndoieli, cum sînt scrisorile lui Dan celui scos din tronul Munteniei de către predecesorul lui Țepeș, ⟨de fapt, fiul acestuia⟩ și care Dan se purta ca rival al lui Țepeș prin Ardeal.

În acele scrisori citim că „Vlad își arăta turbarea necredinței lui cu cruzime și nu se mulțumea numai cu răpirea bunurilor, dar și ucidea pe acei negustori cu moarte cruntă și mișelească, trăgîndu-i în țeapă". Adaugă Dan, în o a doua scrisoare, că a cîntărit în gîndul său „uriașele ocări, irecuperabilele daune, uciderile mișelești, ciuntirile și închisorile cărora au fost supuși bărbații cinstiți și prevăzători ai cetății Brașovului și toată comunitatea lor, în frații, prietenii, consîngenii, fiii și membrii lor, de către nelegiuitul și crudul tiran, Dracul, care se numește Vlad voevod al părților transalpine, pentru că acești oameni țin cu noi (Dan)".[18]

Sînt însă și izvoare mai vrednice de credință care adeveresc cruzimile lui Țepeș; așa, mai întîi, istoricul grec Chalcocondil și papa Pius al II-lea (Aeneas Sylvio Piccolomini)[19], și dacă aceștia raportă poate tot cele spuse de dușmanii lui Țepeș, apoi nu tot așa se poate spune de o descriere a cruzimilor săvîrșite de Țepeș în Bosnia, unde fusese trimis cu o expediție de către Matei Corvin, după ce regele îi iertase din vina lui cea mare (scrisoarea trădătoare către sultan) în 1476. Autorul descrierii rămîne înmărmurit de cruzimile lui Țepeș.[20]

Aceste cruzimi aveau totuși o țintă politică și în aceasta se deosebește Vlad Țepeș de monștrii ce stătuseră odinioară pe tronul împăraților romani. Muntenia anume, în tulburările încercate sub urmașii lui Mircea cel Bătrîn, ajunsese în o deplină anarhie; nici un principiu, nici o autoritate nu mai erau recunoscute și respectate. Boierii, împărțiți între partidele Dăneștilor și Drăculeștilor, se mîncau unii pe alții, iar hoții umpluseră țara, încît nimeni nu mai era sigur pe viața și averea sa. Politicește țara era căzută într-o adevărată prăpastie. Tributul fusese urcat la 10 000 de galbeni și, lucru mai cumplit, Muntenia trebuia să contribuie pe fiecare an cu 500 de copii la reîmprospătarea ienicerilor. Această dureroasă rușine impusă țării sale, Vlad Țepeș vroia să o înlăture cu orice preț.

Deși venit în tron cu ajutor turcesc, el caută să mîntuie țara lui de acest tribut de sînge. Dar, pentru a putea înfrunta furia musulmană, trebuia cel puțin ca în țara lui să domnească ordinea și liniștea, ca astfel numai un gînd și o inimă să se scoale în contra păgînilor. Și, în adevăr, Vlad își ajunse scopul și încă cu destulă grabă. Turcii, apropiindu-se de hotarele țării, căzu în mîinile lor ca prins unul din ostașii lui Țepeș. Sultanul îl trată bine și îi ceru să destăinuiască unde s-ar afla domnul său. Ostașul refuză, cu toate făgăduințele cele mai ademenitoare. Sultanul începu să-l îngrozească cu mari pedepse; izbuti însă tot atît de puțin. Porunci, în sfîrșit, să-l ucidă; mărturisi însă sultanul că „dacă Vlad ar avea o puternică armată, nu mă îndoesc că în curînd ar ajunge la o mare strălucire". Turcul admiră în Vlad însușirea de a se face temut și ascultat de supușii săi, idealul ocîrmuirii otomane.

---

[18] Scrisorile lui Dan din 1459 april 2 și 1460 martie 2 în Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 51 și 53; aceasta din urmă a fost publicată mai înainte de N. Iorga, *Lucruri nouă despre Țepeș*, în „Conv. literare", XXXV, 1901, p. 149—161 [republicat în vol. *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. Șerban Papacostea, Buc., 1984, p. 210—217].

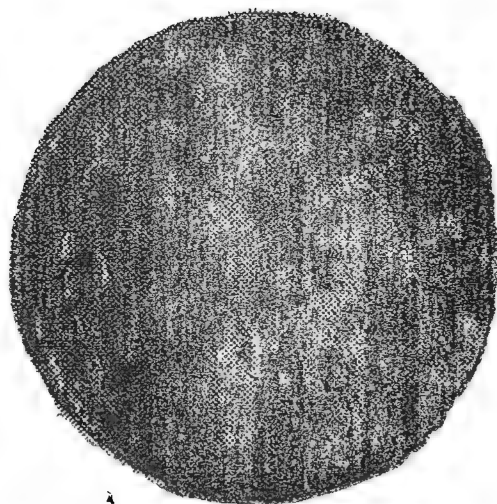
[19] Chalcocondil ed. Bonn, p. 500 [ed. V. Grecu, p. 283]; papa Pius al II-lea, apud Iorga, *Studii și doc.*, III, p. LXXIII.

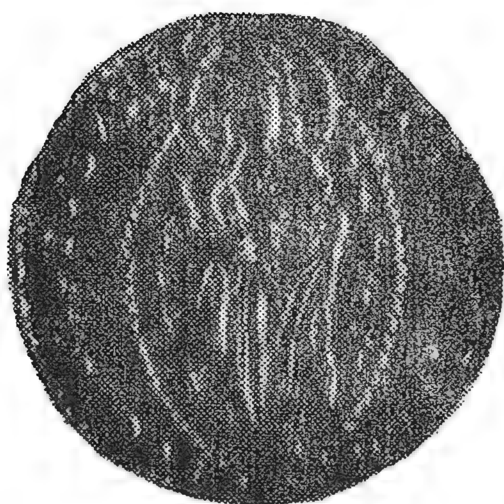
[20] Document din 1476, apud Iorga, *op. cit.*, p. 155.

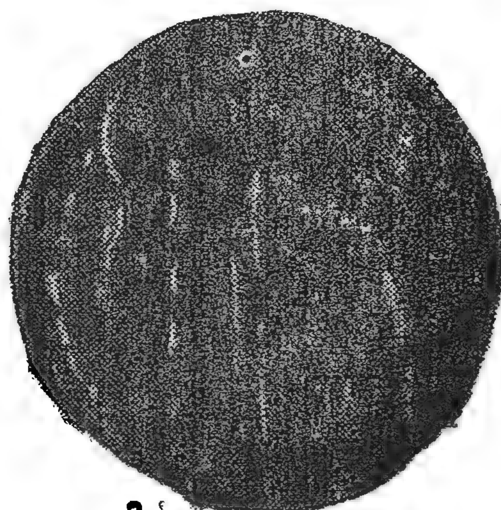
Familie de cnezi români din Hațeg, din tabloul votiv al bisericii din Streisîngeorgiu (după BMI, 1978, nr. 1, p. 35).

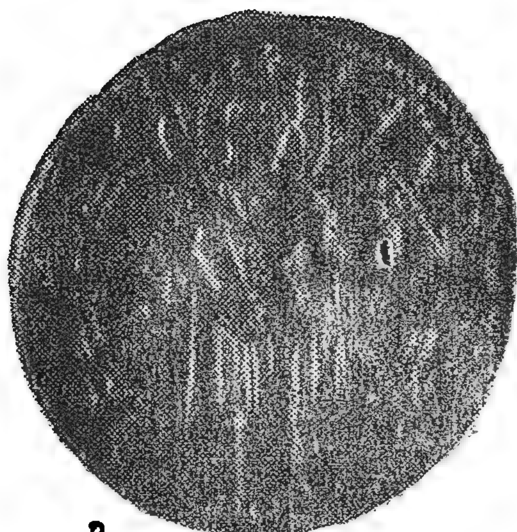
Centrul orașului Brașov, cu clădirea sfatului orășenesc, sec. XV—XVI (reconstituire).

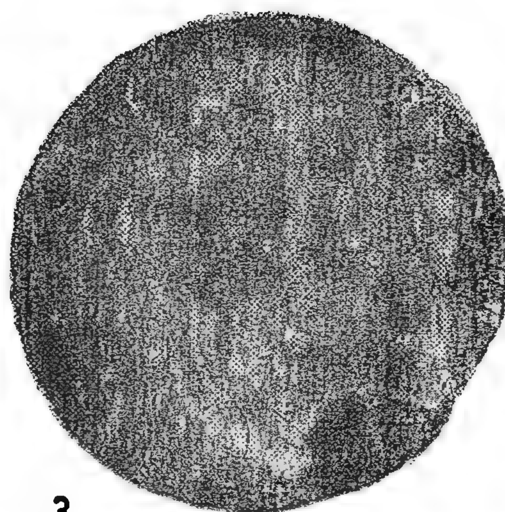

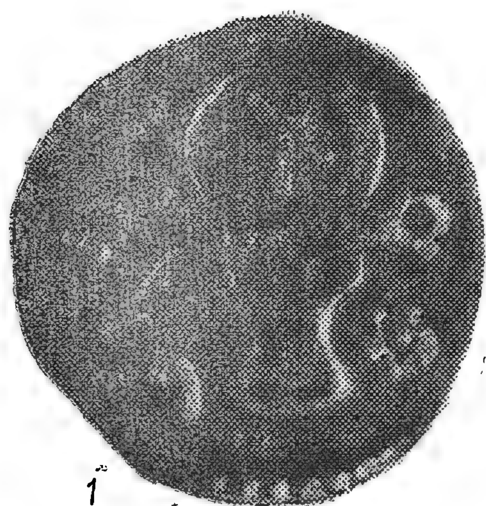

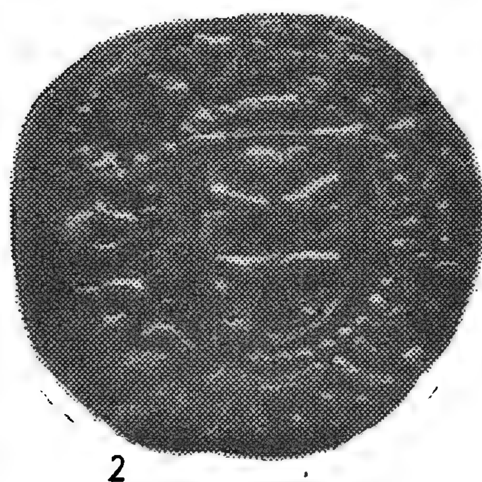

Monede de aur din sec. XIV descoperite în tezaurul de la Brăeşti: 1. ducat venețian (1339—1342); 2. ducat venețian (1382—1400); 3. ducat de la Ludovic cel Mare, regele Ungariei (1342—1382).

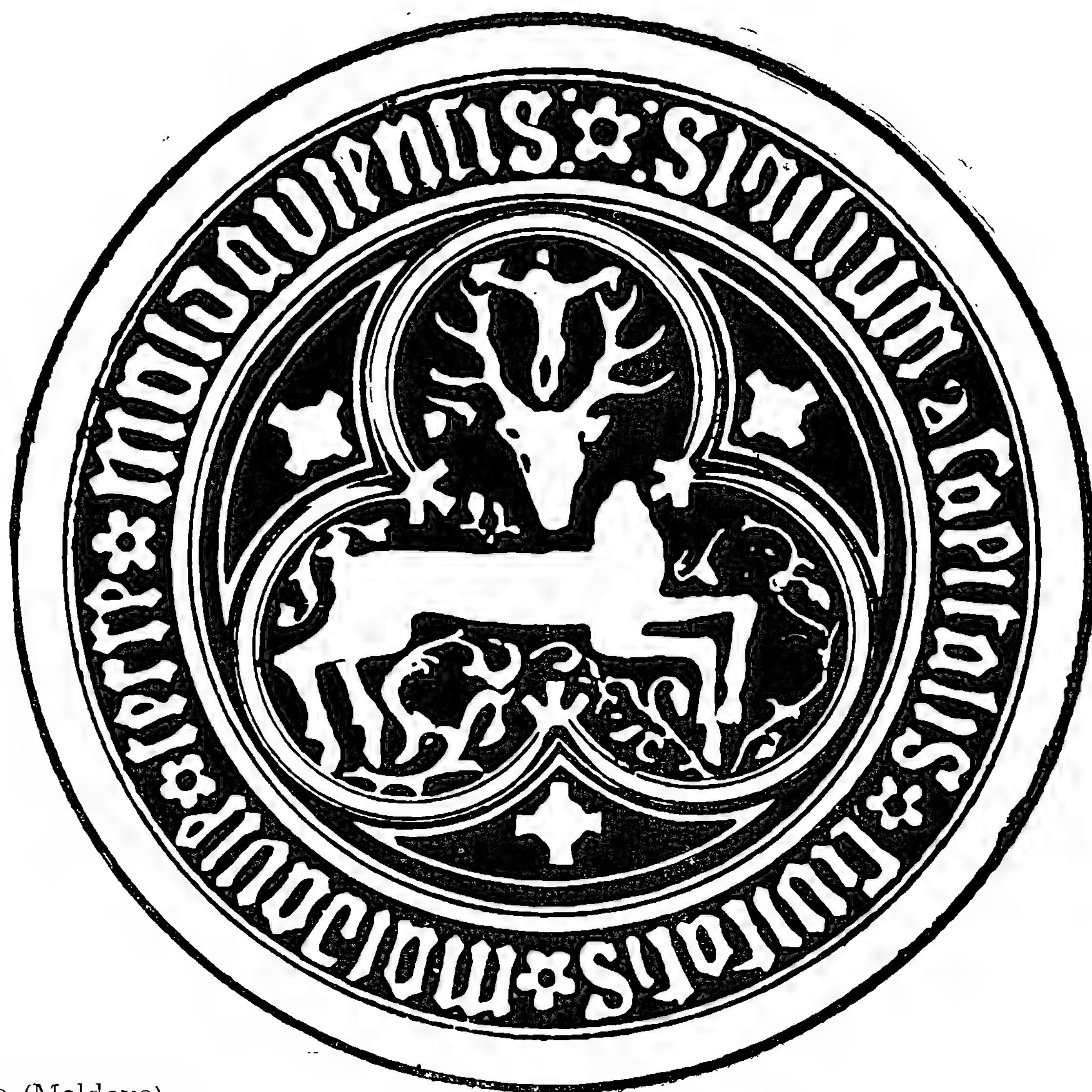
Monede moldovene emise de Ștefan cel Mare: 1—2. groși; 3. jumătate de groș.

Moldoveni participanți la conciliul ecumenic de la Constanța (1415).

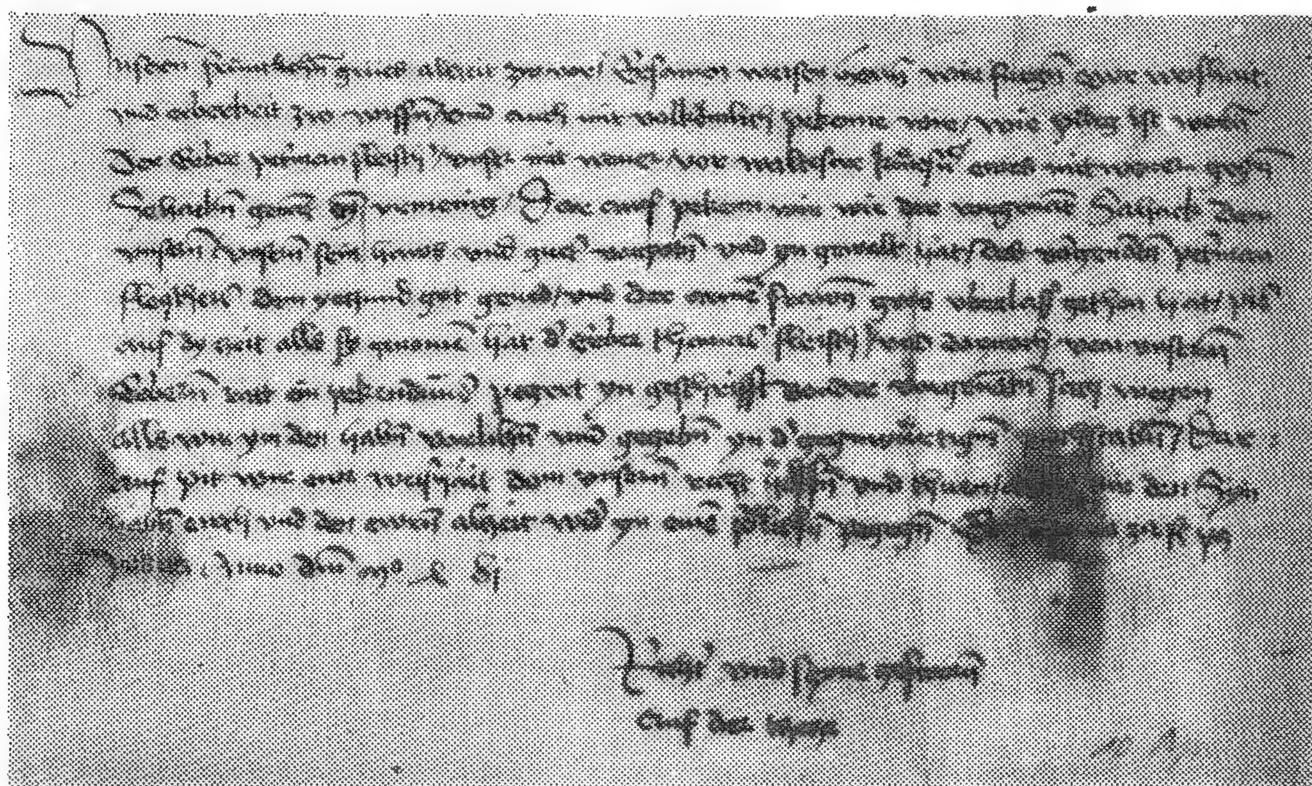
Brocart de proveniență italiană, aflat la mănăstirea Bistrița—Vîlcea, ctitoria boierilor Craiovești (sec. XV—XVI).

Stema orașului Baia (Moldova).

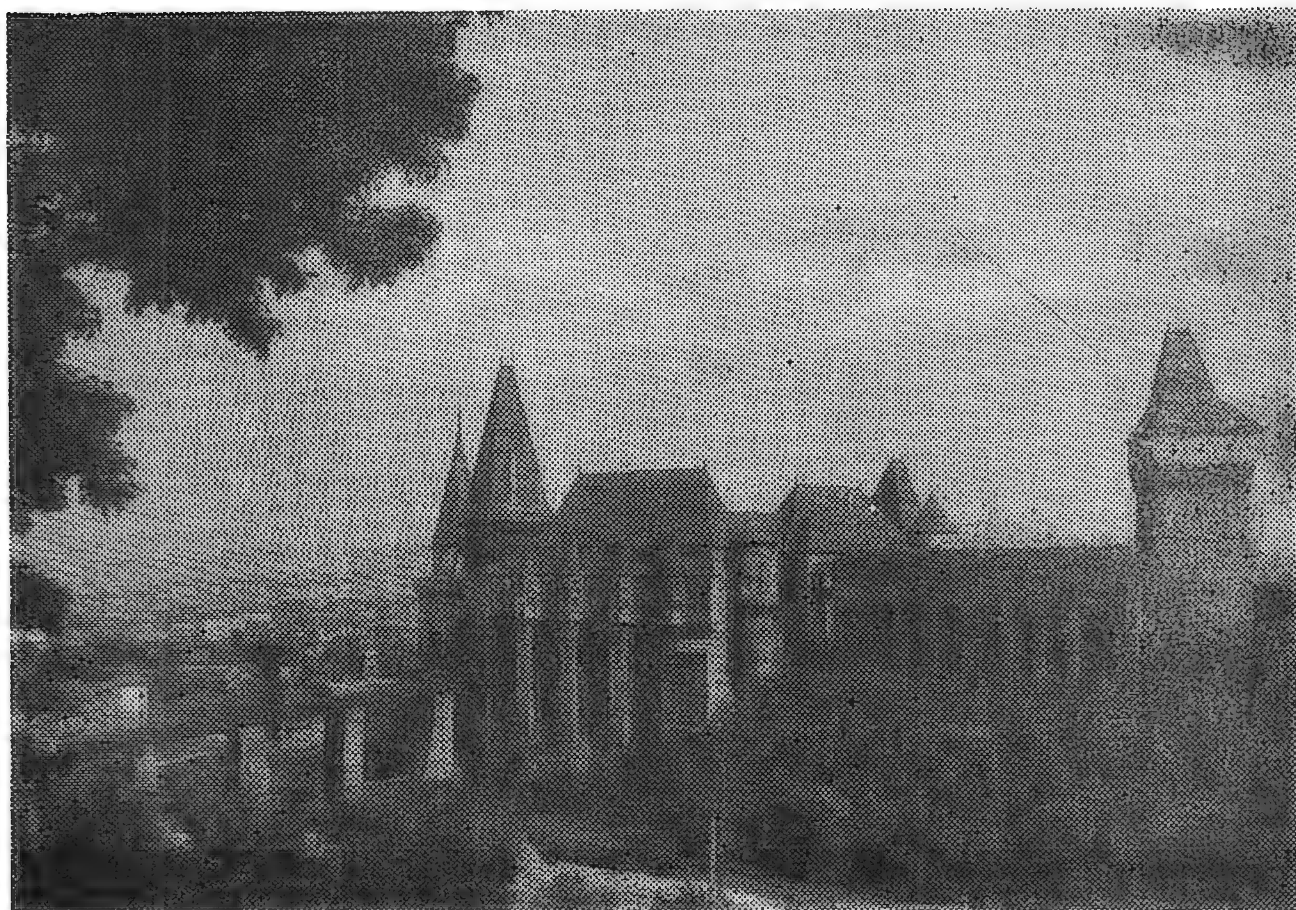
Scrisoare în limba germană adresată de sfatul orașului Suceava către sfatul orașului Bistrița-Năsăud (1481).

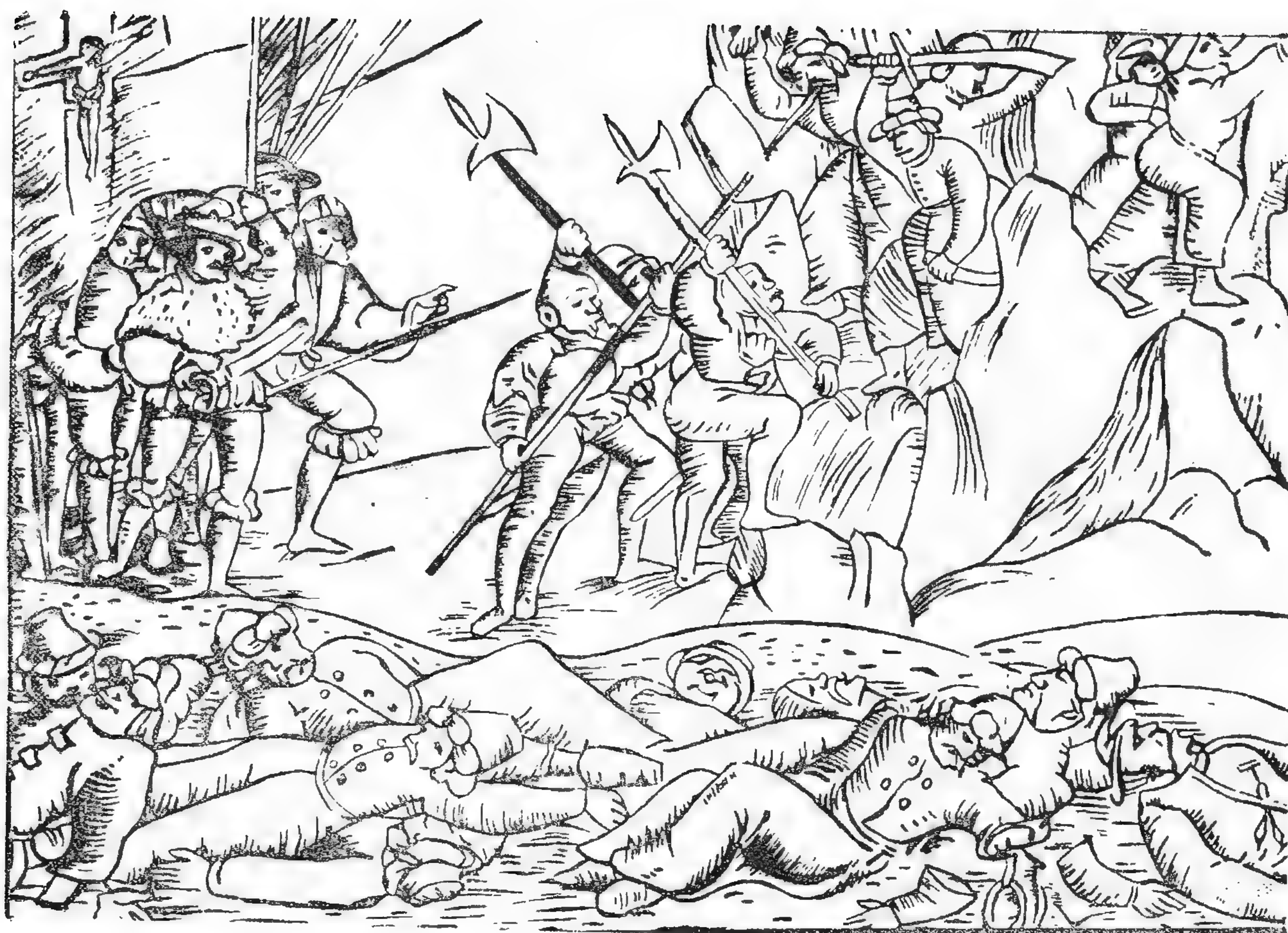

Iancu de Hunedoara
(gravură contemporană).

Castelul lui Iancu de Hunedoara.

Scenă din lupta de la Zlatița (1443) între oștile lui Iancu și cele otomane (după A. Bonfinius, ed. Berna, 1543).

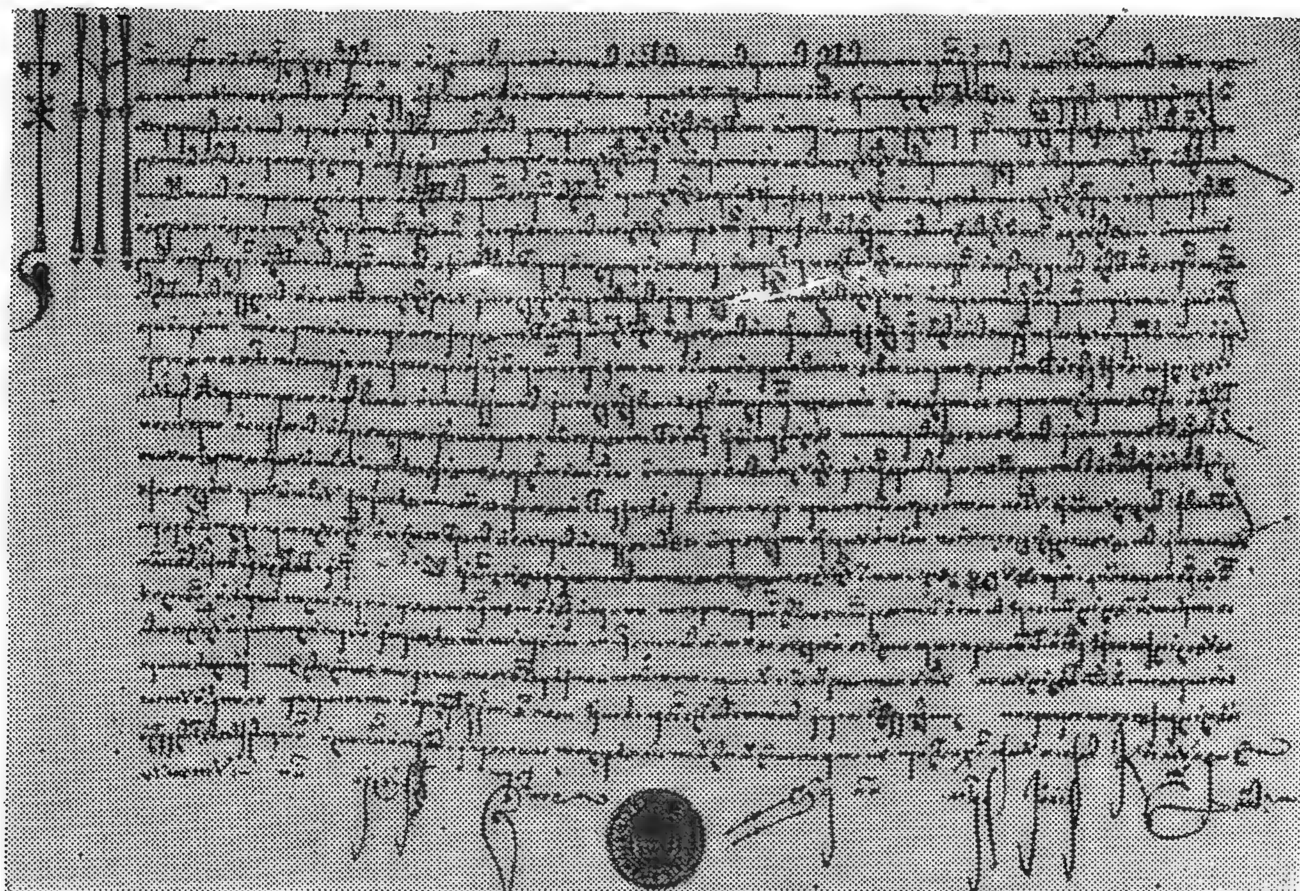
Armatele lui Iancu de Hunedoara în drum spre Varna, 1444 (după Barletius, *De vita Georgi Castrioti*, Augsburg, 1533).

Biserica domnească din Rădăuți, necropola primilor domni ai Moldovei.

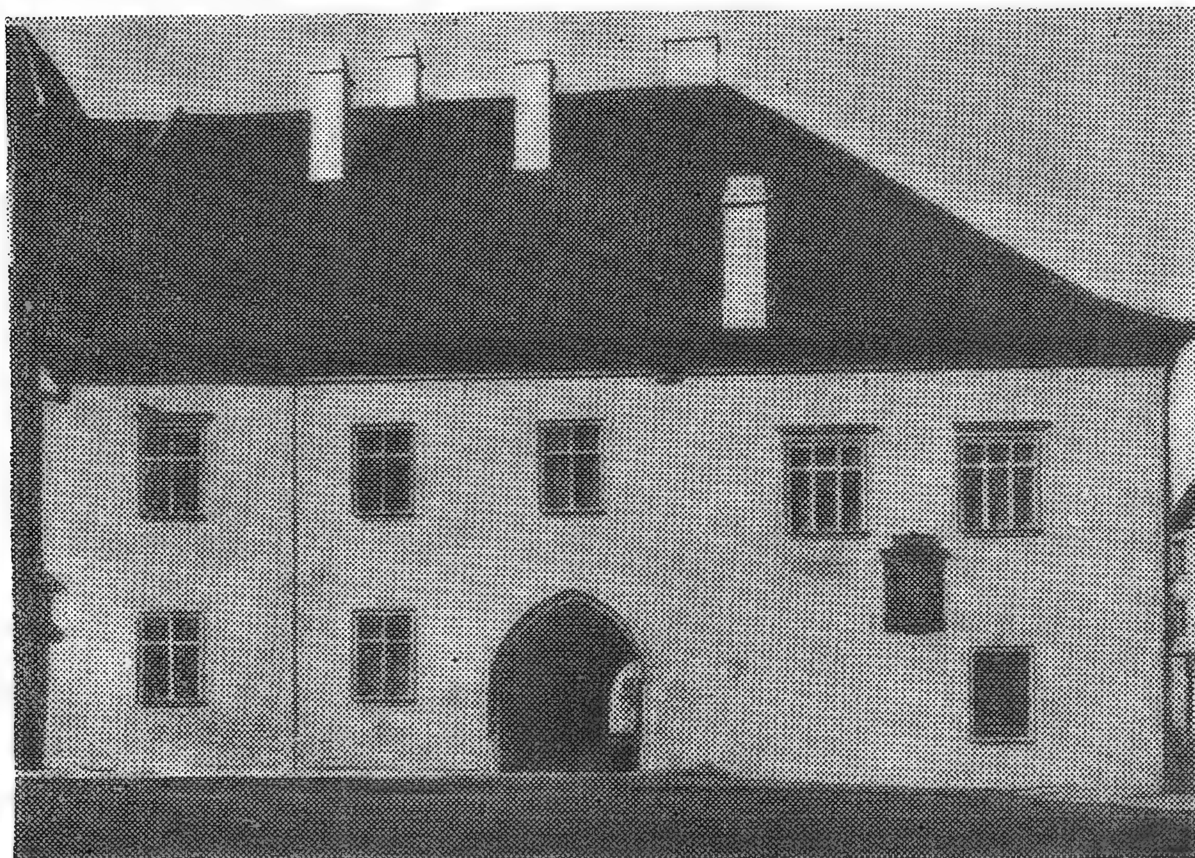
Tratatul încheiat de Bogdan al II-lea, domnul Moldovei, cu Iancu de Hunedoara (1450)

Matei Corvin, regele Ungariei (1458—1490).

Casa din Cluj-Napoca în care s-a născut Matei Corvin.

Vlad Țepeș,
gravură contemporană.

Sultanul Mahomed al II-lea
(1451—1481) (miniatură
după Celal Ezad Arseven,
L'art turc, Istanbul, 1939, pl. 18).

Vlad Țepeș
prînzind în mijlocul celor trași în țeapă
(după o narațiune germană
tipărită în 1500).

Die facht sich an gar ein grausseṁ liche erschröckenliche hystorien, von dem wilden wü trich Dracole weyde Wie er die leüt gespist hot vnd gepraten vñ mit den haübtern yn einē kessel gesotten

Primirea solilor turci de către Vlad Țepeș (pictură de Teodor Aman).

Ştefan cel Mare (miniatură din Evangheliarul de la Voroneţ, 1473).

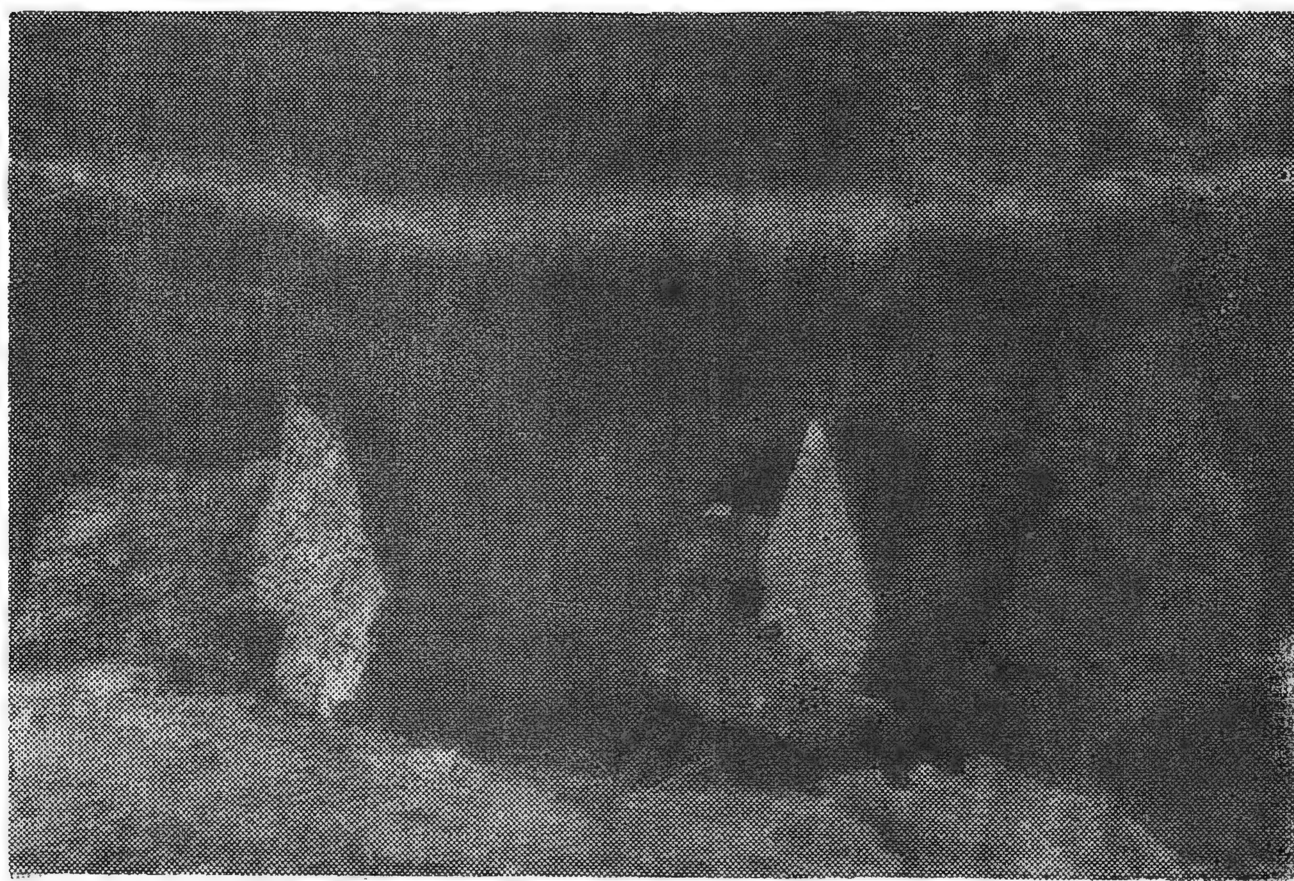

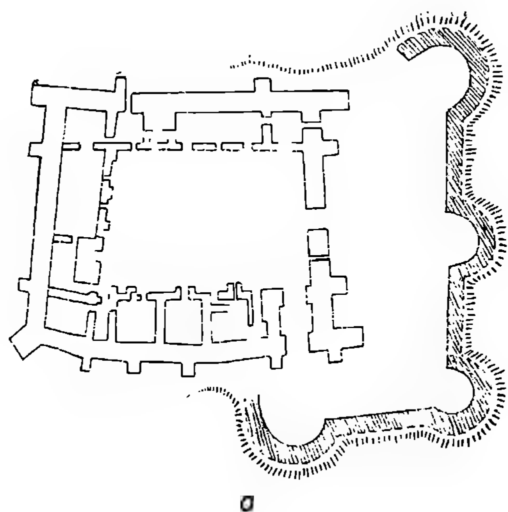
Ştefan cel Mare (broderie pe epitrahilul de la mănăstirea Dobrovăţ, 1502).

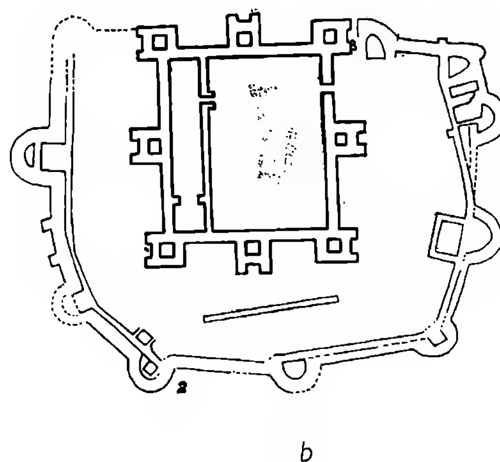

Pisania curților domnești de la Hîrlău, construite de Ștefan cel Mare.

Ruinele curților domnești de la Hîrlău.

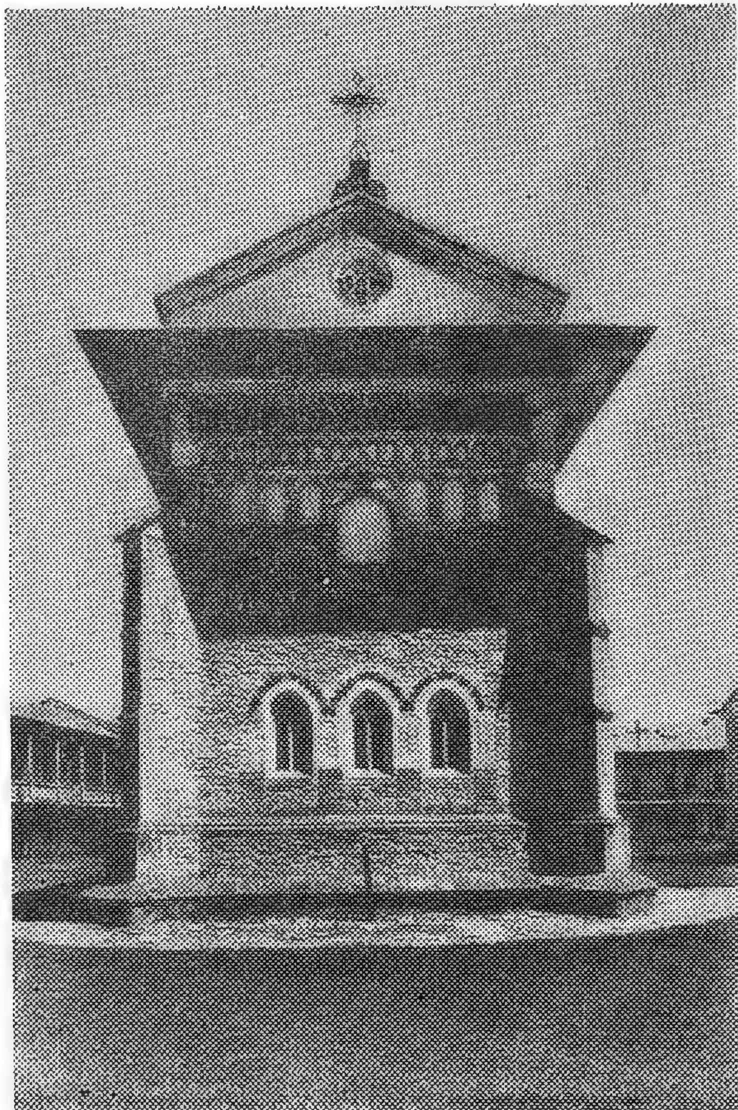

Planurile cetăților Suceava (a) și Neamț (b), cu adaosurile făcute în timpul domniei lui Ștefan cel Mare.

Ruinele cetății Suceava, cu bastioanele semicirculare construite în vremea domniei lui Ștefan cel Mare.

Biserica mănăstirii Neamț
(fațada de vest).

Mănăstirea Putna
(desen din 1737).

Mohamed adusese cu sine pe Radu cel Frumos, fratele lui Vlad; acesta propuse boierilor să părăsească pe domnul lor şi să treacă la el, dar boierii refuzară aceasta de frica lui Ţepeş; la atîta disciplină adusese el nobilimea cea pururea gata de gîlceavă şi trădări.

Cît despre tîlhari, ni s-a păstrat o anecdotă caracteristică. Un negustor străin venise într-un oraş din Muntenia. Trăgînd la un birtaş, îi arătă îngrijirea despre o sumă mare de bani ce avea la el. Birtaşul îi spuse: „pune-ţi punga în drum şi, dacă mîine nu o vei găsi neatinsă, îţi plătesc eu paguba“.[21]

Vlad Ţepeş venise, cum am spus, în domnie cu ajutor turcesc. Aceasta reiese din scrisoarea lui Basarab cel Tînăr către braşoveni, în care le spune că nişte pribegi pe care îi adăposteau ei fuseseră pricinuitorii tuturor relelor; între altele, că „acei pribegi aduseseră pe Vlad voevod împotriva lui Vladislav voevod şi l-au tăiat“.[22] Această jeluire nu ar fi putut-o face Basarab către braşoveni dacă Vlad Ţepeş ar fi venit cu pribegii de la ei. Este deci învederat că Vlad Ţepeş a fost pus de turci în domnia Ţării Româneşti [13]; faptul că este însărcinat de Matei Corvin, curînd după întronare, cu apărarea saşilor de năvălirile turceşti se explică prin aceea că ungurii se sileau a-şi îmbuna îndată pe domnitorii puşi de duşmanii lor ,ceea ce cu Vlad Ţepeş le izbuteşte chiar cît nu se poate mai bine.

După moartea lui Huniade, în 11 august 1456, Vlad Ţepeş face, în 7 septembrie, un act de închinare către Ladislau, regele Ungariei, în care act el spune că „voeşte să urmeze politica lui Mircea cel Bătrîn“ şi a urmaşilor săi, pentru ca, la caz de pericol din partea turcilor, să poată dobîndi scăpare în Ungaria. Totuşi, relaţiile acestea atît de bune par a se turbura pentru un moment; anume Ladislau regele scrie în 16 dec. 1456 saşilor din Braşov să dea ajutor lui Dan (III), fratele ⟨fiul⟩ lui Vladislav, care Dan, de la detronarea lui în 1449, se găsea prin Transilvania, stăruind a recăpăta tronul, întrucît „necredinciosul Dracul voevod, care ne făgăduise atîtea lucruri pe cînd încă nu dobîndise domnia, acuma, după ce a pus mîna pe ea, a făcut multe rele în părţile acelea“.[23] Aceste pricini de nemulţumire trecătoare cu purtarea lui Ţepeş îşi au cauza în neînţelegerile dintre Ţepeş şi saşii transilvăneni, pe care firea cea cruntă şi pornită a domnului îi făcea să le plătească prea scump [14].

Saşii adăposteau la ei nu numai pe detronatul Dan, dar încă şi pe un alt competitor la tronul Munteniei, pe Vlad Călugărul, în contra căruia Vlad Ţepeş se plînge într-o scrisoare către sibieni, la începutul chiar al domniei lui.

De la un timp însă urmaşul lui Ladislau, Matei Corvin, convingîndu-se că Vlad Ţepeş umblă să o rupă cu tot dinadinsul cu turcii şi că deci ar putea avea în el un sprijin puternic contra necredincioşilor, impune saşilor tăcere; printr-o scrisoare din 1458, saşii sînt ameninţaţi că, „în cazul cînd vor încerca ceva nou împotriva voevodului, noi nu-i vom ajuta nici ne vom interpune pentru a împăca lucrurile“.

Atît cruzimile lui Vlad Ţepeş cît şi apropierea lui de unguri ţinteau către un singur scop: mîntuirea ţării din robia păgînului. De aceea, cînd Mahomed cere lui Vlad tributul de bani şi acel de copii, pe care predecesorii lui se îndatoriseră a-l da turcilor, Vlad răspunse solului tur-

---

[21] Chalcocondil, p. 512 [Vezi şi *Cronicile slavo-române*, p. 20].

[22] L. Bogdan, *Documente şi regeste*, p. 90.

[23] Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 46. Scrisoarea lui Ladislau de Hunyad la I. Bogdan. *Vlad Ţepeş* [*şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui. Studiu critic*, Buc., 1896], p. 10 şi idem, *Documente şi regeste*, p. 67—70.

cesc că tributul de bani este gata să-l dea, iar cel de copii nu. Sultanul trimite atunci pe un grec, *Catabolinos,* în chip de sol la Vlad, împreună cu *Hamza pașa* din Vidin, pe care-l însărcinează să pună, prin surprindere, mîna pe Vlad sau să-l determine să vină la Poartă. Vlad însă prinde întregul corp de oștire a lui Hamza, împreună cu acest pașă însuși și cu grecul Catabolinos și-i înțeapă pe toți, înfigînd, spre batjocură, pe Hamza pașa într-o țeapă mai înaltă. După aceea trece Dunărea și pustiiază cumplit provinciile turcești.

Cum stau dovezile faptelor aduse pînă aci? Ele sunt conținute în istoricul bizantin Chalcocondil[24], precum și în cîțiva cronicari turci: Neshri, Idrisi și Ali, consultați de Hammer,[25] care cronicari dau acel turcesc al grecului renegat, Catabolinos, sub numele de Iunis Bey. Se aruncă o bănuială asupra raporturilor istoricilor greci, deoarece ar fi făcute din auzite[26]. Dar oare multe fapte amintite în izvoare sînt date numai de martori oculari? Și cele auzite trebuie crezute cînd împrejurările ne impun aceasta. Trebuie să observăm că istoricii greci nu raportează fapte petrecute numai în depărtata Muntenie și fără legătură cu interesele statului și ale orașului în care trăiau, Constantinopole, ci de acele ce trebuiau să intereseze pe turci și pe greci, deoarece Catabolinos era grec; și soarta lui nu putea să lase nepăsători pe compatrioții lui care țineau condeiul. Apoi spusele istoricilor greci sunt întărite de ale cronicarilor turci; dar nu avem numai atîta.

Secretarul dogelui Veneției la Buda, pe lîngă regele Matei Corvin, *Petrus de Thomasiis,* spune că l-a chemat domnul rege și l-a pus să citească cîteva scrisori primite de la un ambasador al său de lîngă Dragulla (Dracul, adecă Țepeș), voevodul transalpin din Valahia, prin care îl înștiințează despre daunele și cruzimile făcute de acest voevod contra turcilor și despre numărul de turci și bulgari morți, pe *care i-a văzut după numărul capetelor înfățișate,* afară de acei ce au fost arși în locurile acele.

Scrisoarea lui de Thomasiis întărește pustiirea provinciilor turcești arătate de istoricii greci.

Există apoi o scrisoare a lui Vlad Țepeș însuși, din 11 ianuarie ⟨februarie⟩ 1462, către regele Matei Corvin, prin care cere ajutor contra turcilor „care veneau asupra Țării Românești fiindcă el, voevodul, nu voia să rupă legăturile cele strînse cu ungurii, nici să părăsească ideea de a lua în căsătorie pe o rudă a lui Corvin; că el (Țepeș), neprimind condițiile arătate, sultanul a trimis pe beglerbegul Nicopolei, Hamza, să-l prindă cu orice mijloc și să-l ducă la Constantinopole. Beiul n-a izbutit; iar el (Țepeș) a năvălit în Bulgaria și a prădat-o de-a lungul Dunării, de la gurile ei și pînă la Zimnicea; 23 809 de oameni au pierit, afară de 884 care au fost arși în casele lor și ale căror capete n-au putut fi înfățișate". [15]

Vlad se roagă de rege să-i dea, dacă nu toată armata, cel puțin pe acea din Ardeal și din secuime, dar să o trimită în curînd, de sf. Grigore (12 martie), căci turcii fac numeroase pregătiri și aduc corăbii din Galipoli și Constantinopole ca să treacă Dunărea.[27]

---

[24] Chalcocondil, [ed. Bonn], p. 501—502 [ed. V. Grecu, p. 283—284].

[25] *Histoire de l'Empire ottoman,* trad. franceză, I, p. 272—273. [Vezi M. Guboglu, *Vlad Țepeș și Mehmed al II-lea în lumina cronicilor turco-bizantine,* în RA, 1976, p. 384—389].

[26] [Gr.] Conduratu, *Relațiunile Țării Românești [și Moldovei] cu Ungaria.*

[27] Scrisoarea lui Petru de Thomasiis din martie 1462, în „Columna lui Traian", 1883, p. 35. Scrisoarea lui Țepeș copiată de N. Iorga din arhivele din Münich. ⟨München⟩ (Vezi Conduratu, *loc. cit.,* p. 154). Observăm chipul aproape identic

Nouă ni se pare că, după asemenea dovezi care întăresc neizbutirea încercării turcilor de a prinde pe Vlad Țepeș, spusele istoricilor greci nu mai pot fi bănuite. Cu toate însă că dovezile întăritoare nu confirmă și cruzimile făcute de Țepeș asupra turcilor și a grecului, și care sunt raportate de alte izvoare, și acestea trebuie numaidecît primite, date fiind timpurile acelea de cruzime și barbarie și firea cumplitului domnitor, asupra căruia, nu fără temei s-a năpustit povestea pentru a face din el un monstru sîngeros.

Lupta cu Mahomed al II-lea. — Să vedem acuma cum a ieșit expediția sultanului Mahomed II, vestitul cuceritor al Constantinopolei, împotriva domnului Țării Românești, și băgăm de samă că numai un mare dușman și o mare primejdie putea aduce pe însuși sultanul în fruntea expediției [16]. La oștirea cu mult mai numeroasă a turcilor[28], Vlad Țepeș nu putea opune decît vreo 22 000 de oameni.

După arătările lui de Thomasiis, domnul „se pusese să păzească malul; dar, neputînd susținea așa de mare năvală, s-a retras în cetăți și munți, unde el poruncise încă de mai înainte să se adăpostească femeile și copiii, împreună cu multe provizii". Mai spune tot de Thomasiis că „oștirea lui Țepeș era alcătuită din țărani, pe cînd acea a pașei era din oameni aleși și deprinși cu armele". Apoi, cum adaugă altă scrisoare a aceluiași ambasador venețian, „Vlad, pentru a-și înjgheba oștirea, chemase în ea pînă și copiii de la 12 ani în sus". În sfîrșit, ajutorul unguresc nesosind, Vlad fu nevoit să lupte numai cu propriile lui puteri.[29]

După relația unui martor, de astă dată chiar ocular, un ienicer sîrb fugit din oștirea turcească, *Constantin Mihailovici de Ostrovița,* se vede că Vlad Țepeș nu se retrăsese, cum spune de Thomasiis, în cetățile din lăuntrul țării, ci cercase împotrivire chiar pe malurile Dunării, și apoi se retrăsese în pădurile cele întinse cari se lățeau pînă aproape de matca fluviului. Fostul ienicer descrie astfel debarcarea turcilor pe malul muntean: „Cînd înnoptă, ne puserăm în luntri și ne lăsarăm în josul Dunării, debarcînd pe malul opus, ceva mai sus de tabăra lui vodă. Acolo, așezînd în jur tunurile, ne înconjurarăm cu un șanț, ca să nu ne poată supăra călărimea și iarăși, întorcîndu-se dintre ai noștri peste Dunăre, transportarăm și pe ceilalți ieniceri. Cînd toată pedestrimea fu astfel trecută, atunci, înșirîndu-ne, înaintarăm încet asupra oștirii lui Dracul, cu tunuri și alte arme. Oprindu-ne, așezarăm tunurile; însă pînă a ajunge la aceasta, dușmanul ne ucise vreo 300 de ieniceri. Mult se întristă sultanul văzînd de pe țărmul opus bătălia cea mare și neputîndu-ne veni în ajutor; se temea foarte mult să nu-și piardă toți ienicerii, căci însuși

---

de rostire al scrisorii ambasadorului lui Matei de lîngă Țepeș, dovadă că știrile ce le dă regelui erau luate chiar din înconjurimea lui Țepeș, după relațiile primite de domn. Poate a asistat chiar la numărarea capetelor!

[28] Chalcocondil, *op. cit.*, p. 505 [ed. V. Grecu, p. 285] o socotește, desigur exagerat, la 250 000 de oameni; Petru de Thomasiis („Columna lui Traian", 1883, p. 37) dă 60 000, din care 25 000 de ieniceri. Că oștirea era numeroasă se vede din arătările istoricilor greci că numai plata întreprinzătorului trecerii peste Dunăre se urcă la 300 000 de galbeni. O numeroasă flotă aducea proviziile și, trecînd pe lîngă Brăila, pe care Chalcocondil o numește „orașul cel mai însemnat al întregei Dacii", turcii îi dau foc.

[29] Petru de Thomasiis, loc. cit., p. 38: „peroche i suoi sono populi et quelli del Bassa [sono] homini [electi et] exercitati nelle arme". Altă scrisoare din 27 mai 1462 (*Monumenta Hungariae historica. Acta extera,* [ed. Nagy J. și Nyáry A., Budapesta, 1876], IV, p. 142): „Dice etiam che el Valacho haveva mandato suxu a monti tutte femine et puti et luy con tuti altri suoi da XII anni in suxu se haveva a la guardia de la rive del Danubio" Matei Corvin ceruse ajutor de la papa pentru Țepeș (Katona, *Historica critica regum Hungariae,* XIV, p. 353).

sultanul nu trecuse încă Dunărea. Văzîndu-ne măcelăriți mereu, ne grăbirăm a respinge pe dușman, avînd pentru aceasta 120 de tunuri mici, din care împușcînd neîncetat, îndepărtarăm armata lui vodă. Apoi stăturăm pe loc să ne asigurăm. După aceea sultanul făcu să treacă dincoace o altă oaste pedestră, numită azapi; iar Dracul, văzînd că nu mai poate opri trecătoarea, se retrase dinaintea noastră. Atunci însuși sultanul trecu Dunărea cu toată oastea și ne dădu 30 000 de zloți. De aici intrarăm în Valahia după Dracul, al cărui frate mergea înaintea noastră.

Deși domnul român avea o oaste mică și cu toate că ne țineam totdeauna cu multă pază și că înaintam cu mare frică, mînînd nopțile prin șanțuri, totuși nici așa nu ne puturăm asigura, încît într-o noapte, lovindu-ne românii, măcelăriră oameni, cai, cămile, uciseră turci, ca la 100 000 (!); iar cînd toți turcii goniți de dușman alergau îndărăt, noi, ienicerii, îi respingeam și îi ucideam, pentru a nu ne pierde din cauza lor. In acest mod, mari daune suferi sultanul. A doua zi prinseră turcii vreo cîteva sute de români, pe care sultanul porunci să-i despice. Văzînd puterea turcilor, românii părăsiră pe Dracul și se alipiră de fratele său. Dracul fugi în Ungaria la Matei Corvin care, pentru relele lui fapte, îl aruncă în închisoare. Încredințînd țara fratelui lui Dracul, Mahomed se retrase".[30] Trecerea Dunării se făcuse în zilele de 14 și 15 iunie 1462.[31]

Chalcocondil mai aduce încă știrea că, înaintea atacului de noapte, Vlad spionase în persoană poziția dușmanilor. Vlad atacă pe turci în întuneric, cunoscînd obiceiul lor de a nu se mișca noaptea din loc. Vlad vroia să lovească cortul sultanului, dar, greșind, nimeri pe acel al unui pașă.

După arătarea ienicerului sîrb, s-ar părea că, cu tot atacul foarte primejdios pentru turci făcut de Țepeș într-o noapte, sultanul ar fi ieșit învingător; lucrul pare a fi întărit prin faptul că, după expediția turcească, găsim pe Radu cel Frumos înlocuind pe Vlad Țepeș în scaunul Țării Românești, iar pe Vlad Țepeș fugind în Ungaria.

Cu toate acestea, mai multe izvoare contemporane din cele mai vrednice de credință vin să arate lucrurile sub o cu totul altă lumină. Așa, mai întîi, niște cronici venețiene publicate de curînd arată, una din ele, că „turcii plecați împotriva lui Dracula în Valahia au fost bătuți și fugăriți"; alta că „turcul a trecut în Valahia întru sprijinirea fratelui domnitorului Vracula (sic), care frate stătea adăpostit în palatul său; dar că, ducîndu-și oștirea în acea țară, a găsit pe domnitorul Vracula care i s-a opus cu o puternică armată și l-a bătut cumplit și, văzînd că nu poate izbuti în scopul său, a trecut în Romania".

A treia cronică, Annale Venete ale lui *Stefano Magno,* adaogă la același an, 1462, că: „Mahomed a trimis o puternică armată în Valahia; dar sculîndu-se valahii împotriva ei, a fost bătută; că au fost măcelăriți 30—40 000 de turci și a fost prins de valahi un nepot al valahului care părăsise lagărul lui și se dusese la turci, și acesta fu înțepat".[32]

---

[30] Ienicerul de Ostrovița, fugit de la turci, intră în slujba lui Matei Corvin și redeveni creștin. El povestește întîmplările expediției la care luase parte; această povestire fu culeasă de un contemporan și păstrată pînă astăzi. Ea a fost reprodusă de B. P. Hasdeu în „Arhiva istorică" I, 2, p. 8 [vezi și *Călători străini despre țările române,* I, p. 125—128].

[31] Scrisoare venețiană din 28 iunie 1462 (*Acta extera,* IV, p. 156) [Este mult mai probabil că oștile turcești au trecut Dunărea la 4 iunie, cum susține cronicarul turc Enverî; *Cronici turcești,* I, p. 42].

[32] N. Iorga, *Acte și fragmente,* III, p. 39, 83—84 și 86. [Întrucît textele din *Acte și fragmente* nu sînt traduse prea corect, le reproducem în limba originală: „Turco (= sultanul) andato contra Dracula in Valachia: sono fugati Turci e malmentati"; „il Turco è stà chiamà in Valachia, in defesa del fratello del signor

Cronicile ungureşti întăresc izbînda lui Ţepeş împotriva turcilor. Aşa *Petancius* ne spune că „Dracul, cu puţini însă aleşi militari, atacă pe Mahomed, împăratul turcilor (care pusese mîna pe Valahia cea Mare şi se pregătia să ocupe pe cea Mică) în timp de noapte şi-l sili să apuce fuga către Dunăre, cu mare ruşine şi pierdere de oameni şi să se retragă din Transalpina".[33]

Dintre istoricii bizantini, Chalcocondil, partizanul turcilor, ascunde înfrîngerea lor; Ducas o mărturiseşte. El spune că „turcii, atacaţi în întuneric, se uciseră unii pe alţii; iar cînd se lumină de ziuă, valahii ce pătrunseseră în lagărul lor se retraseră. Tiranul, ridicînd atunci tabăra şi fugind cu ruşine, trecu Dunărea şi se întoarse la Adrianopole".[34]

Mai însemnate dintre toate aceste arătări ale cronicilor şi istoricilor timpului, cu toate că concordanţa spuselor lor, culese din izvoare atît de deosebite, ca acele greceşti, veneţiene şi ungureşti, dă cel mai mare grad de crezare faptului arătat de toate în acelaşi fel; mai importante, zicem, decît aceste cronici sînt rapoartele înseşi ale agenţilor veneţieni răspîndiţi prin deosebitele centre ale lumii răsăritene.

Aşa raportul din 28 iulie 1462 al lui *Balbi,* ambasadorul veneţian din Constantinopole, către doge, spune că, „trecînd sultanul în Valahia, găsi ţara deşartă de oameni şi de orice fel de provizii, fiind toţi locuitorii retraşi la munte şi la locuri tari. Turcii înaintau cu mare teamă şi băgare de seamă, ferindu-se de Vlad; dar nu se putură păzi pînă într-atîta încît valahii să nu le facă mari daune. Cînd turcii se apropiară de munţi, Dracul cu aproape 30 000 de oameni atacă lagărul în două rînduri, provocîndu-i mari daune, şi a doua oară, dacă turcii nu ar fi fost înştiinţaţi, se ţine drept sigur că le-ar fi produs o grozavă panică. Dintre valahi pieriră 5 000, din turci 15 000, ceeace, văzînd sultanul, ridică cu grabă lagărul şi trecu fluviul îndărăt şi ajunse în 11 a prezentei luni (iulie) în Adrianopole. El lăsă la hotarul Valahiei pe fratele lui Dracul, cu oaste turcească, pentru a încurca spiritele valahilor, dacă ar voi să părăsească pe Dracul şi să se dea în partea celuilalt. Acuma se zice că 4 000 de turci au fost prinşi şi puşi în ţeapă".[35]

Acest raport este de o nespusă însemnătate, căci el reproduce ştiinţele oficiale sosite în Constantinopole de pe cîmpul de război şi pe care ambasadorul veneţian era în putinţă a le cunoaşte.

Cum ne putem măcar închipui că, dacă Mahomed ar fi izbutit a răpune pe Vlad şi a-l înlocui cu Radu, ambasadorul Veneţiei din Constantinopole — omul cel mai de încredere al marii republici şi care era ţinut a transmite signoriei veneţiene ştirile cele mai pozitive, cu deosebire asupra izbînzilor turceşti — ar fi schimbat un triumf într-o înfrîngere! Dacă este să nu luăm în băgare de seamă asemenea mărturii,

---

Vracula, che è stà scappado da casa da lui; et, condutto l'esercito in quella provincia, ha trovado esso signor Vracula, che se li hà opposto con potente esercito et l'ha rebatudo gagliardamente; e, vedendo non poder operar el suo intento, e passato in Bossina"; Mahomed „potente essercito mandó in Vallacchia; ma, adunadi Vallacchi contra quelli, fù rotto l'essercito de Turchi, taiadi in pezzi da 30 in 40 m. de quelli, et per Valacchi preso fù un nepote del Vallacho, el qual s'havea partido dal campo de Valacchi, et havesse adherito con Turchi, et quello impalò".] Aceste cronici nu-mi erau cunoscute cînd am scris despre Vlad Ţepeş în ediţia I; dar ele sînt foarte puţin însemnate faţă de documentele cunoscute de mai înainte şi pe care m-am sprijinit eu.

[33] *Dissertatio de [itineribus] aggrediendi Turcarum,* în Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum [veteres, ac genuini,* Viena, 1746], I, p. 371 ‹871›.

[34] Ducas, [ed. Bonn], p. 345 [*Istoria turco-bizantină, 1341—1462,* ed. V. Grecu, Buc., 1958, p. 432].

[35] Balbi către doge, 28 iulie (*Acta extera,* IV, p. 167—168). Compară şi Raynaldus, *Annales ecclesiastici,* I, p. 336.

atunci să facem ca vestitul englez care a aruncat în foc manuscriptul său despre asirieni fiindcă nu putuse descoperi adevărul asupra unei certe petrecute la piciorul turnului din Londra, unde era închis.

Mai mult încă, două scrisori ale lui Aloisio Gabriel, rector venețian din Candia, către Antonio Loredano, căpitan de Modena, întăresc ambele victoria cea desăvîrșită a lui Vlad Țepeș contra lui Mahomed al II-lea și fuga acestuia din Țara Românească. Anume scrisoarea întîia, din 3 august 1462, spune că, după o veste din Constantinopole, sultanul ar fi suferit o gravă înfrîngere în Valahia și toată armata lui s-ar fi înturnat în neorînduială.[36]

A doua scrisoare, din 12 august 1462, conține relația unui albanez fugit de la Adrianopole, unde era reținut în sclavie. El spune că, „cu vreo două zile înaintea fugii lui, sultanul ajunsese la Adrianopole cu marea lui armată în neorînduială și fără nici un semn de victorie și se spunea în Adrianopole că sultanul, mergînd adînc în lăuntrul Valahiei, ducea cu sine pe fratele domnitorului român, și apropiindu-se de un loc unde armata românilor era întărită printr-o înconjurare de metereze, fu atacat într-o noapte de dînsa și au murit din partea unde era conăcit sultanul și vizirul, din armata turcească, 30 000 de azapi și alte oștiri încă, în număr total de 50 000 de turci. Văzînd sultanul că nu poate răpune pe domnul valah care era apărat printr-un șanț înconjurat de mlaștini și temîndu-se de armata ungurească care venea spre a da ajutor românilor, se întoarse pe uscat și cu o mare lipsă de hrană pentru armată și caii ei, la Adrianopole, în neorînduială, cu toate că turcii au făcut oarecari arătări de veselie, vroind a face să creadă pe supuși că sultanul se întorcea biruitor".[37]

Dacă, în raportul lui Balbi, aveam adevărul îmbrăcat în mantia oficialității, în scrisoarea albanezului avem reproducerea sinceră și neprefăcută a părerii publice din orașul în care sultanul se întorsese; și amîndouă aceste știri, nesupuse la nici o îndoială, arată pe sultanul ca bătut; mai ales silințele de a pospăi înfrîngerea suferită, prin încercări prefăcute de veselie, sînt caracteristice.

Mai aducem încă o scrisoare a guvernului din Caffa, în Crimeea, către regele polon, care scrisoare va fi folosită mai pe larg ceva mai jos și în care guvernul din Caffa vorbește de războiul *fericit* purtat de Vlad Țepeș contra turcilor.

---

[36] „Columna lui Traian", 1883, p. 39: „Per littere de Candia de 31 del passato dice... esser stata grande la rotta del Turcho, et el simile esser gionta tutta la sua armata mal condicionata; el qual signor piu che de passo era ritornato in Adrinopoli et licentiato tuto il ⟨lo⟩ esercito suo".

[37] *Ibidem*, p. 40—41: „el signor Turco zorni otto auanti el fugir del dicto schiavo era gionto in Adrinopolli cum copioso exercito mal in ordine, senza alcuna demostration de victoria; et che la piu parte del dicto exercito passato per la via de mare magiore era venuto a piè, perche per el grandissimo manchamento hauto de victualie et aqua el forzo de soy caualli de fame et sete crepono, et quelli caualli se pote sostegnir, sono menati a man cum grandissima difficultà [...] In Adrinopolli si diceua come el dicto signor, andato per longo camin dentro la Valachia, menò con ⟨cum⟩ luy el fratello del signor Vlacho. Et aprosimando a certo luogo doue l'exercito de Vlachi era reducto in certa fortezza de paludi, una nocte fu assaltato per l'exercito de Vlachi. Et sono morti da la parte doue era acampato el Bassa et el Bazaro de l'exercito turcho XXX. mila Axapi et altra zente per la summa de L. mila Turchi; in modo che, vedendo el dicto signor turcho non hauer el modo de offender il dicto signor Vlacho per esser reduto in locho forte circondato de palude, et dubitando de l'exercito de Hungari, el qual aspetaua in subsidio de Vlachi, fece la volta de mar magior, et cum grandissima incomodità de victualie per lo exercito e caualli loro, ritornò in Adrinopolli mal in ordine, come è dicto... licet i Turchi habino facto certa demostratione de letitia, dauano a sapere a soy subditi che'l suo signore era ritornato cum victoria".

Apoi, cînd vedem că din Caffa pînă la Constantinopole, din Milano și Veneția pînă în Candia, toate izvoarele grecești, polone, ungurești, italiene, caffenze, vorbesc de izbînda lui Vlad contra turcilor, ni se pare că nu putem face altceva decît să primim părerea că sultanul Mahomed a fost bătut de Vlad Țepeș și deci trebuie să căutăm aiurea pricina detronării lui.

Nu ne putem însă împiedica de a face cîteva băgări de seamă asupra tendințelor, așa numite științifice, ale școlii istorice mai tinere. Această școală a întreprins să dărîme una cîte una toate figurile mai mari ce au răsărit în trecutul nostru, precum și ideile luate din acel trecut ce ne-au susținut pînă acum: Vlad Țepeș este un nebun și un nevropat sîngeros, ba încă și un laș care a fugit înaintea turcilor [17]; Mihai Viteazul un cap de bandă, un condotier; așezămîntul voevozilor din vechea organizare românească nu avea nici o însemnătate politică; românii au părăsit Dacia pe timpul împăratului Aurelian și naționalitatea lor s-a închegat în vecinătatea albanezilor; fanarioții au fost o epocă de propășire pentru români și așa mai departe, tot apucături de a contrazice istoriografia timpurilor mai vechi, pe motiv că istoria nu trebuie să se închine de loc altui sfînt decît adevărului.

Și noi sîntem pe deplin înțeleși cu principiul respectării adevărului și cu acel al nejertfirii lui cu nici un preț, pentru interesul încălzirii simțămîntului național.[38] Și noi am dat, unul din cei dintîi, exemplul cum trebuie dărîmați idolii închinărilor false și neîndreptățite, cînd am susținut în *Istoria Românilor* stăruința dacilor sub stăpînirea romană și, mai mult decît atîta, însemnătatea elementului slav pentru constituirea naționalității române; apoi dărîmarea lui Vasile Lupu din închipuirea unui domn național, care introdusese limba română în biserică din iubire pentru românism. Am îndrăznit apoi să merg chiar mai departe: să arăt relele urmări ale domniei lui Mihai Viteazul asupra țăranilor munteni; că epoca fanariotă nu a fost mai bună, dar nici mult mai rea, decît cea anterioară românească; dar nu m-am făcut apologistul ei; că Tudor Vladimirescu, iarăși o icoană căreia i se atribuia eliberarea României de greci, nu a fost la început decît organul revoluției sociale îndreptate contra tuturor boierilor, fără deosebire de români sau greci, și că numai după unirea lui cu partidul național al boierilor a dat mișcării lui o îndreptare națională ș.a.m.d.

Dar *est modus in rebus*. Dacă am respectat totdeauna mai mult adevărul decît iubirea de neam, n-am îndrăznit niciodată a sfîșia acest adevăr însuși cînd venea în slujba simțămîntului, numai pentru dragul de a mă arăta mai strașnic și de teamă de a nu părea cumva că susțin și acuma tot ce a fost privit cîndva ca întrebare patriotică. Nu am voit să imit pe unii străini care au tocmai interesul de a dărîma toate valorile românești și nu mi-a plăcut niciodată să fiu citat de unguri, de slavi și de greci ca autoritate *românească* pentru sprijinirea lor.

Și eu cred că în această cumpănire a adevărului, așa ca pretextul lui, hipercritica, să nu depășească fără nevoie hotarele simțămîntului, stă adevărata concepție a istoriei. Cînd întîlnim ceva care sau ridică poporul nostru, sau lovește în el, în interesele lui, să cercetăm faptele cu cea mai stăruitoare luare aminte și numai acolo unde adevărul reiese strălucitor și neînduplecat din izvoarele timpului, acolo să îngăduim ca

---

[38] În privința aceasta am scris un capitol întreg în *Principiile fundamentale ale istoriei*, 1900, cap. III: *Păreri greșite asupra scopului istoriei*. Compară A. D. Xenopol, *Théorie de l'Histoire*, Paris, 1908, p. 138.

părerea noastră, expunîndu-l, să lovească în iubirea ce ne leagă de neamul de care ne ținem; dar cînd lucrul este în îndoială, este prea firesc să sprijinim părerea favorabilă intereselor românești, știind bine că se vor găsi totdeauna destui străini care să apere interesele potrivnice; căci atunci cînd, după toate regulele criticii istorice, adevărul vine în sprijinul neamului nostru, a distruge numai din bun plac și fără nici un temei figurile mărețe sau ideile fundamentale ale trecutului nostru numai pentru plăcerea de a spune ceva nou, de a fi original, sau cu scopul de a fi aprobat și aplaudat de străini, este o adevărată crimă, atît în contra neamului cît și în contra istoriei; deoarece, în loc de a se feri de jertfirea adevărului pe altarul simțămîntului, acest adevăr este el însuși jertfit, împreună cu simțămîntul, unor porniri sufletești mult mai josnice și mai nemernice. Așa ne pare nouă că procedează acei ce, fără a lua în privire mărturisirile cele mai concordante și mai adevărate asupra lui Vlad Țepeș, voiesc să-l dărîme, dărîmînd mai ales postamentul pe care se înalță această mărime, apărarea lui cea inimoasă și însoțită de o izbîndă așa de strălucită în contra lui Mohamed II.

Vlad Țepeș scos din domnie de Ștefan cel Mare [18]. — Să vedem cum se face că Vlad Țepeș, deși biruitor și respingînd năvălirea turcească, să fie nevoit să fugă în Ungaria [Transilvania] și să fie înlocuit tocmai cu domnitorul pe care turcii îl aduseseră în oștirea lor, fratele lui Țepeș, Radu cel Frumos?

Chalcocondil ne dă cheia acestei ghicitori; el spune că „Țepeș, auzind că Ștefan al Moldovei atacase Chilia (cetatea lui Țepeș), lăsă numai pe un general împotriva turcilor (celor ce rămăseseră în preajma Țării Românești cu Radu cel Frumos, după raportul lui Balbi), iar el se duse în persoană contra domnului Negrei Bogdanii; dar pe cînd generalul său era sfărîmat de turci, și Vlad fu bătut de Ștefan, încît fu nevoit a-și căuta scăparea fugind în Ungaria."[39]

Se pretinde că numai arătarea istoricului grec care scrisese din auzite este o slabă dovadă pentru faptul înfrîngerii lui Vlad Țepeș de către Ștefan cel Mare; că nici analele moldovenești nici povestirea ienicerului sîrb nepomenind nimic de o asemenea luptă, se poate susține cu încredere, pînă la alte dovezi, că această luptă nu e decît o simplă combinație a istoricului bizantin, care, știind că în același an s-a întîmplat și baterea [asediul] Chiliei și înfrîngerea lui Țepeș, le-a pus în legătură una cu alta.[40]

---

[39] Chalcocondil, [ed. Bonn], p. 514. Pierderea bătăliei de către Vlad, care a adus împrăștierea oștirii sale, se vede și din o veste adusă la Caffa de un trimis din Cimbalo (Balaclava) și care pomenește de „dispercione Velladi". Vezi socotelile Caffei, 17 mai — 31 dec. 1462, în N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 39. Compară același, *Studii și documente*, III, p. 32.

[40] I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 26, părere primită și de Gr. Conduratu, loc. cit., p. 156, nota 1.

Mai puțin încă înțelegem pe G. Ghibănescu, *Vlad Țepeș, [Studiu critic]*, în „Arhiva", din Iași, VIII, [1897], p. 417 și 697 și urm., care primește cu totul părerea noastră că Țepeș a bătut pe turci, dar respinge mărturia lui Chalcocondil asupra intervenirii lui Ștefan cel Mare, cu toate că el acordă îndeobște cea mai mare încredere arătărilor istoricului grec. G. Ghibănescu e de părere că Țepeș a pierdut tronul din pricina unei răscoale a boierilor și vrea să dovedească această răscoală prin lipsa unui singur boier din divanul lui Țepeș, Dragomir Udriște, care se afla în divanul lui Vladislav, înainte de Țepeș, și în al lui Radu cel Frumos, după el. Din lipsa unui singur boier, care poate să fi fost întîmplătoare, sau poate să fi fost în dușmănie cu domnul, nu se poate înfiera o revoluție a boierilor [Opinia lui Ghibănescu a fost reluată de B. T. Câmpina].

Nu înţelegem pentru ce s-ar respinge atacul lui Ştefan contra lui Vlad Ţepeş, cînd este prea cunoscut că Ştefan în 1462 lovise Chilia şi — după cum se vede dintr-o scrisoare a guvernului din Caffa către regele polon din 2 aprilie 1462, încă înainte ca Mahomed să fi pornit contra lui Ţepeş — încît se vede că Ştefan cel Mare atacase Chilia neatîrnat de expediţia turcească.[41] Nu înţelegem deci pentru ce Ştefan, care nu numai ca aliat întîmplător al turcilor duşmănise pe Vlad, ci din însăşi a lui îmboldire, nu ar fi căutat a lovi cît mai tare în domnul muntean, cu atît mai mult că atacul Chiliei nu izbutise, ba încă îi pricinuise şi o rană la picior.[42]

Faţă deci cu aceste două fapte netăgăduite: biruinţa lui Ţepeş asupra turcilor şi fuga învingătorului în Transilvania, nu ne rămîne alt mijloc logic de a ieşi din greutăţi decît admiţînd cele spuse de istoricul bizantin contemporan.

Această părere îşi găseşte un sprijin şi în următoarea împrejurare: Vlad, după ce fuge în Transilvania, văzîndu-se părăsit de noroc, încearcă o ultimă scăpare, aceea de a redobîndi tronul cerînd iertarea lui Mahomed. El scrie din Rothel, în 8 noembrie 1462, următoarea scrisoare către sultan: „Mare stăpînitor al otomanilor! Eu, Ioan Vlad, voevodul Valahiei, sclavul tău, te rog cu stăruinţă *pentru iertarea faptelor prin care am păcătuit contra ta şi a ţării tale.* Măria ta să se milostivească cu mine şi să-mi învoiască a-ţi trimite soli. Cunosc Transilvania şi toată Ungaria în chipul cel mai amănunţit. Dacă i-ar plăcea Majestăţii tale, aş putea, *pentru răscumpărarea greşelii mele,* să-ţi predau toată Transilvania şi, cînd aceasta ar fi încăput în puterea ta, ai putea uşor supune toată Ungaria. Solii mei îţi vor spune mai multe, iar eu voi fi în toată viaţa mea cu cea mai statornică credinţă sclavul tău. Dumnezeu să dee puterii tale încă ani îndelungaţi".[43] [19]

Această scrisoare împreună cu una către vizirul, ambele redactate în bulgăreşte ⟨slavoneşte⟩, fură însă surprinse de unguri şi predate lui Matei, care, văzînd că Vlad umbla să-l vicleneascā chiar pe dînsul, numai spre a-şi putea redobîndi tronul, îl pune la închisoare.[44] Că regele nu a aplicat lui Vlad o pedeapsă mai grea, se datoreşte legăturilor de înrudire în care se afla cu el.

Scrisoarea amintită ne arată că lucrurile s-au petrecut astfel cum ele au fost expuse mai sus, căci dacă Vlad ar fi fost bătut chiar de Mahomed, scos din scaun şi înlocuit de Radu, ce înţeles ar mai fi avut rugămintea lui? Din contră, dacă el bătuse întîi pe Mahomed, dar apoi fusese bătut de Ştefan şi generalul său răzbit de restul armatei turceşti,

---

[41] Scrisoare publicată de Leopold Hubert, *Documente historica,* Varsoviae, 1861; citată de N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 126.

[42] Rana lui Ştefan nu putea să-l împiedice de a merge la război; aprigul domnitor a purtat această rană în tot timpul domniei lui, neavînd niciodată timpul de a lăsa gleznei lui odihna trebuitoare spre a se întrema; cu această rană a intrat Ştefan în mormînt.

[43] Această scrisoare a lui Vlad Ţepeş către sultan a fost publicată de secretarul papei Pius al II-lea (1458—1464), Gobellini, în scrierea lui: *Pii II, pontifici maximi, comentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contigerunt,* tipărită întîi la Roma în 1584 şi apoi la Frankfurt în 1614, liber II, p. 297. Scrisoarea fusese tradusă în latineşte şi trimisă de Matei papei şi astfel a fost reprodusă de secretarul său [vezi „Arhiva", 1897, p. 510 şi N. Iorga, *Studii şi documente,* III, p. XXXI].

[44] În cronica săpată pe peretele bisericii din Braşov se citeşte: „1462 Mathias Rex Dracolam Woywodam capit". Şi Gobellini spune în comentarul său că, pe cînd el lua cunoştinţă de acea scrisoare şi o analiza, „Valachus adhuc in carcere delitescit". Astfel se explică cum de adăpostul căutat de Vlad la cumnatul său se schimbă într-o închisoare.

atunci înțelegem cum de Vlad, fugit în Transilvania, se grăbește a trimite scrisoarea, *încă înainte ca Radu să fi fost recunoscut domn de către țară,* cînd deci el putea avea încă speranța unei restituiri. Apoi scuza lui Vlad către sultan ca să-l ierte pentru toate cele ce făptuise contra țării sale și *contra lui* se referea fără îndoială la înfrîngerea adusă de Vlad lui Mahomed.

Acela, deci, care a determinat căderea domnului muntean n-a fost sultanul Mahomed, ci Ștefan cel Mare. Acuma abia putem măsura toată greșeala domnului moldovean, dacă greșeală poate fi numită. El, pe care îl vom vedea mai tîrziu alergînd în toate părțile după aliați contra turcilor, strivise acuma pe cel mai prețios din toți, pe domnul unui popor de un sînge și de un neam, care, prin căderea lui sub turci, trebuia să arate lui Ștefan prăpastia ce-l aștepta și pe el.

Ce ar fi fost mai firesc decît alianța între acești doi bărbați, fiecare din ei cu eminente însușiri militare? Ștefan, prevăzător, dibaci și știind să se folosească de toate împrejurările; Țepeș, îndrăzneț pînă la nebunie, curajos și semeț, ambii părînd meniți de soartă a lupta alăturea, ca doi frați dintr-o tulpină, contra dușmanului neamurilor europene, și nu a se dărîma unul pe altul în folosul păgînului.

Ștefan cel Mare a dovedit cu prisosință ce poate un gînd și o voință energică în cumpăna faptelor omenești[45]. Dar în istorie e de prisos a arăta păreri de rău asupra faptelor întîmplate și de a cugeta asupra celor ce ar fi putut să le înlocuiască. Faptele de care este plină sînt toate fatale; ele s-au întîmplat, nu se mai pot reîntoarce. Treaba istoricului este de a le înțelege, iar nu de a le deplînge.

În orice caz, figura lui Vlad Țepeș este, cu toată aureola de sînge ce o înconjură, una din cele mai interesante ale întregii noastre istorii [20]. Crud pînă în măruntae, străin de milă și de îndurare, el puse cumplita lui fire în slujba țării sale și, după ce o curăți de relele lăuntrice, tăind și acolo unde ar fi putut lecui, el puse piept contra înjosirii în care căzuse. Aici se arătară celelalte însușiri ale sale, curajul temerar și disprețul morții, care-l puseră în stare să înfrîngă pe unul din cei mai mari cuceritori ai lumii.

Nu poate fi rostită asupra lui o laudă mai mare decît aceea pe care Chalcocondil o pune în gura lui Mahomed al II-lea: „Nu este cu putință a se răpi țara de la un bărbat care făcu lucruri atît de mari, mai ales cînd el știe așa de bine să întrebuințeze și puterea și pe supușii săi“.[46]

Par. 3. Luptele cu Matei Corvin și Radu cel Frumos

Cauza atacului Chiliei. — Întorcîndu-ne la istoria marelui domnitor moldovean, trebuie să căutăm a lămuri pricina pentru care Ștefan cel Mare atacă Chilia odată cu turcii, ceea ce face pe Chalcocondil să spună că Ștefan provocă pe turci la acel atac.[47]

La această întrebare credem că se poate răspunde și trebuie să ne silim a o face; căci istoria nu constă numai din o îngrămădire de fapte

[45] Vom vedea la istoria lui Ștefan cel Mare că atacul lui Țepeș din partea domnului Moldovei a fost privit ca o greșeală chiar de pe timpul lui.

[46] Chalcocondil, [ed. Bonn], p. 514 [ed. V. Grecu, p. 289].

[47] Chalcocondil, p. 506 [ed. V. Grecu, p. 287].

peste fapte, de documente peste documente, fără scînteia gîndirii care să le lege, să le dea înțelesul și rostul trebuitor; acest rost însă nu poate răsări decît din explicarea cauzală a evenimentelor.

Atacul Chiliei făcut pe uscat de Ștefan al Moldovei, deodată cu acel al turcilor pe Dunăre, căzînd împreună cu năvălirea cea mare a lui Mohamed al II-lea în Muntenia, ar fi trebuit să deschidă ochii lui Ștefan asupra primejdioasei sale întreprinderi, de a ajuta pe puternicii turci în contra unui principe creștin ce lupta împotriva lor. Și această părere nu este numai o aprețuire a noastră, în care caz nu ar avea o deosebită valoare, ci ea frămîntă cugetele chiar pe timpul lui Ștefan, și tocmai cu prilejul acestui atac al portului dunărean.

Anume într-o prea interesantă scrisoare din 2 aprilie 1462 a guvernatorului din Caffa către regele polon, găsim pe pristavii cetății din Crimeea foarte mîhniți de faptul că „Ștefan voevod, domnul Moldovei sau Valahiei Mici, se luptă cu Vlad voevod care poartă război *fericit* cu turcii. Cearta aceasta nu numai că ajută pe sultan, dar, ce e mai primejdios, *printr-însa* turcii *capătă oarecum intrare în aceste două Valahii,* ceeace ar fi un foarte mare pericol pentru noi (caffenzii) și pentru alte țări vecine“.[48]

Că astfel de gînduri se purtau pe atunci și în mintea romînilor din ambele țări răsare dintr-o scrisoare italiană din 4 dec. 1476, care arată că, cu prilejul reîntronării lui Vlad Țepeș, „popoarele moldovene și muntene voesc ca ambii voevozi (Vlad și Ștefan) să-și *jure în același timp iubire și tovărășie, așa că toată țara* (Moldova și Muntenia) *să fie asigurată că turcul n-o s-o mai poată supăra*“.[49]

Cum de n-a văzut Ștefan, a cărui țară era mult mai apropiată de primejdie, ceea ce caffenzii vedeau încă de așa de departe; cum de nu a pătruns el, cu marea lui minte, ceea ce toți romînii simțeau în adîncul cugetului lor? Orice altă considerație ar fi trebuit să reție pe Ștefan de la provocarea cumpliților turci; căci chiar dacă dobîndirea Chiliei ar fi putut aduce foloasele cele mai mari, ele nu puteau niciodată fi puse în cumpănă cu primejduirea chiar a existenței statului și a poporului moldovenesc, care se arăta amenințătoare și cumplită în întruchiparea sălbatecilor închinători ai lui Mohamed.

Noi credem că în motive obiective, trase din fapte, nu este cu putință cel puțin pentru mințile noastre de astăzi de a se găsi cauza atacului Chiliei și a dușmănirii lui Vlad Țepeș, cu atît mai mult că acest act este repetat de Ștefan în 1465, cînd era încă mai primejdios, deoarece Chilia trecuse, prin Radu cel Frumos, indirect în stăpînirea turcilor, și că Ștefan pune vîrf îndrăznețel lui purtări prin lovitura dată în 1471—1472 acestui domnitor însuși, supusul și credinciosul sultanului.

Dacă nu este chip de aflat, în împrejurările de fapt, cauza unor asemenea întreprinderi ale voevodului moldovean, trebuie să le atribuim numai și numai elementului nedesfundat al personalității și al caracterului său, întocmai cum este cu neputință de înțeles nelucrarea lui Hannibal în contra romanilor, după strălucita lui izbîndă de la Cannae, decît printr-o slăbire năprasnică a voinței lui în momentul hotărîtor.[50]

---

[48] Leopold Hubert, *Documenta historica,* p. 5. Acest prea însemnat document a fost întrebuințat pentru întîia oară de N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă,* p. 125—126. [Vezi A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie Tauroliguri,* III, Genova, 1879, p. 470].

[49] N. Iorga, *Acte și fragmente,* III, p. 58—59 [Traducerea corectă este: „și a voit poporul (li populi) ca amîndoi voievozii să-și jure între ei dragoste și alianță, astfel că întreagă acea țară s-a asigurat că turcul nu-i va mai face griji“].

[50] Asupra acestei întrebări vezi cartea mea *Théorie de l'Histoire*, ed. II, Paris, 1908, p. 439.

Caracterul marelui domnitor al Moldovei este dat de Ureche ca fiind „gata să facă lucruri mari“, și anume pe tărîmul luptelor, că unul ce era „om războinic și deapururea îl trăgea inima spre vărsare de sînge“; că „era totdeauna ca un leu gata spre vînat“; că „avînd inima aprinsă către lucruri vitejești, i se părea că un an ce n-a avut treabă de războaie, are multă pagubă“; mai fiind apoi și „nărăvit de norocul, care pînă atunci făcuse de rar război unde nu biruia“.[51]

Această caracteristică a lui Ștefan cel Mare de om iute și aprins se vede și din alte împrejurări ce se vor aduce mai la vale în capitolul asupra *caracterului său*. Astfel fiind croit Ștefan din plăsmuirile firii, nu trebuie să ne pară neînțeleasă disprețuirea ajutorului pe care l-ar fi putut afla în Vlad Țepeș în contra turcilor; apoi provocarea cumplitei lor dușmănii.

Pare că Ștefan cel Mare ar fi singur de felul său, în desfășurarea vremilor, și nu ar avea tovarăși de îndrăzneală, între români chiar, pe Mihai Viteazul și pe Ion Vodă cel Cumplit, iar între cei de alt neam, pe Alexandru cel Mare, pe Carol XII, pe Frederic II și pe Napoleon I; toate minți puternice, caractere de fier și brațe vînjoase, pentru care nici o întreprindere omenească nu părea peste putință și care, ca și geții din vechime, se temeau doar numai ca cerul să nu cadă peste capetele lor.

Întreprinderea prea îndrăzneață a lui Ștefan cel Mare de a ataca Chilia, cu toate că trebuia să știe că lucrează în folosul turcilor, se poate explica numai din caracterul lui cel aprins și neoprit, mai ales acuma cînd, tînăr și cu sîngele în fierbere, mintea lui cea atît de mare nu putea încă domoli bătăile inimii.

Așa credem noi că trebuie limpezită cauza care împinse pe Ștefan a se amesteca în trebile Țării Românești. Limpezirea cauzelor este una din datoriile de căpetenie ale istoricului. Cînd el nu poate să le pătrundă pe deplin, trebuie să întrebuințeze toate elementele ce-i procură izvoarele pentru a îndeplini golul prin ipoteze; căci fără această înlănțuire cauzală, nu există istorie științifică. În științele faptelor de repetire, așa numitele științe naturale, elementul care preface adunarea de material al observației și experienței în un sistem științific, este acel al legii. Numai cînd se descopăr legile fenomenelor și cînd acestea sînt închegate în formule abstracte, se poate spune că am făcut știință.

În istorie însă adunarea faptelor, oricît de bogată ar fi ea și oricîtă cheltuială de muncă ar fi pricinuit dobîndirea unei vaste erudiții, nu dă naștere istoriei, dacă se mărginește numai la atîta. Pentru ca să se înfăptuiască știința istorică, trebuie să se adauge elementul seriei istorice, analogul legii din științele repetirii (așa numitele științe naturale). Precum însă legea ia naștere prin abstracție și generalizare, așa seria ce alcătuiește prin legătura cauzală între faptele succesive. A se lăsa

---

[51] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 118, 123, 126 și 145. [Textele exacte — luate din diverse locuri ale cronicii lui Ureche — sînt, în ordine: „gătindu-se de mai mari lucruri să facă“; „fiindu-i aprinsă inima lui de lucruri vitejești, îi părea că un an ce n-au avut treabă la războae că are multă scădere“; „fiind ca un lup gata de apucat“; „rar război de nu biruia“ (ed. C. Giurescu, p. 43, 53, 89, 90)]. Gr. Tocilescu, în manualul său școlar de *Istoria românilor*, spune că Petru Aron ar fi căutat de la unguri adăpost la Vlad Țepeș, ceea ce ar explica și mai bine pornirea lui Ștefan cel Mare în contra domnului muntean; la rugămintea ce i-am făcut de a-mi indica documentul pe care își întemeiază părerea și care îmi era necunoscut, nu a putut reafla însă acel document. Textul cel mai sigur al lui Ureche, restabilit cu multă osteneală de Popovici, *Chronique de Gregoire Ureche*, nu schimbă decît în chip lingvistic pe acela din ediția lui Kogălniceanu. Scrisoarea lui Ștefan către soli mai jos.

în părăsire acest element de căpetenie este a se face în istorie numai treabă de salahor, foarte meritorie fiind ca foarte grea, dar nu operă de arhitect care să dea naștere la plăzmuiri nepieritoare.[52]

Turcii folosindu-se de fuga lui Țepeș și punînd în locu-i pe fratele său, Radu cel Frumos, Ștefan trebuia să se gîndească bine dacă trebuie să reînnoiască atacul Chiliei care încăpuse acuma prin Radul cel Frumos în stăpînirea indirectă a turcilor, întrucît un asemenea atac putea să atragă asupra Moldovei urgia cumpliților păgîni. În adevăr, Radu alungase din Chilia garnizoana ungurească și o înlocuise cu una turcească. De aceea Ureche spune că, la această a doua lovire, Ștefan a luat Chilia de la *păgîni*. Ureche spune că Chilia a fost luată prin cucerire. Dlugosz și Miehovski, scriind însă în interesul polon, arată că orășenii ar fi trecut ei înșiși de sub unguri sub moldoveni, vasalii polonilor.[53] [21]

Năcazul sultanului fu mare cînd primi vestea căderii Chiliei. Ștefan însă, voind să înlăture urgia turcească, căci chiar atuncea aflase despre scopul regelui Ungariei de a răzbuna pustiirea Transilvaniei, trimite sultanului prezenturi [daruri] și tribut, prefăcîndu-se că și Moldova vrea să intre sub proteguirea Semilunei și că sultanul nu ar trebui să se supere pentru trecerea acelei cetăți de la un vasal la altul. Sultanul în întîiul moment pune pe soli la închisoare; răzgîndindu-se în urmă, îi eliberează și se arată mulțămit cu cererea de iertare adusă.[54]

Ștefan însă nu încetă a dușmăni pe Matei Corvin. Popoarele stăpînitoare ale Transilvaniei, fiind nemulțumite cu domnia prea costisitoare a regelui lor, plănuiau o răscoală a țării sub un sas, Roth.[55] Ștefan întețește și sprijină răscoala [22]. Întreprinderea lui Ștefan amărăște și mai mult cugetul lui Matei asupra domnului Moldovei încît el se hotărăște a-l lovi.

Expediția lui Matei Corvin în Moldova. — Matei intră în Moldova, după cît se vede, fără a fi împiedicat, prin pasul Oituzului, în 19 noiembrie, ajunge la Roman la 1 decembrie, stînd în el pînă la 7 ale aceleiași luni și dîndu-i foc cînd îl părăsește[56]. Se îndreaptă de aici spre Suceava și ajunge la Baia în 14 decembrie. Acolo trebuind să poposească iarăși, spre a-și odihni armata, mai ales fiind vreme de iarnă, și craiul aflînd de la un prins că Ștefan voia să-l atace într-o noapte, se întărește în acest oraș, încît Ștefan, cînd îl atacă noaptea, trebui să-l ia cu asalt [23].

---

[52] Asupra naturii cauzale a seriei istorice vezi articolul meu *La causalité dans la série historique*, din „La Revue de Synthèse historique", 1914.

[53] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 119; Dlugosz, *[Historiae Polonicae]*, ad annum 1465; Șincai, *[op. cit.]*, ad annum 1465; Miechovsky, *[Chronica Polonorum]*, în „Arhiva istorică", I, 2, p. 35: „Radul germanus Vladi ... opidumque Kiliam ... exclusis hungaris occupavit." Compară [Al.] Lapedatu, *Radu cel Frumos*, în „Transilvania", XXXIII, 1902, p. 18.

[54] Miechovsky, loc. cit.

[55] Bonfinius, *Rerum hungaricarum decades* IV, p. 396. Răscoala este confirmată prin proclamația regelui din 22 noiembrie 1467, prin care mustră popoarele Transilvaniei pentru pasul încercat de ele (Hurmuzaki, *Doc.*, II/2, p. 177).

[56] Mai multe diplome ale lui Matei Corvin întăresc datele reproduse în text după arătările lui Ureche: una, din 4 noiembrie, este dată din Baroth [Baraolt], în secuime, cînd însă regele nu trecuse în Moldova; alta, din 20 noembrie, este din Trotuș, după ce trecuse prin pasul Oituzului, cum spune cronicarul, cu o zi mai înainte, de 19 noiembrie. La 25 decembrie Matei este acum reintrat în Transilvania și ajuns la St. Miklos (St. Nicoară) (Sînmiclăuș), de unde dă un alt document (Col. Kemeny, în „Transilvania", VI, 1873, p. 211—212). Concordanța între datele diplomelor și acele arătate de Ureche dovedesc încă o dată exactitatea cronicarului moldovean.

Nu sînt exacte deci cele ce spune Ureche că Matei ar fi fost surprins de Ștefan pe cînd „își lăsase oastea fără nici o pază la băuturi și la jocuri“ [24].

Dlugosz, istoricul polon, care trebuia să cunoască mai bine împrejurările, deoarece era contemporan regelui unguresc și domnului Moldovei, povestește astfel această bătălie: „După ce au sosit Matiaș craiul la orașul Baia *și au întărit orașul (căci se temea de năvălirea moldovenilor) cu șanțuri și cu care,* Ștefan Vodă, care se așezase cu oastea sa între rîurile Moldova și Șomuzul, gîndind că a venit timpul cînd cu puțini să bată pe mulți, lăsînd caii și sarcinele în tabără, numai pedestru și ușor au venit la Baia și, aprinzînd orașul din vreo cîteva laturi, în 15 decembrie noaptea, a năvălit peste unguri, ținînd bătaia amestecată pînă în revărsatul zorilor, iară căzînd mulți dintre unguri și mai mulți sodomindu-se de flăcări; craiul Matiaș, rănit în trei locuri, dar nu de moarte, ca să nu vină în mîinile românilor, cu o lectică a fost scos din locul bătăliei. Partea cea mai mare a oștirilor unguresti venind la munți și aflînd drumurile întesate cu arbori ce se tăiaseră de moldoveni a ars carele și bogăția și îngropînd 500 de bombarde, ca să nu se poată folosi moldovenii de ele, a trecut cu fuga în Ardeal. Prin facerea de bine a unui român a scăpat craiul Ungariei de nu s-a prins sau nu s-a tăiat, pe care român Ștefan vodă l-a pedepsit cu moartea, după ce a înțeles trădarea lui [25]. Spun că 10 000 de unguri au pierit în bătălia aceea; steaguri militărești vreo cîteva s-au prins, pe care le-a trimis Ștefan vodă, prin solii săi, în semn de biruință, craiului Cazimir“.[57] [26]

Regele Matei răsplătește în 1467 și 1469 pe mai mulți nobili unguri și români, aceștia din urmă din Maramureș, cu scutirea lor de judecata comiților și cu punerea lor sub acea regească, pentru voinicia cu care luptaseră *într-o noapte* împotriva lui Ștefan voevodul Moldovei.[58]

Regele Matei adusese cu sine pe doi pretendenți la tronul Moldovei, pe *Petru Aron* și pe litvanul *Berendei* [27], care vor fi împăcat între ei pretențiile la domnie iarăși printr-o plănuită împărțire a Moldovei, precum se făcuse mai înainte în repețite rînduri. În luptă însă Berendei cade mort, iar Petru Aron scapă înapoi în Ungaria, și nu în Polonia cum spun Miron și Neculai Costin, deoarece vom vedea pe Ștefan prinzînd pe Aron în Ardeal și tăindu-i capul.[59]

Cronicarii unguresti precum Bonfini, Thurocz, Ranzan, Bocskai arată însă că Ștefan cel Mare ar fi fost bătut de unguri la Baia, pentru că în ideea lor ungurii sînt neînvinși, și, cînd pat cîte o înfrîngere, îndată o înfrumusețează arătîndu-se ca jertfa unei trădări sau tăgăduind-o cu orice preț. Dar atunci, dacă Matei a învins pe Ștefan la Baia, pentru ce nu și-a urmat mai departe calea victorioasă către Suceava; pentru ce nu l-a scos pe Ștefan din scaun, înlocuindu-l cu vre-un competitor, căci adusese doar doi cu el? Pentru ce apoi, precum vom vedea, Ștefan cel

[57] Dlugosz, *[op. cit.]*, ad annum 1467, II, col. 417—418. Reproducem traducerea lui Șincai, [*Cronica românilor*, ed. 1853], II, p. 49 îndreptînd însă redarea rîului Samusch, adecă Someș, care nu se află în Moldova, în mod corect prin *Șomuzul.* Vezi în Șincai numeroșii scriitori care povestesc această bătălie; asupra prinsului, vezi Bonfinius, *op. cit.*, p. 859 [Vezi și RIAF, VIII, 1903, p. 171—175].

[58] Hurmuzaki, *Doc.*, II/2, p. 275. [I.] Mihaly, *Diplome maramureșene*, p. 498: „Praesertim in partibus Moldaviae, dum pro recuperatione earundem partium laborassemus, et quadam nocte cum Stephano Waywoda Moldaviae conflictum habuissemus“.

[59] *Letopisețe*, II, p. 120. [Miron Costin nu vorbește de Petru Aron] Asupra lui Berendei, vezi Dlugosz, *[op. cit.]*, II, p. 181; Miechovski, în „Arhiva istorică“, I, 2, p. 35. V. Pârvan („Conv. literare“, XXXIX, 1908, p. 875) crede că Petru Aron și Berendei erau aceeași persoană.

Mare intră în Ardeal spre a răzbuna pustiirea Moldovei? De aceea cu drept cuvînt exclamă *Spondanus* asupra acestei versiuni neadevărate: „De rușine întunecare a istoriei este aceasta, fie ea de unguri, fie de poloni scornită!“ și Miechovski adaogă că „așa este adevărul, deși ungurii povestesc altfel, lingușindu-se regelui Matei“.[60]

Ștefan, urmînd cea mai înțeleaptă politică pentru un stat mic ca acel al Moldovei, căuta totdeauna un punct de sprijin cînd era lovit cu dușmănie de vreo parte oarecare; *niciodată doi dușmani,* maxima romanilor, era pusă în lucrare și de acest vrednic strănepot al vitejiei și simțului lor politic. De aceea el reînnoiește în 1468 jurămîntul de credință regelui Cazimir, făgăduindu-i iarăși că va veni în persoană spre a depune omagiul[61], onoare după care regii poloni năzuiau cu atîta mai mult cu cît vedeau urcîndu-se în sus steaua lui Ștefan [28].

În anul 1469 domnul Moldovei, pentru a răzbuna pustiirea țării sale de armatele ungurești, intră în Ardeal [29]. El vroia totodată să pună numaidecît mîna pe acel ce-i neliniștea domnia, pe ucigătorul tatălui său, pe Petru Aron, cu atît mai mult că ungurii, dîndu-i adăpostire, făceau din el un veșnic pericol pentru domnul Moldovei. Ungurii ridicaseră chiar în sistem proteguirea competitorilor la tronurile române spre a putea totdeauna comanda în ele, imitînd în aceasta pe poloni. Regele Matei comunică printr-o scrisoare din 1467 voevodului Ardealului hotărîrea dietei ungurești asupra bunurilor crăești, „că nici un rege să nu mai poată înstrăina ținuturile Făgărașului, Amlașului și Rodnei, ci ele să fie păstrate spre a fi date oricărui voevod muntenesc sau moldovenesc izgonit, ca să fie spre îngrozirea și cîștigarea părților acelora“.[62] „Vezi cu ce meșteșug, exclamă Șincai, se sileau neamurile de jur împrejur să supuie pe români? adecă țineau domeniuri și bunuri întregi spre sama acelora care se nevoiau să-și mănînce neamul!“[63].

În timp ce Ștefan prăda Ardealul, el pune pe boierii lui să se prefacă a trimite lui Petru Aron o scrisoare în care să-i arate că s-au săturat de tirania lui Ștefan Vodă și sînt gata să-l omoare, dacă va veni să se pună în fruntea lor. Petru cade în cursă, dorit ⟨dornic⟩ cum era el de domnie, vine la întîlnire, este prins de Ștefan cel Mare, care poate în sfîrșit, după 12 ani de așteptare, să răzbune moartea iubitului său părinte.[64] Voevodul Transilvaniei Ioan Pongratz cheamă pe sași la arme; însă aceasta nu folosește și Ștefan pradă în lung și în lat țara cît i-a plăcut, fără a fi împiedicat de nimeni.

Astfel se sfîrșesc și luptele cu ungurii tot în favoarea lui Ștefan, ca și acele cu Vlad Țepeș și cu luarea Chiliei. Era învederat că norocul surîdea domnului moldovean și el răsare atît de rar popoarelor în istorie

---

[60] Spondanus ad annum 1467 în Șincai, *[op. cit.]*, II, p. 50; Miechovski, în „Arhiva istorică“, I, 2, p. 35.

[61] *Inventarium,* p. 140. [I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 298—299].

[62] Katona, *[Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae]*, XV, p. 240.

[63] Șincai, *[op. cit.]*, II, p. 52.

[64] Dlugosz, *[op. cit.]*, II, p. 445; Cromer, [*Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX,* Basilae, 1555], p. 397; Miechovski [30], în „Arhiva istorică“, I, 2, p. 36. Scrisoarea pare a se fi păstrat. Cel puțin în 1468 găsim o curioasă misivă, foarte scurtă, din partea unor mari boieri de la curtea lui Ștefan, între cari însuși unchiul său, Vlaicu, către brașoveni, pecetluită cu pecețile tuturor boierilor, deci avînd un caracter tainic și important, în care boierii cer de la brașoveni ca să dea crezare spuselor trimisului lor. (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 47). Că această scrisoare să fi ascuns o trădare contra lui Ștefan (Iorga, *Ștefan cel Mare,* p. 129) nu este de admis, întrucît aflăm pe unchiul lui Ștefan între boierii iscăliți în ea; apoi toți boierii presupuși trădători rămîn în divanul lui Ștefan după 1468 pînă tîrziu pe la 1480—1500 (Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare,* passim).

și indivizilor în viața lor, încît nebun este acela ce nu caută să se folosească de dînsul.

Izbînzile repetate ale lui Ștefan îl însumețeau pe fiece zi. Fire neastîmpărată, doritor de războaie, nu era lucru de mirare ca după ce el se pusese bine cu polonii și cu ungurii și se asigurase astfel de la spate, să cadă din nou asupra Munteniei, avînd acuma de scop nu cucerirea unei simple cetăți, ci răsturnarea chiar a domnului muntean.

El reîncepe deci luptele sale cu Radu cel Frumos care, nu trebuie să uităm, era proteguitul turcilor, încît prin lovirea lui, Ștefan se atingea de spaima lumii de atunci: Împărăția otomană. Dar Ștefan cel Mare credea în Dumnezeu. Chiar în anul 1470, după o nouă închinare către Cazimir, în care el făgăduiește solilor ce veniseră să-l jure [să-i ia jurămîntul] că va depune în curînd omagiul personal regelui,[65] Ștefan zidește o frumoasă mănăstire, acea a Putnei [31], în amintirea unei respingeri a unei năvăliri tătărești, din nesfîrșita pradă luată de la acest popor.[66] Dumnezeu, care binecuvîntase pînă acuma pasurile sale, era oare să-l lase în părăsire? Chiar dacă turcii s-ar arunca pe partea lui Radu, se va bate și cu turcii. A se bate i se părea lui lucru așa de firesc!

Luptele cu Radu cel Frumos [32]. — Se vede că domnitorul muntean, sprijinindu-se pe faptul că era omul turcilor, neliniștea fără încetare Moldova. El ataca adeseori țara lui Ștefan spre a o prăda; apoi ridica o cetate la granița chiar a Moldovei, ceea ce silește pe Ștefan a-i opune o alta zidită în Moldova în fața celei muntene; ba, pentru a slăbi cetatea lui Radu, el abate cursul Siretului de la ea, lucrare uriașă pe care Ștefan întreprinzînd-o a trebuit să simtă o pornire neoprită contra domnului muntean.[67]

Se vede că Radu uneltise și o răscoală în Moldova contra lui Ștefan, căci Ureche ne spune că Ștefan ar fi tăiat capul postelnicului *Negrilă*, stolnicului *Alexa* și vornicului *Isaia*[68] [33], fără ca să spună nici un cuvînt asupra motivului execuției lor. Aceasta este singura știre despre o încercare a boierilor de a răsturna pe Ștefan; autoritatea cea tot mereu crescîndă a lui Ștefan amorți intrigile pentru domnie pe timp de jumătate de veac.

În anul următor, 1471 martie în 7, Ștefan întîlnește pe Radu cel Frumos la *Soci*, sat ce a dispărut acuma din Muntenia [34], îl bate, luîndu-i toate steagurile și se întoarce triumfător în Moldova.

Înainte însă de a cădea iarna, el face a doua năvălire în Muntenia și bate pe Radu la *Cursul Apei*, în ziua de 18 noiembrie [35]. Radu fuge în cetatea Dîmbovița, probabil o cetățuie a Bucureștilor, este înconjurat și aici de Ștefan, dar scapă peste Dunăre, lăsînd în mîinile biruitorului pe soția lui Maria, pe fata lui, Vochița, și toate avuțiile sale. Ștefan pune domn în Muntenia pe *Laiotă Basarab* și se întoarce biruitor în Suceava.

---

65 Hurmuzaki, *Doc.* II/2, p. 194.

66 Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 122—123 [în ed. C. Giurescu, p. 46, se spune doar că Ștefan a început zidirea mănăstirii Putna în anul 6974 (1466) iunie 10, fără a se aminti de o năvălire tătărască. Vezi și *Cronicile slavo-române*, p. 50, unde se arată că mănăstirea Putna a fost sfințită în 1470, după înfrîngerea tătarilor la Lipinți. Este vorba deci de două evenimente diferite].

67 Scrisoarea lui Ștefan către Cazimir, regele Poloniei, din 13 iulie 1471, în Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 311—314: „in alium volventes aquam Zereth a suo fortalicio currere per maisterium ac actum ⟨artem⟩ fecimus" (p. 312).

68 Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 123 [ed. C. Giurescu, p. 51].

De abia stătuse Laiotă domn o lună de zile, și Radu se întoarce cu ajutor turcesc, bate pe Laiotă, care fuge la Ștefan. Radu îl urmărește și pătrunde chiar în Moldova pînă pe la Bîrlad, dar puțin timp după aceea, Radu moare în 1472 [36].

Laiotă Basarab, pus înapoi în tron și apărat de Ștefan, menținu cîtva timp credința către domnul Moldovei; dar temîndu-se de atotputernicia turcilor, trecu mai tîrziu de partea lor.

Turcii însă, de astă dată, văzînd că Ștefan cel Mare schimbă pe domnul din Muntenia, vasalul lor, nu se mai înșeală asupra scopurilor lui Ștefan și sultanul se hotărăște a nu lăsa nepedepsită o asemenea cutezare [37].

Astfel ajunse Ștefan cel Mare, din războaie în războaie, să se încurce în luptă cu turcii. Și adevăr vorbind, nu turcii îl provocaseră pe dînsul, ci el pe turci. Ca o roată cu dinți care cînd prinde vreun lucru în cleștele sale îl trage și-l fărîmă pînă la cea de pe urmă bucățică, astfel pornirea războinică și firea neastîmpărată a lui Ștefan îl împinseseră la această luptă uriașă.

Pentru a măsura însă mărimea inimii și a cugetării ce îndrăznea să se joace cu un asemenea foc, trebuie să aruncăm o ochire asupra puterii turcești din această epocă, asupra luptelor ei cu protivnicii pe care îi doborîse pe toți pe rînd, pe rînd, sub picioarele ei. Atunci numai vom putea judeca în adevărata lui mărime eroismul acestui bărbat, care nu se temu a se arunca cu o mînă de oameni în fața ordiilor nenumărate, mai aprige și mai cumplite decît tigrii cei sîngeroși cînd se reped încruntați asupra prăzii pîndite.

Apoi luptele lui Ștefan mai au o importanță prin care măreața lui figură capătă un rol și în istoria universală. El aruncă spada lui în contra musulmanilor tocmai într-un timp cînd aproape toate piedicele fuseseră înlăturate și izbuti să mai rețină pentru cîțiva ani șuvoiul lor deasupra Europei. Moldova rămase zdrobită; dar ea căzu jertfă pe altarul civilizației apusene, din care și ea era o fărîmitură, aruncată departe la hotarele sale.

Dacă pînă acum Ștefan cel Mare se arătase tînăr înfocat, uneori pripit în lucrările sale, timpul îi copsese mintea; el devenise bărbat și ca atare în toată deplinătatea geniului său întreprinse el lucrarea cea mare a vieții sale.

Ca un fel de vestire premergătoare a luptelor lui cu turcii, Ștefan cel Mare primește în 1472 ⟨1474⟩ o scrisoare de la Uzun Hassan, capul oardei albe a turcomanilor, care era și el în dușmănie cu turcii [38]. Prin acea scrisoare, hanul cere lui Ștefan să se ridice și el contra dușmanului comun, turcul, și să stăruiască la ceilalți domni creștini să se unească împotriva otomanilor.[69] Ștefan, preocupat de întărirea scaunului său și de lupta cu Radu cel Frumos, nu se rostește asupra acestei misive și poate va fi urmat înainte a plăti către turci, care-l lăsau în pace, cei 2 000 de galbeni la care se îndatorise Petru Aron.

---

[69] Scrisoarea lui Uzun Hassan, descoperită de C. Esarcu în arhivele Veneției, publicată de el în „Columna lui Traian", 1878, p. 464, reprodusă în Hurmuzaki, *Doc.*, II/2, p. 124. Cf. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 351. Ea a fost datată de Esarcu ca fiind din 1474. În Hurmuzaki este dată ca din 1459. Ambele date sunt neexacte și scrisoarea este din 1472. Vezi P. Cancel, *Epistola lui Uzun-Hassan*, 1912 ⟨*Data epistolei lui Uzun Hasan către Ștefan cel Mare și misiunea lui Isaak beg*⟩ [Vezi și *Războieni*, Buc., 1977, p. 121—123].

[1] Valoarea capitolului dedicat de Xenopol lui Ştefan cel Mare a fost subliniată recent de Leon Şimanschi, *Dimensiunile epocii ştefaniene* (AIIAI, 1979, p. 139—144).

Xenopol a popularizat figura lui Ştefan cel Mare — considerat unul din cei mai străluciţi apărători ai civilizaţiei europene — într-un articol apărut la Paris cu titlul *Le quatrième centenaire de la mort d'Etienne le Grand, prince de Moldavie* („Revue historique", 1904).

Domnia şi personalitatea excepţională a lui Ştefan cel Mare au constituit obiectul a numeroase studii şi monografii: Ion Ursu, *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504*, Buc., 1925; *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Buc., 1956; Manole Neagoe, *Ştefan cel Mare*, Buc., 1970; Alex. Boldur, *Ştefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457—1504)*, Madrid, 1970; G. Duzinchevici, *Ştefan cel Mare şi epoca sa*, Buc., 1973; I. Cupşa, *Ştefan cel Mare*, Buc., 1974; Şerban Papacostea, *Etienne le Grand Prince de Moldavie 1457—1504*, Buc., 1975; Al. G. Savu, *Ştefan cel Mare. Campanii*, Buc., 1982; N. Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1982, etc.

[2] Despre tinereţea lui Ştefan cel Mare, refugiul său în Transilvania şi Ţara Românească (unde Vlad Ţepeş domnea din 1456) vezi: N. Grigoraş, *Începuturile domniei lui Ştefan cel Mare (1457—1459)* (SCŞI, istorie 1957, fasc. I, p. 35—62); Leon Şimanschi, *Formarea personalităţii lui Ştefan cel Mare* (RA, 1975, nr. 1, p. 31—36).

Refugiul tînărului Ştefan la Vlad Ţepeş, ca şi ajutorul dat de acesta la luarea tronului, se explică şi prin faptul că cei doi tineri erau rude: tatăl lui Vlad Ţepeş, Vlad Dracul, ţinuse în căsătorie pe o soră a lui Bogdan al II-lea, tatăl lui Ştefan. Într-un document din 1438 se spune: „Dux Walachie... est sororius duorum ducum de Muldavia" deci domnul Ţării Româneşti era cumnat de soră cu domnul Moldovei, fiul lui Alexandru cel Bun. Vezi V. Ciocîltan, *Între sultan şi împărat; Vlad Dracul în 1438* (R. Ist., 1976, nr. 11, p. 1777).

[3] Localizarea luptelor lui Ştefan pentru ocuparea tronului a constituit obiectul a numeroase studii: M. Costăchescu, *Consideraţiuni asupra începutului domniei lui Ştefan cel Mare în legătură cu un document de la acest domn*, Iaşi, 1933; Radu Rosetti, *Despre unele precizări recente asupra locului bătăliilor de la Doljeşti, Vaslui şi Şcheia* (AARMSI, s. III, t. XV, 1933, p. 3—4); N. Grigoraş, *Începuturile domniei lui Ştefan cel Mare (1457—1459)* (SCŞI, istorie, VIII, 1957, fasc. I, p. 48—49); Al. Gonţa, *O problemă de geografie istorică. Locul unde s-a dat bătălia dintre Ştefan cel Mare şi Petru Aron* („Studii", XI, 1958, nr. 6, p. 189—201 + 1 h.); Emil Diaconescu, *Precizări cu privire la lupta lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei* (AIIAI, 1977, p. 277—283); C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptate, Crăciuna şi Roşcani* (AIIAI, 1982, p. 626—629).

După cele mai îndreptăţite opinii, prima luptă s-ar fi dat nu la Doljeşti-Roman, ci lîngă Dolheştii Mari, regiune în care se afla şi locul sau satul Direptate, unde Ştefan a fost recunoscut domn.

[4] Pentru politica externă a marelui domn şi obiectivele sale vezi: Al. V. Boldur, *Politica externă a lui Ştefan cel Mare într-o lumină nouă*, Iaşi, 1943 (extras din „Studii şi cerc. ştiinţifice", XVII, 1943); Şerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare: puncte de reper* (R. Ist., 1975, nr. 1, p. 15—31); şi în limba franceză în RRH, 1975, nr. 3, p. 423—440.

Despre începuturile relaţiilor lui Ştefan cu Polonia vezi mai nou Gh. Duzinchevici, *Contribuţii la o mai bună cunoaştere a lui Ştefan cel Mare în cadrul relaţiilor moldo-polone* (RA, 1984, nr. 2, p. 157—165), care analizează, printre altele, tratatul din 1459 şi problema refugiului boierului Mihu în Polonia; Veniamin Ciobanu, *Ţările române şi Polonia*, p. 64 şi urm.

[5] În realitate, în armata moldoveană nu existau încă hotnogi şi căpitani; Ureche extinde asupra acestei epoci situaţia din vremea sa. Vezi N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, Buc., 1968, p. 267.

[6] Despre boierii lui Ştefan cel Mare vezi Aurelian Sacerdoţeanu, *Divanele lui Ştefan cel Mare* (AUB, istorie, 1956, p. 157—205), unde se fac unele consideraţii despre ierarhia dregătorilor în sfatul domnesc (numit impropriu divan), vîrsta acestora, rolul rudelor domnului în sfat, consideraţii care prefaţează listele de dregători întocmite cu multă minuţiozitate, pe ani şi pe dregătorii.

[7] Despre stăpînirea asupra Chiliei vezi mai sus, partea I-a, cap. II, nota 101.

[8] Atacarea Chiliei de către Ştefan cel Mare în 1462 a constituit obiectul a numeroase discuţii; după cele mai îndreptăţite opinii, domnul Moldovei urmărea

să ocupe Chilia înaintea turcilor, care se pregăteau să o cucerească. Vezi pe larg N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, Buc., 1976, p. 61—64; C. Șerban, *Avut-a loc un conflict între Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș în 1462?* (SAI, 32, 1977, p. 77—82), precum și introducerea lui Manole Neagoe la N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1978, p. XIV—XVIII.

[9] Domnia și personalitatea lui Vlad Țepeș au constituit în ultima vreme obiectul a numeroase studii și monografii: Barbu T. Câmpina, *Complotul boierilor și „răscoala" din Țara Românească din iulie-nov. 1462*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I-a, 1954, p. 599—624; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, Buc., 1976; apărută și în limba engleză (Buc., 1978) și japoneză (Tōkyō, 1980); Ștefan Ștefănescu, *Vlad Țepeș — un conducător de stat celebru* (R. Ist., 1976, nr. 11, p. 1647—1656); Ștefan Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula). Între legendă și adevăr istoric*, Buc., 1976; Sergiu Iosipescu, *Conjunctura și condiționarea internațională politico-militară a celei de-a doua domnii a lui Vlad Țepeș (1456—1462)* (SMMIM, 1978, p. 175—186).

[10] Precum se știe, narațiunile germane l-au acuzat pe Țepeș de cruzime nemotivată, de plăcerea sadică de a ucide. În realitate, Țepeș nu făcea altceva decît să aplice metodele vremii sale, metode utilizate de numeroși suverani, contemporani ca: Ludovic al XI-lea, regele Franței, Mahomed al II-lea, sultanul turcilor, Ivan al III-lea, cneazul Moscovei etc. Vezi pe larg N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 204—207. Xenopol însuși recunoaște că cruzimea lui Țepeș avea o țintă politică, care tindea la îndreptarea lucrurilor din țara sa.

[11] Vezi Türkhava Ataov, *Solii turci nu l-au jignit pe Țepeș* (MI, 1984, nr. 10, p. 50), care arată că, într-adevăr, acesta era obiceiul otomanilor.

[12] În realitate, este vorba de un atac al lui Vladislav al II-lea, nu al lui Vlad Țepeș, care, la 16 aprilie (data documentului), nu ocupase tronul și, în plus, nu avea nici un interes să atace pe Iancu de Hunedoara (dealtfel, în document este vorba de Vladislav, nu de Vlad Țepeș). Vezi amănunte la N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 31—32.

[13] Vlad Țepeș nu a ocupat tronul cu ajutorul turcilor, ci al transilvănenilor și al boierilor munteni care l-au părăsit pe Vladislav al II-lea. Vezi amănunte la N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 34—36. Xenopol dă crezare izvoarelor otomane și lui Critobul, care susține că sultanul l-a pus domn pe Vlad Țepeș „cu multă oaste și cheltuială" *(Domnia lui Mahomed al II-lea*, ed. V. Grecu, Buc., 1964, p. 290). Este posibil ca aceste izvoare să se refere de fapt la prima domnie a lui Vlad Țepeș, din 1448, domnie necunoscută lui Xenopol (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 23—25).

[14] Despre relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania și Ungaria vezi: Gustav Gündisch, *Cu privire la relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania în anii 1456—1458* („Studii", 1963, nr. 3, p. 681—696); N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 65—84; Ștefan Andreescu, *En marge des rapports de Vlad Țepeș avec la Hongrie* (RRH, 1977, nr. 3, p. 507—515); Constantin Șerban, *Relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania și Ungaria* (R. Ist., 1976, nr. 11, p. 1697—1720).

[15] Despre campania lui Vlad Țepeș la sudul Dunării — povestită în scrisoarea domnului din 11 febr. 1462 — vezi mai nou: A. Corbea, *Cu privire la corespondența lui Vlad Țepeș cu Matei Corvin* (AIIAI, 1980, p. 669—685); C. A. Stoide, *În legătură cu „scrisoarea" datată 11 februarie 1462. Contribuții la cunoașterea izvoarelor domniei lui Vlad Țepeș* (AIIAI, 1981, p. 151—165); R. Lungu, *A propos de la campagne antiottomane de Vlad l'Empaleur au Sud du Danube (hiver 1461—1462)* (RRH, 1983, nr. 2, p. 147—168).

[16] Pentru desfășurarea luptelor din 1462 vezi: Barbu T. Câmpina, *Victoria oștii lui Țepeș asupra sultanului Mehmed al II-lea (Cu prilejul împlinirii a 500 de ani)* („Studii", 1962, nr. 3, p. 533—555); Dumitru Matei, *Unele referiri privind tactica militară a lui Vlad Țepeș în războiul antiotoman din anul 1462* („File din istoria militară a poporului român", III, 1975, p. 20—37); Ștefan Andreescu, *Războiul cu turcii din 1462* (R. Ist., 1976, nr. 11, p. 1673—1695); Nicolae Stoicescu, *La victoire de Vlad l'Empaleur sur les Turcs (1462)* (RRH, 1976, nr. 3, p. 377—397); C. A. Stoide, *Luptele lui Vlad Țepeș cu turcii (1461—1462)* (AIIAI, 1978, p. 15—38); Panait I. Panait, *Rolul Bucureștilor în politica lui Vlad Țepeș de apărare a independenței Țării Românești* („Muzeul Național", 1978, p. 99—104).

[17] Aceasta era opinia lui I. Bogdan, care exagera evident, dînd crezare narațiunilor săsești. Xenopol are marele merit de a fi înțeles bine acțiunile lui Vlad Țepeș, pe care l-a reabilitat după ce acesta fusese prezentat ca un personaj negativ de I. Bogdan.

[18] Ștefan cel Mare a contribuit, fără îndoială, la slăbirea poziției lui Vlad Țepeș, aflat în luptă cu turcii, dar nu el l-a scos din domnie, ci boierimea munteană care l-a părăsit pe acest domn prea autoritar și s-a înțeles cu sultanul să accepte pe Radu cel Frumos, în anumite condiții. Vezi N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 120—135 (cap. *Căderea lui Vlad Țepeș).*

[19] Așa-zisa scrisoare de trădare a lui Țepeș este un fals, alcătuit de cineva din anturajul regelui Matei Corvin, care trebuia să justifice de ce nu l-a ajutat pe Vlad Țepeș — în sprijinul căruia pornise — ca și arestarea domnului, în urma pîrilor săsești. Vezi pe larg N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 129—131. Pentru a explica schimbarea atitudinii sale față de fostul domn, Matei Corvin a încurajat răspîndirea narațiunilor săsești despre cruzimile lui Vlad Țepeș, menite să-l compromită pe acesta. Vezi Șerban Papacostea, *Cu privire la geneza și răspîndirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș* („Romanoslavica", 13, 1966, p. 159—167). Vezi și C. I. Karadja, *Incunabule povestind despre cruzimile lui Vlad Țepeș*, în vol. *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 196—206.

[20] În vremea cînd Xenopol scria sinteza sa de istorie, Vlad Țepeș devenise deja un personaj celebru, cunoscut sub numele de Dracula, datorită romanului lui Bram Stocker cu acest titlu, apărut în 1897. Despre această problemă vezi: Grigore Nandriș, *The Historical Dracula: The Theme of his Legend in the Western and in the Eastern literatures of Europe* („Comparative Literature Studies", 1966, nr. 4, p. 367—396); Gianfranco Giraudo, *Drakula. Contributi alla storia delle idee politiche nell'Europa Orientale alla svolta del XV secolo*, Venezia, 1972; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 175—207 (cap. *Faima lui Dracula*).

După cum am încercat să dovedim în această lucrare, Vlad Țepeș și Drakula sînt două personaje cu totul diferite, care nu au nimic comun decît supranumele Dracula, moștenit de Țepeș de la tatăl său, Vlad Dracul. Vezi și Françoise Michaud-Fréjaville, *La veritable histoire de Dracula* („L'Histoire", nov. 1980, p. 76—77).

[21] Aceasta este versiunea cea mai apropiată de adevăr: după un scurt bombardament, populația a deschis o poartă oștirii moldovene — de același neam, — „dar în așa fel încît să nu pară că e trădare la mijloc", după cum spune bine informatul Dlugosz, *Historiae Polonicae*, I, Lipsiae, 1712, col. 344. Importanța acțiunii tîrgoveților din Chilia — nemulțumiți de stăpînirea lui Radu cel Frumos — a fost subliniată de Barbu T. Câmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, p. 64—65.

[22] Despre aceasta vezi K. Gündisch, *Participarea sașilor la războtirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvin* („Analele Univ. Babeș-Bolyai", Cluj, Historia, 1972, fasc. 2, p. 22—30). Este semnificativ faptul că, după înăbușirea răscoalei, unii dintre conducătorii acesteia s-au refugiat în Polonia și în Moldova, care îi sprijinise (Jacob Caro, *Geschichte Polens, 1455—1480*, Gotha, 1886, p. 291; Denys Hay, *L'Europe aux XIVe et XVe siècles*, Paris, 1972, p. 217).

[23] Despre lupta de la Baia vezi: P. P. Panaitescu, *Știri venețiene contemporane asupra bătăliei de la Baia* (RI, 1922, p. 47—50); Al. Gonța, *Strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de la Baia (1467)* („Studii", 1967, nr. 6, p. 1127—1144); Șerban Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467), à la lumière d'une source inédite* (RRH, 1969, nr. 6, p. 967—979); Al. G. Savu, *Ștefan cel Mare. Campanii*, p. 43—69.

[24] Izvoarele relative la expediția regală din 1467 au fost supuse recent unei atente analize de Ioan Aurel Pop, *Valoarea mărturiilor documentare despre expediția întreprinsă de regele Matei Corvin la 1467 în Moldova* (R. Ist., 1981, nr. 1, p. 131—139).

[25] Identificarea persoanei trădătorului a constituit obiectul unei dispute între B. T. Câmpina și C. Cihodaru. Primul a susținut că trădătorul era chiar ruda domnului, Isaia vornicul, în timp ce al doilea a dovedit că trădătorul de la Baia a fost vornicul Crasnăș. Vezi C. Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467—1474* (SCȘI, 1957, fasc. 1, p. 6—7). Ca pedeapsă, după luptă, Ștefan cel Mare a poruncit decapitarea a 24 de mari boieri (printre care și Crasnăș) și tragerea în țeapă a încă 40 de boieri mai mici (Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 967 și urm.).

[26] Ștefan cel Mare a adresat și o scrisoare regelui polon despre bătălie. Vezi N. Iorga, *La lettre d'Etienne le Grand, prince de Moldavie, sur la bataille de Baia (1467)* (RHSEE, 1934, p. 249—253) și P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1934, p. 2—10.

[27] Identitatea acestui pretendent nu a putut fi stabilită; după părerea unor istorici, Berindei ar fi porecla lui Petru Aron, astfel încît Matei Corvin nu a adus cu sine decît un singur pretendent: Petru Aron = Berindei. Vezi I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926, p. 46, nota 2.

N. Iorga susține însă că Berindei litvanul era alt personaj decît Petru Aron și că acesta din urmă ar fi fost pretendentul adus de Matei Corvin (*Istoria lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1978, p. 87). Alți istorici consideră însă că acest Berindei era din Maramureș, unde s-ar fi întors după lupta de la Baia, ceea ce exclude posibilitatea uciderii pretendentului, din porunca regelui, după întoarcerea sa în Tran-

silvania. Cronicile moldovene nu amintesc nimic despre existența unui pretendent la 1467, ceea ce îngreuiază identificarea acestuia.

[28] În politica externă a lui Ștefan, cercetările mai noi au marcat trei etape distincte: apărarea Moldovei pontice, lupta împotriva expansiunii otomane (1473—1489) și lupta împotriva hegemoniei regatului polon (1489—1504). Vezi Șerban Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare* (R. Ist., 1982, nr. 5—6, p. 607—638).

[29] Expediția „valahilor moldoveni" în regiunea secuiască este amintită într-un document din 1469 dat de Matei Corvin („Marmația", II, 1971, p. 100—105). Evenimentele ce au urmat luptei de la Baia — inclusiv expediția în secuime din 1469 — au fost analizate atent de C. Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467—1474* (SCȘI, istorie, 1957, fasc. I, p. 1—31.). Vezi și Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 67 și urm., unde se analizează tratatul moldo-polon din 1468.

[30] Despre acești cronicari și modul cum prezintă domnia și faptele lui Ștefan cel Mare vezi: N. Densușianu, *Războaiele lui Ștefan cel Mare după istoricii poloni Dlugosz și Cromer* (RIAF., VIII, 1902, p. 170—208); N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, Craiova, 1915; P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine* (SCȘI, 1960, nr. 2, p. 199—226).

[31] Mănăstirea Putna a fost zidită la 1466—1470, fiind amintită întîia oară în documente la 15 sept. 1466, cînd Ștefan cel Mare îi face prima danie (DRH, A, vol. II, p. 203). Vezi bogata bibliografie la N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, p. 671—683, unde este cuprinsă și frumoasa cuvîntare ținută de Xenopol la Putna la 15/27 august 1871.

[32] Despre luptele lui Ștefan cel Mare cu Radu cel Frumos vezi P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare și orașul București* („Studii", 1959, nr. 5, p. 9—21); N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 138—146. Xenopol nu amintește campania lui Ștefan în Țara Românească din 1470, cînd au fost incendiate Brăila și Orașul de Floci. Vezi M. Costăchescu, *Arderea tîrgului Floci și a Ialomiței în 1470. Un fapt necunoscut din luptele lui Ștefan cel Mare cu muntenii*, Iași, 1935 și N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 140 (cu discutarea diverselor opinii asupra motivelor acțiunii lui Ștefan). Prin această expediție, este foarte probabil că domnul căuta să sălbească din punct de vedere economic poziția rivalului său de dincolo de Milcov.

[33] Este greu, însă, de acceptat — din lipsă de dovezi — o legătură între luptele din 1470 și complotul boieresc din 1471, cum a încercat să sugereze C. C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila*, p. 65—66.

[34] Pentru localizarea luptei de la Soci în fostul județ Rm. Sărat vezi C. C. Giurescu, *Despre lupta de la Soci* (SMIM, IV, 1960, p. 423—431).

[35] Lupta zisă de la Cursul Apei — care a avut loc în 1473, nu în 1471 — a fost localizată de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pe pîrîul Vodnăului, nu departe de Prahova și de Gherghița, pe unde trecea drumul ce venea din Moldova. În schimb, C. Cihodaru susține că lupta din toamna anului 1473 s-ar fi dat lîngă un afluent al Milcovului, numit Pîrîul Apei, la sud de Focșani, regiune unde se întretăiau drumurile care legau Moldova de Țara Românească (*Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467—1474*, în SCȘI, istorie, 1957, fasc. I, p. 24—27).

[36] Despre aceste evenimente vezi C. Stoide, *Legăturile dintre Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea* (SCȘI, istorie, 1956, fasc. 1, p. 59—73), care arată că luptele dintre Radu cel Frumos și Basarab Laiotă au continuat în anii 1473—1475, și C. Cihodaru, *Note despre cetatea Crăciuna* (*ibidem*, 1963, fasc. 1, p. 99 și urm.). Radu cel Frumos nu putea deci să moară în 1472.

[37] Importanța anului 1473 pentru politica externă a lui Ștefan cel Mare a fost subliniată recent de Ștefan S. Gorovei, *1473 — un an-cheie al domniei lui Ștefan cel Mare* (AIIAI, 1979, p. 145—149). Vezi și Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 70—72.

[38] Despre relațiile lui Ștefan cel Mare cu Uzun Hasan vezi: A. Mayer Halevy, *Lés guerres d'Etienne le Grand et de Huzum Hassan contre Mahomet II, d'après la „Chronique de la Turquie" du candiote Elie Capsali (1523)* („Studia et Acta Orientalia", 1957, p. 189—198); Aurel Decei, *Din trecutul comun româno-iranian* („Studii", 1971, nr. 6, p. 1109—1122); Artur Vaisman, *O pagină glorioasă a prieteniei româno-iraniene: relațiile politico-diplomatice ale lui Ștefan cel Mare cu șahul turcoman al Persiei Uzum Hasan* („Rev. română de studii internaționale", 1973, nr. 1, p. 83—87).

LUPTELE LUI ŞTEFAN CU TURCII

Par. 1. Starea Europei

De la cea dintîi aşezare a turcilor în Europa, în Gallipoli la 1356, lăţirea lor în răsăritul acestei părţi a lumii fu un lung şir de izbînzi strălucite. Deşi această propăşire a puterii otomane trebuia să neliniştească şi pe creştinii Apusului, ei nu luaseră aproape nici o parte la stăvilirea ei. Afară decît la Nicopoli, în 1396, unde cavalerii francezi strică mai mult decît priesc cauzei creştinătăţii, nu vedem nicăieri luptînd alăturea cu popoarele Răsăritului armatele feudale ale Europei apusene. Timpul cruciadelor trecuse şi în zadar căutau papii să trezească amorţitul simţ religios pentru a-l arunca iarăşi asupra Orientului celui plin de pericole. Ţintele politice ale statelor se complicaseră treptat cu organizarea lor. Răpite de vîrtejele intereselor lor nemijlocite, ele uitaseră pe acel obştesc şi apoi omul este aşa făcut că nu se gîndeşte la primejdie pînă nu o vede cu ochii.

Apărarea Europei rămăsese deci pe seama Răsăritului ei cel atacat şi care trebuia să lupte pentru existenţa şi neatîrnarea sa, apărînd însă totodată cu sîngele său civilizaţia apuseană. Nu Împărăţia Constantinopolei, căreia cu toate acestea i s-ar fi căzut, duse stindardul acestei lupte, ci popoarele mai mici dar energice care o înconjurau şi care am văzut că erau: bulgarii, sîrbii, albanezii, românii şi ungurii. Fiecare din aceste popoare avu, la timpul trebuitor, pe fruntaşul său viteaz, care să le conducă cu glorie la moarte, dacă nu totdeauna la izbîndă. Dintre români, am cercetat pînă acum două figuri mari, pe acea a lui Mircea şi pe acea a lui Vlad Ţepeş. Ne mai rămîne, pentru a deplini cadrul din care trebuie să răsară acea a eroului Moldovei, să mai arătăm în fundul tabloului încă alte două însemnate producte ale acelor timpuri barbare dar pline de energie, acea a domnului Albaniei, Scanderbeg, şi acea a unui alt român, în slujba ungurească, Iancu Corvin de Huniade.

Iancu Corvin de Huniade [1] este una din figurile mari ale secolului al XV-lea, în care mărimea oamenilor se măsura după izbînzile lor militare. Dacă însă aceasta era comuna măsură a oamenilor chiar în întreaga Europă, cu cît mai mult trebuia să aibă valoare în Răsărit, unde virtutea pe cîmpul de război slujea nu numai spre a umplea cu strălucire figura conducătorului, ci îndeplinea un scop mult mai însemnat, acela de a scăpa fiinţa popoarelor şi religia creştină de neomenosul jug cu care erau ameninţate din partea cuceririi otomane.

Nu poate deci să fie indiferent pentru români de a şti că acest erou neasemănat era şi el de viţă română [2], deşi era în slujba statului

maghiar, prin faptul că, fiind nobil din Transilvania, găsise cu cale a trece la naţia domnitoare [dominantă]. Deşi în formă ungur, prin corpul şi sufletul său era român şi cu faptele lui deci se pot mîndri nu acei ce au pus pe figura lui o mască străină, ci acei din al căror sînge şi os el îşi trage a lui odrăslire. Ungurii însă întotdeauna au făcut încercări disperate spre a trage în partea lor pe vestitul general şi guvernator al Ungariei şi ce e mai mult pe tatăl regelui lor cel mai strălucit, Matei Corvin.

Ungurismul lui Ioan de Huniade a fost pînă odinioară o dogmă atît de sfîntă a istoriei ungureşti, ca şi calitatea de *tîlhar* a lui Mihai Viteazul, ca şi caracterul *hoţesc* al revoluţiei românilor din 1784, pentru că aşa cere interesul poporului maghiar. Cît despre adevărul istoric, el nu poate avea valoare la un popor care e tot inimă, şi inimă mare, precum trebuie să o recunoaştem, dar care prin rasa chiar din care face parte nu se poate pleca la concepţiile recii cugetări.

Nu este de loc anevoios de a se dovedi naţionalitatea română a lui Ioan Corvin; ba ceea ce ar trebui să ne mire este cum de s-a putut ivi, faţă cu nişte mărturii atît de formale [categorice], o părere potrivnică.[1] Astfel o diplomă din 1409 octombrie 18, dată de împăratul şi regele Ungariei Sigismund, spune: „Considerînd credinţa şi meritele cele strălucite ale lui *Voicu,* fiul lui *Sârbu* ⟨Şerb⟩, militarul curţii noastre, îi dăm cu nou titlu de donaţie o moşie a noastră numită Hunedoara, aşezată în Transilvania, atît numitului Voicu oşteanul, cît şi prin el fraţilor săi de pe mamă *Mogoş* şi *Radul,* şi a celui după tată *Radul,* nu mai puţin şi fiului său *Ioan,* precum şi urmaşilor lor".[2]

Alte diplome ale lui Sigismund din 1434, 1435 şi 1437, eliberate lui Ioan Corvin, îl numesc „*Ioan Valahul,* fiul răposatului Voicu de Huniade".[3] Se constată din aceste documente, că Ioan era fiul lui Voicu şi nepotul de fiu al lui Şerbu, că era numit valahul, adică românul, ceea ce se vede încă şi din numele unui moş al său Radul, articulat cu articolul românesc.

Paralel cu această mărturisirie documentară, care ar fi de ajuns spre a proba românismul Corvineştilor, mai posedăm încă mai multe arătări ale contemporanilor lor, care toate concurg a da acestei familii aceeaşi origine şi mai ales numesc ele pe însuşi Ioan Corvin, *valahul,* deoarece prefacerea lui în maghiar fiind proaspătă nu putuse încă şterge amintirea viţei din care se trăgea.

Aşa papa Pius al II-lea, mort la 1464, cunoscut ca scriitor sub numele de *Aeneas Sylvio,* spune despre Ioan Corvin în Analele Boemice: „Ungurii, fiind ocupaţi în războaiele cu turcii sub conducerea lui Huniade, rămaseră mai mult învingători decît învinşi. Acesta era *dac*

---

[1] Cea dintîi demonstrare a acestei împrejurări, care tinde chiar a stabili că Corvin s-ar trage din familia romană a Corvinilor, a fost făcut de [G.] Fejer, ungur şi el, însă nu din vremile şovinismului maghiar, în scrierea lui *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad [regni Hungariae gubernatoris],* Budae, 1844. Tema a fost reluată şi dovedită într-un chip deplin de Gheorghe Bariţ, *[Ioan Corvin de Hunedoara. Originea, genealogia, faptele sale imortale],* în „Transilvania", 1873, p. 65 şi urm., pe care îl urmăm în totul în expunerea noastră.

[2] Fejer, *Codex diplomaticus,* X, p. 493, 1409: „Nos Sigismundus, consideratis fidelitatibus et praeclaris meritis *Woyk,* filii *Serbe* aule nostre militis, [...] quondam possessionem nostram regalem Hunyadvar vocatam in comitatu Albensi partium nostrum Transylvanarum habitam, nove nostre donationis titulo, memorato Woyk militi, et per cum ⟨eum⟩ *Mogos* et *Radol,* carnalibus ac *Radol* patrueli fratribus nec non *Iohanni filio* et posteritatibus universis donavimus". [Vezi şi Hurmuzaki, *Doc.,* I/2, p. 462—463].

[3] „Ioannes Olak, filius quondam Woyk de Huniade". („Transilvania", 1873, p. 61).

(acuma îi numesc *valahi*), nu de neam strălucit, dar ilustrat mult prin arme și care a arătat cel întîi ungurilor cum turcii ar putea fi învinși". Într-o relație a lui Sylvio, trimisă pe cînd era nunțiu apostolic al papei predecesorul său, spune: „că Ioan (adică Ioan Corvin) nu era ungur nobil, ci *valah*" [3].

Tot așa spune și Galeotus că **„italienii nu ar cunoaște** pe Ioan Corvin altfel decît **numai sub numele de** *Valahul*". Bonfinius, istoricul ungur, originar din Italia, care este contemporan cu Ioan Corvin, spune că „Ioan de Huniade era născut din tată *român* și mamă greacă. Tatăl său *era dintre acei valahi care acuma ocupă locurile geților și ale dacilor și fuseseră coloni de-ai romanilor*". Ludovic Tubero, care scrie pe la începutul domniei lui Ludovic al II-lea, cel ucis în bătălia de la Mohacs la 1526, un comentar al timpurilor sale, spune despre Matei, regele Ungariei, că „de *pe tată era get, care gintă este numită pe timpul nostru de greci, maurovlahi*".

Cronicarul unguresc Thurocz spune, conform cu aceste mărturisiri, că „era pe atunci în țară un oștean mărinimos și strălucit, *născut din sînul unei familii valahe, Ioan de Huniade*. Pe acest om îl aleseseră înaltele destine ca să vină din părți străine și să se așeze în acele unguresti. Se spune anume că regele Sigismund împins de vestea numelui tatălui acestui oștean, *îl luase cu sine din părțile transalpine și-l așezase în Ungaria*"[4] [Transilvania].

O diplomă a împăratului Ferdinand din 1548 noembrie 23 care recunoaște originea română a lui Ioan Corvin și a fiului său, regele Matei, diplomă eliberată episcopului de Agria, Neculai Olahul [Nicolaus Olahus], coborîtor din Ioan de Huniade, în care împăratul spune „că din familia căreia aparține olahul se trag și străluciții bărbați Ioan Corvin de Huniade și fiul său, regele Matei", și apoi asupra originii acestei familii adaugă că *„ea și-ar trage rîndul din Valahia, din neamul domnitorilor acestei țări*, care valahi sunt de obîrșie din vechea Romă și au fost așezați aici spre a apăra Dacia de popoarele barbare mărginașe, cunoscîndu-se chiar din numele lor originea romană".[5]

Mai aducem o cronică contemporană foarte vrednică de credință, acea a comitelui Cilly, care spune și ea că „după părinți, Corvin era de pe tată valah, de pe mamă grec" adăogînd cronicarul că „valahii se trag din romani și Corvin se coboară el însuși din familia Corvilor".[6]

În sfîrșit, pentru a aduce o ultimă dovadă despre originea valahă a Corvinilor, citâm o relație italiană de pe timpul regelui Matei care găsește ca lucru foarte potrivnic acestui rege că el se coboară din Ianoș (Ioan Corvin de Huniade) care nu era ungur nobil, ci valah, „de o înrudire nu prea de seamă".[7]

---

[4] Vezi toate izvoarele în articolul lui Barit.

[5] T. Cipariu, „Arhivul pentru filologie și istorie", 1867, p. 693—695: „Generis itaque tui nobilitatem, multorum praestantissimorum ducum genitrix, inter quos et Iohannes Hunyades, inclyti regis Mathiae pater, enituisse feruntur"; „Quod ad genus tuum attinet, te ab ipsis vetustissimis Valachorum principibus originem ducere, patre natus Stephano Olacho, viro praestanti, cujus etiam aliqui tua e familia Daciae Transalpinae, quae nunc Valachorum patria est, principes fuerint"; „inter quas Valachi, gentiles tui, minime postremas habent: ut quos ab ipsa rerum domina urbe Roma oriundos et in [veteris] illius Daciae opulentissima parte, cui [nunc] nomen est Transalpinae, ... collocatos esse constat, unde nunc quoque sua lingua Romani vocantur". [Vezi și Hurmuzaki, *Doc.* II/4, p. 441 și Al. Tonk, *Diplomele de înnobilare ale lui Nicolaus Olahus. Unele probleme privind genealogia familiei Olahus*, în RA, 1969, nr. 1, p. 13—21].

[6] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 16.

[7] *Ibidem*, p. 37: „il quale non era Ungaro nobile, ma Vallaco, non di troppo gentil parentella".

Din toate acestea se dovedeşte cu prisosinţă originea română a Corvineştilor, al căror cel mai strălucit reprezentant a fost Ioan Corvin de Huniade. Deşi sub nume de ungur, el a fost român şi deci românii pot să înscrie astăzi cu falã faptele lui în acelea ale istoriei lor, cu atîta mai mult că constituţia militară a naţiei româneşti din acele timpuri din Transilvania făcea ca, în cele mai multe rînduri, şi oştile sale să fie alcătuite în mare parte din români [4], astfel că acele victorii strălucite puse de istoricii timpului în socoteala naţiei maghiare sînt, în cea mai mare parte, datorite sîngelui românesc răspîndit sub steagurile maghiare şi inteligenţei române reprezentate prin eminentul lor conducător.

Corvin luptă fără încetare în contra turcilor din momentul ce puse mîna pe armă pînă ce moartea îi curmă zilele; mai ales însă începe a se deosebi geniul său de pe la anul 1441, cînd ajunge voevod al Ardealului, şi bate pe turci lîngă Belgradul sîrbesc [5].

În anul 1442, după ce este bătut într-o luptă la St. Imbru ⟨Sîntimbru⟩, turcii împresoară Sibiul; Corvin însă împrăştie pe turci şi despresoară cetatea, aruncînd pe duşmani pînă la cel de pe urmă om peste Dunăre. Beglerbegul Rumeliei, Cule-Sahin paşa, se hotărăşte să răzbune ruşinea păţită şi trece Dunărea în contra ungurilor. Huniade însă îl bate cumplit la Vaşap.

Această strălucită victorie încurajează pe creştini care trec Dunărea în 1443. Turcii sînt bătuţi de Huniade la Niş. Bulgarii, sîrbii şi chiar albanezii se declară pentru creştini. În o a doua luptă lîngă Balcani la Cunoviţa, cu toată înaintarea anotimpului — era pe la Crăciun — Huniade repurtează o a doua victorie şi mai însemnată decît cea dintîi [6]. Totuşi este nevoit, din cauză că nu putea străbate iarna prin pasurile Balcanilor, a se retrage îndărăt. Deşi victorioasă la început, armata lui Huniade, în retragerea ei, fiind atacată în mai multe rînduri, e nevoită să-şi ardă toate lucrurile spre a putea grăbi pasul către Dunăre.

Turcii totuşi, spăimîntaţi de victoriile creştinilor şi pierzînd în luptă pe cei mai buni generali, propun o pace care se încheie la Szegedin şi în care otomanii jură pe Coran, iar creştinii pe Evanghelie respectarea ei, în anul 1444 [7]. Regele Vladislav însă, căindu-se pentru încheierea unei păci tocmai în momentul cînd ar fi putut răzbi pe păgîni, calcă tratatul încheiat şi le declară din nou război. El se aliază cu veneţienii care trimit o flotă către Gallipoli, unde trebuia, după trecerea Balcanilor, să iasă regele şi, unindu-se cu flota veneţiană, să atace Constantinopole. Aşa se plănuiau lucrurile; altfel se împliniră.

Regele Vladislav pierdu la Varna bătălia şi viaţa [8] şi Huniade, ruinînd prin această luptă nenorocită toate cîştigurile sale de mai înainte, fugi în Muntenia, unde fu prins de Vlad Dracul şi pus la închisoare cum s-a văzut mai sus. Astfel se răsturnase, printr-o singură luptă uriaşă pierdută, clădirea ridicată de Huniade contra turcilor în timp de mai mulţi ani şi trebuia începută din nou munca odată făcută.

Moartea lui Vladislav la Varna sporeşte încă poziţia lui Huniade în Ungaria; el este numit regent în timpul minorităţii regelui Vladislav al IV-lea în 1445. Pe cînd însă Huniade se pregătea a întoarce lovitura suferită la Varna, veneţienii, aliaţii săi, făceau pace cu turcii şi papii, pierzînd prin lupta de la Varna încrederea creştinătăţii, nu o mai putură mişca în contra turcilor, încît Huniade rămase sprijinit numai pe propriile lui puteri.

Eroul însă nu despereazã de a prinde iarăşi firul victoriilor sale. El păşeşte din nou peste Dunăre cu 24 000 de oameni, mai avînd ajutor de la proteguitul şi ruda sa din Muntenia, Dan al III-lea, 8 000 de oameni şi 2 000 de germani şi boemi [9]. În *Cîmpul Mierlei* ⟨Kossovopolje⟩ (în

1448) Huniade pate [pățește] însă o a doua înfrîngere, poate mai cumplită încă decît cea de la Varna. Despotul Gheorghe al Serbiei, care refuzase a lua parte la luptă și fusese alungat din tron de Huniade, pune după înfrîngerea lui Huniade mîna pe el, îl închide și nu-l eliberează decît după mari stăruințe făcute de dieta ungurească. Această nouă pierdere, urmată după cîțiva ani de triumful cel mai mare al turcilor în Europa, luarea Constantinopolei, face și pe Huniade mai reținut și-l împiedică de la noi lupte contra turcilor.

În 1456 însă Mahomed, după ce orînduiește lucrurile în noua capitală a Imperiului otoman, se îndreaptă iarăși cu trupele sale contra Ungariei, care încredințează din nou destinele sale lui Huniade. Înainte încă de a ajunge turcii la Dunăre, acesta trece fluviul și pradă provinciile turcești ce erau bine înțeles împoporate cu poporație creștină, care însă, refuzînd a mai ajuta pe unguri contra stăpînilor lor, turcii, erau priviți și tratați ca dușmani.

Cu toate că Ostrovița fu luată de turci, Huniade izbuti printr-un grabnic ajutor a scăpa Semendria. La Krușovaț, turcii, speriați prin apariția neașteptată a armatei unguresti, o rup la fugă. Cu toate aceste foloase parțiale, Huniade simțea că era prea slab pentru a încerca o înaintare ofensivă. Turcii, după ce mai iau Novoberdo și se întăresc în Serbia sudică, întreprind cucerirea Belgradului, despre care Mahomed însuși spune că pînă nu va fi căzută această cetate în mîna turcilor ei nu vor putea răpune pe creștini.

O armată colosală este adunată, aproape 150 000 de oameni, pentru a lua această cetate, a cărei stăpînire nu era mai puțin importantă pentru otomani de cît acea a Constantinopolei [10]. Huniade merge în ajutorul cetății, intră în ea, lasă pe turci să o ia, ordonînd garnizoanei de a sta ascunsă pînă ce trupele dușmane se vor fi dedat prădăciunilor. Pe cînd ele se împrăștiaseră pe străzile orașului, deodată răsunară tobele ungurești, armata lui Huniade iese din toate unghiurile, cade asupra turcilor și-i măcelărește, prefăcînd victoria lor de un moment într-o deplină înfrîngere. Creștinii, încurajați prin victoria repurtată, se reped asupra turcilor; un măcel îngrozitor se încinge. Mahomed, el însuși, se aruncă în luptă, este însă greu rănit și părăsește cîmpul de bătaie care în curînd este deșertat și de armata lui ce umple lumea în toate părțile.

În același an însă Huniade moare, în 1456, după ce întorsese iarăși cu sila victoria sub steagurile sale.[8] [11] Cu dînsul dispărea Ungaria din rîndul națiilor ce luptau contra turcilor, căci fiul său Matei Corvin își cheltui puterile mai mult în luptele cu creștinii decît cu dușmanii lor.

Gheorghe Castriota Scanderbeg [12]. — După moartea lui Corvin, sarcina luptelor cu turcii cade asupra altor popoare și înalță alte nume în rîndul eroilor omenirii și apărătorilor civilizației. Cel dintîi fu ducele Albaniei, *George Castriota*, numit și *Scanderbeg*, care începuse lupta contra turcilor încă din timpul vieții lui Huniade. Locuitorii țării sale arătaseră în toate timpurile o neînvinsă cerbicie și acea iubire de neatîrnare particulară poporațiilor de munte. Rivalitățile interne, unite cu trădări către dușmani în scopul de a răsturna competitori neplăcuți, amenință însă să ducă la ruină înainte de timp acest popor de viteji cînd, pentru fericirea Albaniei, veni în fruntea ei un om care știu să facă a răsuna cu toată puterea coarda patriotică în inimile acum obosite

---

[8] Asupra tuturor luptelor lui Huniade vezi disertația lui Barit, din „Transilvania“, 1874 și Zinkeisen, *op. cit.*, I, p. 997 și urm., II, p. 70 și urm.

de împerechieri. El trezi în ele simţimîntul onoarei şi iubirii de neatîrnare şi, împingîndu-le la lupta sfîntă contra duşmanului comun, putu scoate din micul său popor încă minuni de vitejie.

Puţin după înălţarea lui Scanderbeg în fruntea Albaniei, se suie şi Mohamed al II-lea pe tronul otoman (1450) ⟨1451⟩. Sultanul cere îndată de la Scanderbeg tribut şi închinare. Acesta refuzînd, Mohamed trimite în contra lui pe Hamza paşa cu 12 000 de oameni, care este însă bătut şi prins de albanezi. Tot astfel păţeşte şi un al doilea general al lui Mohamed, Debreas.

Mohamed atunci cîştigă prin făgăduinţă pe un general al lui Scanderbeg, Moisi, a cărui trădare slăbeşte mult puterile albanezilor. Asediind Belgradul ⟨Beratul⟩ din Albania, ce se afla în stăpînire turcească, el este surprins de o armată otomană sub zidurile cetăţii, prins între două focuri şi cumplit bătut. Numai printr-o sălbatică vitejie a eroului şi a gărzii sale izbuteşte acesta a scăpa cu viaţă. După aceea, venind în contra lui trădătorul Moisi cu o armată turcească, furia desperată a albanezilor îi fac să o sfărîme şi Moisi, ameninţat de sultan cu pedeapsă, cere iertare de la Scanderbeg, care i-o încuviinţează cu mărinimie şi dobîndeşte în el un tovarăş credincios care luptă alăturea cu el pînă la moartea lui, pentru a răscumpăra greşeala făcută.

De-abia recîştigase Scanderbeg în Moisi un puternic ajutor şi un alt general al său, numit şi el Hamza, îl trădă din nou, trecînd la turci şi provocînd pe aceştia a trimite cu el o expediţie nouă contra albanezilor. Turcii îi dau o armată de 50 000 de oameni, sub comanda lui *Isa*, fiul vestitului general Brenezes, care comandase trupele în Valahia pe timpul luptelor cu Mircea cel Bătrîn. Armata înaintează fără nici o piedică pînă aproape de *Croia* ⟨Kruja⟩, capitala Albaniei. Hamza credea că Scanderbeg părăsise ţara şi este proclamat ca stăpînitor al Albaniei, în numele sultanului; soldaţii se dedau la banchete şi petreceri, cînd, deodată, ca un fulger cade Scanderbeg peste ei, măcelăreşte aproape jumătate din numărul duşmanilor, pune pe fugă rămăşiţa împreună cu Isa şi prinde pe trădătorul Hamza, ucigîndu-l numaidecît. O pradă nesfîrşită împodobeşte triumful eroului (1457). Turcii, recunoscînd superioritatea acestui duşman, îi oferă în repeţite rînduri pacea, pe care însă mîndrul albanez o refuză, nefiind în totul după placul său.

Scanderbeg îşi cîştigase mare renume la principii Europei; cu toţii se aşteptau ca turcii să fie alungaţi din Orient. Scanderbeg însă, conştient de puterile sale, le spunea în zadar că o asemenea întreprindere nu poate fi încercată numai de el. Papa mai ales îl înteţea necontenit la luptă; dar cînd albanezul îi cerea ajutor, de obicei îl mîngîia cu vorbe frumoase şi numai într-un singur rînd, înaintea marei sale lupte de la Croia, îi trimise 5 000 de galbeni. Onorurile şi încurajările nu lipsiră eroului albanez, precum ele fură împărţite cu dărnicie şi lui Ştefan cel Mare. Cînd era însă vorba de a pune mîna în pungă sau de a vărsa vreo picătură de sînge, popoarele apusene se gîndeau că mai la urmă furtuna este departe şi cine ştie de era vreodată să-i ajungă. Vom vedea cum se repetară, din punct în punct, aceleaşi fapte cu Ştefan al Moldovei.

Scanderbeg, văzînd această lipsă de ajutor, statornic refuzat de Europa apuseană, se hotărăşte a se împăca cu turcii care nu încetează a-i propune condiţiile cele mai favorabile. Cu toate silinţele papei de a-l întoarce de la acest gînd, deşi încă acuma îi declară că nu-i poate veni cu nimic în ajutor, Scanderbeg încheie cu Mohamed o pace în 1461 prin care Mohamed îl recunoaşte de stăpînul şi domnul neţărmurit al Albaniei. Pacea cu turcii era însă întotdeauna numai o jucărie. Ea se strică în curînd şi, după ce Scanderbeg mai bate de vreo trei ori pe turci în

nişte lupte tot atît de crîncene ca şi cele dinainte, el moare în 1467 ‹1468›, lăsînd numai un fiu minor, pe care îl recomandă protecţiei Veneţiei.

După ce Huniade murise şi Scanderbeg se împăcase cu turcii, ridicase Vlad Ţepeş steagul răscoalei, care ocupase pe turci în 1462; iar după ce ambii dispar de pe scena lumii, Ştefan cel Mare intră în rînd pentru a apăra creştinătatea. De la 1465—1484, timp de 19 ani, ţine el piept fără încetare acelui puternic şuvoi şi apoi, după ce şi Moldova este „stropşită", cum spune cronicarul, furia musulmană se revarsă asupra Ungariei, pe care o şterge ca stat de pe suprafaţa pămîntului în 1526. Fără Mircea, Huniade, Scanderbeg, Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare, oceanul turcesc ar fi repezit valurile sale pînă la marginile Apusului şi s-ar fi împlinit dorinţa lui Mohamed al II-lea de a pune calul său să mănînce orz din pristolul Sfîntului Petru.

Slăbiciunea Europei. — Să aruncăm o ochire asupra Europei, în momentul cînd Ştefan cel Mare ia în mînă apărarea ei, pentru a vedea dacă ea era în stare de a se împotrivi, prin sine însăşi, înaintării turcilor.

Spania era încă departe pe atunci de a înfăţişa acea unitate şi acea putere care făcură din ea întîiul stat al începutului timpurilor moderne. Era împărţită în mai multe mici regate: Aragon, Castilia, Portugalia, Navarra, toate în luptă cu ultimele sforţări ale stăpînirii maure. De-abia în 1475 ‹1469›, prin căsătoria lui Ferdinand de Aragon cu Isabella de Castilia, se pune baza unităţii şi a măririi Spaniei şi tocmai în 1492, prin cucerirea Granadei, se unifică, sub stăpînirea perechii regale, întregul său teritoriu.

Anglia, pe atunci cu totul nepăsătoare despre afacerile Răsăritului, era încă încurcată în războiul celor două roze care o sfîşie şi o frămîntă, tocmai în timp ce Ştefan cel Mare lupta în contra otomanilor (1455—1485).

Franţa, care luase o parte nenorocită în lupta de la Nicopole în contra turcilor, abia sfîrşise războiul de 100 de ani cu Anglia (1453) şi în curînd începe domnia lui Ludovic al XI-lea (1461—1483), ale cărui crîncene lupte cu aristocraţia feudală nu prea lăsa loc pentru expediţii îndepărtate.

Mai rămîneau două puteri apusene de-a dreptul interesate în cauză, ca mai apropiate de Orientul cel în flacări: *Germania* şi *Italia*, adică *Veneţia*.

Despre starea Germaniei ne vorbesc foarte lămurit scrisorile episcopului de Siena, Aeneas [Enea] Sylvio Piccolomini, care ajunge mai tîrziu papă sub numele de Pius al II-lea. Din acestea aflăm că „germanii între sine dezbinaţi nu ţin nicăieri împreună. Oraşele sînt certate cu principii şi între aceştia chiar lipseşte unirea. Sviţerii ‹elveţienii› nu pot stăpîni vechea lor ură contra ducilor de Austria; comitele palatin este în ceartă cu arhiepiscopul de Maienţa; regele Boemiei şi ducele Burgundiei sînt în război pentru ducatul Lutzelburg; ducii de Saxonia se ceartă cu regele Boemiei de la stăpînirea unor castele; Breslau refuză închinarea aceluiaşi rege; prusienii au scuturat jugul cavalerilor teutoni şi au trecut sub Polonia. În Austria nu e linişte nicăieri, pretutindeni revolte şi trădări".[9] Trebui ca turcii să se apropie de hotarele Germaniei, prin cucerirea Ungariei, pentru ca să se trezească în ea conştiinţa despre comunitatea interesului de apărare, ceea ce se întîmplă însă tocmai în veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea.

---

[9] Aenaes Sylvius, *Epistolae*, no. 127, p. 656.

Veneția avea fără îndoială în joc interesele cele mai mari, tocmai în țările acelea ce cădeau sub sabia otomană. Putere comercială însă, ea căuta mai la urmă să se întocmească cum va putea mai bine cu stăpînirea otomană și de aceea încheie o pace cu turcii (1454), îndată după căderea Constantinopolei. Numai cît firea cea barbară a turcilor care nu știau să respecte nici tratate, nici legături, silește pe veneţieni a declara, în contra voinței lor, în mai multe rînduri, război tomanilor. Cele mai neînsemnate împrejurări aprindeau flacăra. Așa cel din 1467—1479, în care intervine Ștefan cel Mare, fusese declarat de turci din cauză că veneţienii din Corfu refuzaseră a extrăda turcilor pe un sclav fugit al pașei din Atena, care furase o sumă însemnată, împărțită după cît se vede de el cu autoritățile veneţiene.[10] Dar ce puteau să facă veneţienii cu marina lor contra puterii de uscat a otomanilor? Armatele, pe unde le aveau, erau compuse numai din mercenari care luptau pentru bani, pe cînd turcii se băteau împinși de fanatism și de ură în contra creștinilor.

Dacă cercetăm acuma starea puterilor răsăritene, care erau mai apropiate, deci mai de-a dreptul interesate la stăvilirea înaintării turcești, le găsim tot atît de puțin destoinice a-i opune o energică împotrivire ca și acele mai depărtate ale Apusului.

Polonia stătea sub Cazimir al IV-lea, fostul duce al Litvaniei, care se suise pe tronul polon la moartea regelui Poloniei și Ungariei, Vladislav al III-lea, întîmplată la Varna în 1444 ⟨Cazimir a fost ales și încoronat rege la 25 iunie 1447⟩. Încercarea acestui rege de a uni într-o singură domnie Polonia și Litvania adusese o sumă de încurcături care făcuseră pe rege de mai multe ori să dorească a părăsi strălucirea scaunului polon pentru acel mai obscur, dar mai liniștit, al fostului său ducat.

Apoi nobilimea polonă se sumețise tot mai tare față de principii săi, smulgîndu-le tot mai multe privilegii. Între altele se dispune ca nobilii ce vor lua parte la dietă să fie obligați cu mandat imperativ, din partea cercurilor nobiliare ce-i trimiteau, a susține numai cele ce vor fi pe placul nobililor, astfel încît deveni peste putință o înțelegere în așa numitul parlament [seim] polon. Orașele din Prusia, revoltîndu-se în contra ordinului teutonic, se oferiră Poloniei și regele Cazimir, primind această supunere, se încurcă cu Ordinul într-un război care ținu pînă în anul 1466, cînd se sfîrși prin pacea de la Thorn ⟨Toruń⟩.

Pe lîngă toate aceste pricini de neliniște internă și externă, se mai adăugau și nemulțumirile clerului căruia regele nu voise să-i jertfească dreptul său de a numi episcopii, astfel încît toată domnia lui Cazimir al IV-lea (1444 ⟨1447⟩—1492) fu numai o lungă perioadă de tulburări și de slăbiciune a regatului celui prea cavaleresc al Poloniei.

Rusia sfîrșește tocmai în acel timp emanciparea ei de sub jugul tătarilor, sub Ivan al III-lea, care răstoarnă ultimele hanate de Kazan și Kiptșah ⟨Kipceak⟩ între anii 1462 și 1480, încît nici ea nu se putea gîndi la turci, care pe de altă parte erau așa de departe către sud încît abia se auzea pomenindu-se de numele lor în născîndul colos al nordului.

În *Ungaria*, deși domnea Matei Corvin, (1450 ⟨1458⟩—1490) fiul vestitului luptător contra mahomedanilor, totuși el se ocupă în primii ani ai domniei lui, pînă pe la 1467, cu luptele contra regelui Boemiei,

---

[10] Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 295.

[George] Podiebrad. După aceea el nu avu prilejul a lupta contra turcilor deoarece aceștia începuseră a se năpusti asupra Moldovei. Ar fi putut, nu-i vorbă, să ajute această țară în eroicele ei silințe de a respinge copleșirea păgînă. Vom vedea însă cum înțelegea Matei Corvin să sprijine pe creștini, de îndată ce din acest sprijin putea să răsară glorie și mîndrie pentru acela pe care el vroia să-l mențină sub picioarele sale.

În așa stare de destrăbălare și de slăbiciune sau de nepăsare se afla Europa față de împărăția mohamedană care pe fiece zi făcea cîte un pas înainte către inima ei și niciodată unul îndărăt. Răsăritul căzuse din partea sa din spre miazăzi aproape tot sub stăpînirea turcească. Singură Moldova și Ungaria mai rămăseseră în picioare. Să vedem întîi cum și-a îndeplinit Moldova menirea ei de apărătoare a civilizației și după aceea, mai tîrziu, vom vedea și cele ce s-au întîmplat cu Ungaria cînd i-a venit rîndul a lupta pentru propriul ei cămin.

Par. 2. Bătălia de la Racova

Lupta. — De la alungarea a doua a lui Radu cel Frumos, urmată de moartea lui, Ștefan se aștepta la o luptă cu turcii. El căută deci aliați la popoarele de primprejur, mai cu seamă la unguri și în poloni cu care am văzut că se afla în bune legături. Uzun Hassan, care cercase pe domnitorul Moldovei încă din 1472,[11] reînnoiește stăruințele lui printr-un ambasador venețian, Paul Ogniben, care fusese la el în trebile Veneției cu turcii și care, întorcîndu-se în Europa, fusese însărcinat de Hassan să treacă și prin Moldova.

Ștefan comunică lui Sixt al IV-lea că a fost cercetat mai înainte de principele Assan Bey ⟨Uzun Hasan⟩ pentru o alianță contra turcilor; iar acum, întorcîndu-se ambasadorul venețian Ogniben la acel principe, a trecut prin Moldova, însărcinat de el cu aceeași misiune. Solul venețian este rugat de Ștefan să spună Sf. Părinte toate cele ce nu i le poate scrie, ca și cînd ar vorbi el singur cu Sanctitatea sa. „După cîte am înțeles, urmează Ștefan cel Mare, toate sunt concentrate în persoana Sanctităței voastre. De aceea o rugăm ca, împreună cu alți regi puternici și principi, să se silească ca să nu se primejduiască creștinătatea de către mult vrăjmașul necredincios pentru ca și noi să nu luptăm singur, ci cu ajutorul lor“.[12]

Papa îi răspunde printr-o scrisoare foarte curtenitoare, cerîndu-i însă iertare că nu poate face nimic pentru el.[13]

Este de însemnat moderația și reținerea lui Ștefan în această scrisoare; el nu cere ajutor direct de la papă, cu care nu se află în nici o legătură, ci îl provoacă numai la formarea unei alianțe anti-turce, în interesul creștinătății, cu ajutorul căreia să poată lupta și el mai cu izbîndă în contra dușmanului comun.

---

[11] Mai sus, p. 273.

[12] „Utique intelligimus, omnis in Sanctitate Vestra consistunt. Ortamur itaque S. v. ut cum alijs potentissimis regibus et principibus taliter adopteraretur ne Christianitas a perfidissimis infidelibus suppediretur, ut et etiam nos non solii, ymo cum adiutorio eorum principum debellare valeamus“. Reprodusă și de I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare,* II, p. 318. Ogniben este scris uneori Omenbonum. [Vezi și *Războieni*, p. 125].

[13] Din 1475 (Hurmuzaki, *Doc.*, II/1, p. 8).

Armata turcească care trebuia să meargă în contra lui Ștefan era înaintea cetății Scutari ⟨Skodra⟩ pe care o asedia. Ea venise aici în luna lui mai 1474. În august, după un asediu zadarnic de 4 luni, ea primește ordin de a pleca asupra Moldovei. Această schimbare a menirii armatei și mai ales asupra toamnei arată că trebuie să se fi produs o ruptură năprasnică între turci și Ștefan, care cerea numaidecît pedepsirea acestuia. Noi am atribuit-o cererii turcilor ca Ștefan să meargă în persoană la Constantinopole spre a cere iertare sultanului pentru toate supărările aduse pînă atunci, precum erau luarea Chiliei, atacul [asupra] Munteniei și neplata tributului. Ștefan refuzînd asemenea condiții a menținerii păcii, turcii se hotărăsc la o grabnică pedeapsă.

Soliman pașa înaintează asupra Moldovei cu o armată în număr de peste 100 000 de oameni, după izvoarele turcești. Dlugosz și Miechovski, și după ei Ureche, arată că erau 120 000, afară de tătari și munteni. În scrisoarea lui Ștefan către principii Europei în care îi încunoștiințează despre victoria de la Racova, domnul Moldovei însuși dă același număr. O relație asupra acestei bătălii dată din Turda, din 23 ianuarie 1457 ⟨1475⟩, dă numărul de 100 000 afară de 20 000 de țărani cu securi, sape și coase, veniți, zice relația, din Bulgaria. Numărul turcilor era deci de peste 100 000.[14]

Ștefan, după cît se vede, nu se opune la trecerea Dunării, ci pustiește toată țara pe unde trebuia să treacă armata turcească spre a-i lua putința aprovizionării și a o slăbi; iar el se retrage cu armata lui în un loc adăpostit, foarte potrivit pentru a primi o bătălie fățișă.

Numărul armatei sale este dat, iarăși cu oarecare mici schimbări, de deosebitele izvoare. Cele mai multe arată 40 000 de moldoveni [13], cum spune Dlugosz, însă „mai toți țărani și lucrători de pămînt“, 5 000 de secui și 2 000 de poloni. Relația de la Turda urcă numărul moldovenilor la 50 000. Secuii nu erau trimiși ca ajutor de regele ungurilor, care se vede, după un document,[15] că dăduse numai ridicolul contigent de 300 de unguri sub Mihail Fanți ⟨Fanczy⟩. Cei 5 000 de secui erau armată de lefegii, chemată de Ștefan în ajutor.[16]

O greșeală mare a turcilor fu că ei întreprinseseră expediția asupra iernii, anotimp cu care turcii nu sînt deprinși. Pînă să ajungă de la Scutari în Moldova, îi prinsese luna lui ianuarie. Bătălia se dădu pe la începutul acestei luni, după Ureche, în 10, cronica putneană în 7, Miechovski și Dlugosz în 17. Documentul de la Turda, care este dat din 23 ianuarie, raportează lucrul ca de curînd întîmplat.

Locul ales de Ștefan cel Mare pentru primirea luptei fu lîngă *Podul Înalt* din județul Vasluiului [15]. Acest pod se află și astăzi zidit de piatră și foarte solid, arătat prin o inscripție pusă pe el ca refăcut de

---

[14] Dlugosz, ad anum 1475, II, col. 525 [Vezi și RIAF, VIII, 1903, p. 177—180]; Miechovski, în „Arhiva istorică“, 1, 2, p. 36. Ureche, în *Letopisețe,* I, p. 126. Relația de la Turda în „Columna lui Traian“, 1876, p. 422. Niculai Costin greșește cînd spune că și muntenii veniseră cu Radu vodă *(Letopisețe,* ed. I, p. 127, nota), deoarece acesta murise încă din 1472. Apoi muntenii sub Laiotă Basarab țineau pe atunci cu Ștefan [14].

[15] Katona, *[op. cit.],* XVI, p. 14; Dlugosz, loc. cit.; Miechovski („Arhiva istorică“, I/2 p. 6) spune că cei 5 000 de secui ar fi fost înrolați de Ștefan din părțile cedate lui Ștefan de Matei Corvin, dar nici Ciceul, nici Cetatea de Baltă nu se află în țara secuilor.

[16] 1475 (Hurmuzaki, *Doc.,* II, 1, p. 11): Matei Corvin ordonă lui Mihail Fanczy că, „dacă vrea să răscumpere o greșeală, să ducă lui Ștefan 300 de secui în ajutor“. [*Războieni,* p. 124—125]. Relația de la Turda („Columna lui Traian“, 1876, p. 423) dă 1 800 de unguri. Vezi discuția mai pe larg a ajutorului unguresc în Vasile Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu ungurii,* în „Conv. lit.“, XXXIX, 1905, p. 920 și urm.

hatmanul Gavriil [Coci], fratele lui Vasile Lupu, în 1636. Poporul de primprejur îl numește *Podul lui Ștefan cel Mare*, încît hatmanul Gavriil se vede că numai va fi reparat o construcție veche. Podul este așezat pe un pîrîu ce se varsă în rîul Bîrlad, ca la 100 de metri departe de însuși rîul. Pîrîul astăzi nu poartă nici un nume, zicîndu-se pîrîul de la Podul de Piatră. Probabil însă că în timpuri mai vechi se numea Racovățul, deoarece Dlugosz reproduce prin Racovățul lîngă rîul Bîrlad indicația lui Ureche a Podului Înalt, iar Miechovski pune locul bătăliei lîngă lacul Racova și fluviul Bîrlad [16]. Cum că acest pod este așa-numitul Pod Înalt al lui Ureche, se cunoaște întîi de pe faptul că în adevăr el este destul de înalt, cam 6 metri deasupra gîrlei; apoi el este așezat pe drumul vechi ce ducea de la Iași la Vaslui, prin Bordea, Scînteia și Cănțelărești[17], și tocmai pe acest drum ne spune Miron Costin că „Vasile vodă, pornind din Iași spre Țara Muntenească, împreună cu ginerele său Timuș, au stat la al doilea conac la *Podul Înalt* pre Bîrlad".[18]

Pe lîngă anotimp, slăbirea oștirii turcești prin lipsuri de tot felul[19] [17] și poziția favorabilă aleasă de Ștefan cel Mare, apărat la coasta lui prin rîul Bîrladului, se mai întîmplă în acea zi și o negură groasă care înlesni lui Ștefan întrebuințarea unui meșteșug ce avu o mare înrîurire asupra soartei bătăliei. Anume el pusese, încă înainte de începerea luptei, niște trîmbițași din dosul unei lunci care îi acoperea aripa și, pe cînd se încinse lupta, ei începură a suna din buciume și trîmbițe, ca să amăgească pe turci. „Atunci oastea turcească, întorcîndu-se la glasul buciumelor, și împiedecîndu-i și apa și lunca și acoperindu-i și negura, tăind lunca și sfărîmînd ca să treacă la glasul bucinilor"[20]. Totuși, la prima ciocnire, turcii răsturnară rîndurile secuilor care luptau în frunte. Ștefan atunci se repezi el însuși în cele mai dese rînduri ale turcilor, cu oastea moldovenească cea mai aleasă, sparse și zdrobi pe păgînii ce-i erau înainte; după aceea, căzînd pe cei ce se frămîntau în luncă, făcu în ei un măcel îngrozitor.

Astfel, punînd în slujba să toate împrejurările, Ștefan silise victoria a se pleca în favoarea lui, ceea ce de altfel ar fi fost peste putință întru cît un român trebuia să lupte contra a trei turci. Dar tocmai în aceasta stătuse meritul lui, că știuse să se folosească de împrejurări și să le prefacă în elemente de izbîndă. Ștefan fiind mai slab trebuia să întrebuințeze și meșteșuguri pentru a zdrobi pe cel mai tare. Planul său cel atît de simplu ieși la un rezultat strălucit, căci era potrivit timpului și oștirii contra căreia lupta. Geniul constă nu în aceea de a face lucruri peste puterile omenești, ci în combinarea acestor puteri astfel ca din ele să iasă rezultate neașteptate.

Lupta fu zdrobitoare pentru turci. Numărul celor pieriți este dat de izvoarele contemporane ca urcîndu-se la 100 000, cifră fără îndoială exagerată dacă o raportăm la cei morți în bătălie. Dacă considerăm însă moartea prin lipsuri și boli, precum și turcii fugari, măcelăriți de români unde îi întîlneau, atunci putem admite că puțini din cei ce luară parte la expediție mai revăzură căminele lor. Numărul prinșilor era încă de seamă, între ei mai mulți pași, pentru cîțiva din care sultanul

---

[17] Acest pod a fost studiat pentru prima oară de T. T. Burada în „Revista [pentru istorie, arheologie și filologie"] a lui Gr. Tocilescu, II, p. 428.

[18] *Letopisețe*, I, p. 309 [M. Costin, *Opere*, p. 149]. Compară Paul de Aleppo, în „Arhiva istorică", I, 2, p. 61 [*Călători străini*, VI, p. 240].

[19] Leunclavius, *Annales*, apud Șincai, *[op. cit.]*, II, p. 59, pune între cauzele de îndreptățire a pierderilor bătăliei de către turci și „frigul foarte mare". Relația de la Turda spune că turcii aducînd provizii din Ungaria, armatele române le răpiră și luară pentru ele.

[20] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 126 [ed. C. Giurescu, p. 57].

oferi lui Ştefan pînă la 80 000 de galbeni de cap[21]; pe lîngă acestea, toate tunurile, steagurile (mai bine de 100) şi o pradă nenumărată.

La înfrîngerea turcilor luase parte şi Laiotă Basarab sau, cum este numit în documentele timpului, Basarab cel Bătrîn care se închisese într-o cetate, dar, văzînd fuga turcilor, se luă în goană după ei[22].

Rapoartele asupra bătăliei. — Versiunea turcească asupra acestei lupte caută bine înţeles să-i îndulcească puţin amărăciunea. Hodja Effendi, cel mai celebru istoric turc, al cărui stil vom avea prilejul a-l preţui, spune asupra acestei bătălii că „armata turcească, luată de la asediul cetăţii Scutari şi trimisă asupra Moldovei, era cu totul dezorganizată prin insuccesul baterii acelei cetăţi şi obosită de drumul cel lung. Duşmanul, adică Ştefan, ascunzîndu-se, Soliman se apucă de jefuit oraşele şi satele, dîndu-se cu totul prădăciunilor. Atunci, folosindu-se de aceasta, *afurisitul domn al Moldovei, care în privinţa diabolicei viclenii şi răutăţii întrece pe însuşi diavolul* şi care în urma izbînzilor cîştigate asupra hanilor tătăreşti de la Kipciac, a ungurilor şi a muntenilor, petrecea în siguranţă, pretinzînd a fi neatîrnat şi desfăşurînd scopuri de necredinţă şi vrăjmăşie, lovi pe acei soldaţi obosiţi şi nepăsători, dedaţi jafurilor, încît cea mai mare parte din ei bău acolo din paharul muceniciei şi mulţi viteji pieriră în luptă. Plin de durere pentru această nenorocire, paşa abia putu scăpa el singur din periculoasa prăpastie".[23]

Îndreptăţirea pierderii turcilor este foarte rău închipuită; neizbînda de la Scutari putea să fie pentru armata turcească şi un motiv de a căuta răzbunare aiurea. Apoi este cu totul neexact că turcii s-ar fi răspîndit prin sate şi oraşe jefuind şi că surprinşi ar fi fost bătuţi de Ştefan, cînd am văzut că bătălia de la Racova s-a dat în toată regula între ambele armate duşmane.

Ştirea despre izbînda lui Ştefan ajunse în Veneţia, mai întîi prin acel Paul Ogniben pe care-l apucă ştirea bătăliei cînd ajunsese în Buda[24], încît astfel se explică cum el duse la Veneţia şi ştirea victoriei şi scrisoarea lui Ştefan care o preceda. Senatul veneţian hotărăşte ca Paul Ogniben să meargă la Roma spre a expune marelui pontifice cele ştiute şi aflate de el, să stăruiască ca să trimită un ambasador cu daruri spre a îndemna, hotărî şi întări pe Ştefan în sfînta sa întreprindere. Apoi Ogniben să se întoarcă grabnic la Veneţia spre a fi trimis înapoi la domnul Moldovei, împreună cu un medic pe care Ştefan îl ceruse oral de la sol să i se trimită de la Veneţia, spre a-l lecui de o rană ce o avea la picior şi pe care o primise, după spusa lui Ureche şi a cronicii putnene, încă cu 13 ani înainte, la întîiul asediu al Chiliei. Necontenitele lupte şi expediţii ale lui Ştefan împiedicaseră lecuirea acestei răni.

---

[21] Leonardo da Oretona către Romano Roseto da Ferrara din Buda, 1475 febr. 12, în „Columna lui Traian", 1876, p. 424.

[22] Asupra rezultatului luptei mai vezi şi Strikowski, în „Arhiva istorică", II, p. 11. Asupra participării lui Laiotă Basarab vezi relaţia de la Turda, în „Columna lui Traian", 1876, p. 422: „Bozarat maior (Laiot) qui erat in quodam castro obsessus per Turchos, videns fugam Turchorum, de castro prosiluit et magna dampna Turcis fugientibus intulit". Vezi mai jos, cap. *Istoria Munteniei*.

[23] Hodja Effendi, în „Arhiva istorică", I, 2, p. 31. [*Cronici turceşti*, I, p. 210]. În acelaşi sens Leunclavius, *Annales Sultanorum Othmanidarum a Turcis sua lingua scriptae*, Francofurti, 1596, p. 38.

[24] Esarcu, *Doc.* [*Ştefan cel Mare. Documente descoperite în archivele Veneţiei*, Buc., 1874], p. 28, Veneţia, 6 mart 1475: „Per eundem Paulum qui Budae audivisse retulit intelleximus reportatam a vorbis de hostibus victoriam".

Pînă să plece solul, Senatul se grăbește a trimite lui Ștefan o scrisoare în care înalță pînă la ceruri meritele lui, exclamînd între altele că: „de ar fi și ceilalți principi creștini cu o astfel de inimă și voință, sau dacă singur ați avea atîta putere cîtă convine măreției sufletului vostru!". Ea mai spune că îndată ce Ogniben se va întoarce de la Roma va fi trimis la el împreună cu medicul cerut, rugînd pe Ștefan ca, odată cu întoarcerea curierului trimis, să facă cunoscute Senatului mai multe amănunte despre mărimea victoriei repurtate.

Vestea acestei izbînzi, care interesa în cel mai mare grad pe venețieni, se împrăștie cu o mare repeziciune în toate numeroasele orașe ale Orientului, unde ei erau așezați, și din aceste toți rectorii și consiliile coloniilor se grăbiră a transmite știrea îmbucurătoare metropolei lor. De aceea spune Senatul venețian către papă că a primit confirmarea victoriei lui Ștefan și pe alte căi.[25]

Una din aceste vești, acea trimisă de rectorul și consiliul din Ragusa, a ajuns pînă la noi. Ea fu transmisă de această autoritate venețiană senatului republicii prin trei scrisori: din 12 și 13 februarie și 21 martie 1475, spunînd în una din ele că „pașa Romaniei care trecuse prin Valahia Mare cu o numeroasă armată către Moldova, după cum ni se rapoartă prin mai mulți vestitori, a suferit o gravă înfrîngere de la Ștefan, voevodul Moldovei, ucigîndu-i o sumă de oameni cei mai de preț și pe mulți alții prinzîndu-i".[26]

O cronică venețiană a lui Francesco Longo spune la anul 1475 că Paolo Ogniben adusese știrea că valahul, cu ajutorul ungurilor, boemilor și rușilor, bătuse 90 000 de turci, din care 40 000 au fost uciși, iar 4 000 prinși, între care un pașă și un fiu al sultanului; că bătaia suferită ar fi supărat greu pe turci; că ginţile turcești nu suferiseră pînă atunci o mai grea înfrîngere.[27]

Analele venete scrise de Stefano Magno, după ce povestesc bătălia în felul lui Ureche, adaugă că a fost un lucru prea minunat și că sultanul a închis audiențele.[28] Cît despre ceața de care s-a folosit Ștefan, ea este amintită și de un german, după arătarea unui român ce luase parte la luptă.[29]

Însăși mama vitregă a sultanului, văduva lui Murad și fata despotului sîrbesc Gheorghe ⟨Branković⟩, spune ambasadorului venețian că „ginţile turcești nu suferiseră încă niciodată o mai mare înfrîngere".[30] Izbînda lui Ștefan este confirmată încă de mai multe izvoare contemporane.[31]

---

[25] *Ibidem*, p. 26, Veneția, 6 mart. 1475: „Et primus nuntius fuit et relator Paulus supradictus cladis ab eodem Vayvoda Turcis inflictae, quae postea pluribus aliis viis est confirmata". Reprodus în Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 6.

[26] Cele trei rapoarte raguzane au fost publicate de I. Bianu, *[Ștefan cel Mare. Cîteva documente din archivul de stat de la Milan]*, în „Columna lui Traian", 1883, p. 41—43. La p. 42 citim: „Bassa Romanie, qui numeroso cum exercitu per viam Valachie maioris in Moldauim traiecerat, ut pluribus ad nos affertur nuntijs, maximam accepit stragem a Steffano Vayuoda Moldauie, multis ex suis magni pretij interfectis et plurimis captis". O altă relație a lui Leonardo da Oretona către Romano Roseto da Ferrara, în „Columna lui Traian", 1876, p. 424.

[27] Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 84.

[28] *Ibidem*, p. 87.

[29] *Ibidem*, p. 92: „dem es [dann] ein Walach verkhundt hatt, der in aigner Person bei solchm Schlagn gewesen ist... und es ist nefflich (bebelich) gewesen".

[30] Iorga, *op. cit.*, III, p. 84: „le zenti turchesche non ha mai habendo ⟨habudo⟩ la major rotta".

[31] Vezi bunăoară alte scrisori, *ibidem*, p. 53: „Vlachi havevano rotto el Bassa".

Victoria repurtată de Ştefan contra turcilor era pentru acele timpuri un eveniment fără seamăn: căci dînsul cel *dintîi* bătuse pe turci într-o luptă aşa de mare. Am văzut, într-adevăr, că nici unul din principii creştini nu putuseră înfrînge puterea otomană într-o luptă mai însemnată purtată faţă în faţă. Scanderbeg, deşi sfărîmase în mai multe rînduri armatele otomane, o făcuse totdeauna în strîmtorile înguste şi rîpile Albaniei. Chiar Huniade bătuse pe turci sau în întîlniri mai mici, sau, ca la Belgrad, în urma unei surprinderi, încît eroul român din Ungaria este mai însemnat prin energia ce o puse în lupta cu duşmanii creştinătăţii decît prin izbînzile lui. Pretutindeni unde atît el cît şi cei ce încercară înaintea lui lupta cu turcii în întîlniri mari, creştinii fuseseră bătuţi pînă la stingere; astfel la înfrîngerea sîrbilor, Kossovo, Nicopole, Varna, Cîmpul Mierlei ⟨Kossovo⟩, Ştefan cel Mare rupsese pentru prima oară acest farmec şi arătase că şi turcii pot fi bătuţi chiar în cîmp liber [deschis] şi de către o armată de trei ori mai mică.

Un asemenea exemplu trebuia să fi avut, pentru acele timpuri de spaimă şi groază, un efect covîrşitor. De aceea şi Dlugosz exclamă cu entuziasm: „O, bărbat minunat, cu nimic mai inferior ducilor eroici pe cari noi îi admirăm, care în timpurile noastre a repurtat *cel întîi* dintre principii lumii o victorie strălucită contra turcilor; după judecata mea, este cel mai vrednic a fi numit în fruntea unei coaliţii a Europei creştine contra turcilor!“[32].

În acest concert de laude se ridică însă şi o notă discordantă: vocea Ungariei, care, atît prin părerile contimporanilor cît şi prin acele ale cronicarilor săi posteriori, caută să înjosească meritele lui Ştefan. Matei Corvin nu uitase bătaia suferită de la Ştefan cel Mare. El se împăcase de formă cu Ştefan; în inima lui fierbea însă ura de a fi fost el, regele Ungariei, răpus de un principe asupra căruia pretindea a avea drepturi de suzeranitate. De aceea şi vedem că la cererile de ajutor ale domnului Moldovei el răspunde trimiţîndu-i un contigent ridicol, fie el de 300 de oameni, după documentul raportat mai sus, fie chiar de 1800, cum spune relaţia de la Turda. Ar fi fost mai mulţumit regele Matei să se apropie pericolul turcesc de hotarele sale decît să audă vestea zdrobitoare că acel ce-l bătuse pe dînsul înfrînsese acuma şi pe turci. Fiindcă însă faptul întîmplat nu se putea întoarce, apoi regele ungurilor căută să se folosească de el, cel puţin în ochii lumii, şi „Matei“, cum spun istoricii poloni, nu se ruşină de a se făli în scrisorile sale către papă, împăratul german şi alţi regi (mai ales către acei ce nu puteau controla spusele sale), cum că oamenii săi, sub hatmanul [căpitanul] său Ştefan, palatinul Moldovei, bătuseră o mare armată turcească, atribuindu-şi cu obişnuita-i vanitate meritele altora“.[33]

Ioachim Cureus îndreptăţeşte astfel această laudă a lui Matei: „Să bagă vină craiului Matiaş de istoricii leşeşti că, scriind în toată Europa şi mai ales în Italia, pretutindenea s-a fălit că din orînduiala lui şi de [către] supusul lui s-au biruit turcii. Totuşi se ştie că în oastea românească *partea cea mai mare a fost din unguri* şi pentru Ştefan se sfădeau polonul şi cu ungurul ⟨Matiaş⟩ al căruia supus să fie“.[34] Partea cea mai mare a fost de unguri!; cînd Matei trimisese în batjocură lui Şte-

---

[32] Dlugosz, *[op. cit.]*, II, col. 527 [*Războieni*, p. 240].

[33] Dlugosz, loc. cit.; Miechowsky, în „Arhiva istorică“, I, 2, p. 36 [*Războieni*, p. 248] şi Cromer, *op. cit.*, p. 412. Tot aşa spune şi un raport al lui Iacob Bonarelli, veneţian din Buda, către ducele de Milano, 14 aprilie 1475: „del capitaneo generale del rè de Ungaria, chiamato Stephano Voyvoda“ (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 54) [Vezi şi felicitările adresate de papă lui Matei Corvin; *Războieni*, p. 127].

[34] Ioachim Cureus, apud Şincai, *op. cit.*, II, p. 60.

fan o roată de 300 de ostași. Supremație avea netăgăduit Matei asupra lui Ștefan, însă de aceea scrisă numai pe hîrtie, căci în realitate ce autoritate putea avea un rege bătut și fugărit de el?

În loc de laudele polonilor, papei și ale veneţienilor, aflăm în cronicarii unguri, care cu toate acestea și ei erau creștini, amintită victoria lui Ștefan cu niște vorbe care nu se îndepărtează mult de îndreptățirile turcilor; așa Bonfinius spune că: „în anul ⟨acesta⟩ 1475, turcii, după ce trecuse mai înainte Dunărea, fără noroc au năvălit în Valahia, pentru că mai înainte ⟨întîi⟩ ostenindu-se, apoi înșelîndu-se de protivnici, s-au tăiat de tot".[35] Oare așa ar fi vorbit ungurul despre cea mai mică izbîndă a poporului său? Ura, invidia, chiar singure, pot să falsifice cea mai sănătoasă cugetare; dar atunci cînd ele se îngemănează într-un suflet deprins numai cu pătimașe judecăți!

Asupra moldovenilor această strălucită victorie trebui să aibă un efect de tot înălțător. Ea întări încă domnia lui Ștefan, boierii aflînd în el un biruitor și un stăpîn. Ștefan însă, voind să răsplătească vitejia ori în ce suflet ea s-ar fi fost ivit, boieri, chiar pe cîmpul de război, pe mai mulți țărani ce se deosebiseră în luptă.[36] După aceea Ștefan se întoarse triumfînd și se opri cîtva timp în Vaslui, unde puse să se zidească o biserică ce se află și astăzi și niște curți domnești, din care însă abia se mai cunosc ruinele [18].

Pe cînd era în Vaslui, află că cazacii, alt neam de popoare prădătoare ce locuiau în preajma Moldovei, intraseră sub hatmanii lor, Lobodă și Nalivaicu, spre a jefui și pustii țara. Ștefan le iese înainte la Grumăzești, îi bate, ucide pe Lobodă și pune pe fugă pe tovarășul său [19]. În trecerea lor grăbită peste Nistru un ofițer de al lui Nalivaicu, numit *Iura* ⟨Jora⟩, piere înecat împreună cu mulți cazaci. Locul unde se întîmplă aceasta păstră numele de *vadul Iurei*[37]. Și astăzi se reaflă încă pe malul drept al Nistrului, aproape de locul unde fluviul primește confluentul său Iagorlicul, la vreo 20 de kilometri la nord de Orhei, un sat numit *Iura*, împrejurare ce arată cît de exacte sînt multe din știrile amănunțite conținute în cronicarii noștri, atunci cînd ei raportează sau propria lor știință sau culegeri din scrieri vechi.

După aceea Ștefan se abate pe la Iași, unde zidește biserica Sf. Neculai și niște curți domnești [20], cum făcuse și la Vaslui, ceea ce se vede că Ștefan făcea în de comun [de obicei] în orașele în care petrecea timp mai îndelungat[38]; apoi se întoarce la Suceava, unde intră în triumf, „ieșindu-i mitropolitul înainte și dîndu-i binecuvîntarea ca unui împărat și biruitor".

Ștefan trimite după aceea craiului Cazimir 30 de steaguri din cele luate de la dușman, din care mai împărtășește și lui Matei al Ungariei, Veneției și papei.

Față cu turcii el se preface a nu ști că a fost lovit din ordinul sultanului și trimite acestuia soli cu daruri, „să facă jalbă că niște oameni răi din țara turcească au venit de au prădat Moldova și i-au căutat a-și apăra țara de acei oameni cum au putut, socotind că ei au făcut

---

[35] Bonfinius, apud Șincai, II, p. 60 [ed. 1978, p. 178].

[36] Cromer, *op. cit.*, p. 413.

[37] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 120 [ed. C. Giurescu, p. 60].

[38] Ureche spune însă că Ștefan a descălecat, adică a fundat Iașii, ceeace nu poate fi luat ad litteram, întrucît Iașii existau desigur pe timpul lui Alexandru cel Bun. (Document din 1407, în „Arhiva istorică", I, 1, p. 130). Curțile domnești ale lui Ștefan sînt începutul marelui palat administrativ din Iași, de atîtea ori ars și reîntocmit în decursul timpului. (N. Bogdan, *Orașul Iași*, 1914) [Vezi și N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic Moldova*, p. 407—413].

fără știrea și fără porunca împărăției cele ce au făcut".[39] Nu că Ștefan credea pe turci așa de naivi a primi niște asemenea îndreptățiri, căci Neculai Costin adaugă îndată după aceste vorbe „că știa Ștefan vodă că nu se va lăsa cu atîta sultanul Mohamed, împăratul turcesc, nici nu va uita perirea oastei sale de Ștefan Vodă", încît această scuză a lui Ștefan ne pare mai mult o ironie la adresa turcilor. Din biruitor Ștefan devenise sumeț! Dar în curînd o nouă furtună și mai cumplită era să se abată asupra obositei Moldove.

Par. 3. Bătălia de la Războieni

Ungurii și polonii față de primejdia lui Ștefan. — Ștefan cel Mare după bătălia de la Racova, crezînd că a dovedit Europei că poate ceva în cauza creștinătății și că i se cuvine să dobîndească un sprijin de la dînsa în încăierarea sa cu turcii, părăsește reținerea în care el crezuse că trebuie să stea cît timp nu-și avea creat nici un titlu la ajutorul ei și cere acuma ca să fie sprijinit în cumplita luptă pe care o începuse.

Cîteva zile de la cîștigarea victoriei de la Racova, anume în 25 ianuarie 1475, Ștefan trimite o vestire „coroanei Ungariei și tuturor țărilor cărora le va veni această scrisoare", în care el le spune cum, „mulțumită spadei sale și lui Dumnezeu, a răpus marea armată a lui Soliman pașa *și a călcat-o în picioare;* că împăratul turcesc, aflînd de această înfrîngere, vrea să vină în persoană în contra lui, în luna lui mai viitor, spre a drege căderea încercată; că Moldova, care este *poarta creștinătății,* ar trebui ajutată și pe uscat și pe mare, și că numai printr-o lucrare comună s-ar *putea tăia dreapta păgînului.* Deci să nu întîrzie".[40]

---

[39] Neculai Costin, în *Letopisețe,* I, p. 129, nota la Ureche. Același lucru este arătat de Jean Herbert de Fulstin, *Histoire des roys et princesses de Pologne,* Paris, 1573, p. 201 verso: „(Etienne) envoya aussi des ambassadeurs devant Mahomet se plaindre que quelques latrons partis de Turquie pour venir voler et piller ses terres, lesquels il avait défait, le priant d'en faire punition d'autant qu'il estime que ces brigands avaient fait sans son sceu ni mandement".

[40] Traducerea italiană a acestei circulări, redactată probabil de Ștefan în slavonește a fost aflată de Esarcu în Biblioteca Ambrosiana de la Milan [*Documente inedite din Biblioteca Ambrosiana de la Milan relative la victoria lui Ștefan cel Mare de la Racova, 1475*], în „Columna lui Traian", 1876, p. 420—425. Sînt două traduceri contemporane cu documentul, ambele însă rău făcute, pline de greșeli și de lipsuri, se vede din pricina nedeplinei înțelegeri a originalului slavon. Reproducem locurile mai importante din una din ele: „Serenissimi et magnifici insieme, onde noj a tuta cristianità in qualcunque locho questa nostra presente lettera devenira, noi Stefano... notifichiamo [...] circa la festa della Epiphania [proxima] passata mise il nominato Turco sopra di noi un suo grande exercito de quantita de cento venti millia; [con dicto exercito mise] per suo primo capitano Sulaman (Soliman) bassa... Et noi audendo se armamo tucti et andamo contro di loro con l'ajuto de Dio omnipotente, noi verso delli inimici della christianità. *Vencemo loro et sotto li nostri piedi li mettemo et tucti li mettemo a taglio della spada.* Et della qual cosa Dio ne sia laudato. Dopo questo lo infidele Turco, questa cosa audendo, ci vole reparare con la sua testa et con lo suo pensero del mese di Maggio supra di noi, volendo havere questa porta della cristianità... Et a questo modo voi faccendo dall'altra parte, per terra et per mare, in modo che a queste volte con l'ajuto de Dio omnipotente *havemo tagliata la sua destra.* Aduncha non vogliate tardare. Data in Sacouia (Suceava) in di della conversione din San Paulo, dal mese de Jennaro adi 25, 1475. Stephano vojvoda, segnor del paese della Moldavia".

O versiune germană, aflată de N. Iorga în arhiva imperială din Viena, deși mult deosebită de acea italiană (*Acte și fragmente,* III, p. 92) spune și ea: „under unsern Fiessen zwtreten sindt wärden".

Dacă însă Ştefan cel Mare se mulţămea a provoca în genere lupta comună contra turcilor la principii creştini, el se îndrepta cu cereri speciale pentru ajutor la cele două puteri pe care le ştia mai de-a dreptul interesate în cauză: Veneţia şi papa. Încă din februarie 1475, odată cu misiva către principii creştini, Ştefan ceruse bani de la papă. Acesta îi răspunde printr-o scrisoare din 31 martie 1475 că laudă mult sfîntul şi dreptul său gînd de a apăra credinţa creştinească, asigurîndu-l că Dumnezeu îl va ajuta, dar că, din pricina multelor cheltuieli ce le-a avut în anii trecuţi, nu-i poate îndeplini cererea de a-i da un ajutor bănesc; îi făgăduieşte că nu va fi uitat la încasarea noilor contribuţii de la principii creştini şi-l îndeamnă că pînă atunci să nu renunţe la lupta contra păgînilor.[41]

Ştefan nu se grăbise prea tare, căci încă din martie 1475 se spunea că sultanul Mohamed avea de scop a răzbuna căderea [înfrîngerea] din Moldova.[42] Deocamdată turcii atacă Caffa în Crimeea şi o iau după un asediu de cîteva zile [21], după care se îndreaptă cu flota lor înspre Cetatea Albă.[43]

Ştefan cel Mare se îngrijeşte foarte mult de cucerirea Caffei de către turci şi motivul îngrijirii sale era, pe lîngă temerea de lăţirea păgînilor în părţile nordice spre ţara lui, încă unul special: Ştefan ţinea în acel timp în căsătorie pe Maria din Mangop, domnie creştină din Crimeea, supusă tătarilor. Murind tocmai pe atunci tatăl femeii sale, rămase moştenirea părintelui ei de împărţit între soţia lui Ştefan şi fratele ei, Alexandru. Luarea Caffei de turci periclită această nouă agonisită a lui Ştefan cel Mare şi de aceea îşi dă el atîtea silinţe pentru a dobîndi ajutor şi a scăpa Caffa din mîinile turcilor.

Pentru a determina pe regele Ungariei la darea unui ajutor, el îi trimite soli peste soli, rugîndu-l cu stăruinţă a nu părăsi într-un moment atît de grav cauza creştinătăţii. Ştefan cel Mare, ca un bun om politic, ştiind că numai interesul poate să determine mai cu siguranţă la fapte, apasă mai ales asupra pericolului ce ar izvorî pentru creştinătate dacă turcii, luînd Caffa, s-ar face una cu tătarii,[44] Ştefan cel Mare trimisese însă o armată în ajutorul Caffei, în contra turcilor care o inconjuraseră, comandaţi de Ahmed paşa[45] [22].

Existenţa acestei circulări este întărită de un raport veneţian al lui Iacob Bonarelli către ducele de Milan (24 aprilie 1475): Novamente d'Ancona ho ricevuto lettere et in quelle incluxa una copia d'una lettera del capitaneo generale del rè de Ungaria, chiamato Stefano Woyvoda, direttiva a tuti li principi christiani, pur de la rotta del exercito del Turcho" (*ibidem*, p. 54). Circulara este confirmată şi de o scrisoare germană din 24 febr. 1475 (*ibidem*, p. 92). Despre toate aceste acte vezi comentariul lui I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare,* II, p. 319—323. [Vezi şi *Războieni*, p. 128—130].

[41] Colecţia lui Carolus Wagner, *Anatecta diplomatica,* IV, p. 26, în biblioteca Muzeului din Pesta, sub no. 1821, ms. in quarto, lat.; reprodusă în „Columna lui Traian", 1874, p. 226 şi în Hurmuzaki, *Doc.*, II/1, p. 8 [*Războieni*, p. 136—137].

[42] Scrisoarea rectorului şi consiliului Ragusei către dogele Veneţiei din 21 mart. 1475, în „Columna lui Traian", 1883, p. 43: „ab hac expeditione terrestri naualique ferocem animum reuocare uidetur strages quam maximam accepit his diebus prefectus Romanie in partibus Moldavie" (restul lipseşte).

[43] Scrisoarea lui Iacob Iustiniani din Sio (Chios) către doge, din 10 iulie 1475, în „Columna lui Traian", 1883, p. 44: Caffa este atacată pe la iunie 1475 (vezi cronica veneţiană a lui Stefano Magno la N. Iorga *Acte şi fragmente,* III, p. 89).

[44] Leonardo Botta către Galeazzo Maria Sforza, 13 iunie 1475, în *Monumenta Hungariae historica, Acta Extera,* V, p. 271: „El re d'Ungaria e stato advisato dai voyvoda Stephano questa perdita di Caffa la ripute importantissima et pericolosissima ad Cristiani, per le intelligentie seguite tra Turchi et Tartari".

[45] Leonardo Artae despotus et comes Appoloniae către doge, iulie 1475 (*ibidem,* p. 269): „L'armata del Turcho la qual andò in Caffa erano galie compite 180. Lo Valacho havea ben preparato lo suo loco et se trovava ben fortificato".

Ni s-a păstrat chiar scrisoarea pe care Ştefan cel Mare o trimisese din Iaşi, în ziua de 20 iunie 1475, solilor săi care se împreunaseră [întîlniseră] cu acei ai regelui Matei, spre a pune la cale condiţiile ajutorului cerut. Scrisoarea este interesantă, căci ne dezveleşte întreaga fire a eroului moldovean, în precizia ordinelor date şi graba cu care cerea ca ele să se îndeplinească. Ea arată pe omul faptei în toată puterea cuvîntului.

Ştefan spune în ea: „De aceea voi, *fără zăbavă*, îndată ce veţi vedea această carte, *la moment să vă sculaţi* şi să grăbiţi cu solii ce vin împreună cu voi de la regele Matei către noi şi să trimiteţi un curier *grabnic* cu scrisorile voastre şi cu acele ale solilor care vin către noi împreună cu voi, *care curier trebuie să zboare ziua şi noaptea către regele Matei şi să-i dea de ştire despre aceşti duşmani ai creştinătăţii şi să-l roage să grăbească a veni în ajutorul nostru cu toate puterile sale, ziua şi noaptea, ca să nu ne lase să pierim noi şi ţara noastră, călcaţi de aceşti păgîni fără de lege. Şi să nu îndrăzniţi să vă opriţi cumva în vreun loc cu solii regelui Matei, ci să veniţi cu ei la noi ziua şi noaptea, pe cît se va putea mai de grabă; altfel să nu faceţi*".[46] Silinţele lui Ştefan însă fură zadarnice şi Caffa cade în mîinile necredincioşilor.

În acest răstimp craiul Matei Corvin ştiuse să se folosească de laudele sale, încît ele îi aduseră nu numai glorie multă, ci şi un folos real; anume, papa, încasînd contribuţia de la principii creştini, din care făgăduise că va ajuta pe Ştefan, Matei Corvin trimise să ceară în locul lui acei bani de la papă, deoarece Ştefan, spunea el, nefiind decît omul său, era mai la urmă acelaşi lucru dacă papa încredinţa banii suzeranului său. Papa, necunoscînd relaţiile ce existau între domnul Moldovei şi regele Ungariei, crede laudele lui Matei şi-i dă 100 000 de ţechini din colecta făcută de papă pentru lupta contra turcilor, bani pe care Matei îi întrebuinţează în alte interese ale sale, în loc de a-i cheltui, conform cu menirea lor, întru combaterea musulmanilor.[47]

Ştefan, văzînd căderea Caffei şi apropierea furtunii de însăşi ţara lui, se hotărăşte a recurge la ajutorul vecinilor săi, ungurii şi polonii, dar fiindcă regii acestor ţări nu puteau fi înduplecaţi fără închinare, el voieşte să le facă pe plac şi încheie spre acest scop un tratat de închinare cu Matei Corvin.

---

[46] Reprodusă în *Monumenta Hungariae historica, Acta Extera*, VII, p. 309. [Vezi şi I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 324—326 şi *Războieni*, p. 137—139]. În ea se vorbeşte la început despre relaţiile lui Ştefan cu Mangopul şi deci despre interesul său de a apăra Caffa. Fiind însă traducerea latină a unui original slavon, este foarte confuză: „una navis Italorum de Pangopa [Mangop] [...] que aportaverat compatrem nostrum Alexandru [...] Et solus nuntius naravit nobis ore proprio [...] quod frater uxoris dominationis meae, Alexander, venit ad locum ... et die tertia lucratus est dictum locum *Mangop, hereditatem paternam* et... ipse pronunc in Mangop, et non est aliter". Lipsurile adaugă încă la greutatea sensului acestui document.

Un altul din 7 decembrie 1474, scrisoarea lui Dominic, prepositul Albei şi a lui Gaspar, solii lui Matei Corvin la Ştefan cel Mare către regele lor, datată din Bistriţa, în *Monumenta Hungariae historica. Acta Extera*, VI, p. 306, explică pe acel de mai sus, spunînd că Ştefan cel Mare dobîndise Mangopul, după moartea socrului său, şi trimisese pe cumnatul său Alexandru să-l ia în stăpînire: „misisset Alexandrum fratrem carnalem consortis suae, post exitum boieronum suorum ad Maiestatem Vestram, soliciter obtinuisset et universos majores et minores in illo regno Mango dominio suo subegisset". I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 387, aduce şi o scrisoare a solilor lui Matei Corvin către rege, confirmătoare a scrisoarei lui Ştefan [vezi şi *Războieni*, p. 139—141].

[47] Scrisoarea prin care papa trimite lui Matei cei 100 000 de ţechini, în Katona, *Historia critica*, XVI, p. 11.

Solii regelui venind la Iași în 12 iulie 1475, se subscrie aici tratatul de vasalitate și supunere a domnitorului Moldovei către regele Ungariei, în care Ștefan spune că, intervenind oarecari uneltiri dușmane care au stricat bunele legături ce existau de mai înainte între Moldova și regatul Ungariei, iar acum regele primindu-l iarăși în bunele sale grații, se îndatorește la următoarele: a păstra credință către regele Ungariei; cînd regele va merge în persoană contra turcilor, să meargă și el, Ștefan, în persoană, afară decît cînd unul din doi ar fi bolnav; Ștefan e dator să ajute regele contra tuturor dușmanilor săi, afară de Polonia; să nu primească nici un refugiat ungur și alte cîteva clauze.

Regele Matei, prin declarația semnată de el în 19 august 1475, reproduce și din partea lui îndatoririle lui [față de] Ștefan, făgăduind acestuia că nu va oploși pe fugarii moldoveni. Se mai obligă Matei și a-l ajuta pe Ștefan, însă numai în cazul cînd nu ar fi împiedicat de interesul mai mare al regatului său și atîta numai pe cît va putea. Cu alte cuvinte, nu se obligă la nimic tocmai în acest punct de căpetenie care singur putem zice că interesa pe Ștefan.[48]

Dar Ștefan era așa de constrîns că nu putea impune condiții și era nevoit să primească pe acele ce i se impuneau. Un singur gînd îl muncea: cum să-și scape țara de primejdia nespusă ce o amenința. Înaintea acestui gînd toate celelalte se ștergeau și pierdeau orice putere; ura și dușmănia de mai înainte, nesiguranța tratatului și chiar mîndria personală. Scăparea patriei, iată singura lui țintă căreia Ștefan jertfea totul, chiar și acele simțiminte la care omul trebuie să țină mai mult.

De aceea, cînd papa cere de la Matei ca să ajute pe Ștefan din banii ce-i dăduse, regele îi răspunde, în 3 noiembrie 1475: „Luînd deci, după cererea sfinției Voastre, armată de apă și de uscat, am făcut pînă acuma un greu drum și mă silesc ca nu numai pe moldoveanul, *către care sînt ținut ca către un supus,* ci chiar și orice alte provincii creștine să le apăr de neomenul devastator“.[49]

În urma acestui act de închinare, Matei Corvin se arată chiar darnic față de Ștefan, dîndu-i castelul Ciceul, pentru ca să aibă un loc de retragere în cazul cînd ar fi alungat din țară [23]. Într-o scrisoare a regelui Matei către Ștefan, posterioară actului de închinare, regele îi spunea între altele că „acuma, cînd ai redobîndit prin voința și curajul tău cea mai mare parte din moștenirea ta pe care o pierduseși prin nesilnicia și tirania turcilor, ne pare bine de gîndul tău de a apăra creștinătatea“. Locul se rapoartă învederat la bătălia de la Racova, deoarece Ștefan nu avusese cu turcii nici o altă încăierare. Matei adaugă în scrisoare: „cît despre castelul pe care l-ai cerut de la noi, sîntem gata a-ți face plăcere și în această privință“.[50] Dacă Ștefan ar fi obținut

[48] Ambele acte în Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare,* II, p. 330—336. În exemplarul unguresc citim (p. 334): „Nos etiam promittimus eiusdem Stephanum Wayvodam protegere propria in persona nostra, si necesse fuerit, nisi fuerimus in majoribus causis regni nostri occupati et tunc ei subsidium [et favorem ex regno nostro] juxta posse nostrum impendere promittimus“. Nu era deci contra-actul lui Matei numai o parafrazare al aceluia al lui Ștefan cum pretinde Bogdan (loc. cit., p. 333). [Vezi și *Războieni,* p. 142—148].

[49] Esarcu, *Documente,* [p. 76—78], Peterwardein, 3 noembrie 1475; reprodus de Hurmuzaki, *Doc.,* VIII, p. 18. [și *Războieni,* p. 148—150, cu o altă traducere].

[50] Scrisoarea lui Matei nu are dată (Hurmuzaki, *Doc.,* II, 1, p. 5). Ea trebuie să fie însă din 1475, după bătălia de la Racova și după recunoașterea suzeranității maghiare. Versiunea că cetățile Ciceul și Cetatea de Baltă ar fi fost cedate de Matei lui Ștefan pentru a-l îndupleca la încetarea prădării Ardealului a fost introdusă întîi de Engel, *Geschichte der Moldau [und Walachey],* II, p. 138, care s-a luat după *Cronica putneană,* în care stă scris că între anii 1468—1470 regele dăruiește lui Ștefan Vodă două cetăți în Ungaria: [Cetatea de] Baltă și Ciceul cu dis-

castelul încă din 1467—68, după prădarea Ardealului, nu ar fi avut nevoie a cere în 1475 un adăpost regelui unguresc.

Ștefan însă, punîndu-se bine cu ungurii, se temea să nu supere pe poloni și el avea nevoie de amîndoi. El reînnoiește deci în 1475 legăturile sale cu polonii. Dlugosz, deși colorează povestirea sa după simțimîntul și interesele țării sale, totuși ne dă niște amănunțimi interesante. El spune că „Mathias trimise o ambasadă la Ștefan ca să-l atragă spre Ungaria, dezbinîndu-l de craiul Poloniei și de a sa crăime, făgăduindu-i tare ajutor contra turcilor. Măcar că Ștefan avea mare nevoie de un asemene, totuși nu s-a putut aduce prin craiul Mathias ca să se lase de poloni sau să se scoale asupra lor, precum doreau ungurii. Deci Cazimir craiul, îngrijindu-se și temîndu-se de nestatornicia lui Ștefan, pentru ca și mai tare să-l lege de el, a trimis la dînsul către Sfînta Maria Mică (8 septembrie 1475) pe Andrei Bersovici ⟨Borzischowicki⟩ de l-au jurat din nou".[51]

Așadar, cu toate că Ștefan avea nevoie de ajutorul ungurilor și al polonilor, ei veneau să-l cerceteze cu soliile lor, căutînd să și-l răpească unii de la alții, atît de temută era dușmănia și de dorită prietenia lui. Ștefan, însă, care avea nevoie de ajutorul amîndurora, căuta să-i înșele și pe unii și pe alții, consimțind la toate cîte i se cereau, în schimb pentru făgăduința — căci ce putea să ia altceva asupra unei împrejurări viitoare — unui ajutor. De aceea îl vedem la 15 august închinîndu-se regelui Matei și la 8 septembrie, trei săptămîni după aceea, săvîrșind același act către regele polon.

Pe cînd însă regii vecini, care concurau pentru prietenia lui Ștefan, nu erau împinși la aceasta decît de micul și îngustul lor interes egoist și de urile și dezbinările lor mutuale, numai Ștefan vedea mai departe și căuta în turci la pericolul cel mare, căruia era expusă mai întîi țara lui apoi și întreaga creștinătate, tocmai din pricina dușmăniilor și sfîșierilor ei lăuntrice.

Cît de mult se schimbase Ștefan din ceea ce era cînd se suise pe tron! Pe atunci nici el nu văzuse decît interesul său nemijlocit și jertfise acestuia ajutorul și prietenia lui Vlad Țepeș, care acuma i-ar fi fost atît de folositoare. Dar acuma nu mai ședea pe tronul Moldovei tînărul aprins și pornit, care deschisese cu o greșală lunga și glorioasa lui carieră, ci un bărbat copt și așezat, învățat în școala experienței, cu privirile mari și vaste, inima caldă, gîndul și brațul neobosite.

Îndoitul joc al lui Ștefan nu putea să rămînă necunoscut părților interesate, ci răciră pe ambele față cu domnitorul Moldovei. Nefiind nici una din puterile vecine, ungurii și polonii, sigure cu care din ele Ștefan înțelegea într-adevăr a purta prietenie, ele se temură ambele că, dacă îl vor ajuta pe Ștefan și acesta va învinge pe turci, se va arunca apoi cu toată vaza cea nespus de mare ce o va fi dobîndit atunci în partea celuilalt, încît astfel vor crea, tocmai prin ajutorul dat lui Ștefan, un pericol

---

trictele lor („Arhiva istorică", II, p. 7). [Vezi și *Cronicile slavo-române*, p. 62; cedarea celor două cetăți nu e datată în cronică, unde se spune doar „după cîtva timp" (adică după 1467)]. Dacă data este neexactă, cedarea districtelor e adeverită de un inventar din 1553 al tuturor posesiilor Ciceului, care enumeră 53 de sate ce aparțineau acestei cetăți (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 5, p. 151). Vezi și N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, Apendicele I (p. 270 și urm.), în care se discută și o altă versiune, anume că aceste două cetăți fuseseră date lui Ștefan ca despăgubire pentru pierderea Chiliei și Cetății Albe, după 1484.

[51] Dlugosz, *[op. cit.]*, ad anum 1475, II, p. ⟨col.⟩ 534. [Vezi *Războieni*, p. 242, de unde rezultă că traducerea e aproximativă, fiind luată după G. Șincai, *op. cit.*, II, ed. 1978, p. 181—182].

propriului lor stat. Pe lîngă acestea se mai amesteca în inimile mici ale vecinilor săi și un simțimînt de invidie peste putință de înăbușit. Le-ar fi părut bine să-l vadă pe Ștefan bătut, cu tot pericolul ce se putea naște pentru ei din căderea Moldovei.

Că numai niște asemenea motive împingeau pe *ambii suzerani* ai lui Ștefan de a-l înșela numai cu făgăduinți, fără a împlini nici una, se vede după aceea că craiul Cazimir porunci „să meargă toată țară rusească, Podolia și țara Belții, să stea de strajă la margine; iar ajutor lui Ștefan n-a vrut să-i dea". Fără îndoială că tot astfel de măsură a trebuit să ia și Matei al Ungariei, încît ⟨deși⟩ armate spre această apărare aveau ambii crai, dar pasul lor nu trebuia să calce granița în uricioasa Moldovă.[52] De aceea Ștefan, în loc de a dobîndi un ajutor din ambele regate vecine, rămîne stingher în fața primejdiei; nici măcar slabul sprijin ce-l primise în bătălia de la Racova nu apăru acum în oștirile sale.

Și cu toate acestea, atît Polonia cît și Ungaria erau pe deplin conștiente de primejdiile la care le-ar fi expus către turci căderea țărilor române.[53]

Veneția și papa. Ștefan știa bine că la Racova luptele cu turcii numai se începuseră și că păgînii nu vor lăsa nerăzbunată marea lor înfrîngere. El se pregătește deci pentru a susține a doua năvălire. Stînd în bune relații cu brașovenii, în urma mai multor privilegii comerciale încuviințate lor, cumpără de la „prietenii săi iubiți și de bun neam" săbii și arme și le mulțumește pentru repetatele știri despre mișcările pe care turcii le pregăteau împotriva lui. Dar Ștefan cearcă încă o dată să dobîndească ajutor de la țările apusene, Veneția și papa și, primejdia fiind mai mare, și sforțările lui sînt mai încordate.

Pentru a cîștiga favorurile papei, Ștefan cel Mare primise în sfatul țării pe doi preoți catolici, *Petru*, bacalaureat în decrete, și *Cataneu Ianuenzul*, pe care îi trimite în misiune la papa. Deși scopul principal al trimiterii lor era dobîndirea unui ajutor bănesc, totuși Ștefan îi însărcinează totodată și cu cererea de a se ordina pe unul din ei, și anume pe Petru, de episcop catolic al țării, în locul vacant.[54]

---

[52] N. Costin, în *Letopisețe*, I, p. 130. Cf. cronica lui Stefano Magno (Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 89): „El re d'Ongaria scrisse al rè de Polana che vogli mandar sussidio a Valahia ⟨Valacchi⟩; ma ne l'un, ne l'altro fà nulla".

[53] Așa gîndeau și mai tîrziu polonii și ungurii: 1516 (Hurmuzaki, *Doc.*, II/3, p. 246): „provincie ille (Moldova și Valahia) utriusque regni nostrum (Polonia și Ungaria) veluti muralie praeposite sunt"; 1519, magnații Ungariei către Sigismund al Poloniei (*ibidem*, p. 320): „cujus provincie (Moldova) amissio non minus esset regnis sue M-tis quam regno Ungarie pericolosa"; 1523 (*ibidem*, p. 444): „Moldavia est velut propugnaculum et antemurale tam regni Ungariae quam Poloni".

[54] Privilegiile acordate brașovenilor din 1472, 1475 (Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 315 și 329). Cumpărarea de arme, 18 febr. 1476 (*ibidem*, p. 337). Mulțumiri pentru știri, 18 febr., 5 și 11 iunie 1476 (*ibidem*, p. 338—340). Relațiile lui Ștefan cu papa în două scrisori ale papei, una din 20 mart. și alta din 3 aprilie 1476, cuprinse în colecția lui Wagner din biblioteca din Pesta („Columna lui Traian", 1874, p. 226, notele 7 și 8). [Vezi și *Războieni*, p. 157—158, 159—160]. În cea dintîi citim: „Accepimus litteras tuae nobilitatis dilectosque filios Petrum in decretis baccalaureum et Cataneum Ianuensem *consiliarios tuos*". De atunci s-a păstrat obiceiul că în divanul țării Moldovei ședea „ex opposito" a mitropolitului, „mai sus de ceilalți trei vlădici" (Miron Costin în notița statistică din *Poema polonă*, în „Arhiva istorică", I, 1, p. 160). [Vezi și M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 237, unde se spune: „singur mitropolitul are totdeauna loc la sfat", episcopul catolic de Bacău nu]. „Sublimă toleranță, fără exemplu în analele lumei"! exclamă Hasdeu („Columna lui Traian", 1874, p. 226). Dibăcie politică, credem noi, și, după timpurile de atunci, mai mare decît orice toleranță.

Se înțelege de la sine cît a trebuit să placă papei pe de o parte îngrijirea purtată de Ștefan pentru biserica romană [catolică] din Moldova, pe de alta onoarea făcută reprezentanților religiei catolice, de a fi primiți ca membrii în sfatul țării. Papa acoperă deci pe Ștefan de laude în scrisorile sale, îi încuviințează numirea episcopului cerut de el, îngăduindu-i încă *nespusa favoare* de a păstra pentru dînsul anatele, adică acele venituri pe care toți episcopii din toate țările lumii erau îndatoriți a le trimite către papă, însemnînd aceasta în răspunsul său ca o concesie deosebită făcută lui Ștefan. Cînd vine însă la chestia banilor, îi răspunde „că s-a convenit de mai înainte cu puterile italiene a se trimite cele ce am cules din ajutoare ilustrului rege Matei al Ungariei, care a purtat și poartă atîtea lupte contra necredincioșilor, crezînd că aceasta este și spre binele și folosul tău, întrucît și tu te lupți alăturea cu domnul rege contra neamului celui nelegiuit și pentru folosul obștesc“.[55] Pentru a mîngîia însă pe domnul Moldovei îi făgăduiește că în anii viitori i se va da un ajutor aparte.

Ștefan lucrase cu toată dibăcia unui meșter în trebile diplomatice. Însărcinase cu această misiune două persoane din cele mai plăcute papei, doi preoți catolici, pe care îi primise chiar în sfatul țării, pentru a-i lega atît pe ei cît și pe papă prin această deosebire încuviințată lor. Se arătase îngrijit pentru buna stare a bisericii catolice, cerînd să nu se lase scaunul episcopiei văduvit și, în sfîrșit, interesase pe însuși unul din cei doi trimiși în această misiune, propunînd papei să-l confirme de episcop.

Cu toate silințele sale însă, și după cît se vede și acele ale ambasadorilor săi, nu putu obține de la papă nimic. Vorbele schimbate între papă și trimișii lui Ștefan se vede că au fost îndestul de vii, deoarece papa este nevoit la sfîrșit a le închide gura, spunîndu-le că Ștefan nefiind decît vasalul regelui Ungariei banii fuseseră bine dați în mîna suzeranului.

Ambasadorii se întorc la Veneția unde se tînguiesc Senatului despre neizbutirea lor pe lîngă capul creștinătății și protestează în contra însușirii date lui Ștefan de supus al Ungariei, amenințînd Senatul cu cuvintele că „dacă Ștefan va fi ajutat, va urma mai departe împotrivirea lui; iar dacă nu, va căuta într-un alt chip de interesele sale“, amenințare pe care ambasadorii lui Ștefan, ca preoți catolici, nu îndrăzniseră a o face sfîntului pontifice.[56]

---

[55] Scrisoarea a doua din 3 aprilie (vezi nota prec.): „Quod autem ad subsidium per eosdem tuos oratores petitum spectat, cum a principio cum potestatibus Italis conventum esset, carissimo in Christo filio nostro Mathiae Hungariae regi illustri, qui tantum bellum contra infideles omni conatu et totis viribus Regni suscepit, mittere subsidium, quidquid pecuniarum collegimus, et destinavimus, existimantes, quod id in commodum et utilitatem tuam tenderet, quandoquidem cum ipso Rege contra impiam gentem bellum assidue geris, et procommuni utilitate certas“.

[56] Esarcu, *Documente*, p. 30, Veneția, 1476, mai 6: „Fuerunt ad praesentiam Dominationis oratores Illustrissimi Stephani Vayvodae Moldaviensis redeuntes ex Romana Curia ut ad dominum suum revertantur, et dixerunt ab Summo Pontifici nihil impetrasse praeter verba nullam eis spem dantia de succurendo domino Vayvoda de his primis pecuniis quae exigentur ex X-ma et XX-ma, quum promissae omnes fuere Serenissimo Domino Regi Hungariae, sed ex secunda contributione... Postea altero die iter comparantes declarare nixi sunt Stephanum praedictum Regi Hungariae, in nullo esse suppositum, sed dominum provinciae et gentium suarum perseveraturum in bello si subvenietur, sin aliter, consulturum per aliùm modum rebus suis“. Ambasadorii lui Ștefan puteau susține numai atît că, atunci cînd se dăduseră banii lui Matei, Ștefan nu era supusul lui [vezi și *Războieni*, p. 161—163]. Acum la 16 mai 1476, situația se schimbase: Ștefan se închinase regelui Ungariei încă din 15 august 1475. Mai sus, p. 296.

Senatul Veneției, ce găsise o diversiune așa de minunată în dușmănia lui Ștefan cel Mare cu turcii, care dușmănie îi silise pe aceștia a trimite chiar îndată după bătălia de la Racova un sol la Veneția pentru tratările de pace, fu mișcat adînc prin aceste cuvinte.

Senatul răspunde ambasadorilor lui Ștefan că „cei 100 000 de galbeni au fost destinați de sfîntul părinte regelui Ungariei și Veneția, care a dat banii, nu mai poate da alții și lui Ștefan, ceea ce ar face de altfel cu bună inimă dacă i-ar sta în putință; dar fiindcă domnul Moldovei, unit cu acela al Ungariei, duc împreună lupta contra necredincioșilor, se va putea și el folosi de banii dați lui Matei și senatul, cu toate acestea, își va da silința a obține de la papă o parte anume pentru Ștefan, ceea ce însă va fi foarte greu".[57]

Pentru a fi însă mai sigur că Ștefan cel Mare nu va da urmare amenințărilor sale, Senatul trimite pe lîngă el, ca ambasador special, pe Emanoil Gerardo [24].

Instrucțiunile ce se dau acestui ambasador care pleacă din Veneția după 17 mai 1476, de către Senatul venețian, sînt următoarele:

1) Să ofere lui Ștefan alianța Republicii care-l consideră ca pe cel mai bun amic al ei și-l admiră pentru mărețele-i fapte ce-i făcură un nume strălucit între creștini, cîștigîndu-i o deosebită simpatie, mai cu seamă ultima-i glorioasă victorie asupra turcilor.

2) Să-l încredințeze că, chiar cu mult înainte de a sosi la Veneția ambasadorii moldovenești în trecerea lor din Roma, Republica stăruise pe lîngă papă ca să dea lui Ștefan un ajutor pecuniar în lupta contra păgînilor, după cum a stăruit și în cazul acesta de pe urmă și nu va înceta a stărui.

3) Petrecînd în Moldova, de unde să nu se miște fără un ordin expres al Republicii, Gerardo să cerceteze numărul poporației române în genere și în special acel al armatei, puterea de apărare și de atac a țării, mijloacele ei de luptă, trecătorile pe Dunăre, caracterul lui Ștefan, prieteniile sale, mai ales în ce fel de relații se va fi aflînd cu regele maghiar, Matei Corvin, și despre toate aceste să raporteze cu de-amănuntul.

4) La caz de a bănui vreo înțelegere între Ștefan și turci, să întrebuințeze pe lîngă domnul moldovenesc toate mijloacele de convingere, pentru a o zădărnici.

5) De va fi întrebat despre ambasada tătărască ce fusese în Veneția, Gerardo să descrie pe larg lui Ștefan originea și natura acestei relații, avînd drept țintă organizarea unei coaliții cît mai întinse contra turcilor, cu atît mai mult că hanul, prin solii săi, a declarat înaintea Republicii că este cel mai bun prieten, chiar ca un frate cu domnul moldovenesc, ceea ce confirmă și ambasadorii români întorși acuma din Roma și că este gata a izbi pe Osman din partea Mării Negre și a gurilor Dunării.

6) După sosirea lui Gerardo în Moldova, întîmplîndu-se ca turcii să facă atunci o năvălire în țară, *Ștefan trebuie ajutat imediat din banii papali trimiși în Ungaria, precum și la caz că va putea Ștefan însuși să facă o năvălire în Turcia pentru a distruge o parte din puterea otomană de la lupta cu ceilalți creștini, sperînd că papa în ambele cazuri nu se va opune.*

---

[57] Hotărîrea senatului venețian, 6 mai 1476 (Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 9) [*Războieni*, p. 161—163; N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 263—264].

7) Gerardo dimpreună cu ambasadorii moldovenești se va abate în drum la regele Matei Corvin, să spună acestuia că merge spre a cîștiga și mai mult cauzei creștine un principe atît de ilustru ca Ștefan, ale cărui izbînzi contra păgînilor, de va fi ajutat, sînt de cea mai mare utilitate tocmai Ungariei.

8) Gerardo să roage pe Ștefan să nu conteste pe teritoriul moldovenesc jurisdicția patriarhului constantinopolitan asupra creștinilor de rit ortodox, la care patriarh Republica ar ține foarte mult. În sfîrșit, să ducă lui Ștefan ca dar o bucată de postav aurit.[58]

Aceste instrucții vădesc un lucru, că Veneția căuta să-și facă din Ștefan un ajutor folositor intereselor sale, fără însă a jertfi nimic în favoarea domnului Moldovei decît vorbe frumoase și făgăduinți ademenitoare. Punctele care interesau Veneția, sînt toate pozitive și de minune îngrijite. Cînd e vorba însă de a orîndui singurul lucru care atingea pe Ștefan, chestia ajutorului bănesc, mîndra Republică *făgăduiește* lui Ștefan a-i da din banii *papali,* care se aflau acuma în *mîinile regelui Ungariei,* adică din niște bani *străini și înstrăinați, sperînd* că papa, după rugămințile făcute, nu se va opune.

Tot cîștigul pe care Ștefan cel Mare îl trăgea din marile lui silinți pe lîngă papa și veneţieni se mărginea la bucata de postav aurit ce i-o trimitea ca dar Senatul Republicii, dăruire pentru care Ștefan risipise înzecit valoarea ei cu ambasadele sale.

O amănunțime ilustrează într-un chip viu politica urmată de Veneția față de Ștefan, anume ambasadorii lui Ștefan, cheltuind mai mult de cît luaseră pentru drum, fură nevoiți a se împrumuta de la guvernul Veneției cu 200 de galbeni. Senatul ordonă lui Gerardo ca, pentru întreținerea lui, să caute a scoate acea datorie de la moldoveni și, dacă nu o va putea scoate toată, să ia măcar pe jumătate sau cît va putea.[59] Față de o politică atît de meschină a orașului de negustori de pe Adriatica, să ne mirăm dacă loviturile turcești îl aduseră în curînd la ruină?

Cît despre modul cum căuta sfîntul părinte să tragă folos din relațiile cu Moldova, aceasta se vede dintr-un curios document, scos din arhivele Vaticanului; anume, papa Sixt dă celor doi trimiși catolici ai lui Ștefan cel Mare o bulă în care spune că s-ar fi informat în chip sigur că sub predecesorul său (Paul al II-lea, 1471), atît Ștefan însuși cît și episcopul (mitropolitul) Moldovei, precum și ducii, comiții, baronii și nobilii acelei țări ar fi vizitat basilicile și alte biserici din Roma (!!), pentru a căpăta iertarea păcatelor, cu prilejul jubileului; că mulți alți oameni din Moldova, deși vroiseră și ei a veni la Roma în același scop, fuseseră împiedicați de deosebite împrejurări. Papa făgăduiește iertarea păcatelor și tuturor acelora, cu condiția să se oblige a face

---

[58] Esarcu, *Doc.*, [p. 35—42], 1476, mai 17. Reproducem în text analiza documentului făcută de Esarcu. Partea dată de Esarcu sub no. 6, [p. 41], sună în original: „Idcirco tu iuxta rerum statum et diurnum succesum esto diligentissimus in advisando oratorem nostrum qui in Hungaria fuerit ut cum legato agat et operetur quod de pecuniis Vayvodae succurat. *Scripsimus enim nuper ut scis in Curiam et instantiam fecimus cum Summo Pontifice facultatem det legato suo subveniendi in huiusmodi casibus Vayvodae speramus impetrare).* Reprodus în Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 11 [Vezi și *Războieni,* p. 165—172].

[59] Esarcu, *Doc.*, [p. 44—46], Veneția. 1476, octombrie 8: „Mittimus ad te litteras patentes quibus fidem facimus de ducatis CC mutuo per nos datis oratoribus illustrissimi domini Stephani Vayvodae; tu querito pecunias ipsas recuperare tibi pro tuis impensis necessaria, et si non potes exigere totam quantitatem, exige dimidium sive id quod potes". Reprodus în Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 15 [*Războieni,* p. 199—202].

numai un pelerinaj la biserica cea mare din Baia; însă, pentru a îndeplini lipsa sfințeniei trebuitoare spre ajungerea unui așa de înalt rezultat, mai îndatorește să dea sfîntului scaun, acei ce vor avea avere mai mult de 300 de florini, cîte 5 florini, acei ce vor avea 200 cîte 3 florini, acei cu 50 cîte 1 și acei cu mai puțin cîte cît vor putea, care bani toți să se strîngă de iubitul frate Petru, numit de papa episcop în Moldova, după cererea lui Ștefan.[60]

Nu avem nevoie să spunem că arătarea papei despre vizitarea bisericilor romane de către Ștefan era o curată iscodire, pe care căuta să o acopere prin asigurarea că o deținea din relație vrednică de credință, spre a putea introduce mai bine cuvintele ademenitoare ale bulei sale. Ștefan nu a fost niciodată la Roma. Încercările sale de a dobîndi ceva bani de la marele pontifice izbutiseră la atîta a da acestuia prilej să caute el a stoarce averi de la locuitorii Moldovei.

Lupta de la Valea Albă [25]. — Deși părăsit de toți și lăsat în voia întîmplării, Ștefan hotărî să-și facă datoria sa de creștin și domnitor. Puterile sale erau însă foarte reduse, căci din armata lui pieriseră mulți în lupta de la Racova, încît el nu mai dispunea, nici chiar în țară, de oștirea pe care o avusese atunci. Cu toate acestea, el se bizui de astă dată a cerca să se opună turcilor la trecerea Dunării. Lucrul fu însă peste putință din cauză că el fu atacat deodată din trei părți: în față de turci, care voiau să treacă fluviul, din dreapta lui de munteni sub Laiotă Basarab, care se întorsese acum împotriva lui Ștefan, din stînga lui de tătari[61] [26].

Această năvălire a tătarilor a contribuit la dezorganizarea chiar și a armatei pe care neobositele stăruinți ale lui Ștefan izbutiseră a o înjgheba. Anume, milițiile lui Ștefan, adică țăranii, auzind că tătarii au năvălit în țară, începură a murmura și a cere voie de la Ștefan să se ducă să-și pună familiile la adăpost. Ștefan refuză la început, avînd nevoie de toată armata lui spre a împiedica pe turci de la trecerea Dunării. Țăranii atunci începură a dezerta. Ștefan, luînd știință de această gravă împrejurare, adună sfatul de război și se hotărî ca să li se dea o învoire pe 15 zile și, după acel termen, să revină la Dunăre „cu provizii de mîncare".

Țăranii însă, obosiți de luptă, care cum ajungea la locuința sa nu se mai înturna îndărăt, încît Ștefan rămase numai cu curtenii lui, în număr

---

[60] Vezi această bulă din 1476, în Theiner, *[Vetera] monumenta Hungariam sacram [illustrantia]*, II, p. 450; reprodusă în Hurmuzaki, *Doc.*, II/2, p. 238. Lucrul putînd părea straniu, reproducem locul: „Cum autem sicut fidetigna relatione accepimus... Stephanus Voyvoda Moldaviae et frater noster Episcopus moldaviensis ac dilecti bilii duces, comites, barones, nobiles... terrarum Moldaviae... qui anno Iubilei durante Basilicas et alias de Urbe (adică din Roma, numită îndeobște Urbs) predictas ecclesias pro consequenda indulgentia... libenter visitarunt". Jubileul era o iscodire a papei Bonifacius al VIII-lea, spre a veni în ajutorul casei papale ce se afla în lipsă. Introdus la 1300, trebuia să se repete la 100 de ani. Clement al VI-lea, prin o bulă din 1346, îl reduse la 50 de ani și Urban al VI-lea, în 1389, mai scurtă periodul la 33 de ani, „pentru că Isus Hristos trăise pe pămînt tocmai acest număr de ani". Paul al II-lea serbă jubileul în 1470 (acela la care papa Sixt pretindea că au fost și Ștefan) și de acolo înainte se repetă regulat la 25 de ani.

[61] Că Laiotă Basarab a luat parte cu turcii în lupta de la Războieni se vede din inscripția pusă de Ștefan cel Mare pe biserica zidită de el în acel loc, în care se spune: „Încă și Basarab cel numit Laiotă venit-au și el, cu toată țara lui cea băsărăbească" (Melchisedek, [episcopul], *Inscripția de la mănăstirea Războeni [județul Neamțului, comentată]*, în „Conv. lit.", XVI, [1882—1883], p. 365). Apoi tot de el amintesc și două documente venețiene (Esarcu, *Doc.*, p. 48 și 80).

de 10 000 de oameni, ca să întîmpine cumplitele hoarde ale lui Mohamed care numărau mai bine de 150 000.[62]

Dacă ar fi să dăm crezare unei scrisori polone din 21 august 1476, părăsirea lui Ştefan din partea ţării ar fi fost mai gravă; nu numai ţăranii nu reveniră la oaste, dar şi boierii începură să se împotrivească: „Toată Moldova, spune acea scrisoare, mustrînd ‹învinuind› pe domnul ei de tiranie şi cruzime", a refuzat cu totul de a se aduna în jurul lui, zicînd că nu s-a purtat niciodată ca domn, ci ca un chinuitor călău. Ceea ce simţind duşmanul a răspîndit pretutindenea ştirea că n-a venit atîta contra poporului, ci contra unui aşa de straşnic apăsător al neamului moldovenesc".[63]

Această scrisoare umflă din depărtare lucrurile mult peste ceea ce erau în adevăr. Totuşi nu se poate tăgădui că pînă şi armata lui proprie, sătulă de atîtea războaie, părăsea pe Ştefan. Şi cu toate aceste el nu se lăsa. Rămăsese cu 10 000 [de oşteni]; era să lupte cu ei; şi dacă ar fi rămas cu o mie, tot aşa ar fi urmat. Supunerea era pentru dînsul ceva pe care mintea lui nu o putea cuprinde. De aceea îl vedem comiţînd adevărata nebunie de a încerca încă împotrivirea, cînd oricine altul ar fi căutat mîntuirea în fugă. Nu numai atîta, dar la repetatele cereri ale turcilor de a da tribut, de a înapoia Chilia muntenilor şi de a trimite ca ostatic pe fiul său, Ştefan răspunde prin tragerea în ţeapă a unora din prinşii turci din 1475, ceea ce înfurie şi mai straşnic pe păgîni împotriva lui.[64]

Fiindcă nu mai putea însă să se opună în cîmp liber unor oştiri atît de covîrşitoare, el pune, după sistemul întrebuinţat şi în întîia lui luptă, să pustiască ţara pe unde erau să calce turcii, retrage poporaţia de aici către munte, îşi trimite soţia şi copiii la Hotin şi el însuşi se retrage întîi într-o pădure de lîngă Vaslui. Orăşenii, auzind de înaintarea turcilor, părăsesc oraşul, ducîndu-se care în munţi, care în Rusia.

Ştefan, necrezîndu-se îndestul de sigur în pădurea din Vaslui, se retrage mai spre nord, dînd el însuşi foc tuturor oraşelor prin care trecea, precum: Iaşului, Bacăului, Romanului şi Băii, pentru a ridica astfel turcilor putinţa adăpostirii. Locuitorii cu toţii, chiar şi cei din Suceava, umplură lumea în toate părţile. Măsura lui Ştefan de a arde oraşele ar fi avut un înţeles dacă ar fi fost timp de iarnă, ca în expediţia turcească din anul 1475. Acuma însă, fiind în vremea arşiţelor celor mari,

---

[62] Relaţiunea a cinci tineri genovezi robiţi de turci din Caffa şi scăpaţi în Moldova, unde stau în Suceava tocmai pe timpul bătăliei de la Războeni, povestind cele aflate de ei, în timpul petrecerii lor de 5 luni în Suceava, lui *Balthazar de Piscia,* care le comunică apoi papei prin o scrisoare din 16 sept. 1476, descoperită de Esarcu în Biblioteca Marciană din Veneţia. („Columna lui Traian", 1876, p. 376—380). La p. 378 citim: „Dominus itaque Stephanus cum toto suo exercitu tristitia plenus ad Danubium ut Turchis transitum prohiberet redibat. Inter suos non defuerunt murmurationes cum jam per duos menses eum in bello secuti fuissent, dicendo quid ad nos de hoc bello, cum nostros mulieres nostrosque filios Tarthari abduxeriat: cumque quosdam clam recedere intellexisset, timensque ne si sic recederent in eo bello, eos habere postea non posset, habito consilio cum suis nobilibus, ad quindecim dies eos dimisit, ita tamen quod ad Danubium ex post cum comeatu redire deberent. Stephanus itaque cum comitiva decem milium suorum nobilium remansit... cum sui non redissent ut promiserant". [*Războieni,* p. 190—195]. Dlugosz ad annum 1476, II, col. 546, spune de asemenea: „Claudicare coeperat ergo Stephanum Voievodam Valachiae suorumque fides, seque illum omnes Valachos deseruisse videbantur". Vezi şi mai jos relaţia lui Ţamblac.

[63] Citată de N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 147 [Vezi textul în vol. *Războieni,* p. 185—187].

[64] Două scrisori din Pera, 20—21 ‹23› mai 1476 (N. Iorga, *Acte şi fragmente,* III, p. 55 şi 56). [*Războieni,* p. 172—174].

pe la iulie, cînd turcii nu aveau nevoie decît de acoperămînt, credem că această aprindere a propriilor orașe era o măsură mai mult pripită decît înțeleaptă.

Ștefan cel Mare trebuia să caute un adăpost. El nu crezu că poate să se închidă în una din cetățile sale care toate erau prea mici, chiar și pentru o armată de 10 000 de oameni; erau mai mult niște castele decît niște cetăți. Ochiul său genial descoperi însă în curînd un loc potrivit scopului; anume el se închise într-o mare poiană din pădurea de la *Valea Albă* (numită mai tîrziu *Războieni),* în ținutul Neamțului, răsturnînd copaci uriași în jurul acelei poiene, săpînd apoi un șanț adînc pe lîngă acea întăritură și aruncînd țărînă peste arborii doborîți. În sfîrșit, grămădind spini peste valul înălțat și așezînd tunurile sale prin deschizături lăsate într-adins, el prefăcu în puține zile pădurea în care se ascunsese într-o adevărată cetate improvizată, mai tare poate chiar decît una înadins întocmită.[65]

La apropierea turcilor, artileria română îi întîmpină cu o așa putere încît, după mai multe zadarnice asalturi, ienicerii căzură cu fața la pămînt. Atunci sultanul Mohamed, smulgînd el singur steagul cel mare al armatei din mîinile purtătorului, se repezi în persoană asupra întăriturilor, și, după o luptă într-adevăr turbată, pădurea fu luată.

Toate izvoarele, deși arată căderea moldovenilor, mărturisesc într-un glas marele lor eroism. Astfel relația celor cinci genovezi spune că puțini dintre valahi scăpară, căci mai toți preferară să moară cu arma în mîini. Miechovski arată de asemeni că moldovenii fură învinși după o luptă disperată și Ureche descrie cu următoarele frumoase cuvinte această eroică încăierare: „A rămas izbînda la turci și atîta de mulți au pierit cît au înălbit poiana cu trupurile lor unde a fost războiul și mulți din boierii cei mari au picat și vitejii cei buni au pierit cu totul atunci și fu scîrbă mare în toată țara. Moldovenii, obosiți și neivindu-se ajutor nici dintr-o parte, au picat, nu fieștecum, ci pînă la moarte se apărau, nici biruiți de arme, ci stropșiți de mulțimea turcilor".[66]

Însuși Ștefan cel Mare recunoaște înfrîngerea în inscripția pe care o pune pe biserica ridicată de el la Războieni, pe locul unde a suferit căderea, inscripție atît de măreață și de înălțătoare în curățenia și nefățărnicia ei: „În zilele cuviosului și iubitorului de Hristos, domnului Ioan Ștefan voevod, cu mila lui Dumnezeu domnitorul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, la anul 6984 (1476) iar al domniei noastre al 20-lea curgător, sculatu-s-a puternicul Mohamed, împăratul turcesc, cu toate ale lui răsăritene puteri; încă și Basarab voevod, cel numit Laiotă, venit-a cu toată țara lui basarabească. Și au venit să jăfuiască și să prade Moldova; și au ajuns pînă aici la locul numit Pîrîul Alb. Și noi, Ștefan voevod, cu fiul nostru Alexandru, am ieșit înaintea lor și am făcut cu dînșii mare război, în luna iulie în 26 zile; și cu voia lui Dumnezeu, biruiți fură creștinii de către păgîni. Și căzură acolo mare mulțime de

---

[65] După relația lui Sead-Eddin (reprodusă în „Arhiva istorică", 1, 2, p. 34), s-ar părea că moldovenii se închiseseră în poiană împreună cu familiile și copiii lor, lucru greu de crezut. În versiunea lui Sead-Eddin, reprodusă de I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii,* 1914 (p. 200), după o traducere nepublicată ce se află în Biblioteca Națională din Paris, istoricul turc spune numai: „La plus grande partie des Bogdans (Moldaves) fut taillace en pièces; le reste se sauva pour aller prendre soin de la conservation de leurs enfants" [*Cronici turcești privind țările române,* I, p. 323—324]. Mi-a părut rău că, primind volumul lui I. Ursu prea tîrziu, nu l-am putut utiliza mai cu deamănuntul [27].

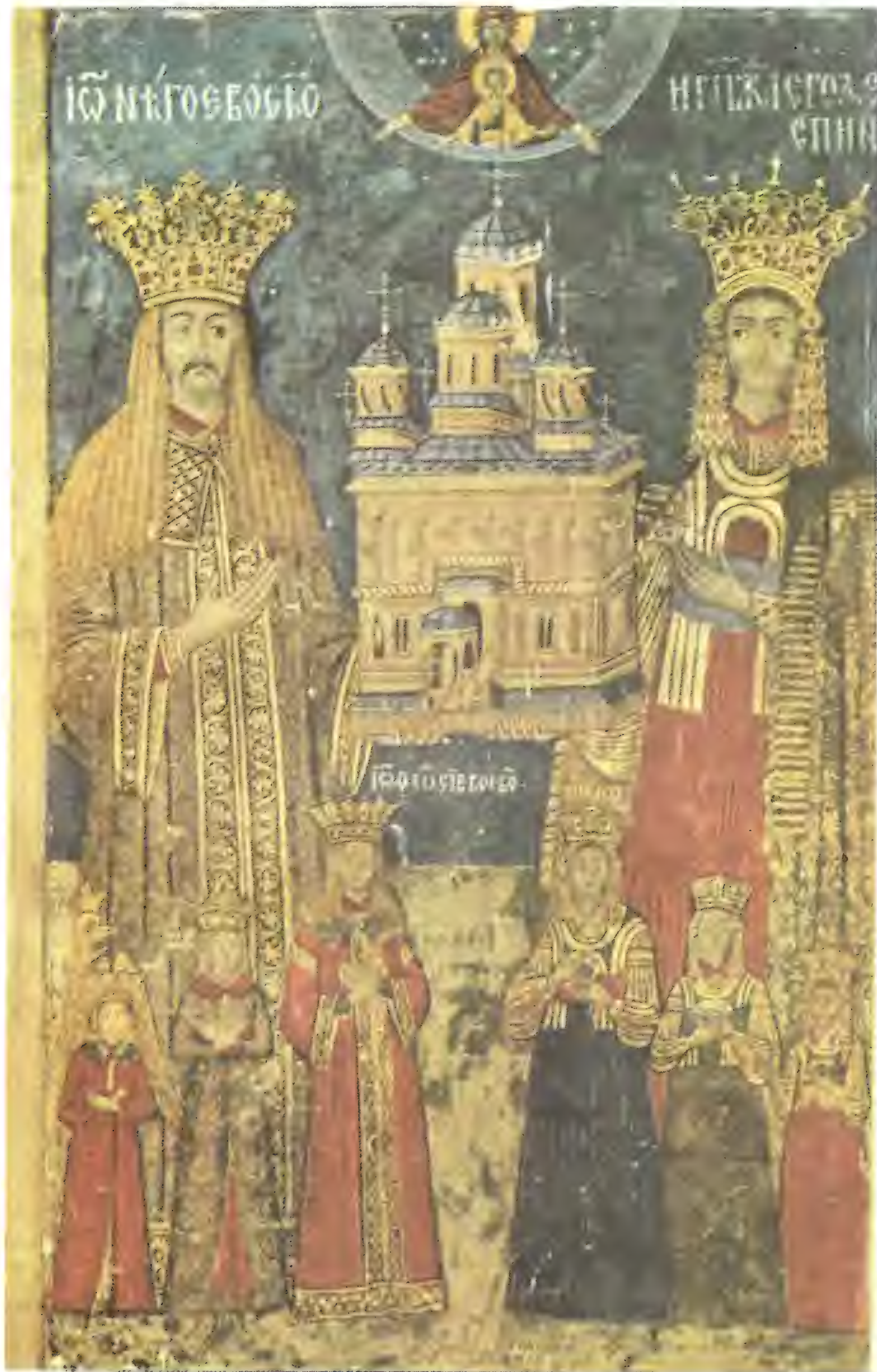
[66] Pe lîngă locurile citate din relația lui Balthazar și Sead-Eddin, mai vezi Miechovski, în „Arhiva istorică", I, 2, p. 12. [*Războieni,* p. 248] și Ureche, în *Letopisețe,* I, p. 131 [ed. C. Giurescu, p. 62, unde textul este redat în altă ordine].

Mircea cel Bătrîn, pictură murală de la Cozia

Vlad Țepeș, pictură contemporană

Neagoe Basarab și familia sa,

pictură murală din biserica de la Curtea de Argeș

Radu Paisie și fiul său Marco,

pictură murală din biserica de la Curtea de Argeș

ostaşi moldoveni. Tot atuncea au lovit şi tătarii Moldova de acea lature. Pentru aceasta binevoit-a Ioan Ştefan voevod a zidi acest templu ⟨hram⟩ întru numele arhistrategului Mihail, întru ruga sa şi a doamnei sale Maria şi a fiilor săi, Alexandru şi Bogdan, şi întru pomenirea şi întru amintirea tuturor drept credincioşilor creştini care au pierit aici. În anul 7004 (1496), iar al domniei noastre al 40-lea curgător, luna noemvrie 8".[67]

Această inscripţie, deşi este menită a veşnici o înfrîngere, înalţă mai mult sufletul decît dacă ar prăznui o izbîndă; căci arată că omul este dator, cu sau fără de noroc, să-şi apere ţara în care s-a născut.

Respingerea turcilor. — Ştefan cel Mare căzuse, pentru prima oară în viaţa lui, şi căzuse adînc precum se cuvine celui ce stă sus; dar, cum spune Ureche, „că şi cînd îl biruiau alţii el nu pierdea nădejdea, ci ştiindu-se căzut jos se ridica deasupra biruitorului", el nu părăsi lupta, ci adunînd noi puteri smulse victoria iarăşi din mîinile soartei adverse. Deocamdată însă, el ieşi din Moldova şi trecu în Polonia la Sniatyn, unde fu văzut cu cîţiva de ai lui mîncînd într-o crîşmă de rînd [28]. De aici din Sniatyn, precum şi din Colomeea, unde erau refugiaţi o mulţime de români, el izbuteşte a reîntocmi o armată, năimind în ea şi un număr de poloni şi, cu această trupă mică, dar care sporea necontenit potrivit cu înaintarea ei, el intră în Moldova.

În acest răstimp armata turcească, cu toată izbînda repurtată de dînsa, se afla în cea mai critică poziţie. Moldova pustiită şi locuitorii ei fugiţi nu înlesneau turcilor nici un soi de aprovizionare în ţară. O flotă ce trebuia să le aducă zaharea pierise în Marea Neagră, din cauza unei furtuni. Foametea se puse în curînd în rîndurile oştirii musulmane, urmată de o ciumă cumplită, ce răsărea pretutindenea în expediţiile lor sub paşii turcilor.[68] Aceştia deci cătară să părăsească cît mai curînd acest pămînt „afurisit" care părea că este şi el aliatul lui Ştefan cel Mare. De aceea Mohamed, deşi adusese cu el pe „fiul lui Petru ce fusese voevod în Moldova"[69], probabil al lui Petru Aron, nu ajunge să-l pună domn în Suceava.

După victoria repurtată de turci asupra moldovenilor şi retragerea lui Ştefan cel Mare, sultanul vroieşte să ia cetatea Neamţului, în care presupunea sau că Ştefan căutase scăpare, sau că cuprindea avuţiile lui. Sultanul înconjură deci această cetăţuie şi repezi totodată un corp de oştire, sub Laiotă Basarab, către Transilvania, pentru a lovi ţara Bîrsei. Ungurii atunci, văzînd propria lor ţară în pericol, se hotărăsc a mişca o armată împotriva turcilor, lucru de care auzind sultanul şi neputînd lua nici cetăţuia Neamţului şi pe de altă parte armata lui fiind bîntuită cumplit de ciumă şi de foamete, se hotărăşte a părăsi Moldova fără a fi repurtat o izbîndă hotărîtoare şi se îndreaptă înapoi către Dunăre.[70]

---

[67] Reprodusă în traducere de episcopul Melchisedek în „Conv. literare", XVI, 1883, p. 365 [şi „Analele Acad. Române", 1884—1885, p. 171—173; vezi şi *Războieni*, p. 347 şi *Repertoriul monumentelor lui Ştefan cel Mare*, p. 143].

[68] Relaţia lui Piscia, în „Columna lui Traian", 1876, p. 79.

[69] Dlugosz, *[op. cit.]* ad annum 1476, II, p. ⟨col.⟩ 546 [Vezi şi RIAF, VIII, 1903, p. 181—187].

[70] Ştefan Báthori către regele Matei, 16 august 1476 (*Monumenta Hungariae historica [Acta extera]*, V, p. 321): „Imperator Turcorum castrum Nemiz vocatum in Moldavia habitum obsederat et abinde perfidum Bozarad vojvodam Transalpinum cum aliquot milibus Turcorum deputaverat, ut terram Borza et totam Transylvaniam subintraret, per illam viam qua serenitas vestra Moldaviam, intraverat... etiam nos versus ipsam viam applicari... quo audito imperator nulla mora expectata ab obsidione dicti castri Nemiz festinans discessait versus domum, modo nescitur et nec adhuc ipse dominus Stefanus scit utrum vada transfretaverit

Ștefan, luîndu-se după turci, îi hărțuia necontenit, grăbind tot mai mult retragerea lor către fluviu. Lîngă albia lui, văzînd armata lor cu totul dezorganizată, el îi lovește chiar într-o luptă fățișă, ucigîndu-le 12 000 de oameni, despre care auzindu-se la Erlau în Ungaria, episcopul de acolo, care se vede că gîndea altfel despre Ștefan decît îngîmfatul rege maghiar, pune să se facă rugăciuni publice de mulțumire. Turcii trec Dunărea cît mai în grabă, încît „Mohamed se întoarce din Moldova mai mult biruit de cît biruitor".[71] Tot așa califică Matei Corvin într-o scrisoare către papa, din 1476, retragerea turcilor din Moldova de „rușinoasă".[72]

Ureche spune deci adevărul cînd arată că: „după poticala lui Ștefan ce a pierdut războiul, de sîrg a strîns oaste ce a putut de grabă și s-a dus după turci și i-a ajuns trecînd Dunărea în vreme de miază-zi ⟨masă⟩, lovindu-i fără veste i-a stricat ⟨spart⟩ de au plecat a fugi lăsînd pleanul (prada) și tot [ce au fost prădat], iar Ștefan [...] s-a întors înapoi cu izbîndă".[73]

O cronică venețiană rezumă pe scurt rezultatul expediției personale a lui Mohamed în cuvintele: „1476, trecînd armata turcească în Valahia, fu bătută și tăiată în bucăți".[74] O altă cronică, austriacă, a lui Iacob Unrest, scrisă în mănăstirea Melk, spune că „în acest an, 1476, voevodul Moldovei Ștefan a ucis și sfărîmat mulți turci în Valahia (Moldova)"[75]. Așa se răsfrîngea lucrul în depărtare, după rezultatul final [29].

Detronarea lui Laiotă Basarab. — Dovada cea mai învederată despre nereușita expediției lui Mohamed în Moldova o dau însă faptele petrecute în Muntenia îndată după retragerea turcilor. Ungurii anume doreau să pună iarăși în tronul acelei țări pe Vlad Țepeș, care stătea de atîția ani la curtea regelui, pensionat și întreținut de el, încît Corvin era bucuros ca pe de o parte să scape de această cheltuială,[76] pe de alta să-și întemeieze înrîurirea în Muntenia punînd acolo un principe pe care îl adăpostise și îndatorise atîta timp [30].

---

an ad castra Albam Nezther et Chilie ierit". [*Războieni*, p. 187—189]. Se vede că Ștefan cel Mare trecuse, în fuga lui către Polonia, pe la Cetatea Neamțului, unde îl urmărise Mohamed. Astfel se putu forma legenda cu muma lui Ștefan cel Mare, care are un motiv istoric.

Asupra ciumei și foametei din oștirea turcească vezi o altă scrisoare (*Acta extera*, V, p. 323): „El Turco ha passato el Danubio et e tornato in Bulgaria; in lo suo exercito e una grandissima peste et fame, et la causa della fame a stato che Stephano, sentendo che el Turco devia invadere lo suo stato, buzo quasi tutto il paeso". Relația lui Ladislau, familiarul voevodului Dracula, trimis de el din Transilvania în Moldova, spre a se informa despre mersul luptei cu Ștefan cel Mare, 7 august 1476 (*ibidem*, p. 319), adaugă că „una picola pane valeva 5 aspri". [Vezi *Călători străini*, I, p. 134 și *Războieni*, p. 182—184].

[71] Relația lui Piscia („Columna lui Traian", 1876, p. 380).

[72] Esarcu, *Doc.*, p. 80: „Post turpem Thurcorum imperaris fugam de Moldavia". Compară G. Phrantzes, *Chronicon*, III, p. 30 [Giorgios Sphrantzes, *Memorii, 1401—1477*, ed. V. Grecu, Buc., 1966, p. 589: sultanul s-a întors din Vlahia „mai mult înfrînt decît biruitor"]. Scrisoarea lui Iustinian Cavitelus către ducele de Milan din 8 sept. 1476 (*Monumenta Hungariae historica, Acta extera*, V, p. 325): „Sono etiam venuto ozi lettere d'uno altro capitaneo de sua Maestà, che'l Turco in totum se partito de Moldavia sive Valachia, et cum confusione ha passato el Danubio".

[73] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 131 [ed. C. Giurescu, p. 63].

[74] Cronica lui Stefano Magno la N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 90 [vezi și *Războieni*, p. 186].

[75] N. Iorga, *[Încă ceva despre Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare]*, în „Conv. lit.", XXXVIII, 1904, p. 383.

[76] Într-un document de la Matei Corvin din [21 sept.] 1475, regele scrie primarului de Sibiu, Toma Altenberger: „de pecuniis tricesimalibus et de proventibus camarae Offenbanya [Baia de Arieș] fideli nostri Drakwlye ducentos florenos pro subsidio dare debeas" (Din colecția lui Kemeny, reprodus în „Transilvania", VI, 1873, p. 279) [Vezi și Hurmuzaki, *Doc.*, XV/1, p. 86].

Matei Corvin deci se înțelege cu Ștefan cel Mare, năvălesc împreună în Muntenia, bat și alungă pe Laiotă Basarab și pun în locu-i pe fostul domn al Munteniei, Vlad Țepeș.

În această expediție ungurii [transilvănenii] fuseseră conduși de Ștefan Báthori, voevodul Ardealului, care scria în 11 noiembrie 1476 magistraților din Sibiu: „Aceste noutăți putem a vă spune că, cu ajutorul Domnului, am alungat din Muntenia pe perfidul Basarab și că acuma cea mai mare parte din domnia acestuia e în mîinile noastre, fiindcă toți boierii sînt cu noi afară de doi, care și aceia vor veni în curînd și așa, ridicînd o întăritură în Tîrgoviște, ne-am îndreptat către București, de care sîntem aproape".[77]

Deși în această scrisoare nu se arată întru nimic împărtășirea oștirii moldovene la alungarea lui Laiotă, o altă scrisoare a lui Matei Corvin către papa conține o amintire, deși nehotărîtă, a acestei participări. Regele spune: „După fuga rușinoasă a împăratului turcesc din Moldova, una din armatele mele pe care o aveam în contra lui, *înainte de a ajunge voevodul Moldovei,* năvăli asupra lui Basarab, voevodul Munteniei, care avea cu el un corp de turci și de mulți alți oameni de peste Dunăre, în număr de aproape 18 000 ⟨28 000⟩ și l-a alungat pe numitul Basarab armata mea, bătîndu-l așa încît puțini au scăpat de a fi prinși sau uciși. Basarab, după fuga lui și pierderea suferită, s-a închis într-o cetate care se află în acea țară, întărită de artă [adică de lucrarea oamenilor] și de natură. Simțind însă că îl urmăreau de aproape căpitanii mei, a fugit pe ascuns din ea și a intrat în Turcia. Armata mea însă, care era aproape de 60 000 de oameni, a asediat îndată acea cetate și în puține zile a luat-o și astfel, bătînd pe Basarab, a pus stăpînire pe acea țară, prin care turcii aveau intrare sigură în Moldova, și Vlad Dracul (Țepeș), căpitanul meu, bărbat întru toate dușman turcilor și foarte războinic, din voința și dispoziția mea, a fost primit voevod de către locuitorii acestei țări".[78]

Matei apasă cu deosebire asupra împrejurării că el ar fi săvîrșit izbînzile în Muntenia înainte de a ajunge voevodul Ștefan. Tocmai această asigurare, precum și tonul întregii scrisori care cu atîta îngîmfare buciumă isprăvile săvîrșite de armata lui, punînd pe Vlad Țepeș, *căpitanul lui,* domn peste țara Munteniei, *din dispoziția și voința lui,* ne fac să ne îndoim despre deplinul adevăr al celor arătate, fiind cunoscut că vorbele late se întîlnesc de obicei acolo unde fapta este puțină.

Această îndoială este pe deplin îndreptățită cînd vedem pe Ștefan cel Mare că spune, în ambasada lui Țamblac[79], că „am mers eu dintr-o parte și căpitanul regelui Matei din cealaltă și, unindu-ne, am pus în domnie pe zisul Vlad Dracul (Țepeș), după care acesta îmi ceru să-i las din oamenii noștri pentru pază și, pentru că nu se prea încredea în munteni, i-am lăsat 200 de oameni; și după ce am făcut aceasta, am plecat; dar îndată se înturnă acel necredincios Basarab și ucise pe Dra-

---

[77] Teleki, *[Hunjadiak kora Magyarországon],* XI, p. 575; apud Picot, *Chronique d'Urechi,* p. 151 [vezi și Hurmuzaki, XV/1, p. 95].

[78] Esarcu, *Doc.,* p. 80, fără dată lunară. [*Războieni,* p. 211—213]. Un document ce raportează aceeași împrejurare din 4 dec. 1476 (*Monumenta Hungariae historica. Acta Extera,* V, p. 535] spune: „quod Borzab ⟨Bozorad⟩ voyvoda Transalpinus qui habito magno imperatoris Turcorum praesidio contra nostros se praeparaverat, *antequam Moldavus cum ipsis convenisset,* profligatus sit. Insuper castrum quod illius terrae fortissimum est, duabus septimanis per nostros obsessum et fortiter expugnatum est, et iam regnum illum in potestatem nostram redactum". [Vezi și *Războieni,* p. 209—210].

[79] Despre care vezi mai jos.

cul împreună cu toți ai săi, afară de 10“[80]. Că versiunea lui Ștefan este cea adevărată, se vede și după aceea că este confirmată de Dlugosz, care spune că „Matei craiul, pe Vladislav Dracula, voevodul Valahiei, ce l-a ținut aproape 12 ani pe lîngă el, *cu Ștefan, voevodul Moldovei, unindu-și oștile laolaltă, iarăși l-au pus domn în Valahia*“.[81]

Dar Vlad Țepeș nu stă decît cîteva luni pe tronul redobîndit; Laiotă Basarab se întoarce cu oștirea turcească de peste Dunăre și ucide pe Țepeș[82] [31]. Ștefan însă răzbună curînd această ucidere alungînd pe Laiotă și înlocuindu-l cu alt Basarab ce se adăpostise în Moldova, Basarab cel Tînăr sau Țepeluș.[83] Dar și acest nou domn se întoarce contra lui Ștefan și se dă în partea turcilor, cum se vede lucrul dintr-un document al lui Ștefan cel Mare din 5 septembrie 1480 prin care reîntărește pe Mihul Buzatul în stăpînirea unui sat ale cărui acte de proprietate fuseseră pierdute în timpul cînd Alibeg și cu Skanderberg ⟨Skanderbeg⟩ au venit cu Țepeluș, robind o parte a Moldovei.[84] Țepeluș însă, plănuind mai tîrziu o mai grea lovitură contra lui Ștefan, întovărășirea turcilor la luarea Chiliei, este bătut de Ștefan la Rîmnicul Sărat în 1481.[85]

Cu prilejul conlucrării lui Ștefan cu Matei la reprinderea lui Laiotă Basarab din Muntenia, regele unguresc dăruiește voevodului Moldovei un al doilea castel în Transilvania, lîngă Ciceul dăruit lui mai înainte, anume Cetatea de Baltă (Küküllövar)[86].

Să ne întoarcem însă la relațiile lui Ștefan cu Veneția.

Iarăși relațiile cu Veneția [32]. — Emanuel Gerardo, ambasadorul Veneției, trimis către Moldova încă din mai 1476, nu ajunse în țară decît după lupta de la Valea Albă. Comunicînd el Senatului Republicii pierderea suferită de Ștefan, acesta se grăbește a-i recomanda să arate domnului în numele republicii durerea pentru înfrîngerea încercată de el, de a-l asigura în toate împrejurările de cea mai strînsă prietenie, de a-l îndemna, în sfîrșit, cu ori ce preț să-și răzbune într-un chip ofensiv contra turcilor și a domnului muntean și de a-i spune că papa și Matei Corvin, după stăruința Veneției, au convenit a-i trimite ajutoare de bani; în sfîrșit, ordonă lui Gerardo de a se afla necontenit pe lîngă persoana lui Ștefan, studiindu-l pe el cît și toate relațiile lui interne și externe, despre care să trimită Senatului raporturi zilnice. „Prin aceste și prin alte cuvinte bune și *sunătoare*, stîrnește, aprinde pe voevodul numit, întru a se opune adversarilor săi, a întări și lărgi puterile sale spre toate cele ce sînt cu putință de întreprins contra dușmanului, în favoarea intereselor creștinătății“.[87]

Cîtă perfidie în această politică! Să-l plătească pe Ștefan tot cu vorbe în loc de bani, pe el a cărui inimă aprinsă ușor se înflăcăra la

---

[80] Esarcu, *Doc.*, p. 62, Veneția, 8 mai 1477 [I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 349].

[81] Dlugosz, *[op. cit.]*, ad annum 1476, II, p. ⟨col.⟩ 551.

[82] Relația lui Țamblac și un raport al lui Leonardo Botta către doge, în *Monumenta Hungariae historica, Acta Extera*, VI, p. 340 [*Războieni*, p. 228—232]. Data acestor scrisori, indicată de culegerea ungurească din 1 febr. 1476, este desigur greșită deoarece bătălia de la Valea Albă, care a precedat întronarea lui Țepeș, s-a întîmplat în 25 iulie 1476; scrisoarea este din 1 febr. 1477.

[83] Asupra lui vezi mai jos cap. *Istoria Munteniei*.

[84] „Arhiva istorică“, I, 1, p. 116. [Vezi DRH, A, vol. II, p. 366, unde documentul este datat 15 oct. 1481, iar textul corect este: „el a pierdut acest privilegiu cînd au venit Ali-beg și fratele său Schender-beg, și cu Țăpăluș, și au prădat țara noastră pînă sub Lunca Mare“].

[85] Ștefan Báthori către sibieni, 30 aprilie 1481 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 113): „Czypelies Woevoda ut ad castrum Kyllye expugnandum ire haberet“.

[86] Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 272.

[87] Esarcu, *Documente*, p. 43 (Veneția, 1476, octombrie 8). [*Războieni*, p. 201].

cuvîntul de creștinătate, să-i vorbească cu cuvinte frumoase și *sunătoare*, știind că acestea vor avea totdeauna efect asupra inimii sale generoase; să-l împingă chiar, cu toate că fusese înfrînt, la atac contra păgînilor, pentru ca astfel, prin puternica lui diversiune, să se poată folosi Republica în lupta contra turcilor; căci mai la urmă ce-i păsa Veneției chiar dacă Ștefan ar pieri și Moldova s-ar zdrobi în luptă? Interesul momentului cerea ca armatele turcești să fie detrase deasupra Republicii și domnul moldovean devenise, fără ca ea să s-aștepte, un ajutor eminent pentru nevoile sale.

Cu simțul său rafinat, Senatul pătrunsese caracterul lui Ștefan; înțelesese că are a face cu una din acele naturi care se frîng dar nu se îndoaie și, ajutat sau nu, știa că are să lupte; prin urmare pentru ce să facă jertfe zadarnice? Ștefan, văzîndu-se amînat din zi în zi cu ajutorul bănesc, înțelesese și el că e purtat numai cu vorba; dar ce să facă? A se supune turcilor era mai presus de puterile sale. Părăsit de toți, lăsat singur, el nu încetă un moment de a lupta; căci făcînd astfel își împlinea datoria atît către țara lui cît și către lumea creștină. Bunele cuvinte ale Veneției îi erau măcar o mîngîiere!

Îndemnarea din scrisoarea către Gerardo, de a se răzbuna contra domnului muntean, fusese pusă în lucrare de Ștefan înainte chiar de a i-o fi făcut ambasadorul venețian. Cînd aude Senatul despre răpunerea lui Laiotă Basarab, se grăbește a trimite iarăși o felicitare lui Ștefan, înștiințîndu-l că Veneția a reușit pe lîngă papa a face să se proclame o cruciadă contra turcilor și că stăruiește în același timp a i se trimite un ajutor bănesc, ceeace speră a obține. Ordonă lui Gerardo a nu slăbi nici un moment pe domnul moldovean și a-l însoți pretutindeni unde el se va duce.[88]

Pentru a caracteriza pe deplin felul politicii urmate de Veneția față cu Ștefan, nu avem decît să cercetăm documentul venețian din 17 martie 1476 ⟨1477⟩. Prin el Senatul trimite lui Iacob de Medio, ambasadorul său pe lîngă papă, două epistole, una spre a fi arătată papei, cealaltă cu instrucții secrete. În cea dintîi, avîndu-se în considerație extrema importanță ofensivă și defensivă a Moldovei în lupta contra turcilor și temerea ca nu cumva din desperare să se împace românii cu păgînii, se insistă ca scaunul apostolic să trimită pe dată lui Ștefan cel puțin 10 000 de galbeni, socotiți ca o mică parte dintr-un ajutor mai însemnat ce i se va da mai în urmă [33].

În epistola secretă se spune ambasadorului că, la caz de a se ivi vreo amînare din partea papei, ambasadorul să se învoiască ca acei bani să-i trimită Moldovei Republica, din suma contribuției ce o dă pentru cauza creștină, cu condiția totuși ca papa *să ceară aceasta printr-o bulă expresă, recomandînd ambasadorului ca „bula să fie astfel redactată încît să pară a fi hotărîrea a însuși supremului pontifice și nu cumva o inspirație venețiană“.*[89]

Așadar Veneția, nu că nu putea, ci nu vroia să dea ajutor lui Ștefan cel Mare, deoarece ar fi putut să-i dea din banii contribuției; dar voia numai ca papa să ceară aceasta printr-o bulă, spre a se descărca

---

[88] Esarcu, *Documente*, p. 47 (Veneția, 10 ianuarie 1477). Esarcu reproduce greșit data ca fiind din 1476; Gerardo nu ajunsese în Moldova decît după iulie 1476. El plecase din Veneția în mai același an (vezi mai sus), prin urmare o scrisoare a lui din ianuarie nu poate fi decît din anul următor 1477. Reprodus cu aceeași eroare a datării în Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 8.

[89] Esarcu, *Documente*, p. 51 [—55] (Veneția, 1476, mart. 17); reprodus și în Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 19 [și N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 282—284].

apoi de îndatorirea de a contribui din nou cu suma dată lui Ștefan. Cu toate acestea, cetatea Adriaticii stăruia cu tot dinadinsul la papă ca să ajute pe Ștefan. Într-o scrisoare a Senatului din 10 aprilie 1476, el se jeluiește că papa nu ar da chestiei voevodului Ștefan însemnătatea ce o are, căci dacă țara lui ar cădea, atunci ar fi periclitate toate provinciile Republicii: Grecia, Albania, Dalmația, Istria și chiar Friul și măruntaiele Italiei; apoi s-ar deschide poarta către Ungaria și Polonia. Se miră apoi Senatul cum supremul pontifice să nu-și îndeplinească făgăduința.[90]

Veneția voia să fie apărată de alții, de Ștefan, de papă, iar ea să nu cheltuiască nimic! Cum se potrivește acest refuz de a ajuta pe domnul Moldovei cu stăruințele cele mari puse de Veneția pe lîngă papă spre a-l ajuta și pe lîngă Ștefan spre a nu se lăsa în luptă? Împrejurările politice ale Veneției explică această purtare ce pare contrazicătoare. Republica Adriaticii își întemeia puterea ei numai pe comerț și cel mai însemnat era tocmai acela cu Orientul cel amenințat de turci. Deși ea trebuia să lupte pentru a-l apăra, totuși ar fi fost mult mai mulțumită cu o împăcare cu musulmanii, care să le învoiască urmarea negoțului.

Pe de altă parte, Mohamed al II-lea se arăta întotdeauna dispus a încheia pacea îndată ce vedea organizîndu-se vreo alianță sau sculîndu-se în contra lui puteri mai însemnate, precum tocmai fusese acea a Moldovei ce-l zdruncinase așa de rău, încît astfel ambele părți războitoare fiind aplecate către pace înțelegem cum de Veneția avea interes a-l împinge pe Ștefan înainte spre a constrînge cu atît mai repede pe turci, fără însă de a pierde ceva, prin darea unei sume de bani, cheltuială care putea în fiece moment să se arate ca zadarnică din pricina unei împăcări cu turcii.

Nefiind deci singuri în politica ce trebuiau să urmeze față cu dușmanul lor, venețienii se mărgineau a încuraja și a ațîța Moldova contra turcilor, fără a o sprijini prin mijloace efective; și doar banii erau așa de rari și de scumpi pe atunci. Toate încercările de a se organiza o ligă în contra turcilor se sfărîmaseră mai ales din cauza lipselor bănești.

Veneția era apoi un oraș cu totul decăzut moral și politic; ea căuta să facă din războaiele cu turcii, de care tocmai ea avea nevoie pentru a-și apăra posesiile ei, un mijloc de cîștig și de îmbogățire. Așa, cînd papa Pius al II-lea propusese alianța comună contra turcilor, venețienii puseseră condițiile următoare pentru participarea lor: să pună ei la dispoziția armatei aliate corăbiile lor gratuit, însă *deșerte*. Pentru armarea și conducerea lor, să aibă dreptul a reține de îndată cele 150 000 de galbeni pe care ei erau ținuți a-i da drept contribuție în cauza creștină și, afară de această sumă, să li se mai dee înainte încă 1 500 000 de galbeni.

Papa îi mustră cu drept cuvînt că în contra pisanilor și a genovezilor ar fi purtat, în unire cu regi și împărați, mari războaie pe socoteala lor; cînd însă trebuiau să lupte pentru Hristos contra necredincioșilor, cereau să fie plătiți.[91]

Spiritul cel prea îngust al negutătorului, care vede numai banul înaintea ochilor lui, a pierdut totdeauna statele bazate pe el; așa au

---

[90] Mai găsim scrisori de stăruință a Veneției pe lîngă papă din 10 și din 18 aprilie 1477 (Esarcu, *op. cit.*, p. 60 și 57). O altă scrisoare către Antonio Veturi, ambasador în Ungaria, din 18 mart. [Esarcu, *Documente*, p. 69]; (reprodus în Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 19 și 20) și a treia din 18 martie în Esarcu, nereprodusă în Hurmuzaki (Pentru ce?)

[91] Zinkeisen, *[op. cit.]*, II, p. 265. Compară *Histoire d'Italie* par Leo et Botta, traduite par Dochez, Paris, 1844, I, p. 587 și urm.

căzut în vremuri vechi orașele feniciene: Sidonul, Tirul și Cartagina; așa a căzut și Veneția și tot așa vor cădea toate acele state care vor pune banul mai presus de interesele lor politice. Prețuirea nespusă a avuției într-o societate coruptă tocmai din cauza avuției explică însă îndestul contrazicerile politicii venețiene față cu eroicul domn al Moldovei.

Ștefan, care avea conștiința slujbelor eminente făcute de el pentru cauza creștină, văzînd că înfrîngerea lui de la Valea Albă fusese datorită mai ales deplinei părăsiri în care îl lăsaseră toți principii creștini, vroind ca cel puțin lucrul să se știe și să arate lumii care sînt adevărații dușmani ai creștinătății, trimite pe unchiul său Ioan Țamblac [34] la Veneția, în mai 1477, care expune cu multă amărăciune pricinile căderii lui Ștefan și cere pentru ultima oară ca domnul său să fie ajutat întrucît turcii acuma ar amenința cetățile sudice ale Moldovei, Chilia și Cetatea Albă.

Țamblac rosti în limba slavonă cuvîntarea lui înaintea Senatului venețian, în care spuse între altele: „Că ceea ce s-a întîmplat nu ar fi intervenit, dacă principii creștini și vecinii Moldovei nu ar fi tratat pe domnul său așa precum au făcut-o, dacă ei nu ar fi călcat convențiile și jurămintele prin care se legaseră către el. Încă ei l-au lăsat fără ajutor. Și dacă dușmanul ar fi fost singur, încă tot ar fi putut lupta; dar turcii porniseră asupra moldovenilor și pe munteni și o hoardă de tătari, încît domnul, atacat deodată din trei părți, a trebuit să cadă; apoi armata lui însăși îl părăsise în parte pentru a-și scăpa familiile. Lui Ștefan nu-i rămăseseră decît curtenii, cu care a făcut ce a putut, fiind voința lui Dumnezeu de a-l pedepsi pentru păcatele sale. Nu i-a venit de nicăieri nici cel mai mic ajutor și mulți din vecinii lui s-au bucurat chiar de căderea sa și a țării sale înaintea necredincioșilor. Singura lui mîngîiere în o așa tristă soartă a fost numai ambasadorul venețian (Gerardo), care i-a adus făgăduieli călduroase de ajutor din partea Republicii și anume că va fi ajutat din banii trimiși în Ungaria. Că este de cea mai mare nevoie ca Moldova, care este zidul de apărare al Poloniei și Ungariei, să nu fie părăsită, cel puțin acuma cînd turcii se pregătesc a ataca Chilia și Cetatea Albă care sînt tot ce poate fi mai important pentru Moldova, cheia pentru a redobîndi Crimeea, două cetăți de atîta însemnătate încît nici e chip de a o spune în cîteva cuvinte. În rezumat, sfîrșește Țamblac, dacă Moldova nu va fi ajutată, sau turcii o vor cuceri, sau ea singură va fi nevoită a li se supune".

Senatul răspunde acestui strigăt de disperare tot cu acele dulci cuvinte de speranță în grabnic ajutor care deveniseră acuma stereotipe în relațiile venețienilor cu Ștefan cel Mare[92].

---

[92] Esarcu, *op. cit.*, [p. 62—68], Veneția, 8 mai 1477. Reproducerea textului și în Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 23—25, cu data 1478. Cu toate că I. Bogdan (*Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 347) spune că această dată ar fi de preferat, noi credem din contră, deoarece nu putem admite ca Ștefan să fi așteptat doi ani pentru a se jălui de ceva ce-i apăsa așa de tare sufletul. [Vezi și *Războieni*, p. 228—232 și N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 288—291].

Titlul acestui text în arhiva venețiană este: „Expositio domini Ioannis Zamblacho, oratoris ilustris domini Stephani vayvode Moldavie de *greco* în latinum transducta de verbo ad verbum, ut jacet... MCCCCLXXVII die VIII Mai". Cifra anului nu se poate ceti bine, de aceea versiunea celor două date. Ne poate mira darea soliei lui Țamblac în grecește. Credem mai curînd, ca și I. Bogdan, că solia era scrisă în slavonește. Confuzia italienilor a provenit din „scrierea cirilică care seamănă foarte bine cu cea grecească uncială". I. Bogdan (*op. cit.*, p. 347) adaogă argumentul unor fraze ce nu au putut fi traduse decît din slavonă, iar nu din greacească, care pe atunci nu era întrebuințată în cancelariile moldovene. Solia a fost după cele spuse, scrisă și cititä, nu rostită oral.

Republica stăruiește încă o dată pe lîngă papa și regele Ungariei ca să nu părăsească pe principele moldovean. Matei Corvin, supărat pentru atîta rîvnă pusă de venețieni în slujba unui domn pe care ungurul nu putea să-l sufere și ar fi dorit mai curînd să-l vadă în fundul pămîntului decît în capul creștinătății, mustră cu asprime pe venețieni că ar fi lucrat totdeauna în interesul domnului român spre dauna Ungariei. Republica răspunde că relațiile sale cu Moldova s-au întemeiat pe interesul obștesc al creștinătății și al Ungariei îndeosebi; că tot ce ea a făcut a fost încuviințat de însuși Matei și că chiar dacă nu s-a trimis lui Ștefan ajutorul făgăduit, acesta s-a făcut tot din cauza lui Matei, care a cerut să nu se dea banii domnului Moldovei. Republica ar merita deci în această privire mai mult laude și mulțumire decît mustrare.[93]

Și drept vorbea Republica. Deși nu împinsă de simțămintele dușmănești ale regelui Ungariei, ea se purtase condusă de alte motive, așa încît să mulțumească în totul fala și dărnicia lui Matei Corvin; lăsase pe Ștefan în părăsire. Acesta, deși respinsese pe turci, stătea acuma cu brațele căzute înaintea dușmanului, obosit prin înseși victoriile sale. Sîngele cel mai scump al țării cursese și, cum spune Ureche, „sămînța vitejilor celor buni pierise". Cine putea să mai apere Moldova? Numai marele nume al domnului său. Cînd mormîntul se va închide asupra lui, va veni și rîndul Moldovei de a pleca grumajii sub jugul de oțel al închinătorilor lui Mohamed și curînd după ea va veni într-un chip și mai cumplit și acel al țării unde domnea Matei Corvin.

Par. 4. Pierderea Chiliei și a Cetății Albe

Însemnătatea celor două cetăți-porturi. — Turcii, de la începutul chiar al lățirii lor spre nord, își aruncaseră ochii asupra celor două cetăți-porturi ale țărilor române, care ajunseseră la sfîrșit în stăpînirea Moldovei; căci ei știau că cucerirea acestor puncte ar fi cel mai sigur mijloc de reducere a acestei țări, după cum ocuparea Giurgiului și a Severinului ⟨Turnului⟩ nevoise pe Mircea la închinarea și plata tributului.[94]

Aceste cetăți erau de o însemnătate capitală pentru Moldova; căci „Cetatea Albă, favorizată prin așezarea ei la gura Nistrului celui plutitor și bogat în ape, juca rolul unui loc de preschimbare a comerțului de uscat și de mare, așa că ajunse în curînd sub domnia moldovenească un port comercial de întîiul rang pe țărmul nordic al Mării Negre. Alăturea cu Caffa, era cea mai de seamă cetate comercială din acele părți. Vechea cale de negoț de la Lemberg, prin Rusia și strîmtoarea de Perekop către Caffa, fusese părăsită și înlocuită cu aceea moldovenească prin Cernăuți, Suceava, Iași, Vaslui și Cetatea Albă, de unde se putea ajunge ușor pe mare la Caffa. În Cetatea Albă se întîlnea exportul produselor moldovene, polone și chiar unguresti cu importul mărfurilor de peste mare ale genovezilor ce mergeau și ele nu numai în Moldova și în Polonia, ci și în orașele săsești din Transilvania".[95]

---

[93] Esarcu, *op. cit.*, Veneția, 1478, oct. 27, reprodus și în Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 26.
[94] Mai sus p. 88—90.
[95] I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau*, 1912, p. 7.

Chilia avea, la rîndul ei, o mare însemnătate pentru pescăriile ei ale căror produse se duceau în Polonia, pe lîngă că acest port slujea totodată pentru exportul grînelor către orașele cercetate de genovezi și de schelă de import alături cu Cetatea Albă. De aceea am văzut cum orașul Chilia fusese de mai multe ori în ceartă între moldoveni și munteni: cum Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, luase măsuri pentru apărarea Chiliei, ridicînd în ea o întăritură; cum apoi Ștefan cel Mare nu stătuse la gînduri întîi de a jertfi pentru stăpînirea ei prietenia lui Vlad Țepeș, apoi de a înfrunta chiar furia turcească pentru a pune mîna pe dînsa.

Am văzut apoi cum solul lui Ștefan cel Mare la Veneția, unchiul său, Țamblac, nu găsea destule cuvinte pentru a arăta însemnătatea celor două porturi ale Moldovei. Și în socotința turcilor ele aveau o valoare tot atît de covîrșitoare, întrucît ienicerul sîrb pune în gura lui Mohamed judecata: „cît timp românii stăpînesc Chilia și Cetatea Albă, iar ungurii Belgradul sîrbesc, nu vom putea birui pe creștini".[96]

Turcii, urmînd acestui principiu, amenințaseră cetățile-porturi încă cu mult timp înainte de domnia lui Ștefan cel Mare, ceea ce nevoise pe predecesorii săi să îngrijească a le întări.[97] Apoi, după lupta de la Racova, turcii le atacaseră pentru a răzbuna căderea [înfrîngerea] suferită, dar lovitura lor rămăsese fără izbîndă. Ei reînnoiesc atacul în 1476 tot atît de fără ispravă.

Ștefan, deșteptat prin aceste încercări care amenințau stăpînirea cetăților sale, ia măsuri pentru a lor de iznoavă întărire [35]. Ureche ne spune că „în anul 6985 (1487) ⟨1477⟩ iunie în 22 a început Ștefan a zidi cetatea Chilia care s-a săvîrșit în același an, iulie în 17", la care Miron Costin bagă de samă că a adaos numai o nouă cetățuie la cele vechi, căci altfel nu am înțelege cum ar fi putut săvîrși lucrurile așa de curînd.[98] O inscripție arată întocmirea porții celei mari sub pîrcălăbia lui Luca Gherman, iar o a doua arată ridicarea unui zid de apărare sub pîrcălabii Duma și Herman.[99]

În 1481 turcii se pregăteau a lovi din nou cetățile și domnul de atunci al Munteniei, Țepeluș Basarab, voia să ajute pe turci la asediul lor; dar Ștefan îi apucase înainte și-i sfărîmase armata la Rîmnicul Sărat, alungîndu-l din scaun și înlocuindu-l cu Vlad Călugărul [37]. Țepeluș, rămînînd o veșnică amenințare pentru Ștefan prin putința ajutorului turcesc, domnul Moldovei cere ca mulțumită de la Vlad Călugărul pentru întronarea lui să-i cedeze o cetate, Crăciuna, cu ținutul ce o înconjura, acel al Putnei. Cronica Putneană, cel mai precis izvor din felul cronicilor pe care le posedăm asupra Moldovei, spune că „la anul 1482 a luat Ștefan vodă cetatea Crăciuna".[100]

Ureche adaugă la această laconică arătare că „zăbovi Ștefan vodă acolo pînă a se strînge oștile toate, aducînd și pre mulți din boierii Țării Românești și alte capete, oameni de frunte acolo, a pus pre ai săi boieri și oameni de cinste de au vorbit și au tocmit de au despărțit din Milco-

---

[96] „Arhiva istorică", I, 2, p. 11.

[97] *Ibidem.*

[98] *Letopisețe,* I, p. 132. [Vezi și ed. C. Giurescu, p. 64, unde data corectă este 6987 = 1479; Miron Costin, *Opere,* ed. P. P. Panaitescu, p. 415, precizează că e vorba de Chilia Nouă]. Compară mai sus, p. 135.

[99] Inscripțiile la I. Bogdan, în „Analele Acad. Rom"., s. II, t. XXX, 1908, p. 330, 120. Citirea datelor a dat naștere la o desbatere între I. Tanoviceanu și I. Bogdan („Conv. lit.", XXXV, 1901, p. 462). [36]. De la 1479—1481 Ștefan este într-o neîncetată corespondență cu Brașovul privitoare la mișcările turcești. Vezi mai multe scrisori în Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare,* II, p. 353—360.

[100] Bogdan, *Vechile cronici moldovenești,* p. 196.

vul cel Mare o parte de pîrău ce vine [pre] lîngă Odobești și trece de dă în apa Putnei și pînă astăzi este hotarul [țării] Moldovei și a Țării Românești [. . .]. Însă ‹iară› mai înainte era price între amîndouă țările, că Țara Muntenească vrea să fie hotarul său pînă în apa Trotușului, iar moldovenii nu-i lăsa, pînă a vrut Dumnezeu de s-a tocmit așa. Și a luat Ștefan vodă cetatea Crăciuna cu ținut cu tot, ce se cheamă ținutul Putnei, și l-au lipit de Moldova și a pus pîrcălabii săi pre Vîlcea și pre Ivan".[101]

Data la care Ureche pune această întîmplare este însă alta decît cea arătată de cronica putneană; anume el pune 1475, îndată după izbînda cea mare a lui Ștefan de la Racova. Ba Ureche merge pînă acolo încît să pună luarea Crăciunei în 13 ianuarie, adică trei zile numai după bătălia de la Racova, care se dă, tot după el, în 10 ianuarie. Nu e vorba, Ureche arată că Ștefan urmărise risipitele oștiri turcești pînă la Ionășeni pe Siret; cu toate acestea, prea scurt ni se pare timpul între o bătălie și cealaltă purtată la o depărtare atît de mare cum e Vasluiul de Crăciuna. În sfîrșit, Ureche se înșeală învederat cînd dă pe Radu cel Frumos drept domnul Munteniei cel bătut de Ștefan lîngă Rîmnicul Sărat, pe cînd atunci învederat domnea Basarab cel Tînăr sau Țepeluș. Mai este și încurcătura că Ștefan este arătat de Ureche ca bătîndu-se cu Radu cel Frumos la Rîmnic, acolo unde mai tîrziu tot el ne spune că Ștefan a bătut și ucis pe Țepeluș. Din toate acestea reiese într-un chip învederat că Ureche amestecă lucrurile și strămută luarea Crăciunei și a ținutului Putnei cu 7 ani înaintea adevăratei date a alipirii lor de Moldova, care dată nu poate fi alta de cît anul 1482 al cronicii putnene [38].

Ștefan cel Mare, văzînd că în zadar schimbă mereu domnii în Muntenia pentru a găsi pe unul, din orice casă ar fi el, care să-i fie credincios și să-i apere interesele, ia măsura de a se asigura la întronarea lui Vlad Călugărul, întinzînd hotarul Moldovei pe seama acelui muntean. Cu atîta cîștig se alegea și el din sîngele și osteneala cheltuită pînă atunci, pentru a aduce Muntenia în apele politicii sale. Și el lucrase cu înțelepciune; căci puțin timp după întronarea lui Vlad Călugărul, acest domnitor lunecă și el pe povîrnișul fatal al închinării către puterea turcească, care se arăta pe fie ce zi mai strașnică și mai poruncitoare și atrăgea, ca focul pe musculițe, pe domnii munteni, spre a le frînge aripile.

Ureche anume, chiar atunci cînd vorbește despre întronarea lui Vlad Călugărul de către Ștefan, adaugă că acesta s-a apucat apoi „de a făcut vicleșug asupra lui Ștefan Vodă, pentru că dăduse ajutor turcilor cînd au mers de au luat cetățile și au prădat țara".[102] Împărtășirea [participarea] lui Vlad la luarea cetăților lui Ștefan de către turci se adeverește și de Cronica Putneană, care arată că, în 1484 iunie 14, „a venit împăratul turcesc Baiazid, cu Vlad, voevodul Ungro-Valahiei, de a luat cetatea Chiliei; în 5 august luat-au și Cetatea Albă"[103] [39], iar Letopisețul

---

[101] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 128. Al. Lapedatu („Conv. lit.", XXXVII, 1903, p. 525) ni se pare că merge prea departe cînd admite o întronare a lui Țepeluș și o nouă pribegire a lui Vlad Călugărul în Ardeal, pe baza scrisorilor acestuia, care sînt nedatate și pe baza unui document din 23 martie 1482 (inedit la Arh. Statului, mînăstirea Snagov, II/1), a cărui dată o îndreptează d-sa [Vezi DRH, B, I, p. 288—292; documentul este dat de Basarab Țepeluș]. Este a merge prea departe în ipoteză și în istorie trebuie să fim foarte băgători de seamă în stabilirea faptelor pe această cale.

[102] *Letopisețe*, I, p. 132 [ed. C. Giurescu, p. 65].

[103] I. Bogdan, *Cronicile vechi moldovenești*, p. 197.

de la Bistrița mai pe larg zice că „în anul 6992 (1484) venit-au turcii la cetatea Chiliei, împreună cu ei în ajutor acel afurisit călugăr Vlad voevod cu munteni și a luat cetatea, *iulie* în 14 (nu iunie, ca în Cronica Putneană), într-o miercuri, pe vremea pîrcălabilor Ivașco și Maxim. Într-același an, august 5, miercuri, luat-au Cetatea Albă, în vremea pîrcălabilor Gherman și Oană“.[104]

Împărtășirea lui Vlad Călugărul la luarea cetăților este arătată de însuși Baiazid într-o scrisoare din 2 august 1486 către ragusani, în care le spune că „ajunsese la o cetate a lui Ștefan numită Chilia, unde veni hanul cu tătarii și *muntenii*“.[105]

Florentinul *Andrea Cambini,* contemporan împrejurării, raportează astfel luarea acestor două cetăți de turci, după mărturisirea unui italian, de care știm că erau mulți în aceste orașe: „Domnul Moldovei, cunoscîndu-și puterile prea puține, trimise la Baiazid ambasadori ca să ceară pace. Baiazid îi primi cu grație și se înduplecă fără greutate a încheia un tratat prin care primea sub ocrotirea sa pe domnul moldovean, sub condiția unui tribut anual. Apoi trecu Dunărea fără zăbavă și păși cu oastea pînă la locul unde îl aștepta flota, în fața Cetății Albe. Baiazid însă, dînd voie la ai săi să prade țara și văzînd că cei din lăuntru nu se mișcă, hotărî a apropia armata de pe mare și deodată înconjură orașul (Cetatea Albă), de pe apă și de pe uscat și-l strînse așa încît nu se putea aduce sau scoate nimic din el. Văzînd pe locuitori cerbicoși în voința lor de a-l apăra, pregăti artileria și începu a bate zidurile din mai multe părți, timp de mai multe zile, dărîmînd din ziduri atîta cît socotea că oamenii vor putea intra destul de lesne. El porunci asaltul și coloanele sale intrară una după alta prin spărturile făcute. Oamenii din lăuntru își făcuseră în ruinele zidurilor apărături foarte însemnate, cu valuri și cu șanțuri foarte adînci, așa că la intrarea turcilor, prin ruptură, îndată se încăierară cu dînșii și, împingîndu-i înapoi cu mare virtute, se apărau cu săgeți, pari și pietre, purtîndu-se cu atîta inimă încît răniră și omorîră un foarte mare număr din împresurători, gonindu-i de mai multe ori afară. Dar vrăjmașii, avînd oști numeroase, lesne le reînnoiau și, venind fără încetare cu puteri proaspete, nu dau loc de repaus la înconjurați. Baiazid, dorind să scape cît va putea și oamenii și locul, se hotărî să încerce dacă nu va izbuti a-i aduce cu învoire să se lase de îndărătnicia lor; le făcu semn că vrea să le vorbească și le trimise un sol care să le spună că turcii vin cu hotărîrea de a nu se lăsa pînă nu vor lua locul și că, dacă o vor face prin silă, vor da cetatea în pradă și nu vor ierta nici vîrstă, nici sex și că toți vor fi dați morții; iar dacă se vor supune de bună voie, îi vor primi fără a le vătăma averea sau persoanele. Cetățenii primiră propunerile și se supuseră“.[106]

În această relație trebuie deosebite două părți: întîi, povestirea italianului din Cetatea Albă, martorul ocular, care raportează lui Cambini cele văzute de el; această parte este vrednică de cea mai deplină încredere. Introducerea povestirii în care se vorbește despre închinarea lui Ștefan și a Moldovei către turci, cu condiția plății unui tribut, este însă

---

[104] I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 58 [*Cronicile slavo-române*, p. 19].

[105] *Monumenta Hungariae historica, Acta extera*, VI, p. 36—37.

[106] „Arhiva istorică“, I, 2, p. 58—59. Sultanul Baiazid în scrisoarea sa către rectorul de Ragusa, tradusă din limba slavonă în latinește, din 2 oct. 1848 ⟨1484⟩, în *Monumenta Hungariae historica, Acta extera*, VI, p. 37, relatîndu-i-se luarea cetăților, spune despre Chilia, „la qual è chiave et porta ad tutto il paese de Moldavia et Ongaria“; și despre Moncastru: „la qual è chiave et porta ad tutto lo paese de Polonia, Rusia, Tartaria de tutta Mare Magiore“. Vezi o mulțime de alte izvoare asupra căderii cetăților la N. Iorga, *Chilia* și *Cetatea Albă*, p. 156 și urm. [Vezi și RIAF, VIII, 1903, p. 189—191].

un adaos al scriitorului florentin, care reproduce povestirea italianului. Se vede că această povestire este o cunoștință posterioară, dobîndită după ce Moldova se închinase într-adevăr turcilor, sub Bogdan, fiul lui Ștefan (1513), căci scrierea lui Cambini apare tocmai în 1537, douăzeci și patru de ani după închinarea Moldovei. Cît de puțin se potrivește însă această știre cu restul arătării, se poate vedea din deplina lipsă de legătură între aceste două evenimente; căci dacă Moldova se supusese turcilor, atunci ce nevoie aveau ei să mai asedieze cetățile ei? Această simplă întrebare se vede că nu și-a pus-o scriitorul relației, ceea ce ne îndreptățește a desface și a alege din ea numai partea istorică și a respinge părerea individuală.

Și în această restriște, Ștefan ceruse ajutor la puterile vecine; la Veneția după cît se vede nu se mai îndreptase, căci această putere încheiase pace cu turcii în 1479 și Ștefan, care nu fusese ajutat în timpul cît Veneția avusese interes a o face, ce mai putea el să spereze acuma? El se întoarse deci către Cazimir al IV-lea, regele Poloniei. Acesta însă se prefăcu a se interpune pentru el la principele Litvaniei, pentru ca să ajute împreună pe domnul Moldovei, știind bine că ducele va refuza și atunci și el va fi scăpat de a o face. Marele duce răspunse, într-adevăr, că Moldova ar fi prea departe.[107]

Craiul Ungariei îl ajută pe atît mai puțin cu cît încheiase pace cu turcii în 1483, *uitînd* să cuprindă în ea și *țara lui, Moldova.* El se preface numai cît a se supăra, protestînd la turci contra întreprinderii lor de a cuceri două cetăți de la granița Moldovei, țară ce se ține de regatul nostru.[108] Matei arată mai tîrziu că, în momentul cînd se pregătea a merge în ajutorul lui Ștefan, aflase că cetățile căzuseră.[109]

Ștefan era disperat pentru pierderea cetăților sale; știa el că de acuma turcul pusese piciorul în țară și că, dacă ele rămîneau ale lui, neatîrnarea Moldovei era greu atinsă. Nu era doar numai înfrîngerea unei oștiri, ca la Valea Albă, ci era implîntarea turcilor în coasta Moldovei, mușcătura cea mai simțită și mai usturătoare ce se putuse face țării lui Ștefan, ca acea a balaurului în coasta lui Laocoon. Ștefan stărui deci numaidecît pe lîngă Cazimir ca să-i dea ajutor spre recucerirea lor, dacă nu-i dăduse atunci cînd putea să le apere.

Pentru a dobîndi acest ajutor, neapărat, Ștefan se hotărăște să facă un mare act, închinarea personală regelui Poloniei, să-i mulțumească în sfîrșit zădărnicia și fala care deveniseră tot mai mari și mai străduitoare, cu cît lucise mai viu pe ceruri steaua lui Ștefan cel Mare. Domnul Moldovei se hotărî, în această grea împrejurare, a jertfi țării sale și ceea ce avea mai scump la sufletul său, vrednicia lui personală, și să pună el genunchiul în pămînt înaintea unui rege ce era departe de a ajunge la genunchile sale.

Polonul însă împinge chiar de la început umilirea lui Ștefan pînă la cele de pe urmă margini, numindu-l în salvconductul pentru mergerea lui la Colomeea „prietenul și *sluga* noastră Ioan Ștefan, palatinul Moldovei“, epitet ce nu i-l dăduse niciodată pînă atunci.[110]

Ștefan se duce deci la Colomeea și, în 15 ⟨16⟩ septembrie, săvîrșește depunerea jurămîntului. Ștefan convenise cu regele a presta jurămîntul în cort, numai înaintea marilor dregători; „iară cortul, după pilda împăratului Rudolf care așa lucrase cu Otokar, craiul cel semeț al Boemiei, din întocmirea lui cea de poloni făcută, tocmai cînd jura, a căzut

[107] *Uricarul,* III, p. 83—84.
[108] Regele Matei către sultan, 1484 (Hurmuzaki, *Doc.,* II/1, p. 16).
[109] Iorga, *Acte și fragmente,* III, p. 104.
[110] Iorga, *Chilia și Cetatea Albă,* p. 168.

și Ștefan, cel ce învinsese mai înainte pe atîția crai, s-a văzut îngenunchind înaintea lui Cazimir“[111] [40]. Se văzu și atunci, ca de atîtea ori în lume, îngenunchind virtutea înaintea slăbiciunii și meritul adevărat înaintea spoielii. Dar Ștefan lăsă să treacă și acest pahar; credea că cu dînsul și-a plătit, deși scump, ajutorul cerut. Ce trebui să resimtă domnul Moldovei cînd regele ordonă să-l urmeze unei trupe de numai 3 000 de călăreți?

Văzînd Ștefan ajutorul cel atît de subțire dobîndit de la poloni, trimite după alianță la îndepărtata Moscovă, în solie pe boierul său Ioan Turcul. Țarul Moscovei răspunde printr-o altă ambasadă, în fruntea căreia se află Fedko; dar întru atîta pare a se fi mărginit relațiile de atunci între ruși și români. Rușii, care erau încă mai depărtați decît litvanii, nu putură să vină în sprijinul lui Ștefan. Ei trimit însă o solie lui Cazimir, îndemnîndu-i să nu lase pe Ștefan în părăsire, la care polonul răspunde întocmai precum am văzut pe Matei Corvin răspunzînd papei că aceasta o va face cu atîta mai puțin cu cît Ștefan este vasalul lui.[112]

Ștefan pleacă împotriva turcilor, deși slab pregătit, cu mica lui oștire, și „împreunînd oastea cea străină cu a sa, pre multe locuri au smintit pre turci, de le-au căutat a ieși din țară, [...] iar cetățile [care le luaseră turcii], Chilia și Cetatea Albă, nu au putut să le dobîndească“.[113]

În anul 1486 Ștefan lovește din nou Cetatea Albă; puterile sale fiind însă neîndestulătoare, el este respins de la asediul ei[114] și, după această ultimă încercare, se hotărăște, cu moartea în suflet, a părăsi aceste chei ale țărilor române în mîinile păgînilor.

Urmările luării Chiliei și a Cetății Albe de către turci se arătară îndată prin repetatele prădări pe care turcii, ca vulturii din cuibul lor, le repezeau asupra Moldovei. Ureche pomenește în două rînduri de unul *Hroiot* care ar fi năvălit în Moldova cu oștire turcească spre pradă, fiind în cea de pe urmă năvălire bătut și ucis de Ștefan.

Între aceste două expediții cade o alta, a lui *Malcoci* [41], iarăși bătut de Ștefan. Lupta întîi cu Hroiot se face în 29 septembrie 1485; acea cu Malcoci în 16 noiembrie, iar a doua cu Hroiot în 4 martie 1486. Cronica putneană dă lui Hroiot numele de *Hromot* și-l face să vină în 1485 pînă la Suceava, adus de turci spre a fi pus în domnie. În a doua expediție, din 1486, acest Hromot vine tot cu turcii, însă este bătut și ucis; cît despre Malcoci, pe care îl însoțesc tot turcii, această cronică pune venirea lui prin Moldova către Polonia tocmai în 1498. Oricum ar fi împrejurările, se vede că turcii își făcuseră din Moldova un locaș de pradă și că Ștefan cu oastea lui trebuiau să stea necontenit cu arma în mîini spre a-și apăra țara. Iată pentru ce Ștefan cel Mare se temea atît de tare de a pierde cetățile sale și-și dăduse silinți așa de uriașe spre a le păstra.

Leunclavius ne spune următoarele asupra expediției lui Malcoci: „Ali Chadunus sau pașa Eunucul, beglerbegul Rumeliei europene, a nă-

---

[111] Ioachim Cureus, *Annales Silesicae*, p. 104 (apud Șincai, [*op. cit.*], II, p. 78—79).

[112] *Uricarul*, III, p. 84—86.

[113] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 134 [ed. C. Giurescu, p. 67].

[114] Scrisoarea ambasadorului polon din Ungaria către regele său, din 19 iulie 1486, în *Monumenta Hungariae historica, Acta extera*, VI, pp. 135: „Stephano vayvoda, desideroso de haver el suo, non expectava la operatione del oratore ne li preparamenti regii, assaltò cum alcune gente Monchastro, dove ussiti i Turchi erano alla custodia de quello seguito, che dapoy una strage dal una parte et dal altra, re infecta Stephano convene ritrarsi“. [Vezi și *Cronici turcești*, I, p. 100—101].

vălit cu armata spre Valahi în Carabogdania (Moldova), cu 30 sau 40 de mii de oameni și a devastat acea regiune cu flăcări și foc și, către sfîrșitul lui Ramazan 1486, se întoarse la Adrianopole. Fratele lui Ali beg Mihaloglu, beglerbeiul Rumeliei europene, al cărui nume era Iskender beg Mihaloglu, de asemenea și Bali beg *Malcazoglu* (Malcoci), intrînd împreună cu armata în Carabogdania, au devastat de două și de trei ori toată regiunea, întorcîndu-se cu prăzi și bogății".[115]

Cît despre Hroiot sau mai bine Hromot, numele său este slavon și vine de la *hrom* = șchiop [42]. Cu toate acestea, el putea fi purtat de un cap turc, întrucît mai mulți creștini, mai ales slavi, slujeau pe atunci în armatele musulmane. Nu este de admis că el să fi fost șeful acelor mercenari boemi care atacaseră pe Ștefan cînd cu jurămîntul său în Polonia și-l prădaseră, dar care fuseseră prinși și pedepsiți cu moartea de rege[116]; căci aceștia erau niște hoți, nu o armată, precum este arătată trupa lui Hromot.

Moldova era știrbită; nici așa însă Ștefan nu încetă de a lupta pentru neatîrnarea ei și în această îndărătnicie de a refuza cu orice preț jugul de pe grumajii săi stă mărimea lui Ștefan [43].

Domnul Munteniei, [Vlad] Călugărul, nu se mulțumise numai cu împărtășirea lui la căderea cetăților; el mai amărăște sufletul lui Ștefan tocmai în momentul cel mai greu al vieții lui, atunci cînd, strîns de gît de nevoia neînduplecată, se hotărîse a merge în persoană la Colomeea -tocmai atunci Vlad Călugărul se unește cu cei doi capi de bandă turci pentru a prăda Moldova. Cu cîtă amărăciune trebui să rabde Ștefan acest ajutor dat dușmanilor săi de un domn ce-i datora tronul, mai ales că era în neputință de a-și răzbuna, el care nu rămăsese pînă acuma dator nimănui cu plata cuvenită faptelor lui!

NOTE ȘI COMENTARII

[1] Despre personalitatea marelui comandant de oști de origine română, participarea românilor la luptele sale împotriva expansiunii otomane și răsunetul european al acestor lupte vezi mai nou: Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, ed. a II-a, Buc. 1968, (cu bibliografie); Mihai Dan, *Un stegar al luptei antiotomane, Iancu de Hunedoara*, Buc., 1974; idem, *Iancu de Hunedoara — omul și comandantul militar* („Lucrări științifice", Oradea, istorie, 1974, p. 9—14); Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Buc., Ed. Militară, 1976 (colecția „Domnitori și voievozi").

[2] Despre originea românească a lui Iancu de Hunedoara s-au scris numeroase articole din care amintim: Mihail Dan, *Două mărturii slave despre originea română a lui Ioan Huniade* („Transilvania", 1943, nr. 7—8, p. 590—595); A. P. Todor, *Legenda în legătură cu originea familiei Huniade*, în vol. *In amintirea lui Constantin Giurescu*, Buc., 1944, p. 511—521; A. Sacerdoțeanu, *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade și Olah* (RM, 1968, nr. 1, p. 5—16); Camil Mureșan, *op. cit.*, p. 36—44 etc.

[3] Textul lui Enea Silvio spune: „Questo Giovanni Huniade fu valaccho e non di molto gran legnaggio, ma d'un ingegno destro, e di generoso animo" sau „fu di nazionalità valacca, e di discendenza assai umile. Ebbe però forte ingegno, grande anima e virtù". Pentru a fi explicit cărui neam aparține Iancu, savantul pontif adaugă: „il quale nome offusca gli altri non tanta acrebbe, agli ongari la gloria quanto a Valachi, di cui era nato" (G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările Române și Italia pînă la 1600*, p. 77). Ca și Xenopol, Enea Silvio susținea că gloria lui Iancu aparține românilor, din care se născuse eroul.

[115] Apud Picot, *Chronique d'Urechi*, p. 170.

[116] Miechowski, în „Arhiva istorică", I, 2, p. 37. Compară Picot, *Chronique d'Urechi*, p. 169.

[4] După cum se știe, un rol de seamă în armata lui Iancu de Hunedoara și în luptele conduse de acesta l-au avut cnezii români din Banat și Hunedoara. Vezi Ștefan Pascu, *Rolul cnezilor români din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara* („Studii și cerc. științifice", Cluj, istorie, 1957, nr. 1—4); Ioan Hațeganu, *Cnezi români în lupta antiotomană. Cnezi bănățeni și hunedoreni în luptele lui Iancu de Hunedoara. Atestări documentare (1439—1453)* („Sargetia", 1979, p. 225—232); Adrian Andrei Rusu, *Cnezi români din Transilvania în epoca lui Iancu de Hunedoara — Cîndeștii de Rîu de Mori* (R. Ist., 1984, nr. 6, p. 556—558).

Vezi și Camil Mureșan, *Rolul lui Iancu de Hunedoara în mobilizarea maselor populare împotriva expansiunii otomane* („Studii", 1956, nr. 4, pp. 55—72).

[5] Despre lupta de la Sîntimbru, din 22 martie 1442, vezi: Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, p. 76—78; Ion Albescu, *Cu privire la stabilirea locului unde s-a dat lupta între Iancu de Hunedoara și oastea turcească, la 22 martie 1442* („Transilvania", 1976, nr. 8, p. 37); Paul Abrudan, *Date noi cu privire la bătălia din 22 martie 1442 dintre oștile lui Iancu de Hunedoara și Mezid-Bei* (R. Ist., 1979, nr. 2, . 319—324).

După cum recunoaște regele Vladislav al Ungariei într-un document din 17 aprilie 1443, Mezid beg, însoțit de 16000 de oșteni, a învins în prima ciocnire pe Iancu, care a fost rănit și pus pe fugă; în a cincea zi, însă, a avut loc o nouă luptă, în care învinsul l-a înfrînt pe învingător (DRH, D, I, p. 372—373).

După victoria de la Sîntimbru, a urmat o alta pe rîul Ialomița, la 2 sept. 1442, după care Iancu a eliberat Țara Românească, ocupată de oștirile otomane.

[6] Este vorba de așa-numita „campanie cea lungă" în cursul căreia Iancu a ajuns în inima Balcanilor, fiind silit să se retragă de iarna grea; vezi Camil Mureșan, *op. cit.*, p. 81—95. Deși Veneția și papa îi promiseseră ajutor, Iancu a fost lăsat să lupte singur. Vezi Francisc Pall, *Le condizioni e gli echi internazionali della lotta antiottomana del 1442—1443 condotta da Giovanni di Hunedoara* (RESEE, 1965, nr. 3—4, p. 433—463).

[7] Vezi David Angyal, *Le traité de paix de Szeged avec les Turcs (1444)* („Revue d'Hongrie", 1911, p. 233—268, 374—392) și Francisc Pall, *Autour de la croisade de Varna. La question de la paix de Szeged et sa rupture (1444)* (BSHAR, 1941, nr. 2, p. 144—158).

[8] Despre lupta de la Varna vezi: P. P. Panaitescu, N. Stoicescu, *La participation des Roumains à la bataille de Varna (1444)* (RRH, 1965, nr. 2, p. 221—231) și vol. *Varna 1444*, Sofia, 1969 (cu bibliografia mai veche).

[9] Despre efectivele oștirii lui Iancu în 1448 vezi N. Iorga, *Du nouveau sur la campagne turque de Jean Hunyadi en 1448* (RHSEE, 1926, p. 13—26); publicat în limba română în *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 199—207. A. Decei, *Oastea lui Iancu de Huniade înainte de bătălia de la Kosovo (1448). Scrisoarea lui Pasquale de Sorgo* (RIR, 1946, fasc. I, p. 40—50). Despre luptă vezi Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, p. 146—168.

[10] Despre marea bătălie de la Belgrad vezi: R. Lachat, *Lettres de Jean de Tagliacozzo sur le siège de Belgrade et la mort de S. Jean de Capistrano* („Analecta Bollandiana", 1921, p. 139—151); Fr. Babinger, *Der Quellenwert der Berichte über den Entsatz von Belgrad am 21/22 Juli 1456*, München, 1957; Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, p. 190—200, etc.

[11] Iancu de Hunedoara a fost celebru încă din vremea vieții sale; papa Pius al II-lea îl numea „fortissimus athleta Christi", iar sultanul Mahomed al II-lea — adversarul său — afirma că „de la facerea lumii pînă astăzi nu a fost un asemenea om". Vezi: I. Lupaș, *Voievodul transilvan Ioan Huniade „fortissimus athleta Christi"*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, Cluj, 1940 și György Bessenyei, *Hunyadi Iános élete és viselt dolgai* [Viața și faptele lui Ioan Huniade], Viena, 1778, p. 72.

[12] Despre marele erou al poporului albanez vezi vol. *Gheorghe Kastriotul-Skanderbeg și lupta albanezo-turcă în secolul al XV-lea*, (traducere din limba albaneză), Buc., 1972. Vezi și N. Ciachir, *La personnalité du héros albanais G. Kastriote-Skanderbeg dans quelques travaux roumains* („Studia Albanica", 1968, nr. 2, p. 121—131); C. Marinescu, *Alphonse V, roi d'Aragon et de Naples et l'Albanie de Scanderbeg* („Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", II, 1923, p. 1—135); Despre relațiile sale cu Iancu de Hunedoara vezi Francisc Pall, *Skanderbeg et Ianco de Hunedoara* (RESEE, 1968, nr. 1, p. 5—21).

[13] Despre efectivele oștirii moldovenești vezi Radu Rosetti, *Care au fost adevăratele efective ale unor armate din trecut*, Buc., 1943 (din AARMSI, s. III, t. 25, 1942—1943, p. 728—746), care admite pentru lupta de la Vaslui un efectiv de 30—40 000 de oșteni și Manole Neagoe, *Puterea militară a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea* (SMMIM, 1969—1970, p. 62—75).

[14] La luptele din 1475 a participat și un contingent muntean condus de Radu cel Frumos, care dispare după bătălie. Vezi C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 60—63

și 70. Laiotă Basarab a participat la luptele din 1476 (*Călători străini*, I, p. 136). De subliniat faptul că Radu cel Frumos nu s-a amestecat de loc în luptă, ci a stat deoparte și a privit; cînd a văzut că turcii sînt învinși, s-a retras cu ceata sa, cum arată cronicarul turc Kemal-pașa-Zade (*Cronici turcești*, I, p. 210).

[15] Despre marea victorie din 1475 vezi mai nou: vol. *Vaslui 1475. Ștefan cel Mare. Comunicări și referate științifice*, Vaslui, 1975; C. Rezachevici, *Ecouri occidentale tîrzii ale bătăliilor lui Ștefan cel Mare de lîngă Vaslui și Valea Mare—Războieni* (R. Ist., 1975, nr. 1, p. 67—71); Al. I. Gonța, *Tactica și strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de lîngă Vaslui* (*ibidem*, p. 51—66). Vezi descrierea bătăliei la Al. Savu, *op. cit.*, p. 101—109 și Radu Valentin, *Bătălia de la Podul Înalt — 10 ianuarie 1475*, Buc., 1972.

[16] Pentru localizarea bătăliei la sud de Vaslui, la confluența Racovei cu Bîrladul, vezi R. Rosetti, *Despre unele precizări recente a locurilor bătăliilor de la Doljești, Vaslui și Șcheia*, Buc., 1934 (din AARMSI, s. III, t. 15, 1934, p. 107—116) și C. Cihodaru, *Topografia luptei de la Vaslui*, în vol. *Vaslui 1475*, p. 20—37, care susține că lupta s-a dat între Dealul Paiului și Dealul Muntenilor.

Pentru unele descoperiri arheologice făcute pe locul bătăliei vezi C. Toderașcu, V. Eskenasy, *În legătură cu unele descoperiri arheologice întîmplătoare în zona orașului Vaslui*, în același volum, p. 98—103.

[17] Lipsurile au fost cauzate de tactica adoptată de Ștefan cel Mare, care a pîrjolit totul în fața oștirilor invadatoare, după cum arată I. Dlugosz, *op. cit.*, col. 526. Vezi și mărturia lui Stryjkovski, la N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, p. 67.

[18] Despre curțile domnești de la Vaslui vezi mai nou Al. Andronic, Rica Popescu, *Vaslui — reședință voievodală în secolele XV—XVI* (AIIAI, 1980, p. 585—589).

[19] Izvoarele contemporane domniei lui Ștefan cel Mare nu amintesc despre o luptă cu cazacii la 1475; Lobodă se numea hatmanul cazacilor care l-a alungat pe Aron vodă la 1595 (*Letopisețul lui Ureche*, ed. C. Giurescu, p. 270).

[20] Biserica Sf. Nicolae-Domnesc din Iași a fost zidită la 1491—1492 (N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic Moldova*, p. 467). Xenopol urmează aci o variantă a cronicii lui Ureche unde se afirmă că, după lupta cu cazacii, Ștefan vodă „a descălecat tîrgul Iași" (care era mai vechi) și „au început a zidi" biserica Sf. Nicolae (ed. C. Giurescu, p. 60).

[21] Vezi M. Malowist, *Kaffa colonia genueska na Krymie i problem wschodni w latach 1453—1475*, Varșovia, 1947.

[22] Despre relațiile lui Ștefan cel Mare cu Caffa vezi pe larg Șerban Papacostea, *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453—1484)*, în vol. *Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII—XV*, Buc., 1977, p. 131—154.

[23] Data cînd Ștefan a obținut Ciceul este încă discutabilă; unii istorici susțin că la anul 1479, alții la 1484, ca despăgubire pentru pierderea Chiliei și Cetății Albe. Vezi: Victor Motogna, *Stăpînirea lui Ștefan cel Mare asupra Ciceiului* (RI, 1922, p. 128—137) și Z. Pîclișanu, *Cînd a ajuns Ștefan cel Mare stăpîn al Ciceiului?* (RIR, 1943, fasc. 2, p. 61).

[24] Despre misiunea lui Gerardo în Moldova vezi Șerban Papacostea, *Venise et les Pays Roumains*, p. 617—620. După cum îi scria Senatul Veneției la 8 oct. 1476, Gerardo era însărcinat să trezească în Ștefan, cu „vorbe bune și cuprinzătoare", dorința de a-și înfrînge vrăjmașii „spre folosul treburilor creștinești", acesta fiind „rostul de căpetenie" al misiunii sale (*Războieni*, p. 201). De aceea, pe bună dreptate, putea spune solul lui Ștefan la Veneția că domnul nu primise din Apus „nimic altceva decît vorbe", deși țara sa era „poarta creștinătății" (*ibidem*, p. 162).

[25] Despre luptele din 1476 vezi îndeosebi: *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476. Monografie și culegere de texte*, Buc., Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1977, care cuprinde o largă descriere a campaniei din 1476, ca și o culegere de texte, 1474—1476. Descrierea bătăliei și a rezistenței populare ce i-a urmat la Al. Savu, *op. cit.*, p. 136—154 și Ștefan Olteanu, *Lupta de la Valea Albă (1476)*, Buc., 1976. Vezi și M. Guboglu, *Izvoare turco-persane privind relațiile lui Ștefan cel Mare cu Imperiul otoman* (RA, 1982, nr. 2, p. 134—145), care publică o fetih-name despre campania otomană din 1476.

[26] Despre luptele cu tătarii din 1476 vezi Tahsin Gemil, *Două documente tătărești referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova* (AIIAI, 1968, p. 184—193) și Al. Savu, *op. cit.*, p. 129—132.

[27] Xenopol nu a folosit nici relația lui Giovanni Maria Angiolello, publicată de I. Ursu (Donado da Lezze, *Historia turchesca*, Buc., 1909), unul din principalele izvoare asupra campaniei din 1476. Vezi *Călători străini*, I, p. 133—136 și *Războieni*, p. 254—260.

[28] Afirmație inexactă; Ștefan cel Mare nu a părăsit Moldova unde a organizat respingerea și alungarea trupelor otomane. La 25 aug. 1476, comitele Ștefan

Báthory — aflat la Brețcu — scria regelui Matei Corvin că un om al său „l-a căutat (pe domn) în Moldova vreme de mai multe zile și, în sfîrșit, cu multă osteneală, l-a găsit în munți“, unde strîngea oaste (*Războieni*, p. 189).

[29] La 8 septembrie se știa la Buda că „sultanul a plecat din Moldova și a trecut în dezordine Dunărea“ (A. Veress, *Acta et epistolae*, p. 24—25). În scrisoarea regelui Matei Corvin se afirmă că sultanul „s-a pus pe fugă rușinoasă și nu s-a odihnit timp de trei zile... pînă nu s-a văzut înapoi la Dunăre“ (V. Fraknoi, *Matyas kiraly levelei*, I, p. 354). Finalul campaniei din 1476 îl găsește pe Ștefan cel Mare în plină ofensivă, căutînd să provoace cît mai multe pierderi trupelor otomane aflate în derută; ea consfințea victoria finală a domnului Moldovei (Vezi *Războieni*, p. 98—99)

[30] În realitate, inițiativa repunerii pe tron a lui Țepeș a fost a lui Ștefan cel Mare, care declara prin solul său Țamblac: „eu cerusem ca voievodul Basarab să fie alungat din cealaltă Țară Românească (l'altra Valachia) și să fie pus acolo un alt domn creștin, anume Drăculea, cu care să ne putem înțelege împreună“ (*Războieni*, p. 231). Despre expediția în Țara Românească ce a avut ca rezultat alungarea lui Laiotă Basarab și înscăunarea lui Vlad Țepeș vezi pe larg N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 162—169.

[31] Despre uciderea lui Vlad Țepeș vezi *ibidem*, p. 169—173.

[32] Despre relațiile lui Ștefan cu Veneția — care a trimis primul ambasador permanent în Moldova — vezi: N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. III. Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor*, Buc., 1914 (din AARMSI, s. II, t. 37, 1914—1915, p. 1—76); reprodus în N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. Șerban Papacostea, p. 230—296 (cu documente); Mircea Malița, *Dialogul diplomatic dintre Suceava și Veneția în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. colectiv *Pagini din trecutul diplomației românești*, Buc., 1966, p. 88—99; G. Mihăilă, *Importanța politică și literară a corespondenței lui Ștefan cel Mare cu Veneția*, în vol. *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, Buc., 1972, p. 164—182; Șerban Papacostea, *Venise et les Pays Roumains au Moyen Age*, Firenze, 1973 (extras din vol. *Venezia e il Levante fino al sec. XV*, p. 599—624).

[33] În scrisoare se recunoaște importanța deosebită a Moldovei pentru apărarea Apusului; ea era considerată „poarta cea mai comodă pentru intrarea (turcilor) în ambele regate, anume al Poloniei și Ungariei“, de unde necesitatea de a-l ajuta pe Ștefan. Cu toate acestea, Veneția va părăsi și ea pe Ștefan cel Mare, încheind pace cu Imperiul otoman la 1479 (N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 295).

[34] Despre „unchiul“ lui Ștefan și misiunile sale diplomatice vezi: N. Iorga, *„Unchiul“ lui Ștefan cel Mare* (RI, 1919, p. 367—370); P. P. Panaitescu, *Iarăși „unchiul“ lui Ștefan cel Mare* (RI, 1922, p. 45—47); N. Bănescu, *Peut-on identifier le Zamblakus des documents vénitiens?*, în *Mélanges Charles Diehl*, I, Paris, 1930, p. 31—35; N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 247—248, care arată că Țamblac a adus de la Veneția „numai mîngîieri zadarnice“.

[35] Despre cetățile construite sau refăcute de Ștefan cel Mare vezi: Lucian Chițescu, *Cu privire la cetățile Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare* („Muzeul Național“, 1974, p. 63—80; SMMIM, 1974—1975, p. 93—120 și R. Ist., 1975, nr. 10, p. 1533—1546); Gheorghe Anghel, *Cetățile medievale ale Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare* („Apulum“, 1978, p. 239—259).

[36] Vezi I. Bogdan, *Inscripția de la 1484 de la poarta cea mare a Cetății Albe* (CL, 1901, p. 247—253); I. Tanoviceanu, *Data rezidirii Cetății Albe* (*ibidem*, p. 462—469); I. Bogdan, *Data rezidirii Cetății Albe* (*ibidem*, p. 469—472).

[37] Despre această luptă — pusă în legătură cu cruciada de la Otranto — vezi știrile noi aduse de Ștefan Andreescu, *Cu privire la ultima fază a raporturilor dintre Moldova și Genova* (AIIAI, 1982, p. 213—227), care arată că este vorba de o expediție comună a forțelor militare ale Moldovei și Transilvaniei.

În amintirea acestei lupte — în care a murit portarul Șendrea, cumnatul lui Ștefan cel Mare — domnul a ridicat o biserică la Rm. Sărat. Vezi Al. Lapedatu, *O biserică a lui Ștefan cel Mare în Țara Românească* (BCMI, 1910, p. 107—109).

[38] În realitate, știrea reprodusă de Xenopol se află într-o variantă a cronicii lui Ureche (ed. C. Giurescu, p. 58—59). În textul cronicii propriu-zise știrea luării cetății Crăciuna și a ținutului Putna este înregistrată sub data 1482 martie 10, ca și în cronica de la Putna (*ibidem*, p. 66).

[39] Despre ocuparea Chiliei și Cetății Albe de către trupele otomane vezi: A. Antalffy, *Două documente din biblioteca egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei și Cetății Albe în 1484* (RI, 1934, p. 33—42); N. Beldiceanu, *La campagne ottomane de 1484: ses préparatifs militaires et sa chronologie* („Revue des études roumaines“, V—VI, 1960, p. 67 și urm.); Al. Savu, *op. cit.*, p. 161—171.

[40] Despre omagiul depus de Ștefan la 1485 și semnificația sa vezi mai nou Victor Eskenasy, *Omagiul lui Ștefan cel Mare de la Colomeea (1485). Note pe*

marginea unui ceremonial medieval (AIIAI, 1983, p. 257—267), care precizează că nu este vorba de un spectacol umilitor pentru domnul Moldovei, așa cum au considerat unii istorici. Vezi textul tratatului la I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 370—378.

[41] Este vorba despre luptele de la Cătlăbuga (16 nov. 1485), cînd a fost învins beglerbegul Rumeliei care aducea pe pretendentul Hroiot sau Hronoda Petru, și Scheia sau Bulgari (6 martie 1486), cînd a fost înfrîntă o nouă oștire otomană condusă de Iskender-bei și Malkocioglu Bali-bei.

Cronica moldo-germană afirmă că prima expediție a avut loc în timp ce Ștefan se afla la Colomeea; turcii au adus pe Hronoda pînă la Suceava, care a refuzat să se predea (19 sept.), ceea ce a determinat oștile invadatoare să ardă tîrgul și „aproape toată țara". Întors în Moldova, Ștefan cel Mare a reușit să alunge pe turci cu sprijinul polonilor.

În cea de-a doua luptă, Hronoda a reușit să-l înfrîngă pe Ștefan cel Mare, care a căzut de pe cal și era gata să fie ucis dacă nu-l salva legendarul aprod Purice. A urmat apoi o iscusită stratagemă: un boier, anume Pîntece, a fost trimis la Hronoda să-l anunțe că a cîștigat lupta „și l-a scos afară din bătălie", după care i-a tăiat capul și l-a dus lui Ștefan cel Mare (*Cronicile slavo-române*, p. 35—36).

Situația grea în care se găsea Ștefan cel Mare în această vreme rezultă din faptul că dintre 29 mai 1484 și 14 sept. 1486 nu ni s-au păstrat documente interne (DRH, A, II, p. 404—407).

[42] Fără să știe că aceeași explicație o dăduse și Xenopol, sub titlul *O explicație care nu s-a dat* (AIIAI, 1978, p. 528), Ștefan Gorovei — în general bine informat — susține că Hroiot derivă din adjectivul hromî = șchiop, paralitic; numele pretendentului Hronoda Petru ar însemna deci Petru cel Slăbănog sau Șchiop.

[43] Împăcarea lui Ștefan cel Mare cu Imperiul otoman — despre care Xenopol amintește numai după 1490 — a format obiectul a numeroase studii, dintre care amintim: Ștefan S. Gorovei, *Autour de la Paix moldo-turque de 1489* (RRH, 1974, nr. 3, p. 535—544); Aurel Decei, *Tratatul de pace — Sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479*, în *Relații româno-orientale*, Buc., 1978, p. 118—139; Ștefan S. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observații pe marginea unor texte* (R. Ist., 1982, nr. 7, p. 807—821); Tahsin Gemil, *Quelques observations concernant la conclusion de la paix entre la Moldavie et l'Empire Ottoman (1486) et la délimitation de leur frontière* (RRH, 1983, nr. 3, p. 225—238).

CEI DE PE URMĂ ANI AI DOMNIEI LUI ȘTEFAN

Par. 1. Luptele cu polonii

În 1490 moare regele Ungariei, Matei Corvin. Se iau la luptă pentru moștenirea Ungariei regele Vladislav al Boemiei și împăratul Maximilian. I. Zápolya, voevodul Ardealului, ținînd cu Vladislav, împăratul, pentru a-i găsi o contrapondere, caută alianța lui Ștefan și, spre a fi primite propunerile sale de Ștefan, intervine pe lîngă el prin cuscrul acestuia, Ivan Vasilievici, țarul Moscovei. Ivan răspunde soliei lui Maximilian că, „spre plăcerea împăratului, va fi mijlocitor legăturii sale cu domnul Moldovei"[1] [1]. În urma acestei mijlociri, vedem pe împărat scriind lui Ștefan că îi dă depline puteri asupra Transilvaniei pînă la venirea sa; totodată, el somează printr-un ordin din 11 august 1490, pe nobilii, comiții și orașele din Transilvania ca să recunoască autoritatea domnului moldovenesc, spunînd, între altele, în acel ordin că „de aceea am trimis la ilustrul Ștefan, voevodul Moldovei, credinciosul nostru iubit, ca să sprijine dreptatea noastră și să ne ajute ca pe domnul său și al Ungariei și i-am cerut să vă primească pe voi pe toți, care mă recunoașteți ca netăgăduitul vostru stăpîn, să vă pună să faceți jurămîntul de credință și să vă apere cu armele și cu puterea ca pe credincioșii noștri iubiți, pînă cînd vom veni noi înșine, după cum sperăm, în curînd, la voi; pentru care vă sfătuim să ascultați de zisul Ștefan vodă în numele nostru".[2]

Ștefan, neștiind încotro se va pleca cumpăna izbînzii, trăgănează cu răspunsul la propunerile împăratului și el lucră cu multă înțelepciune, căci norocul armelor se arătă favorabil lui Vladislav, cu care Ștefan nu întîmpină nici o greutate de a intra în legături ce deveniră în curînd destul de prietenoase.[3]

Dar Ștefan se folosise de bunele lui relații cu țările de peste munți pentru a aduce la îndeplinire gîndul său de răzbunare contra regelui polon care-l înșelase și-l umilise. El atacă în 1490 Pocuția, tot în temeiul scrisorilor de amanet, și, cu toate că nu poate s-o cuprindă în întregimea ei, pune stăpînire pe partea dintre Prut și Ceremuș, așezînd în ea pîrcălabi.[4]

---

[1] Fragmente din Karamsin în *Magazin istoric [pentru Dacia]*, II, p. 311.

[2] Firnhaber, *Beiträge zur Geschichte Ungarns*, apud Picot, *Chronique d'Urechi*, p. 173.

[3] Amănunțimi asupra acestor legături la V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu ungurii*, în „Conv. lit.", XXXIX, p. 1047 și urm.

[4] I. Nistor, *Die Moldauische Ansprüche auf Pokutien*, p. 52.

Așa stăteau lucrurile cînd, în 1492, moare și regele Cazimir al IV-lea al Poloniei, urmîndu-i în tron Ioan Albert, fratele regelui Ungariei, Vladislav de Boemia. Cum apucă frînele ocîrmuirii, își îndreptă gîndul său dușmănesc asupra domnului Moldovei, gînd întețit și de Ștefan prin cucerirea unei părți din Pocuția și se înțelege cu fratele său ca să-i stea în ajutor la cucerirea țării lui Ștefan.

Vladislav însă e nevoit să-și ascundă planul de poporul unguresc care, avînd și el pretenții asupra Moldovei, n-ar fi putut nicicînd învoi cucerirea ei din partea polonilor, cu atît mai mult că el pretindea a avea asupra Chiliei niște drepturi speciale, ca cetate ce fusese cîndva în stăpînirea lui, pe timpul lui Petru al III-lea (1448—1449), după cum ar proba-o și inscripțiile săpate în piatră ce ar fi existînd încă în acea cetate.[5] În conferința de la Leutschau din 1498, între Vladislav și Albert, se pune la cale această *stîrpire* a Moldovei, cum o califică *Miechovski*, analistul polon contemporan.[6] Astfel se reînnoia încercarea cea veche, făcută de împăratul Sigismund și de regele Poloniei Vladislav la Lublau, pe timpul lui Alexandru cel Bun, aliații de acum avînd scopul de a pune în tronul Moldovei pe fratele lor Sigismund.[7]

Ștefan, simțind aceste uneltiri, trimite în tot decursul anului 1495 soli în Ungaria care să caute a zădărnici planul pregătit. Iată pentru ce găsim în decursul acestui an mai multe însemnări în registrele vistieriei ungurești de cheltuielile făcute cu solii domnului moldovenesc; așa, în 30 august, se vede cheltuit pentru cuhne, cai și vin, pe seama a doi soli ai voevodului Moldovei 111 florini și în 2 septembrie 18 florini pentru îmblănirea șubei solului moldovenesc cu piei tarcate. În 11 decembrie se cumpără două buți de vin pe seama solilor moldovenești cu 17 florini; și mai tîrziu se mai cheltuiește pentru bucătăria lor pe seama tezaurului încă 64 de florini,

Se vede că ocîrmuirea maghiară căuta să împace sau să adoarmă pe Ștefan, deoarece găsim în același registru, într-un rînd 1 000 de florini dați din partea Ardealului măritului domn Ștefan al Moldovei și într-alt rînd găsim chiar că vistieria ungurească scutește domeniile lui Ștefan din Transilvania, Ciceul și Cetatea de Baltă, de darea de 1 515 florini pe care trebuia să o răspundă.[8]

Deși regele Ungariei nu putu fi întors, prin silințele lui Ștefan, de la alianța cu fratele său din Polonia, cel puțin la atîta izbuti domnul Moldovei, dînd existența acestui tratat în cunoștința ungurilor, ca aceștia să vadă cu ochi răi politica regelui lor, ceea ce avu însemnate urmări asupra cursului împrejurărilor. Dar chiar între poloni întreprinderea vicleană a regelui lor contra unui domn ce se arătase întotdeauna prieten către ei nu găsea răsunet și aprobare. Sfetnicii regelui vroiau să-l întoarcă de la scopul propus, avînd oarecum presimțirea nenorocirilor ce erau să lovească pe poloni într-o întreprindere atît de dezbrăcată de orice conștiință.

Regele însă, încăpățînat în planul său, pune la rînduială pe toți acei ce îndrăzneau a-l combate și mustră între altele foarte aspru pe *Creslau Curosvanciul*, cancelarul și episcopul Vladislaviei ⟨Wladyslawow⟩,

---

[5] Istvanfi, *Historia de rebus ungaricis libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae, 1622, p. 33.

[6] Miechowski, *Chronica Polonorum*, p. CCCXVII (apud „Arhiva istorică“, I, 2, p. 42, nota): „super extirpatione Valachiae“.

[7] Ioachim Cureus, în *Analele Silesiei*, p. 217; apud Șincai, *[op. cit.]*, II, p. 94. Mai sus, p. 132—133.

[8] Vezi toate aceste extracte din registrele ungurești în Engel, *Geschichte der Moldau [und Walachey]*, p. 148.

spunîndu-i „să meargă să se ocupe de preoția lui și să nu aibă grijă de războaie, că dacă chiar haina sa i-ar ști gîndul, încă ar pune-o pe foc."[9]

Albert asculta de sfaturile unui singur om, fostul său preceptor, *Filip Buonacorsi Calimah* [2], care însă întăreau gîndul regesc și de aceea erau bine venite, pe lîngă că acest italian mai insufla regelui și ideea surîzătoare de a restrînge privilegiile nobililor. Vedem deci că întreprinderea plănuită de regii frați contra Moldovei era dezaprobată chiar de popoarele lor.

Albert, temîndu-se de a ataca fățiș pe Ștefan, adaugă, pe lîngă viclenia scopului, încă și pe acea a punerii lui în lucrare, și trimite lui Ștefan o solie prin care-l înștiințează că va veni în persoană pentru a-i ajuta la recucerirea Chiliei și Cetății Albe din mîinile păgînilor. Ștefan, care urmărise cu stăruință toate uneltirile și ținea firul lor în mîinile sale, înțelese de îndată ce soi de ajutor era să-i vină din Polonia, cu atîta mai mult că oamenii săi din țara vecină îi transmiseseră în curînd adevărata țintă a expediției pe care regele însuși nu o mai tăinuia, învinuind pe Ștefan că, aliindu-se cu turcii, ar amenința regatul său.

Și, într-adevăr, Ștefan, văzîndu-se amenințat într-un chip atît de grav și cu atîta rea credință de o țară către care el avusese întotdeauna purtarea cea mai corectă, se adresase la turci. Încă de la moartea lui Matei Corvin, cînd cu rivalitatea lui Vladislav cu Maximilian, despre care Ștefan nu știa unde o să iasă, domnul Moldovei simțise nevoia de a se împăca cu turcii. O apropiere de ei nu se putea face însă fără plată de tribut și Ștefan se hotărăște să se supuie acestei neapărate cerințe, plătind turcilor un tribut de 8 000 de galbeni pe an.[10]

Deși se pleacă acestor nevoi, Ștefan nu înțelege însă a deveni slugă ascultătoare Împărăției otomane, după cum se vede lucrul din faptul că turcii, cerînd lui Ștefan, în 1492, învoirea trecerii tătarilor prin Moldova, el refuză această cerere și turcii suportă acest refuz fără a cîrti.[11] În puterea legăturilor încheiate cu otomanii, Ștefan le ceruse însă printr-o scrisoare ajutor contra polonilor. Regele acestora se folosi de purtarea lui Ștefan pentru a învinovăți el pe domnul Moldovei de uneltiri dușmane. Sultanul, însă, temîndu-se de o cursă, trimite numai o treime din armata lui peste Dunăre, iar restul rămîne dincolo, spre pază.

Ștefan, deci, pentru a preîntîmpina îndeplinirea cursei pe care regele polon o întindea Moldovei, răspunde regelui prin vistierul Isac și logofătul Tăutu, că-i aduc cele mai vii mulțumiri pentru ajutorul ofe-

---

[9] Cromer, *[op. cit.]*, p. 432; Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 136: „vouă vă este lucrul biserica să păziți, iar nu de războaie să grijiți, că gîndul meu voi nu-l știți, numai eu singur; că de-aș pricepe că haina de pre mine știe gîndu meu, în foc o aș băga" [ed. C. Giurescu, p. 71].

[10] Hurmuzaki, *Doc.*, II/3 p. 171: „nam octo millia ducatorum in auro quotannis Turce pendere solet". [După alte opinii, Ștefan cel Mare plătea doar 4 000 de galbeni, iar fiul său, Bogdan al III-lea, 8 000 de galbeni; vezi SMIM, II, 1957, p. 9]. Vezi și Naker's, *Tagebuch*, în *Scriptores rerum Prussicarum*, apud Nistor, *op. cit.*, p. 50: „Ich dem versturbenen Könige geholdiget habe, dass ich nicht den Turken czinshafftig wurde: sunder hat mich verlassen und nicht beschirmet, bin als geczwungen das ich czinshafft dem Turken wurden bin". Asupra tributului plătit de Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare, acesta a trebuit în răstimpuri să plătească tribut turcilor, pentru a pune în lucrare marele principiu al politicii sale de a nu avea în același timp mai mulți dușmani.

[11] Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 28, Veneția, 15 iunie 1492: „appare che Stephano Voivoda non gli Tatari habi voluto dar il passo, ancor che sia tributario del Turcho".

rit; însă îl roagă să nu pătrundă de-a dreptul prin Moldova, spre a nu strica ţara, ci să apuce spre cetăţile sudice din jurul Nistrului, prin Podolia şi Rusia Roşie. Acesta era un mijloc sigur de a sili pe rege să-şi dea pe faţă scopurile sale.

Regele Albert, care plănuia însă cu totul altceva decît scăparea cetăţilor moldovene din mîinile turcilor, în loc de a apuca pe unde îl rugase Ştefan, pleacă de-a dreptul asupra Moldovei, îndreptîndu-se spre Nistru [3]. Ştefan, aflînd despre o aşa urmare, trimite a doua oară în solie pe aceleaşi personaje, care să spună regelui că dacă nu se va ţine de condiţia impusă de domnul lor, el se va opune. Albert se face că se supără pentru ameninţarea făcută, pune pe soli în fiare şi, găsind astfel pretextul dorit de duşmănescul său gînd, trece Nistrul la Mihălceni şi apucă prin Coţmani asupra Cernăuţilor.

Ştefan atunci se pregăteşte de luptă. El trimite scrisori în toată ţara spre a aduna grabnic miliţiile [de fapt oastea cea mare] la Roman, unde se duce şi el în curînd cu curtenii săi. Îi sosesc ajutoare de la Radu cel Mare, voevodul Munteniei, cu care Ştefan trebuia să fie în bune relaţii, întrucît se află tot aşa şi cu turcii, stăpînii lui Radu; iar turcii înşişi se adună la Silistra pentru a veni în ajutorul lui Ştefan. Ungurii, pe care i-am văzut nemulţumiţi cu politica regelui lor care tindea a jertfi Moldova polonilor, silesc pe Vladislav să trimită 12 000 de oameni în Moldova, sub românul maghiarizat *Bartolomeu Dragfi,* numit şi *Birtoc,* pe care Ureche îl face cuscrul lui Ştefan[12] [4], cu ordin expres însă de a se interpune spre a împăca pe războitori.

Polonii, care urmaseră pe rege în expediţie cu totul în contra voinţei lor, înaintau asupra Moldovei numai cu cea mai mare silă. Spiritul superstiţios al timpului prevăzuse nenorocirea ce trebuia să izbească pe poloni în mai multe întîmplări, de altfel prea fireşti, şi pe care numai nemulţumirea polonilor cu întreprinderea regelui lor le interpreta într-un sens defavorabil ei. Astfel erau înecarea unui cal al regelui într-un pîrîu de nimic, risipirea boilor ce duceau proviziile printr-un vînt puternic; strigătele unui ţăran nebun că polonii ar merge la pieire şi altele de acestea.

Pe cînd oastea polonă înainta astfel demoralizată asupra moldovenilor, în aceştia, a căror simţire era una cu a domnului lor, fierbea din ce în ce mai puternic setea de răzbunare. Ştefan mai ales, care nu ştia să ierte nici un păcat comis în contra lui, avea atîtea de răfuit cu polonii! El le fusese totdeauna credincios şi îndeplinise cu sfinţenie toate cererile lor de repetată închinare şi, cu toate acestea, cînd avusese nevoie de a fi ajutat, ei îi trimiseseră sau contingente ridicule, ca în lupta de la Racova, sau îl lăsaseră cu totul în părăsire, ca în cea de la Războieni.

În marea nevoie a vieţii lui, cînd văzuse cetăţile sale în mîinile turcilor, el se plecase chiar la capriciul lor, de a face regelui polon închinarea personală, pe care pînă atunci necontenit o înlăturase, iar fălosul monarh, călcînd condiţiile convenite, expusese printr-un viclean meşteşug pe Ştefan în genunchi înaintea lui la vederea întregii sale armate. Şi după ce îi impusese această umilire, îl înzestrase numai cu neînsemnatul ajutor de 3 000 de călăreţi. Nemulţumit cu toată această nedemnă purtare faţă de el, regele cerca acuma să-i răpească coroana şi aceasta iar prin viclenie şi rea credinţă! Cupa amărăciunilor se umpluse

---

[12] Birtok era coborîtor din Sas, domnul Moldovei. Vezi Picot, *Généalogie des Bogdans,* în „Revista" lui Tocilescu, V, p. 310.

Asupra turcilor adunaţi în Silistra vezi scrisoarea lui Radu al IV-lea către braşoveni, 1497 (I. Bogdan, *Documente şi regeste,* p. 131).

pentru Ștefan și trebuia să se reverse. Cumplită era să izbucnească mînia în această inimă concentrată [zbuciumată] și Ștefan trebuia să răsplătească printr-o singură groaznică lovitură tot șirul nedreptăților suferite.

Armata regelui Albert înaintează pînă la Suceava, unde începe a bate cetatea pe care Ștefan o aprovizionase bine înainte de a ieși la Roman. Asediul se tărăgănează două luni, fără ca să izbutească polonii a o lua. Ba în curînd armata leșească se găsi într-o poziție din cele mai critice, prin lipsa hranei pentru ea și caii ei. Nobilii începură a murmura, bănuind regelui că i-ar fi adus în Moldova spre a se mîntui de ei, după sfaturile lui Calimah. Regele, văzînd ce rău ieșise expediția lui, se îmbolnăvi de supărare.

Ungurii însă, care veniseră în Moldova în scopul de a împăca pe poloni cu moldovenii, intervin la Ștefan spre a se pune la cale cu Albert [5]; cu alte cuvinte, ca domnul român să ierte celui polon întreprinderea lui, cea tot atît de vicleană pe cît de nesocotită.

Ștefan primește și încuviințează cererea ungurilor, punînd însă o condiție la această împăcare, anume ca regele polon *să se întoarcă iarăși pe unde venise, spre a nu strica țara și pe aiurea.* Pe atunci sistemul aprovizionării armatelor era ca și necunoscut și ele se răzimau, spre a trăi, mai ales pe prădăciunile comise prin locurile pe unde treceau, fără osebire dacă erau dușmane sau prietene. Ștefan, știind că regiunea pe unde trecuseră polonii fusese jefuită într-un chip înspăimîntător și nevoind ca altă parte de țară să fie iar prădată, dar mai ales voind să pună pe poloni în neputință de a respecta condiția încheierii păcii, impusese regelui această condiție care făcea peste putință ieșirea lui din Moldova sau silea armata polonă să piară mai toată de foame. Domnul Moldovei era prea sigur că regele va apuca pe altă cale spre a părăsi Moldova și va călca astfel alcătuirea împăcării, spre a-i putea găsi astfel pricina de răzbunare pe care o dorea cu atîta foc.

Regele, într-adevăr, își îndreaptă mersul prin cel de-al doilea drum ce conducea din Moldova în Polonia, spre pădurea cea întunecată a *Cosminului.* Ștefan atunci îl deșteaptă [avertizează] ca să se țină de împăcarea încheiată, altfel nici el nu va respecta armistițiul convenit și va lovi armata polonă.

Regele, cu oștirea lui hămesită, fără a da ascultare înștiințării amenințătoare a lui Ștefan, își urmează înainte calea apucată, repezind în toate părțile după prada neapărată traiului oștirii sale. Ștefan trimite atunci în grabă oamenii în pădurea numită, care taie copacii pe jumătate pe marginea drumului, astfel ca să rămînă numai „înținați“ pe trunchiurile lor și, în sfîrșit, poate să dea liber curs dorului aprins de răzbunare care-l frămînta de atîta timp.

Cum pătrunseră polonii în pădure, el repede mai multe roate de ostași care prăvălesc peste poloni arborii pe jumătate tăiați; Ștefan vine îndată după aceea și lovește și el pe leși pe dindărăt. O încurcătură nemaipomenită se iscă în armata lor, strivită și măcelărită sub căderea arborilor, săgetată din ascunsul frunzișului, înconjurată din toate părțile de un dușman cu atîta mai cumplit, cu cît era nevăzut.

Ureche descrie astfel rezultatul acestei lupte, fatale pentru armata polonă: „Multă oaste leșească au perit, unii de osteni, alții de țărani, ce le cuprinsese ca cu o mreajă calea, și alții de copacii cei înținați. Așa pierzînd pușcile, lăsînd steagurile, carele toate le-au adunat Ștefan vodă, iară leșii fugiră cine cum au putut; așa s-au risipit prin pădure, unde puțini au scăpat afară. Și singur craiul cu cei ce rămăseseră, strîngîndu-se, s-a adunat într-un ocol la sat la Cosmin și de acolo,

bulucindu-se, a ieșit la Cernăuți. Iar oastea lui Ștefan vodă cu dînșii de asemenea mergea, bătîndu-se și tăindu-se, ci și acei puținei ce ieșise din codru n-ar fi scăpat, de nu s-ar fi încîlcit ai noștri în carele crăești, de le-au dat vreme de fugit".[13]

Încă înainte de această încăierare, polonii, aflînd despre starea disperată a oștirii lor din Moldova, trimiseseră un corp într-ajutor, care trecu Nistrul tocmai după măcelul din pădure. Ștefan repezi împotrivă-i pe vornicul Boldur, care, trecînd Prutul, se lovi cu leșii în ziua de 29 octombrie și-i bătu de istov lîngă satul *Lențești*, nu departe de Cernăuți.

În aceeași zi regele trecea el însuși Prutul la Cernăuți; dar fu ajuns de oastea moldovenească care-l urmărea de aproape, lovit, și de abia scăpă cu puține trupe în Polonia, cele mai multe ucigîndu-se, spre a-și mîntui viața. Ștefan, „înfierbîntat de război", îl lovește în mai multe rînduri, încît îi ucide încă mulți din întovărășirea lui. „Mazurii, întorcîndu-se să dea război și să apere pre craiu și pre cei scăpați, ... au dat asupra lui Boldur vornicul cel mare că era trimis cu oaste împotriva oastei leșești, ce venia ajutor la crai și mare perire a făcut într-înșii la *Șipinți*, că puțini au scăpat în oastea ce era strînsă pe lîngă crai. Și așa craiul, cu multă nevoie strecurîndu-se, a trecut la Sniatyn și de acolo a slobozit oastea pe acasă cîtă rămăsese, iar el s-a dus la Liov".[14]

Răzbunarea românilor se arătă după obiceiurile barbare ale timpului în tratarea prinșilor, spînzurîndu-i cîte doi de părul lor cel lung și făcîndu-le încă multe alte crude batjocuri. Cantemir mai spune că Ștefan ar fi înjugat pe poloni la plug și ar fi arat cu ei o cîmpie, unde, semănînd ghindă, răsări acea vestită pădure, *Dumbrava Roșie*, care amintea prin numele ei sinistru sîngele polon cu care fusese stropită.[15] Această împrejurare a fost țesută de legendă în jurul personajului iubit al lui Ștefan cel Mare, ca o aureolă sîngeroasă dar măreață a gloriei sale răzbunătoare. Nici măcar așezarea acelei păduri celebre nu este cu putință de hotărît, întrucît mai multe poartă această denumire[16].

„După aceea au dat Ștefan vodă cuvînt a toată țara să se strîngă la Hîrlău, la ziua sfeti Neculae, și s-au adunat cu toții la Hîrlău într-acea zi, făcutu-le-au ospăț tuturor boierilor și tuturor vitejilor săi, și cu daruri scumpe i-a dăruit. Și de aci i-a slobozit cineși pre acasă-și, dîndu-le cuvînt ca toți să dea laudă lui Dumnezeu, pentru că toate puterile sînt de la Dumnezeu cel de sus".[17]

Pe cînd însă Ștefan și țara lui benchetuiau și se veseleau pentru izbînda repurtată, în Polonia se întindeau jalea și restriștea asupra pier-

---

[13] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 138 [ed. C. Giurescu, p. 78 după care am reprodus textul corect]. Lupta s-a dat în ziua de sf. Dimitrie, 1497 (notiță pe un Evangheliar, în *Uricarul*, VIII, p. 23). Altă notiță pe o Evanghelie din 1512, scrisă de grămăticul Dimitrie, confirmă neputința polonilor de a lua Suceava și răzbirea lor, în 26 oct. 1497, la Cosmin (N. Iorga, *Contribuții la istoria bisericii noastre*, în „Analele Acad. rom.", [Mem. Secției istorice], s. II, t. XXXIV, 1911, p. 459 (7). [Vezi descrierea amănunțită a campaniei din 1497 la M. Cromer, *Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum*, ed. 1589, p. 440 și urm.; trad. rom. în RIAF, VIII, 1903, p. 197—207].

[14] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 139 [ed. C. Giurescu, p. 79, cu diferențe].

[15] Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, tradusă de N. Hodoș, București, 1876, I, p. 62; Neculce, *O samă de cuvinte*, în *Letopisețe*, II, p. 200.

[16] Frunzescu, *Dicționar*, s.v. Vezi și *Marele Dicționar geografic al României*. Însuși Neculce cunoaște trei Dumbrăvi Roșii: una la Botoșani, alta la Cotnari și a treia mai în jos de Roman. Asupra celei de la Cotnari vezi un document din 1744 (Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 58).

[17] Ureche, *loc. cit.*, p. 140 [ed. C. Giurescu, p. 82].

derilor suferite. Nobilimea mai ales fusese cumplit zeciuită și mai nu era familie polonă de rang nobiliar care să nu plîngă pe vreun mort din Moldova. Această nenorocire națională își găsi un viu răsunet în istoricii poloni, care cu toții o mărturisesc într-un glas, atribuind-o mai ales perfidului gînd al regelui, pedepsit de Dumnezeu.

Așa Ioachim Cureus începe povestirea acestei întîmplări prin cuvintele: „În anul 1497 a fost războiul cel nenorocit al polonilor cu moldovenii“ și sfîrșește spunînd că „oastea polonă a pățit foarte mari pierderi; floarea călărimii polone s-a tăiat și s-a prins“.[18] Bielski spune că pe „timpul regelui Albert a pierit *șleahta*“ (nobililor), cuvînt ce se vede reprodus din el și de Ureche.[19]

Miechowski, după ce începe și el prin a arăta că expediția din 1497 a întrecut toate calamitățile Poloniei, că turci, moldoveni și alte neamuri loviră și înfrînseră armata polonă și enumeră familiile cele mari polone care pierdură în Moldova pe membrii lor cei mai străluciți, sfîrșește totuși prin cuvintele: „cu toate acestea, după o mergere de mai multe zile prin păduri și locuri nestrăbătute, ei avură noroc a *ieși teferi și victorioși* (!!) din Moldova“.[20] S-ar părea că avem înaintea noastră un cronicar ungur. Pînă în scrierile de mai tîrziu Moldova este numită „mormîntul polonilor“.[21]

Ștefan însă nu se mulțumi cu înfrîngerea oștirilor polone din Moldova; el voia să facă pe poloni să simtă mai adînc urmările răutăcioaselor lor scopuri și pătrunde cu o armată în anul 1498 în regatul lor, dînd tot ce întîlnea jafului și pustierii, arzînd orașele Przemysl [6], Radom, Przeworsk, Lanczut, precum și numeroase castele și pătrunzînd pînă dincolo de Lemberg; ia mai mult de 100 000 de oameni robi și îi așează în Moldova, „din care pricină, zice Ureche, și pînă astăzi trăiește limba rusească în Moldova, mai ales pe unde au descălecat“.[22] Polonii, surprinși fără armată, sînt nevoiți să sufere prădăciunile moldovenilor, pînă cînd regele, văzînd că ei pătrund chiar în inima statului său, se roagă de Ștefan să-i încuviințeze pacea.

Tratatul încheiat cu acel prilej arată pe poloni ca îndatorați către domnul Moldovei. Nu se mai pomenește nici un cuvînt despre vasalitatea Moldovei; domnul ei este numit *prietenul iubit al regelui* și toate condițiile păcii sînt stipulate în favoarea Moldovei. Reproducem acest tratat, încheiat în aprilie 1499, în părțile sale esențiale, căci el îndrumează [deschide] o nouă eră de neatîrnare, de vreo 50 de ani, în relațiile Moldovei cu Polonia, pînă cînd destrăbălarea domniei moldovene o aduce iar, și încă mai adînc, sub fosta ei suzerană.

„Se încheie o pace desăvîrșită între maiestatea noastră și magnificul Ștefan voevodul, din mila lui Dumnezeu domnul țării Moldovei, *prietenul nostru cel sincer iubit* (amicus nobis sincere dilectus). Declarăm prin acest act că nesocotim (dimittimus) toate ofensele, injuriile și daunele pe care ni le-a pricinuit în timpurile din urmă și că-i încuviințăm o trevă și o pace veșnică, astfel ca atît Ștefan voievod cît și fiii și urmașii săi să trăiască și să domnească în pace în țara Moldovei, fără nici un soi de împiedicare din partea noastră.

---

[18] Ioachim Cureus, apud Șincai, *op. cit.*, II, p. 94.

[19] Bielski, apud Picot, *Chronique d'Urechi*, p. 178.

[20] Miechowski, în „Arhiva istorică“, I, 2, p. 43—44.

[21] Martini Zeilleri. *Beschreibung des Königreichs Polen*, Ulm, 1657, p. 57: „Moldau so einer der Polen Grab nennet“. (Biblioteca Academiei, col. Sturdza, Nr. 2129). Compară Gh. von Neydegke către Ioan Turmagen, 18 oct. 1497 (N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 106).

[22] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 141 [ed. C. Giurescu, p. 83].

Mai *făgăduim* lui Ştefan, *prietenul nostru iubit* (urmează un straşnic jurămînt), că după cum mai înainte cu numitul Ştefan, prietenul *nostru cel sincer şi iubit,* am trăit în pace veşnică, neatinsă şi nestrămutată, şi de acum înainte Ştefan voevod să ne stea în ajutor contra oricărui duşman al nostru, *după putinţa lui* (secundum suam possibilitatem).[23] Îi mai *făgăduim* că ne obligăm a considera de prieteni pe prietenii şi de duşmani pe duşmanii săi şi la acelaşi lucru se obligă şi Ştefan voevodul faţă de noi.

Ne mai *obligăm* a nu primi în regatul nostru pe nici un pretendent la tronul Moldovei şi a da adăpost lui Ştefan voevodul la caz de pericol. În un atare caz *noi, regele, trebuie să-i ajutăm cu toate puterile* spre redobîndirea patriei sale. De asemenea îi mai *făgăduim* că, oricînd vom afla vreo uneltire a duşmanilor lui Ştefan contra lui, să i-o facem cunoscută şi la acelaşi lucru se îndatoreşte şi domnul Moldovei faţă cu noi.

Şi iarăşi cînd am voi noi, împreună cu Vladislav, regele Ungariei, a purcede contra împăratului turcesc, ne *vom înţelege mai întîi cu domnul Moldovei* asupra chipului celui mai folositor de a întreprinde expediţia şi atunci Ştefan va pleca în *propria persoană, împreună cu noi* contra sultanului, iar dacă, ceea ce să ferească Domnul, nu ar putea merge singur, atunci fiul său va trebui să meargă împreună cu noi. De asemenea mai *făgăduim* a apăra pe numitul Ştefan contra împăratului turcilor.

De asemenea, voevodul Ştefan, îndată ce va auzi despre trecerea turcilor, va da pe cît va putea mai iute nouă, ambilor regi, ştire despre pasurile turcilor, cărora nu le va da contra noastră nici sfaturi, nici ajutor. (Mai urmează cîteva puncte privitoare la negoţ). Care toate şi fiecare în parte mai sus scrise noi, *Ioan Albert, aceluiaşi Ştefan făgăduim a le păzi cu tărie neatins şi neînfrînat, a le ţinea şi împlini şi a face ca să fie ţinute şi îndeplinite*".

Urmează iscăliturile tuturor marilor demnitari poloni, care adaugă şi ei că: „*toate cele mai de sus, în toate punctele, condiţiile şi articolele făgăduim magnificului domn, voevodul Moldovei, a le ţinea şi urma cu tărie şi statornicie, fără nici o viclenie sau fraudă*".[24]

Acest tratat punea capăt vasalităţii Moldovei faţă cu Polonia, precum pusese acela încheiat de Mircea în 1395 sfîrşit supunerii Munteniei către Ungaria. Prin el regele polon se leagă către Ştefan, care primeşte făgăduinţi aproape în toate punctele, îndatorindu-se numai în unele la îndeplinirea aceloraşi condiţii. Întregul ton al tratatului este acela al unei favori dobîndite de un învins de la un învingător; nicăieri nu se face nici măcar o abatere de gînd la raporturile de subordonare ale Moldovei. La sfîrşit, regele făgăduieşte lui Ştefan a respecta în întregimea lor toate punctele stipulate şi marii demnitari întăresc cu făgăduinţa lor pe acea a regelui.

Ştefan cel Mare zdrobise mai mult decît armatele polonilor; el

---

[23] Amintim aceeaşi condiţie din ajutorul făgăduit de Matei Corvin lui Ştefan înaintea bătăliei de la Valea Albă. Cîtă schimbare între vasal şi suzerani, mai ales cînd vedem că, pe cînd Ştefan se obligă „secundum posibilitatem", regele polon se îndatoreşte a-l ajuta cu toate puterile sale.

[24] Dogiel, *Codex diplomaticus regni Poloniae,* I, p. 163. Alcătuirea fusese precedată de un tratat între regii Ungariei şi ai Poloniei (1498), în care se spunea că, „cu toată lovitura primită de la Ştefan, polonii chezăşuiau acestuia liniştita stăpînire a Moldovei" (Hurmuzaki, *Doc.*, II/2, p. 406 şi 411). Textul din Dogiel reproduce exemplarul tratatului dat din partea lui Albrecht; acel din partea lui Ştefan, conţinînd îndatoririle lui, se află la Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare,* II, p. 415.

plecase la pămînt neînduplecata lor mîndrie, îi silise să se închine înaintea lui şi astfel acuma, la bătrîneţe, cînd era cu un picior în groapă, avu nespusa mulţumire de a vedea rugători şi sfiicioşi înaintea lui pe acei în faţa cărora el altă dată îngenunchease.

Fără îndoială că acest tratat înseamnă culmea mersului triumfal al lui Ştefan cel Mare şi că produse în inima lui cea mai adîncă mişcare. Mare fusese şi bucuria pentru răpunerea turcilor; acolo însă era numai un singur simţămînt în joc, duşmănia războinică. Aici aceasta se ascuţea şi sporea prin dorinţa de răzbunare pentru umilinţele suferite, pentru necredinţele şi amărăciunile cu care polonii îl adăpaseră. În acea zi memorabilă, Ştefan putu răsufla din adînc şi somnul ce odihni bătrînele sale mădulare fu cel mai dulce pe care eroul îl gustase vreodată.

Încercarea [de constituire a] Ligii răsăritene. — Ştefan cel Mare fusese sustras prin acest atac al polonilor de la marea preocupare a vieţii sale, lupta sa cu păgînii. Văzînd el că cu domniile Apusului nu pot ajunge la nici un rezultat în privirea combaterii otomanilor, se gîndi să înjghebe o legătură între acele ale Răsăritului, pe care el le socotea mai de aproape interesate a respinge copleşirea turcească. Aici el însă întîmpină alte greutăţi, anume rivalităţile ce dezbinau pe domnii deosebitelor state răsăritene şi care îi împiedicau de a se uni într-un gînd şi o faptă comună împotriva primejdiei ce-i ameninţa pe toţi, dar pe care numai păţitul şi prevăzătorul Ştefan o vedea. Aceste state erau: regatul Poloniei, ducatele Litvaniei şi al Moscovei şi hanatul tătarilor din Crimeea.

Între ducele Moscovei, Ivan al III-lea, şi ginerele său Alexandru, ducele Litvaniei, frate cu Albert, regele Poloniei, era o mare duşmănie, din pricină că Alexandru silise pe soţia lui, fiica ţarului, contra dispoziţiilor anume ale tratatului încheiat la facerea căsătoriei, a îmbrăţişa religia catolică. Hanul Crimeei, Mengli Gherai, era în rele relaţii cu Polonia şi Litvania din pricina prădăciunilor tătarilor în hotarele acelor ţări, prădăciuni răzbunate adeseori de poloni în chip crunt şi sîngeros.

Ştefan cel Mare ia asupră-şi greaua lucrare de a împăca aceste rivalităţi, spre a putea uni într-o luptă comună împotriva păgînilor puterile Răsăritului, ale căror întrolocare într-un singur corp ar fi putut răzbi pe puternicii turci. În 1494 Ştefan cel Mare trimite o ambasadă la cuscrul său, Ivan Vasilievici al Moscovei [7], prin care-l îmbie a se împăca cu ginerele său Alexandru al Litvaniei, spunîndu-i între altele că „toţi regii şi domnii creştini şi toate ţările italiene de la Apus se unesc şi se pregătesc a sta contra păgînului. Ar fi bine ca şi tu, în loc de a te certa cu creştinii, să te ridici cu ei asupra păgînătăţii". Ştefan spunea ceva neadevărat, afirmînd că principii Apusului ar fi hotărîţi a se scula în contra turcilor; dar ce nu ar fi făcut el pentru izbînda marelui său gînd!

Tot atunci, stăruind pe lîngă ducele Litvaniei, izbuteşte a aduce o împăcare între socru şi ginere şi Ivan al III-lea trimite mai mulţi soli la curtea ginerelui său, care să sărute crucea în semn de înfrăţire. Solii lui Ştefan, care erau de faţă, aduc domnului lor vestea îmbucurătoare despre înlăturarea uneia din piedicile ce se opuneau la obşteasca alianţă a Răsăritului european în contra necredincioşilor, plănuită de domnul Moldovei.[25]

[25] Reprodus după *Akta zapadnoi Rosii* de Hasdeu, în „Arhiva istorică", I, 1, p. 81. Codrescu reproduce în *Uricarul*, III, p. 70—80 mai multe acte după *Acta magni ducatus Litvaniae*, care conţin întocmai aceleaşi arătări ca şi acelea din arhivele Moscovei, reproduse de Ulianicki. Actul, nedatat, nu poate fi din 1498, ci numai din 1492.

Ștefan însă trebuia să obțină același rezultat împăciuitor între hanul tătăresc și ducatul Litvaniei. El trimisese o solie în Crimeea încă din 1492, care se întîlni acolo cu acea a lui Ivan al III-lea, spre a încerca tărîmul și a vedea întîi care erau plecările hanului tătărăsc către el. Hanul se arătă foarte bine dispus și prietenos către Ștefan cel Mare, dînd solilor săi răspuns că prietenii și neprietenii lui Ștefan cel Mare sînt și prietenii și neprietenii lui și însărcinînd pe soli să sărute din partea lui pe Ștefan cel Mare.[26]

Pe cînd însă Ștefan umbla să împace pe potentații Răsăritului, spre a-i împinge în contra atotputerniciei musulmane, nu știm din ce pricină se strică tocmai relațiile dintre dînsul și ducele Litvaniei, pe care abia izbutise a-l împăca cu țarul Moscovei. În 1495 întîlnim mai multe solii ale lui Alexandru la Ivan al III-lea, care se tînguiesc despre silniciile ce avuseră să le sufere Litvania de la Ștefan al Moldovei, mai ales despre arderea orașului Braclav. Ivan Vasilievici răspunde la această înștiințare că el ar fi prietenul lui Ștefan încă de pe timpul tatălui lui Alexandru, Cazimir, pe cînd el abia s-ar fi împăcat și că înainte de a lua în băgare de seamă tînguirea lui va trimite o solie în Moldova spre a cunoaște cum stau lucrurile.[27]

Venea acuma rîndul lui Ivan de a face pe mijlocitorul împăciuirii între Alexandru al Litvaniei și Ștefan al Moldovei și Ivan mai voiește ca, deodată cu această împăcare, să mai aducă la ființă și aceea a hanului Crimeii cu ginerele său. Alexandru însă îi răspunde cu amărăciune pentru ce ar stărui în favoarea neprietenilor săi; că după tratatul de împăcare și alianță, încheiat nu de mult, ar trebui ca Ivan să privească de prieteni și neprieteni pe acei ce-i erau și lui prieteni și dușmani; că mai bine ar face să stăruiască ca atît hanul cît și Ștefan să-l despăgubească pentru daunele suferite și atunci va putea vorbi cu ei de împăcare și cîte altele pe același ton.[28]

Cum s-ar fi împăcat ducele Litvaniei cu Ștefan cel Mare, cînd tocmai atunci fratele său, regele Poloniei, se pregătea, în înțelegere cu el, a răsturna pe domnul Moldovei? De aceea vedem că Alexandru reînnoiește încă în anul chiar al atacului lui Albert asupra Moldovei, 1497, tînguirile sale despre arderea Braclavului.[29] Alexandru ia chiar parte lucrătoare la copleșirea Moldovei de oștirile leșești, ținînd însă această împărtășire a lui la atacul hoțesc făcut de regele Poloniei contra Moldovei ascunsă de socrul său, pentru care acesta, cînd află, îl mustră cu asprime.[30]

Polonii și litvanii, bătuți de Ștefan în Moldova, trimit atunci ei la Mengli Gherai, propunîndu-i împăcarea, cu condiția ca să le dea ajutor împotriva lui Ștefan, care — pentru a răzbuna călcarea țării sale — intrase în Polonia și făcea prin pustiirile sale pe poloni să plătească scump nedreapta lor pornire asupra Moldovei. Mengli Gherai însă refuză cererile polone. Se vede din această împrejurare că Ștefan avea de prieteni în lumea răsăriteană numai pe hanul tătăresc și pe țarul Moscovei, dar că acești prieteni îi erau mai de trebuință spre a zădărnici planul creștinilor în contra lui, decît spre a-i arunca asupra păgînilor.

[26] Document din 1492 (Ulianicki, *op. cit.*, p. 122).
[27] Document din 1495 (*ibidem*, p. 126).
[28] Document din 1496 (*ibidem*, p. 126—27).
[29] Document din 1497 (*ibidem*, p. 132).
[30] Document din 1498 (*ibidem*, p. 148—149).

Ștefan, îngrijorat totuși de stăruințele polonilor la muscali și tătari, trimite și el la principii lor ambasade mărețe, între altele la țarul Moscovei una compusă din 40 de boieri.[31]

În 1499, după încheierea păcii între Ștefan și poloni, prin vestitul tratat prin care Polonia părea a fi căzut ea în vasalitatea Moldovei, se împacă și Alexandru al Litvaniei cu el și toți principii ce dușmăniseră pînă atunci pe domnul Moldovei. Albert al Poloniei, Vladislav al Ungariei și Alexandru al Litvaniei se obligau a apăra pămîntul lui Ștefan de dușmanii creștinătății.

Deși o asemenea împăcare și asemenea făgăduințe din partea celor bătuți către învingător numai sincere nu puteau fi, totuși Ștefan, în dorința-i arzătoare de a vedea odată Europa răsăriteană dîndu-și mîna contra păgînului, crede că, de astă dată cel puțin, va putea aduce visul său la îndeplinire și trimite o solie la toate curțile răsăritene, îmbiindu-le la lupta comună în contra păgînului și la apărarea Moldovei, care apărare ar fi în interesul lor, *întrucît Moldova ar fi poarta prin care turcii ar putea pătrunde către toate țările Răsăritului*, fiind singura cale prin care turcii ar putea ajunge la ele.[32]

Alexandru al Litvaniei, în loc însă de a răspunde la această îndemnare, îi trimite o solie în care îi cere ca, în puterea tratatului de pace și prietenie intervenit între Moldova și Litvania, în care, după formula acelor timpuri, toți prietenii și dușmanii unei țări trebuiau să fie și prietenii și dușmanii aliatului ei, să-i dea ajutor în contra socrului său, ducele Moscovei, cu care relațiile iar se stricaseră. Trimisul Litvei, anume Boguș diacul, cu prilejul venirii sale în Moldova, răscumpără aici de la un evreu o doamnă litvană, pe care acel evreu o liberase din prinsoare de la tătari; dar neavînd bani cu ce plăti evreului prețul răscumpărării, un boier moldovean, anume Teodor, starostele Hotinului, se puse drept chezaș pentru suma de 120 de galbeni, prețul răscumpărării.[33]

Ștefan, neputînd împăca pe ducele Litvaniei cu cuscrul său, ia partea acestuia, fapt prin care se indușmănește cu litvanii și deci cu polonii. Tot atunci și Mengli Gherai declară lui Ștefan că nu se poate împăca nici într-un chip cu Alexandru. Toate țările Răsăritului cădeau deci iarăși una asupra celeilalte cu dușmănie. Iată care era adevărata stare a simțămintelor lor una față de celelalte și nu acele măiestrite ale căror rostiri, după multă stăruință, Ștefan dobîndise a fi înșirate pe hîrtie. Era tot atît de puțin cu putință o alianță a Răsăritului ca și una a Apusului în contra otomanilor și Ștefan desmierdase în zadar acest gînd iubit atîta timp în sufletul său și se ostenise atît de mult spre a lui îndeplinire.

Îndușmănindu-se din nou cu polonii, Ștefan adună armata lui și se pregătește de luptă, lucrînd cu înțelepciune, căci curînd după aceea leșii intră în țară și ajung pînă la Botoșani, unde Ștefan îi întîmpină și îi bate.[34]

În curînd însă vălmășagul Răsăritului trebuia să ajungă la culme prin îndușmănirea lui Ștefan cel Mare însuși cu cuscrul său, Ivan al

---

[31] Document din 1498 (*ibidem*, p. 177).

[32] Document din 1499 (*ibidem*, p. 177—178).

[33] Document din 1499 (*ibidem*, p. 182). Compară *Uricarul*, III, p. 78. Intîlnim deci un evreu în Moldova încă de pe timpul lui Ștefan cel Mare [Vezi și I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 452].

[34] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 141. Compară raportul lui Octavian Gucci, ambasador venețian în Cracovia, în Esarcu, *Documente*, partea a II-a, Extracte din colecția lui Marino Sanudo, doc. II, p. 83, Cracovia, 27 iulie, 1500.

III-lea al Moscovei, care, pentru a favoriza pe fiul născut dintr-o nouă căsătorie încheiată la bătrînețe, dizgrațiase și aruncase în închisoare pe fiica lui Ștefan cel Mare, Elena, fosta lui noră, al cărei bărbat, fiul lui Ivan, se întîmplase să moară, vroind astfel să îndepărteze de la moștenirea tronului rusesc pe nepotul său Dumitru, fiul Elenei. Înțelegem cît de jignit a trebuit să fie Ștefan printr-o astfel de tratare a fiicei și a nepotului său.

El trimite în 1502 o solie la hanul tătăresc, spre a afla de la el dacă mai erau în viață Elena și cu fiul ei; solul lui Ivan, care din întîmplare tocmai se afla la curtea hanului, îi dă răspuns că „cu ajutorul lui Dumnezeu, ei s-ar afla încă bine“[35].

Ștefan însă, încurcat în război cu polonii, nu poate întreprinde nici un act de dușmănie contra cuscrului său și se mulțumește deocamdată de a-i face un neajuns; anume țarul Moscovei, trimițînd în Italia după meșteri pe doi soli ai săi, Dimitrie Larev și Mitrofan Karacearov, aceștia, la întoarcerea lor, neîndrăznind să apuce calea prin Litvania pentru dușmăniile izbucnite, trec prin Moldova, unde Ștefan pune la închisoare pe solii țarului și întrebuințează el pe meșteri în trebile sale.

Țarul Moscovei cere intervenirea hanului Crimeei și a lui Mohamed Sihzada, sultanul de Caffa, fiul lui Baiazid al II-lea, sultanul turcilor, ca ei „să poruncească“ lui Ștefan a elibera pe trimișii și meșterii săi; în cazul însă cînd Ștefan nu ar asculta de ordinul sultanului de Caffa, acesta din urmă să mijlocească la tatăl său, împăratul otomanilor, intervenirea în favoarea țarului.[36] Nu știm ce rezultat au avut stăruințele lui Vasilievici pe lîngă sultanii mahomedani. Atîta este pozitiv că Ștefan cel Mare nu eliberează pe oamenii țarului pînă la moartea lui, care se întîmplă doi ani după aceea, sub domnia lui Bogdan, cînd solii și meșterii țarului Ivan scapă din prinsoare.

Ștefan, în loc de a aduce la cale plănuita lui alianță între principii de Răsărit contra turcilor, punîndu-se el însuși în dușmănie cu ei, precum am văzut, întîi cu polonii și ducatul Litvaniei, la sfîrșit chiar cu cuscrul său, țarul Moscovei, se apropie iarăși de unguri care-l cuprind în tratatul de pace pe care Vladislav, regele Ungariei, îl încheie cu turcii în 1503. Regele ungurilor încercase în zadar a împăca pe Ștefan cu polonii, cu atîta mai mult cu cît, murind fratele lui Vladislav, Albert, în 1501, regele Ungariei nu mai avea asupra urmașului aceluia, Alexandru, nici o influență.

Ștefan cel Mare, care era în bune relații cu hanul Crimeii, provoacă pe tătari a prăda Polonia și el însuși intră cu o armată în Pocuția, vroind să răpească acel ținut de la poloni, care ținut, după cum el însuși zicea adeseori, fusese luat fără drept de la Moldova.[37] Deși Ștefan adusese toată Pocuția în stăpînirea lui, propășirea bolii de care suferea, o podagră învechită, unită cu niște răni la picioare, îl face să părăsească țara aceasta, pe care polonii o iau iarăși în stăpînire în anul 1503.

Întors în țară, Ștefan se coborî de pe tron în patul de durere, de unde era să treacă în curînd la veșnica odihnă. Suferința puse capăt carierei sale militare; domnul însă și omul rămaseră întregi pînă în cele de pe urmă momente. Pentru a înțelege toată mărimea lui ca

---

[35] Document din 1502 (Ulianicki, *op. cit.*, p. 288).

[36] *Uricarul*, III, p. 91—93.

[37] Cromer, *op. cit.*, p. 441: „Pocuce ut ipse dictitabat de sua dillone injuste fuisse distractam, recepit“. Compară Bielski, *op. cit.*, p. 446. Asupra chestiei Pocuției vezi răspunsurile lui Ștefan la solia lui Firley la Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 472 și urm.

domn, trebuie să adunăm și puținele trăsături păstrate de timpuri asupra vieții sale private, spre a avea astfel o deplină imagine a figurii marelui domnitor moldovean din veacul al XV-lea.

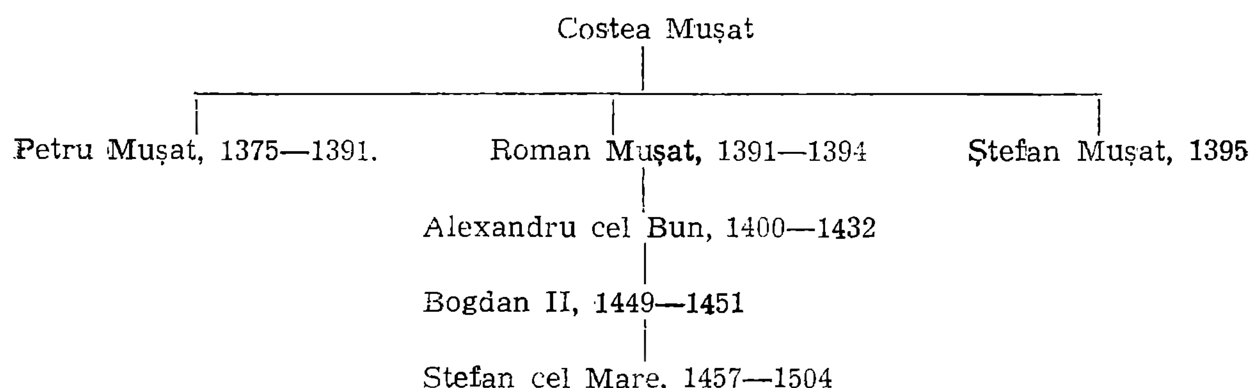
Par. 2. Viața privată a lui Ștefan

Ștefan cel Mare este odrasla cea mai însemnată a familiei Mușăteștilor și, în cazul cînd această familie ar fi o ramură a celei Băsărăbești, cel mai mare din acest neam, bogat în naturi energice, spirite puternice și caractere mărețe. Genealogia lui a fost stabilită prin cercetările de mai înainte și aici amintim numai că străbunul din care se trage este acel Costea Mușat, venit din Muntenia cu cei trei fii ai săi, Petru, Roman și Ștefan, care se urcă unul după altul pe tronul Moldovei.[38]
Ca de obicei asupra domnilor noștri, așa nu se știe nimic nici asupra lui Ștefan în privința datei nașterii, nici asupra împrejurărilor vieții sale înainte de domnie. Presupunînd însă că ar fi avut vîrsta de 25 de ani cînd s-a urcat pe scaun la 1457, la moartea lui, în 1504, el trebuie să fi trecut de vîrsta de 70 de ani, o viață îndestul de lungă, dacă considerăm încordarea neîncetată a puterilor sale, atît fizice cît și intelectuale, în decursul de aproape jumătate de secol al domniei sale.

Tatăl lui Ștefan era Bogdan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun [8], iar mama lui poartă numele curios de Oltea[39], ceea ce a dat loc la presupunerea cu totul neprobată că ar fi din Oltenia (luată ca soție de Bogdan cînd se refugiase în Muntenia) [9]. Ștefan pomenește însă în hrisovul lui din 1466 pe mama lui Maria[40], ceea ce s-ar putea explica prin numele ei de călugăriță.

---

[38] Iată tabela genealogică a marelui Ștefan:

Compară mai sus, cap. *Moldova pînă la Ștefan cel Mare*. Conform cu această coborîre din Mușătești, găsim un document slavon din anul 1492, numind pe voevodul Moldovei Ștefan cel Mare cu numele de Ștefan Mușat: „posol Stefanov volosskago voevoda Mușat". (Vezi Ulianicki, *op. cit.*, p. 121).

[39] Pomelnicul de la Bistrița, publicat de Melchisedek, în „Analele Acad. rom.", VII, p. 192. Inscripția de la mănăstirea Probota descoperită de C. Moisil („Conv. lit.", XXXVIII, 1904, p. 749); „Acesta este mormîntul roabei lui Dumnezeu Oltea, mama lui Io Ștefan, în anul 6900 (1492)". Moartă la 1466, corpul ei a fost strămutat în 1492 în mormîntul de la Probota. [Vezi Al. Lapedatu, *Un nou epitaf și o nouă inscripție la Probota* (BCMI, 1908, p. 166—167)].

Numele de Oltea se întîlnește însă și la alte femei din acel timp. Așa, într-un document din 1489, găsim Maria și Oltea, fiilor (adică fetelor) lui Petru Burdea (Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, I, 1, p. 29).

[40] „Arhiva istorică", I, 1, p. 115: „răposatei mamei noastre Maria" [vezi și DRH, A, II, p. 197].

Ștefan se căsători, după cum se obișnuește la capete încoronate, îndată după urcarea lui pe tron, spre a lăsa odrasle scaunului țării. Numele însă a întîiei lui soții nu a fost păstrat de cronicari care-i dau ca primă tovarășă de viață pe *Evdochia de la Kiev* [10]. El se însurase cu această prințesă în al 7-lea an al domniei sale, la 5 iulie 1463, și ea era sora lui Simion Olelkovici, principele Kievului, vasalul regelui Poloniei, care domnește între 1455—1471. Existența ei este adeverită și de un hrisov din 9 iulie 1466, în care Ștefan spune: „pentru sufletul sfînt răposatei mumei noastre *Maria* și pentru sănătatea doamnei mele Ovdotia (Evdochia), și pentru sănătatea prea iubiților coconi ai domniei mele, *Alexandru* și *Olena*".[41]

Acest fiu al lui Ștefan, Alexandru, nu poate fi însă copilul Evdochiei, pentru că în inscripția de la Războieni, domnul spune între altele: „Și noi, Ștefan Voevod, și fiul nostru, *Alexandru,* ieșit-am înaintea lor aici și am făcut cu dînșii mare război, în al 20-lea an curgător al domniei" (26 iulie 1476). Dacă Ștefan luase în căsătorie pe Evdochia în 1463 sau, după Cronica Putneană, în 1464, atunci în 1476 Alexandru, dacă ar fi copilul Evdochiei, ar fi avut numai 12 sau chiar 11 ani, în care caz nu înțelegem cum ar fi putut el ieși împreună cu tatăl său în contra turcilor.

Chiar dacă am admite că Alexandru, deși copil, să fi însoțit pe tatăl său în bătălie, o altă împrejurare dovedește într-un chip învederat că Alexandru nu putea fi așa de tînăr pe timpul bătăliei de la Războieni și că deci nu era fiul Evdochiei; anume o inscripție de la Rădăuți pomenește de un copil al acestui Alexandru, copil mort și îngropat în acea mănăstire în anul 1480.[42] Dacă Alexandru ar fi fost fiul Evdochiei, ar fi trebuit să fi fost însurat și să fi avut un copil în al 14-lea sau al 15-lea an al vîrstei sale! Alexandru era deci învederat fiul unei alte femei a lui Ștefan, care nici nu este de admis că să fi stat șapte ani neînsurat pe tronul Moldovei. Pomelnicul de la Bistrița ne și spune, potrivit cu aceste împrejurări, că Alexandru era fiul *Marușcăi*.[43]

Deși Marușca este citată în pomelnic la sfîrșit, după cele două Marii, nu înseamnă că ea a fost ultima soție a lui Ștefan, întrucît dacă am admite aceasta atunci nu am înțelege cum această Marușcă ar putea fi, după pomelnicul de la Bistrița, mama lui Alexandru, pomenit documentar în 1466, pe cînd Ștefan trăia încă cu Evdochia.

Trebuie deci să admitem că Ștefan a avut înainte de Evdochia o altă soție, Marușca, mama lui Alexandru, care trebuia să fi fost cel puțin de 17—18 ani la bătălia de la Războieni și apoi de 21 cînd îi moare fiul său Bogdan. Cînd va fi murit Marușca nu se știe; însă Evdochia a răposat în 25 noiembrie 1467, după cum arată Ureche și cronica putneană.

---

[41] „Arhiva istorică", I/1, p. 115. Compară Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 118. *Cronica putneană* pune anul 6972 = 1464 (de fapt, 6971 = 1463; vezi *Cronicile slavoromâne*, p. 49 și 61). Vezi și Picot, *Chronique d'Urechi*, p. 96.

[42] Iată textul inscripției, tradus din slavonește: „Evseviosul și de Hristos iubitorul, Ioan Ștefan voevod, domnitorul țării Moldovei, fiul lui Bogdan voevod, au înfrumusețat acest mormînt nepotului său Bogdan voevod, fiul lui Alexandru voevod, în anul 6988 (1480) ian. 30". (Melchisedek, în „Conv. lit.", XVI, p. 372). [Vezi și textul publicat în *Repertoriul monumentelor lui Ștefan cel Mare,* p. 253].

[43] Melchisedek, în „Revista" lui Tocilescu: „gospodja ego Evdochia, Maria i drugan Maria, i Marușca, mati Alexandroi" (doamnele lui Evdochia, Maria și altă Marie și Marușca, muma lui Alexandru). Hasdeu, în „Columna lui Traian", 1864, nr. 80, susține fără temei că Alexandru era fiul Evdochiei. [Hasdeu avea dreptate; vezi Ștefan Gorovei, *Mușatinii,* planșa I și DRH, A, II, p. 197].

În 1472 septembrie 24, Ștefan se căsătorește a treia ⟨doua⟩ oară cu *Maria lui Mangop* [11], (fiica lui Olubei, fiul lui Alexis din Trapezunt), „unde era o domnie creștină sub hanul de Crîm“, cum spune cronica putneană. Maria era de viță înaltă, din neamul Comnenilor, căci o ramură a acestei familii se retrăsese în acea peninsulă după căderea Trapezuntului sub domnia turcilor.[44] Această unire nu pare a fi fost fericită, căci o rivală mîndră și frumoasă veni să dispute în curînd Mariei inima și tronul lui Ștefan.

Înaintea anului căsătoriei sale cu Maria de Mangop, Ștefan cel Mare luase ca prinse, în războiul purtat contra lui Radu cel Frumos, pe soția acestuia, Maria, și pe fiica lui, pe care cronicarii o numesc Voichița, iar inscripțiile tot Maria[45], pe care le duse la Suceava. Maria era în 1471 copilă. După căsătoria lui Ștefan cu Maria din Mangop în 1472, fiica lui Radu crescînd și dezvoltîndu-se în frumusețe, farmecul ei prinse în laț simțirile lui Ștefan care începu a o rîvni.

Probabil că după timpurile de atunci și fiind încă și prinsă, o luă de concubină și, alipindu-se tot mai mult de ea, se desfăcu de legiuita sa soție. Nici un document nu ne-a păstrat știri asupra luptei interesante între o soție delăsată și o fericită rivală. Fiind dat caracterul energic al lui Ștefan, înaintea voinței căruia toate piedicile trebuiau să se plece, credem că Maria din Mangop mai mult a plîns decît a luptat. Ștefan cu toate acestea, nu voia să lepede pe Maria din Mangop, spre a se însoți cu iubita inimii lui, căci, curînd după ce Ștefan aduce pe fata lui Radu vodă în Suceava, se întîmplă că moare socrul său, principele Mangopului, și Ștefan devine moștenitor, prin femeia lui, a stăpînirii aceluia din Crimeea, alăturea cu fratele soției sale, Alexandru. Ștefan înțelese să pună interesul domniei mai presus decît plecarea inimii lui și urmă înainte a trăi cu femeia de care simțirile lui se înstrăinaseră cu totul.

În 1475 însă, după luna lui iulie, în care Caffa, fiind luată de turci, Mangopul intră în stăpînirea lor, Ștefan cel Mare, nemaiavînd nici interes a păstra ca soție pe moștenitoarea acelei domnii pierdute, se desparte de odrasla Comnenilor și duce la altar pe cealaltă Marie sau Voichița, fata lui Radu vodă.[46] Cea lepădată mai duce o existență amărîtă timp de doi ani și moare în floarea vîrstei, în 1477 decembrie 19, după însoțirea lui Ștefan cu Maria lui Radu, dovadă învederată că aceasta din urmă fusese părăsită.

Pe mormîntul ei în mînăstirea Putna se află pusă această inscripție: „În anul 6985 (1477) luna decembrie 19, răposat-a evsevioasa roaba lui Dumnezeu, Maria, doamna evsevioasului Ioan Ștefan voevod“. Pe acoperămîntul de stofă cusută cu fir al mormîntului se vede portretul ei, care o înfățișează moartă, îmbrăcată în haine de doamnă, cu coroană imperială bizantină pe cap [12]. La două colțuri ale acoperămîntului se

---

[44] Vezi izvoarele citate în E. Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 112.

[45] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 125: „Radu vodă, lăsînd și pre doamna sa, Maria, și pre fiica sa, Voichița, au fugit la turci“. Inscripția de la Putna („Conv. lit.“, XVI, p. 425) pune „Maria, fiica lui Radu Vodă“; Drugaa Maria din pomelnicul de la Bistrița.

[46] Vezi Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 129, care pune căsătoria lui Ștefan cu fiica lui Radu [cel Frumos] între lupta de la Racova și cea de la Războieni. Asupra relațiilor lui Ștefan cu Mangopul, vezi mai sus p. 294. Argumentul lui Iorga (*Istoria literaturii române în sec. XVIII*, II, excurs asupra *Cronicilor vechi moldovenești*, p. 567) că Ștefan nu putuse lua în căsătorie pe Maria lui Radu în 1475 deoarece pe atunci trăia încă soția lui Maria din Mangop, uită că pe atunci era despărțenie. Maria din Mangop trăia în adevăr în 1475; ea moare în 1477, dar ca soție delăsată de Ștefan [N. Iorga avea dreptate; Ștefan cel Mare s-a căsătorit cu Maria Voichița după moartea Mariei de Mangop; vezi SMIM, VIII, 1975, p. 192 și *Cronicile slavo-române*, p. 34].

vede cusută pajura cu două capete, marca [stema] imperiului bizantin, iar la celelalte capete este o monogramă greacă, semnul familiei imperiale bizantine din care se trăgea.[47]

Maria, fiica lui Radu, a fost cea de pe urmă soție a lui Ștefan cel Mare. Ea a trăit încă 7 ani după moartea soțului ei și a răposat în 1511, înmormîntîndu-se în mînăstirea Putna.[48]

Dintre numeroasele concubine ale lui Ștefan, amintim pe singura al cărei nume a fost păstrat de istorie, Maria Rareș din Hîrlău, mama celebrului său fiu natural Petru Rareș.

Dintre copiii lui Ștefan cel Mare sînt cunoscuți următorii:

Alexandru [13], cel mai mare, născut din întîia lui soție Marușca, vîrstnic sau aproape de vîrstnicie la bătălia de la Valea Albă, unde el luă parte alăturea de Ștefan. Se însoară curînd după aceea și are un fiu, Bogdan, ce moare în pruncie în 1480. Alexandru însuși moare și el înainte de tatăl său, în 28 iulie 1496.[49]

Al doilea fiu al lui Ștefan este *Bogdan*, fiul Evdochiei (altul decît urmașul lui Ștefan, pe care-l vom vedea că este fiul Mariei lui Radu), deoarece este amintit în 1467, adică în anul în care tocmai Evdochia moare. Acest Bogdan fusese născut după 1466 iulie 9, data documentului citat mai sus, care pomenește ca fii ai lui Ștefan numai pe Alexandru și pe Elena. El era deci un prunc de ceva peste un an la redactarea documentului care îi amintește.[50] El moare copil de 13 ani în 1479.[51]

Al treilea fiu al lui Ștefan este unul *Petru*, făcut tot cu Evdochia din Kiev, întrucît el este amintit în 1472 august 29, înainte ca Ștefan cel Mare să fi luat de soție pe Maria din Mangop, ceea ce se întîmplă în același an, la 24 septembrie.[52] Petru moare și el puțin timp după Bogdan, în același an 1479, și ambii frați par a fi fost îngropați în același mormînt, deoarece îi găsim cuprinși în una și aceeași inscripție: „Aici sînt mormintele robilor lui Dumnezeu Bogdan și Petru, fiii lui Ioan Ștefan voevod, domnul Moldovei. A murit Bogdan în 26 iulie 6987, Petru în 1 octombrie 6988“, adică în același an de la Hristos 1479, dacă considerăm anul vechi ca începînd de la 1 septembrie.[53]

---

[47] Vezi inscripția de pe piatră și cea de pe acoperămînt, precum și descrierea acestuia, în Melchisedek, *Inscripția de la [mănăstirea] Războieni*, în „Conv. lit.“, XVI, [1882—1883], p. 425.

[48] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 151. Piatra mormîntală care se află la mănăstirea Putna (Melchisedek, *O vizită la cîteva mănăstiri și biserici [antice] din Bucovina*, în „Revista“ lui Tocilescu, I, [1883], p. 256), nu poartă pe ea nici o dată, fiind săpată încă din timpul vieții Mariei și nefiind adaosă după moartea ei.

[49] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 135. Alexandru este amintit în următoarele documente: 1466 („Arhiva istorică“, I, 1, p. 114); 1467 (Wickenhauser, *Moldoviza*, p. 67); 1472 („Arhiva istorică“, I, 1, p. 124); 1473 (Wickenhauser, *op. cit.*, p. 69); 1479 (*Uricarul*, II, p. 249); 1487 (Melchisedek, *Chronica Romanului*, I, p. 136, 147); 1495 (idem, *Chronica Hușului*, p. 15) [Vezi și DRH, A, II, p. 169 și urm., de unde rezultă că Alexandru e citat ca martor începînd din 1464].

[50] În afară de acest document din 1467 oct. 9 (Wickenhauser, *op. cit.*, p. 68), acest Bogdan mai este amintit în alte două, unul din 1473 (*ibidem*, p. 69) și altul din 1476 („Columna lui Traian“, 1876, p. 559) [Vezi și DRH, A, II, p. 286—332, de unde rezultă că Bogdan este citat ca martor între 1473 și 1479. După opinia lui Ștefan Gorovei, *Mușatinii*, planșa I, Bogdan era fiul Mariei de Mangop].

[51] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 132 [ed. C. Giurescu, p. 86].

[52] Petru se află amintit în următoarele documente: 1472 („Arhiva istorică“, I, 1, p. 124); 1473 (Wickenhauser, *op. cit.*, p. 69); 1476 („Columna lui Traian“, 1876, p. 559); 1479 aprilie 29 (*Uricarul*, II, p. 249). [Petru sau Pătrașcu figurează ca membru al sfatului domnesc în anii 1471—1480; DRH, A, II, p. 261—350].

[53] Vezi inscripția în „Arhiva românească“ a lui M. Kogălniceanu, II, p. 306. [Vezi textul corect în *Repertoriul monumentelor lui Ștefan cel Mare*, p. 254. Petru a murit în 1480, nu în 1479]. Asupra chestiunii controversate a începerii anului vechi, vezi adaosul de la sfîrșitul acestui volum.

Al patrulea fiu al lui Ștefan este al doilea *Bogdan*, născut din căsătoria cu doamna Maria, fiica Radului vodă, cam pe la anul 1477. Împrejurarea că doi fii ai lui Ștefan, ambii în viață în același timp pînă la 1479, cînd moare Bogdan, fiul Evdochiei, poartă același nume de Bogdan, nu trebuie să ne pară stranie, întrucît în timpurile vechi se obișnuia adeseori a se numi mai mulți copii cu același nume favorit, și chiar astăzi încă se întîlnește acel obicei. Apoi ei se deosebeau întrucîtva la nume, prin aceea că cel dintîi purta numele de *Bogdan*, curat, pe cînd fiului Mariei lui Radu i s-a zis *Bogdan-Vlad*. Acest Bogdan fu singurul din fiii legiuiți ai lui Ștefan care supraviețui tatălui său. Pe la 1502, el era un tînăr de aproape 25 de ani, după cum ne spune o relație venețiană.[54]

Afară de acești patru fii legiuiți, din care numai Bogdan a supraviețuit tatălui său, mai rămase după moartea lui Ștefan și un fiu natural, *Petru Rareș*, care moșteni încă mai curat decît cel legiuit caracterul războinic, întreprinzător și îndrăzneț al tatălui său. Muma acestui Petru era soția unui negutător de pește din Hîrlău, numit Rareș. De aceea vedem că Ștefan pune să zidească în acel oraș curți domnești, ale căror ruine se mai cunosc și astăzi, precum și o biserică ce se află încă în picioare [14]. El se oprea adeseori în acest oraș lîngă frumoasa lui pescăriță, spre a mai uita de ostenelile războiului.[55]

Dintre fetele lui Ștefan vodă s-a păstrat amintirea numai a două: *Elena* și *Maria* [15]. Elena este acea pomenită împreună cu Alexandru în documentul din 1466, fiica Evdochiei de la Kiev; cealaltă, Maria, care nu se știe cu cine a fost măritată, moare în anul 1518 și este înmormîntată în mănăstirea Putnei. Ea se mai numea și Kneajna.[56]

Soarta celei dintîi fete a lui Ștefan, Elena sau Olena [15], este cu totul dramatică și viața ei întreagă se petrece în o luptă din cele mai crîncene. Ea fu măritată după Ivan cel Tînăr, fiul țarului Ivan Vasilievici al III-lea, pe la anul 1483, mama țarului mijlocind această căsătorie. Ducele Moscovei trimise pe boierii Ondrej și Mihail Pleșteev cu o întovărășire numeroasă și strălucită ca să ia pe mireasă și să săvîrșească logodna în Moldova în numele principelui.

Ștefan trimite după aceea pe fiica lui în Rusia cu boierii Iancu, Sînger, Gherasim și jupînesele lor. Ea trece prin Polonia, unde craiul

---

54 Esarcu, *op. cit.*, p. 92, raportul doctorului Muriano din Suceava, 7 dec. 1502: „zovene de anni 25 in circa" [Vezi și *Călători străini*, I, p. 149]. Că numele de Bogdan-Vlad se referă la fiul ‹nepotul› lui Radu, se vede de pe aceea că este amintit sub acest nume în documentul din 1490 (*Uricarul*, XIV, p. 62) și în unul din 1497 (*ibidem*, p. 65) posterioare morții primului Bogdan, întîmplată în 1479 (nota precedentă). Bogdan cel dintîi se numea Bogdan curat. Vezi un document din 1476 (*ibidem*, p. 69). [Bogdan-Vlad este citat ca martor al sfatului domnesc începînd de la 11 aug. 1479, în timp ce fratele său Bogdan apare pînă la 24 mai 1479 (vezi DRH, A, II, p. 332—333), astfel încît argumentul lui Xenopol e valabil. Noului născut i s-a dat și numele de Vlad în amintirea străbunicului său, Vlad Dracul. Bogdan al III-lea își mărturisește el însuși ascendența pe un obiect de cult din 1511, dăruit mănăstirii Rila din Bulgaria, în care își spune „nepotul lui Radu voevod" (cel Frumos). Vezi Stoica Nicolaescu, *Un acoperămînt de porfiră și aur dăruit mănăstirii Rila din Bulgaria de Bogdan voievod, domnul țării Moldovei*, în „Arta și arheologia", fasc. IX—X, 1933—1934, p. 1—5].

55 Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 156. Că Ștefan zidi curți în Hîrlău, vezi *ibidem*, I, p. 135.

Pomelnicul de la Bistrița mai amintește și de un alt fiu al lui Ștefan, Ilie (Melchisedek, *Inscripția de la Războieni*, în „Conv. lit.", XVI, 1883, p. 422). [Ilie sau Iliaș este citat ca martor al sfatului domnesc în două documente din anul 1473; vezi DRH, A, II, p. 286, 288].

56 Vezi epitaful în Melchisedek, *O vizită*, în „Revista" lui Tocilescu, I, p. 254. [Vezi și G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1926, p. 275].

Cazimir îi face o strălucită primire și-i trimite frumoase și bogate daruri. Sosind la Moscova de postul Sf. Filip, Elena fu dusă la mănăstirea Înălțării, la mama marelui principe care mijlocise însoțirea. După ce aici făcu cunoștință cu mirele ei, se săvîrși cununia în ziua de 12 ianuarie 1483.

În anul următor se naște un fiu, care este botezat cu numele de Dimitrie[57] și care pricinuiește o mare bucurie bătrînului Ivan Vasilievici care-și vedea dinastia dînd odrasle pentru viitor. El vroiește să dăruiască mamei pruncului un prețios juvaer, cînd află că noua lui soție, Sofia, îl dăruise unui curtean, ceea ce pune pe țar într-o mare tulburare.

Această Sofie era o greacă, fiica lui Toma Paleologul, ultimul stăpînitor al Peloponezului. Din noua căsătorie a bătrînului țar se născu însă un copil lui Ivan al III-lea, care primi numele de Vasile și, puțin timp după aceasta, se întîmplă ca fiul cel vîrstnic al lui Ivan, soțul Elenei, să se îmbolnăvească și să moară în 1490. De îndată se născu o întrebare însemnată care dădu naștere la o luptă înverșunată între greacă și romîncă, spre a se ști care din cei doi copii aveau dreptul de moștenire la tron; Dimitrie, fiul Elenei, ca reprezentantul dreptului de primogenitură al mortului său părinte, sau Vasile, singurul fiu în viață al marelui principe?

Boierii țarului se împărțiră în două partide: parte erau pentru Elena, fiica lui Ștefan și fiul ei Dimitrie, parte pentru Sofia și fiul acesteia, Vasile. Cei dintîi erau în mult mai mare număr, îndemnați de dragostea obștească către memoria lui Ivan cel Tînăr; apoi și din pricină că Elena se înconjura numai de ruși, pe cînd Sofia era urîtă celor mai mulți nobili din cauza grecilor pe care îi avea pe lîngă dînsa. Sofia și Elena, amîndouă viclene și ambițioase, acopereau ura ce le fierbea în inimă sub fața ipocrită a bunei-cuviințe.

Stăpînitorul află în curînd despre un complot urzit de partidul Sofiei pentru a pierde pe Dimitrie, dar totodată a lua guvernul din mîinile bătrînului care era bănuit a favoriza pe nepotul său. Ivan, descoperind uneltirea, se aprinse de mînie, puse mîna pe cei bănuiți, le stoarse mărturisirea prin cumplite schingiuiri și-i pedepsi pe toți cu pierderea vieții. Supărarea lui Ivan se întinse și asupra Sofiei, despre care auzise că umblă cu vrăjitoare și buruieni; de atunci țarul nu mai voi să vadă pe soția lui, căci presupunea că avea de gînd să otrăvească pe noră-sa Elena și pe fiul ei Dimitrie.

Elena triumfă; marele cneaz orîndui o ceremonie strălucită, în care să se proclame fiul nurorii sale de moștenitor. În 1498 Dimitrie, care ajunsese în vîrstă de 15 ani, fu dus la biserica cea mare, unde fu încoronat de viitor țar al Vladimirului, Moscovei și Novgorodului.

Greaca, văzîndu-se învinsă, recunoscu că se grăbise, voind să impună într-un moment ceea ce trebuia să ajungă printr-o lungă și obositoare lucrare. Ea se puse deci cu încetul pe lîngă bătrînul ei soț, dîndu-și toate silințele a-i recîștiga bunăvoința. Se mai sili apoi a întoarce la interesele sale pe cei mai însemnați din boierii curții, sprijinindu-le trebile sau dobîndindu-le favoruri de la soțul ei. Astfel, printr-o lucrare înceată dar sigură, căreia Elena, mai departe de socrul ei, nu putea să-i opună nimic, Sofia ajunse a răsturna cu totul gîndul marelui cneaz, a-l apropia de fiul ei Vasile și a-l îndepărta de nepot. Partizanii Elenei, simțind această schimbare, se retrăgeau mereu din jurul

---

[57] Compară comentarul lui Ioan Bogdan la solia lui Ștefan din 1481 către poloni în *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 367.

ei. În curînd Elena cu fiul ei Dimitrie rămaseră izolați și ca surghiuniți în mijlocul Moscovei. După ce toate fură astfel pregătite, se hotărî Sofia să dea lovitura decisivă. La rîndul ei învinovăți de complot pe Elena și pe fiul său Dimitrie și proclamă pe Vasile, fiul Sofiei, de moștenitor al tronului rusesc; acestea se petrec în anul 1502.

Ștefan cel Mare, care pînă atunci urmase politica cea mai prietenoasă față de țarul Moscovei, la auzul nedreptelor suferințe impuse fiicei sale, se întoarse la măsuri dușmănești. Neputînd însă da alt curs răzbunării sale, din cauza complicațiilor în care se afla cu polonii, se mulțumește a opri pe solii lui Ivan al III-lea, împreună cu meșterii pe care aceștia îi aduceau din Italia, în statul său, după cum am văzut mai sus. Elena moare în 1505, iar fiul ei Dimitrie este ucis probabil de partizanii lui Vasile.[58]

Dacă tradiția istorică asupra lui Ștefan este așa de săracă în știri care se referă la emoțiile ce au mișcat inima sa, asupra stării sale fizice sîntem ceva mai bine informați. Ștefan fu cu corpul, ca și cu sufletul, de fier și numai astfel se explică cum de a putut el suporta toate acele osteneli zdrobitoare ale unei neîntrerupte lucrări războinice fără a fi bolnav nici o singură dată. Numai la sfîrșit căzu sfărîmat, pentru a nu se mai scula. Pe lîngă această viață atît de obositoare, se pare că și momentele lui de odihnă le petrecea tot în desfătări zgomotoase, în prînzuri, unde vinul nu era cruțat și în care adeseori Ștefan cel Mare se abătea la fapte regretabile, semn că dînsul atunci nu mai era deplin stăpîn pe vasta lui inteligență. „Adeseori la ospețe omora fără județ", spune despre el, cu un laconism cuprinzător, cronicarul Ureche.

Numai o sănătate din cele mai tari putea să susțină, fără a cădea, o asemenea viață. Și despre puterile lui fizice avem o relație prețioasă a medicului său însuși, Matei Muriano, care spune despre Ștefan că era bine constituit pentru persoana și vîrsta lui, dacă nu ar fi suferit de infirmitatea de care speră să-l vindece.[59] Se vede că el nu îngrijise de vechea rană ce o dobîndise încă din 1462, la asediul Chiliei, și pentru care am văzut că el ceruse, în 1475, un medic la Veneția. Rana fiind la gleznă, într-un punct delicat al încheieturii, se perpetuă la Ștefan cel Mare care nu avea niciodată răgazul trebuitor spre a se curarisi radical.[60]

Nu se știe numele întîiului medic venețian venit în Moldova, nici cît timp a stat el aici. Pe la 1502 găsim însă pe un altul, Mateo Muriano, la sfatul căruia Ștefan trimite la Veneția în acel an pe Dimitrie Purcivii, spre a-i cumpăra medicamentele.[61] Împreună cu scrisoarea lui Ștefan către Senatul venețian, ajunge acolo și o alta, a însuși medicului Muriano, care am văzut că exprima speranța de a vindeca pe Ștefan. Doctorul Muriano moare însă puțin timp după sosirea lui în Moldova și Ștefan trimite atunci pe postelnicul Teodor, care cere dogelui să binevoiască a trimite în Moldova un alt medic în locul celui răposat, făgă-

[58] Această expunere este bazată pe notițele conținute în Karamzin, *Istoria Rusiei*, care se află extrase în *Magazin istoric*, II, p. 310—320.

[59] Esarcu, *Documente*, p. 92, Suceava, 7 dec. 1502: „prosperoso de la persona per la età sua se questa infirmità non lo havesse oppresso, ma spero in Dio farli gran zovamento per quanto posso comprender per le cosse principiate" [Vezi și *Călători străini*, I, p. 148].

[60] *Cronica putneană*, în „Arhiva istorică", III, p. 6.

[61] Esarcu, *op. cit.*, p. 88, Suceava, 9 dec. 1502: „Demetrius Purcivij [...] ad urbem V. D. Venetiae transmisimus ut nobis pharmacias aliquas sive medicinas juxta consilium Domini Matthaei nobis necessarias emere".

duind Ștefan „că-l va plăti prea bine și îi va da voie să se întoarcă ori cînd va voi".

Boala de care suferea domnul ar fi neputința de a mișca mîinile și picioarele, că în alte privinți ar sta bine.[62] Se vede deci că, pe lîngă rana ce o avea la picior, Ștefan mai pătimea și de o podagră învechită care, fiind de asemenea neîngrijită, îi adusese o paralizie a mădularelor sale. De aceea am văzut că și Cromer spune că Ștefan fu nevoit să părăsească cucerirea Pocuției din cauza podagrei de care suferea.

Leafa fiind însemnată, 500 de galbeni, se prezentară mai mulți candidați pentru a merge în Moldova ca medici [17]: Georgio di Piemonte, Ieronim da Cesena și Alesandro Veronese.[63] Alegerea cade în sfîrșit asupra lui Ieronim da Cesena, care pleacă spre Moldova împreună cu postelnicul Teodor la 2 ianuarie 1504.[64] Pînă să sosească medicul venețian, boala lui Ștefan luase proporții amenințătoare, după cum ne arată o scrisoare a regelui Vladislav din 25 februarie 1504.[65]

Rana de la picior se lățise foarte tare și amenința probabil cu cangrena. Ieronim aduse în consultație pe Leonard de Massari, medic din Buda, și pe un altul, evreu de la hanul tătăresc. Ei hotărîră să ardă rănile cu fierul roș, dar declarară mai înainte că nu răspund de viața domnului, care se și săvîrși puține zile după operație. Bogdan fiul, ridicat la tron, recunoscu de bună purtarea medicilor și liberă pe acela din Buda și pe doctorul evreu; Cesena însă tot se temea a nu fi reținut și ceru intervenirea guvernului maghiar.

Par. 3. Caracterul lui Ștefan [8]

Caracterul unui om este alcătuit din două elemente: unul statornic, datorit complexului fizico-psihologic înnăscut, celălalt dat de reacția pe care ideile schimbătoare adunate în minte de împrejurări o aduc în acel fond în sine neschimbat. De aici rezultă însă că și caracterul trebuie să se prefacă cu timpul, iar această prefacere va sta în raport cu puterile respective ale celor două elemente.

Dacă cercetăm caracterul lui Ștefan, îl vedem de la început cuprins de un mare neastîmpăr; nu putea sta un moment fără a nu face ceva și fiindcă lucrarea acelui timp se mișca mai ales în cîmpul războiului, apoi îl vedem pe dînsul apucîndu-se de războaie mai mult îndrăznețe decît cugetate. Astfel este răsturnarea lui *Vlad Țepeș*, provocarea lui *Matei Corvin* și mai ales atacul asupra lui *Radu cel Frumos*, care trebuia să aibă neapărat de urmare dușmănia turcilor. Norocul însă ajutîndu-l, înțelegem cum de această îndrăzneală deveni obicei, încît Ștefan cel Mare nu mai desperează niciodată de puterile sale. Cine însă are mare încredere în sine are și multă putere și de aceea, cum zice

---

62 Esarcu, *op. cit.*, p. 97, Veneția, 21 dec. 1503: „et dimandato dil mal, disse di li piedi et di le man non și poteva mover ni ajutar, dil resto sta bene".

63 *Ibidem*, p. 99, Veneția, 28 dec. 1503.

64 *Ibidem*, p. 100, Veneția, 2 ian. 1504. Afară de acești medici, știm că Ștefan cel Mare mai avea unul, Isac (Iohann) Klingensporn din Nürnberg, care numai cu greu putuse fi determinat a se strămuta așa de departe (Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 73.) Ștefan cel Mare avea și un bărbier genovez, „Maestro Zoane barbero del dicto Vaivoda" (I. Nistor, *Auswärtige Handelsbeziehungen der Moldau*, p. 193, nota 3).

65 Hurmuzaki, *Doc.*, XX, p. 164.

Ureche, „rar războiu de nu biruia"; o socoteală făcută asupra tuturor luptelor sale dă ca rezultat 34 de izbînzi și numai două înfrîngeri.[66]

Reputația unui general contribuie mult la cîștigurile sale și, acea a lui Ștefan, crescînd cu fiece bătălie, teama și sfiala cu care armatele străine se luau la luptă cu el, pe cînd din partea lui era încredere și siguranță, erau încă un element însemnat care explică de altfel neînțelesele sale victorii.

Cu timpul însă această îndrăzneală semeață se preface într-o înțeleaptă cutezare; rămînînd aceeași pe cîmpul de război, ea se cuminţește mult în afacerile politice. Ștefan cel Mare devine cu încetul însemnat om politic, precum fusese de la început mare general. El urmări, încă din tinerețea lui, un principiu care îi fu prea folositor în lunga și viforoasa lui carieră: niciodată doi dușmani, ci întotdeauna împăcarea cu unul cînd era în ceartă cu celălalt. Astfel îl vedem în tot decursul domniei sale bine cu polonii cînd e rău cu ungurii; prieten cu aceștia cînd se strică cu ceilalți; aliat, sau cel puțin în relații pașnice cu ambii săi vecini de la nord cînd ducea greaua sa luptă cu turcii și, în sfîrșit, supunîndu-se tributului către aceștia din urmă pentru a le putea cere ajutorul cînd este atacat de poloni.

Acest principiu, atît de simplu în aparență, întîlni în realizarea lui practică nesfîrșite greutăți, pe care numai o mare dibăcie și o nespusă stăruință putu să le învingă. Așa, bunăoară, cînd se lupta în contra lui Albert, regele polon, Vladislav al Ungariei, fiind în secret înțeles cu fratele său, putea foarte ușor să trimită și el o armată peste munți contra lui Ștefan și domnul român, atacat din două părți, ar fi putut să cadă. El însă știa că ungurii sînt în contra regelui lor și se folosi de această opunere a nobililor pentru a sili pe regele ungur să păstreze neutralitatea și a face ca corpul de armată trimis în Moldova să fie pus sub comanda unui român, rudenia sa, Bartolomeu Dragfi, care să aibă drept însărcinare nu combaterea lui Ștefan, ci împăcarea lui cu polonii.

În tot decursul anului ce precede năvălirea polonilor, solii moldoveni petrec în Ardeal. Asupra lucrărilor și asupra relațiilor lor cu nobilii maghiari, pe care îi întăreau în opoziția lor contra regelui, nu avem nici o știință. Rapoartele, pe care ei nu vor fi lipsit a le îndrepta către Ștefan, s-au pierdut ori s-au nimicit, fiind scrise pe hîrtie; și așa au dispărut, poate pentru totdeauna, urmele lucrării celei mai delicate a lui Ștefan, intrigile și negocierile sale politice care se văd, după rezultatul dobîndit, că au fost nu mai puțin de seamă decît loviturile zdrobitoare de dușmani purtate pe cîmpul de război.

Ștefan însă, deși însemnat ⟨om⟩ politic, a fost înainte de toate mare general; numeroasele sale izbînzi asupra tuturor împărățiilor vecine, neasemănat mai mari și mai puternice decît țara lui, dovedesc aceasta în chipul cel mai strălucit, mai ales dacă luăm în considerație compunerea armatei moldovene, în mare parte cu țărani luați de la plug, armați cu ce le cădea în mîini,[67] cu care izbutește el a zdrobi armatele feudale ale regilor maghiari și poloni, a respinge hoardele tătărești și a sfărîma chiar pe cumpliții ieniceri. Ne întrebăm cum e cu putință a ajunge la asemenea rezultate?

Voinicia și vitejia singure, oricît de mari ar fi presupuse, nu ajung spre a da seamă de ele; căci aceste însușiri nu sînt datorite decît stru-

---

[66] Esarcu, *op. cit.*, p. 91, Suceava, 7 dec. 1502; reprodus și în Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 36 [vezi și *Călători străini*, I, p. 149].

[67] De armată ne vom ocupa în cap. următor.

nirii puterilor fizice, sub o mare încordare intelectuală. Puterile trupești au însă o margine ce nu poate fi întrecută și a susținea că un român poate răpune trei sau patru turci, mai bine disciplinați și mai bine înarmați decît el, este a se închipui ceva peste fire. Secretul victoriilor lui Ștefan stă mai întîi în geniala alegere a tărîmului [locului] și a timpului luptei, totdeauna favorabile armatei sale [19].

Asupra unei singure din luptele sale avem știri mai amănunțite — acea de la Racova — și dispozițiile luate de Ștefan, oricît de simple ne-ar părea nouă acuma după faptă, erau pentru timpul, dușmanul și momentul în care se dădu acea luptă memorabilă, tot atîtea trăsături neîndoielnice de geniu militar. Așezarea trîmbițașilor în lunca mocirloasă și înșelarea turcilor, provocată prin sunarea lor și de a desface o parte din armată spre a o trimite în contra acelui aparent dușman a determinat rezultatul zilei. Ștefan fu, nu e vorbă, ajutat de o pîclă deasă în îndeplinirea acestei manopere războinice. Însă în ce constă talentul și geniul unui general? În aceea de a pătrunde cu iuțeala fulgerului împrejurările ce pot să-i fie folositoare și care chiar în timpul luptei se pot înfățișa pe neașteptate.

În a doua luptă cu turcii, Ștefan, cu o armată redusă la număr prin părăsirea lui de către miliții [țărani], găsește iarăși un mijloc tot așa de nimerit de a se putea opune turcilor; anume crearea unei cetăți improvizate dintr-o poiană închisă într-o pădure, prin doborîrea în jurul ei a arborilor ce o înconjurau. Apoi devastarea țării sale făcea cu neputință șederea îndelungată a turcilor în ea. Ștefan, deși răpus la Valea Albă, iese, cum am văzut, învingător din întreaga expediție.

Cînd este să sfărîme armata lui Albert, o atacă în pădure, răsturnînd peste ea arborii ințінați; pe Matei craiul îl atacă noaptea în întăriturile de la Baia și așa mai departe. Pretutindeni știința de a se folosi minunat de împrejurările timpului și ale locului spre a aduce cu sila victoria sub steagurile sale.

Pe lîngă această parte privitoare la strategia acelor timpuri, tactica pe atunci consta în lupta corp la corp sau răsturnarea puterii fizice prin puterea fizică, cu foarte slabe mijloace mecanice. Însemnată este împrejurarea că eminentul cap al lui Ștefan comandă și unui braț puternic, cu care el se repezea la momentele hotărîtoare în mijlocul dușmanului spre a zdrobi împotrivirea lui. De aceea spune și Ureche că „Ștefan, la lucruri de războaie meșter, unde vedea nevoia însuși se vîra, ca văzîndu-l ai săi să nu îndărăpteze“.[63]

Noi însă nu facem un merit excepțional lui Ștefan din vitejia sa personală, care este comună tuturor oștenilor ce merită acest nume și care nu poate fi extraordinară la general, cînd o întîlnești și la soldat. Desigur însă că alegerea momentului cînd trebuia să intervină personal în luptă era punctul hotărîtor care smulgea izbînzile și în aceasta Ștefan trebuie să fi fost meșter tot atît de mare ca și în folosirea de celelalte împrejurări.

Pe acele vremuri toată viața poporului stătea în mîna domnului, anume și viața lui cea liniștită care se petrecea în pace, nu numai soarta lui pe cîmpul de război. De aceea ar fi de interes a cunoaște pe Ștefan cel Mare și ca administrator sau judecător [20]. În privința ocîrmuirii, el pare la începutul carierei sale, atunci cînd fierbea în el, cu sîngele tinereții, și dorința de fapte mari, a nu-i fi dat o luare aminte deosebită,

---

[63] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 131, care spune de ex. că în bătălia de la Valea Albă „au căzut Ștefan [vodă] de pre cal jos, ci Dumnezeu l-au ferit de nu s-au vătămat“ [ed. C. Giurescu, p. 62].

căci spune Ureche despre el, că „Ștefan vodă, gătindu-se de mari lucrări să facă, nu căuta ‹cerca› să așeze țara, ci de războaie se gătea". Cu toate acestea, încă de pe atunci se vede că Ștefan cel Mare regulează [reglementează] comerțul țării printr-un așezămînt vamal, dat în anul 1460 neguțătorilor din Polonia, și anume, cum spune acel document, „sfătuindu-ne cu boierii noștri și cu divanul".[69]

Cu timpul însă va fi văzut el că fără o ocîrmuire înțeleaptă nu poți avea o țară destoinică pentru războaie; că pentru a putea învinge pe dușmani, trebuie ca țara să fie tare și înlăuntrul ei. Din fericire atîta știm despre Ștefan că el era foarte iubit de poporul moldovenesc; că la moartea lui a fost „multă jale și plîngere a tuturor locuitorilor țării; că plîngeau toți ca după un părinte al lor, cunoscînd toți că i-au scăpat de mult bir ‹bine› și [de multă] apăsare ‹apărătură›".[70] Aceste păreri de rău obștești nu se pot raporta numai la marele general, căci îndeobște popoarele nu iubesc războiul care le ucide și le sărăcește, și am văzut cum milițiile țării părăsesc pe Ștefan în momentul cel mai critic, îndată ce ele pot să o facă.

Plîngerea după Ștefan își avea temeiul său în părinteasca lui ocîrmuire, în dreptatea pe care o împărțea ori o priveghea să se dea pe cît se putea cu nepărtinire, în ajutarea săracilor și în sfîrșit în acele mii de fapte prin care un domnitor poate să se facă binecuvîntat de poporul său. De aceea și Mateo Muriano, medicul venețian sosit în Suceava cîțiva ani înainte de moartea marelui domn, scrie de aici în 1502 Senatului venețian că Ștefan ar fi „un om prea înțelept, vrednic de multă laudă, iubit mult de supușii săi, pentru că era milostiv și drept, veghetor și darnic".[71]

Numai din această înțeleaptă ocîrmuire a marelui domn se explică cum se face că după o jumătate de secol de războaie aproape neîntrerupte Mateo Muriano să poată afla, la sfîrșitul domniei lui, țara Moldovei într-o stare așa de mănoasă [prosperă]. El spune în raportul lui că țara e frumoasă și roditoare, bine așezată și *plină de dobitoace* (după cum se știe, averea de căpetenie a acelui timp) și de toate fructele; că armata lui Ștefan constă din 60 000 de oameni ‹de ispravă›, 40 000 de pedeștri și 20 000 de călăreți.[72]

Mare general, iscusit ‹om› politic, ocîrmuitor dibaci, iată deci ce a fost Ștefan cel Mare. El întrunea în persoana lui toate însușirile unui înțelept domnitor și acest epitet i-a fost recunoscut pe drept nu numai de timpurile următoare, dar și de ale lui. Așa un raport al florentinului Ottaviano Grecci spune că, pe timpul cînd tătarii se pregăteau a lovi Polonia, Ștefan adunase armata lui și se pusese la hotar; iar polonii se temeau de ținuta [atitudinea] lui Ștefan, pe atunci prieten și al Moscovei; dar, adaugă agentul italian, că „în orice caz trebuie să se aștepte de la el ceva însemnat, căci, precum știți, e înțelept".[73]

Într-o țară întinsă, la un popor numeros, Ștefan ar fi fost un alt Cezar sau Carol. În mica lui Moldovă, cercul activității sale, în loc de a

---

[69] „Arhiva istorică", II, p. 172 [I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 272—282].

[70] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 145 [ed. C. Giurescu, p. 91, cu diferențe].

[71] Esarcu, *op. cit.*, p. 91, Succava, 7 dec. 1502: „Quanto a la persona del prefato signor, e homo sapientissimo, degno de molto laude, amato molto da li subditi per esser clemente et justo, molto vigilante et liberale". Reprodus și de Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 36. [Vezi și *Călători străini*, I, p. 149].

[72] Esarcu, *op. cit.*, p. 92: „El paese fruttifero et amenissimo et ben situado, habondante de animali et de tutti frutti" [Vezi *Călători străini*, I, p. 149, unde e vorba de 40 000 de călăreți și 20 000 de pedeștri].

[73] 27 iulie 1500 (Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 31): „perche come sapete e savio".

putea determina soarta omenirii, trebui să se mărginească la apărarea acelei mici porțiuni din ea care alcătuia poporul său. Dar în acest mic cerc, în care îi fu dat a lucra și a făptui, oare nu este el mult mai mare decît mulți alți domnitori cu care se mîndresc popoarele? E mai ușor a ajunge la glorie și la mărire în sînul unui popor mare, decît a răsări ca atare din mijlocul unui popor mic. Cînd valurile sînt înalte, ele aruncă sus pe cel purtat de ele. Nația însăși putînd mult, poate și individul ce se ridică în fruntea ei și, odată aci, acesta se împodobește cu meritele ce se cuvin întregului.

Cînd poporul e mic, mijloacele fiind puține, trebuie ca geniul să îndeplinească lipsurile; să scoată din propriul lui fond ceea ce nu poate afla în acei pe care el se sprijină. E mai greu de a fi un Temistocle, decît un Cezar; un Ștefan cel Mare, decît un Carol cel Mare.[74] Se înțelege că în valoarea absolută nu se poate stabili o asemănare între acești corifei ai neamului omenesc și aceasta din cauza elementelor deosebite ce le slujesc de substrat.

Ca valoare relativă, și anume pentru poporul nostru, Ștefan este și va rămîne idealul care, din trecutul îndepărtat, aruncă razele splendorii sale în viitorul și mai îndepărtat, îmbiind călcarea pe urmele lui.

Dacă trecem acum la alte însușiri de domnitor ale lui Ștefan, găsim că Ștefan cel Mare era întîi foarte mîndru și plin de măreția ideii domniei. În actul de închinare al lui către Cazimir din 1485, cu toate că avea cel mai mare interes a-și îmbuna pe regele polon pentru a obține ajutor spre redobîndirea Chiliei și a Cetății Albe, el începe tratatul de închinare cu cuvintele că, „deși este domn al Moldovei din voia lui Dumnezeu, totuși s-a silit a se ținea de obiceiurile predecesorilor săi și să fie credincios regelui polon".[75]

Ștefan era însă, și nici nu se putea altfel, o fire iute și pornită, după cum se vede lucrul din scrisoarea trimisă solilor lui cînd cu primejduirea Mangopului din partea turcilor; nu mai puțin din chipul răstit și amenințător cu care răspunde ambasadorului polon Firley cînd vine să trateze cu el în anul 1503, după retragerea lui din Pocuția.[76]

Apoi, conform obiceiului timpului, Ștefan era religios și crud în același timp, însușiri ce par a se exclude una pe alta, dar care în sufletul său se împăcau prin marele simțămînt al iubirii de țară, în al cărui sprijin el punea și evlavia și cruzimea sa.

Despre religiozitatea sa ne fac dovadă numeroasele biserici ridicate de el în toate unghiurile țării, pe care Ureche le socotește la numărul de 44, deși astăzi nu au mai rămas în picioare atît de multe, însă unele din ele au putut fi ruinate prin timp. Ștefan înzestrează apoi toate aceste biserici cu odoare scumpe, cărți bisericești ferecate și frumos împodobite. El mai ridică apoi deosebite construcții la mănăstirile din Athos,

---

[74] M. Kogălniceanu, în frumosul său cuvînt introductiv în istoria românilor, ținut la 24 nov. 1843, la fosta Academie Mihăileană din Iași, spune: „Inima mi se bate cînd aud rostind numele lui Alexandru cel Bun, lui Ștefan cel Mare, lui Mihai Viteazul; dar, domnilor mei, și nu mă rușinez a vă zice că acești bărbați pentru mine sînt mai mult decît Alexandru cel Mare, decît Anibal, decît Cesar. Aceștia sunt eroii lumii în loc ca cei dintîi sunt eroii patriei mele". (*Letopisețele țărei Moldovei*, I, p. XXVIII).

[75] Actul din 1485 la Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 374, unde Bogdan îndreaptă traducerea neexactă a lui Kaluskniacki. Mai corectă este o traducere a secretarului regelui polon: „Quod cum dei voluntate nos sumus dominus Moldaviensis, venimus ad morem praedecessorum nostrorum".

[76] Mai sus, p. 334, ambasada lui Firley, în Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 472.

precum și un turn pentru corăbii în 1472; face o trapeză la mănăstirea Zograful în 1495 și reînnoiește însăși mănăstirea aceasta în 1502.[77]

Tot despre simțămîntul religiozității sale mărturisește și împodobirea mormintelor tuturor străbunilor săi cu pietre și inscripții amintitoare, precum și îngrijirea lui de a-și săpa încă din viață mormîntul în care să zacă osemintele lui.

Cît despre cruzimea lui, avem iarăși urme îndestulătoare. Ureche ne spune că: „adesea la ospețe omora fără județ“ și este știut că vinul face să apară mai bine la lumină adevăratul caracter, căci el, desfăcînd puterile cugetării, șterge fățărnicia și arată pe om așa cum este el. Apoi, în tratarea solilor tătărești care veniseră cu mare semeție și amenințări să ceară libertatea fiului hanului, prins de Ștefan într-o încercare de prădare din partea tătarilor, Ștefan, pentru a arăta cît de puțin ținea seamă el de amenințările hanului, pune și omoară pe fiul aceluia înaintea solilor, înțeapă apoi pe toți solii, călcînd astfel sfințenia trimișilor, și numai pe unul îl lasă, pe care îl înapoiază îndărăt cu nasul și urechile tăiate, ca să spună hanului cele ce a văzut.[78] Această provocare a tătarilor o face Ștefan cel Mare în anul 1467, în prima perioadă a domniei lui, atunci cînd tot nechibzuința tinereții îl împinsese a jertfi prețioasa prietenie a lui Vlad Țepeș, a provoca pe regele Matei Corvin, a întreprinde atacul Munteniei celei căzute în stăpînirea turcilor, fapte care ar fi un șir de greșeli pentru o natură ordinară [obișnuită], însă lui Ștefan îi așezară temelia pe care se putu înălța, măreață și veșnică, gloria lui cea neasemănată.

Mai tîrziu, în ajunul bătăliei de la Valea Albă, cînd tătarii opresc prin atacul lor pe Ștefan de a împiedica pe turci la trecerea Dunării și contribuie prin năvălirea lor la dezorganizarea armatei sale, Ștefan înțelege de cîtă însemnătate erau niște relații pașnice cu tătarii și-și dă toată silința spre a le stabili. Către sfîrșitul domniei sale, îl găsim în legături prietenoase cu *Mengli Gherai*, hanul tătărăsc, care îl sprijină chiar cu o hoardă de tătari cînd Ștefan atacă din nou Pocuția, în 1502.

Cînd îl cunoaștem pe Ștefan înzestrat cu aceste însușiri, atunci lunga lui domnie se explică de la sine; prin caracterul său, el se impunea contemporanilor săi ca ceva afară din firea obișnuită. Cu cît domnea mai mult, cu cît poporul și chiar neastîmpărații boieri vedeau cu cine au de-a face, cunoșteau pe de o parte virtutea lui războinică, pe de alta blîndețea și dreptatea ocîrmuirii sale, cu atîta ei se supuneau tot mai mult acestei naturi superioare, recunoscînd-o de stăpînă. De aceea, afară de încercarea boierilor Alexa stolnicul, Negrilă paharnicul și Isaia vornicul de a urzi un complot contra vieții domnului, în timpul luptelor sale cu Radu vodă din Muntenia (care boieri pieriră toți sub securea călăului), istoria nu ne-a păstrat nici o singură știre asupra vreunei uneltiri contra domniei lui Ștefan [21].

Două zile chiar înaintea morții sale, Ștefan avu prilejul de a zdrobi o a doua încercare a boierilor, făcută însă nu în contra lui, ci în contra aceluia căruia vroia să-i lase coroana. Ștefan rămăsese numai cu doi fii: Bogdan, cel legiuit, fiul Mariei lui Radu, și Petru Rareș, copil din flori cu frumoasa pescăriță din Hîrlău. Acesta din urmă era în Constantinopole, petrecător pe lîngă sultan, trimis probabil de Ștefan acolo atunci cînd ceruse de la turci ajutor contra polonilor. Boala lui Ștefan devenind de tot gravă și medicii declarînd că nu își iau răspunderea

---

[77] Vezi iscripțiile la T. Burada, *O călătorie la muntele Athos*, în „Revista“ lui Tocilescu, I, [1883], p. 397 [Vezi și DRH, A, II, p. 261].

[78] Miron Costin, adnotare la Ureche în *Letopisețe*, I, p. 122, nota 2.

rezultatului operației asupra rănilor de la picioare [de fapt picior], boierii începuseră să se certe asupra căruia din fiii lui Ștefan ar trebui să cadă alegerea lor, unii din ei, cîștigați prin făgăduieli de către Ștefan, fiul lui Alexandru și nepotul lui Ștefan cel Mare, ținînd partea acestuia.

Ștefan, aflînd despre dezbinarea care amenința domnia fiului său Bogdan și țara cu un război civil, deși muncit de cumplite suferințe fizice, păstrează totuși întregimea minții sale. El pune să-l transporte cu patul lui afară în cîmp, probabil în mijlocul oștirii sale, unde, aducînd pe boierii ce nu voiau să recunoască pe Bogdan de urmaș la tron, pune îndată să-i taie chiar sub ochii săi, probabil fără judecată.[79] După aceea, reîntors în casă, ia sfînta împărtășenie și se sfîrșește în deplină liniște, ca și cînd n-ar fi vărsat sînge chiar pe pragul mormîntului său. Sîngele fusese însă vărsat în interesul țării și nu-l considera el mai mare păcat decît acel răspîndit cu sabia pe cîmpul de război [22]. Astfel împiedecă Ștefan, chiar în ajunul morții sale, să se pună dezbinare între boierii, care, îndată ce simțiseră că mîna de fier ce-i stăpînise atîta timp era să se ridice de pe ei, înălțaseră iarăși capul spre intrigi și împerechieri.

Prin această judecată și execuție grabnică, Ștefan păstră tronul pentru acel moștenitor pe care îl credea vrednic. El se arătă, precum spune prea frumos o scrisoare venețiană, „în moarte, precum fusese în viață, și teribil și prudent". Dacă însă el asigură prin această măsură de o cumplită energie tronul fiului său, prin sfatul dat acestuia de a se supune turcilor, el se îngriji, întrucît era cu putință, de a feri Moldova de pericolele pe care le credea mai aproape și mai neînlăturabile.

Ștefan avuse prilejul, în lunga lui viață, a se convinge despre scopurile dușmănești nutrite de creștini contra țărișoarei sale. In Turcia avuse el dușmani cumpliți, dar cinstiți. Nu tot astfel stătuseră lucrurile cu creștinii. Cu toții, îndepărtați și apropiați, îl părăsiseră în momentul pericolului și vecinii săi căutaseră numai să-l umilească, fără a-l ajuta. La sfîrșit încercaseră chiar, prin fraudă și înșelăciune, a-i răpi tronul din mîini. Să mai lupte Moldova cum făcuse sub el, știa că nu se mai poate, căci izbînzile sale tocmai secaseră puterile ei și adevărate erau cuvintele lui Ureche că „în lupta de la Valea Albă pierise sămînța vitejilor celor buni" [23]. Nu fără a jertfi cele mai scumpe puteri ale țării putuse înălța Ștefan cel Mare tronul său glorios, căci un rezultat însemnat nu se poate dobîndi fără jertfe corespunzătoare. Dar imensul capital cheltuit atunci de poporul Moldovei n-a fost irosit în zadar.

Strănepoții acelei generații, noi românii de astăzi, tot din acel capital de glorie străbună trăim și cu el ne mîndrim ca fiind cel mai scump odor al vieții noastre trecute, cu deosebire numai că aceea ce altă dată au sădit moldovenii astăzi toți românii sînt în drept să culeagă.

Ștefan cel Mare, cunoscînd pe de o parte puterile țării sale și pe acelea ale fiului său, pe de alta viclenia, reaua credință și lăcomia domniilor creștine ce înconjurau țara lui, voiește cel puțin a o apăra de umilire, închinînd-o celui mai tare și sfătuiește pe fiul său a se supune turcilor. Ștefan nu se gîndi nici măcar la religia păgînă a viitorilor pro-

---

[79] Esarcu, *op. cit.*, p. 103, Veneția, 21 august, 1504: „Statim inter principales barones orta est dissensio de elezen el novo signor. Alcuni voleano l'altro [che] erra apresso el gran Turcho, et ambe factiones certabant de pari. Tandem questo vene al orechie de Stefano Vayvoda el qual erra propinquus morti el qual cossi come in vita et sanita ita in morte esser et terribile et prudente, quia cum intellexit dissensiones statim fecit se portare in campum dove erra tutti li soi [et] principes factionis utrusque li fa pigliar tutti et li fa morir". Reprodus și de Hurmuzaki, *Doc., VIII*, p. 41.

teguitori ai Moldovei. Ceea ce umbla în gîndul lui, umbrit de aripile morții, era țara și poporul său, pe care atîta îl iubise și pe care, nemaiputîndu-i apăra, voia cel puțin să le asigure vrednicia și existența și dincolo de mormînt.

De aceea, cu drept cuvînt, urmașii îi dădură lui singur dintre numeroșii domnitori moldoveni și munteni titlul de *Mare*. Mircea al Munteniei este supranumit cel *Bătrîn,* Alexandru al Moldovei, cel *Bun,* Mihai al Munteniei, *Viteazul,* Ioan al Moldovei, cel *Cumplit.* Unul singur din bogatul, prea bogatul șirag de domni ai țărilor române poartă numele de *Mare,* și acesta este Ștefan;[80] căci totdeauna bunul simț al popoarelor le-a ferit de a dărui acest titlu înălțător fără rost și fără cădere și ele l-au păstrat numai pentru adevăratele mărimi pe care simțul cel sănătos al popoarelor le-a recunoscut cînd le-a văzut răsărind în cîmpul istoriei.

Dar nu numai poporul său a recunoscut lui Ștefan acest epitet măgulitor; și contemporanii și urmașii chiar dintre dușmanii săi, ca bunăoară polonii, nu se putură împiedeca de a-l numi astfel, cum face regele polon Sigismund într-o scrisoare către Petru Rareș.[81] Papa îl numește atletul lui Crist[82] [24].

Par. 4. Istoria Munteniei de la Radu cel Frumos la Radu al IV-lea [cel Mare]

De la detronarea lui Vlad Țepeș prin Ștefan cel Mare, în 1462, istoria Munteniei nu este de cît o răsfrîngere a celei a Moldovei, care, sub conducerea lui Ștefan cel Mare, determină în totul soarta mai marei ei surori.[83] Cu toate acestea, interesul desvoltării lăuntrice a Munteniei trebuie să ne atragă luarea-aminte asupra ei.

În 1462 Vlad Țepeș, fiind răsturnat prin intervenția lui Ștefan cel Mare, face loc în Muntenia, fratelui lui Vlad, Radu cel Frumos, proteguit și așezat de turci în scaunul ei.[84]

Radu cel Frumos (1462—1472) [25]. Radu era fiul lui Vlad Dracul și fratele lui Vlad Țepeș.[85] El este pus în tron de turci și rămăsese la hotarul Munteniei spre a încurca spiritele valahilor, cum spune raportul lui Balbi[86]; dar îndată ce s-a văzut în scaun, a căutat a întocmi și cu

---

[80] Radu al IV-lea al Munteniei a fost numit și el *cel Mare,* dar aceasta numai de cler pentru bunătatea lui față de dînsul. Întîlnim de mai multe ori epitetul de Mare dat de fiii domnitorilor părinților lor.

[81] Sigismund către Rareș, 3 febr. 1531 (Hurmuzaki, *Doc.*, Supl., II/1, p. 22): „Stephanus *ille Magnus* praedecessor tuus". Rareș în răspunsul lui (*ibidem,* p. 23): „pater noster Stephanus voevoda magnus". De aceea nu este de primit bănuiala lui Kozak, *Inschriften aus der Bukovina,* că o inscripție din 6989 ar fi falsă din cauză că Bogdan numește în ea pe tatăl său *Mare.*

[82] 1476, Sixt al IV-lea: „verus christianae fidei athleta". (Hurmuzaki, *Doc.*, II/2, p. 241).

[83] După cum, pe timpul lui Mircea, istoria Moldovei fusese direct în atîrnarea Munteniei.

[84] Mai sus, p. 265—266.

[85] Vezi un document din 8 sept. 1439, în care Vlad Dracul arată ca fii ai săi pe Mircea, Vlad și Radu („Arhiva istorică", I, 1, p. 84). Alt document din 16 ian. 1471 în I. Venelin, *Vlahobolgarskia [ili dako-slavianskiia] gramotăi,* [Petersburg, 1840], p. 55, în care Radu spune că e fiul lui Vlad (Dracul) [Vezi DRH, B, I, p. 156, 232].

[86] Mai sus, p. 264.

ungurii legături îngăduitoare, ceea ce face cu atît mai ușor cu cît Vlad Țepeș fusese disgrațiat de regele Matei Corvin și aruncat în închisoare din pricina scrisorii lui trădătoare către turci, surprinsă de unguri. Această împrejurare înlătura un competitor ce ar fi fost primejdios pentru Radu cel Frumos, în cazul cînd Țepeș ar fi păstrat încrederea regelui unguresc. Bunăvoința ungurilor către Radu era silită, căci el le pricinuise o mare daună, făcînd să treacă stăpînirea Chiliei de la ei la turci. Că Matei Corvin se plecase împrejurărilor se vede din scrisoarea lui către brașoveni, prin care îi invită să trăiască în pace cu ilustrul principe de acum, Radu, al părților transalpine.[87]

Ștefan cel Mare însă, în neastîmpărul firii lui, îndrăznește a ataca din nou Chilia, care acuma era în stăpînirea turcească, deoarece trecuse în acea a lui Radu cel Frumos, omul turcilor, și o ia la 1465. Nu numai atît, dar în 1471 pleacă chiar împotriva lui Radu cel Frumos însuși, îl bate în două rînduri, la *Soci* în 1471 și la *Cursul Apei* în 1472 ⟨1473⟩ și, fugărindu-l peste Dunăre, pune în locul lui pe Laiotă Basarab. Radu, revenind cu oștire turcească, alungă pentru un moment pe Laiotă, care este însă restituit de Ștefan în scaun și rămîne domnitor al Țării Românești, iar Radu moare curînd după aceea.[88]

Laiotă Basarab (1472—1476) — Acest domnitor, ce poartă numele și de Basarab cel Bătrîn[89], este fiul lui Dan, marele voevod, după cum arată el însuși într-o scrisoare a lui către brașoveni din 1475 iulie 11 și într-un document din 1476.[90]

Ștefan cel Mare se îndreptase către un membru al celeilalte familii muntene pentru a-și găsi omul de încredere de care avea nevoie. La început găsim pe Laiotă credincios domnitorului Moldovei, după cum se vede aceasta dintr-o scrisoare a lui Laiotă către brașoveni de la începutul domniei lui, în care el spune că „fratele“ său Ștefan voevod a trimis la el sol pe Vulpaș logofătul și că însuși Ștefan vine cu toate oștile în ajutorul său; Laiotă cere brașovenilor să-l ajute și ei, că, „de va da Dumnezeu, nu veți mai avea frică de turci ca pînă acum, ci altfel are să fie treaba“.[91]

Apoi cronica germană a lui Iacob Unrest, descoperită nu de mult, ne spune că „Basarab (Wasser-Weyda) fu scăparea creștinilor, căci el dădu de știre lui Ștefan, voievodul Moldovei, că turcii au să intre cu puternică oștire în Moldova, pentru ca Ștefan să se pregătească; apoi atunci cînd turcii ieșiră din strîmtoarea munților, Basarab, cu poporul său, se întoarse asupra lor și le făcu mari stricăciuni; că Basarab vodă,

---

[87] Din arhivele Brașovului, reprodusă de I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 32.

[88] Moartea lui Radu cel Frumos în 1472 este dată de o cronică sîrbească reprodusă de „Glasnik“, Belgrad, XI, p. 156. Ureche pune, cum se vede, greșit bătălia de la Cursul Apei la 1473 (vezi *Letopisețe*, I, p. 124). *Cronica moldo-polonă* (reprodusă de Bogdan, *Cronicile vechi moldovenești*, p. 226) o pune în 1472. [În realitate, toate cronicile moldovenești pun bătălia de la Cursul Apei în 1473: *letopisețul anonim al Moldovei, cronica moldo-germană, letopisețul de la Putna* și *cronica moldo-polonă*. Vezi *Cronicile slavo-române*, p. 17, 30—31, 50 și 179. Cît privește pe Radu cel Frumos, după *cronica moldo-germană* acesta a murit în 1474; *ibidem*, p. 32].

[89] Istoria mănăstirii catolice din Tîrgoviște, în „Arhiva istorică“, I, 2, p. 51.

[90] Bogdan, *Documente și regeste*, p. 82; Venelin, *op. cit.*, p. 118. Tatăl lui Laiotă, Dan al II-lea, pomenește în documentele sale din 1421 (Arh. Stat., doc. Tismanei) și 1428 (în traducere la Academia Română) [vezi DRH, B, I, p. 116, 118] pe fiii săi Danciul (Dan al III-lea) și Basarab (Laiotă) [Acest Basarab nu e Laiotă, ci domnul din 1442—1444]. Vezi Onciul, în „Conv. lit.“, XXXVI, 1903, p. 700.

[91] Bogdan, *Documente și regeste*, p. 76.

servitorul regelui Ungariei din Valahia, a doborît pe un voevod turc cu 8 000 de oameni și i-a tăiat capul cu mîna sa proprie".[92]

Mai găsim o scrisoare a unei fețe [persoane] din Turda, scriind în 23 ianuarie 1475 lui Matei Corvin că „ce rămăsese din turci după bătălia de la Racova a fost zdrobit de Basarab cel Mare (cel Bătrîn, Laiotă) care, închis într-o cetate, văzînd fuga turcilor, a ieșit și le-a făcut mari stricăciuni, distrugînd astfel toată puterea lor".[93]

După lupta de la Racova însă, cînd Laiotă a auzit că însuși sultanul vine să răzbune înfrîngerea suferită, el de frică s-a dus la turci să le ceară iertare. Aceasta se vede dintr-o scrisoare a lui Laiotă Basarab către brașoveni, în care le spune: „M-am dus la turci, la marele împărat, și mi-am făcut pace și mult m-am nevoit pentru binele vostru; deci să vă pară bine și vouă".[94] De aceea găsim pe Laiotă, în timpul celei mai primejdioase expediții a păgînilor contra țării Moldovei, acea din anul 1476, alăturea cu ei.

Ștefan cel Mare, văzînd necredința omului său, îl dă afară din scaun în unire cu Matei Corvin, ceea ce se face, cum am văzut mai sus, prin conlucrarea ambilor domnitori.[95]

Vlad Țepeș a doua oară (1476—1477) — Vlad Țepeș fusese de la o vreme iertat de Matei Corvin de închisoarea în care îl aruncase pentru trădarea încercată. El trăia în Transilvania dintr-o pensie ce i-o dădea regele, după cum se vede lucrul dintr-o poruncă a lui Matei Corvin către Altenberger, primarul din Sibiu, în care îi spune că „din banii tricesimali și din veniturile camerei din Ofenbaia [Baia de Arieș] să dea *credinciosului său Dracula* 200 de florini, pentru întreținerea lui". Regele ungurilor avea și el interes de a scăpa de această cheltuială dacă Țepeș și-ar fi reluat tronul, pe lîngă că ar fi putut avea un sprijin în el contra turcilor. Se înțelege deci cu Ștefan ca să-l reintroducă în Țara Românească.

Încercarea lui Ștefan este însă zadarnică, căci Vlad Țepeș este ucis, curînd după reîntronarea lui, de către Laiotă, care se întorsese cu oștire turcească de peste Dunăre.

Basarab cel Tînăr sau Țepeluș (1476—1481) — Numele de Basarb purtat atît de Laiotă (Basarab cel Bătrîn), cît și de un altul (Basarab cel Tînăr), introduce oarecare confuzie în istoria Munteniei din acest timp. Cu toate că Basarab, cel ce a ucis pe Țepeș, este fără îndoială cel

---

[92] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 98.

[93] Esarcu, în „Columna lui Traian", 1876, p. 423. Asupra faptului că Laiotă Basarab a ajutat lui Ștefan după bătălia de la Rahova a atras întîia dată luarea aminte Gr. Conduratu, *op. cit.*, p. 191. (S-a crezut dintr-o scrisoare a lui Laiotă către brașoveni că Laiotă se împăcase cu turcii înainte de 1474, dar această scrisoare a fost greșit datată de I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 78. Trebuie pusă în 1475 sau 1476). Neadevărate sunt deci arătările lui Dlugosz, *op. cit.*, II, p. ⟨col.⟩ 525 și Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 127, că muntenii ar fi ajutat turcilor la Racova, Ureche mai adăogînd încă și altă greșeală, că muntenii în acea bătălie ar fi venit sub Radu cel Frumos, cînd acesta murise în 1472.

[94] Bogdan, *op. cit.*, p. 78. De aceea vedem pe Ștefan cel Mare cerînd brașovenilor cu cîteva zile înaintea bătăliei de la Valea Albă, anume în 11 iunie 1476, să nu învoiască trecerea în Muntenia a grîului sau a altor lucruri de mîncare, „quia ipsi cupiunt periculum nostrum [et tocius christianitatis], et sunt subditi Turcorum" (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, 1, p. 91). [Vezi și I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 341].

[95] Mai sus, p. 306—308.

Bătrîn, adică Laiotă,[96] acela pe care Ștefan îl detronează la 1481 este un alt Basarab, anume cel Tînăr sau Țepeluș,[97] și ei nu trebuie amestecați unul cu altul.

Basarab cel Tînăr nu era însă fiul lui Basarab cel Bătrîn, ci nepotul lui [26]. Acest Țepeluș căutase întîi adăpost în Transilvania, pe cînd domnea unchiul lui în Muntenia. După aceea îl găsim în Moldova, în orașul Vaslui, de unde scrie brașovenilor că nădăjduiește să dobîndească scaunul muntean, fără îndoială cu ajutorul lui Ștefan cel Mare, care îl și introduce în acea țară, alungînd pe necredinciosul către el Laiotă Basarab.[98]

Cînd Țepeluș detronă pe unchiul său, Laiotă Basarab, acesta fugind luase cu el toată vistieria și, mai mult încă, și pe bunica lui Țepeluș, doamna Maria, și pe femeia lui și pe altă jupîneasă de la curtea domnului pe care-l alungase; dar și Țepeluș pusese mîna pe fata lui Laiotă, încît ambii pretendenți, cel cu ponosul și cel cu folosul, căutaseră să constrîngă pe rival prin răpirea familiei.

Țepeluș se jăluiește amar către brașoveni că „trei oameni răi (Laiotă, un boier Udriște și alt pretendent ce se purta și el prin Transilvania, Vlad Călugărul) i-ar fi luat averea și trei femei din casa lui, dar alte bărbății n-au făcut nici una“. Țepeluș cere să-i fie înapoiate jupînesele, la care Laiotă răspunde să i se dea întîi fata lui îndărăt. Țepeluș caută să sperie pe brașoveni cu amenințarea că stă în puterea lui de a trimite turcii ca să-i prade. Voevodul Ardealului, deși se arată în vorbă foarte plecat către Țepeluș, întîrzie cu înapoierea vistieriei, cerînd domnului un catastif al averii răpite și nu-i înapoiază femeile, cu toate că le scosese din mîinile lui Laiotă.

Că Țepeluș era omul turcilor se vede din întreaga lui corespondență și mai ales din faptul că, în 1479, alăturea cu mai mulți pași turci, el ia parte la bătălia din *Cîmpul Pîinii* [28], unde otomanii împreună cu muntenii sînt aspru bătuți de voevodul Ardealului, Ștefan Báthori, și de românul Pavel Chinezul, comitele Timișoarei.[99]

Dușmănia veșnică a lui Laiotă, cum zice Țepeluș singur într-o scrisoare, îl „umplea de amărăciune pînă în gît, încît nu mai putea răbda“.[100]

---

[96] Ambasada lui Țamblac citată. Mai multe scrisori ale lui Laiotă Basarab, după moartea lui Țepeș, 13 febr., 30 april. și 9 aug. 1477 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 97, 98).

[97] *Cronica anonimă*, în *Magazin istoric*, IV, p. 234. [Constantin] Căpitanul, *ibidem*, I, p. 108. Alte două cronici muntene, apud Conduratu, *op. cit.*, p. 174—175. *Cronica putneană* pune data bătăliei la 8 iulie 1481 („Arhiva istorică“, III, p. 8); Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 132. Că acești doi Basarabi erau persoane deosebite rezultă din scrisorile Beatricei, soția lui Matei Corvin, din 9 iulie 1480: „Bazarab junior nomine Czypelles“ (*Monumenta Hungariae historica, Acta extera*, V, p. 436). Regele Matei către brașoveni *vorbește de ambii Basarabi, cel Bătrîn și cel Tînăr*, ca trăind în același timp, cel Bătrîn *răpind pe soția celui Tînăr* (copie la Acad. Rom., citată de Lapedatu, *op. cit.*, p. 431): cum honore et sub optima custodia uxorem minoris Bazarab quam per seniorem Bazarab captam ex Transalpino abduxerat“ [27]. Desbaterea pe larg a filiației lui Țepeluș la Șt. Orășanu, în recenzia lui I. Bogdan *Documente și regeste*, în „Conv. lit.“, XXXVII, 1903, p. 558. Adaugă Onciul, *Filiația lui Basarab cel Tînăr, (ibidem*, p. 711).

[98] Scrisoarea lui Țepeluș din Vaslui în Bogdan, *Documente și regeste*, p. 86. Compară N. Iorga, *Ștefan cel Mare*, p. 186. La 19 iunie găsim pe Laiotă refugiat în Transilvania (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 99).

[99] Aceste interesante amărunțimi, conținute în scrisorile lui Țepeluș, sînt reproduse de Bogdan, *Documente și regeste*, p. 90, 91, 92, 93, 94, 97, 99, 101 și 106. Asupra bătăliei de la Cîmpul Pîinii vezi broșura lui I. Ursu, cu acest titlu 〈*Bătălia de pe Cîmpul Pîinii, 1479*〉, 1913 [din RIAF, 14, 1913, p. 138—150].

[100] [I. Bogdan], *Documente și regeste*, p. 96.

Pentru a scăpa de ea, Țepeluș chiamă pe Laiotă în Țara Românească și împarte domnia cu el, dîndu-i în stăpînire Banatul Olteniei [29]. Că domnia munteană a fost împărțită între acești doi Basarabi reiese cu învederare din scrisoarea lui Matei Corvin, de la 24 iunie 1481, atinsă mai sus, în care spune că „confiscă bunurile unui nobil Blaș, din Mediaș, pentru că atît în anul trecut, cît și în vremurile mai noi, punînd la o parte datoria și credința cu care era legat de sfînta noastră coroană, se unise cu *ambii Basarabi*, cu *cel Bătrîn*, și cu *cel Tînăr, care stăpîneau dușmănește părțile transalpine ale regatului nostru* și prin urmare și cu Ali-Bey voevodul și cu ceilalți turci".[101]

Este deci pe deplin dovedită împreună stăpînirea ambilor Basarabi, a celui Tînăr și a celui Bătrîn, în Muntenia, împărțire care nu se poate cugeta altfel decît ca lui Laiotă să-i fi dat Oltenia.

Tot atunci se vede că Țepeluș, pentru a putea impune marii familii oltene a Pîrvuleștilor pe unchiul său Laiotă ca ban, ia pe Neaga, sora celor șapte frați Pîrvulești [30], de soție, încît stabilește astfel între el și boierimea olteană legături și politice și de familie[102].

Această stăpînire a lui Laiotă Basarab în Oltenia și strîngerea legăturilor politice și de încuscrire între partida băsărăbească și boierimea olteană, reprezentată mai ales prin marea familie a Craioveștilor sau Pîrvuleștilor, va împinge de la sine pe Drăculești a căuta o alipire cît mai strînsă de boierimea Munteniei Mari.

În același an, după ce Țepeluș se asigură și din partea vrăjmașului său celui mai primejdios, împărțind domnia cu el, îndrăznește să lovească el pe Ștefan al Moldovei care amintește lovitura făcută de turci împreună cu Țepeluș într-un document din 1480.

La 30 aprilie 1481, dăm peste un nou act de dușmănie al lui Țepeluș în contra lui Ștefan; anume Báthori scrie sibienilor că „Țepeluș, voevodul Țării Românești, are gîndul să atace Chilia și deocamdată s-a stabilit cu poporul său sub munți, așteptînd venirea turcilor".[103]

Atunci dă Ștefan cel Mare cele două proclamații către boierii brăileni și buzoieni, în care le spune că „a luat pe lîngă el pe fiul său Mircea voevod [31] și n-are să-l lase de lîngă el și va stărui pentru binele lui ca și pentru însuși binele său, ca să-și dobîndească baștina sa, Țara Românească, căci îi este baștină dreaptă, cum și Dumnezeu știe și voi încă știți". Proclamația aceasta îi atrage, din partea ambelor cete de

---

[101] Hurmuzaki, *Doc.*, II/2, p. 272; 1481, iulie 16: „eo quod idem superior anno et eciam his novissimis temporibus (deci în 1480), postposita fidelitate a *utrisque Basarab, maiori videlicet et minori, parte regni nostri Transalpinis hostiliter tenentibus*, et perconsequens Turcis hostibus nostris infestissimis adhaesisset".

Cu toate acestea, un document din 1480 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 107) arată pe Basarab cel Bătrîn ca mort: „condam (mortului) Basarab maiori" (Laiot). Contrazicerea învederată între două mărturii tot atît de autentice ne silește a primi numaidecît o falsă cetire a datei în unul din cele două documente. Reiese însă că Basarab cel Bătrîn năvălise în Muntenia și obținuse întîi o împărțire a țării, apoi, alungat din nou, trecuse în Transilvania unde murise. Nu putem primi interpretarea lui C. Kogălniceanu, *Tabloul genealogic al Basarabilor*, 1912, p. 17, că probabil ar fi stat în document „superioris annibus", în loc de „superiori anno" și că deci nu trebue admisă o domnie simultană a celor doi Basarabi în Muntenia, ci una succesivă.

[102] Asupra acestei însemnate căsătorii, vezi N. Iorga, *Studii și doc.*, III, p. XLIV, care citează un manuscris publicat în „Spomenik", XXXII, p. 44; Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 39 și 325. Din această căsătorie s-a născut Danciu și Neagoe Basarab. [Neagoe a fost fiul domnului cu soția lui Pîrvu Craiovescu, numită Neaga; vezi „Valachica", 1969, p. 50—53]. O altă încuscrire între Țepeluș și Craiovești se face prin căsătoria surorei lui, Anca, cu Stanciul din Glogova (Ștefulescu, *Tismana*, 1903, p. 170).

[103] Teleki, *[op. cit.]*, XII, p. 173, apud Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 161.

boieri, un răspuns de o necuviință fără seamăn și care a fost desigur lucrat împreună de ambele tabere, fiind identic în rostirile lui. Pentru minunăția lui îl reproducem: „Scriem ție, Ștefan voevod: Ai tu oare omenie, ai tu minte, ai tu creier, de-ți prăpădești cerneală și hîrtie pentru un copil de c..., pentru fiul Călțunei, și zici că-ți este fiu? Dacă ți-e fiu și vrei să-i faci bine, atunci lasă-l să fie după moartea ta domn în locul tău și pe mumă-sa ține-o să-ți fie doamnă, cum au ținut-o în țara noastră toți pescarii din Brăila, și învață-ți țara cum să te slujască, iar de noi să te ferești, căci dacă cauți pe naiba, ai să-l găsești. Și așa să știi că toți, pe capete, vom veni împotriva ta și vom lupta alături de domnul nostru, Basarab voevod, pînă în ruptul capetelor noastre".[104]

Dar, cum spune poetul german Schiller: „Gefährlich ist's den Leu zu wecken".

Leul moldovean, zădărit, spulberă încă o dată pe toți dușmanii săi, turci și munteni; zdrobește oștirea lui Țepeluș la Rîmnicul Sărat și-l alungă din tron, după cum se vede lucrul din inscripția pusă de Ștefan în biserica de la Rădăuți în care se arată că „în 8 iulie 1481 a bătut pe neastîmpăratul Basarab voevod numit Țepeluș".[105]

Cronicarii spun greșit că Țepeluș ar fi fost ucis în acea bătălie[106], deoarece Vlad Călugărul, cel pus de Ștefan în locul lui Țepeluș în Muntenia, într-o scrisoare către brașoveni, scrisă după bătălia de la Rîmnic, spune că „nu se știe nimic despre Țepeluș".[107] Ba acesta revine chiar pentru scurt timp la domnie, cu ajutorul prietenilor și încuscriților cu el, boierii craioveni. Atunci scrie Țepeluș din scaun, în 16 noiembrie și în decembrie 1481, două scrisori către brașoveni, iar în 1482 martie 2 dă un hrisov în care se văd subsemnați Barbu și Pîrvu mare vornic, dintre Craiovești.[108]

Călugărul însă se retrage la Brașov, dar izgonește curînd iarăși pe Țepeluș și acesta, fugind din nou în Oltenia, este ucis de mehedințeni la satul Glogova, cum spune Călugărul într-o scrisoare către brașoveni.[109] Și-a ajuns atunci ținta zbuciumărilor pămîntești, formulată așa de măestru de Cantemir, că „nesăturîndu-se de slavă, să se sature de lut".[110]

Vlad al III-lea Călugărul (1481—1494) [32] era fiul lui Vlad Dracul, deci frate cu Vlad Țepeș și cu Radu cel Frumos. Această filiație se dovedește prin mai multe documente în care Călugărul se dă drept fiul lui Vlad cel Mare voevod.[111] Că acest Vlad cel Mare nu este Țepeș, ci Dracul, se vede de pe aceea că el numește în unul din el „frate" al său

---

[104] Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 138—145. Acest Mircea era alt fiu al lui Vlad Dracul, frate bun cu Țepeluș (Țepeș) și cu Radu cel Frumos; poate un fiu natural al lui Dracul, făcut cu Călțuna, despre care boierii munteni spun că ar fi fost prietena tuturor pescarilor din Brăila. Vezi nota lui I. Bogdan la o scrisoare a lui Mircea către brașoveni (*Documente și regeste*, p. 108).

[105] Reprodusă de N. Beldiceanu, în „Arhiva" din Iași, VI, 1895, p. 476. [Vezi și *Cronicile slavo-române*, p. 34].

[106] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 132. [ed. C. Giurescu, p. 64].

[107] I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 111.

[108] Originalul hrisovului din 1482 la Arhivele Statului, citat de Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 432, nota 3.

[109] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 114.

[110] *Divanul lumei cu înțeleptul*, vol. V al *Operelor complete*, p. 93.

[111] 1483 (Venelin, *Vlahobolgarskaia gramoty*, p. 124; 1483 („Arhiva istorică", I, 1, p. 37); 1486 („Col. lui Traian", 1876, p. 468); 1490 („Arhiva istorică", I, 1, p. 66); 1490 (*ibidem*, I, 1, p. 5); 1491 (Venelin, *op. cit.*, p. 129); 1492 (Engel, *Geschichte der Walachey*, p. 183); 1494 („Foaia soc. Românismul", 1870, p. 155) [Vezi și DRH, B, I, p. 293—417].

pe Radu (cel Frumos)[112]. Alt document din 1493 amintește pe moșul (bunicul) său Mircea voevod, pe părintele său Vlad voevod (Dracul)[113] și pe frații săi Vlad voevod (Țepeș) și Radu voevod (cel Frumos).

Vlad Călugărul, numit așa fiindcă fusese călugăr în tinerețe[114], purta din călugărie numele de monahul Pahomie[115]; dar mai tîrziu lepădase rasa. El stătuse mult timp adăpostit în Transilvania, de unde uneltise fără încetare pentru a obține tronul Țării Românești, mai ales pe timpul lui Țepeluș vodă, pe care l-am văzut atît de îngrijit de buna tratare de care se bucura Călugărul la ungurii și sașii din Transilvania.

Pe lîngă numeroasele scrisori ale lui Basarab cel Tînăr, în care se pomenește despre petrecerea lui Călugărul prin Brașov și pe aiurea, mai aducem încă o scrisoare a lui Vlad Călugărul însuși care vorbește, într-un rînd, despre timpul „cînd eram noi la voi".[116] Cu toate stăruințele lui Țepeluș pe lîngă „părintele său", Bator Istvan ⟨Ștefan Báthori⟩, el nu a izbutit a face ca Vlad Călugărul să fie îndepărtat din Ardeal și, după bătălia de la Rîmnicul-Sărat, îl vedem ocupînd tronul Țării Românești.

Ne-am fi așteptat ca Ștefan să fi pus în tron pe acel Mircea, fiul natural al lui Vlad Dracul, al cărui proteguitor călduros se arătase a fi în proclamația lui către boierii munteni, dar se vede că stăruințele lui Matei Corvin hotărăsc pe Ștefan să încredințeze tronul lui Vlad Călugărul. Apoi se vede că boierii munteni, pe care i-am văzut cu ce dispreț vorbeau despre proteguitul lui Ștefan, vor fi făcut acestuia o împotrivire prea mare, încît el să se încumete a le impune pe Mircea[117] și se va fi înțeles cu Corvin să sprijine pe Vlad Călugărul. De aceea și Ureche spune că „au pus Ștefan vodă domn Țării Muntenești pe Vlad vodă Călugărul".[118]

Vlad Călugărul, deși pus și el în tron de Ștefan cel Mare, urmează clinei obișnuite a lucrurilor de atunci și se dă în partea turcilor, stîndu-le în ajutor în păgubirea cea mai cumplită pe care păgînii o impuseră Moldovei, în răpirea cetăților ei sudice; apoi întovărășește pe capii de bandă turci în prădăciunile întinse de ei asupra țării lui Ștefan Acesta, slăbit prin pierderea cetăților și cruntelor lupte duse cu necredincioșii, nu se poate răzbuna și pe Călugărul pentru necredința lui, cum o făcuse cu Laiotă Basarab și cu Țepeluș. Călugărul poate domni destul de liniștit pînă la 1494, cînd este alungat din domnie de fiul său Radu [33], pronumit de cler „cel Mare", deoarece se îngriji foarte mult de el.

Ca drăculesc, Vlad Călugărul este dușmănit de boierii Craiovești, mai ales de Barbu banul și de fratele său Drăghici, care pierd din această

---

[112] Ghibănescu, în „Arhiva" din Iași, VIII, 1897, p. 384.

[113] Arh. Statului, doc. Tismanei (apud Lapedatu, *Vlad Vodă Călugărul*, în „Conv. literare", XXXVII, 1903, p. 425). Se înșală deci I. Bogdan (*Vlad Țepeș*, p 50), cum mă înșelasem și eu în ediția I (II, p. 425), dînd pe Vlad Călugărul ca fiu al lui Țepeș.

[114] Vlad Țepeș într-o scrisoare către sibieni, din 14 martie 1457 („Archiv für sieb. Landeskunde", Neue Folge, XXI, p. 351) se plînge de un „sacerdos walachorum qui se nominat fillium Voivodae", — fără îndoială Vlad Călugărul.

[115] Sub acest nume e pomenit în pomelnicul mînăstirii Govora, reprodus pentru această parte de Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 237.

[116] Bogdan, *op. cit.*, p. 122.

[117] Se vede că Ștefan încercase lucrul, deoarece Mircea trimite brașovenilor o scrisoare în care se intitulează „domn al întregii țări a Ungrovlahiei" și în care le spune că „a dobîndit domnia acestei țări și scaunul părintelui său Vlad", (Bogdan, *op. cit.*, p. 107).

[118] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 132.

pricină satele lor Bărbătești și Braniștea, luate de la ei pentru „hiclenie"[119] [34].

În tot timpul acestor domnii tulburate și nestatornice se întinde ca o apă mare și frumoasă, în Moldova, domnia neîntreruptă și glorioasă a lui Ștefan cel Mare.

NOTE ȘI COMENTARII

[1] Despre relațiile lui Ștefan cel Mare cu Imperiul habsburgic vezi I. Minea, *Ștefan cel Mare și împăratul Maximilian I* (CI, 1929—1931, p. 354—355) și Șt. Simionescu, *Legăturile dintre Ștefan cel Mare și Maximilian I de Habsburg în lumina unui nou izvor* (R. Ist., 1975, nr. 1, p. 91—98).

[2] Despre acest important om politic și umanist de origine italiană vezi Józef Garbacik, *Kalimach jako dyplomata i polityk* [Callimach ca diplomat și om politic], Cracovia, 1947; Jerzy Zathey, *Quelques recherches sur l'humaniste Kallimach (Filippo Buonaccorsi), 1437—1496,* în vol. *Umanisimo et esoterismo,* Padova, 1960, p. 123—139. Despre rolul său în pregătirea campaniei din 1497 vezi Giuseppe Dalla Santa, *Di Callimaco Esperiente (Filippo Buonaccorsi) in Polonia e di una sua proposta alla Republica di Venezia nel 1495* („Nuovo Archivio Veneto", 1913, nr. 1, p. 134—161). El este autorul planului de ocupare a Moldovei, care urma să fie dată lui Sigismund, fratele regelui polon Ioan Albert. Vezi pe larg N. Iorga, *Relations entre les Roumains et les Polonais dans l'époque de l'hommage et après* (BSHAR, 1921, nr. 1—2, p. 88—122); reprodus în limba română în *Studii asupra evului mediu românesc,* p. 310 și urm. și P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine,* p. 209—211.

Callimachus este autorul unui important text, necunoscut lui Xenopol, în care se afirmă că românii — după ce au respins cu armele încercările Porții de a-i supune — „s-au învoit prin tratate, nu ca învinși, ci ca învingători" *(Valachi vero repressis illius armis et conatibus non ut victi sed tanquam victores pactionibus deciderint). (Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio,* ed. I. Lichonska și Th. Kowalewski, Varsoviae, 1964, p. 50; textul a fost semnalat și comentat de Șerban Papacostea, *Tratatele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV—XVI. Ficțiune politică și realitate istorică,* în vol. *Stat, societate, națiune,* Cluj-Napoca, 1982, p. 98—99.

[3] Despre luptele lui Ștefan cu polonii din 1497 vezi: Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului* („Romanoslavica", 1969, p. 525—554); idem, *Țelurile campaniei lui Ioan Albert în Moldova (1497): un nou izvor* (R. Ist., 1974, nr. 2, p. 257—262); G. Duzinchevici, *Războiul moldo-polon din 1497. Critica izvoarelor* (SMIM, VIII, 1975, p. 9—61); C. Rezachevici, Dan Căpățînă, *Campania lui Ștefan cel Mare în 1497 împotriva regelui Ioan Albert. Bătălia din Codrul Cosminului* („File din istoria militară a poporului român", III, 1975, p. 38—70); G. Duzinchevici, *Precizări referitoare la războiul moldo-polon din 1497* (RA, 1979, nr. 1, p. 67—71) etc. Descrierea campaniei la Al. Savu, *op. cit.*, p. 184—199.

Pentru istoriografia polonă vezi Veniamin Ciobanu, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Polonia oglindite în istoriografia poloneză* (CI, 1977, p. 287—293). Chiar unii istorici poloni au acceptat ideea că regele Poloniei l-a înșelat pe Ștefan cel Mare susținînd că vine să elibereze cetățile moldovene ocupate de otomani. Vezi Olgierd Górka, *Bialograd i Kilja a wyprawa r. 1497* [Cetatea Albă și Chilia și expediția din anul 1497], Varșovia, 1932.

[4] După cum s-a arătat recent, Birtoc (= Bartolomeu Drágffy) nu a fost cuscrul lui Ștefan cel Mare; fiul acestuia, Alexandru, a fost căsătorit cu Maria Asanina Paleologhina. Vezi Ștefan Gorovei, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare* (SMIM, VIII, 1975, p. 190).

[5] După cum arăta Șerban Papacostea, ultimatumul adresat de regele Ungariei fratelui său Ioan Albert, text publicat în anii din urmă, a avut un rol de seamă în decizia acestuia de a se retrage din Moldova (N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc,* p. 331).

---

119 Asupra lui Vlad Călugărul vezi monografia lui Al. Lapedatu, în „Conv. lit.", XXXVI, 1903, p. 422 și urm.; Gh. Ghibănescu, în „Arhiva" din Iași, VIII, 1898; N. Iorga, *Studii și doc.*, III, p. XXXVIII și urm. Hrisovul cu satele este din 1532 de la Vlad Vintilă (Nicolaescu, *op. cit.*, p. 238).

[6] Amintirea acestor acțiuni s-a păstrat într-o pictură de la biserica franciscană din Przemysl, unde Ștefan este reprezentat în primăria orașului privind cum oștenii săi ucideau niște călugări; în textul ce însoțește pictura se afirmă că Ștefan vodă era „dușmanul cel mai vătămător al catolicilor". Vezi Ilie Corfus, *Ștefan cel Mare pe o frescă polonă* (SMIM, VIII, 1975, p. 201—204).

[7] Despre aceste relații vezi îndeosebi V. Costăchel, *Relațiile dintre Moldova și Rusia în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, Buc., 1956, p. 169—202, care utilizează lucrările istoricilor ruși și sovietici.

[8] Cei mai mulți istorici susțin că Bogdan al II-lea a fost fiul natural (nelegitim) al lui Alexandru cel Bun. Vezi îndeosebi L. Șimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451* (AIIAI, 1982, p. 186—187). În tabela genealogică întocmită de Ștefan Gorovei, *Mușatinii*, Anexă, figurează doi fii ai lui Alexandru cel Bun cu numele Bogdan, unul mort în 1432, celălalt domnul din 1449—1451.

Se știe sigur că Alexandru cel Bun a avut un fiu cu numele de Bogdan, care nu este însă citat ca martor alături de ceilalți frați: Ilie, Ștefan, Petru și Alexandru; în schimb, în primul document intern emis de Ilie voievod, la 2 ian. 1432, noul domn invocă și „credința fratelui domniei mele, jupan Bogdan" (DRH, A, I, p. 157; vezi și *ibidem*, p. 162 și 164). După ian. 1433 acest Bogdan nu mai este citat ca martor în sfaturile domnești ale lui Ilie și Ștefan voievozi.

Bogdan al II-lea recunoaște el însuși că este fiul lui Alexandru cel Bun în tratatul din 24 mart. ⟨1450⟩, unde amintește de „Alexandri woyvode, patris nostri" (M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 753—754). Într-un alt document din 31 iulie 1451, Bogdan al II-lea amintește pe frații săi Ștefan și Petru voievozi care, se știe, erau fiii lui Alexandru cel Bun (DRH, A, II, p. 14). La rîndul său, la 9 iul. 1466 și 20 sept. 1479, Ștefan cel Mare amintește de bunicul său, Alexandru voievod cel Bătrîn (*ibidem*, p. 196—197 și 336).

Bazîndu-se pe faptul că pe piatra funerară a jupanului Bogdan, fratele și asociatul la domnie a lui Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare arată că „a împodobit mormîntul acesta bunicului (dead) său, Io Bogdan voevod, fratele lui Alexandru voevod" (*Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 250), unii autori au susținut că Bogdan al II-lea ar fi fost nepotul de frate al lui Alexandru cel Bun. (N. Grigoraș, *În legătură cu ascendența lui Ștefan cel Mare*, în RM, 1966, nr. 2, p. 164—166). În realitate, în textul respectiv dead are sensul de moș, neexistînd o noțiune separată pentru frate de bunic. Față de dovezile invocate mai sus, *vom accepta mai departe filiația lui Bogdan al II-lea din Alexandru cel Bun.*

[9] Despre Oltea doamna, sora lui Vlaicu pîrcălab, vezi Constantin Rezachevici, *Un Tetraevanghel necunoscut aparținînd familiei dinspre mamă a lui Ștefan cel Mare* (SMIM, VIII, 1975, p. 161—182 + o planșe) și idem, *Familia lui Ștefan cel Mare. Împrejurările ocupării tronului* (RA, 1982, nr. 2, p. 117—123). Vezi textul inscripției de pe piatra de mormînt din 1465 în *Repertoriul monumentelor lui Ștefan cel Mare*, p. 246. În text nu i se spune doamnă.

[10] Ștefan cel Mare a fost căsătorit de trei ori: cu Evdochia, sora lui Semen Olelkovici, cneazul Kievului (1463—1467); cu Maria de Mangop (1472—1477) și cu Maria (1477—1504). Vezi MI, 1969, nr. 1, p. 38—39.

[11] Despre Maria de Mangop și familia sa vezi: Virginia Vasiliu, *Sur la seigneurie de „Tedoro" en Crimée au XVe siècle à l'occasion d'un nouveau document* („Mélanges de l'Ecole roumaine en France", 1929, p. 301—336); I. Minea, *În legătură cu Maria de Mangop* (CI, 1929—1931, p. 425—426); I. C. Filitti, *Marie Paléologue (1477), épouse d'Etienne le Grand, prince de Moldavie*, Buc., 1937; N. Iorga, *Întinderea spre răsărit a Moldovei lui Ștefan cel Mare. Cu prilejul unei inscripții* (AARMSI, s. III, t. XX, 1938, p. 315—319); reprodus în *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 306—308.

[12] Vezi Oreste Tafrali, *Maria din Mangop și învelitoarea mormîntului ei din Putna*, în vol. *Îndrumări culturale. Artă, istorie, chestiuni sociale*, Buc., 1930 și *Repertoriul monumentelor lui Ștefan cel Mare*, p. 288—290.

[13] Despre Alexandru vezi Ștefan S. Gorovei, *O biografie nescrisă: Alexandru voievod* (MI, 1974, nr. 2. p. 14—17), care susține că a fost căsătorit cu Maria Asanina Paleologhina. Despre asocierea lui Alexandru la domnia lui Ștefan vezi Mihai Berza, *Trei tetraevanghele ale lui Teodor Mărișescul în Muzeul istoric de la Moscova*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1964, p. 590—594.

Pentru întregirea informației, mai amintim și opinia lui C. Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei între 1504 și 1538* (AIIAI, 1977, p. 106—109), după care Ștefan cel Mare ar fi avut doi fii cu numele de Alexandru: cel mort la 1496, căsătorit cu fiica lui Bartolomeu Dragfy, și un altul nelegitim, care ar fi trăit la Constantinopol, unde s-a căsătorit cu Maria Asanina Paleologa și care a încercat să ocupe tronul la 1523 (deși pretendentul de la 1523 este mult mai probabil Ale-

xandru Cornea, după cum a arătat Ștefan Gorovei în vol. colectiv *Petru Rareș*, p. 175—178). C. Cihodaru nu a ținut seama de faptul că pretendentul care a trăit la Constantinopol și pe care turcii îl doreau domn la moartea lui Ștefan cel Mare era Ștefan (Lăcustă), despre care italianul Mignanelli spunea în 1538 că era fiul natural al lui Alexandru (Sandrin) și că a stat 25 de ani la Poartă „unde a fost mutat datorită străduințelor tatălui său" (*Călători străini*, I, p. 466). Vezi și Ștefan Gorovei, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare* (SMIM, 1975, p. 187—192), care arată că fiul trimis la Poartă de Ștefan cel Mare este Alexandru, fiul său legitim și singurul fiu cu acest nume.

[14] Curtea domnească din Hîrlău a fost construită la 1486, iar biserica la 1492, fiind zugrăvită mai tîrziu de Petru Rareș. Vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic Moldova*, p. 358—359.

[15] Ștefan cel Mare a avut trei fiice cunoscute: Elena sau Olena, fiica Evdochiei de Kiev, amintită începînd din 1466 (DRH, A, II, p. 197), Ana, moartă înainte de 23 nov. 1499 (*ibidem*, III, p. 442) și Maria, căsătorită cu ducele Teodor Wisznowiecki, de la care Petru Rareș reclama tezaurul dat zestre de tatăl său. Vezi Ștefan Gorovei, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare* (SMIM, VIII, 1975, p. 193).

Potrivit cronicii moldo-germane, Ștefan cel Mare ar fi avut 5 fiice: una cu Evdochia de Kiev (Elena), două cu Maria de Mangop și alte două „fete frumoase" cu Maria-Voichița (*Cronica lui Ștefan cel Mare*, ed. I. C. Chițimia, Buc., 1942, p. 60, 62, 63).

[16] Despre domnița Elena vezi: Damian P. Bogdan, *Pomelnicul de la Bistrița și rudeniile de la Kiev și Moscova ale lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1940; G. S. Ardeleanu, *Note istorice romăno-ruse. Rolul politic al Elenei, fiica lui Ștefan cel Mare, în Rusia* („Studii și cerc. științifice", Cluj, 1950, fasc. 2, p. 127—134); P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 10—12.

Trebuie spus că Elena — fiind fiica Evdochiei de Kiev — se înrudea cu familia marelui cneaz al Moscovei; Anastasia, mama Evdochiei, era fiica lui Vasile Dimitrievici. Așa se și explică faptul că cea care a pus la cale căsătoria a fost cneaghina Fedka din Kiev, soția cneazului Semion Olelkovici. Vezi detalii la V. Costăchel, *Relațiile dintre Moldova și Rusia în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, Buc., 1956, p. 185—189.

[17] Despre medicii lui Ștefan cel Mare și bolile de care a suferit (infecția de la rană și podagra) vezi amănunte pitorești la N. Vătămanu, *Voievozi și medici de curte*, Buc., 1972, p. 20—50.

Despre cauza morții lui Ștefan vezi T. Ghițan și Cr. Mircioiu, *Cîteva precizări în jurul diagnosticului bolii lui Ștefan cel Mare* („Rev. medico-chirurgicală", Iași, 1956, nr. 3, p. 129—135).

[18] Despre personalitatea lui Ștefan cel Mare s-a scris foarte mult; amintim aci doar articolele din ultimele decenii: C. C. Giurescu, *Ștefan cel Mare sau epoca de glorie a Moldovei* („Ramuri", 1966, nr. 7, p. 6); P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare* (MI, 1968, nr. 6, p. 2—8); Șerban Papacostea, *Domn autoritar, diplomat iscusit* (MI, 1971, nr. 2, p. 53—57); I. Ionașcu, „*...Cel dintîi dintre principii lumii...*" (MI, 1974, nr. 1, p. 3—15); Ștefan Ștefănescu, *Ștefan cel Mare — personalitate marcantă a istoriei românești* (R. Ist., 1975, nr. 1, p. 7—14); C. C. Giurescu, *Ștefan cel Mare* („Memoriile Secției de științe istorice", 1975—1976, nr. 1, p. 107—113); Șerban Papacostea, *Ștefan și izbînda sa: Moldova independentă* (MI, 1979, nr. 7, p. 6—14); Ștefan Ștefănescu, *Promotor activ al idealurilor de libertate, neatîrnare și unitate statală ale poporului român. 525 de ani de la urcarea lui Ștefan cel Mare pe tronul Moldovei* („Era Socialistă", 1982, nr. 8, p. 20—21), etc.

[19] Despre calitățile de mare comandant de oaste și celebru strateg ale lui Ștefan cel Mare vezi: R. Rosetti, *Studii asupra felului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare*, Buc., 1927 (din AARMSI, s. III, t. 4, 1925, p. 367—444 și 6, 1927, p. 1—68); Eugen Bantea, *Ștefan cel Mare — comandant de oști* („Memoriile Secției de științe istorice", 1975—1976, nr. 1, p. 123—128); Ion Cupșa, *Contribuția lui Ștefan cel Mare la dezvoltarea artei militare românești* („File din istoria militară a poporului român", III, 1975, p. 71—91).

[20] Întrucît Xenopol nu amintește decît în treacăt de politica internă a lui Ștefan cel Mare, care a dus la întărirea autorității centrale, la o mai bună organizare a statului și a mijloacelor sale de apărare, trimitem la cîteva lucrări care analizează această problemă: D. Ciurea, *Situația internă a Moldovei în epoca lui Ștefan cel Mare* („Studii", 1957, nr. 6, p. 65—74); Al. Gonța, *Unele aspecte ale politicii interne a lui Ștefan cel Mare* („Studii", 1957, nr. 4, p. 91—103); N. Stoicescu, *Întărirea puterii centrale în vremea domniei lui Ștefan cel Mare* (RA, 1982, nr. 2, p. 125—133); Leon Șimanschi, *Politica internă a lui Ștefan cel Mare* (R. Ist., 1982, nr. 5—6, p. 585—606).

[21] Xenopol omite aici textul utilizat de el la relatarea campaniei din 1476 (vezi mai sus p. 303), în care se spune că „toată țara" acuza pe Ștefan de tiranie și cruzime (vezi textul în vol. *Războieni*, p. 186). Chiar dacă autorul textului „umflă lucrurile" — cum susține Xenopol — nu se poate afirma că istoria nu ne-a păstrat și asemenea texte.

[22] Despre aceste împrejurări vezi P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 12—17, care publică o scrisoare a lui Alexandru Iagello, regele Poloniei, din 15 iulie 1504 și C. Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538* (AIIAI, 1977, p. 103 și urm.).

[23] Textul exact al lui Ureche spune: „vitejii cei buni au pierit cu totul atunci" (ed. C. Giurescu, p. 62); deci au pierit numai vitejii, nu și sămînța lor, cum afirmă Xenopol, citînd pe Ureche.

[24] În același an, 1476, Veneția îl numea pe Ștefan cel Mare „prea puternicul atlet al creștinătății" *(fortissimus rei christiane athleta)*. Vezi N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 247.

[25] Despre domnia lui Radu cel Frumos vezi Al. Lapedatu, *Radu cel Frumos* („Transilvania", 1902, p. 13—39); C. A. Stoide, *Legăturile dintre Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea* (SCȘI, istorie, 1956, fasc. 1, p. 59—72), care arată că luptele dintre Radu cel Frumos și Laiotă Basarab au continuat și în anul 1474. O prezentare generală a domniei și a luptelor lui Radu cu Ștefan cel Mare la N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, p. 137—147. Vezi și V. Eskenasy, *O precizare asupra politicii externe a Țării Românești în vremea lui Radu cel Frumos* (R. Ist., 1977, nr. 9, p. 1665—1667).

[26] După cum a arătat D. Onciul, Basarab Țepeluș a fost fiul lui Basarab al II-lea, domnul din 1442—1443 (*Comunicare în chestiunea filiațiunii lui Basarab cel Tînăr*, în CL, 1903, p. 710—711). În documentele emise din cancelaria sa, domnul își spune: „Io Basarab, voievod și domn, fiul lui Basarab, bunul voievod" (DRH, B, I, p. 290). Țepeluș era deci nepot de frate al lui Laiotă Basarab, care era fiul lui Dan al II-lea.

[27] Doamna Maria se afla în Transilvania la 1480, cînd Vintilă logofătul o asigură că o va scoate de acolo, după ce a trimis un „dar bun" lui Ștefan Báthory, principele Transilvaniei (DRH, B, I, p. 272—273). Spre sfîrșitul anului, doamna Maria scăpase „din mîinile vrăjmașului" și se afla la Brașov, unde îi scria soțul său care o aștepta să vină „cît mai curînd" (*ibidem*, p. 282).

[28] Despre această luptă vezi mai nou Ioan Hațegan, *Bătălia de la Cîmpia Pîinii (13 octombrie 1479)* („Apulum", 1978, p. 261—274).

[29] Chemarea în țară a lui Laiotă de către Țepeluș și împărțirea țării între cei doi domni nu au avut loc în realitate; Basarab cel Tînăr eliberează singur documente din nov. 1477 pînă la 23 martie 1482, ceea ce arată că nu poate fi vorba de o asociere la domnie (DRH, B, I, p. 258—292). Laiotă Basarab (Basarab cel Bătrîn) dă documente de la 4 sept. 1474 pînă la 30 iunie 1477 (*ibidem*, p. 243—257).

[30] Neaga din Hotărani a fost soția lui Pîrvu Craiovescu și iubita lui Basarab cel Tînăr, cu care a avut pe Neagoe (Basarab) („Valachica", 1969, p. 50—53).

[31] Despre acest pretendent, fiul lui Vlad Dracul, vezi N. C. Bejenaru, *Mircea II pretendentul* („Arhiva", 1924, nr. 8, p. 110—117).

[32] Vlad Călugărul a domnit din martie 1482 pînă în sept. 1495 (ultimul document din 8 sept. — DRH, B, I, p. 41).

[33] Vlad Călugărul nu a fost alungat de pe tron de fiul său, Radu cel Mare, care se intitulează „fiul preabunului Vlad marele voievod" (*ibidem*, p. 421); cu un an înaintea morții, Vlad îi spune fiului său „preaiubitul fiu al domniei mele" (*ibidem*, p. 404). Se pare chiar că Radu a fost asociatul la tron al tatălui său în ultimii ani de domnie; la 29 aug. 1492, acesta citează ca martori pe fiii săi: Radu voievod, Mircea și Vlad, iar la 16 mart. 1494 pe Radu voievod și Mircea (*ibidem*, p. 371—404). Titlul de voievod se dădea — precum se știe — și asociatului la domnie. Vezi Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie*, p. 282—285.

[34] Nu se poate vorbi de o „hiclenie" a Craioveștilor față de Vlad Călugărul; Barbu Craiovescu apare în sfatul domnului între anii 1487—1494, iar la 16 martie 1494 domnul numește pe frații Craiovești „bunii și credincioșii și preacinstiții noștri vlasteli" (DRH, B, I, p. 404).

Cap. IV

ORGANIZAREA MILITARĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE

Par. 1. Elementele sociale

Întreținerea oștirii. — De la descălecarea țărilor române pînă la moartea lui Ștefan cel Mare se întinde partea cea mai de seamă din epoca eroică a istoriei românești. Pentru a îndeplini cercetarea ei, rămîne să ne ocupăm cu elementul de căpetenie căruia ea își datorește ființa, *organizarea militară* [1].

Cît timp spiritul stă pe loc la un popor, așezămintele sale, deși se pot schimba, modificările încercate de ele sînt mult mai încete decît atunci cînd o frămîntare a minții vine și grăbește prefacerea formelor din afară. La poporul român pornirea lăuntrică a gîndirii lipsind în cea mai mare parte din desfășurarea vieții sale, așezămintele lui se vor schimba încet și vor stărui, în formațiile lor primitive, pînă adînc în vremile mai noi. De aceea, după cum am urmat și mai sus, la cercetarea așezămintelor politice, slujindu-ne, în lipsă de izvoare contemporane, de acelea mai tîrzii, spre a stabili caracterul și natura lor în timpurile primitive ale dezvoltării societății românești[1], astfel și aici vom recurge adeseori la documente mai noi spre a reconstitui așezămintele militare ale românilor din perioada vieții lor studiată pînă acuma.

Nu rămîne nici o îndoială că așezămintele militare, ale căror urme le întîlnim pînă tîrziu în țările române, datează în ele din vremuri vechi, avîndu-și rădăcina chiar în epoca anterioară descălecării, întrucît viața poporului român, fiind fără încetare o viață de luptă, organizarea militară cată să fi precedat la el pe toate celelalte [2].

Oștirea țărilor române s-a compus, poate chiar din cel dintîi timp al întemeierii statelor lor, din două elemente: unul de baștină, numit *oaste de țară*, și celălalt alcătuit din străini plătiți cu leafă și numiți *lefegii*[2] [3]. Corpurile străine cu care domnii își întăreau propriile lor trupe trebuiau plătite, fie că însuși domnul să le fi adunat în jurul său, fie să fi fost trimise în ajutor de alți principi. Pe atunci nu se privea ca vină faptul de a se înrola în o armată străină, ceea ce astăzi aduce pierderea dreptului de cetățenie, nici chiar acela de a lupta contra propriei sale țări, astăzi privit drept crimă de înaltă trădare. De aceea întîlnim adeseori în armatele domnilor români unguri sau poloni năimiți luptînd contra statelor ungurești sau polone; nu mai puțin moldoveni

---

[1] Mai sus, vol. I, p. 398—403.
[2] Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 310: „oaste de țară și lefegii".

slujind pe leafă în armatele muntene, pe timpul dușmăniilor dintre Vasile Lupu și Matei Basarab[3].

La început, însă, puterea de căpetenie a țărilor române se întemeia pe armata băștinașă, căutînd în străini numai un ajutor. Așa Ștefan cel Mare, în lupta de la Racova, pe lîngă 40 000 de moldoveni, greul armatei sale, mai avea 5 000 de secui, luați pe leafă din Transilvania, [4] și 2 000 de poloni. Cu timpul însă, elementul militar băștinaș slăbește din ce în ce, din pricini pe care le vom expune la locul lor, și lefegiii devin tot mai mult partea de căpetenie a oștirilor române, ruinînd puterea lor militară care nu putea fi temeinică și însemnată decît atunci cînd era legată de țara pe care trebuia s-o apere. Cu sînge cumpărat nu se ocrotește neatîrnarea și existența unui popor [5].

Dar, să nu apucăm lucrurile înainte, ci să ne întoarcem iarăși acolo unde ne trage rîndul.

Nu numai Ștefan cel Mare avuse lefegii în armatele sale, ci probabil și predecesorii săi, Mircea cel Bătrîn și Vlad Țepeș. De aceea bunăoară, cînd acesta din urmă reclamă ajutor de la cuscrul ⟨de fapt ruda⟩ său Matei Corvin împotriva turcilor, regele Ungariei trimite îndată la papă să ceară pentru rudenia sa, domnul Munteniei, 20 000 de galbeni.[4] Tot mai ales din nevoia de a-și plăti armatele năimite se explică stăruințele cele atît de mari depuse de Ștefan al Moldovei pe lîngă Veneția și scaunul papal pentru a dobîndi ajutor bănesc.

De altmintrelea războaiele pe atunci nu prea costau bani pe domnul ce le purta: oastea nu era ținută pe picior în timp de pace, ci fiecare om își căuta de trebile lui cînd nu era război și numai cînd acesta răsuna alerga sub arme. Strîngerea armatei era mai numeroasă sau mai restrînsă, după nevoia momentului, fără de nici o altă regulă decît gîndul și bunul plac al principelui, de unde și cum va aduna el oștile sale. De o armată permanentă nu poate fi vorba la români pînă mai tîrziu, cînd lefegiii ținuți în țară *și în timp de pace, pentru paza domnului,* luau caracterul unei armate statornice care nu avea altă îndeletnicire decît meșteșugul armelor[5] [6].

Dar, chiar în timp de război, nu domnul îngrijea de cele de trebuință spre întreținerea și armarea trupelor; îmbrăcarea oșteanului, înarmarea lui și, ceeace poate va părea mai extraordinar, chiar și hrana, erau pe socoteala lui privată.

Uniformă nu era; armele constau adeseori din ce cădea sub mînă: arcuri și săgeți, ghioage sau ciomege, coase sau topoare, unelte ce se aflau lînga casa fiecăruia, sau chiar, cînd ele erau săbii, suliți, paveze, nu costau prea mult. Numai artileria, introdusă în veacul al XV-lea din apusul Europei, era pe socoteala domnului.

---

[3] *Ibidem,* I, p. 278: „Matei vodă avea și călări de ai noștri moldoveni merși acolo în leafă, cărora era numele levinți" [vezi și M. Costin, *Opere,* ed. P. P. Panaitescu, p. 114].

[4] Petrus de Thomasiis către senat, martie 1462 („Columna lui Traian", 1883, p. 34).

[5] Este cunoscut că întîietatea armatei permanente la români, dintre toate popoarele europene, era una din dogmele istorice cele mai acreditate la noi; ea a fost pusă în curs, dacă nu ne înșelăm, de răposatul A. Tr. Laurian. Este de însemnat că contemporanul său Bălcescu, care se îndeletnicește îndeosebi cu studierea armatei române (*Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpul mărirei lor,* în *Magazin istoric,* II, p. 36—64), nu o susține. [Vezi și N. Bălcescu, *Scrieri istorice, politice și economice, 1844—1847,* ed. G. Zane și Elena Zane, Buc., 1974, p. 135—150. Bălcescu a fost primul care a susținut că „de la întemeierea principatului lor românii au simțit trebuința ce are un stat de o armată permanentă"; vezi *Scrieri,* vol. I, Buc., 1953, p. 12].

Asupra faptului că însăși hrana soldatului era lăsată în sarcina lui posedăm două mărturii pozitive; anume, atunci cînd Ștefan cel Mare dă învoire milițiilor sale să meargă să-și pună familiile și copiii la adăpost de năvălirea tătarilor, el le îndatorește să se întoarcă la Dunăre peste 15 zile *cu provizii de mîncare.*[6] Apoi istoricul polon Martin Bielski, care luase el însuși parte ca ostaș la bătălia polonilor contra lui Petru Rareș de la Obertyn în 1531, în descrierea artei militare la mai multe popoare vecine regatului polon, spune despre moldoveni că „hrană *poartă pe oblîncul șăii, brînză de burduf și pîine albă,* precum am văzut eu însumi în bătălia de la Obertyn".[7]

Dacă soldații purtau hrana pe oblîncul șăii, este învederat că fiecare din ei o aducea de acasă și că nu era împărțită de o administrație militară, căci atunci ar fi trebuit să o ia în comun. De aceea nu întîlnim niciodată în cronicari pomenită îngrijirea pentru hrana oștirilor pămîntene, pe cînd acea pentru zahareaua trebuitoare acelor turcești ne întîmpină foarte des după căderea țărilor române sub stăpînirea ⟨dominația⟩ otomană. Chiar lefegiilor nu li se dădea hrană, ci numai lefi, rămînînd să-și procure ei singuri întreținerea [7]. De aceea găsim într-un document ceva posterior băgarea de seamă că „în Moldova și Valahia este atîta mîncare că poți face ceva cu o armată, iar în Ungaria, unde e lipsă, dacă împăratul va merge acolo, nu va face mare ispravă".[8]

Ce făcea însă soldatul cînd războiul se îndelunga și el istovea pîinile și burduful de brînză ce adusese cu sine? Sau se ținea prin sate din bunăvoința locuitorilor, sau se punea pe prădat oriunde s-ar fi aflat, fie în țară, fie în străini, dacă oamenii nu se hotărau a-i da de bună voie. O știre foarte caracteristică în această privire este conținută într-o dare de seamă a unui ostaș italian care luase parte la luptele din 1603 ale lui Radu Șerban. Ostașul spune că, „fiind cîmpia de lîngă Dunăre aproape depopulată din cauza frigurilor, soldații erau siliți, pentru a se hrăni, a-și căuta locuință prin satele din munte, destul de îndepărtate unele de altele. Se hotărîse ca tătarii să fie atacați după desghețul Dunării; dar, din pricina greutății de a aduna oamenii și din acea a lipsei celei mari de hrană, de nu se puteau hrăni nici oameni, nici dobitoace, atacul a trebuit amînat".[9] Această prea însemnată știre aruncă o lumină vie asupra întocmirii vechi a oștirilor române. Oștenii, chiar de țară, erau nevoiți, pentru a putea trăi, să se risipească prin sate îndepărtate; aceasta în dauna pregătirii lor de luptă și a disciplinei. Dacă însă chiar oștenii de țară trebuiau să-și caute hrana prin orice mijloace, la cîtă silnicie nu trebuiau să recurgă acei străini!

Și acesta era obiceiul nu numai la români, ci și la multe din popoarele europene, înainte de introducerea armatelor permanente, ținute și hrănite pe socoteala statului. Am văzut mai sus cum polonii nu se pot ținea de împăcarea făcută de Ștefan cel Mare, de a se întoarce pe unde veniseră, din pricină că țara, fiind cu totul prădată pe acolo, nu și-ar mai fi găsit în ea putința traiului.

Prădăciunea țărilor și a locuitorilor lor, fie prieteni, fie dușmani, iată principiul războiului vechi, un principiu ce tinde a dispărea tot mai

---

[6] Relația lui Balthazar de Piscia, în „Columna lui Traian", 1876, p. 378: „ad quindecim dies eos dimisit, ita tamen quod ad Danubium ex post cum commeatu redire deberent". [Vezi și *Războieni*, p. 191].

[7] Martin Bielski, *Arta militară la popoarele moderne* (tipărită pentru întîia oară în Cracovia în 1569), reprodusă în textul original polon și traducere română în „Arhiva istorică", I, p. 168.

[8] Laski către Ferdinand, 10 mai 1511 ⟨1541⟩ (Hurmuzaki, *Doc.*, II/1, p. 168).

[9] O descriere a luptei de la Brașov din anul 1603 (Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 115).

mult în vremile noastre, cînd statul îngrijește cu amănunțime de oștirile sale, iar în țara năvălită este privit ca dușman numai acela care are arma în mîini.

Potrivit cu starea lucrurilor din vremile trecute, mai întîlnim încă un sistem de chemare la armată, *în dobîndă,* adică în speranța prăzii ce se va lua fie de la armata, fie din țara dușmană, și un cronicar observă despre moldoveni că ar fi „den hirea sa lacomi la dobîndă".[10]

Într-un asemenea sistem înțelegem cum pe stat, adică pe domn, trebuie să-l coste războiul ieftin. De aceea și era el starea obișnuită a societății.

Alcătuirea oștirii [8]. — Oștirea de țară se alcătuia din boieri, curteni, slujitori (călărași și dărăbani) și gloate.

Boierii, numiți și ei uneori curte sau curteni, erau datori a urma totdeauna pe domn în război. Erau însoțiți de *cetele* lor, [9] oameni de slujbă de pe moșiile lor. Un prea interesant document de la Ștefan cel Mare din 1486 sau 1485 ne arată pe domnitor dăruind niște locuri pustii la patru inși arătați ca fiind din *ceata boierului Gangur.* Această mulțămită li se da „pentru slujba lor în folosul țării și ca să fie de pază împotriva tătarilor".[11]

Chiar dregătorii cei mari, cu căderi anumite, erau ținuți să iasă la luptă; așa *vornicul de țara de jos,* în loc de a căuta de judecățile sale în Bîrlad, locul reședinței lui, lăsa acolo niște oameni de ai lui, iar el umbla pretutindeni după domn în expedițiile sale.[12] Am văzut că, după lupta din pădurea Cosminului, Ștefan cel Mare sfarmă ajutorul ce venea regelui din Polonia prin *vornicul* Boldur.[13] În timpul primei năvăliri a turcilor în Moldova, din 1475, întîlnim pe *paharnicul* Costea comandînd mai multe oști[14]; în timpul celei de-a doua expediții turcești, 1 000 de călăreți moldoveni erau puși sub Iuga *vistiernicul*[15] și așa mai departe. Toți boierii ceilalți sau nobilii fără dregătorii aveau această singură îndatorire de a merge la război.

Curtenii propriu-ziși erau oștirea de căpetenie, greul ei; slujeau cu toții călări, pentru care erau numiți și *călărași* [10]. În vremile mai vechi purtau și numele de *viteji* [11], iar în cele mai noi erau cuprinși în termenul mai obștesc de *slujitori* care se întindea și asupra pedestrimii și însemna îndeobște oștire [12]. Că curtenii nu-i cuprindeau numai pe boieri, cu toată derivarea cuvîntului din curte, se vede întîi din aceea că Ureche ne spune că Ștefan cel Mare rămase la Dunăre, după părăsirea milițiilor sale, numai cu 10 000 de curteni; un număr așa de mare de boieri nu a avut niciodată Moldova. Curtenii erau în cea mai mare

---

[10] Miron Costin în *Letopisețe,* I, p. 292 [*Opere,* p. 130].

[11] Publicat întîi de Z. Arbore; reprodus de I. Bogdan, *Documentul Răzenilor din 1484 [și organizarea armatei moldovene în sec. XV],* în „Analele Acad. Rom.", [Mem. Secției istorice], s. II, t. XXX, 1908, p. 362 (2).

[12] Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* [ed. 1872], p. 78.

[13] Mai sus, p. 328.

[14] Ureche, în *Letopisețe,* I, p. 127 [ed. C. Giurescu, p. 58].

[15] Relația lui Balthazar de Piscia („Columna lui Traian", 1876, p. 379). [Vezi și *Războieni,* p. 194]. Nu înțelegem exclamația lui N. Iorga, *Introducere* la doc. Hurmuzaki, XI, p. 4: ‚un ministru de externe și un ministru de justiție (postelnicul și vornicul) în fruntea armatelor"! pe cînd era așa sistemul obișnuit (?)

Curtenii în Muntenia se mai numeau și *roșii,* după arătarea lui Miron Costin (*Letopisețe,* I, p. 312): „Matei vodă din dreapta a pus curtea, ce se zice la dînșii roșii". Raportul misionarului catolic pare a confirma această denumire particulară pentru curtenii din Muntenia, spunînd: „sunt »Rosci dan Dara«, id est Rubei Provinciae qui fuerunt olim ditissimi nobiles nunc video ipsos nigerrimos" (?) (*Magazin istoric,* V, p. 57). [*Călători străini,* VII, p. 459].

parte tocmai călărașii de rînd. Deosebirea lor de boieri se mai vede din repetatele rostiri ale cronicarilor: „veniră scrisori cu multe peceți de la *boieri și de la curteni*"; „cînd judecă domnul pe *un boier cu un curtean*". Dar curtenii se deosebeau și de țărani, căci tot cronicarii spun că „atunci cînd se pîrăște un *curtean cu un țăran*"; „nu numai *curtea* ci și *țărănimea*".

Se vede deci că curtea sau curtenii erau o clasă intermediară între boierime și răzășime, pe care Cantemir nu știe unde să o claseze, între boieri sau între țărani. Curtenii sau slujitorii erau din clasa moșnenilor, adică a țăranilor proprietari de pămînt, cu condiția ca să slujească în armată pe socoteala lor, adică fără leafă. Învățatul domnitor al Moldovei, Cantemir, face anume deosebirea între boieri și călărași, spunînd că „cei dintîi ar fi ținuți a urma pe domn în război, fiindcă ar fi căpătat moșii de moștenire de la străbuni, iar călărașii fiindcă domnul le-ar fi *concedat* stăpînirea pămînturilor lor" (pe care ei le aveau dinainte de descălecare).[16]

Dacă nu se înțelege astfel textul lui Cantemir, confuz și aici ca în multe alte locuri, atunci nu mai există nici o deosebire între curteni și boieri; căci și boierii nu-și dobîndiseră pămînturile lor decît de la dăruirea domnească și la originea fiecărei moșteniri se întîlnea o asemenea dăruire. Dacă și curtenii și călărașii ar fi fost îndatoriți a ieși la armată din pricina pămînturilor dăruite lor sau străbunilor lor, atunci nu înțelegem pentru ce Cantemir îi desparte în două rostiri [categorii] și nu-i cuprinde în una singură. Nu rămîne deci cu putință altă interpretare a textului lui Cantemir decît că oștenii numiți călărași erau recrutați dintre moșnenii țărilor române cărora domnul le concedase stăpînirea liberă a pămînturilor lor, spre a-i îndatori a sluji călări și fără plată la vreme de război [13].

Această deosebire își găsește explicarea în originea deosebită a proprietății boierești și a celei moșnenești sau răzășești. Cea boierească se trăgea totdeauna din dăruiri domnești [14]. Nu tot așa stau lucrurile cu proprietatea răzășească; ea era de cele mai multe ori (afară de mazili) mai veche de cît descălecarea, cum era fără îndoială acea a locuitorilor Vrancei, ai Cîmpulungului și a poporației găsite în Muntenia la înființarea domniei[17]; iar cînd se întîmpla ca domnul să dăruiască „ocini la viteji", ei erau ridicați prin aceasta însăși în rangul boierilor. De aceea întîlnim călărași în sate arătate ca domnești, despre care se spune anume că erau megieși sau răzeși, ceeace este același lucru.[18] Așa un document din 1660 spune că „înaintea lui Ștefan, fiul lui [Vasile] Lupu, vin niște călărași care au fost șăzînd în sat în Ivancea, anume Fleșco, Țugolea și

---

[16] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 114 [ed. 1973, p. 280]: „*Curteni* vel *aulici*, qui unum alterumve pagum haereditate a maioribus acceperunt. *Calaraszi*, equites, qui pro terrarum, quas ipsis principes concessere, usu semper eosdem in expeditionibus suis expensis sequi tenentur". Termenul de slujitori nu înseamnă un fel deosebit de trupe, ci este sinonim cu ostaș. Așa în jurămîntul făcut de oștirea lui Matei Basarab, atît domnului cît și principelui Ardealului [Gheorghe] Racoți [I], jură, „slujitorii, atît călărime cît și pedestrime". Miron Constin în *Letopisețe*, I, p. 327 [*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 169] conține următorul loc din care se vede că termenul de slujitori desemna orice fel de oștire: „era seimenii [de] toți... care au fost ‹fusese› în slujbă și la Vasile vodă 1 000 și nemți... 400..., leși [călări] 200... și moldoveni cu leși amestecați... 300 și lefegii de țară... 400. Atîta samă de ‹*oaste*› *slujitori* ținînd Ștefan vodă". În mai multe locuri prin cronicari se vorbește de *slujitori nemți*. Călărașii erau socotiți cînd între curteni, din pricină că erau călări, cînd între slujitori, sămănînd cu cealaltă armată mai de jos, prin clasa din care era recrutată; termenii sînt șovăitori.

[17] Mai sus, vol. I, p. 436, 439.

[18] Mai sus, p. 46.

Albul, feciorul Simei, și *alți răzeși* ai lor, spunînd acești călărași că au șezut în Ivancea ca și părinții lor, fiind sat domnesc din ocolul Orheiului". Alt document din 1693 vorbește de *megieși* și *slujitori* cu ocinile lor din sat din Soroca „și au fost în pace și slobozi de rumănie și părinții lor și ei". Acești slujitori erau deci răzeși, moșneni, megieși cu *moșiile* lor și în această însușire erau deci călărași în oștirea domnească.[19]

Arătarea lui Cantemir că trupa călărașilor slujea fără plată se poate adeveri întîi prin un loc din raportul lui Polo Minio din 1620, care, vorbind de starea Moldovei, spune că „poate pune pe picior 10 000 de cavaleri arcași, cea mai vitează ginte ⟨cei mai viteji oameni⟩ din acel principat, toată îndatorită a sluji principelui fără altă leafă decît oarecari scutiri de care se bucură de obicei"[20]. Apoi și printr-un loc din Miron Costin, unde el spune că, revoltîndu-se boierii împotriva lui Ștefan Tomșa [II], au tras la ei pe slujitori, la care s-au adaos și cîteva roate de călărași veniți din țara de jos. Ștefan, pentru a desface armata răsculaților, oferi lefi și călărașilor, care, auzind de leafă, părăsiră gloatele boierilor.[21] Dacă ei părăsiră pe boieri, auzind că li se va da și lor leafă, este învederat că de obicei nu o primeau.

În afară însă de slujitorii călări, erau slujitorii pedeștri, numiți în ambele țări *dărăbani* sau *dorobanți* [15]. Pentru Moldova îi găsim amintiți adeseori în cronicarii acestei țări; pentru Muntenia, în raportul misionarului catolic din 1688.[22] Dorobanții erau oștiri pedestre, cum reiese din mai multe locuri ale cronicii lui Miron Costin. La domnia lui Ștefan Tomșa [II], el spune că „era la Ștefan vodă *dărăbanii* foarte îmbrăcați bine, cum n-a fost la nici o domnie îngrijită așa bine *pedestrimea*, cu haine tot de feleandreș (postav de Flandra), cu nasturi și cu ceprage de argint, în pilda haiducilor din Țara Leșească, cu pene de argint la comănace și cu table de argint la șolduri pre lădunci" (cartușiere).[23] Din această descriere a îmbrăcăminții dărăbanilor, se vede că ei erau, pe timpul lui Ștefan Tomșa, pînă la un punct osebiți chiar printr-un fel de uniformă. În timpuri mai vechi, asemenea lux era necunoscut; Martin Bielski spune că „armurile sînt puține, pavezele sînt simple, sulițele fără flamuri; în acest mod armata e întunecoasă la vedere".[24]

Aiurea Miron Costin spune că oștirea lui Matei Basarab număra „mai ales *pedestrime,* fie cînd cîte 1 000 în leafă, afară de *dărăbanii de*

---

[19] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 386, îmi socotește ca o greșeală că aș susținea că trebuințele militare au dat naștere clasei răzeșilor. Niciodată nu am susținut așa ceva, ci numai atîta că proprietatea răzășască este anterioară descălecării. D-sa susține fără nici o dovadă că „domnul plătea călărașii lui cu leafă sau cu mici feude în satele domnești" (*ibidem*, p. 403). D-lui deci împărtășește părerea greșită pe care mi-o atribuie mie. Documentul din 1660 la Acad. Rom., XXII/131; cel din 1693 în *Condica logofeției lui Brâncoveanu,* în Arhiva Statului, [ms. 705], p. 35.

[20] Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 391. Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 232. Nu putem primi părerea lui I. Bogdan, *op. cit.*, p. 407 (47) că nu numai curtenii îndeobște, dar chiar și boierii primeau lefi în expedițiile ofensive.

[21] Miron Costin, în *Letopisețe*, p. 232 [*Opere*, p. 61, unde textul este în parte altul].

[22] Vezi *Letopisețe,* I, p. 232, 278, 306, 312. La p. 311, găsim pe Miron Costin întrebuințînd termenul *dorobanț* în loc de daraban: „nici sînt seimenii sîrbi sau unguri a tocmai cu jocul ⟨focul⟩ cazacilor, cum nici *dorobanțul muntenesc*"; raportul misionarului catolic (*Magazin istoric,* V, p. 58) îi numește tot dorobanți: „sunt etiam *Darabanci,* sunt mille cruces, antea erant 2000" [Vezi și *Călători străini,* VII, p. 459].

[23] Miron Costin, în *Letopisețe,* I, p. 232 [*Opere*, p. 62—63].

[24] „Arhiva istorică", p. I, 2, p. 168.

țară“[25], care se înțelege că erau și ei [cuprinși] în acea numeroasă pedestrime. Tot despre Matei vodă, în lupta de la „Hinta“ (Finta) cu Vasile Lupu, adaugă cronicarul că domnul muntenesc „au stătut la mijloc cu levinții și cu dărăbanții și cu o samă de seimeni cu pușci (tunuri), tocmite pentru pedestrime“[26], din care loc reiese de asemenea că dărăbanii erau pedeștri. Aiurea iarăși arată cum „o samă de *dărăbani*, cum au văzut că se stîmpără focul și tătarii tot stau, din coadă unii au plecat fuga înapoi, pre care, cum i-au zărit tătarii că fug, [cum] orbi au năvălit și au intrat în *pedestrime* cu săbiile zmulte“. Aici cuvintele de dărăbani și pedestrime sînt luate ca avînd aceeași însemnare.[27]

Din faptul că se arată în chip excepțional de Cantemir slujba fără leafă a călărașilor urmează că ceilalți slujitori precum erau dărăbanii erau plătiți; și, într-adevăr, într-o relație tîrzie care amintește despre resturile descompuse ale vechilor dărăbani, cum erau pe vremurile fanarioților, se spune despre ei că ar purta armele din tată în fiu, ar fi scutiți de dări, primesc un tain de pîine și de carne și de Paști cîte un postav gros; în afară de acesta, cîte 3 lei pe lună.[28] Conform cu această mărturie, ne spune Ureche despre pedestrimea moldovenească a lui Ioan vodă cel Cumplit că era ca la 20 000, „adunată mai mult în dobîndă decît *în leafă*“, adică dărăbani, care deci erau plătiți.[29] Dărăbanii trebuie să fi fost neliberi, acei supuși mănăstirilor sau vreunui boier [16]. Și, într-adevăr, întrucît călărașii erau răzeși, ce altă clasă mai rămînea pentru a procura în armată pe dărăbani decît acea a țăranilor supuși?

Potrivit cu această încheiere, dedusă din deosebirea corpurilor de armată, întîlnim în documentele vechi îndatorirea pentru locuitorii din satele mănăstirești sau boierești de a merge în oaste. Așa, printr-un document de la Vlad vodă Călugărul din 1494, domnul scutește satele hărăzite mănăstirii Bistrița de ctitorii ei, Barbu Craiovescu și frații lui, anume satele Plăviceni, Brîncoveni și Gîndeni de toate slujbele și dăjdiile, afară de bir și *de oaste*,[30] de unde rezultă că oamenii din acele sate ce fuseseră boierești și atunci erau mănăstirești, adică țăranii supuși, erau îndatoriți a ieși la oaste.

Un alt document de la Ștefan cel Mare, din 1458, scutește satul Borhineștii al mănăstirii Moldovița, deci locuit iar de țărani supuși, de mai multe îndatoriri către domnie, dispunînd între altele ca *„oamenii din acel sat să nu meargă la oaste, decît atunci cînd însuși domnul va merge“*.[31] Să se observe că nu poate fi vorba aici de ridicarea unei oști în dobîndă, precum vom vedea că se făcea cu gloatele, de oarece în asemenea caz o scutire ar fi fost identică cu o defavoare. Era liberarea de

---

[25] Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 278 [Vezi și *Opere*, p. 153].

[26] *Letopisețe*, I, p. 312 [Vezi și *Opere*, p. 153]. Asupra leventilor, vezi mai sus, nota 3.

[27] *Letopisețe*, p. 347. [Vezi și *Opere*, p. 193]. S-ar mai putea aduce încă alte multe locuri pentru dovedirea acestui fapt. Așa bunăoară acel de la p. 306, unde se spune că Vasile vodă „au tras pe dărăbani văzîndu-i în primejdie și au tocmit de ambe părțile de drum călărimea“, învederat spre a apăra cu ea pedestrimea dărăbanilor.

[28] Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, anexate în *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* par M. C[arra], Neufchâtel, 1781, p. 267; Raicevich, *Osservazioni [storiche, naturali e politiche] intorno la Valachia et Moldavia*, Napoli, 1788, p. 219, adaogă că dărăbanii ar fi îndatoriți a face slujba o săptămînă din două, că ar fi însă într-o stare mizerabilă, întrebuințați la salahorie, nu la armată, deși ar putea forma o trupă foarte bună. Compară și Miron Costin în *Letopisețe*, I, p. 344.

[29] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 195.

[30] „Foaia societății Românismul“, 1870, p. 195 [DRH, B, I, p. 404].

[31] Ulianicki, *[op. cit.]*, p. 95.

o îndatorire, prin urmare nu se poate raporta decît la o oștire ridicată din ordin domnesc, care nu se poate înțelege decît ca dărăbani, după cele spuse pînă aici [17].

În timpurile mai noi este cunoscut că țăranii neliberi erau scutiți de îndatorirea militară și ne rămîne de arătat pentru ce o asemenea scutire nu se întîlnește în vremile mai vechi.

Starea țăranilor supuși în acele vremi era departe de a fi așa de rea și decăzută precum o întîlnim în timpurile mai noi; supușia [aservirea] țăranului român nu implica pe atîta pierderea proprietății, cît restrîngerea libertății lui, prin îndatorirea prestării unei cîtimi de muncă silită stăpînului sub care cădea, adică mai întîi domnul și apoi, prin dăruire, boierii sau mănăstirile[32]. Țăranul supus păstra de altfel stăpînirea proprietății lui.[33]

Țăranul supus [aservit], avînd deci și el în a lui stăpînire o parte din moșia cea mare, patria, ca și acel liber — după ideile de atunci, că numai acela ce posedă o parte din pămîntul țării era dator să sară întru a ei apărare — nu putea fi scutit de îndatorirea de a ieși la oaste și de aceea întîlnim pe dărăbani recrutați mai ales din clasa țăranilor ce-și pierduseră libertatea.

Schimbarea alcătuirii oștirilor. — Cu timpul însă se întîmplă o schimbare, atît în condiția țăranilor supuși, cît și în îndatorirea lor de a presta slujba militară. Învechindu-se ei pe moșia ce devenise boierească, multe din familiile lor stingîndu-se sau prefăcîndu-se, poporația satului apoi adăogîndu-se cu alți locuitori, într-un cuvînt timpul atotcotropitor învăluind și mestecînd relațiile primitive, se pierdu cu încetul amintirea a ceeace fiecare rumân sau vecin stăpînea cînd încăpuse în acea stare și țăranii supuși nu mai fură priviți decît ca niște oameni *ce se hrăneau pe moșiile proprietarilor*.[34]

Paralel cu această stingere înceată și nesimțită a proprietății lor, ei căzură în stăpînirea tot mai deplină a acelora pe moșia cărora stăteau, și lanțurile ce-i încătușeau deveniră tot mai grele. Țăranii apăsați pe moșia unui proprietar mai fără inimă se duceau pe altele ale celor cu reputație mai omenoasă. Proprietarii răi — și aceștia erau majoritatea — își vedeau moșiile lor desgolindu-se de locuitori. Începură deci a împiedica strămutările și apoi a readuce cu sila pe cei *fugiți* la sălășluințele lor. Astfel se stabili cu încetul obiceiul că țăranul supus nu are voie să se strămute de pe o moșie pe alta fără îngăduirea proprietarului; șerbirea înlocui simpla stare de supușenie a țăranilor neliberi.

Această schimbare în condiția țăranilor supuși aduse scutirea lor din ce în ce mai rostită de slujba militară; anume, proprietarul care avea adeseori greutate de a reține pe moșia lui pe țăranii din ce în ce mai robiți nu putea să le învoiască mergerea lor în armată, unde mai întîi ei puteau să moară, apoi să dispară, spre a se strămuta aiurea, aducînd în ambele cazuri depopularea moșiei sale.

---

[32] Vezi mai sus, p. 166.

[33] Chestie care se va dovedi pe deplin mai jos vol. III, capitolul *Starea țăranilor* ⟨E vorba de drept de folosință, nu de stăpînire⟩.

[34] Părerea lui Radu Rosetti (*Despre clasele agricole din Moldova*, în „Revista Nouă" a lui Hasdeu, anul I, 1888, no. 12), că țăranii supuși ar fi fost numai niște uzufructuari pe moșiile boierilor, este cu totul neîndreptățită. Ce erau moșnenii deveniți în urmă vecini sau rumâni înainte de a intra în starea de supuși către boieri? Tot uzufructuari? Dar pe pămîntul cui?, întrebare pe care nu și-a pus-o Radu Rosetti. În *Pămîntul, sătenii și stăpînii*, p. 190, Rosetti a părăsit cu totul această concepție.

Sînt indicii care întăresc acest interes al proprietarilor de a nu lăsa pe șerbii lor să facă slujba ostășească; așa un document din 1632 arată pe egumenul Snagovului, popa Ignatie, că „nu s-a supus să fie rumânii mănăstirii călărași", anume un Brătulea „a fost umblat cu înșălăciuni *să scape de rumânie* cu călărășia" [18]. Călărașii fiind moșneni, Brătulea căutase să cîștige libertatea lui dîndu-se drept unul din ostașii recrutați din rîndul moșnenilor. Un alt document din 1673 dispune ca rumânii care ar vrea să fugă sau să se scrie la slujba (ostășească) să fie volnic egumenul „să nu-i *lase să fugă, nici să se scrie la slujbă*".[35] Un al treilea, din 1703, arată că unii rumâni, făcîndu-se că sînt slujitori, ziceau că s-au răscumpărat ca să scape de rumânie. În loc de a fugi de oștire, se îngrămădeau în ea, ca să scape de asupritoarea rumânie.

Dar și cele petrecute în Transilvania și constatate aici prin documente neîndoielnice pot să ne slujească de argument spre întărirea părerii noastre. Într-adevăr, și în Transilvania, țăranii, mai ales românii, fură reduși în curînd în starea de iobăgie. După cumplita revoluție din 1437, ale cărei împrejurări vor fi istorisite mai tîrziu[36], țăranii crezură a găsi un nou mijloc pentru a ieși din mizeria în care îi ținea neomenosul jug al stăpînilor lor. Proclamîndu-se pe la 1441 ⟨1514⟩ un fel de cruciadă în contra turcilor, țăranii șerbi din Ungaria și Transilvania alergară cu grămada sub steaguri și se adunară la Pesta. Nobilii, temîndu-se că, prin înrolarea șerbilor lor în armată, să nu-i piardă din mîini căci cine știa dacă șerbul devenit oștean nu murea în bătălie sau emigra sau se ducea pe altă moșie, încep a se opune cu putere la înrolarea voluntară a șerbilor. Aceștia, care vedeau răpindu-li-se ultima speranță de scăpare, se revoltă cumplit sub conducerea unui secui, [Gheorghe] *Doja*, și provoacă scene sîngeroase și mai cumplite încă decît acele din 1437. Ei sînt însă bătuți și readuși iarăși în ascultare, înapoiați cu sila pe moșiile nobililor, unde li se mai restrîng grelele lanțuri ale iobăgiei ce le purtaseră pînă atunci.[37] Încă în 1443 întîlnim iobagi în Transilvania ce trebue să fie scutiți de rege de iobăgie spre a putea merge în contra turcilor, dovadă că țăranul iobag nu era învoit a ieși la oaste.[38] [19]

Vedem deci cum în țara vecină, unde predomina identic aceeași stare de lucruri, țăranii șerbi fug de la stăpînii lor spre a se înrola în armată și cum aceștia se opun a-i lăsa. Cu cît caracterul șerbiei în țările române, îndepărtîndu-se de vechea supușenie, lua caracterul iobăgiei de peste munți, cu atîta boierii restrîngeau tot mai mult ieșirea la oaste a *oamenilor lor*.

Dacă însă găsim oameni care, pentru a scăpa de rumânie, căutau să fie luați în oștire, aceasta o făceau mai mult ca un mijloc pentru a redobîndi libertatea pierdută. De altfel, slujba militară deveni îngreuitoare și mulți răzeși căutau să scape de ea. Curtenii părăseau ocinele lor și se așezau pe moșiile boierești pentru a fi apărați de stăpînii lor de îndatoririle militare. Așa Miron Costin arată la domnia lui [Miron] Barnovschi voevod (1626—1629) că acest domn făcuse mare volnicie întîi curții să dea bir numai odată în an și „veri cine din curteni de

---

[35] [Documentul din 28 april.] 1632 (Acad. Rom., XX/107) [vezi și DRH, B, vol. XXIII, p. 360, unde textul este parțial altul: slujitorul se numea Bratoslav (nu Brătulea), iar egumenul „nu s-au suferit să fie rumânii mănăstirii călărași"]; din 1673 (Acad. Rom., ms. 500, p. 6); 1703 (*ibidem*, p. 74) [Vezi și *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea I Țara Românească*, Buc., 1961, p. 190].

[36] Mai jos, vol. III, par. *Mihai Viteazul și românii Ardealului*.

[37] Documentele privitoare la această revoluție, *ibidem*.

[38] Document din 1433, din colecția Kémeny, în „Transilvania", IV, 1873, p. 65.

nevoie ar fi răsărit (s-ar fi așezat) din ocinele sale la sat boieresc, [ori] la sat domnesc, pre toți i-au adus la breslele sale și la locurile sale".[39] Barnoveschi căutase prin împuținarea dărilor să readucă pe curteni la pămînturile lor și la slujba lor de oșteni, lucru în care desigur nu a putut izbuti, căci îndepărtarea lor de ele era o urmare fatală a apăsării împrejurărilor, un curent social contra căruia nimeni nu se putea împotrivi.

Aceeași lepădare a unor curteni de răzășiile lor se vede într-un însemnat zapis tot din vremile lui Barnovschi, din 1626, prin care Gheorghe, feciorul lui Ștefan [Danco] din Todirești, se tocmește cu Dumitrașcu Fulger, *„ca să rază din curtenie pe Gheorghe, fiul lui Ștefan, și să ia Fulger casa lui Gheorghe cu partea de loc și de acum înainte să fie grija lui Fulger de acea curtenie, iar Gheorghe să fie slobod, numai să plătească cisla țărănească"*. Gheorghe, deci, se lepăda de casa și de moșia părintească și rămînea țăran supus cislei, numai ca să scape de îndatoririle ostășești. Un alt document din anul 1627 ne arată pe unul Ștefan Danco rugîndu-se de Dumitrașcu diac iarăși pentru o trecere a curteniei lui cu îndatorirea pentru cel ce primea ocina și casa „ca să dea sama de curtenia lui Danco".[40]

Ne rămîne de cercetat al treilea element din care se alcătuiau oștirile române, *gloatele* sau oștirea ce mergea în dobîndă [20].

Slujitorii, atît călărașii, acei ce nu erau plătiți, cît și mai ales dărăbanii, care primeau o soldă, erau *scriși*, adică recrutați[41] după niște norme care au rămas necunoscute. În afară însă de această armată întrucîtva mai regulată, la vreme de nevoie domnul forma gloatele, făgăduindu-le ca răsplată a izbînzii lor prada făcută de la dușman; aceasta se numea a chema oaste *în dobîndă*.

Că oastea în dobîndă era deosebită de slujitori și mai ales de dărăbani, cu care se putea mai ușor amesteca, fiind și gloatele cele mai adeseori oștiri pedestre, se dovedește din următoarele locuri ale cronicarilor celor mai vechi ai Moldovei. Miron Costin spune despre Vasile vodă că, aflînd el că tătarii s-ar întoarce din Polonia cu prăzi și, fiind vesel la o masă, se sculă deodată și porunci să cerceteze în tîrg și din slugile boierești cine ar vrea să meargă în dobîndă împotriva tătarilor, și „neamul moldovenilor fiind den firea lor la dobîndă lacomi, fiind orașul plin de oameni de toată sama [...] și de slugi boierești, o mulțime au mers *împreună cu slujitorii* de au lovit pre tătari".[42] Ureche, de asemenea, la domnia lui Ioan vodă cel Cumplit, spune că avea pe lîngă el ca la 20 000 de ostași pedestrime moldovenească, *„adunați mai mult în dobîndă decît în leafă"*.[43] În ambele locuri se face o deosebire între oștirea în dobîndă și acea în leafă, despre care știm că nu puteau fi decît dărăbanii, întrucît e vorba de oștire pedestrașă.

Oștirea țărilor române era deci compusă în majoritatea ei din țărani: călărași, dărăbani și gloate în dobîndă. Acești țărani nu erau soldați, dedați numai la meșteșugul armelor, ci erau lucrători de pămînt

[39] *Letopisețe*, I, p. 266 [vezi și Miron Costin, *Opere*, p. 94].

[40] 1626 (Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, I, 2, p. 171); 1627 (*ibidem*, p. 172). Compară un document întăritor al acestora din 1630 (*ibidem*, p. 233). [Vezi și DRH, A, vol. XIX, p. 164—165; este vorba de un singur document].

[41] Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 315 spune că Vasile vodă după lupta de la Finta „tot nelăsîndu-se, scria slujitori".

[42] *Ibidem*, p. 292 [Vezi și M. Costin, *Opere*, p. 130—131].

[43] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 195. Adică mai multă oaste în dobîndă decît dărăbani.

pe care prilejul bătăliilor îi prefăcea în oșteni, căci nici călărașii nici dărăbanii nu slujeau în chip regulat, deși era o oștire ce trebuia să iasă la război, nu ca acei în dobîndă, care ieșeau numai dacă voiau.

Împrejurările că românii, în timpurile dintîi ale istoriei lor, au repurtat victoriile lor cele mai strălucite cu țărani „luați de la plug" sînt adeverite de mai multe izvoare care arată alcătuirea oștirilor române [21]. Astfel am văzut mai sus, la domnia lui Vlad Țepeș, cum ambasadorul venețian la curtea ungurească, Petrus de Thomasiis, face deosebirea între armata lui Țepeș și aceea a turcilor că aceea a domnului muntean ar fi popor, iar aceea a turcilor oameni deprinși cu meșteșugul armelor.[44]

Un alt document venețian de pe timpul lui Ștefan cel Mare, relația lui Balthasar de Piscia, spune că armata cu care Ștefan se pregătise a întîmpina a doua năvălire turcească se compunea din 40 000 de oșteni atît nobili *cît și țărani, care în cea mai mare parte purtau arcul, sabia și sulița, fiind lipsiți de altele*. Același document, dînd apoi pentru curteni, adică oștirea călare, numărul de 10 000, arată prin aceasta însuși că restul pînă la 40 000 era alcătuit din rîndurile de jos.[45] Ce erau acești țărani ne-o spune marele istoric al Poloniei, Dlugosz, contemporan cu Ștefan cel Mare; el arată că armata lui Ștefan la Racova era abia de 40 000 de ostași și aceștia însă mai toți *proști și lucrători de pămînt*.[46]

Alt istoric polon, Martin Bielski, spune în scrierea lui comparativă asupra armatei la deosebite popoare europene despre cea moldovenească că, „afară de curteni, mai tot restul sînt țărani, cu *șăi neacoperite și cu scări de stejar,* însă voinici la atacul cu sulița".[47] Luca Cîrjă, în cuvîntarea lui rostită înaintea regelui polon în 1523, spune că domnul său, Ștefan cel Tînăr, trimisese în pripă porunci domnești, atît la boieri, *cît și la țărani,* spre a-i chema la oaste împotriva tătarilor[48].

Istoricul polon Gorecki, care povestește viața lui Ioan vodă cel Cumplit, domnul Moldovei (1572—1574), pe care-l vom vedea că reînvie pentru un moment epoca lui Ștefan cel Mare, spune că, în bătălia de la Cahul, „pedestrii țineau pe Ioan vodă în mijlocul lor și nu-l lăsau să treacă la călăreți, fiind foarte îngrijiți de viața lui și temîndu-se nu cumva să-l înșele boierii și să-l deie viu în mîinile turcilor. Numai la cazaci îl lăsau să meargă cîte odată; pentru că *pedeștrii, toți țărani*, aveau o deosebită credință și iubire pentru Ioan vodă".[49] Această știre este reprodusă și de istoricul polon Paprocki, care spune mai pe scurt că *poporul de la țară* nu voia să lase pe Ioan printre *boieri*, pentru că se temea să nu fie trădat de ei.[50]

Cu toate că în partea lor cea mai însemnată armatele române erau *luate de la plug,* să nu se creadă că ele erau cu totul necunoscătoare de arta militară a timpului. Fiind neîncetat în războaie, și milițiile [țăranii] deprindeau toate mișcările trebuitoare într-o luptă. Apoi arta și știința militară pe atunci erau foarte simple, nu constau în combinări

---

[44] Mai sus.

[45] Relația lui Balthazar de Piscia, în „Columna lui Traian", 1876, p. 376—380 [vezi și vol. *Războieni*, p. 193].

[46] Dlugosz, *[op cit.]* ad anum 1475, II, p. ⟨col.⟩ 575 [Vezi și *Războieni*, p. 131].

[47] „Arhiva istorică", I, 2, p. 168.

[48] Discursul reprodus în „Arhiva istorică", I, 1, p. 10.

[49] Gorecki, *Bellum Ivoniae,* în Papiu, *Tesaur [de monumente istorice]*, III, p. 240.

[50] Paprocki (*ibidem*, III, p. 282). Vom reproduce locurile acestea importante în text original la domnia lui Ioan vodă, în vol. III.

de mişcări complicate sau în ordinea strictă a înaintării trupelor în fața dușmanului sau a retragerii dinaintea lui; masele de oameni se purtau grămadă și fără vreo rînduială încotro se simțea nevoia. Lupta se făcea mai ales corp la corp, nu de departe ca astăzi, cînd adeseori numai artileria hotărăște rezultatul încăierării.

Nevoia era deci de oameni vînjoși, tari, iuți și netemători de moarte și în aceasta românii nu erau întrecuți de nici o nație din Europa, care toate le recunoșteau superioritatea vitejiei pe cîmpul de război, după cum vom vedea mai jos. Iată cum se explică deci că, cu toată nedisciplina (în sensul de astăzi al cuvîntului) oștirilor române, ele erau în stare să lupte cu izbîndă, nu numai în contra polonilor, ungurilor, nemților și a tătarilor, dar chiar și împotriva cumplitului corp al ienicerilor, armată disciplinată și, într-adevăr, prima cu caracter permanent în toată Europa. Chiar armele românești erau de o inferioritate numai aparentă, căci ce putea face turcul, chiar cu hangerul, față de românul înarmat cu ghioaga lui pe care o învîrtea ca pe o roată în jurul său, zdrobind toate capetele pe care le atingea?

Astfel era deci oștirea țărilor române în vremile cele mai vechi ale existenții lor, alcătuită din elemente care toate aveau un interes propriu de a-și apăra țara sau moșia, cum se numea pe atunci, căci fiecare oștean: boier, moșnean sau chiar țăran supus, se împărtășea la proprietatea ei. Aici era secretul eroicei lor bravuri pe cîmpul de bătaie, aici era focul care-i însuflețea; căci cu toții se simțeau fii ai unei mume comune, patria ce-i oploșea.

Cu timpul ce deveni această armată? Cînd boierii se vor fi deprins a sta mai mult pe divan și prin cancelarii decît pe cîmpul de bătaie[51]; cînd scăderea numărului proprietarilor liberi, moșneni sau răzeși, va reduce numărul călărașilor[52]; cînd propășirea asupririi boierești va împiedica înrolarea dărăbanilor și a oștilor în dobîndă, atunci va fi sunat ora oștirii române și desființarea ei va fi numai treaba atotdistrugătorului timp. Vom vedea mai încolo cum mai întîi a slăbit elementul țărănesc, înlocuindu-se pretutindeni cu lefegii; apoi cum și boierii uitară sabia pentru ciubuc și sprintenul mintean pentru anteriu.

Cît despre plăieși, ei erau un fel de păzitori ai potecilor munților ca să nu se introducă pe de o parte oameni răi în țară, pe de alta, a împiedica fuga din ea a rumânilor și a vecinilor[53] [20].

Par. 2. Elementele ostășești

Orînduirea tactică. — Puterea de căpetenie a armatei române stătea în cavalerie; căci mai întîi toți curtenii sau nobilii erau călări, apoi o bună parte din slujitorime lupta de asemenea călare, călărașii. Am văzut mai sus cum documentul venețian din 1502 spune că Moldova ar putea ridica 40 000 de călărași și 20 000 de pedestri, ceea ce arată — fără a lua în băgare de seamă cifra totală care ne pare exagerată — că bună parte din milițiii trebuiau să fie călări. Apoi Martin Bielski,

---

[51] Vom vedea mai jos pe un istoric spunînd că moldovenii vremilor vechi nu iubeau a sta pe saltea — lucru ce tocmai foarte plăcea boierimii noi.

[52] Am văzut pe misionarul catolic spunînd că numărul dorobanților se reduce în 1688 de la 2 000 la 1 000 de cruci (nota 22). Tot el spune că și călărașii înainte erau mai mulți, acuma mai puțini [Vezi *Călători străini*, VII, p. 459].

[53] [Document din] 1653 (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 120).

cînd descrie oastea română, o arată tot ca alcătuită chiar în miliții în mare parte din călări. El spune: „afară de curteni, mai toți ceilalți sînt țărani *cu șăi neacoperite* și *cu scări de stejar*, dar voinici în atacul cu sulița".[54]

Arătarea istoricilor poloni Gorecki și Paprocki că în armata lui Ioan vodă cel Cumplit cavaleria era compusă din nobili, iar pedeștri erau țărani, nu trebue luată ad literram, căci se putea să fie călări și țărani, care însă dispăreau în ceata și vaza cea mai mare a nobililor. Se înțelege de la sine că pedestrimea, cîtă era, se compunea numai din țărani și că nu se întîlnea nici un nobil pedestru.

Pretutindeni unde se amintesc armatele române, se pune înainte de toate cavaleria ca oastea cea mai de seamă. Așa ambasadorul transilvan pe lîngă papa Clement al VIII-lea, expunîndu-i puterile țărilor române, spune că „ambele împreună pot scoate în cîmp ca la 30 000 de cavaleri, afară de pedestrime".[55]

Moldova era vestită însă și pentru buna ei rasă de cai, „mici dar iuți", cum spune Bielski.[56] Tot de asemenea laudă și Reichersdorf, care scrie la anul 1550 o carte intitulată *Chorografia Transylvaniae*, că țările române de sub munte ar hrăni cai foarte buni.[57] Un document venețian arată ca renume deosebit al Moldovei că ea ar putea nutri pe întinsele ei pășuni pînă la 100 000 de cai.[58]

Tot din cauza însemnătății cavaleriei, se explică pentru ce așezămintele comerciale ale lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare opresc exportarea *cailor buni moldovenești*.[59]

Cavaleria română lupta însă adeseori ca infanterie; ea se cobora de pe cai, „pedestrindu-se", cum se spunea pe atunci, și trăgea cu arcul, pe cînd de pe cal lupta mai mult cu sulița, după cum arată Martin Bielski în locul raportat mai sus. Asupra acestei îndoite întrebuințări a cavaleriei române avem o prețioasă mărturie, păstrată de cronicarul Ureche, care ne spune că ajutorul de 400 de călări trimis de Alexandru cel Bun regelui Vladislav al Poloniei contra cavalerilor teutoni, în lupta de la Marienburg, au întrebuințat următorul meșteșug pentru a răpune pe cavalerii feudali: „întîi s-au făcut a fugi de s-au înșirat, gonindu-i spre o pădure, și îndată *pedestrindu-se,* au săgetat caii sub nemți, de au căutat a dare dos, și aceștia ai noștri s-au încălecat și mare moarte au făcut într-înșii". Tot de asemenea dispune Ștefan cel Mare ca însuși curtenii săi să se pedestrească în pădurea de la Valea Albă, spre a „nu putea nădăjdui în fugă ci numai în arme", cum spune același cronicar.[60]

---

54 „Arhiva istorică", I, 2, p. 168.

55 *Ibidem*, p. 150.

56 *Ibidem*, p. 168.

57 *Chorographia Transylvaniae quae Dacia olim appelata a Georgio Reychersdorff transylvano autore*, Viennae, 1550, p. 28: „Eadem quoque regio alit insignes equos" [Vezi și *Călători străini*, I, p. 199]. Dintre numeroasele celelalte rapoarte ⟨relatări⟩ asupra bunătății cailor din țările române și mai ales a celor din Moldova, mai cităm *Curiose Beschreibung von der Moldau und Valachey worinnen derselben Zusland und Beschaffenhait Bräuche, Lajer, Slädte und Schlosser beschriben wird 1699*, nepaginată. (Bibl. Acad., col. Sturdza, No. 4329) sub cap. XI: „wieden dieses Land (Moldau) schone Pferde zielet" [Vezi *Călători străini*, VIII, p. 636, unde textul e tradus: „țara crește cai frumoși"]. Vezi și locul din Blaise de Vigenère din 1573, mai jos, nota 85.

58 Esarcu, *Documente*, p. 92, 7 decembrie 1502.

59 „Arhiva istorică", I, 1, p. 131 și II, p. 174. Vezi și documentul din 1545 (*ibidem*, I, 1, p. 83).

60 Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 107 și 131.

Arma naturală a cavaleriei este sulița. Moldovenii, după arătarea lui Bielski, „aveau un fel de suliță cu două vîrfuri, unul drept și ascuțit ca un stilet, celalalt strîmb și încîrligat. Trecînd repede pe lîngă dușmani, cu vîrful cel drept străpungeau, iar cu cel strîmb trăgeau de pe cal și astfel făceau mari pagube".[61] Această tragere a dușmanului de pe cal putea să le slujească mult, mai ales cînd luptau cu armate feudale, ale căror cavaleri, îmbrăcați cu zale grele, odată aruncați jos, nu se mai puteau mișca.

Armele speciale ale pedestrimii erau arcul, ghioaga, măciuca sau fuștul (fuștura) [23] și coasa. Ghioaga era mai subțire către mîner, mai groasă la capătul cu care lovea, adeseori țintuită cu cuie, și era o armă teribilă în mîna românului care era deprins cu ea din copilărie. Coasele erau iarăși foarte periculoase pentru dușman, mai ales cînd lupta infanteria română cu o cavalerie străină, căci cu ele tăiau picioarele cailor; așa ne spune Ureche că, în lupta dată între Bogdan al II-lea, tatăl lui Ștefan cel Mare, și pretendentul Alexandru, cel susținut de poloni, „năvălind gloatele de pedestrime, au făcut la strîmtoare mare vărsare de sînge ⟨moarte⟩ în leși, tăind cu coasele vinele cailor".[62]

Puștile, în sensul de astăzi al cuvîntului, erau puțin întrebuințate, fiind înlocuite prin arcuri. Tunurile însă, care pe atunci purtau numele de puști, erau cunoscute [24]. Tunurile moldovenești descrise de Bielski erau de două soiuri: mai mari, de spijă, și mai mici, de fier. Acestea din urmă erau curioase prin forma lor; ele sînt, cum spune Bielski, „cîte 6 sau 8 la un loc, pe două roticele ușoare, încît nimic nu poate fi mai trebuincios pentru infanterie, care le duce după sine ori unde merge, le întoarce cum vrea și, înconjurîndu-se cu ele în marș, nu se teme de nici un atac de cavalerie. Tuburile sînt astfel așezate încît se aprind repede unul de la altul. Încărcarea e grabnică; cartușele sînt învelite în hîrtie. Lungimea tuburilor este ceva peste un cot. Gloanțele sînt ordinare, de fier sau de plumb".[63] Este îndestul de straniu ca românii să fi cunoscut, încă din veacul al XVI-lea, poate chiar din al XV-lea, arma pe care francezii o descoperiră acuma din nou, numind-o *mitrailleuse*. Praful se fabrica în țară, deoarece găsim necontenit cumpărături de silitră din Polonia și de aiurea.[64] Armele de apărare erau scuturile, zalele și coifurile.

După ce am studiat armata română în privința compunerii ei și am arătat armele cu care se slujea, să vedem acum cum era împărțită, spre a putea executa mișcările pe cîmpul de bătălie.

Să lămurim întîi, pe cît ne va ierta sărăcia izvoarelor, cadrele oștirilor românești. În fruntea oștirii fiecărei țări stătea, bineînțeles, domnul, comandant suprem al armatelor. În Moldova, se înființează, pe la sfîrșitul veacului XVI-lea, dregătoria *hatmanului*, împrumutată de la cazaci [25], care, pe lîngă însărcinarea civilă, de a fi mare portar de Suceava, mai era și „ispravnic peste toate oștile țării".[65]

În Țara Românească (Muntenia) nu se află această dregătorie, ci era înlocuită prin *spătarul cel mare*, „adică ducele de război sau generalul suprem, care avea sub el toată oștirea călare; în cîmp este cel întîi după

---

[61] „Arhiva istorică", I, 2, p. 168.
[62] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 115 [ed. C. Giurescu, p. 39].
[63] „Arhiva istorică", I, 2, p. 169.
[64] N. Iorga, *Relațiile cu Lembergul*, p. 12.
[65] Hatmanul nu exista sub Alexandru cel Bun cum spune Ureche, *Letopisețe*, I, p. 104. Vezi I. Tanoviceanu, *Izvodul spătarului Clănău*, în „Arhiva" din Iași, III, 1892, p. 482.

principe, afară de ban și de vornic".[66] În Moldova, dimpotrivă, spătarul era o dregătorie care împlinea mai mult serviciul personal de a ținea spada domnului cînd el se află în biserică sau stătea la masă[67], ceeace nu-l va fi împiedicat a săvîrși și un serviciu activ în armată la vreme de nevoie; am găsit doară de comandanți pe lîngă principe vornici, paharnici, visternici și alți dregători civili personali de ai principelui.[68]

Îndeobște nu ne putem aștepta pentru acele timpuri la deosebirile precise puse între comandanții corpurilor de oștire de astăzi. Nefiind în luptă nevoie de știință, ci numai de vitejie, se puneau drept comandanți boierii cei mai viteji, să fi fost ei în funcții la curte sau nu [26].

În orice caz, aceștia erau căpitanii cei mari, sub care se înșirau mai statornic și mai regulat gradele mai mici. Un document de la Mihai Racoviță, care se referă la trebi militare, spune: „scriem domnia mea la toți *căpitanii și hotnogii* și la *chihăi* și la *stegari* și la toți slujitorii din ținutul Tecuci, ... vă facem știre tuturor că domnia mea m-am milostivit și am miluit și v-am pus căpitan mare pe Stamate Gheuca".[69] Din acest document rezultă următoarea ierarhie militară: vel căpitanul [27]; căpitanul, hotnogul, chihaia și stegarul, sub care stăteau slujitorii sau armata. Din aceștia, chihaia nu exista ca numire în timpurile ante-turcești, deoarece este de atare origine, și a fost introdus după căderea țărilor române sub turci. Gradul însă militar exista și în vremile mai vechi, purtînd numirea de *căușel* ⟨ceauș⟩.

Ureche ne spune că „Ștefan cel Mare nu a cercat să așeze țara, ci de războaie s-a gătit, împărțind oștirii sale steaguri, hotnogi și căpitani". Hotnogul, care poartă un nume de origine maghiară, a putut exista în armata română din timpurile cele mai vechi [28]. Stegarul nu era un grad, ci un soldat mai deosebit, căruia i se încredința onoarea de a purta steagul.

Subîmpărțirea corpurilor de armată în grupe mai mici, comandate de aceste grade, se făcea după cifrele zecimale; asupra acestei împrejurări avem mai multe indicații. Așa am văzut mai sus că vistiernicul Isac comanda în armata lui Ștefan peste 1 000 de călărași. Mai tîrziu găsim pe bulucbașa, cum îi ziceau pe turcie, comandînd 100 de segbani [seimeni] sau lefegii, iar peste 10 bulucbași era un bașbulucbaș, care deci era mai mare peste 1 000 de ostași. De asemenea, la miliția băștinașă, care mai exista pe timpul lui Cantemir, se văd regimente de cîte 1 000 de oameni, subîmpărțite în 10 companii, peste care era un *sutaș*.[70] Dacă admitem acuma că un căpitan comanda 1 000 de oameni, atunci hotnogul sau sutașul comanda 100 [29], iar chihaia, sau în timpurile mai vechi căușelul ⟨ceaușul⟩, comanda subîmpărțirile cele mai mici, de cîte 10 oameni. Bineînțeles aceasta în timpul cînd armatele române erau în toată floarea lor. Mai tîrziu cadrele dezorganizîndu-se și numărul militarilor scăzînd, căpitanii, sutașii și chihaii rămaseră numai cu numele, comandanți ai unor corpuri necomplete. În realitate, cum spune Cantemir, numai în vechime sutașii corespundeau numelui lor, de a comanda adică 100 de soldați; pe timpul lui numărul acestora era foarte

---

[66] Raportul misionarului catolic în Valahia din 1688, în *Magazin istoric*, V, p. 44.
[67] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 79.
[68] Mai sus p. 368.
[69] Hrisov din 1708 august 24, în „Arhiva românească", a lui M. Kogălniceanu, I, p. 56.
[70] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 88—90.

scăzut. Ureche ne spune de asemenea că „Ioan vodă (cel Cumplit) a împărțit oastea lui în 30 de pîlcuri [30], iar toată oastea lui era de 30 000 de oameni“.[71]

Însușirile ostășești ale românilor. — Astfel era organizarea cea simplă a oștirii române; așa îi erau armele și majoritatea ei era compusă din simpli lucrători de pămînt. Acești muncitori aveau însă însușiri războinice minunate pentru acele timpuri, în care virtutea și vitejia personală hotărau soarta unei întîlniri. Românii sînt arătați de toți scriitorii contimporani ca o nație energică, plină de curaj la luptă, de o constituție fizică din cele mai puternice și însuflețiți cu toții de o adîncă iubire de patrie și de neatîrnare [31].

Astfel o scrisoare de pe timpul lui Matei Corvin (1457 ⟨1458⟩—1490) spune despre românii din Ardeal că „sînt lăudați mai mult decît oricare în lupta contra turcilor“.[72] Un document venețian din 1502 spune despre locuitorii Moldovei că ar fi oameni valoroși, gata de luptă și nu de a sta pe saltea, ci în cîmpul de război[73]. O scrisoare a lui Sigismund către papa Leon al X-lea din 1514 sjune că „Moldova ar dispune de 15 000 de ostași, cei mai aleși și cei mai aprigi“, iar despre voevodul muntean adaugă că „puterea lui nu este de disprețuit“.[74] Istoricul polon Bielski, care cunoscuse pe moldoveni în lupta de la Obertyn din 1521 ⟨1531⟩, spune că „ostașii moldoveni sînt viteji și meșteri în a mînui sulița și de a se apăra cu scutul, deși sînt niște țărani proști ⟨simpli⟩ luați de la plug“.[75] De asemenea, despre puterea militară a Moldovei pe timpul lui Petru Rareș, mărturisește istoricul ungur Bruti că „împăratul Ferdinand preferă să aibă alianța Moldovei, regiune foarte războinică și îmbelșugată în cai și oameni; că dacă i-ar trimite numai 10 000 de călăreți în ajutor, cu acei 40 000 de călăreți aleși, pe care Moldova i-ar avea sub arme, el nu s-ar îndoi nicidecum de izbîndă“.[76]

Altă relație polonă asupra luptei de la Obertyn spune că Petru Rareș ar fi pus în lanțuri pentru a-i da morții pe doi căpitani ai săi care părăsiseră cîmpul de bătălie, adăogînd apoi că „acesta este obiceiul valahilor, că toți acei care fug din luptă sînt mai rău pedepsiți decît dacă ar fi suferit moartea în război, ceea ce face ca valahii să fie mult mai aprigi în bătălie decît alte nații“.[77]

Sasul Reichersdorff, în descrierea Transilvaniei, tipărită în 1550, mărturisește că „neamul moldovenesc e aprig, cam barbar, dar foarte ager, după felul său de a fi în arta militară“.[78]

---

[71] *Ibidem*, p. 89; Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 195.

[72] N. Iorga, *Lucruri nouă despre Vlad Țepeș*, în „Conv. lit.“, XXXV, 1901, p. 154 [Vezi și N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 214].

[73] Esarcu, *Documente*, p. 92, Suceava, 7 dec. 1502: „li subditi tutti valenti homini da fatti et non de star so lipimagi, ma alla campagna“ [*Călători străini*, I. p. 149, unde textul este tradus altfel: „sînt toți bărbați viteji, ageri și nu făcuți să stea pe perne, ci la război, pe cîmpul de luptă“].

[74] Hurmuzaki, *Doc.*, II/3, p. 170: „Dilectissimorum militum et ferocissimorum pugnatorum“.

[75] „Arhiva istorică“, I, 2, p. 168.

[76] Bruti, *Ungaricarum rerum libri*, în *Monumenta Hungariae historica, [Scriptores]*, XIV, p. 26: „Caesaris Moldaviam fieri accesionem virium maluit, regionem ferocissimam atque equis virisque abundantem. Si equitum X milia subsidio mittantur cum ipsis equitum delectorum XL milia habeant in armis, se de belli eventu minime dubitare“.

[77] N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 11.

[78] Reichersdorff, *Chorographia Transylvaniae*, Viennae, 1550, p. 27 [*Călători străini*, I, p. 196, unde traducerea textului e puțin diferită: moldovenii erau „destul de îndemînatici în treburile ostășești și foarte ageri“, iar „în treburile ostășești și războinice sînt deosebit de pregătiți“].

Sebastian Münster, în vestita lui geografie, tipărită în Basel tot în anul 1550, arată despre moldoveni că ar fi „aspri și aprigi și un greu bici pentru Transilvania; că ar fi oameni războinici și viteji, întotdeauna gata de luptă“.[79] Medzieleski spune de asemenea că „domnul Moldovei are 30 000 de ostași, din care 15 000 sînt luptători din cei mai buni și cei mai viteji“.[80] Orzechowski descrie tot astfel pe moldoveni ca „oameni groaznici și foarte viteji“ și că „nici se află pe fața pămîntului alt popor care pentru gloria războinică și eroism să apere o țărișoară mai mică contra mai multor dușmani, atacîndu-i fără încetare“.[81]

Graziani, în viața lui Iacob Heraclide Despotul (1561—1563), spune de asemenea despre oștirile moldovene că „se bat cu o așa îndrăzneală, cu un așa dispreț de moarte și cu astfel de încredere în sine, încît adeseori cu o mînă de oameni înfrînseră armatele [puternice] ale vecinilor“.[82]

Abatele Ruggiero, într-o scrisoare din 1567 către papa Pius al VI-lea ⟨de fapt, al V-lea⟩, spune despre moldoveni că ei ar fi „oameni războinici, însă rău înarmați și luptînd la atac mai ales cu arcul“.[83] Gorecki, cînd descrie armata lui Ioan vodă cel Cumplit (1572—1574), vorbește de moldoveni ca de niște „oameni plini de vigoare la trup și la suflet, întărîtați întocmai ca fiarele îndelung reținute ce aleargă între strigăte înfricoșate în ajutorul armatei ușoare (a cazacilor“)[84].

Francezul de Vigenère, în descrierea Poloniei și a țărilor vecine, din 1573, spune, tot despre moldoveni, că „ar fi un popor foarte ciudat, capricios, apucat, dar atît de dur și de războinic, încît nu odată a dat învățătură celor ce nu-l lăsau în pace“.[85]

Pînă mai tîrziu precum vedem din spusele lui Bandinus, trimisul papal în Moldova din 1648, se pomenea că „poporul ei este născut pentru oștire ⟨război⟩, în care lucru nu este deloc îndărătul tătarilor; el întrece chiar toate popoarele în repeziciunea, agerimea și vîrtoșimea cailor. Cu un sînge atît de generos ⟨nobil⟩ prin originea (lui romană) și prin firea lui, să plătească tribut turcilor nu este de mirare, fiindcă nu au nici un fel de întăritură și nu sînt așa de numeroși încît să se poată opune în cîmp deschis la atîta mulțime“.[86] Într-o altă descriere a țărilor române, făcută de un olandez în 1687, se spune despre moldoveni că ar fi, ca și muntenii, mai buni soldați decît muncitori (țărani).[87]

---

[79] Sebastianus Münsterus, *Cosmographia*, Basiliae, 1550, p. 918. (Notiță comunicată de Ioan Russu din Botoșani).

[80] Miedzieleski, în *Acta Tomiciana*, III, p. 170; apud Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*, București, 1865, p. 79.

[81] Orzechowski, *Annales ad calcem Dlugoszi*, adaus la scrierea lui Dlugosz, *Historiae polonicae*, Lipsiae, 1711, II, p. ⟨col.⟩ 1555; apud Hasdeu, *op. cit.*, p. 80.

[82] [Antonio Maria] Graziani, *De Heraclide Despota*, p. 22 [*Călători străini*, II, p. 383].

[83] „Arhiva istorică“, I, 2, p. 116. [Vezi și *Călători străini*, II, p. 631. unde traducerea este: „sînt foarte războinici dar sînt lipsiți de arme (disarmati) și la atac folosesc mai ales arcurile“].

[84] Gorecki, *Bellum Ivoniae*, în Papiu, *Tesaur [de monumente istorice]*, III, p. 231: „Valachi intenti in pugnam animo et corporibus, cum ingenti clamore haud secus quam diu retentae ferae concitati, ad velitis advotant“.

[85] Blaise de Vigenère, *La description du royaume de Pologne et des pays adjacents*, Paris, 1573, p. 38: „Car ce a esté toujours une nation fort bizarre, fantastique et despitte, et au reste fort endurcie et belliqueuse et qui a souventes fois donné beaucoup d'affaires à ceux qui luy ont voulu demander quelque chose“.

[86] *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, în „Analele Acad. Rom.“, [Memoriile Secției istorice], II, XVI, 1895, p. 1 (38). [*Călători străini*, V, p. 332].

[87] *Korte en nette Beschryvinghe van der Koninckrycken Hungarien ⟨Hongheryen⟩ ..., Walachien, Moldavien, Bulgarien*, etc., Amsterdam, 1687, p. 50 (Bibl. Acad., Col. Sturza, No. 3919): „De Bewonders dezes lands (Moldavien) zyn gelijk

Chiar pe la sfîrșitul veacului trecut [al XVIII-lea], Raicevich, vorbind de rămășițele descompuse ale vechii trupe a dorobanților din Muntenia, spune despre ei că ar fi într-o stare mizerabilă, fiind întrebuințați de turci mai mult la salahorie decît la oștire. „Nu că nu ar putea da o bună trupă, adaogă el, căci, în ultimul război al Bavariei cu Austria, valahii [românii] din Transilvania s-au condus cu cea mai mare bravură"[88]. În sfîrșit, o scrisoare a regelui August al II-lea al Saxoniei către comitele de Saxa laudă mult companiile de valahi, cavalerie ușoară, pe care le-ar avea în oștirea lui, spunînd că ele „făceau minuni".[89] [32]

Și cu drept cuvînt conchide Raicevich de la virtutea ostașilor români din Transilvania, la acea a dorobanților din Muntenia, ca unii ce tot de un neam și de un sînge erau.

De aceea, cu toate că nu găsim mărturisiri așa de numeroase și de obștești asupra vitejiei muntenilor ca asupra aceleia a moldovenilor,[90] credem că putem, urmînd exemplul lui Raicevich, să tragem asupra întregului neam laudele de care istoria a acoperit pe moldoveni.

Deși îndeobște toate popoarele sunt viteze, în timpuri barbare disprețul de moarte este încă mai pronunțat decît în vremile civilizate. Pentru ca însă oamenii din timpuri pline de vitejie să recunoască o asemenea însușire unui popor cu care adeseori erau chiar în luptă, și deci aveau mai curînd motiv a-l ponegri decît a-l lăuda, trebuie, într-adevăr, că vitejia lui să fi fost extraordinară. De aceea nu era decît firesc lucru ca ea, chiar după o amorțeală seculară, să reapară la lumină, atunci cînd prilejul i se dădu; căci calitățile morale ale indivizilor, ca și ale popoarelor, sînt înnăscute și numai prea puțin modificabile prin împrejurările exterioare.

NOTE ȘI COMENTARII

[1] Xenopol subliniază faptul că prin organizarea sa militară poporul român și-a păstrat ființa statală de-a lungul veacurilor și motivează plasarea acestui capitol după domnia lui Ștefan cel Mare (și nu la vechile instituții) întrucît epoca de pînă la moartea marelui domn constituie perioada cea mai eroică din istoria medievală a poporului român.

După apariția sintezei xenopoliene au apărut numeroase studii și monografii privind istoria armatei, dintre care amintim: N. Iorga, *Istoria armatei românești*, 2 vol., Vălenii de Munte, 1910—1919; ed. a II-a, București, 1929—1930; Radu Rosetti, *Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului de la moartea lui Ștefan cel Mare pînă la aceea a lui Matei Basarab*, 4 fasc., București, 1930—1931; idem, *Essai sur l'art militaire des Roumains*, București, 1935; I. C. Filitti, *Cîteva cuvinte despre alcătuirea oștirii de țară în Principatele Române pînă la Regulamentul Organic*, București, 1936; Radu Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*

---

de Walascher beter soldaten als Boeren (Bauern = țărani)" [Vezi N. Iorga, *O descriere olandeză a Principatelor*, 1687, în RI, 1925, p. 37—43 și *Călători străini*, VII, p. 521, unde se spune că locuitorii Moldovei „sînt mai buni ostași decît plugari"].

[88] Raicevich, *Osservazioni intorno la Valachia et la Moldavia*, Napoli, 1788, p. 129.

[89] Reprodusă de G. Pherekyde, în „Conv. lit.", XXX, 1896, p. 267.

[90] Ba chiar Antoniu Verancius (Kovachich, *Scriptores rerum Hungaricarum minores*, II, 1798, p. 103) spune că „Moldovenii sînt mai războinici decît muntenii, care îi întrec însă în ospeție". Un raport al lui Polo Minio din 1620 spune că „puo cavar il principe valaco (muntean) 8 mil. soldati simili ali Moldavi, ma non tanto valorosi" (Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 391). [Vezi și *Călători străini*, IV, p. 486].

pînă la mijlocul al XVII-lea, București, 1947; Alexandru Constantinescu, *Instituții militare în Țările Române (secolele XIV—XVI)* (SAI, 21, 1973, p. 117—124).

[2] Observație foarte întemeiată; organizarea apărării împotriva invaziilor popoarelor migratoare a fost una din cele mai importante îndatoriri ale obștilor sătești, grupate în confederații mai largi sub conducerea voievozilor, comandanți de oaste.

[3] Lefegiii apar în țările române spre sfîrșitul secolului XIV; primii mercenari — arbaletieri englezi — sînt aduși de Ludovic cel Mare după 1377 la cetatea Bran. În Țara Românească lefegiii sînt menționați în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn și Dan al II-lea, iar în Moldova în acea a lui Iliaș, urmașul lui Alexandru cel Bun. Despre evoluția și modul cum erau organizați lefegiii vezi pe larg Constantin Rezachevici, *Mercenarii în oștile românești în evul mediu* (R. Ist., 1981, nr. 1, p. 37—73).

Xenopol deosebește două părți componente ale oștirii medievale românești: oastea de țară și lefegiii străini, deși între lefegii se aflau și numeroși români. Cercetările mai noi au stabilit două componente în organizarea oștirii românești: „oastea cea mare", alcătuită din totalitatea bărbaților valizi, chemați sub arme în caz de mare primejdie pentru țară, și așa-numita „oaste cea mică", formată din curteni, slujitori și mercenari, categorii la care vom reveni în notele următoare.

[4] Secuii trimiși de regele Matei nu erau lefegiii lui Ștefan, care-i „dobîndise" ca ajutor de la regele Ungariei (Ureche, *Letopisețul* ed. C. Giurescu, p. 57).

[5] Foarte judicioasă constatarea lui Xenopol: apărarea țării nu poate fi asigurată decît de cei care-și iubesc glia strămoșească și care sînt legați de aceasta. Cu toate acestea, nu lefegiii au ruinat puterea militară a țărilor române, ci alte pricini, pe care Xenopol nu le analizează decît parțial: în primul rînd, fiscalitatea excesivă care a ruinat pe curteni, transformîndu-i în masă impozabilă; apoi, instaurarea dominației otomane care a făcut ca Poarta să nu îngăduie păstrarea unor efective prea mari care s-ar fi putut ridica împotriva sa; o altă cauză este perfecționarea pe scară tot mai largă a armelor de foc: întrucît țăranii luptau cu arme proprii, îndeosebi arme albe, arcuri cu săgeți, săbii și sulițe, ei nu au mai putut face față noilor mijloace de luptă; în sfîrșit — dar nu în ultimul rînd — o cauză de ordin social, menționată și de Xenopol: accentuarea procesului de aservire a țărănimii și agravarea situației sale în secolul al XVI-lea. Încărcați cu tot mai multe obligații față de statul feudal și de stăpînul de moșie, după ce mulți dintre ei pierduseră dreptul de proprietate, țăranii moldoveni și munteni nu mai aveau interesul să apere pămîntul care nu mai era al lor și libertatea de care nu se mai bucurau.

[6] După opinia unor autori, „susținînd acest punct de vedere, Xenopol reduce în acest context noțiunea de armată permanentă la unul din elementele ei componente" (C. Olteanu, *Considerații cu privire la geneza armatei permanente în România*, în „File din istoria militară a poporului român", 3, 1975, p. 9—10). Xenopol are însă dreptate: domnii țărilor române nu au dispus decît de o armată semi-permanentă, care servea cu rîndul, în schimbul unor scutiri de dări; singura armată permanentă în evul mediu au fost mercenarii, nu prea numeroși în țările române.

[7] Mercenarii primeau totuși și hrană; în scrisorile prin care chema mercenari în oastea sa, Mihai Viteazul promitea că le va da, pe lîngă leafă, „hrană, pîine și carne" (Ștefan Ștefănescu, *Un document recent descoperit privitor la recrutarea mercenarilor de către Mihai Viteazul*, în „Romanoslavica", V, 1962, p. 162; vezi și Hurmuzaki, XII, p. 44, 505 și Supl. II/2 p. 209), iar Antioh Cantemir declara, la 4 sept. 1696, că „slujitorii a curții fără oboroaci (= rații alimentare) nu pot hi" (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXII, p. 45).

[8] Despre compoziția socială a trupelor române — formate în cea mai mare parte din țărani — vezi: C. C. Giurescu, *Les armées roumaines dans la lutte pour la défense de l'indépendance du pays, du XIVe au XVIe siècles* („Revue internationale d'histoire militaire", 1975, nr. 34, p. 5—21) Sergiu Iosipescu, Victor Eskenasy, *Schiță a structurilor militare medievale din țările române* („File din istoria militară a poporului român", IV, 1977, p. 38—62); N. Stoicescu, *Structura organizatorică a oștilor țărilor române în secolele XIV—XVIII*, în vol. *Armata și societatea românească*, București, 1980, p. 161—186.

[9] Vezi Manole Neagoe, *Din vechea organizare militară a țărilor române. Cetele boierești* (AIIAI, 1973, p. 151—160).

[10] Curtenii și călărașii erau două categorii diferite de oșteni, primii proveneau din mica nobilime, iar ceilalți dintre țărani; Xenopol îi confundă datorită faptului că ambele categorii luptau călare. Vezi pe larg N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968, p. 15—59 și 103—116, unde sînt citate și opiniile lui Xenopol.

[11] Aceasta era și opinia lui I. Bogdan, care susținea: „foștilor viteji li s-a zis curteni" (*Documentul Rîzenilor*, p. 44). Numărul curtenilor s-a mărit în a doua

jumătate a sec. XV prin ridicarea între viteji a țăranilor care-și dovediseră vitejia pe cîmpul de luptă, operație definită astfel de cronicarul polon Dlugosz: „plurimi agrestes ex peditum numero in equitum et peditum numerum militum translati“ (*Historiae Polonicae*, II, col. 526). Vitejii au ajuns să se confunde cu curtenii în vremea domniei lui Ștefan cel Mare, prima dovadă scrisă fiind din 1476. Pentru amănunte vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 20—24.

[12] Despre această problemă vezi *ibidem*, p. 70—76, unde se arată că, începînd din sec. XVII, termenul de slujitor cuprindea pe toți aceia care îndeplineau diverse slujbe mărunte în statul feudal.

[13] Călărașii erau așezați pe moșiile anumitor orașe (Ploiești, Rușii de Vede, Gherghița etc.), a căror folosință le era cedată de domn. Pentru amănunte vezi *ibidem*, p. 77—90 (par. *Slujitorii uzufructuari ai ocinilor domnești*).

[14] Despre proprietate vezi mai sus, partea I-a, cap IV, notele editorului.

[15] Despre dorobanți vezi amănunte la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 116—131.

[16] Dorobanții nu proveneau din rîndurile țărănimii aservite, cum afirmă Xenopol. După cum am arătat în lucrarea citată, dorobanții „de țară“ erau — ca și călărașii — oameni liberi, dintre care mulți proprietari de ocine, vii, etc., în timp ce alții erau așezați pe ocine domnești sau foloseau cu învoială (dar nu în calitate de rumâni!) pămîntul unor boieri sau mănăstiri. Din numeroase documente, rămase îndeosebi de la Matei Basarab, rezultă că înscrierea rumânilor între slujitori era interzisă: „domnii mele nu-mi trebuiescu rumânii mănăstirii călărași sau dărăbanți“, sau „domniii mele nu-mi trebuiescu slujitori rumânii boiarilor și birnicii“. Dorobanții făceau deci parte din aceeași categorie socială ca și călărașii.

[17] Este vorba în realitate de așa-numita „oaste cea mare“, la care erau obligați să participe toți locuitorii țării în caz de mare primejdie. Vezi pe larg N. Stoicescu, *„Oastea cea mare“ în Țara Românească și Moldova (secolele XIV—XVI)*, în vol. *Oastea cea mare*, București, 1972, p. 25—51.

[18] Despre numeroasele cazuri de înscriere a țăranilor aserviți în rîndurile slujitorilor pentru a scăpa de rumânie vezi N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 90—102.

[19] Afirmație inexactă. În realitate, iobagii români din Transilvania luau parte la apărarea țării, fiind chemați la oaste în caz de primejdie după numărul „porților“ (unități fiscale), cîte un iobag pentru 10 sau 20 de „porți“. La 1454 — cînd Iancu de Hunedoara a fost numit comandant suprem al întregii oștiri — s-a hotărît mărirea numărului de iobagi ce venea la oaste la 4 călăreți și doi arcași pedestrași pentru 100 de porți iobăgești (*Corpus Juris Hungarici*, I, p. 318—325). În caz de mare primejdie pentru țară, nu se mai ținea seama de numărul de iobagi fixat prin hotărîrile dietelor și se apela la ridicarea în masă („pe capete“, sau „per singula capita“) și a iobăgimii. Vezi amănunte la David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, I, Buc., 1967. p. 146—153; N. Stoicescu, *Structura organizatorică a oștilor țărilor române în secolele XIV—XVIII* în vol. *Armata și societatea românească*, Buc., 1980, p. 167—168; *Istoria militară a poporului român*, II, Buc., 1986 (cap. II, *Organizarea armatei*, scris de autorul acestor rînduri).

[20] Gloatele nu erau același lucru cu oștirea ce mergea la luptă în dobîndă sau pentru pradă. În evul mediu prada în timp de război era considerată cîștigul „legal“ al tuturor luptătorilor, indiferent de categoria din care făceau parte. În această privință este revelator un document eliberat de Ștefan cel Mare lui Hanco ceașnicul la ⟨1473⟩ prin care-i întărea stăpînirea peste „țiganii lui drepți... pe care i-a dobîndit în țara Basarabiei (= Țara Românească), cînd am lovit cu război domnia mea și am ars ⟨Tîrgul de⟩ Floci și Ialomița“ (DRH, A. II, p. 286). Xenopol nu face o deosebire prea netă între „oastea cea mare“, chemată să apere țara la vremea de primejdie, și gloatele care veneau „în dobîndă“, îndeosebi în sec. XVII.

[21] Xenopol are perfectă dreptate cînd afirmă că țărănimea constituie temelia armatei române în evul mediu și că ei i se datoresc marile victorii obținute împotriva cotropitorilor. Vezi Ștefan Pascu, *„Oastea de țară“, oastea populară în țările române în secolele XIV—XVI*, în vol. *Armata Republicii Socialiste România. Tradiții și contemporaneitate*, București, 1975, p. 21—33.

[22] Despre plăieși și atribuțiile lor vezi pe larg N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 141—153 și 310—318; corespondenții lor în Moldova erau străjerii (*ibidem*, p. 153—161).

[23] Fușt se spunea suliței (de la lat. fustis), nu măciucii; exista o categorie specială de ostași înarmați cu fușturi sau sulițe, denumiți fustași. Vezi N. Stoicescu, *Unele categorii de slujbași ai statelor feudale Țara Românească și Moldova* („Studii și art. de istorie“, XII, 1968, p. 119—121).

Despre înzestrarea cu armament a oștirii române în această epocă vezi: Cristian Vlădescu, *Contribuții la cunoașterea armamentului folosit de oștile române în a doua jumătate a secolului al XIV-lea* („Rev. Muzeelor“, 1968, nr. 3, p. 257—

262); Cristian Vlădescu, C. König, *Armele oștilor române în prima jumătate a secolului al XV-lea* (SMMIM, 1971—1972, p. 63—78); Cristian Vlădescu, *Arme albe și armuri folosite de oștile române în secolul al XVI-lea* (*ibidem*, 1974—1975, p. 151—192); *Istoria militară a poporului român*, II, Buc., 1986, cap. II.

[24] Prima mențiune cunoscută privind folosirea armelor de foc datează din 1372 și privește Transilvania. Vezi Carol König, *Cea mai veche știre privind folosirea armelor de foc în țările române* (SMIMIM, 1978, p. 171—174). Vezi și *Istoria artileriei române*, I. București, 1977. În Țara Românească bombardele sînt atestate documentar în vremea lui Vlad Dracul (1445), iar în Moldova la 1465, cînd trupele lui Ștefan cel Mare au înconjurat cetatea Chilia, și au început să bată (cu tunurile) cetatea" (*Cronicile slavo-române*, p. 16).

[25] Funcția de hatman a fost împrumutată de la poloni și a înlocuit în sec. XVI dregătoria mai veche a portarului de Suceava. Vezi N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători*, p. 247—249.

[26] Xenopol are perfectă dreptate cînd afirmă că nu exista o diferentiere absolută între atribuțiile dregătorilor, care puteau fi, oricare dintre ei, desemnați de domn să conducă corpuri de oaste. Pentru alte cazuri vezi N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători*, p. 120—121. Cît privește slujba militară, ea era obligatorie pentru toți boierii, fiind scutiți de ea numai cei bătrîni, cum se spune într-un document muntean din 24 mart. 1619 (DIR, B, veac. XVII, vol. III, p. 331).

[27] Vel căpitanul de ținut apare mai tîrziu în documente, fiind precedat de căpitan. Despre comandanții curtenilor și slujitorilor (căpitan, vel căpitan, hotnog, iuzbașe, ceauș, chihaie și stegar) vezi pe larg N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 233—281, unde se dau știri detaliate despre fiecare din aceste grade militare.

[28] Hotnogul apare ceva mai tîrziu în documente, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, sub influența Transilvaniei. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 266—267.

[29] După cum am arătat în *Curteni și slujitori*, p. 220—221, steagul nu cuprindea 100 de ostași decît în mod teoretic, fiind în general mai mic.

[30] După cum rezultă din știrile cunoscute, pîlcurile și cetele nu aveau efective fixe; numărul și efectivele lor se stabileau înainte sau în timpul luptelor, în funcție de nevoi. Neavînd un caracter permanent (ca, de pildă, steagul), după terminarea luptelor pîlcurile se dizolvau (*ibidem*, p. 214—215).

[31] Xenopol este primul istoric care laudă virtuțile ostășești ale românilor, strîngînd pentru prima oară la un loc aproape toate mărturiile străinilor care laudă vitejia românească. La mărturiile aduse de el putem adăuga pe aceea a lui Giovanandrea Gromo, care spunea despre românii din Transilvania, că „au o mare vitejie înnăscută..., nu se tem de nici o primejdie și sînt foarte crunți" (*Călători străini*, II, p. 336—337).

S-ar mai putea adăuga cîteva cuvinte despre modul cum erau răsplătiți în secolele trecute cei ce se distingeau în luptă. Astfel, în urma luptelor din 1481, Ștefan cel Mare „a dăruit multe daruri și îmbrăcăminte scumpă boierilor săi și vitejilor și întregii lui oștiri..., după vrednicie". După luptele victorioase din 1497, același mare domnitor și-a strîns „toată oastea" la Hîrlău „și au făcut ospăț mare tuturor boierilor și tuturor vitejilor săi și cu daruri scumpe i-au dăruit pe dînșii". După lupta victorioasă cu tătarii din 1518, tot la Hîrlău și-a strîns oastea biruitoare și Ștefăniță vodă, făcînd „ospețe și bucurie mare... și pre toți vitejii cei buni i-au dăruit". Cît privește Țara Românească, în cunoscutele sale *Învățături*, Neagoe Basarab sublinia obligația domnului de a-și „cinsti" „slugile" rămase în viață după luptă.

Un alt mijloc de răsplătire a ostașilor care se distingeau în luptă era ridicarea acestora în rîndurile „vitejilor", ceremonial utilizat mai ales în vremea domniilor lui Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare (*Cronicile slavo-române*, p. 19, 296; letopisețul lui Grigore Ureche, ed. C. Giurescu, p. 82, 127—128).

[32] Despre această problemă vezi Lizica Papoiu, *Oșteni români în armate străine (secolele XVII—XIX)* (SMMIM, 1973, p. 119—127). Virtuțile militare ale românilor au fost apreciate și de Ioan Sobieski, regele Poloniei, care dispunea la despresurarea Vienei, în 1683, de importante unități formate din moldoveni. Vezi C. Rezachevici, *„Steagurile românești" din oastea lui Jan Sobieski în campania pentru eliberarea Vienei (1683), după un nou izvor polon*, în vol. *Românii și asediul Vienei, 1683*, București, 1983, p. 35—52.

PARTEA A III-A

ISTORIA ȚĂRILOR ROMÂNE DE LA MOARTEA LUI ȘTEFAN CEL MARE PÎNĂ LA ACEEA A LUI PETRU RAREȘ

1504—1546

CAP. I

ISTORIA MUNTENIEI DE LA RADU AL IV-LEA PÎNĂ LA MOARTEA LUI RADU PAISIE 1494—1549 (1545)

Par. 1. Domniile evlavioase ale lui Radu al IV-lea și Neagoe Basarab

Am văzut cum, în timpul strălucitei domnii a lui Ștefan cel Mare în Moldova, Muntenia pierde aproape desăvîrșit situația ei deosebită și intră cu totul în curentul istoriei moldovene; Ștefan cel Mare este acela care determină soarta ei direct sau indirect. Așa el pricinuiește scoaterea lui Vlad Țepeș din scaunul muntean, singurul domn ce ar fi meritat să stee și el alăturea cu eroul Moldovei. Laiotă Basarab, cel pus tot de Ștefan în locul omului turcilor, Radu cel Frumos, după ce trece la otomani părăsind pe acel ce-i dăduse coroana, este alungat de Ștefan după respingerea celei de a doua năvăliri turcești și înlocuit cu Vlad Țepeș, care se urcă în chip trecător pe tronul ce-l ocupase odată cu atîta strălucire. După întronarea în Muntenia, tot prin sprijinul lui Ștefan, a nepotului lui Laiotă, Țepeluș, acesta, trecînd și el în partea turcilor, este bătut de Ștefan și alungat din Muntenia în 1481, domnul Moldovei punînd în locu-i pe Vlad Călugărul care și el trădă pe Ștefan, ajutînd turcilor la luarea Chiliei, în 1484.

În zadar deci se silea Ștefan cel Mare să tragă Muntenia în sfera intereselor sale; domnii așteptau numai să fie puși de el în scaunul acelei țări spre a trece îndată la turci, a căror putere creștea pe fiece zi, cu cît Moldova, părăsită de toți, slăbea în a ei împotrivire.

Muntenia urma clina fatală a căderii tot mai adînci sub stăpînirea turcească [1], în care încăpuse acuma de atîta timp. Ștefan cel Mare se silea în zadar să o oprească, să-și facă din ea scut de apărare contra păgînului. Ea adăuga numai greutatea poziției lui, unind întotdeauna armatele sale cu acele ale necredincioșilor contra Moldovei care încă veghea. Se părea că Muntenia era obosită de împotrivire și dorea să se odihnească și de aceea se dădea în partea celui mai tare, unde putea spera, chiar dacă ar mai fi luptat, cîștig și nu jertfe. În curînd era însă să-i fie făcut pe voie; Ștefan coborîndu-se în groapă, nu mai fu nimeni care să cerce a o împiedica de a-și așterne capul la picioarele turcilor și aceasta se și întîmplă în chipul cel mai deplin sub domniile pe care avem să le cercetăm, anume acelea ale lui Radu al IV-lea și Neagoe Basarab, care, pe cît sînt de harnice în sprijinirea bisericii, pe atît sînt de bicisnice în privința politică.

Radu al IV-lea cel Mare, 1494—1507 [2], așa numit de biserică, pentru care el avu multă plecare, nu merita prin nici o însușire acest supranume deosebitor. Pînă la 1504 el domnește paralel cu Ștefan cel

Mare, apoi, de la moartea acestuia, cu fiul său Bogdan pînă la 1507, cînd el însuși trece din această lume.[1]

Că acest Radu al IV-lea era fiul lui Vlad Călugărul, aceasta se vede din un document din 16 martie 1494 în care Vlad Călugărul vorbește de fiii lui, Radu și Mircea; apoi Radu al IV-lea, în scrisorile sale către brașoveni, spune că „atîta vreme cît a fost în viață părintele meu Vlad voevod, a avut pace cu înălțimea sa domnul craiul meu, iar după moartea părintelui meu Vlad voevod, Dumnezeu să-l ierte, m-a dăruit Dumnezeu cu ținutul meu Țara Românească".[2]

Acest domnitor din familia drăculească trăiește în destulă liniște, adică supus coroanei ungurești și lăsat în pace de turci și de Ștefan cel Mare, ocupat pe atunci cu luptele sale cu polonii și cu încercările lui de a înjgheba liga anti-turcească, care istovesc ultimele puteri ale marelui domn.

Deși numit de turci, Radu este nevoit în curînd, pentru a-și asigura domnia dinspre nord, a călea pe urmele tatălui său și a se pune bine cu ungurii, care, dînd părintelui său adăpostire în Transilvania, aveau în persoana acestuia un mijloc de constrîngere minunat contra lui Radu, prin teama restituirii lui Vlad în scaunul muntean. Întoarcerea lui Radu către unguri se făcu îndată după întronarea lui, întrucît l-am văzut din anul 1494 că se dă drept supusul regelui unguresc și în 1495 izbutește prin juruinți de supunere și recunoașterea suzeranității maghiare a face pe regele Vladislav să ordone tatălui său Vlad a ieși din Transilvania [3]. Aceste relații prietenoase ale lui Radu cu ungurii, care țin pînă la moartea lui, se vădesc din tratatul încheiat de el cu sașii transilvăneni, care tratat întărește totodată și dovada filiațiunii lui Radu din Vlad Călugărul, cel fugit peste munți.

Tratatul sună astfel: „Noi Radu, prin mila lui Dumnezeu domnul Munteniei, recunoaștem prin această carte a noastră că predecesorii noștri au fost totdeauna credincioși sfintei coroane și celor de fericită memorie regi și că le-au făcut totdeauna slujbe credincioase și că țara noastră este numai o parte a domniei Ungariei. De aceea vroim a ne ținea pe urma predecesorilor noștri de fericită memorie și mai ales a fostului nostru părinte Vlad voevod *celui mort chiar acum de curînd*, domnul acestei domnii transalpine".[3]

Radu arătînd, pe cînd era domn, că tatăl său murise de curînd, reiese că Vlad murise afară din scaunul muntean, anume în Transilvania, unde căutase adăpostire după detronarea lui din partea fiului său.

---

[1] Vlad Călugărul, tatăl lui Radu, moare în 1496, după cum spune Letopisețul sîrbesc citat de [Stoica] Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 5 și inscripția zidirei mănăstirii Glavaciocul: „murind Vlad voevod la 6904 ⟨7004⟩ (1496), a isprăvit-o fiul său Radu voevod" (Al. Lapedatu, *Vlad Vodă Călugărul*, în „Conv. lit.", XXXVII, 1903, p. 623). În 1507 nu ar fi putut spune fiul despre tatăl său, mort în 1496, „novissime defuncte". Vezi mai jos, nota 3.

[2] Bogdan, *Documente și regeste*, p. 130 și document din 1494 („Foaia Soc. Românismul", 1870, p. 156). Vezi și un alt document din 1502, reprodus într-o traducere din 1692 de Nicolaescu, *op. cit.*, p. 9. [Vezi și DRH, B, I, p. 404].

[3] Engel, *Geschichte der Walachei*, I. p. 187: „Nos Radul Dei gratia Waywode transalpinus ⟨partium regni Transalpinarum⟩ recognovimus per praesentes, quod predecessores nostri sacrae Coronae, divisque Regibus semper fideles fuerunt, fideliaque servitia ubique locorum semper exhibuerunt, et quod etiam regnum nostrum est membrum ⟨existat de membro⟩ regni Hungariae. Igitur volumus nos imitari vestigia divorum praedecessorum nostrorum, praecipue quondam genitoris nostri... Wlad Waywodae novissime defuncti huius regni nostri transalpini ⟨Transalpiniensis⟩ dominus". Data tratatului este dată de Engel ca 1507, desigur greșit [4], întrucît Vlad murise în 1496, după cum am văzut în nota 1.

Faptul că Radu vorbeşte, în tratatul cu saşii, cu oarecare pietate de memoria tatălui său deşi îl detronase, nu trebuie să ne mire. Tot aşa vom vedea mai tîrziu pe Gheorghe Ştefan, deşi alungă pe Vasile Lupu din scaun, pomenind într-un document cu destul respect despre domnul detronat de el[4], la care s-ar putea adăuga şi alte exemple.

Întoarcerea lui Radu al IV-lea cel Mare către unguri, îndrumată încă din anul 1494 şi care îşi găseşte încununarea în tratatul cu saşii, avuse de urmare, în afară de ordinul dat de Vladislav tatălui lui Radu de a părăsi Transilvania, şi cuprinderea domnitorului Munteniei în legăturile de alianţă încheiate între regii Ungariei şi Poloniei în anii 1499 şi 1507, precum şi marea îngrijire despre ceea ce ar trebui făcut cu scaunul muntean cînd se află despre boala cea grea a lui Radu.[5] Radu al IV-lea, temîndu-se de urmările politicii sale anti-turceşti [5], cătase sprijin în ambele puteri nordice care pe atunci puteau pînă la un punct să îndrăznească a înfrunta furia musulmană. În amîndouă acele tratate se prevede cîte un articol în care se spune: „dacă s-ar întîmpla ca turcii să năvălească în Valahia, atunci noi, Ioan Albert (regele Poloniei), cu numitul rege al Ungariei şi marele duce al Litvaniei, va trebui să venim în ajutor voevodului ei".[6]

Cum se face de regele Ungariei se unea cu al Poloniei spre a apăra pe un domnitor român, ei care refuzaseră sprijinul lor lui Ştefan cel Mare, este uşor de înţeles. Dinaintea capului lui Radu, adînc plecat sub picioarele lor, n-aveau de ce se teme, ba nici chiar a se mai certa al cărui supus să fie; căci ştiau că n-aveau decît să dorească pentru a-l vedea tăvălindu-se în pulbere înaintea amîndorura. Dulce este însă numai rodul cel oprit.

Radu însă îşi luase în zadar toate măsurile spre a-şi asigura domnia din partea turcilor, căci alt duşman mai neîmpăcat, moartea, îl surprinse pe neaşteptate în aprilie 1508.[7]

Pe timpul lui Radu al IV-lea, istoria Munteniei devine interesantă nu prin faptele ei politice, pe care le-am văzut cît sînt de josnice faţă cu ungurii, pe cînd faţă cu turcii tributul de sînge urmă înainte a fi închinat, ci prin dezvoltarea unor împrejurări privitoare la viaţa bisericească.

Anume patriarhul Nifon al Constatinopolei fusese destituit de turci, fiindcă, după cum raportă nişte anale chiar ale patriarhiei, s-ar fi dat fără drept ca rudă şi moştenitorul predecesorului său, patriarhul Simion, care lăsase multe averi, întărind această înrudire a lui prin jurămîntul a trei martori falşi, uneltire care, fiind descoperită de autorităţile turceşti, adusese mazilirea lui Nifon.[8] Radu, care poate petrecuse chiar în Constantinopole şi avuse prilejul a cunoaşte personal pe Nifon, văzîndu-l în nenorocire, se hotărî să-i vie într-ajutor cu toată hula aruncată pe el din partea turcilor, căreia lumea creştină, tocmai din pricina părţii de unde-i venea învinuirea, nu-i dădea crezare şi socotea pe Nifon de martir şi de sfînt. Radu vodă, care era de curînd numit domn de turci şi prin urmare în bune relaţii cu dînşii, ceru pe Nifon din surghiun de la Adrianopole la el în ţară, ceea ce sultanul îi învoi [6].

---

4 Hrisovul lui Gheorghe Ştefan din 1656, în *Uricarul*, III, p. 279.

5 Regele Vladislav către saşi, 12 martie 1508 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 180).

6 Dogiel, *Codex diplomaticus*, I, p. 99, anno 1499, apr. 14 [Vezi şi Hurmuzaki, *Doc.* II/2, p. 557—564].

7 La 3 mai 1508 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 182), Vladislav scrie „Fidelis noster, magnificus spectabilis Radu Waywoda noster transalpinus mortus est". [Ştirea morţii a ajuns la curtea ungară la 6 april; Hurmuzaki, II, p. 572].

8 Extras din Banduri, *Imperii orientalis libri VIII*, Parisiis, 1711; reprodus în *Magazin istoric*, IV, p. 373 [*Istoria Ţării Româneşti*, p. 5].

Nifon era grec și fără îndoială că el veni în țară însoțit de călugări greci. Aceștia începuseră a-și deschide calea către țările române încă de pe timpul celor dintîi domni al Munteniei, care stătuseră în cele mai bune relații cu biserica din Constantinopole și care aduseseră Moldova a se pleca acelei patriarhii odată cu suirea lui Alexandru cel Bun pe tronul acestei țări.

Adăpostirea lui Nifon, cu marea lui vază de patriarh și de martir al păgînilor, în Muntenia, unde în curînd se urcă în scaunul mitropolitan, dădu un nou avînt înrîuririi bisericii și a clerului grecesc în această țară.[9]

Nifon, cum veni în Muntenia, adună pe toți egumenii și pe tot clerul la un sobor, în care hirotonisi doi episcopi, rînduindu-le eparhii deosebite.

Patriarhul, abuzînd însă de puterea lui, căuta să încalce pe acea a domnului care niciodată n-a fost supus în țările române autorității spirituale. Înălțarea fostului patriarh peste a tot puterea domnească trebui să displacă în curînd lui Radu.

Neînțelegerea între el și mitropolitul Nifon se ivi cu următoarea împrejurare: Radu vodă avea o soră pe care voia s-o mărite după un boier de la curtea lui, numit Bogdan, care se vede subsemnat în tratatul lui Radu cu sașii ca „supremus cancelarius et secretarius“, ceea ce pe românește înseamnă că era boierul cel mai de frunte al domnului, logofătul lui cel mare. Bogdan însă, fiind însurat, Radu făcu să se rostească despărțenia între Bogdan și soția lui, după cît se pare fără nici un motiv, și dădu după aceea pe sora sa după favoritul său. Nifon se înfurie pentru această faptă nelegiuită și el, care nu găsise că era lucru așa de nedrept a-și însuși averea patriarhului Simion, mustră cumplit pe sora lui Radu pentru că luase pe bărbatul alteia și chiar pe Radu îl dojeni în față, refuzînd să recunoască tăria noii căsătorii.

Românii, care avuseseră întotdeauna așezămîntul despărțeniei și abuzaseră de el după plac în contra sexului slab, găsiră îndrăzneț și nepotrivit acest amestec al lui Nifon în deprinderile țării. Radu deci îi spuse că el nu mai poate sta în Muntenia, întrucît ar strica obiceiurile ei, îi oferi o pensie pe toată viața lui și-l rugă să se depărteze, spunîndu-i că, în ceea ce privește căsătoria lui Bogdan, ea „a primit binecuvîntarea de la alți prea sfințiți arhierei“.[10]

Nifon se duse în muntele Athos, unde muri puțin timp după aceea, în 1508.[11] Cu moartea acestui „sfînt“ nu se sfîrșește însă influența lui asupra Munteniei și oasele sale trebuiau să aibă asupra acelei țări una mult mai mare de cum avuse via sa ființă.

După Nifon stă pe scaunul mitropoliei din București un călugăr sîrb, neam cu regele Sîrbiei, anume *Maxim*, pe care îl vom vedea mijlocind o pace între Radu al IV-lea și Bogdan, domnul Moldovei.[12]

Mihnea cel Rău, 1507(1508)—1510(1509) — Să cercetăm întîi cine era acest nou domnitor? O însemnare din 10 noemvrie 1508 de pe o Liturghie slavonă zice să s-a săvîrșit această carte din porunca lui Mihnea, marele voevod a toată Țara Românească și a părților de peste Dunăre,

---

[9] Mai sus, cap. *Biserica. Biografia patriarhului Nifon*, în „Arhiva istorică“, I, 2, p. 137. Vezi și *Anonimul românesc*, în *Magazin istoric*, IV, p. 234. [*Istoria Țării Românești*, p. 5—6].

[10] *Magazin istoric*, IV, p. 239 [*Istoria Țării Românești*, p. 10].

[11] Biografia lui Nifon, în „Arhiva istorică“, I/2, p. 140.

[12] Viața mitropolitului Maxim (*ibidem*, II, p. 65). Ureche, *Letopisețe*, I, p. 143, îl numește: Maximian. [ed. C. Giurescu, p. 118].

fiul marelui Vlad voevod.[13] Că acest Vlad era Vlad Dracul ⟨Țepeș⟩ ne-o spune o scrisoare din 21 iulie 1508 a regelui Vladislav al Ungariei către Sigismund al Poloniei, în care îi spune că turcii au impus domn în Țara Românească pe „un fiu al răposatului Dracula, numit Mihnea".[14] Se știe însă că izvoarele ungurești numeau Dracula și pe Vlad Dracul și pe Vlad Țepeș și e vorba acuma care din doi este tatăl lui Mihnea. Noi credem că tatăl lui Mihnea trebuie să fie Vlad Țepeș [7] și nu tatăl acestuia, Vlad Dracul, deoarece, în un document din 1 noemvrie 1508, Mihnea, după ce repetă titulatura lui de „fiul lui Vlad, marele voevod", adaogă mai jos că „am văzut și cartea unchiului domniei mele, Vlad voevod Călugărul". Este însă cunoscut că acest Călugărul era fratele lui Vlad Țepeș.[15]

Acest Mihnea vodă din familia Drăculească vine în tronul Munteniei cu ajutor turcesc, în contra altui pretendent din familia rivală, Băsărăbească, ⟨Danciul⟩, fiul lui Țepeluș sau Basarab cel Tînăr, susținut de unguri, și aici lupta între reprezentanții celor două familii devine interesantă, fiindcă se întrupează *de odată în doi competitori* care rîvnesc tronul, unul sprijinit de turci și celălalt de unguri.

Cîteva documente însemnate lămuresc împrejurările: Așa mai întîi un ordin al lui Vladislav, regele Ungariei, către Emerik Czobor, voevodul Transilvaniei, zice că „aflînd regele c-a murit Radu, voevodul Valahiei, și că boierii și toată țara Transalpină, fiind în mare credință către noi, ar dori să aleagă de voevod pe un fiu al lui Țepeluș", poruncind lui Czobor să meargă în apărarea lor de voevodul ce turcii ar voi să le impună.[16] Cine era voevodul impus de turci ne spune scrisoarea regelui Vladislav, adusă mai sus. Din ea aflăm că „întrucît în aceste zile voevodul din Țările Transalpine sau de peste munți schimbase viața cu moartea și întrucît toți boierii, după pilda înaintașilor lor, ne erau plecați și credincioși și nu voiau să sufere vreun voevod în mijlocul lor, decît [pe acela] care ar fi ales cu consimțămîntul nostru, acei boieri au fost îngroziți cînd au văzut că turcii vin deodată cu un fiu al răposatului Dracula, numit Mihnea, pe care au fost nevoiți a-l primi și a i se supune. Noi aveam în Transilvania pregătită o oștire a noastră și nu voiam cu nici un preț a îngădui un astfel de voevod acolo; dar el începu să se roage de noi cu stăruință, oferindu-ne în taină a favoriza pe creștini, *deși este schismatic,* numai să nu-l scoatem din domnie. Apoi noi ne temem ca, în cazul cînd am alunga pe numitul voevod, turcii să nu vrea a-l ajuta".[17]

Din aceste două acte autentice și mai presus de orice îndoială aflăm deci că un Basarab, fiul lui Țepeluș, era sprijinit de unguri în contra unui pretendent drăculesc, susținut de turci, care pune mîna pe coroană și caută apoi a se îmbuna și cu ungurii, spre a nu-și primejdui domnia din partea lor. De aceea și găsim o scrisoare a lui Mihnea către brașoveni, în care el le aduce aminte despre vremea cînd „m-am fost lăsat între voi și am locuit și trăit cu părinții mei, precum știu cei ce sînt mai bă-

---

[13] Odobescu, *[Despre manuscrise și cărți tipărite aflate în mănăstirea Bistrița]*, în „Revista Română", I, [1861], p. 819; prefața întreagă reprodusă în *Bibliografia românească veche, 1508—1830* de I. Bianu și Nerva Hodoș, I, p. 6—7. Dobrogea cea adaosă de Radu al II-lea și stăpînită de Mircea (mai sus p. 91), nu fusese încă pierdută.

[14] Hurmuzaki, *Doc.*, II, 2, p. 574.

[15] [Stoica] Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 12 și 251. (Vezi mai sus, p. 354—355).

[16] Hurmuzaki, *Doc.*, *II*, 2, p. 573: „quondam filium Waywodae Chypelles". Sub acest nume niciodată ungurii nu au însemnat pe Țepeș, cum vrea I. Bogdan. *(Vlad Țepeș*, p. 69—72).

[17] Hurmuzaki, citat mai sus, nota 14.

trîni între voi, pînă ce a dat Dumnezeu de m-am făcut domn al Țării Românești". Mihnea apoi se jeluiește că „a fost firitisit de toți vecinii de primprejur, iar numai de la sași nu i-a venit nici o vorbă prietenească; ba mai mult încă, se plînge „că brașovenii ar adăposti la ei pe cei ce sînt vrăjmașii și neprietenii noștri". Reiese din această scrisoare că Mihnea trăise în vremuri mai de mult în Ardeal, pe cînd tatăl său, Vlad Țepeș, se adăpostise acolo (înainte de 1476)[18], deci cu mai bine de 30 de ani în urmă. De aceea și spune el că bătrînii își mai pot aminti faptul. Se vede apoi că relațiile lui Mihnea cu brașovenii nu erau din cele mai bune și că ele se îmbunătățiră numai cît mai tîrziu, cînd vedem pe Mihnea poftind pe brașoveni să vie să cumpere ceară cîtă vreau din depozitele de la Cîmpulung.[19]

Ce înțeles însă să aibă cuvintele „deși este schismatic" din scrisoarea regelui Ungariei către acel al Poloniei? Cu toate că termenul schismatic, în izvoarele ungurești, înseamnă de obicei ortodox, fără îndoială că nu acesta este înțelesul ce trebuie alipit de el în documentul de care e vorba; căci nu putea să i se pară straniu regelui unguresc că domnul Munteniei să fie ortodox, deoarece toți domnitorii acestei țări nu împărtășiseră niciodată altă religie și mai ales nu fuseseră catolici, încît să apară ortodoxul Mihnea o excepție în șirul domnitorilor munteni. Cuvîntul schismatic are alt înțeles sub pana lui Vladislav. Lui Mihnea îi ieșise vestea că se turcise, precum o va face fără îndoială coborîtorul său de mai tîrziu, Mihnea Turcitul (1577—1583; 1585—1591); că el își va fi dat arătarea de a trece la religia turcească nu prea ar trebui să ne mire, cînd îl vedem, curînd după ce vine în țară, că, pentru a fi recunoscut domn de unguri, se poate preface a trece cu aceeași ușurință la biserica romană, așa că un călugăr catolic care scrie pe la 1761 o istorie a mănăstirii catolice din Tîrgoviște, după ce spune despre Mihnea că ar fi ucis pe mulți boieri, arată că „el a fost catolic și noi stăteam prea bine în acele timpuri".[20] Anonimul românesc adaugă că Mihnea „se făcuse papistaș".[21]

Deși Mihnea se arătă atît de plecat catolicismului, pentru a plăcea regelui unguresc, el era bănuit că ar umbla să introducă în Țara Românească o armată din Turcia, ca și legile și religia turcească, cum spune o scrisoare a lui Vladislav, regele Poloniei, către Sigismund al Ungariei, din 1 august 1508.[22] Este absolut indiferent pentru înțelegerea pornirii boierilor în contra lui Mihnea dacă aceste învinuiri erau adevărate sau nu; destul că ele existau și erau crezute; căci în dezvoltarea evenimentelor, nu numai adevărul, ci și eroarea, calomnia și minciuna pot să devie pricinuitoare de fapte.

Cu toate acestea, Mihnea nu se îndepărtase cu totul de biserica ortodoxă, căutînd să împace astfel și cerințele proteguitorului ungur și pe acelea ale boierilor săi. Bineînțeles că o asemenea politică cu două fețe, mai ales în o afacere așa de subțire ca religia, trebuia să nemulțumească pe toți și mai ales pe cei dinlăuntru, întrucît ori ce concesii se făceau catolicilor, nu puteau fi privite de ortodocși decît ca rupte din drepturile lor. Că Mihnea se îngrijea și de religia țării se vede lămurit

---

[18] Vlad Țepeș trăise în Transilvania pe la 1475—1476, după ce scăpase din închisoare. Mai sus, p. 351.

[19] Ambele scrisori ale lui Mihnea, în Bogdan, *Documente și regeste*, p. 138—140. Vezi o alta în Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 183.

[20] „Arhiva istorică", I, 2, p. 47.

[21] *Magazin istoric*, IV, p. 247. „Se făcu Mihnea vodă papistaș. Atunci țineau ungurii și sașii legea papistășească" [*Istoria Țării Românești*, p. 19].

[22] Hurmuzaki, *Doc.*, II, p. 575.

din împrejurarea că el sfîrșește tipărirea Liturghiei slavone, amintită mai sus.[23]

Dar această abatere, măcar întrucîtva a lui Mihnea voevod, de la credința țării, a fost numai o parte din păcatele mult mai grele ce i se puneau în seamă. Cronicarii, și anume autorul biografiei patriarhului Nifon, destul de bun cunoscător al întîmplărilor contemporane muntene pe care le descrie, face din Mihnea voevod unul din cei mai cruzi tirani. „Cum apucă domnia, zice el, îndată se dezbrăcă lupul de pielea cea de oaie și-și astupă urechile ca aspida și ca vasiliscul, iar arcul și-l încordă și găti săgeți de săgetat și sabia și-o fulgeră și mîna și-o întărtă ⟨întărea⟩ spre rane și prinse pe toți boierii cei mari și aleși și-i munci cu multe munci cumplite și le luă toată avuția și necinsti ⟨se culcă cu toate⟩ jupînesele și fetele lor înaintea ochilor lor. Aci ⟨decii⟩ unora le taie nasurile și buzele, pe alții îi îneca și pe alții îi spînzura".[24]

Nu am da crezare acestor crime puse în seama unui domnitor, știind ce ușor se încruntă pana cronicarilor pătimași-dacă însuși Mihnea nu le-ar fi întărit în parte prin pisania ce a pus să i-o sape pe mormîntul lui, încă înainte de a se coborî în el. În ea, Mihnea pare a ne spune, de dincolo de moarte, cum:

„Acoperit domneam eu de cinste și multă și mare
În al părintelui scaun cu strașnicul schiptru în mînă
Toată-a mea țară, de mine, în tremur îmi sta în picioare
Și se temeau de-al meu nume pînă și vecinele țări.
Hoților moarte fusesem, tîlharii simțise al meu biciu,
Țineam puternic în mînă al cumpenei drepte greu paloș,
Cînd mă aruncă din scaun cea gintă mult înșelătoare
Care pe turci sprijinită mă-ndepărtă la Sibiu".[25]

Dar apoi măcelul boierilor este confirmat de o scrisoare a brașovenilor către sibieni și de un Minei păstrat la Sofia, în care se citește notița că „s-a scris în anul 7017 cînd a ucis Mihnea voevod pe boierii munteni".[26]

Care fuseseră însă motivele acestei asprimi a lui Mihnea? Tot biografia patriarhului Nifon va răspunde la această întrebare. Ea începe a povesti întîmplările acestei domnii prin arătarea că, după moartea lui Radu, „boierii nu se puteau învoi pe cine vor pune domn; că unii ziceau să fie cesta, iar alții cela, și era gîlceavă și ceartă între dînșii", din care spuse se vede că erau cel puțin două partide care susțineau candidați deosebiți, din care aceea ce susținea pe Mihnea ieși învingătoare cu ajutorul turcilor, apoi sprijinită și de unguri. Se vede însă că spre deosebire de ce se făcea altă dată, cînd boierii partidei potrivnice închinau steagul îndată ce simțeau bătălia pierdută, ei urmară de astă dată mai departe a dușmăni pe Mihnea și după întronarea lui, ceea ce aprigul domnitor le răsplăti cu foc și cu sînge.

Cine erau însă, boierii nemulțumiți cu domnia lui Mihnea? Aici biografia patriarhului Nifon devine cu deosebire interesantă cînd ne destăinuiește că „ei se țineau de un neam care era mai ales și mai temător

---

23 Mai sus, nota 13.

24 „Arhiva istorică", I, 2, p. 140 [*Istoria Țării Românești*, p. 14—15, cu unele deosebiri].

25 Reprodusă de Engel, *Geschichte der Walachey*, I, p. 192. [Vezi și Hurmuzaki, XI, p. 843, nota 1]. Ea este redactată latinește. Iată două versuri:
„Praedonum fueram domitor, furumque flagellum
Justitiam fortiter rigido ense colons".

26 Iorga, *Studii și documente*, III, p. XLIII.

de Dumnezeu, cărora le era numele de moșii *Banoveți,* adecă *Băsărăbești;* pre ei i-a muncit cu felurite munci; pre unii i-a și omorît". Această prigonire era îmbinată cu una împotriva acelor ce bănuiau domnitorului sprijinul încuviințat catolicilor, deoarece aceeași cronică ne spune că „preoților de prin sate⟨le lor⟩ tuturor le-a tăiat nasurile, spre batjocura bisericii, și se ispitea și se sfătuia să ardă pe toți egumenii de la toate mînăstirile".[27] Arătarea, cu toate exagerările ei, trebuie să aibă un fond de adevăr, dacă ne gîndim la mulțumirea catolicilor cu domnia lui Mihnea.

Dar să vedem acuma de unde și ce era această familie a Banoveților sau Basarabilor? Numele de banoveț, diminutiv slavon din ban[28], ne îndreaptă numaidecît către banatul Craiovei. Această familie mai poartă în documente și cronicari alte două numiri, aceea de familia *Pîrvulească,* de la unul din membrii ei cei mai de seamă, Pîrvul cel Bătrîn, banul Craiovei. Al doilea nume al ei se trage de la orașul în care ea trăia și membrii ei erau cunoscuți sub numele de boierii *Craiovești.* La timpul cînd am ajuns, acești membri erau: *Barbu,* banul Craiovei, *Preda* vornicul, *Pîrvu,* mare vornic, *Danciu* comis, *Radu* postelnic, *Neagoe* postelnic și *Drăghici,* fără titlu de boierie cunoscut [8]. Ca membri răposați, găsim amintiți în un document din 1501 pe *Barbu, Vlascan ⟨Vîlcsan⟩* și *Neagoe.* Acesta din urmă este arătat de alt document din 1588 ca tatăl celor 7 frați enumărați mai sus, de unde urmează că Barbu și Vlascan să fi fost sau bun și străbun, sau unchi, frați de ai tatălui, Neagoe. Afară de acești înaintași ai Craioveștilor din vremile lui Mihnea, documentul din 1588 mai amintește și de răposatul Pîrvu, din vremea altor domni bătrîni[29], nu se știe pe cînd, dar în orice caz începătorul sau personajul acel însemnat care a dat numele întregii familii.

Se vede, din această enumerare a membrilor în viață pe timpul lui Mihnea, că familia Pîrvulească era puternic înrămurată și deci cu mare autoritate și înrîurire, nu numai peste Olt, dar și, îndeobște, în statul muntean; apoi ea era așezată din vechime în banatul Craiovei, dînd pe scaunul acestui ținut, vasal al Munteniei Mari, o succesiune de bani de Craiova.

Dar de unde luase această familie bănească din Oltenia numele de Băsărăbești? Dacă luăm în privire faptul că la 1241 cronicarul Fazel-Ulah-Rașid arată pe un Basarab ca ban al Olteniei și dacă mai tragem alăturea și locul din Anonimul românesc, care vorbește de închinarea Băsărăbeștilor, adică a boierimii de peste Olt, către Radu Negru[30], am fi dispuși să primim ipoteza că familia banoveților se trăgea din vechii Basarabi, stăpînitori ai Olteniei încă dinainte de descălecare. Chiar însă dacă ar fi așa, încă legătura de înrudire între familia Craiovească și coborîtorii lui Dan I se rupsese cu totul. Dovada cea mai bună este faptul că Neaga, sora celor 7 frați Craiovești, se măritase cu Basarab cel Tînăr

---

[27] „Arhiva istorică", I, 2, p. 140; citată și în *Cronica anonimă* în *Magazin istoric,* IV, p. 243 [Vezi *Istoria Țării Românești,* p. 17]. [Constantin] Căpitanul *(Magazin istoric,* I, p. 112), arată pe partida boierilor nemulțumiți cu cuvintele: „banul Barbu Craiovescul cu rudeniile lui și cu altă ceată de boieri" [Radu Popescu, *Istoriile,* p. 26—27, cu deosebiri].

[28] Hasdeu, *Etymologicum magnum,* III. p. 2465. Se va mira poate cineva de un volum de 2465 de pagini; dar Hasdeu, în loc de a numerota paginile dicționarului său, tipărit pe două coloane, numerotează coloanele.

[29] Asupra familiei Craioveștilor și a membrilor amintiți vezi documentele sprijinitoare în Nicolaescu, *Documente slavo-române:* rezumatul de la p. 325 și documentele aduse în sprijinul acestui rezumat la p. 10, 39, 61, 238, 239 și 254 [Vezi DRH, B, vol. I—IV, indice Craiovescu].

[30] Mai sus, p. 25.

sau Țepeluș[31] [9]. Căsătoria n-ar fi putut avea loc dacă Pîrvuleștii ar fi fost rude cu Neagoe Basarab. De aceea noi am înclina a primi părerea că numele de Băsărăbești se dădu familiei banoveților nu din pricina originii lor, ci din pricina încuscririi acestei familii cu Basarab cel Tînăr. Apoi nicăieri, în documentele cercetate pînă acum, nu se întîlnește nici cea mai ușoară arătare că familia Pîrvuleștilor s-ar ține de Basarabi.

Cu toate acestea, numele de Băsărăbești dat acestei familii s-a răspîndit în întrebuințarea lumii, deoarece îl vedem păstrat și de tradiție. El nu este numai o împodobire a acestei familii, făcută de biograful patriarhului Nifon, pentru a o înălța în vază, ca una ce sprijinea pe domnul idealizat de acel biograf, evlaviosul Neagoe Basarab. Dovadă că Pîrvuleștii erau îndeobște cunoscuți și sub numele de Basarabi ne-o dă întîi Cronica anonimă, cînd vorbește de Băsărăbești ca boierime de peste Olt, strămutînd, desigur prin un anacronism, existența acestei numiri pe timpul lui Radu Negru; apoi o inscripție din 12 sept. 1682, de la mănăstirea Bistrița din Țara Românească, spune despre spătarul Constantin, nepotul lui ⟨Preda⟩ Brîncoveanu, că „s-ar trage din vechea dungă a Craioveștilor *care și Băsărăbești se cheamă*“.[32] [10]

Familia Pîrvulească slujise în vremuri mai vechi cu destulă credință tuturor domnilor Munteniei, fără deosebire de stirpea din care să trăgeau, fie ea drăculească sau băsărăbească. Așa, pe timpul lui Vlad Călugărul, din linia drăculească, găsim în divanul domnesc, în repetate rînduri, membri din marea familie olteană, precum pe Barbu Craiovescu, arătat de un document din 20 aprilie 1496 ca Barbu banul, pe care îl mai aflăm și în documentele din 31 iulie 1487, 3 iunie 1493, 10 iunie 1493 și 16 martie 1494. În acest din urmă document iau parte la a lui întărire, afară de Barbu, încă și frații lui: Pîrvu, Danciu și Radu.[33] Tot așa se află banii Barbu și Pîrvu Kralevski în divanul lui Radu cel Mare.[34]

Se întîlnesc, nu e vorbă, uneori boieri Craiovești răsvrătiți contra domniei. Așa chiar pe timpul lui Vlad Călugărul, sub care am văzut de mai multe ori pe boierii Craiovești întărind hrisoavele domnului, întîlnim o asemenea răzvrătire, arătată de un document ceva posterior, din 29 decemvrie 1523 ⟨1532⟩, în care se vorbește de niște moșii „Bărbătești și Brănești, partea Barbului ban și a fratelui său Drăghici, pe care le-ar fi pierdut cu viclenie de la Vlad voevod, iar boierul jupan Vlaicu clucerul le-a ajuns cu dreaptă și credincioasă slujbă de la Vlad voevod“.[35][11] Această răzvrătire însă poate să fi avut pricini speciale, nu caracterul unei împotriviri în contra unei dinastii domnitoare și sprijinirea alteia, cum prind a se arăta faptele pe timpul lui Mihnea cel Rău și de la el înainte.

Avem de răspuns încă la o ultimă întrebare. Cărei împrejurări oare să fie datorită această plecare a boierimii oltene către coborîtorii lui Dan I? Zicem a boierimii oltene, căci cu toate că Pîrvuleștii nu o constituiau ei singuri, însă ei, prin numărul și vaza lor, tîrau după ei ceea ce

---

[31] Nicolaescu, *Documente slavo-române;* Vezi mai sus, nota 20.

[32] Raportul lui Gr. Tocilescu asupra mai multor mănăstiri din Muntenia *[Rapoarturi asupra cîtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară]*, în „Analele Academiei Române“, VIII, 1888, p. 191; asupra încuscririi lui Basarab cel Tînăr cu Craioveștii. vezi mai sus p. 389.

[33] Vezi rezultatul ⟨rezumatul⟩ documentelor din domnia lui Vlad Călugărul, făcut de Al. Lapedatu în articolul său *Vlad Călugărul* din „Conv. lit.“, XXXVII, 1903, p. 1148—1154 [Vezi DRH, B, I, p. 293—417].

[34] „Sbornik“, IX, p. 347—355, citat de Conduratu, *op. cit.*, p. 225. Cei doi bani trebuie înțeleși: unul fost și altul în ființă [Erau și cîte doi bani în același timp].

[35] Reprodus de Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 238.

unii cronicari numesc „și cealaltă ceată de boieri“. Noi nu credem a se putea găsi deocamdată altă explicare decît în ipoteza împărțirii domniei Țării Românești între cei doi Basarabi, Țepeluș și Laiotă, pe timpul stăpînirii celui dintîi, unită cu căsătoria lui Țepeluș cu Pîrvuleasca Neaga.

De aceea și vedem pe Pîrvulești dînd tot sprijinul lor fiului lui Țepeluș, pe care îl ridică în contra lui Mihnea, luînd în ajutor pe unguri în contra turcilor ce ajutau coborîtorului lui Vlad Dracul. Dar am văzut cum ungurii, temîndu-se a nu supăra pe turci, primesc închinarea ce le-o făcuse Mihnea Vodă și-l recunosc de domn al Munteniei. Atunci acesta începînd o strașnică răzbunare în contra partidului băsărăbesc, reprezentat prin boierii Craiovești, „s-au ridicat o samă de boieri cu banul Barbu Craiovescul și cu frații lui și cu alt neam al lui și au pribegit în Țara turcească, care, făcînd jalbă la împăratul de răutățile ce le făcea Mihnea, l-a mazilit și a pus în locul lui pe Vlad Vodă, fratele Radului Vodă“.[36]

Mihnea se adăpostește în Transilvania. [12] Aici însă dușmanii lui din familia băsărăbească, anume Danciu, fiul lui Țepeluș, și unul Albu visternicul, în unire cu un nobil sîrb, înrudit prin căsătorie cu familia băsărăbească, Dimitrie Iaksici, îl urmăresc și îl ucid, dar și Danciu este ucis de oamenii lui Mihnea.[37]

Omorul s-a petrecut în chip crud, cum numai vremile de atunci puteau să-l învoiască. Cînd Mihnea se întorcea de la biserică în ziua de 12 martie, deci în plină lumină, el fu atacat de Iaksici și de fiul lui Țepeluș, ucis și capul lui tăiat. Fiul lui Mihnea, Mircea, care venea tocmai la biserică să ia pe tatăl său acasă, îndată a sărit de pe cal și a alungat pe Danciu, tăindu-l în două, ucigînd și pe toți tovarășii lui cu ajutorul sibienilor care au închis porțile și împreună cu magistratul au sărit în ajutorul lui Mircea. Din acest măcel s-au ales trei morți: Mihnea, Danciu și Iaksici și o mulțime de răniți dintre orășeni.

Mihnea dusese cu el în Sibiu pe femeia lui, Voica, și pe copiii săi. După moartea soțului ei, ea este luată sub proteguirea lui Vladislav care poruncește cu străşnicie sibienilor s-o apere și s-o îngrijească. Vlad Vodă dă voie femeilor ce însoțeau pe Voica să se întoarcă în țară, iar doamna Voica mulțumește sibienilor pentru buna ei tratare[38] — o notă blîndă și omenoasă în sălbăticia acelui timp care arată tot așa de limpede ca și astăzi cele două fețe ale omenirii, cea de fiară și cea dumnezeiască.

Vlad IV cel Tînăr (Vlăduț), 1510—1512. — Băsărăbeștii, deși alungaseră din domnie pe Mihnea, nu izbutiseră a pune în locu-i pe Neagoe Basarab, singurul fiu al lui Țepeluș ce rămăsese după moartea lui Danciu; căci turcii rînduiseră în scaunul muntean pe unul Vlăduț, fratele lui Radu cel Mare și deci fiul lui Vlad vodă Călugărul, după cum se vede din inscripția de pe mormîntul lui reprodusă mai jos. Afară de Constan-

---

36 Constantin Căpitanul, în *Magazin istoric*, I, p. 112 [Radu Popescu, *Istoriile*, p. 28 și *Istoria Țării Românești*, p. 17].

37 1510 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 197): „Danchul filii quondam Cypelles et Alb wyster“. Altă relație a lui Ștefan din Galații Ardealului către bistrițeni, 15 martie 1510 (*ibidem*, p. 199); Istoria mănăstirii catolice din Tîrgoviște, în „Arhiva istorică“, I, 2, p. 47; *Chronicon fucsio-lupino oltardinum*, I, p. 43, zice de Iaksyh că era „Rascianus“. Pentru amănunțimi vezi nota lui N. Iorga în Hurmuzaki, *Doc.*, *XV*, p. 200 [Vezi și izvoarele săsești citate de Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, București, 1980, p. 191—192].

38 Bogdan, *Documente și regeste*, p. 144; „Arhiva istorică“, I, 2, p. 141; [Constantin] Căpitanul, *loc. cit.*, mai sus, nota 36; scrisoarea Voicăi din 9 august 1511 (Hurmuzaki *Doc.* XV, p. 212) [și Bogdan, *Documente și regeste*, p. 143—144].

tin Căpitanul și de biografia patriarhului Nifon, care, arătînd această înrudire a lui Vlăduț, adaugă că el fu introdus în domnie de turci, însuși Vlăduț mărturisește lucrul în o scrisoare către brașoveni, în care spune că, „cu voia lui Dumnezeu și din porunca cinstitului împărat, sînt domn al Țării Românești“.[39]

Vlăduț, pentru a tăia sprijinul pe care Neagoe Basarab l-ar fi putut afla în unguri, se grăbește a le recunoaște supremația, căci se găsește o diplomă latinească din 1511, în care Vlăduț spune că „noi, Vlad, din mila lui Dumnezeu voevod transalpin, recunoaștem că domnul nostru prea îndurător, Vladislav, s-au milostivit a ne întări în domnia noastră părintească și de moștenire.“[40]

Băsărăbeștii, sub apăsarea împrejurărilor, se fac că se împacă cu domnul din familia potrivnică lor, legîndu-se prin jurămînt, „făcut înaintea lui Mahomed ⟨Mehmet⟩, pașă al Dunărei, că atît ei să nu facă vicleșug și să slujească cu dreptate domnului nostru Vlad“, iar Vlad, la rîndul său, „că nu va face nici un rău acelui neam“,[41] ambele jurăminte scrise pe apă, ca toate acele făgăduieli ce caută să acopere cu mantia prieteniei învechite și îndărătnice dușmănii.

Se vede că Neagoe Basarab, capul Băsărăbeștilor, fu pîrît la Vlăduț, cu sau fără drept, că umblă după domnie, ceea ce împinse pe domn la gîndul de a-l da morții. Neagoe prinde de veste la timp, fuge peste Dunăre și, revenind cu ajutorul turcilor cari urgiseau pe Vlăduț de cînd se închinase ungurilor, îl bate și-l ucide. Lucrul este arătat de inscripția pusă pe mormîntul lui Vlăduț: „În anul 1512 ghenarie 23, au răposat robul lui Dumnezeu, Io Vlad voevod, fratele lui Io Radul voevod, fiul prea bunului și marelui Io Vlad voevod. Și într-al 26 ⟨16⟩ an al vîrstei șezu pe scaunul domnesc. Și a venit domn Io Basarab voevod și, fiind luptă, au tăiat capul lui Vlad voevod în cetatea București[42] [13].

Băsărăbeștii ajunseră în sfîrșit, după multă trudă, să aibă în tronul muntenesc un domn după inima lor.

Neagoe Basarab, 1512—1521 [14]. — Neagoe Basarab se întitulează pe un Evangheliar din 1512: „Io Basarab, marele voevod, fiul preabunului, marelui domn, Io Basarab voevod“.[43] Acest marele și bunul Basarab, tatăl lui Neagoe Basarab, nu poate fi decît Basarab cel Tînăr, după documentele aduse mai sus; Neagoe, atît prin filiația lui, cît și prin numele ce-l purta, era vederat din familia băsărăbească [15].

Neagoe Basarab, după firea lui evlavioasă și plecată către sărbătorirea clerului și înfrumusețarea bisericilor, nu prea avea răgazul tre-

[39] Engel, *op. cit.*, p. 197 [Vezi și Hurmuzaki, XV, p. 207].

[40] Document din 17 aug. 1511 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 213).

[41] Biografia patriarhului Nifon („Arhiva istorică“, I, 2, p. 141) [Basarabeștii... făcură jurămînt înaintea lui Mehmet pașa al Dunării; și zise neamul Băsărăbeștilor: De vom umbla noi cu vicleșug și de nu vom sluji domnului nostru Vladului Vodă în dreptate, să piiarză neamul și numele nostru dintr-această țară de veci... Vlad Vodă zise către Mehmet pașa: De voi face eu acestui neam vreun rău..., sabia ta să taie capul meu cu mare rușine și să pierzi neamul meu dintr-această țară] [Vezi *Istoria Țării Românești*, p. 17—18].

[42] Nicolaescu, *op. cit.*, p. 5 [N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 101]. Compară vicevoevodul Ardealului către sibieni, 17 ian. 1512 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 217). La 14 febr. 1512, Vladislav înștiințează pe sibieni despre uciderea lui Vlăd(uț) și întronarea lui Neagoe (*ibidem*, p. 218. [Vezi și N. Iorga, *Studii și doc.* III, p. 3]

[43] *Bibliografia românească veche*, I, p. 17. Titulatură identică într-un hrisov al său din 1512: „Basarab vodă, fiul bunului Basarab Vodă“ („Arhiva istorică“, I, 1, p. 143). [Vezi și DRH, B, vol. II, p. 197 și urm.]. Nu se poate primi arătarea lui [Constantin] Căpitanul că Neagoe ar fi fiul Pârvului vornicul, nepot de frate al banului Barbu Craiovescul (*Magazin istoric*, I, p. 152). [Vezi Radu Popescu, *Istoriile*, p. 33].

buitor pentru a se mai îndeletnici și cu alte afaceri, încît domnia lui nu înfățișează decît o lungă urmare de ceremonii religioase. Cu toate că pus de turci în domnie, el se pune bine și cu ungurii. Așa îl vedem întîi în bune legături cu sașii, după cum răsare lucrul din mai multe scrisori de afaceri, trimise de domnul Munteniei sfatului orășenesc din Brașov.[44]

Tot aceste scrisori dovedesc apoi și plecarea lui Neagoe Basarab către unguri, deoarece domnul spune în una din ele că am jurat să „fim domnului nostru, înălțimei sale craiului Laeș (Lajos sau Ludovic), credincioși și drepți și cu dreaptă slujbă,... căci domnul meu, înălțimea sa craiul Laeș, m-a întărit în țara domniei mele și mi-a făcut dreptate întru toate". Ba această închinare este îndreptată chiar în contra turcilor, adăugînd mai departe că, „dacă s-ar întîmpla ca păgînii și vrăjmașii sfintei cruci și ai sfintei coroane să vrea să treacă peste plaiuri, spre părțile ungurești, ca să prade, domnia mea și cu boierii domniei mele și cu toată țara, dacă ni se va părea că putem sta înaintea lor, să-i oprim și să stăm, să o facem; iar dacă vom vedea că nu putem, să dăm de știre domnului nostru, înălțimei sale craiului și brașovenilor și Țării Bîrsei".[45] Dar, în același timp, Neagoe cultiva pe turci, așa precum se vede din arătarea unei alte scrisori în care spune că „a venit la mine un negustor turc cu marfă bună și multă și e un bun prieten al domniei mele".[46]

Boierii lui Neagoe Basarab sînt, bine înțeles, Pîrvuleștii și oamenii lor. Așa, în scrisoarea cu plecarea către unguri, enumeră Neagoe pe boierii: Barbu banul Craiovei, Calotă, Horvat ⟨Harvat⟩, Dumitru. Un document din 1512 adaugă pe Ioan ⟨Ivan⟩, Drăghici, Hamza, Barbu și Radu postelnicul, fratele lui Barbu banul[47] [16].

Neagoe Basarab era, ca și predecesorul său, un principe foarte bigot care-și întărise încă această plecare sufletească, fiind în tinerețe „socotitorul" (secretarul) patriarhului Nifon, acel care se refugiase în Muntenia.

Un suflet atît de temător de Dumnezeu trebui să se căiască în curînd de asprimea ce o arătase în primele momente ale izbînzii sale, ucigînd pe Vlăduț și pe Bogdan. De aceea, ne spune un cronicar, că „Basarab vodă, căindu-se de moartea lui Vlăduț, au chemat pe patriarhi, arhiepiscopi, episcopi și tîrgoveți, ca prin gătirea sfîntului mir să îmblînzească mînia lui Dumnezeu".[48] Patriarhul Pahomie, „luînd clerici și mireni (bineînțeles greci), au mers în Valahia și în Moldova. Acolo l-au primit cu toată evlavia și prinții acelor țări și boieri și tot norodul".[49] Cu prilejul acestei înalte vizite a patriarhului, Neagoe pune să se sfințească de către el mitropolit pe Macarie.[50]

De-abia se sfîrșise ceremonia aceasta, făcută pentru iertarea păcatelor lui Neagoe, și în mintea domnului se născu ideea unei alteia și mai pompoasă și minunată: împăcarea memoriei lui Nifon care fusese alungat cu ocară din Țara Românească și murise în surghiun la muntele

---

[44] I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 149—160.

[45] *Ibidem*, p. 151.

[46] *Ibidem*, p. 154.

[47] Barbu banul și Pîrvu vornicul sînt arătați cu deosebire aproape de domn într-o scrisoare a lui Neagoe către sibieni din 4 dec. 1512 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV. p. 221).

[48] Filstih, în Șincai, *[op. cit.]*, II, p. 133. [Vezi Iohann Filstich, *Încercare de Istorie Românească. Tentamen Historiae Vallachicae*, ed. A. Armbruster—Radu Constantinescu, București, 1979, p. 109].

[49] Malaxa, în Șincai, *[op. cit.,]* II, p. 132.

[50] Anonimul românesc, în *Magazin istoric*, IV, p. 251; biografia [lui Nifon], în „Arhiva istorică", I, 2, p. 143 [Vezi și *Istoria Țării Românești*, p. 23].

Athos. El își puse în gînd să aducă moaștele sfîntului înapoi în Muntenia.

Trimise deci la Sfîntul Munte pe mai mulți boieri, care, cînd ajunseră la mormîntul sfîntului, fură cuprinși, atît ei cît și călugării ce-i însoțeau, de o tainică groază, neîndrăznind nimeni să pună sapa în pămînt spre a dezgropa moaștele. Unul din ei își luă inima și începu a săpa pînă ajunse la moaștele sfîntului, pe care le puse într-o raclă de lemn mirositor. Împreună cu oasele lui Nifon plecară spre Țara Românească și „kir Neofit și alți călugări de la mănăstire". Neagoe adună clerul și boierii, așteptînd rămășițele părintelui său sufletesc. Cînd domnul văzu cosciugul, se repezi la el, îl cuprinse în brațe, sărutîndu-l cu lacrimi de bucurie și tot poporul plîngea împreună cu el, emoțiune desigur sinceră, deși astăzi ne vine greu a ne-o închipui. Este curios însă de a constata că un boier de la curtea lui Neagoe nu sărută moaștele sfîntului, dar, neîndrăznind a da necredința lui pe față, se strecură cu meșteșug printre închinători, ca să nu-l bage nimeni în samă. Păcat că nu ni s-a păstrat numele acestui voltairian din Muntenia de la începutul veacului al XVI-lea.

Domnul dete să se facă un sicriu de argint, împodobit cu aur, mărgăritare și pietre scumpe, pe care puse să se zugrăvească chipul sfîntului și al său, rugîndu-se lui în genunchi, și-l trimise la mănăstirea Dioniziat ⟨Dionisiu⟩ din Sfîntul Munte, ca mulțămită pentru prețiosul dar al moaștelor lui Nifon[51] [17].

Călugării de la Sfîntul Munte, văzînd pe Neagoe atît de bine dispus în favoarea lor, nu întîrziară de a-l cerceta cu rugămințile lor, pentru deosebite înfrumusețări sau zidiri de trebuință, pe care Neagoe se grăbi a le îndeplini. Biografia patriarhului Nifon conține o lungă enumărare a darurilor, lucrărilor folositoare și de împodobire pe care Neagoe le făcu din banii Țării Românești la mănăstirile din Sfîntul Munte. Vom aminti din ele pe cele mai de căpetenie. El săvîrșește de zidit mînăstirea Cultumuzului ⟨Cutlumuz⟩, cea începută de Radu Vodă, ⟨de fapt, de Vlaicu⟩, care deveni marea lavră românească; zidește din temelie biserica Sfîntului Neculai cu trapezare, pivniță, bolniță și ospătărie, chilii în jurul ei, grădină etc.; sapă un port în Ascalon, la mare, întărind portul cu tunuri ca să fie de pază; la lavra Ivirului aduce apă pe urloae de la depărtare de o milă de loc; de asemenea și la lavra Hilandarului. [18] Pe toate aceste biserici zidite de dînsul, precum și pe celelalte, le împodobește cu icoane îmbrăcate în argint, cu vase de aur, cu vestminte cusute cu sîrmă și la unele din ele mai face și mertic (dare anuală) cîte o sumă de bani.[52] „Și fu ctitor mare a toată Svetagora", sfîrșește biografia lui Nifon enumerarea acestor lucrări, însemnate pentru acele timpuri. Și, într-adevăr, de mult nu dăduseră călugării din Sfîntul Munte peste o mînă așa de darnică de domnitor, care pentru ei sta pururea deschisă, nerefuzîndu-le nici o cerere.

Dar nu numai la muntele Athos întinse Neagoe Basarab îndurătoarea sa liberalitate; de dînsa se folosi și biserica sobornicească din Țarigrad, pe care o acoperi toată de iznoavă cu plumb, reînnoi toate chiliile patriar-

---

[51] Descrierea aducerii moaștelor sfîntului în biografia lui Nifon („Arhiva istorică", I, 2, p. 144—145). Am luat numai partea mai mult istorică, omițînd minunile.

[52] Enumerarea acestor lucrări în „Arhiva istorică", I, 2, p. 147 [*Istoria Țării Românești*, p. 30—31]. O inscripție pe un turn al mănăstirii Pavlovska ⟨Sf. Pavel⟩ din Sfîntul Munte spune că în ⟨1521—⟩ 1522: „Neagoe voevod și fiul său, Theodosie voevod, domnii țărei Ungro-Vlahiei, au făcut acest turn" (Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 23).

hiei și o îmbogăți cu mai multe daruri. Nu mai puțin mînăstirile de pe muntele Sinai, acele din cetatea Ierusalimului cu muntele Sionului; apoi alte mănăstiri, cum exclamă cu entuziasm biografia patriarhului Nifon: „la toate cîte sînt în Europa, în Tracia, în Elada, în Achaia, în Iliria, în Cambania (?), în Elispont, în Misia, în Machedonia, în Titulia (?) în Sirmia, în Lugdunia, în Paflagonia, în Dalmația și în toate laturile, de la răsărit pînă la apus și de la miază-zi pînă la miază-noapte". Frumoasă dărnicie, dar mare risipă a banilor țării pentru interese străine! Dar ce era țara pe atunci decît o porție din marele întreg care se numea creștinătatea?

De aceea, încă înainte de Neagoe Basarab, întîlnim de aceste lucrări făcute de domnii români la mănăstirile din Răsărit și mai ales la cele atît de slăvite din Sfîntul Munte al Athosului. Așa am văzut mai sus că Radu vodă cel Mare începuse să zidească mănăstirea Cutlumuzului, și cîteva inscripții, cercetate de curînd, arată că și Ștefan cel Mare ridicase mai multe construcții și făcuse daruri la acele sfinte așezăminte[53], toate însă întunecate și lăsate în urmă de bogata și părăduitoarea dărnicie a lui Neagoe.

Neagoe însă îngriji și de bisericele și mănăstirile țării. El acoperi cu plumb mănăstirea Tismana, împodobi cu prețioase daruri Nucetul, aducînd aici cu multă cheltuială o icoană „făcătoare de minuni" din Constantinopole, împodobind-o cu cunună de aur bătută în pietre scumpe; zidi o mare mitropolie în Tîrgoviște, unde strămută scaunul mitropolitan ce pînă atunci stătea în Argeș; în sfîrșit, ridică frumoasa mănăstire din acest oraș, care strălucește și astăzi ca monumentul cel mai de falǎ a întregii noastre țări, mănăstirea de la Curtea de Argeș.[54]

În 1520, cînd fu să se sfințească această biserică, care era privită chiar de neculții contemporani ca o adevărată minune,[55] Neagoe Basarab se hotărî să facă iarăși o serbare strălucită, găsind prilejul de a mulțămi din nou gustul său pentru ceremonii religioase. El pofti mai întîi pe iubiții săi egumeni de la mănăstirile Athosului, prin o invitare îndreptată către Gavril Protul, autorul biografiei lui Nifon, de la care împrumutăm aceste prețioase amănunțimi; și „acesta chemă pre toți egumenii de la mănăstirile cele mari, de la Vatoped, de la Iver, de la Hilandar, de la Xeropotam, de la Caracal, de la biserica lui Olimpie, de la Cutlumuz, care este lavră românească, de la biserica lui Filotei, de la Xenofon, de la Zograf, care este lavră bulgărească, de la Simenca, de la Dohiar și de la lavra rusească Pantocrator, de la Costamonit, de la Sf. Pavel, de la Dionisiu, de la biserica lui Sf. Grigorie și de la Simon Petra. Acești egumeni toți veniră la ighemonul Neagoe în Țara Românească cu Gavril Protul, care fu zis mai sus. De aici chemă domnul și pre Teolipt, patriarhul Țarigradului, și cu dînsul pe patru mitropoliți: de la Serisin ⟨Seres⟩, de la Sardica, de la Midia și de la Mitilene ⟨Milinic⟩, și chemă încă pe toți egumenii din Țara Românească și cu tot clirosul împreună, la ighe-

---

[53] Revenim asupra chestiei în vol. III, cap. *Sporul înrîuririi grecești,* Vezi și mai sus, p. 125.

[54] Asupra acesteia, mai multe la sfîrșitul vol. III al acestei scrieri sub cap. *Arta.*

[55] [Constantin] Căpitanul spune despre ea *(Magazin istoric,* I, p. 152): „în scurte cuvinte în lume *nu se va mai afla alta ca aceasta",* iar biografia patriarhului Nifon adaugă: „așa vom putea spune cu adevărat că nu este așa mare și săbornică ca Sionul care-l făcu Solomon, nici ca sfînta Sofiia carele o făcu Iustinian împărat; iar cu *frumuseță iaste mai de deasupra decît acelea"* („Arhiva istorică", I, 2, p. 148). [*Istoria Țării Românești,* p. 36]. Că sfințirea s-a făcut în 1520, vezi poftirea la această serbare din partea lui Neagoe vodă către brașoveni, 26 april. 1520 (Hurmuzaki, *Doc.* XV, p. 243).

monul Neagoe".[56] Dacă ne închipuim că toți aceștia: patriarh, mitropoliți, egumeni, preoți, nu veneau singuri ci însoțiți de oamenii lor de slujbă, cu atît mai numeroși cu cît rangul era mai mare, atunci nu vom găsi exagerat numărul de 1 000 de fețe bisericești ce se spune din tradiție că au fost față la sfințirea bisericii.

Din aceștia o mare parte erau greci, din care mai mulți fiind așa de bine tratați și primiți de Neagoe, rămaseră pe lîngă el și după săvîrșirea ceremoniei, cu toate că biografia lui Nifon ne asigură că, după ce se mîntui tîrnosirea bisericii, „ei se duseră toți care pe la locul său".[57]

De la acest domn mai ales credem că s-a introdus obiceiul de a se închina mănăstirile țării către acele din Răsărit, punîndu-se sub protecția unei mai mari sfințenii, împrejurare care atrase tot mai mult pe greci în țările române și aduse, chiar înainte de timpul Fanarioților, mai toate mănăstirile țării, cu uriașele lor avuții, în mîinile călugărilor străini.[58]

Rezultatul domniei lui Neagoe fu fatal Munteniei. [19]. Cheltuielile exagerate făcute cu trebile bisericești sărăceau poporul, pe cînd în privința politică țara era într-o mare înjosire. Tributul de sînge urma înainte a se lua din țară, iar acel de bani se sporea mereu. Către turci, slugărie înjositoare, către unguri, închinare, după principiul bisericesc pe care-l practica cu toată osîrdia evlaviosul Neagoe: „capul plecat sabia nu-l taie". Rezultatul însă cel mai fatal al acestei domnii fu sporirea nemăsurată a înrîuririi grecești, și anume pe calea aceea prin care acest element se putea mai ușor alipi de sînul țărilor române, acea religioasă.

Neagoe Basarab avea de soție pe *Milița* sau *Despina*, fiica lui Lazăr Brankovici, despotul Serbiei [20]. Ea trăia încă în 1538, cînd se găsește o reclamație a ei contra unui giuvaergiu din Sibiu, pentru o coroană ce-i dăduse să repare [21].

Este interesant de constatat că, înainte de a se începe închinarea mănăstirilor române către cele din Răsărit, se obișnuia a se închina mănăstiri mai mici din țările române către altele mai mari tot de aici. Un document din 1490 de la Ștefan cel Mare arată că mănăstirea Horodnicul s-a închinat, împreună cu moșia ei Bălășeștii, mănăstirii celei mari a Putnei și alt document, din 1750 arată că schitul Cernica, căzînd „la mare scăpătăciune, încît a fost lipsit de preot și de slujba sfintei liturghii, au închinat nepoții ctitorului acest schit către sfînta mitropolie pe timpul lui Șerban Cantacuzino voevod".[59]

Par. 2. De la moartea lui Neagoe Basarab la acea a lui Radu Paisie [1521—1546 (1545)]

Teodosie, 1521—1522 [22] — Puține zile trebuia să domnească odrasla lui Neagoe Basarab. Teodosie, fiind minor, este epitropisit de un Craiovesc, vornicul Preda, care este dat de unele izvoare „drept fratele lui Neagoe Basarab". Această înrudire, dată lui Preda, ar avea înțeles numai dacă am primi spusele cronicarului [Constantin] Căpitanul, că Neagoe

[56] „Arhiva istorică, I, 2, p. 149 [*Istoria Țării Românești*, p. 38].
[57] „Arhiva istorică, I/2, p. 150.
[58] Engel, *Geschichte von Servien und Bosnien*, p. 454. Despre scrierile lui Neagoe vom trata în vol. IV, sub capitolul: *Mișcarea intelectuală*.
[59] 1490 (Vartolomeu Măzăreanu, în „Analele Acad. române", p. II, XVIII, 1911, p. 312 (70); 1750 (Iorga, *Studii și documente*, V, p. 496).

Basarab însuși n-ar fi fost decît „fiul vornicului Pîrvu, nepot de frate banului Barbu Craiovescul“,[60] filiație ce am văzut că nu poate sta, întrucît Neagoe Basarab nu era un simplu boier, ci fiu de domn, al lui Basarab (cel Tînăr). Preda era unchiul ⟨fratele⟩ lui Neagoe, fiind frate cu muma lui, Neaga[61] ⟨de fapt, fiul acesteia⟩.

De abia însă se urcase în tron Teodosie, că boierii din partidul drăculesc, [23] acei ai lui Vlăduț, acei care pribegiseră în Moldova, „auzind poftita de dînșii moarte a lui Neagoe Vodă, au venit în țară, și, împreună cu buzoenii, au rădicat pe alt domn, pe un Radu vodă Călugărul și au mers de s-au bătut cu Preda care era cu cealaltă ceată de boieri... Preda a pierdut și războiul și capul“.[62] Războiul a fost la Tîrgoviște. Știrea cronicarului este adeverită în parte de un document, anume o scrisoare din 1521 (luna?) a regelui Ludovic către sibieni, în care se spune că „s-a dat ordin voevodului Transilvaniei să restituie în scaun pe Teodosie, cel alungat de Dragomir Călugărul“.[63]

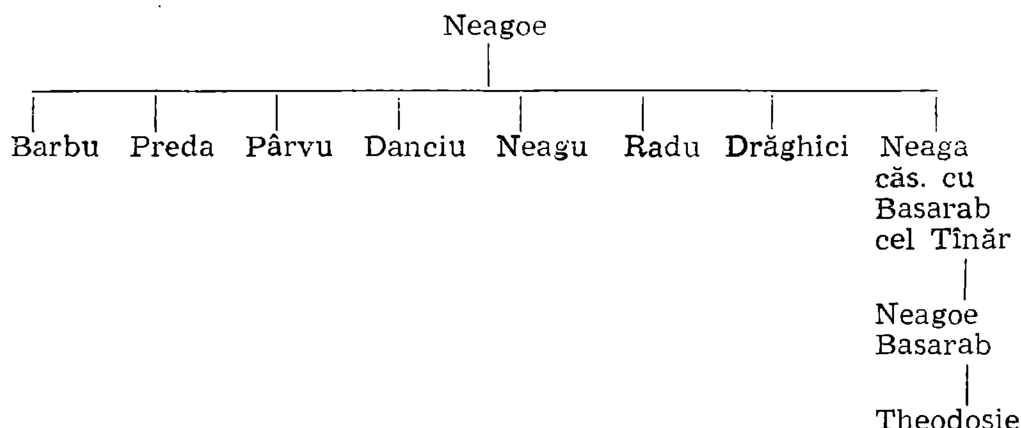
Radu Călugărul al lui [Constantin] Căpitanul și Dragomir Călugărul al lui Ludovic sînt una și aceeași persoană; acest Radu sau Dragomir Călugărul era fiul lui Vlad cel Tînăr sau Vlăduț și deci din familia drăculească.[64] Căpitanul însă ne dă prețioase știri asupra boierilor pribegiți în Moldova pe timpul lui Neagoe, asupra unirii lor cu boierii din Buzău, deci din Muntenia Mare, pentru a sprijini un domn din partida drăculească, cum era Dragomir sau Radu Călugărul, și asupra luptei lor cu „ceata cealaltă de boieri“ (olteni) care înconjurau pe Teodosie și pe Preda.

Lupta între cele două partide muntene pe bază teritorială reiese în plin. De aceea și vedem că Teodosie, cînd este atacat, se retrage spre Olte-

---

[60] „Preda ce zic să fi fost frate lui Neagoe Vodă“ (Căpitanul, în *Magazin istoric*, I, p. 158). „Uno fratello del padre di ditto Theodosio, nominato Pedra“ (raportul oratorului venețian din Pesta, din 10 noiembrie 1521, în Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 51). Theodosie era de 16 ani (alt raport al aceluiași din 30 oct. 1521, *ibidem*, p. 50).

[61] Vezi mai sus, p. 389. Iată arborele genealogic al Pîrvuleștilor mai noi:

[62] [Constantin] Căpitanul, *loc. cit.*, p. 158. Cronica anonimă, în *Magazin istoric*, IV, p. 267, spune că boierii au ridicat domn pe Radu vodă Călugărul despre partea Buzăului [*Istoria Țării Românești*, p. 42.] Compară Ludovic al II-lea, regele Ungariei, către Sigismund al Poloniei (în Engel, *Geschichte der Valachey*, p. 200): „Magnum quoque ex partibus Transalpinis nostrae Transilvaniae et toti regni periculum. Qui quidam Teodosius cum sit legitimus heres et per nos confirmatus voivoda, statuimus, et in omnem eventum succedere“.

[63] Ludovic al II-lea către sibieni (ad Cibiniensis), 1521 (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 375): „Calager ille Dragomir calamitatem Teodosie Woyvode intulit“, Compară alta către sibieni, identică, din 24 oct. 1521 (*ibidem*, XV, p. 254). [Vezi și Hurmuzaki, II/3, p. 373, unde se afirmă că pretendentul era „de spiță voievodală“].

[64] Nicolaescu, *loc. cit.*, p. 5 și 248. Socotelile Brașovului numesc pe Călugărul ca și [Constantin] Căpitanul, Vlad (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 388). Atragem luarea aminte asupra identității numelor Radu și Dragomir sau Tugomir, pentru a întări cele spuse despre Radu Negru descălecătorul Munteniei. Mai sus, p. 17.

nia, și scrie către brașoveni: „Să nu credeți cine știe ce, fiindcă m-am dus *în ceea parte a țării*, la Slatina (pe Olt); m-am dus fiindcă țara e mîncată de *partea cealaltă* de acei vrăjmași, precum știți domnia voastră“.[65] Din această scrisoare reiese într-un chip învederat că Teodosie (Băsărăbescul), cînd a fost lovit de pribegii drăculești și de buzoieni, a căutat adăpost de *aceea parte a țării*, în Oltenia, unde-i era baștina și apărarea.

Dragomir Călugărul însă fu în curînd omorît de turci [24] cari veniseră să sprijine pe Teodosie, căci, spune o scrisoare din 27 decemvrie 1521 a regelui Ludovic: „Mehmet-bei, prefectul turcilor, după ce a cunoscut cele ce se petrec în Transalpina, ca să îndatorească pe Teodosie, a venit în ajutorul lui cu cîteva mii de turci și, lovind pe dușman, a omorît pe acel care dorea domnia, iar pe copil cu muma lui l-a dus în Turcia, împreună cu visteria lui și cu 32 de tunuri“. Adaugă însă scrisoarea că Mehmet-bei lucrase numai cu un gînd ascuns, deoarece, „după îndepărtarea lui Teodosie, Mehmet-bei cu turcii au pus mîna pe putere în Valahia, cu toate că valahii tulburau toată provincia prin răscoale și împerecheri lăuntrice“.[66]

Acest Mehmet-bei, care cu prilejul acestor tulburări vrea să pună mîna pe tronul Munteniei, apucătură neobișnuită la turci, era un român renegat, trecut la religia turcească și ajuns la rangul de pașă în oștirea otomană. Despre el ne spune Ureche că „se trăgea din seminția lui (Basarab Vodă); ce pentru legea lui cea întunecată oamenii s-au scîrbit de dînsul“.[67] Nu știm din care Basarab se cobora Mehmet-bei [25]; dar planul lui nu putea displăcea Porții, care ar fi văzut cu mulțumire pe un pașă al ei apucînd coroana Țării Românești, sub cuvînt că și-ar trage neamul din domnii cei vechi.

Primejdia era mare; nu numai țara, dar și legea era amenințată. Și, cu toate acestea, vom vedea cum zavistia și îndușmănirea partidelor muntene nu se curmă, nici față cu această primejdie, de a vedea țara căzută sub un pașă turcesc [26]. În adevăr, apărătorul neatîrnării statului muntean, Radu de la Afumați, are de luptat nu numai împotriva lui Mehmet-bei, dar și împotriva însuși a unui frate al său, Bădica voevod, sprijinit la început chiar de partida craiovească care nu voia pe Radu. Asupra acestei împrejurări se abate gîndul lui Luca Cîrjă, ambasadorul lui Ștefăniță la curtea polonă, cînd spune că, în ceea ce se atinge în Muntenia, „turcii o stricară și puseră în capul ei pe un turc, Mohamet, și tăiară boierimea, jupînese și copii. O samă de munteni aleseră domn pe unul Radu vodă; dar Mohamet îl alungă în Țara Ungurească“.[68]

Radu de la Afumați, 1522—1523. — Radu de la Afumați este fiul lui Radu vodă cel Mare și al soției lui Catalina.[69] Filiația aceasta reiese din două documente, unul din 16 iulie 1538, din care se vede că Radu de la Afumați era fratele lui Radu Paisie, iar Radu Paisie, care se mai numea și Petru din Argeș, în un alt document din 23 februarie 1540, se dă drept fiul marelui Radu voevod.[70]

---

65 I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 161.

66 Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 374. Compară *ibidem*, p. 381; „Valachiam enim Transalpinam Mechmetbeg occupavit et illi pro arbitrio suo dominantur“.

67 *Letopisețe*, I, p. 154 [ed. C. Giurescu, p. 128].

68 Mai jos la cap. *Ștefan cel Tînăr*.

69 Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 65.

70 Citat de Nicolaescu, *op. cit.*, p. 51 și 65 [DRH, B, IV, p. 86, 117]; Cf. un document din 1526 mai 18, publicat în „Conv. lit.“, XXXVI, 1902, p. 1036—1043 [Vezi și DRH, B, vol. III, p. 16].

Atît Petru din Argeș cît și Radu de la Afumați erau deci fiii lui Radu voevod cel Mare [27] și deci din familia drăculească și de aceea el la începutul domniei este dușmănit de Pîrvulești [28]; căci spune Radu în o scrisoare a lui către brașoveni că „cu vointa lui Dumnezeu am sosit în țară; dar *Pîrvuleștii vor să se bată cu domnia mea* și foarte ne pregătim de război. Turci mulți nu au; dar se fălește Badea (adică Bădică voevod, fratele lui Radu de la Afumați, care Bădică lucra alăturea cu Pîrvuleștii contra lui Radu), că va îndupleca pe sangeacul din Vidin și pe sangeacul din Nicopole să se lupte cu domnia mea; și, dacă mi se va întîmpla vreo sminteală, ei vor veni împreună cu Badea pînă în țara Bîrsei și pînă în țara Ardealului și la Brașov". În urma acestor vești, roagă pe brașoveni să-i vină în ajutor.[71]

Radu de la Afumați avuse de susținut grele lupte cu Mehmet-bei; fusese bătut în primele întîlniri și fugise cu mulți oameni în Brașov. Voevodul Transilvaniei, [Ioan] Zápolya, veni în Brașov, pentru a ajuta lui Radu.[72]

Nu știm ce însemnătate a avut ajutorul unguresc în crîncenele împotriviri ale lui Radu de la Afumați contra lui Mehmet-bei [29]; dar este netăgăduit că Radu a dus o luptă din cele mai înverșunate contra acestui român renegat. Inscripția pusă pe mormîntul lui, care, nu e vorbă, poate a umflat lucrurile, spune că a susținut lupte „la Gubavi, la Ștefeni pe Neajlov, la Clejani, la Ciocănești, la București, la Tîrgoviște, la rîul Argeșel, la [Plata, la] Alimănești pe Teleorman, la Grumazi, cel mai iute [și mai vîrtos] din toate războaiele, purtat cu 7 sangeacuri, la Nicopoli, la Șiștov, sub cetatea Poenarilor, la Gherghița iar la București, la Slatina, iar la București, la Rucăr[73] și, în sfîrșit, la Didrih". Apoi inscripția adaogă, ca și cînd Radu vodă ar vorbi el însuși din mormînt: „Și atunci m-a dăruit Dumnezeu cu stăpînirea și schiptrul țărei și m-a încins cu caftan mohorît și cu cunună m-a încununat și cu cinstea bogăției și cu multă mărire, de dar aducătoare și cu mulțimea oștilor fiind înconjurat și la mulți am întins mînă de ajutor cu îndurare. Acum zac singur aci într-acest mic mormînt, așteptînd glasul Arhanghelului, cea de pe urmă trîmbiță, învierea a toată lumea și a stihiilor primenire. Rog pe cei ce Dumnezeu îi va îngădui să vină după mine să păzească acest mic loc de odihnă și casă a oaselor mele ca să fie nestricat".[74]

---

[71] I. Bogdan, *Documete și regeste*, p. 170.

[72] Din socotelile Brașovului pe 1522 (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 417) (pe la Sf. Gheorghe). Asupra acestor texte a atras luarea aminte Gr. Conduratu, *op. cit.*, p. 246. Compară un document din 1521 oct. 25 (Hurmuzaki, XV, p. 255): „Vladissam woyvodum omnino Mechmet bech cum servitoribus illius interfecisset".

[73] Pentru lupta de la Rucăr avem un document al lui Mihnea cel Rău ⟨Turcitul⟩, care spune că Radu voevod a dăruit lui Dragu spătarul satul Comanii pentru că l-a slujit cu vărsare de sînge la Bran (lîngă Rucăr), „cînd s-a fost lovit Radu Vodă cu turcii" (Nicolaescu, *op. cit.*, p. 35).

[74] Piatra din 1529 pe mormîntul lui Radu de la Afumați reprezintă pe domn călare, cu topuzul în mînă și mantia fîlfîind în vînt [Gr. Tocilescu], *Biserica episcopală a mănăstirei Curtea de Argeș*, București, 1886, p. 46. Cronicarul [Constantin] Căpitanul și Cronica anonimă amintesc numai luptele de la Glubavi, Clejani și Grumazi (*Magazin istoric*, I, p. 160; IV, p. 268—269) [Vezi *Istoria Țării Românești*, p. 44—45 și Radu Popescu, *Istoriile*, p. 39]. Un alt document din 1569 spune că Radu a luptat cu turcii păgîni, cu Mehmet bei, ca să nu domnească turcii în Țara Românească (Nicolaescu, *Documente slavo-române*. p. 278) [Documentul este din 1579; prin el se întărește lui Manea, fiul lui Mogoș, ocină la Poiana, pe Jaleș, fostă a fiilor lui Bilțu, care „au fost hicleni, căci cînd s-a bătut răposatul Radul voievod cu păgînii turci, cu Mehmet beg, fiul lui Ali beg, pentru creștini, să nu stăpînească turcii Țara Românească", ei împreună cu alți șerbi (hlapi) „s-au ridicat asupra capului răposatului Radul voievod ca să fie domn un lotru, anume Dragoslav purcarul". Vezi N. Stoicescu, *Radu de la Afumați*, p. 96].

În o altă inscripție pusă în amintirea săvîrșirii bisericii lui Neagoe, Radu adaugă că „m-a înălțat Dumnezeu pe scaunul domnesc și au năpădit turcii cu multe greutăți și erau să ia țara noastră; și s-a ridicat domnia mea și cu boierii, multe războaie apărînd, cîteodată fiind goniți și cîteodată gonind, pînă cînd puterea și ajutorul celui de sus ne-a dat biruință".[75]

Și, în adevăr, în 1523 regele Ludovic scrie lui Sigismund al Poloniei că „au venit vești din Rodos despre faptele și noroacele Cezarului, cum și despre fericita întoarcere a voevodului Valahiei și de alungarea lui Mehmet-bei, săvîrșită de domnul voevod valah".[76]

După mult sînge vărsat, Radu încheiase pace cu turcii și fusese recunoscut în domnie[77] [30], de care foarte se bucură brașovenii care nu se mai temeau a fi expuși și ei la prădăciuni din pricina încordării dintre Radu și turci. Bucuria însă nu ținu mult, căci în curînd sosi știrea că Radu fusese scos și înlocuit cu Vladislav vodă.[78]

Vladislav al III-lea, 1523—1526. [31] — Care să fi fost pricina acestei grabnice răsturnări a unui domn ce se menținuse la început cu atîta energie în contra turcilor nu se poate ști, din lipsă deplină de izvoare.[79] Vladislav, în 25 iulie 1524, dă un hrisov prin care întărește ospiciului de bolnavi de la Sîn-Mitreni ⟨Simidreni⟩ și celui de săraci de la mănăstirea Argeșului, niște brînzeturi ce se cuveneau domniei. Boierii ce adeveresc acest hrisov sînt: Pîrvul mare ban de Craiova, Jugureanu mare vornic, Teodor mare logofăt, Caipo ⟨Capota⟩ vistier, Drăgan spătar, Bădică comis, Șărban stolnic, Drăgan postelnic și Trifu ⟨Trifa⟩ logofăt.[80] Se vede deci că Pîrvul banul era în bune relații cu Vladislav, ca unul ce era din ramura băsărăbească, fiu, nepot și strănepot al Vladislavilor Basarabi ce se perindaseră pe tronul Munteniei. Totuși prietenia aceasta era numai aparentă, căci ⟨Constantin⟩ Căpitanul ne spune întîi că „Pîrvul banul Craiovei a venit cu oamenii săi de s-a închinat lui Vladislav vodă"[81]; apoi că „Vladislav vodă, vrînd se puie alt ban, a zis să facă pe Pîrvu banul postelnic mare și să fie în toată vremea lîngă dînsul la sfat". Cronica anonimă însă dă pe față gîndul adevărat al lui Vladislav, anume că „a vrut să-și bată joc Vladislav de Pîrvu banul și că acesta, mîniindu-se, a fugit cu oamenii lui la Craiova și peste scurtă vreme s-a

---

[75] [Gr. Tocilescu], *Biserica episcopală*, p. 45.

[76] Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 428.

[77] *Ibidem*, p. 449, (din socotelile Brașovului): „item Mogoș boyaron referenti bonam pacem firmatam domini Radul waywodae Transalpinensis cum Caesare Thurcorum, prebono nuntio pannura datum pro flor. 3" (cf. Conduratu, *op. cit.*, p. 247).

[78] La 9 mai 1523 vice-voevodul Ardealului [Ștefan Thomory] scria brașovenilor despre primirea ce este a se face fugarului Radu vodă (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 267; cf. *Magazin istoric*, 1, p. 165; Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 449 și Nicolaescu, *op. cit.*, p. 253; (document de la Vladislav vodă) [Vezi și DRH, B, vol. II, p. 417].

[79] Anonimul român, în *Magazin istoric*, IV, p. 270, spune că, ducîndu-se Radu vodă la Țarigrad ca să se împace cu turcii, sultanul l-ar fi reținut în închisoare [multă vreme], după pîra lui Mehmet bei, și ar fi dat domnia lui Vladislav [*Istoria Țării Românești*, p. 45]. Această știre contrazice însă toate documentele aduse despre împăcarea lui Radu cu turcii.

[80] „Arhiva istorică", I, 1, p. 104 [DRH, B, I, p. 418—419, cu data 24 iulie ⟨1523⟩]; Bădica comisul este arătat de *Cronica anonimă* (*Magazin istoric*, IV, p. 268) ca „văr premare" (primar) al lui Basarab voevod.

[81] [Constantin] Căpitanul, în *Magazin istoric*, I, p. 165; *Cronica anonimă* (*ibidem*, IV, p. 270) [*Istoria Țării Românești*, p. 46].

gătit de oaste și a venit de s-a bătut cu Vladislav vodă și a biruit pe domn și l-a gonit peste Dunăre".[82] [32]

Faptele stau cam altfel: anume, în contra lui Vladislav se scoală întîi acel Radu Bădica, fratele lui Radu de la Afumați, dușmanul lui și aliatul Pîrvuleștilor de la începutul domniei. Acest Radu Bădica se arătase întîi mulțumit cu domnia lui Vladislav vodă, „domn creștin de legea noastră; dar începînd (Vladislav) să omoare pe boierii cei de frunte și bătrîni ai Țării Românești,... n-au voit să se lase să le piarză capetele și l-au primit pe el, Bădica, să le fie domn". Mai departe spune Bădica în interesanta lui scrisoare către brașoveni că „s-au închinat înălțimii sale craiului și părintelui său Ianoș voevod (Zápolya), și a trimis și la împăratul turcesc pentru steag; dar iată că s-a rădicat nu de mult, din mijlocul și cu tăria voastră, un vrăjmaș asupra capului meu, Radu voevod (de la Afumați), și a venit să-mi piarză capul. Știu că va grăi multe vorbe rele și deșarte către domniile voastre, cum că domnia mea aș fi așezat pe turci în Țara Românească..., deci n-am adus noi pe turci în țară, ci ei singuri au intrat, cum au intrat în alte țări mai puternice decît a noastră... Lăsați pe acel vrăjmaș și nu-i mai dați ajutor..., căci vom avea și noi ajutor de acolo de unde știm că putem să avem".[83]

Tot în același sens scriu și boierii lui Radu Bădica, în o scrisoare către brașoveni: „Știți bine ce s-a întîmplat cu Țara Românească și cu noi, pînă ce a venit de la Poartă Vladislav să ne fie domn. Noi am văzut bine atuncea că era înțeles cu turcii să ne piarză capetele, ci știam de mult printre noi un adevărat fecior de domn, pe Radu voevod (Radu Bădica) și l-am luat pe el să ne fie domn, după lege... Dar este acolo între voi Radu voevod (de la Afumați) și pînă acuma, cît a petrecut el între voi, cu știința noastră a tuturora a petrecut, căci intrasem în mîinile vrăjmașului și ne gîndeam numai cum aveam să ne mîntuim de el; dar de cînd am scăpat cu toți teferi și am venit și ne-am adunat împrejurul domnului nostru..., (Radu Bădica) nu mai vrem nici de cum ca Radu voevod să mai petreacă între voi".[84] Cît timp boierii se aflau sub tirania lui Vladislav voevod, vroiau să recapete pe Radu de la Afumați. Radu Bădica, care se afla însă în Țara Românească, ademenindu-i să-l ia de domn, ei nu mai au nevoie de Radu de la Afumați și cer de la brașoveni să-l alunge dintre ei.

Și Radu de la Afumați arată lucrurile ca astfel petrecute, cînd spune, în o scrisoare către brașoveni, că „mai întîi a venit Vladislav voevod în Țara Românească, iar asupra lui s-a ridicat Bădica voevod și a trimis pe boieri la Poarta împărătească să-i aducă steag și pace. Și-i aduseră turcii steag. Dar cînd era să-și primească steagul în mînă, turcii i-au tăiat capul și împreună cu el au tăiat și 10 boieri". În altă scrisoare adaugă că lui Radu de la Afumați „i-a venit răspuns de la turci să meargă împreună cu boierii la vadul Giurgiului, să-i dea steagul"; dar că el, neavînd încredere în păgîni, le-a răspuns că „boierii s-au înspăimîntat și nu pot veni".[85]

---

[82] *Ibidem.* Documentul care constată filiația lui Vladislav în Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 253—254.

[83] Bogdan, *Documente și regeste*, p. 167—169. Scrisoarea, datată numai din 19 ianuarie, este desigur din 1526, nu cum o pune I. Bogdan din 1524, deoarece în 1524, iulie 21, domnea în Muntenia Vladislav vodă; vezi mai sus documentul lui Vladislav vodă din acea dată [Scrisoarea este din 1524].

[84] Bogdan, *Documente și regeste*, p. 227.

[85] Scrisorile în Bogdan, *op. cit.*, p. 171—172. Confirmat de socotelile Sibiului (Hurmuzaki, *Doc.*, XI, p. 846); „Turci ipso Badyka Woywode banderium Impe-

Radu de la Afumați a doua oară, 1526—1529. [33] — Radu, văzînd că nu e chip de redobîndit altfel domnia decît prin Constantinopole, își ia „inima în dinți" și se duce la sultanul. Iată cum povestește însuși Radu de la Afumați isprăvile lui în o scrisoare către sibieni: „Prin voia lui Dumnezeu și prin curata Maica a lui Dumnezeu, Maria, și cu norocul măritului crai și a sfintei coroane și a părintelui meu, slăvitului domn al Ardealului, Ianoș voevod, și cu norocul și cu rugăciunea și truda și bunătatea domniilor voastre, am mers la Poarta turcească și am stat de față cu împăratul turcesc și cu toți domnii Țării Turcești, și-mi dărui întîi Domnul Dumnezeu, după aceea și împăratul turcesc, mie domnia română și iar m-am întors la domnie cu viață și sănătate, împreună cu toți boierii cîți au fost cu mine și m-am așezat în tronul și domnia română". [34] Se roagă de sibieni să dea voie boierilor ce fugiseră cu el înaintea lui Vladislav vodă să se întoarcă în țară.[86]

Cu toată această plecare a lui Radu către turci, el făgăduiește în ascuns ajutor creștinilor și cu acel prilej nunciul Burgio, care rapoartă acest scop al domnului Munteniei, bagă de seamă că „domnul român. cînd e puternic turcul, ascultă de el, dar cu toate aceste, fiind creștin. nu lipsește de a da știri și de a ajuta pe unguri pe sub mînă. Cînd este regele Ungariei mai puternic, se supune lui, dar slujește și pe lacomii turci".[87]

Cu prilejul reînturnării lui în scaunul muntean, Radu de la Afumați începe și o cu totul altă politică lăuntrică. El caută să împace pe Pîrvulești cu domnia lui și, pentru a obține lucrul, el se căsătorește cu Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab. Asupra acestei însemnate căsătorii avem o dovadă în socotelile Sibiului care aduc la 15 ianuarie 1526 știrea că „s-a dat un vas de vin, 20 de boi grași și opt măsuri de lemne la nunta fetei celei mai mici a lui Basarab, logodnica domnului voevod al Transalpinei". În 17 a aceleiași luni se dă „un vas de vin trimișilor voevodului transalpin cari veniseră aici (la Sibiu) pentru a lua pe fata lui Basarab".[88]

De aceea și cronicile vechi muntene dau amîndouă pe Radu de la Afumați ca ginere al lui Neagoe Basarab[89], ceea ce ar putea să ne facă să credem că Radu era ginerele lui Neagoe încă din timpul vieții acestuia, lucru ce nu este însă astfel. Radu este numai ginerele său postum, și anume după ce vine a doua oară în scaun; altfel nu se înțelege dușmănia de la început a Pîrvuleștilor în contra lui. Radu, devenind înrudit cu Pîrvuleștii, înțelegem cum se face că Vladislav revenind din nou să-l supere în domnie, el trimite în județul Mehedinți pe Pîrvul banul care bate pe vrăjmaș, îi taie capul și aduce în mîna lui Radu toată oastea competitorului.[90]

---

ratoris obtulissent et tandem idem Badyka per eosdem cum pluribus boyaronibus suis interemptus fuisset".

[86] Nicolaescu, *Documente slavo-române,* p. 31. Nunciul Burgio către Radul Vodă: „che priere ⟨primo⟩ al nostro et novamente si è fatto del Turcho..., era andato al Turco... a presente è tornato in Transalpina [remandato asai onoratamenti] (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 2, p. 153) [II/3, p. 488].

[87] Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 497.

[88] Hurmuzaki, *Doc.*, XI, p. 849. Și Nicolaescu (*Documente slavo-române,* p. 174, spune că Radu de la Afumați a luat în căsătorie pe Ruxandra, fata lui Neagoe, la 11 ianuarie 1526, uitînd însă să aducă documentul doveditor, în contra bunului său obicei de a-și dovedi totdeauna sprijinirile sale. La 2 ianuarie 1526, I. Zápolya arată această căsătorie ca apropiată (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 286).

[89] [Constantin] Căpitanul, în *Magazin istoric,* I, p. 154 și Anonimul (*Ibidem,* IV, p. 270). [*Istoria Țării Românești,* p. 44].

[90] Scrisoarea lui Radu către brașoveni [din 7 dec. ⟨1525⟩] (Nicolaescu, *Documente slavo-române,* p. 38). [Vezi N. Stoicescu, *Radu de la Afumați,* p. 95—96].

Astfel Radu de la Afumați, drăculesc prin obîrșia lui, devine prin căsătorie partizan al Băsărăbeștilor. El credea însă prin această unire să-și întărească domnia; dar el nu iese la alt capăt decît să se strămute dușmănia în contra lui din tabăra Băsărăbeștilor în a ceea a Drăculeștilor cari, neputînd răbda favorizarea partidului urgisit de ei, se înțeleg să se mîntuie de domnitorul lor prin moarte.

El fu anume ucis într-o răscoală uneltită de doi boieri ai săi: Neagoe vornicul și Drăgan postelnicul. Despre ei [Constantin] Căpitanul spune că, strîngînd oști în taină, neștiind nimica Radu vodă, au venit asupra lui, care, nefiind gata, au fugit către Banatul Craiovei. „Vrăjmașii îl goneau tare și l-au ajuns la Rîmnicul-de-sus (Vîlcea), prinzîndu-l pe el și pe fiu-său. Vlad, amîndurora le-au tăiat capetele".[91] Cronica anonimă arată mai lămurit că Radu de la Afumați a fugit la banul Pîrvul din Craiova.[92] [35]

Pe Drăgan postelnicul l-am întîlnit în divanul lui Vladislav.[93] Asupra lui Neagoe vornicul, deși nu posedăm nici o arătare prin documente, trebuie să fi fost și el un partizan al Drăculeștilor. [36]

Radu de la Afumați, ca ginere al lui Neagoe, sfîrșește începătura socrului său, zugrăvind mănăstirea Argeșului pe care Neagoe nu apucase a o isprăvi. El a fost numit după moarte *Radu cel Viteaz,* supranume ce i se cuvine cu dreptul[94] după crîncenele lui lupte cu turcii prin care a scăpat țara lui de a fi prefăcută în pașalîc. [37]

În acest răstimp se rostește trecerea rivalității celor două mari familii muntene din o stare personală în una teritorială; căci boierii din Oltenia, în frunte cu marea familie a Pîrvuleștilor, dau sprijinul lor domnilor din ramura băsărăbească, pe cînd cei din tabăra Drăculeștilor găsesc ajutor în boierimea Munteniei Mari. Așa vedem întîi pe Mihnea în luptă cu un competitor din familia Barasab, Danciu, fiul lui Țepeluș Vodă sau Basarab cel Tînăr. Dușmănia merge atît de departe că se urmărește chiar după ce Mihnea pierde tronul și nu încetează între aceste două fețe decît atunci cînd încetează orice porniri omenești, sub crunta lovitură a morții. Băsărăbeștii însă nu izbutesc a pune un partizan de al lor pe scaunul Țării Românești, în care turcii așează pe Vlăduț. Băsărăbeștii, siliți de împrejurări, se prefac a se împăca cu noul domnitor, pe cînd în umbră ei unelteau ridicarea lui Neagoe Basarab, fratele mortului Danciu. Neagoe, amenințat cu moartea de Vlăduț cel săpat de el, fuge la turci și, revenind cu ajutor, bate și ucide pe Vlăduț, luînd el domnia. Sub Neagoe Basarab stă la putere partidul Băsărăbeștilor.

Fiul lui Neagoe, Teodosie cel epitropisit de boierul craiovesc, Preda vornicul, este lovit și răsturnat împreună cu epitropul său de boierii drăculești pribegiți în Moldova, uniți cu cei din Muntenia Mare, din județul Buzău, cari ridică la domnie pe Radu sau Dragomir Călugărul, din partida drăculească. Un neam de domn din partidul băsărăbesc, însă tur-

---

[91] *Magazin istoric,* 1, p. 166. În niște socoteli ale Sibiului găsim în 4 ian. 1529 o însemnare pentru trimiterea unui om la Cluj, „ratione trucidationis Raduli Vayda et filii" (Hurmuzaki, *Doc.*, XI, p. 752). Niște notițe contemporane din 1529 ian. 4 spun: „Radul Vayda transalpinensis cum suis... truncatus est capite" (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 645).

[Precizarea datei odiosului asasinat într-o scrisoare a lui Nicolaus Gerendi, episcopul Transilvaniei: „Cum autem secunda Januarii (2 ian.) crudelissima morte ab suis sit Radul Transalpinus occisus"; A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia,* I, Budapesta, 1914, p. 175].

[92] *Magazin istoric,* IV, p. 270 [*Istoria Țării Românești,* p. 46].

[93] Mai sus, p. 400.

[94] Așa îl numește un document de la Mihnea Turcitul din [4 iunie] 1588 (Nicolaescu, în „Revista pentru istorie", 1909, p. 81).

cit, Mehmet-bei, lovește pe Dragomir Călugărul, sprijinind chipurile pe Teodosie, dar, după ce bate pe potrivnicul acestui din urmă, vrea să pună el singur mîna pe domnie.

Se scoală atunci un domn din familia drăculească, care deși ia apărarea țării contra unei mari amenințări din partea păgînilor, este totuși dușmănit de Craiovești pe cari nu-i poate îmblînzi decît căsătorîndu-se cu o femeie din neamul pîrvulesc; acesta este Radu de la Afumați. Pîrvuleștii, cari văzuseră ce rău fuseseră tratați de Vladislav, se alipesc de domnitorul ce se încuscrise cu ei și cînd se ridică din nou vechiul pretendent, Vladislav, Radu de la Afumați însărcinează pe un craiovesc, pe vornicul Pîrvu, cu răpunerea lui. [38]

Înverșunarea boierilor Munteniei Mari contra domnului lor care trecuse prin căsătorie în partidul Băsărăbeștilor se vede în fapta lor silnică care pune capăt zilelor lui Radu de la Afumați. [39]

Este învederat că prin aceste fapte străbate seria obștească a rivalității celor două partide din Muntenia, sub o nouă formă, acea rezemată nu numai pe legăturile personale dintre pretendenți și boierii ce-i susțineau, ci pe înjghebările teritoriale ale tagmelor boierești din Muntenia Mare și din Oltenia.

În timpul domniei a doua a lui Radu de la Afumați se petrecu un mare eveniment care trebuia să aibă urmări însemnate asupra soartei Țării Românești. Anume turcii zdrobiseră armata regelui unguresc Ludovic al II-lea, la Mohacs, în 1526, unde, împreună cu acest rege, pieri și viața neatîrnată a poporului maghiar. În locul Ungariei, acelei țări la care, în vreme de nevoie, domnii Munteniei găseau un sprijin în contra turcilor, se întemeiază de acum în Ungaria propriu-zisă un pașalîc turcesc (de la 1541 înainte), iar în Transilvania un principat, supus și tributar sultanului, aruncat ca mărul discordiei între împărăția turcească și cea germană, trecînd, după culoarea principilor săi, cînd la politica germană, cînd la cea turcească și determinînd astfel și curentele schimbătoare ale politicii din Muntenia.

Această stare nesigură de la nordul ei, ca și prefacerile neîncetate întîmplate în relațiile dintre Transilvania, Germania și Turcia au o înrîurire de tot distrugătoare asupra mersului domniei în Țara Românească. Domnii cari pînă acum începuseră a se schimba cu o mare repejune sînt răpiți de un adevărat vîrtej care îngroapă tot mai mult Muntenia sub stăpînirea otomană. Banii încep a juca un rol din ce în ce mai mare la numirea domnilor și în curînd turcii nu vor mai vedea în înlocuirea acestora decît un mijloc de îmbogățire. Atunci va ajunge domnia munteană o adevărată jucărie în mîinile otomanilor și, folosindu-se de această împrejurare, competitorii la domnie vor putea să-și poarte intrigile cum le va veni mai bine la socoteală, îngrijind atîta numai ca ele să fie totdeauna sprijinite pe sume însemnătoare care să sature lăcomia turcească. Astfel se va îndruma jugul de fier al stăpînirii otomane asupra Munteniei întîi, din care apoi va trece în curînd și asupra Moldovei.

Efectul cel dintîi ce-l avu bătălia de la Mohacs asupra mersului trebilor din Țara Românească fu de a desface treptat, însă tot mai mult, proaspăt înjghebata rivalitate teritorială a Drăculeștilor și a Dăneștilor în una iarăși personală. Stadiile acestor desfaceri ne vor fi date de domniile ce se vor perinda de la moartea lui Radu de la Afumați pînă la Mircea Ciobanul, sub care jocul celor două partide muntene este cu totul sfărîmat de precumpănirea turcească.

Moise, 1529—1530. [40] — La moartea lui Radu de la Afumați se scoală un Basarab, al cărui nume de botez nu ne-a fost păstrat, pentru

a pune mîna pe tronul muntean. Acest Basarab este însă arătat de o scrisoare din 6 ianuarie 1529 a nației săsești către împăratul Ferdinand, prin care cere ajutor, ca „fiul celui din urmă Basarab“[95], deci ca fiu al lui Neagoe. O dovadă indirectă a încercărilor lui ne este dată de socotelile Sibiului, cari spun, sub data de 16 martie 1529, că „s-a trimes Ion Chinezul ⟨cnezul⟩ în Valahia spre a vedea pe noul voevod (Moise), a cerceta cugetele boierilor asupra domnitorilor și ce gînd au turcii cu voevozii existenți“; iar la 30 aprilie se trimite același personaj în Muntenia spre a vedea „dacă turcii s-au dus de la Moise voevod“.[96]

Notița vorbește de doi voevozi, fiindcă al doilea era acel Basarab care fusese ucis în curînd, fără îndoială de aceiași boieri care puseseră capăt zilelor lui Radu.[97]

Moise, proteguitul turcilor, rămîne deci singur domnitor. El este fiul lui Vladislav vodă din 1524, după cum o arată ambele cronici muntene și după cum se adeverește lucrul dintr-un document al lui Moise din 1529 mai 12, în care el se dă drept fiul marelui și prea bunului Vladislav voevod.[98]

Moise este în rele relații cu sașii Ardealului, care refuzaseră închinarea către Zápolya, omul turcilor. Voevodul trimite chiar o expediție peste munți, pentru a ocupa două cetăți: Vințul și Vurpărul (Börberek). [42] La această expediție se abate gîndul lui Moise într-o scrisoare către brașoveni, în care le spune: „Dar domniile voastre n-ați voit nicicum să vă închinați craiului Ianoș (Zápolya). Astfel am făcut domnia mea, după porunca împăratului turcesc, și am trimis domnia mea pe boierii și oastea domniei mele în ținutul Ardealului și mult rău și pradă au făcut“.[99] Boierii pe care îi trimisese Moise împotriva sașilor erau Neagoe vornicul și Drăgan postelnicul, acei ce-i deschiseseră calea spre tron prin uciderea lui Radu de la Afumați.

După ce însă expediția turcească îndreptată contra Vienei la 1529 cade, Moise se pleacă către Ferdinand, ceea ce-i slăbește poziția la Poartă. Boierii drăculești, între care tocmai Neagoe și cu Drăgan, se folosesc de această schimbare pentru a porni uneltiri contra lui Moise. Acesta atunci strînge iarăși legăturile cu boierii craioveni, dînd pe sora lui în căsătorie după Barbu banul Craiovei și ucide la masa nunții pe cei doi boieri trădători.[100] Întoarcerea lui Moise către partida băsără-

---

95 Colecția de documente a lui Schuller, în „Archiv für siebenbürgische Landeskunde“, XXVI, 1894, p. 628.

96 Hurmuzaki, *Doc.*, XI, p. 852 [Vezi și I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 273—274].

97 Nu cum crede N. Iorga, *Studii și doc.*, III, că pe acest Basarab „îl vor fi tăiat oltenii“, deoarece nu este de crezut ca un Basarab să fie ucis de olteni [41].

98 [Constantin] Căpitanul (*Magazin istoric*, I, p. 166) și *Cronica anonimă* (*ibidem, IV*, p. 271). Documentul publicat în „Arhiva istorică“, I, 1, p. 39 [DRH, B, III, p. 116—117].

99 Bogdan, *Documente și regeste*, p. 174. Acest Vladislav, tatăl lui Moise, nu poate fi Vladislav III, domnul dintre anii 1449—1451 ⟨1447—1456⟩, căci este prea îndepărtat în timp pentru a-i fi tată. Acest Vladislav este desigur domnitorul efemer dintre cele două domnii ale lui Radu de la Afumați.

100 Socotelile Sibiului (Hurmuzaki, *Doc.*, XI, p. 853): „Belliductoribus Transalpiniensibus Nago Vdwornyk et Dragan pozthelnik“. Compară [Hieronimus], Ostermayer, *Kronik*, în *Deutsche Fundgruben [der Geschichte Siebenbürgens]* von I. I. Kemény, [I], 1839, p. 15. [Constantin] Căpitanul (*Magazin istoric* I, p. 166) și *Cronica anonimă* (*Magazin istoric* IV, p. 271) nu cunosc relațiile de la început. Între boierii ucigători ai lui Radu de la Afumați și Moise și spun că Moise ar fi ucis pe acești doi boieri spre a răzbuna moartea lui Radu, ceea ce este cu totul neexact. [Vezi *Istoria Țării Românești*, p. 47, unde se spune doar că Moise vodă „au tăiat pre boieri, anume: Neagoe vornicul și pă Preda postelnicul“ (în loc de Drăgan) și Radu Popescu, *Istoriile*, p. 44].

bească, căreia el aparținea prin nașterea lui, îndeamnă însă pe ceilalți boieri drăculești, ce nu fuseseră măcelăriți, să alunge pe Moise din Muntenia. [43] Fugind la Brașov, el revine cu o oaste, dar e bătut și ucis de Vlad, la Viișoara, împreună cu cumnatul său, Barbu banul Craiovei.[101]

Vlad al V-lea Înecatul, 1530—1532. [44] — Vlad este fiul lui Vlăduț, domnitorul dintre 1510—1513 ⟨1512⟩, după cum ne spune un document din 26 iunie 1588, în care Mihnea voevod spune că a trecut în pomelnicul mănăstirii din Deal și pe Vlăduț voevod, părintele lui Vlad voevod Înecatul. Alt document, din 12 fevruarie 1583, întărește această filiație.[102] Dar acest Vlad nu domnește mult timp și moare din o întîmplare, înecîndu-se în Dîmbovița în 1532, de unde i se trage supranumele lui osebitor.[103] [45]

După Vlad Înecatul veni un alt *Vlad*, cunoscut cu supranumele de *Vintilă*.

Vlad al VI-lea Vintilă, 1532—1535. — Asupra acestui domnitor avem știre că era din oraș din Slatina; cronicile chiar ne spun că „Vintilă era județ din acel oraș".[104] [46]

Vlad Vintilă era fiul lui Radu cel Mare, [47] deoarece, într-un document al său din 29 decemvrie 1532, el vorbește de moșul (bunul său) Vlad voevod Călugărul, după cum se știe, tatăl lui Radul cel Mare.[105] În două documente, unul din 22 fevruarie 1531 și celălalt din 12 septemvrie 1534 și pe peceți, el se intitulează: „Io Vlad voevod, fiul lui Radu voevod și domn".[106] Vlad Vintilă era deci fără îndoială dintre Craiovești, cauză pentru care găsim în hrisovul lui din 12 februarie 1573 ⟨1533⟩ pe Hamza ca marele ban al Craiovei[107], nume cu totul neobișnuit în familia Pîrvulească și care lasă a se înțelege că bănia fusese smulsă de la deținătorii ei obișnuiți și dată unui boier cu totul nou în Oltenia. [48].

Curînd însă după aceea, vedem pe Vlad Vintilă reîntorcîndu-se către Craiovești, deoarece, în documentul său din 3 aprilie 1534, enumără între boieri întăritori, pe lîngă Toma banul, și pe jupîn Barbu, fiul lui Preda, mare ban de Craiova.[108] [49] Cronicarul anonim, pe cît și [Constantin] Căpitanul, ne mai spun că Vintilă merse într-un rînd la o vînătoare, înspre Craiova, pentru a vîna cerbi și alte vînaturi. Această pre-

---

[101] Cronicile citate. O scrisoare a lui Marcus Pemflinger către Martin Sydonius, din 6 noiembrie 1530 („Archiv für siebenbürgische Landeskunde", XXVIII, 1898, p. 302), întărește spusele cronicarilor „und Maylad folkh mit sambt dem ausgetriebenen Moyzes Wayda in die Walachey gezogen und Moyzes Wayda wiederumb in das Regiment einsetzen haben vellen, da sind die Walachen, der neu Wayda und die Boieren mit den ganzen Land aufgebesen und mit Hilf der Türken, und haben den Moyses Wayda erschlagen" (Colecție de documente a lui Schuller). Asupra lui Moise vezi monografia lui I. Ursu, *[Din influențele politicii europene asupra istoriei noastre (Moise vodă, 1529 martie—1530 august)*, în „Analele Acad. Române", [„Mem. secției istorice", s. II, t. 36, 1913—1914, p. 517 și urm.].

[102] Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 247 și 262.

[103] Ostermayer, *Kronik*, loc. cit., p. 19: „Vlad Wayda... sich einmal voll gesoffen, ist er in Wasser samt dem Ross ersoffen". Mort în dec. ⟨sept.⟩ 1532 (socotelile Barșovului, în Hurmuzaki, *Doc.*, II, 4, p. 37). [Ultimul document din 18 sept. 1532; DRH, B, III, p. 214].

[104] *Cronica anonimă (Magazin istoric*, IV, p. 271) și [Constantin] Căpitanul (*Magazin istoric*, I, p. 168).

[105] Reprodus de Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 238—239 [DRH, B, III, p. 223].

[106] Nicolaescu, *op. cit.*, p .242, 247, și 261 [DRH, B, III, p. 303].

[107] Nicolaescu, *op. cit.*, p. 264. Acest Hamza banul este amintit într-o scrisoare a lui Vlad Vintilă din 1533, febr. 12 (N. Iorga, *Studii și doc.*, III, p. XL) [DRH, B, III, p. 156, 197].

[108] Nicolaescu, *op. cit.*, p. 4.

umblare a lui Vintilă către Craiova poate fi înţeleasă ca o întărire a împăcării lui cu Craioveşti.

Boierii Munteniei Mari începînd a „murmurisi" (rostire împrumutată de la un cronicar moldovean) şi domnul înţelegîndu-se cu Craioveştii ca să facă şi în ei o tăiere, precum făcuse la început în rîndurile Craioveştilor — boierii Munteniei Mari apucă înainte şi, tocmai la vînătoarea aceea pe care o organizase, nu fără scop, Vintilă vodă în părţile Olteniei, vînează ei pe marele cerb în pădurea întunecată a rivalităţilor pierzătoare de ţară. Astfel pieri Vlad Vintilă în 1534 sau 1535.[109] [50].

Petru Paisie, 1535—1546 ⟨1545⟩ [51]. — Cele petrecute cu prilejul întronării acestui nou domnitor şi a luptelor ce avu de susţinut pentru a dobîndi tronul vin să întărească mersul domniei lui Vlad Vintilă început cu Drăculeştii şi sfîrşit cu Băsărăbeştii.

Dar acest Petru Paisie se înfăţişează în istorie şi sub alt nume, al cărui raport către aceeaşi persoană trebuie limpezit, pentru a se socoti tot asupra lui ştirile conţinute în documentele cu cele două nume ale sale. El era călugăr, egumenul mînăstirii Argeşul, şi din călugărie se numia Paisie, [52] iar numele lui de botez mirenesc era Petru, dar în domnie i s-a schimbat numele şi i s-a zis Radu vodă.[110]

Afară de cronicarii care raportează că el ar fi fost călugărul Paisie, acest fapt mai este întărit şi de un document din 15 mai 1615, de la Radu, fiul lui Mihnea, care spune că schitul Stăneşti fusese zidit de nişte boieri încă din zilele răposatului Petru vodă ce s-a numit pe călugărie Paisie.[111] Că acest Petru voevod se numea şi Radu o spune el însuşi într-un document din 23 ⟨18⟩ fevruarie 1540, că a fost poreclit Radu voevod şi că e fiul marelui Radu voevod[112], deci frate cu Radu de la Afumaţi, cu Radu Bădica, cu Vlad Vintilă şi, cum vom vedea, şi cu Mircea Ciobanul.

Acest Petru voievod Paisie, cum vine la domnie, caută să se răzbune pe boierii Munteniei Mici, cei ameninţaţi de Vlad Vintilă, pe care l-am văzut că, deşi Drăculesc, se dăduse în partea Băsărăbeştilor. Petru Paisie taie deci şi el, dintre Craioveşti, pe Toma banul şi pe Vlaicu logofătul. [53] Socotelile Sibiului spun şi ele că au fost trimişi „doi iscoditori din Transilvania în Muntenia, spre a cerceta vuietele despre *răscoala intervenită între ban şi voevod*".[113]

Partida Băsărăbeştilor fugi în Ardeal, de unde se întoarse în curînd împreună cu un pretendent la domnie din tabăra lor, *Laiotă Basarab,* cu mai mulţi pribegi, precum Stroia, Manole şi Mihalcea, care alungă pe Petru Paisie din scaun şi-l fugăresc pînă la Nicopole, de unde el, întorcîndu-se sprijinit de turci, bate şi ucide atît pe competitorul său la tron, cît şi pe acei ce-l susţineau, la locul numit „Fîntîna Ţiganului" [114] [54].

---

[109] Socotelile Braşovului, 12 iunie 1535: „Vlad esse interremptum" (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 4, p. 91). [Aceasta este data bună].

[110] Cauza schimbării numelui la unii domnitori, atît munteni cît şi moldoveni (Petru stolnicul numit în domnie Alexandru), va fi atinsă mai jos la domnia lui Alex. Lăpuşneanu, vol. III.

[111] Nicolaescu, *Documente slavo-române,* p. 56 [Vezi şi DIR, B, veac. XVII, vol. II, p. 390, unde textul corect este: „Petru voevod Călugărul ce se chema Paisie"].

[112] Nicolaescu, *op. cit.*, p. 65. Mai vezi şi un document din 1655 *(ibidem,* p. 244). [În documentul din 18 febr. 1540, Radu Paisie îşi spune „Io Petru voevod, numit Radu voevod", DRH, B, vol. IV, p. 117].

[113] Hurmuzaki, *Doc.*, XI, p. 856: „rumoribus persecutandis ratione sedicionis que intercessit *inter banum et voivodam*".

[114] Ostermayer's *Kronik,* p. 29. Anno 1544: „Umb diese Zeit ist ein Walachischer Vayda aus Karansebes Nahmens Basaraba Vayda in die Walachey mit Hussaren, und Trabanten auf den Radul Vayda gezogen, und ihn aus dem Land vertrieben, aber dieser Radul ist mit vielen Türken, und Tatern auff den Bassaraba

Se vede că odată cu această năvălire a nemulțumiților din Ardeal, s-a răsculat și Șerban banul care urmase în bănie lui Toma, cel ucis de Paisie și care urmare în boieria olteană, după cum se vede, nu fusese recunoscută de Paisie, căci un document din 15 iunie 1543 arată pe Șerban banul ca pierzînd un sălaș de țigani „atunci cînd el se ridicase peste capul lui Paisie“.[115]

Atacul din Transilvania raportat de cronicari este însă adeverit de două documente: unul din 23 octomvrie 1544, în care Petru Paisie, ce-și dă încă în documente numele său de domn, de Radu, „fiul marelui și prea bunului Radu vodă“, dăruiește lui Radu vistiernicul mai multe sate, „pentru credincioasa și dreapta lui slujbă întîmplată în bătălia dintîi cu Stroe Pribeagul, cînd ne biruise Stroe și învinsese oștirile noastre și, împrăștiindu-se ai noștri, deteră dosul, lăsînd vistieria domniei mele, de începuseră dușmanii a prăda vistieria domniei mele, stricînd căruțele; iar vistierul Radu nu lăsă atunci vistieria domniei mele și o scăpă prin bărbăția sa, reîntocmi căruțele și aduse toată vistieria la domnia mea, la Turnul de la Nicopole“.[116]

Al doilea document este din 12 octomvrie 1586, de la Mihnea vodă care întărește lui Ivașcu satele cîștigate de tatăl său Radu, marele clucer, pentru dreapta și credincioasa lui slujbă, cînd își vărsase sîngele în bătălia de la *Fîntîna Țiganului,* unde s-a luptat Radu vodă (Călugărul= Petru sau Radu Paisie, fost egumen de Argeș), cu Stroe Pribeagul“.[117]

Această concordanță deplină a cronicarilor munteni cu documentele pune într-o lumină favorabilă raportul cronicilor și le dă crezare și atunci cînd nu pot fi adeverite prin mărturii documentale.

Această lovitură pe care drăculescul Petru Paisie o primi de la coborîtorul lui Basarab este adeverită și de Nicolae Olahul, vestitul episcop catolic ungur de origine român. În o scrisoare a lui din 1536, el spune că „Mahomed a numit pe Petru din Argeș (așa numește Olahul pe Petru sau Radu Paisie) domn al Valahiei, care nu se așezase bine în scaun și s-a ridicat asupra lui unul din cealaltă parte“.[118] *Din cealaltă parte* însemnează fără îndoială din partea Craiovei, după cum am văzut mai sus pe Teodosie că atunci cînd fuge spre Oltenia, dușmanul lui Dragomir Călugărul spune „că s-a dus spre cealaltă parte“.[119]

Domnia lui Radu Paisie care ține neobișnuit de lung (10 ani!) are multe complicații cu Transilvania și cu Zápolya, care vor fi atinse la istoria lui Petru Rareș. Radu este la sfîrșit dizgrațiat de turci și moare în Egipt.

Din cercetarea de mai sus reiese că în istoria Munteniei, în această perioadă, se întîmplă nu o simplă alungare și înlocuire de ambiții personale, ci o luptă crîncenă și încăpățînată între două mari partide de bo-

---

kommen, und jenen sammt seinem Volk erschlagen“. Compară *Anonimul (Magazin istoric,* IV, p. 272) și [Constantin] Căpitanul *(ibidem,* I, p. 169). Și socotelile Sibiului vorbesc de trecerea Dunării de către Paisie și de întoarcerea lui îndărăt în 1539, cînd este felicitat de sibieni.

115 Nicolaescu, *op. cit.*, p. 62—63.

116 Hasdeu, în „Arhiva istorică“, I, 1, p. 49. Documentul însă este pus cu data greșită, 1546, întrucît vom vedea că, încă în 1545, Petru Paisie fusese înlocuit cu Mircea Ciobanul [Documentul este publicat cu unele deosebiri și cu data ⟨1542—1543⟩ în DRH, B, IV, p. 167; Radu vistierul a mai fost răsplătit și la 17 nov. 1538, pentru participarea la lupta cu Laiotă Basarab de la Fîntîna Țiganului; *ibidem,* p. 91].

117 „Arhiva istorică“, I, 1, p. 49.

118 Reprodus de Șincai, *Cronica,* II, p. 170; Engel, *Geschichte der Walachey,* p. 214.

119 Mai sus, p. 398.

ieri care voiau să aibă pe tron reprezentanții intereselor lor. Această luptă își are originea încă de la suirea lui Mircea cel Mare în scaun, ajuns la domnie în urma fratelui său Dan[120], fost după toate probabilitățile mare ban de Craiova, și al cărui urmași, Băsărăbeștii, se mențin pînă tîrziu în acel ducat, mai curînd vasal decît încorporat în statul muntean.

Lupta dintre urmașii lui Mircea, Drăculeștii și Dăneștii, nu este decît partea întîi a acestei rivalități, care și ea trebuia să-și aibă rădăcinile ei în năzuința coborîtorilor lui Dan de a scoate din scaunul țării pe coborîtorii lui Mircea. Așa am văzut cum Dan al II-lea, fiul lui Dan I, alungă din scaun pe fiul lui Mircea, Mihail. După o luptă trecătoare între Dan al II-lea și fratele său Radu al III-lea, rivalitate curat personală care vine să mai complice încă peripețiile domniei muntene, Dan al II-lea, reprezentantul Băsărăbeștilor, este scos de al doilea fiu al lui Mircea, Vlad pronumit Dracul. Acesta este detronat la rîndul său de Dan al III-lea, fiul lui Dan al II-lea, care este iarăși dat afară de Vlad Dracul. După o reîntoarcere a lui Dan al III-lea în scaunul ucisului Dracul — fiul lui Dan, Vladislav al II-lea, este iarăși scos de reprezentantul cel mai energic al Drăculeștilor, Vlad al IV-lea Țepeș.[121]

Pe timpul lui Ștefan cel Mare, înrîurirea covîrșitoare pe care eroul Moldovei o exercită asupra întregii lumi ce se atingea de mica lui domnie făcu și în Muntenia ca partidele Dăneștilor sau Băsărăbeștilor și a Drăculeștilor să nu mai determine schimbarea domnilor; tronul Munteniei nu mai ascultă de jocul partidelor rivale, ci de acela mult mai cumplit al luptei lui Ștefan cu turcii. Așa domnul Moldovei scoate din domnie pe Vlad Țepeș și după aceea și pe Radu cel Frumos, fratele lui, cel rînduit de turci, și-l înlocuește cu Laiotă Basarab, fiul lui Dan al III-lea, încît s-ar părea că Ștefan cel Mare, dînd afară pe un domn din partida Drăculeștilor și înlocuindu-l cu unul din acea băsărăbească, s-ar fi dat în partea acesteia, cu atît mai mult că vedem pe Ștefan apărînd pe Laiot contra întreprinderilor lui Radu cel Frumos. Murind însă Radu cel Frumos și Laiotă Basarab trecînd în partea turcilor, el este scos de Ștefan și înlocuit cu Vlad Țepeș.

Din această schimbare se vede că Ștefan își căuta de interesele sale în lupta cu turcii și nu de acele ale partidelor Munteniei. Alt Basarab, Țepeluș, venind în domnie împreună cu Laiotă (acesta în Oltenia, după cît se pare), este alungat de Ștefan cel Mare în bătălia de la Rîmnic în 1481, și el pune în scaunul muntean pe fiul lui Dracul, Vlad Călugărul — zadarnică încercare de a orîndui Muntenia sub a lui ascultare căci și Vlad Călugărul se întoarce către turci. S-ar părea că tot Ștefan cel Mare ajutase fiului acestuia, Radu cel Mare, a detrona pe tatăl său, întrucît găsim pe domnul moldovean în bune relații cu acela al Munteniei care dă lui Ștefan ajutor în lupta lui cu polonii din pădurea Cosminului.[122]

După moartea lui Ștefan, țările române intrînd iarăși în viața lor normală, zdruncinată în timp de 50 de ani de valul cel înalt ridicat în ele de mîna lui Ștefan cel Mare, jocul partidelor Munteniei începe a se resimți în viața acelei țări; tronul începe din nou a se clătina între Dănești sau Băsărăbești și urmașii lui Vlad Țepeș. Așa am văzut cum, după moartea lui Radu al VI-lea, fiul Călugărului și nepotul lui Vlad Dracul, deci din partea Drăculească, urmează Mihnea cel Rău, vărul lui Radu

---

120 Mai sus, p. 75—77.
121 Mai sus cap. *Urmașii lui Mircea*.
122 Mai sus p. 326.

din aceeași partidă, care fiind combătut de boierii olteni, partizani ai Băsărăbeștilor, aceștia atrag pe capetele lor urgia domnului. După valuri de sînge vărsate de domn spre a înăbuși mișcarea, ea tot izbutește a-l răsturna și un partizan al familiei Basarabilor pune chiar un capăt violent zilelor lui Mihnea, care căutase scăparea în Săbiu. Băsărăbeștii însă, deși răsturnaseră pe Mihnea, nu izbutesc a pune de îndată în scaun pe un domn din partida lor, ci urmează tot unul din acea a Drăculeștilor, Vlăduț, care este impus de turci în contra voinței Băsărăbeștilor.

Am observat și mai sus că alternarea puterii între partidele muntene suferea adeseori zdruncinare din pricina înrîuririi turcești, care, mai constantă și mai îndelungată decît domnia lui Ștefan, care și el provocase aceeași tulburare, izbutește la sfîrșit a strămuta cu totul acea alternare, a nimici acel flux și reflux care aducea pe rînd în tronul Munteniei domni din aceste două partide.

După Vlăduț însă, Băsărăbeștii vin la putere cu Neagoe Basarab și anume cu ajutor unguresc, care mai totdeauna îi sprijinise în contra Drăculeștilor, mai adeseori ajutați de turci. La moartea lui Neagoe, boierii Munteniei Mari alungă pe Teodosie, fiul său, cel epitropisit de familia Pîrvulească, voind să pună în tron pe Radu sau Dragomir Călugărul, probabil fiul lui Vlăduț. Turcii, cari veniseră în ajutorul lui Teodosie, vroind să pună domn pe comandantul lor, un boier băsărăbesc trecut la religia păgînă, Mehmet-bei, care ucise pe Radu Călugărul, boierii ambelor partide spăimîntați aleg pe Radu de la Afumați[123] care, după ce respinge prin un șir de lupte sîngeroase pe turci și pe omul lor, cînd se duce la Constantinopole spre a se împăca cu turcii, este pus de ei la închisoare. Turcii, simțind însă că încercarea lor de a preface Muntenia în pașalîc se lovea de mari greutăți, se leapădă de planul întronării lui Mehmet-bei și rînduiesc de domn pe Vladislav vodă. Boierii olteni și mai ales însemnata familie a Pîrvuleștilor se prefac a-l primi deocamdată, dar, dușmănindu-l în ascuns, această a lor purtare împinge pe domn a cerca să scoată pe acea familie din banatul Craiovei, spre a desrădăcina opoziția din cuibul de peste Olt. Pîrvu atunci se răscoală și alungă pe Vladislav, iar Radu de la Afumați, ginerele lui Neagoe Basarab, revine în scaun. Abia însă reîntors în domnie, și boierii Munteniei Mari pornesc în contra lui, îl răstoarnă și-l ucid.

După cît se vede, ei vroiau să pună domn pe un fiu al lui Vlad al IV-lea (Vlăduț), Vlad al V-lea; turcii însă, cîștigați prin dare de bani de către Moise, rînduiesc pe acesta în domnia Țării Muntenești, în contra voinței partidei Drăculeștilor. Moise caută atunci un sprijin în partida boierilor de peste Olt, care-i ajută spre a veni la tron și apoi, după ce e răsturnat de Vlad, tot prin ei caută Moise a redobîndi puterea. Aici se vede cum atotputernicia turcilor începe a strica jocul firesc al partidelor muntene. Impunînd ei pe domn, se putea întîmpla, cum se petrecuse tocmai lucrul cu Moise, ca membrii înșiși ai partidei din care el se ținea să nu vrea să-l primiască, și atunci rînduitul, care avea o mulțime de mijloace de captivare a voințelor, căuta un sprijin în partida adversă, ceea ce tocmai se vede a fi fost cazul cu Moise, al cărui tată fusese răsturnat de partida băsărăbească, iar el cînd este alungat de Vlad se sprijine pe dînsa pentru a cerca redobîndirea scaunului. După Moise vine Vlad, partizan al Drăculeștilor; apoi Vintilă, cu toate că din Slatina de pe Olt, totuși Drăculesc, fiu al lui Radu al V-lea. După el Radu fost

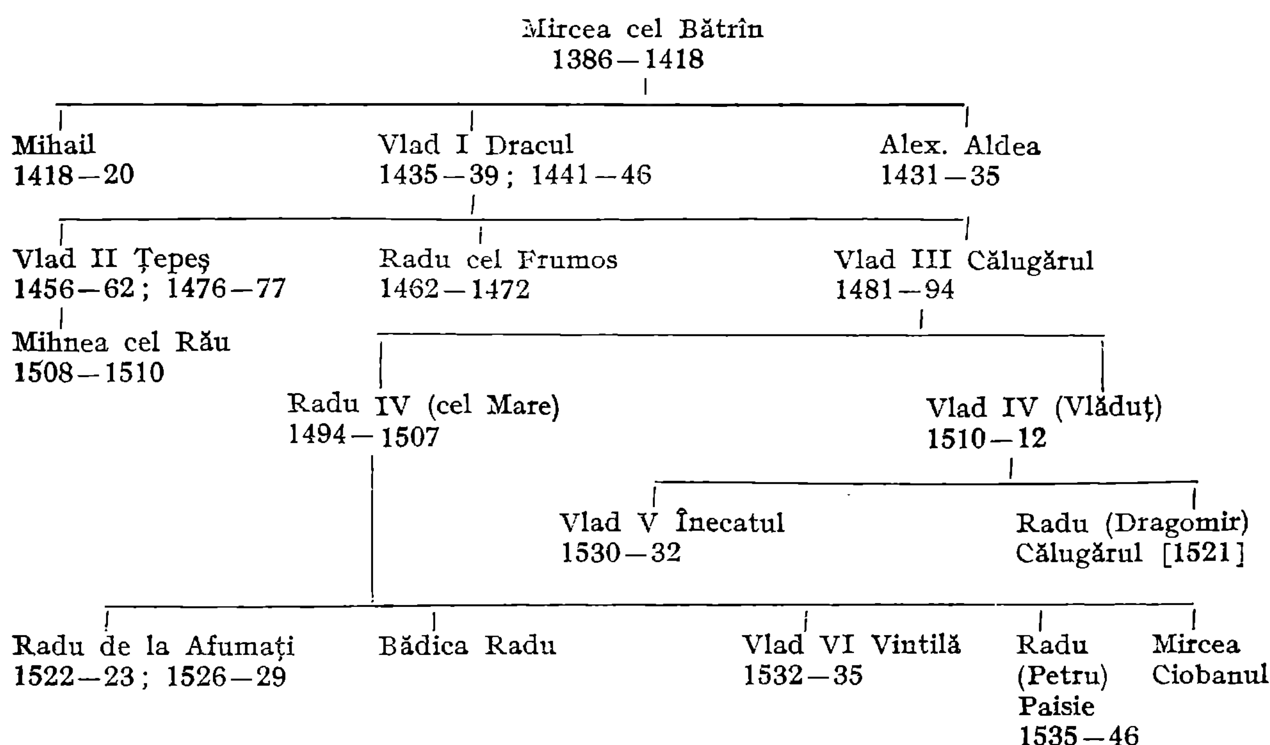
[123] Sînt două comune cu numele de *Afumați* în Muntenia: una în jud. Ilfov și alta în acel al Doljului (vezi Frunzescu, *[Dicționar]*, s.v.). Noi credem că Afumați din care era Radu, ginerele lui Neagoe, a fost acela din județul Doljului [Este sigur în fostul județ Ilfov].

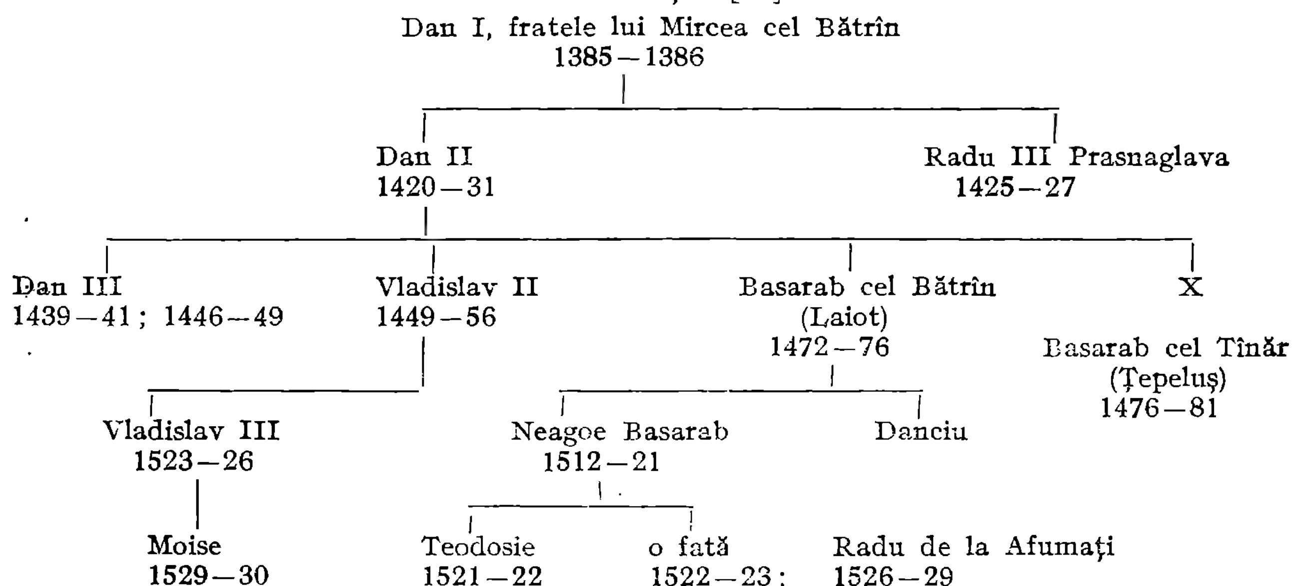
egumen de Argeș, fiul lui Radu al IV-lea, iarăși dintre Drăculești, care ucide pe Toma banul Craiovei.

Cu toate excepțiile ce le întîlnim tot mai dese și provocate din ce în ce mai mult prin amestecul turcilor, nu se poate tăgădui că, în această perioadă a domniei muntene, schimbările domnilor se fac mai mult după provocările interne datorită rivalității celei înverșunate între partida Drăculeștilor și acea a Băsărăbeștilor, de care se folosesc atît ungurii cît și mai ales turcii spre a se amesteca tot mai mult în desfășurarea vieții statului muntean. Căderea Ungariei sub turci și urmările fatale ale acestei întăriri a poziției lor asupra stării Munteniei aduce o precumpănire tot mai deplină a lor în împărțirea scaunului muntean și sub această apăsare uriașă se desface și se strămută tot mai mult jocul partidelor muntene, pînă ce încetează cu totul, făcînd loc pur și simplu competirilor personale.[124]

---

[124] Reconstituim tabela genealogică aproximativă a celor două familii rivale [55]:

Din pricina acestor intrigi și rivalități neîncetate la ocuparea scaunului, istoria Munteniei rămîne și în acest răstimp de jumătate de veac care desparte moartea lui Ștefan cel Mare de acea a lui Petru Rareș, ca și pe timpul marelui domn, mult mai puțin însemnată decît acea a Moldovei. Deși avuse domni de o netăgăduită valoare personală, precum Mihnea cel Rău și Radu de la Afumați, însușirile lor nu se putură desfășura, fiind aruncați din scaun puțin timp după întronarea lor. Dimpotrivă, în Moldova vom vedea menținîndu-se încă năzuința după neatîrnare, năzuință păstrată în sînul poporului Moldovei prin proaspăta amintire a lui Ștefan cel Mare, ale cărui odrasle o stăpîneau, precum și și prin domnii mai îndelungate.

NOTE ȘI COMENTARII

[1] Nu este vorba de stăpînire, ci de dominație otomană, instaurată treptat în Țara Românească în a doua jumătate a secolului XV și în primele decenii ale sec. XVI.

[2] Radu cel Mare a domnit între sept. 1495 și aprilie 1508. Despre el a se vedea: Al. Lapedatu, *Politica lui Radu cel Mare*, în *Lui Ion Bianu amintire*, București, 1916, p. 191—223; C. C. Giurescu, *La 450 de ani de la moartea lui Radu cel Mare (1495—1508)* (BOR, 1958, nr. 3—4, p. 366—386).

Xenopol este puțin cam aspru cu domnii „evlavioși", cînd afirmă că Radu nu merită supranumele de „cel Mare", dat de biserică. Părerea sa este asemănătoare cu a lui N. Iorga, care susține că Radu a fost „mare doar pentru călugări" (*Studii și documente*, III, p. XLII). După cum s-a observat, alăturate cu domnia glorioasă contemporană a lui Ștefan cel Mare, sub prizma căreia au fost studiate, domniile voievozilor munteni pot părea la prima vedere șterse și chiar umilitoare. Privindu-le însă în lumina situației de atunci din sud-estul european, constatăm că în conjunctura existentă cu greu ar fi putut Țara Românească să urmeze o altă linie și că, în general, ea nu s-a abătut de la politica ei tradițională. Prin diplomația sa dibace, Radu cel Mare a știut să asigure respectarea drepturilor țării sale de către puterea suzerană și să evite invaziile pustiitoare pe care Țara Românească le cunoscuse înaintea Moldovei și la care ea era mult mai expusă din cauza lungimei granițelor ei dunărene. Nici ideea — veșnic sortită eșecului — care dominase politica munteană în cursul veacului, cruciada antiotomană pentru eliberarea Peninsulei Balcanice, nu a fost dată uitării. Legăturile cu Ungaria au fost mai strînse ca oricînd, aristocrația sîrbă izgonită de cuceririle turcești, a găsit la curtea munteană adăpost și onoruri și, ca un simbol de nădejde, Radu cel Mare a ridicat pe pămîntul cotropit al Serbiei mănăstirea de la Lopușna (Vezi „Valachica", 1972, p. 141—142).

[3] În realitate, Vlad Călugărul murise în sept. 1495; între 15 sept. și 1 oct. în *Socotelile Sibiului*, se înregistrează știrea că s-a trimis un om la Buda în legătură cu „moartea voievodului transalpin" și altul în Țara Românească „pentru noul voievod" (N. Iorga, *Socotelile Sibiului*, sub anul 1495; vezi și C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, p. 201). Ultimul său document poartă data de 8 sept. 1495 (DRH, B, I, p. 417). Xenopol calculează greșit văleatul; fiind vorba de luna septembrie, trebuie scăzut 5509 (7004—5509=1495, nu 1496).

[4] Data tratatului este 3 dec. 1507. Vezi Hurmuzaki, XV/I, p. 177—179; I. Bogdan, *Relațiile*, p. 352—355.

[5] Radu cel Mare nu a dus o politică antiturcească, ci dimpotrivă; la 1503 trimisul venețian la Poartă arăta că domnul plătea 8000 de ducați tribut și că „vine în fiecare an să sărute mîna sultanului (*I diarii di Marino Sanuto*, ed. F. Stefani—E. Berchet, vol. V, col. 464; cf. SMIM, II, 1957, p. 28).

Xenopol nu amintește de conflictul dintre Radu cel Mare și Bogdan al III-lea, domnul Moldovei, împotriva căruia Radu a susținut pe pretendentul Roman; conflictul a fost aplanat de intervenția lui Maxim Branković, care le-a adus amin-

te celor doi domni că sînt creştini şi „de o seminţie", adică de acelaşi neam (Gr. Ureche, *Letopiseţul,* ed. C. Giurescu, p. 118).

Ar mai trebui să menţionăm şi faptul — deosebit de important pentru istoria culturii — că în vremea domniei lui Radu cel Mare a fost introdus tiparul în Ţara Românească. Vezi P. P. Panaitescu, *Octoihul lui Macarie şi începuturile tipografiei în Ţara Românească* (BOR, 1939, p. 525—550).

[6] Vezi N. Popescu, *Nifon II, patriarhul Constantinopolului* (AARMSI, s. II, t. 36, 1913—1914, p. 731—798). Viaţa sfîntului Nifon, scrisă de Gavriil Protul, a fost introdusă în textul *Letopiseţului Cantacuzinesc.*

[7] Mihnea cel Rău a fost fiul lui Vlad Ţepeş. Autorul *Povestirii despre Dracula voevod* susţine că a văzut la Buda pe Mihai (=Mihnea), fiul lui Vlad Ţepeş, care „fugise de la împăratul turcesc la rege" (*Cronicile slavo-române,* p. 213). Vezi şi Al. Lapedatu, *Mihnea Vodă cel Rău şi ungurii* (AIINC, 1921—1922, p. 46—76); Adolf Heltmann, *Michnea der Böse (Mihnea vodă cel Rău) in der deutschen und rumänischen Dichtung* („Deutsche Fundgruben Siebenbürgens", 1942, p. 620—640). Despre uciderea sa vezi Al. Lapedatu, *Moartea lui Mihnea cel Rău* („Conv. lit.", 1916, p. 314—325).

[8] Dintre cei 7 boieri, doar primii patru (Barbu, Preda, Pîrvu şi Danciu) erau fraţi, fiii lui Neagoe de la Craiova. Vezi N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova,* Bucureşti, 1971, p. 17—19, unde se dau date despre cariera politică a celor patru puternici fraţi Craioveşti, şi Ştefan Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească,* p. 77—133 (cap. *Craioveştii*). În documentul din 17 mai 1589 (folosit de Xenopol după Hasdeu) se arată că Neagoe banul Străhăianul a avut patru (nu şapte!) fii (DIR, B, veac. XVI, vol. V, p. 403). Neagoe postelnic — citat de Xenopol — este viitorul Neagoe Basarab, fiul lui Pîrvu Craiovescu mare vornic (în documentul din 1589, citat mai sus, este amintit „Pîrvu vornic, tatăl lui Băsărab voievod"; *ibidem,* p. 405).

Pentru cunoştinţele nu prea sigure cu privire la boierii Craioveşti în vremea cînd Xenopol îşi scria sinteza vezi Ionescu-Gion, *Boierii Craiovesci* (RIAF, VIII, 1903, p. 74—79).

[9] Neaga (din Hotărani) a fost soţia lui Pîrvu Craiovescu mare vornic şi ţiitoarea lui Basarab cel Tînăr (Ţepeluş), cu care a avut probabil pe Neagoe Basarab.

Cît priveşte pe „banoveţii Băsărăbeşti" din cronica ţării, acesta este un adaos din secolul al XVII-lea, care avea menirea să dovedească vechimea şi drepturile familiei Craiovescu, familie ce a dat Ţării Româneşti cîţiva domni ce şi-au zis Basarab, printre care Neagoe Basarab, Radu Şerban şi Matei Basarab (N. Stoicescu, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti,* p. 125).

Pentru a lămuri cît mai bine această importantă problemă, va trebui să arătăm că numai de la Radu Şerban ia naştere confuzia dintre Basarabeştii cei vechi şi Craioveşti, confuzie oficializată de Matei Basarab. *Urmaşii lui Basarab I nu şi-au spus niciodată Basarabi;* în schimb, Craioveştii, transformînd acest nume domnesc în nume de familie, se vor numi ei Basarabi. Evoluţia este uşor de urmărit: Radu Şerban nu-şi va zice decît „nepotul marelui Basarab voievod", spre a-şi justifica astfel ascensiunea la tron ca urmaş al lui Neagoe Basarab; tot ca urmaş al acestuia, va da şi fiului său numele de Basarab.

Adevărata identificare a Craioveştilor — devenită a doua dinastie domnitoare a ţării — cu Basarabii se va închega sub Matei Basarab. În primii doi ani de domnie, Matei este doar „nepotul lui Basarab voevod", apoi devine „Matei Basarab" şi vorbeşte de „neamul nostru băsărăbesc". Urmaşul său Constantin vodă, fiul lui Radu Şerban, este numit statornic Constantin Basarab.

Sub Radu Leon (1664—1668), confuzia între cele două neamuri este definitivă; un hrisov din 27 martie 1665 pentru Cîmpulung vorbeşte de „răposatul Matei Basarab, carele s-au tras şi domnia lui din acel neam Băsărăbesc" (Arh. St. Buc., m-rea Cîmpulung, XXX/2).

Numele Basarab devine patronimic la Şerban Cantacuzino şi la Constantin Brîncoveanu, iar stolnicul Constantin Cantacuzino, în răspunsul său către contele Marsigli, vorbeşte de „Nagul Bassaraba primo", precizînd: „Questo e il vero Bassaraba" (*Operele stolnicului C. Cantacuzino,* ed. N. Iorga, p. 51). Acest istoric ajunge să deosebească pe noii Basarabi de Craioveşti, pe care-i face să coboare direct din Basarab I Întemeietorul (*ibidem,* p. 52). Vezi „Valachica", 1970, p. 141.

[10] Spătarul Constantin Brîncoveanu — viitorul domn cu acelaşi nume — făcea parte din familia boierilor din Brîncoveni, înrudită cu Craioveştii, fiind nepotul lui Matei Basarab, motiv pentru care aminteşte „vechea dungă" a Craioveştilor-Băsărăbeşti. Vezi nota precedentă.

[11] Documentul din 29 dec. 1532 — emis de Vlad Vintilă — se referă la „hiclenia" (=trădarea) lui Barbu (II) Craiovescu împotriva lui Vlad Înecatul, care

l-a și ucis în lupta de la Viișoara din 28 aug. 1530 (DRH, B, vol. III, p. 222). Este o confuzie între doi voievozi cu același nume, Vlad.

[12] Mai trebuie menționat faptul că Mircea (Miloș), fiul și asociatul la domnie al lui Mihnea cel Rău, a încercat să se opună oștirii conduse de Neagoe la mănăstirea Cotmeana, fiind silit să fugă (*Istoria Țării Românești*, p. 18—19). Mai trebuie amintit că, în 1512, strîngînd mulți mercenari din Transilvania, Mircea a trecut munții, atacînd pe neașteptate oștile lui Neagoe Basarab, care l-a înfrînt, însă, cu sprijinul turcilor. Vezi Mustafa Mehmed, *Documente turcești privind istoria României, I, 1455—1774*, p. 9. Fiii acestui Mircea — care au supraviețuit tatălui său — Alexandru-Mircea și Petru Șchiopul vor ajunge domni, primul în Țara Românească, cel de-al doilea în Moldova. Vezi Al. Lapedatu, *Miloș, fiul lui Mihnea cel Rău, Mărturii mai puțin cunoscute* („Conv. lit.", 1916, p. 72—76); D. Bălașa, *Biserica Buna Vestire din Rîmnicu Vîlcea și pomelnicul ctitoricesc (Mircea voievod, 1509 oct.—1510 februarie — ctitor* (MO, 1971, nr. 1—2, p. 52—60).

[13] În Viața sfîntului Nifon — reprodusă în *Istoria Țării Românești*, p. 22 — se afirmă că Vlăduț, învins, a fost adus în fața lui Mehmet pașa, care — după ce l-a certat pentru nerespectarea jurămîntului — „cu mîna lui i-au tăiat capul, în oraș în București, supt un păr". În schimb, din textul inscripției săpată pe piatra de mormînt a tînărului domn rezultă că ar fi fost ucis de Neagoe Basarab, cel care i-a luat tronul. Vezi Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, p. 108.

Cît privește motivele uciderii, acestea sînt ceva mai complexe decît le prezintă Xenopol, ele fiind legate și de evenimentele din Imperiul Otoman, unde se dădea lupta pentru succesiune între Selim și Ahmed, fiii lui Baiazid al II-lea; în timp ce Craioveștii și protectorul lor, Mehmed Beg, erau partizanii lui Ahmed, Vlăduț și cumnatul său, Bogdan logofătul — moldovean de origine — susțineau pe Selim, cu care Bogdan al III-lea, domnul Moldovei, se împăcase (vezi Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 319—322).

[14] Domnia lui Neagoe Basarab a fost studiată în numeroase lucrări, care au îmbogățit mult cunoștințele noastre despre această epocă: T. G. Bulat, *Din domnia voievodului Neagoe IV Basarab. Relațiunile cu ungurii și sașii ardeleni*, în *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 73—83; Al. Neamțu, *Un capitol din relațiile Țării Românești cu Transilvania în veacul al XVI-lea. Relațiile lui Neagoe Basarab cu Sibiul (1512—1521)* (AIINC, 1945, p. 350—376);

Deux armoires sculptées appartenant aux voïvodes Vlad Dracul et Neagoe Basarab („Revue roumaine d'histoire d'art", 1964, nr. 1, p. 151—167); A. Sacerdoțeanu, *Contribuții la studiul diplomaticii slavo-române. Sfatul domnesc și sigiliile din timpul lui Neagoe Basarab (1512—1522)* („Romanoslavica", 10, 1964, p. 405—434); Neagoe Manole, *Despre politica externă a lui Neagoe Basarab* („Studii", 1966, nr. 4, p. 745—766); Mustafa Mehmet, *Două documente turcești despre Neagoe Basarab* („Studii", 1968, nr. 5, p. 921—930); Dan Pleșia, *Neagoe Basarab, originea, familia și o scurtă privire asupra politicii Țării Românești la începutul sec. XVI* („Valachica", 1969, p. 45—60 și 1970, p. 113—141); Neagoe Manole, *Neagoe Basarab*, București, 1971.

[15] Neagoe Basarab a ocupat tronul cu ajutorul lui Mehmed beg Mihaloglu, descendent din Mihai, fiul și urmașul lui Mircea cel Bătrîn (1418—1420). Cerînd sultanului să-l recunoască pe ruda sa ca domn, Mehmed susținea că Neagoe este „fiul lui Pîrvu" (Pîrvuloglu), adică al lui Pîrvu Craiovescu (M. Mustafa, *op. cit.*, p. 927). La rîndul lor, boierii adversari ai lui Neagoe arătau și ei că „toți locuitorii țării știu că Neagoe nu este fiu de domn" (*ibidem*, p. 928). Vezi și mai sus nota 9, unde se lămuresc legăturile dintre Craiovești și „Băsărăbești".

[16] Principalii boieri ai lui Neagoe Basarab au fost: Barbu Craiovescu mare ban (1512—1520), Harvat mare logofăt (1514—1521), Calotă mare vornic (1512—1520), Dumitru din Văcărești mare vistier (1514—1521), Drăghici Vintilescu din Florești mare paharnic (1512—1521), Hamza din Obislav mare comis (1512—1520), Stroe din Hotărani mare postelnic (1514—1517) etc.

[17] Despre acest celebru chivot, o capodoperă a artei medievale, vezi: Stoica Nicolaescu, *Un prețios chivot de la Neagoe Basarab voievod (1512—1521) în mănăstirea Dionisiu din sfîntul munte Athos*, București, 1923; N. Iorga, *Două opere de artă românească din secolul al XVI-lea la muntele Athos* (BCMI, 1933, p. 27—31).

[18] Despre daniile și ctitoriile lui Neagoe Basarab la muntele Athos (Cutlumuz, Iviron, Hilandar, Sf. Atanasie, Pantocrator, Dionisiu, Vatoped, Sf. Pavel), vezi Stoica Nicolaescu, *op. cit.*; idem, *Domnia lui Neagoe Basarab voievod, 1512—1521. O danie la mănăstirea Hilandarul de la sfîntul munte Athos*, București, 1924; Neagoe Manole, *op. cit.*, p. 90—102, 217—219; Ștefan Bazilescu, *Relațiile lui Neagoe Basarab cu lumea ortodoxă din afara granițelor Țării Românești* (MO, 1971, nr. 9—10, p. 676—690).

[19] Opinie puțin exagerată; printr-o politică prudentă, Neagoe Basarab a reușit să ferească Țara Românească de imixtiunea Porții, care a mărit haraciul cu 100.000 de aspri. Nu trebuie să omitem, de asemenea, tratativele purtate în 1518—1519 de Neagoe Basarab cu papalitatea și cu Veneția, pentru aderarea la o cruciadă ce nu s-a putut însă organiza. Vezi N. Iorga, *Două documente din arhivele raguzane relative la un sol trimis la Veneția de Basarab al III-lea (Neagoe)* („Arhiva", IX, 1898, p. 66—69) și G. Lăzărescu, N. Stoicesu, *Țările Române și Italia pînă la 1600,* Buc., 1972, p. 97—99. Domnul a asigurat o stare de prosperitate țării, înlesnită și de o conjunctură politică internațională favorabilă (Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul,* București, 1970, p. 89). În vremea lui s-a fixat hotarul între Țara Românească și Transilvania. Vezi I. Conea, *Cel dintîi hotar politic pe creasta munților Olteniei (1520). Prima lui transpunere cartografică (1720),* București, 1938.

[20] Despre soția lui Neagoe, Elena-Despina, fiica lui Iovan (nu Lazăr!) Brancović, vezi: Marcel Romanescu, *Neamurile doamnei lui Neagoe vodă,* Craiova, 1940 (din AO, 1940, p. 3—24); Ion Radu Mircea, P. Șt. Năsturel, *De l'ascendance de Despina, épouse du voévode Neagoe Basarab. A propos d'une inscription slavonne inédite* („Romanoslavica", 1964, p. 435—437); Corina Nicolescu, *Princesses Serbes sur le trône des Principautés Roumaines. Despina-Militza, princesse de Valachie* („Matica Srpska", V, 1969, p. 97—117+13 pl.).

[21] Despina (călugărită sub numele Platonida) a murit de ciumă la 30 ian. 1554. Vezi Al. Lapedatu, *Mormîntul doamnei Despina* (RI, 1921, p. 23—24).

[22] Teodosie s-a urcat pe tron după moartea tatălui său, la 15 sept. 1521. Despre turburările ivite în Țara Românească după moartea lui Neagoe, vezi pe larg N. Stoicescu, *Radu de la Afumați,* București, 1983, p. 21—31 (Colecția Domnitori și voievozi).

[23] Nu este vorba numai de lupta cu partidul drăculesc — a cărui importanță e puțin exagerată — ci de nemulțumirile boierimii muntene (buzoene în special) împotriva atotputerniciei boierimii oltene, în speță a Craioveștilor; un reprezentant al acestora, Preda mare ban, devenise regent sau tutore al nevolnicului său nepot, Teodosie. După cum arată și Xenopol mai departe, este vorba de o luptă între două partide „pe bază teritorială".

Despre lupta dintre urmașii lui Radu cel Mare — considerați apărători ai ființei țării — și coborîtorii Dăneștilor, care ar fi fost „străini de țară" și „simpli ispravnici împărătești" — vezi Dan Pleșia, *Mănăstirea Dealu — necropolă domnească și ceva despre frămîntările interne din Țara Românească în veacul al XVI-lea* („Acta Valachica", 1972, p. 141—153+3 spițe genealogice).

[24] Cu privire la sfîrșitul lui Radu-Dragomir voievod și al partizanilor săi dispunem de două informații contradictorii: după o știre din Transilvania, ei ar fi fost uciși în țară (Hurmuzaki, XV/1, p. 255), în timp ce în cronica țării se afirmă că pretendentul ar fi fost dus peste Dunăre, la Nicopole, unde ar fi fost ucis de comisul Bădica, vărul lui Neagoe Basarab, „cu voia lui Mehmet beiu" (*Istoriile domnilor Țării Românești,* p. 38).

[25] După cele mai îndreptățite opinii, Mehmed beg era nepotul de fiu al lui Mihai I, fiul lui Mircea cel Bătrîn; el se considera rudă cu Neagoe Basarab, în care calitate dorea el însuși să ocupe tronul.

[26] Cronica țării înregistrează faptul că Mehmed beg a cerut sultanului domnia, „zicînd că-l pohtește țara să fie el domn. Drept aceia, împăratul crezu pe Mehmet bei și i-au dat domniia în Țara Românească". Aflînd trista veste, Stoica logofătul — care era la Poartă — a trimis știre boierilor să ridice domn pe Radu de la Afumați „Pentru că piiare țara de turci". Auzind vestea, „s-au adunat boierii toți, și mari și mici și toată curtea" și l-au ales domn pe Radu. Cronicarul Radu Popescu susține că boierii „s-au unit toți și s-au împăcat" în fața primejdiei. Este vorba deci de o ridicare generală, la care s-au raliat și Craioveștii (N. Stoicescu, *op. cit.,* p. 32—35). Dealtfel, un document mai tîrziu, din 1572, arată că Pîrvu și Barbu Craiovescu au luat parte la lupta de la Clejani, în fruntea slugilor lor (DIR, B, XVI, vol. IV, p. 69).

[27] În toate documentele sale interne, Radu de la Afumați își spune „fiul marelui și preabunului Radu voievod", adică al lui Radu cel Mare.

[28] Cronologia faptelor a fost alta: întîi au fost luptele pentru alungarea din țară a lui Mehmed beg — care pusese subași prin sate — și apoi alegerea lui Radu Bădica și conflictul cu Pîrvuleștii (1523). Vezi N. Stoicescu, *op. cit.,* p. 38—46, 58—63.

[29] Ajutorul transilvănean a fost uneori hotărîtor în luptele lui Radu de la Afumați cu turcii; domnul a fost silit să se retragă de patru ori în Transilvania, întorcîndu-se tot de atîtea ori cu ajutor de acolo pentru reocuparea tronului. Vezi Al. Lapedatu, *Din posesiunile domnilor noștri în Ardeal. Vințul și Vurpărul* (BCMI, 1909, p. 40—44).

[30] Împăcarea lui Radu de la Afumaţi cu Poarta a avut loc în dec. 1524, deci după cele două domnii ale lui Vladislav al III-lea (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 47, 81).

[31] Prima domnie a lui Vladislav al III-lea a durat din aprilie pînă în octombrie 1523, cînd a fost izgonit din ţară de boierimea nemulţumită şi înlocuit cu Radu Bădica; acesta a fost ucis de turci în ian. 1524 şi înlocuit din nou cu Vladislav al III-lea (martie—sept. 1524). Deşi împăcat cu Poarta în dec. 1524 — după ce reocupase tronul în sept. — între 19 april. şi 18 aug. 1525, Radu de la Afumaţi domneşte la Tîrgovişte, iar Vladislav la Bucureşti, o domnie greu de explicat. Vladislav a domnit deci în 1523—1525, cu întreruperile amintite mai sus. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, cronologia de la p. 151—153. Despre originea lui Vladislav vezi Stoica Nicolaescu, *Lămurirea unei enigme istorice. Vladislav voievod şi doamna Neacşa*, Bucureşti, 1935.

[32] Evenimentele la care se referă Xenopol au avut loc în toamna lui 1523, nu în 1524; documentul citat de Xenopol este din 1523, nu 1524.

[33] Radu de la Afumaţi a reocupat tronul în sept. 1524 şi l-a deţinut pînă în ian. 1529, cînd a fost ucis (N. Stoicescu, *op. cit.*).

[34] După ştiri sigure, Radu de la Afumaţi se afla la Poartă la 13 dec. 1524, cînd declara că acceptă să fie tributarul sultanului; la 1 febr. 1525, domnul se întorsese la Tîrgovişte, de unde anunţa sibienilor împăcarea despre care vorbeşte Xenopol. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 83—84. Este interesant de remarcat faptul că, înainte de împăcarea cu Poarta, Radu de la Afumaţi s-a sfătuit „cu toţi boiarii", care i-au spus: „că nu vor putea să să tot bată, ei fiind puţini şi ţara mică, cu un împărat ce au luat şi au coprins atîtea ţări şi are mulţime de oameni". Ca urmare, boierii „cu toţii" l-au sfătuit pe domn să meargă la Poartă „să plece capul la poala împăratului" (Radu Popescu, *Istoriile*, p. 40).

[35] Ar mai trebui amintită şi alianţa încheiată de Radu de la Afumaţi cu Ferdinand de Habsburg în vederea luptei împotriva otomanilor, ca şi conflictul dintre Radu de la Afumaţi şi Ştefăniţă vodă, domnul Moldovei, din 1526. Vezi Costin Feneşan. *Legămîntul lui Radu de la Afumaţi faţă de Habsburgi. Semnificaţii şi urmări* („Anuarul Inst. de istorie", Cluj-Napoca, 1980, p. 383—395) şi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 123—140.

[36] Drăgan postelnicul din Merişani-Bucşani (care nu este acelaşi cu dregătorul cu acelaşi nume al lui Vladislav al III-lea) a fost mare postelnic al lui Radu de la Afumaţi în 1523—1525, iar Neagoe din Periş a fost mare postelnic, mare vistier şi mare vornic al domnului, care-l considera din „casa" sa. Cei doi boieri ucigaşi ai lui Radu vodă erau rude cu domnul, fiind căsătoriţi cu două nepoate ale lui Vlad Călugărul, care era bunicul lui Radu de la Afumaţi. Vezi N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 55 şi 74—75.

[37] O recunoaştere bine meritată a importanţei luptelor purtate de Radu de la Afumaţi, recunoaştere întărită şi de lucrarea semnatarului acestor rînduri.

[38] „Vrăjmaşul" răpus de Pîrvu banul, despre care vorbeşte un document din 7 dec. ⟨1524⟩. nu poate fi Vladislav al III-lea, care domneşte şi în 1525. Vezi N. Stoicescu, *Radu de la Afumaţi*, p. 95—96.

[39] După cele mai îndreptăţite opinii, Radu de la Afumaţi ar fi fost asasinat de boieri pentru intenţia sa de a porni din nou lupta cu Imperiul otoman alături de Habsburgi. Alţi istorici — ca Ştefan Ştefănescu — sînt de opinia lui Xenopol, după care boierimea munteană era nemulţumită de atotputernicia familiei Craiovescu. Nu trebuie omis nici amestecul lui Mehmed beg — vechiul duşman al lui Radu de la Afumaţi. Vezi amănunte la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 140—148 şi E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History (1427—1601), collected from British Archives*, London, Hague, Paris, 1964, p. 25—26.

[40] Despre Moise vodă vezi Em. Gr. Nicolaescu, *Moise vodă* (AO, 1939, p. 406—429). Merită subliniat faptul că boierii au protestat împotriva numirii domnului de către Poartă, care contravenea „vechiului obicei" *(antiquam consuetudinem)*, iar solul lui Ferdinand în Ţara Românească nota, la sfîrşitul lui martie 1529, că „pînă acum (locuitorii) nu l-au primit ca domn" pe cel numit de sultan *(Călători străini*, I, p. 301 şi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 147).

[41] După unele opinii, acest efemer Basarab (al V-lea), care a domnit în ian.—febr. 1529, ar putea fi chiar fiul lui Mehmed beg, care a dispărut odată cu tatăl său, îndepărtat de sultan din funcţia de paşă de Nicopole. Vezi Ion Radu Mircea, *Ţara Românească şi închinarea raialei Brăila* („Balcania", IV, 1941, p. 455, nota 3).

[42] Expediţia a fost făcută la cererea sultanului pentru a-i sili pe saşi să se supună lui Zápolya. Vezi Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Sibiul în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1929, p. 45—46 şi A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, p. 195.

[43] Boierii nemulţumiţi au fugit peste Dunăre la turci, de unde s-au întors cu oaste şi cu un domn acceptat de Poartă, Vlad, fiul lui Vlăduţ. După cîteva ciocniri, Moise se retrage în Transilvania, de unde revine cu un corp de oaste condus de Ştefan Mailat, dar este învins şi ucis la Viişoara (29 aug. 1530). Pentru amănunte privind şederea lui Moise la Sibiu şi ajutorul dat de transilvăneni la ocuparea tronului vezi izvoarele citate de A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, p. 196—197. La 12 iunie 1530 Vlad vodă cerea braşovenilor să reţină la ei pe Moise vodă; ca răspuns, aceştia au solicitat episcopului Gerendy să nu permită fostului domn să prade în Ţara Românească, pentru a nu provoca represalii (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenburgen*, II, Braşov, 1889, p. 197, 206). Vlad s-a adresat şi sibienilor, la 22 iunie, cerîndu-le să-l ucidă cum vor putea pe „acel duşman" al său (S. Dragomir, *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Sibiul în secolii XV—XVI*, p. 46—48).

[44] Singura lucrare mai nouă se datoreşte lui Ion Donat, *Cu privire la domnia lui Vlad Înecatul* (SMIM, IX, 1976, p. 117—123); vezi şi D. Ciurea, *Domnia lui Vlad vodă Înecatul (iunie 1530—oct. 1532)*, Iaşi, 1943 (extras din CI, 1943, nr. 3—4, p. 251—267). În timpul acestei domnii, Drăghici, fiul lui Danciu Craiovescu, a încercat să ocupe tronul cu ajutorul turcilor, cărora le-a închinat averea. Domnul a trimis la Poartă pe Şerban din Izvorani mare ban, care a reuşit să-l spînzure pe pretendent (DIR, B, veac. XVI, vol. V, p. 365).

[45] La 16 iulie 1538 i se spune „Vlăduţ voevod care s-a înecat" (DRH, B, IV, p. 86). După unele izvoare contemporane, Vlad vodă „s-a îmbătat odată, înecîndu-se împreună cu calul său într-o apă" (A. Armbruster, *op. cit.*, p. 198).

[46] Vlad Vintilă (1532—1535) nu era de la Slatina-Olt, ci boier de la Sărata-Buzău, „termenul de «Slatina» din cronică nu este altceva decît traducerea cărturărească slavonă a numelui de sat Sărata" (Ştefan Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, 1965, p. 209—210, care citează o lucrare în manuscris a lui I. Donat). Cît priveşte titlul de judeţ de Slatina, pe care i-l atribuie Radu Popescu, este vorba, probabil, de jude sau cnez, ceea ce înseamnă în realitate stăpîn al moşiei Slatina (=Sărata). Este o rectificare ce se impune operată.

În vremea domniei lui Radu de la Afumaţi, Vintilă era portar şi deţinea moşii în regiunea Buzău, printre care şi Brăgeşti, moştenită de la socrul său, jupan Neagu Braga, de unde şi numele său de „Braga" voievod (DRH, B, vol. III, p. 2—3); în sec. XVII, Udrişte Năsturel a adăugat pe document că acest Vintilă portar „a ajuns domn ţării". Vezi şi N. Iorga, *Mănăstirea Vintilă Vodă. Observaţii şi note istorice* (BCMI, 1933, p. 178—181); Stoica Nicolaescu, *Domnia lui Vlad Ventilă vodă de la Slatina în lumina unor documente istorice inedite, 1532—1535*, Craiova, 1936 (extras din AO, 1936); Damian Bogdan, *O danie a domnului muntean Vlad Vintilă către mănăstirea moldovenească Homor* („Raze de lumină", 1938, nr. 1—4, p. 263—269); Tudor Sandu, *„Braga voievod" (1532—1535 şi m-rea ot Menedicu din Buzău* (GB, 1970, nr. 1—2, p. 97—104) şi notele sumare ale lui Dumitru Botar, *O domnie puţin cunoscută. Vlad Vintilă de la Slatina* (MI, 1985, nr. 3, p. 27—31).

Despre conflictul domnului cu boierii Craioveşti vezi Aurel Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî după unele documente turceşti inedite (1533—1534)* (SMIM, VII, 1974, p. 101—156).

[47] În documentele sale, Vlad Vintilă îşi spune „fiul marelui Radu voievod", ceea ce i-a determinat pe unii istorici să afirme că tatăl său a fost Radu cel Mare. În două documente ale sale, Vlad vodă se referă la „Radu voievod cel Bătrîn, fiul lui Vlad voievod Călugărul" sau „Radu voievod Preabunul, fiul lui Vlad voievod Călugărul", fără să menţioneze că aceştia ar fi fost tatăl şi bunicul său, cum ar fi fost firesc (DRH, B, III, p. 240 şi 279). Aceasta dovedeşte că tatăl său era alt Radu voievod, şi acesta nu putea fi decît efemerul Radu-Dragomir, din părţile Buzăului, ridicat domn împotriva Craioveştilor după moartea lui Neagoe Basarab. În acest fel s-ar explica faptul că Vlad-Vintilă avea moşii în regiunea Buzău (unde ridică şi o mănăstire), ca şi adversitatea sa împotriva Craioveştilor, care-i uciseseră atît tatăl, cît şi bunicul (Vlad cel Tînăr sau Vlăduţ). Ar fi vorba deci de o continuare a conflictului dintre boierimea buzoiană şi cea olteană, condusă de Craioveşti, teză admisă de Xenopol.

[48] Bănia fusese luată din mîna Craioveştilor de Vlad Înecatul, după uciderea lui Barbu banul la Viişoara; la 23 april. 1532 domnul întărea lui Hamza, „mare ban al Jiului şi al Craiovei", „Craiova toată", fostă a lui Barbu şi Preda Craiovescu (DRH, B, III, p. 197). Craioveştii au reocupat temporar bănia în domnia lui Vlad Vintilă prin Barbu (III) Craiovescu (1534—1535).

[49] Boierii Craioveşti şi ruda lor Vîlsan logofătul au uneltit împotriva lui Vlad Vintilă; cînd Aloisio Gritti a trecut prin Ţara Românească în drum spre Transilvania, ei s-au dus la acesta pentru a-l pîrî pe domn că a trecut de partea lui Ferdinand de Habsburg (DIR, B, veac. XVI, vol. IV, p. 410). Riposta domnului a fost necruţătoare: el a prins şi a ucis pe toţi boierii răzvrătiţi, inclusiv pe pretendentul adus de Gritti. Vezi amănunte la A. Decei, *op. cit.*, şi Mehmet Mustafa, *Documente turceşti privind istoria României*, I, Bucureşti, 1976, p. 19—27.

[50] În arzul înaintat Porții în ‹iunie 1535›, boierii munteni îl acuzau pe Vlad Vintilă de numeroase excese și ucideri de boieri; „de cînd e Țara Românească, nimeni n-a vărsat atîta sînge și n-a omorît atîtea suflete". Domnul ar fi fost ucis la vînătoare în părțile Jiului „de oamenii săi", după care boierii au ales domn pe Radu Paisie (*ibidem*, p. 28). Alegerea acestuia era anunțată la Brașov la 1 iulie 1535 (Hurmuzaki, II/4, p. 92).

După versiunea păstrată de cronicarul sas Hieronymus Ostermayer, Vlad Vintilă era „un om viteaz, care pedepsește pe boieri"; el ar fi pierit de mîna unui cavaler (Ritter), cumpărat cu bani, care „l-a lovit la vînătoare cu securea" („Buletinul Comisiei istorice", 1933, p. 31 și A. Armbruster, *op. cit.*, p. 198). Uciderea domnului s-a făcut la scurtă vreme după 10 iunie 1535, cînd el se afla la Craiova cu boierii săi (DRH, B, III, p. 337—338). De la Vlad-Vintilă a rămas un steag, aflat acum la Athos. Vezi N. Iorga, *Două opere de artă românești din secolul al XVI-lea la muntele Athos* (BCMI, 1933, p. 27—31).

[51] Despre împrejurările ocupării tronului de către Paisie de la Argeș — devenit Radu vodă Paisie — vezi Ștefan Andreescu, *Frămîntări politice în Țara Românească la începutul domniei lui Radu Paisie* (R. Ist., 1976, nr. 3, p. 395—412). Luptele sale cu diverși pretendenți au fost analizate de D. Bălașa, *Radu voievod Paisie (Măjescu). Luptele cu Laiotă Basarab voievod și alți pretendenți*, în *Mehedinți. Istorie și cultură*, III, Drobeta-T. Severin, 1981, p. 61—68 și de I. Nania, *Date noi privind lupta de la Fîntîna Țiganului* (SAI, VII, 1965, p. 375 și urm.). Dintre lucrările mai vechi amintim: Stoica Nicolaescu, *Domnia lui Radu vodă Paisie și a fiului său Marcu voevod, 13 iunie 1535—17 martie 1545*, Craiova, 1938 (extras din AO, 1938, p. 193—220); Ion Radu Mircea, *Țara Românească și închinarea raielii Brăila* („Balcania", IV, 1941, p. 451—475).

[52] Cu numele de „chir Paisie ieromonahul", egumenul mănăstirii Argeș, este amintit de Vlad Vintilă în hrisovul dat acestei mănăstiri la 10 april. 1535 (DRH, B, vol. III, p. 327). După unele opinii, Petru ar fi fost silit să se călugărească, după ce încercase să ocupe tronul. Vezi Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, București, 1978, p. 50, 102—103.

[53] Boierii tăiați în 1536 nu erau Craiovești; ei se numeau: Toma banul din Pietroșani și Tudor din Drăgoești fost mare logofăt; Vlaicu din Piscani mare logofăt a fost ucis mai tîrziu, în 1540. Vezi N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 97—99 și 104.

[54] Succesiunea luptelor lui Radu Paisie cu pribegii este destul de greu de lămurit. Prima dintre ele este amintită într-un document din 17 nov. 1538, în care domnul evocă vremea „cînd a venit Laiotă Băsărabă și cu Stroe (Pribeagul) la Fîntîna Țiganului de s-au bătut cu domnia mea" (DRH, B, vol. IV, p. 91).

Ridicarea lui Șerban banul din Izvorani a avut loc în anul următor; la 18 dec. 1539, domnul confiscă averea fiilor lui Tudor logofăt pe motiv că „s-au ridicat asupra capului domniei mele cu Șerban banul, de au fugit peste Dunăre, în Țara Turcească" (*ibidem*, p. 113).

O altă luptă cu Stroe Pribeagul, care l-a alungat pe Radu Paisie la Nicopole, este evocată de domn într-un document din 23 oct. ‹1542—1543› (*ibidem*, p. 166).

O ultimă luptă, tot la Fîntîna Țiganului (probabil în Argeș), a avut loc la 1 oct. 1544. Această dată apare pe piatra de mormînt a lui Stanciu mare vistier de la mănăstirea Verbila, unde se spune că acesta a fost tăiat de Radu voievod Călugărul (=Paisie) la 1 oct. 1544, „pentru că l-a prins la Laiotă Basarab" (N. Iorga, *Studii și documente*, XV, p. 254). Piatra de mormînt a lui Stroie Pribeagul de la mănăstirea Găiseni poartă data de 12 oct. 1544 (*ibidem*, p. 50 și AO, 1938, p. 213—214).

Despre aceste împrejurări vezi: Elie Nicolescu, *În jurul lui Basarab Laiotă din prima jumătate a sec. XVI* („Arta și lit. română", 1903, p. 641—663); Dan Pleșia, *Contribuții la istoricul mănăstirii Stănești (Vîlcea) și al ctitorilor ei* (M 1965, nr. 5—6, p. 407—417); D. Bălașa, *op. cit.* și A. Armbruster, *op. cit.*, p. 203. Despre un alt pretendent la tron, prins și ucis de Radu Paisie, vezi N. Iorga, *Încă un pretendent muntean: Ioan Viezure* (RI, 1931, p. 176).

Ar mai trebui să amintim că, după 1539, ca urmare a slăbiciunii de care dădea dovadă domnul și a tulburărilor grave din țară, turcii au ocupat Brăila și au anexat-o la Imperiul otoman. Vezi N. Iorga, *Cînd, cum și de ce s-a luat Brăila de turci?* („Analele Brăilei", V, 1933, nr. 1, p. 3—5) și I. Radu Mircea, *op. cit.*, care citează un document din 15 ian. 1643, în care se afirmă că Șerban banul a murit la Țarigrad pe vremea cînd „s-a pîrît la împărăție cu Coadă vornicul, că a închinat Brăila turcească" (la 5 iunie 1543, Radu Paisie arăta însă că „Șerban banul a pierit cu rea hiclenie (=trădare), căci s-a ridicat asupra capului domniei mele"; DRH, B, vol. IV, p. 180).

Atitudinea servilă a lui Radu Paisie față de Poarta otomană rezultă și din faptul că 4000 de oșteni, avînd în frunte pe domn, au participat la campania lui

Soliman din 1538 împotriva lui Petru Rareș. Vezi Șt. Simionescu, *Noi date despre situația internă și externă a Moldovei în anul 1538 într-un izvor inedit* („Studii", 1972, nr. 2, p. 233).

[55] Din acest tabel genealogic lipsesc: Radu Praznaglava, fiul lui Mircea cel Bătrîn (trecut între „Băsărăbești", ca fiu al lui Dan I); Mircea, fiul lui Vlad Dracul, ucis odată cu tatăl său în nov. 1447; Mircea, fiul lui Mihnea cel Rău și tatăl lui Alexandru Mircea și Petru Șchiopul.

[56] În acest tabel Radu Praznaglava e trecut (greșit) ca fiu al lui Dan 1; dintre fiii lui Dan al II-lea lipsește Basarab al II-lea; Vladislav al II-lea era tatăl, nu fratele lui Dan al III-lea; Neagoe Basarab și Danciu sînt fiii lui Basarab Țepeluș (nu Laiotă); lipsesc apoi cîțiva copii ai lui Neagoe, printre care Stana, căsătorită cu Ștefăniță, domnul Moldovei.

ISTORIA MOLDOVEI DE LA MOARTEA LUI ȘTEFAN CEL MARE LA ACEA A LUI PETRU RAREȘ 1504—1546

Par. 1. Bogdan al III-lea, 1504—1517

Singurul dintre fiii legiuiți ai lui Ștefan cel Mare care i-a supraviețuit fusese asociat la domnie încă de tatăl său, după obiceiul de atunci de a face să se deprindă viitorul oblăduitor cu sarcina ocîrmuirii. Astfel, ambasadorul trimis la Veneția în 1503 pentru a căuta un medic lui Ștefan, postelnicul Teodor, apare aici ca „din partea lui Ștefan și a fiului său".[1] Aceasta se făcuse de Ștefan cu atît mai curînd cu cît boala lui îl silea să-și ia un ajutor, iar Bogdan ajunsese încă pe la 1502 în vîrstă de 25 de ani. Am văzut cum, la moartea lui Ștefan, boierii începură a se certa cine să-i fie urmașul, căci unii din ei țineau la Ștefan, nepotul lui Ștefan cel Mare, fiul fiului acestuia, Alexandru, care nepot petrecea la Constantinopole. Știm însă și cum Ștefan cel Mare făcuse să se respecte voința lui de a lăsa tronul fiului său celui mai mare, născut din legitima însoțire cu fiica domnului Munteniei, Radu cel Frumos.[2]

Cum se așează în scaun, Bogdan se gîndește a se încuscri cu regele Poloniei, cerînd în căsătorie pe sora lui, *Elisabeta*. Pentru a-i dobîndi mîna, el dăruiește cetățile *Tismenicia* și *Cesibiciul* din Pocuția, care rămăseseră neînapoiate de tatăl său Poloniei, după părăsirea Pocuției de Ștefan în anul 1503.[3] El spera să ia înapoi toată această provincie ca zestre a Elisabetei. Muma fetei însă se opune, Bogdan fiind ortodox. Și totuși atîta frică inspirase polonilor ultimul război cu moldovenii, că ei nu îndrăzniră să respingă propunerea pe față, ci, mulțumind lui Bogdan pentru darul făcut (al celor două cetăți), îi deteră în privința căsătoriei un răspuns îngăimat.[4]

Murind însă regina mumă și Bogdan crezînd că cu dînsa dispăruse și piedica ce se opunea însoțirii sale, trimite a doua oară să pețească pe

[1] Esarcu, *Colecția lui Marin Sanudo* ⟨*Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*⟩, IX, Veneția, 21 dec. 1503, p. 96: „Da parte di ditto Walacho et suo filio". Într-o scrisoare trimisă din Făgăraș brașovenilor de către castelanul Budei, se spune: „Bogdan a domnit împreună cu fiul său". Regele Vladislav confirmă Ciceul lui Ștefan și fiului său, Bogdan, în 1503 (citate de I[ulian] Marinescu, *Bogdan [al III-lea] cel Orb, [1504—1517*, București, 1910], p. 22).

[2] Mai sus, p. 347—348. Alți pretendenți, vezi în Marinescu, *op. cit.*, p. 23.

[3] Mai sus, p. 333.

[4] [M]. Cromer, [*De origine et rebus Polonorum libri XXX*, Basilae, 1555], p. 454: „Nec tamen repulsa irritare placebat hominem et ex amico hostem facere. Itaque pro munere quidem gratiam actam Bogdano; de conjugio vero ambiguum responsum datum". Cf. [I.] Bielski, *[Kronika Polska]*, p. 448. [Vezi și G. I. Năstase, *Istoria moldovenească în Kronika Polska a lui Bielski*, în „Cerc. istorice", 1925, p. 114—158].

Elisabeta. Fata însă atunci se opune, fiindcă Bogdan era încrucișat.[5] Atunci Bogdan, furios pentru acest refuz și totodată pentru că, în speranța căsătoriei proiectate, el dăruise cetățile polonilor, intră cu o armată în Polonia și o prădă cumplit, ceea ce polonii, vroind să răzbune, pustiesc și ei Moldova.[6]

După aceste dușmănii mutuale, regele Alexandru, constrîns de Bogdan, consimte la căsătorie, cu condiție ca „Bogdan să învoiască clădirea unei biserici și primirea unui episcop catolic și să trimită la supremul pontifice o declarație că această căsătorie s-ar face pentru binele creștinătății și unirea puterilor contra păgînilor, pe care el ar contracta-o cu principii creștini".[7] Ureche deci greșește cînd spune că între condiții era și aceea ca Bogdan să devină catolic; tot atît de puțin pomenește actul ceva despre o închinare a lui Bogdan către regatul polon, despre care vorbește același cronicar.

Îndeobște vom vedea că legăturile ce existau între Polonia și Moldova, nu numai în timpul lui Bogdan, dar și sub Ștefăniță, Petru Rareș și fiii săi, pînă la Alexandru Lăpușneanu, sînt tot acele stabilite de Ștefan cel Mare prin tratatul său din 1499. Domnii Moldovei rămîn pînă atunci „prietenii cei iubiți" ai regelui polon și amintirea închinării și a legăturilor de vasalitate este cu totul înlăturată. Tocmai Alexandru Lăpușneanu face să îngenunche iarăși țara sub crăia Poloniei. Cît despre obligația lui Bogdan de a zidi o biserică catolică și a întreține un episcop al acelui rit, ea se explică prin aceea că episcopatul întemeiat de Lațcu în orașul Siret și apoi transferat la Bacău pe timpul lui Alexandru cel Bun[8] căzuse în părăsire și că era deci de trebuință reînnoirea lui.

În 19 august 1506 moare însă regele polon Alexandru. Consilierii scaunului, temîndu-se ca Bogdan să nu considere tratatul ca răsuflat și poate chiar să reînceapă dușmăniile, trimit îndată o solie la el, prin care îi cer ca să respecte tratatul existent, spunîndu-i, între altele, pentru a-l dispune mai bine în favoarea Poloniei, că „după moartea părintelui său Ștefan, voevodul muntean Radu al IV-lea trimisese la regele Alexandru un sol cu multe daruri și făgăduieli, cerînd să-i ajute Polonia la cucerirea Moldovei și la răsturnarea lui Bogdan, dar că regele răposat refuzase să dea ascultare unor asemenea stăruinți". Tot prin acest docu-

---

5 Bogdan nu era „orb de un ochiu", cum spune Ureche (*Letopisețele*, I, p. 147), căci atunci, după obiceiul ce predomina, nu ar fi putut ocupa tronul, fiind om însemnat, adică cu semn. Astfel, Anonimul românesc pune pe boierul Bogdan să spună domnului Munteniei Radu al IV-lea: „Doamne, eu am înțeles [cu adevărat] că Neagoe va să te scoață den scaun. Iar tu nevoiaște să-i sfărîmi capul sau să-i tai nasul, sau să-i scoți un ochiu" (*Magazin istoric*, IV, p. 248—49), ca să-l împiedece astfel de a năzui la tron [Vezi *Istoria Țării Românești*, p. 21]. Pricina pentru care un om însemnat nu putea ocupa tronul era că domnul trebuie să fie neatins de lipsuri firești. Cf. [Antonio Maria] Graziani, *De Ioanne Heraclide Despota*, libri tres, p. 23. Orichovius, continuatorul lui Dlugosz, spune: „Solo Iolda ad infamiam affectati principatus naribus mutilato, quod ita notati apud Dacos infames habeantur, et ad principatum nequeant adspirare". Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, putea fi numai încrucișat. Vezi discuția dacă Bogdan era chiar de un ochi la I. Marinescu, *op. cit.*, p. 24.

6 În 1509 hatmanul Camenițel, Stanislau Bejel ⟨este vorba de profesorul Stanislav Byel⟩ ținu un lung discurs în limba latină pentru a preamări izbînda regelui contra „neamului murdar al moldovenilor sălbateci" (N. Iorga, *[Petru Rareș și politica sa față de poloni]*, în „Conv. lit.", XXXV, 1901, p. 328).

7 *Inventarium*, p. 140, în extract; actul dat din Lublin [15 mart.] 1506, publicat în extenso în *Acta Tomiciana*, [I, p. 19—20], reprodus și de Hurmuzaki, *Doc.*, II, 2, p. 724—[728]. [Vezi și M. Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Bogdan Voevod (1504—1517)*, București, 1940, p. 440—445 și A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta, 1914, p. 78—81].

8 Mai sus, p. 120.

ment, pentru a se pune și mai bine în inima lui Bogdan, îi fac polonii onoarea a-l considera ca pe un membru al regatului lor, care trebuia să ia și el parte la alegerea noului rege. În scrisoarea trimisă lui Bogdan, se spune între altele că „purtarea lui prietinoasă către poloni nu numai că va întări bunavoință a consilierilor care duceau trebile Poloniei după moartea lui Alexandru, ci va dispune și pe rege *„pe care, cu ajutorul lui Dumnezeu, după vechiul obicei împreună cu tine îl vom alege,* ca să se arate către tine binevoitor și prietenos", adăugîndu-se mai jos că Bogdan va fi înștiințat de ziua hotărîtă a alegerii, pentru ca *„împreună cu sfetnicii poloni să purceadă la alegerea noului rege"*.[9]

Aceasta era însă numai un mijloc de a cîștiga prietenia domnului Moldovei, care nici nu știm de se va fi crezut prea onorat prin poftirea de a săvîrși acest act de vasalitate neîndoielnică către regatul polon, acuma cînd tatăl lui Bogdan, Ștefan, învățase pe poloni a mai mărgini pretențiile lor față cu Moldova. Niciodată un asemenea drept nu fusese pus în lucrare de domnii Moldovei; niciodată ei nu luaseră parte la alegerea regelui polon, precum o mărturisesc scriitorii poloni mai dezinteresați în cauză[10] decît documentele și ambasadele regești. Tot așa vom vedea mai tîrziu pe unguri spunînd că ar fi fost totdeauna rezervate în dieta Transilvaniei scaune pentru vasalii lor, voevozii țărilor române, fiind și aceasta tot atît de adevărat ca și participarea domnilor Moldovei la alegerea regelui polon.

Radu al IV-lea nu avusese atîta în gînd cucerirea întregii Moldove, cum spun polonii în ambasada lor, cît redobîndirea ținutului Putnei, cel răpit de la munteni de Ștefan cel Mare, pentru care se și iscase între Radu și Bogdan un război care se sfîrși prin interpunerea călugărului Maxim, viitorul mitropolit al Munteniei, care mijloci pacea între Radu și Bogdan în 1507.[11] Această pace fusese însă încheiată și prin intervenirea ungurilor, către care se îndreptase cu cereri de ajutor atît Bogdan, prin solul său, pîrcălabul Bernhard, cît și Radu.[12]

Sigismund, urmașul lui Alexandru în tronul Poloniei, refuză însă a încuviința căsătoria, ceea ce provoacă noi lupte și pustiiri mutuale în cursul a doi ani de zile, 1508—1510. Bogdan devastează Pocuția și ajunge pînă înaintea Lembergului, pe care-l asediază; iar polonii năvălesc cu mare furie în Moldova, pustiesc toată țara prin foc și omor și reduc în cenușă orașele Cernăuți, Dorohoi, Botoșani, Ștefănești, Hotin și altele din Moldova de sus, unde se întinseseră prădăciunile lor. Aproape numai Suceava rămase neatinsă, neputînd-o lua din cauză că le lipsea artileria de asediu.

---

[9] *Acta Tomiciana*, I, p. 5—6. Reprodus, în trad. română, de „Arhiva istorică", I, 1, p. 59.

[10] Simon Starovolscus, *Polonia [nunc denuo recognita et aucta]*, Wolferbuti, 1656, p. 86: „Tres praecipue vasali sunt regni Poloniae, dux Russise, dux Curlandiae et princeps Valachiae, qui omnes etiam regem tanquam regni feudatarii superiorem agnoscunt et honoraria pensionesque debitas in signum subjectionis statis temporibus praesentent, non sunt tamen viva membra regni ut caeteri incolae Poloniae, non veniunt ad comitia regni ut principes consiliarii, non habent suffragia in electione regis, nec partem in gubernatione regni, nec pro dominis naturalibus habentur sed pro extraneis sicut vere sunt, quia deficiente in illis prole mascula *(Valachia excepta)* principatus ille ad coronam directe tanquam membrum ad suum corpus adjungentur. Non utem iam Moldaviae seu Valachiae populi, quia principes ipsorum Turcam potius supremum dominum recognoscunt, non ut ante Polonum".

[11] Mai sus, p. 383.

[12] Ambasada lui Bernhard („Col. lui Traian", 1874, p. 28). Acea trimisă de Radu în Sanudo, *[Diarii]*, II, p. 147, citată de Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 231. Numele de Bernhard al părcălabului lui Bogdan arată că era străin, de origine germană.

Cînd polonii se retrăgeau din Moldova și treceau rîul Nistru, românii îi atacară, dar fură bătuți, lăsînd în mînile dușmanului ca prinși pe logofătul, [pe un] humienic ‹homelnic›, Cîrstea și pe boierii Petrică [Șufarul] și Dobroștef ‹Dobrostîmb›. Este curios că ziua în care polonii repurtară această izbîndă contra moldovenilor, 4 octombrie, ziua sfîntului Francisc, a fost după aceea sărbătorită totdeauna în Polonia.[13] Se vede deci că asemenea victorii nu prea fuseseră pînă atunci lucru obișnuit deoarece polonii prăznuiau cîștigarea uneia.

Ungurii, interpunîndu-se între ambii războitori, mijlocesc încheierea unei păci în 17 ianuarie 1510. Introducerea tratatului subsemnat sună: „Între noi Sigismund, regele Poloniei, și *amicul nostru*, magnificul domn Ioan Bogdan, voevodul țării Moldovei, s-au convenit următoarele".[14] Cuprinsul său este în scurt acesta: Răpirile de la bisericile din Polonia să fie înapoiate de Bogdan. — Domnul Moldovei se leapădă de căsătoria cu Elisabeta. — Pentru despăgubirile de război să hotărească regele Ungariei. — Tot ungurii să hotărască dacă polonii trebuiau să mai adăpostească pe un pretendent, Petru. — Prinșii să fie înapoiați și daunele uitate. — Pentru Pocuția să hotărască o comisie compusă din 4 unguri, 4 moldoveni și 4 poloni. — Ambii domni își făgăduiesc ajutor mutual contra turcilor, niciodată contra ungurilor. — Se stipulează pentru Bogdan un refugiu în Polonia la caz de nevoie. — Libertatea comerțului și înființarea de tribunale comune la marginea țării, pentru judecarea daraverilor internaționale.

Tratatul fusese încheiat prin ambasadori; din partea Moldovei: logofătul *Tăutu*, pîrcălabul *Toader*, pîrcălabul de Roman *Isac* și boierii *Ivancu* și *Petrică*. El fu ratificat în Iași, în același an, 1510.

Regele Ungariei trebuind să hotărască chestiile date în arbitrajul său, ambele părți trimit ambasadori în Ungaria. Polonia pe [Petru] *Tomicki*, care stăruiește mai ales ca să nu se primească alungarea pretendentului Petru, prin oploșirea căruia în Polonia regele putea totdeauna ținea în frîu pe Bogdan. Motivele pe care ambasadorul polon le punea înainte pentru a împiedica alungarea lui Petru erau că, dacă el ar fi depărtat din Polonia, ar putea să meargă la turci sau la tătari, să-i răscoale pe aceștia și să pericliteze împărățiile vecine, căutînd astfel să intereseze și Ungaria la nealungarea lui Petru.

Ambasadorul moldovenesc, al cărui nume nu ne-a fost păstrat, dar care pare a fi fost tot Tăutu logofătul, combate cu izbîndă toate aceste argumente și face pe rege să hotărască toate chestiile în favoarea Moldovei, anume ca Bogdan să nu plătească cheltuieli de război, pretendentul Petru să fie alungat din Polonia și să se trimită cei patru comisari pentru chestia Pocuției.

De-abia se sfîrșise războiul provocat prin planurile matrimoniale ale lui Bogdan și iată că Moldova este supusă la o nouă sîngerare, mult mai cumplită decît acea provocată prin lupta cu polonii.

---

[13] Stanislau Gorski, în rezumatul faptelor războiului după acte oficiale („Arhiva istorică", I, 2, p. 185). Reproducem locul privitor la serbarea aniversării victoriei asupra moldovenilor: „Accidit ea pugne IV Octobris, qui dies erat sacer dies Francisco et ob victoriam eo die partem, dies sancti Francisci solemnis in Polonia agi ceptus est".

[14] [M.] Dogiel, *[Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae*, I, Wilno, 1758], p. 607: „Nos Sigismundus rex Poloniae... inter nos et amicum nostrum magnificum dominum Ioannem Bogdanum voievodam terrae Moldaviae, etc.". Vezi, în exemplarul tratatului rămas la Bogdan, în Hurmuzaki, *Doc.*, Supl. II, 1, p. 6[1—10] expunerea interpunerii ungurilor pentru încheierea păcii. Exemplarul „moldovenesc" e scris în limba polonă. Originalul latin, păstrat de Sigismund, se află publicat in extenso în Hurmuzaki, *Doc.*, II, 2, p. 613—617 [Vezi și M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 454—457, 468—483].

Tătarii nu mai năvăliseră în Moldova de la a doua expediție turcească, întîmplată pe timpul lui Ștefan cel Mare, în 1476, fiind de atunci încoace în bune relații cu Moldova, prin purtarea înțeleaptă urmată de Ștefan cel Mare față de ei. Se vede că Bogdan, în timpul războiului cu polonii, nu îngrijise de legăturile cu tătarii, care, pentru cea mai mică pricină, erau gata la năvăliri ce le aduceau avuții; și așa, în anul 1510, îndată după încheierea păcii cu polonii, ei fac în Moldova o cumplită năvălire, amintită astfel de Ureche în cronica lui: „În anul 7018 (1510) Bet Gherai, fiul hanului, au intrat în Moldova de au prădat țara pînă la Iași și au ars tîrgul și ținutul Cîrligătura; au ajuns și pînă la Dorohoi și pînă la Ștefănești, iar alții au prădat în jos la Lăpușna și la Tigheciu, și de sîrg, vrînd să iasă cu robi, multe suflete în Nistru s-au înecat și robi de ai săi".[15] Numărul robilor răpiți de tătari din Moldova este dat de Wapovski la 74 000.[16]

Bogdan ceruse ajutorul polonilor pentru a respinge năvălirea. Aceștia însă, temîndu-se de a nu supăra pe tătari și a-i atrage și asupra țării lor, se mărginesc a ordona lui Lanczkorovski, căpitan de Camenița, și lui Chodocz, palatinul Podoliei, a se înțelege cu Bogdan asupra modului de apărare.

Căpitanii poloni, în loc de a trimite ajutorul cerut în cea mai mare grabă de Bogdan, mustră pe trimisul moldovenesc pentru că Bogdan nu ar fi combinat un plan împreună cu polonii. Între aceste, tătarii prădaseră Moldova și ieșiseră din ea. Sigismund însă, pentru a-și face față, arată lui Bogdan părerile sale de rău pentru nenorocirea suferită.

Bogdan trimite atunci la regele Poloniei, stăruind să dea libertate unui principe tătar care era reținut în Polonia și să favorizeze pretențiile sale la hanatul Perekopului, spre a stîrni astfel tătarilor greutăți în însăși țara lor și a-i împiedeca de a reînnoi asupra Moldovei scenele de grozăvie cărora aceasta fusese expusă. Sigismund răspunde acestei solii cu cuvinte dulci, fără a da nici o urmare cererilor lui Bogdan. La atîta numai se hotărește de a trimite o ambasadă polonă alăturată pe lîngă cea moldovenească către țarul Moscovei, spre a-l scula contra tătarilor, care solie ajunge acolo pe la 15 fevruarie.[17]

În noemvrie același an, tătarii fac o nouă pregătire de năvălire. Sigismund, deși înștiințează pe Bogdan despre aceasta, o face numai pentru ca domnul, pregătindu-se din vreme, să o poată respinge, ca să nu ajungă [tătarii] și pe marginile Poloniei. Însă regele polon se gîndește numai la apărarea statelor sale și concentrează oștirea lui numai în jurul Lembergului, pretextînd că Podolia, care era mai aproape de Moldova, nu ar putea hrăni o armată;[18] răceala Poloniei către Moldova se vede apoi din mai multe acte de neprietenie făcute de cea dintîi contra celei de a doua.

---

[15] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 150 [ed. Giurescu, p. 123] [În anul 7018, „Beti Ghirei, feciorul hanului..., fără veste, cu multă mulțime de tătari, pe trei locuri au intrat în țară, de au prădat de la Orhei pînă la Dorohoi și pre Prut în sus, de multă pradă și robie de oameni și de dobitoace au făcut. Mai apoi sultanul, fiind săgetat foarte rău, au murit"].

[16] Waposki, apud Picot, *Cronique d'Ureche*, n. 244: „Septuaginta quattuor milia hominum ex Moldavia immanissimi Tartari in servitutem perpetuam abduxerunt". Compară Vladislav către sibieni, 20 maiu 1510 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 202). Altele la p. 204—208.

[17] Pentru această expunere a relațiilor între Polonia și Moldova vezi *Acta Tomiciana*, I, p. 103—105, 123, 125, 127, 153. Compară 1511, Sigismund către Bogdan (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 11).

[18] *Acta Tomiciana*, I, p. 154 și Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 15. Reprodus în traducere de Hasdeu, în „Arhiva istorică", I, 1, p. 8.

Astfel regele polon oprește pe preoții rusești de a mai primi hirotonia în Moldova, motivînd această măsură prin aceea că „ei ar obișnui a face excursii în Moldova și în alte părți străine, povestind acolo *dușmanilor* felurite lucruri despre starea Poloniei, trădînd astfel regatul".[19] Apoi el refuză a da lui Bogdan plumbul pe care îl cerea pentru a repara acoperemîntul unei biserici, „pentru că atunci seninătatea ta ar întrebuința acel plumb în răul și dauna noastră, pe cînd noi ți-l vom fi dat spre a-ți împodobi biserica".

Pe de altă parte, găsim pe Bogdan mărind cu 6 aspri taxele vamale ale mărfurilor din Polonia, încît vedem că relațiile între Polonia și Moldova se înăspreau.[20]

Dacă însă pînă acuma tătarii amenințaseră Moldova numai cu prădăciunile lor, o împrejurare intervine, care schimbă din partea lor pericolul pustiitor în unul politic, îndreptat în contra existenții chiar a statului moldovean. Anume *Selim,* fiul sultanului Baiazid al II-lea, revoltîndu-se contra tatălui său, este bătut de el la Ciorlu și scapă în Crimeea la socrul său, Mengli Gherai, care-i făgăduiește ajutor contra părintelui său (1511 august).[21] Hanul tătăresc își pune atunci în minte să cucerească Moldova și să facă din ea baza operațiunilor sale contra tatălui ginerelui său. Un pericol mare se apropia de Polonia, anume, prin cucerirea Moldovei, tătarii ajungeau vecinii ei nemijlociți.

Regele Sigismund, la auzul acestei știri, se sperie și scrie căpitanului de Camenița, în 7 iunie 1512: „Acuma vedem că voevodul Valahiei [Moldovei] se poartă cu noi mai după dreptate decît înainte. De aceea el trebuie reținut în credința și prietenia noastră și, la nevoie, nu trebuie lipsit de ajutorul nostru". Fiindcă interesul Poloniei era acum în joc, de îndată regele ei se convinsese că Bogdan s-ar purta cu prietenie către el și vroia să-i dea ajutor! Se trimite într-adevăr lui Bogdan un corp de 4 000 de [ostași] călări.[22]

Tătarii, însă, sînt întorși de la năvălirea lor asupra Moldovei prin atacul pe care o altă hoardă de popoare semi-nomade, tătarii nogai, o face asupra Crimeei. În retragerea lor pripită peste Nistru, Bogdan îi lovește și le ucide o mulțime de oameni (mai 1512). Sigismund mulțumește lui Bogdan, îi învoiește aducerea de plumb din Polonia și-l poftește la nunta lui.[23] Scăpînd tătarii de năvălirea nogailor, se pregătesc iarăși de a cuceri Moldova. Selim răpește de la tatăl său stăpînirea Chiliei și a Cetății-Albe, prin care tătarii devin vecinii apropiați ai Moldovei.

Bogdan cere iarăși grabnic ajutor la poloni. Regele Poloniei, neîndrăznind să plece singur contra tătarilor, trimite de sîrg să îmbie și pe Vladislav al Ungariei la expediție, rostindu-i temerea că „Bogdan, adus la desperare, să nu facă pace cu tătarii și să ne fie dușman, precum a fost mai înainte, cînd va vedea că noi stăm la îndoială sau întîrziem în ajutorarea apărării lui".[24]

Bogdan însă nu era să facă pace cu tătarii, ci să urmeze o politică mult mai înțeleaptă, ca una ce era fatală și neapărată, acea recomandată lui de tatăl său pe patul lui de moarte; era să se închine turcilor.

---

[19] *Acta Tomiciana,* I, p. 154—155; compară două acte din Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 13 și 15.

[20] Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reichs,* II, p. 562.

[21] *Acta Tomiciana,* I, p. 197. Vezi și Sigismund către regele Ungariei, 1511 (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 24).

[22] Wapowski, [*Chronicarum pars posterior 1480—1535,* în *Scriptores rerum polonicarum,* II, Cracovia, 1874], p. 547 (apud Picot, *Chronique d'Ureche,* p. 250).

[23] *Acta Tomiciana,* I, p. 199—200; II, p. 11—12.

[24] *Ibidem,* II, p. 43.

Avusese el doar timpul, cu prilejul năvălirilor tătărești, să se convingă despre adevărul conținut în spusele lui Ștefan că principii creștini ar gîndi numai la interesele lor și că nu s-ar putea aștepta niciodată de la ei un ajutor serios. Apoi relațiile cu turcii se schimbaseră în așa fel încît nevoiau numaidecît sau o luptă cu dînșii sau o supunere sub autoritatea lor. Anume ienicerii, revoltîndu-se, siliră pe Baiazid să abdice și să cedeze domnia fiului său, răsvrătitul Selim. Acesta, care începuse dușmăniile asupra Moldovei pe cînd era refugiat în Crimeea, era să se urce ca mare padișah pe tronul otomanilor. Bogdan, pentru a preveni dușmăniile tătărești, încheie cu tătarii și cu Selim un tratat pentru siguranța Moldovei, tratat ce neliniștește mult pe poloni.[25]

După ce Selim ajunge sultan (în aprilie 1512), era firesc lucru ca împăcarea pe care el o făcuse cu Moldova de pe cînd se afla în Crimeea să fie menținută mai departe și de aceea Bogdan trimite în 1513 pe logofătul Tăutu la Constantinopole, cu un dar de 10 pungi de bani, oferind turcilor închinarea de bună voie a țării Moldovei.[26] [1]

Se spunea cu acest prilej următoarea anecdotă asupra primirii lui Tăutu la Constantinopol [2]: bietul boier moldovean trebui să lase să i se tragă cismele din picioare, spre a se pune turcește pe divanul vizirului și, dîndu-i-se cafea, nu știu cum să o bea și „au început a închinare să trăiască împăratul și vizirul și, închinînd, au sorbit felegeanul ca altă băutură".[27] Selim cere de îndată împăcarea lui Bogdan cu tătarii, ceea ce domnul îndeplinește, cu atît mai mult că pe atunci el nu se afla în bune relații cu noul domn al Valahiei, Mihnea.[28]

Polonii, atacați la rîndul lor de tătari, cer ajutorul lui Bogdan, lucru ce el nu mai putea încuviința. După ce polonii izbutesc a bate pe tătari, le trimite însă un ambasador, pe Luca Dracea, care să-i felicite pentru izbîndă,[29] precum altă dată, cînd Moldova fusese prădată, polonii îi trimiseseră arătări de părere de rău. Sigismund mustră prin o scrisoare pe Bogdan, la care domnul, pentru a se îndreptăți, răspunde

---

[25] Mai multe documente din 1511 și 1512, în Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 30 și urm., îndeosebi p. 59.

[26] Chestia închinării Moldovei sub turci a provocat mai multe cercetări ale tinerilor istorici: C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*, [București], 1908; N. A. Constantinescu, *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, [București], 1914 și cel mai nou Gh. Zagoritz, *Stabilirea suzeranității turcești în Moldova [Cu argumente că prima capitulație atribuită lui Bogdan III a fost făcută de Ștefan cel Mare la 1487]*, în „Conv. lit.", XLVIII, 1914, [p. 710—728]. Giurescu face să înceapă supunerea Moldovei sub Petru Aron în 1456 și să continue sub Ștefan cel Mare și urmașii săi. Constantinescu, făcînd o deosebire între starea de tributar și de vasal, pune începutul suzeranității tocmai sub Petru Rareș, 1538. Zagoritz — bazîndu-se mai ales pe tradiția că logofătul Tăutu ar fi zidit biserica din Bălinești, 1499 (vezi inscripția bisericii din acel an la [Al. Lapedatu, *Inscripțiile bisericii din Bălinești]*, în „Bulet. [Comisiei] monum. istorice", IV, 1911, p. 212), cu darul ce i-l oferise sultanul din tributul Moldovei dus de el la Constantinopole — strămută solia lui Tăutu pentru închinarea Moldovei sub Ștefan cel Mare chiar, și anume în 1497, cînd cu lupta contra polonilor. Noi credem că trebuie făcută o deosebire între starea de tributară intermitentă, cum a fost Moldova înainte de Bogdan al III-lea, și acea de tributară statornică, ba încă și supusă la amestecul turcilor în punerea și scoaterea domnilor, cum s-a întîmplat cu Petru Rareș și cu urmașii lui. Se înțelege că supunerea Moldovei sub turci a urmat o evoluție care a început cu Petru Aron, trecînd în restimpuri și sub Ștefan cel Mare, ajungînd la deplinătate sub Petru Rareș. Lanțul intermediar a fost Bogdan al III-lea. La argumentul lui Zagoritz că tributul ar fi fost urcat de la 2 000 de galbeni sub Aron, la 4 000 sub Ștefan și la 8 000 sub Rareș, observăm că chiar Ștefan cel Mare a plătit într-un rînd 8 000 de galbeni (mai sus p. 325, nota 10). Vezi și G. ⟨I.⟩ Marinescu, *Bogdan cel Orb*, p. 5—7.

[27] *O seamă de cuvinte* de Ioan Neculce în *Letopisețe*, II, p. 200 [ed. Gabriel Strempel, București, 1982, p. 140].

[28] *Acta Tomiciana*, II, p. 52—53.

[29] *Ibidem*, p. 112.

în 1514 că „el a fost ordonat de Selim-bey ca să facă pace cu tătarii din Perekop“.[30] Aceasta învederează că închinarea către turci se făcuse mai înainte.

Textul hatișerifului dat de Selim Moldovei a rămas înfundat în arhivele turcești și nu s-a dat încă la lumină; el trebuie însă să fi existat și în hîrtiile Moldovei. [3] Se spune de unii cronicari că pe timpul cînd regele Poloniei Ioan Sobieski cuceri Moldova și veni pînă la Iași, unde era pe atunci, în 1686, scaunul țării, a cerut să vadă hatișeriful de închinare „și, aprins fiind de ură nespusă ce avea asupra turcilor, au poruncit ca să se arză în mijlocul tîrgului, zicînd cum că Moldova nu va avea mai mult trebuință de acest hatișerif, bun de nimica, prin războaiele ce cîștigă creștinii asupra turcilor și cum că leșii erau prea de ajuns a o apăra de dînșii“.[31]

Neculai Costin însă ne-a păstrat cel puțin înțelesul punctelor convenite între Moldova și Poarta otomană. Acestea sunt: „Poarta cunoaște Moldova de pămînt slobod și nesupus. — Legea creștinească care se ține în Moldova nu va fi nici odinioară <odată> călcată sau turburată, ci încă norodul va avea slobode bisericile sale ca și înainte. — Poarta se îndatorește de a apăra Moldova de toți cei ce ar putea să o calce, păzind-o în starea întru care au fost mai înainte, fără a i se face vreo nelegiuire sau să sufere ca să i se facă vreodinioară cea mai mică dezbinare sau despărțire. — Moldova va fi stăpînită și ocîrmuită după pravilele și canoanele sale, fără ca Poarta să se amestece cît de puțin. — Domnii vor fi aleși de norod și întăriți de Poartă, ca să stăpînească cît vor trăi. — Domnii vor fi ocîrmuitorii a tot pămîntul Moldovei și vor putea să aibă întru stăpînirea lor ostași cu plată de la sine, pînă la 20 000 de pămînteni sau oameni străini. — Moldovenii vor putea ținea și cumpăra o casă la Țarigrad pentru șederea capuchihailor lor, unde vor putea face și o biserică. — Turcii nu vor putea cumpăra pămînturi în Moldova, ori a avea, sau a se așeza, nici a avea sau a face geamii nici într-un chip. — Domnul împreună cu tot norodul, ca semn de supunere, va avea purtare de grijă a trimite pe tot anul, prin doi boieri ai Moldovei la Poartă, 4 000 de galbeni turcești, adică 11 000 de lei, 40 de șoimi și 40 de iepe fătătoare, acestea toate cu numele de peșcheș, adică dar. — În vreme de oștire [război], domnul Moldovei asemenea, după cum i s-ar porunci de la Poartă, va fi ajutor cu oștile sale la slujba împărătească“.[32]

Cantemir rezumă astfel tratatul Moldovei cu turcii: „În tot anul să dea Porței 4 000 de galbeni, 40 de cai și 24 de șoimi, dar nu ca tribut ci ca dar, în semn de feudă; iar cînd sultanul va merge însuși în persoană în vreo expediție războinică, atunci să trimită în castrele turcești 4 000 de moldoveni, care să fie pentru deschisul căilor și repararea podurilor“.[33] Se vede din redarea într-un chip cam schimbat a unora din condiții că principele Cantemir culesese știrile sale din un alt izvor decît

[30] *Ibidem*, p. 93: „Voevoda Moldaviae profitetur se tanquam jussus esset a Selimbegh quod pacem cum Tartaro Precopensi fecerit“ (1512).

[31] Din izvoarele răposatului Neculai Costin ce a fost vel logofăt, în „Arhiva românească“, a lui Kogălniceanu, II, p. 266.

[32] *Ibidem*, p. 264—266 (același izvor al lui Neculai Costin). Vezi și Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Iași, 1777, p. 14. Cînd Neculai Costin (1712) redă valoarea a 4 000 de galbeni prin 11 000 de lei, el ia de normă valoarea galbenului pe vremile lui, adică de mai bine de $2^1/_2$ lei, nu cum era pe la 1513, desigur mai puțin [era de doi galbeni pentru 3 taleri].

[33] Cantemir, *Descriptio Moldaviae* [ed. 1872], p. 118 [în ed. 1973, p. 271, „in feudi recognitionem“ este tradus „drept recunoaștere a vasalității“ nu „în semn de feudă“).

Neculai Costin. Concordanța în principiu a spuselor lui Cantemir cu acelea ale lui Costin asupra acestui punct insuflă încrederea că și celelalte condiții aduse de Costin vor fi adevărate.

Și apoi se află pînă la un punct un mijloc de control al existenții acestor alcătuiri, anume aplicarea lor în urmă, cum am văzut aceasta mai sus, la închinarea lui Mircea, în privința alegerii domnului.[34] Apoi condiția că turcii n-au voie a se așeza în țară, a cumpăra pămînt și a face geamii, a fost înfrîntă numai foarte rar și totdeauna turcii au recunoscut că nu aveau asemenea drepturi asupra țărilor române, cu toată degradatoarea robie în care ele căzuseră la sfîrșit față cu Poarta otomană. De asemenea, condiția ca domnii să se aleagă de țară a fost de mai multe ori pusă în aplicare, chiar în timpul dominației turcești.

Că au trebuit să existe niște alcătuiri scrise între Poarta otomană și Moldova, precum au trebuit să se afle de acestea și pentru Muntenia, se mai vede încă și din faptul că în toate tratatele mai noi ale Porții cu Rusia și apoi cu puterile europene, ea recunoaște că au existat *capitulații* încheiate de ambele țări române cu Poarta otomană; așa în tratatul de Adrianopole, art. 5, hatișeriful din 1834 și Convenția din Paris din 1858, art. 2.

Cum am spus-o și la istoria Munteniei, textul precis al condițiilor închinării țărilor române către turci este încă necunoscut. Existența acestor texte este însă mai presus de orice îndoială și înțelesul stipulațiilor lor nu poate fi altul decît acel dat de Neculai Costin și [Dionisie] Fotino.

După ce își întocmește astfel afacerile politice, Bogdan se însoară cu o principesă *Ruxanda*, pe care o conduse la altar în 15 august 1513.[35] În timpul petrecerilor nunții, tătarii năvălesc în Moldova. Sigismund, spre a-și răzbuna contra lui Bogdan pentru lipsa de ajutor în care-l lăsase în anul trecut cînd tătarii irupseseră în Polonia, îi trimite o scrisoare de mîngîiere, scuzîndu-se că nu l-ar fi putut ajuta, căci și dînsul ar fi fost în poziția aceea în care se aflase Bogdan cînd regele îi ceruse ajutor, anume încheiase un armistițiu cu tătarii. Pe cînd domnii însă se păcăleau mutual, popoarele sufereau toate grozăviile acelor neomenoase năvăliri.[36]

În 1514 Bogdan este tulburat din altă pricină. Un agent al lui Petru Rareș, *Trifăilă*, năvălește în Moldova; este însă bătut și ucis. [4] Polonii, după tratatul cu Bogdan din 1510, însemnaseră lui Petru Rareș ca loc de petrecere cetatea Marienburg, unde Sigismund îi trimite în 12 noiemvrie 1514 următoarea scrisoare: „Nu sîntem mulțumiți că tu, din locul acela unde te așezasem ca să stai sigur și liniștit, faci excursii [incursiuni] dăunătoare oamenilor pe ici și pe colea. Ni s-a referit anume că te-ai pune în legătură cu oameni de aceia ce obișnuiesc a comite

---

[34] Mai sus p. 89—90.

[35] *Acta Tomiciana*, II, p. 226—227. Un document din 1515, aprilie 20 („Arhiva istorică", I, 1, p. 58), pomenește pe „doamna noastră Ruxanda și copiii noștri, Ioan, Ștefan, Petru și Iliaș" [Vezi și DIR, A, veac. XVI, vol. I, p. 85, 95—96, unde Ioan Ștefan este un singur personaj, viitorul domn Ștefan; se spune „Ioan Ștefan și Petru și Iliaș"]. Bogdan fiind însurat la data acestui document de abia de un an și 8 luni, urmează că cel mult acei doi mai mici, Petru și Iliaș, pot fi copii legiuiți, născuți cu Ruxanda; ceilalți doi, Ioan și Ștefan (adică Ștefan), sunt copii naturali. De unde va fi fost această principesă Ruxanda nu se știe [Era fiica lui Mihnea cel Rău, domnul Țării Românești].

[36] Împrejurare adeverită de mai multe documente din 1515 (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 98). Asupra loviturii tătare în timpul nunții lui Bogdan, *ibidem*, p. 106.

omoruri".[37] Această scrisoare fu adresată lui Rareș, în urma tînguirii lui Bogdan că niște hoți puși de Rareș ar fi cercat să-l omoare.

Deși Bogdan scapă de acest pericol, el nu trebuia să mai trăiască mult; moartea veni pe neașteptate și-l cosi în floarea anilor. Bogdan moare în 20 aprilie 1517, după cum se vede aceasta de pe inscripția pusă pe mormîntul lui de la mînăstirea Putna.[38]

Par. 2. Ștefăniță (Ștefan al V-lea), 1517—1527 [5]

Ștefan, al doilea fiu al lui Bogdan, era de 11 ani la moartea tatălui său,[39] prin urmare, fusese născut între 1505 și 1506, tocmai pe cînd am văzut că tatăl său umbla să dobîndească însoțirea cu sora regelui Poloniei. Prin urmare, neputînd fi însurat Bogdan în acea vreme, rezultă numaidecît că Ștefăniță era un fiu natural al lui.

Fiind minor, sfatul țării, adică divanul, conducea trebile, avînd în el *Luca Arbore*, hatmanul, cea mai mare autoritate. Acesta și este arătat de Ureche că „în tinerețele lui Ștefan, toată țara ocîrmuia, unde mulți vrăjmași i s-au aflat".[40] Arbore însă avea o autoritate morală, nu legală mai mare ca a celorlalți boieri. Nu era el instituit ca regent sau epitrop peste minorul principe, după cum se vede aceasta dintr-un document chiar din anul suirii lui Ștefăniță pe tron, 1517, pentru o danie făcută de boierul Cosma Șarpe postelnicul mănăstirii Neamțului. Luca Arbore se vede înșirat cu dregătoria de portar al Sucevei și prin urmare și hatman[41] printre ceilalți boieri care întăresc documentul, și anume, după mai mulți alți boieri, în următoarea ordine: „panii Isac, Petru vornic, Șandru, Negrilă, Grincovici ⟨și⟩ Talabă, pîrcălabi de Hotin, Costea ⟨și⟩ Condrea de la Neamț, Petrică și Toader, părcălabii cetății Noi, *Luca Arbore* portarul Sucevei, Hreanu ⟨Hrană⟩ spătar, Ieremia vistiernic, Săcuianu paharnic, Stercu ⟨Stîrcea⟩ stolnic, Cătăleanu comis".[42] Din această înșirare a lui Arbore laolaltă cu ceilalți boieri și în urma chiar a mai multora, se vede că el nu se deosebea în chip legal nici într-un mod în sfatul țării și că autoritatea de care el se bucura în timpul minoratului lui Ștefan era datorită vazei sale personale. Documentul este dat în numele lui Ștefan, deși era un copil, și la sfîrșit se spune: „credința domniei mele, mai sus scrisul, Ioan Ștefan voevod, și credința preaiubitului frate al domniei mele Petru și credința panilor" (înșirați mai sus). Se vede deci că, chiar în vremea minoratului, tot domnul figura ca stăpînul țării; că nu se instituia o regență anumită, ci că sfa-

---

[37] *Acta Tomiciana*, III, p. 252.

[38] Reprodusă în „Arhiva românească", II, p. 307.

[39] *Acta Tomiciana*, IV, p. 60: „Significavit dominus capitaneus Camenecensis Maestati regie: post mortem olim Bohdani, vojevode Moldavie, Stephanum ejus filium, undecim annos natum, omnium illius terre consiliariorum et nobilium consensu ad vojevodatum esse ascitum" (1517). Mama lui Ștefăniță se numea Stana. Vezi Wickenhauser, *[Geschichte der] Bisthums Radautz [und des Klosters Gross Skit*, Cernăuți, 1890], p. 13.

[40] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 154 [ed. C. Giurescu, p. 129]. N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 608, susține că Arbore nu s-ar fi numit Luca, așa cum este el iscălit în documentele din „Arhiva istorică", I, 1, p. 27 [Vezi și DIR, A, veac. XVI, vol. I, p. 110].

[41] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 104: „hatman și pîrcălab de Suceava, ispravnic peste toate oștile țărei" [ed. C. Giurescu, p. 22].

[42] „Arhiva istorică", I, 1, p. 27 [Vezi și DIR, A, veac. XVI, vol. I, p. 110, 112—113].

tul boierilor conducea afacerile. De aceea și Ștefan, cu toate că minor, „este miruit de Teoctist mitropolitul în tîrgul Sucevii".[43]

Cantemir adaugă că, la încoronarea lui Ștefăniță, sultanul trimise pe „mai marele comis al palatului în chip de sol care să-l hiritisească pentru venirea la domnie și să-i aducă însemnele stăpînirii: cozile de cal, sandjacul (steagul), cuca, toga cea mare și calul împărătesc".[44]

Moldova, deși închinată Porții, era încă într-o poziție cu totul deosebită de acea îngenuncheată în care se află Muntenia, care, încă de pe atunci, încăpuse față cu Poarta într-o adevărată robie, trebuind să dea pe timpul lui Neagoe, contemporan cu Ștefăniță, 500 de copii în corpul ienicerilor. [6] De aceea și vedem cum, cu toată închinarea pe care Moldova o făcuse către turci, sfatul boierilor, după îndemnul lui Luca Arbore, încheie în 1518 un tratat cu polonii.

Introducerea acestui tratat, în care polonii urmează înainte a respecta neatîrnarea dobîndită de Moldova după lupta din pădurea Cosminului, sună: „Fiindcă magnificul domn Ioan Ștefan, voevodul Moldovei, *prietenul nostru cel sincer iubit,* a apucat scaunul părintesc al magnificului Ioan Bogdan și a cerut de la noi, prin nobilul său *Luca Cîrjă,* ajutorul contra marii puteri a dușmanilor creștinătății"; apoi se stipulează 1) să se ajute unul pe altul contra dușmanilor; 2) prietenii unuia să fie și ai celuilalt; 3) să nu se adăpostească pretendenți la tronurile lor în țara cealaltă; 4) Ștefan, la caz de izgonire, să fie primit în Polonia; 5) să-și denunțe unul altuia dușmanii; 6) „În cazul cînd noi am vrea să facem o expediție generală contra împăratului turcesc, Ștefan voevod va trebui să iasă în persoană cu toată țara sa moldovenească împreună cu noi. Nici Ștefan, nici Petre, fratele lui, nu vor da ajutor turcilor, ci pe cît vor putea mai mult le vor fi dușmani".[45]

Din acest tratat se vede întîi: că relațiile între Moldova și Polonia rămăseseră pînă acuma tot pe piciorul acela pe care le așezase Ștefan cel Mare prin tratatul său din 1496 ‹1499›; apoi că Ștefan, adică sfatul său, se îndrepta cu cerere de alianță către poloni și, în sfîrșit, că, cu toată închinarea către turci, Moldova nu urma mai puțin o politică dușmănească acestora, pe care turcii căutau s-o înlăture prin o purtare prietenoasă către copilul ce apucase coroana țării.

În acest an însă tătarii năvălesc în Moldova, probabil după întețirea turcilor care vor fi vrut să o pedepsească indirect pentru alianța ei cu Polonia. Ei vin pînă la Ștefănești, unde sînt întîmpinați și bătuți de vornicul de țara de jos *Petrea Cărăbăț*.[46] [7] Istoricii poloni spun că, în această luptă, moldovenii să fi fost ajutați de 3 000 de călăreți poloni.[47]

Politica lui Arbore era întemeiată pe prietenia Poloniei. Cît timp el conduse trebile, izbuti a o păstra și a o întoarce în folosul Moldovei. Așa polonii privegheau pe Petru Rareș care nu înceta de a pîndi momentul cînd ar fi putut încăpea în tronul moldovenesc. În 1512 vice-

---

[43] Ureche, în *Letopisețe,* I, p. 153 [ed. C. Giurescu, p. 126].

[44] Cantemir, *Descriptio Moldaviae,* p. 66.

[45] Dogiel, *op. cit.,* I, p. 610: „Quis cum magnificus dominus Ioannes Stephanus voevode Moldaviae amicus nobis sincere dilectus, sedem patris magnifici olim Ioanni Bohdani voevodae assecutus, a nobis per suum notitem Lucam Kirza oratorem et oficialem suum postulasset, propter in iuvamentum in dies magis hostium Christianorum potentiam", etc. [Textul celor două tratate — din 4 mai 1518 și 7 august 1519 — în Hurmuzaki, II/3, p. 261—265, 287—291 și M. Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voevod,* Iași, 1943, p. 491—525].

[46] Ureche, în *Letopisețe,* I, p. 153 [ed. C. Giurescu, p. 127], *Cronica putneană,* în „Arhiva istorică", III, p. 10 [*Cronicile slavo-române,* p. 52, 92].

[47] Wapowski, *op. cit.,* p. 571, apud Picot, *Chronique d'Ureche,* p. 262.

cancelarul Tomicki scrie palatinului de la Inowraclaw (Inowladislav) ca „să trimită pe Petru valahul din castelul său, căci Maiestatea Sa nu ar avea încredere în el“.[48] Luca Arbore, la rîndul său, informa pe poloni despre mișcările tătarilor.[49]

În 1522 însă Ștefăniță, în vîrstă de 16 ani, luînd în mînă conducerea trebilor, se supără pe poloni pentru adăpostul ce-l dădeau unor boieri pribegi, Isac și Bîrlan, care se vede că susțineau pretențiile lui Rareș la domnia Moldovei. În curînd un al treilea boier, Cozma Șarpe, emigrează și el în Polonia, sporind nemulțumirea lui Ștefăniță.[50] El face mustrări polonilor pentru această călcare a tratatului încheiat.

Regele, care, temîndu-se de un atac al turcilor contra țării sale, dorea să mențină legături prietenoase cu Moldova, îi răspunde că nu ar avea cunoștință despre aflarea acelor boieri în statul său și că în orice caz nu va favoriza întreprinderile lor, trimițînd, pentru a asigura pe Ștefăniță, un sol anume la el.[51]

Domnul vroind apoi să ia de soție pe o fiică naturală a lui Sigismund, regele, nu știm din ce pricină, refuză ceruta încuscrire[52], lucru ce bineînțeles duce la culme supărarea lui Ștefăniță în contra polonilor.

Tocmai pe cînd se tulburau astfel relațiile între copilul pus în fruntea Moldovei și regele Poloniei, Muntenia cădea în pericolul de a intra cu totul sub stăpînirea turcească, prin acel Basarab turcit, Mehmed-bei, care, ucigînd pe Radu Călugărul, ceruse de la sultan domnia pe seama lui.[53]

Arbore însă, care vedea în căderea Munteniei semnul căderii însăși a Moldovei și care nu găsea altă scăpare în contra unei asemenea putinți decît a sta în bune legături cu polonii, trece peste aceste supărări personale ale domnului său și trimite în 1523 pe Luca Cîrjă, acel ce negociase tratatul din 1518, la regele Sigismund în solie, pentru a reînnoi legăturile de prietenie. [8]

Luca Cîrjă, în cuvîntarea elocventă care ne-a fost păstrată, expune regelui nevoia unei alianțe comune în contra turcului. Boierul moldovean vorbea, bineînțeles, ca trimis din partea domnului și în numele acestuia, deși el nu îndeplinea decît voința și reproducea gîndurile lui Arbore.

„Domnul meu, Ștefan vodă, *prietenul* măriei voastre, începu ambasadorul, precum în rîndurile trecute astfel și acuma, vă trimite vorbă și amintire despre păgîni, cum bat creștinătatea, cum o apasă, cum îi răpesc pămînturi, lovesc și cuprind orașe, pe cînd noi, creștinii, nici nu ne gîndim la uneltirile lor“. După aceea arată cum turcii au luat Belgradul din cauza neunirii creștinilor, în august 1521. „Ambasadorul domnului meu se afla la curtea sultanului tocmai atunci cînd acesta se gă-

---

48 *Acta Tomiciana,* V, p. 143. La 1521 întîlnim prin Veneția pe unul Duca Ion de Moldavia, care se dă drept frate al domnului alungat de cîțiva ani de acolo (Hurmuzaki, *Doc.,* VIII, p. 49). Cine să fie? [Vezi N. Iorga, *Pretendentul Iani, „rege al Moldovei“, 1516—1521,* în RI, 1915, p. 25—26, care crede că ar fi un fiu al lui Alexandru-Șandrin, fiul lui Ștefan cel Mare, care a murit ca ostatec la Constantinopol].

49 *Acta Tomiciana,* V, p. 272.

50 *Ibidem,* VI, p. 24. Compară Ureche, *Letopisețe,* I, p. 154 [ed. C. Giurescu, p. 127].

51 *Acta Tomiciana,* VI, p. 24 și 54.

52 *Ibidem,* p. 119. De aceea nu poate fi adevărat că Ștefan să-și fi luat „doamnă“ cum spune Ureche, după lupta cu tătarii, întîmplată în 1518 (*Letopisețe,* I, p. 154), cu atît mai mult că în acel an Ștefăniță era numai de 12—13 ani.

53 Mai sus, p. 398.

tea cu război asupra Belgradului. Mai înainte de a-l slobozi, vorbitu-i-a Peri-paşa în următorul chip: „Spune domnului tău, Ştefan, ca să execute orice poruncă îi va da sultanul şi numai aşa se va bucura de graţia împărătească." Înţelegînd foarte bine ce scop pot avea unele atari cuvinte, domnul meu şi cu tot divanul stătură pe gînduri ce e de făcut, apoi în grabă strînseră oastea şi o trimiseră contra tătarilor, pentru ca astfel Măria Sa să aibă cuvînt înaintea sultanului de lipsa oamenilor. Curînd după aceea sultanul se mişcă spre Belgrad, trimiţînd la domnul meu un olăcar să-i dea de ştire şi scriind în scrisoare aşa: „iar tu, Ştefan voevod, să îngrijeşti, năvălind asupra ţării secuieşti dimpreună cu Basaraba, domnul muntenesc, şi cu Mohamed sangiacul Nicopolei". Mult se mîhni şi se turbură domnul meu şi cu divanul său şi începură a se gîndi la chipurile de a scăpa din năpaste. Dîntîi răspunse măria sa că ţara stă în război cu tătarii; apoi orbi pe trimisul turcesc cu daruri, caftane, bani, cai; nimic nu cruţă pentru creştinătate. Acum vodă îşi concediase oastea şi plecase la Suceava, de unde, după o şedere ca de două săptămîni, purcese spre Hîrlău. Aici în drum, tocmai lîngă podul Siretului, îl ajunge un îmblător de la vornicul ţării de jos, aducîndu-i vestea despre venirea unui ambasador turcesc. Auzind aceasta, domnul meu expediă în pripă porunci domneşti *pe la boieri şi pe la ţărani,* chemîndu-i la oaste contra tătarilor, turcul fu trăgănat în cale, cu una, cu alta, încît sosi după strîngerea unei părţi de oaste şi dete domnului următoarea scrisoare de la sultan, plină de o straşnică mînie: «E trădător cine se abate de la voinţa împărătească; prin urmare, nu cumva să cutezi a nu asculta, ci din contră, fără zăbavă, sub ochii şi priveghere acestui al meu credincios şi cinstit *Sinan Celebi,* să ocupi, să prazi, să supui Ţara Secuiască». Mult se întristă domnul şi cu divanul la aceste vorbe şi după fel de fel de încurcături fu silit a răspunde de-a dreptul sultanului: «Nu mă pot bate cu secuii, dîntîi pentrucă avem legături de pace cu regele unguresc; al doilea, pentru că regele unguresc, fiind nepot regelui polon, apoi Polonia ţine cu Ungaria, iar Litvania ţine cu Polonia şi ne vor cotropi ţara, văzîndu-ne în secuime; al treilea, pentru că ne ameninţă şi tătarii. Fi-va plăcut sultanului să ni se pustiască şi să ni se piardă ţara? Dar atunci cine-i va plăti tributul?» Însă ambasadorul turcesc nu se plecă la aceste cuvinte. Domnul meu trimise atunci în secret la solul Sinan Celebi pe vtori-logofăt şi pe vtori-vistier ca să se înţeleagă. Dintîi turcul se făcea surd, dar mai pe urmă zise aşa: «voi lua eu toată greutatea de pe capul vostru asupra spetelor mele; numai să ne daţi 100 000 de piaştri peste celelalte daruri.» Stătură la mijloc acei doi boieri şi făcură să fie numai 60 000 de aspri şi 500 de cîrlani, peste celelalte daruri, adică caftane aurite, patru sute de aspri, cai şi blăni. Şi astfel, cu mila lui Dumnezeu şi cu norocul creştinilor, ne-a scăpat din nevoie acel Sinan Celebi, care şi el era moldovean de naştere, din neam boieresc, prins rob din ţara de jos. După aceea sangiacul Silistrei, a cărui autoritate se întinde de-a lungul Dunării în faţa Ţării Româneşti şi a noastră, trimise la domnul meu un sol, purtător al unei scrisori de la sultan, cerînd să-i dea ajutor şi să i se învoiască trecerea prin ţara noastră ca să meargă spre ţara măriei voastre; dar domnul meu nu se înduplecă, ci trimise tînguiri la Constantinopole pe vornicul Iurie, care, după multe alergări şi după ce plătise la patru paşale cîte 30 000 de aspri la fiecare, izbuti cu mila lui Dumnezeu ca să facă a se destitui acel sangiac. Ce se atinge de ţara şi de domnia muntenească, apoi ştim că turcii o stricară, o vătămară şi o risipiră şi-i puseră în cap un turc, pe unul Mohamed, şi tăiară boierimea, jupînese şi copii şi robiră averile, arseră şi devastară satele".

După această expunere a rolului de pînă acum al Moldovei în dușmăniile dintre turci și creștini, ambasadorul mai caută a interesa cu deosebire pe poloni la cererile sale, spunîndu-le despre o misiune secretă a turcilor în Moldova în scopul de a afla relații asupra puterilor Poloniei, ceea ce ar pune în perspectivă un apropiat război al turcilor contra acelei țări — desigur un meșteșug întrebuințat de ambasador pentru a speria pe poloni și a-i face mai plecați a primi propunerile Moldovei. El sfîrșește prin o călduroasă perorație, îmbiind pe regele polon să închegebe împreună cu papa o mare ligă contra păgînilor. „Să vă mai spun Măriei Voastre că domnul meu, amicul Măriei Voastre, ținu acuma sfat cu consilierii săi despre regii și domnii creștini pentru ca să hotărască care din ei ar fi atît de vrednic și înțelept încît să fie în stare de a începe, de a întocmi, de a conduce marea afacere a împăciuirii creștinilor contra dușmanilor păgîni ai creștinătății; și nici domnul meu, nici consilierii săi nu se putură dumiri de a găsi un rege și domn atît de vrednic și înțelept pentru această treabă afară numai pe Măria Voastră. În fine, rugăm pe Măria Voastră de a băga în seamă cuvintele noastre, gîndindu-se bine mai înainte de toate să nu se piardă creștinătatea tocmai în zilele Măriei Voastre; căci dacă astăzi Dumnezeu va pedepsi țara noastră, Moldova, să nu vă îndoiți Măria Voastră că mîine are să vină rîndul și pentru alte țări creștine. Nu treceți cu ușurință asupra ambasadei noastre, fiind de cea mai mare importanță. Măria Voastră aveți o domnie mare și un divan mare și numeros; consultați-vă și chibzuiți!“[54].

Acest „monument al elocvenței politice a străbunilor noștri“ este însemnat și pentru dibăcia cu care este alcătuit și pentru prețioasele destăinuiri istorice ce conține. Toate mijloacele: spaima de turci, amenințarea Poloniei de către ei, curtenirea regelui sînt puse în joc de ambasador pentru a izbuti. Toate silințele sale fură însă zadarnice, nu atît din pricina polonilor care poate s-ar fi înduplecat de astă dată a nu mai sta nepăsători față cu primejduirea Moldovei, ci din acea a lui Ștefăniță care se înfurie cumplit cînd auzi de ambasada trimisă la *dușmanii* săi fără a lui învoire. Nu e vorbă, ambasadorul, care venea în aparență din partea domnului Moldovei, pune în socoteala lui toată acea înțeleaptă purtare prin care Moldova izbutise pentru un scurt moment a se sustrage de la îndatorirea, luată prin închinarea făcută de Bogdan turcilor, de a le veni în ajutor cu oștile sale la vreme de război.

Este însă invederat că la toate acele fapte enumărate de Cîrjă, domnul său, care avea abia pe atunci, 1521, vîrsta de 14—15 ani, nu putuse lua o parte hotărîtoare. De aceea Cîrjă nu uită a pomeni totdeauna, alăturea cu domnul, și divanul țării care într-adevăr, sub insuflarea lui Arbore, condusese toate afacerile.

Regele Sigismund răspunde acestei solii, trimițînd la Ștefăniță pe George Krupski să-i spună că a ascultat pe Cîrjă (Kirza) și i-a dat hrisovul tratatului întărit cu jurămînt, cerînd ca și voevodul să dea solului său un hrisov cu același cuprins, întărit cu jurămîntul său și acela al sfetnicilor săi.[55]

Acuma însă Ștefăniță devenise domn și era cu totul îndrăzneț din partea lui Arbore a voi să urmeze înainte față cu polonii politica de pace și de înfrățire, patronată de el, cînd stăpînul său se afla ofensat personal de ei și cînd în el fierbea gîndul de răzbunare. După ce Sigismund

---

[54] „Arhiva istorică“, I, 1, p. 9—13 [Textul a fost publicat în *Acta Tomiciana*, VI, p. 226—232; Hurmuzaki, II/3, p. 708—720; I. Nistor, *Solia lui Luca Cîrje*, în „Junimea literară“, 1925, nr. 5—7, p. 129—140; M. Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voevod*, p. 530—550].

[55] *Acta Tomiciana*, IV, p. 152 ⟨VI, p. 232—233⟩. Tratatul la p. 153.

refuzase lui Ștefan mîna fetei sale și se schimbase pentru aceasta o corespondență îndestul de înveninată între el și Ștefan, acesta să trimită din propria lui inițiativă o ambasadă așa de curtenitoare aceluia care îl ofensase?

În încercarea făcută de Arbore de a conduce tot prin sine destinele patriei sale și după ce copilandrul pe care-l povățuise pînă atunci apucase în mîini ocîrmuirea țării și vroia să-i imprime o îndreptare conformă cu simțămintele sale personale, însă potrivnică intereselor ei; în durerea aceasta de țară, care făcea pe ministru să nu cate la inima stăpînului și să stea numai cu gîndul pironit asupra primejdiei căreia țara era expusă — în aceste împrejurări stă pe deoparte mărimea lui Arbore, pe de alta și explicarea rațională a tragicului său sfîrșit.

Ureche raportează că pricina pentru care Ștefăniță a tăiat pe Arbore, nici judecat, nici dovedit, ar fi că „l-a aflat cu viclenie"[56], fără al preciza însă cu ce fel de viclenie ar fi umblat Arbore. S-ar putea gîndi la o sprijinire a pretențiilor lui Rareș care împinsese pe mai mulți boieri la pribegire în Polonia. Aceasta însă este cu totul neprobabil. Arbore, care fusese atotputernic în timpul copilăriei lui Ștefăniță și care credea că va putea păstra și acuma, după ce el luase trebile în mîini, conducerea tînărului principe, să vrea a-l răsturna, pentru a aduce în locu-i pe un om făcut [matur] care nu i-ar mai fi lăsat nici o fărîmă de autoritate?

Moartea lui Arbore pe care boierii o socoteau nedreaptă, ca fiind făcută fără judecată, împinse pe mulți din ei să pribegească în Polonia [9]. Unul din ei, Șarpe, prevăzînd catastrofa, ieșise în Polonia încă înainte de tăiarea lui Arbore.[57] Sigismund stăruie în 1523 la Ștefăniță să ierte pe pribegi și să-i reprimească în țară[58], desigur însă fără izbîndă, deoarece în 7 septembrie 1524 ⟨1523⟩ găsim pe boieri că se răscoală contra domnului. Dar Ștefăniță, chemînd în ajutor milițiile țărănești, înăbușă răzmerița boierilor care, văzîndu-se bătuți, își scapă viața fugind în alte țări. Pe cîți însă au apucat a-i prinde, precum pe Costea pîrcălabul, pe Ivașcu logofătul, pe Sima vistiernicul și pe alții încă, le-au tăiat capetele în tîrg în Roman. Pe Trotușan îl puse în închisoare.

Spusele lui Ureche asupra răscoalei boierilor lui Ștefăniță sînt adeverite prin trei documente, toate de la Petru Rareș. Prin unul din [8 aprilie] 1528, domnitorul sechestrează satul Stăroșieștii ⟨Starosilți⟩ al lui Maxim Udrea și satul Stăbărcenii ⟨Stoboreni⟩ al lui Săcuianu paharnicul „pentru hiclenie cînd se ridicase cu alții necredincioși asupra nepotului domniei noastre Ștefan voevod". Al doilea document este din 1530, ⟨1527⟩; prin el Petru Rareș dă mănăstirii Tazlăul satul Pășcanii, sechestrat pentru crima trădării de la Sima vistierul cînd acesta „s-a revoltat ⟨ridicat⟩ contra nepotului nostru de frate Ștefan voevod cel Tînăr". Al treilea document din 1534 confiscă moșiile lui Luca Arbore însuși Socășanii ⟨Jolcășani, care se numește⟩ Tofilanii și Greceanii „pentru viclenie sub Ștefan Vodă".[59]

---

[56] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 154 [Textul corect: „pre carele zic să-l hie aflat în viclenie, iară lucru adevărat nu se știe"; ed. C. Giurescu, p. 128]. Moartea lui Arbore s-a întîmplat în aprilie 1523. Prin urmare, ambasada lui Cîrjă, care este din același an, fără dată lunară, trebuie să fie din ianuarie sau februarie.

[57] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 154 [ed. C. Giurescu, p. 128].

[58] *Acta Tomiciana*, VI, p. 284; Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 273 (fuga boierilor).

[59] 1528 (*Uricarul*, XIV, p. 78); 1530 („Arhiva istorică", I, 1, p. 132); 1536 (Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 212) [Vezi DIR, A, veac. XVI, vol. I, p. 228, 294—295 și 367, cu diferențe de lectură].

Arbore fiind ucis și boierii cei mai de samă împrăștiați, Ștefăniță putea să dea liber curs urii sale contra polonilor. Aceștia se temeau foarte ca el să nu se arunce în partea turcilor. Polonii încearcă deci a recîștiga bunele lui dispoziții, trimițînd pe Laurențius Miedzileski, episcop de Camenița, și pe Gheorghe Krupski, castelanul de Cracovia (Leopole), ca să împace pe Ștefan cu boierii săi, spre a-l îndruma astfel încet iar către alianța polonă. Ștefăniță pune însă pe episcop la închisoare.[60] Boierii, spăimîntați de apucăturile din ce în ce mai silnice ale domnului, roagă pe regele polon să intervină, căci la dimpotrivă, ei se vor da ungurilor sau chiar turcilor.[61]

Sigismund cere atunci intervenirea nepotului său, regele Ungariei Ludovic al II-lea. El îi scrie: „Ai putut înțelege din relațiile ambasadorului tău cele ce se fac în Moldova; că acel voevod, prin insolența și nebunia lui, se pierde pe dînsul și pe ai săi. Noi temîndu-ne, în aceste împrejurări critice, ca, nu prin răzbunarea noastră, acea țară să încapă mai curînd în puterea dușmanului nostru comun, sîntem ținuți a trece cu vederea grelele injurii cărora am fost expuși".[62]

Ștefan, aflînd de încercarea regelui Poloniei de a-i arunca în spate pe acel al Ungariei, amenință de-a dreptul pe Sigismund cu alianța turcească, cerînd cu mare stăruință pe pribeagul Cosma Șarpe care sfătuise pe Sigismund să convoace pe toți pribegii din Polonia și din Ungaria, să-i întrebe pe cine voiesc a avea domn și pe acela să-l sprijine, fiindcă, dacă nu va face aceasta, boierii vor fi nevoiți să se îndrepte către turci.[63]

Consilierii poloni, temîndu-se ca fapta să nu urmeze amenințării lui Ștefăniță, sînt de părere a îndepărta pe Șarpe din regat. Sigismund totuși se sfătuiește cu boierul moldovean ce ar fi de făcut cu acest nebun care amenință liniștea lumii întregi. Șarpe îi răspunde că, dacă polonii și ungurii nu vor face începutul unei interveniri, turcii ar intra numaidecît, căci lui Ștefăniță nu-i rămînea altă cale decît a-i chema. El adaugă că regele ar face bine să întrunească pribegii și să aleagă împreună cu ei un alt candidat la tronul Moldovei. Tot de această părere erau și boierii pribegiți la Brașov, după cum află Sigismund prin un agent al său Tomșa (Dumșa), trimis în acea parte.[64]

Regele ungurilor recomandă însă cumpătarea și lăsarea deocamdată în pace a lui Ștefăniță, spre a nu-l provoca la ruptură, ceea ce era cu atît mai înțelept cu cît turcii năvăliseră în Podolia și Rusia și puteau prea lesne trece în Polonia. Se vede însă că Ștefăniță nu era așa de nebun precum îl credeau polonii și ungurii, căci cînd sosi momentul hotărîtor, cînd turcii respinși de poloni se retrăgeau către Dunăre, domnul Moldovei, în loc de a le da ajutor, îi atacă și-i bate cumplit, răpindu-le toată prada făcută.[65] El întrebuințase deci amenințările sale de alianță cu turcii numai spre a speria pe poloni; dar pentru ca ei să nu creadă că și-ar fi schimbat gîndul față cu dînșii prin ajutorul ce le dăduse la răpunerea turcilor, în scrisoarea ce o trimite lui Sigismund spre a-i vesti izbînda, îl insultă, tratînd pe poloni de trîndavi.[66] Din cauza acestei purtări necu-

---

[60] *Acta Tomiciana*, VI, p. 284, 307 și 308.

[61] *Ibidem*, p. 318.

[62] *Ibidem*, p. 308.

[63] N. Iorga, *Studii și doc.*, I, p. 2.

[64] *Acta Tomiciana*, VI, p. 323—324 și 325.

[65] Wapowski, *op. cit.*, p. 558, apud Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 275. Ștefăniță face cunoscut aceasta lui Sigismund prin o scrisoare din 1524 (*Acta Tomiciana*, VII, p. 43).

[66] *Ibidem*, p. 61: scrisoarea lui Tomicki către Luca Gorski din 22 august 1524: „Ex hoc incluso exemplo responsionis moldaviae vestra Magnificentia facile cognoscet quo in pretio apud ipsum Moldavum simus, ob ignaviem nostram que modum et facultatem defensionis nobis ademit".

viincioase, apropierea între moldoveni și poloni, care părea îndrumată prin izbînda lui Ștefăniță asupra turcilor, iarăși se risipește și neîncrederea în el din partea polonilor își urmează cursul său mai departe.

În 1526 Ștefăniță atacă pe Radu de la Afumați și pradă cumplit Muntenia, întorcîndu-se înapoi fără a suferi nici o împotrivire.[67] Această lovitură dată Țării Românești poate să fi fost tot spre a se răzbuna pentru adăpostirea unor boieri pribegi care se știe că umpluseră lumea după stingerea răscoalei [10].

După cît se vede însă polonii, pentru a pune odată capăt temerii lor ca Ștefăniță, într-un moment al furiei care-l stăpînea obișnuit, să nu se lege cu turcii în contra lor, se hotărăsc să-i pună capăt zilelor și determină pe însăși soția lui să-i dea otravă [11]. „Zău de treabă jupîneasă moldoveancă, să-și omoare bărbatul"! exclamă [Constantin] Căpitanul, raportînd acest eveniment din istoria Moldovei.[68]

Astfel se sfîrși din viață, în vîrstă abia de 21 de ani, acest principe care și el, ca și tatăl său Bogdan, semăna lui Ștefan cel Mare, însă prin părțile cele rele ale caracterului său: iute și pornit, crud în mînie, autoritar și nesupus. Însă pe cînd la Ștefan cel Mare asemenea însușiri periculoase îi slujeau ca substrat de energie pentru elementele cele bune ale sufletului său, în fiul și mai ales în nepotul lui, dezbrăcate de orice nobile și înalte avînturi, ele manifestau la lume uricioasa lor ființă numai prin porniri sîngeroase și apucături nebunești.

Par. 3. Petru al IV-lea Rareș întîia domnie, 1527—1538 [12]

Fiul natural al lui Ștefan cel Mare umbla de mult după domnie. Îndată după suirea fratelui său Bogdan în tron, Rareș trece în Polonia pentru a fi mai în apropiere de coroana pe care o pîndea. În tratatul dintre Bogdan și Sigismund din 1510, se vorbește de un pretendent Petru. În 1514 găsim pe Sigismund, regele Poloniei, scriind lui Petru că e nemulțumit că părăsise locuința pe care i-o însemnase ca reședință; în 1516 regele scrie unui castelan al său că ar dori bucuros ca Petru să ajungă domn în Moldova, dar că e reținut prin tratat de a-i da sprijin.[69] În 1517, la moartea lui Bogdan, Petru Rareș, după cum aflăm din o scrisoare a lui Petru Tomicki către palatinul de Sandomir, „se roagă cu stăruință ca regele să-i învoiască să meargă la marginile regatului, căci speră să poată în curînd cîștiga bunăvoința oamenilor din țara Moldovei și astfel să devină stăpînul acelei țări".[70] În același an găsim că năzuințele lui Petru fac propășire în mintea regelui, întrucît el invită pe cancelarul său să se sfătuiască cu alte persoane cum s-ar putea da un ajutor

[67] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 156 [ed. C. Giurescu, p. 131].

[68] Ureche [ed. Giurescu, p. 132: „scrie letopisețul cel moldovenesc ... că pre acest Ștefan vodă l-au otrăvit doamnă-sa"]. [Constantin] Căpitanul, în *Magazin istoric*, I, p. 162. Ștefăniță moare în 12 ianuarie 1527. Vezi inscripția de pe mormîntul lui la mănăstirea Putna, în „Arhiva românească", II, p. 309. Ureche (*Letopisețe*, I, p. 156), pune din greșală data morții lui la 20 sept. 1525 [în ed. C. Giurescu, p. 131, este văleatul 7035, ghenarele 14).

[69] Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 183 și 248.

[70] *Acta Tomiciana*, IV, p. 60—61.

pretendentului Petru care voiește să scoată din domnia Moldovei pe fiul lui Bogdan.[71] Pe la 1522 se văd mai mulți boieri din partida lui Petru emigrînd în Polonia și, în sfîrșit, cînd emigranții propun regelui a înlocui pe Ștefăniță cu *alt pretendent*, fără îndoială că ei aveau în vedere tot pe Petru Rareș [13].

Aceste stăruinți atît de încordate fură în sfîrșit încununate de izbîndă la moartea lui Ștefăniță. Întorcîndu-se boierii pribegi, care se vede că erau în număr însemnat, veniră cu candidatul lor din Polonia; iar acei din țară, adeverind și ei că Petru era „din osul lui Ștefan vodă, cu toții l-au ridicat domn".[72] Ștefăniță fiind ucis în 14 ianuarie 1527, iar un document de la Petru Rareș datînd din 15 martie același an[73], urmează că el apucă domnia în răstimpul de două luni, de la 14 ianuarie pînă la 15 martie al anului 1527. [14]. El fu proclamat domn în Hîrlău, orașul nașterii sale[74], unde se reînturnase, probabil pentru a revedea pe muma lui.

Petru, care trăise atîta timp adăpostit în Polonia, trebuia, la început cel puțin, să urmeze o politică prietenoasă față cu această țară. [15] În 13 decembrie 1527 găsim un tratat încheiat de el cu Sigismund, al cărui introducere este asemenea celor ce am cercetat mai sus, de la 1499 încoace. El începe prin cuvintele: „Fiindcă magnificul domn Ioan Petru, voevodul țării Moldovei, *prietenul nostru cel sincer iubit*, a apucat tronul fratelui său, Ioan Bogdan, și al nepotului său, Ioan Ștefan voevod, mort de curînd", și conține aceleași condiții ca și tratatul cu Ștefăniță, fiind îndreptat tot în contra turcilor. Se adaugă însă o clauză mai favorabilă domnului român, anume aceea că „dacă împăratul turcilor, singur în persoana lui, ar constrînge pe Petru prin silă și arme a-i da ajutor în contra țărilor noastre, el neputîndu-se împotrivi unei așa de mari puteri, să nu se strice alianța dintre noi din această pricină".[75]

Petru Rareș se puse bine cu polonii și din altă pricină. Evenimentele ce se desfășurau peste Carpați atrag în curînd întreaga lui luare aminte, întrucît îi dădeau putința de a se lăți prin cuceriri în acea parte și a mulțumi astfel imboldirea lui lăuntrică pe care o moștenise de la tatăl său și nevoia de întindere a restrînsului său stat. Spune Ureche despre Petru că se nevoia „să lățească ce au apucat, că nimica după ce s-au așezat la domnie n-au zăbovit, ci de războaie s-au pregătit și la toate îi mergea cu noroc".[76]

Anume după bătălia de la Mohács, 1526, și moartea regelui Ludovic, Soliman, detras prin o răscoală din Cilicia în Asia de la urmărirea cuceririi Ungariei, părăsește expediția și se întoarce peste Dunăre. Ungaria rămînînd fără rege, se ivesc doi pretendenți cu partidele lor, care, printr-o luptă civilă, împing încă mai departe în cădere pierduta Ungarie.

Ioan Zápolya, voevodul Transilvaniei, care se bucura și de simpatiile lui Soliman, este ales de partida sa ca rege în ziua de 10 noiembrie 1526. În contra lui însă se răscoală Ferdinand, locțiitorul de împărat (al lui Carol al V-lea din Germania), fratele Mariei, soția răposatului rege Lu-

---

[71] Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 257.

[72] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 156—157 [ed. C. Giurescu, p. 133].

[73] Melchisedek, *Cronica Hușului [Cronica Hușilor și a episcopiei cu asemenea numire. După documentele episcopiei și alte monumente ale țării,* București, 1869], p. 17.

[74] *Cronica putneană*, în „Arhiva istorică", III, p. 11; *Cronica moldo-polonă*, în I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenești,* 1891, p. 230 [vezi și *Cronicile slavo-romîne*, p. 95].

[75] Dogiel, *op. cit.*, I, p. 613—615. Tratatul iscălit de Rareș în oct. 1527, în Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 602 și urm.

[76] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 157 [ed. C. Giurescu, p. 133].

dovic al II-lea, care Ferdinand era sprijinit în Ungaria de o partidă, în fruntea căreia se afla palatinul Ștefan Báthori. Ferdinand intră cu o armată în țară, bate pe Zápolya la Tokai în 27 septembrie 1527 și-l alungă din Ofen ⟨Buda⟩, silindu-l să se retragă în Transilvania și după aceea se încoronează el însuși ca rege al Ungariei, în 3 noiembrie 1527.

Zápolya, constrîns, se aruncă în brațele turcilor, trimițînd pe Laski la Constantinopole, care să ceară supunerea sub turci și apărarea din partea lor contra germanilor.[77] În acest răstimp Ferdinand pătrunsese cu armatele mai departe spre lăuntrul Transilvaniei, pentru a scoate pe Zápolya și din această parte. Atunci Petru Rareș se hotărî să intervină" [16].

Acesta își gîndise astfel planul său: să se prefacă a ajuta lui Zápolya, sprijinind un principe bine văzut de sultan în contra dușmanului turcilor și cu acest prilej să mai capete cîteva stăpîniri în Ardeal peste acele ce le poseda ca moștenire de la Ștefan cel Mare (Ciceul și Cetatea de Baltă). Ca pretext pentru a îndreptăți intrarea sa în Transilvania, el puse înainte tocmai apărarea stăpînirii acelor cetăți, amenințate de armatele lui Ferdinand.

Paul Giovio, celebrul istoric al veacului al XVI-lea, contemporan cu domnul moldovean, spune că Petru Rareș ar fi pretins că „se teme a pierde orașele Ciceul și Küküllö [Cetatea de Baltă] și că nu-i vine la socoteală de a vedea pe tronul Ungariei pe regele Ferdinand, vecin prea puternic și prin urmare prea periculos, prin simpatiile Germaniei și prin forțele frăține-său, împăratul Carol"... Giovio adaugă că adevăratul său scop era mulțumirea „ambiției lui celei mari de a-și lăți țara; el visa cucerirea Transilvaniei, folosindu-se de anarhia în care fusese aruncată Ungaria".[78]

Petru Rareș fusese foarte curtenit de Ferdinand pentru a-l atrage de partea lui și Rareș se plecase întîi către locțiitorul de împărat al Germaniei. După fuga lui Zápolya, însă, Rareș înțelese unde-i stătea adevăratul interes și, părăsind politica germană, ia apărarea voevodului Transilvaniei și se rostește pe față contra lui Ferdinand.[79]

În 28 dec. 1528 găsim pe brașoveni scriind sibienilor — sași și unii și alții și înclinați deci către Ferdinand — că rivalul său, Zápolya, speră în ajutorul moldovenilor și al muntenilor contra regelui lor (Ferdinand). Sașii auziseră la acea dată despre scopurile lui Rareș. În 4 februarie 1529 vicevoevodul Transilvaniei scrie sibienilor despre primejdia din Moldova și brașovenii înștiințează pe sibieni despre intrarea lui Petru vodă și pustiirea ținutului secuilor.

Petru vodă se prefăcea a nu cunoaște scopurile dușmănești ale germanilor din Transilvania și cerea niște pietrari de la Bistrița pentru reîntocmirea Cetății Neamțului. El izbutise apoi, prin groază, a pleca pe secui în partea lui[80]; după aceea părăsește Transilvania și reintră în Mol-

---

[77] Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reichs*, II, p. 654 și urm. I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș [Fürst von Moldau,* Viena], 1908, p. 12, pune alegerea lui Ferdinand la 17 dec. 1926 ⟨1526⟩ [Vezi și C. Giurescu, *O carte despre politica externă a lui Petru Rareș*, București, 1910; extras din „Conv. lit.", 1910].

[78] Pauli Iovius (Giovio) Novocomensis, *Operae*, Basileae, 1578. Locurile relative la Petru Rareș reproduse în „Arhiva istorică", II, p. 31—32. Ureche spune numai atîta că Petru Rareș ar fi prădat Ungaria, fără a pomeni nimic despre scopurile sale politice (*Letopisețe*, I, p. 157) [ed. C. Giurescu, 133].

[79] Negocierile cu Ferdinand la Ursu, *[Die] auswärtige Politik des Peter Rareș*, p. 21 și urm.

[80] [Nicolae] Gerendy [și Valentin] Török scriu în 15 iunie 1529 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 320): „Quod ad Siculos attinet, speramus... nos bene compositurös". Același ⟨Gerendy⟩ în 24 iulie 1529 (*ibidem*, p. 326); „licet credamus Siculos ad seniorem mentem rediturös".

dova, de unde însă pătrunde din nou peste munți, de astă dată însă pe la Bistrița, pe unde ieșea la cetatea lui, Ciceul, și putea avea un punct de reazim al expediției sale.[81]

Părîndu-se imperialilor că bistrițenii, speriați, ar șovăi, generalul [Wolfgang] de Zezerma îi mustră și-i amenință cu asprime (15 iunie). În 24 iunie moldovenii, sub Danciu pîrcălabul și Barbovski portar de Suceava, erau în Ciceu. Petru Rareș somează pe „iubiții și înțelepții săi supuși cetățeni din Bistrița" să predea pîrcălabului său din Ciceu cetatea Ungurașul în ziua de 1 iulie, iar în 15 aceeași lună el înștiințează pe bistrițeni că *regele său* Ioan (Zápolya) i-a dat Bistrița și castelul Bálványos [Ungurașul]. Urmează mai multe scrisori cu Bistrița, pînă cînd, la 22 august, Petru Rareș o amenință cu o soartă grozavă, anume că o va da focului și va tăia pe oameni în patru bucăți împreună cu copiii lor mai mari sau mai mici, dacă nu vor fi ascultători. Sibienii erau potrivnicii cei mai aprigi ai lui Petru, îmbiind și pe bistrițeni la statornicie către împăratul Ferdinand [17].

Între acestea, căpitanii lui Moise, domnul Munteniei, care, de teama turcilor, sprijinise și el pe Zápolya, anume Drăgan postelnicul și Neagoe vornicul, încheie cu ardelenii un tratat prin care își juruiesc un fel de neutralitate, pînă cînd „Dumnezeu va arăta căruia din doi se va cuveni domnia" (4 sept.). Mai stăruiește Petru în zadar ca brașovenii și sibienii să i se supună de bună voie. Ei refuză necontenit supunerea, pînă la lupta de la *Feldioara,* unde Petru vodă, lovindu-se cu armata lui Ferdinand, printr-un atac năpraznic, o sparge cu totul, răpindu-i 50 de tunuri mari de spijă.[82] „Înmîndrit prin această izbîndă, Petru vodă nu voi ca alții să culeagă roadele victoriei sale și se socoti deci a cuceri el singur Transilvania, punîndu-și speranța mai ales pe artileria dobîndită de la dușman".[83]

Lupta de la Feldioara se întîmplase în 21 octombrie 1529, [18] tocmai pe cînd Soliman înconjura Viena, încît Petru își acoperea cu atît mai bine planurile sale față cu turcii cu cît el putea să le apară ca un aliat și ajutor.[84]

Rareș, după ce impune Brașovului o contribuție de război de 4 000 de florini, pe care locuitorii o răspund în mai multe rate[85] [19], vroiește

---

[81] Petru reintrase pe la secui în 8 februarie și ieșise spre Bistrița în 18 iunie (*ibidem*, p. 313 și 322): „ad castrum Chycho festinant". [Vezi și *ibidem*, p. 310 și A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapest, 1914, p. 182, de unde rezultă că intrarea moldovenilor a avut loc la 30 ian., cînd Rareș a venit în Secuime cu trupe foarte numeroase].

[82] În niște socoteli ale Brașovului dintre anii 1529—1532 găsim adeverită această răpire a tunurilor armatei germane de către Petru Rareș în 1529. „Prozonis et funibus ab bombardas emptis dum voevoda Moldaviensis irupit, in quo miserrimo conflictu, ne dicam fuga turpi, bombardae omnes pariter cum gentibus nostris periere et per Moldavienses abductae sunt; tantam cladem Burcia nunquam vidit sibi illatam". (Reproduse într-un articol al lui [G. D.] Teutsch, *[Über] Honterus und [Kronstadt zu] seine Zeit*, în „Archiv [der Vereins] für siebenbürgische Landeskunde", XIII, 1876, p. 431) [citată AVSKL].

[83] Giovio, în „Arhiva istorică", II, p. 32 [B. P. Hasdeu, *Relațiunea lui Paolo Giovio despre aventurile domnului moldovean Petru Rareș]*.

[84] Analele săpate în biserica din Brașov, reproduse de Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum,* III ,p. 212, spun: „Pugna ad oppidum Marienburg (pe ungurește Földvár — Feldioara) in terra Barczensi cum Moldavis gesta die mille Martyrum. Petrus voyvoda Moldaviae oppido Praszmar ignem subjicit pridie Simonis et Iudae; tandem obsidet civitatem Coronensem, atque postridie Simionis et Iudae arcem Coronensem igne expurgat et diripit, 1529".

[85] În socotelile Brașovului (vezi mai sus, nota 82, articolul lui Teutsch, p. 133), sub anul 1530 găsim: „Iohannem Fux et Martinum Dread in Moldaviam prima hebdomada quadragesimae profecti et per nos missi ad Voivodam fuissent, duxe-

să pună mîna pe Bistrița, spre a-și asigura astfel o mulțumită mai strălucită a ostenelilor sale. După ce Brașovul cade în stăpînirea lui, sașii din Bistrița, urmînd înainte a se împotrivi, el le trimite o a doua scrisoare în care le spune: „Credem că nu ignorați că castelul Bálványos ne-a fost dat în stăpînire de către regele nostru prea milostiv și de acolo ostașii noștri au venit la voi, la Bistrița, spre a o lua în stăpînire. Dacă cumva vă veți împotrivi, atunci viile voastre vor fi smulse din rădăcini și cetatea voastră va fi luată, iar pe voi împreună cu copiii voștri vă vom tăia și spinteca prin castelanii noștri și nici nu va trece anul pînă cînd capetele voastre vor intra pe mîinile mele".[86]

În o altă scrisoare către brașoveni, Petru Rareș se jăluiește de uneltirile acestora, spunîndu-le foarte hotărît că „pentru țara Ardealului, voi ⟨domnia voastră⟩ știți că am dobîndit-o cu sabia și nu voi da-o nimănui, la nici un rege, nici lui Ferdinand craiul"; apoi, pentru a-și acoperi jocul, el adaugă că „numai lui Ianoș ⟨Ioanăș⟩ craiul am s-o dau, căci îmi este frate bun și prieten".[87]

Zápolya, crezînd că acțiunea lui Rareș în Transilvania este în folosul său, sfătuiește pe bistrițeni să se supună, ceea ce și fac, așa că Rareș încape în stăpînirea acestei cetăți care-i opusese pînă atunci o împotrivire atît de îndărătnică[88] [20].

În urma supunerii Bistriței, vistiernicul Matei cere de la orășeni 30 de care de proviant pentru armata lui Rareș care s-ar afla la Rodna. Tonul scrisorii se vede cu totul altul, ca îndreptată către niște supuși și nu către niște răzvrătitori. Ea este blîndă și prietenos concepută: „Cunoscînd voi că stăpînul nostru cel prea generos este acum lipsit la Rodna de cele trebuitoare, mai ales de pîine și de vin, vă cerem în numele lui, nu mai puțin însă vă însărcinăm și vă ordonăm ca, îndată ce veți vedea aceste rînduri, să trimiteți 30 de care cît mai curînd, spre a duce proviziile ce se vor vedea a fi trebuitoare. Să nu cumva să faceți altfel de cum vă scriu, *fiindcă știți bine că domnul nostru cere atît de la noi cît și de la voi cea mai credincioasă slujbă* și de aceea trebuie să-l slujim cu toții cu credință. Dat în castelul Bálványos, în 22 iulie 1530. (Iscălit): Noi Matei vistiernicul sau tesaurariul prea generosului principe Petru, voevod al Moldovei".[89] [21].

Rareș se purta către Zápolya în aparență cu cel mai mare respect și cu cea mai mare credință. În realitate însă căuta pe de o parte să cîștige simpatiile popoarelor din Transilvania, pe de alta să mențină Bistri-

---

runt, domino Voivodae in solutionem 4 000 florenorum quos ex pacta pace debebamus, fl. 800". Ei duc totodată boierilor mai multe daruri: pinteni, scări de 10 florini și 14 aspri, 14 pălării, 15 perechi de mănuși și 14 legături de cuțite.

[86] „Transilvania", 1874, p. 120: „vos una cum pueris vestris detruncari ac decollari castellani nostri debeant". O variantă publicată în Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 339 (31 oct. 1529). Altă amenințare către bistrițeni din 5 și 29 noiembrie 1529 (*ibidem*, p. 342 și 345). Bistrița se supuse pe la începutul lui 1530 (*ibidem*, p. 349).

[87] [Stoica] Nicolaescu, *Documente slavo-române [cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV—XVI*, București, 1905], p. 155 (scrisoarea trebuie să fie din 1530) [Scrisoarea este din 14 ian. 1530; vezi I. Bogdan, *Documente moldovenești din arhivele Brașovului*, p. 52].

[88] Asupra luptelor cu Bistrița și răpunerea ei vezi Ursu, *op. cit.*, p. 65—66. [Scrisoarea lui Zápolya către bistrițeni poartă data de 22 aprilie 1530: vezi N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, București, 1899, p. XXVIII].

[89] „Transilvania", 1874, p. 121. Reprodus și de Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 358. Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 289, presupune că Petru ar fi fost bătut și de aceea ar fi adresat el acea scrisoare, „dans des termes assez humbles, qui contrastent singulièrement avec les deux lettres que nous avons reproduites plus haut". Dacă Petru ar fi fost bătut de bistrițeni, cum le-ar fi putut el cere, chiar în termeni supuși, proviant fără plată? Apoi tonul scrisorii, deși prietenos, este cu toate acestea destul de energic. Explicarea adevărată este acea dată în text.

ța în a lui stăpînire. De aceea îl vedem stăruind la Zápolya, pe care-l numește „domnul său prea milostiv“,[90] ca să ierte purtarea brașovenilor.

Zápolya care, la început, circonvenit de Rareș, nu numai că-i mulțumise călduros pentru izbînda de la Feldioara, dar îl ajutase chiar la supunerea Bistriței, se răzgîndește în curînd, văzînd că Rareș își întinde stăpînirea asupra aproape întregii Transilvanii și, temîndu-se ca domnul Moldovei să nu lucreze mai mult în interesul lui propriu decît în al său, roagă pe Rareș să părăsească Transilvania și să-i restituie țara. Petru, răspunzînd cu îngăimeală și rugînd pe Zápolya să-i lase Bistrița, ca și cum numai de ea ar fi fost vorba, Zápolya îl amenință cu pîră la Soliman, ceea ce face pe Petru Rareș să părăsească Bistrița și chiar Transilvania și să se retragă în Moldova, încărcat cu o pradă nenumărată, mai ales de vite.[91]

Domnii cei mari și însemnați ai Moldovei înțeleseră în curînd că cu țara lor, în marginile în care se afla, nu se va putea isprăvi nimic. De aceea îi vedem necontenit la pîndă asupra chipului de a întinde hotarele ei. Ștefan cel Mare, spre a lăți Moldova către sudul ei, atacase Chilia lui Vlad Țepeș. Cîțiva ani după aceea el deslipește de Muntenia ținutul Putnei și-l adaugă Moldovei. Tot el dobîndește de la Matei Corvin dăruirea a două importante cetăți în Transilvania, din ținuturile mărginașe. Tot așa face și Petru Rareș cînd se amestecă în luptele dintre Ferdinand și Zápolya; și el avea în gînd întinderea granițelor țării. Deși nu putem admite, cum spune Giovio, că el să fi avut de scop, de la început chiar, cucerirea întregului Ardeal, desigur că el vroia, prin stăpînirea Bistriței și a ținutului de prinprejur care se atingea cu acel al Ciceului, să-și lățească stăpînirea în țara de peste munți și, odată această întindere dobîndită, pofta lui mulțumită nu s-ar fi oprit acolo. Această mărire a țărilor mici este neapărată dacă ele vroiesc a juca un rol în istorie, cu atîta mai mult în acele timpuri de războaie și mișcări fizice, în care nu se punea nici un preț pe dezvoltarea intelectuală. Țările care au putut ajunge mai curînd la o stăpînire teritorială mai întinsă au și început a avea un rol activ și hotărît în determinarea destinelor lumii; așa a fost Prusia în veacul trecut, care, pînă la cucerirea Sileziei, putere mică, se urcă între cele mari de acolo înainte.

Această nevoie neapărată a Moldovei, unită cu caracterul îndrăzneț și războinic al figurilor principale ce au stătut în scaunul ei, explică îndestul întreprinderile cuceritoare încercate de dînsa.

Petru Rareș, pentru a se despăgubi în Polonia de neizbînda planurilor sale asupra Transilvaniei, îndată după întoarcerea lui din această țară, cere lui Sigismund, regele Poloniei, restituirea Pocuției, pretinzînd că Polonia ar deține fără drept acea provincie ce fusese dată de fratele său, Bogdan voevod, regatului polon ca condiție a contractării căsătoriei lui cu Elisabeta, căsătorie care nu se îndeplinise. După un schimb de scrisori tot mai aspre între Rareș și Sigismund, domnul Moldovei atacă Pocuția.[92]

---

[90] Petru Rareș către Zápolya, 2 aprilie 1531 (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 362): „Dominum nostrum graciossimum“.

[91] I. Ursu, *op. cit.*, p. 76, lasă chestia ieșirii lui Rareș din Transilvania nelămurită. Susține chiar că atacul Pocuției ar fi fost o urmare a izbînzilor lui Rareș de peste munți și nu cum a fost în realitate, încercarea de a dobîndi o compensare pentru pierderea Transilvaniei.

[92] Corespondența între Rareș și Sigismund la Ursu, *op. cit.*, p. 76 [Vezi și Hurmuzaki, Supl. II/1, p. 21—24; XI, p. 6—13; A. Veress, *Acta et epistolae*, p. 216—222]. Să se observe că pretențiile lui Rareș asupra Pocuției se dau pe față în 1530, după întoarcerea lui din Transilvania. Vezi și I. Nistor, *Die Moldauischen*

Deși Petru datora polonilor recunoștință pentru adăpostul cel lung în țara lor și pentru sprijinul pe care i-l dăduseră la alegerea lui de domn din partea pribegilor, totuși el, ca un adevărat cap politic, știu să pună la o parte toate simțămintele și, ascultînd numai de glasul interesului, nu stătu la îndoială de a încălca țara polonă.

Petru Rareș, trimițînd mai multe corpuri de armată în Pocuția spre a o cuprinde, acestea sînt bătute de poloni, care întorc dușmănia lui Petru, închizînd țara lor comerțului moldovenesc ceea ce trebuia să pricinuiască mari daune Moldovei, care-și trăgea venitul ei mai ales din exportul ce-l făcea către Polonia și prin ea către alte țări din dărătul ei.[93] Moldovenii, punînd mîna pe cetățuia Gwozdziec, sînt aruncați și de aici de dușman, ceea ce motivează intervenirea lui Petru care aleargă în ajutorul oștirilor sale respinse.

Puține zile stătuse aici Tarnovius ⟨Tarnowski⟩, comandantul suprem al polonilor, și începuse a se retrage, cînd auzi că Petru, domnul Moldovei, cu o mare armată de 21 000 de oameni și cu multe tunuri, se apropia cu mare repeziciune și, intrînd în hotarele regatului, își întocmise lagărul nu departe de acolo. Generalul polon nu avea decît 4 000 (?) de ostași călări și pedestri, care puteri erau desigur destul de mici față de acelea ale dușmanului. Cei mai mulți deci erau de părere ca, fără a aștepta pe moldoveni și părăsind tunurile regești, să se retragă în marș grabnic spre Nistru și Halici și astfel să se ferească de dușmanul ce venea asupra lor cu o mare furie. Tarnovius însă, bărbat cu suflet înalt, care niciodată nu a știut ce este frica înaintea dușmanului, respinse propunerea de a se retrage. „Departe de mine, spuse el, gîndul de a părăsi tunurile regești încredințate pazei mele. Chiar dacă palatinul Moldovei vine cu toate puterile lui, noi trebue sau să-l învingem, sau să murim."

Polonii, însuflețiți prin aceste cuvinte, se pregătiră de luptă cu mare înfocare; începură a-și întări lagărul parte cu șanțuri și valuri, parte cu înconjurime de care. Pedestrimea se așeză înaintea carelor, călărimea cea grea și cea ușoară stătea în mijloc. Ioan Tarnovius nu înceta de a înînima [îmbărbăta] pe ai săi, pe cînd Petru, palatinul Moldovei, cu o straşnică pregătire războinică și cu puteri uriașe, începu să se apropie și să-și întocmească lagărul în fața polonilor.

El își așeză aproape 50 de tunuri, acele răpite la Feldioara, în un lung șir și nu părea a avea altă grijă decît ca nu cumva polonii, spăimîntați de numărul trupelor sale, să scape prin fugă. De aceea oștirile sale fură împărțite în mănunchiuri ⟨pîlcuri⟩ și înșirate în jurul castrelor polone. După aceea au început a bate castrele polone și tunurile bubuiau

---

Ansprüche auf Pokutien, 1910. Petru Rareș socotea ca fiind neapărat necesară pentru întărirea granițelor moldovene stăpînirea Cameniței, cetate situată nu departe de Hotin. El obișnuia a spune că „sau Camenița va înghiți Hotinul sau acesta Camenița". Vezi ⟨Sarnicki⟩, *Descriptio Veteris et novae Poloniae,* 1585, sub cuvîntul Chotin (cartea nefiind paginată): „Ideo Petrum Valachiae palatinum ferunt dictitasse aut Camenice Chotinum, aut Chotinum Cameneciam deglutiet" (Bibl. Acad., col. Sturdza, No. 2297) [Vezi I. Minea, *Vorbe atribuite lui Petru Rareș,* în CI, 1925, nr. 1, p. 407]. Și Petru Rareș nu vroia ca cetatea polonă să înghită pe cea română.

[93] Într-un document din 20 febr. 1532 („Traian", 1869, p. 308), Sigismund mustra pe unul Andrei Carcacandella grecul că: „etiam mercibus woywode Moldaviensis hostis nostri et subditorum ejus non solum negociari in ipso regno nostro non verearis, sed etiam quam plurimas res in eodem regno nostro ad usum et necessitatem eiusdem woywode comparare et ad illum in Moldaviam transmittere non formides, contra publicum edictum nostrum, quo cautum est, ne qua commercia ultro citroque inter eundem woywodam ac subditos ejus subditosque nostros pro quibusvis rebus et mercibus haberentur" [Vezi și Hurmuzaki, Supl. II/1, p. 47].

cu un vuiet îngrozitor, însă loviturile cele mai multe dădeau greș din pricina comandantului lor, un preot catolic, care era probabil înțeles cu coreligionarii săi, polonii; numai după ce Rareș îl amenință cu pierderea capului, îndreaptă el cum se cuvine bătaia tunurilor.[94]

În timp de cinci ore castrele polone fură bătute, însă cu mult mai mare pieire în moldoveni decît în poloni, tunarii acestora fiind mai meșteri și prin lovituri mai sigure zdrobind pe moldoveni. De asemenea și infanteria cea așezată dinaintea carelor ucidea o mulțime de dușmani și de la un timp moldovenii începură să dea îndărăt și puterea a le slăbi, ceea ce văzînd Tarnovius aruncă o ceată de călări asupra dușmanului. Moldovenii primiră pe polonii ce se repezeau în ei nu cu mai puțină inimă. Se aprinse o luptă înverșunată, căzînd mulți de ambele părți. Tarnovius trimetea necontenit ajutoare luptătorilor, arătîndu-se căpitan deosebit și puternic oștean.

Lupta stătu aproape o oră și jumătate nehotărîtă, cînd Tarnovius, făcînd cea de pe urmă silință, aruncă toată rezerva sa asupra dușmanului, pe care, de altă parte, tunurile îl loveau cu o putere îndoită. Moldovenii nu putură suporta acest atac furios al polonilor; cu încetul începură a se retrage și după aceea o rupseră la fugă fățișă și pripită. Polonii învingători nu încetară de a urmări și a ucide pe fugari și pieirea în timpul fugii lor fu foarte mare.

Domnul stătea pe un colnic înalt, așteptînd rezultatul luptei. Cînd văzu că nu poate opri armata lui, întoarse calul și o rupse el însuși de fugă. Puțin chiar a lipsit (cu atîta foc îl urmăreau polonii) ca și dînsul să fie prins de poloni. Calul său se afundase într-o mocirlă; totuși scăpă prin ajutorul oamenilor și iuțeala fugarului. Castrele moldovenilor fură luate și dărîmate; toate tunurile încăpură în puterea polonilor.

S-a întîmplat această victorie strălucită a polonilor asupra moldovenilor la satul *Obertyn,* în 22 august [22]. În noaptea dinainte apăruse pe cer o cometă strălucitoare care a dispărut a doua zi după victorie, încît se putu crede că ea fusese spre izbînda polonilor și spre pieirea și groaza moldovenilor și prevestise redobîndirea Pocuției.[95]

Deși fără îndoială că istoricul polon exagerează lucrurile, reducînd numărul armatei polone numai la 4 000 de oameni, cînd atunci nu prea înțelegem de unde putea să-și ia necontenit ajutoare spre a le arunca asupra moldovenilor, ba încă să le mai rămînă și o rezervă care, intervenind la sfîrșit, să hotărască soarta bătăliei, totuși ne pare învederat că moldovenii au fost mai numeroși decît polonii și că tocmai această superioritate în număr fu cauza căderii lui Petru. Căci mai întîi ea insuflă moldovenilor o încredere așa de mare în izbînda lor, încît ei nu luară toate măsurile trebuitoare pentru a-și asigura victoria. Apoi Wapowski ne spune că moldovenii se împărțiseră în pîlcuri mici, vrînd să înconjoare castrele polone spre a nu scăpa pe dușman din mîini. Deși moldovenii erau mai mulți decît polonii, ei nu erau în număr așa de mare încît să-i poată înconjura cu succes. Se răsfirară deci trupele mol-

---

[94] I. Ursu, *Bătăliile de la Gwozdziec și Obertyn,* în „Analele Acad. rom." [Mem. Secției istorice], s. II, t. XXXV, 1913, p. 436 (8).

[95] Wapowski, *op. cit.*, p. 605—606, apud Picot, *Chronique d'Ureche,* p. 292—294. Eminenta lucrare a lui Picot mi-a fost de cel mai mare ajutor, prin bogăția nespusă a izvoarelor ce conține, la expunerea istoriei politice a Moldovei de la începutul ei pînă la Aron Tiranul. Altă relație polonă a luptei de la Obertyn, 1531, la N. Iorga, *Acte și fragmente,* I, p. 9—12. Un document polon din 12 aug. 1531 vorbește de „Valahi multo numerosiores". (Hurmuzaki, *Doc.*, Supl., II, 1, p. 34). Armata polonă număra în realitate 8 000 de oameni (Ursu, *op. cit.*, p. 83). I. Ursu bănuiește că Rareș ar fi fost trădat de boierii săi în această bătălie *(ibidem,* p. 11—13).

dovene pe o linie prea subţire sau se împărţiră în grupuri prea îndepărtate, care putură fi uşor tăiate în două de poloni.

Dacă mai adăugăm la aceasta şi superioritatea tunarilor poloni asupra celor moldoveni, care erau deprinşi a mînui, după cum se vede, mai mult tunurile cele mici de fier cu mai multe tuburi decît cele mari de spijă, precum erau acele răpite de Petru Rareş de la Ferdinand în bătălia de la Feldioara, atunci avem pe deplin lămurită pricina pierderii bătăliei de la Obertyn de către Petru Rareş, cu toată superioritatea în numărul armatei sale.

Petru, cu toate acestea, îşi făcuse datoria nu numai de general, dar chiar de ostaş. Cînd văzu că ai săi slăbesc, el se arunca însuşi în mijlocul lor, îmbărbătîndu-i şi căutînd să-i oprească. „Însuşi Petru, spune un alt istoric contemporan, Paul Giovio, carele combătînd ca un viteaz a zdrobit aproape tot primul rînd al cavaleriei polone, fu rănit şi fugi cu puţini călări aleşi, pierzînd toate tunurile".[96]

Am arătat mai sus cum victoria repurtată de poloni asupra moldovenilor pe timpul lui Bogdan făcu să se prăznuiască aniversarea cîştigării ei ca o serbare naţională.[97] Nu mai puţin răsunet avu aceasta de la Obertyn în sînul naţiei polone; o sumă de scrieri, poezii şi alegorii o celebrară şi o cîntară[98] [23].

Polonii, pentru a răzbuna pustiirea ţării lor, pătrunseră în Moldova spre a o prăda; fură însă respinşi cu pierderi. Regele Ioan Zápolya al Ungariei propuse mijlocirea lui pentru împăcarea părţilor războitoare şi trimise pe episcopul Ioan Statilius la Petru Rareş spre a-l hotărî să ceară pacea. Se vede că pe atunci se restabiliseră bunele relaţii între Zápolya şi domnul Moldovei, deoarece ei îşi făceau în acelaşi timp slujbe mutuale; căci, pe cînd ambasadorii lui Zápolya se interpuneau la poloni spre a se încheia pacea cu Petru Rareş, acei ai domnului moldovean luau parte la conferinţa ţinută între reprezentanţii Imperiului german şi acei ai lui Zápolya, delegaţii moldoveni sprijinind cu multă căldură interesele regelui Ungariei spre a-şi putea redobîndi hotarele sale.[99]

Înainte însă ca să se fi putut pune ceva la cale, armata polonă făcu o nouă năvălire în hotarele Moldovei; dar oştirile moldovene o loviră lîngă Tărăsăuţi „de n-au scăpat nimeni din ei"[100]. Intervin nişte tratări tot atît de lungi pe cît şi de zadarnice între Rareş şi poloni, la început pentru un armistiţiu pe care Rareş nu voia să-l primească cu nici un preţ, pe termen de un an.

Pentru încheierea păcii, Rareş cerea sau restituirea Pocuţiei sau, dacă regele polon voia să reţină provincia, să contribuie cu 6 000 de gal-

---

[96] Paul Giovio, în „Arhiva istorică", II, p. 35.

[97] Mai sus, p. 423.

[98] Cîteva din ele enumerate de Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 294. Multe rapoarte lăudăroase pentru poloni asupra acestei bătălii, în Hurmuzaki, *Doc.*, Supl., II, 1, p. 27 şi urm. Compară şi două scrisori ale regelui Sigismund din 1531 (*ibidem*, II, 1, p. 79—80) [Vezi şi *ibidem*, II/4, p. 11—12 şi XI, p. 22—30; A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 228—232].

[99] Vezi scrisoarea regelui Ferdinand către Carol al V-lea, din 11 ianuarie 1532, în limba spaniolă. Vorbind de conferinţa ţinută între reprezentanţii săi şi aceia ai lui Zápolya, Ferdinand spune fratelui său: „en la qual se han de juntar todos, assi los de mi parte come de Iuan de Scepusio (Zápolya), y con allos los dos woybodes de Walaquia y Moldavia, los quales vienen con ynomcio de dicho Iuan de Scepusio para dar mas calor y animo a los Ungaros, prometiendo que las ayudaran a cobrar los confines, para atraellos por esta via a su devocion" (*Monumenta Hungariae historica. Diplomataria*, 1, p. 151).

[100] Spusele lui Ureche, în *Letopiseţe*, I, p. 160, sunt întărite prin mărturisirea istoricului polon Wapowski, *op. cit.*, p. 607 (apud Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 297).

beni pe an la tributul Moldovei către Poartă. Neajungîndu-se la nici o înțelegere statornică, prădăciunile mutuale urmară mai departe. În una din acestea, polonii pierdură în Moldova vreo 2 000 de oameni și un mare număr de prinși, între care nobilii Wezlinski, Jilecki și Wlidesz.[101] Petru se arăta foarte îndîrjit pentru redobîndirea Pocuției; într-o convorbire cu el, relatată de un sol polon, acesta pune în gura lui Petru cuvintele: „Dacă regele nu o sfîrșește cu mine, nu voi înceta și mă voi răzbuna pînă la moarte; nu voi părăsi răzbunarea mea, chiar dacă lumea întreagă s-ar prăbuși asupra capului meu".[102]

Misiunea lui Gritti. [24] — Văzînd polonii că nu mai pot hălădui din pricina moldovenilor, se hotărîră a se plînge împotriva acestora la suzeranul lor, împăratul turcesc [25].

Ei aleseră de mare sol pe Kratkonski ⟨Erasm Kretkowski⟩, castelanul Breskului, pe care îl însărcinară să spună sultanului că, de nu va depune pe Petru, îl vor alunga ei cu armele, întrucît nu mai pot suferi strîmbătățile lui.

Soliman, temîndu-se ca polonii, dînd urmare amenințărilor lor, să nu cuprindă Moldova, însărcinează pe un venețian, *Aloisio Gritti*, cu regularea daraverilor moldovenești. Acest Gritti era fiul fostului ambasador venețian din Constantinopole, mai pe urmă dogele Andrea Gritti. El își cîștigase, prin talentele și întinsele sale cunoștințe în trebile europene, încrederea marelui vizir, Ibrahim pașa, așa că ajunsese atotputernic la Poarta otomană. Vrednic fiu al acelor timpuri, era foarte corupt, încît cu bani puteai obține tot de la el. Pe dînsul îl cîștigase Laski cînd fusese trimis de Zápolya în misiune la Constantinopole și izbutise a obține nu numai asigurarea ajutorului turcesc, dar și domnia lui Zápolya în Transilvania, fără plata vreunui tribut.[103]

Gritti, însărcinat, cum am spus, cu punerea la cale a trebilor Moldovei, merge de-a dreptul în Valahia în anul 1532, unde pe atunci domnea Vlad al VI-lea.[104] După ce acest domn îi făcu o primire strălucită, el trecu în Moldova. Trimisese de mai înainte pe pașa de Silistra la regele Poloniei să-l roage să trimită delegații săi la granița Moldovei spre a regula punctele de pricină. După ce intrase în Moldova cale de două zile călare, i se spuse să nu înainteze căci Petru i-ar fi pregătit o cursă în care avea de gînd să-l omoare. El părăsi deci misiunea lui către Moldova și trecu în Transilvania unde dieta din Vizakna ⟨Ocna Sibiului⟩ îi recunoscu titlul de locotenent general al regelui unguresc.[105]

Gritti, întorcîndu-se la Constantinopole, nu lipsi de a arăta sultanului purtarea lui Petru Rareș față cu el, ceea ce puse pe padișah în o strașnică pornire contra domnului Moldovei. Marele vizir, crezînd că

---

[101] O serie de acte în Hurmuzaki, *Doc.*, Supl., II, 1, p. 48 și urm., mai ales p. 64: „que votre Grâce contribue avec 5—6 000 florins par an au tribut" (traducere din limba polonă).

[102] Iskrzycki către Petru, 1533 (Hurmuzaki, *Doc.*, Supl., II, 1, p. 76). [Vezi și *Acta Tomiciana*, XV, p. 587—591 și *Călători străini*, I, p. 355].

[103] Zinkeisen, *op. cit.*, II, p. 660.

[104] Mai sus, p. 406. [La 22 mart. 1532 Gritti era la Tîrgoviște; Hurmuzaki, II/4, p. 26].

[105] Wapowski, *op. cit.*, p. 607. Cu toate acestea, în Transilvania se răspîndise vestea că Gritti, însoțit de ajutor moldovenesc și muntenesc, era să atace țara, îndreptîndu-se asupra Sibiului (scrisoare din Pojon, 23 mai 1532, în *Monumenta Hungarica historica, Diplomataria*, I, p. 156: „Turco praemisit Aloisium Gritti cum Moldaviensibus et Walachis in Transylvaniam ad expugnandum civitatem Cibinium et occupandam totam Transylvaniam"). O altă scrisoare de cuprins identic, a lui Thoma, episcopul Agriei, către Frederic, comitele palatin, din 23 mai 1532 (*ibidem*, p. 158).

după o asemenea faptă Petru va fi trebuit să părăsească scaunul și să treacă în Polonia, scrie regelui Sigismund pentru a-l cere mort sau viu.[106]

Petru, care stătea rău cu polonii, se stricase și cu turcii. El trebuia numaidecît să-și caute un sprijin aiurea în contra furtunii care-l amenința de la nord și de la sud. El se îndreptă deocamdată către țarul Moscovei, trimițînd pe un sol al său, *Ișca*, rugîndu-l să-l apere de Sigismund, regele Poloniei, și de marele kneaz al Liftei ⟨Lituaniei⟩ și să stăruiască la sultan ca și acesta să ia apărarea lui.[107] [26] Se pare că încercarea lui Petru Rareș rămase fără nici un rezultat. Vom vedea că, neizbutind la Răsărit, el se îndreaptă către Apus, unde erau mai multe interese vii în legătură cu turcii și aduse o apropiere între dînsul și învinsul de la Feldioara, locțiitorul de împărat, Ferdinand.

Gritti, întors la Constantinopole, fu însărcinat în curînd de marele vizir cu o a doua misiune în țările de la Dunăre. Anume turcii încheiaseră cu Ferdinand o pace în 1533, în care, printre mai multe puncte, era mai ales regularea granițelor dinspre Germania. Gritti fu trimis spre a pune în rînduială și această daraveră care amenința pururea să devină o pricină de discordie. Înaintea lui Gritti însă venise în Ungaria vestea că însărcinatul turcesc avea scopuri ascunse, că el țintea a aduce pe capul său coroana Ungariei, ce se afla în ceartă — și aceste spuse, care trebuiau să-l facă să apară lui Zápolya ca un competitor și dușman personal, erau întărite prin însoțirea în care Gritti pășea către Ungaria, fiind urmat de un număr destul de însemnat de trupe, ieniceri și spahii, aproape 7 000 de oameni.

Solii lui Radu Paisie ⟨Vlad Vintilă⟩, domnul Munteniei, și ai lui Petru Rareș al Moldovei, îi ieșiră înainte cu daruri aproape de Tîrgoviște și Gritti trece munții la Brașov și se oprește puțin lîngă satul săsesc-românesc Rîșnovul (Rosenau)[108], unde este complimentat din partea regelui Ferdinand. Cîțiva capi unguri, din cei nemulțumiți cu guvernul lui Zápolya, vin la Gritti, care ordonă atunci magnaților Ungariei să se adune cu toții la dînsul.

Partea cea mai mare a lor, partizanii lui Zápolya, refuză, avînd în fruntea lor pe *Emeric Țibac* (Czibák), numit de Zápolya voevod al Ardealului; acesta nu vroi a trata altfel cu Gritti decît înconjurat de armata lui. Trimisul turc puse atunci pe unul din capii unguri ce i se arătaseră supuși, anume *Docia* ⟨Doczy⟩, să omoare pe Țibac, și Docia, pătrunzînd în lagărul voevodului, îl taie în bucăți împreună cu toți oamenii ce-i avea de pază, scăpînd după aceea ca prin minune din mîinile armatei ardelene. Acest omor fu semnalul unei cumplite răscoale a întregului Ardeal.[109]

Se pare că voevodul Moldovei și acel al Munteniei pîndeau de aproape desfășurarea evenimentelor, căci alăturea cu trupele răsculate ale Ardealului, compuse mai ales din secui și din sași, se văd figurînd de îndată armatele române. Petru Rareș trimise 12 000 de călăreți. Șeful acestora, nu se știe cine, vroind să înșele pe Gritti, să pună mîna pe el fără luptă, îi trimite o scrisoare care merită a fi reprodusă, pentru a se vedea cum jurămintele cele mai cumplite erau pe atunci întrebuințate numai ca nadă înșălătoare. Francesco della Valle dă astfel cuprinsul aces-

---

[106] *Inventarium*, p. 146.

[107] Corespondența dintre marele cneaz al Moscovei și Petru Rareș din 1532 și 1533 reprodusă de Codrescu, în *Uricarul*, III, p. 101.

[108] Socotelile satului Rîșnov, 1532, în Hurmuzaki, *Doc.*, II, 4, p. 39. [Sînt din 1532, nu 1534!; la 6 iulie 1534, Gritti și-a așezat tabăra în cîmpia Brașovului; vezi *Călători străini*, I, p. 327—328].

[109] Zinkeisen, *op. cit.*, II, p. 517.

tei scrisori: „Domnule Gritti, veniţi afară în siguranţă cu fiii voştri, cu averea şi cu servitorii voştri şi cu cine vă place, pentru că vă făgăduim pe Dumnezeu, pe fecioara Maria, pe cele patru elemente ‹stihii›, pe pîine, pe vin şi pe spada noastră, că veţi veni fără pericol şi că veţi putea fi întovărăşit de cine veţi vroi. În credinţa cărei făgăduinţi vă trimitem această scrisoare a noastră, pecetluită cu pecetea lui Petru moldoveanul, domnul nostru".

Mai mulţi din tovarăşii lui Gritti fură de părere a nu se da urmare acestei chemări, zicînd ei „că nu trebuia să meargă în mîinile moldovenilor, pentru că ştiau bine cît le erau de duşmani, amintindu-i cursa pe care i-o întinseseră în anul trecut şi că îl vor tăia bucăţi cu toţi ai săi". Gritti însă nu ascultă ci ieşi din Megyas [Mediaş], unde se închisese. De îndată ce-l văzură, moldovenii se aruncară asupra lui, îl prinseră şi-l conduseră în corturile lor. Ungurii însă, după cum conveniseră, îl luară, lăsînd averile lui Gritti moldovenilor. În zadar făgădui Gritti moldovenilor 100 000 de galbeni numai să nu-l dea pe mîna ungurilor, amintindu-le că el era reprezentantul sultanului.

Îndată ce ungurii puseră mîna pe ei, îl întrebară pentru ce ucisese pe episcopul Ţibac. El răspunse că nu comisese un astfel de omor; că vroise, într-adevăr, să-l prindă, spre a-l pune să dee seamă pentru ce răsculase poporul din Transilvania. Gritti încercă şi aici cu aceeaşi ameninţare cu care vroise să sperie pe moldoveni, însă în zadar; el trebuia să moară. Soldaţii unguri cereau aceasta cu strigăte înfiorătoare. Gritti, văzîndu-se pierdut, ceru să i se dee voie să ia comunicătura, spre a muri creştineşte. I se învoi această favoare. Cînd fu la executare, însă, nici un soldat nu vroia să ia asupră-şi meseria de călău. Atunci se sculă un cărăuş care spuse că, dacă i se vor da lui cizmele pe care Gritti le avea în picioare, îi va tăia capul; şi astfel muri fălosul italian (28 sept. 1534).[110] [27] Cărăuşul calculase bine; în cizmele victimei se găsiră o mulţime de pietre scumpe pe care Gritti, crezînd că va scăpa, le ascunsese de lăcomia răpitorilor.

Moldovenii şi Petru Rareş, domnul lor, luaseră o parte hotărîtoare la uciderea lui Gritti. Capul lui împreună cu cei doi fii ai săi fură trimişi lui Rareş, care înecă pe unul şi tăie capul celuilalt. Cauza acestei împărtăşiri atît de active la moartea trimisului sultanului lasă a se presupune că ambiţiosul italian avusese de scop a se face pe sine domnul Ardealului şi a aşeza pe ambii săi fii în tronurile Munteniei şi al Moldovei.

Petru Rareş se compromisese cu desăvîrşire în ochii turcilor. Văzînd că la ţarul Moscovei nu izbutise în nimic, el se apropie de al doilea rege al Ungariei, Ferdinand, căci la unguri erau pe atunci, ca altă dată în antica Spartă, doi regi, cu deosebire numai că, pe cînd aceia erau înţeleşi, aceştia erau rivali.

În 1535 Rareş încheie un tratat cu Ferdinand, în care acesta spune: „Noi, Ferdinand, încredinţăm că credinciosul nostru, respectabilul şi magnificul Petru, voevod al Moldovei, ne-a făgăduit a ne sluji pînă la

---

[110] Relaţiunea lui Francesco della Valle, *[Una breve narratione della grandezza, virtú et della infelice morte dell'Illustrissimo Signor Alovise Gritti*, ed. I. Nagy, *Gritti Lajost illető eredeti emlékiratok]*, în *Magyar Történelmi Tar*, III [1857], p. 9—60 [Traducere în *Călători străini*, I, p. 321—337]. Compară Şincai, *Hronica*, II, p. 168. Există o descriere contemporană şi de senzaţie asupra morţii lui Gritti sub titlul *Wahrhaffte Geschicht wie Herr Ludovico Gritti von Constantinopel in die Walachey ankommen, und in Sybenbürgen erschlagen ist den 28 Septembris 1534.* Din această curioasă relaţie se află un exemplar în Bibl. Acad., col. Sturdza, Nr. 2190 [Vezi C. Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, 1, Bucureşti—Berlin, 1961, p. 251. Reprodusă de A. Decei, *Aloisio Gritti*, p. 129—130].

sfîrșitul vieții sale contra dușmanilor republicii creștine și noi i-am lăsat în stăpînire cetățile Ciceul, Küküllö ⟨Cetatea de Baltă⟩, Bálványos ⟨Ungurașul⟩ și Bistrița".[111] [28]

Fiindcă tocmai pe atunci Ferdinand trimisese soli la Zápolya spre a încerca o împăcare, apoi Petru Rareș trimite și el acolo pe vistiernicul Matei,[112] [29] acela pe care l-am văzut mai sus cerînd pentru domnul său proviant de la orășenii din Bistrița[113], ca să stăruiască în contra împăcării ambilor regi ai Ungariei.

Despre acest sol al lui Petru iată ce scrie [la 6 sept. 1536] episcopul de Lund, ambasadorul lui Carol al V-lea, suveranului său: „Se află aici [la Oradea] vistiernicul voevodului moldovenesc, principe fără îndoială foarte puternic. Acest vistiernic adeseori mă vizitează în taină și solicită de a nu se încheia pacea cu Ioan ⟨Zápolya⟩ voevod. Promite că, la oricare cerere a mea, domnul său va veni cu 30 000 sau 40 000 de ostași aleși și va supune Transilvania sub ascultarea regelui Ferdinand; iar dacă maiestatea voastră va întreprinde ceva pe uscat contra turcilor, domnul se va prezenta la serviciul maiestății voastre cu 60 000 pînă la 80 000 de ostași foarte bine pregătiți. M-am dat în mare amiciție cu acest vistiernic și ne-am învoit a avea totdeauna o corespondență regulată. În adevăr el este un bărbat foarte bun și mai ales prudent și atît de ager în treburi precum nici nu se află altul în Ungaria. Se silește a-și sfîrși mai curînd misiunea și nimica alta nu-l preocupă".[114]

Destituirea [mazilirea] lui Rareș de Soliman. — În răstimpul acestor tratări, regele Ferdinand se silea a pune la cale pe Petru cu Sigismund în privința Pocuției; se făcuse chiar un proiect de tratat din partea Poloniei, care este respins de Rareș. Într-un moment de supremă încordare între Polonia și Moldova, Rareș scrie regelui: „Dacă chiar voi fi învins de maiestatea voastră, voi fi răpus de un mare rege, stăpînul atîtor cetăți; iar dacă maiestatea voastră va fi dat rămas, atunci va fi bătut de micul voevod moldovean și mai la urmă pot cere ajutorul sultanului".[115]

Se păși atunci de la amenințări la fapte și într-un rînd se întîmplă o ciocnire mai grea în Moldova, lîngă Siret, în care mor vreo 800 de soldați și vreo 40 de nobili poloni.[116] Polonii se jăluiesc sultanului care, neuitînd încă uciderea lui Gritti și neplătirea tributului pe care Rareș se lăuda că-l va răscumpăra prin arme[117], sporea necontenit în ură și dușmănie contra lui Petru, cînd o ultimă împrejurare trebui să împingă vulcanul la izbucnire și să arunce lava lui atotpustiitoare asupra Moldovei și prea îndrăznețului ei domn. Anume o scrisoare a domnului Moldovei către Ferdinand fu surprinsă de Zápolya, poate chiar în timpul tratărilor cu vistiernicul Matei, și transmisă sultanului, după cum ne arată un document prea interesant ce se află în Biblioteca Ambrosiană din Milano, care conține relația unei ambasade a lui Ștefan voevod, fiul lui Rareș, următorul în tronul fratelui său Ilie, către regele Ferdinand

---

[111] Katona, *Historia critica regum Hungariae*, [t.l., ordine]. XX, 2, p. 941 și 1289; reprodus în Hurmuzaki, *Doc.*, II, 1, p. 91—95 [și II/4, p. 78].

[112] Șincai, *op. cit.*, II, p. 171, după Verancius și analele secuiești.

[113] Mai sus, p. 440.

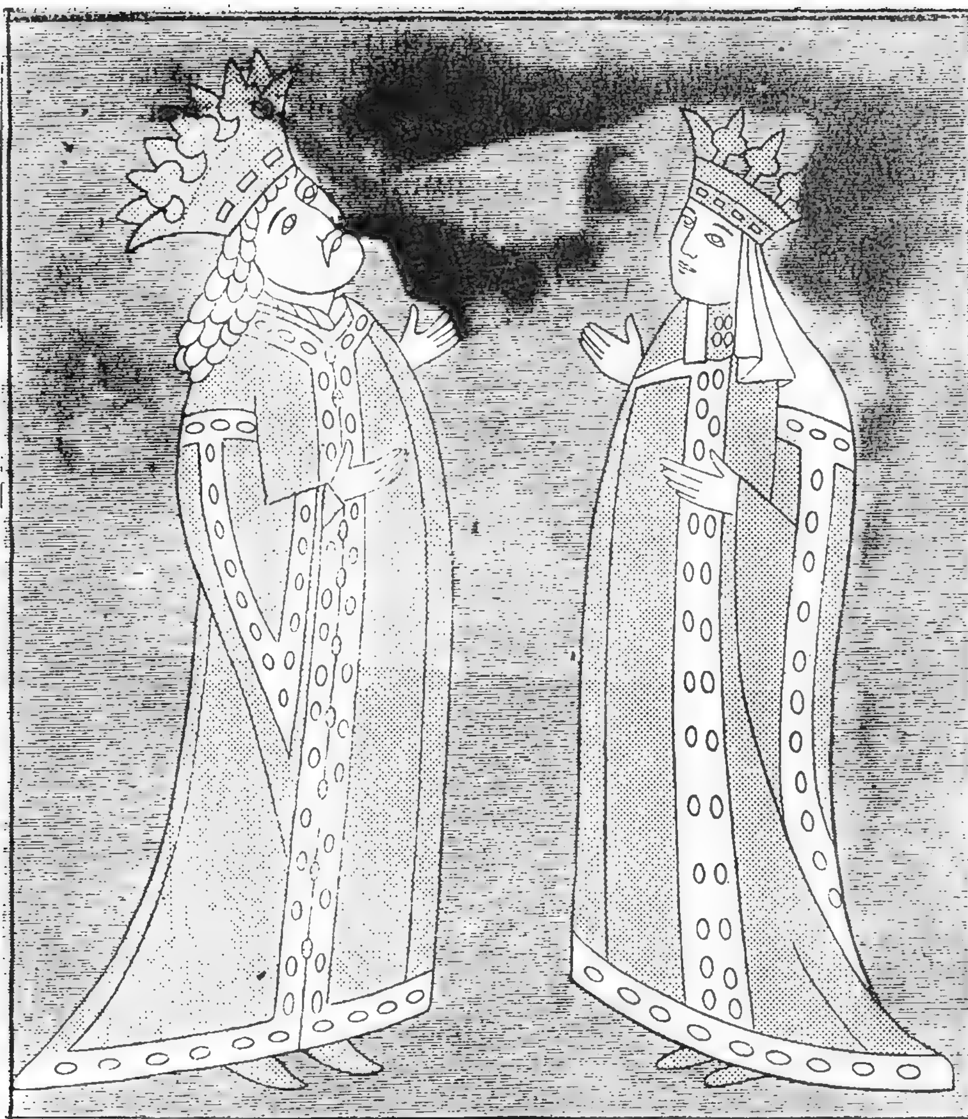
[114] *Monumenta Hungariae historica. Diplomataria*, I, p. 367, reprodus și tradus în „Arhiva istorică", I, 1, p. 48 [Vezi și Hurmuzaki, II/4, p. 103—104].

[În cursul acelorași tratative, domnul se oferea să adune sub arme 40 000 de ostași aleși din Moldova, 20 000 din Transilvania și 25 000 din Țara Românească, cu care putea ajunge pînă la Constantinopole; A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 267].

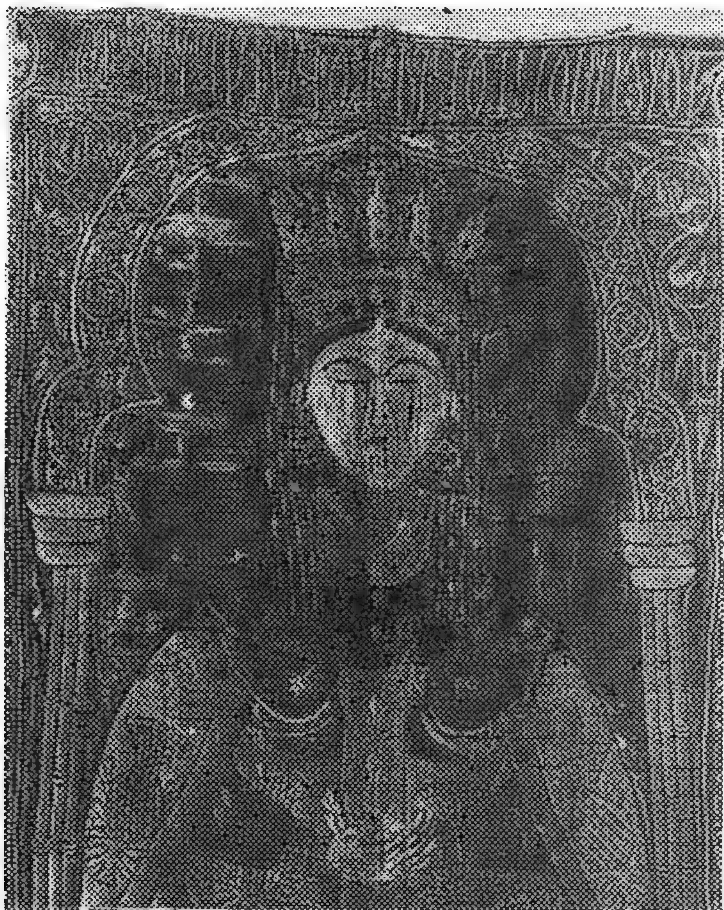
[115] Multe documente din 1531—1533 (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 1, la anii arătați; locul citat la p. 147).

[116] Hurmuzaki, *Doc.*, Supl., II, 1, p. 103.

[117] Paul Giovio, în „Arhiva istorică", II, p. 36.

Ștefan cel Mare și doamna sa Maria (pe o dveră de la mănăstirea Putna).

Maria de Mangop, a doua soție a lui Ștefan cel Mare (detaliu de pe acoperămîntul de mormînt din biserica mănăstirii Putna).

Maria Voichița, a treia soție a lui Ștefan cel Mare (broderie pe epitahilul de la mănăstirea Dobrovăț, 1502).

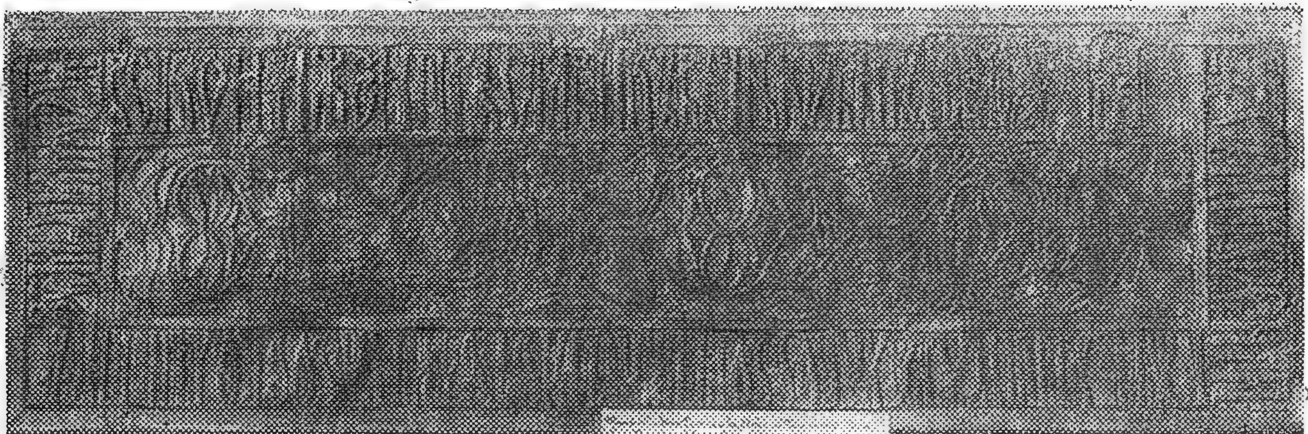
Pecetea lui Ștefan cel Mare.

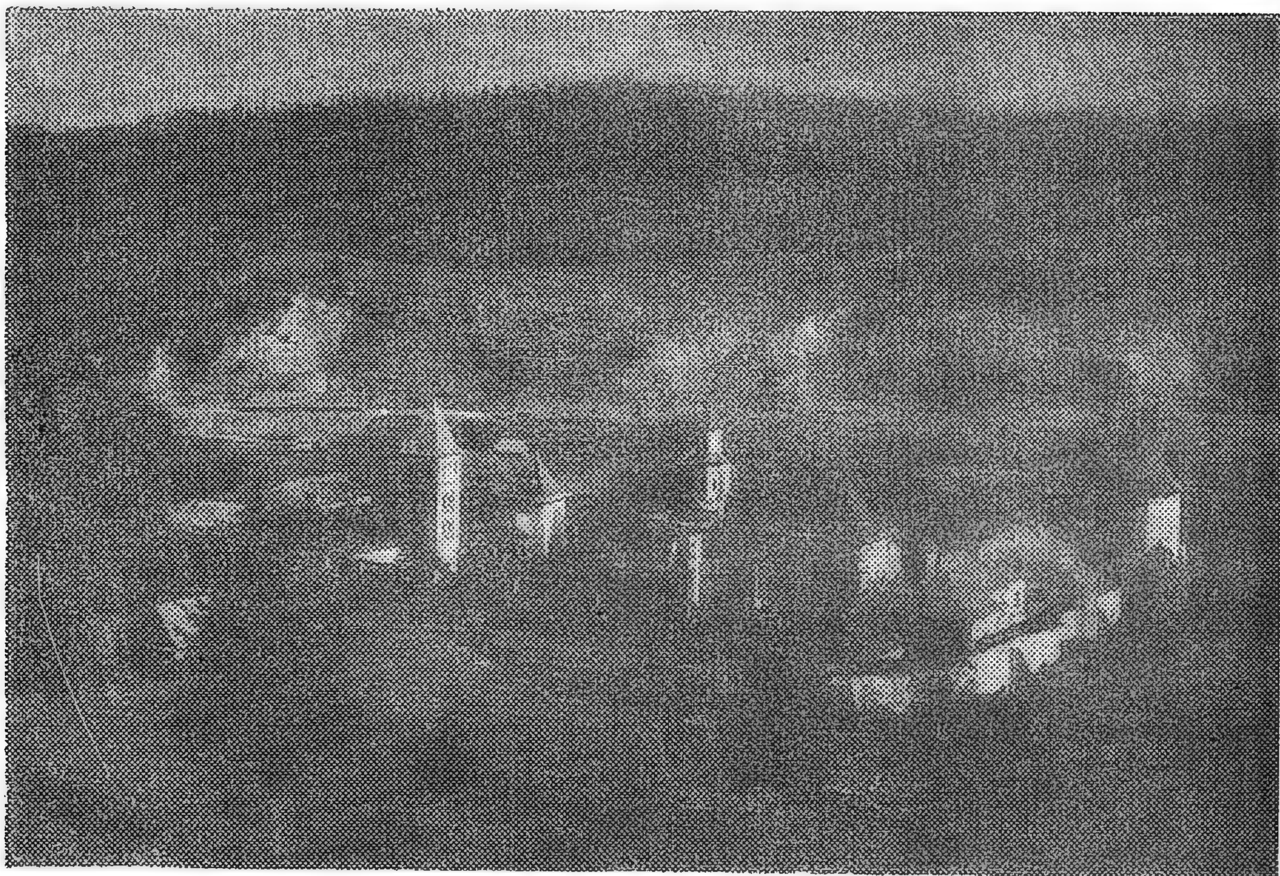

Piatra de mormînt a lui Ștefan cel Mare de la mănăstirea Putna.

Piatra de mormînt a Mariei Voichița, soția lui Ștefan cel Mare, de la mănăstirea Putna.

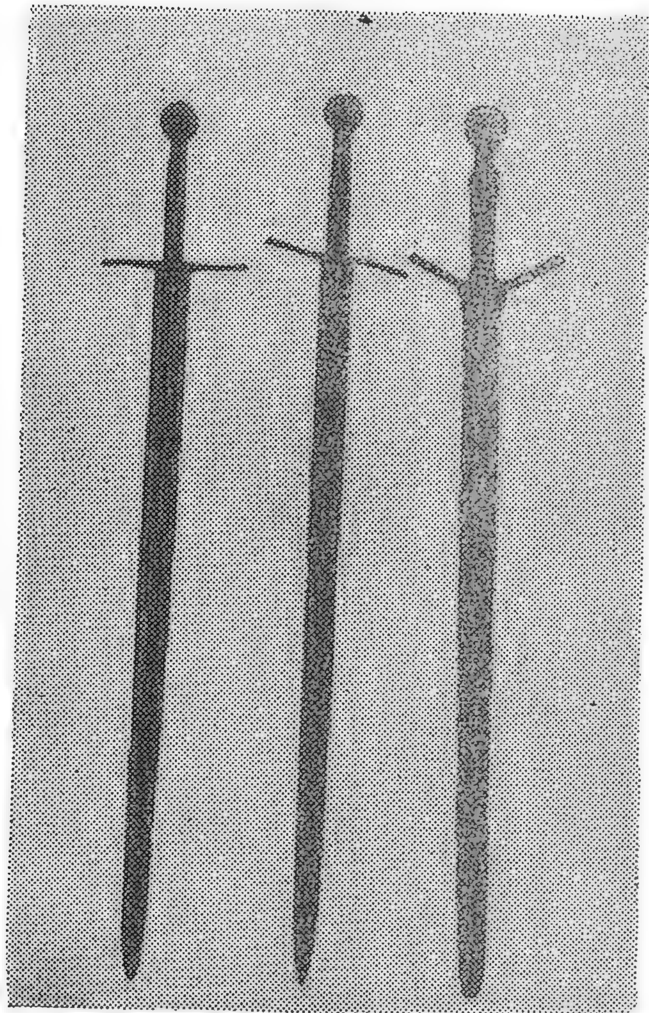

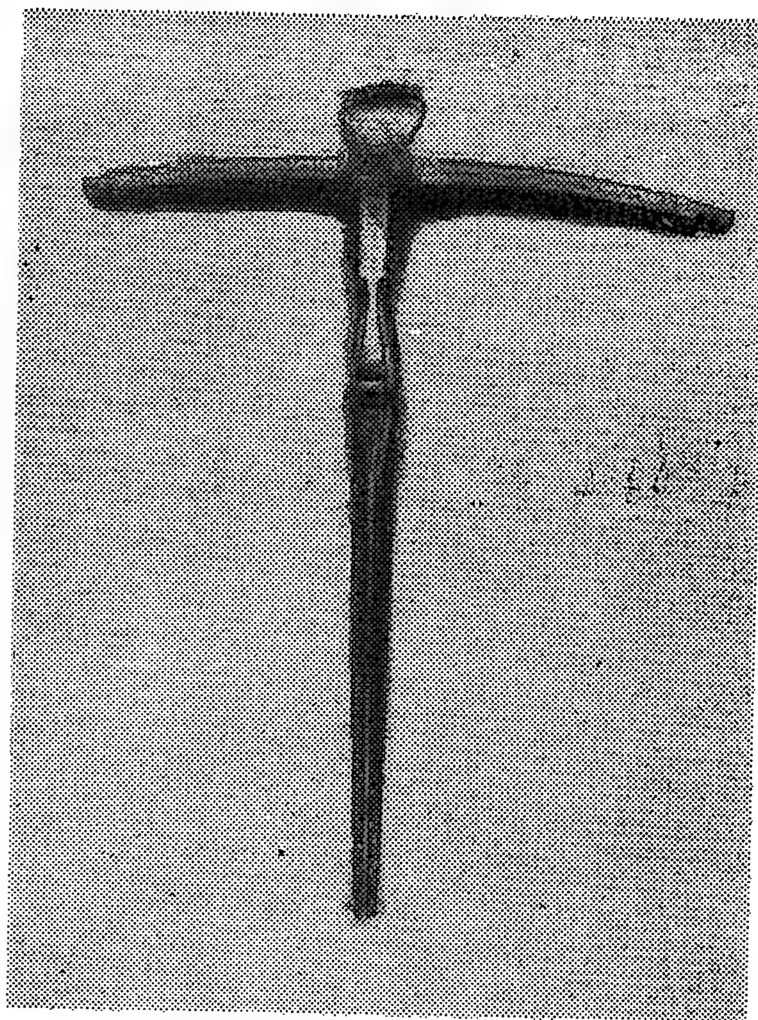
Mănăstirea Putna (vedere generală).

Portretul logofătului Tăutu (pictură murală de la biserica din Bălinești).

Săbii moldovenești (sec. XV).

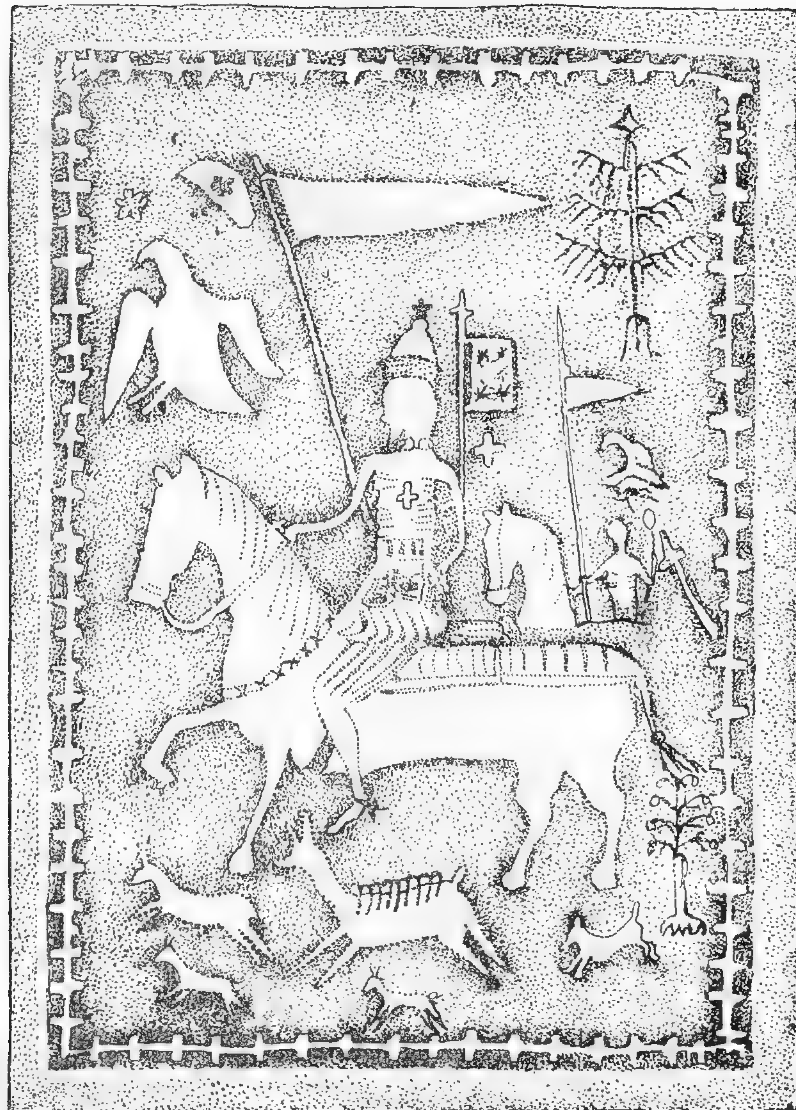

Arbaletă cu stema Huniazilor (sec. XV)

Călăreț valah cu platoșă și suliță (după Bruyn, *Diversarum armatura equestris*, Amsterdam, 1601).

Cavaleri în armură (reconstituiri de pe cahle din Moldova, sec. XV).

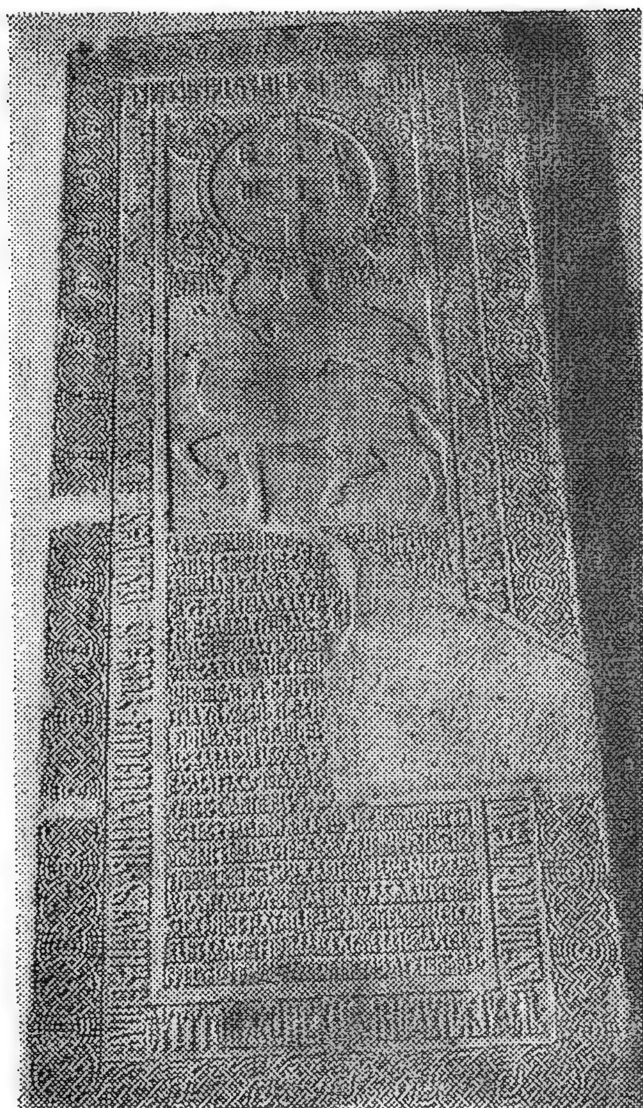
Steag ostășesc de la Ștefan cel Mare, reprezentînd pe Sf. Gheorghe.

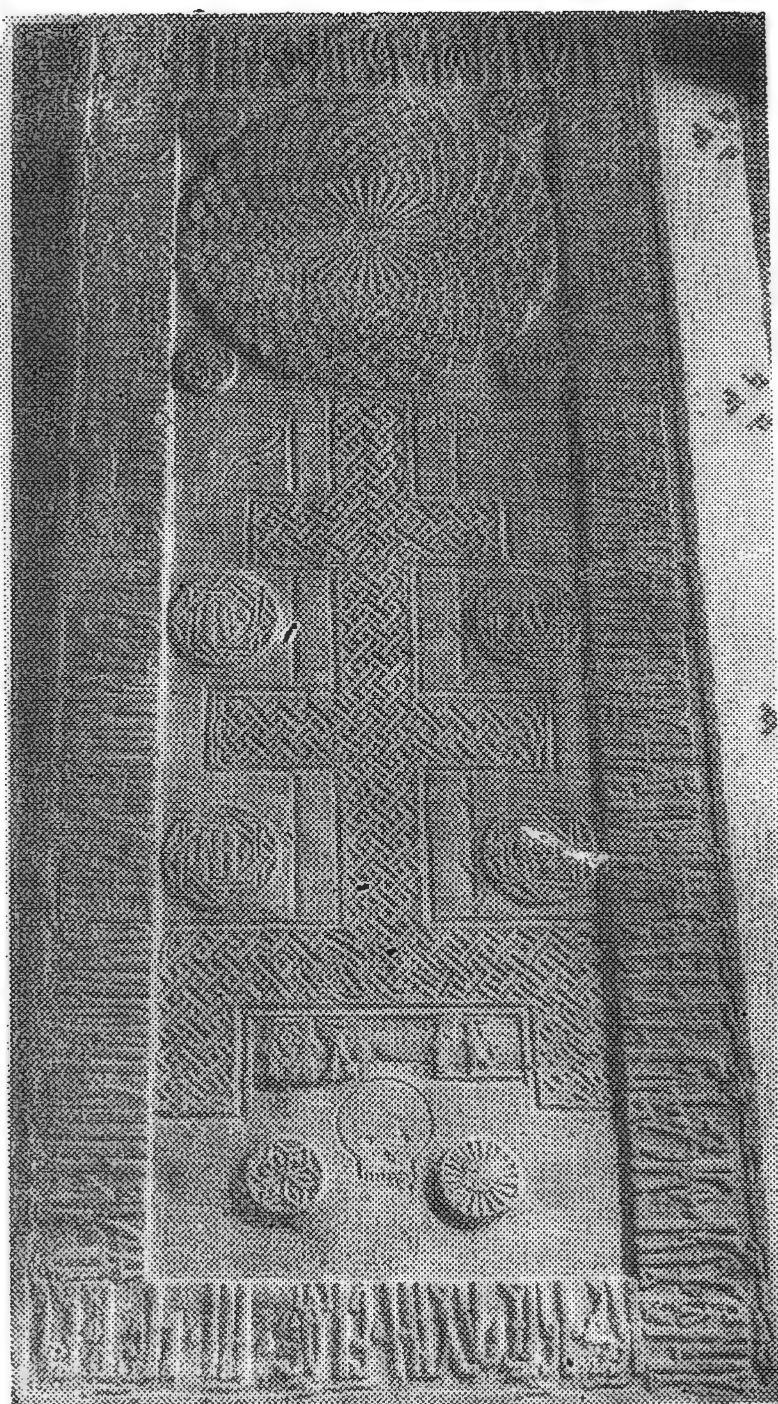
Radu cel Mare şi soţia sa (pictură de la biserica mănăstirii Govora).

Biserica lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeş (1517).

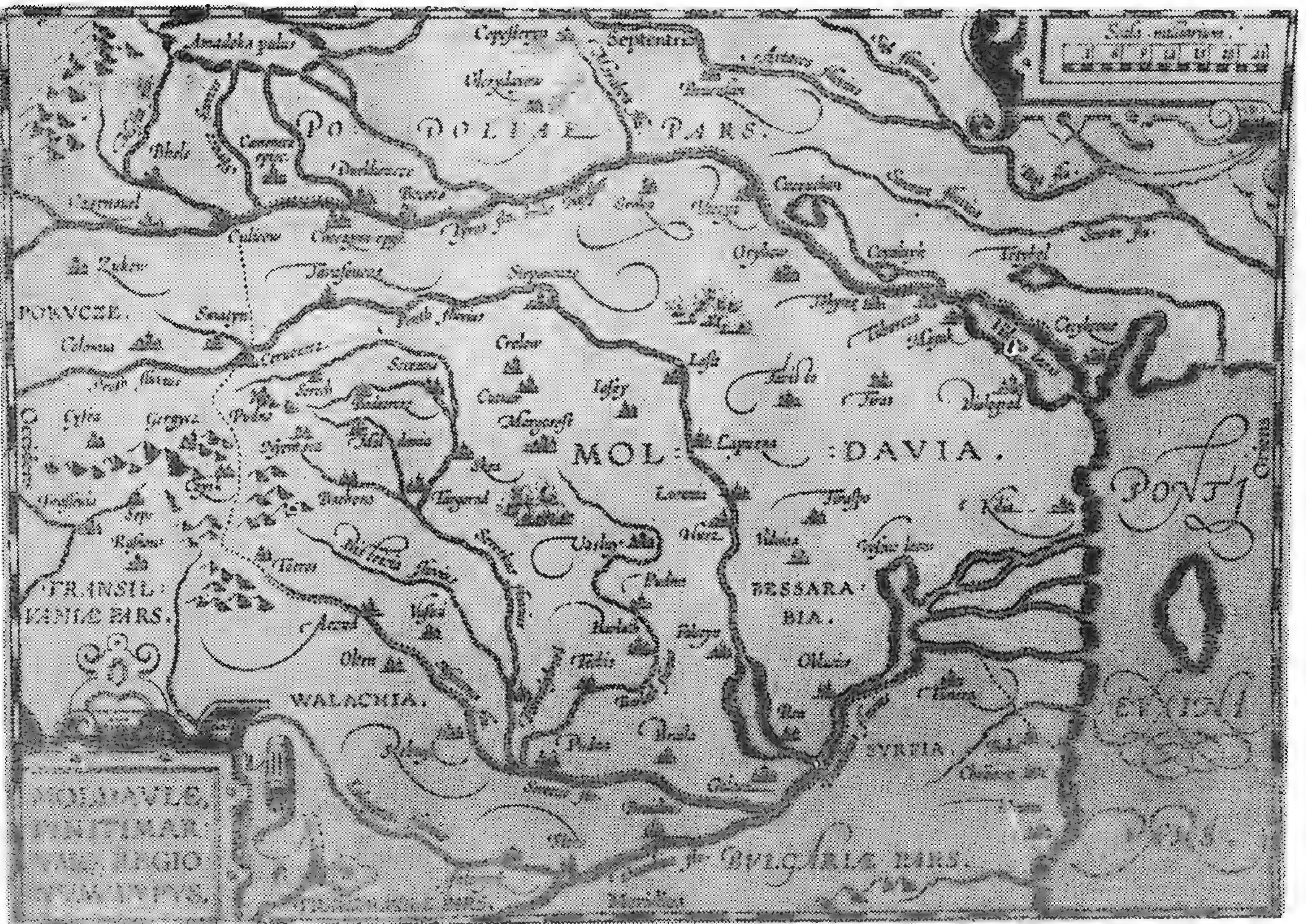
Piatra de mormînt a lui Radu de la Afumați (1529) din biserica mănăstirii de la Curtea de Argeș.

Piatra de mormînt a lui Neagoe Basarab (1521) din aceeași biserică.

Biserica Mitropoliei din Tîrgoviște înainte de restaurare.

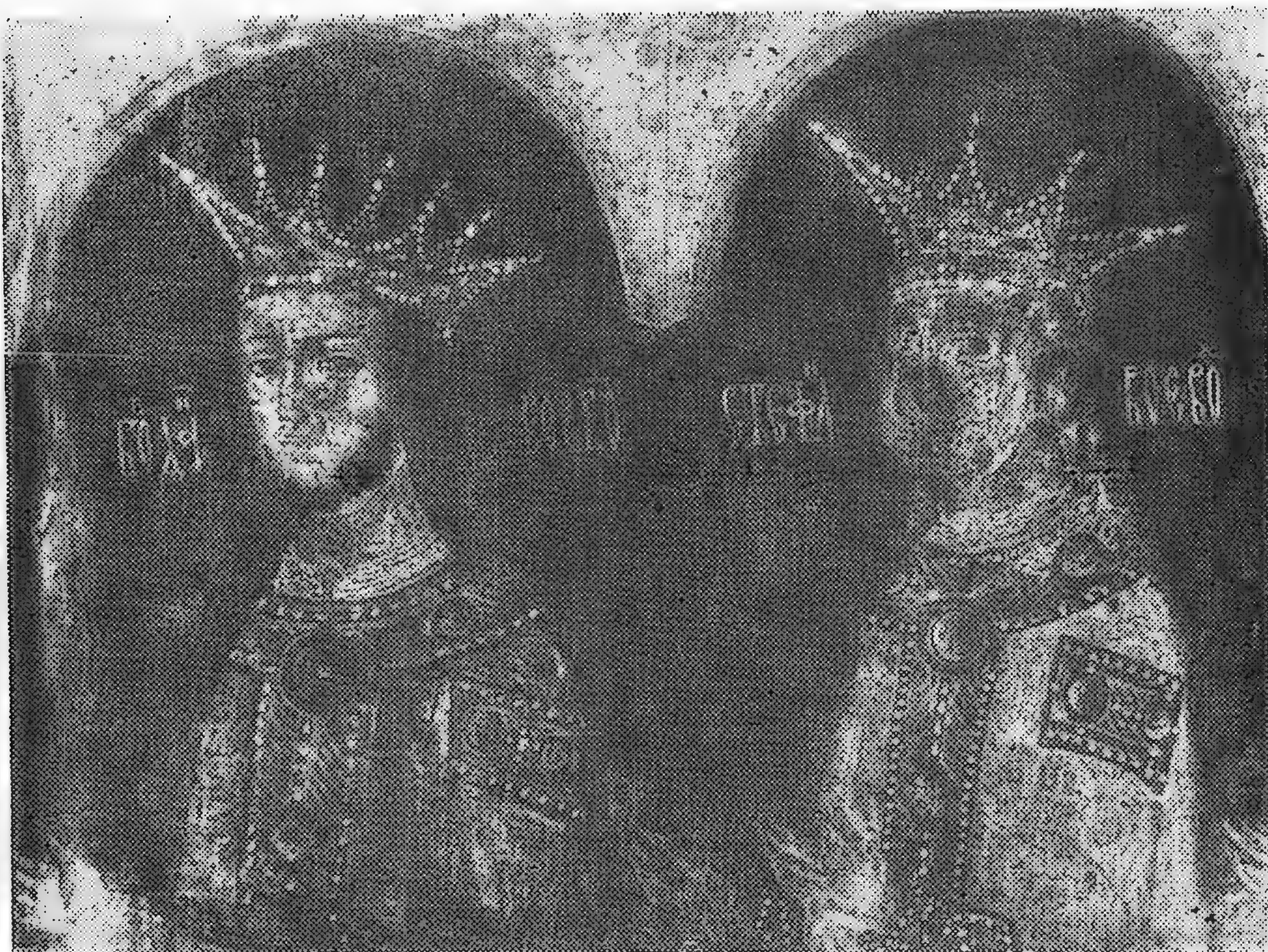

Harta Moldovei întocmită de G. Reicherstorffer.

Sigiliul
lui Radu Paisie (1535—1545).

Ştefan cel Mare, Bogdan al III-lea şi Petru Rareş (din tabloul votiv din biserica mănăstirii Dobrovăţ).

Bogdan al III-lea și Ștefăniță (din tabloul votiv din biserica Sf. Nicolae-Dorohoi).

Petru Rareș și familia sa (din tabloul votiv din biserica mănăstirii Moldovița).

Sultanul Soliman Magnificul (1520—1566).

Ioan Zapolya, principele Transilvaniei.

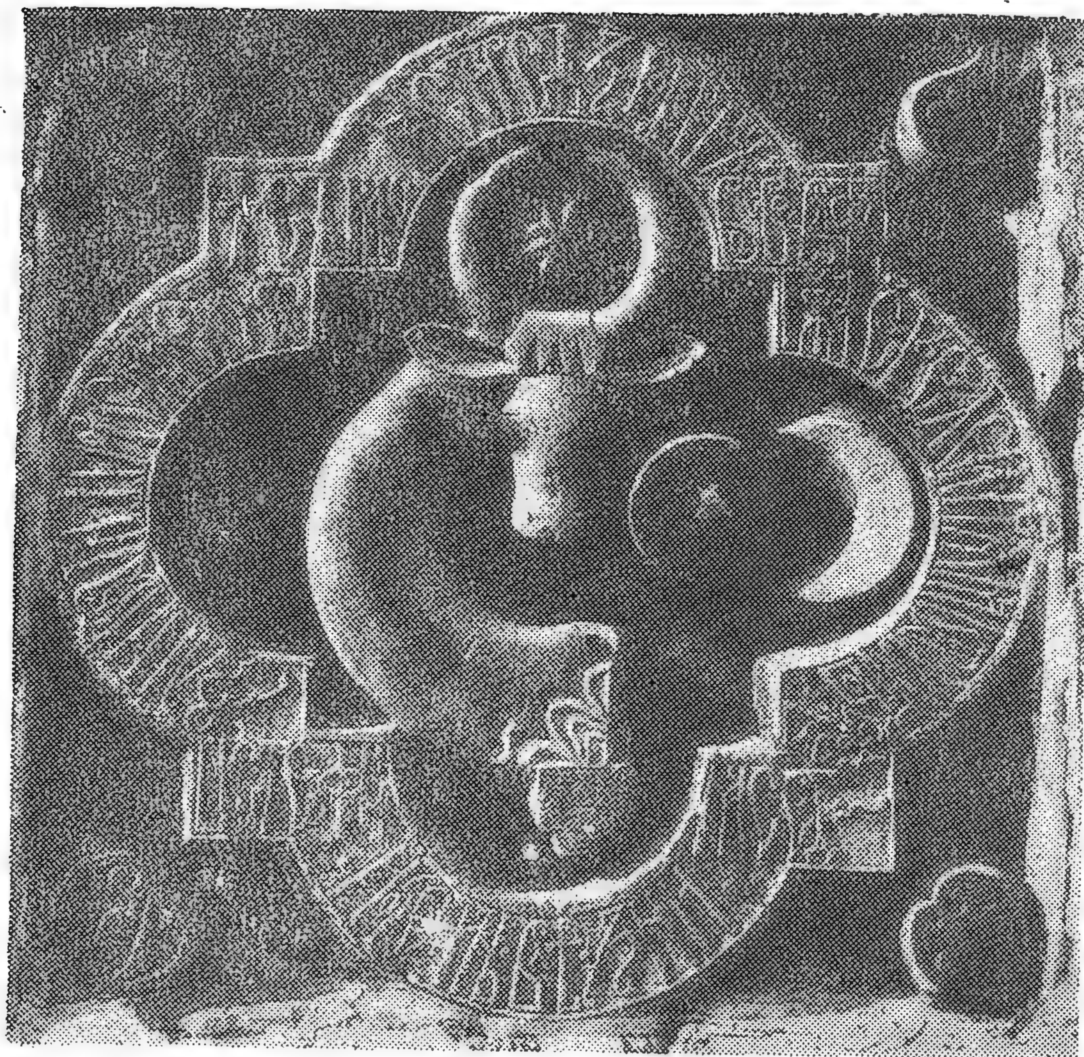
Aloisio Gritti,
guvernatorul Ungariei.

Jilț domnesc din biserica mănăstirii Moldovița (sec. XVI).

Pisania pusă de Petru Rareș la turnul de intrare al mănăstirii Probota (1540).

Pisania bisericii Sf. Dumitru din Suceava, ctitoria lui Petru Rareş (1534—1535).

din anul 1552, în care, între altele, îi spune: „încă tatăl său, mişcat de simpatie, după obiceiul predecesorilor, pentru maiestatea sa regească şi pentru toată creştinătatea, a trimis către acest rege un ambasador cu o scrisoare, dar scrisoarea fu surprinsă de regele Ioan şi comunicată turcului, ceeace înfurie pe sultan încă şi mai mult asupra lui Petru".[118]

Către toate aceste motive, care ar fi fost prea îndestulătoare spre a porni pe turci asupra Moldovei, se mai adaugă şi plîngerile unor boieri, nemulţumiţi cu domnia lui Petru care, după caracterul său aspru şi violent, era de sine purtat a comite nedreptăţi. Verancius, scriitor bine informat şi contemporan lui Petru Rareş, ne spune că „era nedrept în purtarea lui, atît către nobili cît şi către popor, greu de apropiat, mîndru, neînduplecat şi gata a pedepsi în chipul cel mai aspru chiar pentru greşelile cele mai neînsemnate. Pe mulţi boieri îi scoase din boieriile (funcţiile) lor, pe alţii îi ucise, nu ofensat de purtarea lor, nici spre a-i pedepsi pentru vreo crimă, ci aşa numai spre a-şi mulţumi apriga lui natură. Între altele, el ucise pe un frate al său, pentru ca să poată domni mai liniştit. Boierii, văzînd această domnie atît de crudă şi de arbitrară, trimiseră la Soliman o deputăţie care îi făgădui că, dacă va veni în Moldova spre a-i scăpa de acel tiran, îi vor da pe mîini toate oraşele, castelele şi întăriturile. Soliman, primind propunerile boierilor, trimite un ordin către logofătul Teodor ⟨Toader⟩ ca să-l prindă pe Petru şi să-l trimită legat la Constantinopole. Boierii răspund însă că nu ar putea îndeplini asemenea cerere şi atunci Soliman se hotărăşte a porni în persoană asupra Moldovei".[119] [30]

Sultanul scrie în 1538 către regele Poloniei: „Ne scrieţi despre nelegiuirile valahului, a căruia stîrpire ne rugaţi a face, voi de dincolo şi noi de dincoace operînd. Ne-am hotărît a merge contra acelui tîlhar, avînd cu noi o armată pe care pămîntul abia o poate ţinea. În ceea ce priveşte însă armata voastră, nu credem tocmai de trebuinţă ca ea să treacă hotarele acestei ţări, ci numai să stea în Ucraina şi alte părţi, pentru ca acel hoţ să nu scape".[120] [31]

Se vede că turcul nu avea încredere în poloni şi nu vroia ca ei să cuprindă Moldova; de aceea mai întîi vroia să-i înspăimînte spunîndu-le că oştirea lui ar fi aşa de mare de nu ar putea-o cuprinde pămîntul şi apoi îi îndemna numai să se aţină la graniţă spre a prinde pe hoţul de

---

[118] Publicată pentru întîia oară, după o copie comunicată de V. A. Urechia, în „Arhiva istorică", I, 2, p. 152 [Vezi şi A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 252—253].

[119] Antonius Verancius, în *Monumenta Hungariae historica. Scriptores*, II, p. 72—78 [Verancsics este unul din cele mai importante izvoare despre campania din 1538; vezi *De apparatu Ioannis regis contra Solimanum caesarem in Transsylvaniam invandentem (1536—1538)*, reprodusă de I. Papiu-Ilarian, în *Tesaur*, III, p. 145—175]. Compară M. Bruti, *Ungaricarum rerum libri*, în *Monumenta Hungariae historica. Scriptores*, XIV, p. 27: „Petrus eludendos pari fallacia arbitratus in praesentia collaudat ac sequi se, et deinceps obliteratis offensionibus de se omnia bene sperare iubet. Inde converso animo, et boieronibus quos principales conjurationis fuisse et desertionis auctores constant, iussos causam dicere, rapiendos damnatos ad supplicium et plectendos capite curavit". Mai vezi şi o scrisoare a lui Longolius către Ioan Henckel, parohul din Schweidnitz, din 1531 (*ibidem, Diplomataria*, XXV, p. 146): „Turcarum Caesar Waywodae Moldaviensi plenas minarum litteras scripsit nisi is provinciam oblatam Poloniae regi una cum damnis datis restitueret, mandasse se eiusdem boiaris, ut eo interempto caput ad se adferrent. Quod ni facerent se ita vastiturum esse Moldaviam omnem, ut ne aves quidem supervolantes vel locum hospitio commodum vel sibi quicquam sint reperturae. Has tantas minas contemnere dicitur barbarus. Quam Poloni vim contra eum perant et collectis ex omni regno militibus armatis hostem aggredientur". Şi Ureche, în *Letopiseţe*, I, p. 161, aminteşte despre pîra boierilor, făcută împotriva lui Rareş la Soliman [ed. C. Giurescu, p. 141].

[120] Scrisoarea din iulie 1538 (Hurmuzaki, *Doc.*, Supl., II, 1, p. 108).

domn al Moldovei și că nu ar crede de nevoie că ei să treacă hotarul în această țară.

Pe atunci anume turcii își însușiseră în teorie, asupra ambelor țări române, un drept deplin de stăpînire. Sultanul Soliman scrie regelui Poloniei că voevozii Munteniei și ai Moldovei, precum și acel al Transilvaniei erau „robii și tributarii" săi și că țările lor sînt întrupate în statul său ca și Bosnia și Semendria; că ei nu au voie a trimite ambasadori în Polonia și nicăieri aiurea, precum nici un ambasador nu trebuie să meargă la ei, ci toate afacerile lor sînt de tratat prin mijlocirea Porții.[121] Se vede deci cît de timpuriu se ivise în mintea turcilor ideea că ei erau stăpînii desăvîrșiți ai țărilor române. Cum se face de nu le-au redus în pașalîcuri vom vedea mai tîrziu. Aiurea, după alungarea lui Petru Rareș, ei repetă aceleași arătări, spunînd că: „țara Moldovei e a sultanului și locuitorii ce stau în ea sînt supușii lui, ca și acei ai Turciei sau ai celorlalte state ale mele".[122]

Această interpretare turcească a dreptului de suzeranitate se pusese chiar în practică, și de mult timp, asupra Munteniei. Venise acuma și rîndul Moldovei de a resimți urmările ei.

Sultanul Soliman pleacă deci în persoană în [august] 1538 asupra Moldovei [32], împrejurare care arată ce valoare dădeau însuși turcii supunerii lui Rareș și adeverește aprecierea episcopului de Lund că domnul Moldovei ar fi un domn puternic și temut. Armata pe care sultanul o ducea asupra Moldovei era mare, ca acele ce de obicei întovărășeau expedițiile personale ale împăraților otomani. Ea număra cel puțin 150 000 de oameni.

În același timp, sultanul repede pe tătari asupra Moldovei și Petru, văzîndu-se atît de greu amenințat, se grăbește a se împăca cu polonii, renunțînd la stăpînirea Pocuției, pricina vajnicei neînțelegeri între Polonia și Moldova [33]. Dar tratatul nu avu timpul de a fi pus în lucrare de Petru Rareș care trebui să fugă dinaintea lui Soliman [34], și acest tratat este primit și întărit de Ștefan Lăcustă, domnul impus Moldovei de sultanul turcesc.[123]

Moldovenii, văzînd șivoaiele cumplite ce amenințau să le înghită moșia, se sfătuiră, boieri și țărani, ce ar fi de făcut „ca să poată hălădui de atîtea nevoi ce s-au ațîțat în țară și risipă asupra lor. Aceste toate dacă au intrat la urechile lui Petru vodă și mai vîrtos Hîra chelarul i-au spus cum și țara (adecă milițiile țărănești) se vorovesc ca să-l părăsească, multă scîrbă au intrat in inima lui și încotro vrea întoarce oastea mai întîi nu putea cunoaște; că leșii veniseră cu tărie, puterea turcilor mare, mulțimea și iuțimea tătarilor neoprită; acești dinuntru slabi și plini de vicleșug. De care lucru împăratul mai vîrtos a socotit să-l scoață pe Petru ca să nu se lipească la alte părți să-i închine țara.

Văzînd Petru vodă că l-au împresurat vrăjmașii din toate părțile și ai săi l-au părăsit toți, lăsat-au scaunul și s-au dus spre munți, unde, cunoscînd că nici acolo nu se va putea mistui, au socotit să treacă în țara ungurească [Transilvania]. Și așa, aflînd cale deschisă prin tîrg prin

---

121 Soliman al II-lea către regele Sigismund, apr. 1531 (Hurmuzaki, *Doc.*, Supl., II, 1, p. 26).

122 Același, 1538 (*ibidem*, p. 112).

123 Tratat între Sigismund și *domnii* Moldovei, Petru (Rareș) și Ștefan (Lăcustă), ca și cînd ar fi fost încheiat cu ambii deodată, 1539 febr. 20 (Hurmuzaki, *Doc.*, Supl., II, 1, p. 118). [Vezi și *ibidem*, II/4, p. 187—189]. Compară scrisoarea lui Sigismund din 10 sept. 1538 (Hurmuzaki, *Doc.*, II, I, 186).

Piatra, a trecut pe lîngă mănăstirea Bistriţei[124] şi, lăsîndu-se ca să poată cevaşi odihni în munte, deasupra mănăstirii, văzut-au unde ca un roi din toate părţile înconjurată mănăstirea, ca să-l poată prinde. Deci, cunoscînd el aceste, a încălecat pre cal şi singur a fugit să hălăduiască, în 18 septemvrie, intrînd în munte într-adînc. Fără drum, fără povaţă au dat la strîmtori, ca acele ce nu erau nici de cal nici de pedestru, ce i-au căutat a lăsare calul. Şi aşa, în şase zile învăluindu-se prin munte, flămînd şi trudit, a nimerit la un pîrîu în jos şi a dat de nişte pescari, care, dacă i-au luat seama, cu dragoste l-au primit.

Petru vodă, înfricoşîndu-se de ei, s-a spăimîntat, iar ei cu jurămînt s-au jurat înainte-i cum îi vor fi cu dreptate şi nimică să se teamă. Petru le-au dat lor 70 de galbeni, bani de aur, şi văzînd şi galbenii, cu bucurie i-au luat şi l-au dus la otacul lor de l-au ospătat cu pîine şi cu peşte fript, ospăţ pescăresc de mîncau şi ei. Şi dacă a înserat, l-au îmbrăcat cu haine proaste de-ale lor şi i-au dat comănac în cap şi l-au scos la Ardeal; şi fiind oaste ungurească de strajă la margine i-au întrebat pe dînşii ce oameni sînt. Ei au zis: „sîntem pescari“. Şi aşa a trecut prin straja ungurească şi nimeni nu l-a cunoscut.

Deci pescarii l-au dus la casa unui boier unguresc carele a fost avînd prieteşug mare cu Petru vodă, ci pre boier nu l-a aflat acasă, numai pre jupâneasa lui şi pre taină spuseră ei de Petru Vodă, care, înţelegînd de dînsul, cu dragoste l-a primit în casa ei şi i-a făcut ospăţ. Un voinic oarecine, ce fusese aprod la Petru vodă, prilejindu-se într-acel sat, fiind scăpat şi el dintr-acele răutăţi, aflînd de Petru vodă, a venit de i-a sărutat picioarele. Atunci, văzînd Petru vodă pe credincioasa slugă a lui, mult s-a bucurat şi s-a mîngîiat şi multe cuvinte de taină a vorovit; şi, îmblînzindu-i-se inima, a adormit puţintel.

Nici zăbavă multă făcînd, pînă ce odihnise Petru vodă, acea jupîneasă a gătit leagăn cu cai şi 12 voinici într-armaţi şi dacă s-a deşteptat a şezut în leagăn numai cu acel aprod şi a mers pe locuri fără de drum, că din urmă prinsese de veste oastea ce era la straja ungurească cum Petru vodă a trecut printre dînşii şi nu l-au cunoscut şi s-au pornit după dînsul şi cercau să-l poată ajunge. Ci Dumnezeu, cela ce-i ocîrmuitor tuturor celor ce i se roagă cu credinţă, l-a acoperit pe Petru vodă şi i-a dat cale deschisă; şi mergînd cu nevoinţă a sosit la Ciceu şi sîmbătă în răsăritul soarelui, septemvrie în 21 (1538), a intrat Petru vodă în cetatea Ciceului şi a închis porţile“.[125] [35]

---

[124] Un hrisov al lui Petru Rareş din [martie—sept.] 1546 adevereşte trecerea lui pe la mănăstirea Bistriţa (*Uricarul*, IV, p. 421) [Vezi textul în *Moldova în epoca feudalismului*, I, Chişinău, 1961, p. 53 şi DIR, A, veac. XVI, vol. I, p. 609—610. Despre autenticitatea sa vezi AIIAI, 1964, p. 92—93]. În el domnul spune: „că am miluit şi am întărit mănăstirea Bistriţei cu satul Mojeşti din ţinutul Covurluiului, fiindcă şi eu am fost miluit cînd se pornise mînia lui Dumnezeu asupra mea şi pre ţara noastră a Moldovei şi împăratul Ţarigradului, Soliman sultan, s-a pornit ca să vie cu toată puterea sa în pămîntul nostru, pentru păcatele noastre, iar mai vîrtos ale mele. Atunci am văzut că nu voi putea să le stau împotrivă şi, lăsînd oştile mele, am fugit şi am ajuns la mănăstirea Bistriţei; şi am intrat în sfînta biserică, am căzut la pămînt înaintea sfintelor icoane şi am plîns mult, aşişderea şi egumenul şi tot soborul plîngea împreună cu mine cu lacrămi fierbinţi; şi am făgăduit lui Dumnezeu şi preacuratei lui Maice că, dacă mă voi întoarce la scaunul meu cu bine şi biruitor, atunci din temelie voi reînoi şi zidi sfînta biserică...; şi m-am despărţit de dînşii şi m-am dus prin locuri pustii şi am venit la Ciceu (Codrescu a cetit greşit: Iaşi), şi cu mila lui Dumnezeu, biruind, am luat iarăşi scaunul meu şi mi-am adus aminte de făgăduinţa mea“. (Hrisovul este reprodus după *Condica mănăstirii Bistriţa*).

[125] Această frumoasă povestire a fugii lui Petru Rareş la Ureche, în *Letopiseţe*, I, p. 162 [ed. C. Giurescu, p. 141—144; cf. P. Giovio, *Historiae sui temporis 1494—1547*, II, Paris, 1560, f. 264].

Petru vodă ajunse la 15 septembrie (25 stil gregorian) 1538 în orașul Vașarhei [Tîrgu Secuesc] cu un nobil din Ciuc, prieten al judelui acelui oraș, care îi destăinui prezența voevodului. Amîndoi prînziră la Bernhard Thamasy, bînd vin din pivnițele judelui; iar în 16 (4) dis-de-dimineață plecă la Ciceu unde ajunse, cum spune Ureche, în 21 ⟨28⟩ septemvrie, poate mai oprindu-se pe undeva.[126]

Aici el putu îmbrățișa pe soția lui, Elena, și pe copiii lui: Ilie, Ștefan și Ruxandra, pe care îi trimisese dinainte în cetatea sa din Transilvania, în prevederea evenimentelor, și astfel putu el alina în sînul familiei sale durerea după un tron pierdut.

În vălmășagul fugii voevodului, un casnic al lui îl prădă de multe lucruri de preț: acesta era un rutean, Sienco Popovici, care fugi la Lemberg, unde Rareș, după reîntoarcerea lui în scaun, trimite pe un împuternicit al său să-l urmărească.[127]

Pentru ce oare Moldova n-a opus și pe timpul lui Rareș eroica împotrivire pe care am întîlnit-o pe vremile lui Ștefan? Sultanul Soliman era un cuceritor fioros care sfărîmase Ungaria; însă nu putea apărea mai cumplit în ochii lumii de atunci decît Mohamed al II-lea care răsturnase împărăția bizantină. Atacul asupra Moldovei, deși greu și purtat de trei puteri deodată, turcii, tătarii și polonii, nu era mai strașnic de cum fuseseră loviturile aduse ei pe timpul lui Ștefan, care și el trebuise să lupte deodată contra turcilor, tătarilor și muntenilor. Nu numai atîta, am văzut că, în al doilea atac al turcilor, armata moldovenească chiar se dezorganizase și că rămăseseră pe lîngă domn numai curtenii; și cu toate acestea ei se opun și moldovenii, înfrînți întîi, la sfîrșit resping pe dușmani. Acuma vedem că toți curtenii și milițiile părăsesc pe Petru pentru a se închina turcilor și că el este nevoit să-și scape viața lui de urmăririle poporului său chiar, fugind prin munți și prin codri.

Însemnează oare că Moldova pierduse încrederea în puterile sale de împotrivire? Am fi plecați a o admite dacă nu am întîlni după Petru Rareș încă o figură eroică, la glasul căreia ea se răscoală iarăși ca un singur om spre a smulge de la turci victorii peste victorii: Ioan vodă cel Cumplit. Moldova era tot acea țară, cum o descrie Verancius: „cu munții rîpoși, cu pădurile neumblate, cu ponoarele nestrăbătute, cu repezile șivoaie și rîuri cu vadurile înșelătoare, avînd o călărime numeroasă aproape pînă la înminunare". Moldovenii erau tot acel popor „de o rasă puternică, gata a respinge pe dușman, tocmai prin așezarea cea minunată a locurilor sale, îmbrăcați în postavul lor gălbui și păros, încălțați cu opinci, cu fața pîrlită de arșița soarelui, cu barba și părul în dezordine și zburlite, înarmați cu pari și coase, ținînd piept dușmanului cu o bărbăție și o iuțime nemaipomenită".[128]

Ceeace lipsea Moldovei în acest moment critic era nu puterea de a se opune nici virtutea inimii; lipsea omul care să știe a face să răsară scînteia din masele poporului. Petru Rareș era foarte viteaz, îndrăzneț, chiar semeț. „Caracterul său însă era de o extremă mobilitate și nimic nu-i lipsea mai mult decît apucăturile cinstite. Cugetul său se schimba

---

[126] Judele Vașarheiului către bistrițeni, 27 sept. 1538 (Hurmuzaki, *Doc.* XV, p. 380). Compară și alt document, care arată că Petru a fost alungat din Moldova, sept. 1538 (*ibidem*, II, 1, p. 181 și urm.).

[127] Actul în N. Iorga, *Relațiile [țărilor noastre] cu Lembergul*, [București, 1900], p. 35—37. [Despre tratativele purtate cu regele Poloniei pentru recuperarea tezaurului furat de Sienco vezi amănunte la Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 42, 44, 46, 60, 64, 81, 87].

[128] Anton Verancius, în *Monumenta Hungariae historica. Scriptores*, II, p. 75. [Vezi traducerea corectă în *Călători străini*, I, p. 418—419].

necontenit; unul cînd ședea și altul cînd se scula în picioare. Totdeauna cu două gînduri și piezîș în toate lucrurile, pînă chiar și cu prietenii săi. De atîtea ori frînsese sfințenia credinței încît nimeni, fie din vecini, fie dintre aliați, nu mai puneau nici un temei pe jurămintele sale și atunci se fereau mai tare cînd dînsul mai strașnic se jura".[129]

După cît se vede, Petru Rareș depășise măsura destul de largă de perfidie pe care o admitea politica acelui timp și, depășind-o, își făcuse rău, căci îndepărtase de el și dușmanii dar și prietenii. Se vede și aici dezvoltarea unilaterală a unora din însușirile acelea care, unite într-un singur mănunchi, făcuseră mărimea lui Ștefan cel Mare. De aceea totdeauna politica lui se arăta șchiopătînd. Înverșunarea lui contra polonilor, care acuma se stricase cu turcii, nu avea nici un înțeles și fără îndoială că un atac din două părți opuse era mai greu de întîmpinat decît dacă el ar fi venit, chiar îndoit, din aceeași parte, precum turcii și muntenii. Apoi la Obertyn el se arătase general nedestoinic, pierzînd poate cea mai mare bătălie a lui, contra unui dușman inferior ca număr, din pricina relei dispoziții a armatei lui și a neîngrijitoarei sale îngîmfări. Moldovenii aveau deci tot dreptul de a nu pune în el o deplină încredere și de aceea îl părăsiră.

Mult poate un om mare chiar cu o țară decăzută și stricată; el scoate armatele, pentru a zice astfel, din pămînt și istoria românilor ne arată și o asemenea figură în chipul lui Mihai Viteazul. Cînd omul însă lipsește, poporul cel mai mare rămîne o masă inertă; iar cînd se întîlnesc amîndouă, un element sănătos și o minte genială, atunci izbînda trebuie să încunune silințele sale. Așa a fost în părțile române de două ori în decursul secolelor, pe timpul lui Mircea cel Bătrîn și mai mult încă pe acela al lui Ștefan cel Mare.

Par. 4. Ștefan Lăcustă, Alexandru Cornea și a doua domnie a lui Petru Rareș, 1538—1546

Ștefan al VI-lea Lăcustă, 1538—1540. [36] Soliman pedepsi și țara Moldovei pentru necredința domnului ei dînd-o în prada sălbaticelor sale trupe. [37] Boierii, văzînd prăpădenia ce venise asupra țării, se întruniră la satul Bădăuți lîngă Suceava, sfătuindu-se ce ar fi de făcut în grelele împrejurări în care se aflau. Se hotărîră a trimite un sol la sultanul Soliman care, după ce arsese Iașii, cuprinsese Suceava, spre a-l ruga de iertare. Aleseră deci pe boierul Trifan Ciolpan care să meargă la sultan și să-i ceară numirea unui domn pe placul lui. Rugămințile lui îmblînziră inima împăratului turcesc, care trimise către boieri îndărăt pe Ciolpan, împreună cu un ceauș purtător al unor scrisori, prin care cu toții erau chemați înaintea lui, la Suceava. „Boierii veniră și se aruncară la picioarele sultanului care îi primi și îi iertă ca pe niște robi. Și le-au pus domn pre Ștefan vodă, feciorul lui Alexandru vodă".[130]

Astfel se coborîră și moldovenii în starea acea de înjosire sub turci, ca să li se impună un domn fără alegerea țării, în contra glăsuirii hatișerifului din 1513. Cît de iute ajunsese Moldova pe sora ei mai mare, Muntenia, în valea plîngerilor, către care ambele fuseseră aruncate,

[129] A. Verancius, *op. cit.*, p. 69.
[130] Ureche, în *Letopisețe*, 1, p. 161 [ed. C. Giurescu, p. 146, cu deosebiri].

spre a se afunda acolo pentru mulţi ani, pentru secoli, în mocirla tuturor mizeriilor!

Astfel Ştefan, poreclit de popor *Lăcustă*, „pentru multele lăcuste ce pustiiră ţara în vremile lui“, ce şi aşa rămăsese pustie de la turci, este arătat de Ureche ca fiul lui Alexandru vodă. Bielski întăreşte spusele cronicarului, numindu-l *Ştefan Alexandrovicz*. Alexandru nu poate fi altul decît fiul cel mai vîrstnic al lui Ştefan cel Mare, care, după cum am văzut, fusese însurat încă din timpul vieţii tatălui său, deoarece l-am găsit avînd un fiu Bogdan, care murise în 1480.[131] Alt fiu al lui Alexandru, pomenit acuma pentru prima oară, este acest Ştefan.

Ştefan Lăcustă cum se aşeză pe scaun încheie un tratat de prietenie cu polonii în 10 fevruarie 1539, în care şi el, ca şi predecesorii săi, este numit de poloni „prietenul nostru cel sincer iubit“,[132] o rămăşiţă a situaţiei cîştigată în 1499. Turcii intervin la poloni pentru a regula daraverile rămase nelimpezite încă de pe vremurile lui Rareş.[133]

În timp ce Ştefan al VI-lea domnea, sprijinit pe puterea turcilor care-i dăduseră domnia şi care stăpîneau în adevăr ţara, avînd chiar în sfatul ei cîţiva turci[134], Petru Rareş, închis în Ciceu, ducea o viaţă plină de primejdii; căci mai întîi însuşi pîrcălabul acelei cetăţi moldoveneşti, rînduit de mai înainte acolo de Petru vodă, un boier numit Simion [Dracşin] şi un episcop Atanasie, care nu ştim cu ce împrejurare se afla lîngă domn în Ciceu, concepu ideea de a-l da pe Petru vodă, viu sau mort, pe mîinile lui Ştefan Lăcustă.

Petru însă, aflînd de viclenia lor, îi înşală şi-i scoate afară din Ciceu, închizînd porţile după ei. De-abia se mîntuise de trădători, cînd Ioan Zápolya, care se stricase cu Petru de la încercările acestuia de a se da în partea nemţilor, „se grăbi a-l asedia, crezînd timpul sosit pentru a-şi răzbuna trecutele ocări, făcînd totodată o însemnată slujbă lui Soliman şi îndatorind şi pe noul domn moldovenesc Ştefan care, mulţumit de coroana ce dobîndise şi liniştit prin proteguirea sultanului, era mai bun vecin pentru Transilvania decît tulburătorul şi nestatornicul Petru vodă“.[135] Asediul ţinu patru luni de zile şi Petru era hotărît să se împotrivească pînă la cea de pe urmă picătură de sînge; dar garnizoana lui, ameninţată toată cu moartea de Zápolya la caz de luare silnică a cetăţii, începu a murmura şi a cere de la Petru vodă închinarea.

Petru, văzîndu-se silit, capitulă şi se supuse lui Zápolya, care însă se vede că, după o întrevedere cu domnul moldovean, în care acesta puse în lucrare tot talentul său de vorbire, se înduplecă la o purtare blîndă, ba chiar favorabilă faţă cu Petru Rareş. Singura condiţie era înapoierea Ciceului în stăpînirea ungurească, lucru la care Petru se plecă bucuros. Totuşi, Zápolya învoi lui Petru a sta mai departe în acel castel, pînă soarta lui se va alege. [38]

---

[131] Mai sus, p. 338. Paul Giovio, în „Arhiva istorică“, II, p. 37. Compară Nicolaescu, *op. cit.*, p. 185. Istvánfi, [*Historiarum de rebus Ungaricis*, Köln, 1622], p. 221 şi Anton Verancius, (*op. cit.*, p. 85), fac din Ştefan Lăcustă fratele lui Petru, deci fiul lui Ştefan cel Mare, ceea ce nu poate fi exact, întrucît nu am întîlnit nici un copil al lui Ştefan purtînd numele tatălui său. *Codicele Ossolinski*, manuscript citat de Engel, *Geschichte der Moldau [und Walachei]*, p. 185, îl face fiul „de după gard“ al lui Bogdan, adică îl confundă cu Ştefăniţă, domnul Moldovei, mort în 1527.

[132] Dogiel, *op. cit.*, I, p. 617. [Vezi textul tratatului în Hurmuzaki, Supl., II/1, p. 122—125 — text polon — şi II/4, p. 187—189 — text latin; text polon şi traducere la I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*, p. 14—18].

[133] *Inventarium*, p. 147.

[134] 1539 (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 4, p. 190).

[135] Paul Giovio, în „Arhiva istorică“, II, p. 38

Reîntronarea lui Petru Rareș. — Între acestea Lăcustă scrisese sultanului, rugîndu-l să ordone lui Zápolya să-i dea pe Petru pe mîinile lui, căci pînă atunci Moldova nu s-ar putea liniști.

În același timp însă și Petru Rareș, văzînd că alt mijloc de a redobîndi domnia nu poate fi decît prin turci, mai ales că turcii ceruseră de la Zápolya extrădarea lui Petru, arătîndu-se foarte supărați pentru adăpostirea unui domnitor alungat de ei,[136] pune pe soția lui Elena, care era fata unui principe sîrb, să scrie pe sîrbește o scrisoare la împărăție, în care, arătînd remușcare pentru faptele săvîrșite de el, cerea de la sultan voie să se îndrepteze în persoană de cele ce comisese. Dregătorii turci care știau ce însemna această cerere a lui Petru și cît cîștig era să le aducă vizita lui la Constantinopole stăruie pe lîngă sultan ca să cheme pe fostul domn al Moldovei și să-i învoiască rugămintea făcută.

Sultanul cere atunci ca Petru să fie însărcinat cu o ambasadă pe care Zápolya trebuia să o trimită la Constantinopole. Rareș pleacă deci spre capitala împărăției în luna lui ianuarie 1540, trecînd în 26 a acelei luni prin Alba Iulia, unde îl văzu Veranciu, care scrie despre el către regina Bona că „era foarte vesel, fără vreo emoție și plin de o mare speranță că-și va dobîndi scaunul, neavînd nimic din omul lovit de o soartă protivnică". Totuși, veselia lui era mai mult prefăcută și în fundul inimii sale se lupta cu marea teamă a necunoscutului ce-l aștepta la Poarta Otomană. De aceea, cînd veni vorba despre soția și copiii lui, „figura barbarului, spune același Veranciu, se schimbă pe loc, și ochii lui se umplură de lacrimi".[137]

Cunoscînd el modul cum trebuiau împăcați turcii și aduși la reprimirea lui în scaunul Moldovei, plecase încărcat de toate avuțiile sale, din care o bună parte provenea din acele luate de la Gritti cu prilejul prinderii lui. Ajungînd la Constantinopole, el căută întîi să cîștige favoarea lui *Lufti-bei,* favoritul sultanului, căruia îi face cele mai scumpe daruri, între altele două mărgăritare de mărimea unor pere, provenind și acelea din averile lui Gritti și care slujiră ca cercei fiicei sultanului la cununia ei cu Rustan pașa. Prin proteguirea acelui mare dregător, Rareș obține o audiență la sultan. Aici el „ținu o cuvîntare, în care desfășură cu atîta artă cauzele și urmările războaielor sale, lipsa vistieriei moldovenești, catastrofa lui Gritti, viclenia frăține-său, a lui Ștefan vodă[138] și a boierilor, vechile condiții ale hotarelor Moldovei cu Polonia și, în sfîrșit, se scuză cu atîta elocvență, încît tuturor le păru a fi un om persecutat de soartă fără dreptate.

În adevăr, ca un mare ostaș ce era, el nu putea să nu aprindă inimile cele viteze ale turcilor și el își atrase simpatia lor într-un așa grad încît pașalele, chiar de nu ar fi fost corupți prin aur, tot încă ar fi apărat în toate chipurile pe acest viteaz, ilustru prin atîtea fapte și luptîndu-se cu însăși goana fatalității. Totuși sultanul, probabil spre a-l putea stoarce pe Petru și mai bine, nu se rosti deocamdată nici într-un mod, ci îl relegă în mahalaua genoveză a Constantinopolei, unde Petru era înconjurat de mai mulți unguri deosebiți, de greci și de comercianți italieni, de la care fără îndoială că împrumutase bani[139], „și chiar o seamă

---

[136] 1540 (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 4, p. 211; cf. p. 218).

[137] Antonius Verancius către regina Bona, 24 martie 1540 (*Monumenta Hungarice historica. Scriptores*, IX, p. 94; reprodus în Hurmuzaki, *Doc.*, II, 4, p. 219—220) [Vezi și *ibidem, p.* 212—213].

[138] Am spus că Giovio din eroare face pe Ștefan Lăcustă fratele lui Petru.

[139] Între cei ce împrumutaseră bani lui Rareș găsim și o evreică din Constantinopole (Laski către Ferdinand, 11 febr. 1541, Hurmuzaki, *Doc.*, II, 1, p. 215): „mulier Iudea Petrum Voivoda inivit et illi quindecim millia florenorum mutuo dedit".

de turci îl vizitau, bînd vin în casa principelui, încît, prin amabilitatea și generozitatea sa„ Petru vodă ținea chiar în exil un fel de curte suverană".[140]

În timp ce Rareș își dregea astfel trebile la Constantinopole, moldovenii, nemulțumiți cu domnia lui Ștefan Lăcustă, se răsculaseră în contra lui, sub conducerea a doi boieri, Mihul hatmanul și Trotușan logofătul, ajutați de familiile boierești ale Găneștilor și Arbureștilor[141] [39], care năvăliră cu o parte din oamenii de rînd în foișorul din Suceava, unde odihnea Ștefan vodă, și-l străpunseră fără apărare.

Pricina nemulțumirii boierilor cu domnia lui Ștefan Lăcustă are un caracter de gravitate deosebită pentru istoria țărilor române. Anume turcii, cu prilejul numirii lui Lăcustă, dezlipiseră din Moldova dintre Prut și Nistru, peste acea răpită în 1484 cu luarea Chiliei și a Cetății Albe, încă o bucată așezată către nordul celei dintîi, constituind-o în sangiac. Neîndrăznind a preface întreaga Moldovă în pașalîc, umblaseră ca în Ungaria, unde așezaseră pașă în Buda, lăsînd Transilvania tributară, și constituiseră și aici un pașalîc mărginaș în Tighina (Bender cu numele turcesc), iar pîrcălăbia moldovenească care fusese strămutată în 1484 din Chilia se așeză în Soroca.

Despre acest fapt prea însemnat al desmădulării Moldovei fac dovadă mai multe izvoare: întîi o scrisoare din 1540 a unor boieri moldoveni către regele Poloniei în care spun că „Ștefan Lăcustă cedase împăratului pămîntul țării și voia să-i dea toată coasta de la Dunăre pînă la munte, precum și Nistrul întreg. Țara atunci a cunoscut că voevodul era mai cu priință turcilor decît nouă și de aceea l-am ucis". Sultanul întărește spusele boierilor cînd se jăluiește regelui polon că supușii otomani ar fi prădat ținuturile din vecinătatea Cetății Albe și a Tighinei. Apoi cronica moldo-polonă vorbește de luarea sub stăpînire a Tighinei și a unei jumătăți de țară de către turci, afirmare repetată de Miron Costin, cînd spune că Soliman a luat Tighina. Tot așa arată și analistul turc cînd laudă pe Soliman că ar fi întins hotarul împărăției pînă la Prut, ceeace confirmă și Veranciu, Giovio și alții.

Prin intrarea celor două porturi mari ale Moldovei în stăpînirea turcească, comerțul ei fu ruinat și se ridicară mai tîrziu alte puncte de comerț în țările române: Brăila și Galați.

Această dezmădulare a Moldovei pune începutul deosebirii țării în două părți, una românească și alta turcească, asupra cărora se întinse tot mai mult spre nord numele regiunii dunărene de Basarabia sau Bugeag, întindere ce avu urmare fatală pentru viitor. Chiar în tratatul de la Kuciuk-Kainargi, rușii, după ce renunță la anexarea țărilor române, pretind a reține Benderul, cu atît mai mult că această cetate neaparținînd acestor provincii, ci *Basarabiei,* nu poate fi cuprinsă în restituirea lor.[142]

---

[140] După spusele lui Ureche (*Letopisețe*, 1, p. 164—166) [ed. C. Giurescu, p. 151, sultanul l-a primit „cu mare bucurie"] și Paul Giovio („Arhiva istorică", II, p 38). Petru Rareș, care petrecuse mult timp la Constantinopole, știe turcește. În [8 iulie] 1540 Petru trimite un sol la Zápolya să-i spună că a fost foarte bine primit de sultan (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 4, p. 225). [La 23 iunie 1540, Rareș scria de la Poartă lăudîndu-se: „vom fi ce-am fost și încă mai mult decît atît". Vezi N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței,* p. XXXV].

[141] Ureche, în *Letopisețe,* I, p. 167 [ed. C. Giurescu, p. 151]. De la acești Gănești se trag deosebitele ramuri ale familiei moldovene Ganea și astăzi încă numeroasă.

[142] Pentru documentarea acestor desmădulări ale Moldovei, vezi și N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă* ⟨*Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe,* București, 1900⟩, p. 194 și urm. Compară același, *Acte și fragmente,* II, p. 56 (regele Prusiei către Zepelin, 22 dec. 1771).

Boierii însă, cu toate că uciseseră pe Ştefan vodă, nu vroiau cu nici un chip să revină la Petru Rareş, precum îndeobşte „poporul de jos dorea întoarcerea lui Petru vodă, iar boierii care îl urau peste măsură, preferau pe oricare alt principe".[143] Boierii nu-l urau pe atîta pe cît se temeau de răzbunarea lui, fiindcă nu numai că îl părăsiseră pe timpul venirii lui Soliman, ci umblaseră chiar să-l dea pe mîinile lui.

Alexandru al III-lea Cornea, 1540—1541. — Răsculaţii cheamă deci la tron pe unul Alexandru Cornea. Acesta pretindea şi el a fi de neam domnesc, după cum spune Paul Giovio, fără să arate însă din al cui sînge se trăgea; va fi fost un fiu natural sau un pretins fiu natural al unui domn anterior. În orice caz, este însemnat că pînă aici se respectă principiul că domnia nu se cuvenea să o aibă decît acei ce erau din viţă de domn. [40]

Petru Rareş, aflînd la Constantinopole despre tulburările din Moldova, cere de la Soliman să i se încredinţeze iarăşi domnia acelei ţări, bineînţeles sprijinind noua sa rugăminte prin noi daruri şi mai bogate decît acelea date pentru reintrarea lui în graţiile sultanului. Alexandru vodă trimiţînd şi el soli la Poartă spre a fi întărit în domnie, Petru Rareş se sileşte în toate modurile a-i combate, „rugînd mai ales pe paşale să nu dea crezămînt originii domneşti a înşelătorului, om cu totul de rînd, simplu instrument prin care boierii vroiau să-l despoaie pe el de domnie".[144]

Văzînd Alexandru şi cu boierii că nu izbutesc la Poartă trimit o solie la Carol al V-lea şi la regele Ferdinand, făgăduind închinarea şi cerînd vreo 10 000 de ostaşi pedestrime; căci ei, avînd 40 000 de cavalerie moldovenească, ar putea susţine năvala unei armate turceşti oricît de mari.

Spionii lui Petru vodă, aflînd de această ambasadă a lui Cornea, o raportară domnului lor, care se grăbi a o aduce în cunoştinţa Porţii. Soliman, văzînd în Alexandru un trădător al intereselor turceşti, se grăbi a încuviinţa cererea lui Petru şi a-l numi domn în Moldova.[145] Ferdinand, pe de altă parte, respinse şi el propunerile lui Cornea.

Astfel rămăse Alexandru Cornea şi boierii să lupte singuri contra lui Rareş care venea către Moldova, întovărăşit de o puternică oştire turcească. [41] Boierii, îndată ce aflară despre întoarcerea lui Petru, părăsiră în mare parte pe Alexandru, lîngă care rămaseră numai acei ce-l aduseseră din Polonia, hatmanul Mihai ⟨Mihu⟩, logofătul Trotuşan şi boierii fără boierii ⟨dregătorii⟩ Pătraşcu, Crasnăş şi Cozma.

Petru orîndui armata lui spre luptă şi plecă în contra lui Alexandru. De îndată ce el se apropie, toţi partizanii lui Alexandru îl părăsiseră, afară de Pătraşcu, care muri împreună cu stăpînul său Alexandru sub securea călăului lui Rareş. [42] Numai unul s-a găsit dintre boierii moldoveni care să se hotărască a împărtăşi cu domnul său şi soarta nefericită şi nu-l părăsi ca ceilalţi, spre a se închina soarelui ce răsărea. Atîta se corupsese încă de pe atunci simţămîntul onoarei la boierii moldoveni!

---

[143] Giovio, în „Arhiva istorică", II, p. 39: „multitudinis, studia in Petrum verterentur: et contra nobilitas ei vehementer infensa, quemcumque alium praeferendum putaret"...

[144] Paul Giovio, în „Arhiva istorică", p. 39—40.

[145] *Ibidem*, p. 40. N. Costin, notă la Ureche, *Letopiseţe*, I, p. 168, nota 1. [Vezi şi A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1929, p. 21—22].

Petru se preface a se împăca cu boierii și jură chiar înaintea mitropolitului că va ierta pe acei care îi greșiseră și apoi ia în stăpînire scaunul Moldovei pentru a doua oară, în fevruarie 1541.[146]

Cu tot acest jurămînt, Petru își răzbună pe cîțiva din boierii cei mai turburători, anume pe hatmanul Mihu, logofătul Trotușan și pe boierii Crasnăș și Cozma, învinuindu-i de trădare. Ureche chiar dă a înțelege că ei ar fi fost osîndiți pentru purtarea ce o avuseră în timp ce Petru era amenințat de Soliman. Iată cît plătea jurămîntul unui domn în aceste timpuri de neagră rea credință. De aceea bine îl judecă pe Petru ambasadorul francez din Veneția, spunînd că „dînsul va jura orice, numai ca să fie primit, și apoi se va deslega el însuși".[147]

Petru Rareș a doua oară, 1541—1546. — Reîntoarcerea lui Rareș în Moldova, făcîndu-se prin turci, însemna încă un pas înainte în căderea țării sub ei. De aceea și vedem că condițiile sub care Petru primește domnia sînt mai grele decît acele cu care Moldova se închinase Împărăției Otomane. I se impune să plătească pe an Porții cîte 12 000 de galbeni în loc de 3 000, și anume nu cu titlul de *pescheș* (dar), ci cu acela de *haraciu* (tribut). [43] Petru Rareș se mai obligă a ținea în țară 500 de călări turci, în chip de pază pentru persoana lui, în realitate însă ca o supraveghere a purtării sale, și să dea pe fiul său ostatec la Constantinopole.[148]

Nu este îndoială că, și fără stăruințele lui Petru la Constantinopole, turcii ar fi ajuns a se amesteca în Moldova în aceeași măsură în care ei se deprinseseră acum de mult a interveni în Muntenia. Turcii văzuseră că, din regularea competirilor la tron în Muntenia, izvorîse pentru ei o puternică vînă de cîștig. Se folosiră deci de cel întîi prilej spre a supune la același regim și Moldova. De aceea și primiră ei cu brațele deschise pe acela pe care mai înainte îl numiseră „perfidul și afurisitul Petru voevod". De aceea uitară ei și răzvrătirea lui și toate greșelile comise împotriva sultanului, îl reprimiră în grație și-i dădură iarăși tronul, din care ei înșiși îl alungaseră, pentru că doreau ca și Moldova să încapă în poziția robită în care zăcea Muntenia sub atotputernicia lor.

Dacă însă turcii se folosiră de prilej, nu este mai puțin adevărat că domnul Moldovei îl oferi, mergînd singur la ei, cu pungile în mîni și hrănind cu averile sale lăcomia și corupția turcească. Oricum ar fi lucrurile, ne pare învederat că, dacă turcii s-au amestecat în domniile noastre, dacă au ajuns mai tîrziu a le da celui ce oferea mai mult, vina acestui amestec pierzător în viața poporului român cade în partea ei cea mai mare asupra însuși acestuia, căci el era provocatorul, iar turcii numai acei ce primeau bucuros asemenea rol. Ceeace făcuse acum Petru Rareș îndepliniseră cu mulți ani în urmă domnii munteni, încă înainte de domnia acelei slugi turcești ce se numește Radu cel Frumos.

Nesiguranța urmării la tron, produsă prin nenorocitul sistem electiv-ereditar, provoca dezbinarea între deosebiții candidați. Aceștia, neputîndu-se învinge unul pe altul numai cu ajutorul partidelor din țară, alergau la străini: unguri, poloni și turci. Pe cînd însă cei dintîi, mai

---

[146] Episcopul de Montpellier către Francisc I, Veneția 15 și 20 februarie, 7, 21 și 31 martie și 30 aprilie 1541, în Hurmuzaki, *Doc.*, Supl., I, p. 3 [Vezi și A. Veress, *op. cit.*, p. 23—24]. Prin urmare, data documentului lui Ștefan Lăcustă, reprodus în „Arhiva istorică", I, 1, p. 125 ca fiind din 5 iunie 1541, este greșită; trebuie să fie 1540 [Vezi DIR, A, veac, XVI, vol. I, p. 320].

[147] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 169 [ed. C. Giurescu, p. 156]. Episcopul de Montpellier către Francisc I, 31 martie 1541 (Hurmuzaki, *Doc.*, Supl., I, p. 3; reprodus și în „Arhiva istorică", I, 1, p. 158).

[148] Episcopul de Montpellier către Francisc I, 15 februarie 1541, reprodus în „Arhiva istorică", I, 1, p. 157—158.

slabi, dobîndeau prin aceste intrigi și lupte ucigătoare numai niște drepturi nominale, turcii, mari și puternici, reduceau tot mai mult în robie corpurile sfîșiate ale țărilor române.

Odată cu reîntoarcerea lui Petru în scaun, o schimbare însemnată se făcu în părțile de peste munți. Zápolya murise în 22 ⟨18⟩ iulie 1540, lăsînd ca moștenitor un copil ce de-abia văzuse lumina zilei. Ferdinand introduce îndată o armată în Ungaria, pe cînd regina văduvă Isabella, împreună cu episcopul Oradiei Mari, Gheorghe Utjescevici ⟨Utjesenić⟩ sau Martinuzzi, trimit la Soliman după ajutor. Acesta, după ce respinge o solie a lui Ferdinand, care caută să mențină pacea, pleacă cu o armată în contra germanilor. Sultanul pune mîna pe Ofen ⟨Buda⟩ și așază aci o garnizoană turcească, prefăcînd în moschee biserica catedrală. Astfel se prefăcu partea Ungariei pînă la munții Transilvaniei în pașalîc, împărțit în 12 sangiacuri și numai această de pe urmă țară rămase în starea ei de mai înainte, ca provincie tributară a Imperiului otoman, sub domnia copilului Sigismund, epitropisit de muma lui Isabella, de episcopul Martinuzzi și de nobilul Petrovici.[149]

Prefacerea Ungariei propriu-zise în pașalîc produse în Germania o spaimă neauzită. Propășirea puterii turcești părea neînlăturabilă și germanii prevedeau cu îngrozire timpul cînd în însăși țara lor va străluci semiluna pe turnurile bisericilor. Dieta imperială ținută în 1542 în Spira ⟨Speyer⟩ ia de astă dată o hotărîre neașteptată, în starea de destrăbălare și de neunire în care putrezea pe atunci imperiul, mîncat de rivalitățile principilor, sporite prin acelea religioase. Se votează anume un ajutor îndoit în contra turcilor: 40 000 de pedeștri și 8 000 de călări. Pentru a păstra unirea trebuitoare operațiilor războinice, dieta ordonă ca preoții catolici și predicatorii protestanți să se abțină de la orice propagandă sau hulire religioasă și investește pe marchizul de Brandenburg, *Ioachim*, cu comanda supremă a oștirii mobilizate contra necredincioșilor.[150]

Marchizul de Brandenburg se gîndi îndată, pentru a da întreprinderii sale toți sorții izbînzii, a atrage în legătură contra păgînilor pe domnul Moldovei, Petru Rareș, care avea o reputație de principe puternic[151], pe lîngă cunoștința ce el trebuia să o aibă despre afacerile turcești.

Rareș, îmbiat de comandantul suprem german la o alianță contra turcilor, deși supus al lor și restituit de ei în scaunul Moldovei, nu putea refuza această legătură din mai multe cauze: mai întîi, el știa bine că proteguirea turcilor nu era decît o robie; apoi, dacă germanii ar fi izbutit în contra turcilor, în ce poziție critică l-ar fi pus refuzul său de a lua parte la alianța ce ei îi propuneau? În sfîrșit, se mai gîndea el că față cu turcii, mai îndepărtați și mai puțini iscoditori în trebile politice, va izbuti a ascunde manoperele sale, încît va putea acoperi poziția lui față cu ambii dușmani pînă la momentul ce ar hotărî soarta războiului într-o parte sau în alta.

De aceea Rareș, care începuse a se pleca către nemți îndată ce fusese reintrodus în scaunul Moldovei[152], încheie în 1 martie 1542 un tratat cu electorul de Brandenburg, în care el motivează, pe fapte nu prea exacte, trecerea lui în partea creștinilor. [44] El spune că „tiranul turcesc, împăratul Soliman, a năvălit ca un dușman în anii trecuți în ță-

---

[149] Zinkeisen, *op. cit.*, II, p. 835 și urm.

[150] *Ibidem*, p. 848.

[151] Hurmuzaki, *Doc.*, II, 4, p. 129: „Moldavum ingenti manu in Transilvaniam irruere vellit"; 1542 (*Ibidem*, p. 325): „tamque validum hostem propulsandum".

[152] Două rapoarte ale lui Laski către Ferdinand, 1541 (*ibidem*, II, 1, p. 218).

rile noastre cu putere și cu oaste mare și pe noi legîndu-ne ne luă cu sine la Constantinopole (?) și ne puse la închisoare și ne despoaie și ne lipsi de bunurile, castrele și posesiunile noastre și, ceeace ne doare și mai mult pe noi și pe poporul nostru, ne supuse sectei sale mahomedane“ (!!). Această expunere neexactă a unor împrejurări altfel petrecute căuta să justifice, poate pînă și în ochii lui Petru, trădarea pe care el o punea în lucrare față cu sultanul care-l restituise în scaun.

Petru se obliga către marchiz ca, în tot cursul războiului, să țină în anumite locuri iscoditori care să pîndească planurile și să raporteze puterile turcilor „și dacă împăratul turcilor ar veni singur în persoană și noi cu supușii noștri și cu alți cîțiva pe care îi vom putea trage în partea noastră se va întîmpla să fim cu turcii și timpul ni se va părea a fi oportun, atunci noi împreună cu supușii noștri, precum și cu ceilalți ce vor fi cu noi, vom întoarce toate puterile și oastea noastră și vom trece în partea oastei creștine și-i vom da ajutor; și de va fi cu putință, *pre însuși împăratul turcilor în persoană, viu sau mort, îl vom da pe mînile prea luminatei domniei sale căpitanului suprem al războiului*“[153].

Marchizul se obliga la rîndul lui către Petru ca să-i răspundă „după terminarea afacerii, într-un timp hotărît, o sumă însemnată de galbeni ungurești în aur, de greutate bună și dreaptă, așa precum mai pe larg se cuprinde în cartea prea luminatei domniei sale care se află în păstrarea noastră“. Afară de aceasta, marchizul se mai îndatora a „lucra la maiestatea sa împăratul romanilor și la celelalte state ale sacrului imperiu, ca noi și țările noastre să fim uniți, legați și întrupați pentru totdeauna cu sacrul Imperiu Roman și, purtînd noi și urmașii noștri sarcinile imperiului, să cîștigăm stat și scaun în Imperiul Roman, vrednice de starea noastră“.

Această condiție pune mai ales în lumină dibăcia lui Rareș: el nu intră în vasalitatea împăratului german, ci în legătura cea mai slabă, acea a federației germane, în care el știa că nu își va pierde neatîrnarea ce pe fiece zi era tot mai rău știrbită prin uzurpările turcilor. În sfîrșit, se mai obliga Petru Rareș ca să procure armatei imperiale 30 000 de capete de vite, „cu preț drept și cuviincios“, și marchizul îi făgăduia că se va interpune spre a împăca daraverile neisprăvite ce se aflau între Polonia și Moldova.

Cu toate că, prin tratatul încheiat, se vede că marchizul făgăduise lui Petru o sumă însemnată de bani, vedem că el se împrumută de la domnul Moldovei cu suma îndestul de mare pentru acele timpuri de 200 000 de florini ungurești, declarînd că a primit 100 000 în bani, iar 100 000 în vite, care, vînzîndu-le prin credinciosul său în Iaroslavia, le-a prefăcut în bani. Obligația lui Ioachim pentru această sumă către Petru este puternic legată, îndatorindu-se marchizul a răspunde, la vreme de neplată, cu toate bunurile sale și acele a lor săi și chiar cu trupurile lor, a renunța la orice excepții, precum aceea că banii nu s-ar fi numărat sau acceptațiunea sau novația sau soluția sau învoiala de a nu răspunde datoria, îndreptățind pe Petru din cauza îndepărtării a putea vinde la vreme de nevoie obligația către oricine.[154]

---

[153] *Documente extrase din arhivele secrete din Berlin [Petru Raresiu tractatul și obligațiunile]*, în Papiu, *Tesaur [de monumente istorice]*, III, [1864] p. 14: „et quantum possibile ipsum Turcarum imperatorem suae ilustrissimae dominationi ut supremo belli capitaneo, vel vivum vel mortum, personaliter praesentalimus“. [Vezi și A. Papiu-Illarianu, *Tractatu de alianță în contra turcilor încheiat la an. 1542 între Petru, domnul Moldovei, și Ioachim, electorul de Brandemburg*, în *Uricarul*, V, p. 282—303].

[154] Obligația din 24 iunie 1542, în Papiu, *Tesaur*, III, p. 16—19.

Am văzut că marchizul se lega, prin tratatul său, a răspunde lui Petru o sumă de bani „după terminarea afacerii“, precum se cuprindea în cartea deosebită a marchizului. Afacerea era prinderea și trădarea sultanului în mîinile împăratului. Ca mulțumită pentru această slujbă, Ioachim se îndatora a răspunde lui Petru, printr-un act din 29 iunie 1542, suma însemnată de 300 000 de galbeni; în curînd după aceea găsim o altă obligație din 6 iulie, în care marchizul se obliga către Petru, „în caz cînd oarecare lucruri vor izbuti sau vor aduce nu puțină siguranță Imperiului german și creștinătății“, să-i răspundă suma într-adevăr uriașă de 500 000 de galbeni. Prin această de pe urmă obligație marchizul se mai lega a plăti lui Petru, în bani sau panură, vitele ce acesta le va trimite armatei, a-l face să fie primit în confederația germană și a-l împăca cu polonii.[155]

Este învederat că obligația de 500 000 de galbeni a înlocuit pe acea de 300 000 și că ambele aceste erau o datorie a marchizului către Petru, condiționată prin trădarea lui Soliman de către Petru în mînile germanilor.

Obligația cea dintîi conține, din contră, recunoașterea unui împrumut făcut, parte în bani, parte în vite lui Ioachim. De aceea în procesul ce se naște după moartea lui Petru Rareș, pentru plata datoriei către domnul Moldovei, vedem figurînd numai obligația de 200 000 de florini și nu celelalte care rămăseseră fără cauză, deoarece sultanul nu fusese prins de Rareș.[156]

Încercarea lui Petru de a scutura jugul turcesc printr-o legătură cu nemții nu ajunse însă la nici un capăt; expediția germanilor se compromise cu totul la asediul Pestei și puterea turcilor se întinse iarăși atotstăpînitoare pe întreaga Ungarie.

Folosindu-se de încurcăturile Transilvaniei, Petru Rareș urmă chiar în timpul tratărilor cu nemții jocul său dublu în privința turcilor, pe care-l putea acoperi chiar față cu nemții prin aceea că ar trebui să păstreze încrederea dușmanului spre a putea îndeplini uriașa îndatorire luată asupră-și, de a trăda pe sultanul însuși viu sau mort în mîinile nemților. Plecarea lui reală către creștini se vede din scrisoarea lui către staturile Transilvaniei în care „sfătuiește pe locuitorii acestei țări să-și ascundă vitele în desișul pădurilor, iar ei că nu se teamă de nici o primejdie, nici copiii lor; să rămînă la locurile lor siguri și fără grijă căci voim să vă apărăm ca vecini iubiți“.[157]

Dar el face în 1541, în timpul expediției lui Soliman contra Budei, împărăției turcești o însemnată slujbă cu prinderea voevodului Transilvaniei, ⟨Ștefan⟩ *Mailat*, care se revoltase contra urmașului lui Zápolya și deci și în contra turcilor și vroia să dea Transilvania regelui Ferdinand. Pe cînd turcii sub Mohamed pașa mergeau către Buda, spre a despresura cetatea de asediul lui Ferdinand, Petru Rareș, împreună cu Radu Paisie, ajută lui Ahmet, sangiacul Nicopolei, ca să pătrundă în Transilvania spre a stîmpăra răscoala. Mailat se închide în Făgăraș. Petru Rareș pătrunde pe la Oituz în Transilvania și, ajungînd sub zidurile cetății, trimite la Mailat niște vorbitori care să-i propună pacea, spunîndu-i că Soliman el însuși ar înainta asupra Budei și că, deci, ar fi

---

[155] Aceste două obligații, deosebite de aceea din 24 iuni, sînt: cea de 300 000 de galbeni, din 29 iunie 1542, și cea de 500 000, din 6 iulie același an (Papiu, *Tesaur*, III, p. 19—23).

[156] Document din 1564 (*ibidem*, p. 23).

[157] Petru vodă către staturile Transilvaniei, 17 sept. 1542 (Hurmuzaki, *Doc.*, II, 1, p. 231).

mult mai înțelept pentru el de a intra în grațiile sultanului decît a cerca să se împotrivească neînvinsei sale puteri.

Mailat cere atunci ca siguranță să i se trimită ca ostatec fiul sangiacului Ahmed. Petru se scuză că nu ar putea-o face fiindcă ar fi destinat slujbei lui Soliman, dar că-i va trimite două pașale, acela din Vidin și acela din Silistra, care fuseseră distinși de însuși Soliman. Turcii însă trimit în cetate pe doi oameni de rînd, îmbrăcați în haine aurite, încinși cu spade îndoite, de asemenea împodobite cu aur, și astfel induc pe Mailat a veni în lagărul turcesc.

Aici Petru Rareș, vechi cunoscut, îl pofti la sine pentru a-l ospăta. Mailat, înfierbîntat prin petrecere, fu zădărit de tovarășii lui Petru prin vorbe mușcătoare; apoi trecură la atîta necuviință și bătaie de joc încît Mailat, om din fire iute, sări de la masă furios, punînd mîna pe sabie. Moldovenii se aruncară asupra lui și îl legară. Pe cînd Mailat se zbuciuma, veni Ahmed, care, mascîndu-și mulțumirea, se prefăcu a dojeni pe Petru vodă pentru că ar fi înfrînt legile ospeției și ar fi expus morții floarea turcilor trimiși ostateci în Făgăraș.

Petru Rareș însă îi răspunse cu un prefăcut dispreț că prinderea lui Mailat avea cauze foarte grave și că el va fi trimis neatins la Constantinopole, „unde într-adevăr voevodul fu și expediat și-și duse restul mizerabilelor sale zile în închisoarea celor șapte turnuri".[158] Fără îndoială că această cursă fusese convenită între sangiacul turc și domnul Moldovei; cunoscînd meșteșugul lui Rareș, pus odată în aplicare la prinderea lui Gritti, nu vom sta la îndoială a atribui lui Petru iscoada acestei trădări. [45]

Petru Rareș se întorsese astfel către turci, văzînd cît de slab duceau nemții lupta contra păgînilor. După ce expediția germană cade cu totul la asediul Budei, în 1542, Petru Rareș își îndreptă purtarea lui în totul conform intereselor turcești. Anume episcopul Martinuzzi vroia să răpească toată puterea ce era împărțită deocamdată cu regina mumă și cu sfetnicul Petrovici. Martinuzzi începu a se apleca în partea nemților spre a căpăta un sprijin în contra influenței turcești; el nu mai trimite tributul de 10 000 de galbeni, pe care Ardealul îl răspundea turcilor.

Petru Rareș primise îndărăt de la sultan, ca mulțămită pentru prinderea lui Mailat, cetățile sale transilvane, de care el fusese deposedat în urma întîmplărilor din 1538. Isabella însă, cu tot ordinul sultanului, refuză a i le înapoia. Domnul Moldovei, pretextînd a apăra interesele sultanului și a pedepsi pe ardeleni pentru neplata tributului, în realitate însă spre a-i sili la restituirea cetăților sale, năvălește către sfîrșitul anului 1542 peste munți. [46] Că Petru Rareș se supărase pe unguri pentru nerestituirea cetăților sale, cu tot ordinul sultanului, se vede după aceea că, atunci cînd el iese din Suceava, jură „că niciodată nu va mai vroi binele ungurilor, trădători și perfizi, ci mai curînd stăpînului său prea milostiv, împăratului turcilor și poporului său, care nu sînt păgîni ci adevărați creștini".[159]

---

[158] [N.] Istvánfy, *op. cit.*, p. 243, combinat cu Paul Giovio („Arhiva istorică", II, p. 28), care însă pune greșit această prindere a lui Mailat în 1528, în domnia întîia a lui Petru Rareș. Mai vezi și Zinkeisen, *op. cit.*, II, p. 844. Ureche (*Letopisețe*, I, p. 170) spune că Mailat ar fi fost prins în urma unei bătălii pierdute de el contra lui Petru Vodă [Vezi ed. C. Giurescu, p. 159).

[159] Document din 1542, comunicat în extract de Hasdeu, în „Columna lui Traian", 1874, p. 129. Vezi tot acolo și alte extracte care confirmă această expediție.

Guvernul Transilvaniei, văzînd cumplitele pustiiri făcute de Petru în țară, se hotărăște, în 1544, a-i restitui posesiunile ce-i aparținuseră; dărîmă însă cetățile Ciceul și Cetatea de Baltă și i le înapoiază numai astfel împreună cu ținuturile înconjurătoare.[160]

Cu toate acestea, Petru știu să dea incursiunii sale în Ardeal o astfel de culoare încît să nu se strice cu nemții. Este probabil că purtarea îndoielnică a lui Martinuzzi care, în același timp pe cînd cerea ajutorul lui Ferdinand contra Isabellei și a partidei turcești, era în corespondență cu Soliman și se scuza către el că nu ar putea porni în contra lui Ferdinand din cauza năvălirii lui Petru Rareș[161], înlesni acestuia întreținerea bunelor relații cu Împărăția germană. Astfel, la măritarea fiicei lui Ferdinand, Elisabeta de Austria, cu Sigismund August, în 1543, un ambasador moldovenesc apare cu daruri la curtea Austriei.[162]

Petru Rareș se întorsese însă pe deplin la supunerea turcească, văzînd încercările sale de a scutura jugul lor cu ajutorul german ieșite la nimic. În 1545 îl găsim trimițînd pe doi boieri *Cosma Șeptelici Ghenghea*, jitnicerul de Suceava și *Nicolae Burlă*, staroste de Șipinț, la Moscova [47] ca să cumpere de acolo „blănuri de samur, dinți de pește și alte lucruri, menite a îmblînzi prin daruri pe sultanul turcesc".[163]

Marele duce al Litvaniei dă solilor lui Rareș cartea pentru libera lor trecere prin statele sale, face dreptate și la alte cereri ale lui Petru, precum pentru punerea în judecată a doi negutători litvani care nu voiau să plătească prețul de 3 000 de galbeni, datorat pe 1 000 de boi; se folosește însă de prilej spre a se plînge lui Petru că ar împiedica pe negutătorii armeni și evrei ce ar trece prin Moldova cu cai turcești și le-ar lua caii.

Petru, văzînd bunele dispoziții ale marelui duce către sine, trimite curînd după aceea pe un umblător al său, Avram Banilovski gramaticul, „dorind și cerînd cu stăruință ca supușii săi fugiți din Moldova în urma mai multor fapte rele și care se ascundeau în Litvania, anume: *Gliga*, fiul lui *Arbore* și *Ioan Crasnăș*, fugiți din Moldova cu două călugărițe, *Văscan*, nepotul de frate al lui *Șarpe* cu tovarășul său *Toader*, *Tăutul*, fiul lui *Pătrașcu* [cel decapitat la 1541] cu tovarășul său *Văscan și Vlad*, om de jos",[164] să fie predați pe mîna acelui Avram, omul voevodului.

După cît se vede, această rugăminte a lui Petru nu fu îndeplinită, din cauză că nici Petru nu dăduse urmare cererii marelui duce privitoare la negutătorii de cai turcești. Trimițînd marele duce, în 16 ianuarie 1546, pe un sol al său, Vilamovski, cu o scrisoare prin care ducele se tînguia pentru nedreptățile suferite de supușii săi în Moldova, Petru îl pune la opreală, pretextînd că tot astfel ar fi fost tratați și solii săi în ducatul Litvaniei[165] [48]; însă aceste începuturi de neînțelegeri

---

[160] *Analele secuești*, în Șincai, *op. cit.*, II, p. 183 [Vezi Hurmuzaki, XI, p. 359]. Asupra restituirii cetăților vezi Hurmuzaki, *Doc.*, II, 4, p. 243 (1540) și 284 (1542).

[161] Simigianus, introducere la documentele din Berlin, în *Tesaur*, III, p. 11.

[162] *Fontes rerum austricarum. Scriptores*, I, p. 360; citat de Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 351.

[163] Relația despre ambasada lui Petru Rareș la Sigismund August, mare principe al Lituaniei, din 1545, în „Arhiva istorică", I, 1, p. 34 [Vezi și N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 365].

[164] „Arhiva istorică", I, 1, p. 35.

[165] Scrisoarea lui Sigismund August către Petru Rareș din 16 ianuarie 1546, reprodusă în extract de Șincai, *op. cit.*, II, p. 184 [Vezi și Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 114—124].

nu au urmare mai departe, căci Petru Rareș moare în septembrie 1546.[166] [49]

Petru Rareș este, fără îndoială, o puternică odraslă a lui Ștefan cel Mare, acela dintre urmașii lui care moștenise mai mult din firea tatălui său. Neastîmpărul, care frămîntă întreagă această familie, se vede sădit și în sufletul lui Petru Rareș. În tot decursul domniei sale nu a avut un moment de liniște. Necontenit ocupat cu planul de a-și mări țara, el provocă dușmănia ungurilor, polonilor și a tătarilor. Pe cînd însă tatăl său știuse meșteșugul de a înșira pe acești dușmani unul după altul și a-i bate pe rînd, Petru, mai puțin dibaci, îi stîrni deodată pe toți împotriva lui și căzu sub povara înmulțitei lui urgii.

Pe lîngă că el se arată mai puțin politic, îl aflăm și mai slab general, încît fără îndoială că planurile sale erau mai mari decît mijloacele sale personale. Dacă însă îi lipseau însușirile cele mari ale tatălui său, înfloreau în sufletul lui, cu o splendoare neauzită, cruzimea, călcarea cuvîntului, ipocrizia și înșelarea. El aplică adeseori în viața lui metodele piezișe pentru a ajunge scopurile sale și trădarea fu pentru el adeseori preferabilă unei lupte fățișe; așa a făcut cu Gritti, așa cu Mailat, așa cu boierii cărora le jurase iertare în mînile mitropolitului.

Ureche face despre el un portret cam lingușit, cînd spune că: „era cu adevărat feciorul lui Ștefan Vodă celui Bun, că întru totul sămăna tătîne-său; că la războaie îi mergea cu noroc, că tot au izbîndit, și multe lucruri bune și dumnezeești apucase de făcea, țara și moșia ca un părinte o socotea; judecata cu dreptate o făcea. Iar la sfat era om cuvios și la toate lucrurile îndrăzneț și la cuvînt gata a da răspuns de-l cunoșteau toți că-i harnic să domnească țara“.[167]

Cu toate acestea, Petru Rareș era un domn cu o mare vază în lumea politică orientală. Am văzut că, atunci cînd turcii vroiseră să-l doboare, însuși sultanul Soliman nu găsește de prisos a se pune în fruntea expediției sale și cînd liga creștină vroiește să se înjghebe în contra turcilor, tot la Rareș ea trebui să recurgă. Apoi episcopul de Lund, cînd spune despre Petru că e un domn foarte puternic [50], reproduce opinia întregii Ungarii despre el, din care o parte, Transilvania, simțise în repețite rînduri ascuțișul acestei puteri. Moldova pe timpul lui Rareș nu era departe de Ștefan cel Mare și puterea dezvoltată în ea de marele domn era încă în picioare; apoi reputația pe care acesta o lăsase țării sale se răsfrîngea încă asupra urmașilor.

Petru Rareș fu însurat de două ori: întîi ținu pe *Maria*, despre care nu știm din ce neam era. Este probabil că el o luase încă înainte de a fi domn, căci ea moare doi ani numai după suirea lui în tron, în 28 iunie 1529, și este înmormîntată la mănăstirea Putna.[168]

A doua soție a lui fu *Elena*, fiica lui *Ioan Eraclide*, coborîtor din *Gheorghe Eraclide*, principele Serbiei.[169] [51] Despre dînsa am văzut cum

---

[166] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 172. Engel pune, nu știm după ce izvoare, luna aprilie (*Geschichte der Moldau*, p. 187). Inscripțiile mormîntale de la mănăstirea Pobrata, unde Petru este îngropat, nu dau data morții. Vezi Melchisedec, *Notițe istorice și archeologice adunate de la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, p. 154 [Vezi și N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, București, 1905, p. 56—57]. Data lui Engel, aprilie 1546, este inexactă. Se află încă acte de la el din sept. acest an (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 454). În noiembrie însă găsim pe fiul său, Ilie (*ibidem*, p. 455). Vezi nota 2 a lui N. Iorga, *ibidem*, p. 454.

[167] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 172 [ed. C. Giurescu, p. 160].

[168] Vezi inscripția ei mormîntală în „Arhiva românească“, II, p. 308.

[169] Vezi genealogia lui Iacob Eraclide Despotul, în „Arhiva istorică“, I, 1, p. [illegible].

Ureche spune că, fiind sîrboaică, scrie din cetatea Ciceului, pentru bărbatul ei, o scrisoare pe limba sîrbească către sultanul Soliman.

Cu Maria, Petru Rareș avu un singur fiu, al cărui nume s-a păstrat: *Bogdan*, amintit în mai multe hrisoave dintre anii 1528—1534.[170]

Elena născu lui Rareș 5 copii: trei băieți și două fete. Băieții sunt: *Ilie* și *Ștefan*, citați totdeauna împreună în toate diplomele și care ambii domniră după Rareș.[171]

Al treilea fiu, *Constantin*, citat în diplomele din 1546, alăturea cu Ilie și Ștefan și despre care episcopul Veranciu, solul regelui Ferdinand la Constantinopole, ne spune că trăind la Constantinopole, dat de Petru cu ostatec după reintegrarea lui în domnie, fu otrăvit mai tîrziu la 1554, în vîrstă de 17 ani, după uneltirile lui Alexandru Lăpușneanu. Veranciu spune în epistola pe care o scrie în ziua de 30 iunie acel an către regele său că, pe cînd îl petreceau la mormînt un mare număr de greci, turcii se repeziră, smulseră pe mort din mînile creștinilor, pretinzînd că ei au drept a-l îngropa după legea turcească, întrucît el ar fi făgăduit că la majoratul lui va trece la religia mahomedană.[172]

Fiicele sînt: cea mai mare *Ruxandra*, arătată ca fiică a lui Petru Rareș de genealogia lui Iacob Heraclide, de cronicari și de o inscripție de la mănăstirea Secul ⟨Probota⟩, pusă de ea pe mormîntul fratelui ei, Ștefan, care sună: „doamna Ruxandra, fiica lui Ioan Petru voevod, iar doamnă lui Alexandru voevod (Lăpușneanu), au înfrumusețat acest mormînt fratelui său Ștefan voevod, care s-a strămutat la veșnicele lăcașuri, în anul 7070 (1552) sept. 1".[173] *Despina* sau *Chiajna* (acest din urmă nu este decît traducerea slavonă a numelui grecesc al Despinei) care se vede a fi fost fiica lui Petru, din genealogia lui Petru Rareș întocmită de un pretins nepot de fiu al lui Petru Rareș, născut în Ungaria, Wolfgang voevod.[174]

În afară de acești urmași legiuiți ai lui Petru, izvoarele ne-au mai păstrat și numele unui fiu natural, care domnește mai tîrziu sub numele de *Iancu vodă Sasul*, care se dă, într-un document din 1580, drept fiul răposatului Petru voevod, care nu poate fi altul decît Petru Rareș.[175] Acesta nu era sas, cum spun cronicile noastre, ci fusese născut de Petru cu o săsoaică din Brașov, în timpul incursiilor sale în Transilvania. Mai mulți sași contimporani încredințează lucrul în *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, care spune că „Iancul fusese crescut din copilărie în cetatea Brașovului, avînd de părinte, după cum se credea, pe unul Weiss Iörg, curelar"; alții vroiau ca tatăl său să se fi numit *Mysen Thysen Hannes*, a cărui măestrie o și învățase. Iancu, cînd ajunse vîrstnic, aflînd pe corpul său oarecare semn, i se spuse de muma sa *Caterina* că era fiul unui voevod, lucru pe care dînsul aflîndu-l și deschizîndu-i-se mari perspective, învoi să fie exclus de la moștenirea părintească spre a-și căuta

---

170 Pomenit în documentele din: 4 martie 1528 (Melchisedek, *Cronica Romanului*, I, p. 162); 22 martie 1528 (Papiu, *Tesaur*, III, p. 47); 3 martie 1530 („Arhiva istorică", I, 1, p. 132); 11 aprilie 1533 (Wickenhauser, p. 78) și 1534 (*ibidem*, p. 80) [Vezi și DIR, A, veac. XVI, vol. I, p. 247—367].

171 Pomeniți în documentele din: 22 martie 1535 (Melchisedek, *Cronica Hușilor*, p. 10); 14 mai 1546 (*ibidem*, p. 22); 1546 (idem, *Chronica Romanului*, I, p. 175); 27 mai 1546 (Wickenhauser, I, p. 83); 30 mai 1546 (*Uricarul*, II, p. 251). [Vezi și DIR, A, veac. XVI, vol. I, p. 378—519].

172 *Monumenta Hungariae historica*, reprodus de Papiu, *Tesaur*, III, p. 48.

173 Melchisedek, *Notițe istorice și archeologice*, p. 27.

174 Asupra acestuia și a pretinsei sale coborîri dintr-un fiu al lui Rareș, Bogdan Constantin, neadeverit prin nici un document, vezi Papiu, *Tesaur*, III, p. 47—49.

175 „Arhiva istorică", I, 1, p. 127.

norocul semănat în leagănul lui. Plecînd la Constantinopole, el arătă semnele și după mai mult timp a fost ridicat la principatul Moldovei.[176]

Cu Petru Rareș se sfîrșesc luptele care căutau să *mențină* neatîrnarea țărilor române, începute de primii lor domni. De la el înainte se înmormîntă și neatîrnarea Moldovei sau, mai adevărat încă, această frîntură din osul lui Ștefan cel Mare o duse el la mormînt. În șirul acestor lupte, cu atît mai însemnate cu cît mai restrînsă era întinderea poporului ce le purta, Muntenia căzuse cea dintîi, încă de mult, de sub Mircea cel Bătrîn care se plecase turcilor în 1411, și acuma sub Petru Rareș, mai bine de 100 de ani după aceea, venise și rîndul Moldovei.

Nenorocirea vroi ca aceste două țări să lupte pe rînd în contra puterii otomane și să fie zdrobite una după alta, în loc de a-și da mîna spre o comună împotrivire. Singura dată cînd aceasta s-ar fi putut întîmpla, pe timpul lui Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș, unirea fu zădărnicită prin o nenorocită dușmănie. Nu numai atîta, dar Vlad Țepeș, fiind înlăturat din tron pentru a face loc altora, aceștia puseră puterile Munteniei în slujba turcilor, tocmai spre a răpune Moldova, încît astfel, în loc de unirea țărilor surori, întîlnim la începutul existenței lor ura și dușmănia dezbinîndu-le și pornindu-le una asupra celeilalte [52].

Cît timp trebuia să treacă pînă să ajungă ele a se convinge că alipirea lor într-un singur gînd, mai apoi într-un singur corp, era singurul lor liman de mîntuire!

Am văzut pe Ștefan cel Mare că, după ce pierde Chilia și Cetatea Albă în mîinile turcilor, se silește să le recîștige. Așa făcură și țările române; deși căzute la pămînt, nu scăpaseră spada din mîini și trebuiau să o mai ridice încă de două ori, cîte odată în fiecare din ele, spre a *redobîndi* pierduta neatîrnare. Întreprinderea era învederat mult mai grea decît a păstra ceea ce avuseră. Totuși, pentru onoarea neamului românesc, și această ultimă datorie fu încercată de Ioan vodă cel Cumplit în Moldova, iar în Muntenia, într-un chip mai măreț încă, de Mihai Viteazul.

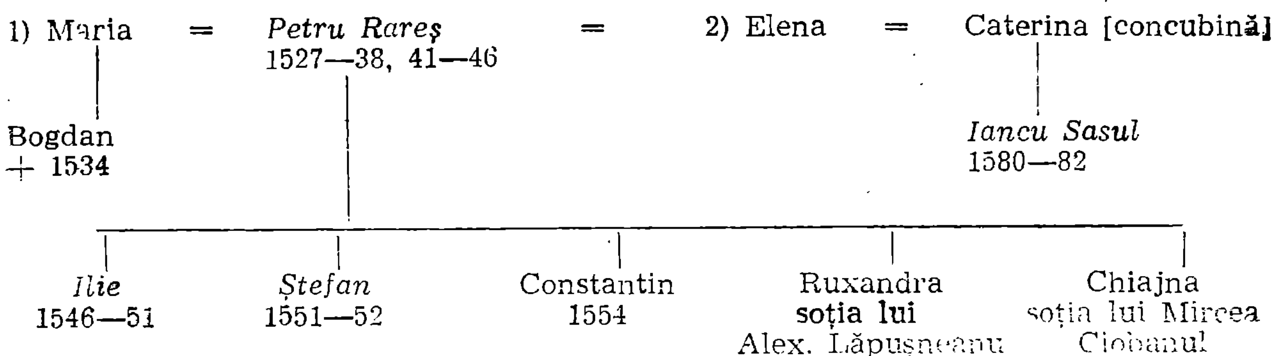
După ce această de pe urmă lance va fi frîntă pe mormîntul libertății țărilor române, vuetul armelor va amuți pentru lungi secoli, sau dacă va mai răsuna va fi nu spre a păstra, ci numai spre a distruge și ceea ce mai rămăsese.

NOTE ȘI COMENTARII

[1] Despre înțelegerea dintre Bogdan al III-lea și sultanul Selim din 1512 — care stă la baza tradiției despre „închinarea“ Moldovei — vezi Manole Neagoe, *Contribuții la problema aservirii Moldovei față de Imperiul otoman. Înțelegerea dintre Bogdan cel Orb și Selim din anul 1512* („Studii“, 1964, nr. 2, p. 311—322).

---

[176] *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, Coronae [Brașov], 1847, I, p. 71. **Iată tabloul familiei lui Petru Rareș:**

Vezi şi Marcel Ciucă, *Din relaţiile Moldovei şi Imperiul otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea* (R. Ist., 1978, nr. 7, p. 1253—1263). După cum s-a arătat recent, Ştefan cel Mare nu-şi putea sfătui fiul „să închine ţara la turci", deoarece o „închinase" el însuşi pe baza marilor victorii obţinute. Vezi Ştefan S. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observaţii pe marginea unor texte* (R. Ist., 1982, nr. 7, p. 807—821).

Important pentru statutul internaţional al Ţării Româneşti şi Moldovei în această epocă este faptul că papa Leon al X-lea conta pe forţele lor armate în eventualitatea unei cruciade, discutată în conciliul de la Latran, unde se spunea: „Walachi sunt feroces armigeri. Quadraginta milium communis populi constituent exercitum", o recunoaştere a puterii militare a poporului român, ca şi a libertăţii şi posibilităţii ţărilor române de a se angaja într-o asemenea întreprindere. Vezi Şt. Simionescu, *Les Pays Roumains dans le projet de croisade (1517) du Concile de Latran* (RRH, 1979, nr. 3, p. 507—514).

[2] Despre personalitatea logofătului Tăutu vezi Ştefan S. Gorovei, *Activitatea diplomatică a marelui logofăt Ioan Tăutu* („Anuarul Muzeului Judeţean Suceava", 1978, p. 237—251).

[3] Despre problema aşa-numitelor „capitulaţii" vezi mai sus cap. *Mircea cel Bătrîn*, nota 97.

[4] Trifăilă nu era agentul lui Petru Rareş, ci un pretendent susţinut de Neagoe Basarab, domnul Ţării Româneşti, ca represalii pentru faptul că domnul Moldovei sprijinea împotriva sa pe Mircea, fiul lui Mihnea cel Rău, refugiat în Transilvania; Bogdan devenise cumnat cu Mircea prin căsătoria sa cu Ruxandra, fiica lui Mihnea. Vezi Manole Neagoe, *Neagoe Basarab*, p. 79—80. Lupta cu Trifăilă a avut loc în iarna anului 1514, „mai jos de Vaslui, la poduri", unde au pierit atît pretendentul cît şi „mulţi alţii" (*Cronicile slavo-române*, p. 92). Vezi şi AIIAI, 1977, p. 110.

Despre un alt pretendent, Roman Pribeagul din 1507, vezi M. Costăchescu, *Observări istorice. I Cu privire la neamul lui Ştefan cel Mare. II. Ştiri istorice într-un uric de la Petru Rareş*, Iaşi, 1927.

[5] Despre domnia lui Ştefăniţă vodă a se vedea: Ilie Minea, *Complotul boieresc contra lui Ştefăniţă vodă* (CI, 1928, nr. 2, p. 188—219); Ştefan Gorovei, *Găneştii şi Arbureştii*, (CI, 1971, p. 143—159); N. Grigoraş, *Ştefăniţă vodă cel Tînăr şi Luca Arbore* (AIIAI, 1972, p. 1—27); Horia Ursu, *Moldova în contextul politic european (1517—1527)*, Bucureşti, 1972. O încercare de reabilitare a tînărului domn la N. Grigoraş, *Un voievod nedreptăţit: Ştefăniţă vodă* (MI, 1974, nr. 2, p. 9—13).

[6] Ţara Românească nu era „robită" turcilor şi nici nu dădea 500 de copii în corpul ienicerilor; spre deosebire de ţările de la sudul Dunării, ţările române nu au dat aşa-numitul „tribut de sînge".

[7] Este vorba de lupta de la Ciuhur, din 9 august 1518; în letopiseţul de la Putna se spune că Ştefăniţă i-a biruit pe tătari pe Prut „şi i-a gonit peste cîmp pînă la Ciuhru, ucigîndu-i, şi pe căpeteniile lor le-a prins" (*Cronicile slavo-române*, p. 52). Ureche povesteşte pe larg bătălia de pe Prut şi urmărirea tătarilor pînă la Nistru, unde mulţi s-au înecat (ed. C. Giurescu, p. 127). Vezi şi Ilie Minea, *Data de zi a luptei de la Ciuhur* (CI, 1940, nr. 1—2, p. 694—695).

[8] Ideea că ambasada lui Luca Cîrje a fost trimisă fără ştirea lui Ştefăniţă a fost reluată de I. Nistor, *Luca Arbore hatmanul (La 400 de ani de la moartea sa)* („Junimea literară", 1924, nr. 7—8, p. 297—309), dar a fost respinsă cu argumente convingătoare de H. Ursu, *Domnia lui Ştefăniţă voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei, 1517—1527*, Cluj, 1940. Vezi şi Virgil Cândea, *Diplomaţia urmaşilor lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Bucureşti, 1966, p. 125—129.

[9] Xenopol încearcă să scuze gestul boierimii moldovene care s-a răsculat împotriva domnului. Nu trebuie să uităm că, la 3 august 1523, o solie a complotiştilor a oferit regelui Poloniei cîrmuirea Moldovei, ameninţînd că, dacă nu vor fi „eliberaţi" de „tiran", se vor supune Ungariei sau Porţii otomane. Ei se declarau deci gata să supună ţara numai pentru a-şi păstra poziţia dominantă. Este revelator faptul că, în lupta împotriva boierimii trădătoare, lui Ştefăniţă „i-au venit ţara într-ajutor" (Gr. Ureche, ed. C. Giurescu, p. 130), ceea ce a asigurat victoria puterii centrale.

[10] Conflictul dintre Ştefăniţă şi Radu de la Afumaţi — asupra căruia Xenopol nu insistă — a fost cauzat, într-adevăr, de pribegi, dar şi de neînţelegerea ivită între cei doi competitori la mîna frumoasei domniţe Ruxandra. Vezi N. Stoicescu, *Radu de la Afumaţi*, p. 123—131. Este interesant de amintit faptul că Ştefăniţă pretindea ca el să fie numit „mare voievod al Valahiei", iar Radu de la Afumaţi „voievodul cel mic al Valahiei" *(Vayvoda minore di la Valacchia)*, dovadă clară a conştiinţei unităţii de neam. La 3 april. 1526 cei doi domni se împăcaseră (Hurmuzaki, XV/1, p. 303).

[11] Este greu de susţinut ideea că Ştefăniţă ar fi fost otrăvit din iniţiativa polonilor. După cum spune cronicarul Macarie, în 1526, domnul s-a întors din expediţia sa în Ţara Românească „purtînd în trupul său boala“ (*Cronicile slavo-române*, p. 95). La începutul anului 1527, tînărul domn a fost văzut bolnav la Hotin de Laurentius Misschlinger, solul lui Ferdinand I (H. Ursu, *Moldova în contextul politic european*, p. 125). De altfel, nu trebuie să uităm că şi fratele său Petru a murit tot tînăr, în 1526 (*Cronicile slavo-române*, p. 52).

[12] Domniile lui Petru Rareş s-au bucurat de o deosebită atenţie după apariţia sintezei lui Xenopol. Vezi: I. Ursu, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1923; Dumitru Almaş, *Petru voievod Rareş*, Bucureşti, 1970; Paul Simionescu, *Petru Rareş, domnul şi vremea sa*, Bucureşti, 1970; *Petru Rareş*, red. coordonator Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978; Ştefan Gorovei, *Petru Rareş (1527—1538; 1541—1546)*, Bucureşti, 1982 (Col. Domnitori şi voievozi).

O analiză a modului cum prezintă A. D. Xenopol domnia lui Petru Rareş — pe care-l consideră „mai puţin politic“ şi „mai slab general“ decît Ştefan cel Mare — a fost făcută de Leon Şimanschi în vol. *Petru Rareş*, p. 29—31, care a subliniat deosebirea de vederi dintre Xenopol şi I. Ursu, care l-a reabilitat pe Rareş, o mare personalitate învinsă de împrejurările vitrege, care nu ar fi putut fi dominate de oameni „oricît de geniali“.

[13] Pretendentul Petru — care a trăit mult timp în Polonia — nu poate fi confundat cu Petru Rareş, care a trăit în ţară, unde s-a ocupat cu negoţul de peşte. Vezi G. Coriolan, *Petru Rareş înainte de urcarea sa pe tron şi Petru Pribeagul*, Bucureşti, 1909. Dacă Rareş ar fi fost acelaşi personaj cu pretendentul susţinut de boieri la 1523, ar fi greu de înţeles mai întîi faptul că Ştefăniţă l-a desemnat tocmai pe el ca urmaş la tron şi apoi pedepsirea de către Rareş a boierilor complotişti de la 1523 (unele documente citate şi de Xenopol). După cum rezultă din documente, pretendentul din 1523 se numea Alexandru (viitorul domn Alexandru Cornea). Vezi DIR, A, veac. XVI, vol. II, p. 134, vol. *Petru Rareş*, p. 177 şi AIIAI, 1977, p. 108.

După opinia lui Ştefan Gorovei, *Muşatinii*, p. 80, Petru pretendentul ar putea fi Petru, fratele lui Ştefăniţă. Întrucît însă acesta apare ca martor atît în ultimul document dat de Bogdan al III-lea la 17 ian. 1517, cît şi în toate documentele emise de fratele său Ştefăniţă de la 7 oct. 1517 pînă la 9 sept. 1525 (DIR, A, veac. XVI, vol. I, p. 108—227), această opinie este greu de acceptat. Vezi şi Florea Stănculescu, *O precizare în legătură cu Petru, fratele lui Ştefăniţă vodă* (RIR, 1943, fasc. IV, p. 134—136).

Problema a fost reluată de C. Cihodaru, *Pretendenţi la tronul Moldovei între anii 1504 şi 1538* (AIIAI, 1977, p. 112—118), care susţine că Rareş este totuşi Petru pribeagul din Polonia dintre anii 1504—1527, fiind amintit în tratatul moldo-polon din 1510 ca Petru Mănja, adică Maja (M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Bogdan voievod*, Buc., 1940, p. 484). El mai invocă şi faptul că la 1546 Petru Rareş dăruia mănăstirii satul Măjeşti, pe care îl moştenise de la părinţii săi (*Moldavia v epohu feodalizma*, I, Chişinău, 1961, p. 50—58 şi DIR, A, veac. XVI, vol. I, p. 609—610).

M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Bogdan voevod*, p. 484—486, a dovedit că familia Mînja nu are nici o legătură cu Maja sau Măjariul; înrudirea probabilă a ei cu familia domnitoare prin Clănău spătarul şi cheaghina sa Dragna, nepoata de soră a lui Ştefan cel Mare, explică pretendenţa boierului Petru Mînja la tronul Moldovei după moartea lui Ştefan.

(14) Rareş a fost ales domn la 20 ian. 1527. Vezi amănunte în vol. *Petru Rareş*, p. 53—54. În febr. 1527 regele Poloniei primise ştirea că Rareş fusese ales de „toate stările Moldovei“, ca unul ce era „adevărat vlăstar al lui Ştefan cel Mare“; regele sfătuia pe noul domn să nu urmeze exemplul predecesorului său, „care nu are bun decît de obrăznicii, omoruri şi tulburări“. Vezi N. Iorga, *Relaţiile Moldovei cu Polonia după documente nouă. I. Petru Rareş şi politica sa faţă de poloni* („Conv. lit.“, 1901, p. 324—352 şi 391—419); republicat în N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 333—366 (citatul la p. 336).

[15] Pentru relaţiile lui Rareş cu Polonia, vezi mai nou Veniamin Ciobanu, *Les relations politiques de la Moldavie avec la Pologne pendant le premier regne de Petru Rareş (1527—1538)* (RRH, 1978, nr. 2, p. 269—290) şi idem, *Apărător al moştenirii lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Petru Rareş*, Bucureşti, 1978, p. 109—135.

[16] Ar trebui amintit faptul că Rareş a dus mai întîi tratative cu Ferdinand de Habsburg (april.—mai 1527) care au fost urmate de cele cu I. Zápolya (iunie—iulie) şi apoi de alianţa cu Ferdinand. Domnul Moldovei a trecut de partea lui Zápolya după succesul misiunii lui Ieronim Laski la Poartă (29 febr. 1528). Vezi amănunte la Radu Constantinescu, *Moldova şi Transilvania în vremea lui Petru Rareş (1527—1546)*, Bucureşti, 1978, p. 25—30. Pentru politica lui Rareş faţă de Transilvania în prima sa domnie vezi N. Grigoraş, *Precursor al lui Mihai Viteazul*, în vol. *Petru Rareş*, p. 85—108.

[17] Despre relațiile lui Rareș cu Bistrița vezi H. Wittstock, *Die Stellung von Bistritz im Thronstreite zwischen Ferdinand I. und Johann Zápolya und sein Verhältnis zu Peter, Fürsten der Moldau*, în *Programm des evangelischen AB Obergymnasiums zu Bistritz*, 1860, p. 3—45. și A. Berger, *Der Verhältnis von Bistriz zu dem Moldauer Woiwoden Peter Raresch*, în *Festgabe zur Feier des neuen ev. Gymnasialgebäudes*, Bistrița, 1910—1911, p. 37—69. Multe amănunte despre tratativele cu bistrițenii din ian.—apr. 1529 și conflictul din aug. —nov. 1529 la V. Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XIV-lea*, Dej, ⟨f.a.⟩, p. 20—29 și Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 34 și urm. Despre ajutorul dat de populația românească din Transilvania lui Petru Rareș împotriva Bistriței și politica acestuia în provincia de peste munți vezi V. Motogna, *Ungurașul sub Petru Rareș* („Anuarul Inst. de istorie națională", Cluj, 1923, p. 315—322).

[18] Lupta de la Feldioara a avut loc la 22 iunie 1529, după ce Rareș încheiase o înțelegere cu I. Zápolya, care-i ceda Ciceul, Cetatea de Baltă, Ungurașul, Rodna și Bistrița. În prima ciocnire trupele moldovene, conduse de vornicul Grozav, au respins pe secui care se retrag (21 iunie); resturile armatei ferdinandiste au fost distruse a doua zi. Vezi: I. Ursu, *Vornicul Grozav* („Conv. lit.", 1907, p. 105—108); Al. Culici, *Războiul lui Petru Rareș pentru Ardeal, 1529* („România Militară", 1942, nr. 1—2, p. 46—68) (Este foarte probabil că Xenopol confundă lupta de la Feldioara cu acțiunile lui Rareș în Țara Bîrsei din oct. 1529, despre care vezi nota urm.).

[19] Acțiunea lui Rareș împotriva Brașovului a început la 25 oct. 1529; după trei săptămîni, la 3 nov., brașovenii s-au supus, acceptînd să plătească domnului 5000 de galbeni pentru ridicarea asediului și 600 de galbeni pentru răscumpărarea prizonierilor și să se supună lui I. Zápolya. Vezi: I. Ursu, *Die auswärtige Politik*, p. 60—62; Radu Constantinescu *op. cit.*, p. 51; Hurmuzaki, XV, p. 341 și A. Veress, *Acta et epistolae*, p. 199—203.

[20] Asediul Bistriței a început la 6 oct. 1529, în timp ce Rareș se afla în Secuime, de unde cere, la 14 oct., brașovenilor să se supună (Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 49—53; Hurmuzaki, XV/1, p. 337—338; R. Schuller, *Andreas Beuchel. Ein Beitrag zur Bistritzer Stadtgeschichte im dem Zeitalter des Thronstreites zwischen Ferdinand I. und Zápolya* („Archiv der Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", 1890, p. 5—72).

[21] Xenopol insistă mai puțin asupra acțiunilor lui Rareș din anul 1530, despre care vezi Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 51—62. Rareș nu a părăsit Transilvania la cererea lui Zápolya, ci preocupat de planurile sale împotriva Poloniei pentru redobîndirea Pocuției, pe care o cere regelui în august 1530. La 15 dec. 1530 senatul orașului Sibiu scria regelui Ferdinand: „Moldavus aperte iactat, hoc regnum suum esse", ceea ce arată că domnul nu renunțase la Transilvania (A. Veress, *Acta et epistolae*, p. 218).

[22] Pentru descrierea campaniei din Polonia vezi și N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 342—344; *Petru Rareș*, p. 117—124. Despre cauzele înfrîngerii oștirii moldovene — greșelile de ordin tactic și strategic ale lui Rareș și superioritea armamentului oștirii polone de mercenari — vezi Manole Neagoe, *Cîteva observații critice în legătură cu bătălia de la Obertyn* („Studii și mat. de istorie și muzeografie militară", 1971—1972, p. 96—104). O lucrare bazată pe numeroase izvoare polone Zdizslaw Spieralski, *Kampania Obertynska 1531 roku* [Campania de la Obertyn din anul 1531], Varșovia, 1962.

Despre intensa activitate diplomatică depusă pentru aplanarea conflictului vezi Ilie Corfus, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia* („Romanoslavica", 10, 1964, p. 315—340).

[23] Polonii și-au trîmbițat biruința de la Obertyn, pe care au anunțat-o prin scrisori adresate papei și monarhilor apuseni, precum și prin broșuri tipărite; „poeții făcură versuri, umaniștii din clerul polon înălțară în opere encomiastice rara și strălucita biruință" (N. Iorga, *op. cit.*, p. 344). Despre broșurile tipărite în Apus vezi Al. Ciorănescu, *O broșură franceză contemporană despre lupta de la Obertyn* (RI, 1938, p. 113—118) și C. Göllner, *Românii în opera lui Ioan Dantiscus* (RI, 1940, p. 254—260).

[24] Despre misiunea lui Gritti vezi în special Aurel Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî, după unele documente turcești inedite (1533—1534)* (SMIM, VII, 1974, p. 101—160). Vezi și N. Iorga, *O doamnă venețiană a Moldovei?*, în *Momente istorice*, București 1927, p. 5—6, care comentează o știre potrivit căreia Gritti avea intenția de a-și mărita fata după un pretendent la tronul Moldovei, probabil Ștefan Lăcustă.

În afară de atitudinea net antiotomană declarată la 1534, ar mai trebui amintită și politica lui Petru Rareș de susținere a așezămintelor religioase de la Muntele Athos, unde domnul Moldovei a fost un mare ctitor: a reclădit biserica mănăstirii Dionisiu, unde domnul cu familia sa figurează pe peretele ctitorilor; turnul de la mănăstirea Karakalu (1534), unde domnul figurează, de asemenea, ca ctitor; a terminat lucrările de la mănăstirea Karies, începute de Bogdan al III-

lea (Vezi R. Ist., 1978, nr. 11, p. 2116). Domnul Moldovei a susţinut cu bani unele aşezăminte de la Sfîntul Munte, precum mănăstirea Hilandar, căreia îi dăruia cîte 3000 de aspri anual. În hrisovul de danie din 13 martie 1533, domnul promitea că va dărui mai mult dacă Dumnezeu se va milui „să ne mîntuiască din mîinile neamurilor străine" (DIR, A, veac, XVI, vol. I, p. 357).

Ţinînd seama de activitatea febrilă din anii 1533—1535 — cînd Rareş se oferea cu toate forţele sale într-o eventuală coaliţie antiotomană, „căci momentul a sosit", cum scria domnul lui Carol al V-lea — unii autori au vorbit chiar de un „proiect de insurecţie balcanică al lui Petru Rareş". Vezi Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI—XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 158—164.

[25] Despre relaţiile lui Rareş cu Poarta vezi Gemil Tahsin, *Les relations de la Moldavie avec la Porte ottomane pendant le premier règne de Petru Rareş (1527—1538)* (RRH, 1978, nr. 2, p. 291—312).

[26] Vezi P. P. Panaitescu, *Petru Rareş şi Moscova*, în vol. *În memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1934, p. 265—278 (şi extras). Ar trebui să mai arătăm că între Rareş şi Vasile al III-lea, marele cneaz al Moscovei, exista o legătură dinastică: soţia domnului, Elena, fiica despotului Iovan Branković, ca şi Elena Glinskaia, mama lui Ivan cel Groaznic, aveau acelaşi bunic, pe nobilul sîrb Ştefan Iakşić. Vezi N. I. Tihomirov, *Petru Rareş i Ivan Groznîi*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, p. 194.

Cînd se adresa ţarului Moscovei, Rareş conta pe o solidarizare ortodoxă, îndreptată împotriva Poloniei catolice, solidarizare manifestată în 1530—1531, cînd rutenii din Pocuţia s-au supus „cu bucurie" lui Rareş (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 11, extras).

[27] Despre asedierea, prinderea şi uciderea lui Gritti la Mediaş, la 29 sept. 1534, vezi: J. K. Schuller, *Ludwig Grittis Ende* (AVSKL, 1858, p. 165—198); Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 71—74; I. Ursu, *Die auswärtige Politik*, p. 106—119 şi relaţiile publicate în *Călători străini*, I, p. 249—255, 321—337, 358—367. Din aceste relaţii rezultă că armata moldoveană era condusă de Toader logofătul şi Huru vornicul. Întrucît aceste relatări sînt scrise de apropiaţi ai lui Gritti şi duşmani ai lui Rareş, ele trebuiesc privite cu rezervă, inclusiv scrisoarea reprodusă de Xenopol după della Valle care este fantezistă. Este vorba de o insurecţie generală în Transilvania, în sprijinul căreia au venit oştile moldovene şi muntene. Merită să mai amintim şi faptul că, pentru a îndepărta bănuielile Porţii, Rareş a trimis un memoriu la Istanbul în care învinuieşte de uciderea lui Gritti pe unguri (A. von Gevay, *Urkunden und Acktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI—XVIII. Jahrhunderte*, II, Viena, 1938, p. 11).

[28] Despre tratativele purtate cu Ferdinand de Habsburg, încheiate cu alianţa pecetluită la Iaşi la 12 aprilie 1535, vezi: Al. Ciorănescu, *Petru Rareş şi politica orientală a lui Carol Quintul*, Bucureşti, 1935 (din AARMSI, s. III, t. 17, 1935, p. 241—256); Ştefana Simionescu, *Les relations de la Moldavie avec les Habsbourg pendant le règne de Petru Rareş (1527—1538, 1541—1546)* (RRH, 1977, nr. 3, p. 455—467); *Călători străini*, I, p. 376—379 şi izvoarele citate de Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 75—78, care subliniază faptul că aderarea voievozilor Ţării Româneşti şi Transilvaniei la această alianţă „sancţiona unitatea celor trei Ţări Române".

În convorbirile sale cu reprezentanţii lui Ferdinand, Rareş se declara gata să înfrunte toate primejdiile *„pentru apărarea creştinătăţii"*, vechea concepţie despre lupta românilor pentru apărarea Europei.

Scrisorile schimbate între Ferdinand şi regele Poloniei cu privire la Rareş sînt publicate în Hurmuzaki, II/4, p. 106—108.

[29] Despre cariera politică a lui Mateiaş vistierul — ctitorul mănăstirii Coşula şi al bisericii din Horodniceni — vezi Tit Simedrea, *Tetraevanghelul vistiernicului Mateiaş, manuscript din anul 1535* (BOR, 1934, nr. 3—4, p. 154—179 + 2 pl.).

[30] Despre uneltirile boierimii moldovene împotriva lui Petru Rareş vezi analiza lui Eugen Stănescu, *Le coup d'état nobiliaire de 1538 et son rôle dans l'asservissement de la Moldavie par l'Empire Ottoman* („Nouvelles études d'histoire", 1955, p. 241—264).

[31] Despre tratativele dintre sultan şi regele Poloniei vezi Iancu Bidian, *Moldova în tratativele polono-otomane, într-un document din anul 1538* (SMIM, VII, 1974, p. 309—319). Prin solia trimisă în mai 1538, regele Poloniei se plîngea sultanului că, în iarna 1537—1538, trupele lui Rareş, împreună cu tătarii din Cetatea Albă, au săvîrşit „multe stricăciuni" în Podolia şi-l ruga ca, „dacă maiestatea sa îl va ataca (pe domnul Moldovei), să binevoiască şi înălţimea voastră imperială să se îndrepte împotriva lui şi să-l înlăture din demnitatea pe care o deţine", propunere de colaborare respinsă de Soliman prin răspunsul reprodus de Xenopol.

[32] La 14 august 1538, Ioan Zápolya primise știre de la sultanul Soliman să se hotărîse să pornească împotriva voievodului Moldovei, aflat „în stare de răscoală" și-i cerea să păzească drumurile și trecătorile pentru ca Rareș să nu poată scăpa (Mustafa Mehmet, *Documente turcești privind istoria României,* I, București, 1976, p. 29). Vezi și Hurmuzaki, II/4, p. 143—147 și itinerariul expediției din 1538 publicat în *Călători străini,* I, p. 382—383.

La 26 august se știa în Transilvania că Soliman trecuse Dunărea pe la Oblucița, iar Rareș luase măsuri să se ardă totul în calea trupelor turcești (Hurmuzaki, II/4, p. 150). Vezi și *ibidem,* p. 158 și A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești,* I, București, 1929, p. 15.

[33] Împăcarea lui Petru Rareș cu polonii a avut loc la 28—31 aug. 1538, dar ea nu i-a fost de mare folos domnului, deoarece în aceeași vreme oștile otomane treceau Prutul, înaintînd spre capitala țării. Vezi Constantin Rezachevici, *Tratatul între Petru Rareș și Sigismund I (23—31 august) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul din Moldova* (CI, 1978—1979, p. 305—326).

[34] Înainte de a fugi, domnul a încercat să organizeze rezistența împotriva oștilor otomane, rînduindu-și „oștile în pădurile greu de străbătut de lîngă Botoșani" *(Cronici turcești,* I, p. 268—269) și pîrjolind totul în calea invadatorilor, pentru a-i lipsi de posibilitatea de a se aproviziona. În același timp, domnul a cerut sprijinul trupelor polone, aflate în nordul Moldovei, sprijin ce i-a fost refuzat. La întoarcerea pe tron, domnul preciza că, dacă Tarnowski „mi-ar fi dat trupele ce avea sub Hotim, cum îl rugasem, n-aș fi lăsat pe sultan să iasă nevătămat din Moldova" (N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc,* p. 363 și *Călători străini,* I. p. 388). Domnul a fost silit să fugă cînd a aflat că boierimea moldoveană — avînd în frunte pe portarul Mihu și logofătul Trotușan — l-a părăsit și s-a retras în tabăra de la Bădăuți.

Asupra modului cum au fost convinși boierii să-l părăsească pe Rareș deosebit de revelatoare este o relație contemporană, în care citim: „il Turco (= sultanul) intrato in Moldavia, trovandola deserta di genti, animali et vettovaglie, dete fama esser venuto per castigar Pietro Moldavo per le ingiurie da lui recevute et metter in suo luogo uno di la vera stirpe delli waivodi, il che piacque a'baroni et andorno a basargli la mano, et cosi pose loro questo waivoda nuovo, figlio quondam dil Sandrino" (A. Veress, *Acta et epistolae,* p. 293).

Despre aceste împrejurări vezi: Ștefan Gorovei, *Găneștii și Arbureștii (fragmente istorice, 1538—1541),* (CI, II, 1971, p. 143—159); Șt. Simionescu, *Noi date despre situația internă și externă a Moldovei în anul 1538 într-un izvor inedit* („Studii", 1972, nr. 2, p. 225—240); Tahsin Gemil, *Agresiunea otomano-tătaro-poloneză și căderea lui Petru Rareș,* în vol. *Petru Rareș,* p. 151—160. Vezi și N. Beldiceanu—G. Zerva, *Une source ottomane relative à la campagne de Suleyman le Legislateur contre la Moldavie, 1538* („Acta Historica", I, 1959, p. 39—55).

[35] Despre fuga dramatică a lui Rareș și pribegia sa în Transilvania vezi multe amănunte la Constantin Rezachevici, *Pribegia lui Petru Rareș,* în vol. *Petru Rareș,* p 179—203. Unii boieri moldoveni au avut o atitudine dușmănoasă față de fostul lor domn: de pildă, un anume Mătiaș vistierul și frații săi — va spune Rareș în o doua domnie — „au sfărîmat vistieria domniei mele la Hîrlău" (DIR, A, veac XVI, vol. I, p. 404—405). Pe lîngă această pierdere, domnul a mai fost deposedat de un „mare tezaur", dus în Polonia, iar Soliman a capturat la Suceava „o uriașă comoară și mult bănet... și nenumărate veșminte de lînă și de mătase, bătute în ținte de aur" (*Călători străini,* I, p. 421).

[36] Despre Ștefan Lăcustă — fiul lui Alexandru și nepotul lui Ștefan cel Mare — vezi: N. Iorga, *Ștefan Lăcustă nu e fiul lui Ștefan cel Mare* (RI, 1915, p. 213); C. C. Giurescu, *Despre filiația lui Ștefan Lăcustă,* (RIR, 1946, nr. 1, p. 77—78); C. Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538* (AIIAI, 1977, p. 107—109) și Ștefan Gorovei, *Domnia lui Ștefan Lăcustă* în vol. *Petru Rareș,* p. 161—174. Domnia acestui nepot al lui Ștefan cel Mare nu a fost recunoscută de Rareș, care îl considera un „lotru" (document din 30 april. 1546; DIR, A, veac. XVI, vol. I, p. 483). Pentru justificarea uciderii sale vezi *Petru Rareș,* p. 175.

[37] Soliman a pedepsit Moldova răpindu-i cetatea Tighina cu teritoriul din jurul său. Vezi Mihail Guboglu, *Inscripția sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945)* („Studii", 1956, nr. 2—3, p. 107—123); publicată și în limba franceză în „Studia et Acta Orientalia", 1957, p. 175—187.

[38] Despre șederea lui Rareș în cetatea Ciceului și încercările făcute pentru a-l prinde sau ucide vezi C. Rezachevici, *op. cit.*; Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 94—104 și V. Motogna, *Cetatea Ciceului sub stăpînirea Moldovei, schiță istorică. 400 de ani de la suirea pe tron a lui Petru Rareș, 1527—1927,* Dej, 1927.

[39] Despre legătura dintre aceste două familii vezi Ștefan Gorovei, *Găneștii și Arbureștii,* care dovedește că uciderea lui Ștefan Lăcustă a avut loc între 19—21 dec. 1540. Vezi și I. Minea, *În legătură cu omorîrea lui Ștefan vodă Lăcustă* (CI, 1934—1936, nr. 1, p. 350—351).

[40] Originea lui Alexandru Cornea a constituit obiectul unor controverse: în scrisoarea adresată de boierii moldoveni regelui polon, el este prezentat drept fiul lui Bogdan al III-lea (N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 26—27); tot astfel este numit și într-un raport din 1541: „Alexander, filius olim Bochdani Voyvode" (N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 50). Se pare că, în realitate Alexandru era fiul lui Ilie, care, la rîndu-i, era fiul lui Petru Aron; tatăl său fusese decapitat la 1501 la Czchow, la cererea lui Ștefan cel Mare, iar Alexandru rămăsese în Polonia unde încercase să ocupe domnia Moldovei la 1523. Vezi Ștefan Gorovei, *Domnia lui Alexandru Cornea*, în vol. *Petru Rareș*, p. 175—178 și idem, *Petru Rareș*, București, 1982, p. 180—182.

[41] La sfîrșitul anului 1540 Rareș se afla la Adrianopole, unde se găsea sultanul. După cum scria noul domn unui prieten din Bistrița, acesta plecase de la sultan la 9 ian. 1541 și ajunsese la Dunăre la 23 ian. (Hurmuzaki, XV/1, p. 397). Vezi și precizarea lui Ștefan Gorovei în AIIAI, 1978, p. 533.

[42] Alexandru Cornea a fost ucis la 9 febr. 1541 la Galați, unde ieșise cu oastea în întîmpinarea lui Rareș. La 22 febr. Rareș își făcea intrarea în Suceava (Hurmuzaki, II/4, p. 279). Despre a doua domnie a lui Rareș vezi C. Rezachevici, *A doua domnie (1541—1546)*, în vol. *Petru Rareș*, p. 206—265.

[43] După cum s-a arătat recent, în a doua domnie Petru Rareș a fost silit să dubleze haraciul Moldovei, de la 15 000 la 30 000 de galbeni. Vezi Valeriu Veliman, *Cîteva considerații privind haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea* (AIIAI, 1982, p. 285—300).

[44] Rareș a încheiat tratatul cu Ioachim de Brandenburg fiind nemulțumit că Soliman nu-și respectase promisiunile de restituire a Tighinei și a cetăților transilvănene ce-i aparțineau. După cum mărturisea domnul regelui polon, prin solia lui Petre Vartic, sultanul nu respecta „tratatul și înțelegerile încheiate de înaintașii săi cu moldovenii", adeverind astfel existența unor „capitulații", temă scumpă lui Xenopol. Vezi *Petru Rareș*, p. 246—247. Despre expediția proiectată de Ioachim de Brandenburg vezi lucrările citate de C. Göllner, *Turcica*, I, București, 1961, p. 326—350.

[45] Ștefan Mailat — voievod de origine română — a fost prins la 19 iulie 1541 (Verancius, *Memoria rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderant, qui fuit ultimi Ladislai filius*, ed. L. Szalay, în *Monumenta Hungariae Historica. Scriptores*, III, Pest, 1857, p. 73—76). Vezi și Pavel Binder, *Ștefan Mailat (c. 1502—1551), boier român și nobil transilvănean. Date despre românitatea lui* („Studii", 1972, nr. 2, p. 301—330) și izvoarele contemporane citate de A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, București, 1980, p. 200—202. Acest voievod de origine română dorea să separe Transilvania de legăturile sale cu Ungaria și să domnească după modelul voievozilor din Țara Românească și Moldova, ca tributar al Porții (Hurmuzaki, II/4, p. 218).

[46] Campania lui Rareș în Transilvania a avut loc între 16 oct. și 30 nov. 1542. Vezi: Victor Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal*, p. 57—58; Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 114—117 și A. Armbruster, *op. cit.*, p. 202.

Despre evenimentele petrecute în Transilvania în perioada 1540—1544 (prinderea lui Mailat, expediția lui Petru Rareș, etc.), vezi G. Maior, *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae I (1540—1544)* (RIAF, anul I, vol. I, 1882, p. 193—223), care reproduce numeroase documente din această perioadă.

[47] Ar mai trebui să amintim că Petru Rareș era recomandat marelui cneaz al Moscovei ca find modelul suveranului autoritar. Vezi Ștefan Ciobanu, *Domnitorul Moldovei Petru Rareș în literatura rusă veche* (RIR, 1944, p. 316—353). Lucrarea lui Ivan Peresvetov este publicată în *Călători străini*, I, p. 452—463.

Despre relațiile lui Rareș cu Polonia în cea de-a doua domnie vezi documentele publicate de I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul XVI*, p. 39—122. În una din aceste scrisori Rareș arăta că Moldova *„a fost poarta și cheia acestor țări a Ungariei și a Poloniei și nu numai a acestor țări ci și a altor țări creștine" (ibidem*, p. 72), veche idee, exprimată și de marele său părinte.

[48] Despre conflictul cauzat de arestarea solului polon Wilamowski vezi G. Duzinchevici, *Din legăturile lui Petru Rareș cu Polonia* (RI, 1937, p. 252—266). În scrisoarea prin care justifica oprirea lui Wilamowski, Rareș arăta că solii săi care veneau de la Moscova au fost bătuți, unul din ei ucis, iar bunurile lor confiscate; printre altele, peste 1200 blănuri de samur, 36 blănuri sau șube de veveriță și doi șoimi de vînătoare. Acuzația ce li se aducea era că Rareș îndemna pe țar să înceapă război împotriva Poloniei (AIIAI, 1976, p. 294).

[49] Rareș a încetat din viață la 3 sept. 1546, după cum mărturisesc cronicile țării *(Cronicile slavo-române*, p. 103 și 118), precum și o însemnare contemporană (N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 278).

[50] Ar mai trebui să amintim că, într-o scrisoare transilvăneană din 1543, Rareş este numit *„Moldavus Magnus, dux Valachorum“*, aşa cum tatălui său i se spusese, după moarte, „cel Mare“ (Ştefan Gorovei, *Muşatinii*, p. 98—99).

[51] Despre familia lui Petru Rareş vezi studiul cu acelaşi titlu al lui Ştefan Gorovei din vol. *Petru Rareş*, p. 266—270. Cea de-a doua soţie se numea Elena-Ecaterina Brancović. Cu prima soţie, Rareş a avut doi fii: Bogdan (mort la 3 sept. 1534) şi Ion (mort în 1532), al cărui portret a fost descoperit la Probota. Vezi Sorin Ulea. *Portretul funerar al lui Ion, un fiu necunoscut al lui Petru Rareş, şi datarea ansamblului de pictură de la Probota* (SCIA, 1959, nr. 1, p. 61—70); este foarte probabil ca şi Chiajna să fi fost fiica Mariei.

După opinia lui Ştefan Gorovei, ar fi posibil ca Rareş să mai fi fost căsătorit odată, înainte de căsătoria cu Maria, cu o femeie necunoscută, căsătorie din care au rezultat două fete: Ana, măritată cu Vlad Înecatul, domnul Ţării Româneşti, şi Maria, devenită foarte probabil soţia lui Ioan Movilă logofătul. Vezi Ştefan Gorovei, *O lămurire: domnia ereditară a familiei Movilă* (R. Ist., 1975, nr. 8, p. 1091—1094). Este, de asemenea, foarte posibil ca tot cu prima soţie să fi avut Rareş şi un fiu, care era destul de mare la 1538 cînd a fost ucis de trupele lui Ştefan Lăcustă în timpul retragerii din Moldova. Vezi *Cronici turceşti*, I, p. 231 şi 255 şi Ştefana Simionescu, *op. cit.*, p. 232—233. Vezi şi O. Tafrali, *Portretele lui Ştefan cel Mare şi Petru Rareş şi ale familiilor lor de la Voroneţ şi Humor* („Arta şi tehnica grafică“, I, fasc. 2, 1928, p. 16—17 + 2 pl.).

[52] Opinie exagerată; domnii ţărilor române s-au ajutat adeseori în faţa primejdiei comune, între statele româneşti ajungîndu-se la o adevărată interdependenţă politică. V. pe larg M. Stoicescu, *Unitatea românilor*, p. 36—38.

ADAOS

STABILIREA DATEI PRECISE A AŞEZĂRII LUI ŞTEFAN CEL MARE ÎN SCAUN [1]

Stabilirea precisă a datei cînd se urcă Ştefan cel Mare în scaun este importantă din mai multe puncte de vedere, dar mai ales din acela al relaţiilor sale cu domnul Munteniei, şi de aceea vom cerceta cele privitoare la stabilirea acestui punct.

Concordant cu data primită de 1457, avem întîi mai multe inscripţii puse de Ştefan. Aşa aceea de la Războieni, care spune că anul cînd ordonă Ştefan să se sape acea inscripţie, noiemvrie 7004, *era al 40-lea an curgător* al domniei sale. Tot în această inscripţie se spune că bătălia de la Războieni, întîmplată în 6984 iulie, după identică cu acea însemnată de Ureche, ar fi avut loc în anul *al 20-lea curgător* al domniei lui Ştefan.[1] Ştefan moare în sfîrşit în 7012 iulie 2, după o domnie de 47 de ani, 2 luni şi 3 săptămîni, arătată atît de Ureche cît şi de cronica putneană.

Al 40-lea şi al 20-lea *an curgător* înseamnă deci că trecuseră, la 7004 şi la 6984, 39 şi 19 ani de la suirea lui Ştefan în scaun, fără a se împlini al 40-lea şi al 20-lea, deoarece era curgător. Adăogînd către 6965, data suirii lui Ştefan în scaunul ţării Moldovei, numărul de 39 sau 19, căpătăm datele puse de inscripţia de la Războieni, anume 7004 şi 6984. Dacă calculăm acuma răstimpul de la 12 aprilie 6965 pînă la 2 iulie 7012, găsim exact 47 de ani, 2 luni şi 3 săptămîni.

Din toate aceste calcule matematice deosebite, dar concordante, ar rezulta o siguranţă deplină asupra epocii cînd Ştefan cel Mare pune mîna pa scaunul Moldovei, dacă alte cîteva izvoare nu s-ar părea că vin în contra acestei stabiliri.

Primul document ce pare a contrazice data de 1457 şi o pune în 1456 este o pretinsă corespondenţă a lui Ştefan cel Mare cu Dorotei, arhiepiscopul Ohridei. Dar această corespondenţă s-a dovedit a fi falsă.[2]

Un document ce contrazice data de 1457 este conţinut în Inventariul cracovian şi sună: *„Ştefan,* palatinul Moldovei, după stăruinţele regelui, dă voie la trecerea lui Mihail logofătul şi fraţilor săi Duma şi Theodor; dat în Suceava, 28 *iunie* 1456".[3] [2] Înainte de acest extract, este unul din 1455 de la Alexandru al II-lea; apoi după dînsul două documente de la Petru al III-lea Aron, unul din 5 iunie şi altul din 26 *iunie* 1456, acesta din urmă conţinînd jurămîntul lui Petru Aron şi dat din Suceava.

Cum este cu putinţă de admis că, în ziua de 26 iunie, Petru Aron să fi stat liniştit în Suceava, ocupîndu-se cu datorii de vasalitate, a doua zi, în 27, să fi ieşit la război tocmai la Joldeşti, în ţinutul Botoşanilor, să fi fost bătut de Ştefan întîi acolo şi apoi la Orbic, în ţinutul Neamţu-

---

[1] Melchisedek, *Inscripţiunea de la mănăstirea Războieni [judeţul Neamţului],* în „Conv. lit.", XVI, [1862—1883], p. 366 [Vezi şi vol. *Războieni,* p. 347.]

[2] I. Bogdan, *Documente false atribuite lui Ştefan cel Mare,* în („Bul. Comisiei istorice", vol. I, 1915, p. [103—163 + 6 pl.]

[3] *Inventarium,* p. 138: „Stephanus palatinus Moldaviae, ad instantiam regis, dat salvum conductum Mihaeli logophoto et fratribus ejus, Duma et Theodoro. Datum Soczaviae di 28 Iunii, anno 1456".

lui[4], iar a treia zi, în 28, să vină și Ștefan în Suceava și să se ocupe cu învoirea de liberă trecere a unor boieri?

Este deci evident că, din eroare, cel ce a făcut catalogul documentelor a pus în acest document numele lui Ștefan. Și în adevăr, dacă consultăm documentul original din arhivele Moscovei[5], găsim că acea carte de liberă trecere n-a fost eliberată boierilor Mihail și fraților săi de *Ștefan, palatinul Moldovei,* ceea ce nici nu ar avea înțeles ca Ștefan să învoiască libera trecere a unor boieri prin Moldova, adică prin țara lui și a lor, *ci de Cazimir, regele Poloniei,* care învoia acelor boieri de a putea trece fără supărare prin Polonia, încît numai o eroare învederată a celui ce a inventariat documentele a putut atribui acest act lui Ștefan.

Al treilea document, care conține un act de danie al lui Ștefan cel Mare către mănăstirea Bistrița, înfățișează alt soi de greutate. El este datat 8 sept. 6965.[6] Dacă am scădea anii de la facerea lumii 5508, am avea 1457. Luna însă fiind *septemvrie 8,* se susține în de comun că anul de la facerea lumii începea ca și acel indictional de la 1 septemvrie și se sfîrșea la 31 august. Așa dar el începea cu 4 luni înaintea modului cum calculăm noi anii, de la 1 ianuarie, încît, pentru a reduce datele erei vechi în acele ale erei noi, trebuie ca îndată ce data anului vechi cade după 1 septemvrie (anul vechi fiind sporit cu o unitate, pe cînd cel nou tot urmează cursul său pînă la 1 ianuarie) să scădem 5509, în loc de 5508, din anii de la facerea lumii, spre a avea anii de la Hristos, de îndată ce întîlnim lunile de la septemvrie pînă în decemvrie.[7] Ar trebui deci scăzut din data documentului din 6965 septemvrie 8 cifra de 5509 și atunci aflăm iarăși data de 1456.

Încurcătura se desleagă dacă constatăm că regula ca anul de la facerea lumii să fi început, în cronologia veche, la 1 septemvrie nu se păzea în Moldova în veacurile al XV-lea și al XVI-lea. Se găsesc dovezi *invederate* că anul începea, pentru vremile anterioare veacului al XVII-a, la 1 ianuarie. [3]

Așa, dacă analizăm inscripția citată mai sus a bisericii din Războieni, care poartă în ea două date, 7004 *noemvrie,* indicat ca al 40-lea an curgător al domniei lui Ștefan, și 6894 *iulie,* ca al 20-lea curgător, atunci, scăzînd din aceste două date vechi 5509, la data cu noemvrie, și 5508, la cea cu iulie, căpătăm 1495 și 1476, din care, scăzînd anii domniei sale 39 și 19, căpătăm două arătări deosebite pentru începutul domniei sale: 1456 și 1457, *date de aceeași inscripție, ceea ce este invederat absurd.*

Uneori însă izvoarele vechi ne dau însăși ele mijlocul de control, cînd pun pe lîngă data de la facerea lumii și pe acea de la Hristos, cum bunăoară N. Costin care spune că Dabija vodă muri cînd fu cursul

---

[4] Frunzescu, *Dicționar.* Vezi mai sus data adevărată a bătăliilor de la Joldești și Orbic, p. 250.

[5] Ulianicki, p. 92: *Salvus conductus et securitas Michulo cancellario, Dumae et Theodori data a Cazimiro rege:* Kazimirus rex... significamus nobiles et generosi Mihul cancellarius Moldaviae Duma et Theodor fratres eius terrigene boiari et subditi nostri de terris Moldaviae... volentes ne illos aliqua in *regni nostri dominiis* manendi insecuritati detineat ambiguitas, eisdem... ubique *in regno nostro signanter autem in terris civitatibus que Russie videlicet Camyeryecz, Colomia, Drahobuz*... ubi et quocienscunque placuerit illis standi, morandi, pausandi, veniendi, datum *Cracoviae* die dominico conquctus Pasche, anno D. 1456".

[6] „Arhiva istorică", I, 1, p. 154 [DRH, A, vol. II, p. 94—96].

[7] Următoarea tabelă va lămuri chestiunea:

După era veche am avea	7005 ian—sept.	7006 sept—dec.	7066 ian.—sept.
După era nouă	*1497* ian.—sept.	*1497* sept.—dec.	*1498* ian—sept.
Nr. de scăzut pt. a opera reduc.	5508	5509	5508

anilor 7174, iar de la Hristos 1666 septemvrie în 11, iar revolta lui Hîncu se întîmplă în anul 7181 sau de la Hristos 1672 noemvrie.[8] [4] Este invederat că în ambele cazuri trebue scăzut numai 5508, deși avem înainte septemvrie în 11 și noemvrie.

Ștefan cel Mare a murit apoi în 7012 iulie în 2. Inscripția pusă însă de Bogdan pe biserica din... spune că Bogdan vodă, după moartea lui Ștefan, a ridicat începuturile tatălui său și a sfîrșit de zidit biserica în 7012 septemvrie. Dacă am aplica regula scăderii de 5509 de la începutul lui septemvrie pînă în decemvrie, ar urma că Bogdan a sfîrșit de zidit biserica în 1563 ‹1503›, înaintea morții tatălui său, cînd inscripția spune tocmai dimpotrivă.[9]

Ceva mai curios este însă că uneori anul vechi începea la 1 martie. Așa un document din 7136 a lui Ioan Alexandru voevod spune apriat „în a șeasea zi a *lunii dintîi, care este martie,* ‹dat› în cetatea noastră, în București".[10]

Rezultă deci încheierea că nu totdeauna cei vechi începeau a număra anul de la 1 septemvrie și că în unele regiuni ei îl socoteau ca începînd la 1 ianuarie și că, deci, nu trebue totdeauna scăzut 5509 cînd luna este septemvrie-decemvrie. Aplicînd excepția sau mai bine zis regula pentru datele anterioare veacului al XVI-lea la documentul din 6965 sept. 8, adică scăzînd 5508, cu toate că 1 septemvrie, căpătăm data exactă de 1457.

NOTE ȘI COMENTARII

[1.] Xenopol nu ar mai fi discutat data urcării lui Ștefan cel Mare pe tron dacă ar fi cunoscut cronica moldo-germană despre domnia sa (versiunea Schedel) — publicată în 1942 — în care se spune clar că Ștefan a venit în Moldova după „numărătoarea românească" „A Creacionibus" 6965" iar „în anul cum se socotește de la nașterea lui Hristos 1457, în luna lui aprilie, în ziua de 11, într-o marți în săptămîna mare dinaintea Paștilor" (*Cronica lui Ștefan cel Mare,* ed. I. C. Chițimia, p. 59; vezi și *Cronicile slavo-române,* p. 28). Ne facem însă datoria de a publica acest adaos, azi depășit.

[2.] Primul salvconduct acordat de Ștefan cel Mare logofătului Mihu poartă data sigură de 13 sept. 1457 (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare,* II, p. 257—258).

[3.] Xenopol are dreptate: *pînă la 1572 se utiliza în Moldova stilul de la 1 ianuarie, iar după această dată stilul bizantin de la 1 septembrie.* Vezi I. Ionașcu, *Cronologia documentelor din Moldova și Țara Românească,* în *Introducere la Documente privind istoria României,* I, Buc., 1956, p. 417. Vezi și I. Vlădescu, *Începutul anului în cronicile moldovenești pînă la Ureche,* Buc. 1925 (din AARMSI, s. III, t. IV, 1925).

[4.] Eustratie Dabija a murit la 21 sept. 1665 (nu 1666!), iar răscoala condusă de Hîncu și Durac a izbucnit la 9 dec. 1671 (nu 1672!), astfel încît calculele citate de Xenopol nu sînt prea exacte. Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor,* vol. III, partea I-a, p. 136 și 140—141.

---

8 Citate de C. Giurescu, *Cronicele Moldovei ‹Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene›,* în „Analele Acad. rom." s. II, XXV ‹XXX›, 1907, p. 292.

9 Vezi asupra acestei chestii [C.] Giurescu, *[Cîteva cuvinte] asupra vechii cronologii românești,* în „Conv. lit.", XXXIV, 1900, p. 695.

10 Document nepublicat, păstrat în Biblioteca Academiei, XX/273 [Documentul este scris de Udriște Năsturel; vezi DRH, B, vol. XXII, p. 55]. D. Onciul, *[Datele cronicilor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun,* în AARMSI, s. II, t. 27, 1905] spune că această numărare de la 1 martie s-ar afla de mai multe ori. N. Docan, *Despre elementele cronologice în documentele românești,* în „Analele Acad. rom.", [Mem. Secției istorice] t. XXXV, 1910, p. 401 (49), susține că numărarea de la 1 ianuarie se obișnuia în Moldova înaintea veacului al XVII-lea.

INDICE*

* Indicele cuprinde numele de locuri și persoane întîlnite în textul și notele lui A. D. Xenopol, ca și numele de autori utilizați de acesta. În măsura posibilitäilor, toate aceste numiri (unele transcrise incorect sau incomplet) au fost identificate și completate de autorul indicelui. Numirile greșite apar cu litere cursive, în paranteze.

TABLA DE MATERII

Redactor: ALEXANDRU STĂNCIULESCU
şi GABRIEL-FLORIN MATEI
Tehnoredactor: ŞTEFANIA MIHAI

Coli de tipar: 31,5, pag. planşe 4 pag. color + 48 pag.
alb-negru
Bun de tipar: 14 iulie 1986.

Tiparul executat sub comanda nr. 138
la ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ,
Municipiul Cluj-Napoca
B-dul Lenin nr. 146
Republica Socialistă România

Lei 66.—